Staats- und
Universitätsbibliothek
Bremen

Staats- und Universitätsbibliothek Bremen

Digitale Sammlungen

Bibliotheca Historico-Philologico-Theologica Classis ...

Schoonwald, Samuel

Amsterdam, 1723

urn:nbn:de:gbv:46:1-4284

Visual Library

HASEI[illegible]AMPE
Bibliothec[illegible]remensis.
Class[illegible]VII.
Brem.c.59a
59

Brem.e.59

Врем. с. 59 № 1

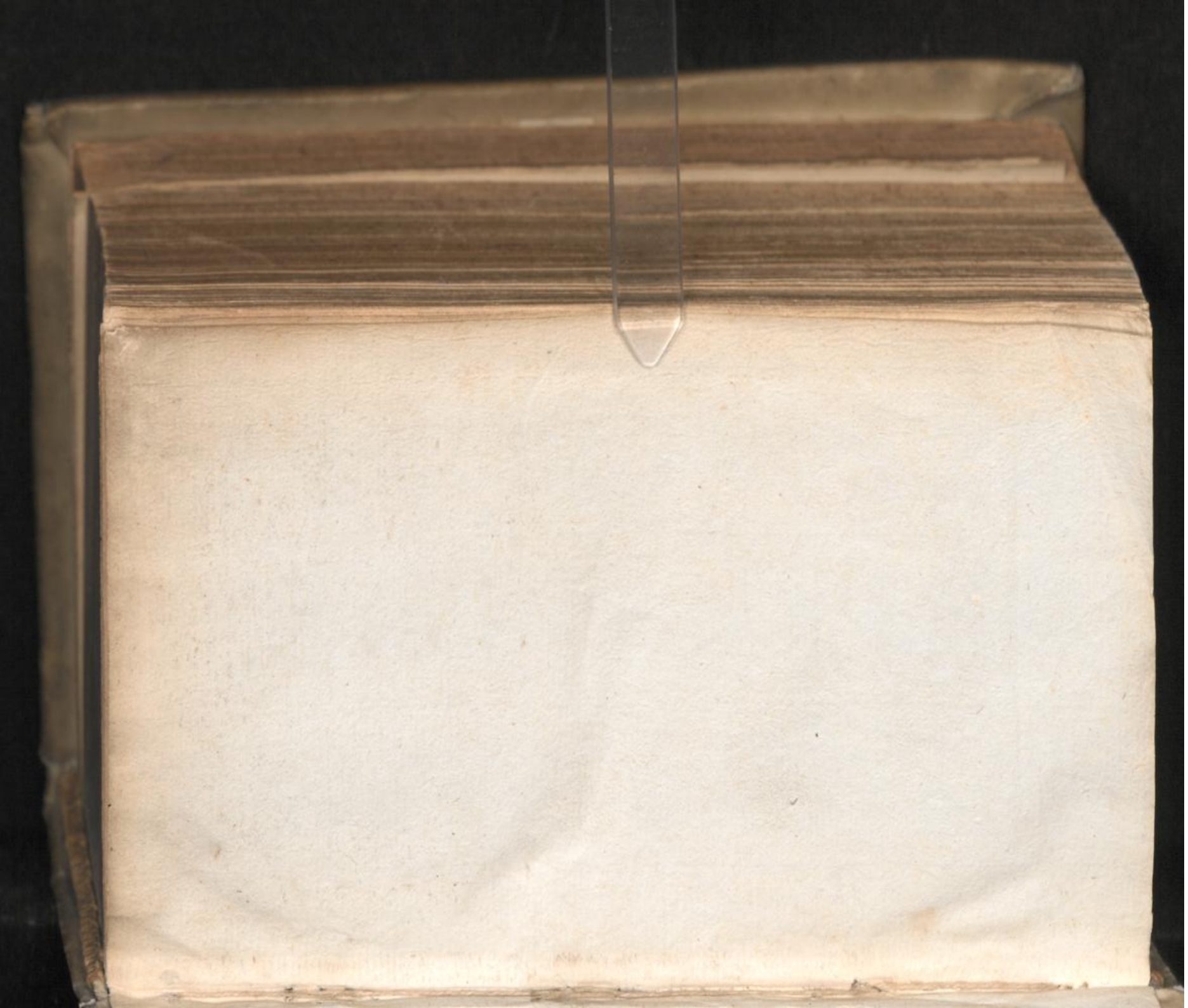

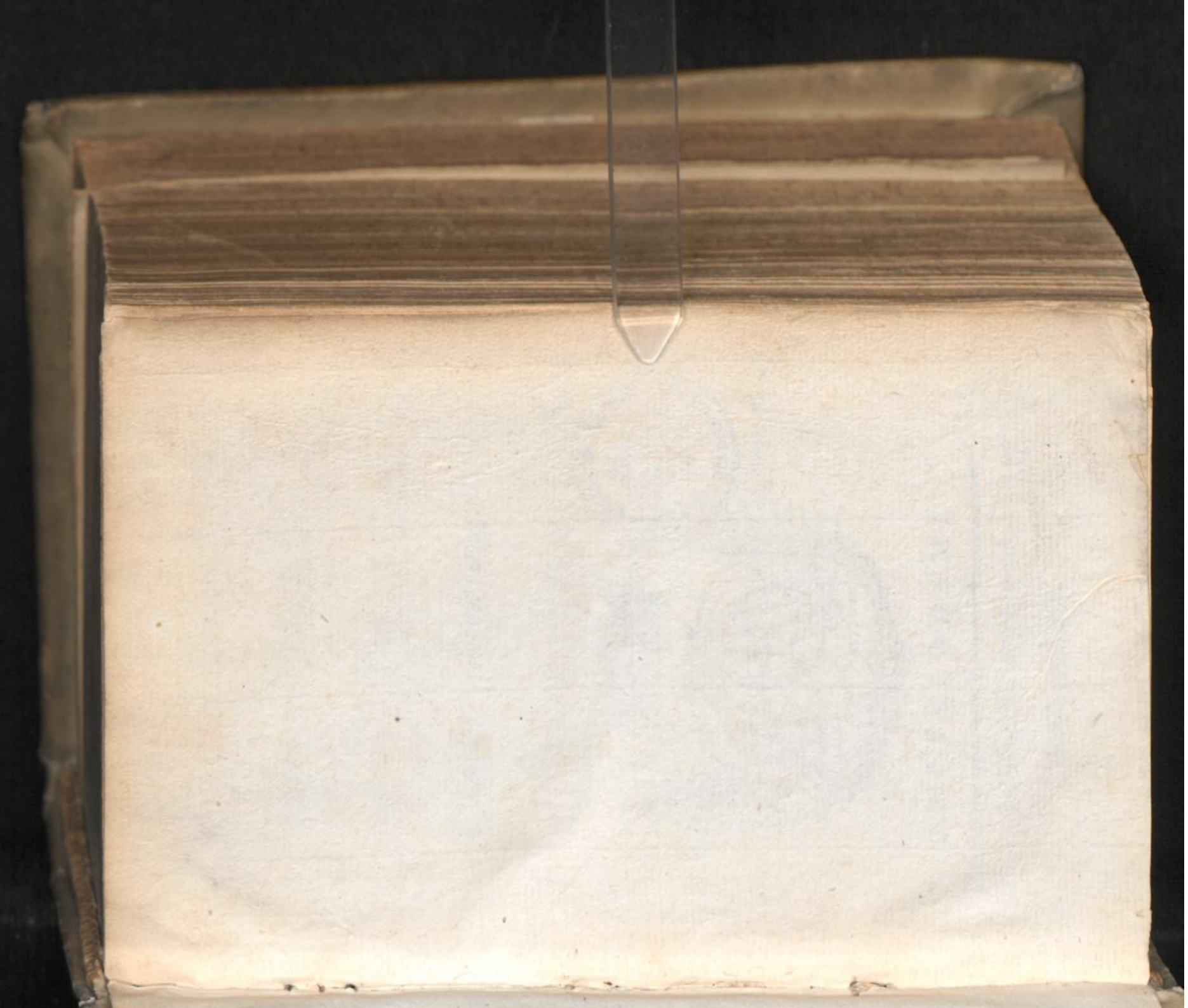

BIBLIOTHECA

Historico-Philologico-

THEOLOGICA.

Classis *Septimae*

FASCICULUS PRIMUS.

51.F.639
Freie Hansestadt Bremen
Staatsbibliothek
Brem. C. 59

AMSTELODAMI,

Apud SAMUELEM SCHOONWALD,

M D CCXXIII.

VIRO.

ILLVSTRI. ET. MAGNIFICO.

HENRICO. MEIERO.

ICTO. REIPUBLICAE. BREMENSIS. CONSULI.

ECCLESIARUM. AGRARIARUM. VISITATORI.

CUM. MAXIME. PRAESIDI.

PIETATIS. JUSTITIAE. ARTIUM. PATRONO.

REGIMINIS. FULCRO. MEO. ORNAMENTO.

QUOD. DOMI. FORISQUE. IN. DIVERSIS. LEGATIONIBUS. RES. PATRIAE CURAVIT STRENUE. ET. FELICITER QUOD. IN. EO. *INGENS.* RARISSIMARUM. *VIR*TUTUM. EFFULGET. CONGERIES. QUOD. INUSITATAM. HUMANIORUM. JUXTA. ET. SACRARUM. LINGUARUM. LITERARUMQUE. SCIENTIAM. CUM. JURIS. STUDIO. FAUSTA. CONIUNXIT. COPULA. QUOD. INSIGNEM. MORUM. GRAVITATEM. CUM. INCOMPARABILI. TEMPERAT. COMITATE. QUOD. POLITISSIMA. NIVEORUM. MORUM. ELEGANTIA. ET. INCREDIBILI. FACUNDIA. SIBI. OMNIUM. ADTRAHIT ANIMOS. QUOD HOC. QUOQUE. INSTITUTUM. APPROBARE. TUERI. PROMOVERE. ET. ILLIUS CURAM. ABJECTURO. AD. CONTINUANDUM. NOVOS. STIMULOS. ADDERE. VOLVIT.

Hunc

BIBLIOTHECÆ HUJUS FASCICULUM,

Levidense quidem, at aere tamen perennius summae meae, neque unquam cessaturae pietatis, & verecundiae monimentum,

BENEVOLENTIAE EJUS PERPEtuitatem & mihi & *huic operi* expeturus, cum voto, ut tanto Viro patria diutissime fruatur,

OFFERO. INSCRIBO. DEDICO.

INNUMERIS. ILLI. BENEFICIIS. DEVINCTUS. ET. HONORIBUS. EJUS. VIRTUTIBUS. AC. MERITIS. DEVOTISSIMUS

EDITOR.

Summa hujus Fasciculi.

I. *Gerhardi* van *MASTRICHT* Canon S. Scripturae secundum seriem saeculorum N. T. p. 1.

In eum ejusdem Notae p. 21.

II. *Samuelis BATTIERII* in locum Gal. II: 3, 4, 5. observatio p. 44.

III. *Jo. Georgii SCHELHORNII* in quaedam loca N. T. observationes p. 48.

IV. *J. Christ. HARENBERGII* miraculum duplex ad Siloah Joh. V: 1-9. p. 65.

V. *Ejusdem* Schediasma pro indaganda aquae ex Siloah haustae antiquitate ad illustr. loci Es. XXX. 29. p. 83.

VI. *Joach. Christ. JEHRINGII* dissert. de UKONIS WALLES vita, libris atque erroribus p. 90.

VII. *Beati Pacifici CLERONOMEI*, V. D. M. *Evangelico-Lutherani* divinae justitiae idea pro feliciori mali moralis cum divinis virtutibus conciliatione p. 118.

VIII. Nova quaedam historico-Theologico literaria p. 132.

בש"ה הקב"ה:

I.

Canon (a) *S. Scripturae* ſecundum ſeriem ſeculorum N. Teſtamenti collectus, notisque illuſtratus

à

Gerhardo van *MASTRICHT*, Reipublicae *Bremenſis* Syndico;

I. MELITONIS *Epiſcopi Sardenſis*, *ad Oneſimum*, *Euſ. Hiſt. Eccl. L. IV. c. 26. A. 171.*

MOſis L. V. Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronomii. Jeſus Nave. Judices. Ruth. Regnorum lib. IV. Paralipomenon II. Pſalmi Davidis. Salomonis proverbia, quæ

& Sa-

(a) Adornavit diverſas has Canonis S. Scripturae Conſtitutiones Vir illuſtris, ac πολυμαθέστατος, cujus nomen praefixum vides. Eas in diverſis foliis, quorum unum alteri conglutinatum erat, in forma late patentis tabulae, ita excudi typis fecerat, ut uno oculi ictu ſimul omnia conſpectui legentium paterent, idque ante hos quindecim admodum annos *Dabrami*, ut ibi legitur, *typis Jani Allattonis*, i. e. Bremae typis Joannis Weſſelii. At cum horum uſus ea ratione perdifficilis eſſet, & longe pauciſſima

& Sapientia. Eccleſiaſtes. Canticum Canticorum. Job. Eſaias. Hieremias. Ezechiel. Daniel. XII. Propher. liber unus. Novi Teſtamenti ex Euſ. H. E. lib. 3. c. 24. 25. N. T. IV. Evang. Matthæus. Marcus. Lucas. Johannes. Actus Apoſtolor. Epiſtolæ Pauli. Jacobi Epiſtola * Petri I. Epiſt. --2. * Johannis 1. Epiſt. --2. * --3. * Judæ Epiſt. * Johannis Apocalypſ.

II. ORIGENIS.

A. 230. apud Euſ. H. E. 6. 25. & in Pſalm. 1.

Geneſ. Exod. Levit. Num. Deuter. Jeſus fil. Nave. Judices. Ruth. Regnorum. Samuelis primus, ſecundus, tertius, quartus. Paralipomenon II. Eſdræ primus, ſecundus Eſræ. Pſalmi. Salomonis Proverb. Eccleſiaſt. Cant. Cantic. Job. Eſther. Eſaias. Hieremias, lamentationes & Epiſtola. Ezechiel. Daniel. Extra horum cenſum libri Machabæorum. ex lib. *expoſit. in Matt.* N. T. Matth.

ma exemplaria inter amicos interioris tantum admiſſionis diſtributa, fuere tum temporis impreſſa, perſuadere mihi nequeo, me rem ingratam feciſſe Lectori, quod eis heic loci locum adſignavi. Praecipue, cum ea ex ipſius Auctoris, quod nactus ſum, Autographo, ultra quintam partem heic auctiora exhibeantur. Notas Auctoris, quae infra paginam collocatae erant, ſimul collectas deinde ſubnexui. Contendi autem cum his oportet, quae *Humfredus HODIUS*, Profeſſor Oxonienſis, qui a. 1707. rebus humanis ereptus eſt, ad calcem peregregii libri de *Bibliorum textibus originalibus*, qui Oxonii a. 1705. in primae magnitudinis forma prodiit, habet. Ibi enim L. IV. c. 4. pag. 644. ſqq. reperies ſchemata CXXXV. in quibus libri biblici, diverſo ordine ac numero, quo in Codicibus Ebraicis, Graecis, orientalibus & Latinis collocata ſunt, exhibentur. T. d. H.

Matth. Marc. Luc. Johann. Actus Apoſt. Lucæ. Pauli Epiſt. Ex lib. V. com. in Joh. Petri 1. 2. * Joh. 1. Epiſt. 2. * non eſſe genuinas omnes, 3. * conſentiunt. Johann. Apocalypſ.

III. ATHANASII.

A. 326. in Synopſi, ſeu alteri ſcriptor. antiqui tom. II. oper. Athan.

Geneſ. Exod. Levit. Num. Deuter. Jeſus filius Nave. Judices. Ruth. Reges primus, ſecundus, tertius, quartus. Paralipomenon II. Eſdras primus. ſecundus Eſræ. Pſalterium Davidicum. Salomonis Parabolæ. Eccleſiaſtes. Canticum Canticor. Job. Eſaias. Hieremias. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetæ. Oſeas. Amos. Micheas. Joel. Obadias. Jonas. Naum. Ambacum. Sophonias. Aggæus. Zacharias. Malachias. Alii V. T. libri non *canonici* qui catechumenis tantum leguntur: Sapientia Salomon. Sapientia Jeſu Sirach. Eſther. Judith. Tobias. quidam *Ruth* & Eſther canonicis accenſent. N. T. Evang. Matth. Marc. Luc. Johann. Acta Apoſtolorum. Pauli XIV. ad Rom. 1. ad Cor. II. Philip. ad Galat. Coloſſ ad Epheſ. Theſſal. 11. ad Heb. ad Tim. 11. ad Titum. ad Philem. Epiſtol. Catholicæ VI. Jacobi 1. Petri 11. Johann. 111. Judæ 1. Johann. Apocalypſ.

VI. HILARII.

A. 355. in Prologo Pſalmorum explicationis.

XXII. lib. Moſis quinque. Jeſu Nave. ſextus Judicum & Ruth ſeptimus. Regum 1. & 2. octav. --3 & 4 nonus Paralip. II. decimus Eſræ. undecimus Pſalmorum liber. XII. Salomonis Proverb. Eccleſiaſtes & Cantic. Canticor. XIII. XIV. V. Job. XXI. Heſter XXII. Eſaias XVII. Hierem. cum lamentat. & Epiſt. XVIII. Ezechiel XIX. Daniel XX. XII. Prophetæ XVI. quidam addunt Tobiam XVIII. & Judith. XXIV.

V. CONCILII

Laodiceni canone LX. aliis LIX. A. 364.

Geneſ. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronom. Jeſus Nave. Judices. Ruth. Regnorum 1 & 2. --3 & 4. Paralipom. I. & II. Pſalmorum lib. CL. Salomonis Proverb. Eccleſiaſtes. Canticum Canticorum. Job. Heſter. Eſaias. Jeremias lament. Baruch & Epiſtolæ. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetæ. N. T. IV. Evangel. Matthæi. Marci. Lucæ. Johannis. Actus Apoſtol. Pauli Epiſt. XIV. ad Roman. I. ad Cor. II. ad Galat. I. ad Epheſ. I. ad Coloſſ. ad Theſſ. II. ad Hebr. ad Tim. II. ad Titum I. ad Philem. I. Catholicæ ſeptem. Jacobi. Petri II. Johannis III. Judæ 1.

VI. GREGORII

Nazianzeni, vel Amphilochii Iconienſ. Epiſcopi A. 370.

Geneſ. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronom. Jeſus. Judices. *Ruth.* Regum IV. Paralipomenôn. II. *Eſdræ* II. Pſalmi. Salomonis proverb. Eccleſiaſtes, Canticum Cantic. Job. Eſther ſecundum quosdam. Eſaias. Jeremias. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetæ. Oſeas. Micheas. Abdias. Naum. Sophonias. Zacharias. Amos. Joel. Jonas. Abacuc. Aggæus. Malachias. N. T. IV. Evang. Matthæi. Marci. Lucæ. Johannis. Acta Apoſtol. Pauli Epiſtol. XIV. quibusdam falſo ei Epiſt. ad Hebræos abjudicantibus. Epiſt. Cathol. VII. Jacobi I. quidam III. Petri I. Johannes I. alii VII. Jacobi I. numerant. Petri II. Johan. III. Judæ I. Johannis Apocalypſ.

VII. CYRILLI

Hieroſolym. in Catecheſ. IV. A. 380.

V. Moſis. Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteron. Jeſus Nave. Judicum. Ruth. Regnorum 1 & 2--3 & 4. Paralipomenon I. II.

Eſdræ

Eſdræ 1 & 2. Pſalmorum lib. Proverbia. Eccleſiaſtes. Canticum Cantic. Job. Eſther. Eſaias. Jeremias cum Baruch Lament. & Epiſtolæ. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetæ. N. T. IV. Evangel. Matthæi. Marci. Lucæ. Johannis. Acta XII. Apoſtol. Pauli Epiſtolæ XIV. Epiſtol. Cathol. VII. Jacobi. Petri. Johannis. Judæ.

VIII. EPIPHANII.

A. 380. *Hæreſi* 8. *& de Pond. & Menſ. c.* 28.

Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronom. Jeſu filii Nave liber. Judicum. Ruth. Samuelis 1 & 2. etiam 1 & 2. Regnor. --3 & 4. Paralipom. 1. 11. Eſdræ 1. & 11. Pſalterium. Proverbia. Eccleſiaſtes. Canticum Cantic. Job. Eſther. Eſaias. Hieremias. Lament. & Epiſt. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetæ.

IX. PHILASTRII

Brixienſis Epiſcopi. a. 380. *Ex lib. de hæreſ. c.* 57.

Lex. Prophetæ. Evangelica ſ. Evangelia. Actus Apoſtolorum. Pauli XIII. Epiſt ad Hebræos qui abjudicant Paulo c. 88. inter hæreticos refert. Septem aliæ. Jacob I. Petri duæ. Johannis III. Judæ I.

X. HIERONYMI.

in Prologo galeato & Epiſt. ad Paulinum. A. 390.

V. Moſis. Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronom. Jeſus fil. Nave. Judicum. Ruth. Samuel, quem nos Regum, Melachim 1. & 11. dicimus. Regum 11. Paralipom. Chron. 11. Esdræ 11. Pſalmi. Salomonis proverb. Eccleſiaſtes. Canticum Canticor. Job. Eſter. Eſaias. Jeremias. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetæ. inter Apocrypha ponendi. Sapientia Salomon. Jeſus Filius Sirach. Judith. Tobias. Paſtor. Machabæorum. 1 Hebraice repertus. 2 Græcus. N. T. Matth. Marcus. Lucas. Johann. Actus Apoſtolor. Pauli Epiſt.

piſt. XIII. ad Hebræos extra numerum a plerisque ponitur. Earum quæ ad Eccleſias ſcriptæ. Epiſtolæ VII. Jacobi I. Petri II. Johannis III. Judae I. Johann. Apocalypſ.

XI. RUFFINI

Aquilejenſis Presb. a. 390. *ex Symbolo, ſeu expoſitione ejus ad Laurentium.*

Moſis Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronom. Jeſus Nave. Judicum. Ruth. Regum IV. Paralipomenon. Eſdrae II. Pſalmi Davidis. Salomonis proverbia, Eccleſiaſtes. Canticum Canticor. Job. Heſter. Eſaias. Jeremias. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetae. De libro ſapientiae Sirachi &c. vid. notas. N. T. IV. Evangel. Matthaei. Marci. Lucae. Johannis. Actus Apoſtol. Pauli Epiſt. XIV Epiſtolae. Jacob I. Petri II. Johan. III. Judae I. Johann. Apocalypſ.

XII. CONCILII

Carthaginienſis III. A. 397.

Geneſ. Exod. Levit. Num. Deuter. Jeſus Nave. Judicum. Ruth. Regnorum IV. Paralipomenon II. Eſdrae II. Pſalterium Davidicum. Salomonis libri quinque. Ita quoque Criſconius, & concilium Carthag. anni 419. c. 24. Job. Eſther. Eſaias. Hieremias. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetae. Tobiae I. Judith. Machabaeorum II. hos omittit Criſconius. N. T. Evangeliorum lib. quatuor. Actus Apoſtolorum. Pauli Epiſtolae XIII. & ad Hebraeos I. apud Crisconium XIV. ſine mentione Epiſtolae ad Hebraeos recenſentur. Jacobi. Petri II. Johannis Epiſt. III Judae. Johannis Apocalypſ.

XIII. AUGUSTINI.

de Doctrin. Chriſt. c. 8. *a.* 400.

V. Moſis. Geneſ. Exodus. Leviticus. Numeri, Deuteron. Jeſus Nave. Judicum. Ruth. Re-

Regnorum IV. Paralipomenon II. Eſdrae II. David. Pſalmi. Salomonis III. Prov. Eccleſiaſtes. Canticum Canticorum. Job. Eſther. Eſaias. Jeremias. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetae. Oſea, Amos, Jonas, Nahum, Sophonias, Zacharias, Tobias, Joel, Abadias, Michaeas, Habacuc, Aggaeus, Malachaeus, Judith. Machabaeor. Sapientia Salomonis, & Eccleſiaſticus; nam hi duo, de quadam ſimilitudine Salomonis eſſe dicuntur, nam Jeſus filius Sirach eos ſcripſiſſe conſtantiſſime perhibetur. N. T. Evang. Matth. Marc. Luc. Johann. Acta Apoſtol. Pauli Epiſtol. XIV. ad Roman. II. ad Cor. II. ad Galat. I. ad Epheſ. ad Philipp. ad Theſſ. II. ad Coloſſ. ad Tim. II. ad Titum I. ad Philem. I. ad Hebr. Jacobi I. Petri II. Johannis III. Judae I. Johannis Apocalypſ.

XIV. INNOCENTII,

Epiſc. Roman. a. 405. In Epiſtol. ad Exuperium.

Moſis Geneſis, *Exodus*, Leviticus, Numeri, Deuteron. Jeſu Nave. I. *Judicum.* Ruth. Regnorum IV. Paralipomenon II. Esdrae II. Pſalterium. Salomonis lib. V. Job. Eſther I. Prophetarum libri XVI. Tobiae I. Judith. I. Machab. II. N. T. Evangeliorum libri IV. Actus Apoſtolorum. Pauli Epiſt. XIV. Jacobi I. Petri II. Johannis III. Judae I. Johannis Apocalypſ.

XV. CANONUM

Pſeudo-Apoſtolicor. 85. *Anno circiter* 490.

V. Moſis. Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteron. Jeſus Nave. I. Judicum. I. Ruth. I. Regnorum. IV. Paralipomenon. II. Esdrae. II. Pſalterii. I. Salomon. III. Proverb. Eccleſiaſtes. Cantic. Job. I. Eſther. I. Eſaias. I. Jeremias. Ezechiel. I. Daniel. I. XII. Prophetar. Machab. III. Sirach. Sapient. N. T. IV. Evang. Matthaei. Marci. Lucae. Johannis. A-

ctus noſtri Apoſtol. Pauli Epiſt. XIV. Jacobi. I. Petri Epiſt. II. Johannis. III. Clementis Epiſt. II. Clem. ordin. lib. VIII.

XVI. GELASII,

Epiſc. Rom. & LXX. Epiſ. a. 492.

Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronomii. Jeſu Nave. Judicum I. Ruth I. Regum lib. IV. Paralipom. II. Hesdrae lib. I. Pſalmorum lib. I. Salomonis libri tres, Proverb. Eccleſiaſtes, Cant. Cantic. Sapient. lib. Eccleſiaſticus. Job. Heſter. Eſaias. Hieremias cum cinoth, id eſt, Lament. Ezechiel. lib. I. Daniel. lib. I. XII. Prophet. Oſeas. Micheas. Abdias. Naum. Sophonias. Zacharias. Tobiae lib. I. Judith. lib. I. Machab. lib. I. Amos. Joel. Jonas. Abacuc. Aggaeus. Malachias. N. T Evangeliorum Matthaei. Marci. Lucae. Johannis. Actus Apoſtolorum. Pauli Epiſtolae XIV. ad Romanos. ad Corinth. ad Galat. ad Epheſios. ad Philippenſ. ad Coloſſ. ad Theſ. II. ad Timoth. II. ad Tit. ad Philem. ad Hebrae. Jacobi I. Petri Epiſt. II. Johannis III. Judae Zelotis. I.

XVII. CASSIODORI.

a. 550.

ex divinar. Lect. lib. cap. 14. *ſec. LXX. interpretes.*

Geneſ. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronom. Jeſus Nave. Judicum. Ruth. Regum. lib. IV. Paralipomen. lib. II. Esdrae. II. Pſalterium. Salomonis lib. V. Proverbia. Sapientia. Canticum Canticor. Eccleſiaſticus. Eccleſiaſtes. Job. Heſter. Eſaias. Jeremias. Ezechiel: Daniel: Prophetae. Oſee. Micheas. Abadias. Naum. Sophonias. Zacharias. Judith: Tobias: Amos. Joel. Jonas. Abacuc. Aggaeus. Malachias. Machabaeorum II. N. T. Evangelia. Matthaei. Marci. Lu-

Lucae. Johannis. Actus Apoſtolorum. Pauli Epiſtolae. ad Rom. I. ad Galat. I. ad Coloſ. I. ad Theſ. II. ad Tit. I. Petri Epiſt. ad Cor. II. ad Phil. I. ad Hebr. I. ad Tim. II. ad Philem I. ad Gentes. ad Parthos, Judae, Jacobi, Johannis. Johannis Apocalypſis.

XVIII. JUNILII

Africani, Epiſcop. a. 550.

Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronomium. Jeſu Nave. Judicum. Ruth. Regum. I. ſecundum Hebraeos. IV. Paralipomenon. II. Esdrae. II. Pſalmorum 150. lib. I. Salomonis Proverbia. I. Sapientiae. I. Cantica Canticorum. Jeſu Syrach. I. Eccleſiaſtae. Job. I. Heſter. I. Eſaias. Jeremias. Ezechiel. Dan. I. Oſeae I. Amos. I. Jonae I. Naum. I. Abacuc. I. Zachariae I. Joel. I. Abdiae. I. Micheae. II. Sophoniae. I. Aggaei. I. Malach. I. Judith. I. Machabaeorum. II. N. T. Evangel. lib. IV. Matthaei. Marci. Lucae. Johannis. Actus Apoſtolorum. Pauli Epiſtolae. ad Rom. I. ad Galat. I. ad Philip. I. ad Theſſ. II. ad Tit. I. ad Hebr. I. ad Cor. II. ad Epheſ. I. ad Coloſ. I. ad Tim. II. ad Philem. I. Petri ad Gentes I. Johannis prima. Addunt alii Jacobi I. Petri ſecundam. Johannis II. & III. Judae I. Johannis Apocalypſis.

XIX. LEONTII,

Advocati Byzantini poſtea Monachi. a. 590. ex libr. de Sect. act. 2.

XXII. L. Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronom. Jeſus Nave. Judicum. Ruth. Regum IV. Paralipomenon. II. Esdrae. II. Pſalterium. Salomonis proverb. Eccleſiaſtes. Canticum Canticorum. Job. Eſaias. Jeremias. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetae. N. T. IV. Evang.

Matth. Marcus. Lucas. Johannes. Actus Apostolorum. Pauli Epistolae XIV, VII. Epist. Cathol. Jacobi I. Petri II. Johannis III. Judae I. Johann. Apocalyps.

XX. ISIDORI

Hispalensis. a. 600. *ex libr.* VI. *Origin. c.* 2. *& lib.* 1. de Off. *Eccl.*

Pentateuchus. Genesis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteron. Josuae. Judicum. Ruth. Samuel. Regum. Paralipom. II. Esdrae. & Nehemiae. Psalmorum lib. I. Salomonis libri tres, Proverbia. Ecclesiastes, Canticum Canticor. Job. Hester. Esaias, Hieremias. cum Threnis. Ezechiel. Daniel. XII. Proph. minores. Oseas. Amos. Jonas. Naum. Sophonias, Zacharias, Joel. Abadias. Michaeas. Abacuc. Aggaeus. Malachias. Judith & Tobias & Machabaeorum libri, quibus auctoribus scripti sint, minime *constat. N. T.* Evangelia. Matthaei. *Marci.* Lucae. Johannis. Actus Apostolorum. *Pauli Epistol. XIV.* novem Ecclesiis, reliquae discipulis scriptae. Ad Hebraeos a plerisque Latinis ejus esse dubitatur, propter dissonantiam sermonis, eandem alii Barnabae. alii Clementi adscribunt. Jacobi. Petri II. Cath: Judae & Johannis: Johannis Apocalypsis: caetera Apocrypha.

XXI. DAMASCENI.

A. 742. *ex libr.* 4. *c.* 18. *de orth. fide.*

Genes. Exodus. Leviticus. Numeri, Deuteron. Jesus Nave. Judicum. Ruth. Regum 1. & 2. -- tertius & IV. Paralipomenon I. II. Esdrae I. & II. Psalterium. Salomonis Proverb. Ecclesiastes, Cantic. Canticor. Sapientia Salomon. Sapient. Jesu Sirachi. Job. Esther. Esaias: Jeremias: Ezechiel: Daniel: XII. Prophetae: N. T. IV. Evangel: Matthaei: Marci: Lucae: Johannis:

nis: Acta SS. Apoſtolor: Pauli Epiſt: XIV. VII. Epiſt: Catholic: Jacobi I: Petri II: Johannis III: I. Judae: Johannis Apocalypſis: Canones SS. Apoſtol: per Clementem.

XXII. NICEPHORI,

Patr. Conſtantinop. a. 849.

Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteron. Jeſus. Judices. Ruth. Regnorum. 1. & 2. -- tertius & IV. Praetermiſſorum I. II. Esdrae 1. & 2. Pſalmorum. Salomonis Proverbia. Eccleſiaſtes. Cantic. Canticor. Job. Eſther. Eſaias. Jeremias. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetae. N. T. Evangel. lib. IV. Matthaei. Marci. Lucae. Johannis. Actus Apoſtolor. Pauli Epiſt. XIV. VII. Epiſt. Cathol. Jacobi. II. Petri I. Johannis III. Judae I. Johannis Apocalypſ.

XXIII. RHABANI MAURI.

A. 847.

ex libr. de Inſt. Clericor. c. 81.

Geneſis. Exodus: *Leviticus.* Numeri. Deuteronom. Jeſus Nave. Judicum. *Ruth.* Regnorum. IV. Paralipomenon. II. Esdrae. *II.* Pſalmorum. Proverbiorum. Eccleſiaſtes. Cant. Cantic. Sapientiae. Eccleſiaſticus. Job. Heſter. Eſaias. Hieremias & Lamentationes. Ezechiel. I. Daniel. I. XII. Prophetar. Judith. Tobiae. Machabaeorum II. N. T. Evangelia. Matthaei. Marci. Lucae. Johannis. Actus Apoſtolorum. Pauli Epiſt. XIV. VII. Epiſt. Canonicae. Jacobi. Petri. Johannis. Judae. Johannis Apocalypſ.

XXIV. JOH. SARISBERIENSIS,

Epiſcopi Carnotenſis. a. 1172.

Lib. XXII. Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronom. Joſuae. Judicum. Ruth. Regnorum IV. Paralipomenon. Esdras. Pſalmorum. Parabolae. Eccleſiaſtes. Cantica Canticorum.

rum. Job. Hester. Jesaias. Jeremias. Lamentationes. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetae. De lib. Sapientiae, Ecclesiastico, Judith, Tobiae, Pastoris & Machab. vide notas. Matthaeus. Marcus. Lucas. Johannes. Actus Apostolorum. XV. Epist. Pauli. inter quas illa ad Laodicenses. (vid. notas.) Epist. Canonicae. Apocalyps.

XXV. CONCILIO

Florentino vel Eugenio quarto Episc. Rom. adscriptus. a. 1436.

Genes. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteron. Josuae. Judicum; Ruth. Regum IV. Paralipomenon. II. Esdrae. Nehemiae. Parabolae. Ecclesiastes. Cantic. Canticor. Sapientia. Ecclesiasticus. Esther. Esaias. Jeremias. Baruch. Ezechiel. Daniel. XII. Prophet. minor. Osea. Amos. Jonas. Naum. Sophonias. Zacharias. Joel. Abdias. Michaeas. Abacuc. Aggaeus. Malachaeus. Judith. Tobias. Machabaeorum. N. T. IV. Evang. Matthaei. Marci. Lucae. Johannis. Actus Apostolorum. Pauli Epist. XIV. ad Rom. ad Galat. ad Philip. ad Coloss. ad Tit. ad Hebraeos. ad Cor. II. ad Ephes. ad Thessal. II. ad Timoth. II. ad Philemon. Jacobi I. Petri. II. Johannis. III. Judae. I. Johannis Apocalyps.

XXVI. CONCILII

Tridentini a. 1546. *Sess. IV.*

Genesis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronom. Josuae. Judicum. Ruth. Regum. IV. Paralipom. II. Esther. 1. & 2. qui Nehemias dicitur. Psalterium David. Parabolae. Ecclesiastes. Cantic. Cantic. Sapientia. Ecclesiasticus. Job. Hester. Jesaias. Hieremias cum Baruch. Ezechiel. Daniel. XII. Prophet. minor. Oseas. Amos. Jonas. Nahum. Sophonias. Zacharias. Joel. Abdias. Michaeus. Abacuc. Aggaeus. Malachias.

Ju-

Judith. Tobias. Machabaeorum. N. T. IV. Evang. Matthaei. Marci. Lucae. Johannis. Actus Apoſtolorum, Pauli Epiſt. XIV. ad Rom. ad Galat. ad Philip. ad Timoth. ad Philemonem. ad Hebraeos. ad Cor. II. ad Epheſ. ad Theſſ. II. ad Titum. Jacobi I. Petri Apoſtol. II. Joh. Apoſt. III. Judae. I. Johan. Apocalypſ.

XXVII. PROTESTANTUM.

ut vocantur, Eccleſiarum a. 1517.

V. Moſis. Geneſis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronom. Joſuae liber. Judicum lib. Ruth. Samuel. II. Regum II. Paralipom. II. Esdras. Nehemias. Pſalmi David. Salomon. Proverb. Eccleſiaſtes. Canticum Canticor. Job. Eſther. Eſaias. Hieremias. & Threni. Ezechiel. Daniel. XII. Proph. Hoſeas. Amos. Jonas. Nahum. Zephania. Zacharias. Joel. Obadia. Micha. Habacuc. Haggaeus. Malachias. ceteri Apocryphi. N. T. IV. Evang. Matthaei. Marci. Lucae. Johannis. Acta Apoſtolorum. Pauli Epiſtolae XIV. ad Rom. I. ad Galat. I. ad Philip. I. ad Theſ. II. ad Titum I. ad Hebr. I. ad Cor. II. Epheſ. I. Coloſſ. I. Timoth. II. Philem. I. Epiſt. Cathol. VII. Jacobi. I: Petr: II: Johannis: III: Judae: I: Johann. Apocalypſ.

XXVIII. HABESSINORUM.

ex Ludolfi Hiſtor. incertum cujus ſeculi.

V. Moſis. Oratio. Geneſis. Exitus. Levitarum. Numeri. Tabernaculi. Joſuae. Ducum. Ruth. ſeu IV. Regum: Samuelis. Hebræorum. Minorum. ſ. inferiorum II. Ezrae II. Pſalmi. V. Salomon. Proverb. Sapientia. Eccleſiaſtes. Concio. Canticum Cantic. Siracides. Jobus. Eſther. Eſaias. Jeremias. Threni & Baruch. Ezechiel. Daniel. XII. Prophetae minor. Hoſeas. Amos. Jonas. Nahum. Sophonias. Zacharias. Johel. Obadia. Micheas.

Ha-

Habacuc. Haggæus. Malachias. Judith. Tobiae. Salomonis Sap. annumerati. Sapientiae Siracidæ. Maccabaeor. II. N. T. IV. Evangel. Matthaei. Marci. Lucae. Johannis. Acta. Pauli Epist. XIV. ad Rom. ad Galat. ad Philip. ad Thess. ad Titum. ad Hebraeos. ad Cor. II. ad Ephes. ad Coloss. ad Timoth. II. ad Philem. Apostolorumlib. VII Jacobi. Petri II. Johannis III. Judae. Joh. Visio Abucalamsis.

XXIX.

Stichometria alia ex Cod. Regis Galliarum ex Cotelerio post præfat. ad Epistolam Barnabæ mutila.

V. MOSIS.

	versus	
Genesis		MMMMD.
Exodus		MMMDCC.
Leviticus		MMDCCC.
Numeri		MMMDCL.
Deuteronomium		MMMCCC.
Jesu Nave		MM.
Judicum		MM.
Ruth		CCL.
Regnorum primus.		MMD.
Secundus lib.		MM.
Tertius lib.		MM.
Quartus lib.		MMCCC.
Esdras		MD.
Psalmi Davidici		MMMMMM.
Proverbia		MDC.
Ecclesiastes		DC.
Cantica Canticorum		CCC.
Job		MDC.
Esther		M.
Esaias		MMMDC.
Jeremias		MMMMLXX.
Ezechiel		MMMDC.
Daniel		MDC.

XII. Pro-

XII. Prophetæ.	MMMCX.
Oseas	DXXX.
Amos	CCCCX.
Micheas	CCCX.
Joel	XC.
Abdias	LXX.
Jonas	CL.
Nahum	CXL.
Abacuc	CLX.
Sophonias	CLX.
Aggæus	CX.
Zacharias	DCLX.
Malachiel	CC.
Sapientia Jesu	MMD.
Sapientia	M.
Judith	MCCC.
Tobias	M.
Maccabæor. lib. I.	MMCCC.
lib. II.	MMCCC.
lib. IV.	M.
IV. Evangelia.	
Matthæus	MMDC.
Johannes	MM.
Marcus	MDC.
Lucas	MMDCCCC.
Ep. Pauli ad Rom.	MXL.
ad Corinthios prima	MLX.
secunda	LXX.
ad Galatas	CCCL.
ad Ephesios	CCCLXXV.
ad Timotheum prima	CCVIII.
secunda	CCLXXXIX.
ad Titum	CXL.
ad Philemonem	L.
ad Petrum prima	CC.
secunda	CXL.
Jacobi	CCXX.
Johannis prima	CCXX.

secun-

secunda	XX.
tertia	XX.
Judæ	LX.
Barnabæ epistola	DCCCL.
Johannis revelatio	MCC.
Actus Apostolorum	MMDC.
Pastoris	MMMM.
Actus Pauli	MMMMDLX.
Revelatio Petri	MMLXX. al. CCLXX.

XXX.

Canon. Benedicti Ariæ MONTANI & Censorum Bibliorum ejus interlineariorum post concilium Tridentinum. 1584. *potius* 1571.

Mosis. V. lib. Genesis. Exodus. Leviticus. Numeri. Deuteronomium. Jehosua. Judicum. Ruth. 1. Samuelis. 2. Samuelis. 1. Regum. 2. Regum. 1. Paralipomenων. 2. Paralipomenων. 1. Hezræ. 2. Hezræ qui & Nehemiæ. Esther. Job. Salomonis. Psalmi. Parabolæ. Ecclesiastes. Canticum Canticor. Jesaiahu. Irmeiahu. Lamentationes. Jehezchel. Daniel. XII. Prophetæ sequuntur. Nov. Testamentum sequitur. Matthæus. Marcus. Lucas. Johannes. Acta Apostolor. Pauli Epistolæ. ad Romanos. II. ad Corinthios. ad Galatas. ad Ephesios. ad Philippenses. ad Colossenses. II. ad Thessalonic. II. ad Timoth. ad Titum. ad Philemonem. ad Hebræos. Jacobi. II. Petri III. Johannis. Judæ. Johan. Apocalyp. Bibliorum pars sequitur, quæ Hebraice non invenitur, libri Græce scripti, quos Ecclesia orthodoxa, Hebræorum canonem secuta, inter apocryphos recenset. Tobiæ liber. Judith liber. Estheræ addition. liber Sapientiæ: Salom. Sirach sapientia, seu Ecclesiasticus. Baruch. cum Epistola Jeremiæ. Danielis adjectiones III. Machabaeorum.

Ca-

XXXI.

Canon ex Sacramentario Gallicano, sic nominato a Joh. Mabillonio in MUSAEO Italico, descripto ex MS.

Genesis liber. Exodus. Leviticus. Numeri, Deuteronomium. Josuæ. Judicum. libri mulierum. Ruth. Esther. Regum quatuor. Esdræ unus. Fiunt libri veteres numero XLIV. Job. Davidicum lib. V. Salomonis tres, proverbiorum. Ecclesiastes. Canticum Canticorum. Prophetarum libri XVI. Apostolorum libri, Pauli XIV. Epistolæ. Jacobi. Petri duæ. Johannis tres. Judæ. Joh. Apocalypsis de novo sunt XXVIII. fiunt in summa libri LXXII. Tobias. Machabæorum lib. duo.

XXXII. NESTORIANORUM,

A. 1550.

Hunc canonem ita describit HABEDJESU Metropolita Sobensis, ex versione Latina facta ab ABRAHAMO ECHELLENSI, Syriacæ Linguæ in almo Urbis Romæ Gymnasio publico Lectore ad Cardinalem Antonium Barberinum edita, Romæ 1653.

Lex seu Pentateuchus, quinque libri, Genesis, liber Exodi, liber Sacerdotum, Numerorum, ac liber Deuteronomii. Dein autem liber Josuæ filii Nun, Judicum, Ruth, Samuelis, libri Regum, Paralipomenon, Job, liber Psalmorum, Proverbia Salomonis, Ecclesiastes, Canticum Canticorum, Sapientia magna, Barasira, seu Ecclesiasticus, Isaias, Jeremias, Epistola Baruch, Ezechiel, Daniel, Osee, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Micheas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggæus, Zacharias, Malachias, Hezra, liber Tobiæ, & Tobith justorum Israelitarum, Judith, Esther, Daniel minor, libri demum Machabæorum.

Ex libris autem antiquorum Hebræorum eſt liber traditionum Seniorum.

Joſephi autem Scribæ extant Proverbia, Hiſtoria filiorum Ammonis, Hiſtoria Herodis Regis, liber poſtremae devaſtationis Jeruſalem per manus Titi, ac liber Aſiat. (Aſnæ) uxoris Joſephi filii Jacob.

Abſoluta jam veteri, aggrediamur nunc novam, cujus caput eſt Matthæus, qui Hebraicè in Palæſtina conſcripſit.

Poſt illum autem Marcus Romanè loquutus eſt in celeberrima Urbe Roma.

Lucas vero Alexandriae Graecè locutus eſt & ſcripſit.

Johannes autem Epheſi Graecè conſcripſit Evangelium. Acta quoque Apoſtolorum Lucas inſcripſit Theophilo.

Epiſtolae conſignatae ab Apoſtolis omni charactere & lingua, nempe Jacobo, Petro, Joanne, & Juda, & ideo Catholicae vocantur.

Apoſtoli autem Pauli magni quatuordecim Epiſtolae. Epiſtola ad Romanos, quae ex Urbe Corintho ſcripta eſt.

Epiſtola ad Corinthios prima Epheſi ſcripta eſt, ac miſſa per manus Timothei.

Ad Corinthios vero ſecunda ſcripta eſt Philippis, quae eſt in magna Macedonia & miſſa eſt per manus Titi.

Et Epiſtolam ad Galatas ex Urbe Roma ſcripſit ipſe Paulus, & per manus Titi vaſis electi & probati eam miſit.

Epiſtola autem Epheſiorum ex Urbe Roma ſcripta eſt & per manus Tychici miſſa ab ipſo Paulo.

Ad Philippenſes autem etiam Romae conſcripta

pta est & per manus Apophroditi fratris dilecti missa.

Et quae ad Colossenses est, Romae quoque scripta fuit & per manus discipuli veritatis Tychici missa.

Prima ad Thessalonicenses Athenis scripta est & missa per manus Timothei.

Thessalonicensium vero secunda scripta Laodiceae Pisidiae & venit cum Timotheo.

Epistola autem Timothei prima ex Laodicaea Urbe Pisidiae scripta est & per manus Lucae missa.

Timothei vero altera ex Urbe Roma scripta est & missa per manus Lucae Medici & Evangelistae.

Et Epistola ad Titum scripta est Nicopoli & missa atque delata per manus Aprophroditi.

Philemonis autem scripta est ex Urbe Roma atque missa per manus Ansimi Servi ipsius Philemonis.

Epistola vero Hebraeorum scripta est in Italia & per manus Timothei filii spiritualis missa est.

Revelatio Johannis Graece scripta est in Insula Pathmo.

XXXIII. NICEPHORI.

Patriarchæ Constantinopolitani.

Ὅσαι εἰσιν Θειαι γραφαι ἐκκλησιαζόμεναι και κε-
κανωνισμέναι καὶ τούτων στιχομε-
τρία τόυτως.

	στίχοι	
α Γένεσις		αι
β Ἔξοδος	ST.	βὰ
γ Λευιτικὸς	CTI.	βψ
δ Ἀριθμ.	CTI.	βφλ
ε Δευτερονομ.	CTI.	ςξ
ζ Ἰησοῦς	CTI.	βξ
ς Κριται	CTI.	βυι
η βασιλέων πρώτη καὶ δευτ.	CTI.	βσμ

θ βὰ

θ βασιλεων 3 & 4	CTI.	β
ι παραλιπομ. α & β	CTI.	εφ
ια Ἐσδρας α καὶ β	CTI.	εφ
ιβ Βιβλος ψαλμῶν	CTI.	εφ
ιγ Παροιμίαι Σολομ.	CTI.	αψι
ιδ Εκκλησιαστης	CTI.	φ
ιε Ασμα ασμάτων	CTI.	σπ
ιϛ Ιώβ	CTI.	αω
ιζ Ησαΐας ο προφ.	CTI.	ϛω
ιη Ιερεμ. ὁ προφ.	CTI.	δ
ιθ βαρουχ	CTI.	ψ
κ Ιεζεκιὴλ	CTI.	δ
κα Δανιὴλ	CTI.	δ
κβ ὁι ιβ προφητ.	CTI.	β

Ομȣ̃ τῆς παλαῖας Διαθήκης βιβλία κβ
εἰσὶν καὶ τῆς νέας Διαθήκης ταυτ.

α Ἐυαγγελ. κατὰ Ματθ.	CTI.	βφ
β Ἐυαγ. κατὰ Μάρκον	CTI.	β
γ Ἐυαγ. κατὰ Λȣκᾶν	CTI.	βχ
δ Ἐυαγ. κατὰ Ιωαννην	CTI.	βτ
ε Πραξις Ἀποϛόλων	CTI.	βω
ϛ Παυλȣ ἐπιϛολαι ιδ	CTI.	ετ
ζ Καθολικαὶ ζ Ιακώβȣ, Πέτρȣ β Ιωγ Ιȣδαὰ	CTI.	

Ομȣ̃ τῆς νέας βιβλ. κϛ.

XXXIV. ANASTASII.

S. R. E. Bibliothecarii ex Nicephoro CP. Patriarcha. Hæ sunt divinæ scripturæ, quæ recipiuntur ab Ecclesia & Canonizantur, quarum & numerus versuum est, ut subjicitur.

1 Genesis	versus IIII.	CCCC.
2 Exodus	v. II.	DCCC.
3 Leviticus	v. II.	DCC.
4 Numeri	v. III.	D.
5 Deuteronom.	v. III.	C.
6 Jesus	v. II.	CCCCL.

7 Ju-

7	Judices & Ruth	v. II.	CCCCL.
8	Regnorum 1 & 2	v. II.	CCXL.
9	Regnorum tertius & quartus	v. II.	CCCXXX
10	Prætermiſſorum 1 & 2.	v.	VD.
11	Hesdras 1. & 2.	v.	VD.
12	liber Pſalmorum	v.	VD.
13	Proverbia Salomon.	v. I.	DCCVIII.
14	Eccleſiaſtes	v.	DCCL.
15	Cantica Cantic.	v.	CCLXXX.
16	Job	v. I.	DCCC.
17	Hyſaias	v. IIII.	DCCC.
18	Hieremias	v. IIII.	
19	Baruch	v.	DCC.
20	Jezechiel	v. IIII.	
21	Daniel	II.	
22	XII. Prophetæ	III.	DCCC.

Simul Veteris Teſtamenti ſunt libri XXII.

Hi autem ſunt Novi Teſtamenti.

1	Evangel. ſecundum Matth.	v. II.	D.
2	Evang. ſecundum Marcum	v. II.	
3	Evangel. ſecund. Lucam	v. II.	DCCC.
4	Evang. ſecund. Johannem	v. II.	DCCC.
5	Actus Apoſtolorum	v. II.	DCCC.
6	Pauli Epiſtolæ XIV.	v.	*. CCC. *

7 Catholicæ Epiſtolæ, Jacobi una. Petri 2. Joh. 3. Judæ 1.

Simul Veteris Teſtam. lib. 22. & novi 7. ut ſupra demonſtratum.

G. à MASTRICHT

Notae ad praecedentem Canonem.

QUando canon Novi Teſt. ſit confectus, ſeu libri Sacri in *canonem* relati, non ita clarum aut certum eſt, quia primis ſeculis hiſtoricorum defectu laboramus, iis tamen eos *canonicos*

dictos, nullum dubium. cum Apostolus Gal. IV: v. 16. canonis mentionem faciat. Ad quem locum Theodoretus per interpretem *Canonemvocat propositam doctrinam, utpote rectitudine seu veritate ornatam, cui ne quidquam deest aut abundat. Regulam* Latini vocarunt, quod familiare Tertulliano. Clemens Alexandrin. VI. Stromat. meminit *Canonis Ecclesiastici*, qui est concentus legis & Prophetarum, congruenter ei, quod per Domini adventum traditur, Testamento. Canonis vox frequens apud Chrysostomum, & ante eum Irenæus lib. IV. c. 69. de S. Scriptura adfirmat, eam esse τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινῆ *Regulam veritatis, a qua declinare illicitum.* Item Origenes apud Euseb. H. E. VI. c. 25. in comment. in Matth. ἐκκλησιαστικὸν φυλάττειν κανόνα. Vertit Vales. *Ecclesiastico insistens canoni*, potius, *observans* ecclesiasticum canonem, talia multa apud primos Patres obvia. Dictus *canon*, quia regulam continet credendi & vivendi. Ad ejus imitationem, conciliorum placita postea nomen acceperunt. vid. Mastricht. Hist. Jur. Eccles. §. 3. 18. 19. Ibidemque differentiam inter Κανόνες, καὶ δόγματα. Catalogus & congeries librorum S. Scripturæ dictus *canon. Salubri*, inquit Augustinus, vigilantia canon *ecclesiasticus constitutus, ad quem certi Prophetarum & Apostolorum libri pertineant, quos omnino judicare non audeamus, & secundum quos de cæteris vel fidelium vel infidelium libris libere judicemus.* lib. 11. contr. Cresconi. cap. 32. Veteris Testamenti adscribitur Synagogæ Magnæ. Quando collectus, id incertum; Multi id factum volunt post reditum ex Babylone, videatur, quia huic immorari nolumus, Drusius, *in præfat. ad Pentateuchum princ.* Hotting. *Thesaur.* lib. 1. c. 2. sect. 3. §. 8. *pag.* 101. *& seq.* potissimum

quæst.

quæst. 1. *pag.* 109. *& ſeq.* ubi commenta Genebrardi refellit. Buxtorf. *comm Maſor.* c. XI. Non negligendus Joſephus, canons Hebraici ſcientiſſimus *contra Appionem* lib. 1. pag. 1036. edit. ult. Lips. & ex eo Euſeb. H. E. lib. cap. 10. Leusden. Philolog. Heb. diſſ. IX. §. 4. pag. 73. Originem habet iſta collectio ex traditione Hebræorum & quorundam Patrum. Ante deportationem Babilonicam canonem apud Iſraelitas fuiſſe, nemini dubium eſſe poteſt. Verum hæc aliis nunc relinquemus. Quos libros Judæi Chriſtianis tradiderint, quisque Chriſtianorum canon fuerit, collectio hæc monſtrat, Johanni Apoſtolo ante obitum, ſed decrepito oblata fuiſſe tria Evangelia pandit Euſeb. H. E. lib. III. c. 24. Quibus conſenſum & ſuum addidit & ut aliorum defectum ſuppleret, ſuum Evangelium. Prodierant tunc quoque acta Apoſtolorum & Epiſtolæ, quas Eccleſias ſibi invicem miſiſſe & communicaſſe, extra dubium ponit arctiſſima illa earum communio & perpetuæ miſſiones ex una ad aliam; Item commendatitiarum formatarumque uſus etiam Apoſtolis notus. Ex quibus valde probabile ultimis Johannis Apoſtoli temporibus canonem quendam confectum fuiſſe, aut ſaltem non diu poſt ejus exceſſum. Qui in occidentem poſtea, ſed ſerius eſt translatus, non ſemper orientali conſonus, uti patet ex diverſis Patrum locis, unus nunc ſufficit Hieron. *in c. VI. Jeſ. Paulus* inquit, *in Epiſtola ad Hebræos, quam Latina conſuetudo* (Canon) *non recipit &c.* Idem *in Epiſt. ad Dardan.* ubi recenſet Orientis & Græcas Eccleſias, quæ eam recipiunt, tacet de Latinis. Neceſſitas etiam in Prima Eccleſia flagitabat canonem, quia jam Johannis Apoſt. temporibus pernicioſæ ortæ erant Simonis, Cerinthi & Ebionis hæreſes; quarum

rum auctores opera falsa, sub Apostolorum nominibus protrudebant, genuina scripta sæpe corrumpebant, adversa sibi tollebant, quod ipsorum doctrinæ congruum, addebant, inde tot diversa Evangelia, Petri, Pauli, Thomæ, &c. tot diversi Apostolorum actus, de quibus Eusebius, aliique Patres, quique singulari volumine cum aliis nothis & Apocryphis sunt describendi. Gustum interim dabit canon Nicephori. In canone designando primitiva Ecclesia fuit strictior, sequentes faciliores. Inde distinctio librorum in canonicos & ἀντιλεγομένους, qui ab omnibus pro canonicis non adsumebantur, quos in tabula asterisco aliquando notamus, si auctor canonis id jubet. Quibus opponuntur libri ὁμολογούμενοι, qui omnium consensu sunt recepti. Ita Eusebius H. E. *lib. III. c.* 25. Tertia species est *Apocryphorum*, quorum posteriores Ecclesiæ quosdam in canonem adsumserunt. Quarta species est *Spuriorum*, quos νόθους, supposititios & confictos vocabant, inter quos numerat Eusebius Pauli actus, librum cui titulus Pastor & revelatio, seu Apocalypsis Petri, Barnabæ item Epistolam aliaque ibidem requirenda. Multi vero Patrum sacros libros dispescunt in *Canonicos* & *Apocryphos*, inter quos Cyril. Hieros. *Catech. IV.* Gregor. Nazian. vel Amphilochius *in carm.* item Euseb. *lib. III. c.* 3. Ex Latinis Hieronymus, Innocentius & Augustinus, *lib. II. de Doct. Christ. c.* 8. Illi tamen iterum aliquando Apocryphos dividunt in Spurios & Ecclesiasticos, qui privatim, non in Ecclesiis publice, ad mores formandos utiles legebantur. vid. August. *l. c.* & Philastrium infra in notis ad eorum Canonem. Extensionem canonis seu facilitatem in admittendis libris Apocryphis posteriorum Ecclesiarum poterit monstrare hæc tabula, ad id utilis. Con-

gessi-

gessimus ex omnibus Patribus & conciliis canonem, ubi hactenus invenire potuimus; etiam Eugenii IV. ei & concilio Florentino falso adscriptum a Caranza in Epit. concil. vel ab alio, de quo infra dicendum. Illud nunc monendum, me in hoc canone sequutum ordinem librorum sacrorum vulgatum, in Bibliis editis. Auctores ex quibus est excerptus, plerique aliam atque aliam seriem observant, quem, si sequi voluissem, non ita statim quis libri auctoritatem & fata perspicere potuisset, qui se recta linea nunc semper sequuntur. Si quis ordines V. & N. T. scire aveat, inspiciat Sixti Senens. *l. I. Princip. Bibl. Sac.* qui omnes fere collegit.

Primus qui occurrit canon est *Melitonis* Asiani, tandem Episcopi Sardicensis, viri qui seculi secundi Anno CLXX. clarus fuit, quod non tantum doctrina, & scriptis multis, sed etiam pietate ostendit, de quo Euseb. *H. E. lib. V. c.* 24. & apud Hieron. *in catal. c.* 24. Opera ejus perierunt, fragmenta quædam conservavit Eusebius, ad instantiam *Onesimi*, quem Niceph. Callist. *lib. IV. c.* 10. in quo sua ex Eusebio describit *Onesiphorum*, vocat, inter ea est canon iste Biblicus veteris Testamenti, quem exhibemus. Nehemiæ & Estheris libri ibi desiderantur: verum ille continetur sub Esdræ nomine, quod familiare antiquis Patribus, ut ostendit hic canon. Hic vero & ab aliis est omissus, ab Athanasio, Gregor. Nazianzeno & Leontio. Causam conjicit Sixtus Senensis *lib. I. Biblioth. sacr. pag.* 5. *edit. Paris. & pag.* 20. in additamenta, quæ magnam partem ex Josephi lib. XI. Antiq. Jud. ab incerto sunt addita, ideoque à Melitone & Gregor. Nazianz. librum præteritum, ab Athanasio tanquam nothum è catalogo sacrorum ejectum esse; Con-

cilium Carthag. III. eum primum inter ſacra computavit volumina. Ob hoc Sixtus ab aliis taxatur, quoniam notum ei, probatum a concilio Tridentino fuiſſe. Hebræis magni fit & cum Moſis libris ambulat, nunquam interiturus. Vid. Maimon. *More Nevoch. libro vel parte 2. cap. 25.* Item Hotting. Theſaur. *lib. II. C. I. ſect. 3. pag.* 488. Proverbia Salomonis Melito vocat Sapientiam, quod Antiquis familiare. vid. Euſeb. H. E. *lib. IV.* p. 26. & ibid. Valeſium.

Huic canoni Melitonis, qui tantum V. T. continet, adjunximus antiquiſſimam recenſionem librorum N. T. ex Euſebio H. E. *lib. III. c. 25.* quam ex primis Chriſtianismi temporibus exhibet, ut integrum canonem antiquiſſimum exinde completum exhiberemus. In hoc dubiæ ſunt Epiſtolæ Jacobi, Judæ, Petri II. & Johannis poſteriores, ſpuria Apocalypſis Johannis.

Secundus Canon eſt *Origenis*, ex Seculi tertii anno XXX. quem ex eo refert Euſebius H. E. *lib. IV. c. 25.* qui in Vet. Teſt. non differt à Melitonis, niſi quod librum *Eſtheris* habeat, & libros Machabæorum memoret atque extra cenſum librorum ſacrorum collocet. Novi Teſtamenti canonem ſumſit *ex comm. in Matthæum*, in principio; ubi quatuor Evangelia refert, addatur *princ. comment. in Lucam* & *ex lib V. Expoſit. in Johannem* Huetianæ *edit. p.* 88. Ubi de Epiſtolis Paulinis, item Petri & Johannis, diſſerit. Facitque dubias, *ſecundam Petri*, *ſecundam & tertiam Johannis*, de quibus duabus tandem addit: *has genuinas illius non eſſe*, *omnes conſentire. Judæ & Jacobi* Epiſt. non facit mentionem. Quid de Epiſtola ad Hebraeos cenſuerit, quia prolixior locus eſt, apud Euſebium legendum. In V. T. omiſſus eſt lib. XII. Prophetarum incuria, credo,

Euſe-

Euſebii, voluit enim Origenes XII. lib. V. T. enumerare: vid. Valeſius *ad h. l. Euſebii*, Baruch & *Epiſtola* ſunt forte, quae capite 36. Jeremiae habentur, non libri, qui inter Apocryphos cenſentur.

Tertio loco poſitus eſt canon *Athanaſii*, ex ipſius *Synopſi*. Debuiſſet eo loco collocari canon ſynodi Nicaenae, ſi extaret. Extitiſſe conjiciunt multi ex unico Hieronymi loco, quem habemus in praefatione ad librum Judith à ſe verſum, ubi dicit hunc in numero ſanctarum ſcripturarum a ſynodo iſta computatum eſſe. Valde tamen dubito de ea re, nullibi quippe id de Nicaenis Patribus legitur, quos procul dubio ſecuta eſſent Concilia ſequentia, cum ea ſynodus primum in Codice Canonum Eccleſiae Univerſae ab ultimis temporibus locum obtinuerit, neque fuiſſet opus, ut poſteriora quae ſemper eam receperunt, ab eo canone recederent, maxime Laodicenum, cujus canonem ſuo ordine collocavimus, uti valde probabile in Annum 364. quamquam alii ante Nicaenam habitum adſerant. vid. Maſtricht *Hiſt. Juris Eccleſ.* §. 24. & addenda. Alphonſ. Piſanus in ſua collectione ſpuria canonum Nicaenorum LXXX. ex Arabicis verſorum, meminit ex hoc loco Hieronymi actorum Synodi Nicaenae *de Canone Scripturæ*; Sed nil praeter locum Hieronymi afferre potuit ad ſtabiliendum hunc canonem; vide late Hieronymi hunc locum vindicantem Raynoldum *in prælect. ad libr. Apocryp.* tom. I. praelect. 15. Cum itaque canon Nicaenus nullus fuerit, ſaltem non extet; de Athanaſii Canone, deprompto ex Synopſi ejus ſacrae ſcripturae, hoc monendum: multos hanc Athanaſio affictam aſſerere. Dupinius eo tamen non indignam cenſet; Cave ei in *Hiſtoria liter.* non abjudicat, ſi non

eſt

est ejus, esse tamen dicit antiqui scriptoris. In eo singulare, quod in Psalterio Davidico numeret Psalmos CLI. in ultimo nempe CLI. postea in enumeratione libri Psalmorum in fine asserit, peculiariter Davidi & extra numerum reliquorum inscriptum esse, cum Goliath prostravisset, quem titulum in vulgata habet Psalm 143. De Apocryphis addit. *Sunt itaque canonici veteris Instrumenti libri XXII. litteris Hebraicis numero pares. Præter istos autem sunt adhuc alii ejusdem veteris instrumenti non canonici*, ἀ κανονιζόμενα βιβλια, *qui Catechumenis tantum leguntur.* Sapientia Salomonis, Sapientia Jesu filii Sirach, Esther, Judith, Tobiæ, postea ἀντιλεγομένοις accenset, præter enumeratos Machabæorum libros quatuor, Ptolemaica, Psalmos & Cantica Salomonis. Susannæ historiam. Apocryphis vero librum Enoch, Patriarchas, orationem Joseph. Testamentum Mosis, Abraham, Eldad, & Modad, Eliæ, Prophetæ Sophoniæ, Prophetæ Zachariæ Patris Johannis, Baruch, Ambacum, seu Habacuk, Ezechieli & Danieli falso inscriptos libros. Isti, ait, sunt libri V. T. *non canonici*, quidam vero ex Veteribus (*apud Hebræos*) pro canonicis reputari dixerunt librum Esther & Historiam Ruth, quæ cum historiis Judicum *uno* libro comprehenditur; Esther vero ad aliud quoddam volumen canonicum pertinere. Et tot quidem sunt, & ejusmodi cum in canone tum extra canonem veteris instrumenti libri. De Apocalypsi testatur, a priscis sanctis & spiritu Dei imbutis Patribus veluti quæ Johannis sit, acceptam & approbatam esse. Subjicit postea ordine singulorum librorum auctores & contenta, quæ legisse non pœnitebit.

Quarto loco positus est canon *Hilarii*, ex Ethnico Pictavienſis Episcopi conjugati, quem Baronius

nius anno demum CCCLV. ad Episcopatum pervenisse contendit, hunc tamen antevertisse potest. vid. Heunischii *Ætates Patrum*, Riveti *Crit. Cave hist. literar.* Fuit Arianæ hæreseos impugnator ferventissimus, ob id in exilium à Constantio missus in Phrygiam. Habemus ab eo tantum canonem V. Testamenti, ex *prologo ejus commentariorum in Psalmos*, quos ex Origine excerpsit. Novi Testamenti canonem desideramus. Commentarii ejus in Matthæum *Canonum* nomen ferunt, qui truncati sunt præfatione, ut ex Beda scimus; forte in ea fuit canon N. Testamenti.

Quinto loco habetur concilii Laodiceni canon', quod primo fuit solicitum de canone scripturæ. Depromptus ex canone ejus LIX. aliis LX. qui est canon 163. Codicis canonum Ecclesiæ universæ. Ex canonibus Pseudo-Apostolicis canon quidam postea sequitur, qui omnibus anterioribus videtur anteponendus, si verus esset, sed de eo postea, illum pertinere ad seculum quintum, quo sunt suppositi, probabimus. De tempore ejus Concilii disputant Historici. Multi ante Nicænum habitum contendunt, alii melius, quia canone VII. Photinianorum meminit, post Nicænum habitum adserunt, ni *Photinianos*, quia in quibusdam & codicibus & versionibus non occurrunt, delere voluerimus, vid. præter Baron. & Binium Gundlingium, ad can. Laodicenum citatamque historiam Juris Eccles. §. 24. & addenda. In hoc canone Apocrypha omissa sunt & in N. T. Apocalypsis.

Sextus canon est *Gregorii Nazianzeni* ex *Jambico III. ad Seleucum* vel Amphilochii Iconiensis Episcopi, utrique enim tribuuntur Jambi illi notabiles, qui nobis exhibent canonem scripturæ. Maximi viri, ob styli eminentiam potius Gregorio

rio attribuunt, inter quos Billius, Cave & alii. Amphilochio adscripsit Balsamo *in Scholiis pag.* 1082. *ed. Paris.* Singulare in eo quod Johannis Apocalypsin notham esse, ex majoris partis testimoniis, dicat. Apocryphorum non meminit.

Septimus canon est ex *Cyrilli* Hierosolymitani Episcopi *Catechesi IV.* depromptus, qui forte anteriori Laodiceni & Gregorii canoni præponi debuisset, quippe Catecheses scriptæ seculo quarto medio; cum autem ad annum 386. vixerit, in hunc locum conjecimus. Non meminit Apocryphorum, nec Apocalypseos Johannis. Addit tandem: *reliqua omnia extranea secundoque loco habeantur, & quæ in Ecclesiis non leguntur, ea omnia neque per te legas, quemadmodum audivisti.*

Octavus est Epiphanii, qui tantum canonem V. T. reliquit. Apocrypha nulla recenset.

Philastrii Brixiensis Episcopi est concisus canon nonus. In V. T. meminit tantum legis & Prophetarum. In N. T. omittit Apocalypsin Hæresi 88. Eos, qui Pauli Epistolam ad Hebræos pro canonica non habent, inter hæreticos numerat.

Decimo loco legitur canon *Hieronymi* Presbyteri, quem quoque habet Cassiodorus ex eo *divinar. Lect. cap.* 12. ex famoso ejus *Prologo Galeato*, cujus inscriptionis rationem ipse statim dabit, qui plerisque Latinis vulgatæ versionis sive scriptis, sive typis expressis præmitti solet. Quem plurimi tanquam, summi Doctoris, qui post eum vixerunt, sequuntur. Est is quoque *in Epistola* ejus *ad Paulinum Presbyterum*, de eo Joh. Sarisberiensis, de cujus canone postea aliquid dicendum, in Epist. 172. ad Comitem Henricum. *Si Librorum sacrorum conceptionem* quis nosse desiderat, epistolam *Beati Hieron. ad Paulinum de Divinis libris legat, quia, ut de conscientia mea loquar,*

quar, nusquam melius invenietur, aut planius. In Canone cum anterioribus fere consentit, XXII. libros in Canone Hebraico, juxta numerum literarum memorat, postea addit. *Hic prologus scripturarum quasi Galeatum principium omnibus libris, quos de Hebræo vertimus in Latinum, convenire potest, ut scire valeamus, quidquid extra hos est, intra Apocrypha esse ponendum. Igitur sapientia, quæ vulgo Salomoni inscribitur & Jesu filii Syrach liber & Judith, & Tobias, & Pastor non sunt in canone. Machabæorum librum primum Hebraice reperi, secundus Græcus est.* Quem librum *Pastorem* vocatum intelligat, non certo sciri potest, novo Testamento quidam accensent Hermæ *Pastorem*, sed ille ad Veteris Testamenti canonem à nemine est relatus, idem de eo Sarisberiensis dicet infra. Qui primum librum Machabæorum *Pastorem* ab Hieronymo vocatum adserunt ἀπὸ τῆς παστάδος id est, à thalamo seu atrio. vid. Heideg. in examin. Concil. Tridentin. pag. 95. uti, & qui tertium ita insigniri putant, refutantur a Clariss. Steph. Le Moine *in Epist. de Melanophoris ad Cuperum quæ est* post ejus Harpocratem edita *pag.* 258. & seq. Ipse autem Clariss. vir fallitur, quod putat intelligere Hieron. Hermæ Pastorem, ob rationem jam occupatam. Novi Testamenti canon depromptus est ex *Epistola* ejus ad *Paulinum*, in quo nil memorabile, nisi quod de Epistola ad Hebræos dicat, eam à plerisque extra numerum ejus Epistolarum ad Ecclesias poni.

Hieronymi canonem excipit XI. loco alius Ruffini Toranii Aquilegiensis Presbyteri, Hieronymi æqualis, amici, inimici, reconciliati postea iterum Antagonistæ. Depromptus est ex symbolo ejus seu expositione symboli ad Laurentium, quæ etiam legitur inter opera Hieronymi & Cypriani. Pervenit ad seculi quinti an-

annum X. vel XI. admirator Origenis. Post enumeratum Canonem V. & N. T. subjicit. *Hæc sunt, quæ Patres intra Canonem concluserunt, ex quibus fidei nostræ adsertiones conflare voluerunt. Sciendum tamen est, quod & alii libri sunt, qui* non Canonici *sed* Ecclesiastici à *Majoribus appellati sunt, id est* Sapientia, *quæ dicitur* Filii Syrach, *qui liber apud Latinos hoc ipso generali vocabulo non auctor libelli sed scripturæ qualitas cognominata est.* Ejusdem *vero ordinis est libellus* Tobiæ & Judith & Machabæorum libri. *In N. vero Testamento libellus qui dicitur* Pastoris *sive* Hermes, *qui appellatur* Dux viæ vel Judicium Petri. *Quæ omnia legi quidem in Ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Cæteras vero scripturas Apocryphas nominarunt, quasque in Ecclesiis legi noluerunt. Hæc nobis à patribus tradita sunt.* Est hic Canon anterioribus, præsertim Hieronymi consonus, nisi quod sine nota patiatur in canone Epistolam ad Hebræos abire.

Sequitur in ordine canon Concilii Carthaginensis Tertii, qui XII. est. De quo dubium an sit ejus concilii, aut esse possit. Africanorum, praesertim Carthaginensium, Conciliorum ordo valde est confusus, neque in numero conveniunt scriptores neque in canonibus. Verum in haec non est hujus loci hic inquirere. Hoc quod tertium hic vocamus cum aliis, praesertim collectore antiquo, videtur revera postremum esse Carthaginensium, quod anno 419. post Consulatum Honorii XII. & Theodosii VII. tertio Kalend. Junii est habitum. Id quod primum in codice canonum Ecclesiae Africanae locum occupat, in eoque est canon noster capitulum vigesimum quartum, quod in concilio tertio, de quo diximus,

est

est XLVII. In quo fit Bonifacii mentio, qui si Romanus Episcopus est, anno 418. vel 419. ad Episcopatum venit. Quod tamen additamentum uni vetusto codici adsutum testatur Dominicus Nizolinus, in Veneta Conciliorum Editione *Anni* 1585. *tom. I. pag.* 754. ubi & addit: in certis conciliorum voluminibus esse hunc concilii memorati canonem XXIV. Fit itaque exinde dubia ista Bonifacii Fratris Consacerdotis consultatio & certius ad annum 419. refertur is Canon. Criscon nius Episcop. Africanus, in sua *collectione Canonum*, hoc capitulum habet. Can. 299. ex concilio Carthaginensi, tit. XXIV. cum ista differentia, ut non faciat mentionem duorum librorum, qui Machabaici vocantur, qui quoque in textu Græco istius concilii, in editione Justelli non inveniuntur. Salomoni adscribuntur libri quinque, Paulo Epistolæ XIII. & postea additur una ad Hebræos. Criscon us contrahit hæc & Paulo XIV. epistolas adscribit. Invenitur quoque capitulum hoc in codice canonum Dionysii Exigui, qui est codex canonum Ecclesiae Romanae, *in editione Justelli pag.* 147. cum duobus Machab. libris & additamento ad Bonifacium.

Succedit in serie nostra Canon Augustini, ex *libro* 2. *ejus de Doctr. Christiana cap.* 8. numero XIII. quem ex eo quoque refert Cassiod. *Divinar. lect. c.* 13. id differt fere ab anterioribus, quod librum *Sapientiae* & *Ecclesiasticum* Syrachi, item Tobiam, Judith & Machabaeos numeret in serie, de primis duobus addit, *quod quadam similitudine* Salomonis *esse dicantur quod* Jesus Syrach filius *eos scripsisse constantissime* perhibeatur, id quod de libro Sapientiae retractavit, ut patet ex *lib.* 2. *c.* 8. *Retract.* de libris hisce duobus plenius agit *lib. XVII. de Civit. Dei cap.* 20. in re-

 peti-

petitione Cassiodori Salomoni adscribuntur quatuor libri, seorsim Sapientiae libro enumerato.

Decimus quartus Canon sumptus est ex *Epistola* Innocentii Episcopi Romani I. ad Exuperium, quem quoque suis decretalibus inseruit Dionysius Exiguus *nam. XXVII.* In eo adscribuntur lib. V. accensentur quoque liber Tobiae, Judith & duo Machabaeorum, tum Apocrypha quaedam memorantur, quae Apostolis adficta sunt, & hic locum non habent.

Qui loco decimo & quinto est collocatus decerptus est è canone Pseudo-Apostolico LXXXV; primo loco merito ponendus, si hi Canones genuini, tum merito sequentibus & conciliis & Patribus pro norma fuissent, à qua iis recedere non licuisset. Sunt quidem antiqui, sed suppositi Clementi & maxime probabile, id factum seculo quinto decurrente, quod doctissime probavit *in Pseudo-Epigraphis Apostolicis* incomparabilis Dallaeus, cui addi potest Mastricht *Hist. Juris Eccles.* 8. 124. ad 135. Alii quidem eos antiquiores omnes tamen suppositos esse censent, si Turrianus Jesuita, paucique alii excipiantur. Canon hic in V. T. agnoscit tres libros Machabaeorum & hortatur juventutem ad lectionem Sapientiae Jesu Syrachi filii. Apocalypseos nulla mentio, & quod a nemine factum praeter Joh. Damascenum, inseruntur duae Epistolae Clementis & Praeceptiones, quas Apostoli Episcopis per Clementem in libris octo nuncuparunt; cum additamento eas omnibus publicari non debere, ob quaedam arcana, quae in se continent, nempe actiones Apostolorum.

Decimo sexto loco recitatur canon Gelasii primi Episcopi Romani: & LXX. Episcoporum Concilii, quod coegit. Est ille seculi quinti decur-

currentis insigne monumentum, quod non tantum nobis canonem Biblicum, sed quoque catalogum Patrum, quos Ecclesia Romana approbavit, item Apocryphorum, quorum tunc magna copia erat, dedit. Canonem S. Scripturae id capitulum insipide truncavit. Gratianus *ex sancta Romana* dist. XV. Quem conservarunt alii Compilatores, nempe Burchardus Yvo & Collectores conciliorum cum quadam tamen diversitate, quam quisque ut sectae suorum temporum inserviret, quemadmodum conjicio, sponte in isto capitulo fecit. Nos canonem ex editionibus Conciliorum, quae puriores sunt excerpsimus, differt ab Innocentii Antecessoris sui Canone, quod ille quinque Salomoni, hic tres adscribat libros, quamquam Burchardus *Wormat. in decret. lib.* 3. *c.* 217. etiam quinque, contra Yvo in suo Decreto *part.* 4. *cap.* 61. trium librorum tantum faciat mentionem. Ubique tamen Syrachi & Sapientiae libri adduntur, item liber Tobiae, Judith, Machabaeorum, Gelasius tantum unum, Innocentius vero duos memorat. Burchardus ex uno fecit duos. Yvo verò numeros non adjecit, quod indicium eum unum tantum agnovisse, ita enim solet, quando non sunt plures, quorum numeros exprimit. Gelasius quoque Apocalypsim plane omisit, quam Innocentius agnovit. Uterque Rapsodus, Burchardus & Yvo eam Gelasio addiderunt.

Septimus & decimus est canon Cassiodori, quem post Hieronymi & Augustini canonem recitatum ex LXX. interpretum codice formasse vult, cui adjuncti erant libri Novi Testam. quos recensuimus. Leguntur in eo Ecclesiasticus, Sapientia, qui libri Salomoni adscribuntur, item Judith, Tobiae & Machabaeorum duo libri, quod indicium certissimum, non esse illum canonem LXX.

nterpretum, qui tantum à se versa, in codicem conjecerunt, caetera postea addita sunt Manuscriptis posterioribus. Est itaque hic Canon series manuscripti exemplaris, quod Cassiodorus seculo sexto Bibliothceae suae adseruit.

Canon decimus octavus est Junilii Episcopi Africani ex libris paribus divinae legis, qui continent colloquium Magistri & Discipuli.

Ubinam in Africa Episcopus fuerit non constat. Floruit seculo sexto medio. In Vet. Test. censet Ecclesiasticum, lib. Sapientiæ, Judith, Machab. II. eique non sunt plena auctoritatis, Tobiam omittit. In N. Test. dubias facit Petri II. Joh. II. & III. Jacobi & Judæ. Apocalypsin Orientales ait rejicere, dubios facit apud Hebræos libros paralipomenon, Jobi, Esdræ II. & Estheræ.

Decimo nono loco positus est canon Leontii, ejusdem seculi sexti. Hic ex advocato factus est Monachus Cœnobii Lauræ in *Palæstina*. Putat Vossius *lib. IV. de Hist. Græc.* esse eundem cum Leontio Cyprio, quod in medio relinquit Cave in *hist. liter.* Potius cum Oudino in supplem. & Dupinio in *Biblioth.* censeo illos esse diversos, id quod ætas & scripta satis ostendunt. Est hic canon depromptus *ex lib. de Sectis Action.* 2. qui ex Apocryphis nil inmiscuit Veteri Test. neque quidquam in Novo dubium facit. Addit post traditum Canonem per Leunclavium interpretem. *Hi sunt libri tam prisci quam recentes, qui in Ecclesia pro Canonicis habentur, ac priscos quidem omnes Hebræi recipiunt.* Ingenuum hoc ejus seculi est monumentum.

Vigesimum Canonem dedit nobis Isidorus Hispalensis Episcopus, fratris sui Leandri Successor, à Concilio Toletano VIII. summopere laudatus.

Nec

Nec immerito; ſtrenuus enim veritatis & pietatis in variis Conciliis Hiſpaniæ per annos XL. & quod excurrit adſertor fuit, usque ad annum 636. Canonem ſacræ ſcripturæ recenſuit in *lib. de Originib. lib. VI. c.* 2. quos imperfectos reliquit, ita ut hic Canon ad Annum 630. referri poſſit. Salomoni tres libros adſcribit. Eſdræ unum, ſecundum, tertium & quartum, qui apud Hebræos non habentur, inter Apocryphos refert. Librum Sapientiæ apud Hebræos nullum eſſe, ſed Philonis Judæi affirmari. Judæis autem Librum Eccleſiaſticum certiſſime eſſe Jeſu Syrachi, eumque eloquii ſimilitudinem Salomonis titulo praenotari apud Latinos, apud Hebraeos inter Apocryphos haberi. Judith, Tobiae & Machabaeorum libros, quibus auctoribus ſcripti ſint, non conſtare. De Epiſt. ad Hebraeos dicit à plerisque Latinis eſſe Pauli, incertum relinqui, propter diſſonantiam ſermonis, eandemque alios à Clemente, alios a Barnaba ſcriptam ſuſpicari. Non poenitebit legiſſe totum illud *caput* 2. *lib. VI. Originum*, ſingularia enim multa in eo inveniuntur.

Iſidori Canonem excipit vigeſimus primus Joh. Damaſceni, ex ſeculo Octavo, cujus medium attigit. Canon ejus in Veteri Teſtamento conformis eſt Canoni Hieronymi. De lib. Sapientiae & Eccleſiaſtico addit, ex interpretatione Jacobi Fabri: *Studioſi quidem hi libri pulchrique, & honeſti, ſed non numerantur in Propheticis libris, neque ponebantur in Arca.* De aliis Judith, Tobiae & Machabaeorum tacet. Interpres Faber illud: in *Propheticis libris*, addidit, ut ſenſus clarior eſſet. Damaſcenus dixit οὐκ ἀριθμεῖται οὐδὲ ἔκειντο ἐν τῇ κιβωτῷ in Novi Teſtamenti Canone, ſacris libris accenſet: Canones SS. Apoſtolorum per Clementem.

Vigesimus secundus Canon est seculi Noni incipientis, quem Nicephorus Constantinopolitanus attexuit suae Chronographiae. Illustre monumentum mediae antiquitatis. Quisnam sit ille Nicephorus, disputant inter se Docti. Clarissimus Vossius *de Hist. Græc. lib.* 2. eum distinguit à Patriarcha Constantinopolitano, cujus vitam Ignatius Diaconus scripsit; quia ultra mortem Nicephori Patr. quae Anno 828. vel 829. contigit, se extendit per aliquot annos ad Michaelis Matrisque ejus Theodorae Imperium quod cœpit anno 841. ideoque eum Nicephorum *Juniorem* appellat. Cui sententiae multi subscribunt. Dubitat Dupinius, verum sine causa. Inscriptio enim hujus Chronographiae ipsa ostendit à Nicephoro ad annum ultimum Michaelis, seu 829. productam esse. Quae Latina ita se habet. *S. Patris nostri Nicephori Constantinopolitani Archiepiscopi Chronographia brevis ab Adamo ad Michaelis & Theophili ejus filii tempora in hunc modum digesta.* Caetera itaque, ut solet hujusmodi libris contingere, ab alio, seu potius aliis sunt adsuta, quaedam enim exemplaria producunt eam ad Michaelis & Theodorae tempora, quaedam verò ad annum 886. seu Leonis VI. Sapientis. Videatur Hankius *de Scriptor. Byzant. part.* 1. *c.* 180. imo ad seculum XI. quaedam ad XII. perveniunt, uti testantur Miss. Augustissimae Biblioth. Caesareae Vindebonensis. Hisce breviter illustratis hic Canon adsertus sit Patriarchae Constantinop. invito etiam Magno alias Pearsonio, qui *in Vind. Ignatianis* debili argumento eam Nicephoro nostro abjudicat, quod in MSS. codicibus, neque veterum testimonio Nicephoro adscribatur. Sed jugulat se proprio gladio, fatetur enim Chronographiae Nicephorianae ut plurimum annexum esse, quid igi-

igitur opus, particulam libri proprio ſignare nomine, quod caput operis indicat. Vertit eam Latine Anaſtaſius Bibliothecarius eodem ſeculo, quod luculentum teſtimonium de eo eſt. Poſt eum Joach. Camerarius, dein Contius, Fabrottus, Goar edidere. Tandem inſerta eſt *Biblioth. Patr.* ſed ſine noſtro Canone. Graece, edidit An. 1606. Scaliger in Theſauro temporum. Graec. & Latine cum Anaſtaſio Petrus Pithœus in operibus, quae prodierunt 1609. Singulare in hoc Can. eſt, quod libros Vet. & N. Teſt. dividat in ἐκκλησιαζομένας καὶ κεκανωνισμένας, & poſt hos recenſitos addit ἀντιλεγομένας, tandem Apocryphos, neque hoc tantum, verum etiam cujusque libri verſus Στίχους addit, quod nobis indicium praebet, ejus tempore ſuppoſitos, quos memorat libros, adhuc extitiſſe, & forte quibusdam ſcripturae codicibus additos eſſe, fecit idem in verſione ſua Anaſtaſius, in verſuum numero tamen à Graeco quandoque abit. *In Vet. Teſt. libr.* XXII. cum iſta *differentia Canonis*, quem ex *Meliton. Hieronym.* aliisque excerpſimus, recenſet, quod librum Eſther omittat, & Baruch inter Prophetas numeret, eique DCC. verſus attribuat, qui tamen poſtea inter Apocrypha refertur. Oportet itaque diverſos eſſe libros. Numerus verſuum tamen obſtat ut primum Baruch non dicamus eſſe iſtum, de quo Jerem. cap. 36. Vet. Teſt. libros, quibus contradicitur, enumerat Machab. tres. Sapientiam Salom. Heſther, Judith. Suſan. libr. Tobit & Tobiam. Novi quibus contradicitur conſervavit interpres Anaſtaſius, nam in exemplaribus Nicephori Græc. Scaligeri & Pithœi deſunt, in his Apocalypſ. Johan. Apocalypſ. Petri, Barnabæ Epiſt. Evangel. ſecundum Hebr. Apocryph. Vet. Teſt. ei ſunt. Enoch, Patriarchæ Oratio, Joſe-

phi Teſtament. & Adſumtio Moſ. Abrah. Elad & Madad, Heliæ Proph. Zachar. Patris Johannis, Baruch, Ambacuc, Ezechielis Pſeudepigrapha. Nov. Apocryphi: Περίοδος ſeu itinerarium Petri, itinerar. Thomæ. Evangelium Thom. Διδαχὴ Doctrina Apoſtol. Clementis XXXII. Ignatii, Polycarpi, Paſtoris & Hermæ. Quibus omnibus exceptis Ignatii, Polycarpi & Paſtoris, additi ſunt verſuum numeri, ex quo colligo, ejus tempore adhuc ſuppoſititios illos libros extitiſſe.

Canon ſequens in ordine XXIII. eſt ejusdem ſeculi noni ex Rhabano Mauro, Archiepiſcopo Moguntino decerptus ex *cap. LXXXI. de Inſtitut. Clericor.* Fuit inter doctiſſimos ſui ſeculi, primum Abbas Fuldenſis, poſtea ejectus ex Monaſterio ad Epiſcopatum evectus de quo Serar. in *reb. Mogunt. lib. IV pag.* 25. *& ſeq.* Tobiæ, Judith & Machabæorum duos libros, inter V. T. numerat, item Sapientiæ lib. & Eccleſ. cum iis LXXII. libros S. Scripturæ enumerat. Canonem XXIV. nobis dedit Johan. Sarisberienſis Epiſcop. Carnotenſis, ſeculo XII. adulto in *Epiſt.* 171. *ad Henricum Comitem*, Vir ſui ſeculi doctiſſimus & gravis. Hieron. ſequitur in Vet. inſtrumento tanquam Doctorem. In N. T. Paulo quindecim adſcribit Epiſt. inter quas eſt illa ad Laodicenſes. De Apocryph. hæc habet, *Liber Sapientiae & Eccleſiaſt. Judith, Tobiae, ut idem Hieron. adſerit non repetantur in Can. ſed neque Machab. liber. qui in duo volumina ſcinditur, quorum prius Hebr. redolet eloquentiam, alterum Graecam quod ſtylus ipſe convincit, ille autem qui* Paſtor *inſcribitur, an alicubi ſit, neſcio, ſed certum eſt quod Jeremias & Baruch illum vidiſſe & legiſſe teſtantur.* Ex centonibus Pauli conſuta Epiſt.

piſt. ad Laodicenſes eſt adſumta ex male intellecta Ep. ad Coloſſ. vide verba Sarisberienſis, etiam de Tobiæ, Judith & Machabæorum libris. Canon XXV. concilio Florentino & Eugenio a quodam vel a *Franciſco Caranza*, Dominicano *in ſumma* conciliorum eſt ſuppoſitus. In collectionibus conciliorum non habetur, qui citant eum poſteriores ſunt Caranza qui 1546. prodiit. Anteriores, etiam in ipſo concilio præſentes ejus non meminerunt. Vide de Impoſtura Rainoldi *Cenſ in* lib. Apoc. part. I. Prælect. 41. Suppoſtor forte hoc canone præludere voluit concilio Tridentino, cujus eſt canon XXVI. ex ſeſſione ejus IV. Anni 1546. hic ſub Anathematis fulmine ſancitus, pleniſſimus eſt omnium; qui Eccleſiaſticum, Sapientiae lib. Tobiam, Judith, duos Machab. & additamenta Danielis & Eſtherae in canonem & quidem ſecundum vulgatam editionem Latinam adſumſit. Lectu dignae ſunt deliberationes de eo, apud perſonatum Paulum Sarpium ſeu Petrum Suavis *in Hiſt. Conc. Trid.* pag. 131. & ſeq. edit. Gorchem. Porro poſitus eſt Canon Proteſtantium Eccleſ. ex eorum Bibliis & confeſſionibus decerptus, qui ad prima ſecula accedit.

Canon XXVIII. Habeſſinorum, vel Æthiopum excerptus eſt ex Clar. Ludolfi Hiſtoriae Æthiopicae lib. 3. c. 4. tum quoque ex commentariis ad iſtud caput. Eſt incertus, quia Verſionis Æthiopicae tempus incertum. Non inepte Clar. D. Ludolf conjicit factum id tempore converſionis hujus famoſae & ſpatioſae gentis aut paulo poſt eam. Videantur quae ille docte loco cit. annotavit, etiam de librorum hujus canonis diſtinctione ſeu diviſione, quas tamen nullas habet ad hunc Canonem, niſi quod moneat, Danielis Minoris hi-

ſtoriam eſſe Hiſtoriam Suſannæ. Catalogum hunc Latine edidit Bartholdus Nihuſius Anno 1655. poſtquam Romæ cum authentico Syriaco & typis Sacræ, uti vocant, congregationis de propaganda fide editus eſſet 1653. in 8vo.

Canonem *triceſimum* Benedicti Ariæ Montani Hiſpalenſis, tanquam ſingularem poſuimus, quia diverſus eſt ab eo, qui in concilio Tridentino eſt canonizatus, liceat eo verbo uti, & quidem annis ſeptem aut octo poſt concilium Tridentinum a Papa publicatum & confirmatum. Hic canon exhibet primo libros Veteris Teſtamenti qui Hebraicè extant. Poſtea libros Novi Teſtamenti, ubi in Græcis editionibus recenſentur. Apocryphi eo ordine, uti in ſerie poſiti ſunt. In omnibus enim ordinem ſervavimus, quem Arias Montanus exhibuit in editione Plantiniana Antwerpienſi Anni 1584. quæ non tantum Ariæ Montani, cui a Rege Philippo Hiſpanorum commiſſa erat, ſed etiam Academiæ Lovanienſis habenda eſt, e cujus gremio Rex tres Cenſores adſociavit Ariæ Montano. Nimirum Auguſtinum Hunæum, Theol. Prof. Regium Ordinarium. Cornelium Regneri, Theol. Profeſſorem Ordin. Joh. Wilh. Hariemium, Lovanii in Collegio Jeſuitarum Scripturæ & Linguæ Hebr. Profeſſorem. In hujus editionis Titulis, Veteri & Novo Teſtamento præfixis hæc leguntur verba: Acceſſerunt & huic editioni libri Græcè ſcripti quos NB. Eccleſia Orthodoxa, Hebræorum canonem ſecuta, inter Apocryphos recenſet, tunc merito pro canone novo recenſendus fuit, quod veritas incaute hanc veritatem tam catis cautisque alias Cenſoribus extorſerit. Id tamen memorabile de hac editione addendum, cum multa jam exemplaria cum hoc elogio eſſent excuſa, Jeſuita Cenſor, aut alius obſer-

obſervans hanc confeſſionem non eſſe concilio Tridentino conſonam, favere vero Proteſtantibus, in ſequentibus exemplaribus illa deleri fecit. Raram hanc confeſſionem, qua Romana Eccleſia ſe non orthodoxam quaſi declarat, inveni in Exemplari meo. Didici hanc confeſſionem a Clariſſimo Crenio, qui tomo XI obſervationum Philologicarum pag. 95. & ſeq. eam recenſuit.

Canon XXXI. ut Joh. Mabillon in itinere Italico eum exhibet p. 396. tomi primi parte altera, deſcriptus eſt ex Codice Manuſcripto Bobienſis Monaſterii, quem cenſet eſſe mille annorum charactere majori, ſeu quadrato ſcriptum, cujus ſcripturæ ſpecimen ſubjungit, quare poſt Rabani Mauri Canonem debet poni ſingulare in eo, quod Prophetarum, Evangeliſtarum & Apoſtolorum epiſtolas non nominatim exprimit, ſed tantum per numeros: Ex apocryphis tantum memorat Tobiæ librum, librum Judith, Machabæorum duos, Davidis quinque, in tot olim dividebatur liber pſalmorum, quem Davidicum nominat, id quod & Mabillonius obſervat. Salomonis libri tres alii Mauri Manuſcripto erant additi, teſte Mabillonio. Poſt Evangelia quatuor, additum Sacramentarium, uno nempe libro, quo, ut etiam Mabillonius notat, veteres eum librum deſignabant, qui collectiones & præfationes admiſſas continebat. Non habebat Sacramentarium iſtud titulum, ei dedit, poſt deliberationem, Mabillonius, Sacramentarii Gallicani. vide ejus præmiſſam præfationem pag. 277. tomi I. part. ſecundæ.

Petrus Pithœus triceſimum tertium Canonem deſcripſit ex Codice veteri Carpenſi. Additi erant poſtea libri Veteris Teſt. quibus contradicitur & non recipiuntur ab Eccleſia Machabaeici tres verſ. VII. CCC. Sapientia Salomonis verſ. I. C. Sapien-

pientia Jesu Sirach. vers. II. DCCC. psalmi & Cantica Salomonis vers. II. C. Hester vers. CCCVIII. Judith. vers. I. DCC. Susanna vers. D. Tobe & Tobias vers. DCCC. sequebantur libri Novi Testamenti, quibus contradicitur. Apocalypsis Petri vers. III. DCCC. Barnabæ Epistola. versuum I. CCCVI. Evangelium secundum Hebræos versuum II. CC. Ulterius & quæ sunt apocrypha Veteris. Enoch. vs. I. V. Patriarchae vs. IIII. DCCC. oratio Joseph. v. VC. Testamentum Moysis v. I. C. assumtio Moysis. v. IIII. C. Abraham v. CCC. Elad & Modad. V. * Heliae Prophetia v. CCCXVI. Sophoniae Prophetia v. DC. Zachariae Patris Johannis v. D. Baruch, Abacuc, Ezechiel falsa scripta, sine adjecto numero versuum. Porro & quae novi sunt apocrypha. Itinerarium Pauli versuum III. DC. Itinerarium Petri versuum II. DCCC. Itinerarium Joh. versuum II. D. Evangelium secundum Thomam versum I. CCC. Doctrina Apostolorum vers. CC. Clementis XXXII. vers. II. DC. Ignatii Polycarpi, Pastoris.

Samuelis BATTIERII,

In locum ad Gal. II. 3. 4. 5.

Observatio.

EPist. D. Pauli ad Galat. C. II. 3. 4. 5. Ἀλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοὶ, Ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι. Διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵτινες --- καταδουλώσωνται. Οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ. --- Nullum est mihi dubium, quin hic pro voce Τίτος legi debeat Τιμόθεος. Cur ita sentiam, brevibus ostendam. Cum D. Apostolus in hac epistola vehementer increpare suos Galatas in-

ci-

ciperet, quod tam cito se ab Evangelio illo, quod ipsis annunciasset, ad Judaismum averti paterentur: quod doctrinam, quâ salutem hominibus in gratiâ Christi unicè positam esse ab ipso didicissent, temere relinquerent, legemque Judaicam sibi observandam esse putarent: fieri non potuit quin reminiscceretur, quid olim in suo Timotheo ipse feciisset. Cùm enim Paulus Timotheum fidelem ex Græcis (Actor. XVI. 3.) circumciderit; nihil videri magis poterat confirmare sententiam eorum, qui omnino fideles ex Gentibus circumcidendos esse contendebant, quàm ipsum exemplum illius Timothei, ut sine controversia Paulus necesse habuerit hic aliquid de illo facto dicere, suosque prævertere adversarios, qui speciose admodum illud Apostolo potuissent objicere. Quod autem ipsa re suos Apostolus adversarios occupare in isto loco, atque iis occurrere voluerit, ipse profecto Textus, si tantum ad ejus verba recte attendatur, *poterit* patefacere. Loci vero difficultas *omnis*, quæ orta fuit ex eo, quod particulæ *illius* δὲ versu quarto occurrentis *virtus* non perciperetur, evanescet, si mecum observabitur, quod istud δὲ hic *sed*, *verum* significans peculiarem secum habeat junctam ellipsin; ex iis tamen quæ ipsam antecedunt supplendam. Ut omnino ad verba; διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, adjicere sensu nostro debeamus, περιετμήθη sicque locus hæc dicat: *Verum neque Titus --- necesse habuit, necessitate aliqua* salutis consequendæ *cogebatur, circumcidi: sed* tantum *propter irreptitios illos falsos fratres fuit circumcisus.* Ut hinc facile quoque deprehendi possit, quod Τίτος, locum hic non possit habere, sed pro illo sit, Τιμόθεος, ponendum. Istum vero particulæ hujus δὲ usum res postulat, ut exemplis aliquot, quæ ex ipsis Græcæ pu-

puritatis fontibus depromam, coner oſtendere. Plato in Gorgia p. 303. lit. C. Edit Lugd. 1590. ſic ſcribit: Ἔλεγον δὲ πᾶ, ὅτι ἡ μὲν ὀψοποιικὴ οὐ μοι δοκεῖ τέχνη εἶναι, ἀλλ' ἐμπειρία ἡ δ' ἰατρικὴ. In quibus ad iſta ultima, ἡ δ' ἰατρικὴ, ſuppleri ex antecedentibus debet, δοκεῖ τέχνη εἶναι: *Dicebam equidem, quod coquinaria mihi non videtur ars eſſe, ſed quaedam peritia: verum Medicina* videatur *ars* eſſe. Similiter Ariſtoteles Lib. VII. Nicomachior. C. XIII. Ὁ γὰρ δοῦλος, ἔμψυχον ὄργανον. τὸ δ' ὄργανον, ἄψυχος δοῦλος. ᾗ μὲν οὖν δοῦλος, οὐκ ἔστι φιλία πρὸς αὐτόν. ᾗ δ' ἄνθρωπος. Quæ poſtrema ſic integra ponuntur: ᾗ δ' ἄνθρωπος. Φιλία ἐστὶ πρὸς αὐτόν. *Servus enim inſtrumentum eſt anima praeditum: inſtrumentum autem, anima carens ſervus; Quatenus igitur ſervus eſt, amicitia cum ipſo non eſt, ſed quatenus homo*, amicitia eſt cum eo. Theophraſtus quoque Ereſius libro V. Hiſt. Plant. c. VII. Τούτων δὲ (viz. τῶν ξύλων) τὰ σχιστὰ μὲν, ὅλως ἀῤῥαγῆ, διὰ τὸ γυμνωθεῖσαν τὴν μήτραν ξηραίνεσθαι καὶ ἀποθνήσκειν. Τὰ δὲ πελεκητὰ καὶ τὰ στρογγύλα, διὰ τὸ ἐναπειλῆφθαι τὴν μήτραν. Ut poſtremis iſtis, τὰ δὲ πελεκητὰ καὶ τὰ στρογγύλα, ex ſuperioribus adjici debeant hæc, ἀῤῥαγῆ ὅλως οὐκ ἔστιν ἀλλὰ ῥήγνυσθαι πέφυκεν. *Horum autem* (Lignorum) *ea quae fiſſa ſunt* & per medium ſerra ſunt diſſecta, *nullas prorſus patiuntur rimas, quoniam nudata medulla exſiccatur & emoritur: verum illa quorum externae partes ſecuri ſunt ablatæ, ut & rotunda*, ſolent rimoſa fieri, *quia medulla intus eſt concluſa.*

Cum itaque hujusmodi ratio loquendi non adverteretur, & vulgo ex Apoſtolorum Actis eſſet cognitum, quod Timotheus à Paulo circumciſus fuerit, cujus rei tamen contrarium in loco noſtro dici videretur, pro voce Τιμοθεος poſita eſt vox Τιτος, inprimis cum proxime primo verſu ejusdem capi-

capitis mentio istius Titi facta esse deprehderetur. Et obiecio quid est cur D. Paulus hic demum ad nomen Titi, si recte Τίτος scriptum esse demus, addere voluerit, ὁ σὺν ἐμοὶ, *qui mecum est*: non vero statim in primo versu dixerit, συμπαραλαβὼν καὶ Τίτον, τὸν σὺν ἐμοὶ, *assumpto* tum *simul quoque Tito, qui* jam *mecum est*? Ecquis vero, ut & istud tangam, magis ita cum Paulo putandus est Romæ fuisse, (Romæ autem quin epistola ad Galatas scripta sit, nequaquam dubito) quam Timotheus iste, cui Apostolus in Epistola ad Philipp. c. II. tam singulare tribuit testimonium? Quid est porro cur Titum istum Paulus solum hic in medium afferret, cum alii plures incircumcisi fideles cum Paulo sæpe fuerint? Sic Actor. XXI. memoratur Judæos adversus Paulum Hierosolymis potissime concitatos fuisse, quia putarint, quod is Trophimum Ephesium, quem secum habuit, in Templum *duxerit*, sicque locum sanctum istum *profanaverit*: quod sine dubio, si Trophimus *fuisset circumcisus*, ita *non esset factum*. Quid vero tandem Paulus contra Galatas ipsi adversantes potuisset conficere, cum ipsis diceret, quod nec Titus ex Gentibus ad fidem conversus circumcidi fuerit coactus? Hoc ipsum erat de quo apud Galatas quærebatur. Quærebatur an conversi ex Gentibus circumcidi deberent. Ut de Paulo minime sit cogitandum, quod cum suis Galatis sophistice agere vellet. Et profecto cum Paulus in hac epistola tam studiose sit *sollicitus*, ut suam Galatis demonstret authoritatem, eamque non minorem aliis ullis Evangelium prædicantibus esse ostendat, conjici potest, quod Galatæ de hac illius authoritate non omnino fuerint persuasi, sed potius aliis qui circumcisionem necessariam esse suadebant, fidem habuerint majorem.

Quod

Quod autem Paulus Timotheum unice circumciderit propter falsos illos fratres Lucas ostendit, Act. XVI: 3. Περιέτεμεν αὐτὸν διὰ τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις, *circumcidit eum propter Judaeos qui in illis locis fuerunt.* Quo autem modo plerique illorum locorum Judæi erga Paulum & erga Evangelii prædicationem animati fuerint ex Cap. XIV. Act. non difficulter potest deprehendi. Horum profecto Paulus importunitati, & impetuoso zelo nonnihil cedens, ne ulla Evangelio remora poneretur, Timotheum circumcidit. Sic enim factum est, ut & ipsum maxime idoneum ad Evangelii lucem feliciter proferendam deprehensum securius secum haberet, & simul ipse cum suo isto Comite facilius ad Judæos ipsos accedere posset. Ut hinc quoque quintum versum loci nostri sine illo, οὐδὲ, inepte illuc adjecto scribendum esse sic existimem : Οἷς πρὸς ὥραν εἴξωμεν.

Cum enim Paulus Timotheum circumcideret, illis sane Judæis aliquantisper cessit, sicque ipsorum voluntati hactenus obsecutus se subjecit, & quidem eo facilius quod Timotheus matre Judæa esset prognatus. Nequaquam tamen illud à Paulo factum sic accipi debebat, ut alii ex gentibus id sibi imitandum esse putarent, sed *ut veritas Evangelii*, quod salutem hominibus in sola Christi gratia quærendam esse juberet, apud ipsos *rata permaneret.*

III.

Jo. Georg. SCHELHORNII

Observationes in quædam N. T. loca.

Συνόψις.

Obs. I. ad Matth. VI. 7. de βαττολογίᾳ Gentilium §. 1.

§. 1. Varii fontes hujus battologiæ: Deorum occupationes, itinera, πολυωνυμια, &c. §. 2. Gavisi sunt quidam Dii prolixis precibus. Cantiones, quibus Dii avocari credebantur, constituerunt barbaris vocibus. §. 3. Serapis laudari solitus septem vocalium sono, sæpius repetito. §. 4. infelicitas ethnicorum ratione precum. §. 5. An Salvator reprehendat quasvis preces prolixas? §. 6. De βαττολογιᾳ Turcica locus Borhaneddini Alzernouchi. §. 7. Obs. II. ad Joh. II. 15. contra Lambert. Bos, qui l. c. pro ἀνεστρεψε legere mavult ἀνετρεψε. Verbum ἀναστρεφειν invertendi & subvertendi significatu gaudere, ex Isocrate, Euripide & Authologia Græca ostenditur. §. 8. Obs. III. ad 1. Cor. VII. 3. quid sit ἐυνοια ἡ ὀφειλομενη? de usu verbi χαριζεσθαι. χαρις, officium, officiosus, obsequium, voces nuptæ. §. 9. Obs. IV. ad Phil. II. 17. §. 10. Obs. V. ad Matth. XXI. 12. ridicula horum verborum expositio Ruperti Tuitiensis: §. 11.

Obs. I.

ad Matth. VI: 7. de βαττολογίᾳ gentilium.

§. 1.

POst tot alios, qui huic loco elucidando operam consecrarunt suam, & ego nonnulla in illum notabo, ita tamen, ut sollicite caveam, ne, quæ jam ab aliis observata sciam, βαττολογιας exempla apponam, adeoque crambe decies recocta nauseam tibi excitem. Salvatorem l. c. non tautologias tantum, quod Suidæ visum fuit, in precibus reprehendisse, sed potius, quod ex voce πολυλογια concludere licet, preces quasvis verbosas, pondere destitutas, & inanes atro notasse calculo mihi persuasum est Enarrator Theocriti ad Idyll. XV. v. 87. Παυσασθ' ὠ δυστανοι ἀνανυτα κω-

τιλλοισαι, hæc notat: Παυσασθε, φησιν, ὠ ἐπιπονοι ἀνηνυτα καὶ ἀπειρα κωτιλλοισαι, ἠγουν πολυλογουσαι, κωτιλλην γαρ λεγουσι την χελιδονα. τουτο δε φησι τις παρεπομενος και ἀγανακτων ἐπι τῃ ἀγαν ἀυτων ἀδολεσχιᾳ Ubi vides, πολυλογειν; quod alias etiam in bono sensu usurpatur. Scholiastæ idem esse, ac multa inutiliter garrire, & ἀδολεσχιαν innuere. Istiusmodi βαττολογουντα non incongrue verbo antiquo, quo Plautus in Amphitruone & Epidico utitur, dixeris nugas blatientem, quæ vox forte ab Hebr. בלתי deducenda est: βαττολογιαν vero ex Gellii N. A. L. I. C. XV. commodissime nuncupaveris loquacitatem, verborumque turbam, magnitudine inani vastam.

§. 2. Garrulitas autem ea inter precandum ex variis fontibus ortum traxit. Primo id videtur causæ fuisse, ut jam alii observarunt, quod semper dubii essent Gentiles, num Dii preces animadverterent, annon forte dormirent, hinc magno verborum strepitu excitandi; annon aliis jam rebus occuparentur, & quæ sunt hujus generis alia, animum precibus intentum multa solicitudine implentia. Hinc illi alti clamores, hinc istæ lacrymæ. Theocritus Idyll. I. v. 123. sqq.

Ὠ Παν Παν, εἰτ' ἐσσι κατ' ὠρεα μακρα λυκαιου,
Ἐιτε τυγ' ἀμφιπολεις μεγα Μαιναλον. ἐνθ' ἐπι νασον
Τάν Σικελαν, ἑλικας δε λιπε ῥιον αἰπυτε σαμα
Τηνο Λυκαονιδαο, το καὶ μακαρεσσιν ἀγαστον.

O Pan, Pan, sive nunc es in monte alto Lycæo, seu per magnum Mænalum obambulas. veni in insulam Siculam, & relinque promontorium Helices; & sublime sepulchrum illud Lycaonidae, quod & Diis beatis est venerabile: vel si cum Lamberto Bos (a) pro Ἑλικας Ἑλικα, & pro ῥιον ἠριον legeris, *linque monumentum & sublime illud sepulchrum Eli-*

(a) Observat. Miscellan. Cap. XIX. p. 89. sq.

Elicæ, filii Lycaonis. Deinde longo titulorum ſyrmate Deos ſuos delinire annitebantur, ut ſcilicet hiſce blanditiis irretiti, eo placidiori preces vultu adſpicerent. Nullus Deaſtrorum fuit, qui non nominibus multis & grandeſonantibus ſuperbierit. Prolixam congeriem titulorum Bacchi & Apollinis exhibent Acroſtichides in Anthol. Gr. L. I. C. XXXVIII. ubi ſex & nonaginta Bacchi, totidemque Apollinis cognomina invenies collecta, quibus parem adhuc numerum de utroque addidit in imitatione Hieron. Megiſerus. Nimirum, quod eſt in veteri proverbio, πολλακεν εἰδειης, οἱς τον θεον ἐξαπατησαις, *multa ſcienda*, addo, multa verborum lenocinia excogitanda, *Deo, quibus ipſi imponere poſſet.* Hymni veterum Poëtarum plura iſtiusmodi ſubminiſtrant exempla, v. g. iſti, qui Homero adſcribuntur, præprimis vero ii, qui Orphei nomen præ ſe ferunt, omnes & ſinguli, ne uno quidem excepto; unde eos Joſ. Scaliger Indigitamenta vocare maluit, quia non niſi diverſis Deorum cognominibus conſtant. (b) Porro cum ſæpe neſcirent, cui Deo Deæve hoc vel illud muneris incumberet, veriti, ne quem eorum offenderent, animi ſui ſenſa multis verborum ambagibus exprimere coacti ſunt. Neſcio, an facile illuſtrius hujus rei documentum occurrat illis L. Apuleji (c) precibus, quas, utpote prolixiores, referre piget. Vel ex hac etiam ſcaturigine derivanda eſt πολυλογια Gentilium, quia compluries neſciebant, a quonam Deorum ſibi inflictæ eſſent calamitates, & quem contra eas in

 auxi-

(b) Annotat. in hymnos Orphei p. 180. poëmarum Latinorum e Græco verſorum, & ex muſeo Petri Scriverii Lugduni Batav. 1615. in 12. editorum.

(c) Metamorphoſ. Lib. XI. p. 278. edit. Rapheleng. 1610. 12.

auxilium vocarent. Sic Gellius (d) refert non esse compertum, cui Deo rem divinam fieri oporteat, cum terra movetur: propterea veteres Romanos, cum in omnibus aliis vitæ officiis, tum in constituendis religionibus atque in Diis immortalibus animadvertendis castissimos cautissimosque (adde superstitiosissimos) ubi terram movisse senserant, nunciatumve erat, ferias ejus rei caussa edicto imperasse; sed Dei nomen ita, uti solet, cui servari ferias oportet, statuere & edicere quievisse: ne alium pro alio nominando, falsa religione populum alligarent. Eas ferias si quis poluisset, piaculoque ob hanc rem opus esset, hostiam, *sive Deo*, *sive Deae*, immolasse. Videlicet caute hic procedendum erat, cum tantus Deorum esset numerus, tam varius sexus, mares, fœminæ, androgyni, ne in sexu quoque inter nominandum error admitteretur.

§. 3. Sed & extiterunt quidam Dii, qui nonnisi prolixis precibus & ampullis verborum coli voluerunt. Plutarchus (e) Ἄδουσι τῷ Διονύσῳ διθυραμβικα μελη παθων μεστα και μεταβολης πλανην τινα και διαφορησιν ἐχουσης, μιξοβοαν γαρ „ Αἰσχυλος φησι, πρεπει διθυραμβον ἁμαρτειν συγκοινον Διονυσῳ. Canunt Baccho dithyrambos, plena motuum animi & mutationum carmina cum vagis erroribus & circumcursitatione conjuncta: nam & Æschylus ait, *promiscui clamoris dithyrambum comitari convenit Baccho.* Addo, quæ Proclus (f) in Chrestomathia de Jobaccho habet: Ἤδετο ὁ Ἰοβακος (Ἰωβαχος) ἐν ἑορταις και θυσιαις Διονυσῳ, βεβαπτισμενος πολλῳ φρυαγματι. *Jobaccus canebatur in festis & sa-*

(d) N. A. Lib. II. C. XXVIII.
(e) de E[illegible] apud Delphos f. 389. T. II. Opp.
(f) in Biblioth. Photii f. 524. edit. August. 1601.

ſacrificiis Bacchi, tinctus multo & inſolenti fremitu. Nec dubito, ad βαττολογιαν ethnicorum referre cantiones illas, quibus Dii evocari, utque ad nutus hominum præſto eſſent, inviti licet ac repugnantes adigi ſtolide credebantur. Conſtitiſſe enim eas vocibus barbaris & nihil ſignificantibus novimus. Illudit iis ſummo jure Euſebius. (g) *Tu*, inquiens, *Deos appelles iſtos, qui vel ejusmodi* (quales deſcripſerat) *figurarum, linearum, imaginumque machinis deduci, vel coronarum & florum ex terrae viſceribus exiſtentium illecebris,* και τισιν ἀλλοις ἀσημοις και βαρβαροις ἠχοις τε και φωναις κηλουμενοι, *vel barbaris quibusdam omnique ſignificatione carentibus ſonis ac vocibus ineſcari, adeoque abjectiſſimorum etiam hominum arbitrium ſequi nutumque ſoleant?* Idem dein (h) profert verba Porphyrii, hominis ethnici, qui præter alia ea de re exclamat: Τι δε και τα ἀσημα βουλεται ὀνοματα, και των ἀσημων τα βαρβαρα προ των ἐκαστῳ οικειων; *Jam quorſum tot ſignificatione carentia nomina; quorſum ex iisdem barbara pleraque congruentibus ac ſingulorum propriis anteponunt?* &c.

§. 4. Ad βαττολογιαν ſuo quodam jure referri etiam poteſt mos Ægyptiorum, cujus rarior in ſcriptis veterum mentio fit. Scilicet eorum Sacerdotes non alio ritu Serapin Deum laudare ſoliti, quam ſeptem vocales literas ſubinde recitando. Hinc Epigramma:

Ἑπτα με φωνηεντα θεον μεγαν ἀφθιτον αἰνει
Γραμματα, τον παντων ἀκαματον πατερα.

i. e. *Septem me vocales literae laudant magnum Deum immortalem, & omnium rerum indefeſſum patrem.* Quod epigramma nobis ſervavit Euſebius in Demonſtrat. Evang. Itaque pro hymnis &

 can-

(g) Præparat. Evang. Lib. V. C. IX. f. 196.
(h) l. c. C. X. f 198.

canticis, pro tibia & cithara, ſeptem vocalium ſonum in templo Serapidis auditum fuiſſe, docet Dionyſius Halicarnaſſ. in libro περι ἑρμηνειας Cap. de colliſione vocalium. Et Serapis teſte Heſychio ἑπταγραμματος audiit. Quæ omnia me edocuit Henr. Valeſius, multæ lectionis ſummæque eruditionis Vir. (i)

§. 5. Sic Battologiam ſapiunt ſolennes formulæ, in variis ſacris ſubinde repeti & cum ingenti ſtrepitu clamari ſolitæ. Ita v. 9. Athenis in Oſchophoriis inter libamina populi corona ſæpius acclamabat: Ἐλελευ Ἰυ Ἰυ. (k) Alias formulas, ne nimius ſim, lubens prætereo. Omnibus tamen verborum plauſtris a vanis ſuis numinibus, utpote quæ nulla erant, nihil obtinuere infelices ethnici, quibus de eorum impotentia nunquam non conqueri ſatis cauſæ fuiſſet. Succurrit hic peropportune inter Georg. Fabricii Antiquitatis monumenta p. 77. epitaphium L. Caminii Camertis, inventum non longe a Cappara, urbe Hiſpaniæ, quod adſcribere placet. *Quem vides, Viator putabis forſan cinerem eſſe Hiberum. Erras: vides Lucium Caminium Camertem -- Nec Hercules, quem vicinæ adorant Gades, quem ego nocte & die compellavi, me a morte eripuit: nec Bellona quam Camertes colunt; nec Dii omnes Romani, quin caderem cadavere non cognoſcendo vulneribus* &c. Hinc Hecuba in Troad. Euripid.

Ἰω θεοι τι τους θεους καλω;
Και πριν γαρ ὐκ ἠκουσαν ἀδακλυμενοι

O Dii! Quid Deos voco? Nam ante non audiverunt invocati. Et Amphitryo ad Jovem in Hercule Fur.

Συ

(i) vid. ejus Annotation. in Hiſtoriam Eccleſ. Socratis. f. 65. edit. Mogunt.

(k) Plutarch. in Theſeo. f. 10.

Συ δ' εἰς ἐυνας κρυφιος ἠπιςω μολειν,
Τ' ἀλλοτρια λεκτρα δουλος ἀδενος λαβων.
Σωζειν δε τους σους ἀκ ἐπιςασαι φιλους.
Ἀμαθης τις εἰ θεος, εἰ δικαιος ἀκ ἐφυς

Tu vero ad cubilia quidem occultus noviſti venire, aliena conjugia concedente nemine accipiens: ſervare autem tuos neſcis amicos. Rigidus quiſpiam es Deus, aut iniquus es.

§. 6. Minime tamen βαττολογιαν και πολυλογιαν precum damnans, Soſpitator noſter aſſiduitatem in orando reprehendit, nec eas preces omnino repudiat, quæ multis verbis conſtant. Abſit! Sed & hæ Deo gratæ ſunt, dummodo ex fideli ardentique corde profluant, nec more Gentilium effundantur. Ulyſſem Homerus virum ſapienti facundia praeditum vocem mittere ait non ex ore, ſed ex pectore: quod ſcil. non ad ſonum magis habitumque vocis, quam ad ſententiam conceptarum altitudinum pertineret, ut Gellius L. I. C. 15. narrat. Sic Chriſtianum maxime decet, voces in precibus mittere non ex ore, ſed ex pectore. Si enim hominibus tam importunum vitium eſſe cenſetur plenumque odii futilis inanisque loquacitas, Gellio l. c. annuente; non mirum locutulejos & blatterones in precibus, quorum oratio in ore naſcitur, non in pectore, adeo ſummo Numini καρδιογνωστῃ inviſos eſſe. De quibus merito dicere queas, quod Theocritus (l) de Anaximene, orationem habituro: ἀρχεται λεξεων μεν ποταμος, ἠθ δε σαλαγμος. *Incipit verborum quidem flumen, mentis autem gutta.* Longa vocum ſeries non ſtatim inexaudibilem reddit orationem, Deoque ingratam: nam & prolixas preces, ſi in ſpiritu & veritate fundantur, divinum Numen exaudit, quod precantis potius affectum, quam

(l) apud Stobæum Serm. XXXIV. f. 218.

verba respicit. Conferri hic possunt aurea S. Augustini (m) verba. Alias piæ antiquitatis quoque hymni a nobis repudiandi forent, cujusmodi est Clementis Alexandr. quem vel alium ejus generis Lucianus, hominum Deorumque irrisor, in Philopatr. tanquam ὠδην πολυωνυμον sugillat. Cæterum nec sua laude defraudandi sunt, qui in precibus, ut Plutarchi (n) verbis utar, sunt στρογγυλοι και βραχυλογοι και ὡν πολυς νȣς ἐν ὀλιγῃ λεξει συνεσαλται, rotundi ac breviloquentes, & quorum in exigua oratione multus inest sensus, addo, magna fides: quorumque λογος ȣ̓κ ἐχει φλοιον, ἀλλ' εἰς ἀυτο το δραστηριον ἀφαιρεσει τȣ περιττȣ διωκομενος στομȣται, *oratio cortice caret, & supervacaneorum remotione in efficacitatem coacta acuitur.*

§. 7. Antequam hinc abeam lubet quædam addere de βαττολογιᾳ Turcica. Borhaneddinus Alzernuchi (o) Studioso, quem instruit, hæc praecepta de precibus inculcat, quae ex versione Latina Viri Perillustris Frider. Rostgardi adpingam. „ Ex iis quae augent bona, est, ut dicat singulis „ diebus post eruptionem diluculi usque ad ora- „ tionem (antemeridianam) centum vicibus: Lau- „ datus sit Deus magnus, Laudatus sit Deus; & „ laude ejus ego veniam peto a Deo, & redeam „ ad eum. Et dicat: non est Deus nisi Deus, „ Rex, verax, manifestus, singulis diebus mane „ & vespere centies, & dicet post orationem di-

 „ lu-

(m) in Epist. CXXI. p. 651. edit. Altorf.

(n) de Garrulit. f. 510.

(o) in Enchiridio Studiosi, Arabice conscripto, & cum duplici versione Latina edito per Hadrianum Relandum; Trajecti ad Rhenum 1709 8. Sectione XIII. p. 158. sqq. De Battologia vero Pontificiorum vid. Pufendorf. Jus feciale divin. §. XI p. 44. sq.

„ luculi ſingulis diebus: Laus Deo & laudatus ſis „ Deus, & non eſt Deus niſi Deus, triginta tri- „ bus vicibus. Et: Deus maximus, triginta qua- „ tuor vicibus. Et poſt orationem veſpertinam „ ſimiliter. Et veniam petat a Deo ſublimi 70. „ vicibus poſt orationem diluculi. & multiplicet „ ſermonem (hunc): Non eſt robur, neque po- „ tentia niſi in Deo ſublimi & magno. Et oratio „ ſuper Prophetam, ſuper quem favor Dei & pax. „ Et dicet die Veneris 70. vicibus: O Deus dita „ me licitis tuis, ne indigeam illicitis, & ſuffi- „ cientem me redde beneficentia tua (ne indigeam) „ ac quod eſt (i. e. quoquam) praeter te. Et di- „ cet hanc gratiarum actionem ſingulis diebus & „ noctibus: tu es Deus fortis, ſapiens, liberalis „ &c. „ Nolo vero iſtam prolixam ſatis orationem, & βατϑολογιας pleniſſimam deſcribere, ne & te & me moleſtia, haud proletaria, afficiam.

Johann. II. 15.

Και τας τραπεζας ἀνεστρεψε.

Vir Græce doctiſſimus, Lamb. Bos in Exercit. Philol. ad h. l. mallet pro ἀνεστρεψε legere ἀνετρεψε, quod verbum ἀνατρεπειν in hac re proprium ſit, non item ἀνασρεφειν: Ego vero mallem, receptam tueri lectionem, cui omnium codicum conſenſus, ſi Montfortii, quem ſecutus eſt Boſius excipias, ſuffragatur, uti ex lectionum variantium Milliana & Kuſteriana collectione apparet. Equidem nondum ipſam hanc phraſin, τραπεζαν ἀνασρεφειν, in quodam Scriptore Græco inveni; attamen in promptu ſunt loca, ex quibus elucere poteſt, ἀνασρεφειν invertendi & ſubvertendi ſignificatu gaudere. Iſocrates: (p) Ὧν ὀδὲν ἑαυτου ὁτως ἐχειν, ἀλλα μεταναστατεον και ἀνασρεπτεον ἁπαντα ταυτ' ἐστιν. *Horum nihil ita relinquendum*

(p) Orat. ad Philippum. p. 212.

dum est, sed hæc omnia commovenda & inverten-da sunt. Euripides in Helena:

Ὦ θυγατερ, ὁ θεος, ὡς ἐφη, τι ποικιλον,
Και δυσκμαρτον. Ἐυ δε πως ἀναστρεφει,
Ἐκειστε κ' ἀκεισ' ἀναφερων.

O filia, Deus ipse, ut dicitur, res quædam varia est & nulla conjectura assequenda. Bene autem suo modo commutat res, huc & illuc referens. Idem in Supplicibus:

Ὡς ὅτε ταρβω συν δικῃ σ' ὁρμωμενον
Καδμε θ' ὁρωτα λαον ἐυ πεπραγοτα,
Ἐι' αὐτον ἀλλα βλημαθ' ἐν κυβοις βαλειν
Πεποιθ' ὁ γαρ θεος παντ' ἀναστρεφει παλιν.

Quoniam non metuo cum justitia te arma sumentem, Cadmique cernens populum feliciter re gesta, adhuc ipsum alios jactus per cubos jacturum spero. Deus enim omnia convertit retro. Palladas (q):

Ἀνεστραφηταν ὡς ὁρω τα πραγματα,
Και την τυχην νυν δυστυχηταν εἰδομεν.

Sursum deorsum sunt voluta ut omnia,
Fortuna ut ipsa infortunata cernitur.

Idem (r):

Ἑλληνες ἐσμεν ἀνδρες ἐσπουδωμενοι,
Νεκρων ἐχοντες ἐλπιδας τεθαμμένας.
Ἀνεστραφη γαρ παντα νυν τα πραγματα.

Viles homunciones nos Græci sumus,
Qui spe sepulta mortuorum nitimur:
Inversa namque plane nunc sunt omnia.

Huc etiam facit locus Dionis Chrysostomi (rr) Την ὑστερον μεταβολην των πραγματων, καὶ τον γε Εκτορος θανατον, ὰ ἐμελλε χαριεισθαι, ὑπεχομενος, ὰδε ὁτι ὑστερον ἐαλω το Ιλίον, ΑΝΑΣΤΡΕΦΕΙ ἀπαντα. *Sequen-*

(q) Anthol. Gr. Cap. LXXX. Lib. I.
(r) l. c. C. LXXXIII.
(rr) In Or. de Ilio non capto p. 156, ed. Laur. Rhodomanni.

quentem rerum conversionem & Hectoris cædem (quam ut corollarium superadditura erat, differendo, nec quod Troja tandem capta sit, attingendo, OMNIA INVERTIT.

1. Cor. VII. 3.

Τῃ γυναικι ὁ ἀνηρ την ὀφειλομενην ἐυνοιαν ἀποδιδοτω
ὁμοίως δε και ἡ γυνη τῳ ἀνδρι.

§. 9. Qui de re conjugum hic loqui Apostolum pronunciant, meo quidem judicio ejus mentem probe assequuntur. En palliatam veterum honestatem huic geminam! Observes videlicet velim verbum χαριζεσθαι, quod, nisi me omnia fallunt, æquipollet phrasi apostolicæ, & peculiariter significat concumbere: ni forsitan in hoc differat a phrasi Paulina; quod χαριζεσθαι tantum usurpatur de mulieribus, obsequium concubitus præstantibus, ad minimum iis in locis, quæ hic notamus. Pyndarus Pyth. Od. II. B. 4. de Nube, quam Ixion pro Junone amplexus est:

Ἀνευ δε οἱ χαριτων τεκε
γονον ὑπερφιαλον,
μονα και μονον ȣ̓τ' ἐν ἀνδρασι γερασφορον, ȣ̓τ' ἐν
θεων νομοις.
τον ὀνυμαξε τραφοισα Κενταυρον.

Absque vero ei gratiis peperit sobolem superbam, sola & solam, neque inter homines honoratam, neque in Deorum legibus: quam nominavit nutrix Centaurum. Ad hæc verba Scholiastes: Το ἀνευ δ' οἱ χαριτων, ἀντι τȣ ἐξω συνȣσιας. χαριζεσθαι γαρ κυριως το συνȣσιαζειν λεγεται. ὡσπερ θεοπομπος ἐν μηδῳ, εἰσαγει τον λυκαβηττον λεγοντα, παρ' ἐμοι τα λιαν μειρακια χαριζεται ταις ἡλικιωταις. Και Ἀριστοφανης ἐν ἱππευσιν, ἐκ μεταφορας. πολλων γαρ ἠδη πειρασαντων αὐτην, ὀλιγοις χαρισασθαι. και Σαπφω, Μικρα μοι παις ἐμμεναι λιθοχαρις, ἡ μηπω δυναμενη την ἡλικιαν χαρισασθαι. Vides heic ab Enarratore Pindari a-

li

liquot hujus τῦ χαριζεσθαι significatus exempla afferri: Ubi not., Ariſtophanis locum, quem citat, extare in Equitibus vſ. 514. in quem vetus Comici Scholiaſtes ibidem quædam huc facientia annotavit. Deinde obſervo, Sapphus verba recte ab Henrico (s) Stephani, Viro de Græcis Literis immortaliter merito, ſic emendata eſſe ἐμμεναι φαινεαι ἀ ἄχαρις. Puella ἄχαρις eſt charitum venerarum expers. Comprobat Vir doctiſſimus lectionem hanc ex Plutarchi libello de Amore: χαρις γαρ, ὦ πρωτογενες, ἡ τῦ θηλεος ὑπειξις τῳ ἄρρενι κεκλησθαι προς των παλαιων, καὶ την ὅπω γαμων ἐχουσαν ὡραν ἡ Σαπφω προσαγορευουσα φησιν, ὁτι σμικρα μοι παι ἐμμεναι φαινεαι ἀ ἄχαρις. *Charis autem, o Protogenes, a veteribus vocatum fuit obſequium, quod fœmina mari præſtat: atque adeo Sappho quondam nondum viro maturam compellans ait, quia parva mihi videris eſſe, & ἀχαρις.* Ariſtophanes in Eccleſiaz. v. 624. ſq.

Κ' ουκ ἐξεσται παρα τοις καλοις καθεύδειν
Ταισι γυναιξι πριν τοις αἰσχροις και τοις μικροις χαρισωνται.

Neque licebit fœminis apud formoſos dormire, priusquam deformibus & pumilis gratificatæ fuerint. Cum Horatius Carmin. L. I. Od. IV. ſic canit:

Jam Cytherea choros ducit Venus, imminente Luna:
Junctæque nymphis Gratiæ decentes
Alterno terram quatiunt pede:

Heinſius eum ἐξσχηματισμενως rem agere, & matronas Viro nuptas per Venerem, Virgines vel nurus per Nymphas meretrices vel togatas per Gratias vel Charites ſignificare exiſtimat, quia ſcilicet hæ, cum Viris largiuntur, χαριζεσθαι Græcis

(s). In fragmentis Lyricorum p. 34.

cis dicuntur, uti refert Rappoltus (t), cui vero de isto loco alia mens est. Seneca Pater alicubi notat, *officium* & *officiosus* nomina honestissima quoque ad significationem των ἀφροδισιων transferri solita fuisse. Sic χαρις etiam oscula denotat Agathiæ Scholastico: (u)

πορθμευει γαρ ἐμοι γε κυλιξ παρα σϑ το φιλημα,
Και μοι ἀπαγγελλει την χαριν, ἡν ἐλαβεν.

interprete Cornario:

Namque calix transfert immersa sibi oscula, dicens:
Accipe, quæ nobis basia amica dedit.

Et θελειν quandoque eodem sensu venit, quem τω χαριζεσϑαι tribuimus. (x) Adhibetur etiam obsequium de hujusmodi rebus. Petronius Satyric. C. 113. *In partem voluptatis tentabat admitti, nec domini supercilium induebat, sed amici quærebat obsequium:* ita enim explicat hunc locum Erhardus p. 524. edit. Burmann. Quanquam vero hæ voces impurum potissimum designent amorem in ll. cc. ego tamen putaverim, eas primitus honesto amoris conjugalis significatu fuisse gavisas, quo postea fere per hominum malitiam exciderunt. Alia loca veterum, quæ hujus generis verba continent, ab liberiori lascivioriquo calamo exarata, prudens ac volens omitto: e sacris enim observationibus omnem petulantiam procul abesse jubeo.

Phil. II. 17.

Ἐι και σπενδομαι, ἐπι τῃ ϑυσιᾳ και λειτουργιᾳ της πιστεως ὑμων.

§. 10. Ritus libandi, quo sanguis victimarum (quin

(t) Commentar. in Horat. p. 1036.
(u) Anthol. Gr. Lib. VII.
(x) l. c. adi etiam, si lubet, Danielis Paræi Commentar. in Musæi Erotopægnion Herus & Leandri, p. 97. sqq.

(quin & humanus quandoque apud ethnicos) vini loco sacrificiis infundebatur, ab aliis jam excussus est. Eo alluisse Paulum his verbis, interpretes quidam recte monent. Cum Apostoli effato aliquatenus, si voces spectes, convenire videntur ultima Senecæ verba, quorum Tacitus (y) mentionem facit. Is postea quam venas sibi ipse incidisset, ac veneno hausto stagnum calidæ aquæ introiisset, respergens servorum proximos sanguine suo, aquis mixto, addidit vocem, Stoico haud indignam: Libare se liquorem illum Jovi Liberatori. Similia fere de Thrasea Pœto idem historicus (z) refert, dicens: *sectis utriusque brachii venis, postquam cruorem effudit, humum superspargens, propius vocato quæstore, Libemus, inquit, Jovi Liberatori:* vel ut apud Dionem est, quem Hugo Grotius in h. l. citavit: Σοι τοῦτο τὸ αἷμα, Ζεῦ ἐλευθέριε, σπένδω. Juxta Heliodorum (aa) Theagenes ad Charicleam, quam necatam esse putaverat: ἰδοὺ σοὶ χοὰς ἐπάξω τὰς ἐμαυτοῦ σφαγὰς, καὶ σπείσομαί σοι φίλιον αἷμα τὸ ἐμόν. *En! jam tibi inferias peragam mea ipsius cæde, & libabo tibi sanguine amico meo.* Scilicet respexit ritum inferias peragendi, quo victimæ ad tumulum mactabantur interdum etiam humanæ, earumque sanguis in tumulum effundebatur, quod vel ex sola Euripidis Hecuba v. 524. sqq. clare patet. Seneca vero & Poetus exisse visi e vita tanquam ex convivio: alluserunt enim ultimis hisce verbis ad morem Græcorum Romanorumque, qui discessuri e convivio libabant Jovi Servatori: sic illi e vita, Jovi Liberatori, quod notat Justus Lipsius

(y) Annal. L. XV. p. 376. edit. J. Lipsii Lugd. Batav. 1599. 8.

(z) l. c. L. XVII. p. 399.

(aa) Æthiop. L. II. C. IV.

pſius Comment. in Tacitum p. 427. Sed, ut verum fatear, valde metuo, ne in bonos hoſce viros etiam cadat, quod Cerberus apud Lucianum de Socrate Menippo refert quum procul adhuc, inquiens, abeſſet ab inferis, viſus eſt conſtanti atque interrito adire vultu, perinde quaſi mortem nihil omnino formidaret, tanquam hoc ipſum vellet iis, qui procul a ſpecus ingreſſu ſtabant, oſtendere: verum ſimulatque deſpexit in hiatum, viditque profundum atque atrum antri receſſum, ſimulque ego etiam illum aconito mordens pede correptum detraherem, infantium ritu ejulabat, ſuosque deplorabat liberos, nihilque non faciebat, in omnem ſpeciem ſe convertens. Sed transeant hæc. Paulus ſanctiori motu conſtantiſſime ſe vel ipſum martyrium ſubiturum, quin & de eo exultaturum teſtatur, dummodo Philippenſes ſuos Chriſto gratum conſtituerit ſacrificium, eosque per fidem Salvatori obtulerit: lætabundum ſe ipſa ſui ſanguinis profuſione libaminis loco inſerviturum, quo ipſi, tanquam eximiæ & præſtantes victimæ, largiter adſpergendi forent. Potiori jure de Divo Apoſtolo exclamare poſſumus, quæ de ſuo Seneca Lipſius: O excelſum animum! & ſupra omnem hanc terrenam fæcem!

Matth. XXI. 12.

Κατεστρεψε τας καθεδρας των πωλουντων τας περιστερας.

§. 11. Mantiſſæ loco adjiciam hic ineptam horum verborum, quæ ſua luce radiant, expoſitionem, quam cum legerem, riſum me vix tenuiſſe fateor. Videlicet Rupertus, Abbas Tuitienſis, (bb) (qui munere B. Mariæ Virginis, quam lacry-

(bb) Commentar. in Evangelium Joannis Lib. III, p. 140. ſq.

crymis ſuis & precibus adſidue fatigaverat; pro inepto ſtupidoque ingenio, docile & ſagax, variarumque rerum ſcientiam conſecutus eſt, ſi credas Trithemio in Chronico Hirſaugienſi (cc), hæc annotat: *Cathedras vendentium columbas, juxta Matthæum evertit, quod juxta ſimplicem intelligentiam accipere abſurdum eſt. Non enim columbæ in cathedris erant, ſed in caveis. Nec columbarum inſtitores putandum eſt ſediſſe in Cathedris, ſed myſtice in cathedris magiſtrorum dignitas indicatur, quæ ad nihilum redigitur, cum mixta fuerit lucris.* Λαγον λαγεις, mi Ruperte:

Quæris & in ſcirpo (ſoliti quod dicere) nodum. Supervacaneum eſſet, otioque abuterer meo, ſi in ea eruditionis luce, quæ hodie ſplendet, pluribus monſtrare vellem, καθεδρεν quodvis ſedile deſignare. Quod adeo verum eſt, ut etiam ea voce notentur ſellæ, quibus inſidemus, ab onere ventris levandi; probante id Caſaubono. Tu interim vel ex hoc exemplo diſce, quam latam feneſtram quibusvis abſonis & maxime ridiculis explicationibus aperiat pruritus omnia in allegorias transformandi, & Græcæ linguæ imperitia.

(cc) Vid. Wagenſeilii Pera Librorum juvenilium. Locut. III. P. II. p. 300.

Mi-

IV.

Miraculum duplex ad Siloah (a)

Joh. V. 1-9.

expenſum à

J. C. HARENBERGIO.

ARGUMENTUM.

§. 1. Inciſum de deſcendente angelo eſt genuinum. §. 2. Characteres veræ explicationis & quæ hic ſunt incerta. §. 3. Qualis angelus. Fuit homo miſſus. §. 4. Qualis deſcenſus. §. 5. Quodnam tempus ἑορτῆς §. 6. Tempus ſtatum, καιρος; quale §. 7. Turbatio aquæ Silounticæ quotuplex & quæ hic ſit intelligenda. §. 8. Piſcina ex Siloah derivata duplex, & quæ hic locum ſibi vindicet & ſitus *portae probaticae* §. 9. Vim medicam piſcinæ fuiſſe per miraculum talem. §. 10. Miraculum Chriſti illuſtratur. §. 11. *Judæis inviſum, at non contra leges Sabbaticas.* §. 12. Fontem Siloah ſymbolum fuiſſe regni Davidici & Chriſti.

(a) Pericopam hanc plures ſingularibus diſſertationibus illuſtrarunt; ſc. *Michael ARNOLDUS* ſub præſ. *FRISCHMUTHI.* Jenae 1663. 4. Illam fere totam exſcripſit David *WENDELERUS*; Witt. 1676. 4. Utraque haec Tomo II. Diſſ. Phil. Theologicarum Amſtelaedami impreſſ. inſerta eſt: *Samuel SCHELGUIGIUS*, II. diſſ. Gedani: 1681. 4. *Joh. Conr. HOTTINGERUS*, F. ſub praeſidio Jo. Bapt. *OTTII*; Tiguri. 1705. 4. *David. EBERSBACH* Præſide Jo. OLEARIO; Lipſ. 1714. 4. His adde diſſ. Celeberrimi D' *Outreinii*; quae in hac Bibliotheca exſtat Cl. I. Faſc. V. n. I. & Th. *Bartholini* paralyticos N. T. quae in faſciculis Roterodamenſibus exſtant. T. I. p. 311. 333. & p. 220-411. Quisquis ta-

§. 1.

GEmini miraculi ſtatuti temporis ad Siloah gloriam expenſuro, præcipue id dandum eſt operæ, ut omnem ejus hiſtoriam genuinam veramque eſſe demonſtrem. Solum inciſum de angelo deſcendente aquasque turbante in controverſia eſt. Quæ antecedunt quæque ſequuntur, in vado ſunt. Anſam diſceptandi præbuerunt recens inſtitutæ codicum antiquiſſimorum collationes. Johannes Millius in N. T. ad hunc locum, quod a quibusdam membranis chartisque ille deſcenſus abſit, haud obſcure indicavit. Ludolfus Kuſterus in præfatione ad iteratam Milliani N. T. editionem fidentius, illud quartum inciſum eſſe dubium, imo aliunde intruſum, tradit. *Præſtantiſſima* enim, quemadmodum dictitat, *MSta vel non habent vel ſignum ſuppoſitionis oſtendunt adſcriptum, vel in margine hoc tenent inciſum, nec codex Cantabrigienſis ſive Bezæ de angelo deſcendente quicquam habet, ſed Tertullianus libro de Baptiſmo huc reſpexit, qui ita: Piſcinam Bethſaidam Angelus interveniens commovebat.* Johannes d'OUTREIN Diſſ. de *Piſcina Bethesdæa*, quæ eſt inſerta Claſſis I. Faſciculo V. *Bibliothecæ* hujus, membranam quandam reſcriptam excitat, a qua, licet ſat antiqua, hoc ipſum exſulet inciſum. Nec omittendum eſt, Nonnum Panopolitam nil de deſcendente habere angelo, ſed aquam Bethesdæam ἀυτοέλικτον ὕδωρ κυρτώμενον, *ſponte evolutam emanantemque* vocare *aquam.* Poſſet hic in originem gloſſematum, in Διηγήσεις Evangelicas indeque

men cum his omnibus contenderit hanc doctiſſimi Harenbergii Commentationem, neque cramben recoctam reperiet, neque eum ſuæ poenitebit operae. T. d. H.

aeque factas annotationes, in Ammonii harmoniam Evangelicam inquiri, nisi praestaret, hoc altum non attigisse, & nisi dudum Vir eruditissimus Jacobus *Hasaeus* in Bibliotheca Bremensi hoc argumenti occupasse videretur. Quantum me attinet, nequaquam de genuitate illius incisi quarti, ex exemplo J. *Millii* ad h. l. & Johannis d'*Outrein* l. c. pag. 626. 27. dubito. Nec enim abest ab omnibus bonae notae vetustisque codicibus, testante Millio nec Erasmus Stephanique ita imprimendum curassent nisi auctoritate codicum regalium fuissent fulti & aliis. Conf. Diss. M. Joh. Beni. *Reinhardi* de *Novi Testamenti Graeci primis editoribus* 1717. Witteberg. 4. Nec de nihilo est, quod Tertullianus l. c. hoc incisum memoret, cujus aetate *in cathedris Apostolorum authenticae ipsorum litterae recitabantur*, ut docet *libro de Praescriptionibus adversus Haereses* c. 14. Vulgata versio quidem obstare videtur, sed quae nec est antiqua Italica, nec Hieronymiana, sed monachi incerti *Saeculi VII.* qui hoc incisum omisit, ob neglectam collationem plurium codicum, quod & Nonno contigit. Conf. Millii *Prolegomena* p. 454. & D. F. E. Kettneri *Historia Dicti Johannei de Sanctissima Trinitate* c. 5. Ipse Beza suo Cantabrigiensi codici non tantum tribuit, quin potius hoc incisum suae editioni inseruerit, usus praeter alia exemplo ab Henr. Stephano cum 25. plus minus manuscriptis codicibus collato. Nec Cantabrigiensis ille codex multum ultra mille annos assurgere videtur iis, qui eum curate inspexerunt.

§. 2. Quocirca, cum nullus fere scrupulus pie erudito de hoc inciso restet, ad characteres eos est progrediendum, quibus muniti ad probabilem explicationem descendentis, aquasque turbantis angeli penetrare possimus. De Jesu enim

miraculo veriſſima interpretatio neminem fugere poterit, niſi impie doctum. Occurrunt nobis 1) quidem, cui *angeli* nomen congruit. 2) angelus deſcendens ex loco ſuperiori. 3) tempus feſti tabernaculorum, ἑορτὴ. 4) καιρὸς, itidem idem feſtum. 5) turbatio aquæ per angelum. 6) ejusque in Schiloah. 7) ſimulque in piſcina Silountica ſuperiori ſanatio miraculi plena. Si quid ſit in numero horum characterum, quod dubites, infra enodabitur.

§. 3. Ἄγγελος eſt vel genius cœleſtis vel homo, ad procurationem rei deſtinatus. Si angelo additum ſit *fœderis*, *faciei*, *conſilii*, *ex cœlo*, vel virtutes plus quam humanæ de Chriſto vel angelo, viſum noſtrum per ſe fugiente, ſermo eſt. Si nil adjungatur, momenta rei geſtæ ipſius rem omnem definiunt. מלאך & ἄγγελος ſæpe dicitur homo, ut legati Jacobi, ſacerdotes, apoſtoli, legati in Palæſtinam, eccleſiae miniſtri, Conf. Mal. II. 7. III. 1. Luc. VII. 27. Ap. II. 1. 8. & Act. VII. 33. &c. Ἄγγελος ſæpe vocatur שליח ושלוח, & hominem notat, *Joma* c. I. n. 5. *Kidduſchin* c. 2. §. 1. Maimon. in *ritibus divortiorum* c. 1. 3. 12. ut de שליחי בית דין ſive שליחי צבור jam nil adjungam. Ipſi Muhammedi רשול אללא *angelus Dei* hominem notat Alcor. Sur. VI. v. 124. edit. Hinckelm. Quare non eſt dubium, cum ἄγγελος hoc loco nude poſitum ſit, quin ſacerdos miſſus, שלוח כהונה ad hauriendam aquam in feſto tabernaculorum ἄγγελος dici poſſit, imo Talmudicis aperte ita dicatur. Nec eſt, quod objicias, virtutem miraculi plenam a genio cœleſti eſſe arceſſendam, cum miraculi veri auctor ſit Deus, inſtrumentum vero & homo eſſe poſſit. Quare cum hic non additum ſit ut alibi, *ex cœlo*, nec effectus ab homine inſtrumento alienus ſit, Deus hic hominem

nos

nos intelligere voluit, alioqui proprietate vel clausula adjecta nos in aliam veritatem ducturus. Sed adjuvabunt cetera momenta. Quid? si ipse *Schiloah*, id est, ἀπεσταλμένος, *missus* Joh. IX. 7. ab hujus missi Sacerdotis missione ita dictus foret, antea Gichon vocatus, ut demonstrat J. Lightfootus in *Chorographia Matthæo præmissa* cap. 25. p. 52. 53. edit. Carpzov. & *Johanni praemissa* c. 5. §. 11. p. 941. Missus est enim eo sacerdos ad aquam petendam, quæ festo tabernaculorum in honorem Dei fundebatur: quæ cum cineribus vaccæ rufæ commista immundo aspergenda erat Parah. c. 3. n. 2. fol רפח: quæ sacerdotum justo avidius de sacris edentium, concoctionis erat adjumentum.

§. 4. *Festum tabernaculorum*, ut vulgo vocant, septem dierum lætitia celebrari penes Judæos consuevit, accedente octavi diei supplemento & præcipue libatione aquarum ad gaudiorum cumulos. Ad diem expiationis negotia duodecim sacerdotum sorte definiebantur, Conf. Lightfoot in *Horis* ad Lucam I. 9. p. 714. simulque inde is, cujus erat proximo festo aquas sacras ex fonte Schiloah afferre in templum, innotescebat, *Joma* c. 2. n. 5. f. אע. col. 2. Ed. Amstelod. 1713. 8. Ipse hauriendi ritus singulis septem diebus repetebatur. *Succah* c. 4. n. 1. סוכה וניסוך המי שבעה *Tabernaculum & libatio aquae sunt fieri solita septem diebus.* Errant igitur J. Lightfoot & Alex. Morus, qui libandæ aquæ octiduum largiuntur. Conf. Hadr. Relandi *Antiqq. sacrae veterum Ebraeorum* P. IV. c. 5. §. 7. Aquæ illæ cum summa hauriebantur lætitia. *Succh* c. V. n. 1. כל מי שלא ראה שמחה בית השאבה לא ראה שמחה תמימין *Quisque qui non vidit locum haustionis, non vidit perfectam laetitiam.* Quare ma-

ximum comitum agmen ſacerdotem ad fontem Siloah ſtipavit. Ipſe deſcenſus delineatur in Tr. Succah cap. 4. n. 9. fol. 39. col. 2.

ניסך המים כיצד צלוחית של זהב מהוקת שלוש
לוגים היה ממלא מן השילוח הניעו לשער
המים תקעו והריעו ותקעו עלה בכבש ופנה
לשמאלו שני ספלים של זהב הוו שם רבי
יהודה אומר של סיד היו אלא שהיו משחרין
פניה מפני היין ומגקין כהין שתי חוטמים רקיו
אחר מעובה ואחר דק כדי שיהיו כלין בבת
אחת מעורבי של מים מזרחי של יין עורה של
מים לתוך של יין ושל יין לתוך של מים יצא רבי
יהודה אומר בלוג היה מנסך כל שמונה ולמנסך
אומרים לו הגבה ידך שיפעם אחת גיסך אדר
על נבי רגליו ורנמוהו כל העם באתרו ניהן:

Effuſio aquae quomodo ſe habet? Amphoram ſive lagenam auream, quae continebat tres logos, implebat e Schiloah dum perveniebant redeundo *ad portam aquae*, non extimam ſed ad templum, contiguam conclavi ſcaturiginis, meridionalem, ſic dictam ab hoc aquæ libamine vel quod per illam iret aquæ ductus, a fonte Etam in conclave ſcaturiginis Middoth. c. 2. n. 6. tum *buccinabant, clangebant & buccinabant, aſcendebat gradus & vertebat ſe ad ſiniſtram: duae pelves aureae illic erant. R. Jehuda dicit, ex calce erant, facies habebant nigras, propter vinum & perforatae* Middoth. c. 3. n. 1. ut exigua ſigilla (foramina) *duo unum erat latum, alterum anguſtum, ut ambo eodem tempore* infuſum *conſumerent. Ea, quae ad occidentem erat, aqua impleta; quae vero ad orientem vino impleta erat. Si aquam effudiſſet in eam, quae vinum continere debeat, & vinum in eam, quae aquam continere debebat, ſatis faciebat officio ſuo. R. Jehudah dicit, unum logum vini omnes octo dies fundebat, & ei, qui fundebat, dicc-*

cebant: leva manum tuam; nam aliquando fundebat ſuper pedes ſuos SADDUCAEUS, & totus populus eum petebat citreis ſuis. Deſcendit igitur ſacerdos cum comitibus ex atrio ſacerdotum verſus meridiem, per portam aquæ, per atrium gentium, inde per porticum, porro per porticum baſilicam, per alteram portarum Huldæ, gradus montis templi, per urbem partemque Schiloah dictam, portam extimam forte probaticam, ad angulum & fontem Siloah. Quare aqua illa ſolemniter fuſa libataque ſit, variæ ſunt ſententiæ, quas perſtrinxit Lundius in Jüdiſchen Heiligthümern L. V. c. 25. p. 1055. Luculentiſſime R. Levi ben Gerſon ad Sam. VII. 6. *Et haec* libatio *facta eſt cauſis; prima, quod Deus benedictus mandaverat tunc, ut ſumerent frondes magnas aquis imminentes, ut dicitur* Num. XXIII. 40. & ſumetis *frondes arboris denſae & ſalicum:* Secunda ratio eſt, *quia congruebat tunc,* aquam *a Deo expetere, & ſicut obtulerunt manipulum in feſto Paſchae, ad impetrandam benedictionem meſſis; & primitias in feſto Pentecoſtes, ad impetrandam benedictionem fructuum arboris: ita obtulerunt aquas in feſto tabernaculorum ad impetrandam benedictionem pluviarum, quia tum inſtabat tempus ſementis* Poſterior ratio confirmatur in Miſchnah, præcipue exordio Tr. Taanith. Subfuit olim forte ratio tertia, ut Deo grates agerent pro neceſſario unicoque fere ex Siloah aquæ uſu, cujus uno utebantur in prima vicinia fonte, teſtante id Hieron. ad Jerem. 14. & qui interdum prope exſiccabatur, teſte Gorionide L. VI. c. 38. p. m. 750. *perenni* tamen, autore Tacito Hiſt. L. V. p. m. 621. Lagena illa aurea fuit inſtar lagenarum noſtrarum vitrearum, *bouteilles*, ut ex Bartenora ad c. 30. Kelim delineandam cura-

vit Theod. *Daſſovius* ad *Celim.* c. 27. De libatione ipſa & cauſa ejus myſtica fuſius commentatus eſt Joh. Lightfoot in *Horis Ebr. Talmud.* ad Joh. VII. 38. p. 1031. ſq.

§. 5. Jam ad tempus miraculi a Chriſto editi, quia ad explicationem noſtram confert aliquid, provehimur, quod factum ἐν ἑορτῇ, *in feſto.* Nil præcedit, nil ſequitur, unde feſtum hoc hariolemur, ut in locis VI. 4. XII. 12. Act. XVIII. 21. XX. 16. Joh. VII. 2. 8. 10. 11. 37. Calixtus in *Harm. Evang.* L. LIII. c. 1. p. 117. *Hoc feſtum Paſcha fuiſſe, facile eſt colligere. Paſcha enim* κατ' ἐξοχὴν *feſtum Judaeorum appellatur.* Idem ſentit J. Lightfoot in *Horis Hebraicis* p. 1003. & Hammondus in *Notis ad Paraphraſin* in locum noſtrum. Mavult Theod. Beza Pentecoſten, Cyrilli exemplo inductus, in h. l. Depugnant alii pro feſto tabernaculorum quod Beza in medio relinquit. Bernh. Lamy in *Appar. Chronol. ad Hiſtoriam Ev.* P. II. c. 6. §. 2. pro feſto Purim militat. Omitto alios. Ex conſenſu profecto hic nil argumenti extundi poteſt. Quare ad rationes confugiendum eſt, quibus clariſſime patebit, feſtum tabernaculorum indicari. Hoc ſane κατ' ἐξοχὴν feſtum, חג, ἑορτὴ dicebatur. Philoni μεγίστη ἑορτῶν. Conf. Joh. VII. 37. Visne exempla Miſchnica? En quod perhibent in Tr. Roſch haſſchanah c. 2. n. 1. בחג נדונין על המים *in feſto tabernaculorum judicantur circa aquas.* Tr. Middoth c. 2. n. 6. שער המים ולמה נקראת שמו שער המים שבו מכניסין צלוחית של מים של ניסוך: *Porta aquarum & quam porta aquarum nomen ejus vocatur? Reſp. quia per eam afferebant lagenam aquae libaminis in feſto.* Quid evidentius? Conf. *Taanith.* c. 1. n. 1. 2. *Succah* c. 3. n. 13. 14. c. 4. n. 2. 4. 8. c. 5. n. 6. *Joma* c. 2. n. 5.

So-

Sotah c. 7. n. 8. &c. Midraſch Schir haſchirim fol. 13. col. 2. אותם שבעים פרים שהיו ישראל מקריבים *Illi* 70. *juvenci*, *quos Iſraelitae ſacrificant in feſto*: בתג כנגד שבעים אומות הן *pro* 70. *gentibus ſunt* (Gen. X.) Nec loquendi hic modus eſt novellus, Eſræ ſiquidem ætate jam vulgatus. Salomo celebravit in templo recens ſtructo *Chag feſtum*, nude ſic dictum 2. Chron. VII. 8. quod fuit feſtum tabernaculorum 1) quia ad diem XV. Tisri cœpit v. 10. durabat enim ſeptiduum cum יצ׳ *ſupplemento* v. 9. die vero viceſimo & tertio menſis VII. diſcedebant Iſraelitæ v. 10. Vid. Levit. XXIII. v. 34. & Daſſovii Scholia Critica ad eundem locum p. 34. Minhagim f. ח: col. 2. tit. סוכות. 2) quia fuit VII. dierum. cum exodio. conf. Gorionides L. IV. c. 3. p. 258. Calixti ratio oppido falſa eſt. Bezæ nimis frigida, quod præcedenti capite Paſcha jam memoratum ſit. v. 45. Sed Pentecoſtale tempus jam enumeratum v. 35. inde iter in Galilæam, poſtea Hieroſolyma. Præterea Johannes conſulto ea omiſit, quæ a tribus Evangeliſtis jam relata erant, teſte Irenæo. Nec opus eſt Lightfooti 4. Paſchalibus feſtis, plurimi enim tribus ſunt contenti.

§. 6. Hinc porro prona erit inveſtigatio τῷ καιρῷ, *ſtati temporis*, quo angelus deſcendit. Singulari prece vetuſtiſſima ברכה Judæi Deo agunt gratias, quid vivos ſe ſervaverit הזה לזמן *ad ſtatum hoc tempus*, quam fundunt Paſchæ, ineuntis anni, feſti tabernaculorum, encæniorum, & Purim feſtis temporibus, quæ ſunt זמנים. De phraſi κατὰ καιρὸν, למועד לזמן vide Act. XII. 1. XIX. 23. Rom. V. 6. Ad hæc Tertullianus l. c. auctor eſt, deſcenſum hunc quotannis ſemel factum eſſe, quem citra graviſſimas rationes rejicere nefas eſt, patrum antiquiſſimum, famæque rei geſtæ proxi-

mum. Quare ad anniversarium illud tempus ægroti ad Siloah deportandos sese curarunt, quid enim frustra toto ibi anno decumberent? Recte J. Lightfootus ad Johannem p. 1008. *Credisne infirmos hosce interdiu noctuque hic jacuisse per totum annum? Videtur potius turbationem aquae & sanationem aegrorum fuisse solum in festis, si non solum in festo Paschatis. Et forsan non incongruum est,* κατὰ καιρὸν *sub tali restrictione coërcere. Erat festum Judaeorum, & Angelus secundum illud tempus descendit in piscinam.* At vero Christus ad festum tabernaculorum Hierosolyma accessit, per §. V. & tunc ægroti ibi decumbebant v. 3. 5. ergo angelus turbavit aquam, non piscinam, id enim non dicitur, festo tabernaculorum. Id quod erat demonstrandum.

§. 7. Turbatio aquæ זיעת המים, quam vocem זוע & Syrus hic adhibuit, Ebræis notissima est. Tr. *Machschirin* c. 2. n. 1. מים טמאים והזיע זועתו טהורה *aquarum impurarum & ejus, qui turbaverit ejus motum purum*, meminit, immo ipsa vox טורב *turbare* Talmudicis non ignota, pro qua & בלל occurrit. Solebant alias curare sacrum inter & profanum distinguere, cui negotio etiam præfecti præfuerunt *Middoth*. c. 1. n. 6. ראשי פיספסין מקבלים בין קודש לחול vocat. Si quis turbaret aquam immundam, ipse immunditiem contrahebat, sin puram, purus erat, at si ex dimidio immundam tangeret, ipse ex dimidio evadebat immundus, *Machschirim* c. 2. §. 3. quare fons ipse Siloah facile contaminari poterat, nisi operculo quodam fontem ipsum, ne polluueretur, clauserint. Ex piscinis hæc sacra unda hauriri nequibat. Lacustres enim, cisternarumque aquæ vivis erant inferiores, ex Maimonide T. III. *Hilchoth parah adomah* c. 6. §. 1. quare nec Christus dici-

tur

tur *mare vel ſtagnum*, ſed *fons* ſalutis. Ergo falſum eſt. Poteſt hic objici, *angelum deſcendiſſe in piſcinam.* Verum εἰς, ut Ebræorum ב, in locis plusquam ſexcentis *ad*, *prope*, ſignificat. Quare ita verto: *Angelus deſcendit ad piſcinam* ſuperiorem Siloam & *movit aquam* in fonte Siloam. Turbatus hic fons eſt præterea alio tempore (§. III.) ſed quia angelus deſcendit in feſto tabernaculorum (§. VI.) ergo commotio in feſto tabernaculorum hic locum reperit.

§. 8. Erant una plures piſcinæ Hieroſolymis memorabiles. Tacitus L. V. Hiſt. p. m. 621. *Fons perennis*, *cavati ſub terra montes*, *piſcinæ ciſternæque ſervandis imbribus.* Unde illuſtratur Jer. II. 13. Præcipue erant duæ piſcinæ, ex fonte Siloam derivatæ, ſuperior & inferior 2. Par. XXXII. 30. *ſuperior* Eſ. XXXVI. 2 vetus Eſ. XXII. 11. Salomonis opus Joſ. de *Excid.* L. V. c. 13. & *inferior*, Eſ. XXXII. 9. ſive Regis Neh. II. 14. videlicet Hiskiæ 2. Par. XXXII. 30. Illa dicebatur Σιλωάμ. Hæc vero ad differentiam שלח, κωδίων κολυμβήθρα, *piſcina pellium* LXX. diverſa ab ea, quæ שלוח κολυμβήθρα ἀπεσταλμένη dicta, quæ fuit ſuperior Joh. IX: 7. *Non datur ergo tertium.* tradit Lightfoot in Chorographia Johanni præmiſſa c. 5. §. 3. p. 944. *niſi ut hæc piſcina ſuperior vocetur Piſcina Siloam & de nomine ſuo denominet regionem urbis adjacentem, videlicet, quinque porticus atque aedificia confinia: quae quidem non erant in ipſo urbis centro, at bene dici potuerunt eſſe in medio urbis, quia ſita erant non modico ſpatio intra urbem* ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωὰμ Luc. XIII. 4. *erat inter haec aedificia.* Quare piſcina Bethesdæa fuit Σιλωαμ, ex fonte Siloam derivata. Auctor *cipporum Hebraicorum*, quem Hottingerus 1659. 1661. & 1672. edidit, nobis obſtare videtur,

tur, qui p. m. 33. aquæ ex fonte Etham deductae piſcinam hanc adhaeſiſſe perhibet, *in via*, inquiens, *Chebronem inter & Hieruſalem eſt fons Etham, unde aquae permanant per tubos, usque ad piſcinam magnam Hieroſolymitanam.* Calculum addit ei Hottingerus n. t. intelligique putat *piſcinam probaticam.* Sed jam reſpondit Lightfootus l. c. §. 5. p. 945. Conſtat enim inter omnes Talmudice doctos aquae ductum ex fonte Etam per tubulos ſubterraneos non in urbem, ſed in templum perrexiſſe, donec in conclavi ſcaturiginis prorumperet, per puteum educta, totique atrio ſuppeditaret aquas Middoth. c. 5. n. 4. Potuere tamen defluentes a templo aquae, quod Lightfoot opinatur, tandem cum aquis piſcinae Bethesdaeae ſeſe jungere & per portum aquarum ad orientem evolvi. Praeterea reluctari videntur, qui piſcinam vocant probaticam codicibus quibusdam & Patrum opinionibus decepti, qui κολυμβήθρᾳ eodem caſu τῇ προβατικῇ addunt, vel cum Chryſoſtomo & Theophylacto legunt caſu primo προβατικὴ κολυμβήθρα, quod vertunt vulgo *piſcina ad portam pecuariam.* Sed meliores codices habent ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδὰ, Syrus *Bethchesdo* (a) quod & res ipſa ſuadet & ſilentium de piſcina pecuaria apud Talmudicos. Beza, Lightfoot, pluresque alii προβατικὴν πυλην Neh. III. 1. 32. XII. 39. intelligunt. Quare porta illa ab ovibus cognominata ſit, obſcurum eſt. Benjamin Tudelenſis in *Itinerario* p. 43. id fieri putat ob propinquitatem piſcinae, ubi veteres ſuas mactabant victimas. Sed nugatur Apella, extra

(a) Non Bethſaida, non Bezetha, non Bezestha legendum, ſed Bethchesda, monſtrante Pfeiffero in Ebraicorum & Exoticorum N. T. Loco XXX. p. 928-29.

extra templum enim nulla in sacrificium mactabatur bestia. Beza in h. l. *quia ibi pecora veniunt, vel eo saltem potissimum adducerentur sacrificanda, ubi peropportuna fuit piscina tum adaquandis, tum etiam abluendis pecudibus, antequam coram Domino sisterentur.* Eusebius & Hieronymus de *locis sacris* tradunt, piscinam illam extra templum sua ætate adhuc cruentas habuisse aquas, ob hostias ibi olim a sacerdotibus lotas vel etiam jugulatas. Verum enim vero silet sacer codex, intestina vero, quibus potuit adhærere sanguis, in *conclavi lavantium* in ipso templo lota sunt, quod לשכת המדיחים Middoth c. 5. n. 3. dicitur, & ad septentrionem collocatur. Ante oblationem victimarum ablutio erat supervacua, idque in singulari loco, & Syrus per *locum baptizationis* homines ibi lavatos esse indicat. Conf. Lightfoot ad Joh. V. p. 1006. 1007. Nec omittendum, quod hæc piscina non fuerit in templo, sed ab eo diversa v. 14. ut Olearius jam monuit. Quare corruit sententia Hammondi qui vim aquæ medicæ Bethesdeæ ex calidis exhalationibus lotorum intestinorum repetierat. Conf. Amelius in Erörterung A. 1711. p. 394. sq. Situm probaticæ portæ suppeditat Nehemias III. 1. 32. XII. 39. Verum quidem est, quod Relandus dicit *Palaest.* L. III. p. 855. sq. & *Antiqq. Ebr.* P. I. c. 2. §. 11. de portis nil certi posse doceri, non tamen existimandum est, nec verosimilia quidem ex tot sacrae scripturae, Talmudicis & Josephi locis. Lightfooto in laudibus ducitur, quod portarum situm in *Chorogr. Matthaeo praemissa* c. 26. p. 54. & situm Probaticae in *Chorogr. Johanni praemissa* c. 5. §. 1. ostendere laboraverit. Sed caute ejus vestigia hic adoranda sunt, errore enim illo certo tenetur, quod arx Sionis fuerit aquilonaris, vid. Chorogr. Mat-

Matthæo præmissa c. 22. p. 45. sq. & c. 23. p. 47. sq. quæ tamen ad austrum erat posita, ut ad amussim comprobat Relandus Antiqu. Ebr. P. I. c. 2. §. 56. Angulus portæ equorum erat ab Oriente Jer. XXX: 38. nec minus porta aquarum Neh. III: 26. cui Ophel collis erat contiguus, l. c. qui porticum templi ad orientem contingebat, Jos. de B. J. L. V. c. 13. qui & hæc conjungit. Ἔπειτα πρὸς νότον ὑπὲρ τὴν Σιλοὰμ ἐπιστρέφον, πηγὴν, ἔνθεντε πάλιν ἐκκλίνον πρὸς ἀνατολὴν ἐπὶ τὴν Σολομῶνος κολυμβήθραν. *Inde ad austrum post fontem Siloam inclinat, hinc rursus deflectens orientem versus ad Salomonis piscinam.* Quare certum est, fontem Siloam ad angulum austro occidentalem ponendum esse, piscinam vero Siloam ab austro aliquantulum ad orientem esse promovendam. A porta equorum orientali erat circuitus ad portam Miphkad, cui proximus erat angulus, probaticae portae contiguus Neh. III: 28. 32. Porta igitur probatica, quippe ad piscinam Siloam & infra Ophel intervallo alicujus anguli, qui indubie fuit inter orientem & austrum, sita fuit ad Austrum, quod & ipse pervidit Lightfootus l. c. licet forte in situ Zionis, alvei Siloam cursu ad aquilonem & in aliis erraverit. Manasses fontem Siloah incluserat urbi 2 Par. XXXIII: 14. sed, an idem Nehemias fecerit, mihi est incertum, nisi id ex Josephi loco paulo ante excitato colligere velis. Benjamini aetate ab urbe remotus erat. vid. *Itin.* f. II. col. 1. Sacerdos igitur descendens ad fontem Siloah, ad austrum descendit, ad piscinam Siloah, & inde ad angulum austrum inter ac occidentem. Fonte turbato, aquisque inde hausti ad tam sacrum munus obeundum, aquae ipsae emanantes sacratae esse videri poterant, Deo exspectationem non illudente. Hactenus vero satis

simi-

similia in censum demonstrationis nostræ philologicæ vocata esse, ratus, incerta mihi aliisque discutienda affero. Inquirendum est in initium & finem miraculi, quod turbationem aquæ per angelum sequebatur, quo signo Judæis insignis illa aquæ vis innotuerit, quare Herodes ibi non valetudinem recuperandam exspectaverit, quid quinque illæ porticus sibi velint cuique usui destinatæ fuerint. Qui conjecturas amplectuntur, unam alteramque inveniunt exosculandam in Lightfooto p. 1006. sq. l. c. Quæ probabilia sunt & supra excussa, hunc fundunt sensum: *Sacerdos delegatus quotannis semel per singulos septem festi tabernaculorum dies e monte templi descendit ad piscinam Siloah, portæ probaticae adjectam, & turbavit aquam in fonte Siloah, quo facto Deus insigne in piscina Siloah ejusque unais ex fonte Siloam defluentibus edidit miraculum.*

§. 9. Miraculi hujus gloriam obterere conati sunt Th. *Bartholinus* in *Commentario de Paralyticis N. T.* qui causam mirabilis illius effectus in natura aquæ fuisse existimat, ritu acidularum, & thermarum, medicata: & Hammondus, cujus insultus supra repressi sunt. Et potiora argumenta pro miraculo adstruendo ejusmodi videntur, ut utrique satis possint facere. Nam 1) quin ultra festi spatium aquæ istæ fuerunt medicatae? 2) Nulla aqua, ut haec, quemcunque tollit morbum v. 4. si naturalibus gaudeat viribus. 3) Nec primus tantum in thermis & acidulis, ut hic sanatur, sed modo hic, modo ille, sive sit primus sive quicunque alius. 4) Nec haec piscina apud Judaeos in numero aquarum, sanitatis naturaliter conciliatricularum, habetur, qui Ammaunticas, Sidonias, Calirrhoiticas, Machaerunticas, Ammaunticas alias, Tiberiensesque celebrant, has omit-

omittunt. Conf. Diss. Jo. Christ. *Wichmanshau-sen* de *Tiberiensibus* Vitemb. 1711. 4. & J. *Ligt-foot* in *Chorographia Matthæo præmissa* c. 74. p. 133. sq.

§. 10. Ut vero istud miraculum angelo aquas turbanti, tanquam auctori, tribui non poterat, ita Jesus mundi conditor sua virtute testatur, suam divinam missionem ab omnibus esse amplexandam. Christus novo miraculo illud superat, ostenditque, quis sit rerum dominus & miraculorum princeps. Ipse ægrum senem quendam verbo unico prolato sanitati restituit, adeo ut lectulo, suscepto humeris, ipse abire posset. Jesus non alligatus erat turbationi aquæ, nullo temporis momento circumscriptus, qui & quovis alio tempore vim medendi largiri poterat piscinæ, ut ex exemplo ejus, qui cœcus in lucem editus & a Christo visu donatus erat, patescit Joh. IX. 7.

§. 11. *Judaeis* offendiculo erat gravissimo, quod Christus non solum die Sabbati medicum ageret, sed etiam homines juberet lectos aliaque citra necessitatem ferre. Poterat Christus aliis diebus idem præstare, evitato isto offendiculo, nam Sabbato nil exportandum erat e loco privato in publicum, aut contra, nec labor nisi operibus maxime necessariis & divinis erat impendendus. Opera palmaria XXXIX. numerant, quæ Sabbato sunt prohibita, in שבת c. 7. n. 2. nulla nisi maxime necessaria impune licebat exportare c. 8. n. 1. nec quidquam tum erat removendum, nisi 4. vel 5. arcæ straminis vel frugum, ut collocentur ibi viatores ad edendum aut scholares ad docendum. Tr. שבת c. 18. n. 1. מפנין אפי ארבע וחמש קופות של תבן ושל תבואה מפני האורחים ומפני בטול בית המדרש אבל לא ארת האצור ג *Removent quatuor aut quinque arcas straminis vel frugum propter viatores &*

pro-

propter evitandam *ceſſationem ſcholae, ſed non thesaurum* &c. Verum omnis ſcrupulus Judaicus emotus eſt, ſi ſollicita æſtimatione tecum penſitaveris 1) quod omnia opera Sabbati ad Numen laudibus concelebrandum velut ad libellam exigerentur, & quæ ſcopo obſtabant, niſi neceſſitas iis patrocinaretur, prohiberentur. At vero ſanatio ægri, obambulatio ejus & grabati oſtentatio faciebat ad celebrandam Dei Chriſtique omnipotentiam. 2) quod omne periculum vitæ depellat Sabbatum, & a parte ſuccurrentis, licet ſit Judæus, & a parte ægrotantis. Tr. *Joma* c. 8. n. 6. כל ספק נפשות דוחה את השבת, *omne dubium vitae pellit Sabbatum.* Quae regula valet etiam, licet periculum de vita amittenda non adeo ſit magnum, & ægrotus ultra octiduum vitam agere poſſit, ut Gemara & Raſchi ad l. c. interpretantur. 3) Gemara fol. 84. p. 2. addit, תנו רבנן מפקחין פיקוח נפש בשבת וחוזרין הרי זה משובח ואין צריך ליטול רשות מבית דין *Docent Doctores noſtri, quod curam gerant liberationis animae* (perſonæ viventis) *in Sabbato, & qui feſtinat, ecce is eſt maxime laudandus nec opus eſt petere licentiam a Synedrio.* Atqui Chriſtus liberavit ſenem aegrotum, quem fere vita & patientia deſtituebat, morbo exquiſitisſimo. Ergo erat laudandus, nec opus ei erat petere licentiam a Synedrio. conf. Diſſ. Joh. Andr. Danzii de פיקוח נפש בשבת & M. Viti Henrici Haſenmüllers Diſſ. מעשים הדוחים את השבת. 4) quod ſacrificia certo diei adſtricta Sabbatum depulerint. Tr. *Temurah* c. 2. n. 1. קרבנות הצבור דוחין את השבת *oblationes eccleſiae pellunt ſabbatum.* conf. quae antecedunt, & Bartenora. At miſericordia ſacrificiis praeſtat, ſecundum Hoſ. VI: 6. Matth. XII: 7, חסד חעצתי ולא זבח *beneficentiam voluiſti, non aeque ſacrificium.* Jo-

nathan luculenter reddidit : בְּעַבְרֵי חִסְדָּא רַעֲוָא קָדְמַי מִמַּרְבַּד. *Erga eos, qui afficiunt alios beneficentia, benevolentia est coram me, prae eo qui sacrificat* (non æque erga sacrificantem) nec est, quod Raschi & Aben Esra hic objecerint, posteriore potius ad h. l. exigente חסד נכון ולא כענן *beneficentiam firmam, non instar nubis*, quæ cito conflatur, subito dissolvitur. Radak addit: עשות החסד הוא העקר *exercitium, beneficentiae est fundamentum*; non æque sacrificia, de quibus paulo ante egerat. Si sacrificiis igitur publicis non profanatur Sabbatum, quanto minus exercitio exquisitissimæ beneficentiæ in בית חסדא *loco beneficentiae*? Possent plura ejusmodi huc convehi argumenta, nisi foret supervacuum. Quæ hic κατ' ἄνθρωπον contra Judæos urgeri possent, depromenda sunt ex Christiani Gersonis *Talmude Judaico* L. II. c. 15.

§. 12. Consideratio fontis Siloam nostrum animum deducit ad Christum, fontem salutis purissimum. Scaturigo *Siloam erat imago regni Davidici*, leniter suos moderantis, ut videre est ex Targum in Es. VIII. 6. & Kimchi ad 1. Reg. I. 33. 38. Christi regnum est regis Davidis & lenissimum Hos. III. 5. ubi Targum habet מְשִׁיחָא בַּר דָּוִד מַלְכְּהוֹן *Messiam filium David regem vestrum* Aben Esra etiam Messiam intelligit. Hic mansuetus est & clemens Matth. XI. 29. &c. *Ex aqua Siloam hauriebant Spiritum Sanctum*, secundum Süccah Hieros. f. 55. 1. Venite omnes ad aquas gratuitas Es. LV. 1. ad fontes salutis Es. XII. 3. hic puræ sunt aquæ in doctrina Christi, quæ Spiritum reddunt purum Es. XLIV. 3. Ezech. XXXVI. 25. obedientia Christi aqua est dulcis & suavissima, ritu *dulcis Siloam* Jos. B.

J. L.

J. L. V. c. 13. imo dulcior. conf. Campeg. Vitringa in *Typo Theologiae practicae* p. 28. *Siloami fons erat perennis:* Christus etiam perennis salutis æternæ est fons & origo Joh. IV. 13, 14. *Sacerdotes bibebant aquam ex fonte Siloam, ad cibos digerendos:* Qui sitit, veniat ad Christum & bibat, fontes vivæ aquæ Joh. VII. 37. 38. imo hauriat Spiritum Sanctum v. 39. *Aqua ex Siloam immundo aspersa, eum purgabat:* Christus est fons apertus contra peccata & immunditiem Zach. XIII. 1. eamque virtutem Baptismo indidit, qui est lavacrum renovationis, quæ auctore Spiritu S. peragitur Tit. III. Fonti Siloam a mittendo hæsit nomen Joh. IX. 7. Christus est missus a patre, angelus fœderis, legatusque pacis. Fonti Siloam inerat divinitus vis vitalis: Ex Christo vita aeterna emanat. Quare, agite, qui sumus sacerdotes Jesu, descendamus per veram animi submissionem & fidei integritatem ad fontem salutis Christum, ejusque promerita in nos, animo excepta, Deo offeramus, sic enim per ipsius vim, perennis vitae conciliatricem, sanabimur, purgabimur & ita convalescemus, ut Deo, puri illibatique redditi, aeternum placeamus; nisi ad volutabrum redierimus.

V.

Schediasma ejusdem pro indaganda aquæ ex Siloam haustæ antiquitate ex illustrato loco

Es. XXX. 29.

SUMMA.

§. 1. Variæ sententiæ de origine ritus aquarum libatarum §. 2. Tempus vaticinii expenditur. §. 3.

De lætitia in festo tabernaculorum consueta similitudo hic derivata, ob vocem חג. §. 4. Ob tibiæ mentionem & noctis lætissimæ.

§. 1.

LIbamen aquae solemniter festo tabernaculorum die effundi solitae, dubiae est originis. Deo illam vindicant nonnulli, & *ritum Mosis a Sinai* ducunt. Hominibus alii eam tribuunt, Davidi quidam ob 2. Sam. XXIII. 16. prophetis prioribus nonnulli. Ipsi hic inter se dissident Judaei. Sunt, qui ritus illius incunabula penes Rabbanitas quaerunt, ut Hadr. Relandus in *Antiqu. sacris veterum Hebraeorum* P. IV. c. 5. §. 7. quorum aetate certe in usu fuit ob Joh. VII. 37. Quemadmodum vero origo consuetudinis hujus immerito a Mose arcessitur, cujus silentium antiquitatem illam infringit; ita eam ad Rabbanitarum, qui secundum Aruch in voce אבי incipiunt a Rabban Gamaliele sene, tempora rejicere, veritate non videtur dignum. Illud ex loco illustrando, quem jam prae manibus habemus, satis curate colligitur, ritum istum aquae in libamentum offerendae jam Hiskiae ac Esaiae aetate viguisse. En verba ipsa: השיר יהיה לכם כל ל התקדש חג ושמחה לבב כהולך בחל ל לבוא בהר יהוה אל צור ישראל: *Cantilena erit vobis ut nocte qua segregatur festum* (tabernaculorum ab aliis diebus festis) *& gaudium animi, non* extremum simulatumque colente animo, *quale* gaudium *est illius qui cum tibiis festinat ascendere montem Dei, ad dominum Israelis.*

§. 2. Sunt in Esaiae volumine, quae ad aliud temporis spatium pertinent, quam quod ordo ac distinctio capitum vulgaris subindicant, nec forte quodvis hic vaticinium Esaia auctore exiit. Libel-

los ſcripſere Prophetæ non adeo magnos & moleſtos, quos collegit & in ordinem digeſſit docta poſteritas, non abnuente Numine. Lutherus in *præfatione vernacula ad Eſaiam*, nuperrime Richard Simon in *Hiſtoria Critica V. T.* hanc veritatem ad nauſeam inculcant, quibus frequens & attenta prophetarum lectio addit calculum. Poſſet igitur hic dubitatio ſuboriri, an inciſum illuſtrandum Eſaiam habuerit editorem necne. Sed licet ejus rei inquiſitio non magnopere nobis obſit, eo tamen firmior de antiquitate ritus libationis erit ſententia, ſi ab Eſaia Hiskiæ ætate hoc oraculum evulgatum eſſe probe noverimus. Quod ut nobis perſuadeamus, ipſa facit verborum rerumque ſeries, ex qua inciſum noſtrum eſt decerptum. Deus exprobrat Judæis ſpem auxilii ex Aegypto adipiſcundi, ad quam plurimi imminente Sennacheribo inclinabant 2. Reg. XVIII. 21. 24. Eſ. XXXVI. 5. 6. Rex Aegypti, בהמות נגב *hippopotamus meridionalis* v. 6. רהב *ῥὶβ*, regio Jatribitica vſ. 7. Conf. Relandi *Palæſtina L. III. p. 936.* ne in eo confiderent, ſed ſolo Numine, deſcribuntur ut quibus ipſum exitium & calamitas ſint propinqua & concitanda a regibus Aſſyriæ & Thearcone Aethiopum rege. Si Hiskiæ populique Judaici obſeſſi animum inſpicias, verum eſſe fateberis, quod vulgo dicunt: *Cui flammis opus eſt, ſopitas ſuſcitat aras.* In rege conſilii auxiliique inopia 2. Reg. XIX. 1. 2. 3. Ne igitur auxilia humana circumſpiciant, tempore legationis, vel, quod vero ſit ſimilius, ut advenientium auxiliorum ſpe excluſi ſoloque Numine freti, hoſtem ſpernant, præſidia humana erant elidenda, animis eximenda & parvi ducenda. Fiduciæ iſti adjungitur ſtrages Aſſyriorum, per excitatum tonitru, grandinem & fulgura v. 27-31. quæ afflictio,

שגב hic vocata, pro ſtyli ſublimitate Deo ipſi tribuitur, alibi angelo Domini Eſ XXXII. 36. non homini XXXI. 8. 9. Inſigne pietatis præmium erat diſſipatus hoſtis, inventa præda c. XXXIII. 23. & ſubſequens hilaritas, quæ inciſo præſenti tam graphice depingitur. Non eſt igitur dubium, quin Eſaias ipſe, tum conſiliarius & vates graviſſimus, graviſſimam hanc orationem regi populoque propoſuerit.

§. 3. Quare ut etiam, ætate Eſaiæ ritum aquae libandae notiſſimum fuiſſe, pateſcat, deſcendendum erit ad argumenta quae in eo conſiſtunt, ut feſto tabernaculorum ſoli congruere contendamus 1) *appellationem feſti diei*, חג 2) *noctem ſacram & ab aliis diſtinctam noctibus* 3) *noctem laetiſſimam* 4) *deſcenſum turbae cum tibiis in montem Dei.* Quod feſtum tabernaculorum חג ſine adjectione nudeque vocitetur, fuſe ſatis, ut exiſtimo, in praecedenti demonſtratum dedimus commentatiuncula. Quodſi praeterea jam ante Eſaiam *Chag* dictum fuerit iſtud feſtum, quod patet ex 1. Reg. VIII. 2. 65. multo magis, Eſaiae aevo, eadem loquendi obtinuit ratio. Paralipomena idem confirmant, ex quibus tamen nullum excito locum, quia plurimi ea Esdrae tribuunt, qui floruit annos circiter ducentos infra Eſaiam.

§. 4. Nox quaevis ſacra ſeptidui feſti, tabernaculorum dicti, erat laetiſſima, אשר בה התקדש חג *qua ſeſe diſtinguebat hoc feſtum praecipuum*, ab omnibus totius anni feſtis. Veſpera Paſchatis quidem laeta, ſed multis ſymbolis adverſae fortunae triſtitiaeque obfuſcata erat, nox quieti more ſolito deſtinata. Nox Pentecoſtalis non habet ſingularem laetitiam, qua ſuperet alias noctes. Noctes feſti encaeniorum lucernis gaudiisque conſpicuae ſunt, ſed Maccabaeorum demum tempeſtate

ad

ad instar festi tabernaculorum excogitatae, 1. Macc. IV. 59. 2. Macc. I: 18. V. Masiechet חנוכה & *Joh. Oldermanni*, praeceptoris mei praeclarissimi, *Diss.* de *Festo Chanucah*. Septem diebus festi tabernaculorum facta est libatio aquae in altari cum vino, atque istius rei ergo laetitia, jubilatio, tripudiatio in sacram noctem, cui similem non vidit totus annus, ut utar verbis Lightfooti paululum immutatis ex *Horis Ebraicis* p. 1025. Audiamus ipsos Mischnicos eleganter hanc ad faces & lucernas laetitiam nocturnam delineantes ex Succah c. 5. n. 2. eos Latini ex versione nostra loquentes. *Sub finem primi dici, descenderunt in atrium mulierum & construxerunt ibi tabulatum magnum, in quo fœminis supra, viris infra erat standum. Candelabra aurea erant ibi parietibus affixa & supra illa quatuor simpula aurea: quatuorque scalæ pro unoquoque ad ascendendum ad candelabrum. Et quatuor juvenes sacerdotum, in manibus habentes ampullas, quæ centum & viginti logos olei capiebant, infunduntque in quodvis simpulum. Ex detritis vestimentorum & zonarum sacerdotalium parabant ellychnia, quibus accenderint lampadas. Nec erat in omni Hierosolyma ulla platea, quæ non esset illustrata ex luce loci ejus*, ubi in memoriam *aquæ* ex Siloam *haustæ* solidum gaudebant gaudium. *Viri pii & bonorum operum studiosi tripudiabant coram istis* lampadibus, *manu tenentes faculas ardentes*, imo eas invicem jactantes & excipientes, *cantica modulantes & doxologias. Levitae cum cytharis, nabliis, cymbalis, lituis aliisque innumeris instrumentis musicis steterunt in XV. gradibus, quibus descenditur ab atrio Israelis in atrium mulierum secundum XV. Psal. graduum atque ediderunt canticum. Steterunt etiam*

tiam duo ſacerdotes in porta ſuperiori, quæ deſcendit b atrio Iſraelis in atrium mulierum, cum duabus tubis in manibus. Cum caneret gallus (cum ſignum daret præfectus) *cecinerunt tuba & clanxerunt: cum pervenirent ad gradum decimum, cecinerunt tuba & clanxerunt: cum ad pavimentum, cecinerunt tuba & clanxerunt, & ſic perrexerunt clangendo, donec pervenirent ad portam atrii Orientalem. Cum illuc ventum eſſet, ſeſe vertebant ab oriente in occidentem, dicentes: Patres noſtri hoc in loco verſis ad templum dorſis & faciebus ad orientem, adorarunt Solem; nos autem vultus noſtros ad Deum convertimus.* Hæc illa nox eſt lætiſſima, ad quam lætitiae modos alios inuſitatos contendere licuit. Hic tripudia, cantus, faculârum jactationes, ſonitus ſtrepitusque tibiarum, tympanorum & lux laetiſſime fulgens. Hac nocte feſtum tabernaculorum ſanctius, jucundius & excellentius erat ceteris omnibus feſtis diebus, adeo ut qui hujus laetitiam non vidiſſet, nullam vidiſſe cenſendus eſſet. Propheta pergit in adumbranda ſummae laetitiae celebritate, eamque confert cum ea, qua fruitur unusquisque qui abit cum concentu tibiarum ad redeündum in montem Domini. En ipſum ſacerdotis deſcenſum ad Siloam, agmine multo comitante, de quo ſuperiori Exercitatione actum eſt. De tibiis teſtem ſe praebet Maſſechet Süccah cap. 5. n. 1. החל ל חמש ושש זהו החל ל על בית השואב שאינו רוחה לא את שבת ולא את יום טוב: *Tibia quinta & ſexta eſt tibia domus hauſtus quæ non pellit Sabbatum nec diem feſtum.* Domus vel locus aquae hauriendae erat fons Siloam, & nonniſi improprie, atrium mulierum in veſperis feſti tabernaculorum, ad quem ivere concinente ſtrepitu tibiarum & comitum, quas tamen non licebat parare vel reparare ipſo Sabbati vel fe-

festo die, sed pridie. Ita descenderunt & redire, donec sub accessum ad portam aquarum universus musicorum in templo clangeret chorus, quod in monte Dei situm in monte Moriah. Ibi singulari ratione Deus clementem suam praesentiam affore promiserat, qui vocatur צור *rupes*, a firmitate & essentiae & promissionum, more loquendi a Tyro, צור mutuato, quae quia ad mare rupibus cincta erat, ita vocata fuit, & quia late dominata fuit quondam & ad mare mortuum vivente adhuc Abrahamo, & postea per Syriam & Europae oras vox צור *domini* notionem adepta est. Quae cum ita sint, nil magis vero est simile, quam Esaiae tempore ritum libandae aquae in festo tabernaculorum, ita vulgatum fuisse, ut ex eo tanquam re notissima figuram gaudii eximii designandi desumeret. Ante Salomonem nulla templi in monte Moriah collocatio, quare cum ipse primum in festo tabernaculorum pro impetrandis pluviis oraverit, ceteris suo exemplo praeiens, & ritus libandae aquae & Samueli & Davidi jam cordi fuisset ex consuetudine orbis antiquissima, Salomon vel praefectus rerum sacrarum circa id temporis hunc ritum hauriendi, saltandi & canendi invexisse videtur.

VI.

JOACHIMI CHRISTIANI JEHRINGII

Dissertatio

De

UKONIS WALLES

Vita, fatis, libris atque erroribus.

Συνοψις.

§. 1. Ukowallistarum antesignanus, UKO WALLES. §. 2. Renovat Cainianorum hæresin. §. 3. Hanc rigide urget in conventu Anabaptistarum solenni. Ideo a Magistratu & Consistorio Groningensi damnatur & proscribitur. §. 4. In Frisiam ergo Orientalem se confert, & *Joh. Lubb. Alphusius*, itemque *Jurien Thomas* libellos contra eum edunt. §. 5. 6. In provinciam Groningensem iterum contendens, à Magistratu semel atque iterum habitaculum sibi concedendum petit. §. 7. Hoc illi denegato, in Frisiam descendit. Qua ad instantiam Synodi Franeckeranæ itidem exire cogitur. Unde iterum in Orientalem abit Frisiam. §. 8. Ibi quosdam in lucem edit libellos. §. 9. Coetus Emdanus illi se opponit. §. 10. Item Pastores Nordani. §. 11. Dogma ejus impium de salute Judæ proditoris. §. 12. Hujus dogmatis argumenta & πρωτον ψευδος. §. 13. De assectis Ukonis Walles, hujusque modo vivendi.

§. 1.

NObilissimi sunt praecipue in Provincia Groningensi & Omlandia pariter, ac in nostra Frisia Orientali *Ukonis Walles* assectae, vulgo

Uko-

Ukowallistæ dicti, qui sectam inter Mennonistas constituunt peculiarem, inque separata ab aliis societate vivunt ecclesiastica, singulari præterea vivendi utuntur ratione. Homines hi quamvis dogmata veterum inprimis Flamingensium Anabaptistarum profiteantur, unde *Flamingensium veterum* (oude Flamingen) nomen illis magis arridet; aliam tamen faciem denominationemque sortiti sunt ab *Ukone WALLES*, doctore eorum, in priori seculo, famosissimo. Rem ergo lectoribus non ingratam facturus mihi videor, si de hujus sectæ autore seu potius promotore edisseram hic, quæ de ejus vita, fatis, scriptis erroribusque tam ex Actis Senatus & Consistorii Groningensis, quam ex ipsius libris itemque aliis documentis, quoad ejus fieri potuerit, haurire mihi licuit; praesertim cum pauci hactenus de eo literis aliquid consignaverint, & quae narrarunt, paucis absolverint verbis, *fortasse* quod ejus conamina resque gestas *non* satis perspecta haberent, & sufficientibus *de eo documentis destituerentur*, *aut quod homo plebejus tantum fuerit*, *ideoque* eum *indignum* judicaverint, *de cujus vita fatisque* aliquid memoriae tradatur. Sed cum erroribus suis librisque editis tam Magistratui & Consistorio Groningano, quam Theologis utriusque Frisiae, ut ex sequentibus constabit, multum facessiverit negotii, insuperque sectae ejus sub nomine Ukowallistarum in hunc usque diem duraverit, operae omnino pretium erit, historiam ejus breviſſime mandare literis.

§. 2. Fuisse seculo post Christum natum secundo haereticos, Cainianorum nomine notos, qui traditionem Judae proditoris & crucifixionem Christi, per manus sceleratorum peractam, propter subsecutam salutis redemptionem justificaverint;

Hht, *Auguſtinus libro de hæreſibus ad Quodvultdeum Cap. XVIII. p.* 48. *edit. Danæi*, nos docet, cum illorum hæreſin ita deſcribit: „ Simul „ & Judam traditorem divinum aliquid putant es„ ſe, & ſcelus ejus beneficium deputant, aſſe„ rentes eum præſciſſe, quantum eſſet generi hu„ mano Chriſti paſſio profutura. Horum Cainianorum, aliorumque, qui eadem eccleſiam infeſtarunt hæreſi, abominandum errorem primis ſeculi XVII. ann iterum ex orco revocavit, fortaſſe non conſilio, ſed caſu, veterum Flamingenſium Anabaptiſtarum in Friſia ſectarius quidam, *Johannes Luils* dictus à *Sam. Mareſio in Theol Elencht. nova Synopſi, ſive Indice Controv. à Jac. Tirino &c.* Tom. I. Controv. XII. p. 623. & *Ottio in annalibus Anabaptiſt. p.* 366; à Georgio Thoma vero in ſcripto infra citando ſemper vocatur *Jan Leus.* Huic ſe aſſociavit *Uko Walles*, qui tamen poſt illius mortem errorem hunc majori ſtrepitu atque fama ſuum fecit, vid. citati auctores; unde & hujus conamina præcipue hic in conſiderationem cadunt. Erat hic *Uko Walles* itidem ex veterum Flamingenſium ſectariis, homo ruſticanus & illiteratus; inque diſtrictu Groningenſi & quidem Noortbrookii in Præfectura veteri (zu Noortbroock im Oldenamte) habitabat. Ubi jam circa viginti annos, antequam anno 1637. ex diœceſi Groningenſi expulſus eſt, hæreſin prædictam ſtruxiſſe & diſſeminaſſe dicitur, vid. Joh. Lub. Alphuſius in dedicat. pag. 5. tractatus deinceps citandi. Ex quo patet, eum jam anno 1617. fuiſſe adultum, & conſequenter, uti non difficilis eſt conjectura (natalem enim ejus annum diemque nullibi, nec ex illius aſſeclis, certo indagare potui) ſub finem ſeculi XVI. fuiſſe natum.

§. 3. Cum

§. 3. Cumergo, præter Johannem Leus., Ukowalles per aliquod tempus cum aſſeclis ſuis privata inſtituiſſet conventicula, in iisque errores ſuos ſparſiſſet; nactus eſt adverſarium, Georgium Thomam (Jürien Thomam) ſcilicet, munere aliquo eccleſiaſtico inter illos fungentem, qui (ut ipſe hæc refert in tractatu ſuo pag. 107. ſeqq.) die 4 Julii anno 1636. & poſtea ſæpius tam Joanni Leus quam Ukoni Walles propter impium iſtud dogma contradixit, multumque eos commonefecit, ut ab errore iſto deſiſterent. Verum hunc non tantum officio ſuo privarunt, ſed Uko Walles quoque tandem eò audaciæ proceſſit, ut ad diem 3. Martii anno 1637. ſolennem ediceret conventum, & ad eum tam per nuntios hinc inde miſſos, quam per literas quamplurimos ſectæ Flamingenſi addictos, non ex urbe ſolum Groningenſi ejusque diſtrictu, ſed ex aliis etiam provinciis & finitimis regionibus invitaret, ut de quibusdam doctrinæ capitibus, à Johanne Luils, dum viveret, motis & ab Ukone Walles poſtea defenſis, inter ſe deliberarent, eaque ex Scriptura Sacra, ſua quidem opinione probarent. In hoc conventu Uko Walles, ut doctor non tantum præſedit, ſed etiam magna cum vehementia, contra expreſſum Chriſti effatum Matth. XXVI. 24. tanquam articulum fidei fundamentalem urſit, Judam proditorem in tradendo Salvatore noſtro bene feciſſe, nec ceteros in crucifigendo Chriſto ſcelus damnatione dignum perpetraſſe. Cum vero quidam hoc in cœtu indagandæ veritatis cauſa ei non ſtatim aſſentirent, ſed ab eo potius diſſentirent, illos Spiritui Sancto contradicere aſſerere auſus eſt, atque in primis contradicentem Georgium Thomam excommunicavit tanquam in Spiritum S. blaſphemum. Qui ergo hac ſeveritate

com-

commotus, huic se submittere noluit Ukonis Walles sententiæ, sed eum potius hac de causa apud Magistratum detulit; ut Ottius l. c. pag. 266. lin. 25. refert. Hinc Magistratus Groningensis, officii sui esse ratus, ut ejusmodi errores atque conatus reprimeret, Ukonem Walles ejusque socios examinarunt, & ipso in Curia detento, illius factum & dogma sedulo investigarunt; & denique re bene expensa, edictum die octavo Aprilis anno 1637. contra illum promulgarunt, quo illi omnibusque Mennonistis ullam congregationem aut cœtum sub Ukonis Walles nomine instituere sub pœna trecentorum florenorum prohibebatur; uti ex edicto ipso, sub nomine Secretarii D. J. Birza promulgato, quod legi poterit in linguam Germanicam translatum apud Ottium l. c. pag. 266. seq. hæc omnia patescunt. Errores vero illius, uti ex Actis Groninganis constat, Magistratui innotuerunt ex propria confessione Ukonis Walles de 17. & 18. Martii, Johannis Arents de die 22. ejusdem; Siger Gerts de die 29; & Georgii Thomæ excommunicati de 23. Martii, itemque ex sic dicto libro Actorum (Acte-Boeck) nuntiorum emissorum, incepto die 26. Febr. 16. 1637. & finito die 6. Martii istius anni, quod subscriptum erat ab ipso Ukone Walles & septendecim aliis suis assecliis. Conferatur quoque *Abrah. à Dooreslaer & Petr. Jacobi Austro-Sylvii Vertooninghe van het onderscheydt tusschen de Gereformeerde ende de Wederdoperen in dedicatione* p. 10. & 11. ubi itidem brevissime Ukonis Walles error & damnatio refertur. Eodem vero die VIII. Aprilis in Consistorio Groningensi itidem sententia contra illum fuit promulgata, qua theses illius impiæ damnantur, & jussu Magistratus ipsi injungitur, ut intra triduum

duum Provincia Groningensi excederet, nunquamque rediret. Sententiam hanc invenies inter additamenta Historiæ Mennonistarum, à me ante biennium lingua Germanica Jenæ sub hoc titulo editæ: *Gründliche Historie von denen Begebenheiten, Streitigkeiten und Trennungen, so unter den Mennonisten vorgegangen*, num. 2. pag. 237.

§. 5. Expulsus itaque Provincia Groningensi, ad suum, ut scribit Ottius Ann Anab. pag. 268. §. 6. quod in Frisia nostra Orientali habebat, secedere prædium coactus est, & multas ibi turbas dedit, cum sectatores ejus ibi nacti fuerint immunitatem. Habitavit tunc temporis, ut ex libro Alphusii jamjam citando patet, in præfectura Auricana in aliquo pago, inter Auricam & Emdam sito, (quamvis & alias Neostadii in Dynastia Gœdensi aliquantisper commoratus fuerit.) Unde Johannes Lubberti Alphusius, Pastor ecclesiæ Ochtelbouranæ, statim mense Majo anni istius 1637. contra illum calamum, sed nimis acriter, strinxit, incolasque hujus terræ de erroribus ejus pernitiosis monere allaboravit in libello quinque plagellarum, cui titulus: *Christliche und sehr nothwendige Erinnerung wider den bey uns allhie meuchelmörderischer und falsch-prophetischer Weise eingeschlichenen neuen Cainianen oder Cainitischen Irrgeist, Uke Walles genandt, edit. Emdæ* 1637. 8tavo. Meminit hic in præfatione, inter suos quoque, ut verba sonant, jam esse auditores, quibus reprobæ & occœcatæ mentis scabiem afficuerit Uko Walles. Et pag. 15. scribit: „ Gedachter Schwermer, Uke Walles, „ ein Gröninger Ackerman, so vom Rath der „ Stadt Gröningen, öffentlicher Irthumb wegen „ aus dem Lande verjagt, ist uns zugelauffen, „ und speyet seinen Gifft hin und wieder aus.

Cum

Cum vero interea etiam alibi, præsertim in provincia Groningensi, scripta quædam contra illum in lucem prodirent, edidit Uko Walles eodem anno libellum, Belgice sub hoc titulo: *Nothwendige Verantwoordinge op eenige Smaetschrifften, soo eenige tot Noortbroeck en op andere plaetsen van my uitgebreydt, en my alsoo geschmaedt, octavo* Refutatus vero hic libellus est sub titulo: *Wederlegginge eeniger Puncten Uke Wallens &c. Groningæ edit. in octavo.* Anno sequenti 1638. scripsit quoque contra illum *Georgius Thomas*, jam §. præcedente nominatus, lingua Belgica hunc tractatum: *Een Verantwoordinge tegen Uke Wallens ongegrondet Verstandt van Judas, de Phariseern, en den lasterlycken Moordenaer &c. octavo.* Vid. Ottius l. c. pag. 267. §. 7. item ipse Uko Walles in Supplicat. ad omnes Judices, infra §. 8. citanda, pag. 35. lin. 9. & pag. 64. lin. ult. ubi quoque ex pag. 71. lin. 7. patet, Georg. Thomam circa illud tempus adhuc alium contra eum vulgasse libellum, cujus tamen titulus mihi est ignotus. Ad hos Georgii Thomæ libros Uko Walles scriptis respondere noluit (aut fortasse non potuit) quia, ut scribit in Suppl. cit. pag. 71. multis mendaciis, falsis explicationibus convitiisque sint referti. Ad orale vero colloquium se illum, ut scripta sua coram se defenderet, semel atque iterum tam verbis quam literis provocasse asserit l. c. pag. 35. & 71. seqq. ubi quoque ejusmodi provocationem inseruit, in qua Georgio Thomæ arroganter se offert, probaturum in ejusmodi colloquio, eum jure à se fuisse redargutum atque excommunicatum; sed ibi simul conqueritur, illum semper recusasse defensionem. Imo in epistola secunda Pimperling (de qua postea) pag. 84. & 85. refert, Georgium Thomam cum,

cum aliquando cum eo sermonem contulisset, adeo fuisse in conscientia convictum, ut ab omni criminatione desistere promiserit, animumque cum Ukone Walles & ipsius societate iterum in fraternitate videndi induxerit suum; sed cum interrogatus esset, anne quoque, propterea quod cœtum Ukowallistarum tam graviter criminatus sit, se hujus censuræ subjicere velit, ut digna suis reciperet factis, abisse, suasque criminationes repetiisse. Unde porro concludit, adversarios suos ex Georgii Thomæ libris jure eum culpæ arguere non potuisse. Quod vero quoad certas quasdam imputationes tantum valere poterit. Emisit quoque porro adhuc alius, *Cornelius Janszen* nomine, scriptum aliquod in lucem contra Ukonem Walles, cujus ipse, sine tamen addito titulo, mentionem facit in Supplic. citat. pag. 65.

§. 5. Interea brevi post tempore (annum enim & diem in re tam obscura determinare non possum) ex Frisia Orientali rursus in districtum Groningensem se contulit, annoque 1640. tempore vernali literas ad Magistratum Groningensem dedit supplices, quibus declaravit, se non docuisse ea, quæ sibi hactenus fuerint imputata; & si quædam nimis dura asseruerit, ea libenter se deserere velle, veniamque ideo se petere, ac nunquam se ursurum quendam, ut secum sentiat, vide supplicationem ejus mox inferendam de die 7. Septembris 1640. In qua itidem uti & in aliis supplicationibus & libris ab eo postea editis, similem errorum suorum profert excusationem. Nimirum postquam in exilium ire fuerat coactus, cautius mercari discens, errorem suum non adeo rigorose, sed ut quæstionem problematicam, de qua disquiri possit, proposuit, ita ut cum antea statuerit, Judam proditorem bene feciisse in tradendo

Christo (uti ex sententia Magistratus supra §. 3. fuit relatum) nunc in genere dixerit, Judam non posse certo damnari, vid. infra §. 11. An vero ad istas literas supplices liberum ei domicilium fuerit concessum, non crediderim, video interim in Actis Groninganis de Ukone Walles, ad iteratam imploratione̅m à Senatu die 4to Augusti anni prædicti 1640. ei fuisse permissum, ut sex hebdomades in præfectura veteri (Oldenampte) commoraretur, sic enim sonat decretum illud:

„ Op de Requeste van Uko Walles, omme
„ by provisie weder een tytlanck binnen de Old-
„ ampten te mogen komen:
„ De Heeren Borgemeesteren en Raadt accor-
„ deren den Supplicanten, dat hy ses Wecken
„ weder binnen de Oldampten sal mogen komen
„ mits dat hy by syn aankomste sick by de Drost
„ sal moeten andienen, ende geduirende syn ver-
„ blyff, geene Vergaderinge sal holden, offte by-
„ woonen: ende sal na verloop van deselve ses
„ wecken, sick weder by de Droste moeten an-
„ dienen ende alsdan vertrecken. Actum Gro-
„ ningæ, Martis den 4. Augusti 1640.

Tettema Secretar.

Cum vero tempus hoc breve prope esset prætersapsum, & sententia ista ei adderet animum, ut sibi persuaderet, à Magistratu se nunc plenam ibi manendi licentiam obtenturum esse, hisce supplicibus literis die 4to Septembris Magistratum rursus adiit:

Edel Moogende Heeren Borge-
mesteren ende Raadt in
Groningen.

Myn Heeren.

„ T'heft u. Ed. Moog. gelieft, my onderge-
„ schre-

„ ſchreven gedienſtichlyck te accorderen een kor-
„ te tyt van ſes wecken by myn Huisgeſind ende
„ Goederen onder U. E. Moog. Jurisdictie in de
„ Oldenampten te mogen verblyven, waer voor
„ ick U. E. M. ook hoochlyck doe bedancken.
„ Ende my ten hoochſten ſolde bedroeven, dat
„ ick my van myn Vrouwe en Kinderen en goe-
„ deren, tegens den Winter wederom ſolde moe-
„ ten abſenteren, en buiten Landes ſal umbſwar-
„ ven in onſe groote droefheit ende ſchade, al-
„ ſo wy ons noyt anders (ons gewetens) hebben
„ gedragen als een gehorſaem Onderſaet betaemt.
„ Maer wat angaet de ſtucken ten placcaet
„ ende ſententie over ons ende den onſen, dry-
„ ve ick alſoo an niemand; dat ſy't ſelve moeten
„ verſtaen; oock niemant daerin onderſoecken;
„ hoe ſy 't verſtaen; of daeromb ſtraffe, als all
„ myn Broeders well ſullen getuygen; dat ick
„ ſulks noyt gedreven hebbe. Indien dan van
„ my voor U. E. M. gecommitteerden mucht
„ ſyn verklaert; dat alſo muchte luiden (hoewell
„ my onbewuſt) daer doe ick geren afſtant van;
„ ende bidde U. E. M. my datſelve willen verge-
„ ven ende ten goeden houden, want ick ſulx
„ an niemant dryve, gelyck uit myn ſchryven an
„ U. E. M. (in dit voorjaer 1640.) overgegeven
„ oock wyder is te vernemen, en tegen myn be-
„ ſchuldigers wil ick my wel verantwoorden;
„ des nodich zynde.
„ Verſoeke ende bidde ſeer gedienſtelyck U.
„ E. M. my gratioſelyck uit goedertierende Me-
„ delyden gunſtelyck te pardonneren; ende con-
„ ſenteren, dat ick wederom by myn behuiſin-
„ ge, Wyff ende Kinder mooge verblyven, om
„ in U. E. M. Jurisdictie te woonen, om onſe
„ nootwendige affairen te verrichten, onder be

„ loffte, my alſoo te dragen als een gehorſaem
„ onderdaan betaemt. Verwachtende een favora-
„ ble Apoſtille.

onderſtont

Exhibitum Veneris
die 4 Sept. 1640.

Uke Walles
coll. accord.
Tettema Secretar.

Ad has literas Uko Walles à Senatu per decretum ejusdem diei juſſus fuit, die 10. menſis ejusdem ſe judicio ſiſtere. Sed cum tunc temporis ob alia negotia peragenda non potuerit examinari, terminus rurſus in duas hebdomades fuit delatus, vi decreti de 18. Septembris. Quid porro in hoc anno 1640. cum eo fuerit actum, mihi non conſtat.

§. 6. Quod ad ſequentes annos 1641. 42. & 43. attinet, ſequentia in Actis citatis de eo invenio decreta, quæ hic apponere non abs re eſſe judico, cum cohærentem circa hos annos hiſtoriam ob penuriam documentorum de eo exacte non poſſim tradere.

Extract uit het Reſolutie-Boek der Stadt Gröningen Saturni d. 6. Febr. 1641.

„ De Heeren Borgemeſteren en Raed accorderen
„ Uko Wallens noch een Maend in deſe Provin-
„ cie te mogen weſen, mits dat he ſich ſal heb-
„ ben te reguleren nae vorige Reſolutien ende A-
„ poſtillen aen hem verleent.

Saturni den 29. Januar. 1642.

Op de Requeſte van Uko Wallens om weder binnen te mogen komen.

„ De Heeren Borgemeſtern ende Raedt, diffi-
„ culteeren in dit verſoeck.

Sa-

Saturni den 26. Martii 1642.

Op de Requeſte van Uko Walles Vrouwe, ten einde Uko Walles weder binnen de provincie mach komen.

„ De Heeren Borgemeſteren ende Raedt entſeg-
„ gen de Supplicante haer verſoeck, ende laten
„ de verklaringe verblyven, by de entſeggínge
„ tot meermahlen gedaen.

Ex his decretis patebit, Ukonem Walles per annos iſtos in diſtrictu Groningenſi partim clam, partim precario commoratum eſſe. Ad ea vero hic notare licebit, Ukonem Walles in libellis ſuis conqueri (an omnino de jure, lector dijudicabit ex tota hac narratione hiſtorica) indicta cauſa, ſine accurata ſententiæ ſuæ inſpectione, ſineque prævia informatione ſe fuiſſe damnatum; unde in Supplici ad Jud. pag. 20. ſcribit; Onderwyſt ons met Godts Woordt, al eer ghy ons verdryfft, of onſe tydtlycke Goederen nemet, & pag. 22. Het verſtant, daer ick om gebannen ben, is by veelen niet recht verſtaen voor onſe ban. Item pag. 39. & 40. Het is de Waerheyt, dat voor de tydt, dat ick gebannen ben, niet een woordt van onderwys an ons gedaen is, van Heeren of Predicanten, oock noch niet, mondtlyck of ſchriftelyck, is ſulks dat exempel van Chriſto ende ſynder Apoſtelen? hoewel ick ſulks dickmael begeert hebbe, jae myn verſoek is voor myn ban geweſt, dat ick my tegen myn beſchuldigers mochte verantwoorden, dat welcke my afgeſchlagen is. Cum autem, ut ex Decretis citatis apparet, plenam in provincia Groningenſi habitandi libertatem adipiſci non potuerit, anno 1643. menſe Septembri iterum ſequentem libellum ſupplicem ad Magiſtratum dedit:

Edele Moogende Heeren Borgemeſteren ende Raedt in Groningen.

„ Vertoont nochmaels met alle Demoet ende „ ootmoedich Uke Walles, hoe dat U. Ed, „ Mog. gelieft heft, voor deſen ſyn Perſoon de „ Stadt, ende derſelver Jurisdictien te verbieden, „ dien volgens dan Remonſtrant ſo lange jaren „ ende tot dato niet heft mogen compareren an- „ ders als by U. E. Moog. tytlyx gegevene dila- „ tien, ende in ſpecie ten tyde als wanneer Re- „ monſtrant ſyn naedere verklaringe by geſchriffte „ in den Raedt overgegeven heft, waerop eemant „ uit U. E. Mo. middelen gecommitteert om „ deſelve te examineren, ende inmiddels niet „ alleene Remonſtr. veraccordeert, omme in „ den Oldampten te verblyven, maer oock tot „ diverſe malen ontboden op den Raedthuiſe, „ omme ſo nodich mondelycke verklaringe te „ doen, gelyck dan oock Remonſtr. tytlyx ge- „ compareert ende paraet is geweſt, dan door „ U. E. Mog. voorgevallene veelvoudige occu- „ patien verhindert, invoegen dat hy tot noch- „ toe niet alleene niet daerop verſtaen is, maer „ oock wederomme heft moeten abſenteren: „ Alſo dan Remonſtrant vertrout, dat geexami- „ neert wordende ſyn geſchrifften, geblyken ſal, „ ſyn verſtant ſoodaenich te ſyn dat het anders is als „ uit zyn verklaringe genomen is, ende indien oock „ uit ſyn eerſte verklaeringe iets door haeſtigheit al- „ ſo geſprooken muchte weſen (hoewel hem t'ſy „ door lanchheit van tyt ofte anderſints onbewuſt) „ daer van doet hy geerne afſtant, volgens ſyn onder- „ teikeninge onder bygaende (voor deſen gepræſen- „ teerde) Requeſte: Oock geerne ſoude affhan- „ delen ſyne queſtie met de huisvrouwe van J. „ Lucas van Liſſebon, dewelcke door ſyn af-

we-

„ weſent ſo hoch geſtegen is, dat hy daerinne „ miſshagen heft.

„ So verſocht hy gedienſtelyck, dat U. E. „ Mog. conſidererende ſyne langduirige banniſſe- „ ment, ende daer tegens ſyn verſtandts verklae- „ ringe ende goede intentie, hem gelieven te „ pardonneren, onder belofte, dat hy hem ſall „ dragen als een goet ende getrou Onderſaet van „ U. E. M. betaemt, alles tot U. E. M. goe- „ dertierende diſcretie ſtellende.

Coll. Accord.

Tettema Secretar.

Quam vero Remonſtrantiam aliam Uke Walles cum aſſeclis ſuis poſtea alio tempore itidem Magiſtratui obtulerit, vide in *Hiſtor. Mennon. a me edit. ſupra jam n.* 3. *citata in Additam.* p. 239. Sed omnibus ſuis literis nihil obtingere potuit.

§. 8. Quemadmodum ergo, ut Acta citata docent, diverſi Ukonis Walles aſſeclæ ob illius cœtus frequentationem ſecundum edictum (de quo ſupra §. 3.) graviter multati ſunt à Magiſtratu; ita ipſi quoque Ukoni Walles, cum poſthabitis decretis Provinciam Groningenſem vitare noluerit, id non impune fuit, nam non mulcta tantum ei fuit irrogata, ſed apprehenſus etiam, in carcerem & vincula conjectus eſt, de quo graviter conqueritur in *Epiſtola ſecunda ad Pimperling. pag.* 57. ubi Pimperlingio (de quo §. ſequenti) hæcce fata ſua imputat, ſcribendo, „ hunc pu- „ blice docuiſſe pro concione, Judices aqua & i- „ gni perſequi debere Ukowalliſtas; unde & eo- „ dem adhuc anno Dominos Omlandiæ ſe (U- „ konem Walles) per milites armatos noctu e „ domo ſua (in qua jam per biennium in pace „ rurſus habitaſſet) petendum atque in arce Delff- „ zylia in carcerem conjiciendum juſſiſſe; in hoc

„ se porro octo hebdomades vinculis ferreis fuis-
„ se detentum & à militibus custoditum, ma-
„ gnamque insuper à se mulctam fuisse exactam.
Cum ergo illi in provincia Groningensi diutius permanere non fuerit permissum, in provinciam finitimam, cui Frisia (stricte sic dicta) nomen est, se recepit. Sed & hic requiem quidem quæsivit, non tamen invenit, congregata enim anno 1644. Franeckeræ Synodus institit, ut ad exemplum Groningensium tota quoque expelleretur Frisia, quod & factum est, vid. *Hornbeck in Summa Controversiarum Libr. V. pag.* 368. *edit. Colberg.* Anno ergo jam jam nominato iterum se in Frisiam nostram contulit Orientalem, ibique sedem fixit; dum calliditate sua ab Illustrissimo Comite Domino Ulrico II. tunc temporis regnante, indultum, ut ajunt, seu licentiæ literas hic loci libere commorandi, sub specie quod sit vulgaris tantum & privatus Mennonista, impetravit; imo temporis progressu ipsius Illustrissimi Comitis villam antiqui cœnobii Sylmonken usu conductitio tenuit, uti *Acta Pastorum Nordanorum de Ukone Walles* tradunt.

§. 8. Quietem ergo nactus, calamum arripuit, librosque quatuor anno sequenti 1645. in lucem protulit, quibus seipsum erroresque suos defendere allaboravit. Illi hic non sunt prætermittendi, præsertim cum ex eis theses ipsius erroneas optime haurire poterimus, vid. infra §. 11. & 12. Primus ergo libellus quinque tantum plagularum in octavo sine loci impressionis mentione sub hoc titulo apparuit: *Een Weemoedige klaghende Supplicatie aen alle Heeren, Rechteren, Officieren, ende aen alle menschen, so hooghen als nederigen standes: tot ontlastingh ende vorantwoordinghe van veele onware beschuldingen over myn Persone. Gestel-*

onder verbeteringhe door Ucke Walles; edit. an. 1645. Secundo edidit *Twee Brieven aen Laurens Pimperlingh, Prediker in Appinga Damme: Geſonden tot onſchuldinghe ende onderrichtinge van ſyne ghedane laſteringhe, over myn perſoone. Noch eenige Aenmerckinge op D. Pimperlinghs Boeckgeſtelat; met eenige leerachtighe vermanende Schrifturen: daerin D. Pimperlingh, ende die in deſen Raedt met hem eens zyn, haer moghen ſpiegelen, om haer ſelfs vlecken eerſt af te waſſchen. Door Ucke Walles. Eſai* 55. 6. an. 1645. in octavo ſine mentione loci impreſſionis, conſtat ſeptem plagulis. Occaſio harum Epiſtolarum ita, ut ipſe initio refert, ſe habet: Pimperlingius ille (fuit hic Pontificius converſus, ſcripſitque anno 1638. librum contra Papatum ſub titulo: *Dialogus, of t'ſamenſprekinge Deſiderii ende Illuminati*, in quo cauſas, quibus ad deſerendum Papatum fuerit inductus, explicat, ut obiter narrat Uko Walles in iſtis literis pag. 55. & 58) aliusque Miniſter eccleſiæ (tot Liens in de Marren) Bernhardus Cras, eccleſiæ Midwoldanæ proviſores in præfectura veteri literis monuerant, ne villam quandam, eccleſiæ iſti propriam, Ukoni Walles conducerent, quia nefarius eſſet ſeductor, extortis & publicus blasphemator. Quod cum comperiſſet, primam ad Pimperlingium ſcripſit epiſtolam anno 1642. die 16. Junii, qua ſe contra iſtas defenderet imputationes. Cumque hac defenſione ſua non ſatisfecerit Pimperlingio, hic vero potius eum ſæpius pro concione, in primis die 22. Februar. 1644. coram proceribus tractus Groningenſis, erroneum atque hæreticum renuntiaverit, ſecundam anno 1645. ad eum epiſtolam dedit, hancque cum priori typis vulgavit ſub titulo prædicto. Emiſit quoque porro anno eodem hunc quinque

plagularum libellum in 8tavo: *Een korte Leer. achtige Verklaringe, uyt de H. Schrifture vervattet, hoe men de tydt verſtaen ſal, doen Chriſtus Jeſus onſen Saligmaecker, in ſyn heylige Menſchweerdinghe, op aerden was: dat doen een donckeren en onwetene tydt was: (de wet was by nae ten eynde, en dat Evangelium noch niet beveſtight) dat welcke Chriſtus alles door ſyn Doot en gave des Heyligen Geeſtes, in 't licht gebracht heeft. als een klare Spiegel der Godlycker kracht, mede uyt Adamo Weſtermanno* (a) *verklaert. Met een kort bewys onſes Chriſtelicken Geloofs, uytgegeven door Ucke Walles. Zach.* 14. 6. *Joh.* 4. 10. *Luc.* 19. 41. In præfatione monet, ſe cum tot criminationes ac perſecutiones ob fidem & confeſſionem ſuam perpeteretur, ſententiam mentemque ſuam hoc ſcripto explicare voluiſſe, quam etiam jam titulo ipſo non obſcure prodit. Denique luci anno eodem expoſuit itidem ſine addito impreſſionis loco in 8tavo: *Een leerende Vermaning en grondigh Bewys, uyt de godlyke Schriftuer: waer toe, en oock hoe Godt den Menſch in den beginne gbemaeckt ende voorſien heeft, en is verklaerdt in Adam en Chriſtus, ende de Wedergeboorte, die uyt Water ende Geeſt geſchiet, Joh.* 3. *v.* 4. *en* 5. *Als oock in des Menſchen ſinnen, lichaem ende leeven. U. W.* (*i. e. Uko Walles.*) Conſtat undecim plagulis, & eundem in hoc ſcripto, quem in præcedenti, ſibi propoſuit ſcopum, unde in præfatione mentem „ ſuam examinari cupit, off dat, ut verba ſo„ nant, ſulcken quaden verſtant is, en ſulcken „ ſtraffe of ban weerdig, dat wy uyt Groeninger „ lant vertrecken moeten. Scriptum hoc alias valde

(a) Fuit hic Paſtor eccleſiæ Worcumanæ in Frifia, qui anno 1628. libellum de paſſione Chriſti edidit, ex quo multa adducit Uko Walles.

valde confuse ex multis Scripturæ S. dictis sine connexione & ordine est congestum.

§. 9. Non vero scriptis hisce solum, sed ore etiam in Frisia Orientali hæresin suam dissemina-re ausus est, unde circa initium anni 1647. Rev. Cœtus Pastorum Embdanus illius nomen ad Il-lustrissimum Comitem Ulricum II. per quosdam Pastores deferre commotus est; quod iterum in Cœtu isto die 3. Maji concluſum est, uti nos docet illius Protocollum. Ad instantiam ergo hujus Cœtus die decimo Junii istius anni ad ratio-nem ipsi reddendam indicto, à Cœtu tres Pasto-res, quibus jam antea negotium hoc erat com-missum, simul ad audiendam illius responsionem, expulsionemque ejus ex his terris urgendam, Au-ricam sunt missi, in quorum præsentia ea re-spondit, quæ legi poterunt in sequenti documen-to:

Aussage Uken Walles für Ihro Hochgr. Gn. Cantzeley, in præsentz der von dem Ehrwür-digen Cœtu wieder ihn ausgeschickten Pasto-ren, als beide Partheien an. 1647. den 10. Jun. gegen einander geconfrontirt und verhört wurden.

1. Er sey nur von etlichen Herrn des Raths zu Groningen, nicht von dem gantzen Rath ver-dammet.

2. Solche seine Verdammung sey ohn gnugsam Verhör und Erörterung seiner Sache ausge-wircket.

3. Denn er habe nie solche Dinge, als die von Groningen von ihm schreiben, gelehrt oder geglaubet.

4. Die wieder ihn gefällete Sentenz der Verdam-mung sey, auff beschehene Remonstration sei-

ner

ner Unschuld von dem Rath retractiret und geendert.

5. Als er von solcher Retractation und Enderung keine acten erhalten können, sey ihm gesagt, es wäre im öffentlichen Stadtbuch verzeichnet.

6. Zu Bekräfftigung der von dem Rath beschehener Retractation und Enderung der Sententz sey ihm vergünnet ein Jahr wieder ins Land einzukommen und darinnen zu wohnen.

7. Habe sich auch ein gantz Jahr daerin wieder auffgehalten.

(unten stunt)

Bernhardus *Berlage*, Pastor Eilhumanus testor ut supra mp.

Gerhardus *Regneri*, Pastor in Vischwerd testor manu propria.

ita & ego

Zeito *Weiconides*, Eccleſiastes in Canum.

His responsionibus, cum Groningensibus communicatis, sequentes Secretarius Groninganus Tettema adjecit annotationes, ex quibus apparere poterit, minus candide veritatem eum dixisse in judicio.

Ad respons. 1. & 2. Negantur, & patet contrarium ex sententia, 't Placcaet, de Bekentenisse van Uko Walles selff, en andern als mede uyt het Acteboeck van Ukowallisten.

Ad respons. 3. Tot Bestraffinge deses videatur d'Onderteekeninge van het selve Acteboeck, in curia Groningana leggende.

Ad respons. 4. Videantur verscheiden Acta ter contrarie.

Ad respons. 5. Cessat door contrarie Acten en Requesten, daerop niet is gedaen, als oock uyt de Procéduren tegens syne Sectarien, den

geenen

geenen daer de Vermaninge in huis geſchiet; ende mede tegens de toehoorders, ſo uyt niewsgierigheit quamen, ofte ſyne Leere aannamen.

Ad reſponſ. 6. Het tegendeel geblyckt ex præmiſſis.

Ad reſponſ. 7. Wort niet gelooft, en is alſins buiten Kenniſſe en vorweeten van den Rath geſchied.

Groningæ Mercurii den 26. Januarii 1648.

Conſenſu Senatus

Tettema Secretar.

§. 10. Tandem Nordæ quoque inter cives, ſuos divulgare allaboravit errores. Anno enim 1647. menſe Martio inſtituit ibi cum ſuis ex agro Embdano ſociis conventum aliquem; quod cum comperiſſent Paſtores iſtius urbis, inter quos præcipuus erat *Engelbertus Hoyer*, Magiſtratui id indicarunt, qui ſtatim illius conventicula interdixit, & civem, in cujus domo iſta egerit, mulctavit, unde illa hoc anno caſſarunt. Ineunte vero ſequenti anno 1649. *Uko Walles* ejusque diſcipulus *Jan. Piels* ex diœceſi Grethana iterum Nordam ſe contulerunt, concionesque ibi habuerunt. Auſum hoc ſtatim Paſtores Nordani literis ſupplicibus de die 18. Februarii Illuſtriſſimo Domino Comiti expoſuerunt, petendo, ne Ukoni Walles ejusmodi concedantur conventicula. Sed cum Uko Walles aulicorum quorundam ſibi conciliaſſet favorem, interdictum ejusmodi impetrare non potuerunt. Ad Magiſtratum igitur Nordanum ſeſe rurſus verterunt, qui ad petitum eorum conventum quem die 9. Aprilis celebrabant Ukowalliſtæ, perturbandum curavit, adeo ut ſcamna, quibus in iſto conventu utebantur, ejecerint, congregatisque triginta ſex perſonis comminati ſint, ſe ſuperiores tunicas illis velle exuere. Hanc illi ægerrime tulerunt perturbationem, minantesque

ad

ad tutamen & patrocinium Illuſtriſſimi Comitis provocarunt. Hinc cum ipſe Comes die 26. Aprilis & poſtea Feria III. Pentecoſtes Nordæ eſſet, Paſtores eum adierunt, atque de Ukowalliſtarum conaminibus coram ſunt conquesti; quibus Illuſtr. Comes hoc dedit reſponſum: patienter iis eſſe exſpectandum, Magiſtratui enim proxime ſe juſſurum, ut Ukowalliſtas, ſi rurſus convenirent, in carcerem conjiceret, Concionatoremque aulicum proxime eſſe adventurum, cui hæc res dirigenda eſſet. Interea Cœtus Embdanus, audito Nordanorum zelo contra Ukonis Walles aſſeclas, hos invitavit, ut ipſis ſocios ſe adderent, & in hac cauſa communi contra Ukonem Walles agerent. Mox rumores a quibusdam ſunt diſſipati, Nordanos Paſtores ad Cancellariam Illuſtr. Comitis contra Ukonem Walles fuiſſe citatos, ſed conſpectum illius veritos comparitionem detrectaſſe. Ambo ergo Paſtores Comprimarii Nordani, *dictus modo Engelbertus Hoyer & Joh. Weberling, Auricam profecti*, ad has calumnias abſtergendas iterum die 26. *Julii* literas ad Comitem dedere ſupplices, quibus priora ſua petita & præſentationem de colloquio cum eo inеundo repetiverunt. Sed quamvis ipſi Domino Comiti, Cancellario & licentiato Alberto Elers, Concionatori aulico & Inſpectori, rem commendaverint, nihil tamen effecerunt, præſertim cum obitus Domini Comitis Ulrici non multo poſt acciderit. Uko Walles vero denuo anno ſequenti 1650. menſe Januario, per conniventiam Conſulis Gnaphæi conventicula ſua agere perrexit, multosque, cum cara eſſet annona, per eleemoſynas in partes pertraxit ſuas, unde Paſtores Nordani pro concione tam Magiſtratum quam cives in primis pauperes hac de re pluribus monuerunt,

Uko-

Ukonis Walles erroris originem atque abominationem ostendendo. Sed commonefactione hac odium sibi conciliarunt, ac Ukowallistæ contra sunt gloriati, conventus suos neminem ausurum disrumpere aut tollere. Plebs vero illius urbis aperte sæpius significavit, se domum, in qua instituerent conventicula, spoliaturum ac direpturum esse. Instinctu ergo Præfecti Doctoris Schnellii Pastores ad licentiatum prædictum, Dn. Elers, hanc rem iterum detulerunt, ut à Domina Vidua gubernatrice impetrare anniteretur, ut Ukonis Walles exercitium superstitionis Nordæ saltem tolleretut. Sed optatos propositi sui exitus non sunt assecuti, unde & adhuc hodie assecłæ ejus peculiari ibi religionis gaudent exercitio. Excerpsi hæc ex *Actis Pastorum Nordanorum Manuscriptis de Ukone Walles*, quæ fortasse, si Deus vires vitamque concedet, alia occasione, cum orbe literario integra communicari poterunt.

§. 11. Nunc porro restat, ut Ukonis Walles errores eorumque fundamenta breviter recensea-mus. Mitto vero hic eos, qui cum aliis Flamingensibus Anabaptistis ipsi communes fuerunt, dum e. g. baptismum infantum, jusjurandum &c. æque ac illi rejecit, vid. Epistol. ad Pimperl. pag. 11. & 17. Privatos ejus tantum hic narrabo errores, quibus innotuit, & quos fovit de Juda proditore iisque, qui Dominum nostrum Jesum Christum crucifixerunt. Ottius quidem in Annall. Anabaptist. p. 269. quædam illius dogmata *à Joh. Swertz Emdano Douwe Jansen* collecta, adducit, sed recensio illa minus accurate est instituta, quod & dicendum de ejus errorum descriptione, quam tradit Joh. Luberti Alphusius in libello supra §. 4. allegato. Omnium accuratissime illius mens hactenus fuit explicata

ab

ab Engelberto Hoyer, §. præcedenti jam laudato (qui & acta citata manu sua exarata nobis reliquit) in consignatione sua, quam ex actis istis equit) in consignatione sua, quam ex actis istis e-quit in consignatione sua, quam ex actis istis e-quit) in consignatione sua, quam ex actis istis e-quit) in consignatione sua, quam ex actis istis e-quit)

jam monitum, imputari, quod dixerit, Judam in tradendo Chriſto feciſſe bene, videatur quoque *Mareſius* in allegato *Antitirino* l. c. Sed quamvis initio tam dure ſit locutus, in Supplicatione tamen pag. 54. hoc negavit, dum ſcribit: *Nu ſeggen dann ſommige, daer mede geeſt ghyte verſtaen, dat ſulcks van die Luyden wel gedaen is, dat en ſegge ick niet, en hebt oock niet geſeyt, dat 't ten aenſien van haer wel gedaen is, of haer eenig Lof ſoude toekomen, maer verſtae dat ſulx dat beſtuyr, ja de Liefde en Wille Gods geweſt is.* Et hoc ſenſu ſine dubio in Remonſtratione, ſupra §. 6. in fine allegata, ſcribit: theſes in decreto citato ipſi tributas ſe non docere, nec unquam doćturum eſſe. Inſuper quoque in tractatu Georgii Thomæ pag. 21. 22. aliæ adhuc de Chriſto & Spiritu S. abominabiles ipſi tribuuntur locutiones, quæ nefas ſunt dićtu, à quarum ergo recenſione animus abhorret, unde quoque eas, præſertim cum Ukowalles ejusmodi locutiones dixiſſe poſtea negavit, merito hic prætermitto.

§. 12. In probationem vero mentis ſuæ prædićtæ ſequentes affert rationes (1) Hominibus non competere aliquem condemnare, ſed Deo omne judicium relinquendum eſſe. In ſupplic. p. 18. ſcribit: *Waerom will men ons opdringen, dat wy yemandt in 't oordeel verdoemen ſullen, dat Godt toekomt?* item p. 43. *Godt koemt het oordeel toe, ende hy verbiet ons te vooroordeelen*, vid. & p. 30 33; & paſſim. (2) Mortem Chriſti ſpiritualiter eſſe dijudicandam. In Supplic. dicit p. 52. *Daerom verſtae ick, moet men de Doot Chriſti geeſtelyck, als oock na 't recht des Wets, en niet natuerlyck oordeelen.* Et paulo ante loco eodem: *Als dat nu natuerlyck, verdoemelyck en quaet is, dat aen Chriſtum gedan is, ſo vrage ick u, die ſulcks ſegget, en*

naturlyck oordeelt, ist't dan oock quaedt, dat de Vader hem verlaten heeft? Item in Administratione & fundamentali probatione p. 75. ita sermocinatur: *Dat men so veele Beschuldinge over ons maeckt, om dat ick de Passie Christi geestelyck uytlegge, en niet als een uyterlyck quaet Werk derf uytsprecken, dat moet ick aen de Heere laten, maer wy verklaren dat geestlyck, als in onse schryven ghesien kan worden, want Godt ons van alle quaet waerschout, en wilt oock niet gedaen hebben, en dit moste gedaen zyn.* Unde Satanam qui in Judam introiit Luc. XXII. 3. per iram Dei explicat in Epist. secunda ad Pimperling. p. 34. scribendo: *Sommige schrift mag niet nae de letter verstaen worden, soo wordt de gramschap Godts in Satan, of Satan in gramschap verklaert II. Sam. XXIV. 1. & I. Chron. XXII. 1.* (3) Christi traditionem & crucifixionem Satanæ esse adversam. In Supplic. pag. 52. dicit: *Het is geheel tegen de Sonde en Satan*; & in Epist. ad Pimperl. pag. 36. *Als dat door den Satan was bestuert, ende geschiet, so was hy wel in hem selven ghedeelt ende oneens.* (4) Deum ex divinæ voluntatis ac charitatis abundantia hæc providisse, & determinasse ut sic fierent. Hinc in Supplic. cit. p. 65. scribit: *Het is dat Bestuer, Liefde, Belofte en Wille Godts, tot onse Verlossinge, en moest geschieden tot ophoudinghe van Sonde na maniere van Justitie*, vid. & p. 52. & 54. Item in Epistol. secunda ad Pimperl. p. 35. *Alsoo heeft Godt syn Belofte vervult, en also moste Christus lyden; hoe souden anders de Schriftueren vervult worden.* Hinc passim prophetias de Christo adducit, scribitque in Supplic. p. 43. peracta esse omnia secundum divinam prædictionem, quæ facta sit *niet tot Waerschouwinghe, dat niet soude geschieden, maer dat moeste geschieden*, vid. quo-

que

que p. 54. ab initio p. 18. (5) Passionem Christi esse inscriptionem & confirmationem Novi Testamenti. *Een Testament*, sunt verba ejus in Suppl. p. 43. *moet syn inschryvinghe hebben, al eer dat verzegelt word*, & pag. 53. *Christi passie en Lyden is de Inschryvinghe des N. T., die dat leest, die merke daer op*, vid. porro pag. 43. lin. 1. 2. & Brev. Declarat. pag. 20. lin. 3. (6) Expiationem Christi & redemtionem esse universalem, commune λυτρον excudi. In Supplic. p. 45. hæc leguntur: *Christus is een ghemeen Rantsoen voor alle Menschen, die wil, mag uytgaen.* Et in Epist. secunda ad Pimperl. pag. 73. *Is dit Verstandt soe quaedt, of ist, dat ick met Paulus en Johannes versta een ghemeene versoeninge, dat Christus voor ons all gestorven is?* (7) Omnes nos esse passionis Christi reos, Esai. XLIII. 24. jure ergo alium non posse nos postulare criminis, cujus ipsi simus rei, vid. Supplic. p. 45. 56. 57. 61. & 63. Hæc sunt ipsius argumenta, quibus thesin suam impiam stabilire conatus est, & quæ studio paulo prolixius proposui, cum libri ejus perrari sint, nec in omnium manibus versentur. An vero ex iis tale quid fluat, quilibet, cui sensus sunt exercitati ad boni & mali discretionem, facile perspiciet. Sed non hic est locus, ad Theologiæ amussim errores ejus revocandi, cum historicam tantum de Ukonis Walles vita ac dogmatibus tractationem hic instituere mihi proposuerim. Interim breviſſime tamen adhuc, ut mens illius clarius pateat, notare licebit, πρωτον ejus ψευδος fuisse, quod à nativitate Christi usque ad Spiritus S. effusionem, singularem œconomiam sibi imaginatus fuerit; fuisse scilicet tempus illud (1) Caliginis, ignorantiæ & incredulitatis invincibilis, cum dona Spiritus S. non adfuerint. Hoc ex professo tractat in *Brevi sua De-*

claratione ubi loca Matth. XIII. 34. Luc. XVIII. 34. &c. huc trahit, & inter alia p. 58. ita ſcribit: *Alle die dann deſe groote ghenade en Weldaden Jeſu Chriſti door den geloove begrypt, gelooft en verſtaet, moet ook verſtaen, dat niemand dit konde begrypen, gelooven en verſtaen, voor en al eer dit door de Verdienſte Jeſu Chriſti, ende de gave des Heyligen Geeſtes gheopenbaret is, of de gave des Heyligen Geeſtes en de Verdienſten Jeſu Chriſti worden in der Kracht verlochnet.* vid. quoque l. c pag. 17. & 18. Et in Supplicat. pag. 18. *Ick waerſchouwe wel voor een lichtveerdich Oordeel, want alle 't Volck met de Apoſteln waren doch onwetende: dat lyden, ſterven en verryſen Chriſti was haer verborgen*, vid. & pag. 53. (2) Interſtitium Veteris & Novi Teſtamenti, inter legem & Evangelium medium, ideoque Juſtitium ſeu tempus diſpenſationis, in quo nemo in numero infidelium haberi queat. Unde in Supplic. pag. 18. ſcribit, proditionem Judæ factam eſſe, *doen Moyſes Wet in ſommige ſtucken ſtil ſtondt, en de Wet des Nieuwen Teſtamentes met de gave des Heyligen Gheeſtes was daer noch niet.* In Brevi Declaratione, & quidem in ipſo titulo ſcribit: *De wet was bynae ten eynde, en dat Evangelium noch niet beveſtiget.* Et pag. 3. *Het was een tydt der onwetenheydt tuſſchen Wet ende Evangelium.* Hinc in Suppl. pag. 50. concludit, Judam ſub lege ante mortem Chriſti eſſe mortuum. (3) Fingit tempus aliquod Spiritus S. peculiare, quod cœperit poſt aſcenſionem Chriſti, & in quo demum peccatores coram Deo habeantur rei. De hoc in Supplic. pag. 60. ita differit: *Maer die 't in de Tydt des Heyligen Geeſtes niet bekent, gelooft, en aengenomen hebben, en noch niet annemen, is niet Godes maer haer eygen Schult.* Conf. etiam pag. 57. ubi ita legitur: *Die in de Tydt des H. Geeſtes*

de Leeringe des Evangeliums niet gelooft en aengenomen heeft, noch hem ghebetert heeft, worden onder de Ongeloovighe gereckent, en ſtaen in 't Oordeel Gods, ende des Woorts ſtraffe.

§. 13. Ex hactenus dictis mens Ukonis Walles facile cuilibet patebit. An vero illius aſſeclæ, quibus hodierno adhuc die *Ukowalliſtarum* nomen tribuitur, eosdem quoque foveant errores, certo affirmari non poterit, ſaltem interrogati publice hoc confiteri non audent. Exſtat quidem, ſed in MSto tantum peculiaris hominum illorum confeſſio, quadraginta conſtans articulis, ſub titulo *Confeſſio fidei Chriſtianæ &c.* vid. *Hiſt. Mennoniſt. cit.* pag. 144. not. ww. verum in illa nihil de hoc Ukonis Walles errore repetitur. In quibus vero ſe ab aliis ſeparent Mennoniſtis, ex epiſtola *Cornelii van Huyzen* (Emdanorum Mennoniſtarum antea miniſtri ſed mortui 1721.) ad me data liquebit, quam vide inſertam in præfatione Hiſt. cit. §. 5. p. 12. cujus contenta hic repetere ſupersedeo. Conf. quoque de his hominibus libr. cit. pag. 73. & pag. 242. ſeq. Denique quod Ukonis Walles vivendi modum attinet, magnam, ut fama eſt, præ ſe ſemper tulit modeſtiam ac ſingularem pietatis ſpeciem, unde & ipſe in Supplicatione cit. pag. 5. ſcribit: *propter pietatem ſe pati perſecutionem, cum bonus ſit Chriſtianus.* Egit præterea vitam frugi & ſeveram, ut multis moveret admirationem. In Scriptura ſacra fuit verſatiſſimus, lingua valde promptus. *Ottius in Anab.* pag. 266. addit, fuiſſe quoque illum hominem aſtutum. Quo anno ſit mortuus, mihi non conſtat, probabile tamen videtur, vitam eum finiiſſe proxime poſt annum 1651. cum poſtea nihil de eo memoriæ ſit traditum. Sepultus vero jacet in pago Groningenſi, cui Wolkendorp nomen eſt.

Hæc ſunt, quæ tecum, Benevole lector, communicare de *Ukone Walles*, operæ pretium eſſe duxi. Quod ſi quis plura, eaque notatu digna de eo explorata habeat, ea cum orbe literato itidem communicare non gravabitur.

VII.

BEATI PACIFICI CLERONOMEI,

Phil. Doct. & V. D. M. Lutherano-Evangelici

Vera juſtitiæ divinæ idea:

pro feliciori moralis mali cum divina ſanctitate, bonitate & juſtitia conciliatione, pro faciliori intellectu, qui quod *contra* voluntatem Dei fit factumque primitus eſt, non tamen *citra* illam fiat factumque ſit: ſecundum Apoſtolum ad Rom. 9: 14-18. ex ſana (quatenus nobis ſupereſt) ratione & B. Lutheri de *ſervo arb.* L. hauſta.

§. 1.

EO jam usque in diſputatione de *Origine mali moralis*, hujusque cum divinis perfectionibus conciliandi ratione, deventum hodie eſt, ut omnes pariter diſputantium partes, oppoſitis ſibimet invicem argumentis adactæ, ex æquo ſentiant, & vel fateri cogantur, quamlibet hic ſententiam, & quodvis, non ſolum *Supra--* ſed & *Infralapſariorum*, (quos vocant) æque ac Manichæorum, ſyſtema, difficultatibus fere, ſi non vere, ineluctabilibus laborare, imo ſcatere. Altera enim

pars

pars (a qua non ſolum Epicuræi ac Manichæi; ſed & Pelagiani, Semipelagiani & *Infralapſarii*, quos vocant, cum Lutherani tum Reformati, conſiſtunt) ita divinæ bonitati conſulit, ut læſæ divinæ majeſtatis, potentiæ, independentiæ, beatitudinis, rea videatur: altera vero (quam cum philoſophis quibusdam antiquis, Gnoſticis & Libertinis, *Supralapſarii*, ſic dicti, conſtituunt) ſic Majeſtati divinæ patrocinantur, ut iniquius de ſanctitate, bonitate & juſtitia Dei ſentire videantur. Quemadmodum illud etiam Vir Clar. STEPH. VITUS, Moralium in Carolino Caſſellano Doctor publicus, edito nuper, & huic *Biblioth.* Claſſ. V. Faſcic. V. inſerto, ſchediasmate erudite oſtendit, ac *Supralapſariorum* quidem ſententiam, à Manichæismi calumnia vindicatam & recte expoſitam, minimis omnium difficultatibus premi, ipſiusque etiam LUTHERI fuiſſe, demonſtrare ſategit.

§. 2. Cum vero ad rectius de his ferendum judicium nihil magis ſit neceſſarium, quam rectum de *divina juſtitia* habere conceptum; agedum ad illum affirmandum, ſacram imprimis Scripturam & ſanam (quatenus nobis ſupereſt) rationem conſulamus. Utraque vero docet, quemadmodum creatura rationalis tunc *juſta* eſſe, *juſteque* agere dicitur, cum voluntatem Dei, Creatoris ac Domini ſui, præſtat, ejusque legi actiones ſuas conformat; ita Deum ipſum O. M. qui legem non aliam, quam rectiſſimam ſuam ſapientiſſimamque voluntatem, agnoſcit, *juſtum* eſſe, *juſteque* agere, quatenus, quod ipſe vult, facit, ita ut voluntas ejus nunquam a ſe ipſa diſſideat. Itaque *juſtitia* Dei non eſt aliud, quam voluntatis ipſius conſtantia, per quam fit, ut voluntas illa nunquam cum ſemet ipſa pugnet: quoniam *Jehova non mu-*

tatur. Mal. 3: 6. Jac. 1: 17. Sicque ex oppoſito (abſit dicto blasphemia) *injuſtitia* in Deo foret, ſi voluntas ejus (quod quidem ἐξ ἀδυνάτων *impoſſibile* eſt) inconſtans eſſet, immutata ſibique ipſi contraria. V. g. Si voluntas Dei *arcana* & *decretoria*, per quam lapſum peccatumque hominis permittere ab æterno decrevit, pugnaret cum voluntate ipſius *revelata*, per quam teſtatus eſt, ſe peccatum odiſſe, cum Adamo dixit Gen. 2: 18. *Quo die* peccaveris, *morte morieris*: vel &, ſi voluntas εὐδοκίας *beneplaciti* ejus, Matth. 11: 26. Eph. 1: 4. 5. per quam ille vult, peccatorem mori, d. Gen. 2: 18. volens np. *oſtendere iram ſuam*, h. e. juſtitiam vindicativam, Rom. 9: 22. (quam abnegare non poteſt, etſi omnipotens, Marc. 14: 36. non magis quam mentiri. Tit. 1: 2. Ebr. 6: 18.) pugnaret cum voluntate εὐαρεσίας *delectationis* ejus, per quam non vult חפץ mortem peccatoris, Ezech. 18: 31. 32. Sicut & juſtiſſimus judex non delectatur morte reorum, quos ipſe capitis damnat, his libenter parſurus, ſi per legem juſtitiæ inexorabilem liceret.

§. 3. At vero certum eſt, ut nulla in Deo injuſtitia locum habet, aut habere poteſt, ita & nullam, vel minimam, inter utramque Dei voluntatem intercedere poſſe diſcordiam, ſed hanc cum illa concordare amiciſſime. Neque enim ἀσύστατα ſunt aut contradictionem implicant, Deum peccatum odiſſe, &, illud ſecundum decretum æternum permittere. Nec fortaſſe *modus*, quo hæc duo ſimul conſiſtant, tam *inexplicabilis* eſt, Videl. quomodo *id quod factum eſt contra* expreſſam *voluntatem Dei*, *non tamen citra voluntatem ejus* arcanam & permiſſionem *factum ſit*; ut AUGUSTINUS, ad *Emanuel. a Laurent.* c. 99. cumque eo CALVINUS aliique arbitrantur: dummo-

modo *voluntas* propria & ſtricte dicta, a *permiſſione*, h. e electio *finis* ab electione *medii*, ſine quo ille obtineri non poteſt, rite diſtinguatur.

§. 4. Nam, *velle malum*, is proprie dicitur, qui illud tanquam finem & bonum ſuum approbat, eligit, amat: Sed, *permittere malum* etiam ille perhibetur, qui, etiamſi peccatum oderit, vetet, punire velit, illud tamen contingere ſinit non invitus; quoniam, cum poſſit ex malo bonum producere, hoc facere gravi de cauſa conſtituit. *Illud* creaturæ duntaxat eſt, nec cadere in Creatorem poteſt: *hoc*, ſolius eſt Creatoris, cujus *bonitati & omnipotentiæ convenientius eſt*, eodem dicente AUGUSTINO, *ex malo bonum efficere, quam non permittere, ut malum fiat.* Creatura quippe rationalis malum *vult* & volens admittit, cum adverſus voluntatem, interdictum & comminationem Dei, conditoris ſui, peccat, inque peccato, ceu fine & bono ſuo, delectata conquieſcit. Siquidem *velle* (Ebr. חפץ Græc. θέλω, non aliud eſt, quam *amare*, re amata delectari, inque eo, ut fine ac ſcopo intento, acquieſcere. Vid. Deut. 21: 14. Job. 33: 32. Pſal. 40: 7. 9. Mal. 3: 1. Matth. 27: 43. Joh. 5: 21. Rom. 9: 22.

§. 5. Sic *Diabolus* & *homo* ſane *peccarunt*, cum, nolente licet & interdicente Deo, nihilominus mendacium mortiferum voluerunt, elegerunt, amarunt, præ *veritate Dei*, vitæ conciliatrice, vitam ſuam non ex *hoc*, ſed ex *illo*, ſperantes, & in illo tanquam in fine ac bono ſuo conquieſcentes, ac voluntati Dei libere præfracteque adverſantes. Etenim *peccatum* non eſt aliud quam mendacium, h. e. *negatio veritatis divinæ* contumax, per quam creatura rationalis it inficias, Deum *exiſtere*, atque eſſe *Deum*, h. e. vitam ſuam æ-

ternam, hancque veritatem cum odio, & aversatione fugit. At *Deus* non vult malum, non *peccat*, nec autor peccati est aut esse potest, etiamsi peccatum secundum decretum permittit, quia illo creaturam mentiri, seu veritatem suam abnegare, sinit; non, ut in mendacio illo ceu fine ac bono suo subsistat & delicietur (quod de Deo, qui non potest mentiri, Tit. 1: 2. Ebr. 6: 18. aut se ipsum abnegare, 2. Tim. 2: 13. vel cogitare, blasphemum est) sed, ut per occasionem illius mendacii *veritatem* suam comprobet, (demonstrando *justitiam* suam juxta & *gratiam*) atque ita *gloriam* suam, quæ summum ejus bonum est, quærat.

§. 6. Eadem enim voluntate, qua veritatis suæ demonstrationem *voluit* Deus, *noluit* etiam ejusdem abnegationem, ut scopo suo suapte natura adversam, (licet per sapientiam suam, qua e tenebris lucem producere, & malum vertere in bonum novit, 2. Cor. 4: 6. Gen. 50: 20. aliovorsum cessuram) justamque ejus vindictam decrevit. Peccatum quippe, h. e. ut dixi, mendacium aut negatio veritatis divinæ, non est ex Deo, qui mentiri, aut veritatem suam abnegare, nequit, d. Tit. 1: 2. 2. Tim. 2: 13. neque adeo autor esse peccati; sed *ex* Diabolo, qui, cum loquitur mendacium, (abnegans veritatem Dei, in qua non persistit per fidem) ex suo loquitur, Joh. 8: 44. vel, per Diaboli instinctum, *ex* homine, Matth. XII: 43. 1. Joh. 3: 8. qui, cum voluntarie peccat, h. e. ad imitationem & per instinctum Diaboli Deum abnegat, inque hac abnegatione subsistit, quantum in se est, h. e. voluntate & voto suo, Deum occidit; morte dignus, dum vitam quæ in solo Deo est, odit ac perimit. Quod si forte ulterius tendat, & *malum faciat*, ut

ut eveniat bonum, h. e. in peccato ad gloriam Dei scilicet collimet, *judicium* ejus omnino justum est: Rom. 3: 8. c. 6: 1. quia gloria Dei e peccato redundare non potest, nisi per pœnam peccati; quæ dum ei infligitur, *volenti* non fit injuria.

§. 7. Deus itaque, etsi peccatum, h. e. mendacium, seu negationem veritatis suæ, *odio haberet*, eaque creaturæ suæ, æternæ mortis comminatione interdixisset, nihilominus illud *permisit*, non intercedendo, quo minus creatura rationalis propria voluntate sua peccaret, h. e. Deum *existere*, eumque vitæ sibi autorem esse, contumaciter negaret: sicque hominis speciatim lapsum decrevit; ut peccatorem, vel *gratiose* in integrum restitueret, vel, sibimet ipsi relictum, juste damnaret. Nec tamen est mentitus, aut se ipsum abnegavit, cum testatus est, se peccatum, h. e. negationem veritatis suæ, odisse & aversari: utpote qui non conquieverit in ista veritatis suæ negatione, sicut homo, (quippe quam non approbavit, amavit, elegit, ut finem & scopum suum, adeoque nec *voluit* proprie) sed, ut dixi, occasione ejus veritatem suam demonstrare, atque indubitatum & irrefragabilem reddere voluerit. Quæ voluntas Dei est summa *justitia*; sicut id, quod ei oppositum est, summa est *injustitia*. Rom. 1: 18. Ex quo patet, Deum peccatum (quod quidem non sine consensu voluntatis ejus introiit) voluisse quidem, at voluntate non finis, sed medii, sine quo finis ille obtineri non poterat: dum voluit, peccatum, h. e. mendacium, per Diabolum & hominem in mundum invehi, ut sibi ansa præberetur, veritatem suam comprobandi, destructo cum mendace ipso mendacio, adeoque justitiam suam demonstrandi. Cum qua *voluntate*, h. e.

h. e. permissione, peccati serium odium consistere potest: nec ab ea abhorret *justitia* Dei: cum nulla inter voluntatem Dei arcanam & revelatam, inter decretum ejus & præceptum intercedit pugna, sed amica & constans consensio est. In qua *justitia* Dei, h. e. immutabilitas, constantia, perpetuitas, voluntatis ejus consistit.

§. 8. Atque hoc est, quod docet Apostolus Rom. 9. cum, demonstrare volens, Deum *non feciſſe injuste*, dum vasa *iræ* compegit ad interitum, & vasa *misericordiæ* præparavit ad gloriam; ad hujus rei probationem non alio utitur argumento, quam hoc, quia Deus ita instituendo, fecit *quod voluit*. Postquam enim v. 10 13. confirmaverat, Deum *nondum natis* Rebeccæ *gemellis*, Esavo & Jacobo, *Jacobum dilexisse*, *Esavum odio habuisse*, eoque dixisse, *Major serviet minori*, *ut propositum Dei*, *secundum electionem firmum maneret*, *non ex operibus* (neque etiam ex fide quasi prævisa) *sed ex vocante* ad fidem & bona opera; deinde v. 14. sqq. objectionem hominum, Deo obmurmurantium, (quam Spiritus S. non ignorabat) sibi ipse movet, dicens: *Num ergo injustitia est apud Deum?* eo videlicet, quod ex æqualibus, veluti gemellis, alterum elegerit, alterum reprobarit; idque pro solo arbitrio suo, nulla aut bonorum aut malorum operum, quæ facturi deinceps essent, habita ratione. Ad quam objectionem respondet: *Absit! quoniam Deus*, *cujus vult*, *miseretur*, *&*, *quem vult*, *indurat*. v. 18. q. d. Nulla est apud Deum *injustitia*, quoniam ille, cui voluntas sua pro unica lege est, justus est, cum hujus miseretur; illum vero indurat: quia, istud agens, facit quod vult.

§. 9. Quod dehinc porro probat, tum quod ad misserationem, v. 15. ex eo, quod Deus Mosi

dixit

dixit de Israële: *Gratiosus ero cui gratiosus ero; & miserebor cujus miserebor:* Exod. 33: 19. (v. 16. colligit, *Non esse volentis aut currentis*, quod quis eligatur & servetur, *sed miserentis* tantum *Dei*) tum quod ad indurationem, v. 17. ex eo, quod idem dixit Pharaoni, *Ad hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te potentiam meam, & ut annuncietur nomen meum in tota terra.* Exod. 19: 16.

§. 10. Ac, ne quis tamen huic *justitiæ* Dei ulterius obstreperet, Deoque de absoluta ipsius potentia controversiam ore blasphemo porro moveret, dicendo, Deum *injustum* esse, cum pro solo suo arbitrio hunc *eligit*, illum *reprobat*; hujus *miseretur*, illum *indurat*, v. 18. & nihilominus illi, qui secundum voluntatem ejus arcanam induratur, succenset atque iram infert; eo quod homo, cum voluntati Dei non possit obsistere, non juste puniatur, ob id, quod nulla ratione evitare potest: hanc ipsam audaciam Apostolus eodem loco retundit, cum blasphemantium illorum sermonem sibi ipsi objiciens, v. 19. sqq. dicit: *Dices ergo, Quid adhuc succenset? nam voluntati ejus quis obsistit?* eisque ruborem incutit, respondens v. 20. 21. *Imo vero, O homo, tu quisquis es; qui ex adverso respondas Deo? Num dicit figmentum fictori, Cur me tale fecisti? Annon habet figulus jus in lutum, ut ex eadem massa faciat aliud quidem vas ad decus, aliud vero ad dedecus?*

§. 11. Q. d O homo, qui Deo litem de absoluta ipsius *potestate* intendis, cogita, *quis tu sis*, nempe lutum, argilla; & quis sit *Deus*, nempe figulus formatorque tuus. Quod si autem figulus citra omnem controversiam potestatem habet in lutum, quod ipse non creavit, sed quod, æque ac ipse, creatura Dei est, ut ex eadem massa,

pro

pro lubitu ſuo faciat vel patinam vel matulam; nonne erubeſcis in controverſiam vocare ſupremam atque abſolutam Dei in creaturas ſuas potestatem, quas creavit ex nihilo, Jer. 18: 6. quaſi ei *non liceret de ſuo facere quod velit*, contra effatum Servatoris Matth. 20: 15. Quod ſi ergo Deus voluerit te facere vas ad dedecus; num tu, figmentum, *fictori tuo dices, Cur me feciſti tale?* Eſa. 45: 9. Nonne animadvertis, non minus abſurdam fore tuam de reprobatione tua cum Deo expoſtulationem, quam ſi matula expoſtularet cum figulo, quod eam non fecerit vas ad decus, (ſicut alia) ſed vas ad dedecus? Quod ſane prorſus dependet ab arbitrio figuli, cujus nemini, nedum operi manuum ſuarum, rationem reddere tenetur.

§. 12. Nihilominus ne quis illorum hominum eo procederet blaſphemiæ, ut diceret, proinde ſimiliter cum Deo eſſe comparatum, quam cum tyrannis, (dicentibus, *Sic volo, ſic jubeo, ſtat pro ratione voluntas*;) iſtam Dei voluntatem non eſſe irrationabilem, ſed ſumma & ſapientiſſima niti ratione, adeoque *juſtiſſimam* eſſe, docet, cum addit v. 22. 23. *Si vero Deus, volens oſtendere iram*, (juſtitiam ſuam vindicativam, Vid. Rom. 13: 4.) *ac manifeſtum facere* τὸ δυνατὸν αὐτῦ *poteſtatem ſuam*, (poteſtate figuli in lutum, infinite majorem, v. 21. h. e. jus ſummum & αὐτοκρατικὸν, abſolutam libertatem & independentiam) *pertulit multa lenitate vaſa iræ compacta* (conf. v. 21.) *ad interitum*; *Idque ut notas* manifeſtasque eo ipſo *faceret divitias gloriæ ſuæ* [illegible] *vaſa miſericordiæ, quæ præparaverat ad gloriam*; annon ſic inſtituendo juſte facit? Q. d. Tu temet ipſe judica, annon voluntas illa Dei, qua alios conſtituit ad iram, alios vero ad obtinendam ſalutem per Dominum noſtrum Je-

Jesum Christum, (uti est 1. Thess. 5: 9.) justa sit, quin ipsa justitia: præterquam enim quod ira illis juste infertur respectu *Dei Judicis*, eadem quoque juste infertur ipsorum *reorum* intuitu.

§. 13. ℵ. Respectu *Dei*. Quia, uti dictum, Deus *juste* agit, qui, quod vult, facit, vult autem reprobis iram inferre. Neque id absque summa & sapientissima ratione, hac videlicet, ut *gloriæ suæ* consuleret, notam faciendo *potentiam* suam absolutissimam, conjunctam cum *ira*, h. e. cum justitia vindicativa in reprobos: Idque eo ut *misericordiam suam* ineffabilem in electos per ipsam illam severitatem in reprobos tanto magis commendaret: (Hoc enim volunt verba, θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν αὐτοῦ ---- ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ. *Deus, volens ostendere iram suam - - -- ut notas faceret divitias gloriæ suæ.*) Utpote qui misericordiam suam erga vasa misericordiæ, & divitias gloriæ, per illam exerendas, notas facere non ita potuit, nisi iram suam & potentiam suam in indurandis ac devovendis ad interitum reprobis ostenderet ac notam faceret: & quidem *priore* loco; quando per demonstrationem iræ ac potentiæ ejus in reprobos demonstratio misericordiæ ejus erga electos *deinde* tanto fit glorioſior, quanto majores & enixiores ei debent gratias electi, quod ipsos amore suo voluntario & incomprehensibili ex tanto reproborum numero ut objecta misericordiæ suæ elegerit, quam si nullos reprobasset.

§. 14. Sed & ב. ipsorum quoque *reorum* sive reproborum intuitu ira illis *juste* infertur: tum quia est *ira*, h. e. justitia vindicatrix & pœna peccati; tum quia illa peccatoribus non ante à Deo infertur, quam ipse eos multa cum patientia pertulerit, illique adeo peccatorum suorum accumu-

mulatione iram sibi thesaurizaverint in diem iræ & revelationis justi judicii Dei. Rom. 2: 5. Deus enim non temere irascitur; sed irascitur *tum* propter reatum, quem homo, seductus quidem a Diabolo, sed à nemine coactus, propria & libera sua voluntate sibi suisque posteris contraxit, *tum* propter incrementum ejus indesinens, tantoque indignius quanto propter cumulatissima Dei beneficia, summa ingratitudine pensata, inexcusabilius. Math. 5: 45. Act. 14: 16. 17. Rom. 1: 20. 21. c. 2: 3. 4. Per quem reatum reprobi, sicut se in Adamo, patre suo, sponte a vita Dei alienarunt, ita quoque sua sponte in eadem alienatione (quæ mors est animæ) perseverant. Eph. 4: 18. Neque eos defendit, quod per impotentiam suam naturalem nunc non possint ad Deum redire, nec in Christum (qui nos ad Deum reducit, 1. Pet. 3: 18.) credere, Joh. 12: 39. 40. nisi Deus ipsos (non ducat volentes, sed) invitos *trahat*, Joh. 6: 44. 64. 65. Cant. 1: 4. retecto illis brachio suo omnipotente, Esa. 53: 1. d. Joh. 12: 88. & ex invitis faciat voluntarios, Phil. 2: 13. ex mortuis vivos: Eph. 1: 19. 20. C. 2: 4. 5. quod est voluntatis ipsius gratuitæ: Quando ad eorum inexcusabilitatem sufficit, quod etiam nolint ad Deum redire, nec velint venire ad Christum ut vitam (quæ in ipso est, Joh. 5: 11) in eo habeant, amice licet ab ipso invitati Joh. 5: 40. coll. Esa. 28: 12. Matth. 22: 3. C. 23: 27. Luc. 15: 28. C. 19: 14. &c. utpote qui Christum, & vitam quæ in illo est, oderunt, mortis amantes. Prov. 8: 36. Quare Deus, morte, quam amant, ipsos afficiens, non est injurius: cum *volenti non fiat injuria.*

§. 15. Ita satis solide, ut spero, illam justitiæ divinæ ideam adstruxi, ut liqueat, Deum non in-

ju-

juſte, ſed oppido juſte ſanctèque & inſtituiſſe & egiſſe, cum peccatum, a ſe licet permiſſum, nec citra neceſſitatem decreti ipſius (cui nimirum illud erat inſerviturum) commiſſum, interdicere tamen & pœna mortis plectere voluit, & plexit, ex hac videl. ratione, quoniam, ſicut *injuſtitia* in Deo foret, ſi ſecreta ejus voluntas cum voluntate ejus patefacta, decretum cum præcepto aut interdicto, pugnaret; (quod fieri plane nequit) ita *juſtitia* in Deo non aliud eſt, quam voluntatis ipſius conſtantia & immutabilitas, per quam decretum ejus cum interdicto plane pleneque conſentit. Quam *juſtitiæ* Dei definitionem ab ipſo Paulo nobis ſubminiſtratam vidimus, ubi Rom. 9: 14. ſſ. docens, *non eſſe juſtitiam apud Deum*, quod *Jacobum dilexerit*, *Eſavum odio habuerit*, nulla habita ſive operum ſive fidei ipſorum ratione; illud eo adſtruit, quod *ipſe miſereatur cujus vult*, & *quem vult*, *induret*, h. e. quia juſte agat, cum ſuæ voluntati obſequitur, ut cui propria ſapientia ac decentiæ ſuæ conſcientia pro lege eſt: quoniam Deus, quicquid vult, ſapienter vult; nihil quippe volens, niſi quod ſcit, ipſum decere.

§. 16. Etiamſi vero Deus (quod nunc obiter addo) proprie dici non poſſit *peccatum decreviſſe*, (uti nec poteſt dici, *peccatum voluiſſe*; quia *velle* in Scriptura S. notat approbare, amare, eligere, ut ſcopum & finem, quo delecteris & in quo acquieſcas,) ſed rectius dicatur, illud *permiſiſſe*, ceu decreto ſuo (de gloria ſua manifeſtanda) inſerviturum; quia tamen Deus *voluit* eo modo, atque *decrevit*, juſtitiæ & miſericordiæ ſuæ demonſtrationem, v. 22. 23. Conf. Act. 4: 28. cujus *cauſa ſine qua non* erat peccatum, (quando, ſi absque eo fuiſſet, Deo illarum exercendarum co-

pia seu occasio defuisset) dicendum omnino est, ejusdem necessitatis fuisse peccatum, mortisque in mundum introitum per peccatum, cujus erat ipsum illarum virtutum exercitium: quod prorsus erat necessarium ac Deo decorum: quia Deus, si illas nunquam exercere voluisset, illas abnegasset; h. e. exercuisset, aut peccasset. Id quod fieri minime poterat. 2. Tim. 2. 13.

§. 17. Demonstratam vero hic *justitiæ divinæ* ideam, ex Paulo haustam, B. quoque LUTHERUS habuit: qui in L. de *Servo arbitrio*, paulo post medium, ita scribit: *DEUS est, cujus voluntatis nulla est causa nec ratio, quæ illi ceu regula & mensura præscribatur: Cum nihil sit illi æquale aut superius: sed ipsa est regula omnium. Si enim esset illi aliqua regula vel mensura, aut causa aut ratio, jam nec* Dei *voluntas esse posset. Non enim, quia sic debet, vel debuit,* velle, *ideo rectum est, quod vult; Sed contra, quia ipse sic vult; ideo debet rectum esse, quod fit. Creaturæ voluntati causa & ratio præscribitur, sed non* Creatoris *voluntati: nisi alium illi præfeceris Creatorem.* Addo, quæ proxime ibi præcedunt, & hæc sunt: „ Quærat quispiam, *Cur* Deus non cesset ab *ipso* „ *motu omnipotentiæ*, quo voluntas impiorum „ movetur, ut pergat mala esse & pejor fieri? „ Resp. Hoc est, optare, ut Deus propter im„ pios desinat esse *Deus*: dum ejus virtutem & „ actionem optas cessare, scilicet ut desinat esse „ bonus, ne illi fiant pejores. At, *Cur* non si„ mul mutat voluntates malas, quas movet? Hoc „ pertinet ad secreta majestatis, ubi incompre„ hensibilia sunt judicia ejus. Nec nostrum, hoc „ est quærere, sed adorare mysteria hæc. Quod „ si caro & sanguis hic offensa murmuret, Mur„ muret sane; sed nihil efficiet: Deus ideo non

„ mu-

„ mutabitur. Et, si scandalisati impii discedant „ quam plurimi, *Electi* tamen manebunt. Idem „ dicetur illis, qui quærunt, *Cur permisit, Ada-* „ *mum ruere?* & *Cur nos omnes eodem peccato in-* „ *fectos condit?* Cum potuisset illum servare, & „ nos aliunde, vel primum purgato semine, crea- „ re. *Deus* est, cujus voluntatis nulla est causa „ nec ratio &c.„ Paulo inferius idem ibid. hunc in modum differit: *Si sic operatur Deus, ut me-* *rita spectat, cur illi* (Rom. 9: 19.) *murmurant & expostulant? Cur dicunt*, Quid queritur? quis voluntati ejus resistit? *Quid opus Paulo, compe-* *scere illos? Quis enim miratur, non dicam, indi-* *gnatur aut expostulat, si quis* meritus *damnetur? Deinde, ubi manet* potestas figuli, faciendi quod vult, *si meritis & legibus subjectus* (Deus) *non si-* *nitur facere*, quod vult, *sed exigitur facere, quod* debet? *Pugnat enim respectus meritorum, cum po-* *testate ac libertate faciendi* quod vult: *ut ille pro-* *bat paterfamilias, qui operariis*, murmurantibus & jus postulantibus, *opposuit libertatem voluntatis in suis bonis. -- Sed, fingamus, quæso, Deum talem esse oportere, qui* merita *respiciat in damnandis: nonne pariter contendemus, & concedemus, ut & in salvandis* merita *spectet? Si rationem sequi volumus, æque iniquum est*, indignos coronari, *atque*, indignos puniri. *Concludamus itaque, Deum ex meritis præcedentibus justificare debere, aut iniquum declarabimus, ut qui malis & impiis hominibus delectetur, & impietatem eorum præmiis invitet & coronet.* At væ nobis tunc miseris apud illum Deum: quis enim salvus erit? Hæc Lutherus.

VIII.

Nova Hiſtorico-Theologico-Literaria.

JENAE Cel. *Vitringae obſervationum* L. VI. recuſi juxta cum ejus Geographiae S. typo nondum edito, his nundinis apparebunt. Cel. *Buddei inſtitutiones Theologiae dogmaticae* præli carceres mordent. Cl. *Walchius* Joh. Andr. *Boſii* notitiam ſcriptorum eccleſiaſticorum edidit cum *Crenii*, *Meuſchenii*, & *Buddei* notis, collegit ſimul ejusdem auctoris diſſertationes, quae ad hiſtoriam eccleſiaſticam, ſacrasque antiquitates inprimis ſpectant, easque adjecit. Cl. Dan. Godofr. WERNER commentationem de *eleemoſynis* veterum Ebraeorum ad prælum parat. Cl. *Martini* SCHMEIZELII diſſertatio Epiſtolica de *ſtatu eccleſiae Lutheranorum in Tranſilvania ad D. Ern. Salom.* Cyprianum pronuper edita eſt, in qua de introductione Chriſtianiſmi in Daciam, de religionis inſtauratione, ejusque initio, progreſſu, impedimentis, de doctrina, ceremoniis, Capitulis, Conventibus, ſynodis, perſecutionibus, ſcholis, & quae praeterea huc pertinent, agit. LIPSIAE vir de politioribus literis quotidie praeclare merens Jo. Erhardus KAPPIUS tres de *Chryſoſtomi ad Caeſarium Monachum epiſtola, veritatis Evangelicae contra Pontificiorum tranſubſtantiationem inſigni teſte* diſſ. emittere in animum induxit, quarum duae priores *Hiſtorico-literariae* omnia hujus epiſtolae facta exponent, tertia *Critico-Apologetica* vindicias illius, contra illuſtriſſimi, Marchionis Veronenſis, *Scipionis* MAFFEI epiſtolam, Hetruſca lingua a. 1721. ad celeberrimum Virum Jaco-

cobum *Basnagium* scriptam, qua νοθείας eam convincere annisus est, exhibet. Prima edita, sequentium sitim jam excitavit.

LINGAE Professionis Theologicae, quam suo ad Berolinenses discessu vacuam feciſſe Cl. Elsnerum indicavimus, auspicia fecit doctissimus vir J. C. *Danhauerus*, d. XV. Dec. Anni superioris oratione habita, De *mysterio altarium Domini Zebaoth*, *atque ad eadem aviculæ commoratione* ad locum Ps. LXXXIV. 4.

DUISBURGI Clivorum sub finem mensis Martii hujus anni mortalitatem explevit aetatis anno LXIX. *Henricus* HULSIUS, in hac universitate S. S. Theologiae Doctor & Professor senior, *Vir ingenio*, (verba programmatis, quo funus ejus publice indictum fuit, exscribo) *inprimis praeclarissimus*, *facundia linguae admirabilis*, *memoria felix*, *divinarum literarum scientia*, *atque doctrina instructissimus*, *docto labore indefessus*, *dignitate & meritis in Academiam & ecclesiam venerabilis*, *doctissimis operibus & in aevum perennaturis chartis*, *sacris dum manebit pretium literis*, *vere illustris*. Plura si mecum de eo communicabuntur, tecum communicabo, B. L.

HANOVERAE, incredibili studio de lingua Germanica, historiaque præsertim medii aevi mereri pergit Vir celeberrimus *Jo. Georgius ECCARDUS*, qui Potentissimi Britannorum Regis a Bibliotheca, à consiliis, à scribenda historia est. Ejus rei his diebus perinsigne specimen dedit opere, quod his nundinis paschalibus Lipsiae foras prodibit. CORPUS HISTORICUM MEDII AEVI sive *scriptores*, *res in orbe universo*, *praecipue in Germania a temporibus maxime Caroli M. Imperatoris usque ad finem seculi post C. N. XV. gestas enarrantes aut illustrantes è variis Codicibus*

Manuscriptis per multos annos collecti & nunc primum editi. Tomi II. 1723. fol. Contenta prioris Tomi haec sunt. (1) Fasti Consulares ex duobus exemplaribus diversis in unum conjuncti. (2) Catalogus Praefectorum Urbis. (3) Depositio Martyrum & Episcoporum. (4) Vetus Catalogus Pontificum Romanorum. (5) Catalogus Imperatorum Romanorum. (6) Catalogus Consulum Romanorum usque ad annum 493. procedens. (7) Vetus Consulum Romanorum Catalogus ad annum Christi 523. procedens. (8) Erchemperti, Monachi Benedictini Historia Longobardorum Beneventi. (9) Alberti Monachi S. Symphor. Metensis libellus de diversitate temporum ad Burchardum Episcopum Wormatiensem. (10) Annalista Saxo, seu Eckehardi Vragiensis Chronicon ab initio regni Francorum usque ad an. 1139. res gestas enarrans (11) Monachorum S. Pantaleonis Ordinis S. Benedicti Chronica regia, usque in annum 1161. continuata. (12) Chronicæ regiæ ab Henrico Aucupe ad captum à Friderico I. Imperatore Mediolanum continuatae versio vetus Germanica. (13) Annales Bosovienses, ab anno 1125. usque ad annum 1198. continuati (14) Gesta Friderici. II. Imp. ejusque Filiorum Conradi & Manfredi Regum. (15) *Ricobaldi* Ferrariensis historia Imperatorum Romano-Germanicorum à Carolo M. usque ad annum 1298. producta. (16) Ejusdem Historia Pontificum Romanorum. (17) Ejusdem Compilatio Chronologica usque ad annum 1312. producta. (18) Philippi de Ligamine continuatio chronici Ricobaldini ab anno 13 6. usque ad annum 1469. (19) Chronicon Luneburgicum vernacula lingua conscriptum atque ad Wilhelmum Regem Germaniæ extensum. (20) Continuatio Chronici Martini Poloni à Rudolf. Imperat. usque ad annum 1343.

(21)

(21) Theodorici de Niem vitæ Pontificum Romanorum à Nicolao IV. usque ad Urbanum V. & inde ab Anonymo usque ad annum 1418. continuatæ, additis Imperatorum gestis. (22) Martini Minoritæ Flores Temporum ab Hermanno Januensi continuati usque ad Carolum IV. Imp. (23) Martini Fuldensis Chronicon usque ad annum 1379. productum. (24) *Johannis Vitodurani* Chronicon à Friderico II. Imp. ad annum 1348. procedens. (25) *Andreae* Ratisbonensis Chronicon à Joh. Craft prædicatore Cambensi interpolatum, & usque ad annum 1490. continuatum. &c.

Alterum volumen coercebit sequentia. (1) UDALRICI Babenbergensis codex Epistolaris continens variorum Pontificum & Imperatorum, ut & S. R. E. Cardinalium & S. R. I. principum Ecclesiasticorum secularium que epistolas circa A. C. 1125. collectas & in unum volumen redactas. (2) HINCMARI Remensis epistolae. (3) M. *Hermanni* CORNERI, Ord. Prædicatorum Chronica novella ad a. 1435. deducta. (4) Descriptio itineris in terram S. (5) Brevis historia occupationis & amissionis terrae sanctae. (6) OLIVERII scholastici Historia Regum terræ S. (7) Ej. Historia Damiatina. (8) Relatio de Davide Rege Tartarorum Christiano. (9) Poema Germanicum vetus de amissione terrae S. (10) Alexandri BENEDICTI Veronensis de rebus à Carolo VIII. Rege Galliae in Italia gestis L. II. (11) Catalogus Pontificum Romanorum circa a. 1048. contectus. (12) Amalrici ANGERII de Biterris actus Pontificum Romanorum usque ad Johannem XXII. sive A. C. 1321. (13) TRITHEMII Nepiacus. (14) Prophetiae Satyricae in Papas aliquot seculi XIII. & XIV. (15) Magistri VULGERII

versus in Bonifacium VIII. Papam & mores Cleri. (16) Excerpta Johannis Hussi condemnationem concernentia. (17) Stephani INTESSURAE, S. P. Q. R. scribae, diarium urbis Romae à Bonifacio VIII. Papa usque ad Alex. VI. (18.) BURCHARDI, Ceremoniarum Magistri, Diarium curiae Romanae sub Alex. VI. usque ad Julii II. Pontificatum. (19) NORBERTI, Abbatis Iburgensis S. Bennonis episcopi Osnabrugensis a. 1118. conscripta. (20) Mauri ROST, Abbatis Iburgensis vita ej. Bennonis, metrica. (21) GOLSCHERI & anonymi cujusdam gesta Archiepiscoporum Trevirensium ab a. 1132. ad a. 1259. continuata. (22) Catalogus Episcoporum Augustanorum & abbatum S. Afrae usque ad Friderici I. Imp. aetatem. (23) Breve Chronicon Episcoporum Ratisbonensium ex Chronico Conradi de MONTE Puellarum, Canonici Ratisbonensis confectum. (24) Anonymi Catalogus Episc. Ratisbonensium. (25) Vetus Catalogus Bibliothecae Patavienſis sec. XIII. confectus. (26) Chronica Praesulum Spirensis civitatis. (27) Catalogus Episcoporum Spirensium. Cura ejusdem illustris Viri manuscripta Diederici von STADE, linguam veterem Germanicam concernentia, & praecipue Ottfridum illustrantia, a nobis recensita Cl. II. Fasc. II. p. 376. regio aere emta, & in Bibliothecam Regiam, quae Hannoverae est, illata sunt. Illorum tamen partem propediem foras datum iri, spes facta est.

HAMBURGI, Vir Clarissimus *Petrus ZORNIUS*, Hamburgensis, edidit OPUSCULA SACRA, hoc est, *Programmatum, dissertationum, Orationum, Epistolarum & Schediasmatum, in quibus praeter selectissima historiae Ecclesiasticae & literariae capita, etiam plusquam sexcenta S. Scriptura*

turæ loca, partim ex utriusque linguæ ſanctioris genio, partim ex Antiquitatum Hebraicarum, Græcarum, & Romanarum apparatu illuſtrantur & vindicantur, TOMUS primus. Adjectis locorum Scripturæ rerumque indicibus. Sumtibus auctoris 1723. 8. 2. Alph. 3. plag. Hae lucubrationes & materiæ varietate, & reconditioris eruditionis, quæ ubique ſe exſerit, copia, & ſtyli nitore ita ſe commendant, ut faciles reperturas emtores ſpes ſit, quo earundem tomum alterum, qui promittitur, propediem exſpectare liceat. Unum hoc monuiſſe licebit, cum Auctor omnes Veterum auctorum elegantias in numerato habeat, illud tamen Comici videtur prorſus oblitus eſſe.

Obſequium Amicos, Veritas odium parit.

En tibi ſeriem Scriptorum, quæ Tomus hic primus complectitur.

I. Programmata in Chriſti natalitia ex *Michæ* V. 2. *de Meſſiæ* Θεανδρώπου *egreſſibus*, p. 1.

II. Programma in ferias Paſchatos ex *Hoſeæ* XIII. 14. *de Chriſto nos ab inferorum poteſtate redimente & a morte vindicante*, p. 12.

III. Programma in ferias Pentecoſtes ex *Zachariæ* IX. 12. *de altero Zionis Doctore*, p. 20.

IV. Programma in feſtum Michaelis ex *Haggai* II. 7. *de Chriſto gentium deſiderio*, p. 29.

V. Diſſertatio *de Numo Apamenſi Deucalionei Diluvii typum exhibente*. p. 35.

VI. Diſſertatio *de Numis* quibusdam antiquis, ex quibus *Baronius*, *Peireſcius* aliique *antiquitatem Miſſæ & veritatem* probare voluere, p. 41.

VII. Diſſertatio *de hymnorum Latinæ eccleſiæ collectionibus*, qua ſimul in hymno: Veni redemtor gentium, vitioſa lectio nunc primum ex MSC. *Friderici Lindenbrogii* emendatur, p. 25.

VIII. Dissertatio *de varia fortuna vocis ὁμοούσιος*, adjectis vindiciis adversus *Petavium*, *Curcellæum*, *Cudworthum*, & *Clericum*, *qui Patres Nicænos Tritheismi reos agunt*, p. 71.

IX. Commentatio *de Usu æneorum tripodum & Cymbalorum in sacris gentium*, ad singularem verborum *Pauli* explanationem 1 *Corinthior*. XIII. 1. p. 111.

X. Nova collectio plusquam LX. *Symbolorum*, sive *confessionum fidei*, quas in *veteri ecclesia* inde a primis seculis usque ad XII. *hæretici*, vel viri alii Patribus suspecti edidere, p. 164.

XI. Dissertatio de Decreto sanctorum vigilum, ad illustrationem Danielis IV. 14. p. 215.

XII. Dissertatio *de Ritibus sacrarum concionum in sacris gentium*, ad illustrationem verborum *Petri* 2. Epist. cap. 1. 16. p. 226.

XIII. *Magni Mysterii Pietatis* & *mysteriorum* apud *Raganos analogia*, & comparatio ex 1. Tim. III. 16. quatuor constans Programmatibus, p 244.

XIV. *Vindiciæ collationis* inter magnum mysterium pietatis & mysteria gentium institutæ, p. 297.

XV. Oratio *de Holocausto Davidis a Deo in cinerem vertendo* ex *Psalmo* XX. 4. p. 317.

XVI. Epistola, qua disquiritur: *Medici olim servi fuerint, nec ne?* ad variorum *Scripturæ S.* locorum illustrationem, p. 335.

XVII. Dissertatio *de Apostoli* Pauli *eloquentia exteriori*, ad illustrationem variorum *Scripturæ S.* locorum, p. 340.

XVIII. Epistola, quæ alterius nomine conscripta, dissertationis alicujus dedicationem complectitur, p. 349.

XIX. Epistola, qua auctor Patrono *de secundis nuptiis* gratulatus, lucem affundit verbis *Pauli* 1. *Timoth.* V. 12. p. 352.

XX. Programma ex *Psalmo* LVI. 9. *de Davidis lacrymis à Deo in utre ponendis*, & aliquanto diligentius adservandis, p. 356.

XXI

XXI. Dissertatio *de Spirituum dijudicatione*, hoc est *ministrorum ecclesiæ divina extra ordinem electione*, ad illustrationem 1 *Corinth.* XIII. 10. aliorumque Scripturæ locorum, p. 369.

XXII. Programma in Natalitia Christi, quo *mysterium nati Christi in V. T. per columnam nubis & ignis adumbratum* exponitur, p. 384.

XXIII. Programma in festum Paschatos, ubi *mysterium Christi a mortuis revocati, quod in V. T. Jonas adumbravit*, exponitur, p. 398.

XXIV. Programma in festum Pentecostes, ubi *mysterium Pentecostes, quod in V. T. ignis ad consumenda sacrificia immissus adumbraverat*, exponitur, p. 410.

XXV. Programma in festum S. Michaëlis, *Mysterium Michaëlis ecclesiam suam e gravissimis vexationibus eripientis, sicut illud in* V. T. *arca Noæ mirabili ratione conservata adumbraverat*, exponit, p. 425.

XXVI. Dissertatio *de Mysterio* πολυγγενείας, quod secundum *Clementem Romanum* Noachus prædicasse dicitur, ad variorum *S. Scripturæ* locorum illustrationem, pag. 434.

XXVII. Programma *de varia fortuna* S. Thomæ Aquinatis *in scholis Pontificiorum, præsertim Gallorum*, p. 445.

XXVIII. Vindiciæ pro perpetua *veteris ecclesiæ* traditione *de Christo pane* ἐπιουσίῳ, contra *Gottl. Wernsdorffium*, Theologum Vitembergens. editæ sub ficto nomine R. P. *Justi Pezron*, novisque in præsens vindiciis auctæ, p. 465.

XXIX. Censura Eclogarum *J. F. Mayeri* de *Fide* Baronii & Bellarmini *ipsis Pontificiis ambigua*, selectis ex historia literaria observationibus referta, auctaque plusquam LX. Pontificiorum scriptorum farragine e Musæo *Niceteæ Critopuli*, p. 503.

XXX. In *Thomæ Ittigii* dissertationem de Hæresiarchis ævi Apostolici & Apostolico proximi *Catalecta*,

cta, auctore F. *Lothario Maria a Cruce*. Objectæ ab *Ittigio* criminationes passim diluuntur, p. 605.

XXXI. *Vindiciæ SS. Patrum* per omnes fidei Christianæ articulos *Joh. Dallæo* oppositæ. Accedunt selectæ observationes contra *recentiores Patrum Censores Anglos, Belgas, & Gallos*, p. 659.

XXXII. Analecta varia ad Tomum I. opusculorum sacrorum spectantia.

In eadem hac urbe nitidis typis recusi sunt *Uberti FOLIETÆ*, de *Linguæ Latinæ usu & præstantia libri tres*. Eos cum longe essent rarissimi, e Bibliotheca Theodori *Hasæi* secum communicatos V. C. Jo. Laur. MOSHEIM, qui imposterum cathedram Theologicam in illustri Academia Julia exornaturus est, edidit, notas subjecit, dissertatione de *Linguæ Latinæ cultura & necessitate* juxta cum vita Folietæ præmissa.

GENEVAE ad diem XII. Novemb. superioris a. 1722. decessit annum agens LXXI. vir illustris, & fortissimus veritatis Evangelicae, posthabitis patria, favore regio, dignitatibus & fortunis, Confessor, Marchio Henricus de QUESNE, Abrahami de QUESNE, illustris Herois, qui classi olim Gallicae summo cum imperio praefuit, & postr. Kal. Febr. a. 1688. diem suum obiit, Filius. Postquam ille, & intrepidi animi compluribus praeliis navalibus, & singularis in rebus agendis dexteritatis, haud una legatione documenta illustria dedisset, patria ob religionis emendatae professionem excedere jussus in Helvetiam se contulit, Baronatum Aubonnensem, quem permittente Rege suo aere emerat, occupaturus. Deinde commorandi sedem elegit Genevam, ubi ejus eximius in consolandis, juvandis gentilibus suis religionis causa vel afflictis vel exsorribus, vel tritemibus affixis, eluxit zelus. His ut suppetias ferret, cum nupera pax publica sanciendа esset, Hagam Comitum profectus multum operæ insumsit, sed omnem eam perdidit. Theologiae,

giae, & linguarum, quibus sacrae literae consignatae sunt, haud erat ignarus. Multum laboris impendit concinnandae novae Novi Testamenti versioni Gallicae, quae quidem valde laudatur, at, neque edita est, neque brevi editum iri, spes est. Autor quoque est *Animadversionum* (Reflexions anciennes & nouvelles) *veterum & recentiorum de Eucharistia*, quae Genevae anno 1718. emissae sunt.

BREMAE V. C. *Conradus IKEN*, S. T. D. & ejus in aede D. Stephani primarius interpres, ineunte hoc anno ei magno merito suo decretam Theologiae in illustri hoc Athenaeo Professionem solenni oratione nitidissima de *Veritate religionis Christianae ex Judaeorum post Christum natum fatis demonstrata*, ad d. XIII. Maji auspicatus est. *Theodorus HASAEUS* eandem provinciam solenni ritu capesset, Oratione *de meritis Bremensium in rem Christianam* publice dicenda, quamprimum per crus infortunato casu infractum, (a) illud ei licuerit. In hac urbe paratur nova editio vetusti & utilis libelli; Diderici van STADE de *Rarioribus & difficilibus Germanicae linguae vocibus, quae in versione Bibliorum Lutheri occurrunt*; Erit haec longe auctior priori, cujus plurima exemplaria incendio delata sunt.

EMDAE Venerandus Vir *Eilh. Folchartus HARCKENROTHIUS*, qui gregem Domini in hac urbe pascit, cujusque in hac Bibliotheca nomen haud infre-

(a) Vocem hanc sumo eo sensu, quo Ciceroni, aliisque castigatae Latinitatis Auctoribus sumitur, ita ut notet; diffractum, sive valde & vere fractum. Aliter, ac ea recentiores scriptores vulgo utuntur, quibus infractus animus est inconcussus, confirmatus, neque calamitatibus oppressus. Vide praeter Auctores in lexico Fabri citatos J. Petrum *Titium* in manuductione ad excerpt. p. 229, 230. Corrige itaque sodes illud *infracto animo*, quod in dedicatione fasciculi praecedentis legitur, & scribe, *non fracto*. T. d. H.

frequens est, prælo tradidit *Chronicon Frisiæ Orientalis Eggerici* BENINGA, ab Antonio quidem *Matthæo*, celeberrimo Antecessore Lugdunensi in Batavis a. 1706. sed vitiose admodum & mutilatum vulgatum, a se vero annotationibus illustratum, integritati restitutum, & a mendis, quibus editio prior scatebat, repurgatum sub hoc titulo; *Volledige Chronyck van Oost-Friesland geschreven van den welgeboornen Edelen Heere Heer Eggerich* BENINGA, *Hoofdling te Grimersum, Raad van het Oostfriese Regeerhuis en Drost op Leeroort, met Rand & Kantteekeningen, als oock met oude verzegelingen en andere stucken vermeerdert, in druck uytgegeven door E. F.* HARCKENROTH, Emdenaar en ecclesiastes Emdensis tot *Emden* 4. Hac quoque æstate prælum effugiet Commentarius in *Jonam*, Belgice edendus à Cl. Viro G. OUTHOFIO, qui eruditis suis symbolis hanc Bibliothecam exornavit sæpius. En alius libri titulum, quem intra duorum mensium spatium publico donabit hic vir doctissimus *G. OUTHOF*; *Waarschouwinge aan alle Kristenen ter bereidinge tegen te nog aanstaande en haast naderende allerzwaarste verdruckinge, uit Openb. III: 11. Nevens desselfs geschiedeniskundig Berigt van de Kerckhervorminge in Zwitserlandt, Duytslandt; en in Oostvrieslandt: en betooninge hoe Embden was een schuylplaatse der vlugtelingen, eene Herberge en Bewaarster der reine Euangeli leere, en Moeder der Nederlandsche en andere Kerken, met eene beschryvinge van 't Leeven van Zuinglius, Lutherus, Aportanus, Graaf Ezard 1. Johan a Lasko, Menso Alting, en anderen, en herdrukkinge van 't kort onderrigt der Noorder predikanten, allererst gedrukt 1554. te Emden.*

LUGDUNI BATAVORUM Cl. Vir Sigebertus HAVERCAMPUS Philippi *Parutæ* Siciliae Numismaticæ edendae & illustrandae nunc quidem maxime incumbit. Constituit ille pariter HAINII *Thesaurum Numismatum Britannicum* Latine redditum suis addi-

additis adnotationibus, figuris affabre aeri incisis, edere, cumque nuper possessor factus sit egregii thesauri veteris aeris & argenti, in quo multi nec ii vulgares sunt nummi hactenus inediti, eos quoque exhibebit, ita ut opus titulo *Thesauri Britanno-Batavi* foras sit proditurum. Adhæc in promovenda editione Josephi, qui cum Lugduni tum Amstælodami exercet præla, multum ponit operæ, eumque integrum tertio fere mense anni sequentis 1724. annuente summo Numine exiturum in lucem sperat. Moram operis abunde compensabit insigne, quod ei accedet, decus, Notæ nimirum Ezechielis SPANHEMII, quas exemplari suo, quod Berolini asservatur, adleverat Vir summus. Illae nutu potentissimi Borussiae Regis & benignitate illustrissimi Musagetae D. de Printzen, in Belgium, ut ederentur, transmissæ sunt. Insigne pariter opus molitur Cel. *Petrus BURMANNUS*, pro eximio illo, quo in literarum studia juvanda fertur, ardore.

Id enim nunc agit, ut epistolarum ineditarum a Viris summa dignitate & doctrina conspicuis ad Justum *Lipsium* quondam transmissarum, in publica Lugdunensi Academia adservatarum ingentem συλλογὴν publici juris faciat, quibus aliorum illustrium & doctissimorum Virorum Grotii, Salmasii, Bigotii, Velseri, Daumii, Reinesii, Heinsiorum, Schefferi, Schelii, Capellani, Langermanni, J. Fr. Gronovii, Falconerii, Heinsiorum, Graevii, Perizonii, eaeque selectae & mutuae epistolae addentur, quibus & Historiae publicae & litt. Is. Vossii acta illustrantur, & infinita veterum Scriptorum loca emendata & explicata exhibentur. Opus prodibit 4. Voluminibus formæ quadrifariam partitæ. Pretium erit octodecim florenorum Belgicorum. Nullum proditurum est exemplar praeter ea, quae illis, qui subscripserint, distribuentur. Aeternæ interea illustrium Academiae Curatorum & urbis Leidae Consulum gloriae cedit, quod

de

de iis publice testatur Burmannus; *eos saepissime aegre tulisse, neminem manus admovere executiendis Bibliothecae illius thesauris, & cum MAGNA FAVORIS IMMO PRAEMIORUM OSTENTATIONE declarasse, nihil sibi gratius obvenire posse, quam si quaecunque claustris illis in paucorum usum continentur, & tamen ad omnium studia & conatus promovenda utilia videri possent, cum universo orbe communicarentur.* Memorabile profecto, atque imitandum omnibus exemplum! Quantum haec abludunt à vulgari, qui ubique fere locorum invaluit, more, quo eas quae in publicis Bibliothecis magnis sumtibus congesta ingeniorum praeclarorum monimenta reperiuntur, ne quidem privatissimi conceduntur esse usus, suisque claustris inclusa, & in arcis strangulata ab hominum non dicam tractatione & lectione, sed vel visu & notitia arcentur.

FRANEQUERAE Frisiorum ingens illud vulnus morte magni Viri Campegii Vitringa, Academiae inflictum cicatricem nondum contraxerat, at nunc non parum dilatatum fuit morte duorum clarissimorum virorum *Campegii* VITRINGA, Filii & Johannis *Conradi* RUNGII, quorum ille sublimiorem scientiam, hic historiam & literas humaniores publice docebat; Ille ad d. XI. Januarii catarrho, qui pulmones infestaverat, hic ad d. XVII. ejusdem mensis maligna febri posteaquam collegae suo decumbenti noctes diesque adfuisset, exstinctus est. Manibus utriusque parentavit doctissimus Vir Tiberius HEMSTERHUISEN d. VIII. Kal. Februariis. Tantam cladem ut minuerent, quantum pote, Amplissimi Academiae Curatores Theologiae Professores denominarunt Cl. V. *Albertum Wilhelmum* MELCHIORIS, Joh. Fil. qui sacras literas adhuc in ill. Schola Hanovienſi publice professus est, & Vir. Pl. R. Hermannum VENEMA, Frisium, magni Vitringa, P. discipulum ex optimis, pastorem Dronrypensem. In Rungii autem locum suffe-

cerunt

cerunt Cl. Petrum WESSELINGIUM, scholae Medioburgensis Conrectorem, & ibi historiarum Lectorem. Id quod F. F. F. Q. Frisiacis & ecclesiis & literis jubeat esse supremum Numen. Oratio Cl. JCTI Weitenbergii de *Paulo Tarsensi Jurisconsulto*, quam cum Rectoratus fasces deponeret, habuit, lucem adspexit.

LUGDUNI Batavorum placuit celeberrimis Theologiae docendae in hac Academia Quatuorviris hoc scriptum publici juris facere. *Judicium ecclesiasticum, quo opiniones quædam* Cl. Hermanni Alex. ROELL *synodice damnatae sunt, laudatum à Professoribus Theologiae in Academia Lugduno-Batava.* Lugd. B. 1713, 4. 20. plag. Occasionem illius sibi natam scribunt ex decreto Synodi Hollandiae Australis Lugduni a. 1722. congregatae. Illius enim membris visum fuerat unanimiter (verba libelli retineo) post attentionem magnam & curatissimum rerum examen, non tantum ad imitationem Classium quarundam illius Synodi, reliquas quoque omnes esse obligandas, ut aliunde accedentes Pastores in introitu suo adstringant ad detestationem damnatarum opinionum Cl. Roellii atque omni fraterno Zelo apud Synodos alias Belgicas esse urgendam curam diligentissimam contra eas, absque nominis dissimulatione &c. Sed & Professores Theologiae Lugdunenses esse rogandos, ut publico scripto sententiam suam de pondere & detrimento opinionum damnatarum (ita illis scribere placet) Roellii declarent, atque sic ecclesia Belgica tota videat, *Opiniones has nequaquam tam exigui esse momenti, nec ut tolerabiles posse spectari;* Num autem nunc quidem, cum tot tantisque aliunde turbis ecclesia agitur, premiturque, satis peropportune id factum sit, nostrum non est definire. Quin tantùm ordinem summamque libelli tribus, quod ajunt, verbis exhibeamus. Quinque ille capitibus absolvitur. *Primum* originem, & historiam opinionum privata-

rum Roellianarum sistit, & præcipue, quid ad eas sufflaminandas in diversis Belgicae Synodis ab anno inde 1689. ad nostra usque tempora actum fuerit, docet. Alterum Cl. Roellii sententiam de *rationis Magisterio in religione* ventilat. *Tertium* notam ejus de *Filio Dei*, ejusque *generatione* opinionem ab ecclesiarum Christianarum confessionibus nimis abludentem, à qua Virum caetera laudatissimum abstinuisse quanti mercaremur! excutit, refutatque. In *quarto* de ejusdem de *Fidelium morte & malis temporalibus* tanquam peccati pœnis κυριαις δοξαις disseritur. Additur caput *quintum* quod prae aliis praecipui momenti esse videtur, agit enim de aliis quibusdam peculiaribus ejus opinionibus, spectantibus v. gr. ad *decretorum divinorum aeternitatem*, ad *peccati puniendi necessitatem in Deo*, ad *peccatum originale* cum *imputatum maxime*, tum & *inhaerens*, ad Dei *concursum cum Humanis actionibus*, *potissimum malis*, tum quam maxime *ad Satisfactionem Christi poenalem & legalem pro nobis*, ac *fluentem* denique hinc *justificationem gratuitam nostram in utroque actu*. Placet in primis altera clausulae bimembris, quae subjungitur, pars; Scribunt enim viri pereximii, cum *de istis, quae ipse per scripta publica minus manifeste prodidit, recte notatis & expositis a se non adeo sint per omnia certi, se laetaturos, si forte aliquando faniorem mentem viri* (Roellii) *à Discipulis per argumenta justa edoceatur ecclesia.* Ita est sane! interest profecto ecclesiae, interest veritatis, interest famae atque existimationis Roellinae, ut a tanti ponderis erroribus, qui ipsam medullam atque arcem sublimioris scientiae tangunt, quique ejus heic adscribi rationibus videntur, eum immunem fuisse liquido, & ut nihil restet dubii, ostendatur.

GRONINGAE, cum nomen proavi sui *Mensonis* ALTINGII, viri extra controversiam maximi, minus dignis modis habitum esse ab Historiae Fri-

siae

siae Orientalis, quae ante hoc biennium duobus majoris molis voluminibus foras data est, Auctore, (quem magnificum ejusdem Frisiae orientalis Cancellarium, Ennonem Rud. BRENEYSENIUM, non ignotum rei literariae nomen, esse communis fama fert,) animadverterit, Vir Cl. mihique amicissimus *Adamus Menso* ISINGIUS, Academiae Groninganae decus, consilium cepit vulgandi opus suis sumtibus, cujus hoc erit argumentum, hic titulus; 1. A. M. ISINCH Vindiciae Proavi sui *Mensonis* ALTINK, V. D. M. Emdani & Coetus Ecclesiastici per annos 36. Praesidis contra nuperrimum Frisiae Orientalis Historicum. 2. *Ubbonis* EMMII Vita *Mensonis* ex Autographo. 3. Clarissimorum Virorum & praecipue Theologorum Epistolae selectae ad Mensonem. 4. Gravissimorum scriptorum Testimonia & Elogia de *Menssone*. 4. *Henrici* ALTING (a) Historia Ecclesiae Palatinae ex Autographo. 6. A. M. ISINCK Historia reformationis in Frisia Orientali. Ejusdem Oratio de Clariss. *Altingiis*. Ejusdem Oratio de Ortu & Progressu Verae Religionis & Litterarum in Urbe Agroque *Groningano* & *Omlandico*.

ULTRAJECTI amplissimi Academiae Curatores Ordinarium Theologiae Professorem ineunte hoc anno declararunt Cl. V. Johannem ENS. Habita est disputatio praeside Cl. LAMPIO respondente & auctore Hermanno Gideone *Clemens*, Groningano, de *mari aeneo Salomonis*, *ejusque mysterio* ad loca 1. Reg. VII: 23-26. & 1. Chron. IV. 2. 6. Ejus pariter quatuor editae sunt dissertationes de *veræ fidei productione*, *ejus actu formali*; *de fiducia*, *de fide radice bonorum operum*, oppositae R. Thuynenio, de quo dictum est supra Cl. VI. Eae jam Belgice, à Cl. Davide *Hoogstratano* versæ simul junctae leguntur. Commentarius ejusdem in Johannem

(a) Haec jam ineunte hoc seculo *monumentis literariis Palatinis* à Cel. Miegio & D. Nebelio editis inserta exstitit.

nunc Amstelodami præla exercet, & longe plurima pars primi tomi jam formis exscripta est. Tribus enim opus Voluminibus absolvetur, quorum duo priora notas in divinum Evangelium, tertium selectas dissertationes, in illustriora ejus loca exhibebunt. Sub præsidio Cl. Dav. MILLII diss. de *impositione manuum in sacrificiis* defendit Theodorus FAYUS, J. F. *Arnoldus* DRAKENBORGIUS ad d. XVIII. Maji Magistratu Academico abiturus orationem habuit qua inquiritur, *unde fiat ut studia humaniora tantopere hodie sordeant & negligantur*. Cl. NIEUPOORTIUS, cui elegantissimum debemus Antiquitatum Romanarum systema, brevi foras prodire faciet *Historiam Romanam* ab u.c. ad a. 797. ad eversam sub Augusto Rempublicam duobus in forma, quam octavam vocant, tomis. In eo, id sibi potissimum negotii datum esse existimabit, ut causas mutationis eventuumque eruat, omnibus ex ipsis historiæ fontibus haustis. Idem Celeb. ALPHENII Comment. in caput Dan. IX. Latina veste donaturus est, ita ut illum & in eruditorum lingua & auctiorem exspectemus. Sub prælo sudat V. R. *Werneri* KÖHNEN, Hafniensis, Verbi divini M. in ecclesia Jaarsfeldensi, in epistolam Pauli ad Titum commentarius.

TIGURI prodiit in forma secundae magnitudinis Caspari HAGENBUCHII. *Tigurini diss de Assiburgio Ulixis ex Tacito de moribus German. cap. III. cum epistola Jo. Georgii* ALTMANNI *ad eundem locum ad Cl. Hagenbuchium*; Cum Cl. Tubingensium Theologo *Godofredo* HOFFMANNO placuerit singulari scripto excutere Celeb. Theologi Tigurini, *Joh. Jacobi* HOTTINGERI diss. Irenicam alibi a nobis commemoratam de *Veritatis & charitatis amicissimo in ecclesia Protestantium connubio*, illi occasio subnata est pronuper evulgandi *disquisitionem Theologicam de consolatione Evangelica in tentationibus; num solidior ex universali, an ex particulari gratia hauriatur?* 1723. 3. pl. in 4 ut & alteram de *momento dissensus Protestantium in dogmate de Praedestinatione & gratia*. 8. pl. in 4.

Quaestio.

Quid sibi velit vox תבלחנה *in loco* Job. XXXIX: 3.

BIBLIOTHECA

Historico-Philologico-

THEOLOGICA.

Classis *Septimae*

FASCICULUS SECUNDUS.

AMSTELODAMI,

Apud SAMUELEM SCHOONWALD,

M D CCXXIII.

VIRO

perquam colendo, &
perinclyto

JACOBO L'ENFANT,

Theologo apud BEROLINENSES famigeratiſſimo, Societati ſcientiarum, quæ ibidem regiis auſpiciis floret, maximo merito ſuo adſcripto,

HISTORICO primi ordinis,

Inſigne lumen è Galliis Germaniæ noſtræ inferenti,

meritaque ſua eximia in rem ſacram & literariam

novis cumulis adaugenti quotidie,

Hunc

Hunc

BIBLIOTHECÆ

HUJUS

FASCICULUM,

se in ejus ut insinuaret amicitiam, cultumque suum, bonamque æstimationem, insolenti doctrina ejus & virtutibus partam,

publice declararet, atque obsignaret,

cum nuncupatione pro perpetua illius felicitate votorum

dedicatum esse vult

EDITOR.

Ins

Index eorum, quae in hoc *fasciculo* continentur.

I. *Gul.* POSTELLI de linguae *Ebraicae* & *Arabicae* excellentia & penes Latinos necessario usu Oratio. p. 193.

II. *Caroli Friderici* KRUMBHOLZII de *poena* per τὸ ΔΙΧΟΤΟΜΕΙΝ significata ad Matth. XXIV: 51. & Luc. XII: 46. disquis. 224.

III. *Jo. Georgii* ALTMANNI de *Lapidibus Christo testimonium exhibentibus* in Matth. III: 9. Luc. XIX: 40. Observ. 245.

IV. *Bern. Petri* KARLII Filum Ariadneum ab Angelo Dan. VII. traditum ad expediendas difficultates in Apoc. praesertim c. XX. occurrentes. 251.

V. Excerpta ex literis *Eil. Folc.* HARCKENROTHII ad T. d. H. in qua de nonnullis memorabilibus Bibliothecae Emdensis, aliisque agitur, & πενταϛ literarum a *Jo.* à LASCO ad Drusillam *Sissinga* scriptarum exhibetur. 285.

VI. *Isebrandi Eilhardi* HARKENROTHII diss. de *Aenon* prope *Salim* ad illustr. Joh. III: 23. 314.

VII. *Campegii* VITRINGA F. brevis historia vitae 320.

VIII. Index Professorum, nunc in Academiis OXONIENSI & CANTABRIGIENSI docentium. p. 326.

IX. Continuatio Catalogi librorum a Reformatis editorum Angliæ Gallice. p. 328.

Sub auſpiciis divinis!

I.

GVILIELMI (a) POSTELLI,

Regii in Academia Viennenſi Linguarum Peregrinarum & Mathematum (b) Profeſſoris de *Linguæ* Phœnicis ſive HEBRAICAE excellentia, & de neceſſario illius & *Arabicæ* penes Latinos uſu, Præfatio, aut po-

(a) De hoc ingeniorum portento, de quo dubium eſt majoribusne inquinatus fuerit erroribus, an rariori floruerit eruditionis copia, paſſim exſtant doctorum virorum commentationes. Praeter Simlerum, Thuanum, Scaevolam Sammarthanum, Verderium, Thevetum, Pope-Blountium, Gaddium, Morerium, Colomeſium, Bailletum, Richardum Simonium (in epiſt. ſel. ep. XXI.) Teſſierium, Konigium, Natalem Alexandrum, Launojum (de var. fort. Ariſt. in Acad. Pariſ. p. m. 155. ſqq.) Paulum Freherum, Paravicinum (in ſing. de Viris eruditis cent. II. c. 75.) God. Arnoldum, (in hiſt. eccl. ſaec. XVI. c. 22.) Raemondum, Petrejum, Martinum Marrierium aliosque, ſingulari cura paucorum annorum ſpatio Trium virorum inſignium diligentiam occupavit. Illi ſunt J. F. BUDDEUS in Obſerv. Hall. F. I. diſſ. 21. & T. IV. diſſ. 12. (illarum enim auctorem hunc virum ſummum, non celeberrimum Thomaſium, quod Sallengrio,

potius loquutionis humanæve perfectionis Panegyris. (c)

In

grio, V. C. excidit, esse ex Zeumeri Vitis Prof. Jenensium p. 282. & ex ipsius Auctoris introd. ad hist. philos. Ebr. p. 329. & 341. didici,) Thomas ITTIGIUS, celeberrimus Lipsiensium Theologus, in exercitatione peculiari de Postello edita Lips. 1740. in forma, quae dicitur, quarta; & Vir illustris de SALLENGRE in Memoriis literariis. T. I. p. 1--38. & T. II. p. 296. sqq. Adderem & CRUCIMANIUM, qui in Bibliotheca sua Galliae se vitam Postelli viginti capitibus descripsisse testatur pag. 484. nisi nihil hujus laboris lucem vidisse scirem. Noto obiter minus accurate annos vitae ejus collocatos in Lexico-Eruditorum Germanico; Nam (1) non a. 1477. natus est. Neque (1) denatus a. 1582. sed d. 6. Septbr. a. 1581. Denique non annos vixit ultra centum, sed tantum A. LXXVI. M. III. D. IX. Vide quae hunc in finem ex Martini Marrierii, historia Monasterii S. Martini Campensis (quæ foras prodiit Par. 1637. 4.) adnotata sunt dans les *Mem. de liter.* T. I. p. 22. sqq. T. d. H.

(b) Notandus apprime est hic titulus, quo eum in Austria gavisum esse, vix alibi legeris.

(c) Cum omnia fere opuscula, Guil. POSTELLI, valde rara sint, & a pauciſſimis conspiciantur, tum hoc scriptum, quod coram vides, ejus est rarentiæ ut nunquum illud citatum, vel ab ullo eorum, qui ejus acta diligenter consignarunt literis, ejus mentionem factam meminerim. Continet autem tum varia lectu scituque digna, tum vitae ejus singularia, quae alibi in cassum quæsiveris. Quamobrem haud ingratiis id tecum a me heic loci communicari spero. Meum exemplar, praeter quod aliud non vidi, aut ab ullo possideri novi, formis exscriptum est Viennae Austriæ opera Michaelis *Zimmermannii*, a. M. D. LIV. forma, quae quater complicatur. T. d. H.

In primis ſibi obſervandis D. D. JACOBO JONAE, Vicecancellario & G. Giengero viris conſularibus, primariis Regiæ Majeſtatis Ferdinandi Romanorum Boh. Hung. &c. Regis Conſiliariis. G. POSTELLUS Regius Linguarum peregrinarum univerſi apud Latinos Reſtitutoriarum Profeſ. S.

VObis iſta inſcripta nolo, viri optimi, ut aut ullum mei mnemoſynon famamve penes vos aucuper, aut Divinis illis muneribus, quibus vos ornavit Deus, ſplendorem adferre me putem: id enim eſſet ex nihilo aliquid facere, aut aërem verberare velle: Sed ut teſtificatum faciam illis, ad quos hoc ſcripti pervenerit, me ſummopere in vobis admirari & IMAGINEM ET SIMILITUDINEM DEI. Siquidem ſacroſanctæ Maſculæ, Formalis, Mentalisque; & ſuperioris conformationis Divinæ fontem in Imaginem refero, unde auctoritatis veræ baſis, Fœmineæ autem Materialis Spiritualisque & inferioris configurationis Divinæ originem in Similitudinem, unde rationis reſtitutæ fundamentum, quæ utraque ſumma & penes vos veſtri potentiſſimos, vobis Deus & penes Regem conceſſit. Impetrare hoc à me voluerunt (inter quos eſt noſter Schrœterus) multi amici, ut iſta Proëmia magis elaborata oratione prodirent, ſed quum multa mea ſcripta proſtent, quæ quam ſimpliciter, veritate ſola contentus, ſcribam, teſtantur, & præterea expetitam quovis modo famam fumum arbitrer, in re tantilla nolim eſſe mihi diſſimilis. Veſtræ in me benevolentiæ & liberalitatis ſignum hac in re accipietis. Valete viri optimi, & non me ſed cauſam meam, imo univerſi in ea con-

ſtitutum bonum, pergite Regi commendare 1554.
Menſe Februario.

SAcroſanctum hoc animal rationisque capax, quod à popularitate ſive à ſocietate linguæ primariæ etymo & origine vocamus hominem ſumma ope niti debet, auditores humaniſſimi, non tantum ne vitam, ut ajebat ille, ſilentio tranſigat, ſed ut præſtantiſſimis virtutis difficillimæ muneribus fungens, quantumvis præclaræ actionis ſuæ, ante omnia rationem clariſſime in Divinæ prudentiæ laudem referre atque exponere contendat. Quum enim hoc civile ſocialeve animal mutui videlicet colloquii uſu vivens, & cujus gratia omnia conſiſtunt, ut per officii rationem ea transfundere in cæteros homines conetur, quæ illi divinitus ad hoc videntur concredita, ut ad Dei Opt. Max. inſtar ultro beneficiis demerendo fiat HOMO HOMINI DEUS, merito primarium operæ pretium judicatur, ut dum ſe Reip. probare contendit, quanam in re maxime juvare genus humanum decreverit, exponat. Unde quum res novas, ſingularique ad vitam humanam uſu refertas, utilitatisque & honoris pleniſſimas, atque ante hunc diem inauditas neceſſariasque, in hujus Archigymnaſii nuper à Regia Majeſtate reformati, & demum in totius orbis compendium conferre decreverim, pro mei in ſocietatem humanam officii ratione, aut ſaltem pro ſummo bene merendi nixu, jure maximo earundem rationem vobis ſum expoſiturus atque probaturus. Penes vos enim comparatum vobis ab ampliſſimo & tantum non probitate faſtigium humanum ſupergreſſo Rege munus, exponendum primo eſt, uti penes illos, ad quos per ejus ſollicitudinem & liberalitatem pertinet, ut mea opera, in hac tantæ molitionis inſtitutione primum, modo Deus conceſſerit, fruamini. Quare, auditores benevolentiſſimi, & per omnia Di-

vina humanaque jura, & per providentiæ decus, & ut populorum sincera fide suos Reges colentium more vos alloquar, per Regis Sereniſſimi caput vos obtestor, ea attentione & benevolentia, quam sibi quisque merito in re tanti momenti optaverit, velitis hujus meæ simpliciſſimæ & ab omni dicendi apparatu alienæ orationis mentem, scopum, & finem potius, quam verba aut male compositas sententias perpendere, deque tribus potiſſimum rebus quam breviſſime fieri poterit, dicturo, animum si benevolum non dederitis, saltem omnino affectibus nudum, satagatis accommodare. Primo itaque rationibus ultro citroque discussis, de ea humanæ conversationis parte, sine qua homo alioqui sociale Animal, erga alterum hominem in deteriori conditione existit, quam sint inter se muta animantia, vocis ubivis ea permoventis, nutibus inconditis viventia, dicam, hoc est de ipsa ratiocinatione aut de vocis sermonisve usu, & quænam toto in orbe, *noſtris temporibus ad summum intellectus conatum provectis*, sint linguæ & præstantiſſimæ, & maxime una cum noſtra Latina expetendæ. Secundo autem de Rege agam, cur ob summum bonarum literarum amorem videatur, non tantum quod hanc suam Academiam tanquam plantarum viviradicumque Reip. fontem reformare conetur, sed qui ob vitæ probitatem toti præscribat orbi digniſſimus, & qui licet singularibus Animi, Corporis, & Sanguinis dotibus sit ornatiſſimus, nullique cessurus, tamen hac una re quod nunc velit per excellentiſſimas ampliſſimasque totius orbis linguas universum genus humanum (uti Deus à principio retineri volebat) reconciliari, inque sibi concreditis Regnis primas radices cum sermone Latino agere, est facile universi Imperatores, Reges & Principes post se relictu-

 rus

rus & ſuperaturus. Tertio & ultimo in loco de me exponam, quanam ratione ſit impulſus rex, ut Linguæ & excellentiſſimæ & ampliſſimæ in ſuum Archiducale Gymnaſium per me principia transferri voluerit, & cur ego unus mediocri potiſſimum humanarum literarum cognitione, quique jam fere toto decennio à literaria iſta profeſſione ceſſator fuerim, in hanc excitandarum linguarum iſtarum curam, utque earum rationes exponerem, fim delectus, quum maxime Rex domi haberet, qui hoc & præſtare & longe quam ego, diligentius in hoc poſſet verſari curriculo. Prima autem meæ propoſitionis pars hæc fuerit. Græci nobis in hominis deſcriptione, vocem admiranda proprietate tradidere, quum dixerunt ἄνθρωπος ἐστὶ ζῶον λογικὸν, quod eſt perinde atque ſi dicas Homo eſt Animal logicum. Quod enim ut vox λόγος tam ſermonem quam rationem ſignificet, ſit uſu receptiſſimum, omnino neceſſarium eſt, ut hoc nomine accommodata ad utramque notionem ſignificatione utamur, quum Latinis verbis Græca reddere fideliter volumus, ita ut non tantum more uſitato vertamus Hominem eſſe Animal rationale, ſed multo fidelius cum ratione Animal loquutorium aut ſermocinatorium. Logicon enim loquutoriumcum ratione atque rationis plenum notat. Nec revera homo ab altero quovis homine hominis loco, hoc eſt pro ſociali animali, quod tamen eſt ejus finis in Repub. poteſt haberi, niſi linguæ beneficio converſando teſtetur, ſe à rationis obſervatione non eſſe alienum. Quum igitur lingua, & ejus in ſermone uſus, ſit non minus indicium hominis, quam ipſa ratio, merito quisquis linguæ ejus gentis, penes quam agit, uſu deſtituitur, licet non ſit ratione deſtitutus, tamen veluti uſus rationis expers & Reipub. in qua verſatur, omni-

no

no quoad loquatur inutilis ac perinde uti nullus judicatur. Deus itaque Opt. Max. quum post rationis munus in singulis hominibus abditum nil illo suavissimo munere loquendi dederit divinius (Nam si una loco conjuncti non loquantur, erunt perinde atque si non essent) diligentissime nobis perquirendum & observandum est, inter linguas innumeras toto in orbe sparsas, quænam sint & in se & suo in usu præstantissimæ, ut illarum usum nobis quam primum comparare contendamus, latissimeque societatem humanam juvare ornareque, & per illa linguæ amplitudinem veræ æternaeque legis & religionis commoda diffundere curemus. Sicut enim ratio omnium præstantissima apud quoscunque populos esset, magis quam apud nos usitata, deberet prima quaque occasione à nobis perquiri & amplecti, sic & lingua rationis filia & ministra apud gentes quascunque sit, debet in suo praestantissimo gradu perquiri & edisci. Licet enim LATINA lingua à Noacho sive Jano ante linguarum confusionem in Latio ad Antipolim instituta, tanquam aurei sæculi dux; sit digniſſima tam ob cultum & elegantiam quam ob antiquitatem, ut posset toti orbi à victore universi offerri & coacte obtrudi, tamen quia omne bellum est injustum, quod sine ratione, quae merito corda debeat vincere, suscipitur, & quia obtrudere linguam cum armorum & belli violentia commune est Tyrannis magis quam legitimis Principibus, consultissimum & æquissimum est, ut contra eorum populorum, quos ratione sibi per suos Principes subjicere illa debet, linguæ edisçantur, ut Latinis rationibus in ipsorum linguas transfusis possimus justissimam & æternam cordium illorum victoriam diffundere & consequi, donec aureo saeculo Latina toti imperitet orbi, quod demum futurum est,

quum ipsa matrem suam, ex qua orta est, Adamicam sive Hebraicam sibi rursus conjunxerit, quæ per Janum Phœnicem, in Latium primo est advecta, quod ipso adhuc arguit charactere. Pridem vero inter mortales illa quæstio obversari visa est, quænam sit inter omnes linguas & prima & præstantissima. Nec est ulla gens tam barbara, quin & putare videatur, & asserat suam esse cæteris præstantiorem, eo quod in suæ Reip. moderatione pro hominum societate ita suis popularibus est usui, sicut quævis eloquentissima praestantissimaque esse posset. Licet vero apud Antichthones Cataini, inter Orientales Persæ, inter Occiduos Thusci de sua loquendi suavitate, suo judicio maxima glorientur, non tantum quod sibi ampliffima & omnibus numeris videatur absoluta, sed quod à vicinis populis expetatur, tamen præter philautiam cæteris communem nihil habent, in quo sint per Reip. usum cæteris vel barbarissimis meliores. Facile itaque linguarum omnium princeps illa est, aut quæ paucioribus appositissime, vocibus ad res significandas aptissimis, instar sapientis multa complectatur, aut quæ suo usu latissime diffundatur, aut quæ utraque excellentia ante cæteras polleat. Quum autem sit necessarium ut Deus, qui est perfectionis auctor sapientissimusque illam origine primam ordinaverit fore, quæ pauciffimis multa appositè comprehendat, quum sola HEBRAICA hoc proprium habeat, dubium nullum superfuerit, quin primum locum & ordine & dignitate ante omnes cæteras obtineat. Sacrosanctis vero & toti orbi invictis memoriis expositum est, hoc est sacris literis, hanc unam divinitus miraculoseque fuisse jam à Deo in usum Ecclesiæ ter introductam in Adamo, in Moseh, in Christo, parentibus primis, illo legis naturæ, Mose legis scriptæ, Christo au-

autem legis gratiæ. Divinitus enim illa in Adami animo & tabula raſa impreſſa fuit, quum ἀυτόλαλος, ſponteve loquens quod nulli mortalium poſtea contigit, nomina veri Etymi rationem habentia rebus omnibus impoſuit. Labium vero unum primumque illud fuiſſe arguunt illæ voces antediluvianis temporibus ab ipſo mundi principio expoſitæ, quæ ſui Etymi ſive veriloquii ſenſum, non niſi in ipſa lingua Hebraica poſſunt agnoſcere. Nam ubi Eva ſive Chava à vivendo, Cain à poſſidendo, Seth à ponendo & cætera interpretata dici poſſint, in nulla alia lingua quam in Hebraica id probari poteſt. Voces enim Chavah à Chaiah, Cain à Canah, & Seth à Sath in ſola lingua Sancta, hoc ſignificare poſſunt. Sicut autem in Adamo, qui à nullo edoceri more cæteris hominibus (ut loqui poſſint) neceſſario per auditum ut loqueretur potuit, ita Divinitus eſt expreſſa ut omnia nuncuparet, & inſtar naturæ omnia per formam, materiam, compoſitum, & proprietatem exprimentis, tribus tantum literis themata componentibus & inviſibilibus punctis efferret, ſic Moſi in tabulis lapideis utrinque per vim Spiritus adactis in monte digito Dei exarata, ita ut ſaltem illius voces Adamo, voces autem & characteres Sancti Moſi traditi ſint, miraculoſiſſime conſtantibus duabus literis Mem finali & Samech, quod corpore omnino clauſo in hac ſola lingua ſint. Chriſtus vero Deus & homo, & characterum ſanctorum & verborum (quum neutrum arte Grammatica, ut cæteris opus erat, didiciſſet) peritus, ad legendum usque & intelligendum Eſaiam, librum in ſacris eloquentiſſimum, nobis confirmatiſſimum facit redditque, quam ſit in ſummo, penes providentiam quæ illam ter inſtauravit, pretio. Non poteſt itaque non eſſe prima, quam conſtat Divinitus in

Lege Naturæ ſcriptæ & Evangelicæ principiis fuiſſe miraculoſe inſtauratam. Arguunt autem etiam antiquiſſima vocabula, quæ hactenus Latina credebantur, in orbem occiduum fuiſſe (quod jam veluti per tranſennam indicavimus) à ſecundario univerſi parente Noacho delatam multis ante annis, quam confuſio Babylonica in Linguæ unitatem à Deo induceretur. Hinc Latinum nomen & Latendi verbum Hebraica eſt origine. Janus Vinarius pater, Saturnus urnæ in locum ſacrum depoſitor, Thuſci Sacrificatores, Umbri pro Gumris à Gomero natis, Gomrani etiam Gallorum fratres, quos transpoſitis literis Germanos dicimus, Gimbri, Cimerii, Galli, Cœlum involucrum univerſi quaſi Golem aut Gelum, Deus à Dei ſive Dai, Jovis à Jovah, Reah, Veſta, Sum verbum quod eſſe, poſitumve ſtare ſignificat, & innumera alia, tam à nobis in opere de Ethruriæ originibus, quam ab aliis à nobis notanda, notataque, ſunt ab ipſa Lingua Hebraica, quæ Charactere Samaritano & Phœnicibus uſitato ſcribebatur, pleneque confirmant Primam perfectiſſimam eſſe. Cogunt autem nos, Auditores humaniſſimi, duæ Rationes, ut primo in loco habeamus. Quum enim ad unum usque JOD ſive Jota, & ad illius apiculos tres atque cætera literarum, punctorum, accidentiumque genera velit nos Chriſtus Rex regum Sacra Legis divinitus ſcriptæ volumina diſcutere, donec omnia ſic prius cognita fiant, illud in nulla alia Lingua & Charactere, quam in hoc Sancto primoque fieri poteſt. Præterea Error illius Synagogæ, quæ ſuum Regem Judæorum, quantumvis ejus interfectorum Jure Civili Romano inſcriptum declaratumque reprobavit, ſacroque etiam poſt mortem percellere oſtraciſmo ſategit hactenus, non poteſt ulla via demonſtrari, niſi per illos libros ſecretis-

simos in hac Lingua conservatos, & ante Christi tempora per manus traditos, in quibus plane Evangelica Legis interpretatio, quam confirmaturus venerat, omnino descripta videtur, quem sensum ad hanc diem nobis enucleaturis conservatum, maluit Pharisaica gens una cum Rege suo ejus assertore reprobare, quam Divina Decreta suis traditionibus novis & justitiariis quæstuariisque præferre. Hæc itaque una Divina verba, sententiis, ut ajunt, qualia & sapientium esse debent, prægnantissima continet. Latissime autem post hanc Hebraicam in totum orbem una cum Judæis sparsam, inter omnes illas, quarum memoria ad nos unquam pervenit. ARABICA diffusa conspicitur, quæ præterquam quod defiexis paulatim à prisco usu aut vocabulis aut significationibus, totam Hebraicam, Syriacam primam, quæ Christo vulgaris erat, & duas Chaldaicas Jerosolymitanam & Babylonicam intra se complectitur, hodie tam late patet, ut in tota fere Asia, Africa & tertia Europæ parte, sit Imperatoribus Ismaëlitis communis. Quamvis igitur huic non sunt concessæ primæ dotes, summa tamen amplitudo, quæ ipsius primæ (si sapientia fuissent usi Abrahmanes Syriaci, hoc est Phœnices rariſſimique sua Rep. florente homines, quos Judæos dicimus) propria sub suo Rege esse debebat, concessa huic uni videtur. Pauciſſimis enim verbis multa concludere sapientissimi solliusque Dei est, qui in sua Sancta & jam Quater miraculose instaurata Lingua Hebraica hoc præstitit, cujus Divinæ eloquutionis non modo sententiæ & voces, sed etiam Numeri, Characteres, Formæ, compositiones, apices, situs & commutationes multifariæ, atque adeo accentus variorum generum, & puncta loco vocalium usurpari solita fidelissima traditione & ratione jam à Mosis usque tem-

temporibus per 7. ejus alumnorum Senatum continuis succeſſionibus tradita & conſervata, & ſtatim poſt Regis Judæorum adventum ſcriptis demandata abundantiſſimis ſignificationibus & propterea ea usque Jod & minimos apices penſitandis ipſo Rege auctore, turgent pollentque, unde in ipſis verbum ſuum abbreviatum voluit Deus ad unum usque illud Jota diſcutiendum exponere. Nam gloria Dei eſt, ſic abſcondiſſe verbum, ut Regum gloria eſſet illud interpretari. Altera aut inter hujus alumnas, ita late ſocietati humanæ componendæ (Arabicam velim intelligi) & retinendæ, tam Alcorani ſpectatoribus per eam in Chriſti agnitionem conducendis quam innumeris omnium Doctrinarum auctoribus in illa proſtantibus & evolvendis eſt diffuſa, ut nulla unquam tam late ſeſe toto in orbe terrarum dilatare viſa ſit. Medio inter utramque loco eſt *Syriaca* illa, quæ Chriſto fuit vulgaris. Præterquam enim quod tum libros ſacros Catholicis interpretibus fretos, tum maxime novum Teſtamentum in iisdem plane verbis & literis, quibus & Chriſtus ipſe & ſui Apoſtoli, Diſcipuli, primariique ſectatores à terra ſancta excitati prodiderunt, & explicarunt, incorruptiſſime continet (ubi in dubiis ſaltem nominum propriorum explicatoriis ſit prima novi Teſtamenti etymologia neceſſe eſt) in uſu etiam eſt illis fere omnibus Chriſtianis, etiam ritu Græcorum initiatis, qui ſub Iſmaelitarum jugo duriſſimo tantum non oppreſſi ſuperſunt, in Judæa videlicet, Aedumæa, bonaque Arabiæ Petreæ parte, in Syria, Palæſtina, Phœniciaque in Gallilæa, Syrophœnicia, Cœleſyria, Damaſcena, Chalybonitide, Adiabæne, Aſſyria, Meſopotamia, Sofene, ſub primæ ſedis Petri auctoritate in Antiochia ab ipſis prætenſa. Præterea iidem populi aſſerunt etiam latiſſime toto in Oriente ad finem

usque Asiatici orbis communem esse illis Christianis, qui nostrorum socordia imo nostra omnium negligentia in dogmatis Nestoriani aut titulo solum, aut etiam hæresi, totis jam mille annis versantur, & ubique fere servitute Ismaëlitica Muhamedicorum premuntur, conquiescuntque tamdiu, quoad ipsos Divina per nos providentia respexerit. Sed quod unum maxime est dolendum, sensim depereunt in illis locis, qui etiam constantissimi videntur, ea una injuria, quod librorum pro sacris conservandis & ediscendis summa penuria laborent, duarum rerum tantum constantissime tenaces. Primum quod sint intincti & Christiani: Demum quod à Christianis occidui sive Latini orbis habitatoribus sint aliquando ab his tenebris & jugo liberandi. Heus Christianissimi Latini socordiam, dementiam, an meram etiam impietatem atque sacrorum irrisionem dicam, nescio, qui in tantis honoribus, tanto luxu, in tantis opibus constituti, & imperio ipsius Christi sanguine parato & parto ditati, & ita suos fratres negligunt, ut ne verbis quidem & solari illos dignentur, à quorum Ecclesia primus Evangelicæ doctrinæ consensus in totum orbem (quamvis partim hodie depravati sint) dimanavit. Sed caveant ne justissima Dei vindicta ob hanc Socordiam, Avaritiam, Luxuriam & Superbiam sub Ismaëlitis hoc ipsum illis contingat, quod totius Orientis Ecclesiis vident contigisse. Unius Typographiæ Evangeliorum in ipsorum lingua expositæ beneficium, potest ipsi Christo totum Orientem restituere. Hæc quod ad linguarum rationem attinet exposuerim, de Regis in hanc considerationem, regia plane attentione paucis dicturus, quanam videlicet ratione Rex ANTIPOLITANORUM has linguas fovendas susceperit. Romæ enim Regique Romanorum tu-

tu-

tuli ob ſceleſtiſſimam Romuli & Fratricidæ & Patricidæ, & Patriæ everſoris, ſanctæque totius antiquitatis memoriæ ſummi deſtructoris, recordationem, in Rege tot Divinis muneribus ornato, meminiſſe nolo, ſed ipſius Regni & Urbis ſumma antiquitate & primaria totius mundi Jurisdictioneque primordia volo ad Chriſti regnum in eo promovendum ſuſcitare, ut ſicut Antipolis in unitate linguæ ſaltem 1500. annis ante Romam condita, ſic ab ejus Rege unitas reſtituatur. Memoriis enim conſtat certiſſimis, Antipolim civitatem, quæ inſtar omnium civitatum mundi eſſet, Mille ſaltem & Trecentis Annis ante Romulum & Romam, in eodem loco fuiſſe à Jano univerſi parente poſitam, ut propter Imperii occidui ſive Inferorum aut Temporalis Regni jus, omnium Civitatum mundi inſtar, univerſum colligens, planeque Hercoliah conſtitueretur, & altero nomine Janiculum vocaretur. Quum autem Satornus ille Sabbathius Saga Chameſis per maledictionem hæreditate privati & fratribus ſervitutis jure acquirentis filius, quarta generatione natus, ab Aſia ſive à ſuperis orientalibusque partibus veniſſet in Hattaliam, quae poſtea Italia dicta eſt, Sanctiſſimus ille univerſi parens Noachus, qui dicebatur ab invento optimo vini Janus, & partem ipſi nulla ratione debitam, & in poſſeſſione & in Urbis titulo, & in Italiae vocabulo dedit. Nam quod latuiſſet ille maledicta proſapia homo apud eum Latium provinciam Tyberi fluvio orientalem, à qua Latini, partem autem urbis Janiculae in eandem plagam vergentem Satorniam de ipſius nomine vocavit, ut olim quum exhaeres jure divino appareret in Etymi ratione, nulla illam fuiſſe jurisdictione conſtaret. Electio autem loci facta eſt à ſacroſancto parente univerſi, Aſtronomiae tam perito, ut non mi-

minus ex Aſtrorum diſpoſitione, quam divinis oraculis diluvii cladem prædixerit, genusque humanum cum totius naturæ greſſibili volatilique apparatu a clade aquarum liberarit, propterea quod in ipſum locum confluunt duorum præſtantiſſimorum ſignorum cœli influxus, Capitalis videlicet & Cordialis, quæ in fabulis Græcanicis Aries & Leo vocantur. Aeternum enim fore duplex mundi imperium neceſſe eſt, ubi illa duo ſigna una concurrunt, eo quod præſtantiſſimas vitæ humanæ partes Cerebrum & Cor moderantur. Unum ſpirituale, in Judæa ad locum ſacrum religioſumve Adami ſepultura toti orbi ſacrum: Alterum temporale, in Antipoli ſive Janiculo, in quo loci etiam ſacri, toti generi humano Religioſi, cauſa, voluit Noachus ſepeliri in æterni Imperii baſim, cujus loci hominisque, ob ſanctorum patrum memorias ſceleſtiſſimi viri facinoribus impuriſſimis diſſimiles, alterum nomen capitis pœna vetuit proferri Romulus, *indignus qui hic ſcribatur, niſi quia nomen impiorum fœtore ſuæ memoriæ, putreſcet. Hinc Valerii Sorani viri & doctiſſimi & optimi in equuleo ob nomen prolatum inſuti crudeliſſimus obitus.* Aureum itaque ſæculum in Antipoli ad Janicum inſtitutum, & per electionis Cœlique vim ad æterni Imperii baſim, poſitum atque à Romulo ætatis ferreæ duce in ſuis memoriis deſtructum, in cauſa eſt, ut ejus Sacroſanctas origines Regi omnium Chriſtianorum optimo & tantæ authoritatis principi reſtitutori exponam, ne nomen ejus in Babylonicæ Romuleæque Romæ fœtore conſortioque amplius commaculetur. Nam cadere illam putridam memoriam neceſſe eſt, ſuumque Regem temporalem Antipolitanum reſtituto primo nomine & juris cognitione aſſertioneque repetere. Quum itaque veſter ille ô Gemrani, imo

ô vos

ô vos omnes populi, quotquot, in orbe Christiano estis Latina lingua freti, vester inquam & Antipolitanus Rex Ferdinandus, assidue pridem cogitaret (ut omnes homines & maxime Christianos principes facere par est) quanam ratione præstantissima & nunquam postea convellenda fieri posset, ut Pax Concordiaque Christiana atque demum totius generis humani & latissime & diutissime compararetur servareturque, Deus qui per Spiritum suum tanti muneris vult auctor haberi, eo quod agens non nisi in patiente disposito (ut ajunt Philosophi) agit, tantorum voluit misereri laborum. Nam quum humanitus nulla pateret via, qua id fieret aequitate utrique parti, hoc est & principi & populo probata, vel sola auctoritate principis, sed sine ulla molesta violentia recepta, aut demum cum sanguine justissime & à solis ipsis qui sese ratione sponte spoliant animantibus effuso, inculcata, rebus apud homines desperatis, Divinitus modus omnium facillimus, optimus, & omnino necessarius sese obtulit. Quum enim sit necessarium, ut duce Ratione & locutione mundi ampliſſima, hoc diviniſſimum totius mundi munus procuretur, restituaturque LINGUAE UNITAS cum RATIONIS UNITATE, sicuti Deus à mundi principio statuerat, Rex autem & si linguarum multarum sit peritus, ut si quis alius Christianissimi princeps, tamen quia Hebraica, Arabica, Syriaca, in quibus hoc est constitutum, & quae facile de fama usuque illi innotuerant, non erant illi ita notae (nisi forsan conjectura potius, quam aut Doctrina aut usu) ut judicare per se posset hoc illis esse positum, Deus ille concordiae parens suppeditavit ipsi instrumentum tantae rei sub eo promovendae aptum. Ea itaque de re tunc omnino incogitantem *Joannem Albertum* WIDMESTADIUM

in illis linguis & quam late pateant instructissimum, sed tunc, ut diximus, usque adeo incogitantem, ut nisi injuria bellorum in Germania civilium, patria pulsus, atque cum uxore & liberis exilio suo, locum in Austriaco Regno deligere coactus fuisset, apud suos Suevos, in quorum Republica cum dignitate fuit, delituisset, in hanc tantam molitionem divexare & quorsum vellet rapere, voluit providentia. De hominis alioqui, de Repub. omnino benemeriti doctrina & virtute dicerem, sed malo ut meo silentio æstimandus relinquatur, quam ut à me maximas, quibus dignus est, laudes reportando ob amicitiæ nostræ jura, gravetur. Oblatum sibi Divinitus hominem, Cæsar hic noster, (in eo enim honore etsi decreto septemvirali Germanico designatus nondum esset, mihi tamen censerem MEUM, MEUM inquam, qui conatibus & factis dignissimum se gerit Antipolitanum Regem, judicarem esse reponendum) quum statim à primariis consiliis adhibuisset, & mox, quod vix multis annis penes tantos principes assequi, etiam excellentissimi solent, summam fidem homini habere cœpisset, ita ut Provinciis Austriæ orientalis præfectum constituisset: tunc Divina sanctorum desideriorum lux cœpit affulgere. Nam quod Rex ipse per occupationes invenire atque habere non poterat, iste unus suppeditare abunde ut potest, cepit, modum videlicet tantæ pacis instituendæ & comparandæ. Eodem enim desiderio atque Rex pridem captus, fategerat encyclopedias usu edoctus, linguas ipsas ad tantam molitionem necessarias, jam à quo illarum utilitatem noverat ita comparare ut ad perfectissimam Latinae, Graecae, Germanicae (in qua quamvis vulgari excellere ob ejus difficultatem summam laudem puto) cognitionem adjunxerit Hebraicam & Chaldaicam, us-

que adeo, ut nil sit tam abditum in utraque lingua, quin illud attigerit. Demum, quod est magis mirandum, in ipsa Italia de Syriaca & Arabica, quum temporibus Clementis septimi Pontificis Max. qui urbe direpta ad saepe jam commemoratam universi concordiam *Nicolao Schombergio* Cardinale Capuano suadente feliciter hujus opera usus aspirabat, summa clementia & liberalitate tantum sit assequutus, ut non paucis utriusq; linguae voluminibus ex Asia & Africa comparatis comportatisq; posset etiam praestare professorem, & interpretem. Hic nactus tam praeclaram occasionem penes principem, & ab adversariis maledicentissimisque hominibus, usque nullo unquam ab eo beneficio affectis, nedum a bonis laudatissimum Ferdinandum, uti à cujus votis (liceat mihi in ejus nominis etymo, quo in hac ratione dignissimus est, sancta primaque lingua uti) Judicii Divini vis in fontes & sceleſtos rationis eversores promanet, fructificet, & procedat, statim exposuit commune alioqui utrique votum. Licet enim illum Rex in Exarchiis Austriae orientalis Magistratu, hoc est Cancellarii honore donasset, se tamen optare omnino, ut vel nocturnis horis, postquam interdiu per publicas curas non liceret, aliquot discipulos, potissimum in lingua Arabica institueret, donec aliquis adesset, qui hoc muneris suscipere posset, efficereque tam ut in animos hominum ampliſſima lingua mundi, penes Gemranos in orbe Latino gradum faceret, typisque exponeretur, quam ut in totam Asiam, Africam, & Europam Evangelica lux eadem lingua exposita, & rationibus Divinis communita diffunderetur, & referretur. Se autem habere domi Syrum, hominem lingua Christi sive Syriaca praeditum, cujus opera & ad transscribendos sacros Codices il-

illius linguæ, & eam linguam exponendam uti, quoties Rex vellet, posset. Multis porro iisque prudentibus & bonis fieri non posse videbatur, qui muneri tanta negotiorum mole occupato & præpedito præesset, promovendi una cum Evangelio illis excusso, atque totum in orbem diffundendo linguas, negotium sustineret. Expectabatur igitur occasio, ut Deus tam sanctis utriusque desideriis prospiceret, & aliquem huc demitteret, qui hanc Restitutionis omnium per linguas sollicitudinem susciperet, divinisque & utriusque votis tam sanctis faceret satis. Ecce reluctari visis jam omnibus, homineque tantis curis districto, commodum venit illi in mentem olim confirmatæ inter nos amicitiæ Romæ, quoquo modo in eodem desiderio & linguarum studio in universi Concordiam comparato totus essem, aut tempore saltem initæ amicitiæ, fuissem. De Regia itaque voluntate sollicitus & securus ad me scribit, fore, ut si quisquam inveniretur, qui vel mediocriter peritus saltem *linguæ Arabicæ*, quæ totius mundi maximæ nomine merito vocari debet, ut posset, & principia ejus tradere, & Typographiæ ejus instituendæ præesse, se ipsi Regia liberalitate, de qua plurimum sibi pollicebatur, de honorario prospecturum, optatque suis ad me literis, ut unus possem ad Regia vota adesse. Audite igitur hoc unum auditores cordatissimi, & considerate diligentissime, una cum ea parte quæ ad me attinet primariam Divinæ providentiæ de genere humano sollicitudinem. Jam fere totis XV. annis omnium studiorum rationes eò contuleram, ad hoc etiam pene αὐτοδίδακτος inque summis difficultatibus linguæ Latinæ mediocri cognitioni, Hebraicæ, Chaldaicæ, & Græcæ principia conjunxeram, ad hoc jam ante XX. annos Arabicæ linguae artem Con-

ſtantinopoli, in Regia legatione de quibusdam (d) rebus repetundis agens, utcunque degustaveram, licet ab eo pene tempore, nusquam illi ampliorem dare operam, aut adverſis rebus, aut peregrinationibus occupato, mihi licuit. Turcici etiam & ſermonis Graecorum vulgo nunc viſitati mediocrem peritiam, & praeceptis concluſeram, ut liceret mihi aliquando harum linguarum praeſidio, illud ſummum lumen quum omnium Doctrinarum, tum maxime Sacrarum, quod nobis linguae ſanctae beneficio obortum eſt, refundere in totum orientem. Verum usque adeo Divinitus injecta mihi inceſſerat cupido ante proxime transactos duodecim annos, hanc mundi univerſitatem per maximae linguae beneficium Divinitus fere jam in toto noſtro Hemisphaerio ſparſum & una cum Evangelio ſpargendum in ſummam concordiam & pacem reſtituendi, ut ad parandos comparandosque libros huic molitioni utiles, hoc eſt ſacros, me omnino compoſuerim. Prima enim mea peregrinatione in orientem de re Medica, cui tunc ſtudebam, deque Mathematicis, Phyſicis & caeteris literis humanioribus rationique conjunctis disciplinis unica fere cura fuerat, ut videlicet optimos ejus linguae libros ad nos conveherem, parum tunc perpenſa ſacrorum ratione. Licet itaque meae tenuitati ad peregrinationem rurſus inſtituen-

(d) Videlicet in India diem ſuum obierat civis quidam Turonenſis, dictus Cruſillon, qui moriens reliquerat ſummam ter centum mille ducatorum, qui crediti erant fidei Ibrahimi Baſſa. Hos repetitum miſerat rex Franciscus I. Conſtantinopolin Poſtellum in contubernio legati ſui D. *de la Foreſt*, ſed fruſtra ultra ſesquiannum in illa urbe commorati fuere, nihil obtinentes licet Ibrahimi illius gula laqueo jubente Sultano frangeretur. T. d. H.

endam neceſſaria eſſent admodum Ducentorum & quinquaginta aureorum coronatorum Regia ſtipendia mihi praelectionis Regiae nomine repræſentari quotannis ſolita, licet etiam Sacerdotiorum non contemnendus, & quem ſtipendiis Regiis practuleram proventus, mihi fuiſſet in eam rem percommodus, tamen quia neutrius muneris (non adprobante meam profectionem Rege) poteram jure ſalaria niſi præſens adeſſem retideremque demereri, pacis publicæ procurandæ cauſa, illis valedixi, & ſatagens in idem ſtudium conducere ſumma tunc fama probitateq; ſubnixa conſortia mundi, penes quæ nudo mihi tunc divertere hac de re viſum eſt: Decrevi, ſicut in præfatione ad primum librum noſtrum, de Orbis terræ Concordia adparet, librorum ſacrorum aut inveniendorum, aut in eandem linguam Arabicam convertendorum cauſa Orientis regiones, inſtituta etiam Jeroſolymitana, ut terram ſanctam depingerem peregrinatione, repetere. Nec mora, ſtatim adpulſo in Syriam ante tres Menſes ibi exactos, ſuppeditata ſunt abundantius omnia, quam vel totis XX. annis mea potuiſſem ſollicitudine conſequi: Incogitans enim incogitanti de hac re adfuit Legatus Regius, qui mihi quum auctoritate, tum opera, omnia ſupra quam à quoque auſus fuiſſem ſperare, comparari curavit, ut ſibi per cæteras Aſiæ provincias Conſtantinopolim usque comes itineris adjungi me paterer. Itaque jam ante proxime exactum triennium redux ab ea peregrinatione, (ut jam ante penes multos inceperam) penes maximos quosque principes aut magnates Chriſtianos, aut penes illos qui apud eos ſumma ſunt auctoritate, & illorum honori conſultum ut maxime ſit, velle debent, (tam pauci ſunt qui ſint quod audiunt) nullum non moverim lapidem ut aliquis inveniretur, qui ob ſummum gloriæ

Christi splendorem susceptа mecum hac cruce, in simile pacis universalis & concordiæ studium ferretur, & consentiret, atque ante alia omnia tam Doctrina, quam typis linguam hanc totius orbis ampliſſimam Arabicam, multiplicare, promovereque in orbe Latino ad Ismaëlitarum conversionem conaretur. Solus ille, quem prætermiseram: ô principem revera Christianissimum, & qui aureum sæculum restituat dignissimum, solus inquam Antipolitanus Rex, quem ab Angelo Romæ præside Arielium sanctius vocaverim (Nam sine equulei Romulei timore possum alia Romæ nomina nunc, ut omnia restituantur, proferre) Rex sui potentissimus atque sapientia virtuteque illustrissimus, de eadem re cogitans, me per suum Cancellarium hoc ipsum jam diu mecum mente volventem invitavit ultro, quum desperato omni humano praesidio, à me ipso, hoc est, à propriis sudoribus, sicut & peregrinationis sumptum ad tantam molitionem accipere cogitarem, & pro viribus jam adniterer. Ubi autem adveni, Deus bone, (hic enim taceбo quanta me benignitate & comitate, Rex ipse humanissimus exceperit) quanta sum exceptus benevolentia, quanta Charitate penes nostrum *Widmestadium* receptus, & commendatus, ut qui ab uno ante viderer agnosci, jam penes Regem multos amicos, & primaria auctoritate viros mihi comparatos, cernerem & factis ipsis revera probarem. Nam ut caeteros praetermittam, quanta sedulitas fuit susceptа à magno illo & probitatis & doctrinae lumine, dico à *Jacobo* illo JONA Regni totius Vicecancellario, linguaeque sanctae peritissimo? Quid non debeo ferre acceptum summae humanitati, probitati, prudentiae, & etiam liberalitati D. G. *Gienghéri*, primarii Regiae Majestatis consiliarii? Partim

tim tantorum virorum cura, partim noſtri Widmeſtadii in literas propenſione, ſum in meorum votorum finem conductus, & in hujus profeſſionis literariæ curam, non ſtipendiorum ratione, (ſiquidem id mihi eſſet ab Equis ad Aſinos quod ajunt,) ſed optima illa ſpe, quam de tanto Rege erga rem tanti momenti inclinatiſſimo concepi incitatus, ut qui Nominis in toto mundo primi titulos habet, etiam veritatem tanto nomine dignam noſtra quantulacunque fuerit ſollicitudine & opera, & factis, aſſerat, & memoria æterna in Chriſti gloriam conſervet. Dixi de tribus partibus à me in exordio propoſitis, auditores, expoſui rationes illas quibus tam ſemoti animi, uti in Hiſpania, in Gallia, & in Germania ſuſcitati, nunc hoc reſtitutionis omnium tempore in unius Divinæ providentiæ laudem & ſummæ pacis procurationem coaluerint. Supereſt ut paucis ad noſtræ tractationis & deliberationis ſcopum veniamus, cui uni rurſus veſtram attentionem ut mihi ſit comparata, rogavero. Non poteſt ulla alia ratione Pax illa Aurei ſeculi, quæ una & Deo & cœlitibus, hominibusque omnibus, & maxime bonis in ſummo voto eſt, cujus cauſa mundus eſt conditus, & à Diluvio per Janum illum aurei ſæculi ducem liberatus, componi & haberi, niſi per linguarum triplici modo præſtantiſſimarum ulum comparetur. Dixi in ſuperioribus, linguæ triplicem eſſe excellentiam. Primam, ut pauciſſimis aptiſſime multa comprehendat. Alteram, ut latiſſime ipſo uſu lingua ipſa pateat, Tertiam, ut quatenus licet utroque modo excellat. Primum Hebraicæ, alterum Arabicæ, tertium Syriacæ, ante cæteras competit. Neceſſaria igitur ante alias eſt Hebraica ſanctaque Adami, Moſeos, & Chriſti, jam ter miraculoſe videlicet in legis Naturæ, Scripturæ, & Evangelicæ principio

inſtituta, confirmata, atque olim in Latini ſermonis baſi collocata, eo quod ab ipſa, tanquam à matre duæ cæteræ cum Aethiopica & Chaldaicis, pendent, atteque conſimili conſtant, ut plura paucis menſibus aſſequatur Syriacæ, Arabicae, aut Chaldaicae, qui fuerit Hebraice doctus propter originum artis rationem, quam alioqui multis annis illius imperitus, etiam ſummis ſudoribus poſſet conſequi. Primarii itaque nominis Rex ob linguae Arabicae faciliorem aſſequutionem optat ſanctam primamque, & in qua ante diluvium Seth & Enoch ſcripſerunt, linguam edoceri. Ut univerſus Iſmaëlitarum populus lumen Evangelicum recipiat. Rex primarii in toto orbe juris cupit, ut ſui Archigymnaſii Auſtriaci alumni Lingua maxima mundi, hoc eſt, Arabica formentur, inde in univerſum, animalis ſocialis munus cum ea impleturi. Clementina de Magiſtris ſanctio eſt, qua nulla unquam in Eccleſia Chriſtiana utilior conſtituta, in Concilio Viennenſi ad Chriſti imperium per linguas iſtas promovendum ſacri Belli tempore promulgata. Ea hactenus totis circiter quadringentis annis principem qui illam exequi curaret, infructuoſe expectabat. Quum itaque veluti conſepulta jaceret, & tantum non extincta judicaretur, à Rege, univerſitatis hujus curam paternam gerente, ſuſcitata eſt. Quod enim Hebraicae, Chaldaicae, & Arabicae (nam Chaldaea prima Syriaca eſt) ſtudia commendantur, ut Pariſiis, Oxoniae, Salmanticae, Bononiae & ubicunque curiam Romanam reſidere contingeret, haberentur Magiſtri ſufficientes illarum interpretes, hic noſter revera actu Antipolitanus Rex primus, exequitur, duarumque interpretandarum munus mihi commiſit, cui utinam ita poſſim reſpondere, ut ad id omnino me imparem ſentio. Tertiam enim

prae-

prælectionem non essem ut illam absolute complerem recusaturus. Quum enim sit magna ambiguitas ob varietatem exemplarium, utrum sit Græcæ aut Syriacæ sive Chaldaicæ studium ibi commendatum, nam de Hebraica & Arabica constat propter Judæos & Ismaëlitas, certissimum est debere secundum id, quod Reip. nunc convenientius est interpretari. Quare meam Græcarum literarum professionem in ipsam Syriacam & veram Chaldaicam conversum iri, ut populos vulgaris linguæ Christi conservatores, toto in oriente sparsos, juvare possem, optarim, in quam rem illius hausi principia. Summum fuit bonum ante confusionem Babylonicam, ut terra esset labii unius, & sermonum eorundem. Nam licet homines essent improbi, poterant mutua in universum linguæ communis colloquutione, in suam improbitatem insurgere sese redarguendo, & rationis unitatem per linguæ communitatem instaurare, & conservare. Unde nil potuit in impios durius, salva libertate, statui, quam ut confusio linguae illius sanctae, perturbato Divinitus aëris medio, introduceretur inter perfidos illos Theomachos, lingua & ratione contra Deum abutentes, insurgentesque. Acerbius enim & illis, & posteris fuit supplicium irrogatum, quum sola lingua, superstite ratione, illis est adempta, quam si una rationis eminentia cum lingua, sicut in brutis desideraretur. Nil è diverso majus potuit dare Spiritus sanctus Apostolis & veris hominibus in Animal sociale restitutis, id est, Christianis, quam ut sub una sola lingua, intentiones innumerae, ab innumeris gentibus intelligerentur, fierentque ex uno miraculo innumera, quamcunque linguam vellent loquentibus Apostolis, licet uno eodemque tempore solam. Unde nil potest revera praestantius, honorificen-

tius, magis jucundum aut vitæ humanæ magis necessarium, tam à summo nostro Antipolitano Rege, quam ab aliis omnibus principibus Christianis fieri, quam ut donec ad unam sanctam omnes repedemus, penes homines à Christo restitutos per unam solam linguam, eamque sanctæ & primæ proximam, lux Evangelii, & Latinæ doctrinae ratio, in totum orbem spargatur. Hic est praestantissimus reformationis Regiae scopus & finis, ut recte & in omnibus necessariis artibus quantum satis est diligenter institutis sui archigymnasii alumnis Hebraicae, Arabicaeque linguae beneficio: Hebraicae quidem, quod ad sacrorum perfectissimum sensum attinet, Arabicae autem quoad perfectissimam ampliſſimamque societatem humanam & pleniſſimam Euangelii transfundendi facultatem comparandam facit, fiant digniſſimi & potentes qui legationibus universum Genus humanum naturaliter & sine miraculo reconcilient, & in linguae unius summum bonum reducant, habeanturque & sint, non tantum sibi suisque Austriacis successoribus, sed totius Latini Christianismi principibus utiles. Quis nolit saltem inter Doctos & literis imbutos de summa veritate tota in Asia & Africa, causa potissimum Euangelii jucunde, utiliter, & honeste versari, & penes Tartaros, penes Turcas, penes Persas, penes Arabes, penes Indos, penes Medos, Assyrios, Syros, Aegyptios, Afros, Mauros, agere? una hoc Arabica lingua & nulla alia nobis concedit. Quis non cupiat Euangelium toto in Oriente & Meridie diffundere & exponere? Hoc in sola lingua Arabica licet. Quis non cupiat innumera Christianorum millia consolari & à Tyrannide Ismaëlitarum liberare? unus sermo Arabicus hoc dabit. O felicem, ò terque quaterque beatum illum Regem,

sub

ſub quo lumine privatus Oriens ſuum cum ratione & loquutione maxima ſolem, hoc eſt, Euangelium recipiet. O memoria æterna, digniſſimum & vere Antipolitanum Regem, unum videlicet illud opus promoventem, in quo omnes ab origine mundi principes occupati par erat, qui Chriſti linguam toti propalaverit orbi, qui videlicet tot Chriſtianorum gentium millibus, jam totis nongentis annis aut à Gente Iſmaëlica oppreſſis, aut à ſuis paſtoribus deſtitutis, per Doctrinæ & typographiæ beneficium ſuam reſtituet una cum Euangelio Arabice & Syriace expoſito, fidem, veritatem, rationem, & pacem. Licet autem unica Chriſti lingua ſive Syriaca, ſit ſupra quam dici poſſet utilis, & neceſſaria variis Chriſtianarum gentium populis in tota Aſia ſparſis, ita ut vix ullum aliud majus operae pretium fieri poſſet, quam & Euangelium in ea exponere, & in ea homines Catholicae Romanaeque veritatis alumnos formare, qui ad concordiam reducantur, tamen una Arabica lingua praeter Iſmaëlitas, habet ſub ſe tot millia Chriſtianorum in ſacris illa utentium, quot ſunt fere Iſmaëlitae. Ut enim praetermittam Graecos, Armenos, & Georgos, qui in ſuis Regionibus propriam linguam habent. In ipſa Syria, Syrocilicia, Phœnicia, Aegypto, inter illos maxime quos olim Jacobitas, nunc Coffitos, ante Aegyptios, & inter Surianos & Syrograecos ut vocant, atque Maronitas plane eſt Euangelii Arabici communis uſus usque adeo, ut ſit Diaconus unus in omnibus Eccleſiis, eo quod lingua Arabica ibi vulgaris eſt, cujus eſt officium recitare in Arabica lingua Euangelium eo ſermone, videlicet, qui poſſit à populo capi. Nam duplex eſt ipſa Arabica lingua, Grammatica priſcave, qualis

eſt

eſt in Alcorano & ſcriptoribus antiquis humaniorum literarum, & maxime demonſtrativarum, quæ eſt pro converſatione cum Tartaris, Turcis, Perſis, & Indis lingua vulgari differentibus, neceſſaria. Altera eſt vulgaris, quæ in Hiſpaniæ parte Betica, Sardinia, Melita, totaque Africa Septentrionali eſt ad Aegyptum usque inde per Arabias & Syrias usque ad Cilicas & Medos pertinens, communis utrique genti eſt. Sed quid vos tam diu retineo in ipſo ſacrorum uſu? Cur non prorumpo ò humanitatis & Philoſophiae Mathematumque ſtudioſi, imo vos, heus, vos inquam, rei Medicae & Peripateticae Doctrinae alumni, cur inquam non prorumpo in illud innumerabilium authorum & ſcriptorum mare, authorum inquam ejusmodi qui & à Latinis & à Graecis accipientes excellentiſſimaomnia diſciplinarum demonſtrativarum genera ea ſane reddiderunt longe meliora & auctiora? Putatisne quod pauci adhuc authores, illique & miſere & lacere, ne dicam barbariſſime concerpti, ad vos venerint, ut Aben Rouſd, qui vulgo Averrois, Aben Sina, Batenius, Raſis, & innumeri tam Aſtronomi, quam Philoſophi & Medici ſummi, putatisne, inquam, aut eſſe ſolos, aut tam barbaros quam verſi aut potius perverſi in Latina verſione ſunt? fallitur, totoque errat cœlo quicunque ita judicat. Ut enim habuere ſumma imperiorum lumina potiſſimum in Chaldaea, in Syria, Aſſyria, Perſide, Chorasmiis, in Aegypto, Africa, & Hiſpania, ita habuere ſingulis temporibus ſummos ſcriptores & potiſſimum (quod adhuc nec Latinis nec Graecis contigiſſe cernimus) Reges & principes viros, qui aut res per ſe tractare, aut in conſilium viros doctiſſimos, qui ſuo nomine ſcriberent, aut res ipſas diſponerent, adhibere voluerunt, ita ut ſumma authoritas ſummopere ad excellentiſſimam veritatem prin-

principibusque dignam indagandam cogeret, veritatique recipiendæ ſuffragaretur. Nemo non novit vel ſaltem nomine ipſum Aben Rousd aut *Averroim*, qui fuit Vicerex Bæthicæ, aut Granatenſis Hiſpaniæ. Is ita ſcripſit Arabice, ut cognoſcam ſummo ingenio & doctrina tam Græca quam Latina viros qui poſt evoluta innumera Græcorum Ariſt. interpretum volumina, ubi deguſtarunt ipſum, quem, ob Barbariem exhorrebant Aberrousdum, omnino in illius ſententiam eant, eo quod nihil eſt plane in omnibus auctoribus Græcis, quin ſit in eo omnino reſolutiſſimum, & à dicacitate Græca vindicatum. Pro ipſorum autem Græcorum doctrinis & literis præfatione in lectionem horæ quartæ proxime dicam. Videtis itaque auditores, quantam bonorum omnium congeriem vobis in una lingua conferat Rex, revera Rex & ſui potentiſſimus, eoque nomine Imperii univerſi digniſſimus, in hujus unius linguæ totius mundi maxime promotione, in Clementinae Viennenſis executione, ut à Galliae Vienna in Auſtriacam ſumma Eccleſiae compendia traducat, quomodo totum Hemiſphærium à noſtris majoribus cognitum una reconciliet, & in ſocietatem humanam reducat. Quomodo Evangelium & Arabicae & Syriacae linguarum Typographia & Iſmaëlitis offerre & Chriſtianis reddere cupiat, curet, conetur, quomodo innumeros authores bonarum diſciplinarum in noſtra pomœria transferre feſtinet, quomodo in ſumma in uno facinore jucundiſſima, utiliſſima, & honeſtiſſima ſtudia vobis excitet. Cui ſupereſt ut bene ex animo precantes, una cum ipſo ad tantae molitionis opificium collaboretis, Dei providentiam & laudem in ipſo ſummopere extollentes, & tam verbis quam ſcriptis celebrantes, ſuper omnia vero ea ſtudia, quae videtis illi

non

non immerito placere, ſectantes & amplectentes. Quod vero tam Rex ipſe, quam ejus in tam ſanctis deſideriis complendis collega D. Widmeſtadius in me omnino imparatum & jam toto decennio à literis humanioribus abductum traduxerint hoc munus earum linguarum promovendarum (poterat enim longe præſtantius omnia præſtare D. Cancellarius, quem unum dixi in principio Regem penes ſe habere qui melius iſta exequeretur), hoc vos rogatos velim, ne illorum ignorationi aut meæ temeritati adſcriptum velitis, ſed neceſſitati. Nam ita illos conſtituiſſe credo, donec invenerint meliorem doctioremque qui excellentiſſime linguam ipſam, quam vix deguſtavi, calleat, cui ſuffectus interea fungar vice cotis acutum reddere quæ ferrum valeat, exors ipſa ſecandi. In ſacris enim quamvis eſſet mihi perfectiſſima & copioſiſſima hujus linguæ cognitio, tamen duplici ratione mihi eſſe verſandum duxi, tum quod omnino ad rationis limites non facta, ſed jura ſacris expoſita communire, quum ubivis tum maxime in hac lingua ſtatui, tum maxime quia in Hebraicis literis verſari cogar, donec ſint mihi ea Arabicæ typis comparata quæ prælegam, & quum incipiam Arabice profiteri, volo ut copia ipſa verborum ex ſacrorum uſu paretur, quam in rem ſummam copiam authorum & librorum huc convehendam curabimus. Nos enim Pariſiis primæ noſtræ peregrinationis Bibliothecam, Venetiis autem ſecundæ habemus, vobis comparatas illam omnino ex humanitatis aut demonſtrativis ſeu rationatoriis authoribus, hanc autem fere ex ſacris omnino conflatam, ut ratione primum, demum etiam ſacra authoritate in maxima mundi lingua expoſita, hoc eſt in Arabica vos omnino potentiſſimos, & ad victoriam cordium inſtructiſſimos reddam, quibus au-

thoribus Christus optimus maximus totum sibi subigat orbem. Eo enim tendit noster conatus, ut quisquis diligentissime rationes illas, quibus volumus in lingua Arabica potissimum Divina axiomata communiri, conceperit, ille & sui potentissimus primo, & demum cordium universi victor, & rationis Naturalis restitutæ propagator in toto terrarum orbe, & maxime inter veritatis Evangelicae adversarios sit sub Christi & Regis ejus ministri primarii auspiciis universi cordium invictissimus victor, de quo David toties suum Lammenazeach cantaverit. Fieri enim nulla ratione potest, ut qui linguae cujuscunque usum rationi virtutique conjunctissimum non habuerit, ille per eam in alios quicquam utilitatis transfundere possit. Solus autem sui victor, aliorum corda loquendo vincere, & rationi subjicere potuerit. Ideo jam totis nongentis annis, quibus assidue imminutus Christianismus est, opera & linguæ & Doctrinæ periit, quia solo intellectu sine affectu & victoria sui diffundi in alios utiliter non potuit. *VIR BONUS longe magis quatenus bonus, quam quatenus dicendi peritus, sit optimus orator necesse est.* Nam scire propter causam longe est praestantius quam per causam. Sic enim appositissime maxima lingua mundi rationi praestantissimae & sui victoriosissimae conjuncta restitutaque fuerit, quum qua pietate Adam conversus, Moses XL. annorum in deserto transactorum pœnitentia excoctus, Christus autem XXXIII. annis paupertate, dolore, & probro voluntario vexatus, illam cum Divina lege proposuit, rursus doceri inceperit. Hoc enim modo membra fieri conformia capiti necesse est, ut sui victoria, & rationis restitutio sit in omnibus Christi membris, tam perfecta, ut non tantum sint, sed à toto mundo habeantur Christi membra

du-

duce, ratione naturæ conjunctiſſime viventia, hoc eſt revera victorioſiſſima ſui, & in eo qui illos confortat omnipotentiſſima. Nam eſt omnino impoſſibile, ut qui ſeipſum non vicerit, alios usquam ſuperare poſſit. Vos itaque obteſtatos, obſecratosque volo D. ut memores veſtræ fragilitatis memineritis potius excuſationis, quam accuſationis erga me unum, qui certe non audacia ſed ſummo juvandi humani generis ſtudio, in hanc arenam deſcenderim. Cum Davidis autem nunc à me interpretandi ſententia, vos hujus rei admonens, dicendi maxima lingua mundi finem faciam hujusmodi, ut quisque in ſe deſcendens ſentiat feliciſſimum eſſe qui minimis urgetur, nam vitiis ſine nemo naſcitur. Longe autem feliciorem eſſe, cui à Deo optimo maximo ſecundum Prophetæ ſententiam & condonata ſunt & non imputantur peccata.

II.

CAROLI FRIDERICI KRUMBHOLTZII,

V. D. M. Weid. Var.

Disquiſitio

de

Servi maleſeriati pœna per τὸ διχοτομεῖν ſignificata

ad

Matth. XXIV: 51. & Luc. XII: 46.

ARGUMENTUM.

Scriptionis Occaſio §. 1. Notantur, qui ſenſu litterali, quem dicunt, neglecto, de pœna tantum divina exponunt τὸ διχοτομεῖν. §. 2. Ejusdem vitii reus agitur Joan. Martianæus, cujus cauſſam fruſtra

ſtra ſuſcepit Gottof. Olearius §. III. Τὸ διχοτομεῖν h. l. non idem eſſe, quod τὸ ἀφορίζειν, contra Bezam defenditur §. IV. Refellitur, quam Gottof. Olearius tuetur vocis explicationem §. V. VI. VII. *Supplicium, quo corpora reorum in duas diſſecantur partes*, apud Judæos olim non fuit in uſu. Ad locum Dionis reſpondetur. 2 Sam. XII: 31. 1. Chron. XXI: 3. Genuinus ſenſus indicatur, ac ſimul traditio de Jeſaia ſerra diſſecto rejicitur §. V. Judæis tempore Chriſti neutiquam licebat pœna capitis afficere quemquam §. VI. Certe quo minus domini ſervos auſu trucidarent proprio, lege cautum erat divina. Idem iis obſtat, qui de quolibet mortis ſupplicio hic accipiunt τὸ διχοτομεῖν §. 8. 9. 10. Τὸ τέμνειν de *ſervili flagellorum pœna* non uſurpatur. Homerus et Arrianus explanantur. §. 8. Compoſitum διχοτομεῖν quantum differat a ſimplici τέμνειν §. 9. Scopus Chriſti urgetur. §. 9. Cel. Zeltneri placita excutiuntur. §. 11. 12. 13. De *Extremis Hieroſolymorum* hic agi, rationes ab eo adductæ non evincunt §. 11. Servatorem h. l. per modum ſimilitudinis loqui probatur §. 12. Διχοτομεῖν abſolute poſitum *ventris* tantummodo *ſectionem* non ſignificat. Loca Theodoreti, Plinii, LXX. Plauti, Phavorini, Pauſaniæ expenduntur. §. 13. Noſtra opinio proponitur & rationibus confirmatur. §. 14. 15. 16. 17. 18. Διχοτομεῖν ſeu diſſecare in duas partes in ſacris hinc inde generatim *graviſſimam quamque pœnam* deſignat. Hiſt. Suſ. comm. 55. 59. dilucidantur. §. 14. Ad ea, quae Cel. Viri, Heumannus atque Zeltnerus contra dictum excipiunt locum, reſpondetur. §. 15. Jer. XXXIV. 18. Job. XVI: 12. Prov. VII: 23. illuſtrantur. §. XVI. Noſtræ opinionis cum ſcopo dicentis convenientia oſtenditur. §. 17. Et Diſſertatio concluditur. §. 18.

§. 1.

QUum aliquo abhinc tempore hujus *Bibliothecæ Faſcic. V. Claſſ. VI.* evolverem, in-

cidebam in V.C. JOANNIS GEORGII SCHELHORNII, *de διχοτομίᾳ servi nequam ad Matth. XXIV. 5.* dissertatiunculam. Hanc avide pariter & attente perlustrans animadvertebam, illum, utpote in lectione veterum egregie versatum, de vario quidem vocis usu quædam notatu non indigna in medium adferre; sed quantum ad rei summam attinet, quænam scilicet loco citato sit vera ejus significatio, quamque illa pœnam ex mente Servatoris designet, judicium suum suspendere, ac nihil penitus definire. Quamvis igitur, quæ mihi circa quæstionem hanc, valde omnino vexatam magnaque inter eruditos contentione agitatam, sederet opinio, jam pridem (a) perspicue satis exposuissem: quum tamen viderem, Virum alioquin in vero inveniendo non infelicem, hic fluctuare, ac cui potius adsensum præbeat, incertum esse; consilium extemplo capiebam, eandem, quadam mentis attentione adhibita, diligentius paullo excutiendi, aliorumque inprimis placita sub examen accuratum revocandi, ut, quam procul a vero absint, cuivis perspicaciori pateret. Atque ista scriptionis hujus fuit occasio, nunc rem ipsam sine longis verborum ambagibus aggrediamur.

§. 2. Plerique veterum, quos e recentioribus non pauci sequuntur, θέσιν similitudinis sive sensum verborum, quem dicunt litteralem, plane negligentes, istius ὑπόθεσιν, seu illud, quod eadem innuit nostræ salutis auctor, unice respiciunt. Proinde de iis tantummodo pœnis, quas omnium rerum præpotens Deus ab impiis exigere solet hominibus, accipiunt τὸ διχοτομεῖν. Ita nonnulli (b)

(a) Vid. *Supplementa Act. Erudit. Tom. V. Sect. V. p.* 305. Coll. *Parerg. Academ. Part IV. n VII. p.* 397. & *Part. V. n. III. p.* 452. *sqq.*

(b) de *donorum ſpiritualium*, quæ vocant, *privatione*; quidam (c) de *ſeparatione impiorum ab electorum conſortio*; alii (d) de *diriſſimis inferorum cruciatibus* id vocis exponunt.

§. 3. Nec, qui *extremam corporis & animæ ſejunctionem*, ſive mortem, quæ ab immortali Deo hominibus immittitur, verbo διχοτομεῖν hoc loco indicari adfirmant. Fecit id ipſum JOAN. MARTIANAEUS, (e) Benedictinus ex Congregatione S. Mauri, qui clɔ Iɔcc XVII. vitam cum morte commutavit, poſteaquam ſcriptis multa eruditione refertis nomen nobilitaverat ſuum. Suſcepit quidem cauſſam ejus Vir longiori vita digniſſimus, GOTTOFR. OLEARIUS, (f) negans MARTIANAEUM de morte ex juſto Dei judicio peccatoribus immittenda ſolum loqui; quandoquidem etiam de domino in ſervum nequam ſeverius animadvertente dici queat: *illum talem ſervum diviſurum h. e. eo interemto corpus ejus animamque ſeparaturum*. At enim hac illum in re humani quid paſſum eſſe rem altius cogitanti liquido adparet. Quippe dicimus, quando de hominibus eſt ſermo: *hic illum interfecit, occidit*, non: *corpus ejus animamque ſeparavit*. Iſthoc de homi-

 ne

(b) BASILIUS *M. Cap.* XVI. *de Spir. S. p.* 184. THEOPHYLACTUS in *Cap. XXIV. Matth. p.* 149.

(c) HIERONYMUS in h. l. *Dividet eum*, inquit, *non quo gladio eum diſſecet, ſed quo a ſanctorum conſortio eum ſeparet.* Huc etiam abeunt TERTULLIANUS *adv. Marcion. Cap. XXIX. p.* 724. GROTIUS in *h. l.* aliique complures.

(d) LUDOVICUS de DIEU in *Criticis ſacris fol.* 374 *Edit. Amſtelod.* 1693.

(e) *Eſſais de Traduction du N. Teſtament, Remarqu. XXXVI p.* 135.

(f) *Obſervat. ad Matth. Obſerv. LXXVII. n. III. p.* 709. *ſe*

ne quodam prædicari, nunquam audies. Quæ quum ita sint, haut quaquam iniqui erimus in MARTIANAUM τὸ διχοτομεῖν de *sejunctione corporis & animæ* explicantem, si quando de morte a vitæ necisque arbitro malis immittenda eum loqui, adeoque ad illud duntaxat, quod hac similitudine innuit optimus servator, sensu verborum litterali penitus neglecto, oculos intendere dicamus. Quamvis ne id quidem mihi adsequutus esse videatur. Etenim quando Deus T. O. M. veniet ad judicium de toto terrarum orbe habendum, tum homines morti non amplius fore obnoxios, sacrarum litterarum monimenta (g) nos ignorare non sinunt. Ut taceam, quod ea in re maxime impii nil gravius patiantur, quam optimus quisque; quum tamen istis præcipue acerbissima quævis interminetur humani generis liberator.

§. 4. Licet itaque certum sit & exploratum, haut paucos similitudinis tantummodo ὑπόθεσιν respicientes, de illa duntaxat pœna, qua Deus impios ulcisci solet, servatoris exponere verba: reperiuntur tamen, qui ad ejus quoque θέσιν animum advertentes de isto etiam supplicii genere, quo pater familias pessimum adficit mancipium, sunt solliciti. Ex iis THEOD. BEZA (h) τὸ διχοτομεῖν heic loci pro ἀφορίζειν poni, Christumque hoc dicere velle contendit: *fore, ut dominus eum servum non habeat in reliquorum numero, sed separatum ita tractet, ut dignus est.* Ut verum fateat; cum dicentis intentione non male cohæret hæc acutissimi viri explicatio; id tantum desidero, quod dictionis usus eidem plane non favet. Nimirum ne unico quidem auctoris loco probari potest, τὸ

(g) Vid. 1. *Cor. XV.* 51. & 1. *Thess. IV.* 17.
(h) *Annotat. ad h. l.*

τὸ διχοτομεῖν usurpari nonnunquam, pro ἀφορίζειν. Ille quidem provocat ad HOMERUM, qui (i) de Jove ejusque filia, Thetide, verba faciens: Τῶν γ' ait, ὡς βεβλεύσαντε διέτμαγεν, *isti vero, quum ita inter se consultassent, divisi, h. e. separati sunt.* At vero iste HOMERI locus huc omnino non pertinet. Ex eo enim hoc solummodo patet, τὸ Διατμήσσειν tum demum idem significare, quod τὸ ἀφορίζειν, quando de duobus pluribusve personis dividendis est sermo. Verum hæc neutiquam res est, quam in dubium vocamus: id potius quæritur, utrum illud, si quando, velut hic loci, τὸ διχοτομεῖν, de unico duntaxat homine dividendo dicitur, sensu occurrat eodem. Hoc sane nec BEZA probavit, neque ullus alius unquam probaturus erit. Profecto adhuc plura apud HOMERUM inveniuntur loca, (k) in quibus τὸ Διατμήσσειν palam ponitur pro ἀφορίζειν, sed semper & ubique de pluribus aut certe duobus personis sermonem esse deprehendimus.

§. 5. *Videndum igitur, quid alii sentiant, quove modo* τὸ διχοτομεῖν *hic loci exponant.* OLEARIUS *supra laudatus* (l) primam atque palmariam vocis notionem ob oculos habens, eam de barbaro illo & atroci admodum supplicio, quo corpora reorum media dissecantur ac misere dilacerantur, capiendam esse defendit. Sane profecto immane illud supplicii genus in usu quondam fuisse, inficias ire non possumus; siquidem non pauca ejusdem exempla in prisci sæculi historia hinc inde occurrant. (m) Immo adhuc hodie apud barbaras

(i) *Iliad. A. p. m.* 50. *v.* 1. *Edit. Argent.*

(k) Ex iis nunc adfero *Iliad. H. p. m.* 256. *v.* 8. & *Iliad.* Π. *p.* 578. *v.* 24.

(l) *s. c. n. X.* & XI. *p.* 714

(m) Huc pertinet, quod HERODOTUS *lib. VII.*

gentes isto non adficiuntur nunquam capitis damnati. Sicut de MULLEY HAMET ISMAEL, Marocanorum Imperatore sævissimo, qui clo Iocccv. esse desiit, legisse me memini, eum aliquando unum e suis ministris primi ordinis serra dissecandum curasse; ea quidem ratione, ut mandatum tyranni crudelissimum exsequentes coacti fuissent ab inferiori corporis parte initium facere, ac secando ad umbilicum usque continuare; deinceps autem a capite sectionis primordia capere, ac rursus umbilico tenus secando pergere; donec hominis miseri corpus in duas divulsum fuisset partes. At vero utrum immanis istiusmodi sævitia quondam Ebræorum quoque genti usitata fuerit atque recepta, hoc est, de quo dubito. Certe, quod OLEARIUS ex Dione adfert exemplum de Judæis in Africa sub Trajano, imperatore, rebellantibus, qui πολλὰς δὲ καὶ μέσας ἀποκορυφεῖς διέπριον, *multos medios a vertice suo dissecuere*, istud hautquaquam evincit. Aliud enim est, quod Judæi fecerunt tempore Christi, quum adhuc in sancta habitantes terra suis legibus atque institutis uterentur; aliud quod fecere, quum republica ipsorum per Romanos justo Dei judicio funditus eversa per totum terrarum orbem essent dispersi: tum scilicet, si quando in quibusdam barbarorum mores, apud quos commorabantur, fuere sequuti, hoc nemini mirum esse debet. Neque illud, quod (n) de Davide injuriam legatis suis il-

p. 174 de Pythii cujusdam filio memoriæ prodidit, quem Xerxes medium dissecari jussit; partibus ad latera viæ, quam transibat exercitus, suspensis. Conf. SUETONIUS in *vita Caligulæ cap.* 27. ad quem locum ISAACUS CASAUBONUS plura belluinæ hujus crudelitatis exempla collegit.

(n) 2. *Sam. XII.* 31. 1. *Chron. XXI.* 3.

illatam ulciscente narratur, huc pertinet. Namque in Ammonitas eum devictos nil gravius statuisse, aut serra ipsos, quod vulgo creditur, divisos enecasse; sed tantummodo ex clade superstites & insigni robore valentes, alios ad cedrorum arbores serra findendas, alios ad lapides excidendos atque poliendos, omnes vero ac singulos ad opus faciendum condemnasse, Vir ab Ebraicis reliquisque Orientis populi litteris instructissimus, IOAN. ANDR. DANZIUS, (o) e textu sacro non minus, quam e rebus, quæ circumstant, omnibus luculenter admodum demonstravit. Quæ de Jesaia sub imperio Manassis serra dissecto tradunt Judæi fabularum architecti, (p) quique istos inconsulte ac temere sequuntur, veteris ecclesiæ doctores (q) eo fidem non merentur, quòd istorum sacra scriptura nullam omnino facit mentionem, quæ memorabile hujusmodi pariter & acerbum sanctissimi viri fatum non prorsus, credo, tacuisset, siquidem re ipsa eodem periisset, quum in illa minoris longe momenti injurias, quibus divini vates adfecti fuere, relatas legere liceat. Frustra traditionis istius patroni ad ea provocant, quæ auctor epistolæ ad Ebræos (r) de sanctis quibusdam viris serra divisis adfirmat, ea enim de Jesaia speciatim ca-

 pien-

(o) In peculiari Commentatione de *Davidis in Ammonitas mitigata crudelitate*, quæ prodiit Jenæ 1710.

(p) In *God. Jebamoth fol. 49. b. Sanhedrin fol. 103. b. Jeruſ. Sanhedrin fol. 28.*

(q) JVSTINVS MARTYR *Dial. cum Tryphone Judæo p.* 379. TERTVLLIANVS de *Patientia Cap. XIV.* LACTANTIVS *Instit. divin. Lib cap.* 11. AMBROSIVS in *Luc. Cap. XX. p* 197. AUGUSTINVS de *Civ. Dei Lib. XVIII. cap. 24. fol. m.* 596. *Edit. Baſ.* 1522.

(r) *Cap. XI, comm.* 37.

pienda esse, probari nequit. Possunt etiam ad tempora Antiochi Epiphanis, magna in Judæos crudelitate furentis, referri.

§. 6. Pone tamen, apud Judæos quoque barbarum ejusmodi supplicium in usu quondam fuisse: quis quæso nos certiores faciet, iis tempore Servatoris illud etiam exsequendi liberam fuisse potestatem? Certe quum Christus adhuc in his terris versaretur, genti Ebræorum ne simplici quidem mortis genere reos adficere licebat, tantum abest, ut integrum ipsi fuerit, istiusmodi crudelitatis exempla in eos statuere. Non quidem ignoro, multos magna eruditione conspicuos viros (s) contrariam tueri sententiam: sed ipsorum gentis Judaicæ procerum confessio, quam (t) coram Pilato edunt, tam clara tamen, tamque perspicua est, ut nihil omnino, quod alicujus sit momenti, eidem opponere queant; id quod alibi forte dilucidius commonstrandi locus erit. Nunc illud obiter duntaxat observo, duplici eos uti negatione, quam apud Græcos eo fortius negare, inter omnes, qui græcarum litterarum non prorsus sunt expertes, planissime constat.

§. 7. Sed concedamus tantisper, Romanos summo Judæorum Senatui jus vitæ ac necis tum temporis adhuc permisisse; idcirco sane non cuivis privato istud exercere concessum fuit. Et ut concessum fuerit; summi tamen numinis lege Judæorum nulli licuit servum, qui male rem gesserat,

(s) JOAN. SELDENUS de *Synedriis Ebræorum Lib.* II. *c.* XV. §. 10. 11. ABR. CALOVIUS in *Bibl. illustrat. ad Joan.* XVIII. 31. ANTON. BYNÆUS de *Morte* I. C. *Lib.* III. *c.* I. Celeberrimus Vir, SAL. DEYLINGIVS *Observat. Sacr. Part.* II. *Observ.* XXXII. §. VII. *p. m.* 316. *sqq* Edit. 1711.

(t) *Joan.* XVIII. 31.

rat, ausu trucidare proprio. Sane profecto pœnam illa (u) decernebat domino, qui servum ob male facta verberibus mulctaturus cædebat ita, ut è vestigio suum emitteret spiritum. Id ipsum iis quoque, qui (x) τὸ διχοτομεῖν hoc in loco generatim de quolibet mortis supplicio accipiunt, obstare liquet.

§. 8. Hisce ad liquidum ita deductis, pergimus nunc ad eam, quam Doctissimus Vir, C. A. HEUMANNUS, verbo διχοτομεῖν heic tribuit notionem (y) novam ac plane singularem. Ille nimirum (z) tritam a plerisque viam sibi deserendam esse ratus, ex antiquitate lucem ei accendere annisus fuit. Antiquitus quippe domini servos, si quid commiserant, sublimes raptos acerrime castigabant, eorum terga flagellis quasi secantes. Atque id ipsum esse, quod Christus per τὸ διχοτομεῖν hoc innuat loco habet Vir longe Clarissimus. Profecto non adversarer eidem, si vel unico auctoris loco istum dictionis usum probare posset. Nunc, utrum ea hoc in sensu alicubi reperiatur, valde dubito. Citat quidem Vir Eruditissimus HOMERUM pariter & ARRIANUM, quorum ille (a) Ulyssem mulieri, a qua contumeliose habitus fuerat, mala minantem, ita loquentem facit:

(u) *Exod.* XXI. 20.

(x) Eo tandem inclinat sententia Viri jam laudati, JO. GE. SCHELHORNII, *Bibliothecæ hujus Class.* V. *Fascic.* VI. *n.* IX. §. 5.

(y) Hanc quidem ex instituto jam profligamus in *Parergis Academ. Part.* IV. *n.* VII. *p.* 390. *seqq. Part.* V. *n.* III. *p.* 445. *sqq.* Sed forte a loco non erit alienum, si, quæ illi maxime obstant, hic etiam paucis indicaverimus.

(z) *Act. Erudit. Mens. Jan.* MDCCXII. *p.* 26. *sq.*

(a) *Odyss. Σ. p. m.* 536. *v.* 11. 12.

Τηλεμάχῳ ἐρέω, κύον, οἷ ἀγορεύεις,
Κεῖσ' ἐλθὼν, ἵνα σ' αὖθι διαμελεΐσι τάμῃσι

Hic vero (b) inducens patrem familias de verna imperium in alios ſuperbe adfectante ſupplicium ſumentem: ἑλκύσας, ait, ἔτεμεν. Verum aut egoegregie fallor aut hoc eſt probare obſcurumper æque obſcurum. Neque enim adhuc fuit evictum, & extra omnem controverſiæ aleam poſitum, τὸ τέμνειν HOMERO juxta & ARRIANO *ſervilem flagellorum pœnam* ſignificare: mihi quidem uterque de graviori quodam ſupplicio, diviſione ſcilicet in fruſta, loqui videtur. Certe Ulyſſem apud HOMERUM mulieri, quæ ipſum ludibrio habebat, minime flagrorum pœnam, ſed ſectionem ſive lacerationem in fruſta comminari, perſuadet vocabulum διαμελεΐσι additum verbo τέμνειν. Namque non dicimus: *membratim aliquem virgis cædere*, quum contra: *fruſtillatim aliquem diſcerpere ſeu diſſecare*, non adeo infrequens ſit dicendi genus. Immo neque noſtratibus illud prorſus eſt incognitum. Quippe qui impotentioris ſunt animi, ira excandeſcentes, minasque ferocius jactantes, dicere ſolent: ich will ihn flugs in Stücken zerreiſſen. Quæ quum ita ſint, ſententia Ulyſſis hæc mihi eſſe videtur: *Telemacho referam, mala beſtia, qua me adfeceris contumelia ut te fruſtillatim comminuat atque diſcerpat.* Sane τὸ μελεΐσι τέμνειν HOMERO idem eſſe, ac: *fruſtillatim aliquem diſcerpere ſeu diſſecare*, ipſe teſtis eſt omni exceptione major, utpote qui (c) Priamum introducit e Mercurio quærentem: Achilles Hectoris corpus μελεΐσι ταμὼν, canibus ſuis objecerit? Id quod nequaquam de *flagrorum pœna*, ſed *ſectione in fruſta* capiendum eſſe, manifeſtius eſt, quam ut probatione indigeat. Ad ARRIANI

(b) In *Diſſert. Epict. Lib.* III. *C.* 22.
(c) *Iliad.* Ω. *p. m.* 870. *v.* 27.

RIANI verba quod attinet, & hæc quo minus de eadem exponi queant, nihil prorsus obstare puto. Nempe non semper τὸ τέμνειν *secare* simpliciter; sed interdum quoque *in partes secare* seu *dividere* denotat. Hinc HOMERUS, (d) securus, quibus ligna findimus, vocat: ὑλοτόμους πελέκεας. Et (e) de Achivis ad rogum feralem Patrocio construendum ligna cædentibus: ὀξὺς, ait, ὑψικόμους ταναηκέϊ χαλκῷ τάμνον. In mea me confirmat sententia vox ἑλκύσας addita verbo τέμνειν. Constat enim ex antiquitate, id olim moris fuisse, ut ad ultima traherentur supplicia capitis damnati. (f) Non igitur multum a vero aberrabit, qui verba: ἑλκύσας ἔτεμεν, apud ARRIANUM, reddere velit; *trahens eum in partes secuit sive in frusta concidit.* Quum ita ex dictis certo constet, τὸ τέμνειν apud HOMERUM juxta & ARRIANUM sectionem in partes significare: nullus omnino restat locus, e quo, illud etiam de flagellorum pœna, non accipi nunquam, ostendi queat. Quæ scilicet (g) ex Latio studiose conquisivit Vir πολυμαθέστατος, huc plane non faciunt. Namque nunc non quæritur de integra phrasi: *flagello aliquem scindere* seu *secare*, sed de verbo *secare* simpliciter & absolute posito. Immo nunc non quæritur de verbo *secare*, sed de verbo τέμνειν; isthoc de *servili flagellorum poena* usurpari, est demonstrandum.

§. 9. At vero ponamus, de ista non nunquam adhiberi τὸ τέμνειν; idem tamen de composito διχοτομεῖν non protinus adfirmare licebit. Sane a simplici

(d) *Iliad.* Ψ. *p. m.* 804. *v.* 37.
(e) *Ibid. p. m.* 806. ϒ. 4. 5.
(f) Vid. CURTIUS *Lib.* III. *C.* 2. §. 17. *Lib.* X. *C.* 3. §. 1, 15. *C.* 4. §. 1.
(g) *l. c. p.* 27. it. *Supplement. Act. Erudit. Tom.* V. *Sect.* V. *p.* 202. *sq.*

plici non ſemper concludere licet ad compoſitum: quum iſthoc haut raro plus in receſſu habeat, ac latius longe pateat. Ita διχοτομεῖν denotat *in duas aliquid diſſecare partes*, quum τέμνειν tantummodo notet *ſecare*. Fallitur Vir Eruditiſſimus, (h) ideo τέμνειν & διχοτομεῖν ſynonyma eſſe adfirmans, quod *omnis ſectio ſit* διχοτομία, *hoc eſt, diviſio in duas partes*. Multa enim non in duas, ſed plures ſecamus partes; ut adeo evidens ſit, non *omnem* ſectionem eſſe diviſionem in duas partes. Nequicquam ille ad noſtratem provocat linguam, qua dici ſolet: in zwey ſchneiden, in zwey hauen, in zwey ſpalten, in zwey reiſſen. Nam dicimus quoque in viel Stücken ſchneiden, in viel Stücken hauen, in viel Stücken ſpalten, in viel Stücken reiſſen. Uti vero exinde non colligitur: ergo *omnis* ſectio eſt diviſio in plures partes, ita etiam inde, quod dicimus: in zwey ſchneiden, in zwey hauen, cetera, concludi nequit: ergo *omnis* ſectio eſt diviſio in duas partes. Quid? quod tantum abeſt, ut *omnis* ſectio ſit diviſio in duas partes, ut quædam ne vera quidem & integra ſit diviſio. Nonnulla enim ſecamus quidem, ſed non in partes ſecamus, wir ſchneiden ſie nicht in Stücken oder von ein ander. Τὸ διχοτομεῖν autem proprie deſignat veram & integram diviſionem, qua efficitur, ut membra diviſa ulla ſui parte non cohæreant amplius; id quod GOTTOFR. OLEARIUS, Vir græce quondam doctiſſimus, (i) egregie probatum dedit.

§. 10. Ex hactenus dictis, niſi me omnia fallunt, manifeſto ſatis conſtare puto, valde lubricum eſſe fundamentum, cui innititur Vir Celeberrimus, τὸ διχολομεῖν de *ſervili flagellorum poena* exponens. Et ut firmiori hæc vocis expoſitio niteretur talo; huc ta-

(h) *Supplement. Act. Erudit. l. c. p.* 203.
(i) *l. c. §. IX. p.* 713.

tamen non optime quadraret, eo quod cum ſcopo dicentis eidem non bene convenit. Dei ſcilicet filius per pœnam ab hero reduce peſſimo ſervo inflictam, voce διχοτομεῖν deſignatam procul dubio æternos impiorum cruciatus adumbrare, hominesque, ut ab iisdem ſibi caveant, vult præmonere. Quam vero cum illis convenientiam habet ſervilis illa flagellorum pœna? Quam connexionem? Quo tandem modo, quæſo te, hæc inter ſe cohærent? quemadmodum paterfamilias perægre rediens ſervi in diem ſecure viventis tergum flagellis dilacerat; ita quoque ſupremum in cœlis numen eos, quos ad judicium veniens incautos opprimet, aeternis addicet cruciatibus? Dabit hoc, credo, Vir Doctiſſimus, abſonam hujusmodi ſimilitudinem ac male cohærentem ſapientiſſimo Dei filio neutiquam eſſe tribuendam.

§. 11. Reſtat adhuc GEORGII AUGUSTI PANCOMII, ſive, qui ſub iſthoc nomine latet, GUSTAVI GEORGII ZELTNERI, Altorffenſis Theologi multum Celeberrimi, non minus nova & ſingularis ſententia diligentius excutienda. Ille ſcilicet (k) de *Extremis Hieroſolymorum* hic eſſe ſermonem, atque ſimul *parabolæ formam nullatenus comparere* adfirmans, ſcopum ſervatoris eſſe contendit: *tempeſtiva fuga ſuos, quos communibus ærumnis involvi & obrui nolebat, antequam moenibus concluſis ſpes elabendi nulla amplius ſuperſit, truculentis hoſtium manibus ſubtrahere, & ne graviſſimas cunctationis poenas luerent, cavere.* Poſitis hiſce fundamentis, Chriſtum iis, qui monitis omnibus inſuper habitis in aurem utramvis ſecure indormirent, nec fuga ſibi mature conſulerent, verbo διχοτομεῖν illud denunciare judicat, quod

(k) *Epiſtola ad* GOTTOF. OLEARIUM *de ſervi negligentis* διχοτομία *per cultrum.*

quod poſtea multis Judæorum ex urbe in hoſtium caſtra transfugis re ipſa contigit, quorum ventres, uti JOSEPHUS (l) memorat, Arabes & Syri ſub Romanorum vexillis militantes ex auri cupiditate, quod illi devoraſſe credebantur, cultro vel gladio diſſecuerunt. Hæc eſt Celeberrimi Viri ſententia, nova quidem ea, & quantum ſcio, adhuc nondum audita, ſed, ſi dicendum, quod res eſt, paullo longius petita, nec adeo firmis ſubnixa fundamentis. Ut enim a primaria ipſius hypotheſi, quam a Viris ſummis, HENRICO HAMMONDO, nec non JOANNE CLERICO, accepiſſe videtur, initium faciamus; qua quæſo confirmabit ratione, de *Extremis Hieroſolymorum* hic eſſe ſermonem. *Chriſtum de hujusmodi eventu vaticinari, qui nondum præterita, in qua & ipſe in terris vixerat* γενεᾷ, *hoc eſt, ſæculo primo, ſeu intra hominum memoriam, contingere debeat*, ut credam, adduci non poſſum. Profecto ex commate hujus capitis XXXIII. quod ille citat, neutiquam efficitur. Namque vox γενεὰ, quæ illic legitur, *generationem*, ſeu *nationem*, non vero *ſæculum* proprie denotat. Fruſtra non minus ad Luc. XVII. ejusque *commata extrema* nos remittit Vir Doctiſſimus. Neque enim XVII. ſed XXI. caput Lucæ capiti XXIV. Matthæi eſt παράλληλον, id quod cuivis utrumque conferenti ad oculum patebit. Quod vero optimus Servator Matthæi XXIV. & qui de ſuo ad judicium noviſſimum adventu loquitur, nonnulla de ſumma hominum iſtius temporis ſecuritate immiſcet, quæ etiam Lucæ XVII. ubi citra controverſiam de calamitatibus genti Judaicæ imminentibus agitur, totidem fere verbis occurrunt, id quidem nemini mirum eſſe debet. Probe nimirum ſciebat ſapientiſſimus Dei filius, quantum ad iſtam mortalium ſecuritatem attinet, magnam omnino tem-

(l) De *Bello Judaico Lib. VI. C.* 36

temporum instantis judicii extremi cum temporibus excidii Hierosolymitani fore convenientiam. Ex eo denique, quod particula τότε initium facit capitis proxime sequentis, in quo nemine contradicente adventus Christi noviſſimus delineatur, colligi nequit, in antecedenti, & quidem in eo, de quo disceptamus, loco adventum Domini ad recutitam tantummodo gentem ulciscendam describi. Quin immo id potius argumento est, illic quoque de suo ad judicium extremum adventu agere servatorem. Dicta scilicet particula determinatum communiſſime denotat tempus; adeoque orationis filum semel cœptum minime interrumpit, sed continuat. Nullam igitur video rationem, quæ nobis persuadere queat ut a communi & recepta hactenus plerisque interpretibus sententia, qua creditur, Servatorem Matthæi XXIV. & quidem posteriori ejus sectione, a commate XXIX. ad finem usque, de adventu suo ad judicium extremum verba facere, recedamus.

§. 12. *Quæ quum ita sint, opus haut foret, ut plura adderem: everso enim fundamento, totum ædificium ei superstructum ruat oportet. Sed nihil intactum relinquere constitui; dehinc ad alterum Viri summe Venerandi principium progredior. Videlicet ne quis ipsi objicere posset, quod similitudinis duntaxat ὑπόθεσιν ob oculos habens, θέσιν illius plane negligat; parabolæ formam nullatenus heic comparere* adfirmat. Minus recte mea quidem opinione. Nisi enim hic loci similitudinem quandam agnoscere velimus, illa, quæ de Domino in servum scelestum severius animadvertente dicuntur, de Deo in primis ejusque filio forent accipienda; id quod ea, quæ circumstant, minime permittunt. Quippe Dominus ille, ut alia nunc præteream, commate XLVI. dicitur servorum aliquem

quem præficere reliquis, ut iis alimenta in tempore præbeat. Quod, ſicut homini in alios imperium habenti apprime convenit; ita de Chriſto dici proprie nequit. Ille nimirum ſervis ſuis, apoſtolis puta eorumque ſucceſſoribus, non hoc negotii dedit, ut aliis cibum potumque miniſtrarent; Sed ut illorum mentes ſalutari paſcerent doctrina, viam iis ad cœlum præirent.

§. 13. Quemadmodum igitur, uti ex hactenus dictis conſtat, ſententia Viri Doctiſſimi falſis nititur hypotheſibus; ita quoque cum uſu vocis conſiſtere nequit. Etenim τὸ διχοτομεῖν, quando ſimpliciter & abſolute poſitum de homine quodam aut animali rationis experte prædicatur, aliquando *ſolam ventris ſectionem* notare, nullo penitus exemplo confirmari poteſt. Ea quidem, quæ apud THEODORETUM (m) atque PLINIUM (n) relata legimus, id neutiquam efficiunt. Non enim nunc diſquiritur, quid dicendi genus: τέμνειν τὴν γαστέρα, aut *diſſecare alicui pectus*; ſed quid verbum διχοτομεῖν abſolute poſitum ſignificet. Quantum vero ad loca ex ſacro codice veteris inſtrumenti, & quidem ex verſione LXX. in medium allata (o) pertinet, ea quidem uti cuivis vel obiter inſpicienti in oculos incurrit, ad unum omnia hautquaquam de ventris ſolum ſectione, ſed potius de ſectione in fruſta loquuntur. Idem de verbis Getæ apud PLAUTUM (p) ſentiendum eſſe judico. Eum enim militi Stratophani non nudam corporis ſectionem, ſed diviſionem ſeu lacerationem in fruſta minitari, vis & efficacia vocis *diſtruncare* ſatis diſerte

(m) *Hiſt. Eccleſ. Lib.* III. *C.* 7.
(n) *Hiſt. Natur. Lib.* XI. *C.* 37.
(o) *Exod.* XIX. 17. *Levit.* I. 6. 12. VIII. 20. *Jud.* XX. 6. 1 *Sam.* XI. 7. 1 *Reg.* XVIII. 23. 33.
(p) In *Truculento Act.* II. *Scen.* VII.

ſerte arguit. Nullus proinde reſtat locus, e quo verbum διχοτομεῖν quandoque ſolam ventris ſectionem notare, poſſet evinci. PHAVORINUS quidem, non nego, τραχηλίζειν expoſuit per τὸ διχοτομεῖν διὰ τῆς ῥάχεως σχίζειν, Sed quid inde? Num forte τὸ τραχηλίζειν ventrem alicui reſecare deſignat? Credat hoc Judæus Apella, non ego. Veruntamen illud *Commentatores in Epiſt. ad Ebr. IV. de reſupinatis vel ſuſpenſis animalibus accipere; & ſubinde, ut ab ipſo fit Varino atque Cyrillo, per* φανεροποιεῖν *explicare ſolent.* Concedo. Sed enim vero τὸ φανεροποιεῖν tum illis non ventrem alicui reſecare, ſed manifeſtare ſeu patefacere aliquid ſignificat. Nimirum dum ſacrificuli quondam victimas detracta pelle diſſecabant, ac reſupinatas per dorſi ſpinam findebant, (id quod docente PHAVORINO erat proprie τραχηλίζειν,) eas manifeſtabant quaſi ſive patefaciebant ita, ut etiam earum intima omnium paterent oculis. Non majorem evidentiam habet, quem Vir Cl. JO. GE. SCHELHORNIUS, (q) PANCOMIO ſuo ſuppetias ferens, allegat locum. Nulla ſcilicet nos cogit neceſſitas, quando PAUSANIAS (r) de veteri quadam extiſpicina faciens verba: Κύων, inquit, ἱερεῖον δὴ παρ' ἀυτῷ κεῖται ΔΙΑΤΕΤΜΗΜΕΝΟΣ ΤΕ ΔΙΧΑ, καὶ φαίνων τὸ ἧπαρ, ut iſta de ventris tantum ſectione accipiamus. Quippe jecur canis, quando in duas illum dividimus partes, multo magis conſpicuum redditur, aliorumque oculis exponitur, quam ſi ejus tantummodo ventrem diſſecamus.

§. 14. Ceterorum hactenus de ſervi rem male gerentis pœna per τὸ διχοτομεῖν ſignificata conjecturas exhibui, quidque in iis deſiderem, liberius indicavi. Reliquum eſt, ut, quæ mihi hic ſedeat opinio, paucis declarem eamque idoneis rationibus

(q) *Biblioth. hujus Claſſ. V. Faſcic.* VI. *n.* IX. §. 6
(r) *Eliac. Lib.* II. *fol.* 178.

confirmem. Meo scilicet arbitratu *synecdoche* est *speciei pro genere*, quando Christus de hero domum reduce adfirmat, eum in duas pessimum mancipium partes esse dissecturum; carissimusque servator tam atrocis supplicii mentionem faciens hoc vult dicere: *gravissimam fore poenam, qua dominus sceleratum servum sit adfecturus, verbo, hunc eum male mulctaturum esse.* Hæc, uti cum scopo dicentis ac tota orationis serie quam optime concordat vocis explicatio: ita nec ab usu loquendi in sacris recepto abhorret. In iis enim τὸ διχοτομεῖν, seu *dissecari in duas partes* hinc inde generatim pro gravissimis quibusque pœnis accipi, vel ex historia Susannæ ejusque commat. LV. & LIX. satis liquido adparet. Ibi nimirum Daniel uni adcusatorum Susannæ, qui, se illam ὑπὸ σχῖνον deprehendisse mentitus erat, Dei vindictam comminaturus, ἄγγελος Θεοῦ, inquit, σχίσει σε μέσον. Et alteri ὑπὸ πρῖνον eam se offendisse fingenti, μένει, ait, ὁ ἄγγελος Θεοῦ τὴν ῥομφαίαν ἔχων πρῖσαι σε μέσον, ὅπως ἐξολοθρεύσει ὑμᾶς. Ista non proprie, sed per synecdochen quandam esse capienda de graviori quavis pœna senibus istis impuris atque mendacibus immittenda, tam certum esse puto, quam quod certissimum.

§. 15. Dissentit a me HEUMANNUS supra laudatus, (s) & locum ex historia Susannæ huc non facere contendit. *Fit enim*, inquit, *ibi allusio ad nomina arborum, quæ hoc genus poenæ memorandi caussam præbuere.* Sed nodum in scirpo quærit Vir Celeberrimus. Sane fiat allusio ad arborum nomina loco in exemplum citato; sufficit, quod eo ipso phrasis: *medium*, sive quod idem est, *in duas aliquem partes dissecare*, improprie sumatur pro qualibet pœna graviori. Haut majoris esse ponderis censeo alterum ipsius, quod adversus me urget, ar-

(s) *Supplement. Act. Erudit. Tom. V. p. 305.*

argumentum. Initio enim minime ſequitur: hoc *profectum eſt ab homine Judæo, eoque ſatis inepto & vervecum in patria nato*; igitur *ad ſeria trahi non debet.* Nimirum etiam oppido ineptis, immo mortalium ſtultiſſimis quædam ſapienter dicta interdum excidere ſolent. Deinde quantum ad auctorem Hiſtoriæ Suſannæ pertinet, nunc non diſputabo, quo eum jure adeo contemtim habeat Vir Eruditiſſimus; Græcæ ſaltem linguæ non omnino fuiſſe rudem, certiſſimum eſſe credo. Quamvis itaque rerum & hiſtoriæ ipſius intuitu non adeo magni ſit faciendus: certe ad verborum phraſiumque ſignificationem quod attinet, quo minus in exemplum allegari queat, cauſſam non video. Quæ licet ita ſint, nihilo tamen ſecius ZELTNERUS, (t) cujus ſupra honorificam ſæpe fecimus mentionem, ſuum HEUMANNO adſenſum præbens, dicendi genus, quod ex Hiſtoria Suſannæ ad meam ſententiam confirmandam adduxi. *frigidam* adpellare non dubitat *alluſionem*, illud inſuper monens: *ipſum verbum* διχοτομεῖν *ll. cc. non legi, ſed* σχίζειν & πρῖσαι μέσον (u) perinde, ac ſi τὸ σχίζειν ſeu πρῖσαι μέσον non ejusdem cum verbo διχοτομεῖν eſſent virtutis & efficaciæ. Profecto τὸ σχίζειν ſeu πρῖσαι μέσον æque ac τὸ διχοτομεῖν proprie *diviſionem in duas partes* deſignare, neminem græce doctum in dubium vocaturum eſſe confido.

§. 16. Mea igitur ſententia ſatis firmo niteretur talo, etiamſi nullus omnino locus pro ea firmanda in medium amplius adferri poſſet. Sed adhuc alia reperiuntur loca, in quibus de graviſſimis quibusque pœnis uſurpatur τὸ *diſſecare in duas partes.* Sic quando ſupremum in cœlis numen (x) Judæis ob

(t) *l. c.*

(u) Ita legitur in loco a nobis allegato, non τέμνειν μέσον.

(x) *Jer.* XXXIV 18.

fœdus non ſervatum; & quia, quos primum manu miſerant ſervos, eos poſtmodum ſervire denuo coëgerant, eodem ſe illos modo tractaturum eſſe comminatur, quo ipſi tractaſſent vitulum, quem fœdus cum Deo pangentes in duas dilaniaverant partes: hanc Dei comminationem non quidem de barbaro iſto ſupplicio, quo corpora reorum media diſſecantur, ſed generatim de graviſſimis quibusque pœnis eſſe capiendam, & ea, quæ circumſtant, diſerte arguunt, & Deus ipſe haut quaquam obſcure indicat. Huc quoque pertinet dicendi genus; *renes* vel *jecur alicujus diſſecare*, quod in ſacris (y) occurrit, ac procul omni dubio maximis aliquem malis adficere ſignificat.

§. 17. Quemadmodum igitur cum uſu loquendi in ſacris non pugnat mea controverſæ vocis explicatio: ita nec dicentis intentioni adverſatur, ſed potius eidem belle admodum reſpondet. Quippe totius humani generis ſervator per pœnam ab hero reduce nequam ſervo inflictam, ac verbo διχοτομεῖν deſignatam, haut dubie vult adumbrare graviſſimas illas pœnas, quibus tandem aliquando afficiet omnes omnino mortales, maxime vero publicos eccleſiæ doctores, quos ad judicium veniens animi ſecuros offendet & imparatos. Cum hoc, inquam, ſervatoris ſcopo meæ quidem ſententiæ non male convenit. Quam pulcre enim, amabo, hæc inter ſe cohærent: Sicuti dominus ſervum, quem peregre rediens ſceleſte agentem, ciboque ac potu largius ſe ingurgitantem opprimit, magno mactare ſolet infortunio: ſic quoque filius Dei omnes eos, quos ad totum terrarum orbem judicandum adventans, improbe ac ſecure in diem viventes deprehendet, graviſſime puniet, ad inferos eos detrudens, ubi exquiſitiſſimis

(y) *Iob.* XVI. 13. *Prov.* VII. 23.

mis cruciatibus æternum excarnificabuntur? Nonne vero ista similitudo sibi quam optime constat, & ex omni parte secum ipsa consentit.

§. 18. Itaque manifestum esse puto, meam de servi maleferiati pœna per τὸ διχοτομεῖν significata opinionem omnium optime etiam scopo & intentioni dicentis respondere; adeoq; nihil prorsus, quod eidem magnopere obstet, ulterius restare. Non quidem nulla Cel. ZELTNERUS movet dubia; sed sciens ac volens illa prætereo, eo quod meam plane non feriunt sententiam. Neque enim, uti ex dictis perspicue patet, dominum peregre redeuntem nullius frugi servum in duas divisum partes interfecturum, sed generatim gravissima quaque pœna adfecturum esse contendo.

III.

Joh. Georgii ALTMANNI

Animadversio in Matth. III. 9. & Luc. XIX. 40.

De *Lapidibus testimonium de Christo exhibentibus.*

ARGUMENTUM.

Occasio hujus opusculi (Grotii de hoc loco ut & Theophylacti & Drusii sententiæ adducuntur & examinantur. Locutionem figuratam nullam in Matth. & Lucæ locis a nobis allatis latere ex Aristophane, Plauto & Terentio probatur. Lapides sive homines imperitos hos Judæos non gentiles intelligendos esse probatur. λίθοι. Ex occasione locus Act. IV: 11 explicatur.

CUm haud ita pridem Viri Literatissimi Jac. Elsneri ad hunc Matthæi locum observationem in Bibliothecæ Bremensis Class. IV. legissem, statim quædam obvenerunt, quæ obser-

vationibus Viri Clariſſimi adjungi poſſe videbantur, non quidem ut mea qualicunque animadverſione ea, quæ à Doctiſſ. Elsnero allata ſunt, refellerem, ſed ut leve quoddam cum pace Viri Eruditiſſimi adderem Spicilegium, quo locus ille amplius poſſit explicari; dabo ergo illud cum varias de ſenſu horum locorum ſententias apud eruditos obvios declaravero. Prima ſe offert Grotii, cujus verba ad Matthæum hæc ſunt. *Figuratum loquendi genus, quanquam Divinæ potentiæ menſuram non excedens; ſimile eſt Luc.* 19: 40. Οἱ λίθοι κεκράξονται *Nec abſurdum utroque loco gentes extraneas obſcure intelligere; nam ab his non magis quam a lapidibus fidem & pietatem Judæi exſpectabant, & ſolent ſ. litteræ lapidibus comparare eos qui lapides colunt. Sed & alia videtur ſubeſſe alluſio, quaſi dicat Chriſtus, ne impoſſibile vobis videatur, ſi ex lapidibus faciat Deos liberos Abrahami, cum ipſe Iſaac ex Abrahamo jam effoeto natus ſit; Nam corpus effoetum Abrahami, lapidi comparatur. Eſai* 51: 1. Gentes etiam per lapides intelligendas eſſe cenſet Clemens Alexandrin. in Protrept. ad Gentes, & Cyrillus Alex. Homil. Paſchali V. Longe aliter hunc locum explicat Theophylact in Cap. III. Matth. Ἤγειρε δὲ καὶ τέκνα τῷ Αβραὰμ ὁ κύριος, πότε ὅτε σαυρωμένῳ αὐτῷ ἰδόντες πολλοὶ τὰς πέτρας ῥαγείσας, πίστευσαν. *Excitavit autem Deus filios Abrahamo ex lapidibus, quando? Cum multi eo cruci affixo vidiſſent ruptas petras, & credidiſſent.* Sed ingenioſa eſt magis Theophylacti ſententia quam judicioſa & ſolida; Si autem hæc admitti deberet opinio, non ἐκ τῶν λίθων ſed διὰ τὰς λίθους liberi Abrahamo ſuſcitari debuiſſent. A ſententia Grotii & Theophylacti longe abit Druſius, cujus ad Luc. 19: 40. in Proverb. Claſſ. II. Lib. III. p. m. 258. verba hæc ſunt. De re, quæ nullo pacto ce-

celari poteſt, proverbiali hyperbole dixit Chriſtus *lapides clamabunt*. Licet enim plerique ita intelligendum putent (verba ſunt è Hieronymi Commentar. in Habacuc) ſi judæi tacuerint, multitudo me gentium confitebitur, tamen hæc expreſſior & verior intelligentia; etiamſi homines taceant, & ſignorum meorum multitudinem lingua invidens non loquatur, tamen lapides ipſi, & fundamenta murorum, & parietum ædificatio, meam poterunt magnitudinem perſonare. Quod ut ſignificantius fiat, ponamus literaturæ quoque ſecularis exempla: Criſpus loquitur in Hiſtoria. *Saguntini fide & ærumnis incliti, per mortalium ſtudium majores quam opibus, quippe qui etiam tum ſemiruta moenia, domus intectæ parietesque templorum ambuſti, manus Punicas oſtentabant.* Sic etiam Tullius ad Cæſarem pro Marcello, *Parietes Medius fidius C. Cæſar, ut mihi videtur, hujus curiæ tibi gratias agere geſtiunt; quod brevi tempore futura ſit illa auctoritas in his majorum ſuorum & ſuis ſedibus.* Hactenus Hieronymus. Huc referri debet Habac. II: 11. אבן מקיר תזעק, *Lapis è pariete clamat*, Mens prophetæ omnino patet omnibus. regiam tuam ex rapina conſtructam eſſe, cum hæc lapides & laquearia palam teſtificentur, quæ ſine dubio Deum excitabunt ad vindicandum injuriam, quam facis iis, quibus ſua per vim extorques, ad conſtruenda palatia tua. Hæc Druſius.

Sed longe faciliori ſenſu hæc explicari poſſe mihi videntur, ſi nulla figura aut hyperbole in his omnibus agnoſcatur, ſed ſi ſimpliciter dicamus utrumque locum ſenſu literali explanandum eſſe, ſi probetur, non corpora tantum illa dura ſed & homines ſubinde lapides vocari, ſicque dicemus ſcriptores ſacros per lapides homines plebejos, in-

ertes, indoctos & rudes intellexiſſe, rudis enim plebecula ſæpiſſime lapidum nomine venit. Ariſtophan. in Nubib. v. 1204.

Ἐνγ' ὦ κακοδαίμονες, τί κάθησθ' ἀβέλτεροι
Ἢ μέτερα κέρδη τῶν σοφῶν, ὄντες λίθοι.
Vos veſani, quid hic ſedetis ſtolidi,
Qui ſapientibus eſtis ludibrio, quia homines rudes eſtis.

Sic etiam Socrates in Panathenaic.

Ἰδιῶται εἰσι καὶ λίθοι, *homines privati ſunt & indocti.* Obiter hic obſervandum male reddere interpretes locum Act. IV : 13. ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται *illiterati ſunt & idiotæ*, potius ſic reddendus ille locus *illiterati ſunt & homines privati*, Themiſtocles epiſt. 2. Παυσανίας ἀφαιρεθεὶς τὴν ἀρχὴν ἰδιώτης ἀντὶ στρατηγοῦ γίνεται. *Pauſanias abdicato magiſtratu, homo fit privatus, qui antea imperator erat.* Mirabantur ergo Eloquentiam Petri & Johannis non ideo tantum, quia pro illiteratis habebantur, ſed & quia tanquam homines privati, qui publice docere & verba in concione facere nunquam antea conſueverant. Non enim omnis qui privatus eſt, eſt illiteratus, nec omnis qui publice docendi autoritatem habet, doctus. Notandum inſuper quod tautologia verbis ſcriptoris ineſſet, ſi idiota eſſet homo rudis, quia ἀγράμματος jam rudem & indoctum ſonat. Sed hæc ἐν τῇ παρόδῳ. Sed non Græci tantum verum & Romani homines imperitos & pliteos lapides vocabant, fuit hæc phraſis Latinis communiſſima. Terent. Heaut. Act. IV. Sc. 7.

CH. *Cape hoc argentum & defer.* SY.
Hei quid ſtas, Lapis.
Quin accipies.

Idem in Heaut. V. Sc. I.

- *Merito nunc ego mihi ſuccenſeo,*

Quot

Quot res dedere, ubi poſſem perſentiscere,
Ni Lapis eſſem.

Idem in Hecyr. Act. II. Sc. 1.

- Tu inquam mulier, quæ me omnino Lapidem haud hominem putas.

Plautus in Mercatore Act. III. ſc. 4.

- - egomet credidi,
Homini docto rem mandare; is lapidi mando maxumo.

Satis jam, ut opinor, probavimus per λίθος homines plebejos & barbaros, literarumque rudes eſſe intelligendos, ſed paucis adhuc ex nexu demonſtrabimus, qui egregie pro noſtra ſententia pugnat, narrat Matth. cap. III: v. 7. Phæriſæos & Sadducæos plurimos ad baptisma Johannis acceſſiſſe, & cum illis ingentem rudioris plebeculæ multitudinem. Hi omnes cum Johannem cinxiſſent, dicit Joh. ad Primores populi Judaici, quorum nequitia illi perſpecta erat. Ne glorietis vos è proſapia Abrahami eſſe oriundos, & vos præ aliis bonorum Abrahamo promiſſorum participes futuros, nam dico vobis, quod Deus ex rudi, indocta & gregaria hominum me cingente concione, (quæ partim ex Judæis & aliarum gentium aſſeclis conſtabat,) veros & genuinos Abrahami filios in fide eligere poſſit. Facile ex his colligimus, viri magni Hugonis Grotii ſententiam neutiquam admitti poſſe, dum gentes metaphorica locutione intelligendas exiſtimat, aut enim plebs Judaica, aut lapides phyſice tales intelligendi ſunt, nec ſatis ad Evangeliſtæ verba attendiſſe videtur, dicit enim ἐκ τῶν λίθων τούτων. Nam ſi gentes intelligendæ eſſent, non ἐκ τούτων ſcriptor ſacer addidiſſet, qui autem adſtabant Johanni, maximam partem Judæos, non Gentes fuiſſe certo colligimus. Melius ergo cum Cl. Coccejo dicemus, per lapides

homines duros & inconditos, qui ſunt cordis lapidei, indiscriminatim ſubaudiendos eſſe. Solebant etiam veteres illos dicere lapideos, qui aut propter naturalem ſtuporem & hebetudinem aut ingentem animi conſternationem quaſi mente capti ſanæ rationis compotes non erant, & verba aut nulla aut veſana proferebant; hinc Plaut. in Trucul. Act. IV: ſc. 3.

Lapideus ſum, commovere me miſer non audeo.

Cicero Tuſc. Quæſt. Lib. 1: *Et Niobe fingitur lapidea propter æternum, credo, in luctu ſilentium*, cum his egregie conveniunt ea quæ Philemon in λειψ. p. m. 372.

- Λίθον μὲν τὴν Νιόβην, μὰ τοὺς θεούς,
Οὐδέ ποτ' ἐπείσθην, οὐδὲ νῦν πεισθήσομαι
Ὡς τοῦτ' ἐγένετο.

Lapidem vero Nioben per Deos
Nunquam credidi, neque nunc credam,
Hoc factum.

Quæ hactenus ad locum Evangeliſtæ Matthæi maxime dicta ſunt, ea etiam de loco Lucæ dici & intelligi debent; Cum enim ibi Phariſæi Chriſtum rogaſſent, ut Diſcipulis ſuis ſilentium injungeret, dicebat, cum hi tacebunt, lapides clamabunt, hoc eſt, ſi hi, qui verbi mei Præcones ſunt, filebunt, alii quos vos etiam pro hominibus indoctis & inertibus habetis nomen & doctrinam meam prædicabunt, ego autem ad miniſterium meum non opus habeo Doctoribus Judæis, quales vos eſtis, ſed ad demonſtrandam potentiam meam, homines contemtibiles ad Evangelii prædicationem vocare ſoleo, qui pro lapidibus à vobis habentur. Hoc tamen dandum Zegero, Grotio & aliis commentatoribus, quod in hoc Lucæ loco facilius gentes poſſint intelligi, quam apud Matth. Sed ego in utroque loco Judæos gentilibus mixtos

tos intelligo, & ex iis homines maxime indoctos; licet & ille in opere fidei lapis est, qui nondum ex statu naturali liberatus, & ad ecclesiam sanctorum per gratiam Dei regenerantem translatus est. Omnes autem eruditorum sententiæ magis ad hunc locum mihi facere videntur, quam Drusii, in qua sensum & mentem scriptoris sacri plane non assecutus videtur.

IV.

Bernh. Petri KARLII,

Filum Ariadneum Sacrum, ab Angelo Dan. VII: traditum, pro felici ac facili ex infinitarum difficultatum propheticarum Labyrintho, in *Apocalypseos* præsertim c. XX. concurrentium, exitu.

SUMMARIA.

Visum Apoc. XX. de *Dracone*, regnante cum suis Christo, per *millennium* vincto, & postea revincto, omnium in *Apocalypsi* obscurissimum communiter, & ab ipso quoque Cl *Vitringa*, habitum. §. 1. *Cocceji* hypothesis & explicatio optima licet, nondum tamen ab omnibus dubiis liberata. §. 2. Visum Dan. VII. 9. sqq. illud Apoc. XX. illustrat, vel ipsis contrariæ sententiæ patronis autoribus, per hoc ipsum tamen solide refutandis. §. 3. Quod liquido ostenditur. §. 4. monstrato etiam pleno perfectoque inter visa Danielis VII. & Joannis Apoc. XIII. & XX. paralleliſmo. §. 5. 6. 7. Nervus demonstrationis pro *Cocceji* hypothesi, inde ostenditur. §. 8. 9. 10. 11. 12. Argumentum *Vitringæ* pro millennio Draconis qs. adhuc futuro, ex Ap. 19. 6. 7. enervatur. §. 13. Cap. XIX. & XX. non per *nexum* cohærere, sed hoc illi potius

coordinandum esse, demonstratur. §. 14. Nec obstare ipsum Visi Apoc. XX. argumentum. §. 15. &. 16. Nec aliarum prophetiarum consensu hæc sententia (ut opposita quidem) destituitur. §. 17. 18. 19. Neque versum 2. Apoc. XIII. obstare, quo minus jam sub imperio Bestiæ Draco ligatus fuerit. §. 20. Neque versum 3 Apoc. XVI. §. 21. Nec ordinem rerum Ezech. 37. & sqq. cum ordine Joannis Apoc. XX. & sqq. collatum, quippe *Cocceji* hypothesi faventiorem. §. 22. Ejusdem hypothesis per parallelismum capitis XIII. Ap. cum d. c. XX. 1. sqq. etiam roboratur. §. 23. Indeque jam & reliquorum Visorum Apocalypticorum χρονοτάξις demonstratur. §. 24.

§. 1.

EX omnibus S. Apocalypseos Visis, unum illud, quod C. 20. de *Dracone per millennium vincto*, *abyssoque clauso*, & *Christo* interea *cum Sanctis regnante*, deque *Gogo ac Magogo*, hos dehinc bello atrocissimo impetentibus, legitur, præ aliis semper ἴριδος μᾶλον quoddam, & infinitarum opinionum Labyrinthus, quasi extitit, & hunc in diem usque pro *obscurissimo* intellectuque difficillimo in tota Apocalypsi, quin & omnibus libris propheticis, a Viris etiam doctissimis & rerum peritissimis, est habitum. Siquidem & Celeb. VITRINGA, ὁ πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, in *Anacrisi Apocal.* p. 1169. illud *haud dubie inter obscurissima hujus libri censendum*, existimat: imo, & ibid. p. 1174. non solum (pro candore suo) ipse ingenue fatetur, esse in eo, quæ *certe videantur systema interpretationis* ejus libri, *secundum illas, quas amplexus ipse sit, hypotheses, conturbare: quod liquidum fore per omnia*, ait, *& nulla magnopere laboraturum difficultate, si hæc pericopa abesset:* sed addit quoque, *omnes fere interpretes sanioris judicii, qui in prophetia hujus libri explicanda versati*

ſati ſint, etiamſi hypotheſibus ab ipſo diſſideant, hic hærere. In quam monſtroſas plane opiniones Viri quidam, cetera doctiſſimi, ut Joh. MEDUS, in *Conjectura de Gogo & Mag.* BURNETUS, in *Theor. tell.* 5. L. 4. H. ab HARDT, in ſua *de Millenario Apoc. XX. Conjectura*, PETERSENIUS, aliique, in aliqua hujus Viſi parte explicanda, devenerint, eruditi ſat ſciunt.

§. 2. Utut vero certiſſima ejus explicatio Cel. COCCEJI, ejusque hac in parte ſectatorum, haud dubie ſit: cum quibus & SANDHAGENIUS noſter, præter alios, facit; hanc tamen rem nondum hactenus iſta in luce eſſe poſitam, fatendum eſt, ut non Viri quidam doctiſſimi, præſertim D. PETERSENIUS in *Epiſtolis ad Sandhag.* paſſim, nec non Cel. VITRINGA. I. d. p. 1125. ſqq. & nuperius Cl. DRIESSENIUS, *Medit. in S. Apocal.* in Prolegg. & in *Reſp. ad dubia* D. Deuſingii, aliique, nonnulla, eaque non ſane nullam habentia ſpeciem, contra proferre in medium potuerint. Quare ego, pro quantulacunque gratiæ, mihi divinitus conceſſæ, menſura, meliorem, quam dixi, hypotheſin pluſculis illuſtrare, atque ita ſtabilire, conabor, ut, dispulſis dubiorum nebulis, ejus veritas, plena luce coruſcans, omnium hujus amantium ſe commendare conſcientiæ poſſit; utque genuino Capitis 20. Apoc. argumento & ſcopo demonſtrato, hinc vel per ſe poſtea pateat, vel colligi ex facili queat, quonam & quænam ad tempora, eccleſiæque fata, Viſa quoque antecedentia ex Spiritus S. intentione reſpiciant, quorſum pertineant ac certo referenda ſint; ut quæ in hoc capite & terminum ſuum & centrum quaſi reperiunt.

§. 3. *Filum* vero quaſi *Ariadneum* Angelus Dei, Danieli quondam illuſtris Viſi, C. 7. ipſi oblati, in-

interpres datus, nobis tradet, cujus hic ope ex infinitarum opinionum ac difficultatum Labyrintho feliciter nos expediemus: Quandoquidem ipſe Cel. VITRINGA & Cl. DRIESSENIUS, aliique, poſt Joſephum MEDUM, ad Danielis Caput 7. hic provocant, ex collatione videl. verſus ibi 9. 10. & 22. cum v. 4. Apoc. 20 ſuam de millenni Draconis captivitate & prima (ſub hujus initium) reſurrectione, Chriſtique cum ſanctis regno millenni, quaſi adhucdum exſpectandis, ſententiam clariſſime demonſtraturi. Cum igitur D. VITRINGA Anac. p. 1127. ſq. exiſtimet, illam Joſephi MEDI *obſervationem utique maximi eſſe pretii*, & *hanc prophetiam* (Apoc. 20.) *magno perfundere lumine*: quod & Cl. DRIESSENIUS, in *Reſp. ad dubia D. Deuſ.* p. 73. ſq. putat: ego, hanc rem in timore Jehovæ diligenter expendens, manifeſto deprehendi, quod, cum illi d. verſum 4. Apoc. 20. cum v. 9. 10. & 22. Dan. 7. plane credant eſſe παράλληλον, hæc reapſe ſint diverſiſſima: quando hic cum *thronorum collocatione* everſio regni beſtialis, ſ. Antichriſti, & thronorum ſ cathedrarum epiſcopalium, *illic* primum ſtabilitarum, conjuncta eſt: ſi non dejecti potius, quam *collocati*, hic *throni* dicuntur: ut כורסון v. 9. hunc in ſenſum à JUNIO quoque verſum 26. hic conferente, & in Verſione Anglicana, rectiſſime videtur redditum: cum R. רמה perpetuo *jaciendi* & *dejiciendi* ſignificatu veniat, inque eadem hac forma & Dan. 3: 21. & c. 6: 17. occurrat. Vid. D. DANZII מרקדק *Ebræo-Chald.* §. 48. II. 1. Obſ. 6. ad lit. 11. id quod vel ſolum tum opinatum hoc loco parallelismum prorſus deſtruit, *thronis* nimirum hic, periodo Antichriſti jam elapſa, *deturbatis*, illic vero, hierarchia antichriſtiana primum occipiente, *collocatis*,

ſed

ſed verſum potius 11. & 12. d. Apoc. 20. cum illis Danielis verſibus concordare planiſſime: cum ibi non magnifici ſolum *throni* ſ. tribunalis, cui Judicem cœleſti majeſtate conſpicuum inſidere Daniel vidit; ſed & *librorum apertorum*, quorum illic itidem Daniel meminit, expreſſa fiat mentio: de quibus vero omnibus ibi v. 4. nihil legitur. Ut ita illorum ſententia ipſorummet potius gladio juguletur; noſtra vero (de ſoluta jam dudum Draconis captivitate, deque præterito poſt priorem mortuorum reſurrectionem millennio regnantium cum Chriſto ſanctorum) per ejusmodi *Joannis* & *Danielis* σύγκρισιν, ſed rectius inſtitutam, firmiſſime ſtabiliatur atque defendatur.

§. 4. Id quod Viros illos doctiſſimos VITRINGAM præſertim, non advertiſſe, valde miror; cum is tamen poſtea I. d. p. 1182. ad verba illa d. V. 12. Βίβλια ἠνεῴχθησαν, *libri aperti ſunt*, recte ipſe annotet, *phraſin hanc imitari illam Danielis* C. 7: 10. (ubi & LXX. habent, Βίβλια ἠνεῴχθησαν) fatente id quoque DRIESSENIO, I. d. p. 75. Cum certe, quæ hic in Viſo Danielico poſt v. 10. & 22. ſequuntur, ejusmodi ſint, quæ cum *thronorum collocatione*, & *ſeſſione in eis*, ad initium *millennii* relata d. v. 4. Apoc. 20. conſiſtere minime poſſunt. V. gr. quod poſt illam demum de *Beſtia* v. 10. & *parvo* ejus *cornu* v. 26. judicium habeatur ac ſupplicium ſumatur, & deinde is, qui *ſimilis filio hominis* viſus, *ad Antiquum dierum adductus*, ab eo *in omnes ſub coelo nationes imperium accipiat*, v. 13. 14. idque nunquam rurſus ab hoſtibus labefactandum, neque adeo *mille* tantum *annorum* termino (ut illud Ap. 20: 4.) circumſcriptum, ſed *in omne ævum* ſtabile. v. 27. Cum ex adverſo poſt illud regnum millenne eccleſia denuo a gentibus, contra eam invaleſcenti-

tibus vexata, in extremas redigatur anguſtias. v. 7. 8. 9. d. Apoc. 20. Id quod ſane ab eo, quod Daniel v. 14. 15. 26. & 27. deſcribit, regno oppido alienum eſt, nec ulla ratione dici de eo vere poteſt. Adeo doctiſſimorum & oculatiſſimorum quoque Virorum cœcutiunt interdum oculi, mentesque caligant præjudiciis præpeditæ.

§. 5. Ut igitur ad rem ipſam nunc veniamus, ante omnia dicta Danielis C. 7. cum C. 13. Apoc. primum conferemus, ad oſtendendum, Viſum illud Danielis de IV. Beſtiis & *parvo* Beſtiæ quartæ *cornu*, cum hoc Joannis, de Beſtia *decicorni*, & *bicorni*, (quæ poſtrema alias quoque *Pſeudopropheta*, Apoc. 20:10. C. 19:20 coll. C. 13:14. & *Meretrix*, itemque *magna Civitas Babylon*, Apoc. 17. appellatur) prorſus concordare: pauculis, quæ certis de cauſis intercedunt, differentiis non obſtantibus. Quod licet Cl. VITRINGÆ, *Anacr.* p. 797. ſq. & p. 1045. poſt JUNGMANNUM aliosque, non fiat veroſimile (etſi hoc *ad illud conformatum* quodammodo fateatur) veriſſimum tamen eſſe, dudum, nec ſine ratione, agnovere LAUNÆUS, COCCEJUS, WITSIUS & ipſe DRIESSENIUS, aliique Viri doctiſſimi. Nos, ut illud ad oculum demonſtremus, nunc tantum perpetuum verborum ferme quoque παραλληλισμὸν, quibus cum Joannes tum Daniel, haſce Beſtias, quæque ad eas pertinent, deſcribentes, utuntur, allegabimus & Lectori ob oculos ponemus: id quod ad noſtram firmandam, illorum vero ſententiam refellendam, ſufficiens deinde præbebit argumentum. Minime enim Spiritus S. res revera diverſas, verbis, non tantum æquivalentibus, ſed & aliqua ex parte plane iisdem, perpetua fere ſerie utrobique continuatis, deſcripſiſſe putandus eſt. Nec ſane utriusque Viſi, cum

Da-

Danielici tum Joannæi, descriptio tot in verbis ac circumstantiis principalioribus (ut sunt ibi Bestiæ utriusque ortus, gesta, duratio, exitus, judicium ac supplicium, quæque hoc excipit, rerum κατασροφὴ) ita casu quasi fortuito concordare posset, nisi unum & idem utrumque haberet argumentum. Vide & hanc in rem dicta in Diss. nostra *de vero sensu Visi Dan. 7*: in Bibl. Hist. Theol. Class. 3. fasc. 5. Notandum vero, decicornem Joannis Bestiam d. Apoc. 13: 2. ex quatuor Bestiis Danielis esse compositam; (quemadmodum Apoc. 4: contra ex uno Ezechielis Cherubo, *quatuor faciebus* insigni, Ezech. 1: 10. *quatuor Animalia* à Spiritu S. efficta sunt) ibidemque *septem* ejus *capita* ex tribus costis, in ore bestiæ *secundæ* visis, & ex quatuor capitibus *tertiæ*, videri efformata; at *decem* quartæ hic bestiæ *cornua* alium forte quam totidem illa Joannææ Bestiæ capita, habere significatum; saltem ἀναλογεῖν. De quibus omnibus hic jam non dicemus pluribus, cum laudatus modo COCCEJUS aliique consuli de illis possint.

§. 6. Ecce vero jam primo initium Capitis 7. Dan. cum C. 13. Apoc. in tabella, hic subjecta, collatum, ut vera Visi utriusque παραλληλία oculis quoque pateſcat.

Dan. VII.	Apoc. XIII.
V. 1. Quatuor *Bestiæ* magnæ *adscendunt è mari*. v. 4. Prima *similis Leoni*; v. 5. altera *similis Ursо*, costas *tres* ore tenens; v. 6. tertia *Pardo similis*,	V. 1. *Bestia* (ex illis quatuor Danielicis composita, ut quæ simul hic unum quasi corpus ingens efformant) *e mari adscendit*. v. 2. Os ejus, ut *Leonis*, pedes ut *Ursi*, cetera *similis Pardo*. *Septem* habet *capita* & *cornua decem*.

capita habens *quatuor*: v. 6. quarta *decem* gerit *cornua*.

ibid. *Timenda, & terribilisque ac dura valde* est.

ib. Dentibus ferreis magnis comedit comminuitque, ac reliquum pedibus suis conculcat. Conf. v. 16.

v. 8. Cornu aliud *parvum* inter (priora) illa decem *succrescebat*,

ib. Oculos similes oculis humanis habens, & *os, loquens grandia*, (Conf. v. 20.)

v. 25. Illud *verba* (blasphema) *adversus Excelsum loquitur*, & sanctos excelsorum deterit. v. 8.

v. 3. Universa terra *Bestiam illam stupens* admirata sequitur,

v. 4. dicens, Quis similis isti Bestiæ? & quis bellum gerere cum illa potest?

v. 7. Data ei est potestas in omnem tribum & linguam & gentes. v. 8. Itaque adorant eam omnes incolæ terræ.

v. 11. *Alia Bestia adscendebat* è terra, (quæ C. 19: 20. & C. 20: 10. *Pseudopropheta*, & C. 17: 1. 2. *Meretrix*, bestiæ decicorni s. multis aquis, h. e. populis, v. 15. insidens ac v. 18. ib. *magna civitas* audit, imperium in reges terræ tenens.)

ib. Duo habens cornua similia agni, (c. 14: 1.) *loquens* vero ut Draco, qui bestiæ decicorni suam virtutem & thronum ac potestatem magnam dederat. v. 2.)

Conf. v. 5. & 6. Bestia *os habebat, loquens grandia sol-vebatque os suum in blasphemiam adversus* Deum & conviciandum eos, qui in cœlis habitant. v. 12.

v. 8. A conſpectu ejus tria ex cornubus illis prioribus eradicantur.

v. 12. Poteſtatem enim prioris beſtiæ omnem exercebat in conſpectu ejus.

v. 25. Cogitat ſe mutaturum tempora & jus (Conf. C. 2: 21.)

v. 13. Magnaque ſigna faciebat, adeo ut & ignem faceret e cœlo deſcendere in terram, coram hominibus.

v. 21. *Bellum cum Sanctis gerit eisque prævalet:* (Cf. v. 19. & 25.)

v. 7. Dabaturque ei, *bellum gerere cum ſanctis, eosque vincere.*

ib. Traduntur per ſ. *in* manum ejus usque ad *tempus & tempora & dimidium temporis.*

v. 5. Datum eſt ei, *facere* (h. e. rem feliciter ac proſpere ſ. ex voto gerere: Vid. Dan. 11: 3. 17. 30. 32. 39.) *menſes quadraginta duos.*

§. 7. Pergemus nunc cum reliquis ex C. 7. Dan. maximam quoque partem Capitis 20. Apoc. (quod æque ac C. 13. Viſi Apoc. 12: de *Draconе* continuatio eſt) & initium Capitis 21. Apoc. ſimilem in modum componere, viſuri, quomodo, quamque exacte rurſus illud huic conſentiat; ut exinde tum ad oculum pateat, quorſum *Millennium vincti Draconis, & ſanctorum cum Chriſto regnantium*, quod extremum regni beſtialis ipſiusque Diaboli cum ſanctis conflictum antevertit, referendum ſit: Cum caput hoc 7. Dan. quendam quaſi Canonem præbeat plane infallibilem ſecundum quem Viſa illa Apocalyptica C. 13. & 20. quod ad veram temporis rationem, ordinanda

sint. Quotquot vero sensus in verbo prophetico exercitatos habent, stilique prophetarum emblematici ac symbolici non ignari sunt, facile videbunt, eandem utrobique rem (etsi diversimode aliquando) pingi verbisque & Phrasibus licet non per omnia iisdem tamen ἰσοδυναμοῦσι *æquivalentibus* saltem describi.

Dan. VII.

v. 12. Spatium in vita datum est eis usque ad tempus & constitutum tempus.

v. 21. Cornu illud parvum bellum gerit cum sanctis.

v. 25. Deterit sanctos, (ope bestia decicornis.)

ib. præter & post tempus & duo tempora, adhuc *dimidium*, s. particulam temporis in manum ejus traduntur.

v. 11. Usque dum occiditur Bestia illa, ejusque *corpus incendio ignis traditum perditur.*

v. 26. ablato ejus dominatu profligendo & perdendo

Apoc. XX.

v. 3. Draconem oportebat post mille (quibus vinctus fuerat) annos, breve tempus iterum solvi.

v. 9. Gog & Magog (s. Bestia & Pseudopropheta, vel Bestia altera bicornis: Vid. v. 10. & C. 19: 17-20. coll. cum Ezech. 39: v. 17. sqq.) à Dracone ad bellum congregati, adscendunt super latitudinem terræ, & circumeunt castra sanctorum, obsidentque urbem (Deo) dilectam, v. 7. postquam mille anni isti jam consummati erant.

v. 9. Sed *ignis a Deo* e cœlo descendit, & Gogi Magogique *copias consumit.*

v. 10. Ut ipsa Bestia cum Pseudopropheta, ita & Draco, s. Diabolus, in stagnum igne ac sulphure ardens conjiciuntur, (Conf. v. 14.) dies ibi & noctes in secula seculorum utrique cruciandi.

v. 11. Videbat enim Joan-

nes

do usque ad finem.

v. 22. Antiquus enim dierum venit, & judicium ſanctis datur v. 9. Throni collocantur, & Antiquus dierum ſedet, cujus veſtis ut nix albet, & ſolium eſt ut ſcintillæ ignis &c. v. 10. *A cujus conſpectu* fluvius ignis promanat (v. 26. quo videl. Beſtiæ ejusque cornu parvi dominatus perditur.)

ib. Judicium conſidet, & *libri aperiuntur.*

v. 26. Sic Beſtiæ & cornu iſtius dominatus aufertur profligando & perdendo usque ad finem.

v. 11. Ipſa Beſtia occiditur ejusque corpus perditum ignis incendio traditur.

v. 22. Tunc ſanctis thronum magnum candidum, (circum quem & Seniores XXIV. in totidem thronis conſediſſe intelliguntur: V. C. 4: 4. coll. Matth. 19 28. 1. Cor. 6: 2.) eique inſidentem quendam, *a cujus conſpectu* terra & cœlum (vetus) fugiebat (Conf. C. 21: 1. & C. 6: 12-14.

v. 12. *Libri aperiebantur*, & mortui judicabantur ex iis, quæ in illis ſcripta ſunt. (Conf. C. 10: 2. C. 11: 11. 12.)

v. 13. Mors & infernus (Gog & Magog. ſ. Beſtia & Pſeudopropheta) reddunt mortuos ſuos, qui ſecundum opera ſua judicantur.

v. 14. Mors & infernus conjiciuntur in ſtagnum ignis; & quisquis in libro non ſcriptus eſt.

C. XXI. v. 1. Poſthæc no-

sanctis excelsorum regnum dabatur possidendum (Conf. v. 18.) v. 13. Similis enim filio hominis (אנוש) nubibus cœli veniens sistebatur coram Antiquo dierum,

v. 14. qui ei dominatum, gloriam & regnum dabat, ut omnes populi, nationes ac linguæ illi serviant.

v. 27. Regno nimirum dominatuque & amplitudine regnorum *sub toto coelo* populo sanctorum dato.

novum mox cœlum & nova terra apparet: prius (vetus) enim cœlum & terra prior abierat, (conf. C. 20: 11.) nec mare porro restabat. v. 2. Novaque adest Hierosolyma, civitas sancta, è cœlo descendens a Deo, parataque ut Sponsa viro suo ornata. (Conf. C. 3: 12.)

v. 3. Auditurque è throno vox ista: Ecce tabernaculum Dei apud homines, & habitabit cum eis, & erunt illi populus &c.

v. 7. Qui vicerit, omnia hæreditabit.

v. 26. Et adferetur gloria & honor gentium in novam illam Hierosolymam. Conf. & v. 24.

§. 8. Ecce jam, ut ambo hæc Visa se mutuo illustrent, & illud præsertim Danielis, prophetiæ Joannis Apoc. 30. satis ceteroquin obscuræ, plurimum affundat luminis, nosque cumprimis doceat, *regnum sanctorum, cum Christo* per celebre illud *millennium*, Dracone victo, regnantium, ib. v. 4. haud quaquam consummatum illud Christi & ecclesiæ jam esse regnum, quod post novissimos Draconis rursus soluti motus, acerrimumque Bestiæ cum sanctis bellum, extremo tempore, tuba nimirum septima resonante, manifestabitur secundum prophetias; (conf. Apoc. 11: 15. ff. C. 19: 6. ff. C. 21: 1. ff.) *prioremque* adeo mor-

mortuorum *resurrectionem*, d. v. 4. & 6. imo & *alteram* illam, dictum millennium excipientem, ib. v. 5. 11. 12. 13. (quas ambas ejusdem omnino esse generis, ex *mortuis* quos ejusdem utrobique esse generis, v. 5. verba οἱ λοιποὶ τῶν νεκρῶν satis indicant, colligitur) non certe corporum esse, aut proprie dictam, sed metaphoricam s. mysticam; sicque & *judicium* illud, v. ibi 11. sq. non extremum & universale, sed antecessorium quoddam, particulare tantum, de ecclesiæ hostibus, s. *Bestia*, eo usque adhuc blasphemante v. 8. 9. omnino denotare, illi nimirum suppar, quod Christus, ad dextram jam majestatis Dei exaltatus, in Judæos sub novæ œconomiæ initium, vel & in fine veteris exercuit: Vid. Matth. 26: 64. coll. C. 16: 27. 28. C. 19: 28. Conf. & C. 24. 30. 1. Esa. 19: 1. Ebr. 12: 26. sq. (licet a resurrectione corporum & judicio extremo, metaphoras hic utique esse desumtas, eoque saltem alludi, inficiari aut repugnare nolim) ac post illud demum, datamve exitio Bestiam & Draconem, veterique cœlo & terra, s. Hierarchia & regno Antichristi, abolitis, mysterium Dei, regnumve Christi gloriose consummandum esse, *nova Hierosolyma* e coelo in terram futuram tunc cum *coelo novam*, descensura. Apoc. 21 : 1. 2. Quemadmodum hæc omnia ex pari rerum, & partim quoque verborum, serie in Viso Joannæo, cum illo Danielis recte collato, ad oculum patent. Ut adeo rerum ordo, & ἀκολουθία utrobiq; eadem, illa se ita habere, quasi clament, nec aliter habere se posse, (siquidem à Spiritu veritatis illa profecta, & complementum habitura credantur) lectorem satis attentum vel invitum convincant. Quanquam verborum metaphoras, emblemata & loquutiones hieroglyphicas, hic adhibitas, (v. gr. *thronus*, *coelum & terra*, eorumque *fuga*, *mare*, *mors*, *infernus*, *li-*

bri aperti, *lacus sulphuris & ignis*, in quem conjecti *dies & noctes* per omnia secula cruciantur &c. quid sint,) ex instituto hic explicare nolim; ut, quod à COCCEJO, GROENWEGENIO aliisque ex S. Scriptura & similibus Vatum oraculis, similia describentibus, jam recte factum est.

§. 9. Vicissim vero & hoc Joannæum isti *Danielis* Viso clarissimam reddit lucem, veramque suam ac certam largitur expositionem: ut jam certo intelligatur, I. *Cornu* illud Bestiæ *parvum*, inter decem ejus alia succrescens, v. 8. minime *Antiochum* præsignasse *Epiphanem*, nec v. 13. Christi in cœlos adscensionem, & ad dextram Dei exaltationem esse descriptam: (quam BROUGTONI aliorumque opinionem, perquam absurdam laudatus modo COCCEJUS, in *Locis de Antichristo*, & GROENWEGEN. L. de *glor. regni Chr.* c. 7. ex abundanti refellerunt) neque II. dictum illud Cornu, in Deum blasphemum, *Mohammedem* imperiumve Ottomannicum præfiguraſse; quæ post alios multos Cl. JUNGMANNI etiam, in *Comm. ad Dan.* & Cel. *Vitringæ*, l. d. p. 1045. sq. mens est: quibus & nuper Cl. MANNUS subscripsit, in nova C. 7. Dan. expos. germanice edita, quia sic & altera Bestia, bicornis illa: Apoc. 13: 11. isti omnino suppar, idem illud prænotasse, foret dicendum: quod vero asserere, illi non sustinent. Neque porro III. idem cornu Bestiam Joannis decicornem Ap. 13. 23. designasse, (ut quidem D. PETERSENIO est visum, hancce idcirco ipsum esse Antichristum, statuent) sed *bicornem* illam, d. Ap. 13: 11. sqq. sive *Pseudoprophetam*, *magnamque Meretricem* aut *Civitatem*, *Babylonem* mysticam, regibus terræ imperitantem. Apoc. 17: 1. 3. 18. Deinde & IV. *tria* illa, cum *dimidio*, *tempora*, h. e. annos, nullatenus

latenus cum Papistis, ac veterum nonnullis; (quibus vero suo jam ævo de hisce nihil dum certi licuit statuere) totidem communes tantum designare annos, existimandum esse: utpote quæ cum milliennio Apoc. 20. pariter decurrere, ex jam demonstratis liquet: sed secundum consuetam vatibus loquendi rationem totidem, quot illi diebus constant, annos (videl. 1260.) Denique & V. diem extremum παγτοκριτικὸν notabile illud Bestiæ Antichristianæ judicium & excidium aliquot saltem seculis anteversurum, nec adeo cum eo fore conjunctum; ut multi quidem, & Papistæ communiter omnes, opinantur; rati quippe, Antichristum (quem *cornu* illud *parvum*, apud Danielem, referre, recte quidem statuunt) tribus tantum cum dimidio annis, ante diem novissimum proximis, sæviturum, dehinc vero mox in judicio extremo a Christo, gloriose in cœli nubibus adventuro, iri excisum. Id quod non solum 2. Thess. 2: 8. sed & Dan. 7: 13. ut & C. 12. indicari, BELLARMINUS contendit, T. 1. *Contr.* Disp. *de Antichr.* ESTIO quoque & Corn. à LAPIDE ad 2 Thess. 2: suffragantibus, & *communem orthodoxorum Ecclesiæ Doctorum* in *hoc consensum* allegantibus.

§. 10. At vero illud hic discimus, æque esse absurdum, quam quod ibidem BELLARMINUS versum quoque 4. Apoc. 20. quem & ille perperam versui 10. Dan. 7. παράλληλον statuit, de *extremo* jam *judicio* accipit, ex hac iterum ratione, quod memoratum ibi judicium ἀμέτρως Bestiæ & Pseudoprophetæ excidium, paulo ante sub finem C. 19. descriptum, excipiat. Quod quidem Cl. du VIDAL, Theologus Gallus doctiss. in *l'Eglise Romaine convaincue d'Antichristianisme*, p. 184. de C. 7. & 12. Dan. scribit, *La verité est*

pourtant, que ces paſſages (*de Daniel*) *ne le prouvent nullement, & que même, ſi on les lit, tout le contraire. En effet, le jugement, décrit dans ces lieus-la, n'eſt pas le jugement univerſel, mais le particulier, qui le doit tenir contre l'oppreſſeur des Saints du Tres-haut, & qui aboutira à la punition, à la deſtruction entiere de cette puiſſance laquelle s'étoit montrée ſi redoutable*: quemadmodum & recte ad verſum 26. it. v. 13. 14. nec non ad v. 22. & 27. provocat, qui clariſſime de rebus non in ipſo demum cœlo, ſed *ſub coelo*, in hoc adhuc mundo, expectandis loquuntur, (quod & *Annotatoribus Belgis* ad Dan. 7. obſervatum eſt.) Verum, quod idem tamen Vir Clariſſimus deinde p. 189. *extremum* Apoc. 20: 10. ſqq. *judicium* pingi ex vulgari opinione ſtatuat, nec vero conſideret, ibi dicta (rectius certe, quam verſum 4. d. Ap. 20.) verbis Dan. 7 : 9. ſqq. conſonare, merito miramur. Cum is tamen p. 185. rectiſſime agnoverit, *librorum evolutionem* apud Dan. *nos plane non cogere, ejus dicta ad judicium referre noviſſimum. Hæc enim figurata loquendi ratione ſic dici* &c. *Nubes cœli, in quibus hic apparere Chriſtus* dicatur, *nos æque minus cogere, ut noviſſimum ibi adventum ejus intelligamus. Nam & hunc metaphoricum eſſe loquendi modum* (une façon de parler metaphorique) *ad pingendam eo luculentius majeſtatem ejus glorioſam comparatum. Neque plane etiam illum dici venire ad homines, aut deſcendere, ſed venire pro hominibus ad Antiquum dierum, neque id alio fine, quam ad capeſſendum imperium, jure ipſi debitum*: V. 13. 14. (ubi tamen כבר אנש *filio hominis infirmi morboſique ſimilis*, non Chriſtus ipſe perſonalis: qui potius *Antiquum dierum*, in throno ſedentem, refert, ſed myſticus, illius, ceu capitis corpus, h. e. eccleſia temporis noviſ-

ſimi

simi: ut vel ex verss. 18. 22. & 27. sub finem §. 8. supra allatis, quos & ipse Vir Cl. statim postea, *l'explication de la vision*, appellat, manifestum est. Cur enim non pari quoque ratione Apoc. 20: 11. ss. dicta; Viso Dan. 7: 9. ss. plane consona, (ut jam superius ostendimus,) figurato accipi sensu possunt? Annon & hic dicere rursus potuisset, ut istic: *Ces terms ne sont aussi en cette occasion, qu'une façon de parler metaphorique?*

§. 11. Certe dubium jam esse porro nequit, quin dicta Dan. 7: 9. 10. dictis Apoc. 20: 11. 12. omnino sint παράλληλα, cum Johanne hic v. 12. verba ista, βίβλια ἀνεῴχθησαν *libri aperti sunt*, (quæ de libris S. Scripturæ, e situ ac tenebris in lucem & usum reproductis, quin & præsertim per ipsum prophetiarum implementum jam apertis, Vid. Ap. 10: 7. 8. accipienda videntur) manifesto mutatus sit ex d. Dan. 7: 10. ubi & LXX. βίβλοι ἀνεῴχθησαν, habent, id quoque nec ipse Celeb. VITRINGA diffiteri prorsus potuit. Quare utrobique, ut dixi, de uno eodemque *judicio* sermo est: non de ultimo & universali, sed de eo, quod regnum ipsius consummatum antevertet. In quo antequam regnum populo Sanctorum excelsorum dabitur, v. 27. (quem ille *veuturus cum nubibus coeli, similis filio hominis*, v. 13. repræsentat) ex libris illis apertis judicabuntur mortui, cum illi per manifestam veritatis demonstrationem a vivis distinguentur & segregabuntur. Conf. Matth. 13: 49. & C. 25: 31. 32. Cum itaque judicium illud apud Danielem sit antecessorium regni, populo Sanctorum dandi, quo de v. 14. 27. consequens utique est neque judicium d. Apoc. 20: 11. 12. illi prorsus parallelum, ultimum jam esse judicium, (ut quod regno isti demum succedet agnoscentibus illud quoque Brigtmanno, Forbesio & Cocce-

Coccejo, jamque ante illos, Brocardo) neque millennium, quod isti judicio anterius est, esse jam regnum Christi consummatum. Quemadmodum & contra ex dictis manifestum est, hæc quæ Joannes v. 4. d. C. de *visis* sibi *thronis*, *super quibus consederint*, *quibus datum sit judicium*, memorat, illis, quæ Daniel v. 9. 10. & 22. habet, videl. *thronos esse positos*, *libros esse apertos*, *judicium sanctis datum*, haudquaquam consonare.

§. 12. Quod si vero nihilominus hoc ipsum Joannis visum illi Danielico agnoscere quis nolit plane parallelum, (quod mihi quidem nullum est dubium) licebit tamen forte mihi eadem illa, quibus Vir idem Clar. l. d. p. 1128. ubi antedictam versus 4. Apoc. 20. cum v. 9. 10. & 22. Dan. 7. collationem similiter in tabella quadam ex Jos. MEDO proposuerat, utitur, verba, his etiam rectiore jam Visi Joannis & Danielis collatione supra instituta, mea quoque facere, dicendo: *Si quid est, à quo, interpretatione prophetiæ Danielis ab erudito Viro dissentio, nihil tamen planius & liquidius est ex hoc schemate, quam* Joannis *hoc visum conformatum ad istud* Danielis, *& utrumque ecclesiæ, post destructa imperia adversaria, sanctis promittere regnum in his terris, quod futurum sit ipsius Dei & Christi regnum, in emphasi sic dictum.* Num vero jam & sequentia, quæ ipse mox subjicit, quærens: *Estne igitur, quod amplius dubitemus, millennium beati temporis ecclesiæ demum expectandum esse* post *destructum imperium Bestiæ, quale quale illud sit*? stare possint, Lector φιλαλήθης a partium studio alienus, judicet. Per hactenus enim dicta singulare ejus argumentum, pro expectando adhuc regno Christi millennario & priori resurrectione, (ex Apoc. 20. 45.) prorsus eversum, imo contra ipsummet conversum est.

§. 13.

§. 13. Nec reliquas ejus, quas adducit copias profligare, magnæ nunc molis erit. Quod enim p. 1125. Apoc. 19: 6. & 7. brevem quasi eorum quæ C. 20. & seqq. dicenda erant, summam & argumentum indicari, & quidem *Regnum*, ibi prius memoratum, postea C. 20: 4. at *Nuptias agni*, C. 21: 2. sqq. & C. 22. describi, putat: ut adeo, *horum capitum prophetia*, sic cum C. 19. *cohærente*, *si contra*, *Capitis* 20. *prophetiam alterius esse argumenti*, *statuamus*, *ordinem & seriem prophetiarum turbemus*: hoc nullius videtur ponderis. Ficto enim, illa, quæ de v. 6. & 7. d. C. 19. dicuntur, summam atque argumentum Capitum 20. 21. & 22. continere, (quanquam dicta illa revera prophetiæ antecedentis clausulam habeant) anne nihilominus hæc inter & illa aliud quiddam, ad superiora adhuc tempora spectans, interseri potuit? Quod sane in Apocalypsi pluries fieri, novimus. Anne tuba *septima* C. 11: 15. sqq. cum exeunte in fine Cap. 9. *sexta* cohæret; nec eo minus eis ecclesiæ fata, ad anteriora adhuc tempora omnino pertinentia, C. 10 & 11. a v. 1. usque ad v. 14. interponuntur? Et quid? anne hoc etiam Capite 19. post. d. v. 6. & 7. Christi cum Bestia prælium viso plane novo ante repetitur, quam ejus *regnum* & *nuptiae agni* (quæ etiam quid differant, mihi forte & aliis obscurum est) C. 21. & 22. describuntur? Quidni igitur & simile quid C. 20. fieri possit? *In qua & hypothesi nihil fore absurdi*, ipse Vir Cel. paulo ante p. 1124. ingenue fassus erat, *si ipsius prophetiæ argumentum, ejusque cum superioribus nexus, & aliarum prophetiarum consensus, contrarium non evincant. Seriem enim rerum in prophetiis hujus libri abrumpi non semel, & regressum fie-*

fieri ad ſuperiora tempora, lubentem ſe *& ultro concedere*, ait.

§. 14. Verum *Viſi* hujus *cum ſuperioribus nexum* id non prohibere, jam oſtendimus. Imo contra ex v. 17. & 18. Ap. 19. ex Ezech. 39: 17. 18. petitis, (ubi memorata *avium convocatio* ad poſtremum *Gogi & Magogi bellum* refertur) manifeſtum eſt, Beſtiæ cum Chriſto prælium, ibi v. 19. deſcriptum, idem illud eſſe, quod Gogus & Magogus Apoc. 20: v. 8. & 9. (qui cum d. Ezech. 39: 1-6. omnino παραλληλίαν habent) contra populum Chriſti gerit. Et eo conferri etiam meretur לבוא הנה γέγονε, *factum eſt*, d. Ezech. 39: 8. cum v. 17. Apoc. 16. ubi idem γέγονε in phialæ ultimæ effuſione, *Babyloni magnæ*, adeoque & Beſtiæ, excidium ferente, exclamatur: quod indicio manifeſto eſt, eandem hanc eſſe cladem quæ & ibid. d. Ezech. 39: 8. *Gogo* infertur. Eſtque adeo Caput 20. Apoc. utique *Viſum* παρενθετικὸν, *ad partem aliquam rerum ſuperioris temporis illuſtrandam comparatum, de qua in Viſo de Beſtia* (etiam C. 19) *commode mentio fieri non potuit*, ut ipſe Vir Cel. antea quoque p. 1119. dixerat, ſiquidem (quod ut poſſibile ibi ſaltem ponit:) *ad ſuperiora referendum* illud *ſit tempora.*

§. 15. *Ipſius* vero *prophetiae* argumentum noſtræ hic obſtare ſententiæ, ex eo quidem p. 1125. demonſtrare conatur, quod v. 4. Apoc. 20. illi *cum Chriſto mille annis* dicuntur *regnaſſe*, *qui Beſtiam non adoraverint:* &c. id quod ab eo ante iſtud millennium, non vero eo adhuc vigente, factum eſſe oporteat, ideoque illud regnum minime in ipſam regnantis adhuc Beſtiæ periodum incidere jam poſſit. At vero hæc omnem, quam præ ſe ferunt, ſpeciem amittunt, ſi, quæ in Græco hic ſunt, ἀόριστα *indefinita tempora* προσεκύνησαν & ἔλαβον, non (quod perperam fieri ſolet:) ut *in tem-*

pore quod vocant, *plusquam perfecto*, (*adoraverant* & *acceperant*: ſed in *imperfecto*, (*adorabant*, *accipiebant*) transferantur: ut fieri omnino oportet. Quemadmodum iſto quoque ſenſu reliqua ibi ἀόριστα *indefinita*, tum antecedentia tum & ſubſequentia, ἐκάθισαν, ἐβασίλευσαν, non reddunt, *ſederant*, *regnaverant*; ſed *ſedebant*, *regnabant*. (Obſervante illud quoq; MELCHIORE, T. I. Opp. p. m. 694.) Quod certe ſi jam olim fuiſſet animadverſum, plurium hic errori forte cautum fuiſſet.

§. 16. Quam vero Cel. Vitringa hic inſuper ex voce hoc loco plane non extante objectionem p. 1126. format, quaſi ſcriptum a Joanne eſſet, OMNES *qui Beſtiam non adoraverunt*; eo nunc minus refutatione opus habet. Neque felicius ab eo ibidem ex v. 10. Apoc. 20. demonſtratur, Capitis 20. fata fatis Capitis 19. ſubtexi, non vero (quod nos ex verò ſtatuimus) in idem utraque tempus incidere: quod nimirum *Diabolus* dicatur *conjectus in ſtagnum ardens ſulphure*, *ubi Beſtia & Pſeudopropheta* jam *erat*: quaſi, quæ C. 19: 20. de hoc ipſo ſupplicio, Beſtiæ & Pſeudoprophetæ inflicto, ante memoratum C. 20. millennium, leguntur, hoc ipſo etiam prius tempore, ſicque non poſt illud demum, evenerit. In Græco enim eſt tantum, ἐβλήθη ὁ Διάβολος εἰς λίμνην -- ὅπου τὸ θηρίον καὶ ὁ ψευδοπροφήτης. *Conjectus diabolus in lacum -- ubi*, vel *quo*, *Beſtia & Pſeudopropheta*. Quæ ἔλλειψις eſt, non melius ac rectius, quam repetita ex commate antecedente voce ἐβλήθη vel pluraliter, ἐβλήθησαν, ſupplenda; ut ſenſus ſit, *quo* & *Beſtia ac Pſeudopropheta conjiciebantur*, puta, tunc etiam, eodemve tempore, quo Diabolus in eum conjiciebatur. Quomodo & hic & C. 19: 21. idem tempus reſpici, nihil prohibet. Quid? quod *Beſtia* hæc & *Pſeudo-*

pro-

propheta ipſius *Gogi* & *Magogi* περιφραστις ſunt, de quorum etiam vivicomburio paulo ante v. 9. dictum erat. Nos certe jam ante ex collatione verſ. 17. & 18. Apoc. 19. cum Ezech. 39: 17. 18. 1-6. & Apoc. 20: 8. 9. demonſtravimus, hic & C. 19. unum eundemq; & hoſtem & conflictum deſcribi, etſi hoc bellum binis iſtis capitibus quaſi geminum diverſimode conſideretur, tum prout exiit in Beſtiæ & Pſeudoprophetæ interitum: de quibus C. 19. tum & prout in ipſius etiam Diaboli exitium vertit, qui Gogum & Magogum (h. e. reges terræ eorumque exercitus, d. C. 19. coll. C. 20:8.) ad bellum congregaverat, de quo C. 20. Ut ita Spiritus S. d. Apoc. 20: 10. indicare omnino velit, bellum illud, quod duobus iſtis modis ſuperius conſiderandum propoſuerat, unum eſſe idemque bellum: id quod ſignificantius docere non poterat, quam *Beſtiam*, cum *Pſeudoprophetа*, & *Draconem*, ante ſeorſim ſpectatos, hîc rurſus conjungendo.

§. 17. Denique vero nec *aliarum prophetiarum conſenſus* ſententiam noſtram deſtituit. Certe Cel. VITRINGA, & quicunque cum eo Capitis 20. Apoc. argumentum fatis Capitis 19. ſubtexunt, nunquam ex prophetiis aliis talem rerum ordinem, qualem illi ex ſolo hoc viſo Apoc. 20. ex ſua hypotheſi expoſito, ponunt, demonſtrare poterunt: cum nullæ unquam prophetiæ talem eccleſiæ hoſtem memoraverint, qui poſt partam dudum eccleſiæ ab Antichriſtianis pacem, tamque diuturnam ejus quietem, (regno quippe Chriſti jam glorioſe conſummato) hanc denuo turbaturus inque tantas rurſus anguſtias redactam, tantisque rerum diſcriminibus implicitam, ad extremum tam extreme afflicturus ſit; ut Apoc. 20: 7. 8. 9. poſt millennium dicitur fieri *oportere*, v. 3.

(δεῖν,

(δεῖν, quæ vox editas ante aliqua de re prophetias propter veritatem Dei Rom. 15: necessario implendas, indicat: V. Luc. 24: 26. 46. Joh. 20: 9. & alibi in N. T. passim: Conf. Apoc. 10: 7.) sed omnes potius ὁμοθυμαδὸν in beata illa ac sempiterna regni Christi & ecclesiæ pace terminentur. Vid. Ps. 45. & 46: 10. s. it. Ps. 125: 5. & 128. 6. Esa. 25: 8. coll. Apoc. 21. 4. it. C. 35: 10. C. 51: 11. 22. C. 60: 18. 20. s. C. 65: 17. 19. 25. coll. Apoc. 21: 1. 4. 5. Zeph. 3: 14. sqq. Joël. 3: 22. sqq. Amos. 9: 13. sqq. Dan. 7: 27. Apoc. 7. & 8: 1. C. 11: 15. sqq. C. 21. & 22. Nec ullum ullius unquam Vatis antiqui oraculum allegari poterit, quod contrarium asserat. Quod enim ad Ezech. 38. & 39 attinet, si una illa & eadem est cum dictis Apoc. 20: 8. ss. prophetia seu argumentum sensu, si non literali, saltem mystico, (quod mihi quidem indubium est) de eo ipso hic etiam quæritur, nempe annon memorati ibi Gogi expeditio & internecio glorioſum Christi & ecclesiæ regnum temporis noviſſimi antecedat, non vero post florem illius jam millennem expectanda adhuc sit? Certe, cum d. Ezech. 38: 17. omnes jam olim Vates de Gogo, ejusque adversus Dei populum bello, suo ævo ceciniſſe dicantur, (quod & τὸ δεῖ, *oportet*, Apoc. 20: 3. innuere dixi) complurium saltem Vatum antiquorum Oracula in promptu esse oporteret, tam memorabilem rerum regni Christi, jam dudum consummati, καταστροφὴν tamque atrox hostium contra ecclesiam, tam longæva jam pace fruitam bellum ad extremum exarsum, noviſſimo Christi ad extremum judicium adventu demum terminandum, præsagientia: quæ vero nuspiam reperias.

§. 18. Quid? quod verba Spiritus S. Ezech.

Cap. 39: (quod Viſo Apoc. 20: 8. 9. omnino eſt παράλληλον, quicquid contra nitatur DRIESSENIUS, *Reſp. ad Dub. D. Deuſingii*, p. 58. ſq.) v. 9. ſqq. haud obſcure indicant, Gogi demum excidio populo Dei lætam longamque in terris pacem iri quæſitum, illumque hac longo poſt tempore in hoc mundo adhuc gaviſurum. Neque enim *ſeptem* tantum *menſes* in colligendis hoſtium cæſorum ſpoliis, eorumque cadaveribus humandis, inſumturos, ſed *totidem* quoque *annos* arma ipſorum ligna illis ad faciendos ignes præbitura, teſtatur. Conf. & v. 20. ſqq. Quæ ſane Gogi cladem à die extremo longius removent, adeoque & hanc, & quæ Apoc. 20: 7. ſqq. habetur, prophetiam non poſt, ſed ante regnum Chriſti pacatum & conſummatum, collocari, poſtulant. Quemadmodum & vetus Judæorum fert traditio, vaticinium de *bello Gogi & Magogi*, *ſub regni Meſſiæ* glorioſi *initia* iri adimpletum. Conf. Apoc. 11: 15. ſſ.) שבתהלת ימות משיחת היה מלחמת נוג ומגוג R. Moſ. b. Maimon. Cod. *Melach.* C. XII. §. 11. Quapropter & Cel. VITRINGA jam ſuperius p. 685. in expoſitione Tubic. VII. Ap. 11: 15. ſſ. qua myſterium Dei conſummatur, (Ap. 10: 6. 7.) nec vel minima de novis hoſtibus, eccleſiam poſt millennem ejus pacem denuo infeſtaturis, fit mentio, hypotheſi ſuæ ab hac difficultate, certe inſuperabili, metuere viſus eſt, cum ibi ſcriberet: *Quæ (de regno Dei, deſtructa pſeudolatria Romanenſi & imperio Beſtiæ univerſum orbem occupaturo, & ſalutem quoque Judæis allaturo) plana ſunt & liquida ſecundum analogiam aliorum vaticiniorum & prophetiæ hujus libri ſi difficultatem non moveret, quod in prophetia de regno millennario occurrit de novis Chriſti hoſtibus,*

bus, Gogo & Magogo, adversus ecclesiam post decursum illorum temporum denuo suscitandis. Quemadmodum & p. 1174. de perdifficili nec satis commoda prophetiæ de Gogo cum reliquis conciliatione rursus queritur: *Videbatur ecclesia cum judicio in Bestiam* (Apoc. 19 : 20.) *lucta & laboribus suis in his terris esse defuncta. Regnat post destructum Bestiæ imperium jam Christus cum sanctis, & regna mundi sibi & ecclesiae suae habet obsequentia* (Dan. 7 : 27.) *Consummatum est mysterium Dei, de quo loquutus erat per servos suos prophetas.* (Apoc. 10 : 7.) *Ecclesia in terris suum nunc celebrat Sabbathum septima temporis periodo. Unde igitur novi hi hostes, post millennium suscitandi? Certe videntur illi systema interpretationis hujus libri, secundum illas, quas amplexi sumus, hypotheses conturbare; quod liquidum esset per omnia, & nulla magnopere laboraret difficultate, si haec pericopa abesset.*

§. 19. Quomodo igitur isti Viri Cel. hypothesi (quam & Cl. DRIESSENIUS l. d. palam adoptare non dubitavit,) de novis hostibus, contra regnum Christi jam dudum consummatum postliminio insurrecturis, quorum nuspiam aliæ prophetiæ meminerint cum dictis Spiritus S, modo ex Ezech. C. 38 : 17. allegatis, (quibus, omnes Vates antiquos de Gogi in populum Dei bello esse vaticinatos affirmatur,) conveniet? Annon vel hoc solum Viris illis doctissimis suum interpretationis Apocalypticæ systema suspectum prorsus reddere, & ad cogitanda vel amplectenda rectiora inducere, debuisset? & annon vel hoc unum causæ foret satis, verba hic & phrases, quibus Spiritus S. Apoc. 20 : 1-4. utitur, non sensu tam stricto, ut illi faciendum putant, sed paulo laxius, atque ita, accipiendi, restringendi, prout res visi illius ipsa, statusque & conditio istius temporis, ad

quod illud pertinet, poſtulat aut patitur. Quod fieri hic ſane neceſſe eſt; cum certo jam compertum ſit, viſum hoc (utpote illi, quod Apoc. 14: 1. ſqq. eſt, & omni procul dubio in regnantis Beſtiæ tempora incidit prorſus parallelum) non ad beata regni Chriſti conſummati, ſed ad citeriora, ſpectare tempora, ubi dominatus Beſtiæ ac poteſtas mortis ſecundæ cum Dracone victo, & Chriſto cum ſuis (medios etiam inter inimicos ſuos, Pſal. 110: 3.) regnante, in eandem temporis periodum coincidunt, eccleſiaque ſecundum internum hominem vincit etiam & regnat, dum ſecundum hominem externum ab ipſa Beſtia vincitur atque triumphatur. Vid. Rom. 8: 37. & C. 5: 17. Cum Chriſto & Chriſtianis decorum ſit, per ipſam luctam eluctari & per clades vincere. Quomodo Chriſtiani, SULPITIO autore, *nunquam majore triumpho vicerunt, quam cum decem annorum ſtragibus* (ſub Diocletiano) *vinci non potuerunt.* O quam *ſaepe illud nobis accidit, ut, vel ob hiſtoriarum imperitiam, vel falſarum opinionum praejudicatarum* προλήψεις, *aliis longe oculis, aliisque cum coloribus res videamus in Mundo & Eccleſia geſtas, ac eas videt & intelligit Spiritus!* vel ipſomet Viro exercitatiſſimo, in Præf. *Anacriſ. Ap.* dicente.

§. 20. Quod vero & p. 1127. ib. *ligationem Draconis* ex hoc quoque capite ad tempora Beſtiæ etiam regnantis referri haud poſſe, putat, quod Apoc. 13: 2. *Draco Beſtiae* huic *poteſtatem* (delegatam, ἐξουσίαν) *& thronum ſuum dediſſe*, dicitur, ſicque per illam tamen eccleſiam tunc temporis adflixit, facile diluitur. Verum utique eſt, quod hic Vir Cel. ait, *quod Beſtia tunc egit, id ipſum Satanam* per illam *egiſſe*. Sed, num inconveniens videri de-

debet, Satanam, vinctum licet & abyſſo clauſum, per vicarium tamen ſuum, Antichriſtum, regnare? (quomodo & Deus Pater, qui nunc ſub œconomia nova evangelii ipſe in Filio ſuo Eccleſiæ imperat, ſub œconomia veteri legali per vicarios ſuos, *Deos doctos*, Moſis cathedram tenentes, regnavit) cum nimirum ipſe, de ſcena jam abire coactus, lampada ei tradere, e re ſua fore, ſentiret. Annon illud manifeſto ſatis indicat, Draconem, jam victum, Ap. 12: 11. tunc (eo, quo C. 20: 3. coll. v. 7. legitur, modo) eſſe vinctum, ut integrum ipſi porro non eſſet, gentes τῆς οἰκουμένης *orbis terrarum* Romani, (Luc. 2: 1. Act. 17: 6.) utpote cum Imperatoribus ſuis fidem Chriſti jam amplexas, ſic, uti ante ſub Imperatoribus ethnicis, ad craſſam nimirum idololatriam gentilem, & apertam Chriſtiani nominis perſequutionem, ſeducere atque inſtigare? Apoc. 12: 9. C. 20: 3. coll. v. 7. Id quod omnino reportatæ jam Chriſto & Chriſtianis a Dracone ethnico victoriæ (Ap. 12: 7. 8.) acceptum erat ferendum. Quapropter de provincia tunc *abire*, (d. C. 12: 17.) & leonina ſepoſita pelle induere vulpinam, coactus, ex *Draçone* ſe transformare quaſi in *Beſtiam*, neceſſe habuit, ex perſequutore Chriſtianorum in eorum Doctorem, in domo Dei ſedentem, 2. Theſſ. 2: 4. ſed larvatum, vel *Pſeudoprophetam*, denique ex Satana in angelum lucis, 2. Cor. 10: 14. atque ita regnum ſuum Beſtiæ tradere. Qua licet regnante, & regnante ſic per eam Dracone, tamen regnabat & Chriſtus, regnabantque veri cum eo Chriſtiani, per ipſas etiam afflictiones æque tunc *Antichriſtum* vincentes, atque per eas jam olim quoque *Draconem* vicerant. Apoc. 12: 11. coll. Cap. 14: 1. 2. Cap. 15. 2.

§. 21. At multo etiam minus noſtram hic χρονοτάξιν

& hypotheſin vel minimum ſuſpectam reddet, quod Apoc. 16: 13., Phiala ſexta effuſa *ex ore* tam *Draconis*, quam Beſtiæ & Pſeudoprophetæ, tres ſpiritus immundi exiiſſe dicuntur, ad *congregandum* (συναγαγεῖν) reges terræ ad prælium magni diei Dei omnipotentis. Ex quo inferri putat Vir Cel. Draconem ſub imperio Beſtiæ vinctum non *fuiſſe*. *Cujus* ille *argumenti tantum*, credit, *eſſe pondus, ut* vel *ſolum ſuæ ſufficiat demonſtrandae hypotheſi*. Nam tempus effuſæ phialæ ſextae, ex noſtra hypotheſi, idem eſt, quod Draconis *poſt* exactos jam mille captivitatis ejus annos jam ſoluti; quemadmodum & *praelium* illud eſt idem praelium cum ſanctis peremtorium, quod etiam Apoc. 19: 19. ſq. & C. 20: 7. 8. 9. deſcribitur, ubi & utrobique perinde ac ibi (C. 16: 13.) exercitus hoſtiles ad praelium illud dicuntur συναγεσθαι *congregari*.

§. 22. Denique nec ponderis quicquam habet, quod p. 1163. ſq. etiam ad ordinem rerum, qui apud Ezechielem C. 37. ſqq. eſt, Vir doctiſſ. hic poſt LAUNÆUM provocat; cujus hanc *obſervationem* dicit *eruditam*, *& magnam huic Viſo* Apoc. 20. *fœneraturam lucem*: quod nimirum, ſicut Ezechiel C. 37. *de Judæorum ex Babylonico exilio reditu ſub typo reſurrectionis* vaticinatus, *mox de bello Gogi & Magogi loquatur*, *ſic pariter* in Apocalypſi *Spiritus S. inſtituat*, ubi *ad illa manifeſte alludat. Illam enim Judæorum* liberationem *typum eſſe beneficii, quod eccleſiæ obtingeret circa illud tempus, quum diu oppreſſa ab imperio myſticæ Babylonis in plenam tandem vindicaretur libertatem.* Quaſi hinc colligere certo liceat, expeditionem Gogi iſtam demum liberationem eccleſiæ perfectam eſſe excepturam. Ut enim nunc taceam, hic (Apoc. 20:) celebre illud (quo de hic & inprimis quæritur) *mil-*

len-

lennium indigitatam hoc ipso loco ecclesiæ liberationem (tamque tantum inchoatam & imperfectam, nempe a tyrannicis Imperatorum gentilium furoribus) & bellum Gogi interstinguere, cujus tamen Ezechiel post memoratam ibi resurrectionem mysticam ne unico quidem verbo meminit: (id quod deinde a C. 40. mystico saltem sensu describi, forte videtur) læta potius halcyonia, & longævam ecclesiæ temporis novissimi pacem, post Gogitarum stragem & excidium demum expectandam, C. 39: 9. ff. docens; (ut jam supra quoque ostendimus) ad oculum sane patet, secundum Viri Cel. hypothesis rectam illam rerum ac temporum seriem atque ordinem, quem Spiritus S. cum apud Ezechielem, tum apud Joannem, in postremis utrobique capitibus ex æquo, & prorsus παραλλήλως, tenet, nosque etiam secundum nostram χρονοτάξιν presse sancteque retinemus, prorsus turbari ac pervertí. Cum enim apud Ezechielem ἀμέσως ante *novæ Hierosolymæ* & templi mystici descriptionem c. 40. sqq. usq; ad libri finem exhibitam, *bellum Gogi & Magogi*, C. 38. & 39. enarratum, perinde atque in Apocalypsi, ubi similiter in postremis Capitibus 21. & 22. *nova Hierosolyma* & *nuptiæ Agni* describuntur capite ibi antecedente 20: v. 7. sqq. idem illud bellum Gogi relatum habemus; in illo contra systemate Capite 38. & 39. Ezechielis, eorumve argumentum plane loco suo movetur & capitum post sequentium argumento, ad libri finem, subjicitur, sicque ὕστερον constituitur πρώτερον.

§. 23. Jam vero, ut manifestum insuper fiat, secundum nostrum systema nec *millenne* Christi cum sanctis *regnum*, ipso etiam *Bestiæ regnantis*, *sanctosque debellantis*, *tempore* vigens, Apoc. 20: 4. nec *bellum* illud *Gogi* atrociissimum, *post* exactum illud *millennium* ad extremum movendum, nihil

habere novi aut insoliti, quod non solum aliæ prophetiæ Canonicæ nesciant, sed & à ceteris Apocalypseos Visis alienum sit, (quod & VITRINGAE, l. d. p. 685. & DRIESSENIO l. c. p. 58. sq. statuere necesse fuit, hoc palam asserente, *prophetiam de Gogo, Ap. 20. memoratam, novam plane esse:* addito etiam, *Quid vetat, revelasse Deum ultima hac prophetia aliquid, de quo Veterum Oracula siluerunt?*) sed tam his quam illis optime congruere; agedum, alias adhuc prophetias Apocalypticas, cum C. 20: 1-8. in tabella hic subjecta contendamus, easque, quod ad rem saltem ipsam, huic plane esse consonas, ostendamus.

Apoc. XX.	Apoc. XII.
v. 1. 2. 3. *Angelus de cœlo Draconem* catena vinctum *dejiciebat* in abyssum, ut *ne seduceret* ita porro *gentes*, (ut ante) donec mille anni consummarentur.	v. 7. *Michaël ejusque angeli cum Draconе depugnabant.* v. 9. *Draco* antiquus serpens, *qui totum* (hactenus) *mundum seducebat, ejiciebatur* e cœlo *in terram:* v. 10. & *abjiciebatur:* v. 11. postquam victus erat per sanguinem agni, & per verbum testimonii eorum, qui vitam suam non dilexerunt usque ad mortem: v. 12. Adeoque *mare* petere necesse habuit. v. 13. ff. præsertim cum videret, nihil se in *terra* amplius persequutionibus suis Ecclesiæ nociturum, quippe terra ei opem ferente, & locum, ubi tuta aleretur, ei concedente. Quare tunc *abeundum* ei fuit, meditanti, quomodo posthæc reliquias seminis Mulieris (ecclc-

cleſiæ) vexaret. Nam

C. 13: 1. 2. Tunc Beſtia decicornis è mari in terram adſcendebat, cui *Draco* interea thronum magnamq; poteſtatem ſuam dabat, (quo per eam reliquos de ſemine Mulieris vexaret) quamque tota terra admirans ſectaba ur.

v. 4. Tunc conſidebant in thronis (epiſcopalibus) quibus judicii nunc poteſtas dabatur, & animæ ſecuri percuſſorum propter Verbum Dei & teſtimonium Jeſu, quiq; non adorabant beſtiam nec ejus imaginem neque accipiebant ejus characterem. Hi vivebant & regnabant cum Chriſto illis mille annis.

Apoc. 4:4. Circum thronum Dei XXIV. presbyteri in XXIV. thronis ſedebant, induti albis veſtibus & coronas aureas gerentes. &c.

C. 14:1. Apud Agnum in monte Sion ſtabant CXLIV. mille, nomen Patris ſui in fronte ſcriptum habentes (Beſtiam ejusque imaginem vincentes, C. 15: 2.) qui abundantiam gratiæ & doni juſtitiæ adepti, in vita regnabant per Chriſtum, (in ſpiritu & virtute martyrum ante occiſorum. Conf. Luc. 1: 17. Mal. 4:5. Matth. 17:11. 13.) tanquam ex mortuis redivivi. Rom. 5: 17. C. 6: 13. C. 14:2. 3. coll. C. 15: 2. 3.

v. 6. Beati ſunt & ſancti, & tanquam participes primæ reſurrectionis, Sacerdotes Dei & Chriſti ſunt, regnantes cum Chriſto iſtis mille annis.

habent, ut ſacerdotes, citharas Dei, canentes velut canticum novum, videl. canticum Moſis & canticum Agni, nec non phialas aureas, plenas ſuffimentis: quippe & reges & ſacerdotes Deo facti, regnaturi ſuper terras. C. 5: 8-10.

ib. v. 3. 4. Virgines enim sunt impollutæ mulieribus, agnumque sectantur, quocunque abierit; redemti quippe de terra ex hominibus in primitias Deo & Agno (Conf. C. 5: 9) & in cœlis habitant. C. 13: 6. coll. v. 7. 8.

C. 14: 9. 10. Audita interea hac Ib. In illos altera voce (illo ipso tempore adhuc mors non habebat necessaria) *Si quis Bestiam ad-* potestatem: (quæ *oraverit, ejusque imaginem &* tamen in ipso mil- *characterem in fronte aut manu* lennio labente po- *sua accipit, de calice iræ Dei* testatem in alios ha- *bibet.* &c.
bebat, postea eman-
cipandos.]

C. 6: 9. 13. Animæ propter verbum Dei & testimonium Je-

v. 13.)

v. 7. Finitis istis su occisorum vindictam sanmille annis Sata- guinis sui Deo supplicantes, nas solvitur *ad par-* jubentur quiescere *parvum* ad- *vum tempus*, v. 8. huc *tempus*, donec ipsorum et- *abitque ad seducen-* iam conservi & fratres occidan- *dum* gentes *ex qua-* tur.
tuor angulis terræ. C. 16: 13. Ex ore Draco- Gogum, & Mago- nis & Bestiæ & Pseudoprophetæ gum *congregatum eos* prodeunt tres spiritus immundi, *ad bellum*, quarum *exeuntes ad reges terræ & to-* numerus est ut are- *tius orbis, congregatum eos ad* na maris. v. 9. Et *bellum* magni diei Dei omni- adscendentes in la- potentis. Add. ib. v. 16.
titudinem terræ cir- C. 19: 19. Et Bestia & reges cumsident exerci- terræ eorumque exercitus *erant* tum Sanctorum & *congregati ad bellum* geren- Civitatem (Deo) dum &c.
dilectam.

C. 9: 14. Et angeli quatuor Dra-

Draconis (vinculis jam rursus soluti, vinculis suis solvebantur, parati -- & *numerus* exercituum equestrium erant duæ myriades myriadum. &c.

§. 24. Cum itaque ex ordine & ἀκολουθείᾳ rerum in Viso Dan. 7. (Angelo ibi v. 16. indice) certo jam constet, Visum Apoc. 20. *de Dracone* per millennium vincto, & postea ad parvum tempus rursus soluto, hincque sanctos, cum Christo per idem illud tempus regnantes, novo furore ac bello per Gogum & Magogum invadente, Viso Ap. 13. *in Bestia*, per menses XLII. florente, sanctosque debellante, subordinari non posse, sed ei omnino esse coordinandum, sicque ejus fata in ipsissimam Bestiæ periodum incidere. Regnumque adeo Christi pacatum & consummatum, ecclesiaeque in eo halcyonia, C. 21. & 22. haud quaquam isto jam contineri millennio, sed post Gogi & Magogi demum bellum eorumque, & ipsius etiam Draconis, perditionem, judicio solenni decretam & executioni datam d. Apoc. 20: 10. expectandum esse; (quae omnia ex superioribus satis jam sunt liquida,) facile nunc quoque patet, quomodo & cetera Apocalypseos visa secundum temporis rationem ex vero sint ordinanda: & speciatim nec non phialas tres aut quatuor postremas, Apoc. 16. *Sigilla* & *Tubicinia* tria postrema dicto *millennio* stricte sumto fere esse posteriora; at *Sigilla* & *Tubicinia* priora, duo saltem, istud temporis ratione antevertere: intermedia vero una cum *phialis* prioribus (nisi Phialas Tubb. & Sigillis suppares esse, & cum eis æqualiter decurrere, cum aliis statuamus) in illud ipsum incidere: (quemadmodum eadem & VII. *Epistolarum*, C. 2. & 3. ecclesiis septem Asiaticis inscriptarum, est ratio, utpote quarum argu-

gumentum, ſenſu utique myſtico, argumento Sigillorum & Tubiciniorum eſt ſuppar) Periodum quoque *binorum Teſtium*, a Beſtia tandem interfectorum, (in Viſo Apoc. 11.) cum Beſtiæ periodo æqualiter decurrere: Denique & Vita Apoc. 12. de *bello Draconem inter & Michaëlem & utriusque angelos* geſto, quo ille tandem victus, *abire* de provincia eſt coactus, & de *Muliere*, a Dracone graviter multumque vexata, donec ea, ope binarum alarum Aquilæ magnæ, (Romanæ) iram ejus effugeret, terra ei quoque opportune ſubveniente, locoque ei in deſerto parato, ubi illa, ab ira ſerpentis iſtius tuta, dies 1260. ſ. *tria cum dimidio tempora* (annua,) aleretur, periodum & vincti per millennium Draconis & florentis per menſes XLII. Beſtiæ, proxime antecedendo attingere: ib. v. 6. & 14. ipſam vero *Mulieris* in deſerto tamdiu nutritæ periodum, in eandem illam *Beſtiæ* (quæ & *gentium* eſt, atrium templi externum occupantium, & civitatem ſanctam calcantium, ut & *binorum Teſtium*, in ſacris vaticinantium) coincidere. Vid. C. 13: 5. & C. 11: 1. 2. coll. cum C. 12:6. & 14. Quæ pluribus elucidata poſſunt videri in noſtra Ἀποδείξει τῆς Ἀποκαλυπτικῆς χρονοτάξεως. *Bibliothecæ* hujus Claſſ. 2. faſc. 4. inſerta, à p. 598. & conferri inſuper *conſideratio noſtra Reſponſionum D. DRIESSENII, ad Dubia, ipſi a Cl. D. DEUSINGIO* χρονοτάξιν ejus Apocalypticam & regnum millenne *mota*, ibid. faſc. 6. reperiunda.

V. Excer-

V.

Excerpta ex literis *Eilh. Folcarthi HARCKENROTHII*, ſcriptis ad T. d. H.

ARGUMENTUM.

Bibliotheca *Emdenſis*: Ejus fundatio. Incrementum. Erasmus vendit libros ſuos Laſcio. Albertus *Hardenbergius*. Biblia Complutenſia. Johannes *Sedulius*. Hardenbergii Comm. in Apocalypſin. Nicolaus Buscoducenſis. Pſalterium vetus. Margaretha Nivernenſis, Liber de *illuſtribus Viris Ordinis* Ciſtercienſis. Hieronymus *Friderichus*. Carolus *Regius*, Martyr. Hieronymus & Stanislaus à LASCO. Hermannus a *Weda*; *Druſilla Siſſinga*, Uxor Hardenbergii. Rudolphus & Petrus *Hardenbergii*, Cœnobium Franciscanorum Emdenſe. *Abingwera*, prædium Laſcii. Hermannus à *Norda*. Chriſtophorus Euſumanus. Cornelius *Colthum*. Johannis à *Laſco* epiſtolarum ad *Druſillam* & Franciſcum *Siſſinga* epiſtolarum πεντας.

ROgas me, ut tibi nonnulla eorum commemorem, quæ, quoad Bibliothecam noſtram publicam Emdenſem maxime præ aliis notatu digna ſunt. En tibi eorum nunc partem aliquam, plura daturus, Deo volente, alias. Gerhardus *Campius*, de quo egiſti Biblioth. tuæ Tomo VI. p. 119. ejus fundamenta prima poſuit, omnes libros ſuos per teſtamentum legando Conſiſtorio Emdenſi. Aſt terribili illa inundatione, anni 1570. plures ex illa Bibliotheca libri ſunt depravati & perditi, qui in ædibus Dom. Joh. Mortaigne, oblatum Senioris officium recuſantis 1559. huc usque relicti fuerant, hinc decimo tertio die Novembris 1570. in Conſiſtorio decretum, ut reliqui

qui libri in Consistorium asportarentur, & sic jacta est prima Bibliothecæ Emdanæ fundatio, quæ postmodum liberali donatione Bibliothecarum Alberti *Hardenbergii*, pastoris Emdani & Petri *Medmanni*, Colonienſis Consulis & Focconis *Crummingae*, Syndici Emdani, aliorumque liberalitate multum aucta, præsertim Amplissimi Magistratus Emdensis munificentia in hodiernum statum redacta, postquam nummis aliquot *Friderici Salmuthii* pastoris Emdani Bibliothecam, a defuncti vidua acquisiverat.

Locus Bibliothecæ ab Onnone Tiabberen, Senatore Emdano, ædile magni templi ejusque collegis, ex præcepto Vitruvii lib. VI. architect. cap. 7. ad orientem spectans 1578. recte aptatus est, adeo ut mirari satis nequeam penitus illam intactam reliquisse Cl. Johannem Lomejerum, pastorem Zutphanienſem in libro de Bibliothecis, præsertim quum p. 364. mentionem faciat ficti Vaticinii cujusdam Nicolai Arnoldi de Palude latinis versibus miserias Belgii ex bello Hispanico orituras complectentis Emdæ, in pariete domus cujusdam, quæ a vetustate nomen sortita erat, reperti, ut nonnulli volunt 1566. Carmen hoc ad annum 1560. exhibetur à Wolfio Lect. mem. tom. 2. p 811:

Prœlia magnatum cernes & sanguinis undam,
Et terras populis vacuas, contusaque regna.
Fana domusque cadent, & erunt civibus Urbes:
Inque locis multis tellus inarata manebit.
Strages nobilium fiet, procerumque ruina,
Fraus erit inter eos, confusio magna sequetur,
Membra caput spernent & lævam dextra timebit,

Tur-

Turbabit terras Aquilo, quia valdior Auſtro
Mutabitque fidem, Regem: cum ſceptra tenebit
Rex novus & Gens, lex mutabitur ordine miro.
Sic Plebs, Lex, Clerus deinceps diverſa ſequetur,
Plurima per loca naſcetur diſſenſio magna,
Naſcentur ſectæ multis in partibus orbis.
Teutonicusque furor gladios fabricabit in illas,
Gaudebit proprias effundere ſanguinis undas.
Imp. Ferd. P. P. Pio 4.

In hoc librorum Gazophylacio Emdano, nonnulli libri reperiuntur ex Bibliotheca Erasmi Roterodamenſis, quam totam Johannes à Laſco juxta pactum cum Erasmo initum ducentis florenis ſibi coëmit, & poſt ejus mortem 1536. etiam ſoluto pretio accepit, & nonnullos ex ea Bibliotheca libros Joh. à Laſco dono dedit Alberto Hardenberg, in quibus propria manus ſcriptione Erasmus teſtatur; *ſum Eraſmi, nec muto dominum.*

Hac ſcriptione ornatus eſt *Johanni Reuchlini* de *rudimentis Hebraicis*, liber, in folio. N. 110. inter libr. Theol. repertus, cui Albertus Hardenbergus ſequentia allevit: „ Sum Alberti Hardenbergi Theologi ex donatione Nobilis Poloniæ „ Baronis Dom. Johannis à LASCO, Superattendentis Eccleſiarum Phriſiæ Orientalis, qui „ à juventute jam tum Erasmi totam Bibliothecam emit, ſi contingeret ei, illum eſſe ſuperſtitem. Donavit mihi ipſe hunc codicem Moguntiæ, cum illic Lauream Theologiæ eſſem aſſecutus, anno Domini milleſimo quingenteſimo trigeſimo ſeptimo menſe Decembri. Itaque liber hic me vivo dominum non mutabit,

quod

„ quod teſtor hac ſcriptione manus meæ. 1547.
„ Bremæ.

Ejusdem *Johannis Reuchlini*, Phorcenſis LL. Doctoris de *verbo mirifico* exſtat N. 147. in quo Eraſmus ſcripſit. Ex dono Autoris

Sum Eraſmi nec muto Dominum.

Cui etiam Hardenbergus ſequentia allevit. Jo-
„ hannes à Laſco, Nobilis Baro inclyti Poloniæ
„ Regni, Regisque ac Regni Cancellarius Pri-
„ marius, quem Unum Eraſmus judicavit dig-
„ num, cui venderet ſuam Bibliothecam etiam
„ tum vivus, ex qua hunc mihi dono dedit, cum
„ una viveremus Lovanii. Anno domini 1539.

Laudat Lomejerus p. 296. quod Gulielmus Auriacus Princeps adornandæ Bibliothecæ Leidenſi Biblia Regia, ſeu opus Complutenſe (octo tomis conſtans, Philippi II. Hiſpaniæ Regis juſſu & ſumtibus 1571. apud Chriſtophorum Plantinum Antwerpiæ impreſſum cura Ariae Montani Hiſpalenſis Theol. Doctoris viri decem linguarum gnari donavit. Idem δῶρον βασιλικὸν Bibliothecae Emdanae obtulerunt duo fratres, *Gerhardus & Eilardus BITTEREN*, quibus ob hanc munificentiam gratias egerunt nomine Conſiſtorii duo Paſtores Emdani Dom. Petrejus & Placius 1627. In primo tomo ſequens poema manuſcriptum legitur;

Ceu ſol prae ſtellis puro fulgore ſuperbit
Concelebrans laudes Conditor, Alme, tuas,
Regia ſic inter reliquos hic Biblia libros
Luce pia fulgent munera clara virum.
Plurima ceu Phœbus dat mundo commoda, ſic vos
Biblia diſcenti commoda mille date.
J. S. Quæ literae indicant

Autorem iſtius carminis, mea conjectura, eſſe Johannem *Sedulium* Poetam Laureatum quem Em-

da per tempus aliquod tenuit 1582. & 1583. Intacta relinquo varia minoris & majoris formæ Manuscripta *Nicolai Busschoducensis*, (a) *Hardenbergii*, aliorumque, memorari tamen meretur Commentarius Alberti *Hardenbergii* in totam Apocalypsin Johannis, propria ejus manu exaratus. Hic etiam exhibetur N. 2. in Quarto *Psalterium*

T Da-

(a) *Nicolaus Busschoducensis*, cujus manuscriptum in Bibliotheca nostra Emdensi exstat, ex epistolis Erasmi Roterodamensis ab anno 1520. inter eruditos notus vid. lib. XVI. epist. 22. p. m. 767. inter primos fuit, quibus cura informandorum adolescentum demandata est, quamprimum 1528. Cœnobium Dominicanorum Bremæ mutaretur in Scholam publicam, teste Gerhardo Mejero in Orat. de Schola Bremensi p. 18. Ubi etiam substitit in vivis, annis 1547. & 1550. ut constat ex epistolis Philippi Melanchthonis, a Christophoro Pezelio 1589. editis, epist. 51. 52. 53. & ex hac Joh. a Lasco epistola patet, quod post ejus discessum in Angliam, hic *Nicolaus Busschoducensis* ipsius vacuefactam stationem Emdanam ambiverit, imo invadere conatus fuerit, quod ægre tulit a Lasco, ubi vero, quo anno & munere mortuus sit, mihi non constat: Nisi quod Gerhardus Mejerus in supra memorata oratione p. 27. asserit eum Hafniam vocatum a Rege Christiano tertio, apud quem ejus frater *Henricus Busschoducensis* concionator aulicus fuit, qui, ut & ejus collegæ Paulus Noviomagus & Henricus Martini, Rostochiensis, obstiterunt Joh. à Lasco, quo minus cum suis ex Anglia profugis 1553. Hafniæ hybernare a Rege concessum fuit, adeo ut in maximo frigore hiemis, mense Decembri alias oras quærere coacti fuerint, teste Joh. Utenhovio istius itineris scriptore fidelissimo, oculato & aurito. Hujus Henr. Busschoducensis mentionem etiam faciunt

Da-

Davidis cum Liturgia Ecclesiastica nitide in pergameno latine scriptum cum aureis & diversi coloris initialibus literis, quod omnium inspicientium oculos maxime delectat, etiam magni æstimandum non tantum ob antiquitatem 467. annorum, utpote 1255. exaratum, sed potissimum, quod Margaretha de Nevers Regina Hierosolymæ & Siciliæ illud possedit, ut liquet ex sequenti Gallica subscriptione.

En lan de Nostre Seigneur. Mil Deus Centz Cinquante & Cinc. La veille de la Nativite Saint Jehan Baptiste, fû nec Marguerite Fille Le Conte Oede de Nevers par la Grace de Dieu Reyne de Jheruſalem & de Secile & Conteſſe de tornûerre.

Forte hæc fuit uxor Fulkonis Comitis de Angiers ordine quarti Regum Hierosolymitanorum. Ast a quibus in has oras transportatum fuit hoece psalterium, pro certo nemo affirmabit. Forte ab Edzardo Comite Primo ejusque in peregrinatione Hierosolymitana consortibus, aut ab antiquis Broekmer-

David Chytræus in epistolis suis p. m. 541. & Philippus Melanchthon epist. 54. ad Hardenbergum data 1551. Cal. Maji.

Non certo mihi constat an utriusque parens fuerit *Hermannus Busschius*, etiam *Busschoducensis* dictus, qui inter autores epistolarum obscurorum virorum recensetur, & juvenilibus annis maximum prodiderat ingenium, adeo ut Rudolphus Agricola de ipso prædixerit, illum fore celebrem Poetam teste Chytræo in orat. de Westphalia. Natus fuit in arce Dulmensi in Westphalia. 1480. in qua etiam denatus 1535. non tantum Lovanii sed & in Academia Marpurgensi eloquentiæ & Poetices professor audit Sleidano. Vitam ejus uberiorem descriptam invenies apud Clar. Revium in hist. Daventr. lib. 2. p. m. 134. & seqq.

mercanis Nobilibus Kenone & Equite Occone; aut ab Johanne Klauwenio cive Emdano ob peregrinationem Hierosolymitanam noto, ut liquet ex ejus Epitaphio in templo magno prope ingressum ad sedile Principis nostri Clementissimi Georgii Albrechti.

Hic etiam exstat liber manuscriptus in pergameno in Quarto N. 5. in classe libr. Theol. absolutus 1420. de *illustribus viris Cistercienſis Ordinis*, quem Wesselus Gansefortius vocabat *monastico labore concinnatas nugas*, qui Monachis cibum capientibus solebat prælegi, teste Hardenbergo in descriptione vitæ Wesseli Gansefortii ejus operibus præfixa p. 18. ast post datam admonitionem cœpit contemni, an vero hoc idem exemplar sit quod Cœnobio Adoardiano inserviit non pro certo affirmo. Rythmi hujus libri initiales sunt sequentes.

Omnes qui fuistis hujus
Ordinis professi, cujus
Habitu concernor tectus,
Et ego nimis imperfectus
Per vos precor, mi dilecti
Patres, Fratres jam electi.
Sanctorum ad perennem sortem
Fieri vestri me consortem.
Sed & librum hunc lecturum
Quem continget in futurum
Commendent preces apud Deum,
Me vestre precor nimis reum:

In fine libri hæc leguntur verba. *Explicius liber de illustribus viris Ordinis Cistercienſis Anno Domini M. CCCC. XX. proximo die ante octavas Epiphaniæ.*

Nunc nonnulla, quæ ad illustrationem editarum a te epistolarum Johannis à LASCO fasci-

culo XXXI. pag. 112. ſqq. inſertarum, facere videntur, addam.

In *Epiſtola* A. p. 113. facta eſt mentio cujusdam *Hieronymi*, quis autem hic Doctor Hieronymus fuerit, apud quem Johannes à Laſco libros ſuos deponi voluit, liquet ex Regneri Prædinii Gymnaſiarchæ quondam apud Groninganos famigeratiſſimi, commentario ad locum 1. Cor. XVI: v. 15. Noſtis familiam Stephanæ eſſe primitias Achajæ, & *ſeſe in miniſterium ſanctis addixiſſe*. „ Hoc idem apud nos tot jam annis facit „ conſtanter & palam Doctor *Hieronymus Frede-* „ *richus*, nulli hunc labores, nullæ moleſtiæ, „ nulli ſumtus quovis tempore laſſaverunt, nul- „ li eum terrores, nulla pericula, quantumvis „ magna & præſentia ſic deterrere potuerunt, quo „ minus pari fortitudine & liberalitate præſtaret „ omnibus Chriſtianis, ſive noſtrates ſive unde- „ cunque adveniſſent, & ſe & ſua omnia in pro- „ fugium expoſitum, certumque ac in præſidium „ multo benigniſſimum. Et Cornelius Kempius de origine Friſiæ p. 157. teſtatur quod hic Hieronymus Fridericus J. U. D. fuerit filius Wilhelmi Friderici memorati ab Abrah. Trommio in præfatione ante Concordantias LXX. Interpretum, Paſtoris ad St. Martini templum Groningæ, qui in Eccleſiaſticis & publicis negotiis tum temporis prora ac puppis fuit. In hujus Hieronymi ædibus 1556. per tempus aliquod etiam commoratus eſt Sanctus ille Martyr Carolus *Regius*, qui zelo divino exſuſcitatus, in Brabantiam profectus eſt, diſſuadente licet, ob periculoſa tempora, pio ejus Hoſpite, ut fratres ſub cruce gementes ædificaret, aſt Brugis in carcerem conjectus dein die 27. Aprilis anni 1557. combuſtus eſt. Quale conjugium Hieronymus Fredericus deſideraverit, videre eſt ex ejus epiſtola ad Gerhardum Cam-

Campium data, vide Gabbema, centuria 1. epist. 69.

In *Epist. B.* p. 117. dicitur *quod bina exemplaria multorum autorum habeat*, hoc inde factum, quonjam Joh. à Lasco Erasmi Roterodamensis Bibliothecam, juxta pactum cum ipso initum, jam possidebat.

Ubi & fratri meo multum metuo. Intelligit Hieronymum à *Lasco*. Cui Erasmus 1525. librum suum de *modo orandi* dedicavit. Habuit etiam fratrem Stanislaum à Lasco, Equitem Auratum, Palatinum Siradiensem, Capitaneum Lancicnsem, qui apud Franciscum Galliarum Regem in gratiis stetit, multisque gravibus in negotiis adhibitus prospera & adversa cum Rege sustinuit præsertim post infelicem conflictum Pavicnsem, cujus peregrinationem versibus Heroicis cecinit *Bernhardus Holtorpius* Hagensis, Regii montis 1548. evulgatam. Hujus à Lasco Stemmatis insigne descripsit Georgius Sabinus.

Lascus Iasoniam cujus celeberrima navim
Gens, insigne vetus nobilitatis habet.
Heroum similis quos longa per æquora vexit,
Phasidos ad gelidi Pelias arbor aquas.

In Epistola D. p. 122. legitur *nobis Ministris adjuncti sunt quatuor cives, viri alioquin graves.* An hi quatuor viri fuerint Consiliarii Comitissæ Eggericus *Beninga*, Capitalis Grimersumanus, autor famigeratissimi Chronici Ostfrisici, *Hirco* Capitalis Dornumanus & *Hero* Capitalis Oldersumanus, & denique Cancellarius Fridericus ter Westen, haud facile dixero: Posterior ab Ubbone Emmio lib. 59. p 937. sequenti forma depingitur: „ Fridericus WESTENIUS, Jure Con„ sultus à fratre Comitissæ Christophoro com-

„ mendatus, diu in fide fuerat Franciſci Waldeeii „ Epiſcopi Monaſterienſis, Vir ingenio, eruditione, facundia ſane eximius, & qui religionem orthodoxam quidem verbis profiteretur, „ ſed, ut verum dicam, mente Sadduceus: Sal„ tem Johannis à Laſco ſalutiferis Conſiliis nonnunquam apud Comitiſſam Annam reſtitit, qui etiam hac in epiſtola indigitari videtur p. 124. 131.

P. 123. *Epiſcopi tui Colonienſis ordinatio* &c. Intelligitur Archi-Epiſcopus Hermannus à WEDA, qui per Bucerum & Philippum Melanchthonem illam ordinationem adornari curaverat anno 1543. Teſtaturque Magiſter Petrus Medmannus, Colonienſis, qui in honore conſulatii Emdæ è vivis exceſſit, propria manus ſuæ ſcriptione, quod „ Hermannus Colonienſis Archi-Epiſco„ pus Comes à Weda, ipſi ingenue dixerit, arce „ in Buſchomica, quod ſuo pro pallio Romam „ miſerit ad triginta ſex millia aureorum ſolido„ rum: " aſt hoc pallio exutus eſt teſte Hardenbergo 1547. „ propter puram doctrinam Chri„ ſtianam, cauſa non audita, & quidem illo„ rum perfidia, quos ipſe magnos effecerat.

P. 128. Reperiuntur hæc verba, *quæ eſt in Druſillæ contubernio.* Per Druſillam intelligit religioſam Virginem *Druſillam* SISSINGE ex honorabili, opulenta & *perantiqua* apud Groningenos familia, etiam nota ex rythmis, decollati piratæ Stortenbekers poculo Hamburgi inciſis,

Siſſinga van Groninga. Sloeg deſe Henſa,
In eener flenſa, door zyne Kraga, in zyner
Maga.

Hanc Druſillam linguam latinam calluiſſe, adeoq; inter fœminas eruditas cenſendam eſſe, patet ex non-

nonnullis ad illam ab Joh. à Laſco datis literis latinis, quas mox leges, quibus Druſillæ perſuadere conatur, ut relicto papiſmo totam ſe Chriſto & ſanctificanti veritati tradat: ex quibus etiam conſtat, quod promiſſis conjugalibus ſe *Hardenbergo* adſtrinxerit, cui etiam ut fideliſſima conjux adhæſit ab anno 1547. poſtquam ſtationem Bremenſem eſſet nactus, & quem ut triſtiſſima vidua liberis deſtituta lugere incepit 1574 die 18. Maji, donec & illa in communem locum abiit, 1580. menſe Februario; bona ſua reliquiſſe videtur Tammoni Cœnders, Groningenſi.

Ex dictis itaque conſtat, quod alterius Stemmatis fuerint duo mihi noti Hardenbergi, quorum unus *Rudolphus Hardenbergus*, Paſtor in hac regione Philſumanus in præfectura Stikhuſana, qui Epiſtolæ Gerhardi Geldenhaurii irenicæ; faſciculo Bremenſi 26. inſertæ ſubſcripſit. De *Petro Hardenbergo* mentionem facit Sibrandus Vomelius Phriſius in libro de Superintendente ſive Senatu Eccleſiaſtico p. 40. Franequeræ 1605. impreſſo, quod Miniſter Eccleſiæ Franicenſis Petrus Hardenbergus, Vir pius & doctus in Palatinatu aliquamdiu fuerit Superintendens, aut ut hodierni Palatini loqui amant, inſpector duarum Claſſium; aſt quum poſt captam Zutphaniam & amiſſam Transiſalanam regionem 1572. Veritatis Confeſſores ubique in Belgio premebantur, hinc & Friſii ſolum vertere coacti ſunt, cum quibus & hicce paſtor Franequerenſis Emdæ appulit, & per annos aliquot in hac regione docuit, donec 1578. cum Johanne Kuchlino ad Miniſterium Amſtelodamenſe evocaretur, quam tamen Stationem 1580. prævia divina vocatione deſeruit, & ad Eccleſiam Swollenſem Transiſalanam promotus eſt.

Circa epistolas E. & F. G. H. in genere tantum observo, quod sub nomine tecto *amici*, memorata Drusilla sit intelligenda; ut sequentes quinque epistolæ Johannis à Lasco sub literis A. B. C. D. E. expressæ & ad Drusillam ejusque fratrem Franciscum Sissinge Doctorem scriptæ, docent.

In Epistola F. p. 137. dicitur. *Ut mihi permittat templi nostri plenam & omnem gubernationem.* Hisce verbis meo judicio indigitat templum, quod Franciscanis tum patebat, vulgo *de gasthuis-Kerke* dictum. Nam templum majus ab anno 1528. repurgatæ religioni in totum cesserat, relictis tantum in illo nonnullis imaginibus, quæ 1543. jussu Comitissæ Annæ, instigante Johanne à Lasco, remotæ fuerunt. Sed frustra non semel idem tentavit Johannes à Lasco, circa templum Franciscanum, imo etiam hoc ipso anno 1546. quo hæc epistola exarata, in cassum laboravit, nam antiquam superstitionem in illo templo Monachi exercuerunt usque ad annum 1557. teste Wilhelmo Gnapheo, qui in Encomio suo Civitatis Emdanæ, ad prædictum annum sic scribit:

Nudipedum fratrum sune recincta cohors,
Sune recincta cohors lumbos, sed mente soluta
Urbibus in mediis, vivere gaudet iners.

Ast eodem anno residui monachi Observantes istiusque claustri incolæ discedere jussi, dato cuique pretio ut alias terras inviserent, quorum nomina fuerunt. *Numerus Elector. Johannes van Emden*, *Gerhardus van* Mechelen, *Bartholomæus* van Halle, *Hartmannus van Dustert* & Frater *Theodoricus*. Et tandem 1561. veteres hi migrarunt coloni, nam quarto Februarii die omnia istius claustri bona jussu Principissæ fuerunt conscripta

ſcripta & inventario inſerta præſentibus Nobiliſſimo Tydone Knyphuſano, Toparcha Emdenſi & Hermanno Lentio Cancellario & Guilielmo Gnapheo; ab eo tempore cœnobium illud in Orphanotrophium & Xenodochium, laudabili ſane inſtituto fuit adornatum, inque hujus Xenodochii emolumentum, iſtius Antiſtites 1564. die 24. Aprilis die Jovis κατ' οἴκους ſive domatim à civibus petierunt primam, ut verbo nobis uſitato loquar, collectam, & ſic tandem templum huic Xenodochio proximum 1565. ab idolis & imaginibus repurgatum fuit, ſumtibus Diaconorum peregrinorum pauperum.

Sub litera I. p. 146. ſequentia leguntur: *orſus ſum rem magnam*, &c. Quænam itaque illa bona ſunt quæ à Laſco ſibi comparavit? ubinam ſita? fortaſſe noſtrates hoc ſcire avent, & quum illa mihi ex nonnullis certis indiciis conſtant, lubens cum illis communicabo. *Abbingwera* in terra Amaſana prope Loppersum ſita, fuit quondam Clauſtrum Johannitarum ordini conſecratum, 365. Campis (vocant *graſen landes*) gaudens, qui teſte Emmio in chorographia Friſica 1545. quatuor ruſticis vendita aut elocata ſunt, reſervato Principiſſæ jure Emphyteuſeos ad quindecim Stufros pro ſingulis graminibus, perſolvendos, quod præmium poſtea ad duodecim Schapios, & denique 1611. ad 15. Schapios auctum cum duplicato pretio recurrente octennio. Ab horum emptorum uno noſter Johannes à Laſco, ſuaſu potiſſimum Principiſſæ, ut uxori & liberis proſpiceret, quater mille & quadringentis thaleris, prædium ſequenti anno 1546. ſibi comparavit, ut in hac epiſtola legitur. In dictis confirmor exinde, quod in calce epiſtolæ Joh. à Laſco Emdæ 29. Jan. 1548. quæ ſub litera K. exſtat, p. 154. ſequen-

tia leguntur. *Ita mihi Dominus reſtituit valetudinem ut jam bis hac hyeme in pagum noſtrum iter per pedes confecerim* & per *pedes etiam redierim*, ſiquidem ad ſesquihoram hic pagus Emda diſtat. Imo habeo & duas epiſtolas 1547. menſibus Aprili & Septembri in hoc prædio exaratas, quarum una hocce inſigni epitheto gaudet; *ex Regno noſtro Abbingwerenſi*, cujus denominationis rationem variam olim ſuſpicabar, aut hoc factum reſpectu Equitum Johannitarum, quibus regnandi titulus arridet, aut reſpectu muneris ſui Superintendentis, quod circa ludimagiſtrum Vitterburenſem exercuerat, & ſic per jocum ſcripſiſſe; aſt mihi nunc non alia iſtius phraſeos ratio placet, quam quod Dominus iſtius prædii Abbingwerenſis in totum aut ex parte fuerit.

Epiſtola ſub litera K. p. 147. Emdæ 1548. die 29. Januarii ſcripta, docet quod Hardenbergo ſtatim à primo ipſius adventu Bremæ tot moleſtiæ fuerint creatæ circa dogma ſacræ cœnæ, ut parvam Eccleſiam in hacce noſtra regione, ubi in pace vivere liceret, deſiderare videretur; ſed voluit Deus ipſius patientiam exercere per aliquot annos, usque dum 1561. e Saxonico diſtrictu diſcedere juſſus, *citra tamen infamiam & condemnationem*. Hæc verba tenore decreti Auguſtæ Vindelicorum 1555. facti, videntur addita. Si quis Epiſcopus, „ aut alius ordinis Eccleſiaſtici homo, Romana „ deinceps ſacra deſereret, decedat ille ſimul Epi„ ſcopatu, ac munere quod tenuit, omnibusque „ quos inde percipere ſolebat, fructibus, *ſine ul„ la tamen infamia*. Teſte Jacobo Perizonio in hiſt. ſecul. XVI. p. 577.

In Epiſtola quæ ſub litera L. p. 155. exſtat, mentionem facit à Laſco *Martini ſui* per quem ſibi familiarem aſt non *Martinum Micronium*, aut

aut *Martinum Fabrum*, nec denique *Martinum Orovitium*, cujus ad ipsum datum epistolium legitur apud Gabbema Cent. 1. epist. 60. sed *Martinum Bucerum* intelligere videtur. Et per *Hermannum* intelligit Hermannum à *Norda* bibliopolam Emdensem, qui suis sumptibus non tantum varios libros excudi curavit, sed & ipsemet libellum Belgico idiomate 1559. conscripsit *van de Swemmer-Kunst*, dedicatum Tribus Fratribus & Comitibus Frisiæ Orientalis Edzardo, Christophoro & Johanni. *Per literas Cantuarienses*, intelligit, quas Thomas Cranmerus, Archi-Episcopus Cantuariensis, martyrio coronatus, scripsit; deniq; per *Æpinum* indigitatur *Joannes Æpinus* qui Wittenbergæ Doctor creatus, 1528. aut 1529. ad templum Hamburgense Petro dicatum vocatus & 1532. Superattendentis Hamburgensis titulo ornatus, occubuit 1553. die 13. Maji. Vir fuit eruditus & moderatus Theologus. Ejus præsentiam ad tempus aliquod in Anglia ab Hamburgensibus expetivit Rex Angliæ Henricus VIII. 1534. ut ἐυταξίαν Ecclesiasticam illic ordinaret, quorsum etiam profectus est comitibus Alberto Vorstede, Consule, & Henrico Hestenbergo Senatore Hamburgensi. Ipsius potissimum suasu Hamburgenses fœderi Smalcaldico accesserunt, quorum nomine ut Superintendens Hamburgensis isti fœderi subscripsit 1537. Quanto autem in honore & veneratione apud suos fuerit, mihi exinde liquere videtur, quod in MS. chronico Hamburgensi exaratum legi quod 1540. die 28. Aprilis magna illa Campana Flensburgi fusa horas diei indicans, tempore Johannis Æpini in templo St. Petri sit suspensa. Et quanquam viris piis & doctis ob eruditionem & moderationem ubique placuit, tamen ingens inter ipsum & ejus colle-

gas

gas ortum fuit litigium 1544. eam potissimum ob causam, quod in libro suo de descensu Christi ad inferos statuerat, Christum in illo descensu ad inferos etiam aliquid passum, quod etiam non nisi autoritate magistratus sopiri potuit. Et quum tempore Interimistico 1548. Theologi Saxoniæ multas cæremonias in libro *Interim* expressas ut adiaphoras admittebant, illis se maximopere opposuerunt hic Johannes Æpinus, Nicolaus Amsdorfius & Flacius Illyricus, unde postea ortum fuit bellum illud adiaphoristicum. Hunc Æpinum etiam cum Joh. à Lasco amicitiam coluisse, hæc epistola testatur.

M. exarata die 25. Decemb. 1553.

Hanc epist. scripsit J. à Lasco, quamprimum salvus redux ex Anglia & Dania Emdæ appulerat. Per metamorphosin *de qua super modum gaudet* p. 156. intelligit eandem, cujus fit mentio in epistola Dantisci 1549. prima Augusti ad *Hardenbergum* data, (mihi, numero vigesima, asservata, quæ tamen sine Oedipo nec legi nec intelligi potest) hisce verbis: *Nostrorum metamorphoses audio & doleo.* Quamprimum enim J. à Lasco in Angliam iter suum instituerat, reperti sunt nonnulli, qui Principissæ consuluisse videntur, ut in ejus locum surrogaretur *Nicolaus Buschoducensis* etiam notus ex epistolis Philippi Melanchtonis, vide Gabbema. Cent. 1. epist. 31. 44. 45. quem tamen à Lasco dehortatus fuit in quadam epistola *ne invaderet suam Stationem, ni velit à Deo puniri.* Et quum nunc 1553. omnia salva in ecclesia repererit, super modum gaudet. *Christophorus Eusumanus* pag. 157 memoratus, vere quoad carnem & spiritum Εὐγενὴς Dynasta Jenletanus, fuit Vir pius, ministerium sanctum maxima veneratione prosequens, auxiliatricesque manus ob religionem *extorribus* li-

libenter præbens, sibi in tori sociam assumserat *Margaretham Ulrici* Dornumani & Domini in Oldersum, in hac epistola memorati, filiam, ex qua filium suscepit *Huldericum Eusumanum* nominatum apud S. Abbes Gabbema Cent. 3. epist. 97. & tribus ultimis. Habeo epistolam magna cum parrhesia à *Cornelio Colthunio* pastore Emdensi ad nostrum *Christophorum Eusumanum* datam, quam pace tua hic addo

Nobilitate ac virtute Præstanti Domino, Dom. Christophoro *Eusumano*, domino meo in Christo multum observando S. & Offic. Clarissime Domine Jonkhere, oro te atque obtestor per Dominum Jesum, ut à pastoralibus arvis abstineas, ut si propter tuam existimationem nolis, saltem facias propter nos Jesu Christi servos, adeoque propter sacrum Ministerium, cui hoc nomine plurimum decedit, quod passim dicas te nostro hoc consensu facere, nam plurimi & inferioris & superioris Ordinis, qui nobis nullo fere momento non insultant, oderunt hanc in nobis temeritatem, quod nostris successoribus hac in parte nostro præjudicare consensu audeamus, nam illarum ædium non Proprietarii, sed tantum usufructuarii simus; an vero nos in hoc tuum institutum consenserimus, & quomodo, alias optime testificabitur noster frater & Rector Martinus *Bernerus*. Imo & si nos consensum hac in re tibi præstitissemus, prudentior sane debuisses fuisse, quam ut hoc tuum institutum nostro consensu excusares, nam optime scias nostrum ad hoc consensum non requiri, quod non nostra, sed totius Reipublicæ causa sit: neque ullum nobis unquam à Domino Martino verbum factum est de mutilatione arvorum, sed tantum de permutatione ædium: quare te iterum per Dominum oro, ut ab incepto desistas, aut si nolis,

quod

quod non ſperamus, ſaltem nos ut præter meritum & ſine tuo juſto commodo ad ignominiam ſacri Miniſterii non graves, alioqui, quod privatim non poſſumus apud quemlibet, publicè cogemur nos coram Eccleſia purgare, ut ſemel à quorumlibet morſibus liberemur. Vale in Domino; præproperè in meo Muſæo pridie idus Martii.

Tuæ humanitati addictiſſimus

Cornelius *Colthuin*.

Habes hic porro ex autographo epiſtolas Laſcii ad Druſillam Sickinga ſcriptas, quarum paulo ante mentionem feci.

A.

Religioſæ Virgini *Druſillæ* ſorori in Chriſto Domino Chariſſimæ.

HEri mihi ſunt redditæ literæ ab Alberto noſtro, ſoror in Domino Jeſu Chariſſima, quibus ſcribit, ſe eo loco aliquandiu, hoc eſt per hanc hyemem manere velle, id quod & tu forte ex adnexis literis facile intelliges. Nunc ſum habiturus rurſum certum nuncium, ſi quid ad illum voles ſcribere, ad me quamprimum transmittito. Ceterum metuo mea ſoror ne brevi iſtic bellum ſitis habituri fortè circa mœnia veſtra, quare tibi profecto ſuaderem, ut huc in tempore te transferres; & non diu cunctareris: non poſſum multis ſcribere, nam vocor aliò. Sed vellem mea ſoror ut te iſtinc quamprimum explicares. Non deſeret te Dominus, ubi ubi fueris, ſi illum vere & ex animo ſequi velis. Et non dubito te velle. Ego etiam tibi non deero pro ſumma virili mea. Vale. Raptim Emdæ 23. Julii Anno. 1543.

Joannes à Laſco,
manu propria.

De

De eligendo novo Cæſare inter principes Imperii conſultatur. Turca in finibus Germaniæ jam graſſatur, Viennam fortaſſis obſeſſurus, niſi jam obſideat. Gallus denuo imminet Brabantiæ. Hæc nova habemus. Dominus te interim ſervet, faciatque ut te hic quamprimum habeamus. Si venire voles ad me recte venies ut mutuo conſultemus. Iterum Vale.

B.

Inſcriptio.

An de Erſame und Thugentſame Joffer Trentchen Syſſinge te Groningen, to eigenen Hand. Groningen.

Vidi literas tuas, ſoror in Domino Chariſſima, quas ad uxorem meam proximis hiſce diebus ſcripſiſti: & volebas ut meam tibi ſententiam de omnibus quæ illic habentur ſignificarem. Ego vero nunc plurimis occupatus, non poſſum ad te ut vellem ſcribere. Sed tamen facere non poſſum pro amore in te meo, quin ad te vel tumultuarie ſcribam. Primum igitur quod ad veterem noſtrum amicum attinet, is etſi perplexe tecum, quantum ex literis tuis intellexi, agere videatur, ad me tamen aliter ſcribit, neque aliud in te requirit, quam ut ad nos quam primum venias, larvamque hanc hypocriſeos abjicias. Et facit hoc bona ex parte hortatu meo: Intellexeram enim illum tibi ſuaſiſſe, ut iſtic hæreas, donec evocareris. Id porro ego in homine reprehendi per meas literas; & ſcripſi ſui officii eſſe ſi tecum fideliter velit agere, ut te quamprimum iſtinc eximat, nedum ut te iſtic amplius hærere permittat. Ita fortaſſis ille te ſolito vehementius urſit, ut aut te iſtinc jam ſubducas, aut ſignifices an iſtic hærere velis. Caeterum

tuni se constantem in suo instituto esse affirmat, neque se mutaturum animum, nisi id ego illi suadeam. Præsertim si in abjiciunda hac tua hypocriseos larva, neque suum, neque meum item consilium sequi velles. Jam id fieri non potest, mea soror, ut non aliquid in nobis omnes desideremus; homines enim sumus non Angeli. Quin potius sustinere nos mutuo debemus quemadmodum Paulus docet, & id efficere, ut si quid corrigi per nos queat omnem in hoc operam adhibeamus. Quid est tam grave obsecro quam fidei diversitas inter eos qui una debeant vivere, & tamen docet nos Paulus sanctificari infidelem virum per fidelem mulierem. Quanto facilius igitur corrigi possunt ea, quæ cum infidelitate comparari non debent. Quare hic te, mea soror, nihil offendi velim. Sed utcunque id se habeat. Ego ita mihi de te persuadeo, te non propter ullum hominem vitæ tuæ genus mutaturam esse, siquidem mutare debeas: Sed propter solam Christi Domini gloriam exemplo tuo promovendam; quam si larva hac tua hypocritica dum in illa hæres obscurari sentis, eadem sane opera intelligis tibi istic hærendum haudquaquam esse, si Christi gloriam per te promotam vere cupis, etiamsi nemo sit usquam à quo quidquam omnino sperare exspectareque possis. Proinde probare non possum, ut verum fatear, quod scribis, te neque de ullo conjugio deinceps cogitare velle, & velle istic demum manere, si quam in Amico hoc videas mutationem. Sive enim ille mutet animum, sive non mutet: tu id sequi interim debebis, quod Christi gloria poscere abs te videtur, sive te Dominus alteri velit nubere, sive in virginitatis instituto permanere. Et si vere & ex animo servire cupis, quod spero, Christi gloriæ: hærendum tibi minime

me esse cogitabis in eo vitæ genere, utcunque se res omnes habeant, quod, ut nihil præterea accedat, Deo sane approbare tuta conscientia tua non possis. Hæc enim simul non possunt consistere, velle ex animo promotam per nos Dei gloriam, & in eo vitæ genere nihilo minus hærere, quod non prorsus certi simus probari Deo. Certi vero esse non possumus in Dei judicio, etiamsi coram hominibus certi nobis esse videamur, probari Deo ullum vitæ genus, cujus apertum testimonium in verbo ipsius non habeamus. Qui eum intra se animi affectum vere sentit, mea soror, ut per se promotam modis omnibus cupiat gloriam Christi, is certe dubio incertoque animo diu esse non potest, certumne an vero ambiguum sequatur vitæ genus: sed mox sine hæsitatione ulla statuit id sibi omnino sequendum esse, quod certo scit placere Deo, & ad promovendam Dei gloriam intelligit quomodo pertinere. Statuit item fugere sine mora, quod illius gloriam obscurare illique repugnare videtur, ne dum ut ei, vel suum vel cujusque alterius, sive hominis sive loci, commodum, honorem, favorem, atque existimationem anteponat. Quare si te vel tuæ ipsius personæ, ut loci in quo versaris, honor, commodum, tranquillitas atque existimatio: si amicorum tuorum odium aut amor, si otii tui quies, denique si ullus omnino humanus vel affectus, vel metus quomodo remoratur, quo minus vitæ genus hoc deseras, in quo certa interim non esse queas an Christi gloriæ vere servias, adhuc declaras, mea soror, te non vere atque ex animo id cupere, ut per te Christi Domini gloria promoveatur. Scio hic habendam esse infirmitatis nostræ rationem. Sed accusare in nobis debemus, non alere, multo minus illi ita indulgere, ut illius etiam excu-

sationes quæramus. Equidem est hoc rationis nostræ ingenium ut inveniendis peccatorum nostrorum excusationibus, nimium ingeniosi simus, sed qui Christi gloriæ vere servire cupit, is facile intelligit, non tam rationis nostræ argutias quam verbi divini potius autoritatem sibi sequendam esse. Jam negare non potes vitæ hoc tuæ genus larvam plane hypocriticam esse, utcunque tandem illam excuses, & adversus hanc exstare apertum Dei mandatum quo nobis ab omni hypocriseos specie cavere jubemur, huic igitur te mandato obedire magis oportet etiamsi infinitas hypocriseos excusationes habere possis, siquidem Christi gloriæ in mandato suo servire velis. Taceo hic impietatis lernam, cujus satietatem publico larvæ hujus hypocriticæ testimonio profiteris: etiamsi te animo tuo illi non assentiri dicas. Si vere ab illa animo tuo abhorres, conquiescere non poteris, donec certa sis tecum nullam prorsus communionem habere etiamsi tuorum omnium odia, convitia & contemtum debeas sustinere. Fac igitur, mea soror, declares te velle servire ante omnia Christi gloriæ & larvam hanc hypocriticam abjice Papisticæ impietatis testem. Adjunge te palam his qui coram Angelis & hominibus lumen ac doctrinam Christi Domini unici Regis ac Pontificis æterni nostri profitentur. Neque hic spectes ullum omnino hominem, sed Christum solum duntaxat intuere. Is tibi amicos protinus dabit qui tui curam habeant, si in virginitate permanes, & sponsum te dignum si velis nubere, etiam si hic, quod equidem non puto, fallamur. Breviter Christum judicem actionum tuarum omnium propone, in hunc defixos oculos habeas, hunc tibi statue sequendum esse, quod ad me attinet detuli tibi non semel mea omnia. Ea iterum tibi

non

non fucate defero. Veni itaque, eris mihi curæ non secus atque soror mea. Et quæ mihi Dominus largietur, ea tecum communia habebo. Uxor mea te salutat, & de fide silentii apud (c) Franciscum jubet te securam esse. Si quid ad amicum veterem nostrum velis scribere, fac ad me sine mora transmittas, simulque mihi mentem tuam extremam perscribe; aut quod mallem, ipsam & nos invisas, etiamsi mox rursus te redire istic oporteret: Sed fac ut hac hebdomada vel te ipsam quod optarim vel literas tuas habeamus, non enim scribere possum omnia quæ vellem. Vale Emdæ 25. Augusti Anno. 1544.

Nosti manum.

C.

Accepi literas tuas mea soror, quibus de tuo istuc reditu satis accurate ad me scribis, & quædam præterea adjungis, quæ per meam uxorem & me fieri cupis. Quodque ad tui a nobis abitus rationes attinet, has ego ex multis eo ipso die quo nos reliquisti neque sine magna admiratione mea percepi, & quidem longe diversas ab his quas ad me tu tanto verborum apparatu perscripsisti. Nimirum te sciente ac volente missos esse huc qui te abducerent. Id porro si tam est verum quam est hic jam publicum in ore omnium, miror profecto, mea soror, cur ea sis apud nos hypocrisi usa. Et suspicari cogor, aut te offensam esse doctrina & conversatione nostra, aut nobis non confidisse, deque nobis nonnihil subveritam esse, aut saltem

(c) Per *Franciscum*, intelligi videtur aut Franciscus Sissinga, Drusillæ *Sissinga* frater: aut *Franciscus Dryander*, cujus epistola ad Joh. à Lasco 1541. data, exstat apud Gabbema Cent. 1. epist. 16. & qui hoc tempore 1544. in ædibus Joh. à Lasco habitasse videtur, hinc alibi dictus *Meus Franciscus*.

putasse te, quod tuum consilium probaturi non essemus. Jam si te quoquomodo offendit nostra vel doctrina, vel conversatio, erat hoc candoris Christiani, ut nos de his quæ te offendebant, vel admoneres amanter, vel libere etiam reprehenderes, tametsi quod ad doctrinam attinet, eam talem esse confido, præterquam si quid mihi imprudenti forte excidit unquam ut coram judice Deo impugnari non possit. Vitam equidem meam ita non laudo, ut non plura etiam desiderare in illa cogar. Sed tamen nihil a nobis istiusmodi designatum interim esse puto, quod te offendat, vel impediat adventum nobis tuum, vel ad talem alioquin simulationem adigere debuisset. Si nobis non confidisti? id quidem erat arbitrii tui: Neque nos tuarum cogitationum anxii percontatores esse voluimus. Sed tamen nullam tibi diffidentiæ occasionem dedisse nobis videmur: multo minus autem, ut de nobis quidquam omnino subvereris. Ego te mea soror, ut invitam in ædes meas non recepi, ita invitam quoque non detinuissem, neque obstitissem, quo minus fratrum tuorum consilia sequereris, quatenus illa Deo approbare posses. Audivisti ex me non raro, Deum a nobis honorari in amicis dum illos honoramus, Deum & contemni, dum illos temere contemnimus, modo ut quot amici à nobis exigunt, ne Deo repugnet. Quare poteras hic nihil de nobis suspicari, ne nos aliorum quoque suspicionibus præter meritum nostrum involveres. Quis enim non aliquid de nobis suspicetur: apud quos cum aliquamdiu jam vixisses, nobis interim insciis abduci te a nobis curasses? Si putabas consilium nobis tuum propter pactum cum Domino Alberto haudquaquam probatum iri? scis, mea soror, nos pactorum vestrorum neque autores tibi neque consultores fuisse. Si quid est inter vos, id totum factum est nobis insciis prorsus, nedum ut tibi hic vel sua-

se-

ſerimus vel diſſuaſerimus quidquam, tantum abeſt, ut nobis hic imputare aliquid poſſis. Imo vero te id quidem ſerio abs te ſciſcitari volui unquam præter ſemel obiter, quod in ejus rei mentionem forte fortuna ex colloquio incideremus. Itaque ne hic quidem de nobis quidquam merito poteras ſuſpicari. Illud equidem fateor, me Doctori Alberto amicum eſſe, fortunisque illius omnibus me ex animo favere, propter illius dotes, & peculiaria quædam in me officia quibus me ſibi vehementer devinxit. Et proinde mihi gratiſſimum fuiſſe etiam, quum vos invicem inter vos pactos eſſe audirem. Quin & operam illi meam in hac parte detuli, quod te ubi ipſa velles, ad illum transmiſſurus eſſem. Sed hæc egi omnia te ſciente ac volente etiam, quod hoc ipſum meæ & illius amicitiæ ratio ac vinculum poſtulare a me videretur. Hæc autem cum tibi fraudi eſſe non poſſent, neque enim niſi te volente facturus eram omnia: admirari ſatis non poſſum quod ea ſis uſa apud nos ſimulatione, quæ interim varias nobis apud multos & quidem præter meritum noſtrum ſuſpiciones parit, à quibus ſane neceſſe erat ut nos cum apud te tum apud tuos etiam per noſtras haſce literas liberaremus, teſtatumque faceremus ab omnibus plane ſuſpicionibus, in quas nos hæc tua ſimulatio vocare forte poſſet, alienos eſſe & ſemper fuiſſe. Ignoſces autem mea ſoror, quod quæ Alberto a me verbis tuis ſignificari vis, illi ego ſignificare non poſſim. Non eram paranymphus veſter: Itaque & Diremptor eſſe nolo: *Siquidem* omnium optime noſti tua omnia omnium etiam illi quæ voles poteris indicare. Res tuæ-- manebunt donec pro illis miſeris, quod petis, ut fratribus tuis indicem, quantum pro ejus temporis quo apud nos fuiſti ſumtibus habere velim. Non ſum is, mea ſoror, qui ſumtuum ejusmodi pretia repoſcere ſoleam, quod ad te inprimis

mis attinet: nihil minus cogitavi cum te in ædes meas reciperem, quam ut sumptum hunc vel abs te, vel a tuis reposcerem. Sed quidquid hujus feci, pro Christiana charitate feci, facturus plura etiam, si nostra tenuitas tibi satisfacere potuisset. Nunc tuum erit condonare, si qua in parte tibi non satisfecerimus. Quare quod ad sumptus pensationem attinet, ut nihil de ea cogitavi unquam, ita nunc illius nomine nihil etiam vel abs te vel a tuis postulo. Si gratum est fratribus tuis meum hoc qualecunque in te officium, amicitia id nobis sua pensare poterunt. Hæc mihi satis erit, modo ut cum Deo consistere queat. Plura non possum per valetudinem, quin & hæc sine lituris, ut vides scribere non potui. Quod restat, precor, ut dono divinæ cognitionis in te opulente collato ad tuam ipsius condemnationem per speciosas rationis hunæ adinventiones ne abutaris, tum enim maxime desipimus, cum nobis maxime sapientes esse videmur. Vale pridie Catharinæ.

D.

Doctissimo Viro Domino Francisco SISSINGIO, LL. Doctori ad manus Groningæ.

S. Levius est meum in sororem tuam officium, Vir Ornatissime, quam ut mihi illius nomine tantas gratias agere omnes debeatis, feci non quod debui, sed quod potui pro tenuitate mea: & gaudeo id vobis gratum esse. Illud tantum miror, quod ipsa suum hoc de reditu ad vos consilium me celarit: quasi vero ego impedimento illi futurus fuerim quo minus id faceret, si mihi rem exposuisset. Hic enim constans rumor est, eam, ut hinc abduceretur, clam, apud vos, opinor, egisse & curasse, quorsum vero attinebat id clam agere?

re? ego sane ut invitam in ædes meas non recepi, ita invitam non etiam detinuissem. Scripsi ad eam hac de re, literasque in manus vestras mitto, ut me ab omnibus suspicionibus, quas nobis hæc ipsius simulatio parere posset, apud vos liberarem. Si illi bene sit, mihi longe gratissimum erit: modo ne dono divinæ cognitionis ad suam ipsam condemnationem per humanam sapientiam abutatur. Quod vobis ferendum non esse duxeritis ut ipsa (quemadmodvm scribis Vir ornatissime) & prædæ & ludibrio Monacho Aduardiensi fieret: Me sane autore nulli Monacho unquam aut prædæ, aut ludibrio futura erat: neque si quid hujus sciviſſem in ædes illam meas unquam recepissem: Non libenter enim cum talibus consuetudinem habeo, quæ ludibrio & prædæ esse volunt. Neque ego de sorore tua, vir eximie, id unquam sum suspicatus, ac ne nunc quidem suspicari possum, quin potius id ingenue fateor, illam summa cum modestia, integerrime, honestissimeque apud nos vixisse. Cæterum si sub Monachi nomine Doctorem Albertum intelligis; ille mihi amplius Monachus non est: sed est dilectus in Domino amicus & frater. Porro si quid soror tua cum illo pacta est, hoc me nesciente prorsus, ne dicam autore aut consultatore fecit: qua de re ad ipsam quoque scripsi. Hoc igitur si vobis ferendum non esse putatis, ego sane vestrum in hac parte consilium neque probo nunc neque improbo: Sed per me id vobis equidem, adeoque & sorori vestræ, sine dissimulatione ulla facere licuisset: *Nunquam hoc a me impetraturus erat Albertus, quanquam intimus sit amicus meus, ut sororem vestram haberet, si quid vel minimum se ab illo abhorrere soror vestra mihi indicasset, quæ id etiam mihi negare non poterit, se a me nunquam ad id, ne uno quidem verbo sollicita-*

tam esse. Nunc opto ut vestrum consilium & vobis, & sorori vestræ bene cedat. „ *Aliter tamen* „ *egissetis si me quoque audire paulisper voluissetis.* Quod ad sumptus in sustinenda sorore vestra facti pensationem attinet, ego, Vir ornatissime, cum sororem vestram reciperem, de pensando mihi hoc sumptu nihil cogitavi: neque eo animo illam receperam ut vel ab ipsa, vel a vobis quidquam reposcerem. Quare ago quidem gratias humanitati tuæ pro ea voluntatis vestræ erga me testificatione, humanitatemque vestram libenter amplector: Sed quod ad sumptus pensationem attinet, satis illum mihi pensatum putabo, si amicitiæ officiis gratum vobis officium hoc meum esse declaretis. Hanc ego omnibus pensationibus antepono, & optime me officium hoc collocasse existimabo, si per ejus occasionem in vestram amicitiam veniam, quibus meam viciſſim defero cum omnibus officiis, quæcunque a me vobis pro mea tenuitate præstari possunt. Plura me non patitur nunc scribere valetudo mea: quin & hæc ita celeriter scribere non potui, ut ei nuncio, qui vestras ad me attulit, literas reddere possem. Pro missis avibus, habeo magnam gratiam; meque tuæ præstantiæ diligenter commendo. Emdæ pridie Catharinæ. Anno 1545.

Tuus ex animo
Joannes à Lasco
manu propria.

E.

Clarissimæ sorori meæ *Drusillæ Sissinga* Groningæ ad manus.

ACcepi literas tuas mea soror, quibus nunc propter meas occupationes paucis respondere cogor. Quod serius ad mea responderis facile hoc patior:

&

& dolet mihi, quod res tuæ ita sint perturbatæ. Suspicionem de tua apud nos simulatione mea soror non ego confinxi: sed tui illi qui te hinc abduxerunt, non apud me tantum sed apud universum fere hic populum illius autores fuerunt. Illi ipsi enim pridie quam hinc abires, te, à tuis fratribus scientem ac volentem hinc abduci, apud plerosque affirmarunt. Quod scribis, te non fore ingratam erga nos: Ego mea Soror nulla abs te aut peto aut exspecto officiorum meorum proemia, cum non ita multum in te juvanda praestiterim. Sed vellem ut tuam gratitudinem erga Dominum Deum nostrum pro tot donis in te collatis declarares, & causam Evangelii sui tuo hinc ad tuos rursum reditu ne gravares, apud infirmiores praesertim, qui consiliorum tuorum ignari, aliter quam tu putas, de abitu hinc tuo judicant per hostes Evangelii, non sine doctrinae nostrae ignominia instigati. Si vis gratam te erga Dominum Deum tuum exhibere, vide ne ex tua occasione offendiculum Evangelio præbeas. Quis autem te certiorem faciat: neminem vel hic, vel istic etiam esse, qui non putet te propterea hinc ad tuos rursum rediisse, quod tibi minus & doctrina & conversatio nostrum hic omnium placeret, quam placituram esse putabas? Quis item te certiorem faciat, neminem esse ex hostibus Evangelii, qui abitum hinc tuum non accommodet ad proscindendam infamandamque & Doctrinam & Ecclesiam nostram universam? An vero si quid hujus fiat occasionem tu offendiculo isti Evangelii, tuo hinc abitu, post sparsum à tuis talem hic de te rumorem, non dedisti? An item gratitudinis esse putas, offendiculo esse Doctrinæ illius, nempe Dei, â quo tot & tanta dona recepisti? Quare magis te sollicitam esse vellem, mea Soror, de gratitudine erga Deum declaranda, quam erga

me: qui aut nihil aut parum tibi præstiti, utque offendiculum hoc, cui abitu hinc tuo, quanquam imprudens, occasionem dediti, aliquo rursum modo tollas. Res tuas quas noluisti uxor mea tibi remittit. Quæ etiam à me petiisti, ea curabuntur facile, neque ego mea Soror sum tibi defuturus unquam pro mea tenuitate, si modo te Christianam esse velle ostendas: & humanæ prudentiæ, in his quæ ad Deum attinent, valedicas. De vetere amico mea nihil refert, neque unquam tibi quidquam hic, ut ipsa nosti, aut suadere aut dissuadere volui. Quod si te liberam esse intelligis coram judicio Dei, mihi perinde est, sive res illa succedat, sive non succedat. Sed quia mihi pacta sunt incognita judicare de illis non possum, (d) *Ridderum* abs te missum uxor mea accepit, unaque & quod ancillæ nostræ misisti. Salutant te Uxor, & Margareta. Vale. Raptim Emdæ XV. Martii Anno 1546.

Johannes a Lasco,
manu propria.

(d) *Riderum* intelligit Riddergulden constantem 22. stufris.

VI.

Isebrandi Eilardi HARKENROHTII

Dissertatio Choro-topo-graphica

de

Ænon prope *Salim*,

Qua modeste de hujus vero situ anquiritur, eumque circa fines regionis JISSASCHARITICÆ, non ita procul Jardene & Nephthalitidos quondam termino quærendum esse ostenditur, ad illustrationem loci Joh. III. 23.

§. 1. Si-

§. 1.

Situm τῦ Αἰνὼν ἐγγὺς τῦ Σαλείμ, ubi Johannes Baptista sacro fonte tinxisse legitur, per probabilem conjecturam hac dissertatiuncula liceat investigare. Forsan occasionem præbuero Lectori, me in Choro- & Topo-graphia Sacra versatiori, ut ea excitatus pro sua eruditione & peritia nobis quid certius submministret, quotquot Geographiæ Sacrae accuratius definiendæ desiderio tenemur.

§. 2. Nomen loci Αἰνὼν *Syrus*, עין ין, *Arabs* עין ען, Latini *Interpretes* passim *Aenon* pingunt, cum quibus facit *Hieronymus* ex *Eusebio* in Αἰνὼν, cujus etymon mihi perinde est, unde quis derivet, sonum si quis attenderit, fortean mecum existimabit, esse compositum ex עין *fonte*, (cujus orificium ad instar oculi quondam paratum novimus, sic עין המים *Gen.* XVI: 7. cum ה locali. XXIV: 16. 45.) & עין, עאן *grex* ovium, ita significaret *fontem gregis*, vel siquis adeo mordaciter lectionem *Syri* Interpretis, satis antiqui, tenere velit, ipsi suggeret memoria עי *cænum* seu *lutum fluidum* indigitare, quod aqua rapidiore acta flumine secum fert: omnino locum *fonte* irriguum, uno vel pluribus, intendit.

§. 3. Ubi de ejus situ anquiram, magis sollicitus observandum duxi, quod *Johanni* Evangelistæ (1) memoretur, ratione regionis Judææ, v. 22. contradistincta, adeoque extra Judææ fines, in Galilæa forte, ita enim licet anticipare (2) prope *Salim*, cujus notitia etiam incerta videtur primo obtutu. (3) ubi magna aquarum colluvies, (ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ.) erat. Ex hisce præmissis abunde liquet, si de situ τῦ Αἰνὼν quid velim definire, de illo τῦ Σαλείμ prius esse differendum mihi, de quo instituam.

§. 4. Σαλείμ, *Syro* שלים *Salim*, etiam *Nonno*

in

in παραφρ: v. 122. cujus in Edit: *Aldina* Σαλὴμ, & in impreſſis *Theophylacti* nomen ſcribitur, fide Eruditiſſimi *Fr. Nanſii*, quod perinde eſt: hujus etymologiam ſi ſpectes, apprime conveniret Heb. שלחים *emiſſarii*, ut indigitarit *villam*, in cujus tractu, vel *tractum*, in quem torrentes, ſeu aquæ fontanæ diverſis ductibus emiſſæ, coëunt, vel ex quo elabuntur, ita enim licet inſtituere in hoc etymon inquirenti, שלח Σιλωὰμ. *Joh.* IX: 7. שלחים *Schilchim* memoratur inter urbes regionis tribus Judæ. *Joſ.* XV: 32. in Edit. *Græcæ* Verſionis *Complutenſi* Σαλεὶμ. *Euſebio* Σαλεει, *Hieronymo* Salei, φυλῆς Ἰούδα: ſita inter *Lebaoth* & *Ajin* auſtrali tractu hujuſce regionis quærenda. Obiter monere debui, *terram* שעלים *Schaalim*, (quam transiiſſe Saul filius Cis, quærens aſinas patris ſui, fertur 1. *Sam.* IX: 4. in MS. *Alex.* Σααλειμ *Euſebio* κώμη ἐστιν ἐν ὁρίοις Ἐλευθεροπόλεως πρὸς δύσμας, ὡς ἀπὸ σημείων ζ'. Hieronymo *vicus eſt, in finibus Eleutheropoleos contra occidentem*, ſeptem *ab ea* milliaribus *diſtans*;) nimis abhinc remotam cenſeo, etiamſi in *Thargum*, terra *Schaalim* reddatur מתברא *Mathbera*, vel *Mathbara*, quaſi ſit planities Thaborica juxta *Lichtfootum* in *Diſquiſ.* Chorograph. *proëm.* Evang. *Johannis* cap. III. *p. m.* 581. a. potius ita dicta videtur, quaſi *fracta* vulpium foveis, vulpes enim luſtra parantes ſibi, terram eruendo frangunt, ut ex Oppiano & *Phædro* conſtat, & ipſa τῶν שעלים notio abunde confirmat, adeoque non poteſt terra hæc in cenſum venire, ubi quis in deſcribenda τῆ Αἰνὼν ἐγγὺς τῆ Σαλεὶμ occupatus eſt.

§. 5. Terminus regionis Jiſſaſcharitarum legitur. *Joſ.* XIX: 22. perveniſſe in *Thabor*, ושחצימה (quamvis per ו *Vau* ſcribitur, pronuncietur per י *Jod* juxta notam Maſorethicam) & Schachatzimah, & Bethſchemeſch. *Eruntque exitus termi-*

ni eorum ad Jardenem. In Verſione Graeca שחצימה *Schachatzimah* redditur juxta exemplar *Vaticanum* MS. Σαλὶμ κατὰ θάλασσαν. Quaedam de *Bethſchemeſch* praemonebo, fuit Urbs hoc nomine inſignis in ſorte tribus Judae, quae & Sacerdotalis. *Joſ.* XXI: 16. etiam in portione tribus Nephthali. *Joſ.* XIX: 38. *Jud.* I: 33. illa Judae in auſtrali regionis tractu. (Conf. 2. Chron. XXVIII: 18.) & quidem longe diſſita fuiſſe videtur. Adeoque *Bethſchemeſch* Nephthalitidos ſupponatur *Schachatzimah* Jiſſaſcharitidos contigua, nec absque idoneo argumento, pertingebat terra Nephthalitarum *ad* vel *verſus* Jardenem. *Joſ.* XIX: 33. coll. 38. & terminus Jiſſaſcharitarum ſe extendebat ad tractum montis *Thabor*, Schachatzimah, Bethſchemeſch, & והיו תצאות גבולם הירדן *fuerunt fines* egreſſiones *termini illorum* ipſe fluvius *Jarden.* Joſ. XIX: 22. nihil eſt in Topographia Sacra clarius fere: quod cum ita ſit, prout demonſtravi, & montanum Thabor adeo late extenſum, claudat terminos regionum *Iiſſaſcharis*, Zebulonis & Nephthali confinium: dicerem *Schachatzimah* eſſe ponendam in declivi alicujus tractus montani Thabor latere ſeu valle, adeoque inter *Thabor* & *Bethſchemeſch* Nephthalitarum ad *Jardenem.* Vide *Joſ.* XIX: 22. coll. v. 33. 38. Jam *Schachatzimah* Σαλιμὰ *Euſebio*, (prout etiam legitur in Editt. Græcæ Verſionis τῶν ὁ *Aldina* & *Complutenſi*,) ὄρεσι Ἰσσάχαρ. שחצימה quoad etymon, eſt *villa* vel *urbs* ſita, ubi שחץ ימה *ferocia maris*, non intelligas velim mare adeo magnum, ſed aquæductum ſatis latum, quippe quævis aquarum colluvies quondam *mare* dicebatur, quod שחץ *Kimchio* מאוה de *ferocia maris* ſumſerim, ne quis mihi vitio vertat, verba *ſuperbiæ*, *ferociæ* & ejusmodi, eleganter ſatis olim, etiam orientalium ſtylo, fluctibus maris applicabantur.

Vide

Vide Celebr. *Alb. Schultens* (Ling. Orient. Professoris in Academia Franequerana bene merentis) *Animadv. Philol.* in *Job.* XXXVIII: 11. &c. sic *unda ferocior* legitur penes *Ovidium* Epist. XXI: v. 189. *mare ferum* dixit *Catullus*, sed non indigemus exemplis. At quare שחץ in Σαλὶμ traduxerint, non facile est augurari, inquit *Lichtfootus* in *Disquis.* Chorogr. *Johanni* præmiss. *cap.* III: §. 2. p. m. 580. b. ego Davus sum non Oedipus, quid si שחץ proxime accedat τῷ שחל, cujus elegans est usus de extractione aquæ penes Chaldæum Interpretem, *Exod.* II: 10. *Onkelos* idem ac שלח, omnino de *emissario* aquæ ductu cogitarem.

§. 6. Ne hinc inde vaga videatur errare Dissertatio nostra, figam pedem prope *Schachatzimah* veniat Αἰνὼν locus seu tractus fontibus irriguus, quia ὕδατα πολλὰ ἐκεῖ *Johanni* memorantur. De villis & Urbibus Jissascharitarum non altius repetam, quam

à קישון *Kischjon*, quæ fluvio ὁμώνυμος, (*Eusebius* Κισων, κλῆρος Ἰσσάχαρ, πόλις Λευῖταις ἀφωρισμένη. *Jos.* XIX: 20. XXI: 28.) & vicina, forte dicta ab *objiciendo lutum*, quod flumen secum ferens circa hanc villam vel urbem ejiciebat.

שבין *Abetz*, cœnosa, sita in loco uvido & lutoso, si בצין vel בצת attenderis.

רמת *Remeth*, in colliculo, alias *Jarmuth*.

עין-גנים *Engannim*, fons hortorum *Eusebio* Ἠγανὶ (lege Ἠγάννιμ) κλῆρος Ἰσάχαρ (forte rectius Ἰσσάχαρ) πόλις Λευῖταις ἀφωρισμένη. *Jos.* XIX: 21. XXI: 29.

עין חרוד *En chaddah*, cujus meminit *Eusebius* in Ἐνάδα. Et forte *Hesychius* in Ἄδα, ὕδον (confer. Hebr. חרוד) πηγὴ, absque dubio fons hic ipsi dictus à חרוד) καὶ ὑπὸ Βαβυλωνίων ἡ Ἥρα. (*Juno* חרוד) παρὰ Τυρίοις δὲ ἡ Ἰτέα. Non existimem

cum

cum *Bocharto* Geogr. Sacr. *par.* II: 21. ἰτέαν pro *ſalice* hic eſſe ſumendam, quamvis probe meminerim, quid ſcribat *Heſychius* in Σάλιξ. Sed *Junonem* Babyloniis חרה Ἄδα, Tyriis Ἰτέαν dictam putem, & ſi quid intelligo, non facerem injuriam, ſi *Iunonem* חרה *Lunam* dixerim. conf. *Macrobium* Saturn. I: 15. *Meurſius* in *Gloſſ.* Græco-*Barbaro* in Ἀτιὰ. Ἥρα, ἡ Θέα, Ἰτέα. *Lunam* à Tyriis olim cultam Ἰτέαν dictam non leviter probarem etiam ex ἐτύμῳ nominis proprii Regis cujusdam Tyriorum quondam celebris Ἐιθωβάλος (איתובעל) qui *Menandro* penes *Joſephum*, ὁ τῆς Ἀσάρτης ἱερεύς. Eſſet adeoque עין חרה *fons* Chaddah *Lunæ*, in quo etymo nihil eſt vitii ac in בית שמש *domus ſolis*, עיר שמש *Urbs Solis*, & ejusmodi, deinde nomina fontium pagis vel villis nomen dediſſe olim, non indiget me monitore. Vide *Servium* ad *Virgil.* Georg. II. v. 382. *Feſtum* in *Pagi*. Pergo

בית פצץ *Beth Patzetz*, Vide Joſ. XIX: 21. Obiter *Euſebio* priſtinam lectionem reſtituam, legitur in *Edito* Βηθφάσις, φυλῆς Ἰσσάδα, *Hieron.* Bethphaſes, *in tribu Iſſaſchar*. Quamvis ſit compendium præſto, liceat mihi ire per ambages, ſic ſentio de corrupto hoc *Euſebii* loco, olim talem extitiſſe in MSto lituram.

Βηθφάσις, - - -

- - Φυλῆς Ἰσσάδα.

ſupplendam hoc modo.

Βηθφάσες, κλῆρος Ἰσσάχαρ (cum Hieronymi textu.)

Βηθφελεὲθ, φυλῆς Ἰσσάδα. vel ſi Βηθφαλεὲθ quis legere malit, invertat ordinem. בית פצץ non inepte *domum effluvii* verteres, quippe פוץ eleganter de aquis effluentibus adhibetur, ut *Prov.* V: 16. יפוצו effluant *fontes tui*, alveo exundante.

Vi-

Videatur *A. Schultens*, (ille Lingg. Orientalium fere unicus noſtro tempore Stator, jam Academiae Friſiae decus,) in *Animadv. Philol.* ad *Iob.* XI: 6. *Prov.* V: 16. *Zach.* I: 17. Vel ſi à פצץ in *Pihel* derivares, ſignificaret, *domum*, ubi aqua exundans, ex *Sriſchjone* verſus *Abetz* & *Remeth*, illapſa torrentem *fontis hortorum* & *Chadhah*, (prope loca cognomina) profluit, magno alveo erumpens per μεσαγκείαν montani Thabor, verſus *Schachatzimah* ferociore flumine exit *in* vel *ad* Jardenem.

§. 7. Ita *Euſebius* Αἰνὼν, ἐγγὺς τοῦ Ἀλείμ, (lege Σαλείμ) ἔνθα ἐβάπτιζεν Ἰωάννης, ὡς ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίῳ καὶ δέυκνυται εἰς ἔτι νῦν ὁ τόπος ἀπὸ σημείων Σκυθοπόλεως πρὸς νότον πλησίον Σαλείμ καὶ τοῦ Ἰορδάνου. Cui *Hieronymus* reſpondet. In Textu Graeco Cod. LXX. Viralis Verſionis *Jud.* I: 27. Βαιθσὰν καὶ ἐξι Σκυθῶν πόλις juxta MS. *Vaticanum*. בית שאן in portione regionis Jiſſaſcharitarum. *Joſ.* XVII: 11. etiam Menaſſeh tribui accenſetur. Jud. I. 27. 1. Chron. VII: 29. hinc in contiguo termino utriusque tribus ſita fuiſſe credatur, octavo milliario ad meridiem verſus boream flexo diſtabat hinc *Aenon*, in tractu Cis-Jardenenſi, (quod obſervari velim, contra magni nominis Virum *Iſaacum Caſaubonum* Exercit. XIII. *ad* Annales *Baronii* num. 25. p. m. 249. 250.) & quidem in Galilaea inferiore. Quae hucusque ſufficiant.

VII.

Brevis vitæ, mortisque hiſtoria

CAMPEGII VITRINGA,

Junioris,

Theologi *Franequerani*.

IMmenſam cladem, & *damnum irreparabile, quod dies poſtera nulla arte ſarciat*, eccleſiæ, & rei li-

literatorum publicæ inflicta fuiſſe morte *Campegii Vitringa*, incomparabilis Theologi, judicabamus (a) nuper; Ea tamen ſpe nos lactantes, non fore, ut illum tantopere deſideraremus, quod dum mundum relinqueret, in terris adhuc ſuperſtes viveret CAMPEGIUS VITRINGA, F. in quo ejusdem nominis, virtutis, honorum, muneris herede victurum porro Patrem, nobisque totum redditum iri augurabamur. At illa quoque nunc exſpectatione nos flebilem in modum dejectos, ac deturbatos eſſe ſentimus, poſteaquam ſummum Numen, quod res hominum irrefragabili moderatur imperio, ſub auſpiciis hujus anni Filium quoque, qui paterna veſtigia tam præclare calcaverat, eandem quoque æquis pene paſſibus calcare leti viam voluit.

Idem, quod patri præſtitimus officium, nunc præſtabimus Filio, brevem vitæ ac mortis ejus hiſtoriam, ex publica tabula, qua funus ejus indictum fuit, potiſſimum depromtam, tecum communicaturi. Genus ejus parentesque, a quibus die XX. Martii Anni MDCXCIII. Franequeræ Friſiorum in lucem ſuſceptus eſt, ex iis, quæ Cl. VI. Faſc. 4. leguntur, colligi poterunt abunde. Cum in eo a teneris alta indoles & promptum emicaret ingenium, ludi literarii labores in Urbe patria celeriter exantlavit; poſtea vero ad exercitationem ſtyli, & ad elegantiam ac puritatem Linguæ Latinæ ſibi comparandam, privata uſus eſt opera cognati ſui, LAMBERTI BOS, Græcæ tum Linguæ in Friſiorum Academia Profeſſoris clariſſimi. Sic igitur ante Kalendas Junii Anni MDCCVIII. Academiæ Civibus adſcriptus, exinde ductu Clariſſimorum Virorum, ipſius ſc. *Parentis*, G. COETIERII, L. BOS, R. ANDALA & W. G. MUYS ſeſe in *Hiſto-*

ricis

(a) CL. VI. Faſc. I.

gumenta de quibus existimabat sese vel novas hypotheses, easque hactenus editis magis probabiles proferre, vel eas, quæ ab aliis Viris eruditis jam prolatæ fuerant, novis rationibus & argumentis illustrare & plenius demonstrare posse: Tales sunt, quas emisit, *Dissertationes* duæ *de Lucta Jacobi cum Angelo*, (c) tres *de Serpente Veteratore*, tres *de Festo Tabernaculorum*, & duæ *de genuino titulo Epistolæ D. Pauli, quæ vulgo inscribitur ad Ephesios*. Præter hasce, quod ei operum suorum fuit ultimum, tribus *Dissertationibus de Natura Peccati* conscriptis, quibus quartam, si vixisset, constituerat addere, Parentis sententiam ab objectionibus Cl. *Wesselii* vindicavit. In hoc autem laborum suorum cursu, dulcem vitæ thorique sociam quæsivit & invenit, lectissimam Virginem ANNAM SOPHIAM SIXTI, Filiam unicam Vir Amplissimi GELLI SIXTI, J. U. D. quondam ad lustrandas militares Frisiæ copias Ordinum nomine Delegati, quam in matrimonium accepit die XIV. Maji Anno MDCCXIX; Ex hac duplex quidem utriusque sexus ei suscepta soboles, sed brevi rursum morte surrepta fuit. Eminuit *Vitringa* noster excel-

publico obtrudant, non vani prorsus eorum sermones sunt, qui nimia librorum & mole & copia, orbem onerari & interea disciplinarum nobiliorum terminos tam parum promoveri, conqueruntur. Alias id certum est, majorem defectum potius utilium librorum, quam abundantiam esse, atque innumera adhuc in omnibus, præcipue tamen sacris disciplinis, restare, dignissima, in quibus enucleandis & explanandis felicium ingeniorum desudet labos. T. d. H.

(c) Exstant illae in hac Bibliotheca T. I. fasc II. n. 1. & T. II. fasc. I. n. 1.

Magnifici in Athenæo *Serveſtano* lautis ei conditionibus obtulerit. Ipſe tamen, ad ſuſcipiendum hoc in aliena regione munus permoveri non potuit. Etenim Illuſtres Friſiæ *Proceres* Juvenem indigenam, tanti ingenii, Præſtantiſſimis diſciplinis exculti, & a tanto Patre ad Theologiam docendam formati, ficti, & inſtituti; huic ſuæ Academiæ eripi & in alienam transferri minime paſſi ſunt, ſed eum die XVI. Martii ſequentis Anni MDCCXVI. in *ordinaria Theologiæ Profeſſione* Venerando Parenti non ſine hujus ingenti lætitia Collegam conſtituerunt, eumque in hoc munere hoc ipſo Anno, d. 11. Non. Decembris ſolenniter inaugurarunt: qua occaſione ſingulari audientium adprobatione de *Spiritu & Litera Religionis* elegantem Orationem habuit. In hoc autem munere obeundo ſic verſatus eſt, ut ipſe ſe utiliſſimum ſibi & Academiae reddiderit, & brevi vitæ curſu gloriam ſempiternam adeptus ſit. Etenim *Theologiam* tam *naturalem*, quam *revelatam* tanto cum applauſu docuit, ut ab ingenti Juvenum ex omni Belgio, Germania, Hungaria, aliisque regionibus confluentium concurſu, eoque quotannis augeſcente fuerit auditus. Scriptis etiam ſuis magnam ſibi laudem & gloriam invenit. Etenim *Theologiæ naturalis Epitomen* edidit, multæ meditationis opus, recondita Metaphyſices ſcientia refertum, ac methodo minime vulgari elaboratum. Et in iis, quas conſcripſit, *Diſſertationibus Theologicis* ſemper fere talia ſelegit (b) ar-

(b) Optimo ſane omnibusque, qui ad ſcribendum animum adjungunt, imitando exemplo. Cum enim eorum quamplurimi ex nonaginta novem libris, centeſimum tantum conſarcinent, centiesque & millies ab aliis dicta alio tantum habitu induta pu-

ricis, *Græcis*, *Hebraicis* & *Philoſophicis* diligenter exercuit. Brevi etiam profectus ſui ſpecimen edidit, ſcripta Diſſertatione, qua *Cauſarum ſecundarum progreſſum in infinitum ſeſe extendere non poſſe* contendit, quam ſub præſidio *Cl.* ANDALA cum laude defendit, die XVII. Junii Anno MDCCXI. Ex hoc vero tempore totus ferme a Parentis ore pependit, cunctis hujus Lectionibus attentus auditor affuit, hujusque ductu & auſpicio in *Theologiam* incubuit, quam, qua erat ingenii docilitate, tam celeriter arripuit, ut altero inde anno doctam ſane Diſſertationem Theologicam ſcripſerit *de notione Spiritus S. in quibusdam Scripturæ S. locis, reſtricta ad ſecundam S. S. Trinitatis hypoſtaſin*, quam publice poſtea, die nempe VII. Octobris anno MDCCXIII. tam egregie defendit, ut omnibus objectionibus prompte refellendis ſolus ſuffecerit, & propterea Præſes HAUTECURTIUS omni in eo adjuvando officio ſuperſederit. Hinc anno ſequente, die XVI. Martii, Examen pro impetrandis ſummis in Theologia honoribus magna cum laude ſuſtinuit. Et paulo poſt, V. ſcilicet Aprilis, ad viſendas Academias Lugduni Batavorum & Trajecti ad Rhenum florentes excucurrit, & in hiſce ad proximum feriarum canicularium tempus permanſit. Inde domum reverſus, die XXIII. Maji ſequentis Anni MDCCXV, poſt Diſſertationem eruditam & ingenioſam *de Facie & Poſterioribus Dei* publice & feliciſſime defenſam, ſolenniter S. S. Theologiæ Doctor renuntiatus eſt. Ab eo tempore tam late manavit ejus ingenii, atque eruditionis fama, ut hac allectus Sereniſſimus Princeps Anhaltinus Bernburgenſis VICTOR AMADÆUS hoc ipſo Anno, menſe Decembri, Profeſſionem Theologiæ & Hiſtoriarum una cum dignitate perpetui Rectoris Magni-

9. Mr. GOODSTON, Prof. Muſices, ex aede Chriſti.
10. Dr. BERTU, Moralis Phil. Prof. Coll. Omn. animar. Socius.
11. Mr. GREGORY, Naturalis Philoſoph. Prof. è Colleg. aedis Chriſti.
12. Dr. HARRISON, Prælector Hiſtoriæ Cambdenianus, Coll. omn. anim. Soc.
13. Mr. Joannes WALLIS, Prof. Linguæ Arabicæ, Coll. Magd. Socius, cujus vicem ſupplet Mag. Joannes GAGNIER.
14. Dr. BURTON, Prof. Chymiæ, Coll. Novi Socius.
15. Dr. Joſ. LASHER, Prælector Anatom.
16. Dr. SANDYS, Prælector Botanices, è Colleg. Wadhamenſi.
17. Mr. WARTON, Prælector Poëtices, Colleg. Magdalen. Socius.
18 Digby COTES, Orator publicus & Aulæ Magdalenenſis Principalis.

Bibliothecæ Bodlejanæ Præfecti.

Joſeph BOWLES, Proto-Bibliothecar. Art. Mag. & Colleg. Orielenſis Socius.
Franciſcus WISE, Art. Mag. & Colleg. Trinit. Socius.
Joannes BILSTON, janitor, Art. Baccalaureus ex aula Cervina.

Cuſtos Muſei Ashmoleani.

Joannes WHITESIDE, A. M. Colleg. ædis Chriſti Capellanus.

Bibliothecæ *Bodlejanæ Viſitatores* ſunt Vice-Cancellarius (h. t. Robert SHIPPEN) omnes Regii Profeſſores & bini Procuratores Acad.

Cancellarius Acad. Comes de *Arran.*

Pro-

cœperit æger, & tandem hora ſeptima veſpertina defecerit, piamque ſic animam Creatori ſuo reddiderit, Anno aetatis trigeſimo. Funus ejus oratione ſolenni proſecutus eſt ejus Collega, Græcae Linguae in Friſiorum Academia Profeſſor celeberrimus, digniſſimusque TIBERIUS HEMSTERHUIS, idque ad d. VIII. Kal. Febr. quo exuviae ejus ſepulchro illatae fuerunt.

VIII.

Nomina Profeſſorum in Academiis (a) *OXONIENSI & CANTABRIGIENSI hodie docentium.*

Oxonienſés.

1. Dr Joannes POTTERUS. S. Th. Prof. Regius, Coll. aedis Chriſti Canonicus, & Epiſcopus Oxonienſis.
2. Dr. Guil. DELAUNE, S. Theol. Prof. Margarethenſis & Colleg. Jo. Bapt. Praeſes.
3. Dr. Jacobus BOUCHIER, Prof. Juris Regius & Collegii omnium animarum Socius.
4. Dr. Joſua LASHER, Prof. Medicinae Regius, olim Colleg. Jo. Bapt. Socius.
5. Dr. Robert CLAVERING, Prof. Lingu. Hebr. Reg. & Colleg. aedis Chriſti Canonicus.
6. Dr. Thomas TERRY, Prof. Lingu. Graecae Regius Colleg. aed. Chriſti Canonicus.
7. Dr. Edmund HALLEY, Prof. Geometriae Savilianus.
   (ex fundatione Dr. Henr. Savilii, Cuſtodis Colleg. Mertonenſ.)
8. Mag. BRADLEY, Prof. Aſtronom. Savil. è Colleg. Balliolenſi. 9. Mr.

(a) Multum inſumſi operae, ut uberiorem de hodierno illuſtrium harum Academiarum ſtatu notitiam mihi compararem tecum communicandam. Sed in eo operam perdidi. Do igitur quod habeo, plura daturus, quam primum plura nactus fuero. T. d. H.

cellentiſſimis animi dotibus virtutibusque. Etenim a partium ſtudio alienus, præſtantiſſimo ingenio, acerrimo ac ſubtiliſſimo judicio, tenacique memoria pollens, laboris patiens & agendo indefeſſus, ad quamcunque rem inveſtigandam ſeſe applicabat, in hanc tamdiu conſtantiſſimo ſtudio atq; toto incumbebat animo, donec eam penitus & ab omni parte perſpexiſſet; ut ſic ad veritates abditas indagandas ab ipſa quaſi natura factus & formatus videretur. Præterea ſingularis in eo fuit eloquentia & ſumma vocis dignitas. Mores quod attinet, gravis fuit, & talem, qualis Theologum decet, dignitatem prae ſe ferens, humanus tamen, comis, & facilis, imo in familiari Amicorum convictu lepidus interdum, feſtivus, & hilaris, ſic tamen, ut modeſtiae limites nunquam excederet, magno etiam & erecto animo, & liberali ingenio; conſtans in colendis amicitiis, honeſtatis, juſtitiae, ac pietatis ſtudioſiſſimus. Denique, cui omnes boni longiorem voviſſent vitam, niſi hanc abrumpere, eique laborum finem largiri placuiſſet Summo rerum noſtrarum Arbitro. Etenim die 1x. Januarii hujus anni MDCCXXIII tempore matutino de fluxione aliqua in fauces, ſed hactenus levi, conqueri coepit. Poſt meridiem vero aggravata ei valetudo, ſic ut veſperi ſecta fuerit vena, id quod noctu & poſtridie aliquoties repetere neceſſum fuit, ſanguine, quod peſſimum hic ſignum, celeriter in maſſam ſolidam omnis ſeri, omnis humoris expertem concreſcente. Porro variis ad fauces adhibitis remediis, harum etiam dolor inde levatus eſt. At ſequenti die hora fere tertia nocturna exorta Febris graviſſima, nec unquam remittens, vim morbi & reſpirandi moleſtiam vehementer auxit, adeo ut poſtridie die nempe XI. Jan. circa meridiem jam ei ſuccumbere

Professores Academiæ Cantabrigiensis.

1. Dr. JANKIN, Prof. Theol. Margarethensis & Jo. Bapt. Coll. Præses.
2. Dr. COLBACH, Theol. Casuist. Prof. & Colleg. Trinit. Socius.
3. Dr. DICKINS, Prof. Juris Civilis.
4. Dr. GREEN, Professor Medicinæ.
5. Mag. SANDERSON, lumine oculorum orbatus magno cum applausu Mathesin docet.
6. Mag. SMITH, Astronomiæ Professor.
7. Dr. BOCQUET, Ebraicæ Linguæ Prof.
8. Mag. PILGRIM, Græcæ Linguae Prof.
9. Dr. CHAPELOW, Professor Arabicae Linguae.
10. Dr. AYLOFFE, Publicus Orator. Professio Regia Theologica adhuc vacat, post remotionem Richardi BENTLEII, ab Academia Cantabrigiensi factam, cujus rei ratio redditur in tractatu quodam, Anglico idiomate Londini 1719. 8. edit. sub titulo.

A Full and impartiall Account of all proceedings in the universsity of Cambridge against Dr. Bentley, by a member of the Universsity.

IX.

Continuatio Indicis librorum editorum à *Reformatis.*

A. ANGLICE.

THe Answer of te Earl of NOTTINGHAM to Mſr. WHISTON s' letter to him, concerning the Eternity of the Son of God, & of the Holy Ghost. London. 1721. 8. pagg. 163. V. Act. Erud. Lipſ. suppl. T. VIII. p. 93. sqq. Bibl. Angl. T. IX. p. 1.

The history of the Life & sufferings of the reverend & learned John WICLEFFE, D. D. Warden of Canterbury. Halle & publick Professor of Divinity in Oxford, & Rector of Lutterworth in Leicester, hire in the reigns of K. Eduward III. &

K.

K. Richard. II. Together with a collection of Papers relating to te ſaid hiſtory, never before printer. By *John* LEWIS. A. Miniſter of Meregate London. 1720. 8. pagg. 405. cum praef. 26. Recenſent Acta Erud. Suppl. T. VIII. ſ. 5. p. 205. Miſcellaneis upon the following ſubjects. Day fatally. Local fatality, oſtenta, omens. Dreams. Apparitions, Voices, Impulſes, Knockings, Blows inviſible, propheſies, Marvels, Magick, transportation in the Air, Viſions in a beril or Glaſs, Converſe with Angels & ſpirits, Corps Candles in Wales, Orales, Extaſie, Glances of Love & Enry, ſecond-ſigted Perſons, the diſcovery of two Murthers by an Apparition. Collected by JOHN AUBREY, Eſquires. F. R. S. The ſecond edition, with largs additions, to which is prefixed ſome Account of his Life. London. 1721. 8. pagg. 248. *Qui hunc librum legerunt, & naſum habent, putant altera ejus editione commode carere potuiſſe orbem literatum, miranturque nobiscum, critico hoc aevo, in illa tot perſpicacium ingeniorum matre, Anglia, non deeſſe, qui anilibus ejusmodi hiſtoriolis, & ſuperſtitionibus adhuc delectentur.*

TETRADYMUS; Containing I. *Hodegus*, or the Pillar of Cloud & fire, that guided the Iſraelites in Wildneſs, not miraculous, but, as faitfully related in Exodus athin equally practiſed by other Nations, & in thoſe places not onely uſefull but neceſſary. II. CLIDOPHORUS, or of the exoteric & Eſoteric Philoſophy, that is, of the external Doctrine of the ancients; the one open & publick, accommodated to popular prejudices & the eſtablishet religions; the other private & ſecret, wherein to the few capable & diſcreet, was tought the real Truth ſtript op all diſguiſes. III. *Hypathia* or the hiſtory of a moſt beautiful, moſt virtuous, moſt learned & every way accomplished Lady, who was torn to pieces by the Clergy of Alexandria, to gratify the pride, emulation & cruelty of their

Archbishop *Cyril*, commonly but unde servedly; Stil'd St. Cyril. IV. *Mangoneutes*; being a defense of Nazarenus, address'd to the right reverend John Lord Bishop of London; against his Lordships Chaplain Dr. *Mangey*, his Dedicator Mr. *Paterson*, &, who ought to have been named first, the reverend Dr. *Brett*, once belonging to his Lordships Church. By Mr. *Toland*. London. 1720. 8. pagg. 248. Hic Anglicus titulus est libri, cujus supra T. V. p. 377. mentionem fecimus.

The Western Inquisition, or a relation of the controversy, which hath been lately among the Dissenters in the west of Engeland. By *James* Peirce. London 1720. 8. pagg. 119. *In hoc scripto se contra notam Arianismi sibi inustam tuetur Auctor.*

The Lives and Characters of all the Protestans Bishops of te church of England. Vol. I. part. I. & II. By *John le NEVE*. London. 1720. 8. 36. pl.

The life of Cardinal WOLSEY, in his private political and ecclesiastical Capacity. Wherein the great Transactions which gradually operid the Way, and ad lastgave Birth to the Reformation of this Church, are fully consider'd and set in a true light; and an impartial Account given of the real Views, by which the counsels of the court of Engeland were directed during his administration, with remarks on several Popular Mistakes and misrepresentations toth of persons and Facts relating to the history of that Time. The whole Worckbeing interspersd whith select characters of the principal Persons then in Church and state. Collected from records, Original papers, and private Memoirs. Adorned with several curious Copper Plattes. By *Richard FIDDES*; à London. 1721. fol.

Eight sermons preached at the cathedral Church of St. Paul in defence of the Divinity of our Lord Jesus Christ, by *James KNIGHT*, Dr. of Divinity &c. London 1721. 8. pagg. 300. *Hae conciones habitae sunt occasione annuae pensionis à Moyeriâ, qua-*

quadam legatae, quâ Imperiales CLX. ſingulis annis deſtinati ſunt, veritatis cauſum contra Arianos, cum veteres, tum neotericos ſuſcepturo, eâ ratione, qua ab illuſtri Roberto Boyleo ſumma CC. Imperalium quotannis dicata eſt veritatem religionis Chriſtianae contra Atheos & infideles aſſerenti

An enquiry into the ſtate of the ancient meaſures, the Attick, the Roman, & eſpially the Ihewiſch. With an appendix concerning our old Engliſch Money & Menſures of content. London. 1721. 8. pagg. 475. *Auctorem libri hujus rarioris eruditionis pleni ferunt Reverendiſſimum Bathonienſium & Wallenſium Epiſcopum Dr.* HOOPERUM.

An Enquiry into the Cauſe & origin of moral evil. In which te preſent ſtate & condition of mankind is conſidered & explained, upon the true Principles of morality & revelation; And the Objections of the ancient and modern defenders of the Manichean Scheme, particularly Mr. Bayle's are fully answered. Being the ſubſtance of eight ſermons preached at the Parish Church of St. Mary le Bow, in the jear 1720. at the lecture founded by the Honorable *Robert BOYLE*, Eſq. By *John CLARKE*, D. D. Chaplain in Ordinary to His Majeſty. London. 1721. 8. pagg. 344. Hic liber eximius Belgico ſermone nunc quoque exſcriptus legitur.

A Letter to a young Gentleman, lately entered into the holy Ordres. By a perſon of quality. The ſecond edition. London. 1721. 8. pagg. 31.

The Caſe of Arian-ſubſcription conſidered, and the ſeveral Pleas and Excuſes for id particularly examined and confuted, by Dr. *Daniel WATERLAND*, D. D. Maſter of Magdalen College in Cambridge, & Chaplain Ordinary to his Majeſty. The ſecond edition. Cambridge. 1721. 8. p. 69.

The ſupplement to the Caſe of Arian ſubſcription conſidered on Anſwer to a late Pamphlet. By Daniel WATERLAND &c. London 1722. 12. pagg. 76.

The Caſe of ſubſcription to the XXXIX. Articles conſidered Occaſioned by Dr. *Waterlands* Caſe of Arian-ſubſcription. London. 1721. 8.

A ſpecimen of an eſſay for to find out and Aſcertain the true or original Rheading of the Hebrew text, in all places where id now differs, either from the ſeptuagint verſion, or from the Samaritan Pentateuch. By Eduward WELLS. D. D. Rector of Cotesbach in Leiceſter-ſhire-Oxford. 1720. 4. 4 plag.

Some conſiderations on the doctrine of the Trinity. Londini. 1721. 8. plag. 6. Vide Act. Er. Lipſ. a. 1722. p. 391.

Some Account of the preſent Greeck Church with reflexions on their preſent Doctrine & diſcipline, particularly in the Euchariſt, & the reſt of their ſeven pretended Sacraments; compared with Jac. Goars notes upon *the* Greeck ritual or Ευχολογιον. By *John* COVEL; D. D. & Maſter of Chriſt College in Cambridge; Cambridge 1722. fol. pagg. 400.

An eſſay towards reſtoring the true Text of *the* Old Teſtament: and for vindicating the citations made thence in the New Teſtament. To which is ſubjoined a large appendix containing I. The Variation of Samaritan Pentateuch from the Hebrew. II. A demonſtration, that the Apoſtolical Conſtitutions were written in the firſt centyry: III. That Seſoſtris was that Pharaoh, who was drowned in the Red. Sea. IV. A collection of original monuments referred to in my Chronological table. By *Will. WISTON*, M. A. Sometime Profeſſor of the Mathematicks in the univerſity of Cambridge. London. 1722 8. pagg. 335. & app. pagg. 263.

B

Gallice.

Eclairciſſemens ſur la Matiere de la Grace & ſur les devoirs des Hommes. Ou l'on propoſe de desabuſer des pecheurs de diverſes illuſions, qu'ils ſe

font à cet egard par *Jean de la* FITE, Miniſtre de l'egliſe Françoiſe à Holtzappel. Amſt. 1721. 8. 1. Alph. 13. b.

La Doctrine des Proteſtants ſur la liberté de lire l'Ecriture ſainte, le ſervice divin en langue entendue, l'invocation des ſaints, le Sacrament de l'Euchariſtie, juſtifie par le Miſſel Romain, & par des reflexions ſur chaque point. Avec un commentaire Philoſophique ſur ces paroles de Jeſus Chriſt. *Ceci eſt mon Corps* Matth. XXVI: 29. Par F. P. de la BARRE, à Geneve. 1720. 18. pagg. 500.

L'Hiſtoire des Juifs & des Peuples voiſins, depuis la decadence des Royaumes d'Iſrael & de Juda. jusqu' à la mort de Jeſus Chriſt par Mr. le Dr. PRIDEAUX, Doyen de Norwich. traduit de l'Anglois. à Amſt. 1721. V. Voll. in 12. avec figg. Idem jam octies excuſus eſt in Anglia, eumque Belgice prodiiſſe eodem tempore ſuo loco monebitur.

Le Conte du Tonneau, contenant tout ce, que les Arts & les ſciences ont de plus ſublime & de plus myſterieux, avec pluſieurs autres pieces tres curieuſes. Par le fameux Dr SCHWIFT. Traduit de l'Anglois. à la Haye. 1721. 12. duo Tomi, quorum prior habet pl. 16. & alter pl. 19. Idem hic liber eodem tempore Dublini ſub hoc titulo prodiit. *Les trois Iuſtaucorps, Conte bleu*, tiré de l'Anglois du Reverend M. *Ionathan SWIFF*, Miniſtre de l'egliſe Anglicane, Docteur en Theologie & Doyen de la Cathedrale S. Patrice de Dublin, avec les trois Anneaux, nouvelle tirée de Bocace. à Dublin 1721. 12. pagg. 88.

Traite de la providence par Guillaume SHERLOCK, Docteur en Theol. Doyen de St. Paul, Maitre du temple & chapelain de S. M. &c.

De l'Education des Enfans, traduit de l'Anglois de Mr. LOCKE par Mr. COSTE, ſur l'edition Angloiſe, publiée après la mort de l'Auteur, qui l'avoit revue, corrigée & augmentée de plus d'un tiers, à Amſt. 1721, 12. pagg. 546. Eſt haec libri

hujus altera editio longe auctior ornatiorque.

"Sermons sur divers textes de l'Ecriture sainte par Mr. *Ezechiel GALLATIN*, Pasteur de l'eglise de Geneve; à Geneve. 1720. 8. 406. & à la Haye. 1721 8.

Reflexions sur l'histoire des Juifs pour servir de preuve à la verité de la religion Chrestienne, Amst. 1721. 2. voll. 12.

Traité du Pyrrhonisme de l'Eglise Romaine par *Jean la PLACETTE*, traduit du Latin par Nic. CHALAIRE, à Amst. 1721. 12. 22 pl. Hic liber ille est, qui primum Anglice sub titulo de insanabili ecclesiae Romanae scepticismo Amstelodami a. 1696. in 4. prodiit. Recensetur in Actis Er. Lipsi. a. 1722. mense Febr.

Le preservatif contre le Papisme divisé en deux Parties, dont la premiere contient des conseils fort aises sur la maniere de disputer avec ceux de l'eglise Romaine, & la seconde fait voir jusqu'a quel point le Papisme est contraire aux veritables vues de la religion Chrestienne par *GUILLAUME SHERLOCK*, Dr. en Theologie, Doyen de S. Paul, maitre du Temple & Chapelain ordinaire de la Majesté. Traduit de l'Anglois. à la Haye. 1721. 8. 21 pl.

Maximes de la Religion Chretienne, ou l'on donne le precis de Preuves, qui en montrent la verité, ou l'on repond aux difficultés, qu'on lui opose, & on l'on refute les principales erreurs, qui vont à la renverser. Par *Cesar PEGORIER* à Londres. 1721. 8. p. 182.

Discours historiques, critiques, Theologiques & Moraux sur les evenemens plus memorables du Vieux & du Nouveau Testament par Mr. SAURIN, Ministre du St. Evangile à la Haye. Tome premier. Amst. 1721. in 8. chartae majoris. 1. Alph 14. pl.

Abregé de la Theologie & de la morale Chrestienne en forme de Catechisme par Mr. SAURIN, Amst. 1722. 8.

Ser-

Sermons ſur diverſes textes, de l'ecriture ſainte le premier compoſé à l'occaſion de la mort de Mr. *Martin* par Mr. J. L. BONVOUST, Paſteur de l'egliſe Wallone d'Utrecht; à Utrecht 1722. 8.

La Science de bien mourir reduite en practique ou recueil tout nouveau des dernieres heures edifiantes choiſies & miſes en ordre pour la conſolation des ames fidelles par *Pierre de la ROCQUE*, Miniſtre du S. Evangile à Cleves; à Utrecht. 1722. 8.

Sermons ſur divers textes importants de l'Ecriture Sainte par *Guillaume SHERLOCK*, Dr. en Theologie, Doyen de St. Paul, maitre du temple, Chapelain ordinaire de ſa Majeſté. Traduits de l'Anglois par *Elie* de *JONCOURT*, Paſteur de l'Egliſe Francoiſe de Bois le Duc. à la Haye, 1723. 8. T. 1. Alph. 2. pl. Tom. II. 1. Alph. 2. pl. En tibi indicem materiarum, quae ita tractantur, ut ſolidum & ſubactum judicium Auctoris arguant. In tomo I. occurrunt ſequentia. *Sermons ſur la conduite de la providence envers ſon egliſe. Sur la tentation de Jeſus Chriſt dans le deſert; Sur la Nature, & les Moiens de l'Unité de l'Egliſe Sur le but des Chatimens de Dieu, & ſur l'Uſage qu'on en doit faire. Sur la preſence de Dieu, dans les Aſſemblées religieuſes. Sur la nature de l'Amour propre vicieux. Sur la Sageſſe de la foi, & ſur le prix des choſes inviſibles. Sur le crime, qu'il y a de confondre les diſtinctions du bien & du mal. Sur les malheurs, de l'abattement d'eſprit. Sur la mort de la Reine. Sur l'Eſſence & la meſſure de la charité. Sur le danger de corrompre la foi, par la Philoſophie. Sur l'extravagance du Deïsme.* In Tomo II. leguntur ſequentia. *Sur les progres naturels de la corruption. Sur les Propheties, qui prouvent, que Jeſus-Chriſt eſt le Meſſie. Sur les Engagemens qui naiſſent de l'Ouïe de la Parole de Dieu. Sur l'Obeïſſance aux commendements de Dieu. Sur la Crainte de Dieu. Sur la Confeſſion de nos pechez & ſur le regret de les avoir commis. Sur la purification de notre vie par la parole de Dieu. Sur l'amour que nous devons à Jeſus-Chriſt. Sur le Par-*

don de nos pechez obtenu par Jesus-Christ seul. Sur Jesus-Christ la lumiere du monde. Sur la Maniere dont Jesus-Christ a eclairé le monde. Sur l'etat des Payens avant Jesus-Christ. Sur la necessité de prier au Nom de Jesus-Christ. Sur la Tiedeur. Sur l'inquietude pour le Lendemain. Sur l'evidence de la foi sans la vue.

La Pratique des Vertus Chrestiennes; ou tout le devoir des hommes, avec les devotions particulieres pour diverses occasions ordinaires & extraordinaires traduit de l'Anglois, troisiéme edition Françoise, fort changée beaucoup plus correcte, que les precedentes; Delft. 1723. 12.

Pensées sur la reunion des eglises Protestantes; à Heidelberg (ut titulus præfert, quamquam alibi impressum facili negotio intelligatur) 1723. 4. 1. Alph. 4. pl. *Hic liber bonae frugis est plenissimus, auctorisque sui limatum judicium, & in historia ecclesiastica peritiam haud vulgarem satis prodit; Neque me memini legisse, qui illo meliora media, quibus grande illud, at vix nostris, ut nunc hominum mores sunt, temporibus sperandum, concordiae ecclesiarum Protestantium opus promoveri posset, posuerit.* Auctorem scripti esse accepi D. *Bruckerum*; Basileensem, ecclesiae Buckeburgensis Ministrum.

Douze sermons sur divers textes de l'Ecriture sainte par J. F. OSTERWALD, Pasteur de l'eglise de Neufchatel. à Geneve 1722. 8.

Le Pasteur Evangelique, ou essais sur l'excellence & la nature du St. Ministere, sur ce, qu'il exige de ceux, qui en sont revetus, & sur les sources du peu de progres, que fait aujourdui la predication de l'Evangile. Avec un discours preliminaire, ou l'on montre historiquement, comment la parole de Dieu a été annoncée dans l'eglise, Juifve & Chretienne. Par *Pierre ROQUES*, pasteur de l'eglise Françoise de Basle; à Basle, 1723. 4.

Preservatif contre la reunion avec le siege de Rome: ou Apologie de notre separation d'avec ce siege contre le livre de Msc. de B.-- dame Proselyte

de

de l'egliſe Romaine, & contre les autres controverſiſtes anciens & modernes. Par Msr. L'ENFANT; Amſt. 1723. 8. 4. Tom.

L'Innocence du Catechiſme d'Heidelberg demontrée contre deux libelles d'un Jeſuite du Palatinat; Ou l'on a joint des diſcours ſur les Cathechiſmes, ſur les formulaires, & ſur les confeſſions de foi; par le meme auteur; Amſt. 1723. 8.

Sermons ſur divers textes de l'Ecriture ſainte par *Antoine MAURICE*, Paſteur & Profeſſeur aux langues Orientales, à Gen. 1722. 8. 1. Alph. 10. pl. Recenſ. in Journal des Sçavans, quod Amſt. imprimitur. M. Apr. n. 9.

Hiſtoire de la religion des Egliſes Reformées, dans la quelle on voit la ſucceſſion de leur egliſe, la perpetuité de leur foy, principalement depuis le VIII. ſiecle, l'etabliſſement de la reformation, la perſeverance dans les memes dogmes depuis la reformation juſqu'à preſent. Avec une hiſtoire de l'origine & du progres des principales erreurs de l'egliſe Romaine pour ſervir de reponſe à l'hiſtoire des egliſes Proteſtantes par Mr. *Boſſuet*, Eveque de Meaux. Nouvelle edition augmentée de pluſieurs volumes & de divers faits hiſtoriques ſur la ſucceſſion de l'Egliſe. Par Mr. BASNAGE, Paſteur à la Haye; à Rott. 1721. 8. V. Tomes. Tomus I. habet plagulas 27. ſecundus, 22. Tertius 21. Quartus 23. Quintus 27. *Aliam adhuc hujus libri, eamque auctiorem exſpectandam nunc eſſe editionem, accepimus.*

QUÆSTIO.

Locum quendam Arabiæ, ita deſcribit Heſychius; Λιβιδων, τοπος, ἐν ᾧ ἐθυσιαζον οἱ κατα την Λιβαδησιαν Αραβιαν Μωαβιτην. Ita vulgo legitur. At hæc corrigenda dicas ex Gloſſario MS. quod ſub Cyrilli nomine in Bibliotheca publica Bremenſi exſtat,

ſtat, ubi ita ſcriptum eſt. Λεβηδων, τοπος ἐν ᾧ ἐθυσιαζον οἱ κατὰ τὴν Λιβανησιαν Αραβιαν Μωαβιται. Cui etiam conveniunt Lexicon MS. Cyrilli Baroccianum, quod Oxonii in Bodlejana aſſervatur, & Phavorinus, niſi quod apud hos exigua variatione pro Αραβιαν legitur Ἀιράβιαν. Heſychius paulo ante locum adductum hæc quoque habet; Λεβηδων, τοπος των Λευιτων ἐνθα ἐνθυσιαζον. Cum nusquam apud Geographos veteres illius loci Λεβηδων dicti invenire potui veſtigia, haud exiguam a me inibit gratiam, cui plura me de illo, & ſimul, qui per illos Heſychio memoratos Λευιτας intelligendi ſint, docere placuerit.

Continuatio aliquod Librorum, quæ venales proſtant, apud S. Schoonwald.

GRyphius de ſcriptoribus Hiſt. Seculi, XVII. Illuſtratibus. 8. Lipſ. 1710.
Gualtperii Compend. Grammaticæ Græcæ 8. Ffti.
Guazzi de Civili Converſione diſſ. polit. 12. Lipſ.
Gudelini Syntagma Regularum Juris Utriusq. fol.
Gutberleth Animadv. in Inſcriptionum Græcam Smyrnæ repertam. 8. Franeq. 1696.
—— de ſaliis Martis ſacerdotibus, apud Romanos & alia Opuſcula. 8. Franeq. 1704.
Gutherius de Jure Manium 8. Lipſ. 1671.
—— de Officiis Domus Auguſtæ. 8. ib. 1672.
Hagen Memoriæ Philoſophorum, Oratorum, Poetarum, Hiſtoricorum & Philologorum. 8. Lipſ.
Hamel Regis Scientiarum Academiæ hiſtoria. 4.
—— Philoſophia Vetus & Nova. 4. Norimb. 1682
—— de Corporum affectionibus. 8 Paris. 1670.
Hanckii Poëmatum Varia & Selecta ſcriptorum. 8.
Hartknock Reſpublica Polonica. 8. Lipſ. 1687-1698
Hartnaccius de Eloquentia Eccleſiaſtica & Civilis 8. Sleſw. 1697.
—— Hiſtoria Univ. Eccleſiaſtica & Civilis 8.
—— Inſtitutiones Hiſt. ſeu Continuatio Hiſt. Univ. Eccleſiaſtica & Civilis. 8. ib. 1700.
—— Bellorum inter Chriſtianos & Turcos. 4. ib.
—— Epiſtolæ ad familiares ſelectæ. 8. Sleſw. 1698.
Heda & Beka Hiſtoria Ultrajectina. fol. Ultraj.
Hederichi Lexicon Græcum, Videlicet hermeneuticam, Analyticam & Syntheticam. 8. Lipſ. 1722.
Heerebordii Logica. 8. Amſt. 1694.
—— Dictata B. de Volder ad Logicam Heerebordii. M. S. 4.
Hecdfeldii Sphinx Theologico- Philoſophica. 8.
Heinſii Orationes. 8. Lugdb. 1627.

—— Poë-

—— Poëmata. 8. Amſt. 1666.
—— —— 12. Lugdb. 1606.
Hellinx Dictionis Varietas. 12. Col. 1618.
Herbinus de Cataractis Mundi ſupra & ſubteraneis in Genere & flumina Paradiſi. 4. Amſt. c. fig.
—— Cryptæ Kyovienſis. 8. Jena. 1675.
—— Examen terræ motus & quietis. 12. Ultr.
Heresbachii Rei ruſticæ. Lib. IV. 8. Spiræ. 1594.
Hermann Capiſtranus triumphans ſeu Hiſt. fundamentalis de Eo. fol. Col. 1700.
Hermanni Reſponſio ad Nieuwentyd Conſider. circa Calculi differentialis Principia. 8. Baſil.
Herodianus Hiſtor. Gr. Lat. 8. Baſil. 1563.
Herodoti Halicarnaſſei Hiſtoriæ. Lib. IX. de Vita Homeri, Apologie H. Stephani pro Herodoti, & Spicilegium Sylburgii. 8. Ffti. 1620.
Heſenthaler Athleta Politicus. 12. Ffti. 1665.
Heſſelii Vibius ſequeſter. 8. Rotterod. 1711.
Heylmanni Leo Arctous redivivus qui eſt Guſtavus Adolphus. 4 Ffti. 1703.
Hildebrandi Antiquitates Romanæ in Compendium Contractæ. 12. Franeq. 1700.
—— Programmat. & Anteloquia in Actibus quibusdam Oratoriis. 12. Lipſ. 1685.
Hiltropii Proceſſus Judiciarius. 4. Col. 1705.
Hilleri Myſterium Artis ſteganographicæ 8. Ulm.
—— Onomaſticon ſacrum. 4. Tubing. 1706.
Hire dela) Ephemerides. 4. Amſt. 1701.
Hiſtoria Auguſtæ Imp. Rom. a C. Julio Cæſare usq. ad Joſephum cum addit. H. C. Henningius. fol. Amſt. 1717. c. fig.
—— Romanæ ſcriptores Latini Veteres omnes fol. Aureliæ Allobr. 1609. 2 voll.
Hobbes Elementa Philoſophica de Cive. 12. Amſt.
—— —— de Corpore. 8. Lond. 1655.

Hujusmodi Librorum proxima Occaſione plures.

BIBLIOTHECA

Historico-Philologico-

THEOLOGICA.

Classis *Septimae*

FASCICULUS TERTIUS.

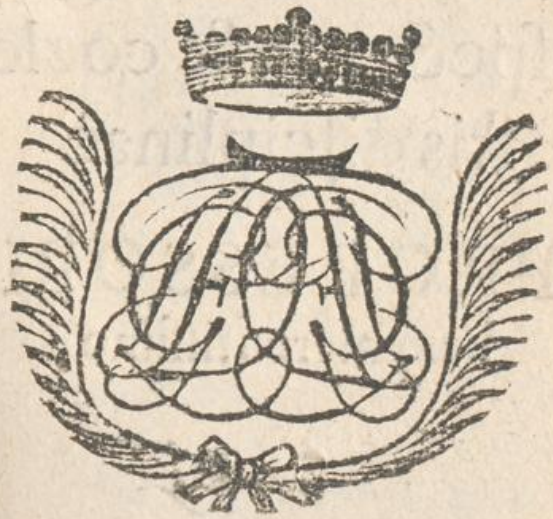

AMSTELODAMI,

Apud SAMUELEM SCHOONWALD.
MD CCXXIV.

VIRO

longe celeberrimo

CHRISTOPHORO AUGUSTO HEUMANNO,

Gymnasii *Göttingensis* Inspectori, & coelestis disciplinae

PROFESSORI

benemerentissimo,

S D.

EDITOR.

O HEU-

O HEUMANNE, novem decus sororum,
Perinsigne trium decus sororum,
Sancti grande simul decus Sionis,
Et meum decus, & ruentis aevi!

Quoi nunc FASCICULUM hunc, novum libellum,
Obsidem studii mei, dicabo?
HEUMANNE, ô Tibi; namque tu solebas
Meas esse aliquid putare Musas.
Doctis sedulus & laboriosis,
Comtis impiger, elegantibusque,
Arido quoque pumice expolitis
Omne aevum cupis explicare chartis.
Et sic me tibi demerere totum,
Quin totum tibi demereris orbem,
Et, quantum est hominum venustiorum,
Et, quantum est hominum eruditiorum.
Quare habe tibi quidquid hoc libelli est,
Fidi pignus amoris, atque cultus
Qualecunque mei, tamen quod olim
Plus uno maneat perenne saeclo!

Elenchus hujus Fasciculi.

I. *Bartholomaei* de *MOOR* de genuino sensu *quarti praecepti* disquisitio p. 381.

II. *Jo. Georgii MICHAELIS* in parabolam de *Pharisaeo & Publicano* Luc. XVIII. 9—14. Comment. Pars prima p. 414.

III. J. C. HARENBERGII Observ. sacrarum TETRAC.
A. de רעש ad *Amos* I: 1. sqq. Zach. XIV: 5. p. 449.
B. de MAGIS Judaeis ad Matth. II: 1. sqq. p. 451.
C. Ad locum Rom. V: 7. p. 453.
D. Inquisitio de antiquitate *versionis* N. T. *Syriacae* p. 458.

IV. *Theodori HASÆI* de נוי קו קו, *Gente Kàv*, *Kàv*, ad Es. XVIII: 2, 7. diatribe pag. 463.

V. *Gerhardi* à *MASTRICHT* de JODUTHA comment. cum Notis T. d. H. p. 482.

VI. *Petri* von *SARN* de *Angelo Satanae colaphizante Paulum* ad 2. Cor. XII: 7, 8, 9. nova Observatio p. 517.

VII. *Irenaei Bibliophili* ad C. A. *Heumannum* epistola, in qua analecta ad ejus novam *Elogiorum Sammarthani* editionem exhibentur p. 521.

אהי

I.

BARTHOLOMAEI de MOOR,

Ph. & Medic. Doct. & Prof. P. in Academia *Harderovicena*

De *genuino ſenſu QUARTI PRAECEPTI Decalogi* Disquiſitio.

§. 1.

INfeliciter admodum accidit, ut quartum præceptum plurimas controverſias, plurima pepererit diſſidia, etiam inter Fratres. Notæ ſunt diſſertationes utrinque publici juris factæ de *moralitate* Sabbathi a viris eximiis in Academiis patriæ. Ego hanc disquiſitionem reliquis volui adjungere, ut veritatem illuſtrarem, & ad concordiam viam ſternerem. Quod ſi hoc modo lites inter Theologos componi poſſint, erit quod mihi gratuler, quod ſi non fiat, ſpero tamen poſtmodum explicationem hujus præcepti futuram faciliorem.

§. 2. Nobis autem in id incumbendum eſt, ut depoſita arrogantia & confidentia vitioſis, ſobrie & modeſte verſemur in inquiſitione genuini ſenſus *quarti Præcepti*. Ita apparebit illud eſſe ſatis clarum & perſpicuum: adeo ut quis mirari poſſit, Viros doctos & pios in ejus explicatione, hallucina-

natos esse. Verum ita sæpe se res habet: nimium altercando veritas amittitur. Ut autem mens mea tanto fiat evidentior, utile judicavi quasdam veritates manifestas præmittere.

§. 3. Harum *prima* est: *Decalogum solenni modo, Mose ad se advocato, Deum ipsum pronunciasse.* Exod. XIX, 10. 11. *Deinde edixit Jehova Mosi: Ito ad populum & sanctificato eos hodie & cras: & lavanto vestimenta sua, ut sint parati ad diem tertium. Nam ipso die tertio descensurus est Jehova ante oculos totius populi super montem Sinai.* Vid. quoque vs. 16. 17. 18. 19. Quo respexit Paulus Hebr. XII: 12. Nempe hæc Lex solenni modo, cum maxima majestate & adjunctis signis fuit promulgata. Huc respexit & *Stephanus* de Mose verba faciens Act. VII: 38. Hinc merito concludimus, *alius* plane generis esse *hæc præcepta*, quam *Ceremonialia & Forensia.* Adeoque fallitur *Lud. Capellus* existimans, pompam illam Montis Sinai & prærogativas non esse peculiares Decalogi. Vid. *Disp. de Sabbath.* p. 273.

§. 4. *Secunda* Veritas est: *passim denotari hanc Legem per Decem Verba* Ex. XXXIV: 28. Deut. IV: 13. unde concludimus, *denarium hunc numerum accuratissime esse retinendum, neque posse aliquod Præceptum eximi tanquam ceremoniale, quandoquidem omnia sunt unius ordinis:* & unius Verbi separatio a reliquis, numerum illum lædit. Hoc est quod Pontificii viderunt: adeoque cum statuissent Præceptum secundum omittere, tanquam cultui imaginum nimis directe contrarium, præceptum decimum in duo diviserunt.

§. 5. *Tertio* notandum est: *Præcepta Decalogi manifestissime distingui a Præceptis reliquis*, quandoquidem illa sunt Præcepta *per quæ homo vivet:*

hæc

hæc autem *ſtatuta non bona & judicia in quibus non viverent.* Ita expreſſe dicitur Ezech. XX: 11. *Dedi ipſis ſtatuta mea, & judicia mea feci ipſos cognoſcere, quæ qui facit homo, & vivit in ipſis.* Stephanus ea dixit *viva eloquia.* Act. VII. eſt enim תורה Demonſtratio viæ, *quam qui calcat, is aſpicit ſalutem Dei.* Pſ. L: 23. De Præceptis autem ceremonialibus aliter pronunciat Jehova Pſ. 25. *Atqui etiam dedi ſtatuta non bona & judicia in quibus non viverent.* Itaque ea præcepta, quæ *Decalogo* continentur non ſunt cenſenda ceremonialia. Nec eſt quod quiſpiam mihi objiciat, ibi ſpeciatim etiam fieri mentionem Sabbathorum; hujus enim ratio e ſequentibus fiet manifeſta.

§. 6. *Quarto* notandum, *Legem Naturæ eandem eſſe cum Lege ſcripta*: quam Jehova ipſe duabus tabulis lapideis inſculpſit adeoque dicuntur *Opus Dei.* Ex. XXXII: 16. Imo quum Moſes eas confregiſſet, Jehova juſſit, ut Moſes dolaret alias tabulas prioribus ſimiles, quas etiam ſecunda vice characteribus divinis exornatas e monte detulit. Exod. XXXIV. Itaque concludendum; Jehova *præcepta hæc in monte tabulis lapideis* inſcripſit, ita etiam eadem *Adami cordi fuiſſe inſcripta.* Ita emphatice *Coccejus* de Fœdere II. §. 13. *Sane Adamo Deus facienda non deſcripſit in libro. Erat enim deſcripta in tabulis cordis ipſius.* Jer. XVII: 1. *quia rectus* Eccl. VII: 29. *& ad imaginem* Dei (Gen. I: 26.) *conditus erat*: h. e. *in ſapientia* Col. III: 10. & *ſanctitate veritatis* Eph. IV: 24. Adeoque etiam eximius hic Vir addit: *interim non alia continentur in tabulis Fœderis, & libro Legis, quam quæ Naturæ Lex homini integro imperabat*: adeoque animadvertit, *præceptum de Sabbatho naturali æquitate niti.*

§. 7. Si quis hæc attenta mente conſideret, is

pronus erit in eam ſententiam, *Præceptum quartum eſſe morale, & naturali æquitate niti.* Solenni modo eodem tempore, cum reliquis præceptis e monte Sinai eſt pronunciatum. Eſt e numero Decem verborum. Pertinet ad præcepta, quæ qui facit in iis vivet. Inſtitutum fuit non tantum ante idololatriam & præcepta ceremonialia; ſed & ante promulgationem ſolennem ipſius Decalogi. Denique *Lex Naturæ* eadem eſt cum *Lege ſcripta.*

§. 8. Interim ſi conſideremus: *omnes dies ſibi mutuo eſſe æquales*: nullum ſanctitate peculiari gaudere. Nullo modo videri e ſanctitate divina derivandum eſſe quod unus hebdomadæ dies ſit impendendus cultui divino: quodque is debeat eſſe ultimus hebdomadæ; & quidem omnimoda quiete ſanctificandus, præcipue quum Apoſtolus emphatice moneat: *ne quis igitur vos damnet ob cibum vel potum, aut reſpectu feſti, aut novilunii aut Sabbathorum, quæ ſunt umbra rerum futurarum, ut corpus eſt Chriſti.* Col. II: 16. 17. atque iterum: *Dies obſervatis & menſes, & tempora, & annos. Metuo de vobis, ne fruſtra fatigatus ſim apud vos.* Gal. IV: 10. 11. Si, inquam, hæc conſideremus videtur potius ad *Leges ceremoniales* ablegandum eſſe *Sabbathum.*

§. 9. Confirmabitur hæc opinio, ſi preſſius examinemus, an tabulis cordis Adami recti inſcriptum fuerit, vel inſcribi potuerit Præceptum de Sabbatho? Salvo aliorum judicio, mihi videtur hic negativa ſententia defendenda: neque enim ipſi injungi potuit, ut uno hebdomadæ die quieſceret ab omni opere tanquam impuro, quandoquidem ad imaginem Dei erat conditus, & e Fœdere operum mercedem ſperare poterat. Nullo die moleſtis exercitiis fuiſſet occupatus: non ha-

habebat neceſſe in ſudore vultus panem comedere. Nihil erat quod de victu, vel amictu, vel ædibus eſſet ſollicitus. *Paradiſus* & tellus omnia ſponte ſuppeditabant. *Paradiſus* ipſius horreum, & penu erat omnibus rebus neceſſariis abunde inſtructum. *Paradiſus* ejus tentorium imo magnificum *Palatium*, cujus Architectus fuerat ipſe Jehova. Pavimentum virides herbae, aulaea frutices & fruges: tabulata arbores frugiferae earumq; frondes, flores, fructus: tectum ipſum Cœlum, futurum ipſius aeternum domicilium. Non erat quod theſaurorum coacervandorum cura eum angeret, abunde liberis, non minus quam ſibi, proſpexerat Deus. Non erant effodiendae opes irritamenta malorum: non conquirendae margaritae aut gemmae; non lanae purpureo colore imbuendae ad ornatum. Praeter corporis concinnam proportionem, vultus decoram majeſtatem, ipſa nuditas, a qua pudor omnis aberat, & fœdi corporis & membrorum motus, ornamentum praebebat naturale & eximium. Quae igitur fuiſſet ejus occupatio, quae exercitia? Contemplatio operum divinorum, gaudium in ſtatu felici, amor ſummi Numinis, gratiarum actio, preces pro continuatione in ſtatu illo feliciſſimo, & peracto vitae curriculo, aſſumptione in glorioſum Paradiſum. Vixiſſet in continuo exercitio devotionis, ſanctitatis, fidei, ſpei, amoris, adeoque dies ſpecialis cultui divino conſecrandus minime videtur fuiſſe neceſſarius. Multo minus praeciſe ultimus hebdomadae dies, omnimoda quiete tranſigendus, tanquam emblema *Meſſiæ*, peracta ſatisfactione pro peccato quieturi in ſepulchro. Qua ratione ergo Praeceptum de *Sabbatho* poteſt cenſeri fuiſſe inſculptum tabulis cordis Adami?

§. 10. Ut igitur e difficultatibus hiſce nos ex-

pediamus, oportet *Decalogum* esse perfectissimam regulam vitæ ac morum, cui nihil adjungere est necesse, nec aliquid adimere fas: est *Perfecta* Ps. xix. est *admodum lata* Ps. cxix. adeoque *Poliander in Synopsi Professorum Leidensium* Disp. XVIII. §. 39. pronunciat. *Tam perfecta est hæc Lex, ut nihil ei in præceptis moralibus, aut à Christo aut ab Apostolis ipsius additum fuerit, quo ad exactiorem bonorum operum normam sub N. T. sit adducta.* Cum autem omnes virtutes in hoc compendio non sint expressæ, nec etiam vitia singula atro carbone notata: Theologi recte quasdam regulas solent observare ad intellectum Decalogi utiles. Quando nempe Virtus aliqua præcipitur, Vitia contraria & quæ eò ducunt, vetantur & contra. Præcepta particularia generaliter & in omni sua latitudine sunt explicanda. &c.

§. 11. Considerantes igitur quartum Præceptum, videmus hic occurrere *Sabbathum*, Judæis præscriptum tanquam *Sigillum Fœderis Gratiæ*, seu *signum quod Jehova esset Sanctificator eorum futurus per Satisfactionem Messiæ* suo tempore præstandam, & *Sanctificationem Spiritus Sancti*: quod jam vulgo *Sacramentum* dicimus; adeoque quod de uno *Sigillo* hic præcipitur, de omnibus generaliter est intelligendum, sive tum usitatis *Circumcisione* & *Pascha*; sive adhuc instituendis sub Novo Testamento *Baptismo* & *S. Cœna*, uti è sequentibus clarissime apparebit.

§. 12. Potuisset Jehova, si ipsi ita fuisset visum, idem hoc Præceptum aliis verbis exprimere, ex. gr. *Memento Paschatis, ut illud celebretis juxta normam a me praescriptam*, cum ego vos educerem ex Aegypto, & forsitan non fuissent tot controversiæ super hoc Præcepto motæ; verum placuit ipsi *Sabbathi* facere mentionem, & præcepto

hoc

hoc ſpeciali omnia alia *Sacramenta* intelligere. Theologi noſtri ubi agunt de Sacramentis V. T. exprimunt *Circumciſionem* & *Paſcha*, quandoquidem in eorum locum ſub N. T. ſucceſſit *Baptismus* & *Cœna*: interim *Sabbathum* non eſt negligendum, ad ædificandam fidem imprimis appoſitum, & Dei benignitate inſtitutum. Semel toto vitæ tempore, ſemel ſingulis annis celebrabantur *Circumciſio* & *Paſcha*: *Sabbathum* ſingulis hebdomadibus renovabat memoriam, & ipſos certiores reddebat communionis cum Meſſia, hoc ipſo die ſepeliendo, vel potius in ſepulchro quieturo poſt abſolutum opus Redemptionis. Ita etiam primis Eccleſiæ Chriſtianæ temporibus, *quotidie perdurantes concorditer in templo, ac frangentes domatim panem, capiebant cibum cum exultatione & ſimplicitate cordis.* Act. XI: 46.

§. 13. Hiſce breviter præmiſſis, accedamus ad explicationem ipſius *Praecepti quarti*: quod omnino diſtinguendum in duo membra: quorum prius complectitur ipſum Præceptum: alterum ulteriorem illuſtrationem, quatenus populum Judaicum ſpectat. Hanc diſtinctionem eſſe veram & genuinam patet e Deut. V: 18. Quandoquidem poſt præceptum ipſum *Obſerva diem Sabbathi, ut ſanctifices ipſum*, interjiciuntur hæc verba: *Quemadmodum tibi praecepit Jehova Deus tuus*; poſtmodum reliqua adjiciuntur. Prius membrum hisce verbis exprimitur: *Memento diei Sabbathi, ut eum ſanctifices*: alterum *ſex diebus operaberis* & quae ſequuntur. Per *Diem Sabbathi* intelligimus in ſpecie ultimum hebdomadae; Quippe in textu Hebraico non ſimpliciter dicitur שבת; ſed cum praefixo emphatico את יום השבת: illum diem Sabbathi, nempe quem ego ſingulis hebdomadibus ultimum inſtitui & a reliquis diſtinxi,

quod tum non inveniretur Manna. Non excludimus tamen reliqua Sabbatha, quemadmodum saepius ea plurali numero exprimuntur, ex. gr. *Ezech.* XXIII, 38. Interim non est existimandum hunc diem hic designari simpliciter, tanquam unum ex septem, cultui divino impendendum; sed tanquam *Sigillum Fœderis gratiæ*, vulgo *Sacramentum* dictum. Illud apparet, quandoquidem *Jehova ea Sabbatha sua dixit.* Lev. XXVI, 2. Jes. LVI, 4. &c. & emphatice Neh. IX, 14. *Notificasti ipsis sanctum tuum Sabbathum*: imo hoc ipso praecepto: at septimo die erit *Sabbathum Domini Dei tui.* Quare Jehova dicit *suum Sabbathum*, quum opera ipsius a jacto mundi fundamento jam essent absoluta? An Jehova eget ubique adhuc singulis hebdomadibus? An *Æternus Deus, Jehova, Creator finium terrae fatigatur*? Jes. XL. 28. Quum igitur hoc statui non possit, dicendum est Jehovam ea dicere *sua Sabbatha*, quoniam ea dedit populo Israëlitico tanquam *sigilla Fœderis gratiae*, quemadmodum etiam in N. T. sacra *Cœna* dicitur *Coena Domini.* 1. Cor. XI. 20. ideo etiam dicitur *sanctum Sabbathum* & quidem a Deo notificatum. Non quod unus hebdomadae dies, prae alio sanctitate aliqua insignis sit; sed quod ad sacrum usum, a Domino sancto sit institutus, populo *foederato*, tanquam *suo* celebrandus. *Jehova* non potest dici *Deus Israelis*, nisi quatenus *Foedus Gratiae* cum populo suo erexit: quatenus ipsos sanctificat *Ezech.* XX, 12, 20. sc. justificando propter satisfactionem Messiae, & sanctificando per Spiritum ipsius. Hunc in finem verbum fidei illis annunciatur: hunc in finem *sigilla Foederis* gratiae sunt instituta: *Sabbathum* ergo est *Jehovae Dei* ipsorum.

§. 14. Confirmantur antecedentia, si attenta men-

mente alibi de *Sabbatho* pronunciata perpendamus & inter se conferamus. Quando apud Mosen legimus causam & rationem, quare *Sabbathum* observandum sit, ex eo deduci, quod sit *signum inter Jehovam & Populum Israeliticum, ut cognoscerent Jehovam esse sanctificatorem eorum*, dubitabimusne *Sabbathum* omnino in quarto præcepto considerandum esse tanquam *Sacramentum*? Ita expresse dicitur Ex. XXVI. 13. 14. *Tu autem alloquere filios Israelis, dicendo: verumtamen Sabbatha mea servatote: nam signum est inter me & vos, apud posteros vestros, ad cognoscendum Jehovam esse, qui sanctificat vos. Observatote* ergo *Sabbathum, quia res sancta est vobis. Res sancta!* quandoquidem hic dies solus hebdomadis est separatus *ad usum sacrum*, ut esset *sigillum Foederis Gratiæ*, & quidem ab ipso *Jehova*. Illius est *signa* externa instituere, qui *rem significatam* & signatam tribuere potest. Jehova apud *Ezechielem* ea, quæ hactenus dicta sunt, egregie explicat v. 12. *Atque etiam Sabbatha mea dedi ipsis, ut essent in signum inter me & ipsos, ad cognoscendum, vel potius*, ut certo scirent & experiundo discerent, *quod ego Jehova sanctificem illos.* Verbum לדעת admodum emphaticum est, & significat non tantum *cognoscere*, sed *experiri* & *intelligere*. Respondet τῷ γνῶναι quod occurrit *Phil.* III. 10. ubi vide *Coccejum*: quia *sigilla Foederis* Gratiæ fidelibus sunt tesseræ: quemadmodum *Abrahamus* teste *Apostolo*. Rom. IV, 8. σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως: adeoque non male vertit Piscator: *ut scirent me Jehovam sanctificare eos.* Magnus *Calvinus* ad h. l. expresse ait: *jam sequitur, Sabbathum fuisse Sacramentum, quia visibilis gratiae invisibilis figura*, & v. 20. τὸ ad cognoscendum vertit, *ut cognoscatis, vel ut sciatis:*

tis: atque addit: *Testatur hoc loco Deus, modo rite Judaei Sabbatha observent, sensuros effectum ejus gratiae, quam voluit illic repraesentari, diximus enim Sabbathum fuisse Sacramentum regenerationis.* Jehova v. 19, 20. repetit institutionem *Sabbathorum. Ego Jehova Deus vester, Sabbatha mea sanctificatote, & erunt in signum inter me & vos, ut sciatis, quod ego Jehovah Deus vester sim.* Ratio quare Sabbatha sint observanda, sonticaest: quia ego Jehovah sum Deus vester, qui Fœdus gratiæ vobiscum pepigi, atque in ejus confirmationem, nec non vestram consolationem adjunxi *sigilla* emphatica *Messiam*; ejusque mortem & satisfactionem vobis clarissime repræsentantia. Imo scopus itidem notatu dignissimus: ut sciatis, h. e. usu horum Sacramentorum certissimi reddamini me vos sanctificare merito & Spiritu Messiæ, qui suo tempore appariturus est, atque adumbratur per quietem septimi diei. Justa est igitur reprehensio v. 24. *Et Sabbatha mea profanarunt, & post stercora patrum suorum fuerunt oculi ipsorum.* Non occurrunt apud *Mosen* historiæ sæpius profanati *Sabbathi*: nisi ejus, qui ligna collegerat: quomodo igitur accusantur Israelitae profanationis Sabbathorum? Quandoquidem non in fide Messiae in mundum venturi, & justitiam seculi adducturi, quieverunt ab operibus externis.

§. 15. Sed ut magis appareat *Sabbathum* considerandum esse tanquam *sigillum Foederis gratiae*, repetenda est descriptio *Sacramentorum*, quae ita proponitur in *Catechesi Heidelbergensi*, qu. LXVI. *Sacramenta sunt sacra in oculos incurrentia signa & sigilla: ob eam causam a Deo instituta, ut per ea promissionem Evangelii magis declaret & obsignet: quod scilicet non universis tantum, verum etiam singulis credentibus, propter unicum illud Chri-*

sti

ſi ſacrificium in cruce peractum, gratis donet remiſſionem peccatorum & vitam aeternam. Quamvis hæc definitio ſpectet *Sacramenta* N. T. facile tamen ea applicari poteſt quoque *Sacramentis* V. T. quatenus fideles Iſraelitæ exſpectabant *Meſſiam* venturum & exſcindendum. Dan. IX: 26. Nempe occurrit in *Sacramentis ſignum viſibile, inviſibilis gratiae*: ſeu *ſignum externum*, & *res ſignificata.*

§. 16. Examinemus jam quod ſit *ſignum* externum & quæ *res ſignificata*? *Signum* eſt ultimus hebdomadæ dies, quo *Manna* (ſingulis diebus reliquis mane inſtar pruinæ in ſuperficie deſerti colligi ſolita, nulla conſpiciebatur) ſexto die in duplo collecta, non corrumpebatur, nec vermes producebat, quemadmodum reliquis hebdomadæ diebus. Vid. Exod XVI: 25, 26, 27. &c. *Res ſignificata eſt Panis ille Dei, deſcenſurus e coelo & daturus vitam mundo.* Joh. VI: 33. *Meſſias* ſc. in mundum venturus, & toto miniſterii ſui tempore *perambulaturus* terram Canaan, & commoraturus inter ſuos, *ut gloriam* ejus poſſent ſpectare Joh. I: 14. quemadmodum etiam dixerat *Moſes*, mane Iſraelitas viſuros *gloriam Jehovae*, quum Deus ipſis daturus erat *Manna* Ex. XVI: 8. Idem ille Meſſias, poſtquam *conſummaſſet opus, quod dederat ipſi Pater ut faceret* Joh. XVII: 4. αἰωνίαν λύτρωσιν ἐυράμενος Hebr. IX: 12. *Sabbatho* non amplius conſpectus eſt inter Iſraelitas; ſed *quievit* in ſepulchro, excitandus in gloriam Patris. *Rom.* VI: 4. Quemadmodum enim *Manna* in duplo collecta die ſexto, non producebat vermes: ita etiam *ſanctus ille Dei non erat viſurus corruptionem.* Pſ. XVI. *Mors* igitur *Meſſiae*, abſoluto opere Redemptionis ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τόλων, ejusque *quies* in ſepulchro eſt *res ſignificata.* Oportet autem Fideles & Paſſionis, & Mortis, & Sepulturæ

turæ esse participes. Argumentationes Apostoli Pauli & modi loquendi sunt notatu digni. Rom. VIII: 18. Εἴπερ συμπάσχομεν ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν. & V, 8. Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ. Col. II, 12. Συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς τὸ πίστεως τῆς ἐνεργείας τῦ Θεῦ τῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν.

§. 17. *Modus participandi Messiae* erat *sanctificatio diei Sabbathi* quiete. *Quies* illa significabat, per *opera Legis* nullam carnem *justificandam* esse in conspectu Dei. Rom. III: 20 *Sed ejus gratia, per redemtionem faciendam per Christum Jesum* 24. Illud est quod *Asaphus* innuit, memorando eductionem Israëlis ex Aegypto. Jehova non dedit illis præcepta Fœderis operum, per quæ justificarentur; sed voluit illos *sitire justitiam, ut satiarentur.* Matth. V, 6. Luc. I, 53. *Aperi*, inquit Jehova, *ostuum & ego implebo illud.* Ps. LXXXI, 11. Apostolus *Paulus* admodum emphatice τὸ *operari* opponit *Fidei, non operari* seu *quiescere*, conjungit cum *fide* τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιῦντα τὸν ἀσεβῆ λογίζεται ἡ πίστις αὐτῦ εἰς δικαιοσύνην. Rom. IV, 5. *Israëlitæ* igitur *quiescentes* ab omni opere externo, eo ipso *abnegabant justitiam propriam*, unice studentes *meriti Messiæ* esse participes, cum qui videbantur mortui. *Nam qui ingressus est in requiem ipsius, requievit & ipse ab operibus suis, quemadmodum a suis Deus.* Hebr. IV, 10. Quemadmodum enim oportet nos *vivificari* cum *Christo*, & *una suscitari*, imo & *collocari in cœlis:* ita & oportet cum Christo mori & crucifigi. Eph. II, 5, 6. Gal. II, 20. id autem nobis obsignatur per *sacramenta*, teste *Paulo* Rom. VI, 3, 4. Ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτῦ ἐβαπτίσθημεν; Συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον. Ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη Χρι-

ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν.

§. 18. Eleganter significata est *Mors Messiae* & *sepultura* per quietem. *Vita* est *actuositas ex interno* principio. Vid. *Comp. Instit. nostr. l.* 2. quæ sese exerit variis exercitiis externis. *Corpus* nostrum est σύστημα ὀργανικὸν ad actiones varias, non tantum *automaticas*, sed & a *Mentis imperio* dependentes, obeundas, artificiosissime compositum. *Mors* in omnimoda *quiete* consistit, *actuositate* illa ex interno principio, pressione Sanguinis iteratis percussionibus cessante. *Messias* hoc modo *quievit in sepulchro*, ita tamen ut putredo & corruptio, in quam corpus humanum pronum est, juxta *Cl. Sthalium*, & a qua vita præservat *Theor. Med.* p. 561. vim suam in hoc cadavere non exercuerit. *Homo vivens*, quando ab externis & voluntariis functionibus cessat, *mortuo* aliquo modo similis est, quemadmodum eam ob causam *somnus mortis soror* antiquis est dictus. Quum igitur fidelis Israëlita, juxta præceptum divinum, cessabat ab omni opere, eo ipso certior reddebatur *unionis* ac *communionis cum Messia*. Hæc illustrantur & confirmantur ex iis quæ etiamnum obtinent in usu *Sacramentorum*. Ita *Catechesis Heidelbergensis* qu. & R. 79. animadvertit non tantum intercedere similitudinem inter *panem* & *vinum* & *crucifixum Christi* corpus, & *effusum sanguinem*; *sed multo magis nos visibili hoc signo ac pignore certos reddi, nos non minus vere corporis Christi ac sanguinis reddi participes, quam sacra illa symbola, in ejus memoriam ore corporis percipimus. Jesus Christus heri & hodie idem est & in secula.* Hebr. XIII, 8.

§. 19. Eadem illa *quies* significabat quoque *cessationem* ab *onere* & *molestiis*, quæ veterem illam Oeconomiam comitabantur, per mortem Sponsoris

foris introducendam. *Zacharias* prophetavit Luc. I. 73. Deum memorem fuisse in Missione Filii Fœderis sui sancti, & Jurisjurandi, quod juraverat Abrahamo, *ut sine metu, e manu inimicorum liberati serviremus illi cum sanctitate & justitia in ipsius conspectu omnibus diebus vitæ nostræ.* Ita etiam *Apostolus: quoniam igitur pueri participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque eorundem particeps est factus, ut per mortem aboleret eum, qui imperium mortis habet*, h. e. *diabolum: Et liberos redderet quotquot metu mortis, per omnem vitam obnoxii erant servituti* Heb. II. 14. Itaque reliquus est aliquis *Sabbatismus* populo Dei. ib. IV. 9.

§. 20. Hinc jam patet, quantam misericordiam & gratiam Jehova testatus sit Populo duræ cervicis, quod *circumcisione* illos a gentibus reliquis distinxerit: quod non tantum *agnum Paschalem* & *Festum* instituerit, emblema agni Dei sublaturi peccata mundi; sed quod insuper adjunxerit *Sabbathum*, & quietem ab omni opere externo! Nonne vetus Israëlita hinc omnino poterat esse certus, *Messiam* tandem appariturum in carne & *unica oblatione*, *tanquam Pontificem futurorum bonorum*, *non per Sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem ingressurum in Sanctum Sanctorum æternam redemptionem nactum*, Hebr. IX. 12. dum interim *corpus* ejus, fatigatum a labore redemptionis, *quiesceret* in sepulchro, Jes. LIII. 11. Quid magis poterat facere ad robur fidei confirmandum, quam totius repetita *Sigilla mortis Messiæ*, pro ipsorum peccatis obeundæ? *Circumcisio* semel toto vitæ cursu, *Agnus Paschalis* semel quotannis instituebatur & mactabatur: *Sabbatha* singulis hebdomadibus recurrebant. *Circumcisio* a *Patrefamilias* peragebatur: *agnus Paschalis* e grege electus mactabatur, assabatur & comedebatur: *Sabbathum*

bathum cum insigni numero miraculorum, in æternam rei memoriam, fuit præceptum. Jehova *pluiturus erat panem e cœlo.* Ex. XVI: 4. Ideo dicitur *nubibus præcepisse*, atque *januas cœli aperuisse: & pluisse Man ut ederent, atque dedisse frumentum coeleste.* Ps. LXXVIII: 23. Vid. quoque Ps. CV. 40. An non erat insigne miraculum, quod penuriae populi sui subvenerit Jehova? Nonne erat insigne miraculum, quod in sterili deserto, singulis matutinis temporibus inveniretur *Manna*? Nonne insigne erat miraculum, quod reliquis hebdomadae diebus asservata in crastinum *Manna, vermes produceret: Sabbatho* ab omni *putredine* esset immunis? Quid? Quod Mosi etiam fuerit praeceptum, ut urnam aliquam acciperet, & reponeret illuc plenam mensuram Homer de *Manna*, ac collocaret ante faciem *Jehovae* asservandam per ætates ipsorum. Ex. XVI: 34. Paulus monet in *Sancto Sanctorum* fuisse *Arcam Foederis* undique circumtectam auro, in qua *urna aurea habens Manna*, Hebr. IX. 4. Pridie *Sabbathi* agnus ille immaculatus mactatus effecit, ut *vitam haberent* ipsius oves & *abundarent*. Joh. X: 10. Quid mirum, si etiam in deserto, eodem crucifixionis die, duplum Mannae collegerint, Sabbatho a putredine immune futurum? Igitur quum post alia *Sacramenta*, in deserto, ante promulgatam legem, tot stipatum miraculis, significatione *mortis Messiae* adeo evidenti, institutum fuerit *Sabbathum*, non est mirum, si hujus, non autem Circumcisionis & Paschatis in *Decalogo* fuerit facta mentio.

§. 21. Hinc jam ulterius ratio apparet, quare apud *Ezechielem* cap. XX. non semel separatim *Sabbathi* facta sit mentio: quia nempe summae benevolentiae est & charitatis, quod Jehova non tantum verbis voluerit instituere Israëlem, adderé

Pro-

Promissiones Seminis Abrahae, in quo benedicendae erant omnes familiae terrae : determinare tribum *Judam*, e quo oriturus esset *Schiloh*, & tempus, antequam sceptrum esset ablatum & Legislator recessisset: sed insuper adjungere *Sigilla* plura, quorum usu illorum fides corroboraretur. Nullo modo ergo hinc deduci potest, praeceptum de *Sabbatho* non esse juris naturalis: quandoquidem nulli potest esse dubium, Jehova instituente *Sigilla Foederis* gratiae, ea debere juxta *ipsius Legem* summa cum *devotione* celebrari.

§. 22. Ulterius hinc perspicitur, *Adamo* etiam hanc Legem fuisse notam & inscriptam tabulis cordis; quandoquidem & ipsi *Paradisus* & *Arbor Vitæ* erant *Sigilla* cœlestis civitatis & Vitae aeternae. Haec est ratio quare in N. T. facta sit mentio *Paradisi* & *Arboris* vitae. Ap. II: 7. *Vincenti dabo comedere ex arbore Vitæ*, qui *in medio Paradisi Dei est*. Quamvis autem per *Arborem Vitæ* jam intelligatur *Christus*, qui mortuus fuit & vivit, quod non habuisset locum, si Adamus in statu integritatis perseverasset: potuit tamen per eam *arborem* intelligi *Filius Dei*, auctor & largitor *vitae aeternae*.

§. 23. Non est etiam hic omittenda consideratio verborum *Servatoris*, qui sese dixit *Dominum Sabbathi*; illud enim minime evertit sententiam hactenus propositam. *Christus* non dixit sese *Dominum Quarti Praecepti*, hoc enim est immutabile; sed *Dominum Sabbathi*, quandoquidem institutio *Sacramentorum*, seu signorum visibilium invisibilis gratiae, horum vel illorum in specie, dependet a beneplacito Divino adeoque & Christi: ubi autem ea instituta sunt, obligatio est juris naturalis. Rectissime illud docuit Judaeos *Christus*: quandoquidem illi existimabant *Sabbathi* institutionem semper

ter continuandam: cum tempus instaret, quo loco *Sabbathi* significantis *Messiam*, ejusque mortem & futuram satisfactionem, introducerentur signa *reconciliationis peractæ*. Vera prædicasse *Christum* patet, quandoquidem instituit *S. Baptisma* & *S. Cœnam*: adeo ut nos hoc tempore non simus magis solliciti de *Sabbatho Judaico*, quam de *Circumcisione*. Præfatio præmissa Institutioni Baptismi, auctoritatem Christi egregie confirmat; neque enim exigui momenti res est instituere Sacramenta. Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτούς. Matth. XXVIII: 18. 19. Vid. quoque Joh. XVII:2.

§. 24. Vidimus *Sabbathum*, videamus quomodo illud sit *sanctificandum*, quandoquidem additur, ut *sanctifices illud*; 1. *Sanctificatio* in eo consistit, ut *Israelitæ* illud tanquam a *Jehova*, & reliquis diebus hebdomadæ distinctum, sacris usibus impenderent. Ita *Coccejus* in Lexico voce קדש monet res sanctificatas desiisse esse communis usus. Quemadmodum in N. T. *panis*, alias communis usus, in celebratione *S. Cœnæ* est *sanctus panis*: ita etiam *Dies*, reliquis omnino æqualis, *Præceptum* juxta *divinum* celebratum, & transactum, sanctificatur. 2. *Sanctificatur* etiam dies quiete, uti vidimus, sed non sola; requiruntur enim illa exercitia, quæ Sigillis Fœderis conveniunt. Hæc plura enumerari possent, atque hac de re ingens posset tractatus conscribi: nos breviter quædam attingemus. 3. Sanctificatur etiam *meditatione & exercitio Fidei*. 4. *Amoris*. 5. *Scrutatione S. Scripturae & Legis*. 6. In laetitia spirituali. 7. In celebratione nominis Jehovae & precibus.

§. 25. Videbuntur forsitan haec paradoxa iis, qui tota mente defixi in *externa quiete*; non satis animadverterunt, quis esset finis hujus praecepti, & quae officia voce *Sanctificationis* essent injuncta.

Itaque haec paucis sunt confirmanda. Et quidem manifestum est *Sanctificationem Sabbathi* in eo fuisse sitam, ut dies ille ultimus hebdomadis, ab usu ordinario laboris manuum, a quo *molestia sejungi non potest*, Gen. III. 19. impenderetur exercitiis specialibus, sanctisque meditationibus. *Mentis nostrae vita* consistit in cogitatione, haec est essentia ejus, actuositas, qua semper operatur; non oportet autem ut haec *actuositas* legibus soluta promiscue vagetur, ne videamur similes *equis & mulis mente orbatis* Psal. XXXII: 9. Oportet ut *Deus sanctificetur in cordibus nostris*. 1 Petr. III: 15. ut Deum agnoscamus sanctum & ex corde eum sanctificemus, sive sanctum dicamus cum laetitia: agnoscentes, quod in Christo sanctificatus sit. Es. V: 16. &, quod in eo nobis factus sit ἁγίασμα & Sanctuarium, & in *sanctificatione quaeramus certitudinem communionis cum Deo & habitationis ejus in nobis*, verba sunt Joh. *Cocceji* ad d. l. Quandoquidem ergo quies illa ab externis exercitiis, otium praebebat commodum Israelitis: illud erat impendendum meditationi Legis, & in specie *Praecepti quarti*, ad corroborandam fidem. Illi pronunciantur beati, qui *Legem Dei meditantur die & nocte*. Ps. I: 2. vid. quoque Ps. CXIX: 15. 16. &c. Imo praescriptum erat Israelitis, ut *verba Legis in eorum corde essent:* ut ea acute *ingererent filiis* suis: ut de iis *loquerentur* domi sedentes, *ambulantes* per viam, *cubitum ituri* & *surgentes*. Deut. VI: 6. 7. 8. &c. Quod si autem illud semper esset agendum: quanto magis die illo, quem Deus *a communi usu secreverat*, ut esset *Sanctus* & *Signum Fœderis*. Deut. V: 15. illud expresse injungitur: Cogitandum erat de beneficio eximio, de eductione e terra Ægypti manu valida. Is qui eos eduxerat ex Ægypto, etiam ipsos liberaturus erat è servitute *Diaboli*, conten-

ten-

rendo *caput ſerpentis*. Illud autem fieri non poterat absque *contritione calcis Meſſiae*, cujus ſepultura per *Sabbathum* adumbrabatur. Illud igitur inſigni devotione ad corroborationem fidei erat celebrandum. 4. *Amoris* etiam hic occurrebant inſignes ſtimuli. *Amoris Dei*, cujus in ipſos *ſigna* eximia erant conſpicua: *Proximi*; quippe omnes Iſraelitae ex iisdem *Patribus* & *Patriarchis* oriundi, conſanguineitatis vinculo erant obnoxii; ſed & hæredes earundem promiſſionum, participes eorundem *Sigillorum Foederis Gratiae*, *Circumciſionis*, *Agni Paſchalis*, *Sabbathi*. 5. *Sanctificatur* etiam *Sabbathum* ſcrutatione S. Scripturæ & Legis. Ita in Actis Apoſtolicis expreſſe dicitur Act. XV, 21. *Moſen ſingulis Sabbathis in Synagogis legi, ut & Prophetas.* XIII, 27. Qua ratione autem hoc habuerit locum, antequam libri *Moſis* & *Prophetarum* fuerunt ſcriptis conſignati, non adeo clarum eſt. Interim cogitandum eſt, fidelem ſervum in domo Dei, non reliquiſſe *Iſraelitas* exſortes praedicationis neceſſariae. *Paulus* ex eo quod *Moſes* dixerat: prope te verbum eſt in ore tuo, & in corde tuo conficit: *Hoc eſſe verbum fidei, quod prædicatur.* Rom. X, 8. atque iterum in Epiſtola *ad Hebraeos* IV, 2. expreſſe dicit: etenim *nobis evangeliſatum eſt ſicut & illis*: at non profuit illis *auditus ſermo*, ut qui fide contemperatus non fuerit in illis qui audiverunt. Inſignis *Jehovae* erga ſuos benevolentia, non potuit non in iis excitare 6. *Laetitiam ſpiritualem*, cujus emphatica expreſſio occurrit apud Jeſ. LXI, 10. *Hilarando hilarabor in Domino, gaudebit anima mea in Deo meo: quia induit me veſtibus ſalutis, pallio juſtitiae amicivit me, ut ſponſum qui applicat ornatum & ut ſponſam, quae ſe operit mundo ſuo.* Vid. quoque Pſ. IV, 8. XVI, 9. 10. &c. 7. Eo ipſo die *celebrandum eſſe nomen Jehovae*, tum res ipſa clamabat, tum inſcriptio Pſalmi XCII.

expreſſe *diei Sabbathi* mentionem faciens. Rectiſſime *Paræus* ad h. l. *Uſum inſcriptio docet: Eſt enim in Sabbatho cantari ſolitus, ut commonefaceret Eccleſiam, Sabbatho cumprimis convenire meditationem operum Dei: quia bonum eſt*, i. e. *gratiſſimus Dei cultus. Doctrina ergo eſt, de vera ſanctificandi Sabbathi ratione.* Deus non colitur otiando, neque etiam ſacrificia & ceremoniæ ſunt præcipuum cultus; ſed meditatio & celebratio operum Dei. Pſ. XCII, 2. *Bonum eſt confiteri Jehovæ, & canere nomini tuo Altiſſime, Indicare matutino gratiam tuam & veritatem per noctes.* 8. *Nam lætificaſti me, O Jehovah, molitione tua: in operibus manuum tuarum jubilo.* Vid. quoque Pſ. XXIII, C, CIII, CXVI, CXVIII. &c. *Gratiarum* actioni eſſe jungendas *preces* ex innumeris Pſalmis patet ex. gr. è Pſ. CXXXVIII, 1. 6. 8. tum ex exhortatione *Paulina* 1. Tim. II, 1. qui etiam monet, omnia eſſe pura cum *gratiarum* actione ſumpta: addita ratione: quandoquidem *ſanctificantur precibus.* Licet adjicere locum unum & alterum eximiorum Theologorum, ut pateat, non reſpiciendam tantum eſſe in celebratione *Sabbathi omnimodam quietem*, ſed imprimis *cultum divinum*, cui otium illud inſerviebat. Joh. Coccejus in Lexico voce קדש *Eſt autem ſanctificare tempus, in tempore omnia agere ſancte ad honorem Dei. Quies diei Sabbathi erat ſignum ſanctificationis.* 1. *quatenus commemorabant Fœdus Dei & eum Sanctificatorem ſuum nominabant.* 2. *Quatenus quieſcendo teſtabantur ſe expectare quietem aliam, præter quietem terræ Canaan. Omne Sabbathum ſanctificandum eſt. Literale & umbraticum quiete, ſed non ſola; verum commemoratione Fœderis & ſpei.* Videmus ergo, id quod in principio hujus paragraphi diximus, *eximium* hunc *Virum* judicaſſe ad *ſanctificationem Sab-*

bat

bathi plura requiri, quam ſolam quietem. Hiſce reſpondent ea, quæ reperiuntur apud G. *Momma* Oecon. II. 7. §. 43. *Homo ſanctificat diem, cum eundem in ſanctitate & exercitiis pietatis tranſigit: ita oportet, ut homo diem ſanctificare volens, ſe ipſe ad omnem pietatem & cultum divinum componat: non igitur dies ullus ſanctificari ab homine poteſt, niſi ipſe ſe in illo & ad illum ſanctificet.*

§. 26. Ex iis quæ dicta ſunt, illuſtrari poteſt locus qui occurrit Lev. XIX, 30. *Sabbatha mea obſervatote, & ſanctuarium meum reveremini: ego ſum Jehova.* Interpretes ſe torſerunt in explicatione poſterioris partis hujus verſiculi, quandoquidem ambiguum videbatur, quid per *Sanctuarium* eſſet intelligendum. *Fagius locum ſanctum*, & *Templum* intelligens, id quod de re dictum eſt, de perſonis intelligit, adeoque ſenſum plane evertit, hæc ſunt ejus verba: *Hic nomine Sanctuarii eos intelligit, qui in templo verſabantur: Vos Sacerdotes tam majores quam minores, qui mihi miniſtratis in templo, metuite me, & ne lugeatis mortuos.* Alii ex Hebræis h. l. ita explicant: quod *licet omnia loca in quibus oratur & docetur Lex, ſint veneranda, tamen ſingulariter Hieroſolyma propter Sanctuarium eſt honorandum*: unde colligunt, non debere *pernoctare in ea mortuum, nec transferri debere per ea oſſa mortuorum* &c. hæc habent pulchram & jucundam explicationem, ſi ad myſterium referas, h. e. *coeleſtem illam Hieroſolymam & civitatem Dei, quæ eſt Eccleſia Dei viventis, quam Chriſtus repurgavit ſuo ſanguine ab omnibus inquinamentis.* Similia fere habet *Vatablus.* Ut verus ſenſus intelligatur, oportet conſiderari מקדש quod *Buxtorfius* explicat Sanctuarium, Aſylum & rem ſanctam, derivari a Radice קדש quod ſignificat *Parari, Præparari, Sacrari, Sanctificari, Sanctum, ſacrum eſſe* vel *fieri.* Sanctus Iſraelis eſt piis *Sanctuarium: Meſſias Aſylum,*

lum, quemadmodum Deus Abrahamo promisit, se fore ejus clypeum: ea quæ unionem cum Messia significant & obsignant sunt *res Sanctæ*. Itaque per *Sanctuarium* in genere intelligi debent omnia *Sacramenta*, quæ faciunt ad confirmationem fidei & sanctificationis. Ad ea non est accedendum illotis manibus, sed debet præcedere præparatio debita, id quod Præcepto quarto injungitur. *Sanctuarium*, imo in genere omnia Sanctuaria junguntur Sabbathis, ut significetur, non tantum *Sabbatha* tanquam *sigilla justitiæ fidei* esse religiose, & debita præparatione prævia celebranda; sed omnia *Sacramenta*, sive ea jam instituta sint, sive postmodum instituenda. *Jac. Altingius* aliquid affert non plane inconcinnum: *Sanctuarii reverentia est, ne quis non præparatus accedat, ne cum baculo, aut pulverulentis pedibus, aut cum Marsupio, accedat; sed utatur omni gestu reverentiam testante.* Conf. Marc. XI: 16. Joh. II: 14.

§. 27. In *Praecepto quarto* non injungitur tantum simpliciter *Sanctifica diem Sabbathi*; verum cum singulari emphasi: *Memento diei Sabbathi ut eum sanctifices*, adeoque præcipitur præparatio debita. Exod. XX, 8. occurrit vocabulum זכור memento, a זכר Recordatus fuit. Deut. V, 12. autem שמור observa, שמר unde שמרים vigiles, φύλακες: significatur diligens cura, quemadmodum Vigiles observant ad matutinum. Psal. CXXX, 6. Quemadmodum ea quae ad rem culinariam spectabant pridie *Sabbathi* erant coquenda, ne aliquod impedimentum injiceretur celebrationi *Sabbathi*, ita imprimis animus erat debito modo disponendus, quandoquidem plura officia Sabbathi dies requirebat, uti vidimus. *Memento diei Sabbathi ut eum sanctifices*: in hoc tota mente, animo, cogitatione incumbe. *Memento me velle sanctificari* ab illis qui

ad

ad me accedunt. *Memento me esse ignem consumentem. Memento* me Patrem tuum *Abrahamum* elegisse, atque ex *Ur Chaldaeorum* eduxisse, imo ipsi promisisse Semen, in quo benedicerentur omnes familiae terrae. *Memento Abrahamum Deo credidisse, & imputatum ipsi fuisse ad justitiam.* Rom. IV: 3. *Memento eundem signum accepisse circumcisionis, sigillum justitiae fidei. Memento* me *agnum Paschalem* vobis insuper adjunxisse, assandum, comedendum, cujus sanguis postibus ædium vestrarum illinatur; *vos* servavit ab angelo trucidatore. Emblema hoc est manifestissimum *Sanguinis Messiae* in mundum venturi, se ipsum inculpatum oblaturi Deo, emendaturum conscientias vestras ab operibus mortuis, & servaturum ab ira Dei, *Memento me tandem* hisce adjunxisse *Sabbathum*, ut per tot res a me institutas, *validam haberetis consolationem.* Heb. IX, 14. VI, 18. Summa hæc mea est benignitas & φιλανθρωπία, me non tantum vobis Legem, commonstrationem viæ & metæ seu viæ justitiæ voluisse præscribere, sed præterea adjungere *sigilla justitiae Fidei*, ut certissimi reddamini *justitiae*, per *Jehovam* justitiam vestram, *adducendae*, vos participes esse factos. Itaque accingite vos, ut ea, qua par est, praeparatione & devotione peragatis. Diem hunc a reliquis secretum. *Memento* eorum quae ego ante promulgationem Legis inculcavi Exod. XX: 5. 6. *Nunc igitur, si sedulo auscultabitis voci meae, & servabitis fœdus meum: utique eritis mihi peculium prae omnibus populis: quamvis mea est tota terra. Vosque eritis mihi regnum sacerdotale, & gens sancta: ne externa Legis peragentes absque fide in vos quadret, id quod postmodum pronunciabitur: Num victimas & oblationes obtulistis mihi annis 40. in deserto, domus Israel? Imo bajulastis tabernaculum*

Molochi, & sidus Dei vestri Remphanis, quas figuras feciſtis, ut eas adoraretis. Itaque non tantum a nativitate octavo die filios vestros mares *circumcidite*: quotannis *Paſcha*, omni fermento expurgato, celebratote; sed & singulis hebdomadibus ultimum diem, *emblema Mortis & Sepulturæ Messiae*, tanquam *sigillum juſtitiae fidei juxta Praeceptum meum traducite*.

§. 28. Ex iis quæ hactenus disputata sunt, abunde patere existimo, *Præceptum quartum* de *Sabbatho* in specie agens, de omnibus *Sacramentis* tam ante Lapsum, quam sub promissione & Veteri Οἰκονομίᾳ, imo etiam N. T. esse intelligendum, atque explicandum, adeoque esse ejusdem ingenii cum reliquis novem verbis, ac juris naturalis. Quis enim dubitare potest, omni tempore summum esse nefas, si quis *sacramenta* absque debita præparatione, *devotione & fide usurpet*? Nonne statim post lapsum Deus *Cainum* ejusque oblationem neglexit, *Abelem* respexit? Gen. IV. 4 5. Respexit: cujus rei rationem *Paulus* explicat, quandoquidem in fide obtulit. Gen. XI. 4. Ideo odor *sacrificii Noachici* Deo placuit, quandoquidem fides ejus respexit eum, qui traderet se ipsum pro fidelibus *oblationem ac victimam Deo*, *in odorem bonæ fragrantiae*. Eph. V. 2. Juvat tamen superpondii loco paucis ostendere, Theologos & in specie *Catechesin Heidelbergensem*, quæ in omnium versatur manibus, eadem Methodo uti in explicatione Decalogi. In *Secundo Praecepto* vetatur cultus imaginum, interim generaliter explicato complectitur omnem ἐθελοθρησκείαν tanquam prohibitam. qu. & R. 96. id quod convenit cum effato Servatoris Matth. XV. 9. *Frustra me colunt, docentes doctrinas, quae sunt mandata hominum.* Quæ quinto præcepto de *Patre* & *Matre* & *honore*

re iis exhibendo præcipiuntur, intelligenda sunt generaliter præscribi omnibus, qui alios tanquam superiores venerari debent: *subjectis* respectu *magistratuum*, *discipulis* respectu *præceptorum*, pupillis respectu *tutorum* &c. *Praeceptum sextum. Non occides*, non tantum vetat aliquem jugulare, sed & quocunque modo lædere: non tantum actum ipsum prohibet; sed & fomites cædis, iram, odium &c. injungit etiam contrarias virtutes, amorem & officia proximi præstanda. *Praeceptum septimum* ita propositum est, ut tantum conjugatos videatur respicere: *Non committes adulterium*: interim *Catechesis Heydelbergensis* illud latissime explicat, monens *Deum omnem turpitudinem aversari, ideoque nos eam penitus odisse & detestari debere, contraque temperanter, modeste & caste sive in sacro conjugio, sive in vita coelibe vivere oportere.* Quod si Mosen consulamus, ille turpitudinem vetat, quæ à conjugio longissime est remota. Lev. XVIII. *Item in ullam bestiam, ne inito concubitum tuum polluendo te in ea: mulier quoque ne consistito coram bestia ut ineat eam, confusio est.* Cum ergo præceptum de *adulterio* omnes *matrimonii vinculo junctos* respiciat, & non tantum sub V. sed & N. T. obtineat, imo omnem incestum & fornicationem & turpitudinem complectatur; dubitabimusne, an *Quartum Praeceptum* unius *Sacramenti* appellatione intelligat omnia Sacramenta tam sub Promissione, quam sub Lege, nec non N. T.? Non est opus, ut ad plura præcepta me conferam, quum res mihi videatur manifestissima.

§. 29. Ulterius, quum omnibus constet, per *Christi* satisfactionem abolendas esse omnes *Leges ceremoniales*, atque *Christum* non venisse ut dissolveret Legem & Prophetas, Matth. V: 17. Itidem, quum *Paulus* aperte professus sit, *se nihil*

dicere extra ea quæ Moſes & Prophetae futura eſſe praedixerant. Act. XXVI, 22. Et tamen *Chriſtus* inſtituerit *Baptismum* & S *Cœnam*: *Paulus* baptizaverit aliquos, & uſum *S. Coenæ* præcedente exploratione ſui urſerit, evidens eſt: obligationem hæc *ſigilla Foederis* utendi, infixam eſſe *juri naturali & Legi.* Ulterius quum tam *perfecta* ſit hæc *Lex*, ut nihil ei in præceptis moralibus, *aut a Chriſto aut ab Apoſtolis additum fuerit.* Vid. Syn. Prof. Leid. D. XVIII, §. 39. ſequitur omnia officia, quæ Chriſtianis incumbunt præſtanda, ad aliquod præceptum debere referri: adeoque & Baptismi & S. Cœnæ: Jam autem attendenti non erit obſcurum, ad nullum aliud præceptum hæc commode ſpectare, niſi ad ſolum *quartum*, adeoque mihi non videntur hæc ulteriori confirmatione egere.

§. 30. Quod ſi ea, quæ jam explicata ſunt conferamus cum iis quæ inveniuntur in *Catecheſi Heidelbergenſi*; videbimus hæc pulchre convenire. Expreſſe dicit Catechiſta, *Præcepto quarto* præcipi uſum *Sacramentorum*, id quod ego hactenus urſi. Hic eſt ſcopus hujus Præcepti. Mortis Meſſiæ in mundum venturi, emblema & ſignum Patribus & Iſraelitis debebat repræſentari in uſu Circumciſionis & Paſchatis. Mortis Meſſiæ & ſepulturæ, Mannæ, panis vitam dantis mundo, non videndi toto Sabbatho, repræſentatio ſingulis hebdomadibus erat renovanda. Mortis Chriſti ſemel perpeſſæ cum effuſione pretioſi ſanguinis memoria & annunciatio ſub N. T. continuari debet usque dum ipſe glorioſe appareat in nubibus cœli. 1. Cor. XI, 26. Quantam autem ſymbolorum horum uſus exigit præparationem! *Memento diei Sabbathi ut eum ſanctifices.* Quemadmodum autem non tantum *virtutes* præcipiuntur, ſed & *adminicula*,

ita

ita etiam hic adduntur ea, quæ ad ſcopum hunc conſequendum neceſſaria ſunt, *miniſterium Evangelii*, *ſcholæ*, *frequentatio cœtuum divinorum ad audiendum verbum Dei.* Inculcantur hæc ab Apoſtolo Paulo Rom. X, 14. *Quomodo igitur invocabunt eum in quem non crediderint? Quomodo autem credent ei, de quo non audierint? Quomodo autem audient absque prædicante?* ſicut ſcriptum eſt, *quam ſpecioſi ſunt pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona.* 17. *Ergo fides ex auditu eſt: auditus autem per verbum Dei.* Quod ſi autem *exploratio ſui* fidem imprimis debeat reſpicere: atque *Sacramenta* ſint *ſigilla juſtitiae fidei*, pater recte haec a Catechiſta eſſe inculcata. Ad praedicationem autem verbi requiritur tempus conſtitutum, quo eccleſia conveniat: id tempus vocatur hic *Sabbathum*, cui vocabulo venia dari poteſt, quippe non ignorarunt hi Theologi Sabbathum Judaicum jam dudum abrogatum eſſe, & inde ab Apoſtolorum temporibus *primo hebdomadae die* Chriſtianos ſolitos fuiſſe convenire, atque eundem fuiſſe dictum *Dominicum.* Apoc. I. 10. Quemadmodum Chriſtianos decet meminiſci *Reſurrectionis Dominicae*, ita dies quo reſurrexit *Dominus*, Dominicus inde dictus, magni eſt faciendus, ne videamur flocci facere reſurrectionem Servatoris. Tum publicis ſinguli ſuas debent adjungere preces, & pro facultatibus aliquid conferre in pauperes Heb. X, 25. Act. XX, 7. I. 14. 1. Cor. XVI, 2. Quæ ſequuntur in *Catecheſi* notatu digna ſunt: vult, ut quisque *ſempiternum* illud *Sabbathum* in hac vita exordiatur. *Chriſtus ovibus ſuis dat vitam æternam.* Joh. X, 28. *Deus ita amavit mundum, ut filium ſuum unigenitum dederit, ut unusquisque qui in eum credit non pereat, ſed habeat vitam aeternam.* Quando ita expreſſe in

prae-

praesenti dicitur, *dat vitam aeternam*, non hoc ita explicandum est, daturus est; sed jam revera tribuit: nempe quando ipsis dat *Spiritum Fidei*, atque ita purificat corda ab odio & aversione Dei; quando ipsos regenerat, novam vitam ipsis tribuit, imo ipse *Christus per fidem habitat in cordibus fidelium.* Eph. III, 17. Gal. II, 20. atque *efficit ut exultent gaudio ineffabili & glorioso.* 1. Petr. I, 8. *Sabbathum* hoc celebrant fideles, quando sanctificati *serpentem oderunt, abstinent ab operibus tenebrarum, imo abstinent ab operibus suis, quemadmodum a suis Deus.* Hebr. IV, 10. *Renovati spiritu mentis suae, induerunt novum hominem, & incedunt in charitate.* Eph. III, 23, 24. IV, 2. Haec vita est aeterna, quia nunquam extinguitur, ne quidem in morte, uti *Christus* emphatice docet. Joh. XI, 23. *Dixit ei Jesus: Resurget frater tuus: dicit ei Martha: Scio resurrecturum in resurrectione, ultimo illo die. Dixit ei Jesus. Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet: & quisquis vivit, & credit in me, non morietur in aeternum: credis hoc?* Fides itaque excitat in credentibus *novam vitam*, nunquam, *ne in morte quidem finiendam*, quae a *Catechista* dicitur *aeternum Sabbathum.* Quando autem efficacia vitae Christi, imo & fidei se maxime exserit in fidelibus? Nonne ubi praevia praeparatione debita, & summa reverentia hi participes fuere facti sigillorum Fœderis gratiae? Appareret illud abunde, ut alia omittam, e *gratiarum actione* post usum *S. Cœnae* recitari solita. *Benedic, anima mea, Jehovæ, & omnia intima mea nomini sancto ejus. Benedic, anima mea, Jehovæ, & ne obliviscaris omnium summorum beneficiorum ejus. &c.* apparet itidem illud in cantu. Ps. XXIII. *Jehovah est Pastor meus, non destituar.* &c. vel etiam *Cantici Simeonis*, in quo non raro de-

desinit sacrum hoc exercitium: *Nunc dimittis servum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace.* &c. Luc. II. v. 29. quid? Quod hac ratione in justitia, pace & gaudio per Sp. Sanctum Regnum Dei se exerat? *Per hæc qui servit Christo, gratus est Deo & acceptus hominibus.* Rom. XIV, 17, 18. Ita vocatur *Sabbathum deliciae, sanctum Domini.* Jes. LVIII, 13.

§. 31. Longe plura possent adjungi; sed haec mihi sufficere videntur ut constet *Praeceptum quartum* Decalogi esse explicandum generaliter de omnibus *Sigillis Foederis Gratiae*, adeoque esse ejusdem naturae cum omnibus reliquis praeceptis, morale & immutabile. Explicatio haec convenit cum fundamentis, quibus innixi Theologi, etiam reliqua praecepta solent exponere: imo optime quadrat cum expositione *quarti praecepti*, prout proposita est in *Catechesi Heidelbergensi.*

§. 32. Vidimus in antecedentibus *Praeceptum quartum* in duo membra distinguendum esse, quorum primum continet *ipsum praeceptum*, particulare quidem, sed universaliter explicandum: alterum *ulteriorem explicationem* exhibet illius *signi* externi, quod *Judaeis* erat proprium, nempe *Sabbathi*, in cujus explicatione poterimus esse breviores. *Sex diebus operaberis, & facies omne opus tuum*, inquit Legislator. h. e. quandoquidem per lapsum Adamus se & posteros suos in eam conjecit necessitatem, ut in sudore vultus comedendus esset panis, diligenter operibus vocationis vestræ incumbetis, ne paupertas, onus miserum & grave, vos opprimat. At *septimo die* erit *Sabbathum Domini Dei tui*, vel *Domino Deo tuo.* Est *Sabbathum Jehovae Dei tui*, quandoquidem absoluto opere creationis sex diebus quievit *septimo.* Quandoquidem illum destinavit, ut esset *Sigil-*

gillum Foederis gratiae, Iſraelitis diligenter celebrandum. Quandoquidem hic *dies quieti Meſſiae in ſepulchro erat deſtinatus* abſoluto opere Redemptionis. Quandoquidem *Manna cœleſtis* hoc die non deſcendens, nec putreſcens, uti reliquis, occaſionem praebuit illius diei inſtituendi tanquam *Sacramentum*: id quod ſoli *Jehovae* licitum erat. Eſt ergo & *Sabbathum Jehovae Deo tuo*, juxta ejus praeſcriptum ad honorem *Jehovae* & *Meſſiae* debita veneratione celebrandum. *Non facies ullum opus*: quoniam ex operibus legis nulla caro juſtificabitur: quoniam ceſſatio ab omni opere emblema eſt *Meſſiae* mortui, & quieturi in ſepulchro, cui vos decet eſſe conformes. *Nec tu, nec filius tuus, nec filia tua, nec ſervus tuus, nec ancilla tua, nec jumentum tuum, nec advena qui eſt intra portas tuas.* Ratio extat *Deuteronomii* v. 15. *nam memor eris, te ſervum fuiſſe in Aegypto, & Jehovam Deum tuum te inde eduxiſſe manu forti & extenſo brachio: ideo Jehova Deus tuus praecepit, ut Sabbathum obſervares.* Ex his confirmatur id, quod in antecedentibus diximus, non ſola quiete celebrandum fuiſſe *Sabbathum*, ſed *meditatione* divinorum beneficiorum. *Jehova Foedus ſanciverat* cum populo Iſraelitico, confirmaverat illud pro immenſa ſua benignitate *Sigillis Foederis*; adeoque illorum erat hujus gratiæ memoriam nunquam ex animis ſuis delere. Quemadmodum autem omnes cujuscunque conditionis, ætatis, ſexus, tenebantur *Sabbathum* celebrare, ſi modo inter Judæos, in terra Canaan degerent, ita tempore *Meſſiæ*, quicunque in Chriſtum baptizarentur, induituri erant *Chriſtum*: non futurus erat *Judæus*, neque *Græcus*, *non ſervus*, *non liber*, *nec maſculus*, *nec fœmina*: *omnes enim unus futuri erant in Chriſto Jeſu.* Gal. III, 27. 28. Vid. & Col III.

III. 11. Interim tamen, quandoquidem ea quæ in V. T. gesta sunt, typi sunt eorum, quæ postea contigerunt: ita etiam hæc possunt esse stimuli fidelibus etiamnum viventibus. Debent omnes esse memores se e *potestate Satanæ*, se e *gentilismi tenebris*, e carcere magnæ illius civitatis, quæ dicitur *Sodoma & Aegyptus*, esse liberatos, ut Deo tanquam gens sancta, & regale sacerdotium absque timore, in alacritate & gaudio possent servire, & *Sacramentorum Fœderis gratiae*, juxta institutionem divinam esse participes.

§. 33. Vidimus succincte ulteriorem explicationem præcepti, quatenus *Sabbathum* in specie & *Judaeos* respicit, videnda restat ratio, quare ultimus hebdomadæ dies sit celebrandus. *Nam sex diebus fecit Deus cœlum, terram, mare, & quæcunque in iis sunt, & requievit die septimo.* Itaque stupendum hoc opus creationis diligenter erat meditandum, quippe eximium *Conditorem* hoc alta voce clamabat, id quod *Apostolus Paulus*, ut *Jesaiam Prophetum* & alios omittam, diserte testatur Rom. I, 20. *Ipsius enim invisibilia, jam inde a condito mundo, e rebus factis intellecta, pervidentur: æterna videlicet ejus tum potentia tum divinitas. Et requievit die septimo*: non est hoc intelligendum de propria *quiete*, quippe *Christus* diserte testatus est Joh. V, 17. *Pater meus usque adhuc operatur, & ego operor.* Nisi potenti Dei manu conservaretur Cœli & Terrae vasta haec moles, actum esset de tota hac compage; sed absoluto opere creationis, *cessavit ab ulteriori novarum specierum productione*, & *deliciatus est in eo*, quod elegantissimum hoc *Palatium*, omnibus numeris absolutum, tam exacte responderet finibus, quos *Jehova* sibi proposuerat: adeo ut *Regius Psaltes* rectissime cecinerit: *Sit gloria Jehovæ in seculum*;

lum: *lætatur Jehova in operibus ſuis.* Pſ. CIV, 31. Ita ut hic animadvertere liceat emblema *mortis Meſſiæ*, de qua extat apud *Jeremiam* XXXI, 26. Propterea evigilavi & vidi, & *ſomnus ſuavis fuit mihi.* Quemadmodum abſolutum opus Creationis, laetitiae materiam, ut ita loquar, præbuit Omnipotenti: ita etiam Chriſtus, qui *valde deſideraverat ultimum Paſcha cum Diſcipulis ſuis comedere*, Luc. XXII. 15. *procubuit ſecure.* Pſ. XVI, 9. *Exultavit.* Act. II, 26. *Vivens Deo* Rom. VI, 6. poſtquam opus illud glorioſiſſimum Redemptionis perduxiſſet ad finem, & ſub finem vitæ pronunciaſſet: τετέλεσται. Joh. XIX, 40. Conſummatum eſt. *Ideo benedixit diei Sabbathi & ſanctificavit eum.* Revera benedictio divina eſt, quando creaturæ impenduntur, uſibus eximiis, ad Dei gloriam & benignitatem annunciandam. Nonne eſt inſignis *Sabbathi* prærogativa, quod, cum alii dies eſſent dicati moleſtis exercitiis, & pani lucrando; *hic dies* omni moleſtia vacuus, *quieti* & ſacris exercitiis impenderetur? Nonne erat inſignis prærogativa, quod illo die nutrirentur pane cœleſti, *Manna a putredine immuni*? Nonne erat inſignis prærogativa, quod φιλανθρωπία Jehovæ hoc ſigno & ſigillo voluerit ſuccurrere imbecillitati eorum fidei, & ſingulis hebdomadibus ipſos monere, imo eorum ſpem confirmare, *Meſſiam* ſuo tempore in mundum venturum, æternam juſtitiam adducturum, & *Sabbatismum* procuraturum veris Iſraelitis? Nonne igitur hic dies recte poteſt dici *ſanctificatus*, h. e. eximiis hisce uſibus deſtinatus, a *reliquis diebus ſeparatus*, ſuo tempore iisdem impendendus? *Paulus* affirmat, Vanitati ſubjectam eſſe creaturam, *non ſua ſponte, ſed propter eum qui ſubjecit.* Rom. VIII, 10. Nos poſſumus dicere: *Creaturam a vanitate liberari*, adeoque ei

be-

benedici & *ſanctificari*, quando uſibus ſacris deſtinatur & impenditur.

§. 33. Atque ita videor mihi breviter ob oculos poſuiſſe genuinum ſenſum *quarti Præcepti*; jam enim patet rectiſſime hoc, *una cum aliis praeceptis*, ſolemni modo e monte Sin promulgatum eſſe; non minus enim eſt *juris naturalis* & *morale*, quam reliqua omnia. Patet, hoc modo *numerum decem verborum* manere integrum. Patet itidem hoc præceptum ſua natura diſtinctum eſſe a *præceptis non bonis*, quandoquidem, jam ante Decalogum pronunciatum, inſtitutum fuit, atque tum ſolenni modo repetitum. Patet denique etiam *Adamo* fuiſſe notum, imo ejus cordi inſcriptum hoc Præceptum: non equidem *Sabbathum*; ſed illa Sacramenta *Paradiſum* & *Arborem vitæ*, quæ Jehova ipſi largitus erat, debita devotione eſſe magnifacienda. Quod ſi in explicatione hujus præcepti Theologi eodem modo eſſent verſati, atque in reliquis, obviam erat obſervare, Præceptum particulare generaliter eſſe explicandum. Explicationis hujus utilitas etiam hinc eluceſcit, quandoquidem jam ratio reddi poteſt, quare Sabbathorum in ſpecie *Ezechiel* faciat mentionem, quippe quæ clariſſime ſummæ benevolentiae divinæ præbeant teſtimonium. Accedit & alia utilitas, quod hæc explicatio optime quadret cum *Catecheſi Heidelbergenſi*. Spero igitur hanc disquiſitionem *Paci Eccleſiæ*, adeoque gloriæ divinæ inſervituram. *Deus vero pacis, qui magnum illum ovium per ſanguinem fœderis Paſtorem, Dominum noſtrum Jeſum à mortuis reduxit, perficiat nos in omni opere bono, ad præſtandam ipſius voluntatem: efficiens in nobis quod acceptum ſit in conſpectu ſuo per Jeſum Chriſtum: cui ſit gloria in ſecula ſeculorum, Amen.*

II.

JO. GEORGII MICHAELIS,

de PARABOLA Luc. XVI, v. 9-14. de PHARISAEO & PUBLICANO

Commentationis
pars *prima*.

ARGUMENTUM.

Esse hanc pericopam parabolam & unde sit desumta §. 1. Occasio §. 2. Argumentum & scopus §. 3. analysis §. 4. Pharisæos non dictos a פרש *interpretatus est*, ac si essent legis interpretes §. 5. Sed a פרש sensu *separandi*, qua occasione expenditur sententia Buxtorfii, Drusii, Cameronis de interpretatione Kimchiana Zeph. I: 8. §. 6. Ita tamen hoc nomen ipsis ab aliis fuerit impositum §. 7. publicanos fuisse Judæos, quamquam abjecti & contemti fuerint habiti §. 8. Per utriusque *adscensum* intelligendam esse sacrorum communionem §. 9. adscendisse dicuntur, quoniam templum monti Moriæ inædificatum erat §. 10. Verba σταθεις προς εαυτον ταυτα προσηυχετο, vertenda esse seorsim stans hæc precabatur §. 11. stando enim veteres precabantur §. 12. Pharisæos propriis viribus nimium adscripsisse §. 13. reliquum populum tamquam impurum vulgus abominatos fuisse §. 14. secundo & quinto die jejunavisse §. 15. decimas non unius generis fuisse, eo animo solvisse Pharisæos, quo majores divitias acciperent. §. 16. publicanum, ut animi modestiam testaretur, stetisse in loco depresso, a Pharisæo aliquantum remoto §. 17. oculos ne quidem ad cœlum sustulisse, hoc ipso animi ægritudinem & peccati conscientiam significans. §.

18.

§8. quod ipsum etiam declarabat pectoris percussione, quam veteres in summo luctu adhibebant §. 19. verba ἱλασθητι μοι τῳ ἁμαρτωλῳ involvere non solum humillimam peccatorum confessionem, verum etiam fiduciam in gratia divina repositam §. 20. verborum κατεβη οὗτος δεδικαιωμενος, ἢ ἐκεινος hunc esse sensum, publicanum non vero Pharisæum justificatum abiisse §. 21. evolvitur proverbialis locutio, *qui se ipsum extollit humiliabitur, qui autem se ipsum humiliat extolletur* §. 22.

§. 1.

PEricopam hanc, quam meditationi nostræ subjecimus, esse parabolam, ex v. 9. adparet: εἰπε δε την παραβολην ταυτην. Argumentum illius Christus desumsit ex re, quæ forte contigerat, saltim ex indole Pharisæorum, eorundemque, quo publicanos prosequebantur odio, evenisse poterat. Cum enim Pharisæi propriæ justitiæ ex perfecto legis obsequio resultantis opinione turgerent, e contrario vero populum omnem, qui vitam ad leges hujus sectae minus componebat, spernerent ac nauci haberent, nemo mirabitur, si quidem evenerit, Pharisaeum pariter atque publicanum uno eodemque tempore fudisse preces, hunc illi fuisse contemtui, eo maxime quod hominum genus nullum Judaeis magis fuit invisum, quam quidem publicanorum. Videtur autem mihi, parabolam hanc a Christo efformatam esse ad exemplum *sacrificii Caini* & *Habelis* Gen. IV: 3-5. Qui enim hoc illi animo paullum attentiore componet, rationibus subductis perspiciet illico, inter sacrificium hoc ejusdemque eventum, & præsentem parabolam maximam intercedere adfinitatem. Cainus vera fide destitutus, externis donariis Deum sibi conciliare satagens, emblema & typus esse potest quorumvis hypocritarum, qui, pietate ac interna sanctimonia

caſſi, externis operibus delectantur. Pari ratione Phariſæus hic tantis verborum ampullis opera externa virtutum & religionis in precibus ſuis coram Deo jactitat, in iisdem fiduciam omnem ac juſtitiæ ſuae argumentum reponens. Habel e contrario ſacrificio cruento fidem in futurum mundi ſoſpitatorem teſtatus, peccatorum ſuorum confeſſione edita, ſalutem a futuro ejusdem ſacrificio unice exſpectavit ac ſpe non fallaci praecepit. Sic pariter publicanus hic peccatorum mole preſſus, ad gratiam atque miſericordiam divinam in Chriſto manifeſtatam confugit; norat quippe contritos corde ac humiles propitium numen exaudire. Convenit pariter utriusque actionis exitus. Cain ſpe ſua prorſus excidit, nec donariis ſuis gratiam ſanctiſſimi numinis inire potuit. Habeli vero Deus igne ἐμφανοποιητῃ teſtimonium indubium perhibuit, ſacrificium ejus ſibi minus diſplicere Ebr. XI: 4. Preces Phariſæi Deo fuerunt abominationi, ſed publicani acceptæ, *adſcendit* enim *hic in domum ſuam juſtificatus.*

§. 2. *Occaſio* illius hæc erat, Chriſtus ſive tanquam cordium ſcrutator, ſive etiam ex externis actionibus ſuperbiam quorundam perſpexerat, exiſtimantium, ſe quia legis atque magiſtrorum præcepta curate ſectabantur, aliis juſtiores eſſe, eamque ob cauſſam eos, qui non ita ſolicite omnia illa obſervabant, contemnebant v. 9. Quas impotentis animi offucias tamquam typum ſpiritualis ſuperbiæ, quæ eccleſiam Dei futuris temporibus non parum labefactaret ac perturbaret, optimus Servator ſapientiſſime notat & perſtringit. Cum autem ſuperbia iſta nusquam clarius, quam quidem in Phariſæis, quibus publicani erant deſpicatiſſimi, animadverteretur, Chriſtus ab his argumentum ſermonis ſui mutuari voluit.

§. 3.

§. 3. *Argumentum* igitur eſt, Phariſæum atque publicanum precandi ergo templum adiiſſe, quorum ille merita ſua atque bona opera in precibus coram Deo exponit, certa fiducia ſuffultus, has preces ſuas exauditum iri. Quare etiam publicanum, remotius ſtantem, ſpernit & virtutes atque merita ſua recenſendo, ſe illi longe præfert. Publicanus vero peccatorum ſuorum conſcientia preſſus, demiſſo atque humili animo peccatorum remiſſionem ſerio precatus, teſtimonio impetratæ gratiæ lætus ac tranquillitate conſcientiæ circumvallatus diſceſſit. *Scopus* ſuperbiam atque elationem animi externis virtutum operibus innixam, in negotio religionis redarguere.

§. 4. Ut autem B. L. uno quaſi obtutu integram totius parabolæ ὑποτυπωσιν oculis ſuis ſubjicere poſſit, en œconomiam illius. Occurrunt in hac ipſa parabola

(א) *Occaſio*, quam ſubminiſtrarunt homines ſibi ipſis fidentes v. 9.

(ב) *Scopus*, redarguere ſuperbiam propriæ virtutis ac juſtitiæ operibus ſubnixam v. 9. 14.

(ג) *Parabola* ipſa V: 10. 13.

In qua notari meretur *duplex ſubjectum*, quorum quodque ſuis peculiaribus characteribus eſt inſignitum, & quidem

(א) *Phariſæus* precandi ergo ad templum contendens v. 10.

In cujus precibus obſervandus

(a) *Externus corporis habitus*, quæ eſt *ſtatio* v. 11.

(b) *Remotio* a publicano v. 11.

Preces ipſæ conſtituunt *gratiarum actionem*, cujus rationes ſunt petitæ partim ab officiis *legis moralis*, partim ab exercitio *legis cærimonialis*.

Prioris generis involvunt

(1) *Propriae ſanctitatis opinionem, ſe non eſſe ut reliquos homines* v. 11.

(2) *Contemtu proximi, non eſſe ut hunc publicanum* v. 11.

Poſterioris generis conſtituunt:

(α) *Jejunia*

(β) decimæ v. 12.

(β) *Publicanus*, in cujus precibus pariter notantur:

(a) *Habitus externus*, qui eſt

(1) *remotio* a Phariſæo & ſtatio in loco depreſſo.

(2) *animi modeſtia, non audebat oculos elevare ad cælos.*

(3) *percuſſio pectoris*, ſummæ triſtitiæ indicium v. 13.

(ב) *Conſequens* utriusque actionis, pro ratione perſonarum diverſum

(α) *publicanus juſtificabatur*

(β) *phariſaeus* non item v. 14.

Ratio conſequentis petita a providentia divina in adminiſtratione hujus univerſi & eccleſiæ conſpicua, qua *ſuperbos deprimit, humiles* vero *extollit.* vſ. 14.

§. 5. Ut autem in explicatione hujus parabolæ juſto ordine progrediamur, neceſſum erit omnino, ut perſonas, de quibus ſermo inſtituitur, nobis familiares reddamus, quibus cognitis, de utriusque actionibus exactius judicare licebit. Fuit autem horum hominum alter *Phariſaeus*, *publicanus* alter. Equidem a viris eruditiſſimis & origo vocis & vitæ genus ſatis ſtudioſe jamdum eſt evolutum, ut multa de illis differendo poſt Homerum Iliada ſcribere videri queamus, nec volupe eſt illorum ſcrinia compilare, tantum ea, quae no-

notatu maxime ſunt digna adducamus. Quod originem vocis ſpectat, in obſcuro non eſt, eam a voce Ebræa פרש non tamen eodem ab omnibus ſenſu, derivari. Sunt qui natales illius repetunt a פרש *explicare*, *interpretari*, quaſi hac ipſa denominatione ſignificarentur homines, qui egregia doctrina ac legum peritia inſtructi, libros divinos interpretarentur. Cui ſententiæ præluſiſſe, ſi non omnino originem dediſſe mihi videtur *Joſephus Gorionides*, qui memorabilem pericopam præſtantiſſimi Judæorum hiſtorici *Flavii Joſephi* Antiqu. L. XIII. c. XVIII. interpolavit, quam erudit: *Druſius* in ſuo de *Haſidæis* verſione latina non ſolum donavit, verum etiam ex parte eruditis notis adſperſit. Ubi nominis rationem redditurus inter alia ſic inquit, וישב המלך על דשולחן עם חכמי ישראל והמה הפרושים המפרשים את התורה *Rex* (Hyrcanus) *adſidebat menſae cum ſapientibus Iſraëlitarum, qui ipſi erant* PHARISÆI, LEGIS INTERPRETES. Quae ultima verba ἐξηγητεως ergo ſubjungit. Equidem non negamus, Phariſaeos ob inſignem, qua paſſim celebrantur, rerum divinarum notitiam plerumque docendi muneri admotos fuiſſe; ſed non omnes ſcripturarum interpretes erant Phariſaei, ex aliis etiam Judaeorum ſectis, vel, qui nulli apud illos haereſi addicti erant, ad id officium adlegebantur. Adhaec verbum פרש in conjugatione prima (unde haec forma deducta foret) ſemel tantum ſenſu *interpretandi* ac *explicandi* in ſcripturis divinis occurrit Lev. XXIV: 12. cujus verba לפרש להם Graecus interpres per τὸ διακριναι αὐτον, Chaldaeus עד דיתפרש להון convertunt. Frequentior illius, potiſſimum in Rabbinorum ſcriptis, in conjugatione tertia eſt uſus. Sed tum non פרושים, verum המפרשים dicendi. Praeterea forma פרוש apud Chaldaeos juxta ac Syros non *activam*, verum

passivam obtinet significationem, quare Chaldaei & Syri efferunt פרישין (quamquam interea non negamus, apud Aramaeos exempla formae Pehil prostare, quae *activam* significationem habeant.) Denique fœminarum Pharisaearum apud Magistros mentio injicitur, constat autem fœminis docendi munus, potissimum *ordinarium*, ex synagogae usu interdictum fuisse, quam consuetudinem imitatus Paullus pronuntiat: αἱ γυναικες ὑμων ἐν ταις ἐκκλησιαις σιγατωσαν-αἰσχρον γαρ ἐστιν γυναιξιν ἐν ἐκκλησιαις λαλειν. 1. Cor. XIV: 34. 35.

§. 6. Quare nulli quidem dubitamus, quin nomen hoc ab eodem illo verbo sed sensu *separandi* ac *segregandi* (aliam illius vocis acceptionem perstringit *Camero*) descendat, quo sensu in scriptura Ezech. XXXIV. 12. frequentissime in Chaldaicis interpretationibus ac magistrorum scriptis occurrit. Sic verba Mosis נזיר אחיו *Onkelosus* reddit פרישא דאחוהי i. e. ut *Jarchius* recte interpretatur: שובדל מאחיו *qui a fratribus suis est separatus.* Quae sententia non parum roboris ex Judaeorum consensu accipit & cum ipsorum vitæ genere adprime convenit. Sic *Baal Aruch Lightfooto* laudatus: פרוש הוא שפירש עצמו מכל טומאה ומן מאכל טמא ועם הארץ שאיבו מדקדק במאכל *Pharisaeus est, qui se ipsum separat ab omni immunditia & a cibo impuro & populo terrae, qui non est accuratus in cibo.* Hinc פרוש Graecis optime verti potest ἀφωρισμένος, qua eadem voce apostolus cum respectu ad antecedentem vitae statum utitur, de se ipso testans ἀφωρισμενος εἰς ἐυαγγελιον τȣ Θεȣ Rom. I: 1. Quod cum ante proprio motu se ipsum separasset a reliquo hominum genere ad certum vitae institutum, nunc vocatione divina segregatus esset ad ipsum verbi divini ministerium. Namque Pharisaei a reliqua populi turba legis divinae ac traditionum non aeque perita,

nec

nec in earundem observatione adeo accurata, & vitæ genere, & vestimentis se separabant. Cui sententiæ firmandæ *Buxtorfius*, *Drusius*, *Camero* verba *Kimchii* ad Zeph. I. 8. a *Ben Melech* pariter repetita huc adducunt: יש כפרשים אנשים שמראים עצמם פרושים וחסידים ולובשים מלבוש נכרי שלא כשאר העם כדי שיכירום בלבושיהם שהם פרושים ודרכיהם רעים *Sunt qui interpretantur de hominibus, qui sibi ipsis videntur esse* פרושים SEPARATI & חסידים SANCTI & *se induunt vestimento peregrino, a reliqui populi vestimentis distincto, ut agnoscant illos in vestimentis suis, quod sint* SEPARATI פרושים, *quorum tamen vitæ sunt malæ.* Equidem fateor plurima sunt, quæ in hac interpretatione Kimchiana urgere videntur, sermonem heic esse de Pharisæis; sed vero ut, quod res est, dicam, ultima hujus ἐξηγησεως verba sensum hunc mihi dubium reddunt. Viæ enim illæ malæ, quarum magister mentionem facit, vel sunt intelligendæ de ipsorum *doctrina*, (quam tamen illi, qui δευτερωσεις πατροπαραδοτους sectantur, observant) vel de ipsorum *operibus*, quae, saltim prudentiorum ex Pharisaeis, an umquam fuerint a Judaeorum doctoribus improbata, me hactenus latet. Judaei certe hodierni, eorundemque magistri Karaeis contradistincti, Pharisaeorum institutum imitantur, eorundemque vestigia legunt. Nec id demum a patrum aut avorum nostrorum memoria est repetendum, sed jamdum inde ab antiquissimis temporibus usu invaluit, quibus Pharisaeorum disciplina omnem Judaeorum cultum pervasit. Quod testimonio *Josephi* liquidum evadit: δι αὐτα, inquit, τοις δε δημοις πιθανοτατοι τυγχανουσι καὶ ὁποσα θειᾳ ἐυχων τε καὶ ἱερων ποιησεως ἐξηγησει τῃ ἐκεινων τυγχανουσι πρασσομενα. *Per hæc placita magnam sibi auctoritatem paraverunt apud populum & quidquid ad solem-*

nes precationes ac cultum divinum attinet, juxta horum interpretationem ac præscriptum solet fieri, Antiquit. L. XVII. c. 2. Quare, meo quidem judicio, פרושים & חסידים hic non tam designant Pharisaeos, sed generatim illos homines, qui certo vitae ac vestimentorum genere, sanctimoniae opinione inflati, a reliqua Judaeorum turba se separabant, quorum tamen vitae ratio re ipsa prava erat ac perversa. Ceterum negare non licet, Pharisaeos etiam externo habitu a reliqua Judaeorum turba se exemisse, quod non obscure ex Matth. XXIII. 5. colligere licet: hi non vel ipsi secundum *Epiphanii* traditionem γυναικικοις ἱματιοις *mulieribus palliolis*, quod *Spencero* probari videtur L. II. c. XVII. Sect. I. p. m. 373. fuerint usi. Quod si verum est, minus intercedo, quo, judice *Sulteto* Exerc. Evang. I. I: c. XXV. *mortalium stultissimi* habeantur.

§. 7. Sed e diverticulo in viam redeamus. E superioribus constat, Pharisæos a *separatione* dictos esse quoniam se reliquo populo eximebant, quem tamquam profanum abominabantur. Quod ita esse non solum ex magistrorum traditionibus liquet, verum etiam scriptores sacri dilucide testantur Matth. IX: 11. coll. Marc. II: 16. Luc. VII: 39. XV: 2. Jo. VII: 49. Sed tamen probe disquirendum est, num hoc nomine primitus fuerint insigniti, an vero illud ipsum cum temporis successu ipsis fuerit inditum. Ab improborum consortio ita abstinere, ne illorum facinoribus ad fœdam peccatorum turpitudinem abripiamur, probum est atque pium, illos vero negligere ac detestari, nulla in ipsis emendandis cura adhibita, injurium. Pharisæorum ortus haut dubie ab illo tempore arcessendus, quo res Judæorum non parum collapsæ, debilitatæque, & plures sæviente

An-

Antiocho Epiphane ad profanorum Deorum cultum deflexerunt, quibus immiſceri religioni ſibi duxerunt. Sed vero hic animi adfectus & ardor in ipſis paullatim deferbuit, ac luxata morum diſciplina, pietatisque exercitio in externorum rituum obſervationem commutato, etiam ab illis ſe ſejunxerunt, qui traditionum ac rituum ab ipſis præſcriptorum non ita obſervantes erant. Adhæc Phariſæi auram popularem quam maxime captabant, quippe teſte *Joſepho* Ant. L. XIII. c. XVIII. τοσαυτην ἐχυσι την ἰσχυν, παρα τῷ πληθει, ὡς καὶ κατα βασιλεως τι λεγοντες καὶ κατα ἀρχιερεως, ἐυθυς πιστευεσθαι. *tanta pollent potentia apud populum, ut, quamvis adverſus regem & pontificem aliquid dicant*, tamen fides ipſis habeatur. Quod non ignorans Alexander Alexandræ conjugi perſuaſit, ut Phariſæis, quos ſibi inimicos reddiderat, reconciliaretur, ſic fore, ut ſe mortuo tranquillum imperium poſſideret, cauſſatus: ipſos δυνασθαι πολυ παρα τοις Ιυδαιοις, βλαψαι τε μισυντας, καὶ φιλυς διακειμενυς ὠφελησαι. Μαλιστα γαρ πιστευεσθαι παρα τῳ πληθει περι ων ἀν καὶ φθονυντες, τι χαλεπον λεγυσιν *poſſe plurimum apud Judæos, ſive exoſum aliquem cupiant lædere, ſive amicum juvare. Maxime enim vulgus his fidem habere, etiamſi per invidiam de quopiam male loquantur.* C. XXIII. Quod ſi ita eſt, dubitaverim admodum, homines iſtos eo ſtultitiae eſſe prolapſos, ut inviſo hoc nomine voluerint illos a ſe animo abalienare, quos tamen cupiebant ſibi conjunctiſſimos. Ecquisnam amoris ſui adeo eſt prodigus, ut illum benevolentia & adfectu proſequatur, a quo ſe data opera negligi ac contemni animadvertit? Quare exiſtimem, nomen hoc ipſis primitus inditum fuiſſe a vulgo, ab ipſorum inſtituto alieno, ad invidiam conflandam, quod tamen moribus eorundem corruptis, cum ipſorum vitae ratione apprime convenit.

§. 8. Cognito jam Pharisaeo operae erit pretium, publicanum pernosse. Publicani τελωναι a τελω *vectigali* sive *administrando* sive *exigendo* sunt dicti. Qui quo honoris gradu apud Romanos fuerint, fusius demonstrat *Waserus* in de antiqu. num. Ebr. I: 1. c. XVIII. sc. primae ac praecipuae inter homines equestris ordinis fuere dignitatis, qui sive ipsi, sive per alios hoc munere defungebantur. Quod vel unico illo *Ciceronis* testimonio constare potest, *florem equitum Romanorum*, inquit, *ornamentum civitatis*, *Firmamentum reipubl.* publicanorum ordine contineri, quos ipsos etiam Orat. pro *lege Manil.* c. VII. *homines & honestissimos & ornatissimos* adpellat. Sed vero, quae est hominum φιλαργυρία & πλεονεξια, cum minus ita sint abstinentes, si rebus pecuniariis praeficiuntur, quin ultra debitum aliquid exigant, cum successu temporis factum est, ut auctoritas hujus ordinis apud Romanos admodum imminuta. Potissimum quando vel sordidissimis hominibus hoc officiorum genus certa pecuniae summa accepta elocaverunt, qui lucro inhiantes gravibus exactionibus cives expilaverunt. Tantum autem abfuit, ut apud Judaeos ullo honoris gradu fuerint, ut potius ceu σκυβαλα & propudia reipubl. vel gravissimis peccatoribus compositi, ac omnium odio fuerint expositi. Quo stigmate in ipsa historia evangelica passim inuruntur Matth. V; 47. IX: 10. 11. XVIII: 17. XXI: 31. 32. Luc. XV: 1. 2. Neque ad magisterii dignitatem, nec ad ullum honoris gradum, neque ad testimonium in judiciis dicendum, admittebantur, imo ethnicis similes habebantur. Equidem, quod *Tertulliano* visum est, gentiles revera fuisse, fidem non meretur; contrarium enim exemplis praesentis publicani, qui precum fundendarum ergo templum adiit, Matthaei

thaei atque Zachaei e teloniis ſuis ad fidem in Chriſtum evocatorum luculenter admodum probari poteſt. Fuere, quod externam religionis profeſſionem ſpectat, Judaei, quamquam omnino inficiari non poſſit, nonnunquam in provinciis etiam ab equitibus Romanis rem pecuniariam adminiſtratam fuiſſe. Odii, quo Judaei in illos flagrabant, non una cauſſa fuit. Republica Judaica a Cn. Pompejo ſubacta & poſtea imperante Auguſto in provinciae formam redacta, conſtituti ſunt, qui rem pecuniariam adminiſtrarent. A quibus hanc potentiam quidam Judaeorum certa pecuniae ſumma redemerunt, qui tribules ſuos variis exactionibus poſtea exagitaverunt; quare Joannes ab ipſis interrogatus, quid ſibi factu opus eſſet, prudenter admodum reſpondit: μηδεν πλεον παρα το διατεταγμενον υμιν πρασσετε Luc. III: 13. Quare internecinum fratrum odium in ſe concitaverunt. Judaeis libertati aſſuetis inviſa ſemper fuit aliena dominatio; quando igitur a popularibus ſuis expilabantur, hi in Romanorum ſocietatem ad ſe opprimendos deveniſſe exiſtimabantur. Grave eſt ac moleſtum a peregrino premi, ſed gravius longe a populari, cive, imo fratre, a quo jure conſanguinitatis & amicitiae bona quaeque exſpectare licet, adfligi.

§. 9. Hi igitur quos jam deſcripſimus, *adſcenderunt in templum*, quippe enim referente Luca: ανθρωποι δυο ανεβησαν εις το ιερον. Commodiſſime illud interpretari poſſumus de *ſacrorum communione*, nam cuicunque jus eſt adire templum, is eo ipſo profitetur, ſe communia ſacra, quae in illo ſecundum legem peraguntur, cum aliis ſectari. Hinc is, cui illud graviorum peccatorum cauſſa denegatur, αποσυναγωγος dicitur, *ſynagoga ſolemni excommunicationis formula excluſus*, quod *Jagelius* Ca-

Catech. Jud. p. m. 6. explicat יוצא מן הכלל Quo facto non licebat ipsi cum aliis communes preces fundere, nec dignus censebatur, qui cum illis sacris interesset. Quod ipsum clarius adparet ex ritu, quo Samaritani a Judaeis templo atque sacris exclusi fuisse dicuntur, quem *Abarbanel* in II. Reg. XVII: 34. 35. fol. 292. Col. 4. ex *Tanchuma* explicat: מה עשו עזרא וזרובבל ויהושוע בן זדוק קבצו כל קהל אל היכלה והביאו שלוש מאות כפרי תורה בידם והיו תוקעים והלוים משוררים ומזמרים ונדו והחרימו את הכותיים בשם המפורש חנכתב על הלוחות ובחרם ב"ת דין התחתין ובחרם ב"ת דין העליון שלא יאכל אדם מישראל כת כותי כאכו אולל פשר חזיר ואל נייר אדם מישראל כותי ואל יהא להם חלק בתחיית המתים וחלק ונחלה בישראל ושלחו את החרם אצל ישראל שבבבל והם הוסיפו עליו חרם על חרם *Quid fecerunt Esra, Serubabel & Josua filius Zadok? convocarunt in templo Dei omnem cœtum & introduxerunt trecentos tibicines, qui trecentos libros legis manibus suis tenebant & Levitæ buccinis clangebant, canebant, psallebantque & excommunicabant atque diris omnibus devovebant Cuthæos in nomine Dei sanctissimo, quod scriptum erat in tabulis. Et execrationis formula concepta fuit a synedrio inferiore & superiore his verbis: ne quis ex Israële cibum Cuthæi comederet,* (x) *si quis enim id faceret, perinde esset, ac si carnem suillam comederet. Et ne quis Israëlitarum ad Cuthaeum diverteret & ne sit ipsis pars in resurrectione mortuorum & portio atque possessio in Israële. Et miserunt exsecrationis formulam ad Israëlitas, qui in Babylone peregrinabantur, iidemque illi exsecrationem exsecrationi addiderunt.* Hactenus ille. Quæ *portio* sive *possessio*, quæ ipsis negatur inter Israëlitas, sine dubio intelligenda de possessione communium ipsi et-

(x) Inde lucem fœnerantur verba mulieris Samaritanæ Jo. IV. 9.

etenim Samaritani jam ſedes ſuas a multis retro annis confirmaverant in illis terris, quas rex Aſſar-Haddon ipſis adſignaverat. Quare cum poſt reditum Iſraëlitarum ex captivitate Babylonica Samaritani communia cum Judæis ſacra ſectari contenderent, cum iisdemque templum una ædificare, in quo animis conjunctis ſacris operarentur, ipſi judicio Serubabelis & procerum gentis Judææ repulſam tulerunt Eſr. IV: 2. Hunc autem ſenſum verbis his ſubeſſe patet ex illuſtribus vaticiniis Jeſ. II: 2. Zach. XIV: 16. Conſtat inter interpretes, in utroque loco agi de *gentibus ad communionem eccleſiae ſub* O. N. *adducendis*, quod quam vere factum ſit omnis loquitur hiſtoria. Ipſas autem ſedibus ſuis emotas Hieroſolymam petiiſſe, minus conſtat; quia ad ipſum nulla ratione fieri potuiſſe, facile reperiet, qui ſecum reputabit, gentes per totum terrarum orbem longe lateque diſperſas ac diffuſas, tantis locorum ſpatiis ſejunctas, urbem ſanctam, quæ ſub ipſis N. O. primordiis diruta eſt, adire non potuiſſe. Quare nulli dubitamus, quin per adſcenſum illum *communio ſacrorum*, *quibus* gentes *antea interdicebantur*, ſit intelligenda, eo ſenſu, ut gentes eadem poteſtate atque jure, quo Abrahamidæ, eadem doctrina, ſacramentis, ritibus, privilegiis atque beneficiis tranquillae & ſecurae frui poſſent. Dicuntur autem hi d o *adſcendiſſe*, eo quod qui templum monti Moriæ omnibus aliis eminentiori inaedificatum adibat, ex loco inferiori ad ſuperiorem pergere neceſſe habebat. In ipſum autem templum penetraſſe, nemo facile dixerit, cum ſua quibuscunque atria, ampla ſatis, pro diverſo ſanctitatis gradu adſignata eſſent. Non igitur dubium eſt, quin Phariſaeus in atrio Iſraëlitarum ſubſtiterit, an vero publicano eo usque pergere licuerit, non liquet. Vero autem eſt ſimile,

mile, quae conjectura est *Grotii*, Pharisaeum procul a publicano tamquam impuro stetisse, eo quod tum temporis moris fuerit inter Judaeos, ut publicani atrium gentilium occuparent. Quod ipsum etiam ex historia evangelica non obscure liquet, publicanos eodem ordine, quo gentiles, habitos fuisse. Verum sit ita, hoc tamen hypothesi superius explicatae minus obest. Res non ex animo atque adfectu, quo tum temporis Pharisaei publicanos prosequebantur, quam quidem ex jure atque potestate disceptanda est. Expilaverint Judaeos publicani exactionibus injustis atque vectigalibus, non tamen idcirco jure suo excidebant, quamdiu sacris excluſi non erant. Erant quippe Abrahamo sacri, quam ob rem quod ad externam cultus professionem, eadem sacra cum Judaeis reliquis sectari poterant: quemadmodum profanus atque perditus Israëlita jure suo minus excidebat, T. C. quod commune omnibus bonum erat sub O. V. possidendi. Quamvis autem templum ipsum, quod nefas erat, non sint ingressi, dicuntur tamen εἰς τὸ ἱερον adscendisse, eo quod id omne spatium, quod templo proxime adjacebat, ἱερον adpellabatur. Vid. Matth. XXI: 12. Constat autem pecudes sacrificiis destinatas & siclos, quibus victimae redimebantur, vel qui pro Israëlitis solvebantur, in atriis templo proxime adjacentibus commutari solitos fuisse.

§. 10. Adscenderunt autem in templum precandi ergo, quod qui preces suas fundere contendit, Deum ipsum praesentem alloquitur, quem novit omnium suarum necessitatum optime esse conscium; jam autem tum temporis adhuc censebatur Deus templum praesens adesse, cujus symbolum externum operculo arcae quondam incubuerat. Quare qui Deo praesenti preces suas commendatas

tas volebat, hunc templum adire oportebat. Vide Jo. IV: 21. Quamquam enim templo nondum exstructo, cuique integrum erat, preces suas fundere, ubicunque lubitum esset; tamen templo jam jam constituto, tamquam ordinariae sacrorum sedi adligabantur, saltim precans faciem suam templo obvertere tenebatur I. Reg. VIII: 38. 39. Dan. VI: 10. Matth. XXI: 13.

§. 11. Proximum jam est ut & habitum & preces utriusque consideremus. Pharisæi gestus, quibus se ad precandum componebat, ita exprimit Lucas: σταθεις προς ἑαυτον ταυτα προσηυχετο. Cl. de *Dieu* III. *Grotium* secutus (y) verba προς ἑαυτον non refert ad σταθεις, sed ad προσηυχετο, præterea nixus auctoritate quorundam scripturæ locorum verba προς ἑαυτὸν non reddit *seorsim* vel *separatim*, sed potius *apud se ipsum*, vel *in se ipso*. Quare verbis evangelistæ hunc aptat sensum: *Pharisæus ille stabat apud se*, i. e. *totus in se ipsum versus, sibi ipsi tantum intentus & nihil nisi se ipsum spectans*. Verum de quo dubitat vir doctissimus, an voces καθ' ἑαυτὸν & πρὸς ἑαυτον idem significent, nescio num solida subsit ratio; nam quod Vigerus (z) bene monet, voces καθ' ἑαυτον, ἐφ' ἑαυτον & προς ἑαυτον eundem sensum fundunt. Verba autem καθ' ἑαυτον (quæ lectio etiam in nonnullis codicibus occurrit) & apud scriptores profanos & Alexandrinum interpretem sensu illo ocurrere, a viris doctis satis superque est probatum. (a) Præterea interpretatio ista Pharisæorum institutis non omnino convenit, namque illi cultui interno non

(y) Hanc ipsam sententiam defendunt *Pricæus* & *Boisius* ad h. l.

(z) De idiot. Gr. lingu. Cap. IX. Sect. V. §. 4. p. 453. edit. Lugd.

(a) Vid. *Camero* & *Jac. Capellus* ad h. l.

ita erant intenti, ut, rebus externis missis ac neglectis, intra se ac mentis suæ penetralia recesserint, numenque supremum solo spiritu adoraverint. Adversatur huic sane disertum Christi testimonium, *omnia opera*, inquit, *faciunt*, *ut videantur ab hominibus* Matth. XXIII: 5. seqq. Denique hunc hominem non ita sibi intentum fuisse, ut non simul ea, quae extra se gerebantur, spectaverit, luculenter inde adparet, quod publicanum a se aliquantulum remotum, non solum animadvertit, verum etiam ipsius actiones acriter perstrinxit. Quibus rationibus permoti, verba ita convertimus, *stans seorsim ita precabatur*, quem sensum optime expressit *Syrus*: & *Pharisæus ille stabat* ܒܝܢܘܗܝ ܠܝܦܫܗ *seorsim* & *hæc precabatur*. Namque Pharisaei sanctitatis ac justitiae opinione inflati gentilibus ac profanis peccatoribus non facile immiscebantur, ne quid impuri ex illorum commercio contraherent; quare mirandum non est, si Pharisaeus seorsim steterit, ne quid cum publicano impuro peccatore commune habere videretur.

§. 12. Haec ad ῥησιν dicta sufficiant. Sensum quod spectat, magistri observant, nemini integrum fuisse in templo sedere; quamobrem *Maimonides* Tephilla ubircat Cohanim c. V. tradit: אין מתפלל אלא מעומד *nemo rite nisi stans precatur*. Inter proprietates sacerdotis, sacris legitime functuri, censebatur illud, *ne intra sacra consideret*. *Maim. Biath Hammikd*: c. IX. *nam* אין עבודה אלא מעומד שנאמר לעמוד לשרת וכל העובד והוא יושב חלל ועבודתו פסולה *cultus nonnisi stando peragi debet*, *quemadmodum dicitur*: & *stet ad ministrandum* Deut. XVIII: 5. & quisquis *sedens cultui divino vacat profanus est* & *cultus ipsius profanus*. Quem in finem etiam magistri tradunt, templo adfuisse viros sta-

to-

tionarios אנשי המעמד inde a prophetarum temporibus repetendos. Cum enim illi, qui in templo Hieroſolymitano ſacra parare volebant, locorum intervallo disjuncti, adeſſe non poſſent, minus a toto populo in ſacrificiis jugibus fieri poſſet, delecti ſunt, qui horum vicem ſupplerent. Horum erat, pecudi mactandae manus imponere, peccata confiteri ac alia munia ſacra illorum loco obire, quorum perſonas ſiſtebant, in viginti quatuor ordines diviſi. Ut autem aliae divini cultus partes, quae maxime ritus ac legem in placitis ſpectabant, ſtando peragebantur, ſic multo magis excellentior illius pars, nempe precum oblatio, ſtando peragenda, juſtam numinis venerationem ac precantis humilitatem teſtabatur. Hinc eſt quod verbum hoc עמד nonnunquam per *precari* ab antiquis interpretibus convertatur, ſic *Onkeloſus* verba Moſis Gen. XIX: 27. ita transfert: ואקדם אברהם בצפרא לאתרא דמשמש תמן בצלי קדם *properavit Abraham mane ad locum illum, ut ibi miniſtraret precibus coram Deo* Conf. Gen. XVIII: 22. Nec injuria, namque hic ritus ab antiquiſſimis retro temporibus a piis probisque Iſraëlitarum ſedulo eſt obſervatus, quod conſtat ex II. Paral. VII. 6. XX: 13. Jeſ. XLIX: 7. Eo autem habitus orantis clariſſime indicatur, namque *primo ſtare* dicuntur illi, qui *coram viro illuſtri ac dignitate maxime conſpicuo verba ſunt facturi Eſth.* VIII: 4. Sunt autem preces noſtræ nihil niſi ſermo quidam, quem cum ſummo Deo miſcemus Pſ. CIV: 34. Cui domino ac regi totius univerſi cum res quævis creatæ adſurgant; quidni etiam illi, qui ſive gratiam illius expetunt, ſive mala deprecantur, ſive denique pro acceptis beneficiis gratias perſolvunt, hoc honoris genus exhibeant. *Secundo* ſtare illorum eſt, qui *miniſtrant* Ez. VIII: 11. Zach. III:

1. coll. Deut. X : 8. In precibus ſane edimus confeſſionem humillimæ ſervitutis, qua Deo creatori ac redemtori noſtro ſumus conſtricti, confitemur, nos nihil quidquam quod ad vitam hanc præſentem, ſive vitam ſpiritualem pertineat, ex nobis ipſis habere, ipſum eſſe largiſſimum rerum ſuarum diribitorem. Quando igitur Phariſæus ille ſtetit, modeſte quidem ac humiliter ſe compoſuit, ut cum Deo colloqueretur, cui peccata ſua debuiſſet confiteri, illiusque gratiam exorare, ac ſe ſervum humillimum illi addicere. Debuiſſet fateri, non amplius ſe peccato & carnis concupiſcentiis operaturum, ſed unice Deo ejusque gloriæ ſerviturum.

§. 13. Sed vero an Phariſæi preces ita fuerint comparatæ, mox adparebit. Illæ commodiſſime in duo membra diſpeſci poſſunt, quorum *prius* digitum intendit in illorum operum obſervationem, quæ lex cordi inſcripta ab homine poſtulat, *poſterius* rituum externorum exercitium reſpicit. Has autem minus intelligemus, niſi in Phariſæorum doctrinam de gratia divina auxiliatrice, eorundemque vitæ inſtitutum curatius inquiſiverimus. Quod igitur primum attinet, luculenter oppido conſtat, Phariſæos non omne omnino gratiæ divinæ auxilium excluſiſſe, quædam viribus propriis ac libero arbitrio adſcripſerunt, quædam auxilio divino reliquerunt. Ita *Joſephus* illorum ſententiam exponit: τινα καὶ ȣ̓ παντα της εἱμαρμενης εἰναι λεγȣσιν ἔργον τινα δε ἐφ' ἑαυτοῖς ὑπαρχειν συμβαινειν τε καὶ ȣ̓ γινεσθαι *quædam non omnia fato adſcribenda eſſe dicunt; quædam etiam in ſuo arbitrio poſita eſſe, ut fiant, vel non fiant*, Antiq. L. XIII. c. IX. Clarius de bell. Jud. L. II. c. VI. εἱμαρμενη τε καὶ Θεῳ προσαπτȣσι παντα. Καὶ το μεν πραττειν τα δικαια, καὶ μη κατα το πλειστον ἐπι τοις ἀνθρωποις κεισθαι, βοηθειν δε

εἰς

εἰς ἑκαστον την εἱμαρμενην, *fato ac Deo tribuunt omnia & quidem actionem juſti atque injuſti in hominum poteſtate eſſe, ſed tamen ad unamquamque rem juvare fatum.* Quæ ſententia inde procul dubio ortum traxit, quod Deus legum & moralium & cærimonialium obſervationem, etiam ſub ſpe præmii, ab Iſraëlitis requiſivit, quibus tamen ſpiritum ſuum minus promiſit, cujus gratia debitum his obſequium præſtare poſſent. Quare non minus antiqui iſti Phariſæi, quam recentiores etiam Judæorum magiſtri hanc ſententiam defendunt. Unus inſtar omnium ſit doctiſſimus *Menaſſe Ben Iſraël*, qui adſeverare nullus dubitat: *Deum diſpoſuiſſe ita homines, ut ſalus ab eorum voluntate dependeat; nec adgnoſcere gratiam, niſi adjuvantem & ad hoc utilem, ut ubi* HOMO COEPERIT DEUS FINIAT. Quare non niſi duos auxilii divini in homine gradus adgnoſcit, *primum, cum Deus hominem, qui opus bonum ac pium orſus eſt, adjuvat, ipſique manum porrigit, ut inceptum abſolvat. Secundum, cum Deus bonum opus facere volenti, plurimas occaſiones offert* de fragil. hum. P. II. §. 14. Cum igitur ipſi tantum virium extra gratiam divinam humano arbitrio adſcripſerint, mirandum non eſt, ſalutem ſuam non miſericordiæ divinæ acceptam tuliſſe, ſed maxima ex parte meritis ſuis attribuiſſe. Quam ob rem Phariſæus hic equidem gratias agit Deo, quod ſe graviſſimis peccatis non commacularit, ſimul vero in eo gratiæ ſuæ argumentum collocat, & ſe hac ſua ſanctimonia aliis præſtare arbitratur.

§. 14. Quod jam prius membrum precum Phariſæi noſtri ſpectat, his verbis continetur: οὐκ εἰμι ὡσπερ οἱ λοιποι των ἀνθρωπων, ἁρπαγες, ἀδικοι, μοιχοι, ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελωνης. Locutio illa ὡσπερ οἱ λοιποι non infrequens eſt in ſcripturis. Sic Paulus οὐ

ἡμεῖς ἐσμεν, inquit, ὡς οἱ πολλοι 2. Cor. II: 17. ἵνα μὴ λυπηθῶ καὶ οἱ λοιποι 1. Theſſ. IV: 13. Utuntur autem ſcriptores ſacri hac ἐρησει, quotiescunque res quasdam inter ſe componunt ac aliquam reliquorum numero eximunt. Proin Phariſæus ſe omnino reliquis hominibus, quos abjecto nomine עם הארץ adpellabant, eximit. Cauſſam hujus ſui inſtituti mox ſubdit, quod ſint homines ἅρπαγες, qui per injuriam ac violentiam aliis ſua eripiunt. Matth. VII: 15. quo ſenſu ab ἀδικοις diſtinguuntur. Sunt enim, qui fictis cauſſis innocentes opprimunt, quibus μοιχοι, adulteri junguntur. Licet autem ab his diſtinguat Phariſæus publicanum, iſtiusmodi tamen in reliquis vitia notat, quæ vel maxime in publicanis animadvertebantur. Fuiſſe enim illos homines, qui aliis tam vi aperta, quam variis fraudibus ac dolis ſuum eripuerint, ex hiſtoria evangelica ſatis conſtat; nec dubitandum, fuiſſe inter illos, qui voluptatibus carnalibus indulſerint, quare τελωναι καὶ αἱ πορναι a Chriſto conjunguntur Matth. XXI: 31. 32. Phariſæus autem recenſendo graviſſimos peccatores, procul dubio reſpexit leges divinas, quibus hæc peccata excluduntur; non equidem quod ad internum & ſpiritualem illarum ſenſum, ſed ſecundum το ἐξωθεν, quorum explicandi rationem Chriſtus perſtringit Matth. V. Quoniam igitur opus externum a lege veritum non commiſiſſet, quod tamen ab aliis fieri videbat, exiſtimat ſe illis præſtare. Sed vero ut, quod res eſt, dicamus, ſtultitia ac iniquitas Phariſæi ex precibus illis ubique elucet. Parum admodum ille gloriari habet, qui peſſimis ac graviſſimis peccatoribus præſtat; ut enim ſanctitatis, ſic pariter peccati ejusdemque enormitatis ſui ſunt gradus. Qui non eſt ſicut reliqui homines peccatores, non illico eſt juſtus atque ſanctus. Facile quidem ex iis, quæ

ante dicta ſunt, in precum ſenſum licet penetrare, alienum ſc. ſe eſſe ab atrocibus illis criminibus, quibus alii ſe contaminarent .Sed vero annon æque graviter pravis ac perverſis cogitationibus & item aliis peccatis, quæ ſub his gravioribus comprehenduntur, peccaſſe poterat? Et quæ inhumanitas alios omnes graviſſimis peccatis involvere, in eosdemque quaſi vindictam divinam devocare, ſe vero integrum ac peccati expertem declarare. Iniquum denique eſt, his ab ipſo publicanum illum accenſeri, cujus in templo præſentia precandi ergo ſuſpicionem movere poterat, ipſum jamdum converſum eſſe, ſaltim converſionis ſtudio templum adiiſſe.

§. 15. Vidimus jam gloriationem Phariſæi operibus, quæ lex moralis præſcribit, innixam, ſequitur ut etiam illam precum partem expendamus, quæ legem cærimonialem reſpicit. Hanc illis deſcribit verbis: νηστευω δις τ σαββατ. Judæi præter ſueta jejunia ex decreto ſanctioris ſenatus alia ſubierunt, quotiescumque terram calamitas aliqua premebat. Sic ſi pluvia opportuno tempore non demitteretur, hoſtis terram adfligeret, peſtis vel alia quædam contagio ſerperet, aut etiam alia infortunia imminerent, ſynedrium jejunia decernebat. Erat autem cum iſtis jejuniis ita comparatum, ut non omni omnino cibo abſtinerent, excepto jejunio celebrando in die expiationum ſolemni, quo plane abſtinere debebant ab omni cibo atque rebus, quæ ad delectationem, ſive voluptatem facere poterant, Joma c. VIII. m. 1. אוכלין ושותין משחשיכה ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש מטה *licitum erat ipſis edere & bibere noctu, operari, ſe lavare, inungere, ſandalia induere, concubituque lecti defungi.* Taan. c. I. §. 4. Poterant quippe nocte, quæ diem jejunio

destinatum sequebatur, libere edere ac largiter bibere, quod liquet ex Glossa *Maimonidis*: בכל מקום שאומר לך אוכלין משחשיכה מותר לאכול עד שיעלה עמוד השחר אלא אם ישן לפי שאין מותר לאכול ולשתות אחר שישן בשום פנים באיזה תענית שהיה, *ubicunque* dicitur, *comedunt ex quo tenebræ obviuntur, censetur fas esse, edere usque ad ortum auroræ, nisi sopor gravis hominem invaserit; neque enim licitum est, edere & bibere post soporem gravem ullo modo, in quocumque id fuerit jejunio.* Quod si vero calamitas atque infortunium adhuc levius esset, adeo ut totum cœtum jejuniis onerare e re sua non fore arbitrarentur, delecti sunt היחידים *viri sapientes* Taan. c. I. §. 5. qui iisdem nomine totius ecclesiæ fungebantur. Inciepiebant vero jejunare inde a die hebdomadis *secundo* & *quinto*, quod liquet ex Taan. c. II. §. 9. אין נותנין תענית על הצבור בתחילה בחמישי שלא להפקיע השערים אלא שלא תעניות הראשונות שני וחמישי ושני ושלוש שניות שני וחמישי *cum jejunia* primum *indicunt seniores, initium eorum ad hebdomadis diem quintum non ponunt, ne pretia rerum ad victum necessariarum augerentur, sed tria jejunia prima sic celebrari jubent, ut initium capiant secundo die hebdomadis, jejunia secunda quinto, secundo & quinto hebdomadum diebus servanda mandant.* Exiltimamus igitur hunc Pharisæum, quando bis septimana jejunavit, die *secundo & quinto* a cibo abstinuisse; an vero nomine totius cœtus jejuniis suis defunctus fuerit, num secus, non omnino liquet. Probabile vero est, illa proprio motu ac libera mentis suæ latione in se suscepisse; quod si enim populi vice obiisset, nulla videtur ratio, quare in iis materiam, sive argumentum justitiæ suæ in precibus ad Deum fusis fundare potuerit.

§. 16. A jejuniis ad decimas pergit: ἀποδεκατω

πως

πάντα ἐσα κτῶμαι. Deum olim populo ſuo in emolumentum atque ſuſtentationem ſacerdotum decimas injunxiſſe ex legum tabulis elucet. Fuerunt autem illæ non unius generis, aliæ, quas de frugibus terræ Levitis ſolvebant, unde ipſi cum familiis ſuis alerentur Lev. XXVII, 30. Deus quippe nullum ipſis peculium in Canaane adſignaverat Num. XVIII. 21. 24. Sed vero ex iis, quæ Levitis cedebant, decimæ dabantur ſacerdotibus, opimæ ac ſelectiſſimæ Num. XVIII. 26-32. Ab his autem diſtinctae erant aliæ, decimæ ſecundæ adpellatæ, quas, prioribus exhibitis, ſeparabant, quæ anno quolibet tertio in uſum pauperum, orphanorum ac peregrinorum cedebant Deut. XVI. 22. 29. Dabantur autem decimæ ex omnibus illis rebus, quæ eſui erant, quod ex locis excitatis clariſſime liquet. Magiſtrorum regula his concepta eſt verbis: כל שהוא אוכל ונשמר ונדוליו מן הארץ חייב במעשלות *quidquid in eſcam cedit & cuſtoditur & incrementum habet e terra, decimationi ſubeſt.* Quam ſequitur altera illa: כל שתחילתו אוכל וסופו אוכל אף על פי שהוא שומרו להוסיף אוכל חייב קשון ונדול וכל שאין תחילתו אוכל אבל סופו אוכל אינו חייב עד שיעשה אוכל *quidquid ab initio & in fine etiam eſui idoneum eſt, quamtumvis ſervari ſolet, ut eſca incrementum capiat, illud tenetur & dum parvum eſt & cum grande evaſit. Quod autem ab initio edule non eſt, tandem vero in eſcam cedit, id non tenetur, donec eſui idoneum fiat*, de decim. c. I. m. I. Hinc omnia illa ſemina excipiebant, quorum fructus comedi non poterant, quippe זרעוני ננרת שאינן נאכלין פטורין מן המעשרות *ſemina hortenſia, quæ non comeduntur, libera ſunt a decimis* de decim. c. V. m. 8. Hoc præceptum de decimis dum Iſraëlitis impoſuit numen demonſtravit ſe bonorum omnium fontem liberum populi ſui rectorem, divitia-

rumque ſuarum benigniſſimum diribitorem eſſe. Admonuit ipſos ſui officii, ut beneficia largiſſima manu conceſſa ſibi referrent accepta, eosdemque ſuis refocillarent opibus, quos proximioris acceſſionis amicos atque adminiſtros ſibi adjunxerat. Exemplum hoc Judæorum ex parte imitatas fuiſſe gentes, ex iis conſtat, quæ *Spencerus* de leg. ritual. Ebr. L. III. cap. X. Sect. I. p. m. 95. 96. in medium profert. Inde omnino fluxiſſe videtur lex, Athenis pervulgata admodum, qua plectebantur illi, *qui in rempubl injurii exiſtebant, in carcerem detrudendi, decima bonorum publicatorum parte Minervæ adſignata.* Legem hanc *Xenophon* victuris commiſit chartis: Ἐαν καταγνωσθῃ ἀδικειν, ἀποθανοντα ἐς το βαραθρον ἐμβληθηναι, τα δε χρήματα αὐτω δημευθηναι καὶ της Θεοῦ ἐπιδεκατευειναι Hiſt. Græc. L. I. p. m. 251. Cum igitur lex illa de decimandis terræ frugibus cujuscunque generis Iſraëlitas obſtringeret, quid cauſſæ, quod Phariſæus hic juſtitiæ fundamentum atque materiam in illis ponat. Si fecit, quod lex poſtulavit, nullum certe meritum inde ſibi paraverat. Præterea oratio ipſius intolerabilem ſapit ſuperbiam, ἀποδεκαλω, inquiens παντα ὁσα κτωμαι; cum tamen pecudum tantum atque frugum terræ in decimis ratio haberetur. Novimus equidem Phariſæos in decimandis terrae oleribus ad ſuperſtitionem usque ſolicitos fuiſſe, quorum ſtudium Chriſtus non tam improbat, quam perverſos iſtorum mores perſtringit Matth. XXIII. 23. Sed vero ne ſic quidem Phariſæus noſter a ſuperbia abſolvi poteſt, quippe enim ex ſententia Q. *Elieſeris*: השבת מתעשרת זרע ורק ירק *decimatur anethi ſemen, herba & flores* dec. cap. IV. §. 5. Quotquot autem Judæorum ſacra ſectabantur, legi Moſis non minus ac traditionibus πατρικοπαραδοτοις obſequium præſtare tenebantur

bantur. Quidquid alii dicant, Phariſæum hunc decimas de illis rebus exhibuiſſe, quas tamen ſcriptura exemit, exiſtimem tamen ipſum id omne accuratiſſime præſtitiſſe, quod lex & ſapientum decreta poſtulabant. Reſpicere enim hæc verba mihi videntur preces, quas in oblatione decimarum fudiſſe dicuntur: לא עברתי ממצותיך ולא הפרשתי ממין על מינו ולא מן התלוש על המחובר על התלוש ולא מן החדש על הישן ולא מן הישן על החדש ולא שכחתי מלברכן ולא זכיר שמיך עלין *Non transgreſſus ſum præcepta tua, non ſeparavi de una ſpecie pro ea, quæ erat alius ſpeciei, neque de evulſo pro eo, quod terræ adhæret, neque vice verſa, neque de novo pro veteri, neque de veteri pro novo, neque oblitus ſum, non oblitus ſum benedicere & memorare nomen tuum* de decim. c. V. §. II. Vel verba hominis ita ſunt accipienda, eum in iis etiam caſibus operoſum exſtitiſſe, quos tamen ipſi magiſtri exceperant. Quamquam equidem cuiquam videri poſſet, majus ſibi meritum parare illum, qui plus præſtat, quam a lege poſtulatur; tamen in omni legis opere animus vel maxime eſt reſpiciendus. Eo animo largius ſolviſſe Phariſæos decimas, ut obſequium legi præſtarent, ut neceſſitatibus Levitarum ac adflictorum hominum ſuccurrerent, ut credam, a me impetrare non poſſum, qui ſciam, eo demum fine ab iſtiusmodi hominibus decimas ſolutas eſſe, ut majores atque ampliores divitias a benignitate divina in ſe derivarent. Clara hæc ſunt atque liquida, ex illis *Akibæ* verbis: מעשרות סייג לעושר *decimæ ſunt ſepimentum divitiarum*, quæ ex mente *Bartenoræ* ita ſunt accipienda מעשרות סייגלעושר עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר *decimæ ſunt ſepimentum divitiarum, decimando decimabis* (Deut. XIV. 22.) *decimas perſolves, ut* (per paronomaſiam) *diteſcas* Pirke Abot cap. III. §. 13. §. 17.

§. 17. Conſideratis jam Phariſaei precibus, proximum eſt, ut ad preces publicani accedamus, cujus animi & corporis habitus ab illo Phariſaei longe fuit diverſus. Ita enim ſcriptor ſacer: καὶ ὁ τελωνης, inquit, μακροθεν ἑστως. Quamvis vox μακροθεν prima ac propria ſua ſignificatione longitudinem ſpatii deſignet, non tamen impedit, quo minus pro rationibus, quae textum circumſtant, locum profundum ab editiori diſſitum ſpeciatim ſignificare poſſit. Quippe enim non ſolum longinquum eſt id, quod in planitie, verum etiam quod in profunditate a nobis diſtat. Quam adſertionem firmare poſſunt verba Chriſti Luc. XVI: 23. ubi de divite ſacer ſcriptor dicit: καὶ ἐν τῳ ἀδῃ ἐπαρας τας ὀφθαλμας αὐτω, ὑπαρχων ἐν βασανοις, ὁρα τον Αβρααμ ἀπο μακροθεν, καὶ Λαζαρον ἐν τοις κολποις αὐτω. Jam vero ἀδης, communi veteris eccleſiae doctrina locus quidam ſubterraneus atque depreſſus eſſe ſtatuitur; ſinus e contrario Abrahae locus conſummandorum beatorum np. tertium cœlum. Adhaec qui oculos ſuos elevat, non tam ad *longinqua*, nec *humilia*, ſed *ſublimia* atque *elata* convertit. Exiſtimo igitur Phariſaeum loco editiori, a publicano aliquantum remoto ſtetiſſe, eundemque de alto deſpexiſſe: publicanum contra, quo animi modeſtiam atque abnegationem ſui teſtaretur loco depreſſo atque humili conſtitiſſe. Namque pro ritu Judaeis ſueto, qui ex animo precabantur, locum depreſſum eligere ſolebant, ea ſpe freti fore, ut Deus, qui ad humiles reſpicit, ſe exaudiret. Hinc in ſupplicationibus atque jejuniis publicis מורידין לפני התיבה זקן *deſcendere faciunt ante arcam ſenem* Taan: cap. II. §. 2. Quod clarius explicant Gemariſtae: ואמר רבי יוסי בר חנינא: משום ראבי אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך ויתפלל לפי שאין גבהות לפני המקום שנאמר ממעמקים קראתיך

ה׳

ה' תנא לא יעמוד אדם לא על גבי כסא ולא על שרפרף ולא במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך ויתפלל לפי שאין נבהות לפני המקום שנאמר ממעמקים קראתיך ה'. *Dixit* R. *Jose filius* R. *Chanina auctoritate* R. *Elieseris filii Jose: non stabit homo oraturus in loco sublimi, verum in humili; quoniam non est sublimitas ulla coram Deo dicitur que* (Pſ. cxxx.) ex profunditatibus te invoco Domine. *Habetur etiam hujusmodi de hac re traditio: non consistet homo precaturus in throno, neque in scabello pedum, neque in loco alto, sed in loco depresso, ibique orabit, siquidem nulla celsitudo est in oculis Dei, dicitur enim:* ex profunditatibus invoco te Domine.

§. 18. Quod quam arcte congruat cum tota orationis serie, docent ea quæ sequuntur: οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τὰς ὀφθαλμὰς ἐπᾶραι. Quæ verba ita verto: *ne quidem oculos tollere voluit.* Sensus est, tantum abfuit, ut palmas in cœlum tollere sustinuerit, ut ne quidem oculos elevare voluerit. Hoc autem gestu passim indicatur *mœror animi*, *pudor* ac *mens male sibi conscia.* Hinc *Dido*, quod spe tentati cum Ænea connubii se frustrari videbat, mœrore & ægritudine animi pene confecta, *cœli convexa tueri* noluit Virgil. Æneid. L. IV. vs. 451. Quod adhuc clarius liquet ex eo:

Æneas mœsto defixus lumina vultu
Ingreditur linquens antrum. Æneid. L. VI. v. 176. 177.

Pudorem vero suum simul ac tristitiam testatur Andromache, quando Æneas ipsam adversa fortuna conflictantem convenit,

dejecit vultum & demissa voce locuta est.
L. III. v. 320.

Quam ob rem etiam quod Cl. *Lightfootus* ex *Maimonide* in Tephilla c. V. notat, *orans velet caput suum & spectet deorsum* & Peah cap. V. *discipulus sapientum* מסתכל למטה *spectet deorsum, cum stat*

ſtat orans. Cujus rei rationem hanc dat *Jarchius hominis oculi in terram fixi ſunt, dum per preces miſericordiam Dei implorat.* Unde haut obſcure colligere licet, qui fuerit habitus publicani orantis, nempe capite verſus terram demiſſo ac inclinato eſt precatus; ita ut ne quidem oculos verſus cœlum elevarit. Duplex etenim in ſupplicationibus fere obtinuit precantium ritus, vel ut *quis pronus humi procumberet expanſis pedibus manibusque*, qui dicitur השתחויה vel ut quis *precans caput terram verſus inclinaret, demitteretque*, qui dicitur קידה. Prior in profundiſſimis humiliationibus ac nonniſi ab hominibus ſanctiſſimis adhibebatur; poſterior vero magis uſitatus erat. Noluit igitur publicanus ad cœlos lumina tollere, hoc ipſo ſignificans (1) ſe graviſſimis peccatis pollutum, fulgorem majeſtatis divinæ ferre non poſſe. Sic Seraphim puriſſimi ſpiritus, qui ſolio gloriæ, quod Jeſaiæ in divina viſione monſtrabatur, ſupereminebant, duabus alis ſe tegebant, ne ſc. oculi ſui, ut ita loquar, fulgore majeſtatis divinæ præſtringerentur, vel etiam debilitas, impotentia, quin, liceat ita loqui, ſordes ſuæ in conſpectum Jehovæ ſanctiſſimi pervenirent c. VI. 2. Nam qui filius, qui patris juſſa temere atque præfracte ſprevit, qui ſervus dominum, cujus mandata improbe neglexit, ſerena fronte ac vultu imperterrito adſpiciat? Optime ſane *Clemens* Romanus: Ὁ ἀγαθος ἐργατης μετα παῤῥησιας λαμβανει τον ἀρτον τυ ἐργυ αὐτυ. ὁ ναθρος καὶ ἀνειμενος, ὐκ ἀυτοφθαλμει τῳ ἐργοπυρεκτῃ ἀυτυ ep. I. ad Cor. p. m. 78. (2) Teſtabatur, conſcientiam ſcelerum atque criminum ſuorum gravitate perturbari. Quoniam igitur peccata ſua adgnoſcebat, ob illorum magnitudinem gravi triſtitia adficiebatur; pœnamque certo conſecuturam animo præſentiebat, præſentiam Dei judicis horre-

rebat, nec ipſum animo æquo adſpicere poterat. (3) Eodem ſignificavit, hactenus ſe non cœleſtia, ſed terreſtria quæſiviſſe, ſpes ſuas omnes atque deſideria rerum hujus mundi uſu atque fructu terminata, ſpem futurae & melioris vitae abnegaſſe, dignum proinde, qui cum brutis animantibus, quorum oculi terram unice ſpectant, intereat.

§. 19. Longe graviorem autem, quin imo profundiſſimum dolorem demonſtrabat pectoris percuſſio: ἀλλ' ἐτυπτεν εἰς το ςηθος ἀυτε. Phraſis petita eſt a more lugentium, qui, quo profundiſſimum, quem fovebant, dolorem teſtarentur, pectus ferire ſolebant; ita enim Virgil. Æn. l. I.

Suppliciter triſtes & tunſæ pectora palmis.

l. IV. v. 588. 589.

Terque quaterque manu pectus percuſſa decorum
Flaventesque abſciſſa comas.

v. 673. 674.

Unguibus ora ſoror foedans & pectora pugnis
Per medios ruit.

Qui ritus percuſſionis pectoris a gentilibus in ſummo luctu in ipſo etiam cultu divino eſt adhibitus. Sic *Athenagoras* Aegyptiorum ſuperſtitionem ridet, Deorum ſuorum mortem maximo luctu proſequentium; μη και γελοιον ἡ τυπτονται γαρ ἐν τοις ἱεροις τα ςηθη κατα τας πανηγυρεις ὡς ἐπι τετελευτηκοσι καὶ θυσιν ὡς Θεοις. *Nonne ridiculum eſt? feriunt enim pectora in templis, tamquam pro mortuis & ſacrificant tamquam Diis*, apol. p. 110. ſequ. edit. Lipſ. Hoc ipſum etiam teſtatur *Julius Firmicus* de planctu ſacerdotum in ſacris *Iſiacis*. *In adytis*, inquit, *habent idolum Oſiridis ſepultum: hoc annuis luctibus plangunt, radunt capita, ut miſerandum caſum regis ſui turpitudine dehoneſtati defleant capitis, tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum reſecant cicatrices, ut annuis luctibus in ani-*

animis eorum funeſtæ ac miſerandæ necis exitium renaſcatur de E. P. R. p. 4. 5. Nam quod pectus cor ſinu ſuo tenet, quod cerebro, in quo ſedes animæ, omnis motionis ſpontaneæ puto atque ſenſationis noſtræ principii, quotiescumque gravi-ori quodam adfectu animus movetur, perturbaturque, adfectio animi, & qui eam conſequitur, vehementior ſpirituum animalium motus, ope nervorum cordi communicatur, quo facto ſanguinis motus in corde concitatior redditur, vel etiam languidiore ſpirituum progreſſu ſubſidit. Hanc igitur cordis palpitationem, hanc compunctionem moerori atque ægritudini junctam, hoc ſigno indicare ſolent homines. Inde fœminæ, quæ Chriſtum ad locum ſupplicii educendum comitabantur, dicuntur κυψασθαι, id eſt, *pectus tutudiſſe* Luc. XXIII. 27. Quando igitur publicanus hic pectus ferit, profundiſſimam triſtitiam, animique ægritudinem, quam ex peccatorum gravitate concipiebat, ſignificare voluit, internam cordis contritionem hoc externo ſymbolo effigians.

§. 20. Hæc ægritudo animi ingenuam peccatorum confeſſionem gratiæ divinæ innixam exprimebat: Ὁ θεὸς, inquit, ἱλασθητι μοι (a) τῳ ἁμαρτωλῳ. Gentiles etſi minus recte de naturæ corruptione ſenſerint, tamen exiſtimaverunt, peccata pœnitentia elui poſſe, eademque ſe ſibi Deos propitios reddere poſſe. Quare *Seneca* hanc Epicuri ſententiam admodum laudat: *initium ſalutis eſt notitia peccati.* Nec ita multo poſt admonitionem iſtam ſubjicit: *ideo quantum potes, te ipſe coargue. Inquire*

(a) Nota emphaſin in vocula Τῳ ἁμαρτωλῳ, quaſi eſſet illorum πρωτος 1. Tim. I. 16. immo *unicus.* Uti Chriſtus e contrario vocatur Ο ποιμην Ο Καλος Joh. X: 11. & Η ἀμπελος Η ἀληθινη. Joh. XV: 1. ſenſu ἐμφατικοτάτῳ. T. d. H.

quire in te: accuſatoris primum partibus fungere, deinde judicis noviſſime deprecatoris, aliquando te offende ep. XX. p. m. 91. Tom. II. Opp. Vult peccati adgnitionem ſequi debere preces, quibus mala deprecamur, quæ homo ſuis ſibi peccatis accerſit. Profecto non ultimo loco preces habuerint, qui inter gentes & ſapientia & morum probitate ac integritate præſtiterunt. Ἐυχη, inquit *Hierocles*, μεθοριον εἰναι της τε παρ' ἡμων ζητησεως καὶ της παρα τε Θεε δοσεως, ἐν ἐυχομενη της αἰτιας ὑμων, της εἰς τε το εἰναι προαγαγουσης ἡμας καὶ προς ἐυ το εἰναι τελειωσης. *Preces medium eſſe inter noſtrum quærendi ſtudium & largitionem divinam, quæ ſc. noſtri cauſſam recte ſequuntur, cui acceptum referri debet, quod ſimus & quod bene tandem & felices ſimus*, in carm. Pyth. p. 172. Judæis hanc veritatem plenius revelatam fuiſſe tabulæ V. T. nos dubitare non ſinunt, in quorum ſcholis publicanus hic eruditus, peccatorum ſuorum confeſſionem editurus exclamat: Ὁ Θεος, ἱλασθητι μοι τῳ ἁμαρτωλῳ. Vix eſt ut moneamus, Attice caſum primum hic pro quinto poni, quæ dialectus per N. T. ſæpius recurrit. Adhibetur autem Ἱλασκεσθαι aliquando a Græcis pro Ebræo סלח quæ peccatorum remiſſionem indicat, niſi vel ipſa haec ῥησις ex verſione Græca ſit deſumta; ita enim illa verba Pſ. XXV. 12. וסלחת לעוני ſecundum editionem Aldinam legit, καὶ ἱλασθητι τῃ ἁμαρτιᾳ μου. Syrus interpres ſenſum verborum noſtrorum optime reddit: ܐܠܗܐ ܬܬܠܥܕ ܠܝ ܚܛܝܐ ܐܬܪܚܡ *Deus gratioſus eſto mihi peccatori.* Illuſtris *Spanhemius* in Callimachum Cel. *Witſio* citatus Miſcell. Sacr. T. II. Exerc. XX. §. 6. p. m. 674. 675. & item Cl. *Boſſius* ad h. l. ad illuſtrationem hujus phraſeos plures huic ſimiles ex myſteriis Græcorum pariter atque Romanorum col-

legit, quales ſunt ἱλασθι μοι, κλυθι ἐρχȣ ἱλαος, ἱληθι, *ſis propitius*, *exaudi*, *veni propitius*. Addemus hujus generis alias apud *Salluſtium* occurrentes: Ἡμιν αἱ ψυχαι ἱλεω γενοιντο de Diis & mundo c. IV. p. m. 12. θεραπευομενοι ἱλεω γενονται c. XIV. p. 25. ἀυτον ἡμιν ἐυχομεθα ἱλεων τον κοσμον γενεσθαι c. XVII. p. 31. Quo ſenſu ſane humillimam peccatorum ſuorum confeſſionem edit ac gratiam divinam ſibi exorat. *Primo* igitur edit peccatorum confeſſionem, ſe ſuis peccatis juſtitiæ divinæ obſtrinxiſſe; ac proin iram ſupremi numinis, ejusdemque vindictam promeruiſſe. Quare ipſe peccatorum ſuorum mole preſſus *ſecundo* ad gratiam divinam confugit, ſupplex orans, ut Deus propter meritum illius, qui Ἱλασμὸς factus 1. Joh. II. 2. IV. 10. cauſſa expiationis omnimodæ, quem Deus προεθετο ἱλαστηριον Rom. III. 25. peccatorum ſuorum non amplius recordari, eadem delere ſibique jus vitæ æternæ largiri velit.

§. 28. Inde jam ſequitur illud, quod Lucas vs. 14. proponit: λεγω ὑμιν κατεβη ȣ̓τος δεδικαιωμενος εἰς τον οἰκον αυτȣ ἢ ἐκεινος. Multa ſe prodit circa verba hæc codicum varietas, aliis legentibus ἢ γαρ ἐκεινος, aliis παῤ ἐκεινον τον φαρισαιον. Quæ non tam experientia & incuria ſcribarum, ut ego quidem exiſtimo, ſed potius ex ſenſu, quem verbis illis dederunt, eſt enata. Conſtat enim & *Hieronymum*, & *Auguſtinum* verba ita accepiſſe, *publicanum magis quam Phariſaeum deſcendiſſe juſtificatum in domum ſuam*. Quare etiam *Auguſtinus* ſcribere nullus dubitat: *non dixit damnatum Phariſaeum*, *ſed magis juſtificatum dixit* publicanum. Quam ſententiam etiam tenet interpres Syrus: ܢܚܬ ܗܢܐ ܡܙܕܩ ܠܒܝܬܗ ܝܬܝܪ ܡܢ ܗܘ ܦܪܝܫܐ *deſcendit hic juſtificatus in domum ſuam magis*, *quam ille Phariſaeus*.

riſaeus. Cui ſententiæ lubens calculum adjicerem, modo probari poſſet, aliquam ex operibus dari juſtificationem ac peccatorum remiſſionem. Non nego equidem eſſe, amoris divini ac juſtificationis peccatoris gradus, ſed Phariſæum operum ſuorum merito turgidum aliqua ſaltim ratione juſtificatum fuiſſe minus probari poteſt. Quare verba potius ita convertenda ſunt: *Deſcendit hic juſtificatus in domum ſuam, non ille*; nam particula ἢ in oppoſitione ſenſum negativum haut raro obtinet. Sic Pſ. CXVIII. 8. ἀγαθὸν πεποιθέναι ἐπι κυριον, ἢ πεποιθέναι ἐπ' ἀνθρωπον *bonum eſt confidere in Domino, non in hominibus.* Eodem ſenſu verti poteſt illud *Homeri:* βελομ' ἐγω λαὸν σοον ἐμμεναι ἢ ἀπόλεσθαι *volo ego populum ſalvum eſſe, non perire.*

§. 22. Rationem hujus ſui aſſerti adfert hanc Chriſtus: ὁτι πας ὁ ὑψων ἑαυτον ταπεινωθησεται, ὁ δε ταπεινων ἑαυτον ὑψωθησεται. Proverbialis hæc locutio, Chriſto aliquoties uſurpata, Judæis familiaris fuiſſe videtur, niſi vel ex ipſis illorum ſcholis ejusdem origo repetenda. Sic nota ſunt, quæ in codice *Erubbin* habentur בל המשפיל את עצמו הקב"ה מנביהו וכל המגביה עצמו הקב"ה שמפילו וכל המחזיר אחר הגדולה גדולה בורחת ממנו וכל יהבורח מן הגדולה גדולה מחזרת עליו *quicumque ſe ipſum humiliat, hunc ſanctiſſimus Deus extollit, ſed quisquis ſe ipſum extollit, eum ſanctiſſimum numen humiliat. Et quicumque dignitatem ſectatur, ab eo dignitas fugit, & qui dignitatem fugit, eum perſequitur.* Sed vero huic ſine dubio originem praebuerunt doctrinae morales, quae in libris V. T. continentur, ſic Prov. XI. 2. *ubi adeſt ſuperbia, adeſt contemtus.* XVI. 18. *ante confractionem elatio & ante offendiculum elatio animi.* Quam ſententiam paullo aliter efferunt magiſtri: כל אדם תיש בו נסות רוח לכוך מתמעט *in quocumque*

eſt elatio animi, ille in fine diminuitur. Profecto de eo homines omni die edocentur, illos, qui ſpiritus tollunt, deprimi tandem; e contrario honoribus ac dignitatibus admoveri, qui humiles ſunt ac depreſſi. Nec aliter ex rationibus divinæ providentiæ evenire poteſt; nam qui ſe ipſum extollit, exiſtimans ſe aliquo numero eſſe, gloriam Deo non dat, plurimum ſibi ſuisque viribus fidens; quare mirandum non eſt, quod Deus pro jure talionis hominem iſtiusmodi ſibi ipſi relinquat, indeque honore ac dignitatibus ocyus citius excidat. Sed qui coram Deo Creatore ſuo nihili ſe facit, ſpem ac fiduciam omnem in ipſo reponit, huic pietatis ſuæ hoc praemium reddit, ut illum extollat ac debitis honoribus exornet. Quod Deo quaſi proprium eſſe ipſi gentiles adgnoverunt; Sic *Æſopus* interrogatus, quid Deus faceret, reſpondiſſe fertur: τα μεν υψηλα ταπεινων, τα δε ταπεινα ὑψων *alta quidem humiliare, ſed humilia exaltare.* Cui concinit *Heſiodus* L. I. Opp.

Ῥεαμ' γαρ βριαει, ῥεα δε βριαοντα χαλεπτει.
Ῥεια δ' ἀριζηλον μινυθει, και ἀδηλον ἀεξει,
Ῥεια δε τ' ἰθυνει σκολιον και ἀγηνορα καρφει.

Facile enim extollit, facile etiam elatum deprimit,
Facile præclarum minuit & obſcurum adauget,
Facileque corrigit curvum & ſuperbum contrahit.

Uſus autem hoc fere proverbio eſt Chriſtus, quotiescunque Phariſaeorum faſtum ac arrogantiam retundere voluit, iisdemque promeritam pœnam denuntiavit Matth. XXIII. 12. Luc. XIV. 11. Quo ſenſu etiam h. l. capitur, nam maxima certe eſt ſuperbia ſperare, poſſe ſe bona ſalutaria propriis viribus absque divinae gratiae ope impetrare; e contrario ſumma eſt humilitas, ſi quis ſe ipſum to-

totum abjiciat, ſe peccatorem graviſſimum confiteatur, gratiam divinam ſerio deſideret, ac oblatam avidiſſime adprehendat. Quare Chriſtus hanc ſententiam epiphonematis loco ſuperioribus ſubjicit, probaturus, Phariſaeum iſtum minus juſtificatum in domum ſuam deſcendiſſe, utpote qui juſtitiam Dei nequidem quæſiviſſet, adeoque ſuo judicio elatus licet, reipſa tamen humiliatus eſſet, relictus in ſtatu miſerrimo peccati. E contrario publicanus peccatorum ſuorum conſcientia preſſus, eorundemque multitudine ac magnitudine humiliatus, fuit elatus. Peccatorum etenim culpa atque crimine exſolvebatur, in Dei filium adoptabatur ac jus certum hæreditatis cæleſtis nanciſcebatur, Atque hæc de ſenſu literali hujus parabolæ ſufficiant.

III.

J. C. HARENBERGII,
Obſervationum Sacrarum
TETPAΣ.

A.

Schediaſma de *vyr commotione violenta, facta regnante Uſia & Jeroboamo II.* Amos. I. 1. ſq. Zach. XIV. 5.

Conſpectus §. 1. *Exponuntur & cenſentur variæ interpretationes* §. 2. *Vera explicatio traditur ex* 2. *Par. XXVI.* 16-21. §. 3. *Scopus Zachariae indicatur.*

§. 1.

QUod plurimi de *motu terræ* iſta diviniorum litterarum commata explicent, ex verſionibus variis ipſiusque R. Athiae conſtat.

Sunt qui hic silenti pede prætervehuntur, motusque naturam omittunt intactam. Non ita pridem ad clarissimam evolutionem istius motus aspirare studuit Joh. Lightfootus in Chorographia Matthæo præmissa c. 8. p. 21. ubi ita: *Sirbon* שרבון *ardorem denotat nomine lacus ab ejus natura deducto ignea & bituminosa. Lacus est Sodomitico par, & forsan paris fuit fati & originis; divinæ scilicet indignationis exemplum: quid si monumentum sit horrendi istius terræ motus in diebus Uzziæ? Amos* I. 1. *Zach.* XIV. 5. *cum etiam igne contenderet Deus Amos.* VII. 4. *ita ut perirent urbes quædam more Sodomæ & Gomorrhæ Amos.* IV. 11. *Es.* I. 9. Si consulimus Rabbinos ad Amos I. v. 1. Raschi aliam subministrat prorsus explicationem. Ille ita: שנתי' קודם שנתנגע עוזיה יום שזחנב' ישעיה שנאמר ויניעו ונ *Duobus annis antequam luetactus est Usias, quando vaticinatus est Esaias, prout dicitur, & nutabant* &c. Es. VI. Hic in hunc modum: הרעש הזה היה בימי עוזיה כמו שנ' בנבואת זכריה שנכנס עוזיה להיכל להקטי' היה הרעש *Tumultus ille erat tempore Usiæ, ut dicitur in vaticinio Zachariae* c. XIV. 5. *cum intraret Usias in templum ad thura cremanda, factus hic est tumultus.* Ligtfootus hallucinari videtur, quia de incendio in Judæa loquuntur Amos VII. 4. Zach. XIV. 5. ut cuique evolventi perspicuum est, Esaias vero I. 9. & Amos IV. 11. minentur urbibus Judaicis excidia. Nec minus errat Raschius, huc trahens locum Es. VI. 4. ubi de fatis agitur Judææ in visione, cum defunctus jam esset Usias, cum tamen commotio illa fuerit facta vivente adhuc Jeroboamo, qui diu ante obitum Usiæ fato concessit.

§. 2. Nec tamen Raschio & Kimchio omnem derogandam esse fidem existimo. Nam 1) רעש *quamvis violentam* notat *commotionem*, vel ex to-

nitru Pſ. XVIII. 8. Eſ. XXX. 9. vel terræ Eſ. XX. 17. Jer. XIX. 20. VIII. 16. vel ſtrepitum hoſtilem Eſ. XIV. 16. XIII. 13. vel rotarum currus Nahum. III. 1. quare merito infeſtæ turbæ Uſiæ & ſacerdotum רעש dicuntur 2) quia non alia commotio, ætate Uſiæ facta, ad notitiam noſtram pervenit. Nec obſtat, quod Jeroboamus tum vixerit, quia leproſus Uſias non illico ex lepra obiit. 3) quia hæc commotio tanquam notiſſima & infeſtiſſima delineatur 2. Par. XXVI. 16-20.

§. 3. Zacharias comparat hanc infeſtam commotionem cum ea, quæ Antiochi Epiphanis ductu adverſus Hieroſolymam ſuſcepta eſt, gentibus circumquaque ſuppetias ferentibus, quam deſcribunt primus liber Maccabæorum & Joſephus. Ipſe tamen promittit prolationem pomœriorum Eccleſiae Judaicae, quae regnante Hyrcano eſt ſecuta, cum Idumæi circumciſionem ſuſciperent & Judaei ex Ægypto agminatim ad feſtos dies Hieroſolymam confluerent, deferveſcente Syrorum æſtu.

B.

De *Magis* Judæis ex Babylonia ad Matth. II. 1. ſqq. obſervatiuncula.

Conſpectus. §. 1. Argumenta ex Matth. X. &c. X. XIII. §. 2. Judæos fuiſſe Græce & philoſophice ex parte doctos. §. 3. Tum fuiſſe plurimos inclytos Judæos in Babylonia & απ' αναβολων. 4. Fuiſſe Judæos Magos, fuerunt enim Sacerdotes & Judæus Magus memoratur Act. XIII. 6. Barjeſus Elymas.

§. 1.

NOn memini hucusque, excepto ſolo Ven. Hardtio in *Syria Graeca*, refutato ab Hermanno

manno ab *Elswich*, Magos ſtella duce Bethlehemum profectos cuiquam videri fuiſſe Judæos. Univerſalis fere Patrum Doctorumque conſenſus pro Magis, non Judæis, ſed paganis, militat. Liceat tamen pace virorum ſecus ſentientium conjecturas quasdam pro Magis Judaeis in medium afferre, cum veritas non multitudine opinantium, ſed rationum momentis metienda ſit. Nam, quod rei caput eſt, Chriſtus non ivit ad paganos, nec, ſi fabula vera eſt, ad Abgarum Edeſſenum, dum in vivis eſſet, quenquam miſit, ſed ad deperditas Iſraëlis oves, Matth. X. 5. 6. quibus primum de regno Meſſiae evangelium enuntiandum erat, non paganis Act. XIII. 46. Nec tanto miraculo Petrus monendus fuiſſet, Act. X. ad Cornelium proſelytum Chriſto aggregandum, qui tamen jam fœderatus portae erat, ſi Chriſtus paganos jam tum ſua vocatione dignatus eſſet, quin potius Paulus & Barnabas ſingulari afflatu juſſuque ad converſionem paganorum praemuniendi & excitandi erant Act. XIII. 2. 46. 47. & num pagani Michae vaticinio ſtatim fidem habuiſſent, vel in ſynedrium adducti fuiſſent, Judaeis omnibus tum in ea opinione verſantibus, Meſſiam ad ſeſe pertinere ſolos, nec quenquam, niſi ante fieret Judaeus, Meſſiae, participes fore. Nec Chriſtus Ninevitarum, reginae ab auſtro venientis exempla Judaeis exprobrans, Magorum paganorum mentionem injicit, quod egregium ſane & proximum fuiſſet argumentum.

§. 2. Magi erant viri doctiſſimi, ſacerdotes & philoſophi. Sed Judaei etiam philoſophiam in Babylonia edocebantur, quod ex exemplo Danielis ſociorumque conſtat, nec Graecae philoſophiae expertes, adeo ut Ariſtobulo & Tito imperitante hoc ſtudium, exceptis Hillelianis poſteris, genti

a ſuis interdicendum eſſet. Sacerdotes plurimi fuerant etiam doctiſſimi, aſtronomiam, praecipue lunae curſum, probe callentes. Plinius H. N. L. XXX. c. 1. Joſephum & Moſen, Judaeos Magis addit.

§. 3. Nec omnes Judaei ex Babylonia & locis vicinis Hieroſolymam remigrabant, ſed doctiſſimi multique Judaei, ipſo etiam Servatore vivente, in Babylonicis haerebant oris, qui erant puriſſimi, ſanguineque Davidico oriundi, Academiis Naardeenſi, Sorana & Pombedithana celeberrimi. Conf. Lightfoot in *Horarum* ad 1. Cor. XVI. *Appendice* c. 2. p. 264. ſq. Haec regio erat ἀπὸ ἀνατολῶν, Perſia, imo & lato ſenſu Arabia, adeo ut diſſenſus hic facile poſſit tolli.

§. 4. Ad haec clariſſime ex Act. XIII. 6. *Magos Judæos* fuiſſe liquet, nam Βαρ-Ιησοῦς vel Ελύμας erat Ιουδαῖος & Μάγος. Nomen ipſum videtur eſſe Judaicum, filius enim Jeſus vel Hoſeae dicebatur. Obſtat quidem Lightf. in *Horis* ad h. l. p. 98. ſeq. qui putat Ιησους eſſe ab *wwy* contabeſcere, ob Arabem, qui habeat יאסום & Syrum qui habeat שומא tumorem, adeo ut Elimaeus ſit ab *alam* Arab. *cruciari*. Verum ſacra ſcriptura non teſtatur, Elymaeum & Bar-Jeſum eſſe ejusdem etymi, ſed Elymam reddi poſſe Magum. Quare cum *dolor* & *Magus* differant, ad علم ut Ludov. de Dieu jam monuit, confugiendum eſt, quod ſonat *ſcientem peritum* & *philoſophum* ſive *Magum*. Arabis יאסום eſt Ιησους, א enim cum *wwy* non concordat, Syrique שומא *nomen* ſive *Deum* ſtylo notiſſimo notat, Jeſus enim erat Deus.

C.

Facilitas moriendi pro benefico, non pro juſto & rigido ad (a) Rom. V. 7.

Synopſis. §. 1. Variæ interpretationes Marcionis, Sy-

(a) Confer de hoc loco Cl. IV. Faſc. II.

Syri, Arrii, Ambrosii, & eorum, qui incisum de morte pro bono negligunt. §. 2. Genuina lectio & verus sensus §. 3. Ejusque demonstratio ex scopo Pauli & usu vocum ἀγαθος & δικαιος, sententiisque sacris ac profanis convenientibus. §. 4. Falsæ expositiones diluuntur.

§. 1.

Μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τις ἀποθανεῖται. ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν. *Aegre enim pro justo quis morietur, licet pro benefico forte quis etiam audeat mori.* Hoc incisum geminum varias subiit expositiones a primis nostræ doctrinæ incunabulis, plurimi enim, qui sacras legerunt literas, tanquam canis e Nilo hinc & illinc paucula pro suo instituto, ad suas hypotheses palliandas, degustarunt, negligentes scopum Spiritus sancti, in cujus luce verum apparet lumen. Vera ejus lux indubie consistit in attentione ad scopum totius alicujus voluminis singularumque ejus partium, omniumque vocularum debita notitia, additis precibus & animo a partium & præjudicatæ opinionis affectatione alienissimo. Peccarunt hic Marcionitæ & Arriani. Hieronymus in Epistola ad Algasiam T IV. Froben. Quæst. VII. fol. 74. col. 1. de ambobus ita: *Duæ hæreses ex occasione hujus testimonii, quod non intelligunt, diverso quidem errore, sed pari impietate blasphemant. Marcion enim, qui justum Deum & creatorem legis facit ac prophetarum, bonum autem evangeliorum & Apostolorum, cujus vult esse filium Christum, duos introducit deos: alterum justum & alterum bonum. Et pro justo asserit, vel nullos vel paucos appetiisse mortem. Pro bono autem, id est Christo; innumerabiles martyres exstitisse. Porro Arrius, justum ad Christum refert. -- Bonum autem deum patrem,* de

de quo ipse filius confitetur : Quid me dicis bonum? Nemo est bonus , nisi unus Deus pater. Syro interpreti h. l. nostri incisi pars duriuscula visa fuit , quare *justum* in *impium* & *injustum* prior convertit, judice Grotio , sensu optimo. *Vix enim quis*

ܠܡܚܣܝܢܐ ܐܢܫ ܚܠܦ ܙܒܢܐ ܡܐܬ

quam pro peccatoribus moritur. &c. Ambrosius eodem fere sensu verba Græca nihil imutata sensu interrogante legit : *an pro bono forte quis etiam auderet mori ?* ὑπὲρ γὰρ cum sequentibus deest in Cor. III. Codd. teste Jo. Millio in hunc locum, vel quod ob verba Ισοδυναμούμενα , membri præcedentis , ut videntur , vel quod ob difficultatem omiserint librarii. *Nonnulli ita interpretantur* , refert Hieron. l. c. fol. 74. col. 2. *Si ille pro nobis impiis est & peccatoribus mortuus , quanto magis nos absque dubitatione , pro justo & bono Christo debemus occumbere?* Divus tandem Hieronymus suam subdit expositionem , pergens in hunc modum : *Justum autem & bonum non putemus esse diversum , nec aliquam proprie significare personam , sed absolute justam rem & bonam , pro qua difficulter , sed interdum aliquis inveniri potest , qui suum sanguinem fundat.* Quocirca , cum justum & bonum hic non differant ex mente Hieronymi , necesse est, ut idem legerit more interrogantium membrum posterius , nam ex hodierna interpunctione *de justo* aliquid fere negatur, quod *de bono* fere affirmatur.

§. 2. Quantum ex scopo Paulino innotescit , incisi nostri cum præcedente proximeque sequenti inciso hæc est connexio : *Namque Christus , cum adhuc nos essemus infirmi* , Judæi instar puerorum sub pædagogo constitutorum & στοιχειοις του κοσμου , primis elementis , ritu eorum qui discere litteras inci-

incipiunt, inhærentium, umbras captantium, solidioris cibi doctrinaeque expertium; Gentiles vero vanis innutriti commentis, varietate idololatriæ, & pauciſſimorum ad veriorem philoſophiam adſpiratione, cujus lineæ tum quædam ductæ, non tamen omnes rectæ, plurimae curvae, fractae, laceræ, per atheiſmum & ſuperſtitionem diſſipatæ: *definito tempore*, quod Deus benigne promiſerat, *pro impiis ſceleratisque hominibus*, Deum non reverentibus, Judæis & Gentilibus, *mortuus eſt. Vix enim* alias, ſi communem inſpiciamus vitam & exemplorum monumenta, *pro juſto homine*, qui rigidus juſtitiæ civilis eſt ſatelles, *quis morietur. Imo*, quod magis eſt, *pro benigno*, qui plurimos clementia & beneficentia ſibi devinxit, *forte aliquis etiam audet oppetere mortem*, ut Damonis Pythiæque aliorumque amicitia teſtatur Conf. Val. Max. L. IV. c. 7. *Quare* inuſitatum inauditumque eſt factum, nunquam ſatis celebratum, quod *in eo ſuum amorem prædicandum nobis præbuerit Deus, cum adhuc deditiſſimi eſſemus peccatis, Chriſtus pro nobis* injuſtis & plane non beneficis *mortuus ſit.*

§. 3. Hæc expoſitio 1) apte concinit ſcopo Paulino & cohaerentibus membris; 2) de perſonis, ut ita dicam, ex priori & poſteriori ſequenti membro, confirmatur, ubi de infirmis & peccatoribus imo de injuſtis ſermo erat; 3) nititur propria ſignificatione vocum δικαίου & ἀγαθοῦ. Juſtus enim, in oppoſitione ad beneficum, eſt rigide talis, qui ad minimam a juſtitia declinationem non connivet, ritu Zaleuci, ſed ad amuſſim juris minima crimina & delicta pœnis afficit, ut Sadducæi ad crudelitatem usque erant juſti, Joſ. L Ant. Jud. L. XX. c. 20. cum illius, cui

Suſcepta eſt legis vindicta ſeverae
Verba velut tinctum ſingula virus habent.

Adeo

Adeo ut *ſummum jus Summa ſæpe* ſit *injuria* vel *malitia*. Quo ſenſu Eccleſiaſtes juſtum vocat צדיק, δίκαιον, Eccl. VII. 16. אל־תהי צדיק הרבה *ne ſis juſtus nimium* in cenſura eccleſiaſtica & politica. Conf. *Pfeifferi Dubia Vexata* Cent. III. Loc. 97. p. 661. 662. Quo ſenſu Graece δίκαιον & χρηστον ſive ἀγαθον diſtinguunt in gnome vetuſtiſſima:

Δίκαιος εἶναι μᾶλλον, ἢ χρηστὸς θέλε.
Juſtus eſſe, magis quam benignus velis.
Item:
Κρίνειν δίκαιον, μὴ τὸ συμφέρον θέλε,
Putare juſtum, non profuturum, velis.

Ut Terentius Act. I. ſc. I. *juſtam & clementem ſervitutem* vocat, *juſtam*, ex annotatione Donati, in qua nihil iniquum, *clementem*, in qua etiam de juſto multum remittitur. Ita juſtitiae aſperae opponitur, teſte eodem Donato, ad Ter. Andr. Sc. II. Act. I. p. 25. *lenitas, clementia, facilitas.* Quare ἀγαθος hic eſt, qui utilis, beneficus & clemens reperitur, qui multum de juſto remittit, pro quo facilius quis, quam pro rigide juſto, quem reſpuit mortalis imbecillitas, in vetitum nitens & negata cupiens, morte defungitur.

§. 4. Lectio igitur conſueta ſuo habenda eſt in pretio, cum ſingulæ voces aptum fundant ſenſum, nec plurimi optimæque notæ Codices aliter velint. Neque interrogatio locum meretur, quia ſupervacua eſt, nullaque neceſſitate expreſſa, ſenſum enim diverſum non gignit. Nec Syro ſuberat ratio, cur a communi omnium codicum lectione recederet, licet, ſi curate inſpiciatur, ſenſum non creet plane intolerandum, nam ſi pro rigide juſto, ideoque impio moritur nullus, nec pro illo, qui dicitur ἀσεβης, ut verſu præcedenti ἀσεβεις tranſtu-

lerat

lerat ذهب, facile ullus moritur, quemadmodum crudelem rigidumque dominum sui deserunt, quavis ingruente procella, & cum Deus intonuit, ut Ovidiana phrasi utar. Hieronymi expositio veritati est haud consentanea, nam omnes veteris notique testamenti martyres, pro eo, quod erat justum, rectum & bonum, lubentes exspirarunt, tormentis dirissimis expositi. Manichæi Persica sentiendi libido dudum repressa est, & ab utroque testamento exsulat. Arrii nova opinio se ipsa jugulat, cum Christus sit & justus & bonus, justus judex, bonus redemptor, & ipsa patris tam justitia quam bonitas a Theologis non uno argumento ostendatur. Acquiescendum igitur in expositione a scopo, cohærentia & vocum vi deprompta. Theod. Beza ad h. l. istud τὸν ἀγαθὸν accipit masculino genere, non tamen Origenis exemplo de Christo exponit, sed de homine quovis bono, putatque eundem antea fuisse dictum δίκαιον. Verum ipse Paulus distinguit δίκαιον & ἀγαθὸν, ergo & nobis, lege distinguente, distinguendum est. Ad eundem fere modum ἀγαθὸν & δίκαιον discernit Agrippa senior apud Gorionidem L. VI. c. 1. p. m. 543. טוב שוטר רשע אויב צדיק: ἀγαθὸς ἀνθυπατος ἀσεβὴς (ab affectibus infirmatus, ut clanculum male agat) ἐστι ἡ ἐχθρὸς δίκαιος *Melior est procurator vitiosus hoste justo.* En *hostem justum & procuratorem*, quia palam non est vitiosus grassator, *bonum!*

D.

Inquisitio de *Antiquitate VERSIONIS N. T. SYRIACÆ.*

SUMMA.

Versio Syriaca habetur esse Apostolicæ ætatis. §. 1. Nonnemo eam post Constantini M. tempora factam

ctam arbitratur. *Primo*, quia Græci vocantur الروم, Thracia dicta Romania §. 2. Ad hoc argumentum respondetur. Quod Aromoie sint Aramæi s. Syri. §. 3. *Secundo*. Quia doxologiam orat. Dominicae habet. Sed ea antiquissima esse probatur. §. 4. Alia contra eam argumenta.

§. 1.

EX quo Widmanstadius a Græcis orientalibus acceptam novi fœderis versionem in Germania publici juris fieri fecit, quod Waltonus in Prolegomenis digne fusiusque persecutus est, auctoritas illius translationis viris litteratis tanta est visa, ut originem ejus ad virum quendam apostolicum ætatemque apostolicam revocaverint. J. A. Danzius in Aditus Syriae recluſi praefatione ita: *In eo consentiunt omnes, non interrupta & constanti Orientalium traditione adducti, quod viventibus adhuc Apostolis, ab istiusmodi viris sit confecta, qui Apostolos docentes audiverint, a quibus in locis dubiis verum sensum explorare potuerint, & ipsa Salvatoris verba, quantum per idioma licuit, restituere.* J. F. Spanheimius Introd. Compend. ad Hist. Eccl. N. T. Sæc. II. p. 54. sq. *Versio Syriaca N. T. ex Græco facta, auctore quidem incerto, quem Marcum Euangelistam fuisse, Syri precario tradunt, uti de Marco Latini incerta alia, sed tamen eruditorum fere consensione ad hoc sæculum maxima sui parte referenda.* Waltonus, Trostius, Gutbierius aliique eadem senserunt, quorum assectatores hodierna videt ætas.

§. 2. Sed quod pace tantorum virorum dixerit, indicia quaedam Auctori Theologiae Habessinicae c. II. §. 11. occurrerunt, quae ex ejus sententia contrarium suadent, & Constantino Maximo translationem illam juniorem faciunt. Primo extra dubium esse judicat, Constantinum Maximum Byzantii

zantii urbem novis ornasse aedificiis, & Romam hanc novam, ut ex eo tempore vocabatur, Romae veteri persimilem, aemulamque ab ipso factam consecrasse a. 330. a nato Christo. Quare factum sit, ut terra adjacens diceretur Romania, olim Thracia dicta, & incolae appellarentur, Ῥωμαῖοι, quod cognomen illico ad ceteros Graecos ipsosque Ægyptios transierit. Anastasius Michaël Macedo in epistola ad M. Joh. Tribbechovium testatur id ipsum, τὸ ὁποῖον, inquiens, ὄνομα οἱ Χριστιανοὶ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ποτὲ ἐπωνομίαν τῆς νέας Ῥώμης τοῦτ' ἔστι, τῆς Κωνσταντινοπολεως ἐκληρονόμησαν, *quod nomen Christiani Græci ab illa quondam denominatione novæ Romæ, hoc est, Constantinopoleos acceperunt.* Conf. Carolus du Cange in Glossario mediae & infimae Graecitatis T. II. p. 1311. J. G. *Eccardus* de Usu & Praestantia studii *Etymologici* in historia §. 2. Godefridus Viterb. Part. XVII. Chronici p. 439. At Graeci, pergit idem, in Syriaco testamento Romani dicuntur ܐܪܡܝܐ Ῥωμαῖοι Rom. II. 9. 10. III. 9. X. 12. 1. Cor. I. 22. 23. 24. Gal. III. 28. II. 3. Coll. III. 11. Act. XVI. 1. 3. XX. 21. XXI. 28.

§. 3. Verum enimvero Aromoie (a) sunt Aramaei, Syri. Naëman enim Syrus ita dicitur Luc. IV. 27. non Ῥωμαῖοι, qui ܪܗܘܡܝܐ dicuntur Joh. XI. 48. Act. XVI. 27. &c. quando enim Graecus, natu quidem talis vel lingua, sed ex Hellade non ortus, indicatur, Syrum eum vocat, itidem non Israëlitam, Syrus, vel *gentiles*, *populos*,

(a) At vero hac voce intelligendos esse Scythas, puto a me ostensum esse hujus Bibl. Cl. V. Fasc. II. diss. 5. §. 10. sqq. Confer autem cum his ejusdem fasciculi diss. 4. & fasc. XXIX. diss. 1. T. d. H.

los, *plenitudinem gentium* tum Graecos vocat ܚܪܦܐ Act. VIII. 4. 17. Joh. VII. 35. ܥܡܡܐ Joh. XII. 20. ܐܬܪܘܬܐ ܕܥܡܡܐ Joh. VII. 35. veros Græcos Syrus vocat ܝܘܢܝܐ Iones Act. XIV. 1. VI. 1. XI. 20. XVII. 4. eorumque linguam, non Aramæam, ſed Jonicam Ap. IX. 11. Joh. XIX. 20. Act. XXI. 37. IX. 29.

§. 4. Alterum argumentum auctor deſumpſit inde, quod doxologia orationi dominicæ in Syriaco N. T. compareat, paulo poſt Athanaſium in codices nonnullos invecta, judice Millio in N. T. ad Matth. VI. 13. p. 14. ſq. & in prolegom. p. 121. col. 2. Addi potuiſſet Arias Montanus, idem confirmans in animadverſione ad Matth. VI. 13. Verum antiquiſſimi quidam Patres doxologiam illam habent, Baſilius, Chryſoſtomus, Euthymius, Theophylactus, tranſlator Arabicus. Et licet Latini patres Tertullianus, Cyprianus, Hieronymus, Ambroſius & Auguſtinus illud inciſum prætereant, Brugenſis tamen uno Pariſienſi codice excepto, ceteros omnes Pariſienſes græcos id habere, contendit, adeo ut ipſe etiam Eraſmus idem verſioni ſuæ primæ, Leonis X. auctoritate roboratæ, inſeruerit. Videtur igitur pæne neceſſarium patres illos Athanaſio fere ætate ſuppares non ex fingendi libidine preces Domini noſtri mandato ſacratas interpolaſſe, ſed aliunde illam doxologiam accepiſſe, quæ vero ab illo codice, unde latina verſio concinnata eſt, abfuit. Eſto tamen, doxologiam illam additamentum eſſe recentioris ætatis, inde tamen antiquitati verſionis Syriacæ nihil detrahitur. Si enim Græcis codicibus, quorum origo Apoſtolica erat, quædam potuerant inſeri, quod adverſarius largiri videtur, quid obſtat, quo minus Sy-

riacæ verſioni eadem fata contigerint?

§. 5. Omittendum tamen non eſſe cenſeo, Johannem Clericum in Hiſtoria Eccleſiaſtica II. Sæc. a N. C. verſionis Syriacæ non meminiſſe, cujus indubie originem ad propius nobis ſaeculum rejiciet. Quodſi etiam verum ſit, (b) quod cum Bentlejo Lud. Küſterus in Praef. ad Milii Prolegomena & ad Gal. IV. 25. monet, ſcilicet verba illa: Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, quae in Syriaca tranſlatione etiam leguntur, eſſe Scholiaſtae, a codice Borneriano abeſſe, & ideo non primo vel ſecundo ſtatim ſaeculo in textum intruſa eſſe: Si porro verum ſit, quod Küſterus l. c. notat, illud inciſum Joh. V. 4. dubium eſſe, in praeſtantiſſimis MStis vel non legi, vel in margine, vel ſigno ſuppoſitionis adſcripto obvium eſſe, a codice Cantabrigienſi abeſſe & proinde ex traditione quadam, cujus Tertullianus primus meminit, inſertum eſſe: ſi tandem verum eſſet, Errum ſive Ἀῤῥωμαίους ab Arabibus quosvis non Judaeos, non Saracenos, appellatos eſſe, a quibus genere Graeci, *Jones*, diſcriminandi fuerint: nec falſum ſit, Evangelium juxta Ebraeos Syriace ſcriptum *Euſeb.* H. E. L. IV. c. 22. Nazaraeis in deliciis habitum, & a Matthaeo diverſum, ſecus ac Hieronymus putavit, Syris inſtar commentarii de vita & geſtis Chriſti dogmatibusque Apoſtolorum ſatis diu inſerviiſſe; quod ſi haec ſingula, inquam, luce ſua radient, ipſe mea ſententia dimotus, juniorem, quam vulgo putatur, verſionem Syriacam eſſe, measque contrarias rationes nullas crediderim.

(b) Id autem verum non eſſe luculenter oſtenſum eſt ab Herm. WITSIO in Miſc. S. T. II. exerc. V. integra, & a Fratre meo, τῷ μακαρίῳ in ipſa hac Bibl. Cl. I. faſc. V. diſſ. III. §. 5. ſqq.

IV.

IV.

THEODORI HASÆI,

de גוי קו קו *Gente Kav, Kav*, cujus mentio fit Es. XVIII: 2, 7.

Commentatiuncula.

ARGUMENTUM.

Ex gentilium scriptis multa lux s. scripturæ locis §. 1. Inter eos hic Esaiæ est. Variæ illius interpretationes, cum eorum, qui a significatione *lineæ* discedunt. §. 2. tum qui *hanc* tetinent §. 3. Qualis hic aliis anteferenda sit? §. 4. Quod ut pateat notandum est, hic agi de ÆGYPTO, quod de omnibus & singulis phrasibus, quæ vs. 1. & 2. occurrunt, ostenditur §. 5, 6, 7, & 8. Sigillatim, explicatur phrasis גוי ממשך, quod explicatur, *gens inaccessa* & *insuperabilis*. Id autem convenit Ægyptiis §. 7. Unde infertur HANC quoque phrasin de Ægyptiis esse explicandam §. 8. Quod porro ostenditur ex genuina vi קו, quæ vox notat *lineam* & *funiculum Geometricum*. Loca Ps. XIX: 5. & Es. XXVIII: 9, 10. illustrantur. Gnosticorum *Caulacau* vel Καυλακαυχ. §. 9. Illustrari ita hæc phrasis potest a ritibus Ægyptiorum, primum (A) *dimetiendi agros lineis suis*, qui inundationibus Nili turbati erant. Quod ostenditur e Servio, Strabone, Herodoto. §. 11. Unde inventio *Geometriæ* tributa Ægyptiis. §. 12. Qui eandem solerter deinde excoluerunt §. 13. Hinc probatur dictos esse *gentem lineæ*, *lineae*. §. 14. Additur (B) mos alter, *lineis indicandi* τας αναβασεις, Nili, cujus Ægyptiorum maxime intereat. Νειλοσκοπειον. Νειλομετρον. §. 15. Huc quoque (C) referendæ videntur *fossæ lineatim* ordinatæ, quibus tota Ægyptus erat concisa §. 16. Porro גוי קו קו, (D) verti potest, gens *lini*, *lini*. Ea enim notio quoque est קו שש. Quid קיואין, תקיהה. *Coa* insula. §. 17. Ita dici autem potuere Ægyptii. His enim *lini* & texturæ *inventio* tribuitur, & *cul-*

tura. Linyphiones. Linum Peluſiacum. §. 18. Lini negotiatio ex Ægypto per omnem terram & Palæſtinam. Quid ſit מקוה in locis 1 Reg. X: 28. & 2 Chron. I: 16. §. 19. Unde infertur nulla hic opus eſſe emendatione contra ſententiam Viri Docti. Vulgata Herodoti lectio retinenda. Κιλι. §. 20.

§. 1.

VEteris aevi ſcriptores, quamvis extra communionem eccleſiae Chriſtianae collocatos, perſaepe in praeſtantiſſimorum ſacrarum literarum Interpretum cenſum eſſe referendos, frequenti rerum uſu deprehendi. Identidem enim inſcii, atque prorſus aliud agentes ea conſignarunt literis, ex quibus, ſi in Viros inciderint, qui eas ſcite ac prudenter tractare norunt, ſacris pandectis plus luminis ac ſplendoris inferri poteſt, quam ex Rabbinorum, (quamquam & hi non uſibus ſuis deſtituti ſunt) & parum abeſt, quin addam, multorum eccleſiae priſcae Doctorum, quibus ex inſtituto ſcripturam illuſtrare conati ſunt, commentariis. Id autem cum noſtris quoque diebus ab illis, quos id omnium decebat minime, non ſine inſigni detrimento, immo clade politiorum juxta, ac ſacrarum literarum in dubium vocetur, ſua laude non fraudandos eſſe exiſtimo, qui id ſubinde monent, inculcant ſtrenue, & exemplis omnem exceptionem reſpuentibus confirmatum eunt. Tale autem nobis ſuppeditare locum Eſaiae XVIII: 2, 7. ubi commemorari legis גוי קו קו, *gentem Kàv Kàv*, ex hac diſſertatione faxo, ut cognoſcas luculenter.

§. 2. Illud autem cum non ſatis adtenderent Interpretes, videas eum locum illos vexaſſe, & viciſſim hunc ab illis variis, iisque ſatis contortis conjecturis vexatum fuiſſe, quarum aliae a ſignificatione ipſa vocum prorſus abhorrent, aliæ propius quidem ad hanc accedunt, ita tamen ut circa illius denominationis ra-

rationem fluctuandum tibi valde sit, omnibusque lectis incertior discedendum quam fueras dudum. Ad priorem classem referri possunt sequentes. Alexandrini Interpretes, quos Cyrillus & Procopius sequuntur, habent, ἔθνος ἀνελπιστον. Aquila, ἔθνος ὑπομενον. Jonathan Chaldaeus: עמא אניסא ובזיוא i. e. *gentem oppressam & afflictam.* A quo non longe abludunt Syrus & Arabs, quorum ille *populum foedum & conculcatum*, hic *gentem insperandam & contritam* transferunt. Vulgatus reddit, *gentem exspectantem*, quam versionem plurimi ex Pontificiis, Sanchez, Sa, de Roa, Tirinus, Thaddaeus Perusinus, Montanus & alii cum secuti sunt, tum defendunt; Hieronymus & Haymo geminant. *Exspectantem, Exspectantem.* E nostris Leo Judas, qui habet gentem *avide exspectantem*, Pintus autem & Isidorus Clarius, qui Kimchii explicantis מעט מעט, (a quo etiam non abludit R. Salomon ben Melech in מכלל יופי vertens מעט אחר מעט) insistunt vestigiis *juste, paulatim*, Malvenda, *collectionis, collectionis*, R. Salomon Isacides interpretatur מדה במדה *mensura pro mensura*, ita tamen ut & addat aliam explicationem קו קו לשון קיא שחי ומאוש *Kàv, Kàv, ex notione* קיא, i. e. *vomitum, purgamentum, rem foedam* notat quosdam explicare *aedificium* post *aedificium.* Calvinus vertit *undique*, Castalio *gentem alios & alios limites habentem*, Pellicanus *gentem successive & pedetentim docendam, discendam, & ordinandam.* Tigurini; ein verzweiffeltes und verschatetes Volck. Dani, *til Folket, som er her og der afmaalt*, C. Vitringa; *praecepti & praecepti.*

§. 3. Ad alteram classem pertinent, qui in expositionibus suis ad veram קו notionem, quæ *lineæ* est & *mensuræ*, respiciunt. v. gr. Aben Es-

ra, qui habet, *gentem ſimilem puero diſcenti lineam poſt lineam.* Judæi Germani; die da ſeyn bezahlet worden mit dergleichen Schnur. Pagninus tranſtulit *gentem lineatim operantem*, & in Theſauro in verbo בום, *perpendiculi*, *perpendiculi*, a quo etiam non abludit Marinus in voce קו, qui habet *funiculi* & *funiculi*, ut & Malvenda, qui cum varias ſententias conjunxerat, addit, *regulae*, *regulae*, *normae*, *normae*, *fili* & *fili*. Piſcator vertit; *omnibus delineantem*, & in Germanica verſione; Ein Volck, das jederman Ziel und Maaſz ſetzet. Forſterus & Avenarius, *gentem perpendiculi* vel *funiculi*, Mercerus, *regulae* & *regulae*. Delrius ad *amuſſim* ſeu ad *regulam*, Italice *ad filo*, *ad filo*. Oecolampadius, *gentem funiculi*, *funiculi*. M. Hillerus, *gentem lineis ſignatam*, i. e. ſtrigis rugisque deformem. Coccejus in commentario ad h. l. *gentem ad lineam* & *lineam conculcatam*; & in Anecd. T. I. *gentem norma paulatim prolata conculcatam.* Grotius gentem, quæ *paulatim protendit imperii ſui terminos.* S. Schmidius, *gentem valde*, ſc. *linea deſcriptam* ſc. ad deſtruendum: & alibi *delineatam.* Junius & Tremellius; *lineæ* uti alii magno numero, v. gr. Arias Montanus, Sculterus, Forerius, Vatablus, à Lapide, Schindlerus, Varenius, *gentem lineæ & lineæ.* Hos ſecuti ſunt Belgæ; *Een volck van Regel ende regel*; Lutherus, qui acu rem præ aliis tetigiſſe videtur; Ein gemeſſen Volck, uti Angli; *à Nation medet out*, & Horchius, ein Volck das abgemeſſen iſt.

§. 4. Operoſius, quam mos meus fert, hæc colligere volui, cum, ut liquido pateat, in hoc loco, qui usque adeo ſummorum Virorum ingenia in diverſa diſtrahere, & ad tam ut plurimum contortas interpretationes adigere potuit, nodum de-

delitescere vindice dignum, tum ut, postquam uno prospectu eas omnes intuitus es, meamque, quam addam, contuleris, eo melius arbitrari possis, quænam sequenda, & reliquis præferenda siet. Talis autem sine omni dubitatione illa erit, quæ & a genuina vocum significatione omnium minime discedit, & cui cum toto argumento apprime convenit, illius denique generis est, ut ad aliam quamcunque rem difficulter admodum transferri queat.

§. 5. Ad illum finem itaque notemus in hoc capite agi de AEGYPTO, atque ad unum OMNES, quæ his commatibus de ea usurpantur, phrases, eum in modum sensu ἐμφατικοτάτῳ cum illa congruere, ut aptari vix alii plagae commode possint. De phrasi צלצל כנפים ארץ id peculiari diatribe, quæ locum in XXXII. hujus Bibliothecae fasciculo obtinuit, ostendi. Quando dicitur, אשר מעבר לנערי כוש *quae est trans flumina* כוש, indicatur Aegyptus, quae Israëlitis ad alterum latus terrae כוש, *id est*, Arabiae, adeoque *trans* sinum Arabicum sita erat. Cum additur quae *mittit in mare* צירים, & in vasis Junceis בכלי גמא; id de Aegypto, in cujus illustri fluvio, Nilo, quem *mare* dici demonstravimus alibi, navibus levibus, scirpeis, junceis, papyraceis, quæ mox dicuntur מלאכים קלים, *nuncii leves*, vehebantur, &, in quo צירים (a) id est, imagines (sive id de capite Osiridis, sive de baride Isidis, sive Dynastis Aegyptiorum intelligas) solenni cærimonia circumferebantur, intelligendum omnino est.

§. 6. Nota pariter Aegypti characteristica est, quando dicitur מורט *detonsa*, *depilata*. Ecquis enim

(a) Confer, quae a nobis notata sunt Tomi sexti hujus Bibl. p. 348. & Juriæi hist. cit. dogm. & cult. pag. 684. & quæ deinceps ad §. 15. notabuntur.

audit eam nationem id habuisse præ aliis in more positum, ut non solum sacerdotum & voti damnatorum capita, sed & tertio quoque die tota corpora raderentur, imo omnes Aegyptios inde ab incunte ætate capita solitos fuisse tondere, qui non simul animadvertat statim, singulari prorsus ac privo modo Aegyptiorum *gentem* dici potuisse מורט *detonsam*? Neque minus aptum eorum κριτηριον est, quando dicitur עם נורה מן הוא והלאה, i. e. *populus terribilis, a quo fuit & usque, quod eorum*, ut loquitur Vitringa, *regnum post Babylonicum fuit antiquissimum, idemque vicinis populis ob copiam hominum & opum amplitudinem, & exercituum robur*, addo & crudelia, quae aliis populis intulit, bella, *tremendum.*

§. 7. Unicum adtributum, quod illi datur hoc secundo & septimo commatibus, quando Aegyptii appellantur גוי ממשך, videri posset generale nimis, & aliis quoque gentibus commune. Cum enim illud exponunt populum *protractum, distractum*, quia illius terra à mari Syenem usque tota pateat in longitudinem, quis hoc peculiare Aegypti esse κριτηριον diceret, cum & aliæ regiones quam plurimæ in longitudinem distentae sunt? Sed notari velim משך etiam notionem habere rei validae *insuperabilis* atque *inaccessae*, id quod ex collatione linguæ Arabicæ nos docuit Albertus *Schultens*, in animadv. phil. in Jobum p. 108. qui doctissimus vir ex eodem fonte sanctae linguae multum inferet luminis, si, quod facturum propediem speramus, fidem, quam publice dedit, liberaturus est. Nemo autem dubitabit eo sensu commodissime id nominis dari posse Aegypti incolis, nisi qui ignoraverit, quod vix quisquam ignorare potest, tunc tempestatis, qua vivebat Esaias, eos virium robore, hominum affluentia, armo-

rhorum gloria omnes fere gentes longo intervallo post se reliquisse. Praeterea illorum regio ita locorum situ erat munita, ut insuperabilis atque inaccessa fere haberi potuerit. A plaga septentrionali mari pulsabatur mediterraneo, cujus littus & infestum erat navibus & importuosum. Ab occasu deserto impervio & erythraeo mari claudebatur. Ad meridiem Nili cataractæ & inaccessa montium Æthiopiæ juga, sicut a plaga Orientali Libyae arenae & barathra & Serbonidis paludes eam cingebant, muniebantque. Vide Diodorum Siculum, & Strabonem, illum L. I. p. 18. hunc L. XV. p. 819. hæc latius explicantes. Unde & ille de illa scribit, ὀχυροτητι δε φυσικῃ ὐκ ὀλιγω δοκειν προεχειν των εἰς βασιλειαν ἀφορισμενων τοπων, *munimento naturali non parum videri antecellere loca* alia *in regnum divisa*, vocatque L. XV. p. 478. δυσπροσιτον παντελως ὐσαν Αιγυπτον, hic autem ei adscribit L. XVI. ἀυταρκες της χωρας, και το δυσειβολον τοις ἐξωθεν, quod *suis sit contenta bonis regio, & in quam exteris difficilis sit ingressus.* Adhæc erat ἀθανατῳ τειχει τῳ Νειλῳ τετειχισμενη, & ἀναλωτος μεν ὠν και δυσμαχητος τοις ἐπιβουλευουσιν, *Nilo tanquam immortali muro circumdata, & insuperabilis & inexpugnabilis insidiatoribus*, ut loquitur Isocrates in Or. de Busiride p. 214. Eadem itaque ratione, qua מצור 2. Reg. XIX. 6. Esa. XIX. 6. Mich. VII. 12. unde nomen illi מצרים datum existimat Bochartus, dicta est Aegyptus, eam quoque quam tractavimus, nanciscí potuit denominationem.

§. 8. Pariter, quod sequitur proxime, quando Aegyptus appellatur מבוסה, *conculcata*, quis ambigat id eam ob causam, quae soli huic regioni priva est, fieri, quod, cum eluvione Nili macerata esset, & deinde exsiccata, suibus deinde, a-

liisque pecudibus in agros immissis conculcanda tradi soleret, uti ex Herodoto & Diodoro perapte id observavit Vitringa? Denique, cum adjungitur, גוי אשר בזאו נהרים ארצו, *Gens cujus terram diripiunt fluvii*, ecquis non animadvertit haec Aegypto, eique SOLI convenienter, congruenterque dici, utpote, cujus solum & ager, cum quotannis Nili aquis obrueretur, ejus inundationibus non parum patiebatur detrimenti? Ex quorum omnium consideratione cum constet phrases in tota hac oratione adhiberi ad Ægyptum eamque SOLAM pertinentes, hanc quoque quæ reliquis veluti undiquaque cincta est, ejus speciei esse, nemo facile dubitaverit.

§. 9. Id vero patebit liquido, si veram & propriam קו notionem adtenderimus, quæ est LINEÆ, *perpendiculi*, *normae*, *regulae*, *funiculi mensorii*, quo in primis GEOMETRÆ, agrorum mensores, fabri lignarii, cæmentarii, aliive opifices utuntur, ut ad amussim opus efferatur. Vide 1. Reg. VII. 23. 2. Reg. XXI. 13. 2. Chron. IV. 2. Job. XXXVIII. 5. Es. XXVIII. 17. XXXIV. 11. 17. XLIV. 13. Jer. XXXI. 39. Thren. II. 8. Ezech. XLVII. 3. Zach. I. 16. Interpretes Alexandrini vertunt σατμη, μετρον, διαμετρησις, σπαρτιον ΓΕΩΜΕΤΡΙΑΣ. Aquila, καναν. Symmachus σχοινιον. Hinc lineam æquinoctialem Astronomi Ebræorum vocant קו השוה. Hinc vox תקוה eadem significatione venit Jos. II. 18. 21. & Job. VII. 6. Neque minus in decantato illo loco Es. XXVIII. 9. 10. ubi legitur קו לקו קו לקו *Kaule*, *Kau* (b) geminatum, commode notio *lineæ*, *ca-*

(b) Ab hac voce mutuatum videtur monstrum illud vocabuli, *Caulacau*, ut Irenæus habet, vel καυλακαυ καυχ Epiphanii, vel καυλακαυχ Jo. Damasceni, vel

canonis, *regulae* retineri poteſt, uti retinuerunt in verſionibus ſuis Hiſpani, Galli, Angli, præter quam plurimos tam Judæorum, quam Chriſtianorum Interpretes. Quin & Pſ. XIX. 5. Quamquam enim το קום vertit Apoſtolus LXX. ſecutus φθογγος αὐτων & illa verſio ex Arabica lingua illuſtrari poſſit ſcite, in qua قوقا ſive قوو *kawa notat clamare*, *vociferari*, quæ elegans obſervatio Eduardo Pocockio debetur, tamen & heic loci *lineae* ſeu *funiculi* ſignificantiam apprime retineri poſſe in ipſa hac Bibliothecâ luculenter jam oſtenſum eſt Cl. II. faſc. V. pag. 836 ſqq. Alias apud Arabes قوو vel قوة eſt quoque *funiculus*, & apud Giggejum חבל קו, teſte Bocharto eſt *funis* ex *funiculis contextus* ab hac radice quoque deſcendit תקוה, unde Joſ. II. 21. תקוה השני eſt *funiculus coccineus*.

§. 10. Ex quibus cum abunde pateat, quæ genuina קו רפ ſit ſignificatio, tantum abeſt, ut ea in hoc loco ſit eliminanda, ut e contraria parte omnino retinenda videatur, quod apud auctores רפק ἐξω aliquid inveniamus, quo edocemur Aegyptiis a LINEA & *funiculo menſorio* præ omnibus terrae nationibus & elegantiſſime & nervoſiſſime nomen imponi potuiſſe. §. 11.

vel καυλακα Theodoreti, quo Gnoſticos veteres, Nicolai & Baſilidis ſectatores uſos fuiſſe ſcribunt. Vide de eo *Petavii* Notas ad Epiph. Haer. XXV. *Bebelii* Antiq. Eccl. S. I. art. 6. *S. Danæi* (qui non ex hoc Eſaiae loco arceſſit, ſed putat corruptam vocem ex Ebraico נאל, quaſi Servator ita dictus ſit Caula & Caulana pro *Goala* & *Goalana*) Comm. ad Auguſt. de hær. c. 4. *Wetſtenium* ad Orig. ex hort. ad Mart. p. 101. *Feuardentii* & *Grabii* notas ad Iren. L. I. c. 23. & integram diſſ. de hoc argumento Viri eruditiſſimi Jo. Chriſtiani CLODII, quæ prodiit Witteb. 1706. T. d. H.

§. 11. Audiamus primo loco. SERVIUM, ad Virg. Ecl. III. v. 41. *Radio*, ſcribit ille, *id eſt, virga philoſophorum, qua Geometrae* LINEAS *indicant.* INVENTA AUTEM HÆC ARS EST TEMPORE, QUO NILUS PLUS ÆQUO CRESCENS, CONFUDIT TERMINOS POSSESSIONUM; *ad quos innovandos adhibiti ſunt philoſophi, qui LINEIS diviſerunt agros; inde GEOMETRIA dicitur:* Addamus *STRABONEM* Geogr. L. XVII. p. m. 787. Ubi in triginta nomos Ægyptum diviſam narraverat addit; παλιν δε οι νομοι τομας ἀλλας ἐσχον, εἰς γαρ τοπαρχιας οι πλειστοι διηρηντο, και αὐται δ' εἰς ἀλλας, τομας ἐλαχιστας δ' αἱ ἀρουραι μεριδες. Ἐδεησε δε της ἐπ' ἀκριβες και κατα λεπτον διαιρεσεως δια τας συνεχεις των ὁρων συγχυσεις, ἀς ὁ Νειλος ἀπεργαζεται κατα τας ἀυξησεις, ἀφαιρων και προσιθεις, και ἐναλλαττων τα σχηματα, και τ' ἀλλα σημεια ἀποκρυπτων, εἰς διακρινεται το τε ἀλλοτριον και το ἰδιον. ΑΝΑΓΚΗ ΔΗ ΑΝΑΜΕΤΡΕΙΣΘΑΙ ΠΑΛΙΝ ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ. Εντευθεν δε και την γεωμετριαν συσηναι φασιν. *Rurſum hae praefecturae diviſae fuere aliter, majore enim in parte in toparchias diſpeſcebantur, hae rurſus in portiones alias, quorum minimae arva erant. Opus autem fuit tam diligenti ac ſubtili locorum diviſione, propter continuas finium confuſiones, quas Nilus auctus efficiebat, aliis addens, aliis adimens, & immutans figuras, & ſigna obruens, quibus proprium diſcernebatur ab alieno. Itaque identidem dimetiri oportebat. Atque hinc ab Ægyptiis Geometriam credunt inventam fuiſſe.* Hauſere haec haud dubie ex HERODOTO, cujus haec verba ſunt in Euterpe c. 109. Τυτων μεν δη εἱνεκα κατελμηθη ἡ Αἰγυπτος καταγειμαι δε την χωρην Αἰγυπτιοισι ἀπασι τυτον ἐλεγον τον βασιλεα, κληρον ἱσον ἑκασῳ τετραγωνον διδοντα, και ἀπο τυτυ τας προσοδυς ποιησασθαι, ἐπι-

ται-

ταξαντα ἀποφορην ἐπιτελεειν καθ' ἑνιαυτον. Ει δε τινα τω κληρω ὁ ποταμος τι παρελοιτο, ἐλθων ἂν προς ἀυτον, ἐσημαινε, το γεγενημενον, ὁ δε ἐπεμπε τους ἐπισκεψομενους και ἀναμετρησοντας, ὁσῳ ἐλασσων ὁ χωρος γεγονε, ὁπως τω λοιπω κατα λογον της τεταγμενης ἀποφορης τελεοι. Δοκεοι δε μοι ἐντευθεν γεωμετριη ἐυρεθεισα, εἰς την Ἑλλαδα ἐπανελθειν. *Hac de cauſa Ægyptus interciſa eſt, & ab hoc rege,* (Seſoſtri) *ut dicebant, in omnes Ægyptios diſpartita, ſoli quadrati æqua portione viritim per ſortem data, atque hinc proventus inſtituti, impoſita certa penſione, quam illi quotannis ſolverent. Quod ſi cujus portionem alluvione flumen decurtaſſet, is adiens regem, rei, quæ contigerat, certiorem faciebat, rexque ad prædium inſpiciendum mittebat, qui metirentur, quanto deterius factum eſſet, ut ex reſiduo pro portione taxatum vectigal penderetur, atque hinc* GEOMETRIA *orta videtur in Græciam tranſcendiſſe.*

§. 12. Videmus heic inter alia ab his triumviris GEOMETRIÆ, quæ ars circa קו קו *i. e. lineamenta* & funiculos menſorios occupatur in primis, inventionem adtribui Ægyptiis. Id autem aliorum quoque teſtimoniis confirmari poteſt. Ægyptios dicere ſe inter alia quoque τα περι Γεωμετριαν θεωρηματα ἐυρεθηναι Diodorus ſcribit Siculus L. p. m. 63. Λεγουσι Αιγυπτιοι ὡς ἀυτοι ΓΕΩΜΕΤΡΙΑΝ, και ἀστρολογιαν, και ἀριθμητικην ἐυρον. Verba ſunt Diog. Laertii in proœmio c. 11. qui pariter L. VIII. c. 11. Mœridem Ægyptii Regem τας ἀρχας των στοιχειων της γεωμετριας inveniſſe narrat. Idem quoque Thaletem ΠΑΡΑ ΤΕ ΑΙΓΥΠΤΙΩΝ ΓΕΩΜΕΤΡΕΙΝ ΜΑΘΟΝΤΑ πρωτον καταγραψαι ἐπι ἡμικυκλιω το τριγωνον ὀρθογωνιον ex Pamphila refert L. I. c. 24. Ægyptiorum cuidam Deo, cui nomen Θευθ, qui tempore Thami Ægyptii Regis vixit, inventum illud vindicat Plato in Phœdro, ſub finem. Eandem

dem scientiam ἐκ τῆς ἀπλετου τῆς γῆς, καὶ τῆς διαιρεσεως των χωρων edoctos reperisse Ægyptios Suidas auctor est. Pariter illam ΑΠΟ ΤΗΣ ΓΕΩΔΑΙΣΙΑΣ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤῼ ab illa *partitione terrarum, quæ in Ægypto fiebat, initium duxisse, & ad tantam magnitudinem excrevisse.* Julianus scribit apud Cyrillum contra Jul. L. V. p. m. 178. uti Strabo rursus L. XVI. p. 757. των Αιγυπτιων ευρημα γεωμετριαν φασι ἀπο της χωρομετριας, ἣν Νειλος ἀπεργαζεται, συγχεων τας ὁρους καὶ τας ἀναβασεις. *Ægyptiorum inventum Geometriam* dicit *propter terræ dimersionem, quam Nilus causatur, cum terminos & accessiones confundit.* Menander Rhetor, qui in συλλογῃ Rhetorum Græcorum ab Aldo edita Manutio Venetiis a. 1508. locum decimum occupat, ὡς, ait, περι Αιγυπτον, ἀστρολογιαν καὶ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑΝ ἀξιωσι παρ' ἀυταν γεγενηθαι L. III. p. 608.

§. 13. Hæc porro ars, quæ initia sua debuit Ægyptiis, ab iis secuturis temporibus perpolita atque exculta fuit solerter. Ita inter scientias, in quas adolescentes Ægyptii omisso voluptatum studio incumbebant, recensetque quoque γεωμετριαν Isocrates in Or. de Busiride p. m. 226. Menander modo adductus l. c. Alexandrinos τη γραμματικῃ, ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ, καὶ φιλοσοφιᾳ operam dare adhuc suo tempore testatur. Et de eadem urbe loquens Ammianus L. XXII. c. 16. *Ne nunc quidem*, inquit, *in eadem urbe doctrinae variae silent*; *NUDATUR IBI GEOMETRICO RADIO, quidquid reconditum latet.*

§. 14. Per hæc itaque edocemur, Ægyptiorum agros LINEIS dimetientibus publica regiaque auctoritate fuisse divisos, eosque unicuique fuisse ad mensuram aequalibus intervallis adsignatos, &, cum singulis annis agrorum limites turbasset Nilus,

lus, identidem illam agrorum dimensionem ad normam, regulamque, sive σπαρτιον της γεωμετριας institui ac repeti debuisse. Hinc Geometriam i. e. *artem, qua terra LINEIS & radiis distinguitur*, ab Ægyptiis primum inventam, deinde illorum opera ad alias gentes propagatam fuisse. Inde autem primariam rationem arcessendam, ob quam Ægyptii גוי קו קו, GENS LINEÆ, LINEÆ dicti sint; sive a *linea* & *funiculo mensorio* nomen traxerint, opinor. Neque dubito, quin alii id mecum opinaturi sint, qui secum reputaverint, veram ac genuinam תא קו significationem ita retineri, & talem denominationis rationem dari, quæ Ægypto priva sit, neque ulli alii genti eo modo impertiri possit. Neque negligi debet phrasis, quæ statim annectitur, אשר בזהו נהרים ארצו: qua quasi tacite innuitur causa, ob quam lineis utendum fuit Ægyptiis, ne scilicet vel agrorum possessores, vel etiam regii reditus aliquid paterentur detrimenti, ob *affuso stagnantem flumine Nilum*, quando ille ἀπεργαζεται κατα τας αὐξησεις ΑΦΑΙΡΩΝ καὶ προσιθεις, και ἐναλλαττων τα σχηματα, vel εἰ τινος τα κληρα ο ποταμος τε παρελειτο, ut Strabonem & Herodotum loquentes audivimus, i. e. ex phrasi nostri divini vatis, quando *fluvius* i. e. Nilus *eorum terram diripiebat*!

§. 15. *Illi* autem causæ, quæ princeps & palmaria hujus phraseos est, adjungi fortasse possent aliæ, paulo minoris momenti. Talis est mensura incrementi Nili annui summa cum cura & attentione certis quibusdam lineis notari & signari solita, quæ quidem dimensionis ratio per totam Ægyptum, cujus felicitas ab illa pæne pendebat, magna cum cærimonia divulgabatur. Ita Diodorus Siculus refert L. I. p. m. 33. propter *metum ex inundatione ortum specnlam Nili* (Νειλοσκοπειον)

in

in Memphi a regibus exſtructam, in qua ejus adſcenſum ἀκριβως ἐκμετρωντες, *illius Curatores mittunt in urbes epiſtolas,* (c) *quibus ſignificant* ποσους πηχεις ἡ δακτυλους, *quot cubitos aut digitos adſcenderit fluvius, & quando decrementi faciat initium. Illius autem menſurationis obſervationem per multas ætates ab Ægyptiis accurate* (ἀκριβως) *in literas relatam eſſe addit.* Strabo L. XVII. p. m. 817. in urbe Syene ſcribit eſſe Νειλομετριον, id eſt, puteum quendam in Nili ripa ex integro lapide conſtructum, in quo & maxima & minima & mediocria Nili incrementa adnotantur, quia putei aqua cum Nilo creſcat & decreſcat, quia putei pariete ſint deſcriptæ menſurae, ſ. lineae, ΜΕΤΡΑ των τελειων και ἀλλων ἀναβασεων, ſic Plinius teſtatur Nili *auctus per puteos MENSURÆ NOTIS deprehendi* L. V. c. 10. Audiamus denique Heliodorum Aeth. L. IX. c. 25. referentem Hydaſpi Syenem ingrediunti oſtenſum Φρεατιαν, το ΝΕΙΛΟΜΕΤΡΙΟΝ, τῳ κατα την Μεμφιν παραπλησιον, συμμομῳ μεν και ξεσῳ λιθῳ κατεσκευασμενον. ΓΡΑΜΜΑΙΣ δε ἐκ πηχυαιων διαστηματος κεχαραγμενον, εἰς ἁς το ποταμιον ὑδωρ ὑπο γης διηθουμενον, και ταις ΓΡΑΜΜΑΙΣ ἐμπιπτον, τας τε ἀυξησεις τῳ Νειλῳ και ὑποκοπας τοις ἐγχωριοις διασημαινει; *puteum*, NILI MENSURAM, *ſimilem ei, qui eſt Memphi, ex ſecto & polito lapide exſtructum.* LINEAS *vero ulnæ interſtitio exſculptas continentem, in quem aqua fluvii ſubterraneo meatu impulſa &* in LINEAS *incidens incrementa & diminutiones indigenis monſtrat.* Vides itaque duobus in Ægypti illuſtrioribus

(c) Conſiderandum propono, anne ex his Herodoti verbis lucem mutuari debeat phraſis, quæ eodem hoc commate legitur, quæ Aegyptus dicitur: השלח בים צירים

bus locis, rem, quam scire omnium, maxime ejus incolarum, intererat, utpote, in qua eorum pæne salus versabatur, LINEIS fuisse designatam, indicatam, earumque ope per omnem, qua patebat, regionem promulgatam. Neque ille ritus insequenti ætate in usu esse desiit. Cum enim prior illa columna delapsa esset, aliam, ad quam incrementum Nili mensuraretur, è marmore exstructam esse ab Asama Ægypti quæstore refert Elmacinus hist. Sarac. L. I. c. 14. Idque in insula quæ *mare*, id est, Nilum, (nota enim Arabes Nilum quoque *Mare* vocare, quod alibi a nobis observatum est) *Fustaat* (ita dicebatur urbs, quæ & tum dicebatur מצרים, uti adhuc Turcæ vocant *Messer*, nunc dicitur Alcairo) & *mare Gizoe interjacet*. Late illam describit Geographus Nubiensis parte III. clim. 3. & *Benjamin* in itin. p. m. 116. 117. Et in hunc usque diem illum morem magna cum solemnitate vigere unanimi consensu omnes fere ἐδοιπορικῶν scriptores confirmant.

§. 16. *Porro* considerandum offero rerum gnaris, anne huc quoque referendæ sint innumeræ illæ fossæ, & lacunæ, quibus Ægyptus, ut nunc Belgica, tamquam sulcis concisa, ac distincta fuit. Idque eum in finem, ut essent receptacula aquarum, quibus decrescente Nilo ad rigandа pascua, sedandamque pecudum hominumque sitim uterentur. Illæ *fossæ obstructæ erant aggeribus, ne antequam tempus postulet, effusus fluvius terram inundaret, quos tamen cum irrigandæ planities erat, demoliebantur*, quæ verba sunt Achillis Tatii L. IV. p. m. 254. Vide, cui hæc tanti sunt, quæ ex eodem Tatio, Herodoto, Diodoro Siculo, Justino, Strabone, Suetonio in diss. de *Ægypto* ארץ צלצל כנפים tomo hujus Bibl.

VI. fasc. II. diss. 8. §. 13. adduxi. Neque enim lubet huic rei immorari diutius. Cum autem & aggeres illi & fossæ LINEATIM atque *ad amussim* debuerint ordinari, tales autem fossae, & aquarum conceptacula a radice קוה dicta sint מקואות (unde & Rabbini lacus in quibus Judæi mundandi causa se abluunt, ita vocant, integroque Talmudis libro, in quo de munditie & immunditie agitur, inde nomen dederunt) Judica lector, anne inde Ægyptis a קו linea adhærere nomen potuerit?

§. 17. Si tamen neque hæc tibi fecerint satis, en tibi aliud, cujus in mentem venit. Videlicet קו cum generatim notet *lineam*, speciatim quoque significat *fila* illa, ex quibus *linum* (Linnen garen) conficitur, sicut apud Latinos quoque *linea* & *linum*, ut & apud Germanos eine Linie und Linnen sono conveniunt, immo pro filis omne genus *linum* usurpatur. Ita jam Chaldæus interpres apud Es. LIX. 5. 6. fila *aranearum* vocat בקורין דעכוביתא. Talmudicis & Chaldaicis scriptoribus קיואין sunt *textores*. Hinc Coam insulam Asiæ è regione Cariæ, Hippocratis patriam, notam ob *vestes tenues*, *quae femina Coa Texuit*, ut cum Tibullo loquar, nomen suum sortitam esse putarunt, quod, ut Isidorus habet, Origg. L. XIV. c. 6. *illa*, *teste Varrone*, *arte lanificii prima in ornamenta feminarum inclaruit*, aut, ut idem scribit, L. XIX. c. 22. *quod in ea conficitur bombycina a bombyce vermiculo*, *qui longissima ex se fila generat*, *quorum textura bombycinum dicitur*: תקוה quoque Job. VII. 6. coll. Es. XXXVIII. 12. notat *radium* sive filum textoris, קיואו, vel ut Aruch legit קוואי in tract. de Sabbatho, pro textoribus sumitur. Operae pretium fecerit, quisquis heic contulerit *Bochartum* in Can. L. I.

c. 7.

c. 7. & S. *Braunium* de Veſt. Sacerd. L. I. §. 121.

§. 18. Porro *Lini* uſum, ejusque texturam, ſi ullibi terrarum, maxime apud Ægyptios viguiſſe conſtat. Eos, præſertim eorum ſacerdotes *linigeros* inde dictos, lineis inceſſiſſe veſtibus, & iis, qui nondum aere lavantur, notum eſt. Id magis animadverti meretur iis horum inventionem tribui. *Minervam in Aegypto, quæ Nili regis fuerit filia, textrinæ artis magiſtram* vocat Julius Firmicus de errore prof. relig. p. 49. *Iſidem in Aegypto lini uſum ſementemque monſtraſſe* autor eſt Martianus Capella L. II. TEXTILIA Ægyptios inveniſſe ſcribit Plinius L. VII. c. 56. Pathymiam Ægyptium artificio texendi veſtes celebrem laudat Athenæus L. II. p. m. 48. Inter præcipuos Ægyptiorum operarios *Linyphiones* recenſet Flavius Vopiſcus in vita Saturn. c. 8. quos *Lini textores* explicat Salmaſius. Trebellius in vita Gall. c. 6. de eo narrat, *cum ei nuntiatum eſſet, Aegyptum deſciviſſe, eum dixiſſe ferri, Quid? SINE LINO ÆGYPTIO ESSE NON POSSUMUS.* Inter Alexandrinas merces Cedrenus, & inter Ægyptiacas, quarum vectigal Romæ Aurelianus conſtituit, Flavius Vopiscus in hujus vita c. 45. *Linum* recenſent. Linum Ægyptiacum in pretio eſſe, & Colchico conferri Herodotus refert L. II. c. 105. Lini Canopici quoque meminit Gratius Cyneg. vſ. 42. Peluſiaci Phoedrus L. II. f. V. vſ. 12. Silius Ital. L. III.

Et Peluſiaco filum componere lino,

de quo loco confer Adr. Junium Anim. L. IV. c. 29. cui ibi excitatur Jon, poeta Dithyrambicus, qui in Phoenice Ægyptum Λινάλκον appellavit. Idem (פלסין) memoratur, præferturque Indico in Joma, c. III. §. 7. Plinius L. XIX. c. 1. qua-

tuor enumerat Lini Ægyptiaci genera, iisque NULLA ait CANDORE MOLLITIAVE PRÆFERENDA; Et quantæ tenuitatis fila fuerint Ægyptiorum, ex eo colligas, quod in Ægyptii Regis, Amasis thorace CCCLXV. filis singula fila constiterint, commemorante hoc eodem citato loco Plinio. Postera quoque ætate eam negotiationem continuatam fuisse in Ægypto medocet Benjamin in itin. p. m.125. ubi de urbe Sonbato loquens scribit. והם זורעין פשתן ואורגים חור ומולבין לכל העולם:

Incolæ ejus linum serunt, & *candidas telas texunt*, *QUAS PER TOTUM MUNDUM TRANSMITTUNT*. Neque mirum tam uberem pulcerrimi lini affluentiam in Ægypto fuisse, cum ei aptissima sit, χωρα λεια και ἀξυλος *regio plana & arboribus carens*, ita judicante Xenophonte, vel *pingue solum*, ut vult Plinius XVIII:45. quæ omnia Ægypto conveniunt, quam quæ maxime.

§. 19. Inde in sacris literis *lini* Ægyptiaci fit plus vice simplici mentio. Vide Prov. VI: 16. Es. XIX: 9. Ezech. XXVII: 7. Neque dubitem cum J. *Braunio* de Vest. Sac. L. II. §. 21. sqq. & J. *Clerico* in comm. ad h. l. quos nuper secutus est Blasius Caryophilus. Neapolitanus, in dissertationibus miscell. quæ Romæ ante hoc quinquennium prodierunt, huc referre loca 1 Reg. X: 28. & 2. Chron. I: 16. Ubi præcipua merx, quam temporibus Salomonis ex Ægypto adtulerunt negotiatores, commemoratur מקוה. Illam enim vocem recte Kimchius explicare videtur כי הפשתן הוא המשובח בארץ מסרים *filum sive netum lini, quod in Ægypto erat pretiosissimum*, vel, ut alibi scribit: מלאכת הפשתן ועבודתו הוא במצרים יותר משאר הארצות *Opus ex lino textile, quod excellit in Ægypto plus, quam alibi terrarum.* Et רלב"ג interpretatur

terpretatur בגדי עש addita hac ratione, quia היו בכצראים בגדי פשתן חשובים מאד שנתפוכם *erant in Ægypto veſtes lineæ valde pretioſae, ut notum eſt.* Horum veſtigiis inceſſiſſe videntur Vatablus, & Tremellius, quorum ille *telam byſſinam*, hic *netum* reddidere. Sicut & commode verterunt Belgæ; *het linnen gaaren*; Quicquid illius eſt, huic מקוה cum noſtro קו קו bene convenit, illaque vox ab hac deſcendit. Atque ita, cum Ægypti crediti ſunt primi, qui & *linum* ſevere, & ejus uſum docuerunt mortales, ejusque proventus apud eos fuit longe uberrimus pulcherrimusque; atque inde ad alias gentes, interque eas Judaicam, magna fuit negotiatio inſtituta, το קו autem *lini* quoque & *filorum* obtinere poſſit ſignificantiam, illos גוי קו קו, *Gentem* inde LINI, LINI commode nominari potuiſſe, quis amplius dubitet?

§. 20. Elige, nunc quamcumque harum rationum velis, vel omnes ſimul junge, id ſaltim manifeſtum erit, nulla heic opus eſſe textus ſacri immutatione, nullis ceris miniatulis. Percommode itaque carebimus conjectura, cujus in mentem venit eruditiſſimo Viro, cujus de Arte Critica liber utiliſſimus exſtat, quando P. I. c. 4. §. 12. conjicit loco קו קו legendum eſſe קי קי, aut *potius varietatem eſſe Dialecti, qua, quod per* י *ſcribebant Ebræi, id per* ו *efferebant Ægyptii*, idque illuſtrandum ſibi ſumit ex loco Herod. L II. c. 94. in quo cujusdam meminit *unguenti Ægyptiorum circa paludes habitantium ex fructu Sillicypriorum, quod illi appellant* Κῖκι. At vero impetrare à me nequeo, ut credam ad tales literarum correctiones facile dilabendum eſſe. Egomet enim, cujus perquam mediocris linguæ ſanctæ peritia eſt, aſſeverare auſim confidenti animo, nullum mihi facile in ſacro dice objectum iri locum, quem non liquido o-

ſtendam, eum ne leviſſimæ quidem indigere emendationis. Et, quod ad hunc locum adtinet ſingillatim, non urgebo multis, quod alius forſan urſerit pluribus, nondum eſſe extra controverſiam poſitum, an apud Herodotum illud verbum Κικι ſit retinendum, cum non deſint notæ optimæ codices, in quibus ΤΗΚΙ legatur. Immo vulgatam lectionem prætulerim, quod apud Diodorum quoque Siculum eandem vocem inveniam. Refert enim ille L. I. p. m. 31. Ægyptios uti liquore ad lucernas accendendas, quem loco olei infundant, ἀποθλιβομενῳ ἐκ τινος φυτε, προσαγορευομενῳ και Κικι. Recte tamen mihi obſervaſſe videtur ἐξοχοτατος Eſaiæ Interpres plane non videri veroſimile toti, tamque inluſtri genti a quadam unguenti ſpecie, qua circa paluſtria habitantes Ægyptii utebantur, nomen fuiſſe inditum. Certe in hoc loco aliqua vel apicis transmutatione prorſus non opus eſſe, id puto hac diſſertatiuncula plane evictum eſſe.

V.

GERHARDI à MASTRICHT,

de

JODUTA

Diſquiſitio (a) Hiſtorica.

ARGUMENTUM.

An *Jodut* fuerit Germanorum Deus. Winckelmanni, Olai Petri & Loccenii ſententia §. 1. Invenitur hæc vox in veteri verſione loci Jer. XII: 6. XV: 1. De *Barritu* veterum Germanorum. §. 2. Refutatur

(a) En tibi diſſertationem argumenti perquam curioſi, ab illuſtri Auctore ante annos viginti conſcriptam, & ex ipſius αὐτογραφῳ, cujus heredes mihi co-

tur ſententia Olai Petri. Vox ea non eſt Ebraica §. 3. An fuerit Dea Saxonum ? Sententia Crantzii, qui originem illius refert ad prælium, quod a. 1115. inter Saxones & Henricum V. Imp. geſtum eſt, tropæumque in ejus memoriam erectum §. 4. Aliorum de illo prælio narrationes §. 5. Præcipue Chronici vetuſti Saxonum §. 6. & Schatenii §. 7. *Nomenclatura* Jodutæ, Eſt quaſi Gedeute. §. 8. Non eſt ex voce *Jo* & *Dut*, i. e. Deus, conflata §. 9. *Figura* tropæi illius. §. 10. *Locus* in *Welpesholte* non prope Helmſtadium, ſed in comitatu Mansfeldico; §. 11. *Tempus* ejus durationis. Error Crantzii & Reineccii §. 12. Illius memoria manſit tamen in exclamationibus §. 13. præcipue in ſolemni judicio bannitorio Bremenſi. §. 14. Explicantur nonnullæ voces illius judicii; *Gudingé*, *Sackewolde*. *Kampesplegen*. *Echteloos*: *Rechteloos*. *Fredeloos*. *Zetter-Geſchrey*. §. 15. Sententia Auctoris de tali judicio §. 16.

copiam fecerunt, mea cura deſcriptam, in paragraphos diſtinctam, argumento, atque adnotatiunculis illuſtratam. Jam prius eam communicaſſem tecum, niſi publica ſpes facta eſſet, fore, ut ea vaſto cuidam & auguſto operi edendo inſereretur. At, cum jam tot annos ejus editionem exſpectaverit literatus orbis, fruſtrari diutius ſpes amicorum nolui, qui eam legendi deſiderio ſe vehementer admodum tangi ſæpius declaraverunt. Relictum tamen nobis de hac materia ſpicilegium eſt, quod volente Deo ſequenti faſciculo immiſcebitur. T. d. H.

Viro nobiliſſ. & conſultiſſimo
D. *Erneſto Caſimiro WASSERBACH* (b)
S. P. D.
Gerhardus von *Maſtricht*.

§. 1.

(b) *Erneſtus Caſimirus WASSERBACH*, Barentorpio-

§. 1.

UT promissa, nuper iterum repetita, Vir Nobilissime, *de Jodute*, (quem Clariss. D. Winkelmannus, in notitia Westph. lib. 3. c. 2. num. 21. pag. 374. corrupte dicit, *Zedut* vocatum esse, inclamatumque vult; à cæsis in prælio Henriciano, de quo postea clamatum fuisse *Zedut* vel *Tiodut*; quo Auctore, nescio) exsolvam, primo disquirendum, num fuerit Germanorum Deus aut Dea, an vero monumentum aut statua. Prius, fuisse numen Saxonicum, vult Olaus *Petri*, in pro-

Lippiacus, postquam literarum fundamenta in Lemgovienſi ludo literario posuisset anno 1681. Ill. Bremensium Gymnasium accessit, ibique, uti & postea in Academiis Duisburgensi & Ultrajectina sub ductu potissimum Gerhardi à Mastricht, & J. G. Grævii studiis literarum & juris operam dedit. Domum redux factus, Illustrissimis Lippiæ Comitibus, gentis Bracanæ, operam suam addixit, eorumque a consiliis secretioribus, & Satrapa factus Alverdissæ, Barendorfii, Blombergæ, quæ comitatus Lippiaci municipia sunt, vixit ad annum 1708. quo nuntio obitus inopini Domini sui RUDOLPHI ita est exsternatus, ut in febrim incidens paucis postea diebus mundo valediceret. Vir erat morum comitate valde amabilis, omnique elegantia excultus, pietatis autem in Deum haud tralatitiæ. Publici Juris fecit Dissert. de *Irmensula* primum editam sub forma dissert. Academicæ, Teutoburgi Clivorum anno 1686. sed auctius recusam Lemgoviæ, 1698. in 8. Præterea H. Hamelmanni opuscula historica collegerat, ad prælum paraverat, sed eorum editionem morte præpeditus non magis videre potuit, quam *Antiquitatum Westphalicarum* volumen, quod pariter luci publicæ committere statuerat. T. d. H.

proœmio Annalium Suecicorum M. S. apud *Loccenium*, in antiquitatibus Sueco-Gothicis L. III. cap. 4. laudatus. *Jodut dicit idolum Germanorum fuisse, quod forsan ex Hebræo JODAIM, descendit, qui futurorum conscius est, significante, velut observat Seldenus* de *Diis Syris Synt.* 1. cap. 2. pagg. 121. L. 122. Pergit *Loccenius.* „ Hinc illud colligo, quod Saxones olim in Gentilismo illud „ idolum *Jodut*, ingressuri pugnam, invocarint. „ Postea à Christianis factis Saxonibus, abolita superstitione idem tamen vocabulum retentum est, „ pro gravi clamore: Sic enim adhuc vulgus Saxonum de multum vociferante aut clamante, usurpat: Er ruffet *Jodut* vel *Jadut*. Hanc loquendi formulam Saxonicam haud dubie imitatus est Auctor versionis Bibliorum Suecanæ, in „ qua Jeremiæ cap. XII. v. 6. cap. XV. v. 10. „ ubi de conclamatione populi sermo est, Suecicè „ redditur: *Ropa Iadut.* Illa enim vox in nulla „ alia S. Codicis versione reperitur, quantum mihi constat. "

§. 2. Hactenus Loccenius, qui bene addidit, quantum mihi constat; Invenitur enim *Iodut* etiam in versione Saxonica anni 1533. Lubecæ & anni 1554. Wittenbergæ edita, d. l. Jerem. XII. v. 6. Schreyen. *to Iodutte* aver dy. Clamabunt *Iodutte* super Te. Ubi vetus Saxonica habet. *Reepen nae met voller stemme*: Lutherus & sequens prædictos annos ex ejus Germanica transfusa editio habet. Schreyen-Zetter, (vox ejusdem judicii, de quo postea) über dich. Belgæ. *Roepen met voller* (stemme) achter nae. Arias Montanus. *Etiam ipsi clamaverunt post te:* implendo: in margine id explicat: congregando. Novissime Celeberrimus *Sebast. Schmidius*, in sua, qua optime de Ecclesia meritus est, versione Latina, post mortem ejus

edita: *Etiam hi clamaverunt post te:* Sat est. Illud *Ariæ: implendo* vel *congregando*, vertit *Schmidius: Sat est*; quasi esset vox fratrum Prophetæ, qua ab ulteriore Prophetia, post eum vociferando & clamando avocare voluerint. Similia quædam de hoc loco habet *Martinius* in Lexico, verbo *ploro*. Egerat in isto capite *Loccenius*, ex quo id excerpsit Paulus *Hachebergius*, in *Germania* Media diss. 4. §. 14. pag. 128. de Conclamatione ad arma, ante pugnam usitata, de qua Tacitus L. II. Histor. *Truci cantu, quem Barritum vocabant, in prælium iviſſe.* Videatur Althamerus ad hunc locum Taciti de *Barritu* (c) & aliis acclamationibus Germanorum, non inficete commentatus. Priscis Saxonibus *Herop* dicitur. Morem Saxonum tangit Crantzius Saxon. Lib. V. cap. 36. postea adducendus.

§. 3. Inter Saxonum Deos, qui jam tempore Caroli M. fuerunt culti, refert Jodut vel Jodute *Andr. Severinus* in annotationibus ad Adami Bremen-

(c) De illo Germanorum *barritu* vide quoque *Sched.* de DIS Germ. L. II. c. 41. *Lipſ.* de Mil. L. IV. c. XI. & in Tac. de Germ. c. 3. *Paſſenrodium* de Mil. Græc. & Roman. L. V. c. 8. *Cluverii* Germ. Ant. L. I. c. 51. *Morhofii* de Germ. poesi p. II. c. 6. Marcellum *Donatum* in dilucid. in Tac. in face *Gruteri* T. VI. p. 208. sqq. *Berneggeri* quæst. misc. in Tac. c. 8. *Stewechium* ad Veget. de re Mil. L. III. c. 18. Phil. *Camerarium* in horis subc. L. I. c. 77. *Waræum* in Ant. Hiber. c. 22. *alios*.

Mini fit vero simile vocem hanc originem accepisse ex ipso sono, quem emittebant, prælium inituri *Bar*, vel *Phar*, vel *Farah*; Id enim quoque Veteribus Hibernis in usu fuisse testatur *Camdenus* in L. de Hibernia, & Jac. *Waræus* in Antiq. Hibern. c. 22. T. d. H.

menſis hiſtoriam lib. 1. c. 6. de quo errore poſtea. Ab illa ſententia forte non alienus Joh. *Schildius* libro de *Caucis* II. cap. 3. pag. 116. & 117. Id quod Olaus Petri ſupra, de *Jodutte*, ex Hebræo adducit, ridiculum eſt, neque initiis aut ætati, qua *Jodute* innotuit, convenit; Neque Saxones, cum ſtatua hæc poſita eſſet, de lingua Hebraica quidquam cogitarunt, fuerunt enim iſta Secula obſcuriſſima & ferè ferrea, ut etiam Pontificii Scriptores ea horreant & incuſent. Neque etiam, quæ ex Seldeno allegantur, huc quadrant, agit enim ille l. c. de אוב vel ἐγγαστριμυθῳ, & *Iideonim*, de quibus Moſes Levit. XXV. 6. qui cum Jodute nil habent commune, de quo etiam Seldenus, quanquam immenſæ lectionis & eruditionis, nil ſcivit.

§. 4. Sunt, qui faciunt ex noſtro *Jodut*, *Jodute* fœminam vel Deam; plerique declinant Sexum. Cl. Winckelmannus in notitia Weſtphaliæ loco cit. dicit, deficiente dehinc poſteris rei in Welpeshold geſtæ notitia, ruſticana plebs, ut ad ſuperſtitiones pronior, pro *Dea* Saxonum adjutrice habere, divinisque honoribus adficere cœpit. *Crantzius* loc. cit. dicit, doctiores putare *Jodute* eſſe vocem Gallicam vel Italicam. Verba ejus, quia originem & ætatem Jodute indicant, ſunt ſequentia: *Decimo quinto, poſt centum ac mille, anno cum Imp. Henricus*, (eſt ille ejus nominis quintus) *in Saxoniam iterum duceret; Luderus Dux & Reinerus Epiſcopus Halberſtadenſis, ac Fridericus Comes de Arensberg juſtam illi aciem objecerant, in loco, qui dicitur Welpesholt, impares quidem numero Saxones; Sed virtute & alacritate pares initio, & in fine etiam ſuperiores ſunt inventi. Nam confertis manibus victoria penes Saxones fuit. Trophæum erexere Victores*

ctores in loco pugnae armatum clava virum cum dependentibus armis Saxoniae. Hanc ſtatuam ruſtica plebs in Superſtitionem, in qua ſunt faciles, verſa, cœpit velut idolum venerari, arbitrata eſſe antiquitatis Deam, quam dixere IODUTE. Eam vero quae hodie extat ad arma & auxilium, conclamationem non ab Idolo ductam aut vano DEO, ſed eſſe vocem Italicam aut Gallicam, IO ADJUTEMI, Doctiores arbitrantur. Ubi intellexerunt viri prudentes, ſtatuam dare occaſionem populo, dejecerunt tenitus, reponentes in locum, qui nunc dicitur WEDDESTEDE, Conventum fratrum Praedicatorum, poſt annos ex hoc tempore non minus centum. Hæc Crantzius, ad quem, ſi Commentariolum dederimus, jam fere omnia, quæ de *Jodute*, in antiquitate ſequiore inveniuntur, patebunt.

§. 5. Originem Jodute tribuit Crantzius ſeculo duodecimo incipienti, primumque Statuam ſeu monumentum fuiſſe dicit Victoriæ, quam Saxones, gentes bellicoſæ vel Romanis & Carolo Magno teſtibus, reportarunt in prælio contra Henricum V. Imp. Prælium iſtud exſcripſit ex Alberto Stadenſe, qui floruit Seculo decimo tertio medio. Quousque & Chronicon ſuum perduxit. Hic p. m. 154. id conciſe deſcripſit. Ante eum vero Helmoldus lib. III. cap. 31. Chronici Sclavorum. Verum neuter meminit Trophæi, aut Statuæ triumphalis aut Jodute. *Reinerus Reineccius*, Vir in antiquitate etiam Saxonica verſatiſſimus, ad Albertum Stadenſem, de loco pugnæ & monumenti ibidem poſiti notat. *Welpershold prope Helmſtetam eam factam, quae nunc Academiae Juliae ſedes eſt, in campo ab alaudis dicto*, ut Georgius *Fabritius* in Elector. Saxon. *ibidem à Saxonibus Victoribus Trophaeum erectum, quod poſtea ab agreſtibus nomine JODUT cultum, ut Onomaſticum*

Pyr-

Pyrnenſe. Deſtruxit Erneſtus Præſul Merſeburgenſis. Hæc ille, qui priora ex Crantzio hauſiſſe videtur, poſteriora hærent in mendo, de quibus poſtea. *Crantzius* in alio loco quoque, nempe in Metropoli lib. VI. cap. 6. de pugna, ſequenti autem cap. 7 de *Joduta*, hæc habet mihi pag. 146. ubi de Bertholdo Epiſcopo Hildeſemenſi agit. *Peracto*, inquit, *in loco Welpesholde inſigni prælio erexere Saxones trophaeum, Virum ſcilicet in Statua armatum, clava ſubnixum, arma Saxoniae tenentem, equinum candidum pullum! Ruſtica plebs, ut ſuperſtitioni propior Idolum coluere, tanquam Veterem Saxoniae Deum, quem JODUTE dixere. Permanet hodie execrabilis illa vox, ut in omni repentino periculo exclament eo more Saxones. Derivatum autem autumant ex Italico verbo, JOMI ADJUTE hoc eſt, me adjuvate. Sive à memoria Druſorum manſerit in Provincia, ſive citeriori aetate manaverit per quamlibet occaſionem in noſtram gentem. Sed tum Viri ſenſati horrentes ſuperſtitionem ſacrilegam, dejecto Trophaeo, Capellam erexere. Nunc ajunt eſſe Monaſterium Ordinis Praedicatorum.*

§. 6. Videtur *Crantzius* hæc excerpſiſſe ex antiquo (d) *Chronico Saxoniae* anonymi auctoris, quod anno 1492. Moguntiæ eſt editum, lingua Saxonica, & pertingit ad annum 1489. Poſtea Miſnice ſeu Germanice purius verſum & auctum

à

(d) Vocatur hoc alias vulgo *Croneken der Saſſen*, ſive *Chronicon picturatum*; quia multis picturis repletum eſt, ligno inciſis. Eadem vulgari Saxonica lingua librum hunc totum recudi fecit, tertioque Scriptorum Brunſwicenſium Volumini immiſcuit ill. Leibnitius. In introductione illius tomi pag. 10. ſeqq. pluribus de Auctore libri agit, oſtenditque ejus nomen fuiſſe *Cordt Bathe*, ſive Conradum *Bathonem*, civem Brunſvicenſem. T. d. H.

à Magistro *Johanne Pomario* (e) Pastore Magdeburgico, sub cujus nomine sæpius ab auctoribus, sed male citatur, cum ejus tantum sint additamenta à Chronico, seu Chronographo Saxone antiquo ubique distincta. Idem hoc Chronicon pag. 243. & pugnam & Historiam Jodute recenset, satis prolixe, habetque varia, quæ Crantzius omisit. Addo verba ejus, quia ex hoc fonte omnis fere scriptio de Jodute hausta videtur. Anno 1114. Erhub sich ein Krieg. Bischoff *Albregt* zu Maintz, Hertzog Lüder, von Saxen, und Graf *Rudolff* und *Friedrich*, Pfaltz-Graf beym Rhein, die satzten sich wieder den Kayser, dan er wolte das Landt Saxen zinshafft machen; der Kayser fieng Bischoff *Albregten* zu Maintz, und belagerte Cölln; und Graf Hoyer von Mansfeld war bey dem Kayser. Den wolte der Kayser, mit dem Hertzogthumb Saxen belegen, und es Hertzog Lüdern nehmen; der Kayser zerstöhrete *Hernburg* und *Halberstadt*, das brandte er aus, und der Kayser zog mit einem starcken Heer, für das *Welpesholtz*, bey *Quedlinburg*, diss führete Graf *Hoyer* von Mansfeld in den Graben. *Anno* 1115. Des nechsten Tages nach *St. Scholastica*, gewinnen die Saxen zwo Schlachten, eine zu *Cöthen*, eine vor *Welpesholtz*; dahin zogen Herzog *Lüder* von Saxen, Bischoff Reinhard von *Halberstadt*, und Graf Herman von *Arnsberg*, und thaten eine grosse Schlacht, und geschahe ein grosses Mörden, darin so viel Leute erschlagen wurden, dass man

(e) Henricus *Meibomius*, senior in Chronico Riddageshusano non longe ab initio librum à Pomario *inepte & inerudite* versum scribit. Prodiit Magdeburgi in folio a 1588. Ejusdem mox alteram editionem ad. 1596. continuatam dedit Professor historiarum Lipsiensis Matthæus *Dresserus*, T. d. H.

man Gruben in die Erde machen muſte, damit das Blut verlauffen könte. Graff Hoyer blieb todt, und der Kayſer kam kaum weg, zu einer Gedächtnüſs deſſelben Streits und Sieges, haben die Saxen ein *Trophaeum* und Sieges-Zeichen, da die Schlacht gewonnen, auffgerichtet, welcher geweſen ein geharniſchter Mann, auff einer Säule, ſo in der einen Handt eine Streit-Kolbe mit ſcharffen Zacken, gleich als zum Streit, gezuckt, und auff beide Seiten, das alte Saxiſche Wapen, nemlich, ein ſpringend weiſſer Hengſt im rothen Felde, geſtanden, und weils den erhaltenen Sieg bedeutete, ward's vom gemeinen Landt-Volck, *Gedeute* oder *Gedute*, oder, weils zu Lateyn, *Signum adjutorii*, ein Zeichen Göttlicher Hülffe hieſs, und die Bauren das Wort nicht nachreden konten, *Jodute*, genennet, und den beteten ſie an, und meyneten, daſs Sie durch Hülffe St. *Joduten* den Streit gewunnen hätten. Auff dieſe Stätte iſt nun ein Kloſter Prediger-Ordens gebauet, und heiſst Widerſtette.

Sequitur in Chronico effigies iſtius ſigni adjutorii apud Pomarium, quæ ibi videri poteſt. Illa, quæ de Jodute refert, latine exhibemus. *Signum hujus praelii & Victoriae erexere Saxones in loco, ubi praelio ſuperiores fuere. Trophaeum vel ſignum Victoriae, quod fuit Vir Cataphractus in columna, qui una manu clavam acutis dentibus, quaſi in pugnam elevatam, in utroque latere antiqua Saxonica inſignia habebat*, (f) *equum admiſſarium ſa-*

(f) Pomarius hic ſcribit, ab utroque latere in ſcuto viſum fuiſſe *Salientem candidum equum in campo rubro vetus Saxonum* inſigne. Sed figura, quæ apud Bothonem, illius Chronici Saxonici autorem, cernere eſt, exhibet tantum clypeum octo ſegmentis conciſum, quem ſertum rutæ ambit; hodiernorum Sa-

salientem album, rubro in Campo stantem; & quia obtentam Victoriam significabat, a plebe Rustica Gedeute *vel* Godute, *aut quia Latine signum adjutorii divini vocabatur, Rusticique ista verba effari non possent*, Jodute, *nominabatur. Hunc adorabant, putantes se auxilio* Sti. Jodute *pugnam vicisse. In loco hoc nunc Monasterium aedificatum extat, Dominicani ordinis, vocaturque* Wider-Stette. Pleriqne, imo omnes, *qui Jodute* mentionem faciunt, sua ex hoc Chronico exscripserunt. Andreas *Angelus* in Chronico Marchiæ Brandenburgicæ, *Spangenbergius* in Chronico Mansfeldiæ, *Buntingius* in Chronico Brunswicensi & Luneburgensi, utroque Germanico. Quidquid itaque de *Jodute* habemus, hoc omne ex hoc

Saxoniæ Principum insigne. At vero hoc clypei insigne suo ex ingenio finxisse Bothonem, ex eo constat clarissime, quod illud Saxonum insigne annis demum postea 66. sc. a. 1181. ab imperatore Friderico I. primum duci Saxoniæ Bernardo I. vel Alberto, ejus filio, fuit concessum. Quam ob rem parum abest, quin inde colligam omnem hanc monimenti *Jodute* effigiem, quæ apud Bothonem visitur, ex cerebro hujus unice potius, quam rei ipsius veritate ortam esse. Videtur autem occasio illius picturae talis Bothoni subministrata esse. Legerat scilicet in Corneri, cujus verba suo loco dabimus, Chronico, Viri statuam *Armis patriæ* fuisse instructam; Hinc ei adtribuit illa insignia, quibus tum temporis Saxoniæ utebantur Duces. Ernestus Brotuffius autem, quem Spangenbergius, Pomarius, & reliqui deinde secuti sunt, cum nossent, illa Saxoniæ ducum insignia recentioris esse ætatis, quam ut tum potuerint usurpari, loco eorum album illum equum, quem jam a Witekindi temporibus Saxoniæ duces in insignibus circumgestasse ferunt, effinxit. T. d. H.

hoc fonte, (g) & laudato Chronico antiquo Saxonico habemus, quod ad annum 1489. pertingit, ita ut ante vel cum Crantzio vixerit Auctor ejus, mortuus quippe est Crantzius Anno 1517. Historias suas finit in Anno 1504.

§. 7. Ex quo Anonymus ille sua de Jodute hauserit, quæ tria & quod excurrit Secula ante eum gesta fuere, id equidem mihi ignotum, cum Adamus Bremensis, Albertus Stadensis, qui prælium Saxonum cum Henrico Imp. accurate satis descripserunt, nullam de *Jodute* mentionem faciant. (h) Neque Gobbelinus Persona in Cosmodro-

(g) Producam tamen suo loco auctorem eadem memorantem, qui integro pæne sæculo ætatem Bothonis antevertit.

(h) Neque id faciunt Urspergensis, *Dodechinus* in Chron. apud Pist. Ser. RR. Germ. T. I. *Helmoldus* in Chron. Slav. L. I. c. 40. Chronicon *Verdense* in Leibn. script. RR. Brunsv. T. II. p. 216. *Halberstadense* apud eundem T. II. p. 132. Annales *Hildesheimenses* apud eundem T. I. p. 7381. Ducum Brunsvicensium apud eundem T. II. p. 15. Chronographus Saxo apud eundem in access. hist. quæ Hanoveræ 1710. in 4. prodierunt, Chronicon Magdeburgense ap. Meib. Ser. RR. Germ. T. II. p. 324. Chronicon Lauterberg. p. 3. Engelhusius in Chron p. 216, 217. Auctor L. de fundat. monast. *Gozecensis* à Madero editi p. 230. Auctor Chron. Monast. Pegavienſis p. 252, 253. Sifridus Presb. in epit. a G. Fabricio edita p. 161. Annalista Saxo ap. Ecc. in corpore historicorum medii ævi pronuper vulgato T. II. p. 632 Monachus Pegavienſis, cujus de Wiperto Groicensi historiam edidit Reineccius, p. 19. Chronica Regia Pantaleonis apud Ecc. T. I. p. 924. eorumque translator apud eundem T. I. p. 984. Chronicon Luneburg.

dromio, qui cap. 58. ætatis ſextæ, mihi pag. 221. Res Henrici & pugnam contra Saxones deſcripſit, ſingulariaque quædam de numero cæſorum refert, nil tamen de *Jodute* memorat, Cosmodromium autem ſuum produxit usque ad annum 1418 quem Crantzius, quod ei Voſſius exprobrat, exſcripſit in Metropoli. Nuper prolixe ſatis *Nicolaus Schatenius* Jeſuita in Annalibus Paderbornenſibus pleniſſimis, quibus Reverendiſſimus Epiſcopus Paderbornenſis Ferdinandus de Furſtenberg, materiam dicitur ſubminiſtraſſe, prælium hoc Henrici, clademque ad annum 1115. narrat, refertque ad diem tertium (i) Februarii, forte

burg. ibidem p. 1361. Auctor Anonymus, quem Gervaſio Tilber. adjecit Maderus, qui omnes hujus prælii meminerunt, nullam tamen Joduthæ mentionem facientes, id quod ſaepe per mihi mirum viſum fuit. T. d. H.

(i) Credo voluiſſe ſcribere Schatenium III. Eid. Februarii, i. e. undecimum. Eum enim diem ita nominant plerique. Error itaque eſt Hermanni Stangefolii, qui prælium commiſſium ſcribit d. IX. Oct. ſecuti verſus illos, qui die Dionyſii Martyris id factum memorant, quosque ipſe adducit in annal. Weſtphalicis, libro raro & utili,

Anno milleno centeno ter quoque quino
Sylvam Welphonis perfuderat unda cruoris.
Sunt hominum occiſi quadraginta millia quinque
Ipſo nempe die Dionyſii Martyris almi.

Priores binos verſus habet Engelhuſius in Chronico, duo autem poſteriores apud eum ita leguntur;

Salvi Saxones, Francones atque Thuringi,
Henrici Regis exercitus eſt ſuperatus.

Helmoldus & Albertus Stadenſis Februarii Kalendas illi prælio adſignant. quos etiam ſecuti ſunt Langius in Chron. Citizenſi, Adelzreiterus in Ann. Boi-

forte non sine errore, cum alii ad XI. ejusdem mensis referunt, teste *Spangenbergio & Buntingo*; Alius supra allegatus, prælium post diem Sanctæ Scholasticæ peractum dicit, qui cadit in X. Februarii: Addit porro *Schaten. Monstratur Sylva Welfonis in Comitatu Mansfeldico prope Gerbstede, quo in loco hodiedum visitur sacellum, hujus prælii monumentum.* Et paulo post: *Saxones in loco prælii rei gestae monumentum erexere, Columnam videlicet in modum Trophaei*, cui *armati virî statuam imposuere, dextra Clavam, Sinistra Clypeum gestantis. Vulgus IODUT dixit, & quia per Superstitionem agrestes homines colere cœperant, Wernerus Merseburgensis Episcopus dejecit.*

§. 8. Habemus ex Chronico hoc in præcedentibus Nomenclaturam, originem & tempus Jodute. Nomenclatura est derivatio aut potius detorsio à *sancto adjutorio*, quomodo vult Auctor & ex eo Crantzius & reliqui primitus nominatam fuisse Statuam, quæ origo, quanquam valde probabilis videatur; mirum tamen est, Crantzium eam potius ad idioma Italicum aut Gallicum referre, quam ad Latinum, quod isto seculo magis in usu, quam vel Italicum, aut Gallicum. (k) Quamdiu vero aliqua ratione, vox memoriam prælii, à Saxonibus feliciter gesti, referens, ad Saxonicam originem deduci potest, melius & securius ex ea petitur. Scriptores cuncti dicunt, *Iodutam*, fuisse monumentum hujus pugnæ, me-

Boicis p. I. L. XIX. & Browerus in ann. Trev. T. II. p. 12. Dodechinus autem nominat Octavam Epiphaniæ. Error quoque est auctoris de fund. Monast. Gozecensis, qui annum praelii assignat 1116. N. de *Vignier* loquitur dubitanter, qui tertium vel XI. diem ponit. T. d. H.

(k) Illius rei quoque ratio docebitur suo loco.

moriam ejus conſervans, id quod optime vox Saxonica, Gedeute exprimit. Deuten Saxonibus & Germanicis eſt, *indicare*, *ſignificare*, *interpretari*. Bedeuten, itidem Belgis, beduiden, indicare, explicare, à Deuten deducitur. *Gedeute*, ſignificatio, memoria, monumentum, Gedenckzeichen. Ge, Germanis & Saxonibus eſt præpoſitio inſeparabilis. Facit huc, quod de eo habet Schottelius, de Lingua Germanica optime meritus, von der Teutſchen Hauptſprach. pag. 632. Dieſes Wörtlein ge, iſt eine vortreffliche Wurckung, dadurch eines jeden NB. anzudeutenden Dinges, ſonderbahre Menge, Verwirrung, Vielheit &c. auffs kurtzeſte und doch klarlich, dem Teutſchen Verſtande vorkommt. Latine. *Praepoſitio hæc Ge, praeclaram habet efficaciam, per quam cujusque rei indicandae, rei multitudo, intricatio, copia breviſſime, & tamen clare germanico intellectui proponitur*, id quod multis, quæ ſubjicit exemplis, Schottelius probat. Præit huic originationi non obſcure, Chronographus ille antiquus Anonymus (1) ſupra in adducto loco verbis

(1) At vero ille Chronici Saxonum auctor nihil de hac vocis origine habet; De ſuo illam addidit Chronici interpolator Pomarius. Is vero illam debet Cyriaco Spangenbergio, cujus verba exhibuit Maſtrichtius. Idem fere haec repetiit, in ſingulari, quem de hoc praelio conſcripſit, libello c. XIX. En tibi ejus verba; *Iſt freylich auch dis gewiſs feſt, daſs die Bildnis des geharniſchten Mannes alda zum gedachtnis iſt aufgericht worden der gehaltenen Schlacht, und erlangten Sieges, alſo daſs es ſolte ſeyn ein Gedeute oder Bedeutnis derer Ding, ſo alda bey dem Welpeskoltz geſchehen. Weil dan die Sachſen eine Bedeutung pflegen ein Gedeute zu nennen, hat leichtlich dis Bild den Namen da-*

bis: Und weils den erhaltenen Sieg, Notetur bedeutete, Saxonicè, beduydede wards vom gemeinen Landvolck Gedeute oder Gedute, oder zu Latein signum adjutorii genennet &c. Idem observare licet in *Cyr. Spangenbergii* Chronico Mansfeldico Germanico fol. 247. verso, edit. Meibomianæ, ubi de iis, quæ prælium insecuta sunt inter alia scribit. Die Sachsen aber, haben unlangst hernach, zu Anzeigung dieses Sieges, ein Trophæum oder Sieges-Zeichen, an die Stette, da die Schlacht geschehen auffrichten lassen; &c. Dieses Bildnis sollte eine Gedeute oder Gemercke, oder Anzeigung seyn, der Schlacht, und des Sieges, dieses Orts, ge-und erhalten; Und ward derhalben auch von dem gemeinen Volck solches Bild Sanct Gedute, oder Jodute genandt. addit. Aber, von diesem Götzen soll hernach lib. 2. cap. 29. mehr gesagt werden, und von der Capella, so an die Stätte, dahin man die Erschlagenen begraben, gebauet worden, und was für schrift Monumenta, gefunden und vorhanden, wird an seinem Ort im vierdtem Buch folgen. id est: *Saxones autem non diu post prælium, indicium hujus Victoriae, Trophaeum vel monumentum, in loco, ubi pugna gesta, erexerunt. Cataphractum nempe, armatumque Virum Columnae impositum, qui in manu una insignem clavam, quasi in pugnan elevatam, tenuit* (male itaque Crantzius ei innixum dicit) *ad utrumque latus antiqua Saxonica insignia, salientem nimirum equum album ad-*

 mis-

davon also bekommen und behalten. Haec Spangenbergius, quem exscripsit Pomarius, qui deinde Albinum in hist. Misn. C. XI. p. 152. aliosque in eandem sententiam pertraxit. Sed meo quidem judicio minus rem acu tetigerunt, ut suo loco videbitur pluribus T. d. H.

missarium in rubro campo penes se habuit. Simulacrum hoc debuit memoria, significatio, Gedeute oder Gemercke. Saxon. Geduyde, monumentum esse *praelii in hoc loco peracti, quod ibidem Saxones superiores fuerint, Victoriamque masculè obtinuerint. Nominabatur postea à plebe Statua haec Sanctus* Gedute *vel Iodute. De hoc vero Idolo postea* lib. 2. cap. 29. *plura dicentur, itemque de Capella, quae in loco, ubi occisi sepulti, aedificata est, & quae Scriptura, inscriptiones, monumentaque, ibidem reperta sunt, suo loco libro quarto indicabuntur.* Num Spangenbergius promissa hæc impleverit, nescio, edita nondum vidi. (m) In præfatione partis primæ, seu libri primi, sex insuper libros, in universum septem distinctos, de rebus & antiquitatibus Saxonicis, inprimis Mansfeldicis, promisit.

§. 9. Alias itaque originationes *Iodute* longe pe-

(m) Neque praeter librum primum quidquam editum est. Illa autem jactura horum, aliorumque ejus ad histor. pertinentium librorum, C. Sagittarius in Tom. I. introd. in hist. eccles. p. 955. 956. tantam judicabat, ut ne *deplorari quidem, nedum scribi dicique possit satis*, debetur maximam partem motibus Flacianis, quibus ille non parum implicitus fuit. Unde ejus manu exarati libri miserum in modum fuere direpti: Ipse in praefatione Chronici Quernfurtensis conqueritur, cum constituisset reliquas Mansfeldici Chronici partes edere, eam rem a Comitibus Mansfeldiae fuisse impeditam. Peculiari tamen scripto historiam hujus belli consignavit literis, ediditque Wittebergae a. 1555. in 8. sub hac inscriptione; *Ursach und Handlung des Sachsischen Krieges bey dem Welphesholtze in der Herrschafft Mansfeld geschehen im Jahr MCXV. den* 11. *Februarii.* T. d. H.

petitas transimus, quia tempus positi trophæi, aliaque iis repugnant. Veluti, quod Mercurius apud Ethnicos *Iodute* fuerit appellatus, quod Vir doctus, non bene lecto aut satis bene distincto Matth. Martinii Lexico adscripsit doctissimo Viro, in voce *Teudates*. Quod nec ille cogitavit, aut ullo antiqui scriptoris testimonio probari potest. Probabilior eorum derivatio apparet, quia particula exclamandi: *Io* quam clamantis & dolentis esse dicunt, & *Duth*, qua voce antiquis DEUS Germanis & Saxonibus vocatus olim & cultus, probante unice etymologiam hanc Joh. *Schildio* (n) Viro in antiquitatibus versatissimo de *Caucis* lib. 2. cap. 3. pag. 116. & seq. Germanorum Numen fuisse (o) *Iodut* etiam Seculo XII. Duth

(n) Obiter noto, corrigendum errorem esse in Wittenii diario Biographico ad a. 1667. quem & auctor *Lexici Erud. Germanici* retinuit, ubi hic Schildius, cui praeter hunc de *Caucis* librum etiam *exercit. in Taciti Ann.* XV. Notas in Suetonium & L. de *coalitione populorum & rerum publ.* debemus, quique Bremensis patriâ scholam Flissingensem moderatus est, confunditur cum patre ejus, ὁμώνυμῳ, Theologiae apud nos Professore & in ecclesia Ansgariana Pastore, cujus, quod sciam, nulla scripta exstant. T. d. H.

(o) Verba Jo. *Schildii*, quae in ejus elegantissimo libro de Caucis edito Lugd. Bat. 1640. p. 17. in forma 8va leguntur, adscribam, quod & liber sit rarior, & ad argumentum illustrandum plenius faciant. *Summum illud*, ita scribit, *& æternum Numen, utcunque a Germanis meis nomine Duth invocatum fuit. A quo velut à fonte suo vocabulum* IODUT *arcessendum judico, cujus necdum memoria e sermonibus popularium meorum* (Bremenses intelligit) *excessit; praesertim cum ab inopino deprehensi infortunio numen exitio advo-*

non fuit nomen DEI apud Saxones, nec *Io*, sed *oh, oho* sunt voces exclamantium. Præivit forte *Martinius in Lexico*, voce *Taautes* infra adducendus. Habemus nunc *tempus* positi Trophæi, nempe seculi duodecimi annum decimum quintum, item significationem Trophæi & Statuæ; designare & conservare, Sie bedeute, & Gedeute, memoriam Victoriæ contra Henricum Imp. obtentæ, (p) Sa-

vocant averruncando. Quin etiam, si quem fuga abstulerit homicidii reum, collocato apud prætorium cæsi cadavere, & vulnere, quod in mortem patuit, detecto, inter alia exclamationum horribilia, quas ex interfecti persona Magistratus ingeminat apparitor, identidem majore sono IODUTH vociferantem audias. Omissis aliorum ambagibus regia grassemur via, & sine ullo flexu vocis aut immutatione IODUTH ex Io pleriisque mortalibus usitata exclamandi formula, & summo Deorum Duth *in unum confluxisse vocabulum, vel opinari vel scire etiam audeamus.* Reliqua quæ addit, de Diis in auxilium advocatis legi apud eum possunt, minus enim mihi ad rem facere videntur. T. d. H.

(p) At vero non hæc vera causa fuit illius prælii, quod *Saxones sibi tributarios voluerit facere* Henricus IV. sed, quod indomitæ omnium potiundi sedis Romanæ libidini se opposuerit. Inprimis controversia inter eum & Paschalem II. agitata fuerat de investituris Episcoporum. Victricibus armis intrans Romam, extorserat e Papæ manibus Episcopos ordinandi jus, quod per vim patri suo Henrico V. ademerat Gregorius V. sive Hildebrandus. Eo autem facinore non solum sedis Romanæ, sed & hujus Gnathonum, immo totius Cleri, multorumque Principum Germaniae, capitalem inimicitiam sibi conciliavit, quae in hoc tandem infaustum bellum eru-

Saxones ſibi Tributarios facere volebat, libertati, teſtibus tot Caroli Magni expeditionibus moleſtiſſimis, adſuetos, qui quidem olim fratres & ſocii Romanorum, ſervi eſſe voluerunt. Erravit itaque *Andr. Severinus* in Annotationib. in caput. VI. lib. I. Hiſtor. Adami Bremenſis, qui notat apud Cimbros & Saxones imperante Carolo M. alias adhuc præter *Irmenſeul* fuiſſe *Columnas*, interque eas unam *Crodoni* in Hartesburg poſitam, unde & hodie execrationis formula, du Krötен-Duyvel, alteram *Iodute*, appellatam. Agnovit autem *Iodute* Columnam fuiſſe.

§. 10. FIGURA Trophæi fuit *Vir Cataphractus*, cum clava, quæ dentibus acutis erat munita, & ſupra caput ad feriendum elevata, quod magis probabile, ex Chronographo (q) aliisque duco, quia pugnæ, Victoriæque in ea obtentæ convenientius, quam quod *Crantzius* ſcribit qui in Metrop. lib. 6. cap. 7. *clava ſubnixum* fuiſſe. Arma vel inſignia ab utraque parte fuere, equus albus admiſſarius ſaliens, in rubro vel roſeo Campo. Dicuntur fuiſſe arma vetera Saxoniæ; Buntingus in Chron. Brunswicenſi, dicit fuiſſe inſignia Luderi, Ducis Saxoniæ, cui & adſcribitur prælium & Victoria. Hodie Sereniſſimi Duces Brunswicenſes & Luneburgenſes, hunc admiſ-

 ſa-

erupit, multaque ei mala peperit. Non ſine juſto tamen Dei judicio id factum dicas. Ita enim vindicare voluiſſe Ultor à tergo videtur turpe hujus Henrici facinus, quo ante novennium circiter, Patrem ſuum, quem hoſtilibus armis adortus erat, & indigniſſimis modis habuerat, imperio exuit. T. d. H.

(q) Nihil vero tale memoravit ille Saxonici Chronici ſcriptor, ut viſum eſt ſupra, ſed & hoc gloſſema eſt Pomarii, qui Spangenbergium ſecutus eſt T. d. H.

sarium armis suis inserunt. Insignia hæc fuisse ab utraque parte Statuæ, memorat antiquus Saxoniæ Chronographus; *dependentia* dicit Crantzius. Jesuita Schatenius vult sinistra clypeum tenuisse. *Chronographo* Saxoni, à quo cæteri sua habent, plus sic, quam *Crantzio* aut *Schatenio* deferendum, qui utrique parti Statuæ arma seu insignia adscribit, dubium, an utrique femori Statuæ fuerint insculpta, quæ num ex lapide, an ligno fuerit, non constat, quia de materia Statuæ nil prodidere scriptores; vel an equus ille admissarius ab utraque parte ad pedes Statuæ sit positus, quale quid ex Saxonico Chronico colligi posset, nisi armorum insignium meminisset, campique rubri, aut rosei, quod magis ad clypeum referendum, ita, ut ille, quod & in antiquis Statuis videmus, in utroque femore depictus vel exsculptus fuerit; Si posterius, tum accessisse colores, monstrat candor equi, & campi rubor. Basis Statuæ fuit columna, in qua *Iodute*, seu vir ille cataphractus stetit, *elevatus*, ut ab omnibus conspici posset. Forte & basi inscriptum (r) Gedeute vel *sanctum adjutorium*. Qua de re tamen Chronographus ille nil meminit; moris id tamen antiqui, ut posteri scirent, quid monumentum vel Statua significaret. Utramque ansam detorsioni patuit dedisse, Gedeute, æque *ac sanctum adjutorium*, potuit degenerare in *Iodute*, *Iodut*. Simile monumentum in memoriam Victoriæ contra Saxones positum à Carolo Magno, post eos devictos in loco *Sictmelle*, in Comitatu Diepholdano; ubi Sacellum positum: *Sünthülpe*, *sanctum*, seu *divinum adjutorium* cognominatum, quod posteris tem-

(r) Quis vero sibi persuaserit unquam ulli monumento publico nomen *monimenti* nulla alia re addita insculptum fuisse? T. d. H.

temporibus concurſu, &, uti vocant, proceſſionibus hominum inclytum & demum ſeculo decimo ſexto abolitum fuit. Videatur (s) Eginhardus in vita Caroli M. lib. 2. & ibidem Reineccii obſervata.

§. 11. LOCUS Trophæi vel Statuæ *Jodutanæ*, eſt locus pugnæ prope Welpesholt, Sylva *Catularia* à Brotuffio in Catalogo Epiſcoporum Mersburgenſium vocatur. In quo ſcriptores omnes conveniunt. Prope Helmſtadium, & quidem, uti notat, ad Albertum Stadenſem Reineccius, in Campo ab *alaudis* vocato, das Lerchen-Feld. Quem errorem videtur ex eo deſcripſiſſe aut hauſiſſe *Winckelmannus* in notitia Weſtphaliæ lib. 3. cap. 2. pag. 374. (t) Verum in eo hiſce adſentiri non

(s) Eginhardus hiſtoriam ipſam recenſet hujus à Carolo M. impetratæ victoriæ, illius autem ſacelli *Sunthulpe* non meminit. Sed de hac re plura ſuo loco. T. d. H.

(t) Eundem errorem errarunt paſſim quoque alii, v. gr. *H. Stangefolius* in ann. Weſtph. p. 293. *Pideritius* in Chron. Lipp. opere ob undiquaque publica auctoritate coemta exemplaria nunc rariſſime obvio, pag. 295. *Cruſius* in ann. Suev. T. II. c. 9. p. 321. Cel. *Struvius* in ſynt. hiſt. Germ. diſſ. II. §. 18. qui tamen deinde mentem mutaſſe viſus eſt diſſ. VI. §. 15. Ipſi Helmſtadienſes tamen nunc non amplius in vicinia ſua illud contigiſſe ſcribunt. Id colligo ex Or. Joh. *Henningii* de *priſco Saxonum Gentiliſmo* a. 1694. in magno Juleo habita, in qua prolixe Joduthae meminit, & hujus in campo ad ſylvam Guelphi inſtituti praelii, hanc autem propter Helmeſtadium poſitam fuiſſe, non ſcribit. G. Fabricius in Ann. Sax. p. 183. locum deſcribit *prope Quedlinburgum ad ſilvam Guelfonis in campo Lerchenfeldo*

non possumus: Omnes fere scriptores, pugnam factam dicunt in Comitatu Mansfeldensi, qui aliquot milliaribus distat Helmstadio, cui quoque non adjacet *Welpeshold*. *Cyriacus Spangenbergius* sæpius jam laudatus, in Chronico Mansfeldico germanice scripto ad annum 1115. mihi pag. 246. ubi latissime descripsit aciem hanc cum Henrico Imp. Duce Cæsaris Hoyero, Comite Mansfeldico gestam, enarrat pagos ab Henrico prope Welpesholt vastatos: Nimirum: Wiesenstett, *Rodewelke*, *Niesenstett*, Ladersdorff, Disdorff, *Milrode*, qui omnes longe distant Helmstadio; Inveniuntur autem hodie in confiniis Mansfeldicæ urbis, ubi quoque Campus ille ab *alaudis* nominatus, das

feldo, idem tamen hunc L. I. RR. Misn. p. 9. *prope Helmstetam in campis ab alaudis dictis* collocat. *Catuli saltum* vocat vetus poëta apud *Browerum* Ann. Trevir. T. II. p. 12. & *Schatenium* in Ann. Paderb. L. VII. p. 682.

Anno milleno, centeno ter quoque quinto.
Ad Catuli saltum *belli cruor exit in altum.*

Ernest. *Brotuffius* in Chron. Mers. p. 75. ita illum locum pingit; bey dem Wolffingesholtze; i. e. *ad Catulariam silvam prope monasterium Closter Mansfeldt, non procul à pago Sandersleben*; & deinde; *in campo aperto ab alaudis dicto inter Gerbstad Monasterium Virginum & capellam zum Wolffingesholtze.* Spangenbergius vocat das Welphesholtz *auf die Höhe zwischen Hettsted und Sandersleben.* Accuratissime locum hunc designasse videtur Vir, cui historia Germaniae praesertim medii aevi multum debet, J. G. *Leuckfeldius* in hist. Halberst. ad a. 1115. ubi *Welpeshold* vel *Welpesholtze* (i. e. Guelphonis vel, quod malim, a *lupis* inhabitatam sylvam) locum esse in comitatu Mansfeldiae dioeceseos Halberstadensis non longe a Wippera flumine inter Walbeck, Gerbsstede & Sandersleben situm adnotat. T. d. H.

das Lerchen-Feld dictus, invenitur, quem & *Spangenbergius* laudat, refertque Cæsareos, postquam in pugna succubuissent, ad *Valles Mansfeldiam* versus, *Sangershusam & Kiffenhusen*, quosdam *Merseburgum* fugisse; quæ loca Helmstadio non adjacent. Capellae, quae seculo suo, id est XVIti: anno LXXII. stetit, ibidem Spangenbergius meminit, eique locum adsignat ante *Welpesholt*, Saxones persecutores Caesareanorum in ipsa persecutione mortuos dicit, sepultos in pago Todtendorff, inter *Siersleben & Klooster* Mansfeldt: Reliquos in Campis inventos, (u) memorat collectos fuisse, & terra obtectos, id quod colles, (Riesenbette, vel Huneberge etiam nominantur) indicia sepulchrorum aut tumulationis olim in campis, prope Gerbstet & Polleben, iisque locis vicinis hodiedum ostendunt. Ubi & das Lerchen-Feld notatur. Quae non permittunt de *loco* pugnae & Statuae *Iodut* dubitare, Rei-

(u) At vero Cæsareanorum cadavera inhumano admodum, atque illiberali facinore non humata in agris derelicta, pabulum volucribus & feris futura, immo à Reinhardo, Antistite Halberstadensium sub anathematis pœna interdictum fuisse, nequis ea sepulcris inferret, quod illi causam Imperatoris a Papa damnati contra illum (proh dirum, & post necem etiam eorum expiandum scelus!) tueri fuerint ausi, id memorant Annalista Saxo apud Ecc. T. II. p. 632. Conradus Urspergensis p. 271. Chronicon Halberst. apud Leibn. T. II. p. 132. & ex iis Spangenbergius & Leuckfeldius. Adelzreiterus in Ann. Boicis l. c. scribit: *Reinhardus præsul Halberstadiensis vetuit quemquam hostium per Saxones terræ mandari, indignum ratus eos, qui pro Principe execrato arma gestassent piorum manibus sepeliri.* Tantum Religio potuit suadere malorum. T. d. H.

Reinecciumque erroris convincunt. Dedit *Tilemannus Stella* mappam geographicam Comitatus Mansfeldici, in qua diserte notatur, Welpeshold silva, item Capella, ante eam posita, duas tresve Leucas Mansfeldio distantes, inveniunturque pagi plerique supra memorati. Trophæo huic contigit, quod, Tuæ, Vir Consultissime, Herminsulæ, quæ Statua Herminii fuit, postea in deastrum vel Idolum abiit, & ab Ethnicis culta, neque enim Westphalia, uti notum est, seculo duodecimo incipiente, tota & penitus ab Ethnicismo liberata erat; de Vandalis testatur sæpius *laudatum Chronicon Saxonicum*, postquam de *Jodute* jam relata, recitasset, eodem tempore, quo *Jodut* cultus, aut pro Germanorum aut Saxonum veteri DEO habitus, à Religione Christiana iterum desciviſſe, & ad antiquum suum Deum *Flinen*, cujus & effigiem refert, abiisse p. 245. Ubi & de aliis Germanorum deastris aliquid refert, & Irminsulæ aliam, quam nos olim, effigiem depingit.

§. 12. De TEMPORE DURATIONIS nostri *Iodute* nil certe habemus à Chronographo traditum. Probabile, non diu stetisse, aut cultum fuisse. *Ernestum* Episcopum Merseburgensem, Reineccius in notis ad Albertum Stadensem supra relatus vult, propter incolarum superstitionem Columnam & statuam aboleviſſe. Verum errat, nullus enim in Catalago Merseburgensium Episcoporum invenitur Ernestus. Adscripsit id Wernero, qui in eodem Seculo, quo statua Gedeute, vel *Iodute* posita, Episcopatui Merseburgensi, præfuit Wilhelmus Vagodes, in pentade quæstionum historicarum, edita Rintelii. 1688. in prima quæstione, laudat *Crantzium* in Metrop. lib. VI. cap. 7. & Saxoniæ, lib. V. cap. 36. Sed eum non inspexisse vide-

videtur, in utroque enim loco, nil de *Wernero* Episcopo Merseburgico, aut destructione *Iodute*. cap. 7. d. l. VI. Metrop. dicit, *Capellam*, (ita exilem ædiculam vocant) structam esse, in loco dejectæ statuæ, postea Monasterium factum Prædicatorum, post annos ex hoc tempore (statuti nimirum *Iodute*) non minus centum. Claruit Wernerus Episcopus Merseburgensis, Seculi undecimi anno LXXV. multaque passus esse dicitur ab Imperatore Henrico IV. depositus tandem, & anno 1115. restitutus, dicitur. Videatur Bucellinus in Catalogo Episcoporum Mersburgensium vol. I. pag. 42. Germaniæ sacræ, & *Brotuffus* in Catalogo Episcoporum Marsburgensium, in quo hic Wernerus, Comes Woldenburgicus est XI. Episcopus, diciturque electus a Capitulo 1073. & postea ab Eppone Episcopo XII. intruso ab Henrico V. ejectum Wernerum, quia Pontifici videbatur addictior, refert idem Brotuffus Imperatore ad *Catulariam Sylvam* (ita Welpeshold vocat) succumbente restitutum Wernerum, Epponemque, *Erradum* sive Eberhardum nuncupatum, Cizensem Episcopum ordine VI. creatum esse. Factumque id, nono die Febr. Anni 1115. id est, biduo ante pugnam Saxonum. Quæ si vera, vix potest Wernero adscribi destructio Joduthe. (v)

Ab

(v) Cl. *Louckfeldius* illud Joduthæ monimentum centum post ejus erectionem annis non à Wernero Merseburgensi, sed Friderico Halberstadensi episcopo dejectum, ejusque in loco excitatum esse Monasterium Praedicatorum, quod deinde 1255. in claustrum Virginum Ordinis S. Augustini a Comitissa Arnsteinensi Mathilde transformatum sit testatur in Antiquit. Halberst. p. 595, 596. Corrigendus itaque J. Mich. *Heineccius*, Vir nuper immaturo fato orbi literato ereptus, in Antiq. Goslarienſibus p. 114. hoc factum adscripsit Wernero. T. d. H.

Ab Anno enim 1073. ad annum reſtitutionis 1113. effluxerunt anni XL. quibus ſi anterior ætas, usque ad Epiſcopatum addatur, Senex reſtitutus eſt; Si ad manum *Erneſti Brotuffii Chronicon* (w) ſeu Annales Merſeburgenſes, aut alia eorum Chronica adeſſent, forte certiora de deſtructione *Iodute* referri poſſent. *Capella* illa ſeu ædicula videtur poſt deſtructionem, memoriam Victoriæ conſervaſſe; poſt abolitam *Iodute*, cujus loco *Crantzius* vult poſtea Cœnobium Dominicanorum, *in Widerſtet* exſtructum fuiſſe, ſuo tempore extans; Poſt annos ex hoc tempore, nempe collocati *Iodute*, non minus centum in loco, qui dicitur *Weddingſtede*. Duplici errore, nam *Capella*, in accurata Tilemanni Stellæ mappa, Comitatus Mansfeldici, notatur à parte Orientali, ad fluvii Wiperæ ripam, ita ut *Capella* leucae ſpatium diſtet à Cœnobio Dominicanorum *Widerſtet*. Alter error eſt vel *Crantzii* vel *Bucellini*, qui Monaſterium in Widerſtet vindicat Benedictinis, tom. 2. German. Sacræ pag. 324. erectum refert a Reinhero, ſive Reinhardo Halberſtatenſi Epiſcopo & Trophaeum loco ad Sylvam *Guelphonis*, erectum in memoriam Celeberrimae Victoriae, qua illic de Henrico V. Imp. ejusque ingenti exercitu, non ſine praeſenti Numinis ope triumphaverat Anno 1115. deceſſit fundator Anno 1122. In eo plurimi Principes Anhaltini tumulati ſunt. Reinerus ille, ſeu Rheinhardus, Epiſcopus Halberſtadienſis floruit Anno 1115. & fuit implicitus praelio cum Henrico V. Imp. & Obtentor Victoriae; Item Auctor ſimul Columnae & *Statuæ Iodutanæ*, quî potuiſſet ille condere Monaſterium Dominicanis, quorum ordo demum

(w) Brotuffus de hac re nihil quicquam habet.

mum Seculo ſequenti, Anno 1216. à Papa confirmatus eſt. Itaque potius Crantzio credendum, qui plus centum annis poſt praelium, erectum hoc Monaſterium dicit, ſive Dominicanis, qui tam cito Monaſterium in Saxonia condere non potuerunt, cogniti poſt centum annos pugnae peractae in Italia: Sive Benedictinis, qui tum temporis jam late per Occidentem diffuſi fuere.

§. 13. Sublato *Iodute*, manſit attamen in hodiernum diem memoria *Iodute*, qua de re, *Crantzius* in Metropol. d. Lib. VI. cap. 7. *permanet hodie execrabilis illa vox, ut in omni repentino periculo exclament eo more, Saxones, (nempe Iodute)* ſive, pergit, *a Memoria Druſorum, permanſerit in provincia, ſive citeriori ætate manaverit, per quamlibet occaſionem in noſtram gentem.* Laudatus antea *D. Vagedes*, Rintelii alibique etiam apud Weſtphalos ſaevam interminantium vocem eſſe, dicit: Ick will dick ſchlaen, du ſchalſt Joduth roepen. Originem formulæ fere vulgo incognitam eſſe. *Execrabilem*, (x) vocem dixit *Crantzius*, quam tamen alibi, nempe Saxon. Lib. V. c. 36. mitigat: *Eam vero*, inquit, *quæ hodie extat conclamationem ad arma & auxilium non ab idolo ductam, aut vano DEO, ſed eſſe vocem Italicam aut Gallicam. JO ADIUTE MI Doctiores arbitrantur. Execrabilis* iſta vox mihi tam in illa exclamatione exercitus, quam in quotidiano repentino periculo, me movit, ut cenſeam *Iodut*, vel *Iodute* poſtea habitum pro Deo quodam vindice, vel Vinctictæ, quaſi vindicaverit Saxones, cum in pugna contra Henricum Imperatorem, dimicantes ſtrenuè, Victoriam obtinerent. Formula itaque eſſet imprecationis,

(x) Verum enimvero tam execrabilem vocem hanc non eſſe, ut vulgo putatur, oſtendam ſuo loco.

ut Vindicta veniat ſuper caput, quod nocuit.

§. 14. Id quod patet ex more Civitatis Bremanæ, ubi in hodiernum diem celebratur. Das Bluth- oder Noth-Gericht. Judicium Sanguinis, quod ſpecies eſt, Des alten Rug-Gerichts; Quando quis doloſe occiſus eſt, & occiſor aufugit; Mortui ſeu Interfecti Cadaver in Sandapila defertur in locum judicii, qui eſt in foro penes Curiam ſub dio, ibidemque citatur publice cum hac imprecatione Interfector; & *Jodute* in eum inclamatur tribus vicibus, indicium vindictæ divinæ, quæ in homicidam evocatur. Idem cenſet *Martinius* in Lexico, voce *Teutates*. *Saxones*, inquit, *homicidas abſentes oblaturi vindicicædium DEO, adhuc alicubi*, (noluit Bremam, ubi vivebat, nominare forte!) *Clamant to IODUTE*, & in voce *Taautes*, cum Mercurium à Saxonibus cultum fuiſſe. ex Paulo Diacono, ſub nomine Woden aut Goden, unde Godensdag & Wodensdag, dies Mercurii dictus, præmiſiſſet, addit. *Nomini GODAN affine eſt IODUTE, quo Saxones adhuc utuntur in proclamatione homicidii* &c. Poſt citata ex Crantzio & Buntingo, ſupra adducta, qui ex Saxoniæ Chronographo veteri, veram originem Jodute, prodiderunt, attamen addit Celeberrimus *Martinius*. *Sed auſim opinari, nomen IODUTE prius fuiſſe & coaluiſſe IO & DUTE. IO eſt vocula clamantis ô.* ut Saxones: *Hulpe Io. Mord Io. Cum auxilium contra homicidam imploratur. Dutte autem, nomen Dei eſſe puto: Conſonat Thot*, ſeu *Thautes*, *ſive Theudates*. Verum falli Virum doctiſſimum, puto patere ex prioribus. Totus proceſſus Judicii Sanguinarii Bremenſis, quia lepidus eſt, Tibi ſubnecto, Vir Conſultiſſime, quia fortè nullibi, tanta *Iodute* memoria ſupereſt, quàm in eo. Exhibe-

hibetur autem in *adſertione Libertatis Bremenſis*, pag. 700. & ſqq. Imagineris Tibi, Stadts-Vogdium, cum duobus Judicibus Sanguinariis ex Ampliſſimo Senatu, ſedere in pulvinaribus, ſub Porticu Curiæ, forum verſus, & Statuam Rulandinam.

Des Raths-Diener ſpricht. Herr Vaget; Hier „ ſteyt N. van wegen eines Ehrbahren Rahdes, „ und biddet, dat gy Ehme willen ein Güdinge „ hegen. *Der Voigt antwortet.* Is idt Guding „ tyt dages? *Der Rath-Diener fâhret fort.* De„ wyle gy Macht en Gewalt hebben, wegen Römi„ ſcher Käyſerlichen Mayeſtät, und unſerem „ gnädigſten Land-Furſten und Herren, und ei„ nem Ehrbahren Hochweiſen Rath; So is idt „ Guding tyd dages. *Der Voigt antwortet.* So „ hege ick eine Güdinge, thom erſten, anderen, „ drudden mahle, tom veerden, vöfften, Sö„ ſtenmahle, tom Sövenden, Achten-und Ne„ genden-mahle. Wat gy wyder tho wervende „ hebbet, ſchal juw fryſtaen. *Des Raths-Diener „ fâhret fort.* Herr Vaget; Hier ſteyt N. und kla„ get wer B. Welker ſynen D. vom levende tho „ dode gebracht, und klaget ſulkes Kayſerlichen „ Mayeſtät, und unſerem gnädigſten Landes„ Furſten und Herren, und einem Ehrbaren „ Hochweiſen Rath, und Juw, Herr Vaget. „ Wegen unſeres Gnädigſten Herren, und alle „ denjenigen, den Recht leef is, und unrecht „ leyd is, und biddet, dat gy ehme willen ver„ löven, dat Hy ſyn Schwert thenen mag? *Der „ Voigt antwordet.* Idt ſchal Ehme verlövet ſyn. „ *Der Raths-Diener zeugt das Schwert aus, und „ fahret fort.* Herr Vaget. Hier ſteyt N. und bid„ det, dat ghy ehme willen einen Mann wy„ ſen, die ehme ein Ordell finde, dat recht is,

„ wo man den Doden vorſchreyen ſchall? *Der*
„ *Voigt antwortet.* Dat ſchall N. doen edder
„ finden. *N. ſegt darauff.* Den ſchall He vor-
„ ſchreyen dreymahl *to Jodute*, mit bloter wehre
„ De ſyn Fleſck und Bloedt vom levende tho do-
„ de gebracht hefft. *Der Bluts-Freund, welcher das*
„ *Blut-Gericht begehret, oder in deſſen Entſtehung,*
„ *fahret der Raths-Diener fort, zu dreymahl, und*
„ *ſchleget mit dem Schwerdt auff die Todten-*
„ *Kiſte. Tho Iodute.* Aver N. den N. welker
„ myn Flesk und Bloedt vam levende tho dode
„ gebracht hefft: *Der Raths-Diener fahrt fort.*
„ Herr Vaget. Hier ſteit N. biddet, dat Gy ehme
„ willen einen Mann wyſen, de Ehme ein Or-
„ dell finde, dat recht is, wo He ſynen Deder
„ escken ſchall? *Der Voigt antwortet.* Dat
„ ſchall N. doen edder finden. *Der Bluts-Freund,*
„ *oder der Raths-Diener fahret fort.* Herr Va-
„ get, den ſchöle Gy escken, by ſynen Nah-
„ men; und ſynen ſulveſt Halſe. *Der Voigt ant-*
„ *wortet.* So escke ick Dy N. by dynen Nah-
„ men, Tho-Nahmen, und ſulveſt Halſe, dat
„ du dine Unſchuldt, wo recht, vorbringeſt,
„ und dy vordedigeſt. *Des Raths-Diener fahrt*
„ *fort.* Herr Vaget. Hier ſteit N. und biddet,
„ dat Gy Ehme willen einen Mann wyſen, de
„ ehme ein Ordell finde, dat recht is, wo men
„ den Deder vorleggen ſchall? *De Vaget ant-*
„ *wortet.* Dat ſchall N. doen edder finden.
Der Blut-Freund, oder Diener, fahrt fort.

Herr Vaget. Gy ſchölen den Deder nehmen,
„ edder Ehne nehmen, uth der erſten Lading,
„ und leggen ehme in de andern, drudden La-
„ dung, uth der drudden, in de veerde,
„ vöfften, ſöſten Lading, uth der ſöſten
„ in der ſövenden, achten, negenden La-

ding,

» ding, und leggen ehme Echteloſs, Rechteloſs,
» Fredeloſs, des Koninges Viendt, des Landes
» Schade. *Der Vogd antwortet.* So nehme ick
» dy N. uth der erſten Ladung, und legge dy in
» de anderen, drudden Ladung, uth der drud-
» den in de veerden, vöfften, ſöſten Ladung,
» uth der ſöſten in de ſöevenden, achten, negen-
» den Ladung, und legge Ehme Echteloſs,
» Rechteloſs, Fredeloſs, des Konings Viendt,
» des Landes Schade. *Des Raths-Diener fahrt*
» *fort.* Herr Vaget, Hier ſteyt N. und biddet,
» dat Gy ehme willen enen Mann wyſen, de
» ehme ein Ordell finde, dat recht is, wo Hy
» ſynen Fredeloſen Mann ſchall verfolgen? *Der*
» *Vagd andwortet.* Dat ſchall N. finden edder
» doen. *Der Blut-Freund, oder Raths-Diener fahrt*
» *fort.* Herr Vaget; dat ſchall He doen mit ſy-
» nen Negeſten Fründen, und ſchall eene Kam-
» pes plegen. *Der Raths-Diener fahrt fort.* Herr
» Vaget &c. Hier ſteyt N. und biddet, dat Gy
» ehme willen einen Mann wyſen, de ehme ein
» Ordell finde, dat recht iſs, wo he ſynen Fre-
» deloſen Mann hüſet, heget, herberget, wo
» He denſülvigen holden ſchall? *Der Voigt ant-*
» *wortet.* Dat ſchall N. finden edder doen. *Der*
» *Blut-Freund oder Raths-Diener fahrt fort.*
» Herr Vaget. Den ſchall He holden, alſe den
» Sakewolden, Idt ſy den, dat He ehme tho
» rechte ſtellen wolle. *Des Raths-Diener fährt fort.*
» Herr Vaget. Hier ſteyt N. und biddet, dat
» Gy ehme willen einen Mann wyſen, die ehme
» ein Ordell finde; dat recht iſs. Vor ſyn fre-
» deloſe Mann ſchall frede hebben. *Der Voigt*
» *antwortet.* Dat ſchall N. finden edder doen.
» *Der Bluts-Freund oder Raths-Diener fahrt fort.*
» Dat ſchall he hebben drey Dage in St. Peters-

„ Munſter, und vorſehen ſick den, wo he kan.
„ *Des Raths-Diener fährt fort.* Herr Vaget. Hier
„ ſteyt N. und biddet, dat he ſyn Schwert möge
„ wedderümme inſteken. *Der Vogt antwortet.*
„ Idt ſchall ehme verlövet ſyn. *Des Raths Die-*
„ *ner ſteckt ſein Schwert in die Scheide, und*
„ *fährt fort.* Herr Vaget. Hier ſteyt N. und bid-
„ det, dat die Herren willen upſtaen, und den
„ Doden ſyne Wunden beſehen. *Der Vogd be-*
„ *fiehlet und ſpricht.* Openet den Sarck. *Er be-*
„ *ſiehet mit den Blut-Herren die Wunden, ſpricht*
„ *zu den beyden Blut-Herren.* Sy wollen ſol-
„ cher Wunden eingedenck, und Zeugniſſe ge-
„ ben. *Der Raths-Diener, nachdem die Herren*
„ *wiederumb niedergeſeſſen, fahrt fort.* Herr
„ Vaget. Hier ſteyt N. und biddet, dat gy ehme
„ willen verlöven, dat de Fründe mögen den
„ Doden thor Erden beſtedigen. *Der Vogd ant-*
„ *wortet.* Idt ſchall ehnen verlövet ſyn. *Des*
„ *Raths-Diener fahrt fort.* Herr Vaget. Hie ſteyt
„ N. und biddet, dat gy ehnen willen verlöven,
„ dat Gerichte wedderomme tho rühmen. *Der*
„ *Vagd antwortet.* Idt ſchall ehnen verlövet ſyn.
„ *Die Herren ſtehen auff, und der todte Cörper*
„ *wird auffgehoben, und zum Grabe gebracht.*

§. 15. Si ad alium, quam Weſtphalum, hæc ſcriberentur, deberent, fateor, in Latinum verti. Nunc neceſſe non eſt; Notulæ quoque quædam addi poſſent ſi Tibi voces, Vir Clariſſime, ignotæ eſſent. Güdinge, ſcis notare judicium, & quidem potiſſimum Criminale. Sackewolde, eſt reus, gloſſa in Spec. Saxon. lib. 1. art. 62. & in Artic. 14. lib. 3. ibidem quoque & art. 63. in Gloſſa Kampes-Plegen eſt peinlich anklagen, oder am Leib beſprechen. Echteloſz, eſt ſecundum Wenerum Ehrloſz, vel

qui

qui existimatione privatur. Seu, qui fit infamis, ut vult *Colerus* part. 1. De iis. 108. num. 53. & sequentibus aliis Echt, est legitimum, & hic Echtelooſz, hoc loco esset, qui ad judicium non admittitur, & sic censeretur infamis, qui à judiciis & testimoniis excluduntur, & intestabiles in jure nostro habentur. Vide sodes Adsertionem Libertatis Bremensis pag. 761. qui excludendi sunt hominum consortiis, ut illi, qui sunt banniti. Gail. de pace pub. Lib. 2. cap. 1. num. 25. Sed prior designatio forte verior, quia secunda, Rechteloos, excludit sontem à beneficio juris, eousque, donec se defenderit, insontemque evicerit. Tertium Fredeloos, indicat bannitum, neque tutum ullibi locorum esse. Carpzov. Crim. pr. quæst. 140. n. 98. ideoque permittitur Consanguineis persecutio rei, und ehne Kampes to plegen: id est: datur iis potestas, sontem ubique Criminaliter accusandi. Fit quoque ita proclamatus, donec se defenderit, *Imperatoris*, & *Imperii inimicus*, quod Phraseologiæ vult: Des Konings Viant und des Landes Schade. Tralatitium est, *Imperatorem* in antiquis monumentis sæpiuscule vocari König, Regem, ita se ipsum aliquando vocare. Vide juramentum Ottonis Imp. & Goldasti, Reichs-Satzungen, in Caroli Magni Constitutione Von Gerechtigkeiten und Freyheiten der Friesen.

§. 16. De toto hoc judicio Bannitorio, ut vocatur Germanicè Die Beschreyung, extat disputatio Juridica D. *Conradi Koch* I. V. D. & Practici Bremensis, sub præsidio Consultissimi Viri D. Henrici MEYERI, Professoris, postea Senatoris Bremensis habita Anno 1674. Simile huic judicio apud quosdam est, das alte Baarrecht, *Jus feretri dixeris*, magis adhuc, das Bannrecht. De quibus Ce-

ieberrimus *Schottelius* de ſingularibus & antiquis Germanorum juribus cap. 3. Itidem *jus municipale*, ubi vom Rügerecht und vom Ruhland Statuisque Rulandinis. Laudo, quod apud alios, ubi judicium hoc der Beſchreyung, vel das Baarrecht, adhuc in uſu, ſublata inclamatione *Jodut*, vel *Jodute över N.* ſubſtituerunt. Zetter über N. uti refert laudatus ſæpius *Schottelius* d. c. 3. § 5. pag. 66. de qua voce (y) *Martinius* in Lexico, voce ploro. Uſum hujus Zetter- vel Blut-Gerichts, nullum fere video, niſi quod pro citatione publica fugitivi Occiſoris haberi poſſit, per quam res ſeu cri-

(y) Zettergeſchrey eſt talis clamor, qui audientibus timorem ac *tremorem* incutit; Nam zittern, cum quo convenit Gothicum *Titra*, olim ſcribebant *Zederen* vel *ſederen*. Poſſideo Manuſcriptum codicem, in quo preces leguntur, cujus in neſcio quo monialium cœnobio uſus fuit; in illo de Chriſto legitur; *dar gingeſtu an den beke Cedron; unde beghundeſt to SEDERENDE unde to bevende.* Sic in veteri verſione Saxonica, Luc. VIII: 47. ubi Lutherus habet. Kam ſie mit zittern, legitur: *Quam ſe mit tzeterende.* Faceſſat itaque illorum opinio; qui *Zedut* vel *Zeduck* cum *Jodutte* confundunt, & utrumque a *citando* deducunt, quaſi ſceleris cujusdam rei, invocatione ſtatuae Jodutte citarentur ad hujus tribula. Videtur fuiſſe proprie zettergeſchrey vociferatio in bellis uſitata, cui quomodo hoc nomen conveniat, haec docebunt Taciti verba L. de Mor. Germ. c. 3. *Sunt illis carmina, quorum relatu, quem Barditum vocant, accendunt animos, futuraeque pugnae fortunam ipſo cantu augurantur. TERRENT enim TREPIDANTES* (en tibi explicationem des Zettergeſchreyes) *prout ſonuit acies. Affectatur praecipue* aſperitas ſoni & fractum murmur, *objectis ad os ſcutis, quo plenior & gravior vox repercuſſa intumeſcat.* T. d. H.

crimen in judicium habetur deductum, & præscriptio ejus, quæ post Vicennii, aut alterius legitimi temporis elapsum, objici posset, tollitur. Haec de Jodute habe. Vale, Vir Clarissime & me ama. Deus te servet. Scripsi Bremæ ipsis Nonis Aug. clɔlccclll.

VI.

PETRI von *SARN*,

de *Angelo Satan colaphizante Paulum*, ad 2. Cor. XII. 7, 8, 9.

Observatio nova.

SEntentiam *Doct.* LAKEMACHERI in Disquis. de (a) *Palo Carni Paulo dato*, quæ Bibl.

 hu-

(a) Auctoribus, qui hunc locum excusserunt, à me memoratis T. VI. p. 648. nunc adde Gotth. *Heideggeri* Recr. sacr. p. 108-152. Flagellationem, quamvis prorsus alia ratione heic intelligendam vult Isaacus Vossius, cujus sententiam non contemnendam vocat *Almelovenius* in Amoenit. p. 136. Verba ejus, in annot. ad Catullum pag. 223. ubi non facile ea quisquam quæsiverit, occurrant, integra adscribam; κολλοψ, inquit, *est flagellum s. nervus, idem qui* σκολλυς *& aliquando* σκολοψ. *Cum omnia hæc vocabula ejusdem sunt originis à* κολλα *nempe, i. e. taurea seu corio bubulo. Harum vocum ignoratio fecit, ut cum alia loca, tum etiam verba J. Pauli ad Cor. XII: 7. non recte interpretes reddiderint, quo enim loco legitur,* ἐδοθη μοι σκολοψ τη σαρκι ἀγγελος Σαταν, *inepte vertunt* Aculeum carni insertum; *sic enim reddendnm fuerat.* Datus est carni meae angelus Satan, qui vice flagelli castiget me; Hæc ille. Sed vellem vel unicum exemplum fuisse propositum, quo doceretur σκολοπα notare flagellum. T. d. H.

hujus Cl. VI. Fasc. IV. tertium occupat locum, & Cl. HASÆO in *Adnotatiunculis* palmam reliquis præripuisse visa est, meo, primo gustu, non amaram fuisse palato, publice profiteor.

Verum dum magis hunc, attenta mente, ruminavi locum, forte hæc, de LICTORE ROMANO Paulum flagellante, meliori, quam de *Judaicæ Synagogæ Ministro*, intelligi Jure, suspicari sumsi ansam.

I. Per ΄ΑΓΓΕΛΟΝ ΣΑΤΑΝ, non *Spiritum malum*, sed *Ministrum* aliquem *adversarium* commode indigitari, vidit modo Sacri Codicis Interpres eximius, PELLICANUS, inter alia hunc παραφραζων locum: *Additus est autem affligendo mihi, qui Christi rem ago, nuncius & minister Satanæ, qui meo obstrepat Evangelio, meque sævissimis persequutionibus divexet.* Hoc atro verum carbone ἐμφατικως LICTOREM ROMANUM, qui non solum Pauli erat *Adversarius*, sed & maxime *Satanæ* in Gentilissimo & præprimis in Imperio Romano, veluti Throno insidentis & regnantis, *Minister*, notari, prolixa non indigere demonstratione autumo.

II. Huc ducit quoque ΣΚΟΛΟΠΟΣ nomen: Si etenim derivatum à σκαλλω *fodio*, significet.

1. *Palum* lignumve acutum atque ita *Columnam* infixam & quasi infossam, palam alluditur ad morem Romanis usitatissimum: unde non ignotum illud PLAUTINUM in *Bacchidibus* p. m. 286.

Abducite hunc
Intro atque adstringite ad COLUMNAM fortiter.

2. Si vero ΣΚΟΛΟΨ vertatur per *Stimulum*, quo Caro quasi effodiatur; Itidem Romanis in more fuit positum, crucifigendos (quidni & aliis affi-

cien-

ciendos pœnis!) in via talibus compungere ſtimulis. Conf. JOH. NICOLAI de *Calcarium uſu & abuſu* Cap. III. §. 5.

3. Si autem ΣΚΟΛΟΨ pro qualibet re acuta ſumatur in ſuppliciis adhibita. E. G. *Spinis* vel *Virgis* aculeatis &c. quo pacto quidam *Scorpiones* 1. Reg. XII. 11. explicant apud DOUGTHAEUM *Analect. Sacr. ad V. T. Excurs.* C. 1. p. 175. Non minus Romanis hic Σκολοψ, uti Eruditis patet, convenit.

Addatur interim Rehoboami l. c. dicterio illud THEOGNIDIS *Sent.* ψ. 845. 846.

Λαξ ἐπιβα δημω νεηεοφρονι, τυπτε δε νεντρω
Ὀξει, και ζευγλην δυσλοφον ἀμφιτιθει.
Calcibus inſulta populo fatuo, percuteque ſtimulo Acuto, & jugum grave circumpone.

III. ΚΟΛΑΦΙΖΕΙΝ eſt proprie *alapas infringere*, ut *colaphis*, aliquando, *tuber ſit totum caput*, conquerente, apud TERENTIUM Ad. Act. II. Sc. II. *Sannione.* Quod *Servis* ſæpiſſime in pœnam ceſſit: Unde PETRONIUS *Satyrici* p. m. 20. *Ceterum inter tumultum, cum forte paropſis excidiſſet & puer jacentem ſuſtuliſſet, animadvertit Trimalcio*, COLAPHISQUE *objurgare puerum ac projicere rurſus paropſidem juſſit.* Confer 1. Pet. II. 20. Ex quo fonte Soſpitator noſter Servi inſtar abjectiſſimi. Matth. XXVI. 67. Marc. XIV. 65. & ipſe Paulus Act. XXIII. 2. *colaphis* fuerunt excepti.

Verum cum per Συνεκδοχην Verbum ΚΟΛΑΦΙΖΕΙΝ pro *pœnis* & *caſtigationibus*, uſurpetur variis, ut docti VIRI in limine *laudati* dederunt probatum; Quid impedit, quo minus & per ῥαβδιζειν explicari queat, qua voce ad morem Romanum alludi optime docet Cl. *van* ALPHEN ad 2. Cor. XI. 25. Conf. Act. XVI. 22.

IV.

IV. Paulus *Dominum*, ut hic ANGELUS SATAN *ſecederet* atque ita flagellare deſineret, *oraſſe* dicitur, qui vero reſponderit: *Gratia mea tibi ſufficiat* &c. vſ. 8 9.

Dum enim Judæi numerum quadraginta plagarum in lege Deut. XXV. 3. determinatum habentes, ſecundum traditionem triginta infligebant novem. Vide PFEIFFERI *Antiquit. Ebraic. ſelectas* Cap. II. §. 15. &c. Unde lux affulget loco. 2. Cor. XI. 24. Romani neglecto numero absque ulla flagellabant gratia, πολλας ἐπιθεντες πληγας. Act. XVI. 23. unde & *Pontificiorum* quidam, *Chriſtum* ultra quinque millia plagarum, coram Pilato, perpeſſum fuiſſe, accurate norunt, notante H. MULLERO *de Jeſu patiente* Obſerv. XXXIII. pag. 234.

Quare ſi Pauli *colaphizationes* iteratas hic intelligamus, illud *Domini* reſponſum: Ἀρκει σοι ἡ χαρις μου: optime quadrare cenſeri poterit q. d. *licet nulla apud Miniſtrum tibi adverſarium, LICTOREM illum ROMANUM, indefeſſa, præter numerum, flagellantem manu ſit gratia; Mea tibi ſufficiat gratia &c.*

V. Paulus ſe TER *flagellatum* dicit. Qui numerus à nonnullis capitur *indefinite* pro *ſæpius*, ſed rectius intelligitur *definite*, ut bene monet Cl. MARCKIUS in *Diſſ.* ad h. l. §. 2. citans Matth. XXVI. 34. 44. Act. X. 16. & 2. Cor. XI. 25. In quo ultimo loco Paulus ſe TER *virgis cæſum* fuiſſe, more nimirum Romano, humillimo gloriatur modo.

An ergo ad hos TER repetitos ῥαβδισμους. Paulus oculum forte intenderit, Eruditis, ne prolixior ſim, disquirendum proponitur.

VII.

VII.

Ad Virum Celeberrimum CHRISTOPHORUM AUGUSTUM HEUMANNUM,

IRENAEI (a) BIBLIOPHILI

Epistola

In qua nonnullas observationes, ad illustranda quædam loca *Elogiorum* (a) *Sammarthani*, quorum is nuper Editionem novam orbi erudito exhibuit, pertinentes, afferuntur.

VIR Celeberrime,

QUam mihi iteratis jam vicibus, post unas alterasve ad Te privatim exaratas literas, luculentam feciti amicitiæ humanitatisque significationem, ea adductus, facile a me impetro, ut publice Te nunc compellem. Cujus rei veniam, HEUMANNE optime, non minus promte mihi, spero, indulgebis, atque æquo nunc animo TE intelligo ferre, quod nomen TE meum ve-

(a) Quis sub hoc nomine deliteſcat, juxta ſcio cum ignariſſimis. Hoc unum me voluit ſcire, illum in loco plus XC. milliaribus a patria mea ſito, commorari. Publice tamen illi pro bonae ſuae erga me voluntatis ſignificationibus, quas mihi dedit, gratias ago. Huic ſcripto, quamquam a noſtro inſtituto paulo ſit alienius, eo lubentius tribuere volui locum, quod ſpem mihi excitarit fore, ut alia, ad ſcopum noſtrum accommodata magis, quantocius ſubſequantur. Eam ne fallat, etiam atque etiam peto.

verum nuper celavi, ex quo cauſſam ejus aliquantum TIBI probare licuit. Quare & in præſens patieris me ſub eodem nomine deliteſcere, quod alias adſciſcere viſum eſt. Ceterum, quin quæ oculis Tuis publice hic ſubjicio, placida mente lecturus ſis, dubitare me nullatenus ſinit incredibilis, quæ paſſim laudatur, humanitas tua, qua motus, non tantum in elegantiſſima, quam adornare cœpiſti, *Pœcile*, inter tot clariſſima per orbem literarum nomina, obſcurum Bibliophili nomen extare voluiſti, ſed & rudes aliquot & inelaboratas commentationes meas, quas faſciculis comprehenſas, literis adjunxeram, citra vel meritum illarum, vel meum ipſius petitum, dignas judicaſti, quas doctiſſimis Philoſophorum Actis inſereres, (b) ſed quas ego ipſemet indignas cenſeo illa gratiarum actione, quam TIBI, quæ Tua eſt humanitas. Javelli (cujus opera teſte *Quenſtedtio* in Dial. de *patriis* Doctorum Virorum, p. 392 & Catalogo quodam librorum MS. qui penes me eſt, in TRIBUS tomis in fol. extant) de Platonis Philoſophia morali commentationis, recenſioni qualicunque, quæ parte illorum XIV. comparet, placuit ſubnectere; in tuum interim ſinum libentiſſime refundens elogium, quod mea minime capit doctrinæ ingeniique anguſtia, quodque nonniſi candor tuus tibi expreſſit. Melancho-

(a) De voce *Elogii* vid. omnino Frid. *Taubmannus* in comm. ad *Calicem* Virgilii p. 139. ſqq. ubi & exempla plura Elogiorum veterum ex opere inſcriptionum Gruteriano profert.

b) In Obſ. ubi de VII. *ſapientum* libro egi, Eleonoram primum Galliæ, deinde Angliæ Reginam, doctam ſuo tempore, me intellexiſſe per conjecturam, hic ſignifico, eique librum de Equite Pon-

thoniana (c) forte epistola, quam tum in primo *Poeciles* libro, luci exponere publice dignatus es, magis excitatus. Sed venio ad præsens institutum, quod, nihil opus est, ut TIBI verbosius approbatum eam, rem paucis sic habe.

Optimo consilio, & a Celebb. Actorum Lipsi. Collectoribus debita laude ornato, (d) recudi nuper jussisti, notisque eximiis illustrasti, *Scævolæ Sammarthani Elogia Gallorum, Sæculo XVI. doctrina illustrium*, a doctissimis viris certatim laudata & æstimata. Quo nomine publice Tibi gratulor, qui id sane effeciſti, ut liber iste pulcherrimus, tanta accuratione a TE recognitus tantaque typorum chartæque elegantia descriptus, avidissime nunc legatur, omniumq; facile teratur manibus. Optandum profecto esset, ut, si elegantissima Erythræi Pinacotheca, a doctissimo C. S. *Schurzfleischio* Epist. Arc. T. I. Ep. 201. p. 334 merito laudata, aliquando recudenda fuerit, ea vel a TE ipso novum ornamentum, & in nonnullis locis lucem acciperet, (e) qui de Sammarthano

Ponto, *Gallice* primo scriptum deberi, deinde interpolatum puto.

(c) Epistolam aliam ante ineditam Melanchthonis, legere licet in hac ipsa Bibl. Cl. II. p. 346. 347. conf. Cl. I. p. 147. ubi Cl. *Buurmannus* de aliis nonnullis Melanchth. Epistolis, MS. erutis publicatisq. differit, libris tamen ab ipso excitatis facile plures alii addi possent, quibus separatim nonnullæ Philippi epistolæ sunt insertæ.

(d) Conf. Act. Erud. Lipsi. Lat. A. 1723. p. 47. 48. ubi ista editio accurate recensetur. Memorabile est, hanc Tuam, VIR Clar. editionem circa idem tempus ad eruditorum manus perveniſſe, quo ante hoc ipsum Sæculum (1623. d. 29. Mart.) Sammarthanus diem suum obiit.

(e) In hac Erythræi Pinacotheca, dum p. 279. Elo-

thano tuo tam præclare es promeritus. Hanc Tuam editionem cum haud ita pridem cupide, ut omnia tua ſoleo, & attente ſimul perluſtrarem, ad pag. ejus 98. delatus, notam tuam, in qua de Jo. TILLII editione *Caroli* M. Librorum IV. de *imaginibus*, quam adſcito Eli Phili nomine, emiſerit, nonnulla affers, plus ſimplici vice perlegi, tum, ut nihil diffitear, conjectura ibi adducta, mihi non prorſus ſatisfaciebat. Sed commodum accidit, mihi certe gratiſſimum fuit, ut eodem tempore, Cl. VI. faſc. III. Bibliothecæ hujus, quam *delicias doctorum* (β) vocaris, ſerius paullum nanciſcerer, cujus obſervationem Vitam ſimul ac oculis adſpexi meis, gaudio ingenti ſum perfuſus, ſpe fretus certiſſima, fore ut, quod poſtea gratus intellexi, quæcunque circa illius libri hiſtoriam literariam, dubia adhuc fuere & optime ibi dilucidata, reperiam. Nec fefellit me ſane opinio, poſtquam me continere non poſſum, quin eruditiſſimo illius diſſ. auctori, mihi equidem, quod doleo, ignoto, ejusque Commentatori

gium Galilæi *Galilæi* lego, quod tamen nonnihil fellis adjunctum habet, in mentem venit promiſſorum, quibus p. 263. p. XIV. Act. Philoſ. in quibus vitam *Galilæi*, pulcherrime a doctiſſimo Vincentio *Viviani*, Italico idiomate deſcriptam, & a quodam amicorum tuorum diligenter in noſtrum ſermonem translatam, exhibere cœpiſti, TE obſtringere liberaliter voluiſti. Qua occaſione liceat monere, inter Georgii Richteri Epiſt. ſelectiores p. 827. 828. reperiri duas Matthiæ *Berneggeri*, ad Caſp. Hofmannum Epiſtolas, de *Galilæo* nonnulla ſcitu digna tibi ſuppeditaturas.

(β) Hoc judicium ſuo periculo ſcripſerit pereximius Auctor. T. d. H.

tori Haſæo, cujus præcipue annotationem (γ) p. 533. n. 3. ſubjectam, exoſculor, gratias agam, utinam dignas opera tam præclara. Optarem, uti hic faſciculus prius in manus tuas perveniſſet, quam iſta Elogiorum Editio fuit publicata; ſic enim ex laudata Diſſ. multa præclara potuiſſes haurire, ex quibus vitæ Tiliorum nonnihil lucis acceſſiſſet.

Ceterum, quando Haſæus, ibidem p. 536. in n. k. ſubjecta, de utroque Tilio hæc ipſa quoque Sammarthani Elogia conſuli jubet, quo quidem tempore elegantiſſima tua editio adhuc ſub prælo ſudabat: ego non ſolum egregias iſtas obſervationes in novum hoc exemplum libri Sammarth. breviſſimis transſcripſi, ſed & hinc occaſio mihi ſubminiſtrata eſt tuam editionem cum Jenenſi (quam propter raritatem in Gallia excuſarum editionum, uſui meo jam diu deſtinaveram, variisque adnotatiunculis, margini adſcriptis, paſſim illuſtraveram) accurate comparandi, notasque a te additas cum iis conferendi, quæ diverſo tempore oræ aliquando alleveram. Deprehendi, me paſſim annotaſſe, quæ illuſtrationi, nonnunquam & emendationi nonnullorum Elogiorum haud parum inſervirent; multa quoque obſervaſſe, a te ipſo nunc annotata, ſed & haud pauca, a TE prætermiſſa, tametſi inſtitutum tuum ex præfationis §. XII. optime mihi perſpectum eſſet. Has meas obſervatiunculas, cum editione Jenenſi ipſa, quæ ad Tuam comparata, merito mihi jam ſordet,

(γ) Nuper Jo. Ludolphus BUNEMANNUS, Vir clariſſimi nominis in ſpec. *Maſtrichtianorum* aliam propoſuit conjecturam, quaſi ELI. PHILI. notet ELIBERTINÆ (Synodo) PHILIOS, i. e. Elibertinæ ſynodo amicus, quia illa quoque damnaverit cultum imaginum. Sed, quod addit ipſe, quam recte & bene, judicent ſagaciores. T. d. H.

negligerem lubens, nisi inter istas nonnullæ se mihi obtulissent, forte haud indignæ, quæ in lucem proferantur, Tibi certe, Fautor honoratissime, non prorsus ingratæ futuræ, quas & judicio Tuo penitus subjicio, adhuc abs TE contendens, ut, quod subtracto vero nomine TE publice alloquar, (f) ne ægre, feras. Paullum tamen diutius me occupatum habebit elogium *Christophori Longolii*, quem Erasmus in Epistola quadam ad Budæum, hominem impense doctum vocavit, ut sexcenta aliorum testimonia omittam, quemque vel sola ejus ad Luterianos oratio, oblivioni facile subtrahit. Videor mihi, ut alibi, ita in ejus vita nonnulla afferre posse, ab aliis haud

(f) Egregie Jo. *Sleidanus* in præfat. Orat. duabus elegantissimis, latine tandem a se conversis, A. 1544. præmissa, quarum una ad Carolum V. Cæsarem, altera ad Germaniæ Principes omnes ac ordines imperii pertinet; *Scripta sunt*, inquit, *a me lingua Germanica Orationes duæ, quæ prodierunt sub eo nomine Baptistæ Lasdeni, & prodierunt sub eo nomine, non tam mea quadam sponte, quam sic volentibus amicis -- Quantum enim ad me pertinet, liberalius & magis ingenuum semper esse putavi, non dissimulare vel tegere nomen, in libro, quam edi quis velit, ne quid agi videatur callide magis, quam vere, tametsi fieri posse non negarim, ut sit locus aliquando dissimulationi.* Extant hæc verba p. 412. inter Joh. *Sleidani* opuscula quædam, opera Heliæ Putschii collecta, & Hanoviæ 1608. 8. edita, hodie paullo rariora. Dedicationem elegantem, quæ laudes Sleidani & scripta recenset, scripsit Stadæ A. 1606. Idib. Febr. Sed obiit, antequam publicata essent illa opuscula, uti typographus in præfat. qua Putschium commendatum valde leges, monuit. Conf. P. I. *Nevi* Accessi. ad Wheari Relect. hiemal. p. 40.

haud obſervata (g) ex quibus quoque quodammodo patebit, cur in hac Bibliotheca locum etiam invenire queant, quæ nunc pace Tua, & candidi lectoris venia, ad Sammarthani Elogia commentabor.

Ad Præfationem Cl. Editoris.

Ad præfationem luculentam, quod adjiciam, nihil habeo, memoratu admodum dignum. In §. II. exiſtimas, HEUMANNE doctiſſime, primum edita eſſe illa elogia (quorum numerus ad extremum Centuria una & dimidia abſolvebatur) Auguſtoriti Pictonum 1598. 8. addis tamen, ſi Draudii fide ſtandum ſit; qui vero p. 1285. ea etiam 1597. prodiiſſe cum affirmet, typographi vitium tecum hic ipſe agnoſco. Mihi ad manus eſt Bibliotheca Claſſica Draudii ex editione 1611. in cujus p. 783. ſub tit. Gallorum elogia, ea 1598. 8. Auguſt. Pictonum lucem adſpexiſſe memorantur; Alterum a te excitatum locum invenire non licuit, inter vitam Eruditorum

(g) Liceat mihi hic quodammodo mea facere verba præſtantiſſimi Viri, Jacobi *Haſæi*, nunc cœlo recepti, cujus ornamenta literaria hæc ipſa Bibliotheca vehementer deſiderare incipit; *Quicquid protuli*, inquit, *proprii eſſe fundi fructus ſcio, ſi vero & alieni ſint, hoc eſt; quo & alii in easdem ante me inciderint cogitationes, id vel ipſe monui, vel alios id obſervaſſe, neſcius fui, qui ad id me obſtrictum non ſentio, ut de una re ſcribens numne idem fortaſſe alius ante me dixerit, ea propter ut id monere poſſim, mille libros commentationum, quorum pauciſſimis ego utor, excutiam*, vid. ult. §. eximiorum ejus Analectorum, Claſſ. II. Bibl. Brem. Faſc. VI. ap. 988. 1073. inſertorum, quod inſtitutum utinam in ſingulis Claſſibus ad finem perductis, Vir quidam doctrina præſtans perſequeretur, uti laudabiliter cœpit Cl. Harckenrothus.

quoque, nequicquam ibi quæsitum. Sed vel ipsa Sammarthani inscriptio, carmine comprehensa, quæ Augustoriti Pictonum, Kal. Aug. 1598. exarata est, satis indicat, illa elogia 1597. forte adhuc in scriniis esse asservata. Jam etsi mihi non magis, ac summo Schurzfleischio (h) ista Draudii Bibliotheca satisfacit; hic tamen nequeo a me impetrare, ut Tecum statuam, illam esse primam omnium editionem. A. 1600. Pictavii in 8. teste Catal. Bibl. Thuanæ, exscriptum. Fidem hic utique habeo Draudio, quem non tantum subscriptionem Scævolæ, sed ipsum librum legisse, existimo, 1598. publicatum. Age, VIR doctissime, & judica, num sufficienti argumento eo adducar. Nimirum in vita Sammarthani tui, p. 387. in collectione Batesiana, de qua paullo post, producitur egregium judicium Scaligeri de Carminibus Scævolæ; *Nihil in Carminibus tuis*, inquit, *video, quod omnem nostri temporis poeticen non longe exsuperet* &c. Scripsit hæc ipse Scaliger in literis ad Sammarthanum M. Febr. 1598. datis. In alia epistola idem Scaliger scribit, *illius poemata omnibus nostri sæculi palmam præripuisse.* Sed hæc quidem nihil ad institutum. Attendes tamen velim ad verba p. 388. reperienda, quæ transcripta sisto: *Religio esset* (inquit auctor vitæ Sammarth.) *hoc in loco tacere dignum elogium alterius illius bonarum literarum luminis Justi LIPSII. Sub finem Sæculi postremo elapsi, ad Dominicum Baudium scribens, his verbis utitur, brevibus quidem pro more suo, sed magni ponderis:* Sammarthani poemata & Elogia vidi, illa docte, hæc & prudenter scripta. Felicem etiam Filiis patrem! gau-

(h) In Epistolis selectioribus. Epist. XLIIX. *Draudii Bibliotheca*, ait, *apud me nullo numero est, brevi, ut audio, augebitur.*

gaudeat & fruatur. (i) Non poſſum, quin & alia verba ex p. 396. ſq. adjiciam quia Bateſiana collectio & opera Sammarthanorum rariora ſunt. *Eodem tempore*, (locutus eſt auctor vitæ paullo ante de oda Sammarthani, qua memorabile illud trophæum decantavit, ab invictiſſimo principe reportatum in pugna Eurienſi adverſus ingentes Ligæ copias & Hiſpanicas &c.) *Elogia Virorum doctrina illuſtrium, qui in hoc regno poſtremi Sæculi curriculo floruerunt, ſermone ſoluto latine deſcripſit: unde permagnum nominis & famæ augmentum adeptus eſt; qui verbis quidem conciſis, ſed materiæ multum complexis, lectiſſima quæque ſive de rebus geſtis iſtorum hominum magnorum (quorum plerosque vidit novitque) ſive de ſcriptis eorum luculenter & ſignate animadvertis, quod tanta elegantia & ſtyli puritate fecit, ut quam proxime accedat, & ſi auſim dicere, vix cedat quidem eloquentiſſimis priscorum temporum ſcriptoribus. Quin & ingenii vim incredibilem monſtravit, rem ſæpe eandem tanta verborum varietate illuſtrando.* Hactenus ille. Addi poſſunt ad hæc verba, quæ TV, VIR doctiſſime, §. XX. præfat. bene annotaſti, quæque mire inde confirmantur, item §. I. a TE dicta.

Sed ut redeam ad Editionem 1598. emiſſam, quam Lipſium ſub finem Sæculi XVI. vidiſſe,

(i) Vid. quæ Cel. Reimmannus P. I. p. 240. Hiſtor. Liter. de hoc libro affert, collata annotatione, brevi quidem, ſed huc pertinente, Cl. Molleri, ad hunc ipſum locum. *Veritatis ſolius gratia hæc allego, non ut priſtinas horum virorum de re literaria bene merentiſſimorum lites reſuſcitem.* Merita illorum, ut par eſt, æſtimo dudum. Extat ea p. 703. p. VII. des ausführlichen Berichts von allerhand neuen Büchern.

ſupra dictum eſt; illa meo quidem judicio, prima omnium fuit. Hic tantum hæreo, & certiora cognoſcere geſtio, an illa Elogia ſeparatim, an conjuncta cum poematibus ejus, prodierint. Commodum me ſentio incidiſſe in hanc cogitationem, occaſionem inde captaturus, de Editionibus illorum Elogiorum Analecta quædam ſcribendi, & §. II. & III. præfat. Tuae illuſtrandi. Non vereor, ne ingratiis Tuis, vel lectoris, id faciam, pertinet enim iſtud quodammodo ad hiſtoriam illius libri literariam. Age ergo, & mecum editiones, quotquot mihi jam innotuere, recognoſce, earumque titulos:

1. Primam omnium illam eſſe ſuſpicor, Draudio memoratam ſub hoc titulo: *Scævolæ Sammarthani Virorum hoc ſæculo celebrium in Gallia, Elogia*, Auguſtoriti Pictonum 1598. 8.

2. Ejusdem *Elogia, cum ejus Poematibus*, Pictavii 1600. 8. (teſte Catal. Bibl. Thuaneæ P. I. p. 494. & P. II. p. 291.)

3. Ejusdem *Elogia*, Pictavii 1602. (vitium typographi hic ſubeſſe credis, in not. (c) quando Labbeus in Bibl. Bibliothec. hujus editionis meminit. Eſt mihi hic liber ad manus ex editione 2da auctiori, quæ Rothomagi 1672. 8 prod. in qua pag. 188. Annus 1602. ſimiliter expreſſus legitur. Eandem editionem Cl. Struvius quoque adducit Introd. ad rem liter. Cap. VII. §. XII. pag. 331. & *Voglerus* in introd. Cap. XXI. p. 94.)

4. Ejusdem *Elogia Gallorum eruditorum & poemata*. Auguſt. 1606. 8. (hujus editionis meminit Catalogus Bibliothecæ Adami Chriſtophori *Jacobi*, JCti, Lipſici 1693. 8. editus P. II. p. 335.)

5 Ejusd. Elogia. Pariſiis 1616. 8. (vid. *Labbæus* loc. cit. qui eam ſub hoc titulo adducit editionem: *Elogia virorum doctrina illuſtrium, qui ſu-*

superiori sæculo in Gallia floruerunt, Lutetiæ in 8. ap. Petrum Durand, A. 1616. conf. Catal. Bibl. Thuaneæ P. I. p. 493. & P. II. p. 291. ex quarum paginarum collatione patet, illis Elogiis poemata quoque adjecta esse. Allegat hanc quoque editionem Cel. Struvius l. c.)

6. Ejusdem *Elogia aucta & recognita*, Lutetiæ 1630. 4. (vid. Struvii introd. loc. cit.)

7. *Scaevolae & Abelii* illius filii *Sammarthanorum elogia*, *vitae*, & *alia opera*, edita in 4t. Parisiis A. 1633. apud Jacobum Villers. (sub hoc titulo citatur a Labbeo loc. cit.)

8. Eandem hanc editionem, eodemque sub titulo producit Morhofius in Polyh. T. I. Lib. I. Cap. XIX. p. 229. sed A. 1653. in 4t. Paris. prodiisse ait. Nescio, an eadem sit, quam excitavi, & quæ in præfatione Tua §. II. describitur.)

9. *Eloges des hommes illustres*, qui *depuis un Siecle ont fleury en France dans la Profession des lettres*, *composez en latin par Scevole de* Sainte Marthe, & *mis en François*, *par Guillaume* Colletet. Parisiis apud Ant. Sommavillam, Augustinum Courbé &c. 1644. 4t. (hunc titulum legi apud Labbeum loc. cit. conf. Thuanæ Bibl. Cat. P. I. p. 493.)

10. Ultima est *Jenensis* 1696. 8. de qua tuum judicium §. III. præfat. datum, meum facio.

Habes decem Editiones istorum Elogiorum, ex quibus tamen duas signo (*) a me notatas, in medio relinquo. His omnibus Tua recens emissa palmam facile præripit. Video interim ex earum recensione, pluribus hujus libri editionibus, poemata Scævolae adjecta esse, id quod etiam ex Lipsio paullo ante adductis verbis licet suspicari.

AD §. III. PRÆFAT.) Facile hic, ais, TE

 credere,

credere, Scævolam novam subinde limam libello suo adhibuisse. Non possum, quin lectoris in gratiam (TU enim id in vita Sammarth. gallice edita, potes, si lubet, cognoscere) nonnulla huc transcribam ex Batesio p. 397. ita auctor vitæ ejus scribit: „ Prosa ætati illius (Sammarth.) „ tunc temporis aliquanto profectiori, magis „ conveniebat; quod ipse quoque Elegia Thuano „ inscripta non dissimulavit, quæ fores pulchri „ illius palatii, vel ut verius dicam, templi Musis dicati, & in Galliæ honorem erecti, summopere exornat. Cum hæc Elogia inchoasset, „ partem eorum ad Scaligerum misit, qui carmina illius jam dudum pro merito laudaverat; neque diversam de hoc opere sententiam „ tulit, quam literis ad Sammarthanum scriptis, „ in hunc modum explicat; Se elogia ejus legisse cum infinita quadam voluptate, quod illustres „ illos viros bis vivere videret, semel quidem suis „ ipsorum, & rursus Scævolæ scriptis. Sed hanc „ voluptatem (ait) non aliam sibi videri, quam „ quæ febricitantibus inter bibendum esse solet: „ ut enim illi quam maxime vellent poculum, „ ex quo bibunt, capacius & aqua plenius esse; „ ita se optasse, librum fuisse longiorem, nec „ partim satiatum, partim sitibundum reliquisse. „ Quin etiam persuasissimum habere, communem eorum amicum doctissimum Thuanum „ opus illud calculis suis approbaturum esse. Adjeci partem esse historiæ, quam doctos scire „ oportebat. Deinde eum hortatus, ut in laudabili incœpto porro pergeret, inquit; Et beatos „ illos, qui laudantur a laudato viro, etiam sermone tam terso, nitido. " *Haec ille.* Addit quoque, quod omitti hic non debet, libris (doctorum virorum, quorum nomina in elogiis celebran-

lebrantur) deinde evulgatis, hæc ſcripta honoraria in limine præfixa eſſe, tantopere aeſtimata, ut eorum gloriam inde incrementum accepiſſe, perſuaſum ſingulis eſſet.

Verum illa praefat. Tuae verba magis adhuc confirmantur ex p. 399. „ Scaevola, ait, per„ multos viros, eruditione ſuaque amicitia pari„ ter cultos, diem obire ſubinde viderat; quales „ erant, Claudius *Puteanus*, Florens, *Chriſtia*„ *nus*, Petrus *Pithœus*, Philippus *Portaeus*, „ Nicolaus *Rapinus*, Joannes *Paſſeratius*, Ni„ colaus *Faber*, Stephanus *Paſchaſius*, aliique, „ qui triſtem quidem, ſed nobilem materiam *E*„ *logia* ſua ulterius deducendi, ſuppeditarunt, id „ quod extrema etiam aetate faciebat. " Hactenus ſcriptor vitae Sammarth. Ceterum cum his modo adductis verbis compara, quae ipſe Sammarthanus Lib. V. Cap. I. p. 251. n. 9. in vita Arnoldi Oſſati Cardinalis ſcribit, & notam tuam e. §. III. praefat. ſubjectam. Quam vero hic innuis editionem ſecundam, ea, ut tu exiſtimas, 1616. prodiiſſe debuit. Sed ex recenſione ſupra a me ſuppeditata, iſta jam quarta eſſet editio, potuitque Oſſati elogium jam tertia 1606. emiſſa, ſi Catalogo Bibliothecae Jacobianae fides eſt habenda, extare.

AD §. XIX. PRÆFAT.) Quando in hoc §. ſcribis, lectores animadvertere poſſe ex his elogiis, omnes ſingulari doctrina praeditos vulgoque exemtos viros, quos Saec. XVI. in Gallia vidit, ſubſcriptores fuiſſe doctrinae illa tempeſtate in lucem a Luthero & Zwinglio revocatae, Romanaeque Sectae errores & agnoviſſe, & interno animi ſenſu quosdam etiam palam repudiaſſe &c. Haec, inquam, quando ſcribis, fateor, me mirifice hic confirmatum eſſe, collatis cum

Elogiis hisce Seckendorfii Lutheranismo, Maimburgii libro: *Histoire du Calvinisme* inscripto, alioque huic oppositio: *L' Histoire veritable du Calvinisme*, ou *memoires historiques touchant la Reformation*, cujus I. B. de *Rocoles*, virum doctissimum, auctorem esse, ferunt. (*) Ex hujus potissimum libro multa egregia hauriri possunt, quæ Sammarthano illustrando interdum optime inservient, quanquam & Maimburgius nonnulla non contemnenda suppeditare queat, sine examine tamen non semper admittenda.

AD §. XXIII. PRÆFAT.) Recte in not. c. Guid. *Patinum* notasti, cujus verba a Morhofio quoque Polyh. lit. cap. XIX. Lib. I. p. 230. adducta, censuram merentur. Ultima ex epist. 33. (Tu, VIR Cl. epist. 363. pag. 86. citasti) transcribere liceat: *Si Dieu me fait la grace d'en venir la, je ferai mes eloges plus beaux, plus curieux, & plus historiques, que ceux de Monsieur de* Sainte Marthe, *ausquels ils ne cederont que pour l'expression. Je n'y mettrai, que d'honnêtes gens, & dont le merite fera la dignité.* Sed hic mos erat Patini, quem idem Morhof. Lib. I. Cap. XXIV. pag. 305. ubi de Ge. Richteri Epistolis agit, recte & merito reprehendit.

In ejusdem §. not. d. Atrii Bibliographici Lipsi. T. II. p. 834. sqq. allegatur. Obiter hic moneo, ibid. p. 837 editionem operum Sammarthanorum A. 1632. emissam, perhiberi, quæ 1633. prodierunt. Ceterum gratum mihi, forte & aliis fecisti, HEUMANNE, meque hinc ad gratias publice tibi agendas incitasti, cum me docueris, quæ in operibus illis Sammarthanorum scripta contineantur. Duo habeo, quae pace Tua hac occasione

(*) Conf. Acta Erud. 1684.

occasione annotata velim. Primum scire gestio, annon inter poemata, aliaque scripta, gallico sermone antea edita, & in illo opere, teste titulo, conjunctim publicata, reperiantur quoque hi libri, in Bibliotheca exotica Draudii memorati, p. 158. En Tibi titulum illorum.

Scevole de Sainthe Marthe : Le Palingene &c. à Paris Mamert Patisson 1579. *Le Sauterelle* Imp. 1556. *Hymne sur l' Avantmariage du Roy Charles IX.* à Paris ches Fred. Morel. 1570.

Fateor me diu nescivisse, quid τὸ Le Palingene, sibi vellet, donec præter ea, quæ Wittenius ad A. 1623. habet, legi p. 376. vitarum selectarum Bateii, in vita Scævolæ nostri, ista verba, merito illinc excerpenda, quæ sic habent: „*Scævola noster gallice transtulit, vel potius imitatus est opus, quam plurimis pulchris & salutaribus documentis refertum, quod Humanae Vitae Zodiacus inscribitur, ab insigni Poëta morali nationis Italicae, Marcello Palingenio* (h)

(h) De Palingenio quando hic mihi sermo est, non possum non recordari conjecturæ Tuæ, VIR Amplissime, in *Pœcile* ornatissima Lib. II. p. 359. sqq. nuper propositæ, qua putas, sub ejus nomine M. Ant. FLAMINIUM latitare voluisse. Adjicerem ad ea nonnulla lubens, nisi scirem, Duumviros præstantissimos Jo. Alb. *Fabricium*, cui totam rem examinandam permisisti, & Juris Consultissimum *Meinderstium*, quem vitam & Apologiam Palingenii propediem in lucem emissurum scribis, tot præclara tecum communicaturos esse, ut meis facile carere possis. Pace tamen tua paucis aperiam, quæ mihi venerunt in mentem, tibi forte haud ingrata. Perplacuit mihi ista conjectura, & assensum meum vel invito potuisset exprimere, adeo bene rationes illius subduxisti. Re tamen acuratius expensa

„ *carmine latino conditum. Quae traductio adeo*
„ *genuina est (sicut omnes aliae, quas postea feli-*
„ *ci-*

pensa, idem, quod Tuæ conjecturæ occasionem præbuit mihi obstare videbatur, quo minus illi in solidum possim subscribere, id quod lubentissime facerem, modo scrupulus, quem mox proponam, mihi esset exemtus. Gyraldum, ais, in secundo de poëtis sui ævi dialogo, docere, sævitum esse in Palingenii cineres post mortem ejus, ob impietatis crimen, ex quo fonte sua sine dubio hausit Melch. Adami p. 117. vit. Philos. De Flaminio idem legi in Collectaneis Manlii p. 117. 118. His tibi portam fateris esse apertam. Sed hic quidem ante omnia de anno Flaminio emortuali est dispiciendum. Hunc constat, 1551. diem suum obiisse, (A. 1552. Gyraldo naturæ debitum solvente) Eodem Anno 1551. cadaver ejus exhumatum combustumque esse probabile est, si Manlio credere velimus, qui tamen annum adjectum non habet. Nunc res omnis redit ad annum editionis Dialogorum Gyraldi. Eos ipso anno 1551. 8. Florentiæ prodiisse, testem habeo Catalogum Bibliothecæ Thuaneæ P. II. pag. 315. conf. Cl. *Dornius* in Edit. Jonsii de script. Phil. Lib. III. Cap. XXII. §. XI. p. 127. Et necesse est, illos post mortem Flaminii prodire debuisse, si exinde conjecturæ tuae patrocinium quærere velis. Gyraldus porro ea, quæ Palingenio contigere, ut rem notissimam, addita forte voce: nuper demum, vel hoc ipso tempore, describere debuit, imo non potuit aliter. Ego vero crediderim, illum Dialogos suos jam ante A. 1551. scripsisse, hoc enim anno, dumne podagricus & chiragricus jam ante fuerit, ἐν προθύροις θανατῳ stetit. Quid? si statuamus, illos Dialogos prælum jam reliquisse, eandemque de Palingenio historiam recitare, antequam Flaminius

vel

„ citer elucubravit) *ut Remigius Bellaquaeus a-*
„ *animadvertat, authorem hunc extraneum PA-*

vel mortuus, vel ejus cadaver combustum est, tunc enim omnino duo diversi homines essent intelligendi. Sed hæc Tibi relinquo perpendenda; video enim, me justo plura jam attulisse. Conciliationem ipse mihi videor fingere posse, quæ tuæ conjecturæ faveret. Unum hoc addo, cum p. 224. suspicaris, falsum rumorem de effosso & combusto Flaminii corpore, ad Melancht. aures pervlatum esse, Gyraldi quoque de Palingenio narrationem falsam esse debere, id quod tu ipse innuis. Aliud exemplum, quod famam Philippum fefellisse, testatum faceret, legere licet in Catal. Codd. MSS. Bibl. Gothanæ Cel. Dn. D. Cypriani, Cap. IV. n. II. p. 108. 109. Porro cum p. 263. ex Sculteti Annal. Evang. locum quendam producis, similem tibi alium afferam, forte Sculteti ipsum. Lege, & vide: *In Renatæ, Ludovici XII. Regis Galliarum Filiæ, Herculi Duci Ferrariæ nuptæ, aula, luce Evangelii illustrata, floruerunt M. Ant. FLAMINIUS, Marcellus PALINGENIUS, Daniel TOSSANUS* & alii. Vid. Jo. Micræli Histor. Eccles. omnium Syntagm. ex edit. Hartnaccii pag. 702. De Renata conf. Sleidanus Lib. XV. p. m. 425. quem ipsum locum allegasti p. 34. Elog. Sammarth. Quando p. 265. Pœcil. de prima editione Zodiaci agis, legere Te velim quæ Cl. *Stollius* in Histor. Erud. Part. I. Cap. V. §. LXVI. not. o. p. 308. sq. annotavit, imprimis Scaligeri ibi citatum quoque locum evolvere, & addere, quæ Naudæus in libro gallice scripto, quo plures doctos a magiæ crimine liberat, Cap. II. p. m. 26. de Zodiaco hoc affert. Manum nunc tollere de hac tabula deberem jure. Sed lubet & tibi, VIR Erudtiss. proponere conjecturam, cui tamen ipse non multum tribuo, saltem tua nonnihil

„ *LINGENII nomen quasi divinitus accepisse*,
„ *bis natus sit semel suo poëmate, & rursus eru-*
diti Scaevolae versione. (i) Et post pauca interjecta

nihil hinc illustratur. Inter Epistolas *Olympiæ Fulviæ Moratæ* (piissimæ Feminæ, quæ & ipsa Ferrariæ, atque, teste Melch. Adami p 75. Vit. Philos. in aula Renatæ vixit, & paucis ante Flaminii obitum annis, in Germaniam ob veritatis professionem commigravit) Lib. I. pag. 115. Edit. primæ Basil. 1562. reperio epistolam ei quondam ad C. S. Curionem scriptam, Suinfordii Cal. Oct. annus non adscriptus est, sed ex computatione annorum patet, illam circa idem tempus esse exaratam, quo Flaminius mortuus est, ante Annum tamen 1551. scriptam esse, suspicari licet. Ex ea hæc verba excerpo: „ Non hoc animo, inquit, huc (Suinfordium) venimus, ut „ iterum Italiam petamus: nam te non fugit, „ quam sit periculosum illic se Christianum profiteri, ubi potestatem habet tantam Anti„ Christus, qui jam, ut audio, ita bacchatur, & ita sævire incipit, ut ludum jocumque „ dicas alterum illum fuisse, pro ut hujus rabies „ quæ dat. (reliqua verba non satis me intelligere fateor, leguntur ea eodem modo in omnibus tribus Editionibus Epist. Moratæ.) In „ omnes enim Italiæ urbes suos Corycæos misit, „ neque ut ille alter, ullis precibus flecti potest. „ Superiore enim anno, nescio an tu audieris, „ *Fanínum* quendam pium virum, constantissimæ „ fidei, cum in carcere fere biennium fuisset, „ (nunquam enim neque metu mortis, neque „ conjugis vel liberorum amore, a veritate dis„ cedere voluit) suffocari, deinde corpus crema„ ri, nec hoc contentus, ossa in Padum projici „ jussit. Quare licet meorum maximo desiderio

to-

„ da: *Ex imitationibus Palingenii, & aliis ejus*
„ *operibus, praecepta bene vivendi, & virtutum*
 in-

„ teneor, tamen in ultimas terras proficiſci mal-
„ lem; quam eo redire, ubi ille tantopere ſae-
„ viendi poteſtatem habet. „ Audi & alia verba ex *alia* Epiſtola p. 161. *Ex literis*, ait, *quas proxime ex Italia accepi, Ferrariæ crudeliter in Chriſtianos animadverti, intellexi, nec ſummis, nec infimis parci, alios vinciri, alios pelli, alios fuga ſibi conſulere.* Confer de eodem Fanino p. 102. & 121. ubi idem confirmatur; ubi tamen ejus nomen *Phannius* ſcribitur, tum in Edit. 1562. tum in reliquis duabus de *A.* 1570, & 1580. In verbis a. ſupra adductis, in Edit. 1562. Faninum legitur, Fannium in Edit. 1570. & 1580. Jam judica, Heumanne optime, annon Flaminius Manlio memoratus, ille ipſe Faninus vel Fannius ſit, & num non rumor Fanini nomen in Flaminii commutarit? neque obſtat, quod Manlius addiderit, quid de verſione metrica Pſalmorum, cujus integrum locum juvat adſcribere, p. m. 116. *Papa* inquit, *jam in Italia comburit, quicquid poteſt requiri librorum, non tantum theologicorum, ſed etiam philoſophicorum. Inprimis autem omnes Erasmi libros curat inquiri. Flaminium illum bonum virum effodit mortuum, & combuſſit cadaver, qui Pſalmos reddidit verſibus: vult aboleri omnia ſcripta, præter libros unius Thomæ Aquinatis, omnium inſulſiſſimi ſcriptorum.* Haec Manlius. Melanchthon quia ex falſo rumore, de Flaminio, forte in praelectionibus ſuis, auditoribus iſta retulit, data fortaſſis opera, ut ſcirent, quisnam Flaminius eſſet, ejus pſalmorum paraphraſeos poëticae mentionem fecit. Imo crediderim Melanchthonem, aut alium forte Manlii Praeceptorum, (quia haec collectanea etiam ex aliorum doctorum virorum relationibus, teſte titulo, con-

ges-

„ *incitamenta profluxerant; ſicut etiam aculeos ad*
„ *pietatem dederant, perquam multa illius Carmi-*
na

geſſit) Fanini nomen recte pronuntiaſſe, Manlium vero illud non ſatis auditu percepiſſe, Flaminium ſcripſiſſe, adjectis deinde ex proprio ingenio illis verbis, in quibus de Pſalmis agitur. Sane paſſim animadverto, illum Philippi verbis nonnunquam aliqua de ſuo addidiſſe, id quod tibi, ſedulo iſtorum collectaneorum, lectu utique dignorum, lectori, quod ex doctiſſimis Scriptis tuis patet, non poteſt eſſe obſcurum. Ex. gr. in adjecto Calendario, ad d. XXIV. April. p. m. 655. agit de morte Bonifacii *Amerbachii*, quem 1562. d. 24. April. obiiſſe ſcribit, quo tempore Philippus dudum in vivis eſſe deſierat. Ipſe Manlius dedicationem ſuam ſcripſit in Feſto Michaëlis Archangeli, A. 1562. quo anno prima prodiit editio illius collectaneorum, quam, uti & alteram de A. 1573. poſſideo. Rarior eſt hic ipſe liber utiliſſimus, forte & dignus, qui recuderetur, eique adjicerentur illa Collectanea, quae in laudato Cel. D. Cypriani Catal. MSS. Codd. Bibl. Goth. n. XXI. p. 113. ſub hoc titulo producuntur: *Collectanea cujusdam Melanchthonis diſcipuli, quibus hunc titulum fecit: Varia lectuque digniſſima, nec non utiliſſima quaeque, ex publicis Praeceptorum meorum lectionibus fideliter annotata.* Optandum eſſet, ut quis ex inſtituto de MANLII vita commentaretur; quem in obſcuro latere, hiſtoriae literariae & doctorum virorum notitiae curioſi, non amplius pati deberent. Forte ipſe aliquando, quae mihi innotuere de illo perpauca, ſi occaſio offeretur, in lucem proferam, ſed nihil dum certi habeo de natali & fatali ejus die. Ceterum cum de Moratae Epiſtolis ſupra nonnulla dixerim, videor mihi gratum Tibi facturus, ſi breviter ea, quae ſubdubitans T.

„ *na ſacra, inter quae praecipuum locum obtinet*
„ *docta paraphraſis Latina Canticorum Biblii, alii-*

 que

II. p. 857. 872. ſqq. Act. Philoſ. ſcripſeras, illuſtrem. Scias itaque, omnino Moratam in Ciceronis paradoxa praelectiones inſtituiſſe, auſpicio Principis Annae, quae ipſa illam explicantem, (petit enim ab illa, & Humanitatis Profeſſoribus dicendi veniam) audivit. Quamlibet praelectionem procœmio quodam auſpicata eſt, Oratorii quippiam ſapiente, quorum procœmiorum nonnulla Epiſtolis Moratæ praefixa ſunt. Primum his verbis finit: *Sed jam quid ipſe Tullius dicat, videamus in hac nova Philoſophia, non multum quidem meo judicio a Chriſtiana abhorrenti.* Si dicere debeam, quod ſentio, videtur mihi Olympia in iſtis Scholis ſuis in Paradoxa, primo de textus ſenſu & orationis ſtructura ſolicita fuiſſe, eatenus lectiones habuit philologicas; tum & praecepta bene vivendi inde eruiſſe, atque ita Philoſophum egiſſe. Ejus operum tres poſſideo editiones, magna diligentia a me conquiſitas, nec ubivis hodie obvias, quarum ſubinde aliâ alia auctior eſt. Prima prodiit Baſileae 1562. 8. hoc tit. *Olympiæ Fulviæ Moratæ fœminæ doctiſſimæ, ac plane divinæ, Orationes, Dialogi, Epiſtolæ, Carmina tam latina, quam græca, cum eruditorum de ea teſtimoniis & laudibus.* Cœlius Secundus Curio præfationem ad Eliſabetham Angliae Reginam, præmiſit. Atque haec editio eſt ceteris rarior, & multo elegantiore typo expreſſa, avide tum excepta, ut intra 18. annos duae aliae editiones fuerint adornandae. Huic nihil alieni adjectum eſt, praeter elegantem elegiam *Hippolytæ Taurellæ*, (*At vero haec non eſt Taurellae, ſed Caſtilionis ad Taurellam elegia, quamquam paſſim ita adducatur, ita ut Colomeſius in* κειμηλιοις *literariis editionis Hamburgenſis p.* 308. *integrum illa caput* 36. *conſtituerit. Patet illud ex ejus editione, quae prodiit Venetiis* 1534. *in* 8. *ubi vocatur*, Balthaſaris Caſtilio-

nis

„ *que versus, quibus impietatem prosternit, & A-*
„ *theismum jugulat.* „ Ex recensione operum Sammarthanis elegia, qua fingit Hyppolyten suam ad se ipsum scribentem. *Vide Menagianorum T. IV.* p 322. T. d. H.) Mantuanæ, ad maritum suum Balthas. Castilionem apud Leonem X. Pont. Rom. oratorem, quæ & in reliquis binis editionibus comparet Altera editio in apertum prolata est, Basileæ 1570. 8. quæ titulum gerit, Operum *Moratæ*, quæ hactenus inveniri potuerunt, quibus Cœlii S C. selectæ Epistolæ ac orationes accesserunt. Epistolæ Moratæ hic auctiores nonnihil exhibentur. Tertia vice edita sunt illa Opera Basileæ 1580. 8, quibus præter Cœlii S. C. epistolas selectas & orationes, nunc demum accesserunt M. *Ant. Faganutii fabulæ ex Aesopo Latine factae*, & *Jo. Boccatii quaedam ex Italico*, Præter has editiones nulla mihi adhuc innotuit Dé Cælio S. C. singularia quædam exhibet Cel. Struvius in Collectaneis MSSorum. Fasc. V. p. 75 sqq. ubi quæ p. 77. de Horatii filii obitu dicuntur, illustrari possunt ex præfat. Cœlii S C. operibus Olympiæ præfixa. Quod in iisdem Collect. Struvianis, Fasc. IV. p. 44. memoratur, locupletari posse ex oratione funebri M. *Helelini* in obitum *Flacii*, hujus ipsius *Flacii* vitam, ab Adr. Beiero, & Melch. Adami descriptam, id jure applicari potest ad vitam Olympiæ p. 75. sqq. edit. Francof. in fol. ab Adamo vetis Philol. insertam, alias non indiligenter consignatam. Multa quoque præclara, ad historiam exortæ in Italia veritatis Evangel. pertinentia, ex operibus Moratae hauriuntur, quod & supra allatis verbis de sævitie Pontificis probatur. Ad extremum liceat hic aliquid monere, quod num ab aliis jam observatum sit, ignoro. Inter Epistolas scilicet Moratæ p. 167. sq. Edit. primæ, extat una à Wolffgango Ruperto, olim Marchione, nunc pastore Ecclesiæ DEI collectæ in Ehrnfridersdorff, ad Olympiam scripta, ex ædibus ejus Ehrnfridersdorffii d. 25. Jun. 1555. Ejus initium sic habet: *Ideo Deus humano generi* σοφίαν *indidit* &c *Quare non dubito, te amisso affini tuo Magistro Cremero, tali praesertim viro, in quo non jam pietas laudabatur, & reliqua.* Legi hanc epistolam aliquoties, recordatus, me eam in alio Epistolographo jam legisse. Tandem videbar mihi Philippi scribendi genus in ea deprehendere, & auspicato incidebam in Tom. I. Melancht. Epp. p. 308. sq. ubi ep. 75. iisdem verbis inchoatur. Collatione instituta animadverto, totam Ruperti epistolam, paucis verbis exceptis, aut immutatis, ex illa Melanchthoniana desumtam & fere eandem esse, nisi quod Philippi epistola aliquantum longior est. Scripserat eam Melanchth. ad D. Jo. Pfeffingerum (cujus vitam vid. p. 221. vit. Theol. Adami) quem de morte filii consolatur. Annus non adjectus est. Crediderim, Pfeffingerum pro more illius temporis (quo literas a viris doctis acceptas, subinde aliis legendas transmittebant, ut una sæpe epistola in tertiam

quar-

marthanorum porro intelligo, vitam Scævolæ gallico sermone diligenter pa iter ac luculen er (quod Tuum est judicium) descriptam a Gab iele Mi-

quartamve & plures manus inciderit, teste Philippo Mel. ipso, qui T. I, p. 319. ad Andr. Osiandrum scribit, Sadoleti Epistolam ad me scriptam vidisse arbitror, misi enim Viro exemplum) crediderim, inquam Pfeffingerum illam Epistolam cum Ruperto communicasse, huncque illam descriptam, alio tempore, in simili occasione, ad Moratam, paucis immutatis, misisse, negotiorum forte cumulo ita obrutum, ut cito novas literas vix ipsi scribere liceret. Ceterum ipse Melanchthon de σοφγαις iisdem fere verbis usus est tum p. 318. T. I. Epp. tum in exordio præfationis, quam Matthæi *Dei libro de arte jocandi*, præmisit. Alias Cel Fabricius Olympiæ Moratæ metaphrasin græcam & latinam Psalmi CLI. inseruit Cod. Pseud V. T. p. 908. ibique de ea consuli jussit Colomes. observ. sacr. pag. 625. Edit. Hamb. 176 cui adde ejusd. Bibl. Choisi & opuscul. p. 415. aliosque autores de ea agentes, in diss M. *Foecheri de Philosophorum potissimum veterum peculiaribus studendi modis* pag. 33. §. VIII. citatos.

(i) Quæ hic de *Palingenio* scribit Bellaquæus, conveniunt prorsus cum verbis Scalig. in supra adductis, qui ajebat, *se elogia Scaevolae legisse cum infinita quadam voluptate, quod illustres illos viros bis vivere videret, quidem suis ipsorum, & rursus Scaevolae scriptis.* Vide quoque, VIR Amplissime, quam scite illustrentur, etsi in argumento diverso, illæ, quæst. 263. Pœciles de Renatæ & Palingenii nominibus, ingeniosæ meditationes. Unde non possum, quod ad Renatam attinet, TE abligere ad Maimb. Hist Calvinismi. Lib. I. pag. 61. sqq. & huic opposito alium librum, supra jam citatum Amstel. 1683. 12 editum, Lib. III. p. 106. sqq. ubi & de Calvini in ejus aulam secessu, plura leguntur. Ceterum vellem ad manus mi i essent M. Ant. Flaminii *epistolae aliquot de veritate doctrinae eruditae & sanctitate religionis*, Noribergæ 1571 in 8vo editæ, teste Catal. Bib Jacob: P. I. p. 364. & Draudii Bibl. Class. p. m. 984. sub titulo. *Epistolae*, ubi a Joach Camerario publicatas eas esse, reperio, Catalogo Cel. Fabricii Bibl Græc l. VII p 97. sqq. inserendas. Obiter adhuc annoto, in modo memorato Catalogo Bibl. Jacob P II p 221 me hunc librum observasse: *Marcelli Palingenii Zodiacus vitae in Rhythmos Germ. translatus a Joh* SRENG Laving 1599 8 id quod ob gallicam Sammarthani versionem, paullo ante adductam monere visum est. De modo autem memoratis Epistolis Flaminii, adi quoque Clarmundum in vita Joach Camerarii, P. VI. p. 49. qui tamen, cum Gallum fuisse, & 1555 Romæ mortuum esse scribit, censuram meretur Bucholzerus in indice Chronol. p Flaminium 1551. Bononiæ è vita excessisse, testatur: (Hunc autem erro-

rem

Michaële, Advocato Parlamenti, iisdem esse insertam. Hic optarem, ut in nota aliqua subjecta indicasses, hanc ipsam vitam latine redditam per Joannem Vigilium *Magirum*, in Batesiana collectione reperiri a pag. 379. usque ad p. 403. Editionis 1681. Londini; id quod vel ex Cl. Struvii introd. in R. L. Cap. VII. §. 7. patet. Inscripsit illam ipsi Guil. Batesio prid. Cal. Maji, MDCLVIII ex qua dedicatione haec disco; tralatitium hoc opus Batesii jussu esse confectum, cui concionandi labor obstitit, quo minus omnes illustrium virorum vitas, hoc volumine exhibitas, calamo suo conscriberet. Ex illa subscriptione colligi potest, praeter Londinensem 1681. & Oxoniensem 1704. emissam Batesianam vitarum collectionem, aliam antiquiorem extare, forte 1658. publicatam, deinceps auctam, nisi in illa Magiri supscriptione vitium typographicum lateat, id quod facile ex computatione annorum vitae ipsius Batesii liceret indagare. Ceterum num accurata sit isthaec translatio, definire non ausim, quia Gallicam descriptionem vitae Scævolae non licuit obtinere, ut collationem potuissem instituere. Id tamen deprehendi, Gabrielem Michaëlem in quibusdam locis aliquid humani passum esse, tametsi vitam hanc maxima diligentia esse adornatam, negari non possit. Ex ea, uti & ex elogiis Sammarthano ipso consecratis, quae exhibes, in Editione tua liquet, Scaevolam A. 1623. d. 29. Mart. aetatis anno 87. vitam cum morte commutasse, & sic emendandum esse numerum 78. (forte transpositum) tum in *Atrii Bibliographici* Lips. T. II p. 836. tum in *Lexico Biographico*, itidem Lipsiae evulgato, quod, uti conjicere licet, quae de Sammarthanis tradit ex laudato *Atrio* magna ex parte hausit; perperam quoque *Wittenius* in *Diario Biogr.* Galliam Christianam & Historiam Genealogicam Domus Franciae, nostro Sammarthano tribuit, quae filiis ejus debentur, id quod mihi tamen minime mirum videtur, cum a doctissimis Viris in Genealogia Sammarthanorum, erratum esse, saepius observarim. Hinc quam maxime optandum esset, ut eleganti huic Elogiorum editioni praemisisses vitam hanc, latine conversam, Sammarthani tui, ex qua non tantum de familia Sammarthana literata, lucem foenerari, sed & plurima ad illustranda elogia Scaevolae omnino facientia, cognoscere liceret; neque id alienum ab instituto tuo, adde & a tempore, fuisset, ejus memoriam ita renovari, quem ante hos ipsos centum annos 1623. honore & gloria mactatum, rebus humanis, non ignoras, exemtum esse. Interim vale, HEUMANNE, & reliqua suo tempore benevole expecta. d. 27 Jul. A. 1723.

„ rem hinc puto ortum esse, quod Patrem cum Filio, sive M.
„ Antonium Flaminium cum Jo Ant. Flaminio confundit;
„ Hic enim Bononiae, ubi diu ludum habuerat, a. 1563. mortuus
„ sepultusque est teste Leandro Alberto in descr. Italiae pag.
493. Quanquam & hic latere errorem oportet. Quomodo enim
„ a. 1536. mori sepelirique potuit Jo. Ant. Flaminius, cujus
„ epistola ipsi illi Alberti libro praefixa data Kal. Maji a.
„ 1537. in limine operis legitur. T. d, H.

BIBLIOTHECA

Historico-Philologico-

THEOLOGICA.

Classis *Septimae*

FASCICULUS QUARTUS.

AMSTELODAMI,

Apud SAMUELEM SCHOONWALD.
MDCCXXIV.

VIRO
clarissimi nominis
ALBERTO
SCHULTENS,
SACRARUM LITERARUM
DOCTORI,
& *Philologiae sacrae* in illustri, quae
inter *Frisios* floret,
ACADEMIA PROFESSORI P.
ordinario, & in templo
Academico ORATORI sacro,
omnibus literarum elegantiorum præ-
sidiis atque ornamentis instru-
ctissimo,
Orientalium linguarum decus cum
oppido paucis egregie
tuenti.

Hunc

Hunc

BIBLIOTHECAE HUJUS FASCICULUM,

Ut animum illi addictisſimum ſignificem, &, ſi pote, promtam lucubrationum, quibus linguæ ſacræ vicinisque ſplendidam lucem largiter adſperſurus eſt, editionem, precibus meis abs eo eliciam,

ceu publicam obſervantiæ meæ & amicitiæ ſyngrapham,

inſcriptum eſſe volo,

EDITOR.

In hunc fasciculum alligata sunt sequentia:

I. *Jo. Rudolphi* STERKII dissertatio in locum GAL. III. 20. p. 585.

II. *Isebrandi Eilhardi* HARKENROTHII de הצפון ad locum *Ezech.* I. 4. Diss. p. 597.

III. *Jo. Gothofredi* LAKEMACHERI ad locum Rom. VIII 19–24. Observ. philol. p. 609.

IV. *Io. Christ.* HARDENBERGII vindicatio Israëlitarum a furto & dolo in Ægypto commisso ad Ex. XII. 35. 36. p. 615.

V. *Ejusdem* de *Vento in meridie noxio* ad illustrandum Ps. XCI. 6. Observatio p. 620.

VI. *Iusti Martini* GLAESENERI de EURO *Palæstinæ nocivo* Exercit. p. 625.

VII. *Io. Georgii* SCHELHORNII de *Baptismo pro mortuis* ad 1. Cor. XV. 29. Exercit. p. 634.

VIII. Succincta & genuina FORMULÆ CONSENSUS *Helveticæ* historia p. 650.

IX. *Les tres merveilleuses victoires des femmes du nouveau monde* par G. POSTEL. L. R. pag. 677.

X. Biga Epistolarum ineditarum *Frid.* MYCONII ad *Iustum* JONAM p. 699.

XI. Nova historico-Theologico-literaria pag. 703.

XII. Catalogus Librorum à Reformatis editorum BELGICE continuatus p. 328.

I.

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ!

JOHAN. Rodolffi STERKII, V.D.M. in ditione Bernenſi Diſſertatio Philologico-Theologica,

In locum GAL. III: 20.

ETſi veriſſimum ſit S. Scripturam non doctis, ſed vulgo ſcriptam, ideoque populari modo intelligendam, utque recte percipiatur in ejusque intima penetralia perveniatur, non tam neceſſe eruditum, quam pium eſſe. Habet tamen eruditio aliquid laudis, ſi Deo ſanctificata ſenſum ejus ſitteralem planiorem reddit; Maxime, quum S. Scripturæ quam plurima inſint, olim quidem vulgo nota, tot vero intercedentibus ſeculis oblitterata, & a moribus noſtris aliena, quæ Lectorem remorari poſſint; in hunc Cenſum haud dubie redigendus Apoſtoli locus ad Galatas Cap. III. commate viceſimo. Ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν, ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐστιν. Qui diu & multum vexavit Doctiſſimos Interpretes. In cujus explicationem aliquid proferre inſtitui, quo ſucceſſu judicent alii. Inſtitutum vero meum nequaquam eò tendit, ut Clariſſimorum Virorum Interpretationes hic proferam, minus redarguam, ſed ſententiam meam ſimpliciter proponere, aſtruere, & ex enarratione contextus Apoſtolici.

a verſ. 15. usque ad 20. incl. confirmare, mihi propoſitum eſt.

De Lege Moſaica, ſub notione Teſtamenti conſiderata, aperuit per manum Mediatoris latam fuiſſe, at non ἄμεμπτον exſtitiſſe ex Mediatoris ſui qualitate probat; Mediator enim non eſt unius, inquit, & eſt, quaſi diceret, μεσίτης verus & qui omnem functionis ſuæ numerum abſolvit, unius tantum gentis non eſt, ſed omnium; promiſſio enim Abrahamo facta, continet omnes gentes, dicit enim ὅτι ἐυλογηθήσονται ἐν σοι πάντα τὰ ἔθνη comm. 8. hujus Capitis; non unius ſeminis tantum, ſed παντὶ τῷ σπέρματι, ὐ τῷ ἐκ τῦ νόμυ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίςεως Ἀβραὰμ Rom. IV: 16. verbo debet eſſe Μεσίτης ὐκ ἑνὸς, ἀλλὰ κοινὸς ἀμφοῖν. At hoc Chriſti Miniſterium, ut ita dicam, non vero Moſis effecit. Ille igitur verus μεσίτης, & id imprimis, omni data occaſione ferè in omnibus ſuis epiſtolis inculcat D. Paulus. vide Eph. II: 15. 16. 17; Aſſertionis ſuæ ratio, quam addit, Apoſtolus egregia eſt, dicit enim ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐςιν. Non ergo alius Judæorum, alius gentium Deus, ſed unus idemque & omnibus ex æquo talis: Is ergo demum verus μεσίτης qui omnes ſine diſcrimine ἀποκαταλλάξῃ ἐν ἑνὶ σώματι τῷ Θεῷ Eph. II: 16. Cum ſententiæ meæ Patronum quærerem, nec invenirem, commodum occurrebat Gennadius cit. a cel. Coccejo in particulari Diſſert. in h. l. quamvis illum, ſed fruſtra, in ſuam ſententiam trahere conabatur, verba ejus ita ſe habent λέγει τοίνυν ὅτι Μωσῆς μὲν ἐμεσίτευτε πρὸς τὴν δόσιν τῦ νόμυ, ἀλλ' ἑνὶ μόνον ἐμεσίτευσεν ἔθνει. δεῖ δὲ τὸν ὡς ἀληθῶς μέλλοντα μεσιτεύειν πρὸς τὸν τῶν ἁπάντων ἐθνῶν ἕνα Θεὸν, ὐχ ὑπὲρ ἑνὸς ἔθνυς ἀλλ' ὑπὲρ πάντων κοινῇ τὴν μεσιτείαν ποιήσασθαι, ἐπειδὴ καὶ πάντων ἐθνῶν εἷς ἐςι Θεὸς &c.

Jam defunctus videri poſſem, nil enim occurrit,

rit, quod meditationem meam gravare possit; in hac enim, quam protuli, expositione, omnia sic satis clara & scopo Apostoli imprimis apposita. Verum enim vero, si ingenue agere volo, non possum inficias ire, Apostolum, mea hac expositione admissa, videri minus commode animi sensa protulisse, quod tamen ipsi, quantum ego judico, nunquam accidit. Expendamus enim, prout sonant verba, *Mediator*, inquit, *non est unius*, verissimum, Mediatori enim incumbit, duos vel plures litigantes, vel alias dissidentes, conciliare; At id egregie præstitisset Moses, ille enim illo tempore stabat inter Dominum & Israëlem Deut. V: 5. Hæc itaque assertio nequaquam feriret Judæos, nec id intendit Apostolus, interim tamen verba ejus prout concepta sunt, hunc sensum primario postulant; Quocunque igitur quis se vertat, verba illa *Mediator enim non est unius*, *Deus enim est unus*, minus commoda oratio videtur ad id significandum quod Paulus intendit, & tamen optimus scripturas interpretandi Canon hic mihi semper visus fuit, tunc demum nos genuinum Spiritus S. sensum assecutos esse, si quem inde elicimus sensum, cum Scripturæ verbis ita congruat, ut neque nos neque alii aptioribus verbis illum exprimere possimus. An ergo alia Interpretatio commodior forte? nequaquam, omnes enim quotcunque a Doctissimis Viris hucusque prolatæ fuere, majoribus adhuc difficultatibus premuntur, quod nullo negotio demonstrari posset.

Eo igitur enitendum est, ut cuivis pateat D. Paulum non solum verbis quam optime conceptis, sed etiam vulgo notis, scripsisse, quod ita efficio. Statuo igitur Mosen in hoc loco, illo Mediatoris titulo ornari, non simpliciter, prout Mediator est ille, qui inter dissidentes pacem

conciliat, sed sub relatione Μεσίτου τῆς διαθήκης, prout ipsi opponitur Christus, qui sæpe κρείττονος διαθήκης μεσίτης & κρείττονος διαθήκης ἔγγυος Hebr. VII: 22. vocatur, respectu nimirum ad *Testamenta* & non ad fœdera, ut ex Hebr. IX: 15. 16. palam est. Respicit ergo ad aliquem ritum forensem & Testamentarium, nisi dicere malimus Apostolum voce illa διαθήκης lusisse; Restat ut inquiramus, quis in Testamentis civilibus μεσίτου personam sustinuerit: Tunc temporis vero apud Romanos Orbis Dominos Testamenti genus in usu erat, quod per familiæ mancipationem fiebat, cui æs & libra adhibebatur. Erat autem quasi hæreditatis venditio, quæ libripende, Familiæque emptore adhibito & quinque testibus præsentibus agebatur; Familiam enim, id est hereditatem Testator mancipabat imaginario emptori, qui ob hoc familiæ emptor dicebatur, & ob id Testator ab Emptore nummum dicis causa accipiebat, uterque etiam certis utebatur verbis. Imaginaria vero erat illa familiæ mancipatio, nec enim hereditatem familiæ emptor solus obtinebat. Vide Brissonium in Formul. lib. VI. p. 654.

His igitur notatis, proclive est judicare Familiæ-Emptorem quasi μεσίτην τῆς διαθήκης fuisse; Ipsi enim familia mancipata, ipsi injunctum, quid quivis heredum ex Testamenti dispositione possidere debeat, ita enim Theophil. J.C. in Tit. de Testament. lit. a. Brissonio, Καὶ λοιπὸν ὃ μέλλον τελευτᾷν διέτυπεν τί ὀφείλει δοθῆναι μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτήν. ἔλεγε γὰρ, τῷ φαμιλιέμπτωρι, ἤτοι τῷ κληρονόμῳ, ὅτι βούλομαί σε τῷ δεῖναι ἀγρὸν, τῷ δὲ οἰκίαν, τῷ δὲ ἑκατὸν νομίσματα. Mediante etiam ipso heredes adibant hereditatem, ipse igitur quasi stabat inter patremfamilias & familiam, solutoque pretio caput ejus evadebat. Sub hac etiam

Μεσίτου

μεσίτου notione Familiæ emptorem, Clemens Alex. Strom. lib. V. conſideravit, agens de ſolemnibus horum Teſtamentorum, χαρπισμοίτε καὶ αἱ τῶν ὤτων ἐπιψαύσεις, i. e. mancipationes, inquit, & aurium prehenſiones, ſ. leves attrectationes, fiunt, ὅπως ὁ παρατυχὼν, (nim. familiæ emptor, eum enim intellexiſſe veriſimile penitus inſpicienti fiet) ὡς βάρος τινὸς αὐτῷ ἐπιτιθεμένου, ἴσως ἀκούῃ, καὶ τάχ᾽ν μεσίτου λάβῃ.

Quam bene autem hæc perſona Moſi, & adhuc melius Jeſu Chriſto Domino noſtro conveniat, quam egregia intercedat ſimilitudo inter redemtionis ejus Actum, & Teſtamentarium hunc ritum, ex dicendis palam erit. *Paterfamilias* & omnium ſpiritualium bonorum Poſſeſſor eſt Deus Pater Jac. I: 17. *æs* eſt pretium quod Dominus noſter ſolvit, pretioſus nimirum ejus ſanguis, *Libra* vel *Libripens* eſt Lex & divina juſtitia, cui ad amuſſim dominica ſatisfactio reſpondere debebat: *Familiæ Emptor*, Dominus noſter J. C. qui ſoluto λύτρῳ caput Eccleſiæ, quæ eſt Dei familia 1 Tim. III: 15. & Dominus peculii, imo propter hanc novam relationem Teſtator ipſe quaſi factus, cujus interveniente morte Teſtamentum ratum fieri Hebr. IX: 16. commode dici poteſt: & quia Fam. Emptor ordinarie non ſolus heres, ideo credentes Dei heredes & Chriſti coheredes dicuntur. Rom. VIII: ne jam ad virandam prolixitatem alia & plura, quod tamen facile eſſet, adducam.

Niſi etiam hanc hypotheſin admittamus cum Cl. Clerico (in Hammondi T. ad Heb. IX. 16) fatendum erit *Teſtamenta non indigere Mediatoribus, & hæc omnia habenda eſſe quaſi merum luſum hominis Helleniſtae, qui quia videbat* διαθήκην *dici id pactum cujus Chriſtus Mediator eſt, quae*

vox Teſtamentum quoque ſignificabat & mortuum eſſe Chriſtum, hinc conſectaria duxiſſe vera quidem illa, ſi in ſe ſpectentur, ſed hic ex infirmis principiis deducta, potius ad ornandam orationem, more illius ævi, quam ad incredulos Judæos vi ratiocinationis ad fidem Chriſto habendam adducendos. Judicium, ſi quod aliud, divinis libris injurioſum, & viro docto indignum!

Semel vero admiſſa hac hypotheſi, omnia clara, facilisque Apoſtolici dicti Gal. III. 20. expoſitio, verſu enim 19. aſſeruit, V. Teſtamentum factum per manum μεσίτου, nimirum Moſis, qui in illa ſolennitate Familiæ Emptoris perſonam ſuſtinuiſſet; At Familiæ emptorem non eſſe unius, ſcil. partis familiæ tantum, ſed totius, quod veriſſimum: addit, Deum enim eſſe unicum illum Patremfamilias ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ὀνομάζεται Eph. III. 15. ad ejus familiam pertinere ex æquo Judæos & Gentes Rom. III: 29.

Ad ſecundam jam hujus diſſertationis partem accedo, quæ in enarratione textus Apoſtolici a vſ. 15. 20. occupata eſt. Totus in eo eſt D. Paulus ut demonſtret neminem ex lege juſtificari, quod variis jam in hoc III. Cap. probavit argumentis; in hac vero noſtra ſectione novo argumento id evincit, ex natura promiſſionis Abrahamo & ejus ſemini ſtipulatæ, quam Teſtamenti robur omnino habuiſſe contendit, proinde a lege poſt aliquod temporis intervallum demum accedente, non poſſe nec debere irritum fieri vſ. 15. 16. 17.

Vſ. 15. Fratres, ſecundum Hominem dico, Hominis licet Teſtamentum, ſi ſit ſancitum, nemo rejicit, aut ſuperaddit aliquod.

Habemus hic allocutionem Apoſtolicam & argumenti

gumenti protasin; ἀδελφοὶ, humaniſſime jam compellat Galatas, quos vſ. 1. 2. ἀνοήτους inconſideratos & faſcinatos appellaſſet: haud dubie ut eos reducat ad ſanam mentem. *D. Julius* ſeditionem exercitus *verbo uno compeſcuit*, quirites vocando, qui ſacramentum *ejus detrectabant*. Tacit. Ann. Lib. I. Cap. 42.

Κατὰ ἄνθρωπον λέγω i. e. ad morem hominum loquor, ſecundum id quod inter homines uſitatum eſt. Ead. phraſis occurrit 1. Cor. IX: 8. μὴ κατὰ ἄνθρωπον, ταῦτα λαλῶ; numquid ſecundum hominem hæc dico, prout inter homines in uſu eſt, & 1. Cor. XV: 32. εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα, ſi more humano, quemadmodum inter homines fieri ſolet, cum beſtiis pugnavi. Docet igitur Paulus ſe ſublimia & cœleſtia verbis, a negotiis & ritibus humanis petitis, depingere velle.

Ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην, ſermonem facit de Teſtamento hominis ratificato, docens ſub qua relatione Dei promiſſiones conſiderandæ; Teſtamentum ratificatum eſt, quod omnia Teſtamenti ſolennia habet; Omnes nationes ſuprema ſua Teſtamentis ordinabant, de ſolis *Germanis*, Tacitus. *Heredes ſucceſſoresque ſui cuique liberi: & nullum Teſtamentum. de morib. Germ. c. XX.* Quodvis Teſtamentum habebat ſua ſolennia, ſaltem teſtes. Teſtamentum ita munitum.

οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται, vulgo notum eſt illud Pauli, non Apoſtoli ſed JCti, *publice expedire ſuprema hominum judicia exitum habere*. Firma igitur hominum Teſtamenta, quid inde? applicatio ad Dei promiſſiones.

Vſ. 16. *Sed Abrahamo dictae ſunt promiſſiones & ſemini ejus* reſpicit ad vſ. 8. h. e. ὅτι εὐλογηθήσονται

ἐυλογηθήσονται ἐν σοι πάντα τὰ ἔθνη, quæ promiſſio integre, diſtinctis dictis in unum coacervatis, ita ſe habet, *in te & ſemine tuo benedicentur ac benedicent ſibi omnes gentes, ac familiae terrae*, per hanc promiſſionem Abrahamus κληρονόμος τοῦ κόσμου factus erat Rom. IV: 13. Teſtamentarias autem eſſe has promiſſiones ex eo patet, quod ex ultimo & immutabili Dei provenerint decreto, deinde quod contineant heredes & hereditatem; oſtendit igitur Apoſt. Abrahamo in *ſemine* ejus i. e. Chriſto hereditatem mundi vel gentium datam eſſe: de Chriſto autem agi, ita probat.

Οὐ λέγει τοῖς σπέρμασιν, non dicit & ſeminibus, quaſi de multis, ſed de uno, & ſemini tuo, qui eſt Chriſtus.

Nomen ſeminis eſt collectivum, nec id negat Apoſtolus, ſemen enim Abrahami eſt vel ſemen Author benedictionis, vel exemplar benedictionis, prius eſt Chriſtus, poſterius Iſraël Act. III. 25. ſed non ſine graviſſima ratione nomen ſeminis ad unicum illum reducit, in eo enim ſolo complementum promiſſionum in ſolidum Abrahamus nactus eſt, in eo ſolo, excluſis omnibus Abrahæ filiis, benedictio ad omnes gentes ac terræ familias pervenit: alias enim alia ductus ratione τῷ σπέρματι Rom. IV; 16. promiſſionem vindicat.

Nemo vero ſibi cum Hieronymo male perſuadeat, Apoſtolum hic argutias nectere, nomen ſeminis ad unicum Chriſtum reſtringendo, verba enim promiſſionis ita concepta ſunt, ut ſi ſit unum ſemen vel unus filius, in quo promiſſio adimpleta, & in quo benedictio ſit tanquam in cauſa, is revera per id ſemen intelligi poteſt; quod LXX. Interpr. non latuiſſe videtur, qui Gen. III: 15. τὸ σπέρμα τῆς γυναικὸς ad unicam referunt perſonam

personam vertentes αὐτός σε τηρήσει κεφαλήν; vel ut aliæ editiones αὐτὸς τειρήσει σοι κεφαλήν, neutrum genus in masculinum mutantes.

Cum Testamento quo Abraham & Christus heredes nuncupantur, jam confert legem.

Vs. 17. *Hoc autem dico Testamentum ante ratum factum a Deo in Christum.*

Testamentum dicitur *ante* ratum factum, nimirum antequam lex veniret, quia, ut optime Theologi notant, propositum Dei de hac re est ἀμετάθετον & immutabile. Hebr. VI: 17. deinde quia habebat ratificationis solemnia, 1. nempe publicationem per promissionem sæpe iteratam, 2. per fidem adstipulantem ejus cui promissio dabatur, per quam promissio libera & voluntaria in vim pacti omnino transit: ratificatum vero fuit *in Christum* quia in eo & per eum demum omne suum complementum obtinere debuit. Optime ergo concludit.

Lex quae post quadringentos & triginta annos extitit, non facit irritum, ad abolendam promissionem.

Per *legem* intelligit, non fidei & pœnitentiæ legem, quæ ante extitit, sed cærimonialem, quæ promissioni apposita, ita ab ea distinguitur, ut ei possit opponi: extitit enim demum post 430 annos. Promissionis Epocham Abrahami profectionem ponit de qua Gen. XXIII: 5. Idem temporis spatium & a Mose designatur Exod. XII: 40. *Habitatio, inquit, filiorum Israel fuit quadringentorum & triginta annorum*; sed est manifesta synechdoche, quam LXX. Interpr. pulchra explicatione sic reddunt: ἡ δὲ μετοίκησις τῶν υἱῶν Ισραὴλ, ἣν παρῴκησαν ἐν γῇ Αἰγύπτῳ (καὶ ἐν γῇ Χαναὰν, αὐτοὶ καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν.) ἔτη τετρακόσια τριάκοντα, notatur enim hic peregrinatio æque ac servitus.

Lex igitur hæc, post tantum temporis intervallum οὐκ ἀκυροῖ non facit irritam, (ἢ ἐπιδιατάσσεται) abolendam promissionem. At hoc accideret, lege enim stante, promissio complemento suo defraudaretur. 1. Respectu Christi, sub lege habebat suos quasi חברים παιδάρια Ps. XLV: 8. erant ibi præter ipsum מעל ם dominatores, מחקקים legislatores, שפטים judices, Rabbi, Ἄρχοντες, κύριοι, διδάσκαλοι, πατέρες, Tutores, Pædagogi, imo Dii dicti, omnes scilicet in cathedra Mosis sedentes, qui audiendi erant Matth. XXIII: 3. Cum tamen ipse solus, vi promissionis, debeat esse *Rex, judex & legislator* Ecclesiæ solus *Doctor*, solus *Dominus*. 6. Porro lex habebat sua privilegia, suas justitias, εἶχε μὲν ἡ πρώτη (supple διαθήκη) δικαιώματα, Hebr. IX: 1. 10. cum tamen promissio Christum omnis benedictionis, omnis justitiæ, unicum Auctorem agnoscat & deprædicet. 2. Respectu Israelis, *a.* lex eos tenebat sub maledictione vs. 13. h. c. proinde arcebat eos, sua natura, ab omnibus benedictionis effectis. vs. 14. h. c. Gal. IV: 3. 5. *b.* bona ad quæ vi hujus legis aspirare poterant erant tantum typica, imo κοσμικὰ Hebr. IX: 1. erat terra Canaan, ne ipsis quidem Judæis, ne dum omnibus gentibus, sufficiens. 3. Respectu gentium aliarum lex erat τὸ Μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ; Eph. II: 14. quod eas μακρὰν arcebat, cum tamen & ad eas benedictio pertineret. Sed cum judaizantes forte hæc minus intelligerent, unicum urget, quod etiam ad eorum convictionem quam aptissimum est. Syllogistice autem ratiocinatur.

Vs. 18. *Si enim ex lege est hereditas, tunc non ex promissione. Atqui Abrahamo per promissionem largitus est Deus.*

Κληρονομία significat id quod Abraham ex Testamen-

mentaria dispositione obtinuit, nimirum promissionem; in te & tuo semine benedicentur gentes, quam κληρονόμος τοῦ κόσμου factus est. Si igitur *vi legis*, per ejusque servationem adeunda est, & ipso facto, illa stante, hereditatem consecutus est, tunc non *vi promissionis divinae*, vi fidei suae adstipulantis, imo potius hac ratione κενέωται ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία, Rom. IV: 14. promissio enim dat gratis, & fides accipit gratis data; lex vero jubet operari, postulatque mercedem ὃ κατὰ χάριν ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα IV: 4. At jam vs. 6. h. c. Apostolus ex scriptura probavit Abrahamum Deo credidisse & hoc imputatum ei fuisse in justitiam.

Ne vero judaizantes regerere possint, hac ratione legem inutile quasi pondus, imo Deo contrariam statui, objectiones eorum diluit, sed ita, ut simul eorum argumenta retorqueat. 1. Ostendendo legem non datam fuisse ut benedictio per eam obtineatur vs. 19. 20. 21. 2. Legem tamen promissioni non fuisse contrariam.

Vs. 19. *Quid igitur lex? Propter transgressiones adjecta est, donec veniret semen, cui promiserat.*

τί οὖν ὁ νόμος est objectio. Lex nimirum illa, quam Patres non audiverunt, sed quae per Mosen demum promulgata fuit.

Propter transgressiones adjecta est; ita respondet Apostolus, προσετέθη id Rom. V: 20. exprimitur νόμος δὲ παρεισῆλθεν; lex subintravit, tanquam aliquid, quod nil ad essentiam promissionis Testamentariae faciat, adjecta est.

τῶν παραβάσεων χάριν, aliter hic legit Irenaeus lib. XIII. 67. Cit. a Beza in h. l. τί οὖν ὁ νόμος τῶν πράξεων; ἐθέτη ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα, quae lectio com-

commodum fundit ſenſum, fateor! tamen non eſt cur a conſueta abeamus.

Multiplex quidem legis erat uſus, ſed Paulus primarium attigit, & eum qui præſenti cauſæ inſerviret; Legem ideo latam dicit, ut homines ad agnitionem & confeſſionem reatus cogeret: Imprimis vero ob Iſraelis transgreſſiones acceſſit, qui tanquam populus duræ cervicis, & ad idololatriam proclivis hoc vinculo conſtringendus, atque his præceptis ad peccati commemorationem adigendus erat, ſed non ad ſemper; hinc addit

ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα, ᾧ ἐπήγγελται. Veniente enim eo, ejusque morte intercedente, commemoratione peccatorum, tanquam non expiatorum amplius non opus erat, facta enim eſt ἀπολύτρωσις τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων. Hebr. IX: 15.

διαταγεὶς δι ἀγγέλων, addit hoc & ſequens per conceſſionem, ſed ita, ut ſimul ex hoc ipſo indirecte oſtendat, ex lege benedictionem nullo modo obtineri; videamus verba ut ſonant. Lex, inquit, ordinata fuit per Angelos, præpoſitio διὰ uſurpatur hic pro *cauſa miniſteriali & inſtrumentali*, *per Miniſterium Angelorum*, ita explicatur Hebr. II: 2. εἰ γὰρ ὁ δι ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος. Patet igitur quo ſenſu ſit intelligendum illud Stephani, dicentis, Patres legem accepiſſe εἰς διαταγὰς ἀγγέλων. Act. VII: 53. εἰς διαταγὰς per hebraismum pro διὰ διαταγῶν, miniſterio eorum, concedit igitur Apoſtolus, legem habuiſſe ſuum ſplendorem, quippe ordinata, imperata per Angelos; erant igitur Teſtamenti teſtes; prout apud Romanos, quirites, in Teſtamenti nuncupatione. Paterfamilias dicere ſolebat; *Hæc uti his Tabulis, cerisve ſcripta ſunt, ita do, ita lego, itaque vos Quirites teſtimonium præſtitote.* Erant legis cuſtodes

&

& acerrimi vindices, hinc mundus legalis Angelis fuit subjectus, οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν Hebr. II: 5. ergo veterem legalem, cujus inquilini φόβῳ θανάτου ἔνοχοι ἦσαν δουλείας. Hebr. II: 15.

Data est lex ἐν χειρὶ μεσίτου, habebat quidem etiam illa Testamenti formam, Hereditatem, fuumque Mediatorem sive Familiae emptorem, qui fuit Moses Deuter. V: 5. qui & ipse Nexum s. pretium quoddam imaginariae emptionis, nimirum animalis sanguinem dabat, qui ob id sanguinis Testamenti nominabatur Ex. XXIV: 8. hinc Populus ipsi quasi acquirebatur & suis successoribus Matth. XXIII: 3. sed erat μεσίτης Israelis tantum. At

ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν, non est unius familiae sive hereditatis, portionis tantum, qui vere hoc Mediatoris nomine gaudet; vocula δὲ ita est *copulativa*, ut simul sit *discretiva*, connectit verba cum proxime praecedentibus, sed ita ut ab ipsis secernantur, dum Mediatoris praecedentis defectum indicant.

ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐστιν, omnium gentium Deus totius hereditatis vel familiae, Pater unus, imo unicus.

II.

Isebrandi Eilardi HARKENROTHII

DISSERTATIO

Topographico-*Theologico*-Mystica,

de הצפון ad locum *Ezech.* I: 4.

ואראה והנה	Καὶ ἰδοὺ, Καὶ ἰδοὺ	*Et vidi, & ecce*
רוח סערה	πνεῦμα ἐξαῖρον	*ventus turbinis*
באה מן־הצפון	ἤρχετο ἀπὸ Βορρᾶ	*veniebat ex interiori sanctuario.*

§. I.

§. 1.

CUm hactenus videar affixus glebæ quasi angulos terrestris Cananææ perreptasse, nunc cœlestem meditabor, exhibiturus specimen meditationum & exercitationum de Viso illo augusto, sublimi & illustri *Jechezkielis*, quo εἶδεν in terra Chaldæorum, ad fluvium Chebar, ὁρατιν δόξης, ἣν ὑπέδειξεν αὐτῷ ipse Deus ἐπὶ ἅρματος χερυβίμ. *Syrac.* XLIX: 11. quod omnino Summi Viri in Codice Prophetico, ejusque sensu eruendo versatiores censuere, esse argumenti vere cœlestis & sublimis, explicatu arduum valde; Illi illustrando vellem aliquid conferre operæ, nunc acturus de הצפון, & ubi benevolum experiar judicium, forsan singulari aliquo Dissertationum Sacrarum volumine, totum hocce Visum *Jechezkielis* exponam.

§. 2. Ut autem justo ordine videar differere, (α) quædam habeo præmonenda, quibus animum Eruditi & Veri Studiosi Lectoris, versati in Codice Sacro interpretando præoccupatum vellem. (β) Quid sit הצפון *Jechezkieli* memorata, explicabo.

§. 3. (α) Illa, de quibus præanticipandum duxi, promam ex ipsa relatione Prophetæ, ne cuipiam videantur longe petita. Sunto hæc.

(I.) Obtigisse Visum hoc Vati Divino in ἔκστασιν rapto, dum ad tempus cessabat usus sensoriorum *externorum* & mens defixa hærebat in contemplatione objecti intus depicti, retractis ad sensorium internum spiritibus. Non existimem quempiam fore adeo iniquum, qui hoc negaret.

(II.) Quicquid *Jechezkiel* ecstaticus vidit, & huic Viso connexum, fuisse cœleste, spirituale & mystico accipiendum sensu. Quod assertum ubi quis velit in dubium vocare, quia

quo-

quorundam deſtruere videtur hypotheſes, vel duxerit eſſe illuſtrandum, huic ut ſatisfaciam, paucis defungar.

§. 4. Ipſe Propheta. I. v. 1. teſtatur נפתחו השמים וארא מראות אלהים *Aperti ſunt cœli & vidi Viſiones Dei.* Attende, viſibiles cœli diſparuere, per conſequens etiam omnis viſibilis cœli plaga, quid præter viſibiles cœlos ergo reſtat, in ſupra-cœleſtibus, quod intellectui Viri Dei poteſt obverſari? Omnino *cœlum tertium*, altiſſima gloriæ Dei ſedes. Adeoque omne quicquid ecſtaticus videbat, imo poterat contemplari, erat ſublime, ſupra cœlos viſibiles altum, cœleſte, ſpirituale. Quod ſufficit monuiſſe.

§. 5. Jam

(III.) Viſum hoc exhibere in ſymbolo Regnum Chriſti, glorificati Regis, manifeſtandum cum evidentiſſima demonſtratione gratiæ, longanimitatis & juſtitiæ, per totum Orbem promovendum, per Spiritum animantem & actos ſuſtentantem, dirigentem ſubditos proniori affectu gloriæ Regis promovendæ ſtudioſos, ſubſervientes huic, ſub Oeconomia Gratiæ Teſtamenti Novi. Cuncta hæc cujusque probe attendentis Lectoris intellectum & animum fugere non poſſunt, verſati in interpretandis Viſis ejusmodi ſymbolicis. Et ſi quis ita lubens velit, ſuccincte inſtituam de ſingulis mentionem.

§. 6. Exhiberi in hoc Viſo, ſymbolum Regni Chriſti, glorificati Regis, liquet, quia memoratur *Gloria Jehovah*, *forma humana*, in Throno *ſuo*, ſede Regia, *Sapphirino*, Vati ecſtatico fuiſſe depicta. I. v. 26. 27. 28. quod ad Regnum manifeſtandum *cum evidentiſſima demonſtratione gratiæ, longanimitatis & juſtitiæ*, probant *iris*, quæ cinge-

gebat Regem, & *ignis*, *nubes effulgens*. I: v. 28. 27. & v. 4. &c. deinde figurari Regnum hoc *per totum Orbem promovendum*, per Spiritum, *animantem* ſubditos proniore affectu *aſſiduos*, gloriæ Regis & Regni promovendæ *ſubſervientes*, abunde ſatis conſtat, ubi quis ſecum reputaverit, Viro Dei fuiſſe obſervata *animalia hæc quatuor*, quorum capitibus innitebatur *expanſum*, pavimentum pellucidum ſubſtratum Throno Gloriæ, & *rotæ* ſingulis junctæ animalibus, cito & rapidiſſimo curſu, præpete volatu, ferebantur movente & regente Spiritu, vehentia, portantia verbo Evangelii, inſtar expanſi pavimenti myſtici, Thronum Regis, nec ſe vertentia in curſu ſuo volventibus rotis ad utrumque latus etiam ab eodem actis Spiritu. I: v. 22. 26. 5. 6. 7. 13.-21. velim obſerves adhuc *rotas* haſce à ſingulis animalibus non ſejungendas eſſe, cum adeo intimè junctas *Jechezkiel* memoret, *ut ſpiritus animalium eſſet in rotis* v. 21. Hoc autem Regnum Gratiæ *ſub Oeconomia T. N.* manifeſtandum fore, ſuadet nobis relatio Prophetæ, qua *apertis cœlis* hoc Viſum vidiſſe ecſtaticus teſtatur. Novimus enim μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν. *Hebr.* IX: 8. & Chriſtum nobis paraſſe, Pontificem Summum, noſtræ ὁμολογίας, ſub Oeconomia Gratiæ Nova παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων, per ſanguinem ſuum, in morte ſua, ſciſſo Velo myſtico, effuſum. X: 19. 20. Eſt autem adhuc ſingularis Eccleſiæ Teſtamenti Novi prærogativa, remotis viſibilibus, licet ſubditis regni Gratiæ, in ſpiritu, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ, intueri gloriam Dei, ubi diſparuerunt cœli Myſtici ſimul ac manifeſtatur Regnum Chriſti ſupracœleſte, ſpirituale.

§. 7. Ultimum eſto, quod ſupponam præmodendum IV. Viſum hoc ita compactum non poteſt

test resolvi, nisi collata structura Templi Salomonæi, à Chaldæis vastati, cujus tempora coæva sunt illis *Jechezkielis*, adeoque compagem hujusce Visi Symbolici relativam ad illam Templi, mirabilis & stupendi operis, non absque idonea ratione præsumerem. Nolim hoc cuipiam mirum videri, non enim planè novum est, huic vindicando paulisper duntaxat inhærebo, demonstrans inter structuras partium Templi & contabulationem hujus figuræ symbolicæ aliquam παραλληλίαν. Premam vestigia *Jechezkielis*, (in terris adhuc,) ecstatici, qui non supernè sed de subter totam hanc vidit compagem symbolicam, quam in tres majores dividam partes, singulas collaturus notabili & distinctæ ab invicem parti Templi.

Basis totius Visi hujus exhibentis Regnum Messiæ glorificati, quod Gratiæ est, (fundatum in cruenta morte & æterna justitia acquisita per sanguinem, Victimarum typicarum mactatarum, antitypum pretii inaestimabilis aeterni, redundantis in justificationem & sanctificationem plenariam subditorum hujus Regni, vindicatorum, per Spiritum cooperantem, regenerantem, sanctificantem, è potestate Satanae, carnis, mundi & mortis, sub spe indubitata τῆς αἰωνίας ἀπολυτρώσεως, cœlestis) constat quatuor animalibus, referentibus singulis facies quatuor hominis, leonis, bovis, aquilae, junctis totidem rotis transversum insertis, rapido aptis nec verso redeuntibus cursu, totidem alis binis volantibus, quo impelleret Spiritus efficacior, hanc basin jure quis compararet assimilatam *lutéribus* decem *æneis*, lustrationibus Sacerdotum & Levitarum ordinatis, affabrè factis, artificiosè sculptis, quae inter instrumenta antiquae religionis, atrio Templi Salomonis, circa mare æneum, vibrante ornatu splenduere, *undecim* commatibus

satis graphicè hæc depicta leguntur. 1. *Reg.* VII: 27. 39. quod obſervaſſe ſummis etiam noſtratibus Theologis placuit. Vide Cl. COCCEJUM in *Lex. Hebr.* ad *V.* מכונרה CAMP. VITRINGA P. *Obſerv.* Sacr. IV: 1. § 18. 20. 21. &c.

Alterum hujus ſymbolicae compagis tabulatum conficit *expanſum* cryſtallinum, pellucidum, pavimentum Throno Gloriae vehendo ſubſtratum, quod referre revelationem & demonſtrationem Veritatis ſalutaris & Gratiae Regis in Throno ſuo per miniſterium Verbi Evangelii, & reſpondere miniſterio Lychnuchi Sacri, in Sancto Templi conclavi dixerim.

Huic ſuperimpoſitus eſt Thronus Gloriae, Regis glorificati in cœlo ſupremo, cujus Sanctuarium interius & in eo Thronus Gratiae, typus paſſim cluet, ut notum eſt. Quae praeanticipanda ſufficiant.

§. 8. Hiſce ubi ſuum quis praeoccupaverit animum, facilè ſibi perſuadebit, *Jechezkieli* in terram Chaldaeorum deportato, haerenti ad fluvium Chebar, non fuiſſe terram Chaldaeorum obverſatam in ſeptentrionali cœli plaga, haec enim coram ecſtatico diſparuerat, & quamvis Judaeae ad ſeptentrionem ſita terra haec, צפון dicta *Jeremiæ.* I: 14. XIII: 20. XLVII: 2. Vati huic veniebat jam deportato in terram Babelis, Judaea ad Auſtrum ſita, prout conſtat ex *Codice* Prophetiarum ipſius XX. 46. 47. coll. XXI: 2. 3. 4. debere obſervari, adeoque ad ſeptentrionem Babelis, (quae Metropolis terrae Chaldaeorum,) erat Media & Perſia, cujus milites גוי מצפון *Gens ab Aquilone* dicuntur. *Jerem.* L: 3. 41. Et quamvis ſint, qui *boream* & tractum ſeptentrionalem, de malo triſti exponere velint, quae ὑπόληψις plurum animos inceſſit, (Confer *Heſychium* in Βορρᾶς

non'

non meum, ἐπεὶ, δὴ πνευμάτων τὰ βόρεια τροφιμώτατα Judææ fuerunt, prout *Philo Judæus* nos monuit de Vita *Moſis* Libr. III: p. m. 518.

§. 9. Jam quid הצפון mihi videatur hoc in loco indigitare, (β) explicabo & quantum pote illuſtrabo: צפון, à צפן *recondidit*, *repoſuit*, *abſcondit*, ſignificatione ſatis generali, notat adhuc ſpeciali, *abſcondere*, ut alterius oculis & notitiæ ſubducatur. *Exod.* II: 2. 3. *Joſ.* II: 4. *Iob.* XIV: 13. & reſervetur ac cuſtodiatur in tuto loco, ſic omni adhibita diligentia ac ſollicitudine *recondere* inſtar pretioſi alicujus κειμηλίου vel theſauri. Vide *Iob.* XVII: 4: XXIII: 12. *Pſ.* XXVII: 5. XXXI: 21. CXIX: 11. *Prov.* II: 1. VII: 1. X: 14. *Cant.* VII: 13. Hinc צפון *maſc.* ſignificat *theſaurum reconditum*, prout paſſim reddunt Interpretes *Pſ.* XVII: 14. וצפונך & theſauro *tuo imples ventrem eorum*. LXX. τῶν κεκρυμμένων σου. *Symmachus* vertit ἀποθέτων. Ubi ſenſum hujus loci mecum revolvo, exiſtimo צפון indigitare *interiorem receſſum*; inſtar Theſauri, quem Deus, qui provida ſua cura verſatur circa res humanas, ſibi reconditum ſervat, ex quo promit, quæ ſub moderamine ſuæ providentiæ arcanæ ſingulis hominibus in mundo concedit, etiam impiis bona corporalia & terreſtria, pro recondita ratione ſuæ longanimitatis, impertiens: prout phraſis huic non diſſimilis etiam alibi videtur ſubinnuere ex. gr. *Iob.* XXI: 19. *Prov.* XIII: 22. coll. XXVIII: 8. & *Eccleſ.* II: 26. De *Sanctuario* Templi adhibuit *Iechezkiel* VII: 22. & *profanabunt*, את־צפוני ſanctuarium *meum*, adytum, Sanctuarium interius, quo ſenſu etiam expoſuere Reverendi & Eruditiſſimi *Belgæ* Interpretes; nec aliena hæc eſt ſignificatio, erat enim Sanctum Sanctorum, abditus & ſecretior receſſus, reconditum conclave in

Templo Dei, ſubductum oculis populi Iſraëlitici, reconditorium pretioſiſſimi theſauri, Arcæ Fœderis nimirum & glorioſi ſigni gratioſæ præſentiæ Altiſſimi & Clementiſſimi Dei, habitantis in nube ſuper propitiatorium, adytum hoc ipſe ſummus Pontifex die Expiationis Anniverſariæ non ingrediebatur, niſi ſub nube accenſi ſuffitus, ex Lege Dei, liberum oculorum uſum præſtringente nebuloſa caligine.

§. 10. Eodem hoc ſenſu צפון *fœm.* acciperem, nec video quid obſtet, quo minus poſſet ſumi pro *loco* ſingulari, illuſtri, prout ſuaderet ה præf. emphaſin monens, *adyto*, *ſanctuario*, vel ejusmodi *recondito*, *ſecretiore*; omnino ἔκστασις, quæ inceſſit *Jechezkielem*, & apertio cœlorum viſibilium probant, nec in terris, nec in cœlis viſibilibus, debere quæri nec poſſe offendi הצפון, cujus meminit Vates, quid ergo præter *Sanctiſſimum Adytum* Dei *ſupracœleſte* reſtat, quod cuipiam poterat obverſari ecſtatico; deinde non reſpuit רוח סערה hanc allegoriam, ventum prodire è ſecretiore loco aliquo, conclavi, theſauro, ita enim ex aliis locis S. Codicis conſtat. *Job* IX: 9. XXXVII: 9.

§. 11. Non obſtat uſus hujusce notionis, quæ pro *interiori Sanctuario* omnino ſumenda videtur. *Ieſ.* XIV: 13. ubi de Rege Babelis: *Tu vero dixeras animo tuo: conſcendam cœlos; ſupra ſtellas Dei Omnipotentis efferam ſolium meum, & ſedebo in monte conventus*, בירכתי צפון *ad latera Aquilonis*, ita paſſim reddunt Interpretes. Hæc verba Prophetæ reſpicere blasphemias Senacheribi & Nebucadnezaris, utriusque gerentis faſtuoſi Regis Babylonis Myſticæ perſonam, facilis admitto, pro ratione inſtituti, quid ירכתי צפון disquiſiturus, ſolent Commentatores anxie inquirere ſitum montis Tzionis, qui *mons conventus* dicitur, & Moriæ

ut

ut locum hunc exponant: ſed putarem huic loco debere conferri, quæ Paulus 2. *Theſſ.* II: 4. de τῷ Ἀντικειμένῳ *Adverſario* Chriſti, Anti-Chriſto, illum *ſe oppoſiturum eſſe & elaturum ſupra omne quod dicitur* (in terris) *Deus*, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι, *adeo ut* in Templo Dei *tanquam Deus* (verus) *ſedeat, præ ſe ferens ſe eſſe Deum.* Sedebat autem Deus in intimo Sanctuario Templi, hunc locum faſtuoſus & blaſphemus ille Rex Babelis occupare molitur. Ex hiſce collatis liquet ירכתי צפון *Jeſaiæ* Paulo ναὸς τοῦ Θεοῦ dici. Ναὸς *Heſychio* εἶκος ἔνθα Θεὸς προσκυνεῖται ſignificatione ſatis generali, in loco Apoſtoli omnino *Adytum* in Templo Dei indigitatum, eodem ſenſu ירכתי צפון *intimum Sanctuarium* Jeſaiæ dicitur. Nimirum ירכתים *latera*, quandoque *interius*, *intimum* notant. ex. gr. 1. *Sam.* XXIV: 4. בירכתי המערה LXX. ἐσώτερον τοῦ σπηλαίου, *in* intimo *ſpelunca*, ut liquet collato v. 9. *Jeſ.* XIV: 14. *detrahere* אל־ירכתי־בור *in* intimum profundum *putei.* Vid. C. VITRINGA P. ad *h l.* Sic *Jeſ.* XXXVII: 24. ירכתי לבנון τὰ ἔσχατα τοῦ Λιβάνου æquipollent לְמָרוֹם קִנּוֹ *altitudini ſummitatis*, intimo cacumini, *ejus.* Adde *Amos* VI: 10. *Ion.* I: 5. Nec me planè hoſpitem verſatum in *Codice* Vaticiniorum *Iechezkielis*, cui illuſtrando ſæpius incumbere non erubeſco, probet eundem uſum τῶν ירכתי obſervaſſe. XXXII: 23. *Cujus ſepulchra poſita ſunt* בירכתי־בור ἐν βάθει βόθρου *in* profundo intimo *foveæ.* & XLVI: 19. בירכתים ימה *in* extremo, intimo, *verſus occaſum.* Quæ ſufficiant.

§. 12. Eodem mihi צפון vel ירכתי צפון adhibita ſenſu à Pſalte videtur. *Pſ.* XLVII: 3. *Magnus Iehovah & laudandus -- in monte ſancto ejus, pulcher termino, gaudium univerſæ terrae. mons Tzion*, ירכתי צפון, *civitas magni Regis.* Omnino mihi

mihi persuadeo esse certum & verissimum, montem Tzion Hierosolymæ fuisse australem, quod Magnus ille COCCEJUS in *Comment.* ad *h. l.* doctè evicit, & C. VITRINGA in *Comment.* ad *Templum Ezechielis* & non ita pridem C. H. RELANDUS Palæst. III. III. *p. m.* 846. 847. contra JOH. LIGHTFOOTHUM, Virum præ aliis de Geo-& Topo-graphia sacra optimè meritum, qui pœnitendo errore *Tzionem* montem Hierosolymæ *Aquilonarem* statuit, ex hoc loco. *Centur*: Chorogr. præmiss. *Hor. Hebr.* in *Matth.* capp. 22. & 23. Invictè satis probatur quidem ex *Codice* Nehemiæ XII: 31. & *Josepho* de *Bello Jud.* VI: 6. 8. fuisse ad Austrum Urbis situm montem hunc, omne tamen præsidium, si quid in hoc loco, sententiæ *Ligtfothianæ* destruitur, ubi hanc nostram expositionem quis admiserit, ירכתי צפון *latera Sanctuarii interioris* Et quamvis ampla mihi suboriatur differendi materia, putem tamen mihi non licere, ut me latius diffundam, ne videar deflectere à scopo.

§. 13. Quin admitterem in notabili loco *Jobi* XXXVII: ubi Elihu, de hominibus etiam illis, qui mirabilia Dei opera contemplantur, versantis provida sua cura circa ipsos, tum prosperis implicitos tum adversis. v. 21. *Atqui non vident solem*, Deum, Lucem purissimam, nec possunt fixo obtutu intueri, quin caligaret obtusa oculorum acies, בהיר *in claro fulgore* quando *fulget in nubibus* longanimitatis, temperantis iram cum gratia sua, & *ventus*, Spiritus judicii, *transiit*, & *purgavit* aërem, dissipatis nubibus, ubi Deus se manifestat, in luce pura & ardore, gratiae & justitiae suae, animo hominis afflicti intimè sibi conscio. v. 22. מצפון זהב (ἀπὸ βορρᾶ νέφη χρυσαυγοῦντα *ab aquilone aurum venit*, ita passim reddunt Interpretes, tempe-

pestivè & eruditè succurrit Celeb. *Alb. SCHULTENS* In *Animadv. Philol.* ad *h. l.* & monet זהב significare *splendorem, qui claritate sua oculos præstringit.* Novi probè, quod Βορέης αἰθριγενέτης dicatur *Homero* Odyss. ε. v. 296. αἰθρίαν καὶ ἐυδίαν ποιῶν. ἢ αἴθρον ποιῶν, ὀξυπάγον. Interpreti *Scholiastæ* Græco, quem alii *Didymum*, alii incertum ἀνώνυμον, putant, *Columellæ* audiat *nubifugus.* Sensu literali ubi sumerem de Borea, multum mihi videretur infra sublimem dictionis tropum subsidere hæc explicatio:) ita putarem esse exponendum מצפון *ex abdito*, occulto, *adyto* vel ejusmodi, venit *splendor* coruscantis Gloriæ Dei, summi, justi, clementis, longanimis & gratiosi, mirantibus & quaquaversum spargentibus se radiis lucis puritissimæ, lucidissimæ, oculos nostros claritate sua praestringens, ita enim exponitur per ἐξεργασίαν, quae in *Jobi* Libro frequens, in his quae proximè sequuntur; על־אלוה נורא הוד *apud Deum*, (qui habitat מצפון) *metuenda Majestas*, evidentiae excellentissimae & perillustris Virtutis *claritas*, (in *Thargum* alibi etiam הוד *majestas redditur* by *splendor*) quae digna est, & nos cogit, ut Deum confiteamur. Est enim ita cum piis etiam & veris credentibus comparatum, quos Deus sub moderamine suae providentiae, in hujus vitae & mundi vicissitudinibus gubernat & ducit, *gloria* Dei ipsorum, quandoque afflictorum, notitiam quasi *ex abdito* subit, ut utar phrasi *Senecæ* de *Benef.* IV: 32. Conferas Asaphum, qui ingressus est מקדשיאל τὸ ἁγιαστήριον τοῦ Θεοῦ *sanctuaria* Dei *Ps.* LXXIII: 17. quasi *secretaria* Dei. conf. *Ps.* LXVIII: 25.

§. 14. Et licet loca haec jam adducta nihil probarent, nec haberem in recessu plura, quae addere possem, hanc tamen expositionem evinceret totum hoc illustre Visum admittendam. Conci-

pere enim debemus הצפון indigitare *cœleſtem locum* ſeu *receſſum*, in quo conſpicitur Rex Glorioſus in Throno ſuo, qui eſt Meſſias glorificatus in Regno glorioſæ Gratiæ; quod adminiſtrat ſub moderamine gratioſæ & longanimis ac providæ ſuæ curæ, in mundo, ſubſervientibus Ipſi electis miniſtris, gloriam Regis ſui promoventibus, ſub Oeconomia Nova, ubi cœli diſparuerant. Quæ adeò excellens & magna eſt prærogativa Eccleſiæ Teſtamenti Novi, qua gaudet aggregata τῇ Πανηγύρει καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων. *Hebr.* XII: 23. coram Chriſto Rege in cœlis, Capiti ſuo Myſtico unita, verſatur, in Spiritu. *Eph.* II: 6. In ſupremo cœlo, interioris Sanctuarii ἀντιτύπῳ, poſitum eſt ſolium Regis, & ſubditorum πολίτευμα in cœlis. *Phil.* III: 20. הצפון obverſabatur Vati ecſtatico theatrum ſymbolicum, in quo aperiebatur ſcena illuſtris hujus Viſi Regis in Throno ſuo. Nec ſcio, quid liquidius.

§. 15. Non fallax huic ſubſtruerem aſſerto fundamentum, magnam illam, quæ inter hoc *Jechezkieli* & *Jeſaiae* revelatum Viſum ſymbolicum intercedit, convenientiam, aliquibus Judæorum magiſtris obſervatam. *cap.* VI: 1. *Vidi* (inſit Vir Dei) *Dominum ſedentem ſuper thronum celſum & elatum, fimbriæ ejus replebant* הכל הה *Templum* i. e. Sanctum, mediam Templi partem. Concipimus enim objectum fuiſſe Jeſaiae ecſtatico (1) hunc Thronum ſymbolicum in ipſo Templi poſitum Sanctiſſimo Adyto, in quo ſedes erat Arcae Foederis exhibentis ſignum gratioſi praeſentiae Dei, habitantis inter aureos humeros Cherubinorum (2) huic myſtico inſidentem Regem Glorioſum indutum toga talari, cujus laciniae implebant, ſenſu ſpirituali, Sanctum, Eccleſiam Novae Oeconomiae, (videatur Magni Theologi CAMP. VI-

TRIN-

TRINGA P. *Comment.* ad *Jes.* VI: 1. p. m. 146. a. b. &c.) *quæ est majus & perfectius Tabernaculum, non manu factum, hoc est* ὰ ταύτης τῆς κτίσεως. *Hebr.* IX: 11.

§. 16. In hoc supracœlesti Sanctuario est Christus, summus nostræ ὁμολογίας Pontifex & Rex noster æternus glorificatus, sedet in Throno suæ Gloriæ, qui in administrando Regno suo, sub Oeconomia Nova, pro clementissima sua Gratia & tremenda Justitia, promit è thesauro Sanctuarii sui, quae ipsi, Summo Domino, Regi benignissimo, Judici longanimi & justissimo, obversantur certis & statutis, sibi soli notis, reservatis, temporibus & circumstantiis conducere ad stabilitum Regnum suum firmandum magis, contra quasvis adversariorum machinationes inimicas, amplificandum, frementibus hostibus vel subjiciendis vel puniendis, exequitur arcanum voluntatis suae propositum, modo altissimo, imperscrutabili, cœlesti, subministrantibus huic Regi subditis, servis suis, animatis Spiritu Regni, vivificatis, actis, promoventibus Gloriam Regis in Throno suo cœlesti manifestandam per totum Orbem, vehentibus. Et haec nunc sufficiant.

III.

Jo. Gothofredi LAKEMACHERI

Observationes philologicæ ad (a) Rom. VIII: v. 19-24. de *Gemitu rerum creatarum.*

QUæ sequuntur ad v. usque 24. eo tendunt, ut futurae Christianorum gloriae certitudi-

(a) Difficilis hic locus plurimorum ingenia exercuit. Præter interpretes inspice, si lubet, *Acta li-*

ter.

nem & propinquitatem exponant, ad quam designandam Paulus phrasibus utitur, quas nullo negotio intelligerent, qui opinionum ac hypothesium Judaicarum non erant ignari.

Attenta exspectatio creaturae. Etsi non spernenda prorsus est illorum sententia, qui per κτισιν *mundum* intelligunt *ethnicum*, vel *gentiles* etiam

ad

ter. Germ. edita Lipsiae 1715. sect. 3. p. 217. Fr. SPANHEMII Dub. Ev. T. III. dub. CXXXII. §. 21. sqq. Frid. Ad. LAMPE in exerc. ad Ps. XLV: ex. XII §. 10. 11. p. 567-584. S. DEYLINGII Obs. S. L. I. c. 38. Jac. NYLOE obs. S. Belgice (Leovardiae 1709. 4.) editas L. II. c. 5. Ej. Sermones p. I. p. 151. sqq. JONCURTII (V. D. M. Hagiensis) Literas criticas (Gallice excusas Amst. 1715. 8.) pag. 237-304. Gotthardi HEIDEGGERI Recreationes S. p. 152. sqq. Adriani van WESEL, Ecclesiastae Amstelodamensis, gloriam Messiae, librum Belgicum, haut malae notae, p. 473-536. *Oblat: spontaneas* Berolin. fasc. 19. p. 858. sqq.

Singularibus eum dissertationibus excussere J. Conr. DANHAUERUS Theol. Argentor. diss. 1646. 4. & 1684. quae in ejus diss. syntagmate sextum occupat locum. Th. ITTIGIUS Lips. 1700. 4. Georgius NOTHDURFT, Lips. 1709. 4. Theodorus SCHNEIDERUS, Jenae 1687. 4 Jo. MEISNERUS, Witteb. 1666. & 1718. 4. Prolixum satis librum de eo scripsit, idque Belgice Georgius de MEY, ecclesiae Goudanae Minister, impressum Goudae, 1701. 4. & complectentem ultra duo, quae vocant, Alphabeta cum dimidio; ut & Petrus van ESTERWEGEN in L. *de Verwachtinge en hoope der kerken.* in 8. Comma XX. separatim tractavit vir perillustris Joh. Fridericus L. Baro de WERTHERN, in diss. inaug. quam rarissimo exemplo in academia Jenensi de *gloriosa filiorum* Dei *libertate* a. 1715. habuit. Edidit quoque Theologus Cl. Halensis Joachimus LAN-

GI-

ad *Christum converſos* (quippe ברית *creaturæ* vocari ſolebant gentiles a Judæis) communior tamen hujus vocis ſignificatus præſenti contextui magis videtur congruere, ut ita creaturae h. l. dicantur, quæcunque ſunt creata extra hominem. Tribuit autem rebus hiſce enixum aliquod deſiderium, quo revelationem filiorum Dei avide exſpectent, per figuram ſatis uſitatam, quam Proſopopœiam dicunt. Revelationem filiorum Dei illud vocat tempus, quo appariturum ſit, quinam ſint Dei filii (eſſe autem illos Chriſtianos v. 14. 15. & 19. dixerat) & quanto hos honore Deus afficiat quantisque beneficiis ornet, quantae denique beatitudinis participes eos faciat. Hoc tempus & beatum hunc Chriſtianorum ſtatum ipſam creaturam anxie jam exſpectare dicit, non aliter, ac ſi proximæ & ineffabilis iſtius felicitatis gnara, & ſtatus ſui præſentis pertaeſa eſſet. Quo ipſo indicatur, indubiam eſſe, nec longe remotam beatitudinem illam, quae ſperanda ſit Chriſtianis. Non poſſunt autem haec plene intelligi, niſi conſulta Judaeorum opinione ac hypotheſi, ad quam Paulus utique alludit. Nempe credebant illi, Meſſiae tempore res creatas, Adami lapſu depravatas & corruptas, integritati ſuae reſtitutum iri, ut ad Judaicae gentis uſum eo eſſent aptiores. Quam creaturarum in Meſſiae regno reſtitutionem חידוש העולם *mundi innovationem*, ſeu univerſi hujus, quod propter ſe ſolos conditum exiſtimabant, inſtaurationem appellabant. Hac igitur hypotheſi utitur Apoſtolus, ut aſſertum ſuum ſuperius de certo ſperanda fortuna fidelium ſereniori confirmet, eamque non longe abeſſe

GIUS *Nodum in ſcirpo, & quidem Paulino, de Gemitu, & liberatione creaturarum* Rom. VIII. 18-23. *innodatum praeter alios à* V. E. *Löſchero*, Halae 1717. 8. T. d. H.

abesse ostendat, quasi diceret: tam certo futura, tamque propinqua est singularis illa, qua in Christi regno beandi sumus, prosperitas, ut ipsa etiam creatura, eodem tempore integritatem suam, ut creditur, recuperatura desiderio maximo illam expectet, cum quasi sciat, propediem illam nobis obventuram. Ex mente quidem Pauli non alia hic denotatur beatitas, quam qua Christiani post mortem, vel & mortuorum resurrectionem sint perfundendi, quanquam Romanorum illos, qui opinionibus Judaicis imbuti erant, de sperata externa sua in regno Messiae felicitate haec omnia, pro infirmitate sua, accepisse vix dubitandum est.

vs. 20. *Vanitati enim creatura subjecta est.* Exprimunt haec statum creaturae praesentem, miserum illum & corruptum, iterum accommodate ad Judaeorum opinionem. Vanitas pro corruptione hic sumitur, cui creatura obnoxia sit. Ita enim sentiebant Judaei, inde ab Adami lapsu multis imperfectionibus creaturas laborare. *In vita.* Maluisset quidem illa in summa ista perfectione, in qua condita primum fuit, persistere, sed oportuit eam corruptionem subire, quamvis invitam.

Propter eum, qui subjecit. Intelligitur vel ipse Deus, cujus decreto parere oportuit creaturam, vel Adamus, qui delicto suo fecerit, ut creaturae quoque perfectiones suas nobiles amitterent, in statum corruptionis plenum detrusae, atque ita vanitatis, sive corruptionis creaturis sentiendae, causa sit moralis. Erat enim hoc dogma in Judaeorum scholis receptum, Adami peccatum non ipsi tantum, sed creaturis quoque reliquis magnam peperisse miseriam atque corruptionem, multa attulisse mala. Cui dogmati praesidium quaerebant ex Genes. cap. III. 17.

Sub spe. In creaturae solatium perpetuam ejus te-

fore miseriam negabant Doctores Judaici, asserentes contra, spem omnino aliquam creaturæ relictam esse emergendi olim ex miseria & corruptione sua: quod quando futurum sit, versus docet sequens.

Vs. 21. *Liberabitur à servitute corruptionis.* Servitus corruptionis ea vocatur creaturæ conditio, & status is, quo corruptioni obnoxia est creatura, dum perfectionibus suis naturalibus caret, earumque defectum re ipsa experitur. A statu hoc liberatum aliquando iri creaturam, dicit, (ex Judæorum quidem sententia) ad libertatem gloriæ filiorum Dei h. e. ut particeps fiat libertatis cum magna gloria conjunctæ, qua futurum sit, ut fruantur Filii Dei, sive omnes regni Christi cives. Quæ locutiones indulgenter, & prudenti plane consilio ab Apostolo aptantur ad spem illam, qua animos suos lactabant Christiani, opinionum Judaicarum tenaces, prorsus consili, fore, ut sub Messiæ regno ex servitute, qua à gentilibus peregrinis adhuc premantur, in libertatem asserantur, & in statum glorioſissimum transferantur: quo tempore creaturis etiam perfectiones pristinæ omnes, quibus ante Adami lapsum gaviſæ fuerunt, reddendæ sint. Quod si autem verborum sensus ex ipsius Apostoli mente metiendus sit, dubium non est, quin per libertatem & gloriam beatam immortalitatem designaverit.

Vs. 22. *Scimus enim &c.* Desiderium indicat vehemens & expectationem anxiam, qua creaturæ teneantur, quæ cum corruptionis suae impatientes sint, futuram liberationem incredibili cum aviditate expectent, sed & illam jam quasi parturiant; quod argumento sit, eam non longe abesse. Quae omnia doctrinae Judaicae plane erant consentanea, & argumentum Paulo praebere poterant

Vſ. 23. *Non ſolum autem.* Scilicet creatura tanto liberationis deſiderio angitur. *Sed nos etiam primitias Spiritus habentes.* Ii, quorum numero ſeſe hic includit Apoſtolus, antiſtites ſunt doctrinae Chriſtianae Apoſtoli. His primitias tribuit Spiritus, quoniam illi omnium primi Spiritu Sancto perfuſi fuerant, ac primos hujus fructus, doctrina prima, acceperant. Vide Actorum cap. II. Deſumſit autem phraſin hanc ex illo Judaeorum ritu, quo primos terrae & arborum fructus Deo conſecrare ſolebant, & in tabernaculo vel templo offerre. Vide Exodi XXIII. 19. Itaque Apoſtolos quoque, atque adeo ſe ipſum memorato deſiderio affici profitetur, nihil magis cupientes, quam ut ipſi tandem cum Chriſtianis omnibus bonum illud pulcherrimum, quod non fruſtra ſperetur, conſequantur.

Adoptionem exſpectantes. Adoptio h. l. beneficia notat ampla, Dei filiis deſtinata.

Redemptionem corporis. Liberationem hujus a ſtatu, cui adhuc ſubeſt, corrupto. Et haec Apoſtolum de vita ac beatitudine aeterna intellexiſſe, nemo facile dubitaverit, licet Ex-Judaei, veram Chriſtianismi indolem nondum ſatis perſpectam habentes, de bonis acceperint corporalibus & externis.

Vſ. 24. Spem iſtam ſalutis futurae adeo certam eſſe monet, ut qui illam foveant, ipſam ſalutem jam impetraſſe judicandi ſint. Porro iis occurrit, qui forte ſpem iſtam oculatam velint, & bonum, quod ipſis promittatur, praeſens eſſe cupiant, ut oculis poſſit cerni & manibus tangi, non cogitantes, minime hanc eſſe ſpei naturam.

IV.

Cauſa Iſraëlitarum, qua vindicantur a furto & dolo in Ægyptios commiſſo, acta a *Jo. Chr. Harenbergio*, ad illuſtrandum Ex. XII: 35. 36.

§. 1.

MAximum ſæpe offendiculum & Chriſtianis & ethnicis viſum fuit, ſi legiſſent vel audiiſſent, Iſraëlitas diſceſſuros ab Aegyptiis mutua ſumſiſſe vaſa aurea argenteaque & veſtimenta, nec tamen poſtea creditoribus, δανειςαῖς, eadem eſſe reſtituta, ſed interverſa ac ſpoliata. Cardo rei totius potiſſime vertitur in Ebraicis vocibus inciſorum duorum 35. & 36. Exod. XII. quæ ita habent: בני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות ויהוה נתן את חן בעיני העם מצרים וישאלים וינצלו את מצרים. LXX. interpretes, ut vulgo audiunt, quia ſæpiſſime Vulgatum ceterasque verſiones a tramite recto vel abduxerunt vel aberrandi anſam dederunt, heic audiendi ſunt, ut eo felicius ſcaturigo, unde ſiniſtræ verſiones propullularunt, indagari poſſit. Hi vero ſic vertunt: Οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐποίησαν, καθὰ συνέταξεν αὐτοῖς Μωυσῆς καὶ ἤτησαν παρὰ τῶν Αἰγυπτίων σκεύη ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ καὶ ἱματισμόν. Καὶ Κύριος ἔδωκε χάριν τῷ λαῷ αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἔχρησαν αὐτοῖς καὶ ἐσκυλεύσαντο τοὺς Αἰγυπτίους. *Filii Iſraël fecerunt, ut præcepit iis Moſes & petierunt ab Aegyptiis vaſa argentea aureaque & veſtimentum. Atque Dominus dedit favorem populo ſuo in conſpectu Ægyptiorum* (animos ipſis conciliavit Aegyptiorum) *ut mutuarent ipſis* Ægyptiis, *ipſique ſpoliarent Aegyptios.* Ego autem Moſen ita vertendum eſſe judico: *Iſraelitæ*

tae fecerunt, ut imperatum ipsis erat a Mose, flagitabantque Aegyptios vasa argentea & vasa aurea & vestimenta. Et ipse Dominus conciliavit benevolentiam erga populum in animis Aegyptiorum, ut donarent ipsis expetita vasa, quæ *etiam sumserunt ab Aegyptiis.*

§. 2. Violentum sane est, si putes, Israëlitas, Deo singulariter moderante, mutuatos esse quædam, quæ ipsos tamen non restituturos esse prævidebat, immo, quod est gravius, extra bellum spolia prædasque egisse Judæos. Utut enim non repugnat juri naturæ, bello injusto opes hostium diripere, spoliare, vel, si aliter jus tuum tueri nequis, violentiæ violentiam opponere, aut jure victoriæ spoliis animum explere, aut summam per necessitatem tantum victus & amictus rapere, quantum, ne pereamus, sufficit: ipse tamen Deus bellari cum Pharaone nolebat, sed miraculis plagisque cum eo adigere studebat, ut Judæos ipse expelleret, ne in posterum Judæos infestaret vel religio Mosaica impositurae secretioris incusaretur. Nec Israël pugnabat ad mare algosum adversum Aegyptios, sed solum Numen hanc sibi redemtionis reservabat gloriam. Porro jus repressaliorum, quod vocant, locum non habet inter regem & subjectos, sed inter gentes regesque diversos, vel singulos homines, in conditione naturali positos. Jus victoriæ heic non erat Israëlitarum, sed postea solius Dei. Nec summa necessitas huc quadrat, Deo mirabiliter victum & amictum in ipsa Arabica solitudine suppeditante. Commodatio ad haec est contractus beneficus utrimque obligans, quo rei suae usum alter alteri ad certum tempus concedit, quantum ipse eadem commode carere potest, gratis concedit, sed cum restitutione tanquam rei alienae conjunctus. Qui enim mutuum

dat aliquid, revera quidem rem alienat, ſed ita, ut neque ſuo patrimonio aliquid detrahere, neque debitoris, χρεωφειλέτου, rebus aliquid addere velit, ut egregie docuit Samuel de Puffendorf de Jure Naturæ & gentium L. V. c. 6. §. 5. c. 3. §. 6. conſentiente jure civili I. 5. §. 5. D. *commodati* conf. Henr. Hahnii *obſervata theoretico practica ad Weſenbecii Commentarios in Digeſta* ad Dig. L. XIII. c. 4. 23. p. 442. Quare res commodata non eſt a debitore alienanda vel ſpolianda. Reſpondent vulgo, Deum rerum omnium dominum transferre poſſe ex juſtis cauſis opes proprias, ut Cananæam ademit ſeptem populis & Iſraëlitis dedit. Sed in Cananæam Judæi jus ſuum habebant, inde a Noacho Semitis partum, qui Cananis poſteros Semitis in ſervitutem juſta indubie cauſa addixerat, ſive ea fuerit, inceſtus Chami, ut Hermannus von der Hardt in Ephemeridibus Philologicis, & Bernh. Henninges Witterus in Juribus Iſraëlitarum in Palæſtinam ſentiunt, ſive fuerit exprobrata patris nuditas, ut J. Fr. Buddeus in Hiſt. Eccl. V. T. & Hermannus ab Elswich contra Venerabilem Hardtium & Witterum cum Caſparo Calvörio in Gloria Moſis cum plerisque Veteribus ſentiunt. Quid? quod Deus, qui tot miraculis terruerat Aegyptum, iſta ſpecie translationis rerum propriarum non indigebat, quique citra Judæorum falſiloquium vaſis & veſtibus ſuos locupletare norat. Et quomodo Deus ſanctiſſimus ſpoliationem juſſiſſet, ubi mutuationem & amicam petitionem mandaverat? Nonne ſpoliare poterant, ut hoſtes? Contendunt porro Philo in Vita Moſis, Tertullianus contra Marcionem ipſeque Hugo Grotius de Jure Belli & Pacis L. II. c. 7. §. 2. & Theologi fere omnes, quod in compenſationem operae res Aegyptiorum ceperint Iſraëlitæ.

Verum Judæi non Aegyptiis, ſed regi ſervierant, jubenti, ut Aegyptii eos omnibus modis divexarent: Regi exſtruxerant Pithom & Raamſes, non populo. Nec videntur eſſe plectendi Achivi, ſiquid reges delirarunt, niſi quantum in calamitates regis maxime redundat. Non autem video, quænam inde regi nata fuerit calamitas, quod aliquot vaſa & veſtimenta in quadam regni ſui parte fuerint imminuta, cui abunde erat regiorum agrorum & tributorum, utpote quæ ex vaſis & veſtimentis exacta fuiſſe non recordor. Qui tandem mutuum orans accipit aliquid, ille rem non ſuam, ſed alienam eſſe, fatetur, ſibique ipſe contradicit dolumque committit, ſi animo debitum expetit, nutu vero & verbis rem alienam eſſe teſtatur. Taceo inſulſa quædam corollaria, quæ hinc facile dimanare queunt, qualia verbi gratia ſunt doctrinæ Anonymi Jeſuitæ in Conſilio Catholico-politico, wie das Haus Oeſterreich des letztern Hertzogs von Jülich an ſich ziehen könne, quod non ita pridem Viennæ prodiit, ubi auctor in Præfatione ex hoc Iſraëlitarum exemplo comprobare ſtudet, quod pro gloria Dei furari & ſpoliare liceat, hæreticisque ſua adimere.

§. 3. Nulla difficultas vel abſurditas cujusquam ingenio ſuboriri poteſt, ſi verſio mea quam ſupra dedi, luce ſua radiet omnisque culpa in LXX. conferatur, qui ſignificatum vocularum שאל & נצל hoc loco non pro rei ipſius momentis & cohærentia reddiderunt, ſed ex more ſignificandi alibi recepto. Ne vero teſtimoniis carere videar, provoco ad Jud. VIII. 25. 1. Chron. IV. 10. 2. Chron. IX. 2. Deut. XVIII. 16. 1. Sam. I. 17. Esdr. VIII. 22. Joſ. XV. 18. 1. Sam. XII. 17. ubi שאל eſt *petere*, *rogare*, *flagitare*, αἰτεῖν. Ipſi LXX. in noſtro loco ישאלו reddunt ἤτησαν, non ἔχρη-

ἔχρησαν fidemque meis faciunt dictis. Adde quod שאל sit ἐπαιτεῖν, *mendicare* Prov. XX. 4. quod longiſſime recedit a *mutuatione* השאיל vero eſt *donavit* 1. Sam. I. 28. ubi Samuel a matre vovetur donaturque Deo, quod tamen LXX. reddiderunt minus curate: Ἐγὼ κιχρῶ αὐτὸν τῷ κυρίῳ πάσας τὰς ἡμέρας, ἃς ζῇ αὐτὸς, χρῆσιν τῷ Κυρίῳ. *Ego mutuum do illum domino omnes dies, quos vivit ille, in commodatum domino.* Quod enim in perpetuum traditur, ut nunquam redire poſſit ad dominum, id donatione transfertur ad alium. Nec mirum eſt, Aegyptios plurima donaſſe Judæis abiturientibus, quia Iſraëlitis præſentibus, Deo puniente, ſalvos ſeſe non eſſe poſſe videbant. Ex. XII. v. 33. Nec obſtat vox נצל quæ ſumptionem alienationemque per ſe indicat, non acquiſitionis titulo. Ita Gen. XXXI. 16. eadem vox de Deo adhibetur, incluſo alienante Labanis opes easque modo legitimo in Jacobum transferente. Quod probe ibi expenderunt LXX. Interpretes, exſultat enim ibi vox σκυλευω, σκυλεω, συλεω &c. Vertunt enim: Πάντα τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δόξαν, ἣν ἀφείλετο (NB. *abſtulit, alienavit*) ὁ Θεὸς τοῦ πατρὸς ἡμῶν, ἡμῖν ἔσαι. Quod vero particula את ſæpius notet *ex, a, de*, id dudum animadverſum eſt a Philologis, adeo ut ſupervacuum foret, id prolixius oſtendere.

V.

J. C. HARENBERGII,

de *Vento in meridie noxio ad illustrandum* Ps. XCI : 6. (a) Observatio.

§. 1.

ETesiæ, ventorum maxime stati, sidere caniculæ exoriente, in Italia fere spirare solent. De quibus Plinius H. N. L. I. cap. 49. *Etesiæ noctu desinunt flare & a tertia diei hora oriuntur. In Hispania & Asia ab oriente flatus est eorum. In Ponto ab aquilone, reliquis partibus a meridie.* In Aegypto igitur & Phœnice, quod loeupletes alii comprobant testes, a meridie adflantur etesiæ, qui eo magis nocent, quo æstuosior ibi notus est. Plinius l. c. austrum *æstuosum*, & paulo post *noxium* vocat. Nec minus inde constat, hora nostra circiter octava ingruere austros illos furentes, cum æstu solis crescere, qui in meridie fervidissimus est, & nocte sensim appetente, remittere & sese ponere. Ex consueto illo etesiarum flatu in Arabia, Mesopotamia, alibique subinde extraordinarius gignitur turbo calidus, homines enecans, nisi humi palliis vel velamentis satis tecti procubue-

(a) Singularibus dissertationibus hujus loci difficultates excussere Jo. Phil. PFEIFFERUS, & Jo. Wilhelm BEYER, quarum prima Regiomonti, 1673. altera Jen. 1683. prodiit, utraque autem *Thesauri* Dissert. Th. *Amstaelodamensis tomo* priori inserta est. Hafniae prodiere *cogitata probabilia* de Δαιμονιῳ μεσημβρινῳ in *versione* των LXX. 1714. His adde הרבא de *indagine* ad Ill. Virum de *peste* Ps. XCI : 6. disquirentem epistola *Hermanni* von der *Hardt* Helmst, 1711. 8. T. d. H.

buerint, per horæ quadrantem plerumque furens, horrido fremitu intonans. Mſr. de Thevenot Suite du Voyage au Levant. II. Part. L I. c. 12. pag. 182-184. c. 13. p. 191. L. II. c 16. p. 409. 10. L. III. c. 10. p. 562. de meridiana æſtuoſaque hac lue multa memoriæ prodidit, unde pauca tranſcribam. *C'eſt un vent chaud, qui regne en Ete depuis Moſul jusqu'à Sourat, mais ſeulement en terre & non ſur l'eau; & quand une perſonne a reſpiré ce vent, elle tombe tout d'un coup morte ſur la place, quoiqu'il y en ait quelquefois, qui ont le tems de dire, qu'ils brulent en dedans. D'abord qu'un homme eſt tombé mort de ce vent, il devient tout noir comme de l'ancre; & ſi on le prend par le bras ou par la jambe ou en tout autre endroit, ſa chair quite les os & reſte entre les mains de celui qui le veut lever. Sammiel eſt ventus fervidus, qui æſtate furit a Moſulo ad Suratum usque, ſed terra tantum, non unda; & qui ſpiritu hunc ventum attrahit, e veſtigio mortuus concidit, quamvis ſint aliquando; quibus tantum temporis ſuppetit, ut dicere poſſint, ſe intrinſecus uri. Simul, ac quidam hujus venti afflatu exanimis collabitur, totus inſtar atramenti nigrore ſuffunditur: ſi ejus brachium aut crus aut alio loco quiddam contrectatur, caro oſſibus ſua ſponte reſoluta inter manus haeret ejus, qui ipſum attollere ſtuduit.* Vocant ejusmodi ventum Sammiel Arabice. Thevenot I. L. I. c. 12. p. 182. *Sam en Arabe vent dire poiſon, & iel en Turc ſignifie vent. Sam Arabibus eſt venenum, iel Turcis ventus.* Sed, quod pace fautorum Thevenoti dixerim, *ſamm* Arabibus notat *ventus fervidus, flavit*, & eadem fere pronuntiatione *ventum fervidum* deſignant. *El* vel *Elah* Deus eſt, qua voce Orientales vehementiam ac magnitudinem vel præſtantiam rei exprimunt. Conf.

Christ. Henr. Rithmeieri Diss. de *Nominibus divinis stylo scripturæ s. rem amplificantibus.* Nec Arabibus hic ventus ignotus, ignis enim vento ejusmodi fervente agitatus, نار السموم *nar essamum* Muhammedi Alc. Sur. XV. v. 27. materia, ex qua diaboli divinitus conditi sint, fuisse videtur. Balsoræ, Arabiæ oppido a. 1665. hic ventus, qui Julio, Augusto ac Septembri mensibus ibi intolerabili sævit æstu, intra dies viginti 4000 mortales morte affecit, quare ibi tum humi quisque jacet, aquam ore tenens; ut fervori sit pabulum, nec ulla magis tum pestis metuitur quam pestilentissima tubera, medicorum solicitudinem eludentia, eodem Thevenoto teste L. III. c. 10. pag. 562. 564. Armeni Badisamur hunc vocant ventum, sibi non ignotum l. c. L. II. c. 16. p. 410. ubi memoratur, Persas Junio ac Julio hunc ventum flare tradidisse. *Ils ajoutent, que le moien de s'en garder, c'est quand on sent un vent chaud dont l'on entend aussi le bruit (car il bruit bien fort) de mouiller vitement un manteau ou autre chose semblable & s'en bien couvrir la tête, afin que le vent ne puisse penetrer: & outre cela se tenir tout de son long, lenez contre terre, jusqu'à ce qu'il soit passé & il ne dure pas plus d'une quart d'heure.* Possem adjungere, quæ dudum Camerarius de eodem alibi etiam sæviente Sammiele Hor. Subsec. Cent. II. Obs. 70. p. 408. 9. 10. collegit, nisi prolixiora forent. Apud Malabares atrox quidem hic est spiritus, at non tam præsentis leti. Ziegenbalg in ausführlichen Berichte von der Küste der Malabaren, Continuat. III. p. 117. 18. Im Majo bis zum Ausgange des Julii wehet ein starcker ungesunder und hitziger Land-Wind. Derselbe verursachet bey den Malabaren so wol als Europæern vielerley Kranckheiten. Er führet

führet eine ſolche Hitze bey ſich, das es ſcheinet, als käme er von dem Backofen. Wenn man in die Höhe ſiehet, ſo wird man nichts als lauter Sand gewahr, welchen der Wind zu allen Häuſern hauffen-weiſe herein führet. Gehet man auf der Gaſſen, ſo kan man die Augen nicht aufmachen und mus recht im Winde, als wie in einem ſtarcken Waſſer hindurchwaten. So lange als dieſer Wind wehet, ſo lange pflege ich gantz unpas zu ſeyn, indem er mir allen Safft und Krafft benimt, das ich offtmahls wenig Othem holen kan und gantz keinen Schweis an mir fühle. De Bactrianis fere eadem Curtius L. VI. c. 4. Nec in Palæſtina ipſa hic incognitus eſt ventus, quem Elias expertus, ſonitu horrido invaleſcentem, contra quem caput pallio obvolvit, lenius tandem ſpirantem 1. Reg. XIX. 11. 13.

§. 2. Cauſam proximam mortales vel in ſpiritibus vel materia ipſa ſcrutantur. Chaldæi, teſte Stanleio, dæmonas aquis ventisque ineſſe, iisque excitandis præſidere crediderunt. Idem Ebræi ſentiunt, angelos eſſe igneos affirmantes, Echa Rabthi fol. 76. & Commentatores eorum ad Pſ. CIV. 4. Targumiſta ad Pſ. XCI. 5. 6. peſtem vel vaſtationem nocturnam angelo mortis tribuit, luem meridianam geniis malis, שֵׁדִים tribuit. En paraphraſin: לא תִדְחַל מִן דְּלוּתָא דְמַזִּיקִי דְאָזְלִין בְּלִילְיָא מִן גִּרְרָא דְמַלְאַךְ מוֹתָא דְשָׁדֵי בִימָמָא מִן מוֹתָא דִי בְּקִבְלָא מְהַלֵּךְ מִסִּיעַת שֵׁדִין דִמְחַבְּלִין בְּטִיהֲרָא *Ne formides adverſitatem eorum, qui nocent noctu: noxam angeli mortis qui vaſtat, interdiu: mortem qui in occulto ſerpens ex turbulenta pravitate diabolorum, qui perniciem inferunt in meridie.* Raſchi ad l. c. קטב & דבר nomina diabolorum שמות שדים interpretatur cui pollicem premit Aben Eſra vocemque ישוד ex etymo diabolorum מנזרת שדים derivat. Aſſentiuntur Philo-

ſophi Fluddiani; Helmontiani, alii. Sed judicium magni Leibnitii ex *ſpecimine* ejus *dynamico* inſerto Actis Erud. Lipſ. 1695. p. 145. ſq. huc convenire ac congruere videtur, qui p. 153. ita: *Nullam veritatem naturalem in rebus eſſe puto, cujus ratio immediate petenda ſit ex divina* (angelica) *ratione vel voluntate, ſed ſemper rebus ipſis aliqua a Deo eſſe indita, unde omnia earum prædicata explicentur. Certe non tantum corpora Deum creaſſe conſtat, ſed & animas, quibus entelechiæ primitivæ reſpondent. -- Quaſi ſcilicet non omnia mechanice explicari poſſint in natura & quaſi qui hoc conentur, incorporea tollere videantur, non ſine ſuſpicione impietatis.* Quare aſſentior Thevenoto, qui L. I. c. 12. p. 183. ex continuis prodeuntibus ſulphuris particulis vento meridiano mixtis originem venti Sammiel explicare contendit. Seneca Quæſt. Nat. L. V. c. 14. *Illud manifeſtum eſt, magnam eſſe ſub terris vim ſulphuris & aliorum non minus ignem alentium.*

§. 3. Reſtat igitur, ut ad rem ipſam nos accingamus & de vento Sammiel Pſalmiſtam agere oſtendamus. Pſalmus noſter videtur vel a Moſe ipſo vel ipſius nomine ſcriptus eſſe, quod ex cohærentia cum præcedenti Pſalmo conſtare videtur & circumſtantiis recte penſitatis. Aben Eſra nobis favet, qui ita: יתנן שום זה המזמור למושה או לאחר מהמשוררים *Putatur hic etiam Pſalmus eſſe Moſis vel alius poëtæ.* Nocturna vaſtatio דבר Iſraelitis ad confinia Palæſtinæ verſantibus extimeſcenda erat a populis inimicis finitimis, Amalekitis aliisque, qui inſidias ſtruxerunt Moſi cum ſuis. Meridie vero ingruente ingruebat magis magisque tum naturaliter invaleſcens calidus ille ventus, luem inferens, noxius & mortifer, quem Arabiam perflaſſe Muhammed Thevenotus aliique teſtantur.

Deus

Deus vero benignus, autor naturæ, ſe confidentibus ab Iſraelitis hæc detrimenta abigere & propulſare poterat, ſuos columna nubis interdiu protegens, vel tanquam ſuæ præſentiæ ſymbolo erigens. Fiducia igitur in Deum propenſa Iſraëlitis inculcabatur, malis præſentibus ſuperior.

VI.

Juſti Martini GLAESENERI,

Exercitatio (a)

De

EURO regioni Palæſtinæ nocivo.

§. 1.

MUltifariam ac multis modis Deus voluntatem ſuam hominibus revelavit, ſimulque illis, qui mandata ipſius obſervant, remunerationem, transgreſſoribus vero legis divinæ pœnam factis dignam ſtatuit. Non unum vero pœnarum genus conſtituit, ſed illas pro ratione indolis hominum ac nationum modificavit. Statim a primordiis mundi Protoplaſtis in paradiſo mortem minatus, ſi de fructu vetito comederent Gen. II. 17. quæ deinceps ſecuta eſt Gen. III. 19. Rom. VI. 23. Poſtea adhuc Deus Abrahamo poſterisque ipſius filiis Iſraelitarum ſe uberius manifeſtavit,

(a) Percommode haec exercitatio priori jungitur, quod una alteri lucem praebet. Data mihi autem eſt occaſio de hac re cogitandi ulterius. Illa, quae de hoc vento mihi porro obſervata ſunt, quibus non uni ſacrarum literarum loco lux affundi poteſt, volente Deo in hac bibliotheca legentur propediem. T. d. H.

vit, legem ac ſtatuta ſua variis pœnarum generibus annexis illis dedit, ſi a via recta declinarent, utpote deletionem ex populo Gen. XVII. 14. ejectionem ex terra Canaan 1. Reg. IX. 6. ſq. potiſſimum autem Deus ad triplicem illam cupiditatem cardinalem, ambitionem, avaritiam & voluptatem reſpexit, illisque pœnam oppoſuit Lev. XXVI. Deut. XXVIII. 1. Reg. III. 51. 2. Sam. XXIV. 13. 1. Joh. II. 16. Sed hæc nondum ſufficiunt, ad elementa quoque legum iſte Conditor provocat, quæ ſupplicium de illis contemtoribus legis divinæ ſumant. De aqua teſtatur ſubmerſio Ægyptiorum in mari Exod. XIV. 28. & Deus aquas fortes & inundationes magnas ſuper impios ſe adducturum dicit Jeſ. VIII. 7. ſeq. XXVIII. 17. ſq. Terra vindictam ſumſit de rebelli cœtu Korah, Dathan & Abiram, quæ os ſuum aperuit ut viventes in infernum deſcenderint Num. XVI. 30. ſqq. Ignem quoque ſe in terram Judæ immiſſurum qui ædes Hieroſolymæ devoret, dicit Deus, propterea quod legem Dei abjecerint, mandata ipſius non cuſtodiverint, ſed idolis adhæſerint Amos. II. 4. ſq. Tandem aëre corrupto illos ſe percuſſurum dicit ſi a mandatis receſſerint Deut. XXVIII. 22. Supereſt adhuc unum vindictæ genus nempe ventorum, quod etiamſi in aëre oriantur, ſeorſim tamen a nobis pertractabitur. Speciatim vero Eurum in ſacro Codice deprehendimus, qui, ut aliis nationibus ventus ſerenus ac amabilis; ita populis quibusdam Orientalibus nocivus, præſertim vero populo Iſraëlitico ut ſpecies vindictæ divinæ proponitur, quem, paucis adjectis & collatis Itinerariographorum adnotationibus, colluſtrare nobis animus eſt.

§. 2. Non autem ipſius originem alte inquirimus, variis illius effectibus perpenſis, ſatis con-

ten-

t enti. Deſcribitur autem in ſacris literis ut ventus calidiſſimus ac ardentiſſimus, qui nimio ſuo calore fructus agri adurat, hominesque veneno inficiat. Ejusmodi effectum habemus Gen. XLI. 6. 23. 27. ubi ſpicæ Pharaoni in ſomnio שדפות קדים *Euro aduſtæ* ſunt viſæ; hinc Syrus vertit ܪܘܚܐ ܕܫܘܒܐ ܫܘܝܒܐ *vento uredinis percuſſæ*; LXX-viralis ſimpliciter ανεμοφθοροι *vento corruptæ*. Arabs habet ריח אל קבול *ventum anteriorem ſ. meridionalem*, cujus conciliationem & rationes ad (§. V.) adnotabimus. Nimirum Euri calorem ac vim in exſiccatione maris etiam perſpicimus Exod. XIV. 21. unde Græcis καυσων redditur. Conf. Hiobi XXVII. 21. & Jerem. XVIII. 17. Hoſ. XIII. 15. ανεμος καυσων Jonæ. IV. 8. πνευμα καυσων και συγκαιων; vulgatus plerumque *ventum urentem* vertit, interdum *aeſtum* Hiobi XXXVIII. 8. Hoſ. XII. 2. Majores autem adhuc in terris iſtis Orientalibus videmus Euri effectus, qui non ſolum proventus terræ arefaciat; ſed etiam homines peſtilenti ſuo flatu ut ignis adurat. Teſtem hujus rei habemus Thevenotium in Itiner. Orient. P. II. L. II. c. XVI. p. 171. qui refert ventum iſtum calidum in Perſia menſe Junio ac Julio flantem, ſi halitu attrahatur, mox hominem ſuffocare, illiusque brachium ac oſſa, ut carnem coctam manibus illius qui illum tangit, adhærere, illumque perſicè Badiſamour, id eſt, ventum venenatum vocari. Idem Thevenotius l. c. p. 172. eundem virulentum ventum in aliis quoque regionibus orientalibus inveniri, eosdemque mortiferos ac venenoſos habere effectus, teſtatur, e. g. inter Mauſilum olim Niniven, ut quibusdam placet, & Bagdadum olim Babyloniam, ſed perperam, ibique nomen Samiel id eſt venti venenati ſortiri, de quo Thevenot. l. c. P. II. L. I. c. XII.

XII. p. 78. fere eadem recenſet, illumq; tempore æſtivo a Mauſilo ad Souratam usque ſpirare, hominesque ab ipſo necatos ut atramentum nigreſcere. Ibidem P. II. L. III. c. V. pag. 198. exemplum ejusmodi hominis occiſi affert, qui paucis verbis prolatis, animam efflaverit. Ad hoc forſan reſpexit Paraphraſtes Chaldæus ad Deut. XXXII. 22. קדום תקף כאשא *Ventus Orientalis fortis inſtar ignis.*

§. 3. Deſcribitur Eurus nobis ulterius, ut ventus procelloſus ac vehementiſſimus, qui ſuo vehementi flatu naves in mari conterere, cedros ac arbores in ſylvis diffringere dicitur. Teſtis eſt Hiobus XXVII. 20. ſq. Nocte opprimet divitem tempeſtas. *Tollet eum ventus urens & auferet, & velut turbo rapiet eum de loco ſuo*, unde Ralbag ad h. l. מענין רוח סערה *ex ſignificatione venti procelloſi ſ. turbinis:* Et Jerem. XVIII. 17. *ſicut ventus urens diſpergam eos coram inimico*; hinc Targum Jonathanis ad Hoſ. XII. 1. קדים *turbinem* reddidit: בית ישראל דמו לדרוח זדע ועלעול חצד *Domus Iſrael comparatur ei qui ſeminat ventum & metit turbinem.* Hujus procelloſi venti vim expertus Paul. Act. XXVII. 14. alio nomine ανεμος τυφωνικος *ventus typhonicus* qui vocatur Euroaquilo. Syrus ܡܫܒܐ ܕܒܠܒܠܐ: ܕܡܬܩܪܐ ܛܘܦܘ ܢܝܩܘܣ ܐܘܪܦܠܝܕܘܢ *ventus procelloſus ſ. turbinis qui vocatur typhonicus* ευροκλυδων *ſ. Euroaquilo*; retinuit vocem græcam quæ Eurum denotat tempeſtuoſum, procelloſum, paululum vergentem ad aquilonem (Conf. §. VI.) qui mare turbat fluctibus, unde τυφων lat. *turbo* Aul. Gell. Noct. Att. L. XIX. c. 1. Plinio Hiſt. Nat. L. II. c. 48. Typhon *& vibratus Ecnephias dicitur.* Arabs ſimpliciter habet; *Ventus vehemens nomine typhonius.* Ex Creti-

co

co enim littore partim meridiem partim occidentem versus impulsa est navis, Melitam videlicet, quæ inter Africam & Siciliam sita est. Cum præsertim timuisse dicantur, ne in Syrtim meridiem versus impellerentur. Hinc Beza ad h. l. eundem esse ventum, quem Hebræi רוח קדים vocant, recte contendit. Conf. Martinii Lex. Philol. ad voc. *Euro aquilo*. Hujus vehementia non tantum in mari sed quoque in terra tam magna ut naves in mari, cedros ac arbores in sylvis diffringere dicatur ut Ps. XLVIII. 8. gravis εν πνευματι βιαιω *in spiritu vehementi* & Exod. XIV. 21 ανεμος βιαιος *ventus vehemens* vocatur. conf. Ezech. XXVII. 26.

§. 4. Hi venti typhonici Hebræis רוח קדים Indis *Orcanes* dicti, sunt venti impetuosi magna cum celeritate per omnes mundi plagas circa locum aliquem vagantes, in aliis quoque regionibus interque Malaccam & Japoniam frequentissimi, talem inter Navazam & Jamaicam Americæ Insul. expertus prolixe & accurate describit Vincentius le Blanc Itiner. P. II. c. 22. Ex horum numero sunt Ecnephiae, Portugallis *Travados* dicti, qui frequenter in Oceano Atlantico inter Brasiliam & Africam ad Caput Bonae Spei etc. sentiuntur, quorum truculentiam magna hominum naviumque strage experti sunt Lusitani, antequam sufficienti oceani notitia imbuti essent, ut Joh. Pet. Maffejus Hist. Ind. L. I. Conf. Joh. Jac. Hoffmanni Lex. Univ. sub voce *Ventus*. Ejusmodi concitatissimos turbines in Arabiae desertis itinerantes in primis qui Meccam adeunt, experiuntur. Nimirum densa & atra nubes flammeis nubeculis mixta tenebras diei inducit, mox procella erumpit, cujus saevitia licet brevi remittat, rubram tamen arenam tanta copia in terram mareque spargit, ut in-

integra ſæpe numero mercatorum ſocietas Caravana 6000. & amplius hominum ſabulo obruta legatur. Conf. Hoffmanni Lex. Univ. ad voc. *Travados*. Simile fere exemplum adducit Thevenotius l. c. L. II. P. I. c. XXXIV. p. 240. De hujus venti vehementia conferatur quoque Epiſt. Organtini Brixienſis L. IV. Select. Epiſt. a Joh. Pet. Maffejo edit.

§. 5. In genere autem Eurus ut ventus Iſraelitis nocivus ac minime gratus in ſcriptura ſacra allegatur, proinde apud Eſ. XXVII. 8. רוח קשה *ventus durus* dicitur, uti Kimchius ad Hoſ. XII. 1. commentatur כי הוא הקשה שברוחות ושוקת לבני אדם *Quoniam hic durus* (Sc. Eurus) *inter ventos & nocens filiis hominum*. confer eundem ad Hoſ. XIII. 15. Hinc Exod. X: 13. legimus Eurum locuſtas in terram Ægypti advexiſſe, quæ omnem herbam terræ, fructum arborum & omne virens conſumſerint. Interpretes graeci verteruut קדים bore-auſtrum, quos ſecutus Arabs, & Druſius propterea in locis difficilioribus in Exod. reprehendere conatus ad ſitum Ægypti inſpicientibus conſtat, mare rubrum, ex quo locuſtæ advectæ, non eſſe Ægypto ſimpliciter orientale, ſed inter Orientem & Auſtrum medium; & ſic קדים eſt ventus orientalis ſed multum vergens ad Auſtrum. Quemadmodum & Pſ. LXXVIII. 26. ventus iſte qui advexerit coturnices in caſtra Iſraelitarum vocatur ſimul קדים *orientalis* & תימן *auſtralis*, quia inter utrumque medius. Conf. Lud. de Dieu Animadv. in Exod. X. 13. & ſic non male νοτος. Eodemque modo poſſunt conciliari, quæ (§. II.) de arabica verſione ad Gen. XLI. 23. 27. ſubindicavimus, ſimiliter Exod. XIV. 21. קדים ανεμον νοτον & Arabs ventum auſtralem interpretati ſunt.

§. 6. His de cauſis populi Iſraelitis ad Orientem

tem habitantes comparantur cum Euro ob vim nocendi. Sic Ezech. XVII. 10. comparantur Babylonii cum Euro fructus ſiccante, id eſt exercitus Chaldæorum ab oriente veniens multos de populo occidet, quia Babylon ſita eſt ad orientem aquilonarem reſpectu Judææ & quia iſte ventus in his regionibus fruges corrumpebat & naves diffringebat, ideoque in malum ſumitur ut (§. III.) vidimus. Sic & Hoſ. XIII. 15. *Adducet Deus ventum urentem de deſerto adſcendentem: & ſiccabit venas ejus & deſolabit fontem ejus & ipſe diripiet theſaurum omnis vaſis deſiderabilis*; nempe Rex Aſſyriæ ut Kimchius ad l. c. והוא מלך אשור והמשילו לקדים שהוא רוח מזרחית כי ארץ אשור מזרחית לארץ ישראל. *Et ille* (ſc. Eurus) *eſt Rex Aſſyriæ quem comparant cum Euro qui eſt ventus orientalis quoniam terra Aſſyriæ orientalis eſt terra Iſraelis.* Sunt autem Reges Phul. 2. Reg. XV. 19. Thiglath Pilleſſer v. 29. Speciatim vero Salmanaſſer c. XVII. 3. a Propheta hic indigitatur qui adſcendens Samariam obſedit illam. Dicitur autem iſte e deſerto adſcendiſſe vel profectus per Syriæ partem deſertam 1. Reg. XIX. 15. nam hac iter Aſſyriis in Samaritidem. Magna enim pars Arabiæ deſertae ab oriente Judaeæ inter Babyloniam & Judæam fuit interjecta. Ex hac ſolitudine flabant venti validiſſimi unde Targum Jonathanis & Raſchi ad Hoſ. l. c. קדים מלך תקף כרוח קידומא מאורה מדברא יסק *Eurus eſt Rex fortis inſtar venti orientalis ex via deſerti adſcendentis.*

§. 7. Non autem quolibet anni tempore ſed certis quibusdam menſibus Euri violentia ſentitur, proinde Eſ. XXVI. 8. addit ביום קדים *in die Euri*, i. e. tempore ad hanc violentam ablationem deſtinato; ſicut Euro ſtatutum eſt certum anni tempus quo ſpiret & vehementi ſuo flatu ob-

via

via quæque abripiat. Hoc quoque notavit Thevenotius l. c. P. II. L. II. c. XVI. p. 171. & L. III. c. V. p. 198. Eurum non quolibet anni tempore, ſed certis duntaxat menſibus Junio ſc. & Julio ſuam vim ac peſtiferos effectus edere, ſcribit; & P. II. L. III. c. X. p. 230. addit: Tribus iſtis menſibus Julio, Auguſto ac Septembri Baſſoræ S. Balſeræ æſtum eſſe vehementiſſimum ac fere intolerabilem præſertim Libanoto ſpirante, & anno 1665. menſe Julio intra ſpatium viginti dierum 4000 homines a vento Samiel fuiſſe conſumtos.

§. 8. Cauſas phyſicas ſi ſpectemus fere omnes in uno conſentiunt, illas exhalationibus ſulphureis montium in Oriente tribuentes. Sunt quidam, qui plantæ cuidam nomine Kherzchreh virulentum iſtum flatum adſcribant, unde iſtam Badiſamour id eſt ventum peſtiferum Armeni vocant. Hanc ſententiam retulit & refutavit ſæpe citatus Thevenotius P. II. L. II. C. XV. p. 171. ſq. 198. ſq. Verius cum Thevenotio ſtatuimus P. II. L. I. c. XII. p. 78. qui exhalationibus montium ſulphureis per ventum exagitatis ac arenoſis terræ regionibus adſcribunt, quæ corpus quod intrant, incendunt; in mari vero ab exhalationibus aqueis ac vaporibus diſſeminantur ne vim nocendi ac incendendi exercere poſſint. Joh. Jac. Hoffmannus in Lex. Univ. ſub voce *Travados* ex Lud. Vartomanni Itiner. L. I. c. XII. easdem ferè adducit rationes: In monte quodam Promontorii Bonæ Spei, Belgis der Tafelberg dicto, obſervari primo minimam nubeculam, mox totam montis operiri latitudinem. Ex montis vertice autem tam validum emitti ventum e veſtigio, nullamque tam bene compactam eſſe navem quam vis ejus non ex facili frangat: Sic ventum orien-

ta-

lem Deus per Arabiæ deſerta in Palæſtinam ad vindicandam populi improbitatem immiſit. Incolis vero Baſſoræ ſ. Balſeræ libanotus per iſta Arabiæ deſerta ſpirans eſt lethalis Thevenot. P. II. L. III. c. X. p. 230.

§. 9. Hinc videmus rationes, quæ miſeras impulerunt gentes, ut ventos pro Diis habuerint, illis ſacrificarint, templa ac ædificia in honorem venti exſtruxerint. Non dubitandum, quin ante omnia eos moverit eorum ſtupenda violentia, qua arbores frangunt vel evellunt, ædificia proſternunt, vaſtas in mari naves mergunt. Hanc rationem quoque affert Autor de Herrera in der Beſchryv. van Weſt-Indien, referente Chriſtoph. Arnold in auserleſener zugabe zu Abraham Rogers offenen Thür zum verborgenen Heydenthum p. 952. Mexicanos in Nova Hiſpania ventos coluiſſe ob magnam iſtorum violentiam, locis in mari ſitis, ſæpius terribilem. Autor libri ſapientiae, qui Philoni vulgo inſcribitur, hujus ἀνεμολαλησίας meminit c. XIII. 1. ſq. *Etenim vani*, inquit, *ſunt omnes homines natura, in quibus ineſt ignorantia Dei, & qui ex iis, quæ ſpectantur, bonis, eum, qui eſt, non potuerunt intelligere; neque ex operibus conſideratis opificem cognoverunt: Sed aut ignem, aut VENTUM -- rectores mundi DEOS eſſe putaverunt.* Perſae ventum & aquam pro Diis habuere iisque ſacrificarunt teſte Herodoto L. I. c. 131. θυσι και υδατι και ανεμοισι *ſacrificant & aquæ & ventis*, ſimiliter Strabo L. XV. Τιμωσι δε και ανεμους και υδωρ *colunt & ventos & aquam.* Si Peruani ventos ſacrificiis coluerunt iisque divinitatem attribuerunt, uti Chriſtoph. Arnold. l. c. p. 990. Phœnices etiam ventos coluiſſe, ex Phœnicia Sanchuniathonis Theologia liquet: Ex qua Euſebius L. I. de Praeparat. Evangel. refert, Uſonem Phœnicem templum iis poſuiſſe.

Græcos juſſit Oraculum Delphicum ανεμοισι ευχεσθαι *ventis ſupplicare*, illos enim maximos fore Græciæ auxiliatores contra adventantem Xerxis exercitum. Itaque in delubro Thujæ, Cephiſi filiae ara eſt ventis conſtituta, iisdemque ſacrificatum, teſte Herodoto L. VII. c. 178. Addit: Delphi propter hoc oraculum nunc quoque τους ανεμους ιλαστκονται *ventos propitiant*. In Sicyoniæ urbe Titanе, deſcendenti a vertice, ubi templum Minervæ βωμος εστι ανεμων *ara eſt ventorum*; ad quam ſacerdos quotannis nocte una ſacrificat ημερωμενος των πνευματων το αγριον ad placandam ventorum ſævitiem. Plato in Phædro aram ab Athenienſibus Boreæ eſſe conſtitutam teſtatur. Ipſe etiam Auguſtus Cæſar Circio, vento Galliæ, valdeque infeſto ſacrificavit, illique templum fecit ut Seneca habet Nat. Quæſt. L. V. c. XVII. Conf. Voſſium de O. & P. Idolol. L. III. C. I. ſqq.

VII.

Jo. Georgii SCHELHORNII

De Baptismo pro mortuis ad 1. Cor. XV. 29.

Exercitatio.

SUMMARIUM.

Hæc verba Pauli δυνονται. §. 1. proponitur ſententia eorum, qui το βαπτιζεσθαι metaphorice exponunt. §. 2. Loca quædam Heliodori, hunc ſignificatum probantia. §. 3. ut & Libanii, Plutarchi. βαπτιζεσθαι υπνῳ, *ſomno ſepelivi*. §. 4. calamitates in S. Scriptura fluctibus & inundanti aquæ conferuntur, quod nec profanis autoribus inſolitum. §. 5. νεκροι mortui ſpiritualiter. §. 6. Dubiis quibusdam reſpondetur. §. 7. 8. Aliae conjecturae de hujus

jus loci sensu, verbo βαπτιζεσθαι proprie accepto, ὑπερ των νεκρων vel reddendum est pro cadaveribus, §. 9. vel ea phrasi notantur, quæ in homine naturali sunt mortua, i. e. peccata & natura corrupta. §. 10. vel βαπτιζεσθαι ὑπερ των νεκρων est, eo fine baptizari, ut mortui tandem salutem æternam consequantur. §. 11.

§. 1.

QUi divinas attentiori studio scrutantur literas, ad unum, ni fallor, omnes ingenue mecum fatebuntur, esse in iis haud pauca, de quibus nonnisi conjecturando animi tui sensa pandere queas. Mihi profecto semper placuit eorum modestia, qui in rebus dubiis atque involutis ultra suspiciones progredi noluerunt. Nido majores extendimus pennas, & inflatum arrogantemque prodimus animum, si quævis in Sacro Codice obscura ad liquidum nobis explorata esse prætendamus. Multa sane nonnisi per caliginem cernimus. Pereleganter Divus Hipponensium Præsul: (a) *Quid?* inquit, *Ipsa divina eloquia nonne palpantur potius, quam tractantur a nobis, dum in multo pluribus quærimus potius, quid sentiendum sit, quam definitum aliquid fixumque sentimus?* Et ea cautio, cum sollicitudinis plena sit, multo melior est tamen, quam temeritas affirmandi. Ipsa illa, quæ nunc aliquantulum, si pote, illustrare conabimur, Sancti Pauli δυσνοητα verba documento nobis esse poterunt, quod subinde in sensu sacrorum Scriptorum investigando aqua nobis hæreat, &, si quid de eo disserere velimus, in conjecturis tantummodo acquiescendum sit. Inspice modo, si vacat, penitius magna interpretum, etiam probatissimorum, circa hunc locum di-

(a) Epist. 250. p. 954. edit. Altdorff.

divortia; & experieris, quot eorum capita tot sensus esse. Parum abest, quin quæstionem de mente Apostoli in hisce verbis in earum (a) referam centum, de quibus ingeniosissimus Poeta & Theologus, Sam. Werenfelsius. (b)

Ad quæstiones plurimas
Doctissima est responsio;
Cum, nescio, ais, vel, non liquet.

Licebit tamen, ut spero, pace tua, quamvis nil certi hic pronunciare ausim, dicere, quid sentiam; forte Tibi hinc enascetur occasio, meliora & magis certa publico impertiendi.

§. 2. Ex omnibus Interpretum sententiis, quas recensere longum foret, mihi ad veritatis similitudinem videbatur olim esse propensior istorum, qui βαπτιζεσθαι sensu metaphorico idem heic esse, ac calamitatibus immergi, asserunt. Certe ærumnæ Pauli

(a) Fecit id sane pereximius Gallorum Theologus *Claudius*, cujus haec verba sunt in Opp. posth. T. V. p. 13. *Je n'ay rien de particulier sur ce passage*: 1. Cor. XV. 29. *Je suis persuadé, que l'eclaircissement en depend de quelque fait particulier, dont il ne se trouve rien dans l'histoire; je croi, qu'il est inutile de s'y alambiquer l'esprit. Vous scaves les diverses expositions, dont il n'y a aucune, qui me contente -- Je vous assure, que c'est forcer nature, que d'entreprendre de trouver & de donner le vrai sens a ce passage. Je pense, qu'il y a de vint explications, mais apres les avoir toutes examinées, la mienne, que j'estime la meilleure, est de dire, JE N'EN SAI RIEN. Nous le scaurons, quand Dieu sera en tous.* Parum abest, quin huic sententiae pollicem premam. T. d. H.

(b) Fascic. Epigramm. p. 870, Opusculorum Basil. 1718. junctim editorum.

Pauli ejusque συνεργων quales ac quantæ fuerint, norunt ii, quibus diviniores literae curae sunt cordique. Miramur merito insignem eorum in adversis ferendis virtutem & prorsus heroicam. Mala enim, quae pleno in eos impetu nunquam non ruebant, haud sane fuerunt vulgaria, sed ex illorum numero, quae homini, naturae duntaxat viribus instructo, divini autem Spiritus experti, plane intolerabilia fuissent. Hinc divus Apostolus ea saepe ἐμφατικοτερως describit, suorumque in solamen vivis coloribus depingit. Nec sane nullius ponderis argumentum pro resurrectione mortuorum stabilienda praebere poterant extremae calamitates, quibus cervicem submiserunt egregii isti primae Ecclesiae Doctores. Quid enim, quaeso, feciſſent sanctissimi Viri, omnium commodorum suorum temporalium, immo & vitae ipsius prodigi, si mortuorum resurrectio omnino nulla foret?

§. 3. Sed dispiciamus jam paulo curatius, num verba Apostoli hanc interpretationem ferre queant. Vocem βαπτίζεσθαι, quae proprie immergi & demergi aquis notat, rariorem quidem profanis Scriptoribus, non autem inusitatam esse indicat Vir consummatissimus Chr. Cellarius. (c) In sacris quid eo verbo significetur communiter, notius est, quam ut multis demonstrare opus sit. Nec tamen desunt Novi Fœderis loca, quae tralaticio etiam sensu istud de calamitatum fluctibus, quibus obruuntur saepe fideles Christi servi, usurpari ostendunt. Iis adducendis supersedemus, cum alii hoc labore jam functi fuerint. Testimonia exterorum Scriptorum, metaphoricam hanc notionem probantia, nemo hactenus, quod sci-

(c) in Additamentis ad Dissertat. I. de Joanne Baptista ejusque carcere & Supplicio.

am, in medium protulit, si exceperis commaaliquod Libanii, a Cel. Majo (d) allatum. Nec mirum: cum enim monente Cellario, qui veterum Autorum omnes perreptavit angulos, minus frequenter ea vox proprio significatu inibi occurrat, multo adhuc rarius sensu tralaticio acceptam in iis deprehendi necesse est. Dabimus tamen nos quædam ejus rei exempla: primo quidem trigam ex uno Scriptore, Heliodoro videlicet, cujus elegantia nemini non commendata est. L. II. C. III. Æthiopic. Ὁ δε Κνημων ὁλον ὀντα προς τῳ παθει καταμαθων, και τῳ ΣΥΜΦΟΡᾷ ΒΕΒΑΠΤΙΣΜΕΝΟΝ, δεδιως τε μητι κακον ἑαυτῳ ἐργασηται. i. e. *Cnemon itaque cum omnino dolori illum succubuisse & calamitate submersum esse intellexisset, metueretque, ne sibi aliquid mali conscisceret* &c. L. IV. C. 20. ὡ παροντες, Χαρικλει μεν ἐξεσαι γυντε και μετα ταυτα θρηνειν, ἡμεις δε μη ΣΥΜΒΑΠΤΙΖΩΜΕΘΑ τῳ τυτκ ΠΑΘΕΙ, μηδε λωθωμεν ὡσπερ ρευμασι τοις ἰδἰα δακρυσιν ὑποφερομενοι, και τον καιρον προϊεμενοι. *O vos, qui adestis, Charicli quidem & postea lugere licebit. Nos vero non mergamur hujus dolore, neque inconsiderate illius lacrymis, tanquam aquæ impetu auferamur, occasionem negligentes.* L. V. C. 16. ἐπειδη σε τα ΣΥΜΒΕΒΗΚΟΤΑ ἘΒΑΠΤΙΖΕΝ, quoniam te casus tui obruebant ac demergebant. Ita & eo sensu venit L. II. C. 27. ejusdem autoris verbum βυθιζεσθαι. πλειονι κλυδωνι κακων βεβυθισμενοι, majore fluctu ærumnarum obruti. Sic etiam, quod obiter noto, Chrysostomus: μυριαις βαπτιζομενος φροντισιν, innumeris immersus curis. it. ὑπο πληθος φρονηιδων τον νων βεβαπτισμενον ἐχοντες. Pariter ἀβαπτιστος ψυχη Basilio M. est anima, quæ contra quamvis tentationum & persecutionum procellam immota stat. Verba ejus egregia, ut & quædam

(d) Observat. SS. Lib. II. p. 111.

dam Theodoreti huc pertinentia exhibet (e) Suicerus.

§. 4. Libanius: (f) ἡ γαρ ἐπι τῳ δε λυπῃ βαπτιζουσα μεν την ψυχην, συνθολουσα δε την γνωμην ἀχλυν τινα καὶ τοις ὀμμασιν ἐπιφερει, καὶ μικρον τι διαφερομεν των ζωντων νυν εν σκοτῳ. h. e. *Ea enim, quam ob Julianum sentimus, tristitia, animam submergens, mentemque obfuscans, tenebras quasdam oculis quoque offundit, nec multum ab iis, qui in tenebris nunc versantur, distamus.* Plutarchus: (g) ὡσπερ γαρ τα φυτα τοις μεν μετριοις ὑδατι τρεφεσθαι, τοις δε πολλοις πνιγεσθαι. τον ἀυτον τροπον, ψυχη τοις μεν συμμετροις ἀυξεται πονοις, τοις δ' ὑπερβαλλουσι βαπτιζεται. *Sicut enim plantæ quidem mediocribus aquis nutriuntur, plurimis vero suffocantur: ad eundem modum anima quidem mediocribus augetur laboribus, sed immoderatis submergitur.* Ita & Poëta anonymus: (h) βαπτιζεσθαι ad somnum transfert:

Βακχᾳ μετρον ἀριστον, ὁ μη πολυ, μηδ' ἐλαχιστον,
Ἐστι γαρ ἡ λυπης αἰτιος, ἡ μανιης.
χαιρει κιρναμενος τρισι νυμφαις τεταρτος ἀυτος,
Τημος καὶ θαλαμοις ἐσιν ἑτοιμοτατος,
Ἐι δε πολυς πνευσειεν, ἀπεσταται μεν ἐρωτας.
Βαπτιζεται δ' ὑπνῳ γειτονι τῷ θανατῳ.

interprete C. Velio Ursino:

Sumere nec nimium, Bacchi valet optimus usus,
Nec minimum: hinc moeror provenit, inde furor.
Quartus & ipse tribus Nymphis miscerier optat,
Tunc quoque sic lecto convenit ille magis.

(e) In Thesaur. Eccles. f. 3. T. I.
(f) In Parent. Juliani Cap. CXLVIII. p. 369. Fabricii Bibl. Gr. Vol. VII.
(g) De Puerorum educatione. Cap. XIII.
(h) Anthолog. Gr. L. II. C. XLVII.

Sin nimius ſpiret, placidos avertit amores,
Mergit & hunc letho proximus ipſe ſopor.

Vides heic βαπτίζεσθαι τῷ ὑπνῳ eſſe per metaphoram ſomno ſepeliri, quam phraſin etiam alicubi in Heliodoro legiſſe memini.

§. 5. Pervulgatum eſt, calamitates in S. Scriptura haud raro fluctibus & inundanti aquæ conferri, de iisque, qui multa ſubeunt mala, dici, quod profundis immergantur fluminibus, obruantur fluctibus & procellis &c. de quo cum nemo dubitet, non eſt, quod exempla, ubivis obvia, anxii conquiramus. Sed & τοῖς ὕδασιν hæc loquendi ratio non eſt inſolens. Ex innumeris, quibus id comprobari poſſet, pauca tantummodo afferam. Sic Æſchylus in Supplicibus, cujus, ut & ſequentium, verba brevitatis ſtudio latine ſaltim dabo: *Agmen malorum fluminis ritu ingruit, velutque pelagus altum, ita ut fundo vacet, nec ſine periculo navigetur maxime.* Ita & Sophocles Oedip. Tyr. *Urbs enim, quemadmodum ipſe vides, ingenti fluctu quaſſatur, nec levare caput amplius poteſt ex profundis procellis.* Hunc in modum etiam Philetas in Cerere apud Stobæum Sermon. 102. *Permultis equidem ſemper immerſus es malis, anime mi.* Hûc quoque collimat vetus proverbium; κακῶν πέλαγος, de quo paroemiographi: nec non illud Heliodori L. V. C. 20. Κῦμα (φησιν) ἐπι κυμα προσεβαλλεν ὁ δαιμων, *fluctum, ut ajunt, ſupra fluctum numen advolvit.* Et quid, ſodes, ipſa hac metaphora frequentius eſt Ciceroni, Romanorum diſertiſſimo?

§. 6. Sed ut tandem ad locum Paulinum redeamus, eum aliquando ſic commodiſſime transferri poſſe arbitrati ſumus: Quid facient, qui plurimas ſubeunt calamitates, iisque velut immerguntur, pro mortuis, ſpiritualiter ſcilicet i. e. gentibus ad Chriſtum convertendis, ſi mortui omnino

non

non resurgant? Cur tantis se ærumnarum fluctibus objiciunt? Cur & nos periclitamur omni tempore? Ut sic Apostolus, qua fuit modestia & animi demissione, primo argumentetur a calamitatibus συνεργων, deinde ad suas afflictiones progrediatur. Per νεκρους stylo Scripturæ nonnunquam indigitari spiritualiter mortuos peccatoque mancipatos, nemo ignorat. Memoratu tamen dignum est, & τοις εξω hunc fere morem fuisse. Notabilis est locus Clementis Alexandrini: (i) φασι γ' ὁν ἱππαρχον τον Πυθαγορειον αἰτιαν ἐχοντα γραψασθαι τα τε Πυθαγορε σαφως, ἐξελαθηναι της διατριβης, και στηλην ἐπ' αὐλῳ γενεσθαι οἱα νεκρῳ. Διο και ἐν τη βαρβαρῳ φιλοσοφιᾳ νεκρους καλουσι τους ἐκπεσοντας των δογμαλων, και καθυποταξαντας τον νουν τοις παθεσι τοις ψυχικοις. *Ajunt certe Hipparchum Pythagoreum accusatum, quod aperte scripsisset decreta Pythagoræ, expulsum fuisse e Schola, & ob id ipsum, tanquam mortuo impositam columnam fuisse. Quocirca etiam in barbara philosophia vocant mortuos eos, qui exciderunt a dogmatibus, & mentem subjecerunt animæ perturbationibus.* Sic Seneca (k) eos, quibus in solo vivendi causa palato est, mortuis accenset, his verbis: *Non fames nobis ventris nostri magno constat, sed ambitio. Hos itaque* (ut ait Sallustius) *ventri obedientes animalium loco numeremus, non hominum: quosdam vero ne animalium quidem, sed mortuorum. Vivit is, qui se utitur: qui vero latitant & torpent, sic in domo sunt, tanquam in conditivo. Horum licet in limine ipso nomen marmori inscribas, mortem suam antecesserunt.*

(i) Lib. V. Stromatum.

(k) Epist. LX. f. 488. conf. Epist. CXXII. p. 669. sq. ubi inter alia: *Isti vero mihi defunctorum loco sunt. Quantulum enim a funere absunt, & quidem acerbo, qui ad faces & cereos vivunt.*

§. 7. Non equidem me fugit, ſententiæ huic, de qua huc usque diſſeruimus, objici, quod verbum βαπτίζεσθαι ſenſu metaphorico nuſpiam occurrat abſolute poſitum, ſed ſemper cum aliquo adjuncto, ut v. 9. cum τῇ συμφορᾷ, τῷ παθει, τοις συμβεβηκοσι &c. conſtruatur. Sed exiſtimo, eandem eſſe vocis βαπτιζεσθαι naturam cum Latina premi, & Græcis eam exprimentibus, quæ haud raro abſolute & ἐλλειπτικως ponuntur, cum alias vocem quandam ſibi adjunctam habeant, ut e. g. interdum dicatur ſine annexo, premi, interdum vero plenius, premi calamitatibus, earum onere, & ſic porro. Quod cum in confeſſo ſit, de illius rei exemplis jam non ſumus ſolliciti. Præterea non prorſus deſunt nobis exempla, e quibus perſpicias, βαπτιζεσθαι etiam abſolute poſitum eo venire ſenſu, quem heic quærimus. Ita Plutarchus hunc Sibyllæ verſum refert: (l)

Ἀσκος βαπτιζη, δυναι δε τοι ἀ θεμις ἐστιν.

Ipſe madebis uter, ſed non fas mergier unquam. Videbis; contextu inſpecto, figurate hæc exponenda eſſe de fatis urbis Athenienſis. Pariter Cornelius Nepos de Dione: (m) *Has tam proſperas, tamque inopinatas res conſecuta eſt ſubita commutatio; quod fortunæ ſuæ mobilitate, quam paulo ante extulerat, DEMERGERE eſt adorta.* Sic etiam Cicero de ſe ipſo alicubi, quanquam locus nunc non ſuccurrat, *patriam*, ait, DEMERSAM *extuli.*

§. 8. Si quæras, quare potiſſimum metaphora Paulus hic loci uſus fuerit, et cur non potius dixerit: quid facient ii, qui affliguntur pro mortuis, vel gentilibus &c. iſtud me neſcire ingenue fateor. Nec ſane ſemper interpretes rationes ediſſerere queunt, quibus docti Viri θεοπνευστα hoc,

(l) In Theſeo. f. 11.
(m) Cap. VI.

hoc, & non alio modo, ſententias ſuas elocuti fuerint. Forſitan ea phraſis divo Apoſtolo ideo arriſit, ut ſic eo ἐμφατικωτέρως depingeret calamitates fidelium, atque adeo argumento ſuo fortius adverſarios ſtringeret. Inſtas: at verba Pauli fidei articulo argumentum præbent, hinc propriis, haud figuratis illum uſum eſſe eſt probabile. Non diffiteor: & mihi vel maxime placeret iſtiusmodi expoſitio, quæ, ſignificatu τῦ βαπτιζεσθαι in N. T. familiari retento, congruum ex Apoſtoli verbis eliceret ſenſum, de quo poſtea noſtras Tibi conjecturas dabimus. Veruntamen notare liceat, metaphoras obſcurare non ſemper ſenſum Autoris, qui forte notior eſſe potuit Corinthiis, quam nobis eſt. Dantur ſæpe locutiones metaphoricæ, quæ vel a pueris haud difficulter intelliguntur, eadem ſe perſpicuitate commendantes, qua propriæ. Objicis porro, verbis Pauli ſic explicatis, facile eludere potuiſſe ejus argumentum adverſarios, hac reſponſione: delirare eos, qui tantis calamitatum fluctibus fruſtra involvi & quaſſari ſe patiantur, vel ambitioni ipſos litare, nominisque immortalitatem hac ratione quærere. Sed regero, non opus eſſe, ut ſingula argumenta, quæ alicui rei probandæ inſerviunt, eodem ſemper robore eademq; concludendi vi polleant. Æqui & mente præditi adverſarii probabilia etiam argumenta non ſine ratione reſpuunt. Tales an Paulus habuerit, ignoro. Hoc autem probe novi, id argumentum prorſus non elumbe atque ineptum viſum fuiſſe viro divino, quod opponeret adverſariis. Nonne enim iſto ipſos verſu mox ſequenti ita ſtringit: Τι και ἡμεις κινδυνευομεν πασαν ὡραν; conf. v. 32. Sed illud ipſum, fatebor enim, facit præcipue, ut in hac, quam huc usque probabilem reddere anniſus ſum, conjectura non plane acquie-

acquiescere queam, quod verosimile haud sit, in brevi adeo & concisa disputatione eandem rem toties totque verbis inculcasse Apostolum.

§. 9. Nunc videamus, num ea τὸ βαπτίζεσθαι notione, quæ in N. T. scriptis famosior & maxime recepta est, servata commodus ex Pauli argumento elici queat sensus, ita, ut nulla vis ejus verbis inferatur. Cum vero in variis eorum, quos hanc in rem consului, interpretationibus non sit, ubi pedem tuto figam, meis jam indulgebo conjecturis, quas tamen meliori Lectoris judicio modeste submitto. Scilicet auguratus sum, an forte ὑπερ των νεκρων significet PROPTER CADAVERA, ut hæc sit Apostoli mens: Quid facient ii, qui baptizantur propter cadavera, si mortui omnino non resurgunt? Cur baptismi lavacro se tingi sinunt? Ita enim profecto est, animæ immortalitate & dehinc resurrectione etiam corporum sublata, homo post obitum nonnisi miserum cadaver est: & ἄλογον foret, nulliusque plane usus, si per baptismum jugum Christi subires, post mortem nulla tui parte superstes: cadaver enim hominis defuncti vermibus in escam cedit, mox in cineres resolvendum. Voces νεκρος & νεκρον passim apud optimos Scriptores denotare cadaver, vel pueri norunt, adeoque nulla probatione indiget. Lexica etiam plena tibi manu hujus rei exempla suggerent. ὑπερ vero nonnunquam idem esse ac ενεκα vel χαριν, aliis jam ostensum est. Uno tamen exemplo, nostro valde gemino, utar. Ælianus: (n) ἐπει δε κατελαβε τον Πτολεμαιον ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΥ μαχη κρατερα παυ σφοδρα ἐγενετο. *Postquam vero deprehendit Ptolemæum, acerrima pugna propter cadaver (Alexandri) orta est.* Nimirum refert ibi Ælianus, Alexandrum M., cum præfecti ejus de regno

(n) Var. Hist. L. XII. C. 64.

regno per seditiones contenderent, post mortem triginta diebus inhumatum carentemque sepulcro fuisse relictum: donec Aristander Telmissensis, seu divino numine percitus, seu alio quodam casu correptus, in medios Macedones progressus, indicaverit: Deos sibi notum fecisse, futurum, ut quæcunque terra corpus ejus exciperet, in quo primum ipsius anima habitavit, felicissima & ab hostium incursionibus in perpetuum libera foret. His auditis, pro se quemque summo studio fuisse annisum, ut in suum regnum corpus ejus transferret, & thesaurum hunc possideret. Ptolemæo autem id obtigisse felicitatis, ut eo cimelio potitus, in Alexandriam istud deportaret. Tum Perdiccam ipsum persecutum esse: postquam vero eum deprehenderit, acerrimam de cadavere pugnam fuisse ortam, ex qua Ptolemæus victor recessit. Hac ratione nec proprius vocum significatus desereretur, nec argumentum Apostoli suo privaretur pondere. Nonne enim, qui baptismi sacramento initiatur, & Christo sic nomen dat: severæ se obstringit Christianorum disciplinæ? Nonne in se recipit membrorum terrestrium mortificationem, nonne perpetuam pugnam cum carne, Satana, mundo? adeoque sibi grave jugum imponit? Cui vero bono ista omnia fierent, nisi aliquando mortui resurgerent, & a Deo misericordi præmiis fidei, patientiæ, constantiæ aliarumque virtutum æternis donarentur? Sane resurrectionem mortuorum si sustuleris, Christiani propter cadavera, mox in cineres resolvenda, baptizari solummodo videbuntur, atque adeo delirii & stoliditatis notam vix effugient, qui duris Christianissimi legibus se submittunt in hac vita, (illo saltim tempore, quo Paulus scribebat,) & post mortem etiam nihil remunerationis obtinentes. Nonne satius foret,

genio

genio indulgere ſuo, & tantis difficultatibus, tamque gravi luctæ ſe ſubducere? Plus huic ſententiæ tribuere cœpi, cum nuperrime perſpicerem, eodem, niſi me omnia fallunt, tendere cogitationes Celeberrimi Baſilienſium Theologi, Sam. WERENFELSII, (o) qui ſic D. Apoſtoli mentem exponit: *Si mortui omnino non reſurgunt, quidigitur facient, i. e. perperam & ſtulte facient illi, qui baptizantur, & per baptismum ſe obſtringunt ad ſeveram Chriſtianorum diſciplinam, omnibusque malis & periculis, quibus hi expoſiti ſunt, ſe objiciunt; qui omne id faciunt pro mortuis, in gratiam mortuorum; intellige, non mortuorum a baptizatis diverſorum, ut hoc primo intuitu videtur, ſed ipſorum illorum baptizatorum, quando erunt mortui. Vult nimirum Apoſtolus ita emphatice notare ſtultitiam talium hominum, qui faciunt aliquid valde oneroſum & periculoſum, ex quo tamen nihil utilitatis capere poſſunt, niſi quando erunt mortui*, i. e. *cum nihil amplius ſentient.* Hæc ille: qui pluribus hanc ſententiam ſolide firmat. Gaviſus ſum, cum viderem, Virum Summum eam hic ingreſſum eſſe viam, quæ jam antequam ipſius erudita opera in manus meas incidiſſent, mihi arriſerat.

§. 10. Vel το νεκρων poſſit eſſe genitivus neutrius adjectivi, νεκρος, ut ſic hac voce indigitentur ea, quæ in homine naturali, per baptismum regenerando, ſunt mortua, peccata videlicet, & natura hominis corrupta. Sic enim Paulus alibi peccata opera vocat mortua. Et de Baptismate Clemens Alex. Pædag. L. I. C. VI. f. 93. δι' ὑυτου τας ἁμαρτιας ἀπορρυπτομεθα, per illum peccata abſtergimus & Chryſoſtomus: τα ἁμαρτηματα ἀφανιζει το λυτρον, lavacrum (baptismi) peccata delet. vid.

(o) Cogitat. ad loca N. T. p. 336. ſqq.

vid. J. C. Suiceri Obſervat. SS. C. III. p. 73. Nec ſic enim deſtitueretur Pauli argumentatio ſuo pondere. Quid enim opus eſſet, per baptismum peccata & mortem exuere, Chriſtum vero induere, ſi mortui omnino non reſurgunt, adeoque etiam nulla poſt obitum peccati ratio habebitur, homine εἰς ᾅδου redacto? Forſitan ut in hac tantum vita Dei fruamur gratia, & felices tranquillique vivamus? At haud raro impiis, peccatoque ſemper litantibus obtingunt fata ad vota fluentia: piis vero ſæpe bonæ felicitates omnes adverſæ ſunt, ut cum Terentio loquar.

§. 11. Cum animum hiſce volutarem cogitationibus, en! alia adhuc verba Pauli eyplicandi ratio ſuccurrit. Videlicet egregie monet Godofr. OLEARIUS, ὁ μακαριτης, (p) ſuppoſito eo, quod de baptismo hic agatur, neceſſe eſſe, ut argumentum petatur ex eo, quod indoli, naturæ ejus & inſtitutioni proprium maxime ſit atque conveniens. Jam cur, quæſo, baptizamur? nonne, ut peccatorum remiſſionem obtineamus? Hinc Joannes dicitur κηρυσσων βαπτισμα μετανοιας εἰς ἀφεσιν ἁμαρτιων Luc. III. 3. cf. Act. II. 38. XXII. 16. Cur vero peccata nobis remitti poſtulamus, niſi ea præcipue ratione, ut tandem ſalutis æternæ fiamus compotes? Ubi enim remiſſio peccatorum, ibi ſalus & vita. Porro nonne ideo baptismi lavacro tingimur, ut ſic regeneremur, ut filiis Dei accenſeamur, ut denique hæredes vitæ æternæ evadamus? cf. Tit. III. 5. ſqq. Nonne baptismus eſt ſigillum ſalutis? Nonne huic initiationis ſacramento ab ipſo Chriſto, cæteris paribus, adſcribitur beatitudo æterna Marc. XVI. 16? Elegantter Celeberr. Witſius emerſionem ex aqua novi hominis ad ſpiritualem vitam ſuſcitati, imo reſurrectio-

(p) Diſput. in h. l. §. 2.

rectionis futuræ ſymbolum fuiſſe docet. (q) Profecto finis baptismi ultimus eſt ſalus æterna. Hinc Gregorio Nazianzeno apud Suicerum l. c. baptisma vocatur ὀχημα προς Θεον, κλεις ὐρανων βασιλειας. Nunc ulterius infero: ſi eum potiſſimum in finem baptizamur, ut tandem vitæ cœleſtis gaudia percipiamus, ſequitur, commode dici poſſe, nos baptizari pro mortuis, i. e. ut primario & præcipuo baptismi fructu, ſalute nimirum æterna, poſt mortem potiamur. Et ſic quidem argumentatio Paulina, hoc ſenſu accepta, ſuo polleret robore & maxima concludendi vi. Mortuorum enim reſurrectione negata, præcipuus baptismi finis perit. Luderemus operam, vento inanique ſpe paſceremur, & ſacro baptismate fruſtra ablueremur. Sed occinis mihi, Lector: ohe! ſatis conjecturarum! Audio. Hic igitur terminus eſto. Unum addo: Autores, qui his verbis lucem affundere conati ſunt, laudat magno numero Vir Doctiſſimus Laurent. MULLERUS (r) quibus (rr) nunc

(q) vid. Summi Theologi C. M. *Pfaffii* Inſtitut. Theol. Dogm. & Mor. p. 732.

(r) in ſolidis elucidationibus difficilium Scripturæ locorum, lingua vernacula *Theophili Alethæi* nomine editis. Tom. II. p. 399. ſq.

(rr) Sed & mihi liceat iis nonnullos adjicere. Videantur itaque, ſi placet, Jac. NYLOE Obſ. ſacr. Belgice edita L. II. c. 6. *Obl. ſpont.* Berolin. T. I. p. 412. S. DEYLINGIUS in Obſ. S. L. II. c. 44. Jo. Frid. HOMBERGIUS in Par. S. p. 261. ſqq. S. DALLAEUS de Satisf. hum. L. I. c. 17. S. EPISCOPIUS in reſp. ad quaeſt. XXXV. L. de DIEU in Crit. S. p. 707. C. BARTHII Adverſ. L. XLIV. c. 2. & D. CHAMIERI Panſtr. Cath. L. XXVI. c. 19. int. Joh. CLOPPENBURGII in Sel. exerc. diſp. VI. Bon. Corn. BERTRAMI lucubr. Franckenthal. c. 8. C.

SUI-

hunc adjicio Aug. BUCHNERUM (s) Franc. WOKENIUM, (t) & Anonymum Anglum. (u)

SUICERUS in thes. Eccl. p. 640. sq. & Obs. S. c. III. 3: 1. Jo. SAUBERTUS in Pal. Theol. phil. p. 197. sqq. Joh. TARNOVIUS in exerc. Bibl. p. 185, 186. Joach. HILDEBRANDUS in *offert. pro def.* c. 3. & de *Arte bene moriendi* cap. 3, 4. S. BATIERIUS in hac Bibl. T. VI. p. 100. sqq.

Singularibus dissertationibus praeter S. SCHMIDIUM, G. OLEARIUM, Henr. MULLERUM, Jo. HARDUINUM, Aug. BUCHNERUM eum locum excusserunt Joh. MARCKIUS in exerc. juven. diss. XXV. p. 540-573. Fr. SPANHEMIUS F. Opp. T. III. p. 577-617. C. A. HEUMANNUS, in diss. edita Isenaci: 1710. 4. Phil. Joh. TILEMANNUS, Bremensis, & deinde primarius Theologus in Academia Marpurgensi; Franeq. 1667. Jacobus REICHMANNUS, Witteb. 1652. Fridericus DEUTSCH, Regiomonti. 1695. 4. Martinus *Zeuschner* in diss. inaug. ed. Francof. ad Viadrum a. 1706. Auctor *Vitae Abælardi & Heloisae*, a. 1720. editae, v. Mem. Trivult. a. 1721. mensis Junii. Andreas HYPERIUS in peculiari libello, qui ex Bibliotheca Guelferbytana recusus est Guelferbyti a. 1664. 8. In B. *Raupachii Comm. de praesenti rei S. & Litt. in Dania statu* p. 52. allegatur de hoc argumento Hectoris Godofredi MASII disceptatio epistolica cum Botsacco in schedis Sev. Lintrupii latens, nondum edita. T. d. H.

(s) in Diss. epistol. de h. l. J. H. Maji Observat: SS. Litt. III. addita.

(t) in Meditat. privat. Tom. I. p. 117. sqq.

(u) qui eruditus Eques *Kingius* esse fertur, in *Historia Symboli Apostolici*, a B. Godofr. *Oleario* ex Anglico sermone in latinum translata, p. 321.

VIII.

Succincta ac genuina *FORMULAE CONSENSUS Helveticae* historia.

ARGUMENTUM.

Doctrina de gratia Dei restituta, & confirmata §. 1. de novo oppugnatur a Camerone §. 2. ab Amyraldo & Testardo §. 3. Ecclesiae Genevensis Zelus adversus eas innovationes §. 4. Accedunt Amyraldo ejus collegae, quibus resistunt ecclesiae Gallicanae, §. 5. & Helvetiae. §. 6. Sollicita eccl. Genevensis cura §. 7. Amyraldismus invadit ecclesiam Genevensem. Primus motus §. 8. Secundus §. 9. Tertius §. 10. Tetrapolitani Reformati formulam consensus condendam decernunt §. 11. Oppositio Dallaei & Claudii, Parisiensium §. 12. Form. consensus consignatio, ejusque receptio Basileae §. 13. In reliquis locis, §. 14. Ejus confirmatio §. 15. Ea cum reliquis ecclesiis communicatur & ab iis recipitur §. 16. Genevae quoque §. 17. Ea de novo oppugnatur. Primus motus §. 18. Secundus §. 19. Tertius §. 20. Oppugnatur ab exteris §. 21, 22, 23. Conclusio §. 24.

§. 1.

POstquam Deus praeter alios bene multos Anti-Christianismi errores, etiam illa falsa dogmata, quae contra doctrinam de Gratia Dei, omnis solidi solatii foecundam matrem, irrepserant, per restitutionem luminis verbi sui detexit, eademque doctrina a laudatissima Synodo annis 1618. & 1619. Dordraci in Belgio contra Arminianos habita, ab ejus temporis Theologis Reformatis praestantissimis adversus Jacobi Arminii asseclas confirmata fuit. Ecclesiarum Gallicarum Ministri (quos Rex in gratiam Arminianorum à frequen-

ta-

tatione Synodi Dordracenæ cohibuerat) prima Octob. anni 1620 ad Synodum Nationalem, in urbe Alesia congregati, ad omnia Synodi Dordracenæ decreta acceptanda juramento sese obstrinxerunt, cunctisque absentibus Doctoribus idem præstandum injungere statuminarunt; Ita ut imposterum omnes initiandi Ecclesiæ Ministri non tantum doctrinæ Dordraci confirmatæ assensum præbituros se profiteantur, sed & profitendæ & defendendæ ejusdem perseverantiam ad extremum usque halitum promittant. In Synodo Nationali, quæ Carentonii habita fuit d. 1. Sept. 1623. omnes Dordraceni Canones denuo revisi, actis hujus Synodi inserti, cunctique Gallicanæ Ecclesiæ Ministri ad eorum observationem adstricti fuere.

§. 2. His non obstantibus Johannes Camero, Scotus, in Gallia Professoris munere fungens non tantum doctrinam Piscatoris jam Anno 1603. a Synodo nationali Vapinci Delphinatum (à Gap en Dauphinè) congregata & variis aliis Synodis Ecclesiæ Gallicanæ rejectam (Christi sanguinem & mortem tantum, non item obedientiam per totum vitæ curriculum præceptis legis præstitam in justitiam nobis imputari) defendit, sed & ordinem decretorum ut plurimum juxta mentem Arminii proposuit, atque operationem humanæ voluntatis periculose admodum ab intellectu pendentem reddidit, ita ut ipsemet Episcopius Cameroni huicce exprobrarit, illum à Doctrina Dordracena deflexisse. Camero ex adverso non Doctrinam, sed tantummodo methodum illam proponendi, se immutasse pertenderit; quæ vero responsio plerisque nequaquam satisfecit, planam & plenam a doctrina recepta hanc esse secessionem clamantibus. Novam hanc, sic dictam,

methodum, plusquam dimidiam Arminianismi partem continere, impavidus ſtatuebat Petrus Molinæus;)(neque Tileni ſolum, ſed ſexcentorum ex eo tempore exemplorum calculo facilem admodum ex hac doctrina ad Arminianismum eſſe prolapſum, probari poſſe contenditur.

§. 3. Moſes Amyraldus & Petrus Teſtardus ambo diſcipuli Cameronis ejusque ferè intimi tantoperè methodo illius innutriebantur, ut in doctrina: an Chriſtus pro omnibus ſit mortuus? & in aliis dogmatibus, præceptore ſuo ulterius progreſſi fuerint, adeo ut Synodus Gallicana 27. May Anno 1637. Alenſone habita ab Amyraldo & Teſtardo facti rationem petierit, quod docuerint: a. 1. Chriſti ſcopum fuiſſe pretium redemtionis ſolvere pro omnibus hominibus ex æquo liberandis, ſi modo omnes credant. 2. Quod Deo Decretum conditionale tribuerit omnes ſalvandi, ſi omnes credant. 3. Hoc vocabat Prædeſtinationem univerſalem & conditionalem. 4. Retinebat ordinem decretorum Cameronis. 5. Deo attribuebat *velleitates*, h. e. vehementes, attamen ineficaces propenſiones aliquid faciendi. 6. Hominem per opera naturae ac providentiae ad fidem ac pœnitentiam vocari dictitabat, atque cognitionem Chriſti ad ſalutem non abſolutè neceſſariam eſſe.

)(Th. Zwingerus Antiſtes Baſ. 11. Aug. 1647. ad Cl. & Nobil. Stukium, Theologum Tigur. Nondum ulla mihi vel argutia vel Rhetorica in novorum Methodiſtarum ſcriptis perſuadere potuit, controverſiam eſſe non de re; ſed de modo tractandi, aut τρόπῳ παιδείας. Quem illi vocant τρόπον (methodum) commodiorem, tutiorem, luculentiorem, ille videtur jugulare rem ipſam. Veſtis eſt intoxicata, quæ contagione ſua adfricat, & enecat corpus, cui applicatur.

(a) Syn. Nat. II. 581. ſqq. Jæg. Hiſt. Sac. 17. p. 523.

esse. 7. Cognitionem Dei ex operibus naturæ haustam posse vocari *Fidem*. 8. Operationi Spiritus S. ad salutem necessariæ aliquid derogare videbatur. 9. Cum è contrario impotentiam ad finem vocabat *moralem*, itaque non plenariam & omnimodam. 10. Vocationem realem sive per res, quamque universalem proin statuebat, absque verbo Dei fidem operari posse, si modo homo velit.

§. 4. Dogmata hæc Reformatis ignota & à supradicta Gallica Synodo rejecta, Amyraldus & Testardus mitius & mitius exposuerunt. Doctrinæ receptæ se conformantes, & planè deserturos se jurando promiserunt. Quo facto demum manus fraternitatis de novo ipsis porrectæ, atque ipsi ad obeunda munera sua confirmati fuere ac dimissi. Ecclesia Genevensis huic Synodo tædium suum literis testabatur, natum partim ex supradictis Amyraldi dogmatibus, partim quod & sibi & fratribus suis, Ecclesiis Helveticis, molestum sit, hos viros ad excusanda heterodoxa dogmata, nominibus clarissimorum suorum Doctorum abuti, tandem Ecclesiam Gallicam ad perseverantiam in doctrina Synodi Dordracenæ hortabantur. Media, quibus Amyraldus se tueri, & Doctrinæ suæ gratiam conciliare allaborabat, hæc erant. 1. Quod diceret, se non abire à Synodo Dordracena. 2. Calvinum, Bullingerum &c. idem secum docuisse. 3. Methodum suam Lutheranis & Reformatis

)(Videantur acta illius Synodi, ubi ad finem materiæ hujus tractatæ, & postquam Amyraldus & Testardus ad sententiam Synodi accesserant, hæc finiunt. Les dits Srs. ayant acquiescé à tout ceque dessus & l'ayant juré & souscrit ont receu la main de concorde des Moderateurs de cette Compagnie & ont été renvoyés avec l'honneur de leurs charges à l'exercice d'iceles, ainsi signé Paul Testard. Amyraud.

sibi invicem uniendis aptam esse. 4. Cameronem jam majorem conscientiæ libertatem ursisse, ut sc. Doctores Gallicani non tam arctè ad Synodales Canones acceptandos adstringerentur. Præter modo dicta Amyraldus porro evincere nitebatur: Caput 7 mum Epistolæ ad Rom. de Paulo non converso intelligendum esse, fœdusque in monte Sinai cum Israëlitis pactum à fœdere operum & gratiæ diversum esse, de qua sententia Fr. Turretinus scribit ad Heideggerum. (b) „ His hypothesibus admissis totam fœderis rationem, qua „ Religio innititur, perturbari videri. Hocce Anno 1637. Tigurum & Berna Canones Synodi Alensonensis approbarunt, Amyraldi dogmata autem tanquam à Synodo Dordracena dellectentia reprobarunt. Tigurum quoque studiosam suam Juventutem Salmurii commorantem aliorsum proficisci jussit. Annis 1644. & 1659. tria modo dicta Gallicanæ Ecclesiæ decreta à Synodo Juliodunensi & Charentonensi III. (*Synodes de Loudun & Charenton*) confirmata fuere.

§. 5. Amyraldus hicce Professor erat Salmurii, Collegas habens Ludovicum Capellum & Josuam Placæum; Omnes hi tres eodem A. sc. 1632. eodemque anni mense (Junio) munera sua Professoria adierunt. Capellus sententiæ Amyraldi adhuc doctrinam suam de Textu Hebraico superaddidit, de qua Turretinus ad Heideggerum scribit:)(„ Si obtinuerit, actum est de S. Script. & ratio „ humana norma esset religionis (c) Placæus as-

se-

(b) ad Heidegg. d. 30. Dec. 1673.
„ Eis hypothesibus admissis totam fœderis rationem, „ qua religio innititur, perturbari videri.
)(d. 16. Julii 1677.

(c) „ Si obtinuerit, actum est de S. Scriptura &c. & „ ratio humana esset norma religionis.

ferebat, Peccatum ab Adamo in Paradiſo commiſſum ipſius poſteris non immediatè imputari: Hæc doctrina Anno 1644. in ſupradicta Synodo Carentonenſi III. rejiciebatur Inſuper in Gallia ad Miniſterium admitti vetabatur, quisquis huicce decreto ſubſcribere renueret. Qui tamen obſtetricantibus Amyraldi Sectatoribus in Syn. Julioduni Pictonum *Loudun en Poitou*, A. 1659. congregata aliquanto mitius habiti fuere. Cumque Guilh. Laudus tunc temporis Archi-Epiſcopus Cantuarienſis in Anglia Arminianismum non ſolum ipſemet amplexus, ſed eundem propagare omni opera anniſus fuit, Theologos Helveticos hoc male habuit.

§. 6. Eccleſiæ Helveticæ quidem re penſitata hiſce doctrinis, quæ ipſis Arminianae, Semi-Pelagianae, à Synodo Dordracena deflectere, ſoliique ambitioni natales ſuos debere videbantur, ut reſiſterent, ſeſe atque alias excitarunt, ſiquidem per illas doctrina de propoſito gratiae, liberatione hominis, vocatione efficaci, fide, proſternatur, liberum hominis arbitrium in thronum collocetur, atque paulatim Antichriſto in Eccleſiam noſtram redeundi porta aperiatur. Anno 1647. Irmingerus Antiſtes Tigurinus Reformatos Miniſtros Pariſienſes literis compellabat, rogans, ut rem accuratius penſitarent, atque media novatio-

 nibus

)(Burnet. de præd. §. 21.

)(„ Stuckius ad Th. Zwing. 9. Junii 1639. Armi-
„ nianismus in Anglia, neſcio cum quanta Archi-Epi-
„ ſcopi (LAUDI) laude vires ſumit, & quotidiana
„ capit incrementa. Nam Pelagianismus eo redit,
„ unde primum pullulavit. Hæc ſcandala Dominus
Jeſus brevi tollat.

(d) Zwing. ad Stuck. Anno 1545.

Th.

nibus hisce eliminandis adhiberent; At illi respon-
derunt secunda Julii Anni 1647. Controversias
„ hasce sibi videri fundamentum non tangere, nec
„ in Gallicam Confessionem arietare; adhaec se
„ Dordracenis Canonibus stare. Ipsemet Amyral-
dus doctrinam suam per literas ad Irmingerum ex-
aratas excusare voluit. Helveticae Ecclesiae au-
tem, quamquam ad eorum scripta respondere
haud difficile fore ratae, eo quod sat contentio-
num alias in Ecclesia esset, altercationis serram
cum ipsis reciprocare noluerunt commercio hoc
literario abrupto; Cumque essent, qui schisma in-
de

)(Th. Zwing. ad R. Stuck. 22. Maji 1644. Non so-
„ lum Papismi, sed & Arminianismi, tanquam hypo-
„ dromi & prodromi contagio, uti in Belgio, ita in An-
„ glia, fenestram turbis his in Ecclesia saltem (Anglica-
„ na) aperuit. Mihi jam aliquo tempore visum fuit
„ Theologos Anglicanos in rebus Theologicis
„ πυρρονίζειν. Nostra sententia est, Reformatoribus
„ Anglicanis praecipue, modeste tamen praesentia
„ haec scandala (*Arminianismum inter alia intelligit*)
„ atque imminentia inde pericula esse proponenda,
„ eosque ad consensum in Doctrina in Synodo Dordra-
„ cena approbata & concluса mascule exhortandos.

)(„ Zwing. ad Stuck. 13. Maji 1646. In vestra atque
„ etiam nostra veteri stamus sententia παραινετικας no-
„ stras (ad Parisinos Theologos communi Ecclesia-
„ rum Helvetiarum nomine) & iis (Parisinis) obste-
„ tricantibus ad Ecclesias turbatas aut earum turbato-
„ res non esse sufflaminandas, sed promovendas &c.
„ Quotidie in Schola Salmuriensi emergunt nova dog-
„ mata, quibus paulatim Arminianismo, Papis-
„ mo &c. fenestra aperitur &c. Urgeri vult vir ve-
„ ner. in epistola ad Parisinos puritatem confessio-
„ nis Gallicae tot myriadum sanguine confirmatam;
„ consensum Orthodoxarum Ecclesiarum Reforma-

ta-

de oborturum augurari atque minitari vellent, respondit Zwingerus: *Hæc nimia lenitate non evitari, adversarios e contra ad novos errores excogitandos, fovendos ac disseminandos obfirmatum iri.* De hac literarum inter Galliæ & Helvetiæ Theologos reciprocatione b. m. Gernlerus scribit 18. Nov. Anno 1669. ad Heideggerum: *Scripta nostra ad Parisienses (Anno 1647. & 1648.) Symbolica sunt, & testantur, opiniones Salmurienses exulare debere ab Ecclesiis nostris.* (e) Zwingero Antistite Morus gradum doctoris Theologiæ appetebat Basileæ, qui vero ipsi denegabatur, nisi prius omnia erronea dogmata, de quibus suspicio in illum cadebat, abdicasset, scripto in publicum vulgato.

§. 7.

„ tarum, Synodi Dordracenæ calculo subarrhatum, „ à quo deviare & discedere videatur non tam „ φιλαληθείας quam ὑπερφανίας indicium: Conjun„ ctiorum Ecclesiarum Gallicarum & Helvetiarum „ &c. libertatem prophetandi, quæ à prurientibus „ ingeniis obtendi solet, non esse convertendam „ in licentiam, aut potius luxuriam dogmatum quo„ rumvis, pro cujusque imaginatione atque placi„ to, insuper habita authoritate Ecclesiarum alia„ rum, cudendorum, disseminandorum, propug„ nandorum.

Th. Zwing. ad Stuck. d. 10. Febr. 1446. „ Re„ spondendum ad cothurnatas Parisiensium literas, „ ipsisque aperte significandum, quod Methodus, „ quam vocant, nova Salmurienſium nostris Ecclesiis „ non sapiat, quod redoleat Arminianismum & con„ sociata dogmata, quod Pandora sit atque occasio „ turbarum magnarum in Ecclesiis non solum Galli„ cis sed & Germanicis &c. Animadverto, interpo„ sitionem nostram Ecclesiis tum Belgicis, tum Gal„ licis præcipuis gratam esse.

)(Zwingerus ad Stuck. 18. Nov. 1648. Amyraldo in

§. 7. Hancce tamen ulterius serpentem quasi gangrænam à fœderatae Ecclesiae corpore semper coërcere impossibile erat. Geneva primum passa fuit impetum. Doctores b. m. optime meriti hancce Ecclesiam ab Amyraldismo omni tempore fuisse alienam evincunt, idque probant 1. Ex ejus confessione & Cathechismo. 2. ex Scriptis Calvini, Bezae, Danaei, Faji. 3. Ex Thesibus Deodati Tronchini, tum separatim, tum cum caeteris Theologis junctim, Dordraci contra Arminianos positis. 4. Ex Specialibus Genevensis Ecclesiae actis Anno 1633. ubi Amyraldi de praedestinatione tractatus fuerat rejectus. 5. Ex supradictis Genevensis Ministerii ad Synodum Alensonensem literis Anno 1637. 6. Morus non prius, quam suas aliasque hucusque in Gallia irreptitias novationes rejecturum se promisisset, Genevae in Ministerium Ecclesiasticum receptus fuit Anno 1641. 7. Academia Lausanensis Genevenses Anno 1645. ut erroribus alicubi locorum in Gallia fotis omnem adimere aditum conarentur, adhortabatur. 8. Morus cum suspicioni iterum locum dedisset, omnes Ecclesiae Genevensis Doctores Dordracenis Canonibus denuo sese astringere tenebantur, sanctè promittentes, se in Gallia grassanti doctrina de gratia Dei, de non imputatione peccati Adami &c. abstenturos, nec quemquam ad

„ generalibus tantum respondendum, ne homini „ contentioso, sibi placenti, & nunquam quieturo „ pabulum ad ferram contentionis continuandam „ subministretur.

)(Zwing. ad Stuck. d. 20. Decemb. Anno 1648. „ Scripta nostra ad Parisienses (Anno 1647. & 1648.) „ Symbolica sunt, & testantur opiniones Salmurienses exulare debere ab Ecclesiis nostris.

ad munus Ecclesiasticum nisi idem præstare affirmantem admissuros. 9. Morus iter Middelburgum suscipiens, iterato subscripsit *Sic sentio, sic sensi, sic profiteor.*

§. 8. Phil. Mestrezatius, imprimis Theodorus Tronchinus, post Deodati & Tronchini senioris decessum, licet æque ac alii suis subscriptionibus novas abhorrere doctrinas promiserint, propriaque manu subscripserint, Amyraldi tamen dogmata proferre non erubuerunt; Studiosos in suas traxere partes; conscientiam nimis arcte esse ligatam conquesti; res equidem postea meliorem induebat faciem. Novi tamen statim, & quidem præcipue tres vehementes subsecuti motus. Dominus Tronchinus Junio Anni 1669. in receptione cujusdam candidati ad Ministerium contendebat, acquiescendum esse, si candidatus verbo Dei & confessioni inhæsurum se spondeat: Do„ ctrinam enim Patrum sequi Anti-Christianismum „ redolere, nec sui ipsiusmet, si quod sit, pro„ missum ullius esse valoris. Imo, ipse rem eo apud Magistratum perduxit, ut doctrinam, Ecclesiæ Genevensis Canonibus confirmatam, de prædestinatione, populo quidem proponere, non vero contrariam refutare sententiam licitum declaratum fuerit. Plebs quoque in multa inducta supervacanea, in non exigua distracta fuit dissidia. Itaque Dom. Fr. Turretinus aliique Genevenses Doctores refugium apud cæteras fœderatas Ecclesias quaerere coacti sibi visi, quod etiam obtinuerunt, considerando: *Genevensium causam nostram esse causam, illisque, quibus Deus suam commisit doctrinam, cavendum esse, ne detrimenti quid capiat.* (f) Postquam IV. Illustres fœderati Cantones

(f) „ Genevensium causa nostra est causa: Nobis de-

nes Magiſtratui, & Miniſterium Tetrapolitanum Miniſtris Genevenſibus literas, inter alia de damno, & docentium libertate; in Eccleſiam redundaturo, dediſſent, (g) Genevenſe quoque miniſterium ſuo Magiſtratui ortas inter ipſos perturbationes propoſuiſſet, ſupra memoratum interdictum ſublatum fuit, omnesque Genev. Eccleſiae Miniſtri, *compoſitos Anno* 1649. *articulos denuo perpendant & ſubſcribant*, juſſi, *in poſterum autem neminem ad miniſterium recipiant*, niſi articulis Anno 1647. & 1649. praeſcriptis aſſenſurum ſe eosque docturum ſancte promiſerit. Jam eo tempore D. Turretino in votis fuit, ut ad concordiam conſervandam, formula conſenſus literis demandetur. (h)

§. 9. Secundus motus Menſe Auguſto Anni 1671. fuit exortus: Quum incipientibus Gallicis perſecutionibus Dominus Muſſardus, qui Reformatus Lugduni erat Miniſter, fugam capeſſere coactus fuit. Genevam is in patriam ſuam confugiebat. Amyraldi Diſcipuli autem omnem navabant operam, ut ipſum tanquam Virum Doctum nunc autem propter Evangelium Exulem, promo-

ve-

„ poſitum ſacrum purioris doctrinæ eſt commiſſum. „ Præſtemus nos fidos & incorruptos ejus cuſtodes. „ *L. Gernl.* 5. *Jul.* 1667. *ad Heidegg.* Negotium Ge„ nevenſe cum cura & zelo tractandum judicarunt „ fratres (Baſilienſes) *Idem poſt reditum ex ag. Hel„ vet.* Agimus Eccleſiæ & Dei cauſam, qui veritatis & pacis συζυγιαν ſanctam vult eſſe & illibatam „ in domo ſua. Quare de aſſiſtentia ejus non dubi„ tandum, quæcunque objiciantur difficultates.

(g) „ Libertatem prophetandi nimium ingenio ſuo „ indulgentium fratrum, nihil quam mala attuliſſe &c.

(h) „ Sic fraenum fortius imponerent omnibus. *ad Cl. Heidegg.* 16. *Nov.* 1669.

verent, Ipſe autem his memoratis articulis *Divino quippe Verbo contrariis*, ex mente ejus, *tricisque Scholaſticis* adſtringi renuebat. Hac occaſione Illuſtris Canto Tigur. Genevenſes Fœderatos ſuos ſerio perpendere monuit, „ quod innovationes atque factiones in rebus Religionis Politiam „ & Rempubl. indivulſo nexu ſecum trahant. Rogabantur itaque, ut placeat ipſis nullum aditum, novas de Gratia Univerſali Sententias „ circumferentibus & foventibus præbere, ſed „ omnimodo reſiſtere, uti Tiguri paucos ante annos utiliter ac ſalutariter gratia Dei factum. D. „ Turretinus (i) & Gernl. (k) iterum compoſitionem ſcripti doctrinæ Salmurienſi oppoſiti flagitabant, ejus beneficio Eccleſiam quiete perpetua fore fruituram, ſuamque Doctrinam unanimi hucusque conſenſu receptam conſtanter ſe retenturos ſperantes.

§. 10. Tertius motus exortus eſt ex occaſione concionis Paſchalis habitæ à Dom. Meſtrezat in Gal. 2: 20. in qua ex adhortatione Pauli, eos, pro

(i) „ Putamus, fore præſentiſſimum malis noſtris „ remedium, ne quis inpoſterum vel apud vos, vel „ apud nos turbas hac de cauſa movere præſumat. *ad Heidegg.* 8. *Oct.* 1671.

(k) *Kal. Nov.* 1671. *ad Heidegg.* „ Si non ſucceſſurum „ alibi creditur inſtitutum (de formula) hoc tempore, pergemus nos ſoli. *Id. eid.* 8. *Nov.* Res decreta eſt, Nos Articulos adornabimus &c. Theologiæ Salmurienſi continenter reclamavit Eccleſia „ noſtra. *Et* 15. *Nov.* Controverſiæ hæ examinatæ „ fuerunt antehac, cum iis turbarent Eccleſiam Salmurienſes, ſtabilita orthodoxa, quam Eccleſiæ „ hactenus unanimiter ſunt profeſſæ, & Candidati „ Miniſterii ſtipulata manu, Doctorandi vero interpoſito juramento conſtanter ſe profeſſuros re-

ci-

pro quibus Christus sit mortuus, debere Deum & anima & corpore glorificare: Christum pro omnibus, qui Deum anima & corpore glorificare teneantur, mortuum esse, concluserat. Eodem tempore Dom. Tronchinus Collegium in Wendelinum habuisse fertur, in quo doctrinam Ecclesiæ „ Reformatæ de Christo, meritoria Salutis causa „ impugnavit. Media salutis non merito Christi, „ sed soli bonitati divinæ adscripsit, docuitque, „ fidem nos non propter apprehensum Christum, „ sed proprium ob meritum justificare. (l) Addidit igitur Dom. Gernler, „ mala semper pejora „ sequi, tandemque integrum Arminianismum & „ Pelagianismum, & fotum, & confirmatum „ iri: stupendo itaque huic & impudenti fastui aliisque novationibus mascule esse resistendum (m)

§. 11. Illustres igitur IV. Evangel. Cantones Anno 1674. consuetis Comitiis diu omnibus perpensis decreverunt, summusque postea magistratus Tigur. „ suis Ecclesiæ Ministris in mandatis dedit,

ceperunt. *Id.* 4. *Jun.* 1672. Stat sententia de Formula Consensus. *Et m. Decemb.* 1673. Patriæ nostræ Or- „ thodoxia nunc quidem temporis salva est. Existimo „ autem, nostrum esse, etiam posteritatis justam „ habere rationem. Solicitudo mea tota in futurum „ vergit.

(l) Teste Cl. Gernl. ad Cl. Heidegg. 22. Jul. 1674.

(m) „ Non possum satis adversari arrogantiam & te- „ meritatem eorum, qui adeo sui pleni sunt, ut „ quicquid somniant, receptissimo consensui adeo „ illustrium Heroum præferre, & discipulis instillare „ audeant. In eo hactenus constitit Ecclesiæ nostræ „ gloria, quod quibuscunque invalescentibus do- „ ctrinae corruptelis, nobis semper datum fuit pu- „ rissimae veritati consentiens testimonium, &c. Ni-

„ dedit, ut de arduo hocce negotio cum cæteris „ Evangelicarum civitatum Miniſtris deliberent, „ eoq; animi aciem intendant, quo modo imminens hocce malum impediri, & in Genevenſem ac mediante ea in cæteras quoque fœderatas Eccleſias irruenti Amyraldismo mature per „ Unanimem, literisque mandatam formulam „ occurri poſſit. Hinc ergo primum quatuor Evangelicarum Civitatum Eccleſiæ malo ulteriori ut medeantur, amice conferendo conſenſerunt ad conſignandam formulam ſpecialem, „ clare expreſſam ex Verbo Dei petitam (n) in qua 1. dogmata „ graſſantia Amyraldiſmi ſic dicti contra decreta „ & conſtitutiones Gallicarum Synodorum irreptitii, nec non ab Eccleſiis Helveticis jam ante XXVII. annos rejecti (o) aliæ quoque hujusmodi opiniones, quæ Eccleſiam noſtram ſummum in periculum præcipitare poſſent, debita cum modeſtia refutentur; absque damnatione Reformatorum Miniſtrorum, præ primis Gallicorum hac in re oppoſitæ ſententiæ faventium. 2. Veritas hactenus ex verbo Dei a nobis tradita explicetur & confirmetur. §. 12.

„ ſi (occurratur) robuſto & ſacerrimo praeſidio, „ propediem funus indicendum foret gloriæ Eccleſiae noſtrae. *His omnino conſentientia ſcripſit Cl. Turret. 27. Maj.* 1674.

(n) „ Quae per literas apud nos fiunt collationes, „ Synodorum loco ſunt. *L. Gernl. 22. Jul. ad Heidegg.* 1674.

(o) „ Rejiciendae illae opiniones, quas Eccleſias „ noſtras habita conſultatione mature rejeciſſe conſtat „ &c. Si ſcriptum nunc adornetur, quo univerſae „ eliminentur καινοτομίαι Salmurienſes, nihil ſta„ tuitur novi, ſed declaratur, nihil nobis commune „ eſſe cum eo, quod praevia communi conſultatio„ ne, jam ante 27. annos ſolenniter rejectum fuit, *Gernl.*

§. 12. Ad hujus decreti executionem subvertendam duo Parisienses Ministri Reformati D. Dallaeus Fil. & D. Claudius ab amicis suis Genevensibus, uti credere fas erat, moti litteras admodum serias D. Turretino &c. misere ad metum oriundi exinde schismatis injiciendum. At. D. Turretinus non minus solide ac prolixe D. Claudio jus atque necessitatem hujus instituti ut & objectionum vanitatem demonstravit. Ita & alae Ecclesiae has insusurrationes tanquam incongruas, (p) & animum partibus infectum (q) notantes respuebant; Et quod adhuc majoris momenti, alii Gallicarum Ecclesiarum Ministri imo integrae Provinciae (quibus Amyraldismi augmentum dolori erat) intense rogabant, ut Ecclesiae Helvetiae omni annisu huic malo mederi allaborent.

§. 13.

(p) „ Obstupui videns machinas, quibus Galli non-
„ nulli Fratres subvertere conantur institutum no-
„ strum &c. Nescio quid juris habeant in Ecclesias
„ Helveticas, quæ Gallicanis nihil praescripserunt,
„ quando sua illa semper lenitate in Synodis usi sunt
„ erga secus docentes, contra vota cordatissimorum
„ passim Dei Servorum. An ipsis nunc fas est, Dio-
„ trephea dictatura Helvetiorum Consiliis intercede-
„ re, quando salva Ecclesiarum unitate id agunt
„ unice, ut veritatis depositum inter suos purissime
„ custodiatur? Nostra sententia non erit, cedendum
„ esse, sed quod cœpimus, audentius perficiendum.
Ita Clariss. Gernl. sub init. A. 1675. in ult. ad Cl. Heidegg. ab eo scriptis literis.

(q) *Ven. Schalich, Scaph. 26. Ian. 1675.* „ Magistra-
„ tui respondimus; D. Claudium virum esse magnae
„ autoritatis, sed & Novatorum partes adoptasse,
„ qui, viri boni, de rebus nostris male informati,
„ integritate abusi, ipsi suggesserint oppositiones,
„ quibus non ferit ullam nostrae doctrinae partem,

sed

§. 13. Postquam igitur præmemorata Formula scriptis Tiguri fuit mandata, reliquis tribus Ecclesiis revidenda & emendanda fuit tradita, tumque Tigurum remissa, ibique ad universæ Ecclesiæ judicium accommodata, statim reliquis Ecclesiis approbanda fuit communicata. Hocce tempore Dominus vitæ & necis *D. Lucam Gernlerum* SS. Theol. D. & Professorem simul & Antistitem, Basil. Virum de Ecclesia optime meritum morbo lethali invisit. Hic dum adhuc bene valeret, hocce Domini opus strenue movens, (r) jam agonizans Collegæ & affini suo D. Prof. & Doct. Joh. Zwingero hoc opus prosequendum intensissime commendavit: (s) Quod hic adjuvante D. Petro Werenfelsio laudati Gernleri tam in Pro-

 fes-

» sed ut alter Ajax obvias sibi oves flagellat &c. Bona » verba & Gallis consuetam blandiloquam ψυχαγωγίαν Epistolæ non deesse fatemur. Sed pleraque extra oleas &c.

(r) *Min. Eccles. 4. Civ. ad Confœd. A.* 1675. Delibe» ravimus diu argumenta ultro citroque amicabili » instituto commercio, quod ab antiquo Synodi vices » obtinuit, ventilavimus & discussimus: non parum » negotium & adjuvantibus & provehentibus sanctis » & prudentissimis consiliis τῶ Μακαρίτου, alterius » Oecolompadii, Celeberrimi Gernleri nostri, quæ » vere vir desideriorum, Sacræ huic curæ, quæ ægro» tantem etiam graviterque decumbentem exercuit, » immortuus est.

(r) *Clar. Zwing.* 17. *Febr.* 1675. *ad D. Heidegg.* Mul» tis verbis laborem, industriam, dexteritatem, inte» gritatemque tuam in concinnanda, adornanda & » perficienda Formula Consensus laudavit, pluribus» que ardentissimum suum desiderium expressit, ut » tandem laudabile istud, & Satanæ tam exosum ne» gotium ad finem produceretur

(s) Ut posthac legis perpetuæ & Sacrosanctæ vim ob-

fessione quam in Antistitio Successore tanta cum integritate atque Zelo fuit executus, ut Ampl. Basil. Magistratus primus omnium fuerit, qui hanc formulam publice fuit professus, publicato mandato, quo omnibus tunc viventibus Ministris injungebatur, ut huic formulae subscribant, eamque inviolatam custodire studeant.

§. 14. Die 11. Martii A. 1675. hæc formula Tiguri coram dicto Senatu Minori, 13. Mart. coram Senatu Majori fuit lecta; „ Utrinque con-„ veniebatur, cum ea nonnisi confirmationem „ contineat eorum, quæ in nostra Confessione „ Helvetica continentur, itaque nulla innovatio, „ sed potius ad subvertendas periculosas novitates „ sit inventa, adeoque ut à Magistratu approbata „ & confirmata, solisque Ecclesiae Helveticae „ Reformatis ac Civitati Genevensi in omnem „ eventum ad hujus articuli de gratia universali „ & quod ab ea dependet, deque aliquibus aliis „ Religionis dogmatibus illustrationem fuerit prae-„ scripta; & in Aroviensi Consessu data occasio-„ ne reliquorum Confœderatorum Legatorum judicium requiri debeat: Die 14. Junii ab Amplissimo Magistratu Bernensi ratihabita fuit; Ministerio Bernensi (u) uti & Scaphusiano (x) diu ante assentientibus. §. 15.

„ obtineat, qua qui eidem subscribere recusabunt, à „ publico in Ecclesia, Academia & Scholis, docendi mu-„ nere arcebuntur. *Zwing. 3. Mart. 1675. ad Minist. Tig.*

(u) *Joh. Nicolai Theol. Prof. & Rector Bern. ad Min. „ Tig.* Precamur, ut eam (Formulam) velit esse indis-„ solubile vinculum fraternæ conjunctionis nostræ, in „ conservanda incorrupte fide semel tradita sanctis: „ tanto Dei beneficio & tanta cura atque solicitudine „ ab optimis & piissimis Decessoribus nostris ad nos „ usque derivata &c.

(x) *Georg. Schalich. Dec. Scaph. 21. Jun. 1675. ad Min.*

§. 15. Subsequenti anno Badensi conventu Legati Reformatarum IV. Civitatum suorum Magistratuum nomine, conceptam formulam Consensus respectu articuli de gratia universali unanimiter approbarunt, cum additamento, ut statim omnes Ministri ac Praeceptores Classici quin imo & Professores eidem subscribant, ac imposterum ad S. Ministerium nemo admittatur, quin absque omni exceptione mentem suam de his declaraverit, his subscripserit, & servanda juramento foverit; & si quis subscribere renueret, ad Ministerium nullatenus admittatur. Omnium quoque suffragiis fuit probatum, ut hæc formula Consensus tam a Magistratibus, quam Ministeriis Reformatorum IV. Civitatum Cantonibus, Glaronensi, qua Reformatæ Religionis, Abbatiscellæ, in parte exteriori, ut & associatis pagis, civitatibus Sangallo, Mulhusio, Biennae & Neocomo, earumque tam Magistratibus quam Ministeriis omnibus cum circumstantiis fideliter & amice communicetur, eorumque assensus requiratur, qui postquam obtentus fuerit, tandem cum Genevensibus participandum. In eodem conventu literae Amplissimis his Magistratibus exarandae fuerunt conceptae, totum quoque negotium cum Glaronensium, Abbatiscellanorum & Sangallensium Legatis praesentibus fuit communicatum: Reverendum Ministerium Basileense summum gaudium respectu progressus hujus negotii per Antistitem eorum recens electum fuit testatum. (y)

„ *Min. Tig.* Ita ex verbo Dei edocti sumus, ita docemus, &, cum bono Deo in posterum quoque docturi sumus.

(y) *D. P. Werens. 4. Jul. 1675.* „ Etiam in ira Deus

XVI. Conſequens erat voluntaria Miniſteriorum ditionis Tigurinæ & Bernenſis formulæ ſubſcriptio: Glaronenſes adhuc dum requirunt, ut, „ qui Synodo ſuæ allegi cupiunt, juramento obſtringant ſe ante omnia concionaturos S. Evangelium, juxta ſenſum V. & N. Teſtamenti, „ & ſecundum tenorem Confeſſionis Helveticæ, „ quæ An. 1566. à Miniſtris Tigurinis, Bernenſibus &c. in lucem fuit edita, ut & ea, quæ „ continet *Formula Henotica*, neque adverſa dogmata falſasque immixturos ac tradituros doctrinas. Abbatis-Cellani ac Sangallenſes plenum præbebant aſſenſum. Mulhuſiani reſpondebant 3. Nov. 1675. (z) uti & Griſones 15. Nov. ex voto. (a) Am-

„ non obliviſcitur miſericordiæ: & de atra nube judiciorum ſuorum ſubinde micare ſinit ſtricturas bonitatis. Has inter merito numeramus conſilia Ampliſſ. proceribus noſtris ſuggeſta divinitus de cuſtodiendo præclaro illo fidei intemeratæ depoſito, muniendisve Eccleſiis noſtris adverſus novitates &c. „ Inſtitutum hocce, quod Spiritui pacis & veritatis acceptum ferimus, impenſe lætamur, benedicente Domino eam conſecutum eſſe maturitatem, ut formula noſtra ulterius communienda ut „ Fœderatis reliquis &c. *Inſpici meretur ejusd. Icon „ Gernleri.*

(z) „ *Salatheus Mullh. ad Min. Tig.* Formula in timore Dei a nobis perlecta, Magiſtratui noſtro „ inclyto decenter exhibita. Teſtamur itaque ſancte doctrinæ formulam nobis oblatam in omnibus „ Dei Verbo & fidei apud nos receptæ eſſe conſonant. Subſcribimus illi libentiſſime. Imo pollicemur, nos Formulam iſtam defenſuros contra „ omnes aliter ſentientes, &c.

(a) *D. Vedrof. 15. Nov. A. 1675. ad eosd.* „ Scriptum „ veſtrum per omnes Miniſterii Claſſes cis- & ultra- „ montanas, examinavimus, atque totum ſanctum

&

Ampliſſ. Magiſtratus Bernenſis Civitates Biennam & Neoſtadium nomine omnium Confœderatorum Ampliſſimorum Magiſtrat. ejus participes faciebat (quæ ambæ prono animo conſenſum ſuum præbuere) nec non Neocomum, ubi huicce negotio ab adverſariis quibusdam Amyraldi Diſcipulis remora quædam injecta quondam fuerat, Formula demum A. 1676. omnium Neocomenſium Miniſtrorum nomine per eorum Decanum Ven. Girardum fuit ſubſcripta.

§. 17. Tandem menſe Dec. 1675. IV. Civitates Genevenſibus quoq; per litteras ſignificaverunt. 1. *Erroneas opiniones, etſi initio videantur nullius momenti, paulatim tamen craſſiores errores, acerrimas quoque in Scholis Diſputationes, in Eccleſia Schismata, factiones & diſſenſiones vero in Republica procreare ſolere.* 2. *Theologos IV Civitatum, quoad controverſa dogmata, verum Confeſſionis Helveticæ ſenſum (ad quam alias quoque errantes, nullo tamen jure, quaſi ad Patronum provocant) aſſerviſſe, veritatemque affirmaviſſe.* 3. *Ipſosmet Magiſtratus ad hos (in formula contentos Canones) ceu Verbo Dei Helveticis confeſſionibus, & hactenus receptæ apud illos doctrinæ adaptatos conſenſum ſuum præbuiſſe, atque, ut impoſterum quaſi Confeſſionis Helveticæ appendix & ſcriptum ſymbolicum ſint habendi, decreviſſe.* 4. *Omnibus itaque præcepiſſe, ut conſonam hiſce Canonibus doctrinam profiteantur, ac ad majorem confirmationem illis ſub-*

» & orthodoxum reperimus. Conſenſu itaque noſtro
» munivimus, munitum Ampliſſ. Proceribus noſtris
» firmandum ſanciendumque commendavimus. Qui
» ſibi & nobis de ὁμοδοξία ex animo gratulantur,
» illud firmare, ſancire, & Ampliſſ. Magiſtratibus
» noſtris conſenſum ſuum authoritate publica fir-
» matum teſtari polliciti ſunt.

ſcribant: Recuſantem autem ad ullum munus publicum in Eccleſia & Schola obeundum indignum cenſendum. 5. Quia Geneva Confeſſionem Helveticam admiſit, & approbavit, non recuſaturam admittere quoque hosce Canones, tanquam Confeſſionis appendicem, atque medium ad puritatem & Eccleſiæ quietem conſervandam. 6. Ejusmodi vero Novatores, ſi qui ſint, qui jam miniſtrant, vel Miniſterium ambiunt, his aditum ad Miniſterium, ut claudant illosque arceant. Reſponſio ſequebatur demum, 6. Jan. 1676. huc rediens. 1. *Sua à Senatu, reſpectu controverſiarum à ſuis Doctoribus hactenus agitatarum, facta Decreta & limitationes absque ulla ulteriori ſolicita cura ſufficere poſſe, ſe exiſtimaſſe.* 2. *Verum cum ipſis ex Ampliſſ. Magiſtr. Helveticorum Literis conſtet, quod ad unanimem a tempore Reformationis hucusque conſervatam fidem melius firmandam neceſſarium cenſeant, ut hæc formula à Genevenſibus approbetur, & ceu medium efficax ad purioris doctrinæ & quietis Eccleſiaſticæ converſationem, prout in Eccleſiis Helveticis ſit, authoritate public. gaudeat, eique omnes ſe ſubjiciant, non poſſe ipſos non tam laudabili cœpto adſtipulari.* 3. *Hanc-ce formulam ſuis Doctoribus examinandam ſe tradidiſſe, eque illis percepiſſe, quod Verbo Dei, ſuæ Confeſſioni atque conſtitutionibus conveniens ſit.* 4. *Ideoque illam lubentiſſime approbaſſe, eadem tamen cum modificatione, quam, quoad puncta, D. Prof. Heideggerus D. Turretino dedit.* 5. *Ordinæſſe, ut hæc Formula impoſterum probe obſervetur, huncce in finem eo ipſo tempore a Moderatore & Secretario Synodi ſuorum Doctorum totius Vener. Congregationis nomine Societatis obſignetur, & a quolibet, qui ad munus aliquod, ſive in Eccleſia, ſive in Schola, præſtandum vocatur, ſubſcribatur; Duo ſupra memorati D. Moderator & Secretarius Miniſtrorum Gene-*

nevensium nomine propter assiduam, ad Ecclesiæ emolumentum vergentem diligentiam, secundamque adeo curam, maximas quoque persolvere grates: Consensum formulæ cum sua hactenus tradita doctrina testor: Equidem, quoad controversias de punctis vocalibus Hebraicis, an antiqua nec ne? se aliquantum hæsitasse, re tamen accuratius pensitata, nec non ex Epist. Rev. & Cl. D. Heideggeri D. Turretino scripta, probe sibi perspectum, mentem unice eam fuisse, solam fontium Hebræorum Veteris & Græcorum Novi Testamenti divinam supra omnes, qualescunque eæ sint versiones, authentiam asserere & extollere. (b)

§. 18. *Ex eo tempore* Formula Consensus *variis vicibus & modis impugnata est; Et quemadmodum ante, ita & post ejus introductionem tres itidem notandi veniunt motus. Primus incidit in annum* 1685. quo numerosa Ministrorum ex Gallia tum exulum & opinionibus Salmurienſibus aliisque tinctorum cohors in Helvetiam secessit, qui cum & ibi inciderent in eos, qui ipsimet in Gallia speciatimque Salmurii Studia Academica prosecuti fuerant, tanto facilius eos sibi assentientes habuere, ita ut merito nata fuerit solicitudo conservandæ Uniformitatis Doctrinæ in publico. Ea occasione pientissimæ memoriæ Elector Brandeburgicus FRIDERICUS GULIELMUS Reformatis Cantonibus universis per literas significavit, *ad se cum perlatum sit, & Helvetos & Belgas Fœderatos instituendum moliri examen Ministrorum*

(b) Re accuratius pensitata, nec non ex Epistola Rev. & Clar. D. Heidégg. probe nobis perspectum, „ mentem vestram unice eam fuisse, solam fontium „ Hebræorum Vet. Testamenti divinam supra omnes, „ qualescunque sint, Versiones; Authentiam asserere „ re & extollere. Epist. ad Minist. IV. Civit.

circa Doctrinam de Gratia Universali, se quidem, quin optimo, conservandæ scil. pacis & uniformis Doctrinæ, animo hæc fiant, eoque collineent, dubitare nullum; Ingravescenti autem hoc persecutionis Reformatorum immanis tempore consultum sibi & necessarium plane videri, omni modo cavere a controversiis & disputationibus in Ecclesia, neque totam Evangelico-Lutheranorum Ecclesiam mota hac controversia irritandam & adversam reddendam, cum absque hoc haud levis Protestantium uniendorum affulgeat spes.

Ad quæ Illustrium Cantonum Evangelicorum responsoriæ a. d. 6. Maji 1685. scriptæ præter debitam gratiarum actionem hæc in summa habuere: *Serenissimam Ejus Celsitudinem celare se non posse nec velle, quod in certo quodam Helvetiæ loco ex nata occasione multa rationibusque non temnendis inducti fuerint, ad humanissime rogandos Verbi Divini Ministros ad ipsos Refugas, quibus Cathedram Ecclesiasticam conscendere conceditur, ut Doctrinæ in Ecclesia Helvetica inde a piis Majoribus ex Verbo Dei receptæ, Deique gratia unanimi hactenus consensu conservatæ, ante annos vero aliquot, in* Formula *sic dicta* Consensus *a Supr. Magistratibus confirmata, quadantenus elucidatæ, conformare se velint, hypotheses suas peculiares sibi servantes, easque disseminando funestis Ecclesiæ & Reipublicæ suæ dissidiis materiam ne ministrent; Caeterum ad idem sentiendum vos nullatenus adigi, in fratrum autem & membrorum Christi numero haberi; Hanc denique in Doctrina discrepantiam Protestantium Unionem exoptatissimam sufflaminare nullo modo debere, cui & quantum suarum partium sit, se nullatenus defuturos; Ut Serenissimus Elector in zelo suo nunquam satis depraedicando strenue pergat, se rogitare, atque benedictio Dei ut cœpto*

operi

operi aſpiret, ardenter precari. Atque hoc quidem Univerſæ Helvetiæ Reformatæ communi nomine fuit reſponſum: Baſilea tamen ex eo tempore à Formula Conſenſus deſtitit.

§. 19. Anni 1697. & 1698. natales dedere motui ſecundo, qui tamen directe & proprie Arminianismum ſpectabat, cujus quippe ſuſpecti & accuſati erant aliquot multi: Examine ejus rei tum Bernæ in Supremo Senatu Academico, tum Lauſannæ in ejus loci Academia primum, a Spectatiſſimis Supremi Senatus Legatis dein ſuſcepto, præter alia in hoc inquirebatur, *an non neglectæ Formulae Conſenſus ſubſcriptio malo huic ſerpenti occaſionem ſuppeditaverit, an item quidam ſuſpicionem haud levem incurrentes ſubſcripſerint, nec ne?* Examine autem peracto, & motus hicce nonnullorum Studioſorum ejectione ſedatus fuit.

§. 20. Motus denique ingens obortus fuit A. 1617. qui in annos aliquot inſequentes perduravit. Exemplo Genevenſium & Lauſannenſes inde ab Anno 1706. Formulam Conſenſus propria Authoritate vel plane neglexerant aut ſaltem non niſi certa cum conditione ſubſcripſerant ex. gr. *Quatenus cum Verbo Dei convenit: &c.* Ea de re ut & de multis aliis à perſonis privatis hinc inde, tandemque ab integris Claſſibus variæ proferebantur querelæ, quæ ad Ampliſſim. Magiſtratum Bernenſem delatæ, Eum ut rem perſpiceret eique negotio providam adhiberet curam, moverunt. Academia Lauſannenſis hac ſuper re compellabatur, quae prolixos admodum quibus vel plenariam Form. Conſ. abolitionem vel limitatam ſaltem ſubſcriptionem petebat, exhibuit Commentarios. Viſitatione Academiae Lauſannenſis à prioribus temporibus non inſolita decreto ſtatuta & peracta edictum Procerum juſſit die 3. Jun. 1718.

ut Formula Conſ. veteri porro gaudeat authoritate, juramentumque, quod *Aſſociationis* dicitur, ſpeciatimque Pietiſmum, Arminianismum & Socinianismum ferit, denuo præſtandum injunxit.

§. 21. Necdum tamen ignis conſopitus, ſed ſub cineribus ardenter ardebat, novas ſubinde flammas evomens. Omnis, ut negotium hoc plane deſideat, movebatur lapis; Contra Formulam Conſ. ut inſurgerent, & exteri ſollicitabantur Principes, Sereniſſimi Reges *Boruſſiæ* & *M. Britanniæ*, Ille quidem d. 21. Febr. Hic vero d. 10. Aprilis A. 1722. & ſub idem fere tempus Corpus Evangelicum Ratisbonenſe ad Illuſtres Cantones Reformatos, Reverendiſſimus item Archi-Præſul Cantuarienſis tum ad univerſam Eccleſiam Helveticam, tum ad ſpeciales ejus in oris Helveticis notitias, literas dederunt, quibus abrogationem formulæ hujus Conſenſus tam atro carbone ipſis notatæ petebant his præcipue rationibus uſi. „ 1. „ quod ea contineat ardua nimis, obſcura, ac „ difficilia de Prædeſtinatione, quæ non ſolum „ Proteſtantibus Confeſſionis Auguſtanæ offendi„ culo, ſed ne quidem ab omnibus Reformatis „ generatim admiſſa ac recepta ſint. 2. quod hic „ agendi modus libertati conſcientiæ tantis labori„ bus partæ adverſari omnino videatur, animisque „ de Univerſali Gratia convictis haud parvos ſcru„ pulos injiciat ac vim inferat. 3. quod circum„ ſtantiis temporis hæc minime conveniat, Unio„ nemque de profeſſo ſuſceptam & ad conſervan„ dam Utramque Proteſtantium partem ſumme „ neceſſariam hæc plane ſuccollent. Se proin ſpe„ rare ac confidere, fore, ut abſtrahendo ab his, „ nemo porro invitus ad prædictam Conſ. For„ mulam adigatur, ſed unice Confeſſioni Helve„ ticæ inde à Reformationis tempore receptæ in-

hæ-

„ hæreatur: De cætero persuasum Ipsis esse debe-
„ re, Salutaribus Ecclesiæ ac Politiæ Constitutio-
„ nibus se nullo modo derogare velle.

§. 22. Seriæ proin de his Literis & Tiguri & Bernæ agitabantur consultationes, totum negotium ab ovo pensitabatur, tandemque omnibus diu perpensis novo decreto sancitum fuit, multarum imminentium pernicioſarum innovationum periculum Formulæ hujus ulteriorem observationem omnino suadere & postulare. *Quapropter à Supremis utrinque potestatibus denuo confirmata fuit, quod ad conservandum Doctrinæ Uniformis Consensum avertendaque scandala tanquam Formula Doctrinæ proporro observanda, omnibus disputationibus utrinque abstinendum, ab iis, qui eam nondum signarunt, signanda, cunctisque Academiae Lausannensis membris ut & Classibus Ministrorum juramentum* Associationis *praestandum sit, quæ quoque facta* d. 1. Julii 1722. præsentibus summi Magistratus Præfectis. Equidem Ministri nonnulli tergiversabantur, at mox calculum suum addidere, tandemque Impositionarii signaturam detrectantes Formulæ accesserunt alii post alios.

§. 23. Sereniſſimis proin Regibus, Corpori Evangelico, nec non Illustriſſ. Archi-Episcopo Cantuariensi venerabunda cum gratiarum actione responsum fuit. *Exoptatissimam Protestantium Unionem sincere se desiderare, à Theologis quippe Helvetis nullo non tempore expetitam, quin imo ad eam eo, quo par est veritatis ex Verbo Divino haustae, pacisque Ecclesiasticae ei innixæ, amore promovendam lubentissimos, promtissimos se esse, Deumque pro ea in precibus publicis quotidie implora-*

a. Lit. Seren. Regis Borussiae.
b. Lit. Regis M. Britan.
c. Lit. Corp. Evang. Ratisb.

raturos, neque vero calumniandi maledicendive alteri parti licentiam inter ipsos unquam vel usitatam vel permissam fuisse, sed Augustanam Confessionem sequentes pro fratribus se agnovisse, eodemque ab ipsis loco haberi sincere optasse: Sperare interim, Libros suos Symbolicos & ex iis etiam Formulam Consensus, *Anno 1675. post multas, easque probe pensitatas consultationes ob causas gravissimas, eo solo fine, ut pax quiesque in Ipsorum Ecclesia & Republica, nec non unanimis Consensus in Doctrina saniori Evangelica Verbo Dei innixa, & à piis Majoribus tradita conservetur, receptam & introductam, minime vero in Fratres Augustanae Confessionis cusam, proporro tanquam Constitutioni Ecclesiae ac Politiae suae perneccessariam & salutarem, citra ullam innovationem vel vim conscientiis imminentem substituram esse, neque laudatissimis consiliis Unionis Ecclesiasticae in Germania agitatis directe vel indirecte impedimentum injecturam ullum.*

§. 24. Ex his satis utique claret; & Universam Ecclesiam Helveticam, quæ ante 50. annos hanc Formulam Consensus solicito studio petiit, & Eos Laudatissimos Magistratus & Veneranda Ministeria, quæ hodienum Ei patrocinantur, non alio quam optimo zelo actos, eoque demum fine hoc fecisse, ut prisca Doctrina intemerata conservetur, omnisque dissoluta confusio in Ecclesia & Politia vitetur; Optare proin merito & jure aliquo petere fas est, ut nemo hoc negotium aliis intueatur oculis aliove verset animo; neque præprimis Unio fraterna Judae & Ephraimi desideratissima, confictarum exin criminationum praetextu, impedimentum patiatur, (siquidem ea ad mentem Conventus Evangelici Ratisbonensis salvi utrinque Confessionibus & libris Symbolicis fieri

fieri debeat,) quam Deus Pacis ipsissimis his diebus nostris largiatur, quo cuncti, qui Jesum in spiritu & virtute Dominum nominamus, vinculo unitatis constricti uno humero Magnum nostrum Jehovam colamus.

VII.

Les tresmerveilleuses victoires des femmes du nouveau monde, & comment elles doibuent à tout le monde par raison commander, & mesmes à ceulx, qui auront la monarchie du monde vieil. A madame *MARGUERITE* (a) de France. A la fin est adjoutée *la doctrine du siecle d'oré, ou de l'evangelique regne de Jesus Roy des Roys* par *GUILLAUME POSTEL*; A Paris; Ches Jehan Ruelle, a la queue de Regnard Rue sainct Jaques 1553. 12.

EN tibi inscriptionem libelli multorum circumlati sermonibus, at ejus raritatis, ut visus sit a longe pauciſſimis. Ipsi illi, (b) qui Postelli vitam accurata diligentia persecuti sunt, se illum oculis suis usurpasse profiteri non fuerunt ausi. (c) Henricus Albertus de SALLENGRE, quem non ita pridem immaturo fato bonis literis erep-

(a) Erat illa Francisci I. Regis filia, Henrici II. soror; deinde a. 1539. nupta Amanueli Philiberto, Sabaudiae Duci, denata 1579.

(b) Vide hujus tomi fasc. II. p. 193. sqq.

(c) Petrus Jurieu dans l'hist. des Calvin. L. I. c. 1. non pauca ex eo affert; sed nequidem titulum videtur inspexisse, quem hunc habet, *la victoire des femmes.*

creptum esse deinceps notabitur, primo tomo commentariorum *literariorum*, quos ante hos octo annos Hagae comitum divulgavit, cum multa memoranda de Postello adtulisset, hujus quoque scripti meminit. Ita tamen ut illud sibi non visum, neque praeter titulum quidquam de eo sibi compertum esse fateatur. Cum autem deinceps tam felici ei esse liceret, (qua phrasi utitur) ut unicum exemplum inveniret, excerpta quaedam illius T. II. p. 1. art. 6. (*dans les memoires de litterature*) biennio interjecto exhibuit. Quod si autem id in aliqua felicitatis parte ponendum est, ea mihi quoque his diebus contigit, qui incidi in exemplar, quod cum excuterem, deprehendi eodem quidem in loco, eodemque anno videlicet. 1553. (d) esse impressum, diversae tamen esse editionis. Differunt enim Sallengrii & ea, quam nunc manibus teneo, editiones in eo, quod illa *Johannis Guellardi ad insigne phœnicis prope collegium Remense*, haec autem *Johannis Ruellii* formis aeneis sit exscripta. Illius est formae, quam vocant 24. Mea autem illius quidem magnitudinis, qua libri illi solent esse, qui nominantur in 12. ita tamen ut folia octies tantum sint complicata. Illa continet folia 81. haec tantum habet 52. In eo autem alteri nostra praestat, quod adjunctum habeat libellum foliorum XVI. cujus titulum *doctrinae saeculi aurei* modo legisti. Unde putem me tuto posse colligere bis eundem librum eadem in urbe anno eodem fuisse excusum, quod adeo mirum non est, si verum est, quod auctor habet conaminum literariorum (*essais de literature*) hunc libellum, magna cum aviditate Lutetiae Parisiorum, ubi

(d) Error itaque est, quando ex Simonii literis selectis in diss. Ittigiana de Postello p. 21. legitur, prodiisse a. 1555.

ubi multis gaudebat assectis atque admiratoribus, fuisse exceptum. In eo tamen errat, quod hoc scriptum, veluti Apologiam quandam & commentarium libri antea editi sub titulo *Virginis Venetae* esse statuat. Hic enim biennio demum interjecto, (e) posteaquam noster hic libellus jam in publicum protrusus erat, Venetiis lucem adspexit. Id clarissime patet ex praefatione, quam Matthaeus Flacius Illyricus praemisit epistolae (f) Postelli ad Schwenckfeldium, quae legitur in Obs. Hall. T. I. p. 358. sqq. Cum enim Flacius illam consignaverit ad d. X. Kal. Sept. a. 1556. & scribat *superiori anno* libellum illum editum, facili negotio unusquisque animadvertit, hunc prodiisse anno 1555. ideoque librum, qui jam mense

(e) Si incerto auctori, qui a. 1557. *exhortationem ad principes Christianos*, in qua graves querelas de Postello instituit, vulgavit, credendum est, post nostrum hunc libellum editum in Austriam (ubi *Regii in Academia Viennensi linguarum peregrinarum & Mathematum Professoris* titulum obtinuisse supra p. 193. visum est) fugit, & cum ibi diu consistere non potuerit, Venetorum ditionem petiit, & Paduae tandem illum librum de Virgine Veneta composuit, ita ut hujus editionem nostri hujus libelli editio non parum antecesserit. Idem commemorat, quod cum illustres feminas multum pollere nosset, peculiari scripto de *admirabilibus feminarum victoriis*, quo Dominium in viros illis pollicitus est, se in earum gratiam insinuaverit, quod finem mundi praedixerit, & biennii terminum illo tempore fixerit, &c. Quae hic idem est libellus, de quo nunc agitur. Vide app. diss. Ittigianae de Postello. p. 57. 58.

(f) Exstat haec quoque epistola in Postelli *clave absconditorum* edita Amstel. 1646. in 12. pag. 100. sed sine praefatione Flacii.

sẽ Januario a. 1553. vulgatus fuit, illius Apologiam & Commentarium esse non posse. Sed de illo libro forsan inposterum plura annotare licebit. Postellus ipse in catalogo librorum suorum, quem Josiae Simlero transmisit, ab eo Bibliothecae Gesnerianae immixto p. 310. hoc exhibet libri hujus argumentum. *Liber Gallice scriptus de fœmineae naturae excellentia, in quo finaliter docetur, inter coeteras ingenio & pietate singulari fœnas unam necessario dari Christo instar cordis cum cerebro conjunctissimam, quae sic super omnes fœminas mundi post virginem matrem excellat salva divinitate, sicut Christus omnibus hominibus antecellit.* Notum est, quam diversae sint doctorum virorum de κυρίαις Postelli δόξαις sententiae, cum non defuerint, neque adhuc desint, qui excusare, & quendam iis quasi colorem inducere sustinuerunt, aliis ex adversa parte eas, tanquam impias, profanas, absurdas, pudendas traducentibus, licet pauciſſimi sint, qui ipsa viri scripta viderint, atque ex iis opiniones ejus cognoverint. Ut igitur unicuique de hac re exactius liceat ferre judicium, transscribam ex eo libro capita IX. & X. integra quibus ipsemet suam sententiam liquidius, ac magis perspicue, quam mos ejus alias fert, certis comprehensam thesibus, exposuit.

Digression à Monseigneur l'Evesque d' Angiers.

Chap. IX.

POur autant qu'il y ha un an revolu, que dedans „ vôtre maison, Monseigneur, je fuz con„ trainct patentement nommer le nom de ma „ mere Jehanne, quand je voulus inviter quel„ques uns à me vouloir accompagner la nuict suivant celle de mon immutation, il m'ha sem-

blé

» blé apres y avoir penſé un an tout du long, de
» donner ſoubz vôtre nom la raiſon de mon dire
» à tout le monde. Donc tant pour l'amour que
» m'avez porté, comme pour la verité je vous
» prie bien fort, & apres vous tout le monde,
» afin que tresattentivement conſiderez l'hiſtoire
» & raiſons de Jehanne la Pucelle, laquelle alors
» je nommé & feiz eſcripre pour ma mere, de ce
» que je veulx rendre la raiſon. Mais à celle fin
» que vous & tout le monde puiſſiez facilement
» entendre tout le diſcours qui appartient aux
» merveilleux faictz de madite Mere Jehanne la
» Pucelle des Pucelles, ainſi qu'il eſt à toutz vi-
» vantz neceſſaire pour avec moy la cognoître &
» confeſſer pour mere, je metttray par articles &
» briefz ſommaires les Raiſons & authoritez par
» leſquelles il fault que tout le monde avec moy
» la recognoiſſe être la ſeconde partie de ſon im-
» mortalité. D'une choſe vous prieray en eſpe-
» cial que pour choſe qui vous ſemble eſtrange,
» ne vous vueillez aucunement étonner ou ſcan-
» dalizer, ſi vous n'avez premierement le tout
» au long bien & diligentement leu & entendu
» tout le diſcours. Par ce que vôtre ſecretaire
» tranſcrivit & doubla l'eſcript lequel vous ſem-
» bloit, comme à d'autres, que je ne feuſſe en
» ſens raſſiz, quand je l'eſcrivi parlant d'icelle,
» je vous ay dedié cecy, pour à vous & à eulx
» en rendre raiſon.

» §. 1. Il eſt pour tout certain que Dieu eſt,
» & qu'il ha cure des choſes de ce monde,
» comme celuy qui *peut & ſçait* toût ce qui luy
» *plaiſt*.

» §. 2. Qui'il aye ordonné toutes choſes pour
» l'homme, pour finalement par l'homme être
» referées à ſa gloire, volunté, & honneur, cé-
» là eſt clair.

„ §. 3. Cela eſt donc tout certain qu'il ha „ l'homme plus cher & en plus grande eſtime „ que toutes les autres creatures du monde, de- „ puis que pour l'homme toutes choſes ſont „ faictes

„ §. 4. Ayant ordonné le monde pour un fin, „ but, ou intention de plus grande excellence, „ que ledict monde, il fault que ledict monde „ ſoit conduict audict but combien qu'il tarde. „ Car il eſt impoſſible que l'omnipotent demeure „ fraudé de ſa volunté ou ordonnance.

„ §. 5. Comme ainſi ſoit, qu'il eſt impoſſible „ de finalement defrauder Dieu de ſa volunté „ premiere ou ordinative (car la permiſſive n'eſt „ pas proprement volunté) il fault que ce qu'il „ ha eternellement ordonné de touts les hom- „ mes ſoit faict.

„ §. 6. Qu'il eût eternellement ordonné que „ toutz les hommes tant de Pere comme de Me- „ re, & tant de Mere comme de Pere naquiſ- „ ſent immortelz pour à jamais luy rendre gloi- „ re, cela eſt trescertain. Car à Roy eternel „ eſt juſte d'avoir eternelz miniſtres de ſa lou- „ enge.

„ §. 7. Que toutz les hommes du monde ſoy- „ ent dedans le ventre de leur mere corrompus „ & rendus morrelz, cela eſt clair, parquoy ap- „ pert clairement qu'en cela Dieu ſoit defraudé „ de ſon intention.

„ §. 8. Et que toutz les hommes du monde „ conviennent en cela, de naiſtre mortelz & re- „ belles à faire le bien qu'ils promettent (par la „ raiſon eſcripte en leurs cœurs) de faire, cela „ eſt clair, dont appert que l'homme eſt cheut en „ double mortalité l'une de la partie raiſonnable; „ & l'autre de la corporelle.

§. 9.

„ §. 9. Non ſeulement le vray theologien, „ mais auſſi le Philoſophe convient en cecy, qu'il „ y aye en l'Animal raiſonnable une partie Spiri- „ tuelle ou Mentale ou intellectuale qui eſt im- „ mortelle, & qui de dehors vient en nous, mais „ auſſi convient en cecy, que du Ciel vient à „ nous avec le corps de la ſemence paternelle & „ maternelle, un corps Celeſte ſemblable à cel- „ lui des étoilles, & par ainſi immortel, ſi par „ quelque vice de nature corrumpue n'étoit de- „ ſtruict à nôtre corporelle mort.

„ §. 10. Eſtant ainſi que le Theologien par la „ divine ordonnance, & le Philoſophe par hu- „ maine raiſon demonſtrent la même Verité tant „ du corps immortel & ſeparable, comme de la „ Mente ou Intellect ſeparable il fault neceſſai- „ rement que par la vertu de la Divine volunté, „ toutz les animaulx raiſonnables qui oncques „ furent, ſoyent en leur entier reſtituez, & ren- „ dus par une nouvelle nativité en l'entiere im- „ mortalité à eulx preordonnée.

„ §. 11. Donc il eſt de neceſſité qu'en toutz les „ hommes ou creatures ayant en ſoy raiſon, la- „ dicte raiſon & partie ſuperieure ſoit par la ſe- „ mence de nouvelle Paternité reſtituée, par un „ Adam ou premier homme nouveau, affinque „ toutz ſoyons remis en nôtre entier ſelon la di- „ vine ordonnance.

„ §. 12. Le Philoſophe conſtituant par de- „ monſtrative raiſon divers genres, degrez, eſpe- „ ces ou differences de formes ou parties formel- „ les, il fault par conſequent qu'il en aye con- „ ſtitué une premiere & ſouveraine, qui en bra- „ ce & maintienne toutes les autres, ainſi com- „ me le ſuperieur Ciel contient les inferieurs, & „ par ainſi ſoit unie en une même nature, Eſ-

„ ſe ce & union au premier moteur qui eſt le
„ Dieu infini.

„ §. 13. Telle forme generale eſt appellée l'In-
„ tellect agent, & par Alexandre Philoſophe eſt
„ nommée Dieu, & par Plotin l'intellect humain
„ Eternel ou qui ſans ceſſe toûjours entend. Les
„ Theologiens aucuns la nomment la Sapience
„ creée, les autres l'Unité creée, les autres la
„ lumiere creée, les Iſmaëlites aucuns le nom-
„ ment le Moule ou forme là ou eſt formée &
„ moulée toute creature. Les autres l'Eſprit ou
„ ame de Dieu en ce que toutz entendent l'eſ-
„ ſence mobile de Jeſus fils de la Vierge Marie.
„ Les autres le nomment le Mahad ou fonteine
„ & receptacle des ames. Les autres l'entende-
„ ment ou Intellect general, ce qui en ſomme
„ appartient au Roy des Roys & ſeul Pere de
„ l'Immoralité humaine.

„ §. 14. Il eſt donc de neceſſité qu'il ſoit un
„ Pere formel, Mental & General, qui à toutz
„ les preordonnez de Dieu pour être animaulx
„ raiſonnables rende par regeneration, ce qu'ils
„ ont perdu par prevarication, tant des premiers
„ parentz comme d'eulx mêmes.

„ §. 15. Etant concluſion trescertaine, que
„ Dieu & nature ne font rien ſans cauſe, il fault
„ que comme la generation corrumpue ha été
„ faicte non ſeulement du Pere, mais beaucoup
„ plus de la Mere, auſſi la regeneration ſoit faicte
„ non ſeulement du Pere, & de la partie ſuperi-
„ eure, mais beaucoup plus de la Mere & partie
„ inferieure qui eſt l'Eve nouvelle.

„ §. 16. Etant concluſion trescertaine & de-
pendente de la 13. que dedans la nature mate-
„ rielle de ce monde il y ha diverſes eſpeces, ſor-
„ tes, genres ou differences, il fault que ſur tou-

tes

tes en ſoit une generale & premiere qui reſpon-
de à la premiere formelle ou Maſculine de la
» participation de laquelle ſoit faicte la regenera-
» tion de la partie inferieure. Donc il fault qu'il y
» aye en ce monde une Mere avec ſa maternité
» generale en un Individu, comme il y ha un
» Pere general en Perſonne.

» §. 17. Comme ainſi ſoit qu'il faille que tout
» le monde ſoit racheté du Peché & de la Mort,
» qui eſt en nous contre la premiere intention de
» Dieu, il eſt neceſſaire que le Pere avec ſa Pa-
» ternité generale ſoit nommé de l'effect princi-
» pal qu'il faict en nous, qui eſt *Salut*. Et pour-
» tant que ſoubz un Dieu en un ſeul monde jadis
» ne fut qu'une ſeule langue ſaincte en parler He-
» braique inſtituée, il fault qu'en Hebreu ſoit
» nommé d'un nom qui ſignifie *Salut*, qui eſt
» JESUS.

» §. 18. Semblablement fault que la generale
» & Spirituelle Mere du monde porte le nom de
» ſon effect qui eſt aux rachetez de la Mort ren-
» dre la grace de Dieu, & par ce ſoit nommée
» Jehanne par excellence dudict nom, Grace de
» Dieu.

» §. 19. Et pour autant que la premiere Ge-
» neration fut du tout extraicte du Pere ſeulement,
» tellement, que la même ſubſtance de la Ma-
» ternité fut de la partie laterale de la Paternité
» extraicte, comme en la Sacrée Eſcripture ſe
» voit, il fault que toute la gloire de la regene-
» ration ſoit referée au Pere, combien qu'elle
» ne ſe peult accomplir ſans la Mere.

» §. 20. Comme donc le ſixieſme jour fut
creé le Maſſe & la Femelle en un individu
» perſonel, & le jour du Sabat fut la ſeconde
» ou laterale partie extraicte du côté d'Adam le

„ vieil, & en fut faicte une Femme & ayde ſembla-
„ ble & non diſſemblable à luy, auſſi fault il que
„ du côté d'Adam nouveau ſoit extraicte Eve
„ nouvelle dedans & avec l'ayde de laquelle il
„ engendre ſes enfantz qui ſeront veſtuz de deux
„ veſtementz.

„ §. 21. C'eſt pourquoy il y ha deux parties à
„ reparer en la nature humaine, & non pas une
„ ſeulement. Car la partie formelle, Maſculi-
„ ne, Paternelle, & premiere eſt ſuperieure &
„ celeſte, laquelle il fault être reſtituée & veſtue
„ de ſon veſtement de ſalut, & la partie Mate-
„ rielle, Feminine, Maternelle & ſeconde eſt
„ inferieure & Terreſtre, laquelle il ha auſſi par
„ le même Pere reſtitué dedans la Mere.

„ §. 22. Saint Paul à ceſte cauſe ha mis tres-
„ notable difference entre nos deux veſtementz,
„ diſant, Nous en gemiſſant deſirons à ceſte fin,
„ convoitantz d'être ſurveſtuz de nôtre veſte-
„ ment ou maiſon qui eſt du Ciel, ſi toutes fois
„ nous ſerons trouvez veſtus & non pas nudz.
„ Là nous voyons, qu'il fault être, & d'avanta-
„ ge être veſtus, & tiercement être ſuperveſtus
„ du veſtement celeſte. Car nôtre Pere eſt ce-
„ leſte & ſupraceleſte, & nôſtre Mere eſt celeſte
„ & terreſtre tout enſemble.

„ §. 23. Comme doncques nous debuions,
„ être au commencement étant comme les au-
„ tres animaulx engendrez de Pere & de Mere,
„ veſtus de deux veſtementz d'immortalité, l'un
„ du Pere, & l'autre de la Mere, ou l'un en
„ Anime & l'autre en l'Ame commençant du
„ Corps & du Sang, en ce que nous avons frau-
„ dé (par l'envie & operation de Satan) Dieu de
„ ſa volunté: Auſſi fault il que nous recevions
„ leſdictz deux veſtementz, deſquels il y ha 1500.

ans

„ ans que nous avons continuellement receu le
„ premier, & 1540. ans apres en la maternité a
„ été restitué le second, lequel 1552. ay vestu
„ à Paris.

„ §. 24. Mais comme ce n'est pas assez que le
„ pere & la mere soient, si ilz ne sont tellement
„ en un individu reduictz, que la totale semen-
„ ce & substance du masse soit environnée, cir-
„ comdée & embrassée de celle de la femme, af-
„ fin que *La Femme environnast l'Homme* des
„ hommes & tresparfaict pere, aussi n'est ce pas
„ assez que la *Femme* des femmes soit, ne que
„ *l'Homme* des hommes soit, si tout ainsi com-
„ me la *Femme* & *l'Homme* substantialement é-
„ toient en un individu ou personne masse & fe-
„ melle avant que du côté d'Adam feust extraicte,
„ ne sont aussi en un individu reduictz en spirituel
„ chyle & sang, en laquelle union fault, que
„ toutz les hommes perdus & abastardiz soyent
„ regenerez par la blanche & rouge semence spi-
„ rituelle.

„ §. 25. C'est pourquoy par la prophetie pour
„ la plus grande nouveaulté du monde se met
„ en l'escripture, que la *Femme* des femmes doibt
„ dedans soy environner, non plus un enfant,
„ qui doibue profiter & de grace & d'âge envers
„ Dieu & les hommes: mais un homme parfaict
„ entier & consummé.

„ §. 26. Donc la principale & singuliere qua-
„ lité de ma mere & Vierge Jehanne espouse de
„ mon pere JESUS est, qu'elle l'environne à
„ jamais, à celle fin que de lui à jamais en elle
„ circondé, caché, & uny soit la grace & esprit
„ de Dieu donné à toutz ceulx qui sont & ont
„ jusques icy été damnez avant qu'ils fussent naiz,
„ les restituant en leur entier.

„ §. 27. Et ainſi remplie & munie de la ſub-
„ ſtance de mondict Pere Jeſus comme le ſou-
„ verain degré de l'Intellect poſſible continuel-
„ lement environne l'Intellect agent, & la ſou-
„ veraine puiſſance de la matiere ou eſprit mate-
„ riel environne ſa ſouveraine forme, ou com-
„ me le corps l'Ame, & l'Ame l'Anime, &
„ l'Anime l'Eſprit, & l'Eſprit la Mente, & la
„ Mente Dieu, elle n'ha jamais en 40. ans ces-
„ ſé de faire penitence, ſans avoir voulu jamais
„ manger chair, combien que par 30. ans des-
„ dictz 40. n'ha faict aultre choſe que manier chair
„ & viandes pour miniſtrer aux pauvres malades,
„ leſquelz luy ont par divine inſpiration mis le
„ nom de Mere univerſelle la nommant Madre
„ Johanna, à l'envie des Paulins Hypocrites.

„ §. 28. Ainſi l'ayant Dieu eternellement pre-
„ deſtinée pour ſervir tant d'exemple de vie tres
„ parfaite, comme de reſtituer tout le monde en
„ la generation Spirituelle, Materielle, Celeſte,
„ & par Eve vieille perdue il m'ha conſtitué com-
„ me ſon filz aisné à faire cognoître par tout le
„ monde cette nouveaulté, qui eſt de toute l'e-
„ ſcripture la plus nouvelle, & par ce eſt faicte
„ ſur la terre des terres ladite nouveaulté de vie.

„ §. 29. Il fault que ainſi ſoyons toutz en vie
„ immortelle par une ſeule Mere & vierge reſti-
„ tuez, comme nôtre pere ha été d'une vierge
„ & mere engendré, mais cecy eſt infiniement
„ plus nouveau en nous qu'en luy, a cauſe que
„ à tout jamais elle cachera & environnera en
„ ſoy ſondict Eſpoux mon Pere celeſte pour de ſa
„ ſubſtance cachée nous engendrer & recréer, là
„ ou la vierge mere Marie ne retint dedans ſoy
„ que neuf mois mondict pere, qui eſt la chair &
„ os de madicte Mere.

§. 30.

§. 30. *Ainſi ha été par le divin conſeil ordonné, à celle fin que le ſexe inferieur & plus debile auquel Satan avoit tant étendu ſon pouvoir, que oultre l'avoir occis toute la ſemence humaine en icelle luy avoit perſuadé qu'elle ſeroit Dieu ou eſguale à Dieu, à celle fin dis je que ledict ſexe inferieur cachant dedans ſoy ſon époux confondiſt & liaſt tellement Satan, que luy & ſa ſemence euſſent la teſte briſée par la ſemence de la femme.*

§. 31. *Tout ainſi donc comme en la doctrine demonſtrative des Philoſophes nous ſçavons que combien que ce ſoit l'intellect agent qui faict toutes choſes en luy, devant qu'elle ſoient en elles mêmes, & qui parce faict meut & cauſe toutes choſes en les mouvant ou ordonnant en leur fin & but, ſi eſt il impoſſible qu'il face ou accompliſſe rien ſans ſon Intellect poſſible, ou Inferieur, ou Materiel, ou Feminin, auſſi eſt il impoſſible que le Roy des roys, Pere des peres, & Forme des formes puiſſe accomplir en la reſtitution de l'homme choſe du monde, quant à l'ame ou partie inferieure, ſi non d'autant qu'il coopere avec ſon Eſpouſe laquelle eſt le ſouverain degré de l'intellect poſſible ou paſſible, ainſi comme il eſt le ſouverain & premier degré de l'agent.*

§. 32. *C'eſt pourquoy la ſemence de la Femme & non de l'homme doibt briſer la tête à Satan. C'eſt pourquoy Debora & Jahel femmes, & non Barac, occiſent Siſara le Cananeen. Judith & non les ducz d'Iſraël, occiſt Holofernes le Babylonien, Eſter & non Mardocai eſt cauſe de faire pendre Haman l'Ammalekité. Ruth la Moabitike eſt cauſe ſuſciter la perdue ſemence du Meſſie. Bathſeba Chrêtienne eſt mere de Salamon l'Eternel Roy en promeſſe infaillible. En ſomme tout ce qu'il y ha en bonne part eſcript des Femmes dedens le vieil te-*

ſt ament, eſt la figure de la Saincte des ſainctes la Mere & vierge Pucelle & Eſpouſe generale qui eſt la Mere Jehanne & Eve nouvelle neceſſaire à l'Adam nouveau.

§. 33. *A ceſte cauſe y ha en la ſaincte Eſcripture en Hebreu lieux innumerables, qui au lieu du mot, parolle ou lettre Maſculine, ont la Feminine, & la Feminine pour la maſculine là ou ainſi qu'ont bien noté les 72. Senateurs auditeurs de Moyſe, eſt noté caché ce divin myſtere de l'homme & de la Femme generale uniz en un ſpirituel ſuppoſt ou individu, comme le corps avec l'Ame, l'Ame avec l'Anime, l'Anime avec l'Eſprit, l'Eſprit avec la Mente, la terre avec le Ciel, la Forme avec ſa Matiere.*

§. 34. *C'eſt donc ainſi comme deſſus ay eſcript, affin que en & ſoubz la plus debile partie de la nature humaine, & par laquelle Satan le treſcovard cegnard ha aſſailly & ſubverty ladicte nature humaine, Dieu toûjours par Jeſus Chriſt aye abſolute & accomplie victoire, laquelle ne ſeroit pas accomplie tandis que par la plus forte & maſculine partie ſeulement l'auroit deffaict. Car des le commencement il n'oſa en premier lieu aſſaillir Adam. Ainſi il fault qu'il ſoit par la vertu de Dieu vaincu; étant l'eſprit de Dieu caché ſoubz la plus abjecte creature du monde, comme ha voulu apparoiſtre ma mere au monde. Car il fault toûjours ſurmonter villain & méchant, par quelques armes ou ſorte d'aſſaillir qu'il eſliſe trouve ou face.*

§. 35. *Dond je ſuis du tout aſſeuré que ceſte doctrine ou eſprit ou ſpirituelle puiſſance qu'el le m'ha abillé à jamais, liera Satan & toutz les enfantz dudict Satan. Par ce eſt en l'Hebreu eſcript en une ſeule ſyllabe & mot* Luy & Elle *en un ſeul individu t'eſcachera la tête. Ce qui s'étend elle & ſa*

ſe-

ſemence, tout en un individu perſonel, & tout en une action. Et par ce l'eſprit & Mente deſtinez au premier enfant de la vieille Eve me ſont par ma mere reſtituez. Et par ce fault que je ſois nommé Jehan Cain portant le nom de madicte mere, & de premier nay ou aiſné de ce monde duquel la couronne eſt en moy reſtituée, en la vertu & eſprit d'Elie.

§. 36. *Ainſi failloit qu'eternellement feuſt ordonné, que moyennant la partie Feminine qui par la meſchanceté de Satan ha communément ou été ou apparu lu plus desraiſonnable du monde, la raiſon feût en tout le monde reſtituée. Ainſi comme la ſouveraine Authorité a été par le nouveau Adam au monde replantée, ſoubz le tiltre de* Pauvreté, Douleur, & Meſpris, *pour confondre* les Satainiques & Babyloniques princes, qui ſe voulantz *deifier & faire proprietaires de ce monde, veulent en* Richeſſe *avaricieuſe, en* Volupté *vitupereuſe, & en* Honneurs *indeuz au monde commander. Pour ceſte cauſe ma treſſaincte Mere* Jochanne *ha en telle* Pauvreté, Douleur, & Meſpris *comme ſon Eſpoux voulut paſſer ceſte vie, ſans ſoy donner à congnoiſtre à autre perſonne du monde qu'a moy, & ce par l'expres commandement de JESUS mon pere, qui luy avoit ainſi expreſſement ordonné. Dont icelle me revelant l'Eternel myſtere de la reſtitution, m'ha auſſi donné l'Eternelle raiſon par laquelle puis prouver ou confermer toute catholique verité, ou deſtruire toute faulſeté.*

Concluſion & Reſolution finale.

Chap. X.

TOut ainſi comme de la divine & increée Authorité de Dieu la ſaincte Eſcripture Prophetique, & par

& par les prophetes ou Sexe Masculin seulement emanée, proferée, receue ou escripte, debuoit proceder au monde, de la gent Judaique le Roy des Iuifs, Masse des masses & Seigneur des seigneurs pour reparer la Masculine & superieure partie de la nature humaine, ce que nous voyons ètre en Jesus l'Adam nouveau accomply, aussi fault qu'entre le Gentilz soit faict par Eve nouvelle, qui est la consummation du sexe Feminin pour reparer l'inferieure & la temporelle ensemble. C'est pourquoy les Gentilz, dont la consummation & souveraine puissance ha été à Romme, gouvernoient leur Republique par la Sibylline doctrine Femine & raisonnable, comme d'icelle se voit le sommaire tant en Virgile, Iustin, Tatian, Eusebe, Augustin, Theodore & d'autres autheurs, comme dedens lesditz vers Sibyllins Grecz imprimez. Il fault donc, que comme le Roy des Iuifs, enseignant seulement trois ans & demy sans rien escripte, ha par l'authorité baillée à ses disciples & sur touts à saint Pierre, erigé l'Eternelle authorité du Papat gardé a Rome jusques à ce qu'il soit replanté en la proprieté Syriaque dudit Roy, ainsi par la raison preschée seulement un an par la nouvelle Eve mere & Royne du monde, en consummation de la Sibylline doctrine de peuple Gentil, soit erigée l'eternelle raison ou droict de la Monarchie dedens le plus certain possessoire & Manoir desdictz Gentilz non plus Gentils, mais treschrestiens. Le plus certain manoir & proprieté est la ou le peuple qui depuis le Deluge monstre continuité certaine & successive de son nom Pays & possessoire comme les Iuifs d'Abraham & de Melchisedec. Or est il pour tout certain que par histoires en autheurs nullement en cecy suspects ou reprochables escriptes se treuve que le premier nom de peuple du monde est le Goulois, comme en la resolution est escript. Dont il est de necessité, en despit de tout

ceulx

ceulx qui à telle verité resistent, que par vertu de la dite doctrine raisonnable, inferieure, & femininè soit dedens ledict pays & peuple ou victorieux ou vaincu erigé le premier fondement de la temporelle Monarchie. Et comme la court & authorité souveraine de Iustice, combien que toutz les enseignementz, titres, instrumentz & Panchartes soient perdus, ne laisse à adjuger par seules histoires le droit principalement aux maisons des Princes & anciennes, aussi fault il necessairement qu'il soit faict pour la Gallique maison. Et prince ou seigneur qui ne se voudroit ayder du plus vieil droict, le pouant principalement ainsi prouver & le se faire par tout adjuger, par seule negligence, seroit du tout indigne du nouveau. Et quiconque aupres d'un Roy ne veut permettre que ledict Roy le congnoisse, ou le congnoissant qu'il use du souverain, c'est à dire du plus ancien droict de son peuple commet trahison. Car il habandonne par droict son Royaume à tresjustement d'autruy être conquis, combien qu'avec l'espée à toute sorte de force & d'armes le vueille deffendre & accroître. Car le dixiesme & treziesme article de l'eternelle resolution ainsi comme l'Epigramme du commencement des raisons de la Monarchie est tresuray, comme aussi est le reste, mais là gist la raison principale. Il faut en somme que ne moins comme toutz princes se disent telz par la grace de Dieu, aussi il y en aye un qui par vertu de la raisonnable doctrine de la mere du monde, & chef des Sibyles soit fondé & tresclairement aussi bien comme la Papaulté de Iesus Christ, soit du sens literal de la sainte Escripture deduict & demontré, ce que qui veult nyer ou mettre en doubte, est ou l'Antechrist ou son ministre. Car il n'y auroit au monde nulle providence, si le legitime Prince ne monstroit par droict divin son droict estre

juste,

juſte ; & celuy du tyrant mauvais. C'eſt le but de la Feminine doctrine, & la ou tend leur vray Empire.

Περι ἓων ὀνυχων τον λεοντα! Puto enim ex his abunde conſtare, cujus furfuris reliqua eſſe oporteat. Hæc enim byſſina fere dixeris eſſe, & mollia, præut reliqua ſunt, ejus, quæ rabies dedit deinceps. Ego ſane ambigere habeo, num cum illa ſcripſit, magis in profanorum & ἐμπαικτων, quam amentium numero fuerit habendus. Parum tamen abeſt, quin credam anonymo auctori, quem ſupra allegavi, ſcribenti, Poſtellum non „ melancholicum, aut dæmoniacum, aut natura „ ſtupidum & ſimplicem, ſed deliberato conſilio „ MALITIOSE FATUUM fuiſſe, & cum ra„ tione inſaniviſſe, ideoque inter incautos ſanæ „ mentis, inter ſapientes periculi vitandi cauſa „ ſtultum videri voluiſſe ; & jejuniis & precibus „ hypocriticis hominis ſancti ſpeciem præ ſe tuliſſe. Atque hujus perſuaſionis cauſæ ſunt non contemnendæ, quas heic adjicere nihil adtinet. Sed enim vero, quando alia ejus lego, videntur illa pietatem ſpirare non proletariam, animumque Theologicis juxta, & Philoſophorum veterum præceptis probe imbutum, variarumque etiam reconditarum linguarum ſcientia inſtructum. Narrant præterea fide digni auctores, eum tanto cum applauſu & admiratione omnium publice docuiſſe, ut maximæ amplitudinis auditoria non caperent audientes, ſingulaque ejus verba, totidem habita fuerint oracula. Age unum vel alterum ſingularium ejus opinionum adhuc ex adducto libello proponamus. Quæ tales profecto ſunt, ut mirum ſit quomodo tanta βδελυγματα effutire palam Pariſiis potuerit Poſtellus, illa tempeſtate, qua igni & ferro in purioris doctrinæ aſſeclas ſæviebatur.

(g) Spon-

(g) Sponſam agni diſerte dicit p. 27. non debere „ myſticam & eccleſiaſticam ſolum eſſe, ſed perſonam ſolidam femininam, illam debere conjugi multos concipere & afferre filios, nullam fore „ potentiam ſub cœlo, quam non illa vincat, „ ſubjuget opera filiorum ſuorum primogenitorum, qui primo fuerint Cain & Abel, & deinde „ Petrus & Joannes & Elias & Enochus.„ Per Spiritum novæ Evæ, (quæ in ſe circumdet, abſcondatque maritum ſuum novum Adamum) partem inferiorem parvi mundi eſſe reſtitutam, ſicut ſuperiorem, neque quidquam reſtare amplius, quam ut per rationem & Autoritatem duorum filiorum Evæ reſtituant & in ſuperiori & inferiori parte magni mundi regnum Dei, & patris illorum Jeſu, Dei & hominis &c. De ſanctis Abele, Setho, Enocho, Iſaaco, Jacobo &c. ita ſcribit p. 33. „ Vray eſt, qu'ils ont eulx & leurs membres paſſé „ par innumerables indivis ou perſonnes la ou ilz „ ont peu a peu transformant acquis pour le „ corps glorieux trois elementz immortels, attendant le quart, comme eſcript Job. 33. Que „ Dieu fait cela Seloſſ. Peamajim, c'eſt a dire, „ par trois fois deux fois avec touts les hommes, „ qu'il revoque & ſuscite leur ame des enfers „ & de corruption pour les ramener a lumiere. &c. Audiamus, quæ ſcribit, ſub finem capitis XIII.

Au

(g) Inſignis quoque impudentia eſt Gilb. Genebrardi, Theologi Pariſienſis, qui in præf. quam Jordani reſponſioni ad Danæum impreſſæ Pariſiis a. 1581. 8. præmiſit p. 38. *errores Poſtelli* ſcribit, *non tam fuiſſe deteſtabiles & peſtiferos, quam Proteſtantium, neque tantum damnum animis & corporibus attuliſſe.* Illum quidem gnaviter oportet eſſe impudentem, cui ſemel periit pudor!

Au surplus j'ay au precedent chapitre montré, comment la même intelligence, esprit, ange ou vertu qui presidoit en S. Iehan, lequel comme premier annunciateur du seigneur, s'il n'eût été occis, eût été comme c'étoit la raison esleu Pape, depuis sa mort passa sur Iudas, (par ce qu'il étoit esleu a l'economat ou charge des affaires de la Royale maison) jusques a ce que par symoniaque ou Giesique ambition perdit celle couronne, & passa sur Saint Pierre, lequel a cause de la mesme confession qu'avoit fait saint Iehan, fût esleu Pape duquel l'intelligence ha duré à Romme (combien qu'il y ha six cens ans que a tresgrand regret ladite sechinah ou esprit feminin ne trouve sur qui aller, a cause des qualitez de Simon Magus & de Neron, lesquelles qualitez aux meschantz Papes ont quasi depuis Sylvestre dominé, mais principalement depuis l'election ou defection d'Allemaigne) par 1546. ans, tant que laissant ledit esprit le pape Paule, passant par la mere du monde, en qui elle s'étoit avec Jesus Christ son chef retirée, est venue en Elie Pandochien son fils aîné & restitué, qui a ceste cause ha le clef de ceste prophetie, par laquelle avec son frere Enoch clot & nul ne peut ouvrir, ouvre & nul ne peult serrer. Car le pere Iesus conduit IEHAN CAIN, & la mere JOCHANNA conduit IEHAN ABEL.

Sequenti capite μετεμψυχωσιν & revolutionem animorum, mentium, spirituum crassissimo modo inculcat. Aristotelem (h) vocat *un souverain ennemi de Dieu en ses escriptz*. Cum ipse absurditatem thesium suarum notat, addit. *Pourtant chacun*

(h) Certe Aristoteli non multum favit. Edidit a. 1552. *Iustini Martyris aversionem Aristotelicorum dogmatum*, cui præfationem præmisit, qua Aristotelis philo-

aun y penſe ; Car ma Mere (Jeanne) *l'a dit ;* Notemus adhuc verba, quae reperiuntur pag. 40.

„ Il eſt vray que la reſolution ferme & con-
„ ſtante de la reſolution de la Mente ſeulement
„ ou de l'Eſprit, ou de l'Anime ou de l'Ame ou
„ de tout enſemble m'ha eſté donnée par une ſeu-
„ le veue de mon frere Jehan Abel, qui encores
„ ne me congnoiſt pas bien. Mais toutesfoys ce
„ qu'il en ſçait, c'eſt de la revelation de l'Eſprit
„ de noſtre mere (laquelle par ce que le tronc
„ mort là ou ha repoſe Jehan ne ſ'eſt voulu humi-
„ lier à congnoiſtre & apprendre de ſon Eſprit,
„ eſt pour eſtre reprouvé & Antechriſt) de laquel-
„ le la revolution eſt d'Eue en Naomah femme
„ de Noeh appellé Veſta & Reah, & de là en Sa-
„ rah, Ribcah & Rachel, en Iocabed & en Marie
„ ſeur de Moyſe, & de la ſur la Vierge Marie,
„ qui affin que tel Eſprit inferieur & Royal & Ma-
„ teriel, & mouvant localement, feuſt apres ſa
„ mort & Coronnement donné audict ſainct Jana-
„ bel mon frere fut recommandé. C'eſt pourquoy
„ en la croix mon Pere recommanda à madicte
„ Mere grand Vierge Marie ledict Sainct Jehan
„ Abel luy diſant, Femm. voyla ton filz, com-
„ me voulant dire, O Angelique intelligence &
„ ſpirituelle vertu preſidente en ma Mere, toy qui
„ es ſouverain Eſprit Materiel ou inferieur, je
„ t'ordonne d'aller gouverner Jehan. Et vous Je-
„ han vous ſerez filz de ladicte Femme ma mere
„ qui vous environnera, affin que dedans ledict

Yy Eſprit

ſoſophiam, tanquam cloacam errorum condemnavit. Vide *Teiſſier* éloges T. III. p. 208. In catalogo Simleriano quoque adducitur hic ejus liber, *Demonſtratio, quâ praecipua ejus doctrinae, quae nomine Ariſto-*

„ Eſprit inferieur & temporel qui eſt de David „ Roy tresaymé, vous comme un autre moy-„ mesme eyez mon Regne Temporel comme „ ledict David, au nom duquel veſtu du dict „ Eſprit, vous aurez en mondict Royaume la „ feneſtre ou puiſſance ſeconde, c'eſt a dire du „ monde inferieur. C'eſt pourquoy je vous re-„ commande l'un à l'autre, affin que l'heritage „ de par la mere vraye Bathſeba delivrée du maul-„ uais mary ſoit donné au filz Salomon ſpirituel „ lequel ſa mere ainſi ha Coronné.

Sed dudum piget, taedet, pudetque tantarum ineptiarum? Quorum non deliramentorum capax eſt hominis animus, ubi ſemel in devia abreptus, qua data porta, ruit? Ecquis non videt, quam recte C. A. HEUMANNUS in notationibus ſuis, quibus nuper elogia Sammarthani illuſtravit p. 145. de hoc libro, cujus excerpta Sallengriana legerat, judicaverit, quando eum *abſurdiſſimum in modum delirantis ingenii foetum* appellat? Neque facile nunc puto amplius quemquam fore, qui portentoſi illius hominis patrocinium in ſe ſuſcipere ſit auſurus. Claudam haec, ſi verba ejus, ex quibus, quo animo fuerit erga magiſtratus civiles dis-

ſtotelis circumfertur, placita ſint contra ſenſum & rationem tam in mente, quam in humanis & divinis literis expreſſam ſola autoritate maxima mundi ingenia obcoecante introducta, ſummique mali, id eſt, perturbatae hactenus in univerſa pacis cauſa. Ceterum de Poſtelli de Ariſtotele judicio confer Launojum de *varia Ariſt. fortuna* pag. 155. editionis rariſſimae Pariſienſis anni 1662, ſecundum quam ex meo ejus exemplo, ei a me, cum aliud nancisci non poſſet, Stadam transmiſſo, (id quod ab eo fieri non oportuerat,) ſuam ante aliquot annos exprimi fecit Wittenbergae Joh. Herm.

discere potes, quibusque ille libello coronidem imposuit, adjecero. „ Il faut tant pour abolir „ toutes les faulses loix & puissances humaines, „ & pour garder les vrayes, comme pour destruire ou deposer & punir touts tyrantz, Princes ou „ Roys, qui ont la seule volunte pour raison, & „ principalement, qui ne veulent ou qui ne scauroient, combien, qu'ils le voulsissent monstrer, „ que par raison divine ils dominent, ou commandent en souveraineté, & fault ceci faire pour „ leur en substituer de bons, & qui ayent premierement appris à obeir à Dieu, en commandant „ a ceulx memes par la victoire de soi mesmes „ que de commander aux hommes. Car c'est „ contre tout droict du monde, qu'un homme „ ou nai ou nourry sanct crainte ou obedience „ de Dieu, gouverne la coronne, qui est le „ Fief & vicariat de Dieu. Ainsi ferai je en „ JESUS CHRIST moy & les miens, qui sont „ siens & non miens contre les faus princes & „ Tyrantz. T. d. H.

IX.

Biga Epistolarum (a)

FRID. MYCONII

ad

Justum Jonam.

A.

GRatiam a Deo Patre nostro & Domino Jesu Christo. Non moriar sed vivam, & narrabo

(a) Harum copiam mihi fecit G. C. KUSTERUS, vir eruditione praestans, Lycei Tangermundensis Rector meritissimus.

narrabo opera Domini, inter reliqua eorum hoc: quod te Apoſtolum ſuum, mi Doctiſſime & Suaviſſime D. Jona, in ipſa media caſtra atrociſſimorum hoſtium ſuorum miſit, ut expellas fortem illum armatum ſpoliis ſuis & Chriſto reducas ſuos captivos. Certe nunc video, quid ſit, quod Abraham Lothum captum redemit. David cælis Amalekitis uxores & familiam captas reducit, Et quod fortes ſint viris omnibus in terra heroes Davidis, qui invitis Philiſtæis Bethlehem è ciſterna aquam vivam adferant Davidi, perge Domine Jeſu Chriſte, triumphare ſuperbum hoſtem antiquum. Perge & tu, Mi Jona, bellare bella Domini. Ego ut de rebus meis tibi ſcribam, nondum vici morbi mei reliquias. Adhuc raucus ſum & tuſſio. Verum omnia vobiscum officia militiæ ſubeo Deum pro vobis certantibus orationibus & ſuſpiriis ac gemitibus inenarrabilibus, ut perrumpat & anathema faciat, omnes portas inferorum convertat. Mir thut es weher denn keine Krankheit, daſs ich, da der Streit am herrlichſten iſt, wider den verzweiffelten Abſolon, mit David mus daheim bleiben, und nicht helffen die Spies durch ſein Hertz rennen. Si hoc non licet modo, licebit tamen olim, cum aliis comportare lapides & obruere monſtrum hoc deterrimum contra patrem ſeditioſum, immo quod auſum fuit cœlo bellum inferre. Oro te, ut more tuo mihi longa epiſtola reſcribas de omni ſtatu pugnæ tuæ & quæ ſit ſpes tibi de hujus urbis ſtatu. Ego optime ſpero, immo certus ſum quod pœnas dabit Satan interempti M. Acotigii. Vale datum Gothæ 1541. 3. Feria poſt Cantate.

Frid. Myconius.

Gra-

B.

Gratiam & pacem a Deo patre noſtro & Domino Jeſu Chriſto.

NIhil mihi, mi Ornatiſſime D. Doctor Jona, moleſtius eſt, quam dum peſſimos quosque proſperari, elevari, regnare, contra optimos negligi, dejici, ſqualere & conculcari video. Sed niſi ita diſponente Domino hi aſcenderent, iſti dejicerentur, non haberet dominus, quos deponeret de ſede, neque quos erigeret de ſtercore, & collocaret cum principibus populi ſui. Hic *Chriſtophorus* ab *Heiden* vir pius, bonus literatorum amicus: jam aliquot annis quærit miniſterium aliquod politicum ſuo ſtemmate dignum. Commendatus eſt non ſemel Optimo Principi & aulæ. Unde hactenus magna plauſtra pollicitationum accepit, & juſſum eſt, ut iterum admoneat oblivioſos. Noſti memoriam juſtorum apud ſolum Dominum in æternum manere. Aulæ memoria eſt valde labilis. Oro te, ut tu quoque tuis literis apud aulæ proceres pro illo intercedas, forte tibi ſervata eſt hæc gloria, quod per te ſit adjutus. Meus morbus Phtiſis (b) pene perfecit officium ſuum; vocem omnem abſtulit, pulmonem corrupit & quicquid in his oſſibus hæſit, carnium abſumpſit, & antevertit omnes vermes, quibus ſola oſſa objicientur. Verum ego viciſſim illum vinco, triumpho, nolente morte, reluctantibus por-

(b) Hunc morbum jam a. 1541. contraxerat vir pietatis & doctrinae egregiae, multorumq; in eccleſiam puriorem meritorum, qui cum Oswaldo Myconio, Theologo Baſileenſi non commiſcendus eſt. Sed, quod ei Lutherus erat ominatus, ex eo convaluit, & vixit ad d. 7. Apr. a. 1546. poſtquam ſeptem ante hebdomadas diſceſſiſſet Lutherus. Vide Vitas Adami p. 181. T. d. H.

tis inferorum in Christo, quoad interiorem hominem renovor de die in diem, pingueſco & abundans ſenſu forti amoris Chriſti in me & de hoc gaudeo, quod ille parvulus Fridericus, quem olim in Bibliotheca Vinarienſi primum vidiſti non ſine gaudio, antevertet in Vos in regno cœlorum. Sed cito ſubſequimini me, irrumpo gaudens in has tenebras & nebulas mortis, ex quibus nubibus mihi dominus lumine ſplendet, Ihr wiſſet das Wörtlein Mecum iſt ein gut Wörtlein bey Chriſto. *Hodie inquit, MECUM eris in Paradiſo.* Item: *Etiamſi ambulavero in medio umbræ mortis non timebo mala, quando tu MECUM es, qui es vita reſurrectionis & regni theſaurus.* Reſurgunt jam quæ fuerunt tota hyeme mortuæ herbæ, plantæ, virgulta, & nunc eſt formoſiſſimus annus, & a conſortio optimorum amicorum, quos non deſero, ſed paululum præcedo, pergens ad conſortium eorum patrum & amicorum quos libentius videbo, quam omnes Scipiones, Alexandros, Catones, Carolos & Epulones divites & potentes a ſeculo. Vides, Mi Jona, quoties ad te amicum omnium ſuaviſſimum ſcribo, me eſſe & manere *mecum*, & olim audies ex me, magnificate Dominum *mecum* & exaltemus nomen ejus in id ipſum.

Vale, & ſi potes per occupationes, reſcribe. Toto enim ſesquianno, quo vox mea obmuteſcere cœpit, tuæ etiam ad me raucæfactæ ſunt manus, dum nihil ſcribunt. Dominus JESUS ſervet te eccleſiæ ſuæ diu & ſemper. Datum Gothæ 1542. II. feria poſt palmarum.

Tuus

Fridericus MECUM.

X.

Nova historico-Theologico-Literaria.

HArburgi ecclesiarum harum Generalis Superintendens Henr. Ludolphus BENTHEMIUS, vir pietate, doctrina, & pacis studio commendatissimus morte inopina, ad d. 9. Jul. a. 1723. exstinctus est. Is est, cui *statum ecclesiarum & scholarum in Anglia, & Belgio, Epistolaa pastorales*, dissert. de *templis*, *de festis* & reliqu- debemus.

FRANCOFURTO ad Oderam ita ad me ante aliquod tempus scripsit amicus; Proxime superiori & hoc anno variae in hac academia mutationes contigerunt. Vir Cl. *Paullus Ernestus JABLONSKI*, qui hactenus cathedram philologicam magna cum laude ornavit, Theologiae professor est constitutus, quod munus oratione publica de *stilo Theologi* d. XVIII. Sept. adiit. Huic in professione philologica *Jo. David GRILLO* est suffectus, qui oratione de *fatis linguae Ebraeae & Graecae* d. XX. Jan. h. a. dicta munus suum est auspicatus. Cl. *Jablonski*, à quo tempore linguas docuit, dissertationem luci exposuit publicæ de *redemtore stante super pulverem* ad Job. XIX. 25. in qua πρωτα Jobaeam de resurrectione corporis nostri olim exspectanda explicat, eandemque maxime ex trofanis scriptoribus Græcis inlustrat. Circa idem fere tempus vir pl. rev. Dom. *Henrici*, potentissimo regi nostro quondam a concionibus sacris in cœtu Potsdamiensi in hanc urbem advenit, litteris regiis instructus, ut sacram Theologiam in hac alma Viadrina doceret. Ut autem Theologiæ studiosi Augustanae confessioni addicti haberent, quem in coelestis sapientiae studio du-

cem sequerentur, mandato regio vir pl. rev. *Christianus Deutsch*, aedis cathedralis diaconus & inspector adjunctus delectus est, qui theologiam extra ordinem doceret.

Muneris ipsi demandati d. XIII. Febr. h. a. oratione inaugurali de *novitate Theologo fugienda & fuganda* initium fecit. D. XXVII. Maji vir jure consultissimus *Christianus Gottofredus Hoffmannus* jurium in alma Leucorea hactenus P. P. celeberrimus, Lipsiâ evocatus advenit, ut Perinlustri *Henrico* de *Coccejus* in omnibus dignitatibus, quas morte sua vacuas reliquit, successor daretur, nondum autem easdem publice adiit.

Celeb. *Vitringa* P. *typus doctrinae moralis* a viro generoso & doctissimo de *Vasarhely* qui studiorum ergo in Germania, Belgio & Britannia aliquot annos commoratus est, in usum ecclesiarum Pannonicarum in idioma Hungaricum fuit conversus, typisque Schwarzianis anno superiore exscriptus. D. XXVIII. Jan. h. a. Cl. *Ouselius* posteriorem partem dissertationis suæ de *denario regni cœlorum* ad Matth. XX. cujus priorem jamdum XXVIII. Jun. a. CIↃ IↃCCXX. luci exposuit, publicæ ventilationi subjecit. Per *denarium* intelligit *regnum coelorum in omni emphasi* sumtum, per *vineam ecclesiam* V. T. per *conductionem in vineam vocationem ad* V. T. *Ecclesiam*, *dies* ipsi denotat omne illud *spatium*, quod inde a *vocatione Abrahami ad Christum usque effluxit.*

HILDESIAE Vir celeberrimus, & summe venerandus Antistes *Jacobus Fridericus REIMMANNUS*, edidit libellum paucis pagellis non pauca coercentem; En ejus titulum: *Idea compendii Theologici omnibus aliis compendiis praemittendi, in quo traditur ratio praeparandi discentes ad veritatem religionis Christianae, & speciatim evangelicae*

cae agnoſcendam, & præmuniendi eosdem adverſus hypotheſes Academicorum, Scepticorum, & Egoiſtarum, Atheorum, Deiſtarum, Ethnicorum, Judaeorum, Muhammedanorum, Chriſtianorum, ab A. C. abhorrentium; Hildeſiae 1724. 8. 4. plag. In hoc opuſculo novam quandam & nonnullis videndam παραδοξον Apocalypſeos S. ἀναλυσιν propoſuit, quam haud invitus heic loci leges.

PARTES QUIBUS CONSTAT APOCALYPSIS JOHANNÆA SUNT

I. Προλογος. Cap. I. II. III. Atque in eo occurrit

a) Præfatio in qua deſcribitur ſingulare Phœnomenon quo motus Johannes huic revelationi ſcribendæ manum injicere coactus ſit, c. 1.

b) Dedicatio ubi ſiſtitur *Finis.*

a) *Cui* hoc opuſculum præ cæteris eſt dicatum. Scilicet VII. Eccleſiis Aſiaticis ad Apoſtaſiam & Anti-Chriſtianismum proclivibus c. I. v. 11. & c. II. v. 1. 8. 12. 18. c. III. v. 1. 7.

b) *Cujus* gratia hæc revelatio his Eccleſiis dicata, ſcilicet ut fideles in iis ab Apoſtaſia ſibi caverent, infideles autem citato gradu ad Chriſtum regem recurrerent, metu divinorum judiciorum perterriti, & ſpe præmiorum futurorum illecti, c. I. 1. c. XXIII. 6. 16. c. II. 5. 7. 10. 11. 16. 18. c. III. v. 3. 5. 12. 13. 19. 25.

I. Λογος. In quo proponitur *Hiſtorica deſcriptio regni Chriſti, qui eſt, & qui fuit, & qui futurus eſt* à c. IV. usque ad c. XX. Et quidem ſpeciatim enarrantur ea, quæ ſpectant ad *regnum Chriſti.*

1. *Justitiæ* qua usus est erga Angelos malos ejus Imperium detrectantes, & ἰσοτιμίαν quandam sibi arrogantes, Ebr. I. 1. fin. 1. Cor. 15. 22-28. 2. Petr. 2. 4 & v. 11. Jud. v. 6. Hi enim experti sunt ejus Majestatem in Principatu quem affectarunt in

a) *Cœlis*. Atque hac occasione describitur eorum

a) *Culpa*, quæ est occisio agni, c. I. 18. c. V. 6. c. XIII. 8. h. e. blasphemia ejusdem 2. Petr. 2. 11. & κατηγορία Apoc. XII. v. 10. & ἄρνησις, 1. Joh. 2. 22. c. IV. 2. 3. quæ est contemtus & vilipendium, Act. 3. 13. 14. Atque hoc primum fuit diaboli peccatum,

b) *Poena* ubi prolixe enarratur ρησις βλάσφημος, 2. Petr. II. 2. scilicet

1) Judicialis consessus c. IV.

2) Judiciale decretum

a) Obsignatum c. V.

b) Resignatum. Ejusque contenta.

a) Publicata c. VI. VII. VIII. v. 1-6.

b) Executioni data in affectato

a) Principatu c. VIII. v. 7. fin. Item c. IX. X. XI.

b) Principe c. XII. v. 7-13.

b) *Terris*, Joh. XII. 31. ubi denuo revelatur eorum

a) *Culpa*, quæ consistit in eo, quod diabolus opprimere conatus est

a) Christum ipsum c. XII. 1-6.

b) Christi regnum sive Ecclesiam, per

a) Universale diluvium c. XII. 13.

b) Duplicem Antichristum

1) Ethnicum c. XIII. 1-14.

2) Tur-

2) Turcicum c. XIII. 14. ad fin. ortum A. C. 666. I. c. v. 18.

b) *Poena* ſumta de

a) Principatu c. XIV-XIX. 18.

b) Principe c. XX.

2. *Gloriæ* c. XXI. XXII.

III. Ἐπίλογος c. XXII. 17-21.

HAGAE Comitum ad d. 17. Kal. Jun. poſteaquam quartum ſupra ſexageſimum aetatis annum attigiſſet, deceſſit hujus loci Teutonici cœtus per annos XXV. Miniſter *Diedericus von der LITH* Bremae, ex antiquiſſima, majorumque ſplendidis imaginibus praefulgenti familia, (a) quae amplisſimas in ditione Bremenſis Epiſcopatus, terras & olim tenuit, & etiamnum poſſidet:

Patrem habuit TIDONEM HENRICUM, urbis noſtrae Senatorem, Fratres viros & dignitate & meritis praecellentes, omnes Bremenſes, JOHANNEM, Boruſſiæ Regis & Electoris *Friderici* à conſiliis & bellicis commiſſionibus, ſupremum praefectum in Jerichan, Sandan, Altenplats,

(a) Vide de illa *Lunebergii MUSHARDI*, Collegae olim in Lyceo hujus urbis regio ſolertiſſimi, Poetae feliciſſimi *monumenta nobilitatis antiquae in Ducatibus Bremenſi & Verdenſi* p. 351. ſqq. In iis docemur jam ad finem vergente ſaeculo XII. ex hac gente Lithia floruiſſe & Archiepiſcopum Bremenſem, & Archiabbatem Harsfeldenſem; Ille fuit Hartvicus II. vir pietate & virtute praeſtans, qui poſt multa praeclare geſta obiit 3. Non. Nov. 1208. Hic hujus fuit frater, qui eodem anno, quo Frater, quoque exſtinctus eſt. Ex illius autem epitaphio, in quo gens ejus laudatur, colligas jam tum temporis familiam ejus floruiſſe. Hujus autem dignitates & privilegia confirmata fuere ſingulari diplomate ab Imp. Leopoldo, quod totum nuper Biblioth. Belgicae menſis Auguſti hujus anni inſertum fuit. T. d. H.

plats, Loburg, Derben, Urbis Burgi Directorem; TIDONEM HENRICUM, Urbis Francofurtanae Conſulem, & eloquentiae in illa, quae propter Oderam eſt, Academia Profeſſorem, qui ejusdem nominis juxta & dignitatis Filium habuit ſucceſſorem, ſed quem eximiae exſpectationis Virum oſtenderunt tantum terris fata, utpote, iis ante annos aliquot in ipſo aetatis flore ereptum ALBERTUM (b) denique, primo Ducis Curlandiae, deinde Regis Poloniae Conſiliarium & belli Commiſſarium, ut vocant, tandem potentiſſimi Ruſſorum Monarchae Conſiliarium & ad magnae Britanniæ, Boruſſiae, & Poloniae Reges, Reginamque extra ordinem ablegatum. Noſtri Diderici ſcriptum, cujus epigraphen tibi ſiſtimus integrum, bis a. 1686. & 1714. Francofurti præla exercuit; Diſſertatio theologica de *CAERIMONIIS ECCLESIASTICIS*, *in qua earum nomen, origo, natura, affectiones, diviſiones expenduntur; Pontificiorum, Lutheranorum cum ſ. ſcriptura non convenientes caerimoniae refutantur; Reformatorum, in ſpecie eccleſiae Anglicanae (in quantum a Papali ſuperſtitione ſunt liberae, defenduntur, ritus eccleſiae Graecae, Abyſſinorum, Moſcovitarum, Armenorum adducuntur, qualeque jus magiſtratui civili competat in caerimonias ex ſacris literis & primaeva antiquitate aſſeritur.*

Autore Diederico van der LITH, olim in Academia & eccleſia Viadrina Phil. Prof. extraordinar. & V. D. M. nunc Eccl. Ref. Germanicae Hagienſis Paſtore 1714. 4. 20. pl.

HELMAESTADII Saxonum perinclutus in hac Academia Philologus *Hermannus* van der HARDT opuſcula ſua complura junctim uno ſimul

(b) Vide de eo *Bremam literatam extra Bremam* p. 36. 37.

mul volumine majoris formae comprehenſa publicae exponere luci decreverat Sed non eam pro labore ſuo mercedem accepit, quam ſibi pollicitus fuerat. Liber ille titulum gerit *Aenigmatum priſci orbis*, & continet magnum numerum ſchediasmatum ipſius cum de Jona, tum aliis de rebus editorum, & nonnulla ad iſthoc usque tempus inedita, ut, Commentarium in Johannis Apocalypſin. Jam vero, quia illi inſertus erat etiam Tractatus *de Jona in Carcharia*, qui prohibitus ipſi fuerat ab Aulis, ideo illæ offenſæ dictarunt ei mulctam ad pias cauſas C. Imperialium, exemplaria omnia, quotquot adhuc inveniri poterant, typographo impenſas facienti abſtulerunt, ſevereque auctori prohibuerunt omnem ſcriptorum ſine prævia cenſura publicationem. Præceperunt etiam, ne audeat quid edere de Collectaneis & obſervationibus ſuis in SS. Biblia, quarum feratur habere magnam copiam, neque etiam in poſterum pro lectionibus tractet exegeſin, ſed nude hebraica explicet ex indole linguæ illius, immo ne hiſtorica & Geographica involvat in materiis ſcripturæ. Ad hæc quid ille? Non tantum morem geſſit mandato de ſolvendo, ſed etiam (quod dolendum) laborem multorum annorum, Collectaneorum ſuorum volumina IIX. in fol. igne abſumſit, & aliquid cineris illorum cum IIX. thecis ad Aulam, penes quam nunc eſt Academiæ, ut vocant, Directorium, miſit, ut videant ſe eſſe obedientem. Quæ cum mihi referebantur, *proh!* exclamavi, *tantæ ne animis cœleſtibus iræ?*

Dolendum ſane eſt, tam præcipiti conſilio abreptum eruditionis rarioris Virum in proprios ingenii ſui, quod mirificum nactus eſt, fœtus tam immanem in modum ſæviiſſe. Fuerint in illis multa, ut in reliquis ſane ſunt, quibus caruiſſet commo-

de

de ecclesia, multa tamen iis quoque intermixta fuisse, quae & materiem examini praebuissent, & cum fructu legi potuissent, nullum est dubium. Parum itaque abest, quin paululum immutatis utar verbis, quibus olim Augustum, (c) impeditum Virgilii supremam voluntatem, qua Aeneida comburi jusserat, usum esse ferunt.

Ergone tam rigidis potuit vox percita verbis
Tam dirum mandare nefas? ergo ibit in igneis,
Magnaque doctiloqui morietur Musa DURANDI?
Non velit hoc data lex à Principe; si velit, ipsa
Frangatur potius legis veneranda potestas,
Quam tot congestos noctesque diesque labores
Hauriat una dies, & funere mergat acerbo.
T. d. H.

TIGURI prodiit his diebus hic libellus. *Ioh. Iacobi* BREITINGERI *in versus obscurissimos à Persio sat. I. vs.* 92. 102. *citatos diatribe historico-literaria, in tres disquisitiones distincta, quarum* 1. *versuum illorum auctorem investigat, eaque potissimum* P. Bælio *opposita est.* 2. *Genuinum illorum sensum exponit.* 3. *Persium ab* ἀκρισίᾳ *vindicat a G. I.* Vossio *objecta; speciminis loco edita;* 1723. 3. pl. In praefamine doctissimus auctor novam pollicetur Persii editionem, atque ad eam ornandam locupletandamque doctorum virorum expoſcit symbolas. Constitutum illi est textum dare ad optimorum Codicum fidem examussitatum. Inter Commentatores Cornutus primas tenebit. Marcilii, Casauboni & *Silvestri* Itali, nunc primum Latio donatae ut & ipsius Autoris adnotationes integrae omnes cum selectis aliorum notis sequentur singulis satiris accedet dissertatio, qua præ-

(c) Vide Vitam Virgilii, operibus ejus praefixam.

præcepta Stoicorum a Perſio tradita vocabuntur, ſub incudem. Præmittentur rariſſimæ diſquiſitiones Ludov. APROSII & Caſpari MASSÆ de *Origine & patria Perſii* ex Italico ſermone translatæ cum Epicriſi, una cum binis exercitationibus Criticis de *ſtylo Perſii*, alteram adverſus *Bælium* & *Caſaubonum*, alteram in vitam Perſii.

HAGÆ Comitum in patria ſua d. XXVII. Jul. in ipſo vernantis ætatis flore (vix enim annum ætatis triceſimum adtigerat, natus anno ſuperioris ſæculi nonageſimo quarto) deceſſit *Albertus Henricus* de SALLENGRE, Commiſſarius redituum generalium, & conſiliarius Principis viduæ Naſſoviæ Arauſionenſis, Regiæ Societatis Anglicanae membrum, qui cum ſingulari modeſtia & nivea morum comitate eximiam humaniorum literarum notitiam impenſumque eas promovendi ſtudium conjunxerat. Scientiam, quam in ludo patrio & Academia Lugdunenſi indefeſſo ſtudio ſibi comparaverat, locupletavit non parum itineribus, quæ bis in Galliam, a. 1713. & 1716. & Angliam a. 1719. fecit, in quibus locis ſummorum ſibi Virorum neceſſitudinem, amoremque conciliaverat. Mors ejus, quæ poſt novem dierum morbum, quem ex variolis contraxerat, eum exſtinxit, non ſolum Parentibus in præclara dignitate poſitis, qui præter hunc gnatum ſuperſtitem habent neminem (unica enim ejus ſoror illuſtri Regis Britanniarum ad pacis tractatus Cameracenſes plena cum poteſtate ablegato Whitworthio nupſit) & amicis, ſed & omnibus bonarum literarum amantibus valde illætabilis, atque acerba accidit. Et ſane eo magis illa lugeri meretur, quo rariores ſunt nantes in gurgite vaſto, qui iſthoc loco ac genere editi, iis præſidiis inſtructi, ad ornanda nobiliſſima literarum ſtudia

mentem

mentem voluntatemque suam conferunt, aut id ætatis cum eo fecerunt paria; En tibi librorum ab eo editorum syllabum.

L'Eloge de *l'Yvresse*; dans la Haye 1714. 8. sequenti anno recusus est libellus, quem ingenii tantum exercendi causa conscripserat auctor, Belgice sub inscriptione *Bacchus op zyn throon, of nuttigheyt des Wyns*

L'Histoire de Pierre de MONTMAUR, Professeur Royal en langue Grecque dans l'université de Paris; à la Haye. 1715. 8. 2. Vol.

Memoires de literature; à la Haye; 1715. 8. Tom. I. P. I. & II. Tom. II. P. I. & II. 1717. 8.

Commentaires sur les epitres d'OVIDE, par Mr. Caspar *Bachet*, Sr. de Meziriac, de l'Academie Francoise, avec plusieurs autres ouvrages du même Auteur, dont quelques uns paroissent pour la premiere fois; à la Haye. 1716. 2. Voll in 8. Præmissa est diss. de Vita & operibus Meziriaci.

Poesies de M. de la MONNOYE de l'Academie Francoise avec son eloge publiées par M. de S. à la Haye 1716. 8.

Novus thesaurus *Antiquitatum Romanarum*. Hagæ Comitum 1716 1718. 1719. II. Vol. in fol. cum fig. æn. Continet hoc opus συλλογην rariorum tractatuum, quibus Antiquitates Romanæ illustrantur, ad imitationem Grævii & Gronovii collectam.

Præterea diligentem operam navavit Diario literario Hagensi (journal literaire) augendo.

Postremis vitæ suæ annis totus erat in concinnandis annalibus Fœderati Belgii, inde ab a. 1619. (cujus historia jam plene consignata promulsidis loco mox publicanda erat) ad pacem usque Monasterienſem.

UL-

ULTRAJECTI appulerunt Viri Cl. *Petrus* van MUSSCHENBROECK, Lugdunenſis, qui adhuc in Academia Tuiſcoburgenſi Philoſophiam & Matheſin, una cum medicina docuit, *Chriſtianus Bernardus* ALBINUS, Lugdunenſis & denique *Jacobus* ODE, Zutphanienſis; Ex his primus Ordinarius Philoſophiæ & Matheſeos, alter extraordinarius Medicinæ, Anatomes & Chirurgiæ, tertius Philoſophiæ extra ordinem Profeſſores conſtituti ſunt. His autem muneribus ſuis ſolenni cærimonia inaugurati ſunt. *Hic* d. c. Kal. Oct. dixit de *laudabili priſcorum hominum philoſophandi methodo*; Ille d. 12. Kal. Oct. ſermonem habuit, de *Anatome prodente errores Medicorum*. Iſte denique d. 13. Sept. peroravit de *certa Methodo philoſophiæ experimentalis*. Heic loci opera Jacobi van Poolſum prodiit nova, eaque [illegible]rtia editio commentarii Tilliani in *Pſalmos*. Curabit idem Poolſumius ejusdem Tillii, Theologi quondam Lugdunenſis, *Theologiam paracleticam*, una cum ejus ſciagraphia, & oratione de *Conſcientia in functionibus contemplanda*, ut & variis concionibus in textus Propheticos, Emblematicos, colligente eas V. R. Daniele *Bedbero*, eccleſiaſte Alcmarienſi. Primam partem *diſſertationum* ſuarum Academicarum publici juris fecit celeberrimus in hac academia juris anteceſſor *Everhardus* OTTO. En tibi tandem titulum operis jam aliquoties a nobis indicati, at ſæpius deſiderati. *Commentarius analytico-exegeticus tam literalis, quam realis Evangelii ſecundum JOANNEM, quo non tantum ſingulis vocibus ac phraſibus lux affunditur, & veritates in iis latentes eruuntur, atque vindicantur, ſed etiam ordo ac ſcopus omnium & ſingularium partium ejus accurate oſtenditur cum ampliſſimis pro-*

legomenis authore Frider. Adolpho LAMPE, *S. Theologiæ in academia Ultrajectina D. & Prof. O.* Amst. 1724. III. Vol. in 4. Constabit opus plagulis circiter 336. Subscripturi accipient illud pretio XV. florenorum Belgicorum. Kal. Januariis a. 1724. primus tomus desiderantibus tradetur. Cl. Professor Jo. Conr. BARCHUYSEN, (d) cujus nuper admodum edita *Medicinæ historia* multorum calculos meruit, mense Octobri nupero animam magno inprimis Chymiæ damno exhalavit.

LUGDUNI Batavorum cura Samuelis Luchtmanni prodibit *Lexicon universale Biblicum Calmetianum*, (notum sub titulo *Dictionaire historique, Critique, Chronologique, Geographique & literal de la Bible*) e lingua Gallica translatum in Belgicam. En tibi ejus operis titulum. *Het algemeen groot historisch, Oordeelkundig, Chronologisch, Geographisch, en Letterlyk* Naam *en* Woordenboeck, *van den gantschen H. Bybel. Verciert met nodige Landkaarten en kopere plaaten, dienende tot gedenk-stukken der Ioden en andere Oudheden, ter opheldering der H. Schrift. In 't Fransch beschreven door den Hr.* Augustinus CALMET, *Abt van S.* Leopoldus *van* Nancy; *en nu in het zuiver Nederduitsch overgezet, merkelyck vermeerdert, en met aanmerkingen verrykt door* Mattheus GARGON, *Predikant en Rector te Vlissingen*; Complectetur duo in folio volumina, & ope subscriptionum, quarum nunc usus increbuit passim, imprimetur. Recipientur illæ ad Kal. Januarias a. 1724. Pretium exemplaris chartæ vulgaris erit XXXII. ut majoris XLVIII. florenorum. Vir Cl. *Ioh. Ortwinus WESTENBERGIUS*, Franequera Frisiorum huc vocatus Ordinarius

(d) Vide de eo hujus Bibl. T. III.

narius Professor juris civilis Romani, & hodierni practici, muneris sui auspicia fecit d. 27. Sept. oratione dicta de *philosophia Iurisprudentiæ, imprimis ea, quæ versatur circa legum collisiones.*

AMSTELODAMI *Antiquitates IUDAICÆ* Jo. LUNDII, ex sermone Germanico translatæ in Belgicum a Jacobo le *Long* formis æneis exscribentur duobus majoris formæ tomis. Qui nomina sua subscribent, iis solvendi erunt tredecim floreni cum sedecim stuferis.

GOTTINGAE Vir Cl. *Christophorus Augustus HEUMANNUS*, non ignotum in hac Bibliotheca, & omni literato orbe nomen occupatus est in adornanda nova editione *Tertulliani de præscriptionibus adversus haereticos*, quem librum notis Criticis, Philologicis, & Theologicis illustraturus est. Nactus est ex Bibliotheca Lugdunensi opera Cl. Haverkampi variantes lectiones ex duobus Codicibus MSS. Si qui sunt, qui vel transmissione lectionum variantium, aut propriarum observationum labores ejus volent adjuvare, ii non Heumannum solum, sed &, quidquid est hominum eruditorum, sibi magno devincient opere.

HARDEROVICI Gelrorum, cum mense Junio fasces Academicos deponeret, orationem habuit J. F. W. PAGENSTECHERUS. J. V. D. & Prof. de *Iesu Christo Servo Iudæo Romano.* Munus autem Professoris Historiarum, eloquentiæ & Gr. L. inchoavit *Cornelius SIEBEN*, J. V. D. Oratione inaugurali, qua ostendit, *quam necessaria JCto sit cognitio historiarum.*

PATAVII exorari se passus est *Iacobus FACCIOLATUS*, S. T. D. & in seminario Patavino studiorum præfectus, ut sapientissimas suas Latinissimasque Orationes, quæ singulæ prodierunt

diverſis temporibus, & quorum haud exigua pars in Germania iterata editione vulgata eſt, junctim hoc anno, uno volumine, quod plagulas continet XXV. in forma, quæ octava dicitur, committeret publico. En tibi eorum, quæ illo continentur, indicem, & argumenta. Or. I. ad Grammaticam. *Latina lingua non eſt ex Grammaticorum libris comparanda.* II. ad Humanitatem. *Pueris ad Latinam eloquentiam informandis nocet librorum copia.* III. ad Rhetoricam; *Præcipua Rhetoris cura debet eſſe verborum.* IV. *Nulla eſt adoleſcentibus tradenda Philoſophia, niſi hiſtorica.* V. ad Theologiam. *Theologus nemo dici poteſt, niſi bonus vir.* VI. ad S. ſcripturam. *S. ſcripturæ ſtudium cum veterum linguarum ſtudiis conjungendum eſt.* VII. ad jurisprudentiam. *Expedit omnes gentes Romanis legibus operam dare, ſed ſuis vivere.* VIII. ad hiſtoriam: *Qualecunque hiſtoriæ ſtudium ad omnes pertinet; Criticum ad paucos.* IX. ad Ethica. *Moralis inſtitutio magis a poetis, quam a Philoſophis petenda eſt.* X. ad Mathematicam. *Adverſus eos, qui nimis paucis Mathematica ſtudia concedunt; tum adverſus eos, qui nimis multis.* XI. In funere GEORGII Card. CORNELII Epiſcopi Patavini. Sequuntur Commentariolus de *ortu, interitu, & inſtauratione linguæ Latinæ ac de ejus ſcriptoribus ad ſæculum uſque XVII.* Vita Philippi à TURRE, Epiſcopi Adrienſis. Epiſtola ad C. V. Johannem *Fabricium*, Helmſtadienſem. Epiſt. de *voce NEPOS*, quam probat recte, aliter ac nonnullis viſum eſt, ad fratris aut ſororis filios & ab iis natos traduci. Epiſt. de vocibus *Artopta* (ad Juven. Sat. V: vers 71.) *locare.* (ad Perſii Sat. VI. vers 49.) & *nota.* Litterariæ *exercitationes* XV. Vulgo Academiæ. Procœmia & Gratiarum

rum actiones XX. ad publicas privatasque disputationes.

DELPHIS Batavorum sermone vulgari conscriptum opus *Magnum Theatrum symbolorum & artis hieroglyphicæ* committetur typis. En tibi plenum ejus titulum. *Het groot natuur-en redekundig Wereld-toneel van de alleruitgelezenste Sinnebeelden of beeldenspraak getrokken uyt de Schriften van Cesar Ripa, Zaratino Kastelini, Pierius Valerianus, Horus Apollo en andere doorlugtige Vernuften, vervattende een volgeestige en uitvoerige beschryving van alle deugden, ondeugden, genegentheden, bedryven, Hartstogten, kunsten, leeringen, en sinlyckheden. Midsgaders van de hoffstoffen, Hemellichten, Landschappen, Rivieren en andere ontelbaere zaken, in* 1200. *verbeeldingen voorgestelt, en doorgaans met aenmerkingen en opbelderingen uit de Aeloudtheyt, door een geleerd kenner derselve verryckt, voorts de uitmuntendste sinnebeelden met toepasselyke en nieuwe gedichten besloten en uitgebreit door Hubert Korneliszoon POOT;* Duobus Voll. in folio. Cum D. figuris æneis. Subscriptiones recipientur ad Kal. Decembreis hujus anni. Pretium majoris chartæ erit 36. minoris 25. florenorum.

LIPSIAE sumtibus Jo.Fr. GLEDITSCHII, Filii prelo tradetur *Thesaurus antiquitatum ecclesiasticarum* cura Viri immortaliter de sacris bonisque literis meriti Jo. Frid. BUDDEI, & Io. Georgii WALCHII, quo vix digniori gnatam suam collocare potuisset Buddeus. Opus hoc prodibit XII. in folio, ut dicunt, voluminibus, quorum primum anno proximo lucem publicam V. D. adspecturum spes est. Constat jam olim summum Virum Io. Alb. FABRICIUM Godofr. Voigtii de Altaribus libris præmisisse, & deinde

Bibliographiæ Antiquariæ p. 112. ejusmodi thesauri ſchema inſeruiſſe ; Ante viginti circiter annos itidem id tentatum eſt , ab excellentiſſimo patriæ meæ Oratore Gerh. van *Maſtricht* , cujus talis operis typum poſſideo , qui tamen , cum tumultuaria tantum opera in chartam conjectus ſit , emendationis egere videtur. Nulli dubitamus quin pro inſigni, quo pollent, judicio viri præſtantiſſimi delectus potius, quam multitudinis librorum, operisve magnitudinis ſint habituri rationem, neque ſcripta, quæ in omnium verſantur manibus , aut aliorum operibus junctim editis jam inſerta ſunt , illi immixturos, id quod non ſine inſigni emtorum incommodo ſæpenumero , ceu alias factum eſt. Speramus quoque ante tanti operis ἔκδοσιν ejus promulgatum iri typum, ut eruditis ſymbolas ſuas junctis ſtudiis conferre liceat. Fortaſſis & in noſtra tenui ſupellectile libraria erunt, quæ locupletando & ornando operi inſervient.

JENÆ Celeberrimus Theologus ac Philologus Jo. Andr. *Dantzius* novam molitur, ſuisque curis perpolitam editionem *Noldii Concordantiarum particularum Ebraicæ linguæ* laboris partem haud exiguam ferente M. *Tympio*. Subſcripturis nomen trium imperialium pretio exemplum unum conſtabit. V. C. Jo. Georg. WALCHIUS verſatur in *conſcribenda introductione hiſtorico-Theologica in controverſias religionum*. Chriſt. STOKKII Lexicon Græcum N. T. quod eodem conſilio, quo lexicon ſuum Ebræo-Chaldaicum, conſignavit, prelum exercet. Cl. *Stollius* ſuam *hiſtoriam eruditionis* , quam idiomate vernaculo ante in forma octava publicavit, nunc multis augmentis amplificatam jam ſecundùm in forma , quam vocant quartam , edendam parat.

IE-

JENÆ Johannes FRISCHMUTHUS, celeberrimus quondam in hac Academia LL. Orientalium Professor, dissert. suas Theologico-Philologicas, quibus complura vaticinia de Messia agentia a Judæorum detorsionibus vindicantur, fidei Christianæ veritas ex ipsis fontibus solide adstruitur & scripturæ loca alia varii argumenti evolvuntur, in decades collegit, junctim edendas, quarum ipse elenchum composuit, fortassis sequenti fasciculo intexendum, cum nunc id spatium hujus prohibeat. Verum ex quo Viri consilium mors interrupit, dissertationes illæ quamplurimis annotationibus manuscriptis auctæ & emendatæ per multos annos apud heredes latitarunt, qui, sub æqua & facili conditione illas tradere volunt Bibliopolæ, si quis iis excudendis sumtus impendere velit. Sunt quidem plurima jam inserta thesauro philologico Theologico Amstælodamensi, non tamen omnia, (a) neque illustrationibus MSStis, quas reliquit Auctor, ornata & expolita.

FRANCOFURTI ad Mœnum, illustre illius non minus, quam litteratæ reipublicæ decus *Zach. Conradus ab* UFFENBACH supellectilem suam librariam, cui parem, si a principibus discessum

(a) Quid si ea solum ederentur, quæ ab Amstelodamensibus nondum sunt vulgata, reliquæ autem, quibus dissert. illæ auctæ sunt, adnotationes, tanquam supplementi loco, iis subjungerentur? Anne & Bibliopolæ editionis sumtus laturo, & emtorum utilitati, consuletur melius? Præcipue, cum & exemplaria sigillatim edita passim manibus virorum doctorum etiamnum terantur. Quam sapienter egissent thesauri illius Amstelodamensis collectores, si prius, quam illi in lucem proferendo manus admoverent, consilia contulissent cum heredi-

ceſſeris, non habet Germania, auxit nuper ingenti theſauro, qui integrum continet Matthiæ *Berneggeri* & Joh. Henr. Boecleri commercium literarium. Conſtat viginti voluminibus, quæ ad ſex Mille epiſtolas autographas exhibent. Vix eruditus alicujus nominis elapſis duobus proxime ſæculis floruit, cujus hic non compareant literæ docta manu exaratæ. Integra volumina ſunt, eaque haud exilia Forſtnerorum, Seckendorfiorum, Boineburgii, Conringii, Freinshemii, Portneri, & aliorum. Intereſt reip. literiæ ſcire, quo hæc doctorum virorum monumenta pervenerint, cum non poterit non lætari, ea in tam dignas manus veniſſe; Viri nempe, qui illorum uſu eam lubentiſſime promtiſſimeque impertiet.

TIGURI cùm plura alia quæ decantatam formulam conſenſus Helveticarum eccleſiarum concernunt, edita ſunt, tum in primis lucem adſpexit *Apologia ejus, in qua oſtenditur doctrinam de gratia Dei, de ejus decreto* ſc. *in ea contentam ab initio emendationis ſacrorum in eccleſiis Helveticis fuiſſe ſervatam & ad hæc tempora cuſtoditam, una cum diſquiſitione de momento hujus doctrinæ, & demonſtratione ſolida, Reformatos in & extra Helvetiam omni tempore ſine conſcientiæ gravamine libros ſymbolicos habuiſſe & habere etiamnum.* Germanice. 1723. 4. 9. plag. Cel. HOTTINGERUS vulgavit diſſ. de *communione Spiritus S. electos & redemtos regenerantis, obſignantis & confirmantis.* Miſcellaneorum Tigurinorum T. II. ſectio tertia continet *literarum conſiliorumque Theologicorum hactenus ineditorum de Synodo Dordra-*

dibus Friſchmuthianis, &, num quid ad rem faciens in ſchedis B. Viri adhuc deliteſceret; fuiſſent expiſcati. T. d. H.

Dordracena farraginem excerptam exſpiſſo admodum volumine MSSto, in folio, utdicitur, quod acta illius Synodi continet, uti Jo. Jac. *Breitingerus*, multa unus Synodi illius pars eadem ſtylo complexus eſt; quod in Bibliotheca Carolina Tigurinorum aſſervatur. Sectio *quarta* complectitur. 1. *Franciſci PARIS PAPAI breves rerum Eccleſiaſticarum, Hungaricarum & Tranſſylvanicarum inde a Reformatione commentarios.* 2. Vitam *Franciſci Paris PAPAI.* 3. Literarum ex Hungaria ſcriptarum ad Henr. *Bullingerum*, Jo. *Wolphium*, Joſiam *Simlerum* ὀγδοαδα. 4. *Cauſas graves* Domini de VRILLAC advocati in Parlamento Pariſienſi, *ob quas deſerto papatu cœtui Reformatorum ſe adjunxerit*, ad Parentes ſuos perſcriptas, editas primum a. 1623. nunc ex Gallico ſermone in Germanicum traductas. 5. & 6. Jac. *Breitingeri* ſermones ſynodales in Act. XX. 30. Apoc. III. 2.

XII.

Catalogus librorum à *Reformatis* potiſſimum editorum

BELGICE.

DE ware disgenoot aan des Heeren Tafel, of verhandeling van 't H. Avondmael, en van de middelen om 't wel te gebruyken, in 't Frans beſchreeven door den Hr. *Daniel de SUPERVILLE*, Bedienaar des Goddelyken Woords in de Franſe Gemeente te Rotterdam, en om de voortreffelykheyd van 't Werk in 't Nederduyts gebragt, en met aenwyzing van veele ſchriftuurplaatzen vermeerdert door L. Gabriel *Capelaan*, Predikant te Gondriaen. Rott. 1721. 8.

Genadenſtroom der Goddelyke waarheden, vervattende het merg van de geheele H. Godgeleerd-

heit, in XVI. Leeroeffeningen voorgeſteld met de nodige betrachtingen door *Nicolaus SCHIERE*, Predikant te Bolswaart. Te Franequer. 1720. in 8. 40. bl. Continet Syſtema veritatum Theologicarum.

Verſameling van H. Mengelſtoffen over Matth. XVIII. vſ. 23-35. XX: 1-16. en het geheele XXV. hoofdſtuck. Lucas XII: van vſ. 16. tot 21. Joh. V. vſ. 1-9. nevens eene verklaring over den Sabbath uit Exod. XX. vſ. 8-11. volgens oogmerk en zamenhang na de letter verklaart, uit de Oudheden opgeheldert, en ter Godzaligheyd kragtig en ernſtig aangedrongen door den geleerden Hr. *Nic. LYNKENS*, in ſyn leven Bedienaar des goddelyken Woords te Kleverskerke in het eyland Walcheren. te Leyden. 1722. 4. 3. Alph. Opus poſthumum.

Hero SIBERSMA Jubile of Gedagteniſſe van het voltrokken Vyftigſte Jaar in zyn Predikdienſt verhandelt uit Pſ. LXXI: 15-18. nevens eene Verklaring van de *deugden* en volmaacktheden Gods; anders ſyne eigenſchappen Amſt. 1722. 8. pagg. 60.

Redenvoerend vertoog of drieledige verhandeling over het weſentlyke onderſcheid van Geeſt en Ligchaam, de afhanging aller ſchepzelen van God en de tweede oorzaken door *Kornelis VENT*, Rott. 1721. 8.

De geeſtelycke menſch in ſyn begin, voortgang, en uiteinde, voorgeſtelt in verſcheide predicatien door *Florentius COSTERUS*, in zyn leven leeraar der gereformeerde Kerk binnen Hoorn. Vierde druck. Te Amſt. 1721. 4. 2. Alph. 11. bl.

Nalezing van eenige uitgeſochte Predicatien, tot een Anhangſel der gene, die voormaals onder den tytel van *geſtalte der Bruidt Chriſti*, *voor haren uitgang uit Babel*, uitgegeven zyn, op verſoek van ſommige vrienden daar by gevoegd, door *Frederik Adolf LAMPE*, Dienaar des Woords in de hogeſchole en Kerke te Utregt. Uit 't hoogduyts vertaalt door J. le Long. Te Amſt. 1721. 8. 12. pl.

Kort

Kort begrip der Geulingianiſche Zedekonſt, opgeſtelt door *Kepotyrannus Germanus* met de aanmerkingen van den Heer *Carteſius Chriſtianus*. Voorgeſtelt aan 't Oordeel van den Heere *Antonius DRIESSEN*, Profeſſor in de Godgeleerdheyt te Groningen. Onder wiens aanſpraak aan den auteur dit geſchriftje 't licht ziet. Te Groningen 1722. 4. pagg. 59. *Scopus hujus ſcripti eſt oſtendere in ethica Geulingiana, quae quidem meo arbitrio, majori in pretio vulgo habetur quam videtur mereri Spinoſae, veterumque Stoicorum latere doctrinam. Nuper id quoque oſtendendum ſibi ſumſerat Cl. Theologus & Philoſophus Franequeranus* Ruardus ANDALA. *Sub nomine* Kepotyranni & Germani *deliteſcit, doctiſſimus Vir, neque rarum in hac Bibliotheca nomen Gerhardus OUTHOVIUS.*

Koning Manaſſes Gebed in de gevangenis op de Danck-Vaſt-en Bededag des Jaars 1722. toegewyt aan alle oprechte Beminnaers des vaderlands door *Johan de HAAS*. Te Delft. 1722. 4.

Predikaetſien en andere ſtichtelyke mengelſtoffen over uitgeleezene plaatſen van Gods Heilig Woort, geſchreven door *Iacob NYLOE*, oudt Predikant van Aſſen. De derde druck van verſcheide miſtellingen en druckfeilen geſuivert. Te Amſterdam. 4. pagg. 577. *Hae Conciones, uti & reliqua Viri ſcripta cum ob elegantiam & caſtitatem ſermonis, tum ob pulchram literarum elegantiorum cum ſacris mixturam, quae ubique emicat, merentur commendari.*

EL. Verhandeling van de Theologiſche beſcheidenheyt getrokken uit de grondbeginſelen des Proteſtantiſchen Godsdienſtes tot vereeniging der gereformeerden en Luterſchen, ter wederlegginge van het onbehoorlyck gedrag van die van het Pausdom door *Daniel MAICHEL*. Volgens den tweeden Latyniſchen druck. 1722. 8. pagg. 152. *Eſt verſio notae Diſſertationis, quam Cl. Auctor eodem tempore* de moderatione Theologica *Latine ediderat.*

De wonderen van Jehova onder Neerlands Iſrael

over

over Pſ. LXXII: 18. uyt kerckelyke en Wereldlyke hiſtorien aangeweezen door J. H. UNGIUS, Predikant te Hulſt; Leyden 1722 8.

Verhandeling van de *Wedergevinge* vertaeld in 5. boeken, waarin de gevallen van 't geweeten, die op deze ſtoffe betrekkelyk ſyn, worden opgeloſt, door *Iohan la PLACETTE* in ſyn leven bedienaar des H. Evangeliums in de gereformeerde Franſe gemeente te Kopenhagen, uyt 't Frans vertaald, waar by gevoeget het leven van de Hr. la Placette, volgens de memorien ontvangen van Mevrouw d'Aſpremont, zyn Eerw. eenige dogter door Dan. *Brouſſard*, Predikant de Lopikker Kapel. Dordrecht. 1722. 8. 1½. Hic liber jam pridem ſub titulo *de la Reſtitution* editus eſt. De Autoris vita conſule Bibl. hujus T. II. p. 360. ſqq. & T. III. p. 169. ſqq.

Ooſt-Vrieſchlands Jubeljaar over de reformatie van den Godsdienſt, ſedert het jaar 1519. aangetoond uit 1. Cor. XV: 1. 2. Waar by gevoegd is Ooſt-Vrieſchlands Muiſejaar uit Ex. VIII: 21. in deſe jammerlyke dagen uitgegeven tot grootmaaking van de goedertierentheden des Heeren onſes Gods, ter godvrugtigheidt en ware bekeering aangedrongen en breeder uitgebreidt uit de outheden en talen door Jacobus Iſebrand HARKENROHT, Predikant tot Larrelde, Amſt. 1722. 8. 15. plag.

Ooſtfrieſche Watersnood in eene kerkrede over den kersvloedt van het jaar 1717. ende desſelfs Ontwerp. Als mede een kort verhaal van den Nieuwjaars vloed van het jaar 1720. Met oudheden en prentverbeeldingen ook des Dollaerts uitgebreit door *Jac. Iſebr. HARCKENROTH*, Predikant en Rector te Appingedam; Accedit *Iſebrandi Eilhardi HARCKENROTH*, Eccleſiaſtae Hindelopenſis diſſertatio Epiſtolaris; de *Buſto Lharledano*, tweede Druck. Emden. 1723. 8.

Schriftmatige verklaring en toepaſſinge tot geeſte-

ſtelyck gebruyk van de *eerſte* algemeene Zendbrief des Apoſtels Petri. Door Dominicus GOLTZIUS, in ſyn leven bedienaar des goddelyken Woords te Hindelopen. Tweede druck. Amſt. 1721. 4. plag. 152. Te *tweede* brief. Amſt 1721. 4. pl. 101.

Alle de wercken van *Flavius IOSEPHUS* behelzende twintig boecken der Joodſche Oudheden, 't verhaal van zyn eigen leven, de hiſtory van de Oorlogen der Joden tegen de Romeinen, zyne twee boecken tegen Appion, en zyne beſchryving van den Marteldoot der Macchabeen, waar by komt het Gezantſchap van Philo aan den Keizer Kaligula. Alles uit de Overzetting van den Heere *Arnaud d' Andilly* in het Nederduitſch overgebracht door W. *Sewel*. Nog zyn daar by gevoegt de vyf boeken van Egeſippus van de Joodſche Oorlogen en Jeruſalems verdelging. Te Amſterdam 1721. pag. 896. in Folio majoris formae. Cum figuris. 240. elegantiſſimis.

Het Oude en Nieuwe verbondt aaneengeſchakeld in de geſchiedeniſſen der Joden, en der aangrenzende volkeren, zedert het verval der Koningryken van Iſrael en Juda tot op den tydt van Chriſtus door *Humfrey PRIDEAUX*, Doctor in de H. Godgeleerdheit, en Deken te Norwich. Uyt het Engelſch, volgens den achtſten druk overgeſet, en met eenen inhout voor iedet boeck en Antekeningen vermeerderr door *Iohannes DRIEßERGE*; Eerſte Deel. Te Leyden. 1722. in 4. 114. plag. Tweede Deel; 1723. Conſer Cl. II. faſc. V.

Verklaring van het gebed des Heeren, naar de ſtelling van een regtſinnigen Godgeleerden, in nederig rym uitgebreid ter beſchouwinge dier algemeene bede; Rott. 1721. 8. 105.

Tegengift tegen het *Pausdom*, vertaeld in twee deelen, waer van het eerſte middelen aenwyſt, om op een zeer gemakkelyke wyze met die, van de Roomſe Kerk te redentwiſten. En het tweede vertoont, hoe ver het Pausdom ſtrydig is met het regte Oog-

merk

merk van den Christelyken Godsdienst door W. SHERLOCK, in zyn leven Doctor der Godgeleertheit, Deken van S. Paul, &c. uit het Engelsch vertaelt. Uitrecht. 1721. 8.

De ware en alleen saligmakende Religie, waer in deselve bestaat, en wie die heeft; Benevens eene klaare aentooning, wie salig, en wie verdoemt sal worden, met verscheide andere stukjes van diergelyken inhoud, opgestelt door den schryver van de waare Leere der Gereformeerden omtrent het H. Avondmael, achter 't zelve is gevoegt. Onpartydig oordeel over de Roomse en Protestantse kerken, en over het overgaan van d'eene tot d'andere. Amst. 1722. 12.

Het Jubel-Jahr van *Menso HEYDENRYK*, vervattende het voornaemste, het welk hem in zynen vyftigjaerigen Kerkendienst is ontmoet, nevens den ontdekten Dolleman: Zynde eene bescherming der waerheit in Heydenryks Tractaet (genoemt de Zekere onzekerheit der Roomsche Heiligen; en de belasterde Waldensen verdedigt) begreepen. Vervattende een klaar betoog van de zo zinneloze driften, onverantwoordelyke Onwaatheden, openbaare lasteringen en heillooze verdraejingen, als *Mattheus DOLMANS*, Ordin. Prediger in het Convent P. P. Dominikaenen, te Maestricht daar tegen heeft ingebragt in zyn boek onder den Tytel van de zekere Onfeilbaarheit der Roomsche kerke en Pausen. enz. Vervolgens ook een overtuigende Wederlegging van alle bewysstukken, waar mede M. Dolmans in zyn gemelde boek het Ketterdooden meinde buiten weerspraak te hebben gestelt. Zamen ter nader ondelking van dwaalingen bevestiging van waarheit in het licht gegeven door Menso Heydenryk, Leeraar in de Nederlantsche gereformeerde gemeente te Mastricht. 2. deelen. Harderwyk 1721. 8. 1136. p.

Orthodoxe Homologia, of Rechtsinnige bekentenisse des Geloofs der Catholyke Apostolyke Orientaalsche Kerke; door derselver Voorstanders Goedgekeurt,

keurt, en in de Slavoniſch-Ruſſiſche en gemeene Griekſche landstaal eertyts uitgegeven; ook mede van andere in 't Latyn overgeſet; maar nu in 't Nederduitſch uit de gemeene Griekſe Lantstaal overgebragt door *Iohannes Antonius SEINERUS:* vermeerdert met een voorreden des Vertaalders; achter welke de Criſes L. Normanni en J. Claudii, door duidelyke rechtmatige Epiriſes beantwoord worden. Noch zyn achter die Homologia gevoegt wydere verklaringen over verſcheidene verſchillige Puncten tuſſchen die Kerke en der ſelver Tegenpartyen. Harlem. 1722.

Vertroofstinge der Wysgeerte van A. M. T. S. BOETHIUS in vyf boeken vervat, en nieuwlyks vertaalt door *Matthæus GARGON*, Bedienaat des Woords, en Rector te Vliſſingen; tweede druk. Merkelyk verandert door den vertaalder ſelver. A. 1722. 8. 192. pl.

Onderſoek naar de reden en oorſponk van 't *natuurlyk Quaad*, waar in de voornaamſte verſchynſels der nature worden verklaard volgens de opregte beginſels der philoſophie en wel byzonderlyk ter beantwoordinge van den Heer Bayle en andere voorſtanders van 't aloude gevoelen der Manicheen, nopende *twee onafhangelyke beginſels*, ſynde een korte inhoud van acht Predicatien, als leſſen, ingeſtelt door den Hr. *Robert BOYLE*, Schiltknaap door *Iohan CLARCKE*, Doctor der H. Godgeleerdheit, Hofprediker der Koninglyke Majeſteit van Groot-Britannien. Uit het Engels vertaald door Jan *Suderman*; Rotterdam. 1723. 8. 17. plag. præter præf. Ut hoc libro agitur de origine *mali phyſici*, ita ſimilem in modum eodem auctore, & translatore ibidem editus eſt tractatus de *cauſa mali moralis* continens pl. 18.

Overdenkinge des doods, in hare algemeenheid, oorzake, en gevolg als een teſtament de Gemeentens nagelaten door D. LE ROY, in ſyn leven bedienaar des H. Evangeliums te Rotterdam, Ibid. 1722. 8.

(a) Korte uitlegginge van het gereformeerde Geloof;

(a) Vides hic aliquot paginis exhiberi ſcripta ἀμοιβαῖα, quæ in cauſa Tuyneniana, de qua actum eſt T. VI. p. 752. ſqq. edita ſunt.

loof; door *Theodorus van THUYNEN*, S. T. D. en bedienaar des H. Evangeliums te Dockum; tweede Druk. te Leeuwarden, 1722. 8. 13. b.

Saulus bekeert (ex Act. IX. 1-18.) en in den derden Hemel opgetrocken, (2. Cor. XII. 2-4.) benevens twee ſtoffen, uit Jac I. 23-24. en Eſ. XXIV. Tweede brief van Ant. DRIESSEN &c. aan Theod. van *Tuynen*: ter wederlegging van deſſelfs tweeden brief. 4.

Het ſaligmakend geloof (waar by gevolgt is de gelovige vreemdeling op de aarde) tegen de verbaſtering van het gereformeert geloof, geſteld door *Antonius DRIESSEN*, der H. Schrift Dr. &c. Groningen. 1722. 4. 5. plag.

De korte uitlegginge van het gereformeerde geloof verdedigt tegen Antonius Drieſſen, en antwoord op deſſelfs brief door Theodorus van THUYNEN, te Leeuw. 1722. 8. 13. plag.

Brief van Ant. DRIESSEN aan Th. van Tuynen ter verdediging zyner aanmerkingen, en nader vertoog, dat hy in dat boekje 't gereformeert geloof verkeerdelyk uitgelegt heeft; 4. Ook ſyn'er ingevoegt eenige aanmerkingen over de onlangs uitgekomene *korte uitlegging* (vide titulum præced.) door *Ant. DRIESSEN*, Doctor en Profeſſor der H. Theologie, en Academie-prediker, te Groningen. T' Utrecht. 1722. 8. plag. 4.

Brief van Theod. van THUYNEN &c. aan den Heere .... betreffende de aanmerkingen, welke Ant. DRIESSEN tegens de Verklaringe van het gereformeerd geloof heeft uitgegeven, 2. pl.

De rechtvaardiging des geloovigen ſondaars met eenige aanmerkingen in de voorrede over den laatſten brief van D. Th. van THUYNEN door Ant. DRIESSEN, 4.

Een nader beveſtiging of verdediging der korte uitlegginge van 't Gereformeert geloof, briefswyſe voorgeſteld aan den Hr. Profeſſor A. *Drieſſen* door T. van THUYNEN. Leuw. 1723. 8.

Het

Het verval van de gereformeerde Leere uit 't ſtuk van gelove, bekeeringe, en rechtveerdigmakinge ſonder reden aan ſommigen opgedrongen, herſtelt door D. *Martinus* SWARTE, bedienaar des H. Evangeliums tot Engelum in Frieslant ſtreckende tot wederlegginge van het boek onlangs uitgekomen, genaamt, *Korte Uitlegging van het &c.* door Th. van *Thuynen* &c. Leeuwarden. 1723. 11. pl.

De korte uitlegginge van het gereformeerde geloof verdedigt tegen Doct. *Martinus Swarte* Bedienaar des H. Evang. Te Engelum door *Theod.* van THUYNEN, te Leeuw. 1723. 8. 14. pl.

Een ſeedige verantwoording op e verdedigínge der korte uytlegginge van het gereformeerde geloof van Th. van Thuynen door Mart. *Swarte*; 1723. 8.

Nodige en nuttige tyd-paſſeringe nevens een kort ontwerp van de weſentlyke daad des geloofs, die als een Vrugt der Wedergeboorte de bekeeringe inſluit, in een brief aan ſeker leesgierig Heer, in welken de Cathechiſmus triompheert over hare misbruikens, en tot gemeene nutte uitgegeven door *Iacobus* BREUKELAND, Bedienaar des Evangeliums tot Middelburg. Utrecht. 1723. 8.

Doctor van *Thuynen* de hedendaagſche gereformeerde overafwykinge van de leere des catechiſmus beſchuldigende, wykt daar ſelfs van af, 't welk hanttaſtelyk aangeweſen word door *Petrus* de LAAT, SS. Th. St. Hier is bygevoegt een aanhangſel met opſigt op een ſekere ſtelling van den Hoogg. Hr. *Prof. Fred. Ad. Lampe*, Waar nog bykomt een brief, t' zamen door den ſelven Auteur opgeſtelt. Leiden. 1723. 8. 4. plag.

Vier Academiſche verhandelingen van het Saligmakent geloof, waar in deſſelfs voor tbrenging, natuur trappen en vrugten nader opgeheldert, en van verſcheiden liefdenlooſe hedendaegſche beſchuldigingen geſuivert worden, opgeſteld door *Fr. Adolf LAMPE*, hoogleeraar in de hooge ſchoole te Utregt, in 't Nederduits vertaalt door D. van Hoogſtraten. Amſt. 1722. 8.

De korte uitleggingе van het gereformeerde geloof verdedigt tegen eenige Academiſche verhandelingen &c. door *Theod.* van THÜYNEN, &c. te Leeuw. 1723. 10. pl. 8.

De bekommerde Chriſten onderrigt en bemoedigt, door een ſchriftmatige verhandeling van verſcheyde laſten uit des Heeren Woord, tot algemeene ſtigtinge, en byzonder voor jonge heylſoekende Chriſtenen en ſwakgelovigen, door N. S. V. L. met een voorreden van den Hr. *Bernard* SANDYCK, Bedienaar des goddelyken Woords tot Gravenhage. tweede Druk. Amſt. 1722. 8. 1. Alph. 13. b. Literæ illæ initiales indicant *Nicolaum Simonis van* LEEUWARDEN, ſenem annorum fere quatuor ſupra ſeptuaginta, qui, etſi nunquam ſtudio Theologico ſe totum conſecravit, ejus tamen amore incredibili ab ineunte ætate inflammatus fuit, ejusque rei ſpecimina non una librorum pietatem eximiam ſpirantium editione exhibuit. Præfamen hujus libri omnium lectione & adtentione ſeria digniſſimum eſt.

De Chriſtelyke koopmann, behelſende de voornaamſte pligten en betrachtinge eenes Koopmans, om zyne tydelyke en eeuwige welvvaart te bevorderen, beneffens de gebeden op de voornaamſte plichten toepaſſelyk, opgeſtelt door *Conrad* MEL, opziender der Kerke tot Hersfeld; uit het hoogduits vertaalt. Amſt. 1723. 8.

Korte inleydingen der feeſten Iſraëls, ſynde rechte tydskaarten, waar in men ſien mag, hoe veele groote Jaren de weereld geſtaan heeft, en nog ſtaan ſal, door *Robert Roberts* le *Canu*. Franeq. 1722. 8.

Fackel der Nederduitſe tale, ontſteken aan de Hebreeuwſe, Griekſe, en Latynſe ſpraken, als ook de Duitſe, uit de overblyfſels der gryſe Aaloudheit, en die van latere eeuwen; Om de weetgierige Vaderlanderen hunne moedertale te leeren verſtaan door opheldering van den oorſprong en ware berekeningen van ſeer vele woorden en ſpreekwyſen, ook woorden en ſpreekwyſen, in 't oud en nieuw vergeleeken

ken door *Carolus TUINMANN*, Predikant te Middelburg. Leyden. 1722. 4. 80. plag.

Nadere verklaring en beveſtiging van den gekruyſten Chriſtus, en overeenſtemming van het O. en N. Teſt. uyt Pſalm XXII. XXXII. en LXIX. geopent en betoont door *Matthæus GARGON*, Predikant en Rector te Vliſſingen. Leyden. 1723. 4. 4. Alph 17. pl.

De brief van den Apoſtel Paulus aan die van *Efeze*, verklaart en toegepaſt door *Petrus DINANT*, bedienaer des Godlyken Woorts te Rotterdam; tweede deel; te Rott. 1722. 4. 6. Alph. 4. plag. De priori parte dictum eſt Cl. V. p 533 de hac ſolum dicere liceat, eam non minorem illa mereri laudem. Rumor fert, jam ſecundam libri editionem parari.

De Goddelyke huyshouding (*Oeconomie divine*) waar in de voornemens Gods onder de Menſchen, ſyne wyſe van handelen, als ook ſyne werken verklaart, en betoogt worden; in de franſche taal beſchreven in 6. Boeken, door *Petrus POIRET*, voorheen Predikant in de Franſche gemeente te Onwyler in de Paltz, en nu in 't Nederduytſch overgebragt, waar by noch gevoegt is een brief van den ſelven Schryver over de ware Godheyt en eeuwige geboorte van Jeſus Chriſtus; als ook een kort verhaal van des Auteurs leven en Schriften. te Delft; 1723 2. Vol, in 4.

Hiſtorie des Ouden en Nieuwen Teſtaments verrykt met omtrent vier houdert printverbeeldingen in het koper geſneeden, fol II Vol. quorum prius 315. alterum 214. paginas continet. Translatum hoc opus ex Gallico Cl. *Martini*. Nullis pepercerant impenſis Bibliopolæ, ut figuris elegantiſſimis ornatum prodiret

Ontleding en korte verklaring van PAULUS brief aan de *Hebreen*. Waar in het oogmerk en beleid der redeneringe des Apoſtels word onderſogt, de ſamenhang der waarheden nageſpeurt, de kragt der ſpreekwyſen kortelyk geopent en aangedrongen door *Gulielmus VERMATEN*, in ſyn leven dienaar des H. Evangeliums te Alkmaar. Amſt. 1722 4 Præter præfationem habet pagg 525. Non ultra comma 19. Cap. X quod prius totius epiſtolæ ſegmentum eſt, cuique Reverendus Auctor immortuus eſt, hic commentarius bonæ notæ procedit. Recenſent Act. Er Lips M. Majo a. 1723. p. 234.

De *Openbaring* van den Evangeliſt en Kruysgeſant *Johannes* in ſynen ſamenhang nageſpeurt en verklaart door Joh. FRITSCH, M. D. tot Alkmaar; 1723. 4.

Nebukadnezars Droom en Daniels geſichten ook de LXX. weeken nageſpoort door Ant DRIESSEN, Th D. en Prof te Groningen; te Gron. 1723. 4. 11. plag

De Godsdienſten der Wereldt, inſonderheit der Chriſtenen onderſocht en beproeft aan den toetſteen van Gods H.

Woordt by het licht der reden, om den eenigen waren van alle valschen te onderscheyden en vast te houden. in het Fransch beschreeven door Benedict PICTET, Hoogleeraar in de Kerke en schoole tot Geneve; Amst. 1723. 8.

Redelykheyd van 't Schriftuurgeloof, of een redeneering over de redelyke gronden op welke wy den bybel als Gods Woord aannemen door Karl WOLZELEY, Baronnet, en vertaalt door Johannes UBELMAN, in zyn leven Predicant te Gorinchem (hic liber Germanice quoque excusus est Francofurti ad Moenum a 1696.) hier is bygevoegt een vertoog tegen de hedendaagsche Atheisten door den seer beroemden Jan TILLOTSON; Amst. 1723. 8.

Bondel van Theologische verhandelingen door den Heer *Samuel WERENFELS*, Doctor en Prof. in de H. Godgeleerdheyd. Uit het Latyn vertaalt. Te Amsterdam, 1725. 8. 2. Alph. 6. plag.

Het merg der Christenen Godgeleerdheit behelsende te gelyk eene korte leeringe der waarheden en wederlegging der Dwalingen. Overgenomen uit het Latynsche werk tot dienst der Academische jeucht door *Johannes à MARCK*, Leeraar in de Academie en gemeente tot Leiden. De tweede Druk overgezien, verbetert en door vele onderscheydingen opgeheldert. te Rotterdam. 1723. 4.

Een Lampe en ligt voor 't Oude en Nieuwe Israël, of verklaring over de uytterlyke dingen der Wet, als de besnydenis, het pascha, het pinxterfeest, het Manna, de Sabbath, de rotsteen &c. door *Hero SIBERSMA*, Predikant te Amsterdam. Amst. 1723. 8. 15 pl.

QUÆSTIO.

Inciderunt nuper in manus meas aliquot Jo. HENEZONII epistolæ ante annos circiter 170 ipsius manu Venetiis exaratæ & Latine & Græce, & missæ ad *Andream MASIUM*. Cum autem quis ille hominum fuerit, explorare nequeo, si quis id me edocuerit, illud in beneficii loco reputabo.

Quoniam huic Quæstioni in Fasciculo præcedente locus non fuit, huic Fasciculo ipsam adnectendam duxi.

QUÆSTIO.

Verba Jobi XLI. 6. סגור חותם צר ὁι ὁ vertunt συνδεσμος δὲ ἀυτȣ ὡσπερ σμυριτης vel (ut alii habent) σμ'ριτος λιθος. Quæritur, quis ne ille lapis, & quomodo illa Ebraice ita potuerunt verti?

BIBLIOTHECA

Historico-Philologico-

THEOLOGICA.

Classis *Septimae*

FASCICULUS QUINTUS.

AMSTELODAMI,

Apud SAMUELEM SCHONEWALD.
MDCCXXIV.

VIRO

Summe reverendo, & amplisſimo

JOANNI ERNESTO ANDREÆ,

S. Theologiae Doctori, & in aula Regia BORUSSIACA oraculorum divinorum Diſpenſatori caſtisſimo,

Sanctimoniæ & eruditionis ſtudium felicisſima copula conjungenti,

ſuo olim in Academia *Marpurgenſi* Praeceptori ſolertiſſimo, nunc Amico atque ſymmyſtae valde honorando.

Hunc

HUNC

BIBLIOTHECAE

HUJUS

FASCICULUM,

Animum teſtaturus pietatis pleniſſimum,

ejusque ex opulento, quem poſſidet, cimeliorum literariorum

theſauro liberales ſuppetias ſibi expeturus

non ſine ingenuo ſolidae ac perennaturae proſperitatis voto

D. D. D.

EDITOR.

In hoc fasce comparent

I. Jacobi HASAEI de Judaicae terrae depopulationibus per *Gazam*, *Arbe*, *Jelek*, & *Chasil* ad *Joelis* I: 4. II: 25. Diss. p. 773

II. Jo. G. MICHAELIS in parabolam de *Pharisaeo* & *publicano* ad Luc. XVIII: 9-14. Comment. pars *altera*. p. 814

III. Jo. STENGELII de *Junipero* biblica ad illustranda tria Scripturae loca 1. Reg. XIX: 4. 5. Job. XXX: 4. Ps. CXX: 4. Observ. p. 839

IV. A. ALBERTHOMA Cogitationes ad Num. X: 13-28. p. 852

V. Jo. Christ. HARENBERGII Commentatio de definiendo conscriptae secundae ad *Corinthios* epistolae anno p. 863

VI. Vita *Henrici HULSII* p. 871

VII. *Theodori HASAEI* de JODUTHA παραλειπομενα p. 878

VIII. *Irenaei BIBLIOPHILI* observationum triga p. 897

IX. Petri von SARN de Nomine novo ad Es. LXII: 2. LXV: 15. & Apoc. II: 27. Cogitationes pag. 907

X. WILHELMI VI. Landgravii Hassiae ad Regem Sueciae de mutatione religionis in quibusdam vicis Ducatus Bremensis instituta Epist. p. 913

XI. Epigrammata bina. p. 915

Quod bene feliciterque eveniat !

I.

JACOBI HASÆI
De JUDAICÆ TERRÆ DEPOPULATIONIBUS.

per

GAZAM, ARBE, JELEK, & CHASIL.

ad Vaticinii *Joëlis* I. 4. II. 25. illustrationem, Græcæque *Alexandrinorum* interpretum versionis patrocinium,

DISSERTATIO.

ARGUMENTUM.

Bochartianæ sententiæ per *gazam* &c. indicari *quatuor* diversa *locustarum* genera, adversæ sunt *veterum* & præcipuè *Alexandrinorum* versiones. §. 1. quibus גזם est καμπη *eruca*, hinc & Latinis *campe* dicta. Vocis κάμπης origo & cur *erucæ* data. Hesychii emendatio comprobata. Quid ἱπποκαμπαι? ἑυλη *vermis*. ἱππος & βας in compositione sensum intendunt. §. 2. tum חסיל ἐρυσίβη *rubigo*, morbus *segetum*. Docetur quid hoc morbi sit, ejusque *causa* indicatur, & differentia, πυχνη,

§. 3. *Græcorum* versionem, si defendi potest, omni studio defendendam esse rectissime *Bocharto* monenti adsurgitur. §. 4. Inquiriturigitur (A) studio in objectiones quas contra Græcorum interpretationem movit vir summus & quidem (I) ex notione harum *vocum* petitas. Argum. *primum* ex notione vocis גזם. Amos IV. 9. lux. *Erucarum* in rodendis arboribus vis. De radice vocis גזם & etymo *erucæ*. גתר. §. 5. Argum. *secundum*, quod est *Druſii*, ex notione חסיל petitum, notio *absumendi*, quam חסיל habet, & *rubigini* adposita est, variis in linguis. §. 6. Hinc חסיל cum *locustas* denotet, tum *rubiginem*, utrisque rebus *consumentibus*. Et 2. Reg. VIII. 37. commode ἐρυσίβη reddita vox, Alia loca, ubi occurrit, excussa. Num item & Psalm. 78. 46. recte ἐρυσίβη vertatur? ratio *diversæ* explicationis hujus vocis apud Græcos. §. 7. Ad argum. *tertium* a *consensu* aliorum *interpretum* petitum, respondetur. Quantum *Judæis* fidei adhibendum in explicatione *difficilium* locorum S. Codicis. Explicatio vocis גזם in Targum illustrata. §. 8. Docetur aliis exemplis sæpe recedendum esse a *Judæorum* interpretationibus, ut Psal. 78, 47. præcipue Deut. XXVIII. 42. expenditur, ubi צלצל æque esse ἐρυσίβην ex *Græca* versione defenditur. Ἐρυσίβης & *rubiginis* etymon: item *robi* & *rubi*. *Rubigo* herbas *torret*, צלצל hic est a צלה radice. §. 9. Argumenta (II) ex *rebus* ipsis & *serie* orationis depromta, discutiuntur, Argum. *primum*, hic denotari *quatuor* animalia, tollitur. §. 10. item Arg. *secundum*, quod verbum אכל parum conveniat *rubigini*. אכל, ἔσθιειν, *comedere*, *edere*, de *igne* & *siccitate* solis sæpe occurrit. §. 11. Argum. *tertium*. Uti Levit. XI. 22. sic & hic necesse esse, quo pariter *quatuor* agnoscamus *animalia*. Ostenditur ratio *discrepantiæ* utriusque loci, §. 12. Depromuntur (B) pro vindicanda *Græca* versione rationes. Argum. *primum*, quod secundum

dum eam hæ *quatuor* plagæ *naturaliter* se invicem excipiant, alteraque alterius, ut vult propheta, devastet *reliquias*. Textus *quinque* positionibus illustratus. Excipientes se naturaliter *plagæ* in *Ægyptiacis* ex Exod. IX. & X. illustrantur. §. 13. Docetur qua ratione (a) *erucarum* locum occupent (b) *locustæ*, hæ (c) ילק animal *horridum* & pestilentius τῷ *Arbe*. §. 14. (d) *rubigo* omnes adultis frugibus & æstate matura, excipiat. Joël. II. 3. lux. Quæ sit *summa* calamitas *rubiginis* docetur. §. 15. occurritur objectioni ex Joël. II. 25. depromendæ. שנה, *annus*, ἄφενος pro *proventu*. §. 16. Argum. *secundum*, quod omnia in reliquo Joëlis textu malo *rubiginis* adposita sint, rubigo & *arboribus* noxia. Deut. 28. 42. Græca versio illustrata. ξύλον & *lignum* pro *arbore* γεννημα pro *proventu segetum* & καρποῖς *arborum* Joëlis Cap. I. passim illustratum. §. 17, 18. Argum. *tertium* non pati *sequentia* apud prophetam, quo *rubiginem* ex numero harum excludas plagarum. Diserte hoc malum & *igni* & *flammæ* tribuitur. Joël. II. 5. denuo explicatur. §. 19. Versiones vernaculæ examinatæ, quid sit Geschmeiss, & Mehlthau. §. 20. Concluditur observ. in locum Hoseæ V. 7. ostenditurque qui חרש per ἐρυσίβην æque reddiderint Alexandrini; de confusione litter. ר & ד in S. Codice. De significationibus vocis חרש, & quomodo ἐρυσίβη appositæ. item de חרם, חרן, & הרון signif. *origine*. §. 21.

§. 1.

QUatuor species rerum, quas *Judæam* depopulaturas vaticinatur JOEL Cap. I. 4. II. 25. *quatuor* diversa *locustarum* genera indicare censet ὁ πάνυ *Bochartus* L. IV. Hieroz. IV. & V. qui cum p. 466. id sibi esse *persuasissimum* scribat, haud erit cur mire-

mur, eundem & nomina, quæ S. Codex *locuſtis* tribuit, explicantem, Cap. I. ejusdem libri, & inter ea גזם *gazam* locum concedere num. 2. maxime, quod & eandem vocem eſſe *locuſtis privam* contendat. P. I. L. I. Cap. IX. p. 66. Confer eundem in hujus ſententiæ patrocinium varia notantem P. II. L. IV. Cap. I. p. 446. & L. IV. Cap. VI. pag. 484. & paſſim in hoc libro. Hujus autoritas, ut fieri ſolet, plurimos in adſenſum pertraxit, & inter ceteros quoque ejus locum dediſſe rationibus vidi piæ memoriæ parentem meum CORNELIUM HASÆUM in diſſ. I. in *Prophetiam Joëlis* §. 10. Sed dubia oratio viri, plus judicio tribuentis in ſcribendo quam ingenio & induſtriæ, fidem facit; ſibi argumentis Bocharti adeo haud factum fuiſſe ſatis, quin ambigui plurimum hac in re ipſi fuerit reſidui etiamnum, quamvis in eo plane Bocharto ſit ὁμοψήφος, quod VIVA ſaltem *quatuor* hic denotari ANIMALIA putet. Attamen cum æque veterrimam *Græcorum*, quæ *Alexandriæ* concinnata eſt, ac *Latinorum*, vocibus ילק & חסיל adverſam cernimus explicationem, illam per κάμπην *erucam*, hanc ἐρυσίβην hoc eſt *rubiginem* explicantium: operæ opinor pretium nos acturos, ſi diſpiciamus ſedulo, utrum in hac cauſa ſtandum ſit *vetuſtiſſimarum* fide *interpretationum*, an vero *Bocharti* ſummo foret adſurgendum ingenio, rationibusque in contrariam productis aciem. Prius autem græcas Alexandrinorum explicaſſe voces paculum juvabit, quam ipſam cauſæ arcem adgredimur.

§. 2. Græcis κάμπην eſſe id genus animalculi quod Latium *erucam* vocavit, non modo vetus interpres Latinus Græcos ſequens, heic loci atque Amos IV. 9. erudit, Græcam ita transferens vocem,

vocem, ſed & ex veterum Gloſſis Græco-latinis abunde conſtat, iisdem κάμπην per *urucam* vel *uricam*, hoc eſt, *erucam* explicantibus. At, quoniam κάμπη vocis origine, *flexum*: hinc *erucam* latinorum non quamvis κάμπην, ſeu *flexum* indicare *animal*, ſed κάμπην λαχάνε *olerum*, eædem obſervant gloſſæ. A κάμπτειν enim *erucæ* eſſe nomen κάμπης datum, quia rependo toties corpus *inflectit*, docebit altera vocis ſignificatio, qua eadem de cauſa *Delphines* vocantur κάμπαι, quibus æque corpus flectile natura dedit. Quin ipſam vocem *Campen* pro *eruca* veteri Latio ex Græcia illatam fuiſſe, docent Loca *Plauti* & *Columellae* quæ *Martinius* animadvertit. Sed κάμπας eſſe *erucas* nemo dilucidius docet Columella L. XI. Cap. 3. *Animalia*, inquit, *quæ a nobis* (Latinis) *appellantur ERUCÆ, Græce autem* κάμπαι *nominantur, vel manu colligi debent* &c. Sic & Heſychius per ἱπποκάμπην videtur intellexiſſe *magnam erucam* aut *ſcolopendram* aliumve ſe varie flectentem *vermem* inſignis *magnitudinis*. Corruptiſſimus ita legitur locus. Ἱπποκαμπὰς ὕλην λίαν μεγάλην hoc eſt denotare eam vocem, *valde magnam ſylvam*. Sed quî κάμπη ſit ὕλη *ſylva* non video. Quocirca adquieſco in emendatione Martinii qui in *Hippocampus* ὕλην mutat in ἑυλὴν, *vermem* denotans vocabulum. Idem Heſychius ἑυλὰς explicat σκώληκας *vermes*, ἑυλῶν, σκωλήκων eidemque ἑυλαὶ ſunt ἐν τοῖς τραύμασι γινόμενοι σκώληκες *vermes, qui in putridis ſuccreſcunt vulneribus*. Vocem præterea κάμπη cum ἑυλὴ optime convenire nemo negabit qui *erucas* eſſe *vermium* genus ſciverit. Ἵππος equus autem in compoſitione intendit ſignificationem *magnumque* aliquid exhibet ut ex ἱπποµανία, ἱπποκένταυρος aliisque vocibus diſcimus, his *inſignem veſaniam*, *magnumque centaurum*

taurum indicantibus. Idem accidit voci βᾶς *bos* ut ex βοῶπις, βελιμία, βακέφαλος aliisque evincitur. Ἱπποκαμπαὶ itaque essent *magni vermes.*

§. 3. Ερυσίβη est morbi genus, quo ex nimia *siccitate* arborum *folia floresque* & *segetes* præcipue *aduruntur*, ut omnis fructus inde speratus calfactu solis pereat. Hesychius: ἐρυσίβη, νόσος τὶς ἀέρος ἐπιγινομένη τοῖς φυτοῖς καὶ καρποῖς h. e. Ερυσίβη *est morbus aëris* (aut siccitatis) *qui supervenit plantis & fructibus*, Latinis *Rubigo* dicitur. Glossæ ἐρυσίβη, *rubigo.* Oriri autem ex nimio *calore solis* Plutarchus docet de *primo frigido*, ejus esse causam memorans ἡλίους πυριφλεγεῖς ἐπ' ὄμβρῳ *intensissimos soles excipientes pluviam.* Hinc & *Robigalia* sacra ad placandam deam *Robiginem* habebantur æstate & *canicula* occidente, ne sol nimia *adustione* segetibus infestus sit, qua de re illustrissimi principis *Caroli Neapolis* annotationes evolvantur in *Anaptyxide* ad *Fastos Ovidii* p. 206. sqq. Causam quippe horum robigalium Ovidius nimiam *perniciem* esse tradit, quæ *segetibus* ex hac solis *adustione* accedit. vers 910. L. IV. Fastorum.

Nec venti tantum CERERI (segetibus) *nocuere, nec imbres*
Nec sic marmoreo pallet adusta gelu,
Quantum si culmos TITAN INCALFACIT *udos*, &c.

Et dein originem referens, cur in *robigalibus* DEæ *robigini* mactetur canis, addit vers 932.

Est CANIS (*Icarium dicunt*) *quo* SIDERE *moto*
TOSTA SITIT TELLUS, *præripiturque* SEGES,
Pro Cane Sidereo Canis hic imponitur aræ,
Et, quare fiat, nil nisi nomen habet.

Quid

Quid autem proprie *morbi* ſit ἐρυσίβη quod adeo infeſtum *ſegetibus* eſſe ajunt, Scholiaſtes Græcus ad priorum Joëlis locum indicat & ad Pſalm: LXXVII. 46. (Hebr. 78. 47.) ἐρυσίβην explicans per κονιορτώνη φθορὰν σίτου *pulverulentam ſegetum corruptionem*, ubi indicare δρόσον, *rorem* hac definitione videtur. Nam κόνις, ut de omni re accipitur quæ *pulveri* ſimilis & minuta eſt, explicante Heſychio; ita & *de rore* & *pruina* dicitur. Hinc alius Scholiaſtes ad locum Pſalmi; Ἐρυσίβη ἐστὶ κατὰ τὸν Ηρωδιανὸν τὸ ἐπικάθιζον τοῖς καρποῖς παχνώδες καὶ διάφθειρον ἀνθός. *Rubigo eſt juxta Herodianum PRUINOSUM illud quod fructibus inſidet eosque corrumpit.* Et recte quidem, cum ἐρυσίβη non ſit ipſa πάχνη, ſeu *pruina*, verum aliquid παχνῶδες *pruinæ ſimile* ſeu *ros* ille qui æſtate adeo *ſegetes adurit*, nobisque vernaculo nomine Mehl-Thau audit ut §. 20. videbitur. Quippe ἐρυσίβην diverſum quid eſſe à πάχνη docet illuſtris ille Pſalmi locus ubi חסיל pariter v. 47. per ἐρυσίβην extulerunt Græci, at v. 47. חגמל *chanamal* per πάχνην *pruinam*. Apertius vero *cauſam* quam *rubiginis* tribuerint *origini* veteres, exhibet Plinius L. XVIII. Hiſt. Nat. Cap. 28. *Plerique dixere*, ait, ROREM INUSTUM SOLE ACRI (hoc eſt illud παχνῶδες in *ſegetibus*, *frugibus* RUBIGINIS *eſſe* CAUSAM, & *Carbunculi vitibus*. Et Theophraſtus cum eum in modum ἐρυσίβην definit L. IV. Hiſt. Plant. Cap. 15. Ἐρυσίβη σῆψίς ἐστι τῷ ἐφισαμένῳ ὑγρῷ eſſe *corruptionem a reſidente in culmis humore*, dum ſegetibus matutino rore udis magni dein ſoles ſupe accedunt. *Rubigo* itaque eſt ipſa *uredo* ſeu *exuſtio ſegetum* ob *fervorem* nimium ſolis. At *cauſa* ejus Ros *inuſtus* ſole acri ſegetibus. (a) Æque autem ἐρυσίβη atque πάχνη

(a) Inde eſt quod non modo acriori ſoli, *Robigi-*

nis

πάχνη fructus ſegetesque perdit. Pollux hinc L. I. Cap. VI. agens de anni ſterilitate has jungit §. 53. ἐδίψησαν οἱ καρποὶ ἡ ΕΡΥΣΙΒΗ τὰς καρπὰς κατέλαβεν, ἢ ΠΑΧΝΗ ἢ διαφθορά. *fructus ſiti laborarunt*, RUBIGO *fruges invaſit*, *aut* PRUINA, *aut calamitas.*

§. 4.

nis cauſæ, verum & *pruinæ* ejusque cauſæ *frigori* ſæpiſſime tribuatur *aduſtio*. Imo *pruinæ* etymon à *perurendo* Feſtum deduxiſſe videas. *Pruina dicta*, inquit, *quod fruges & virgulta* PERURAT. Sæpius in ea ludit metaphora Ovidius L. III. Triſt. El. IV. v. 49.

Me *tenet adſtricta terra* PERUSTA GELU.

L. V. Triſt. El. 2. v. 66.

Glebaque canenti ſemper OBUSTA GELU.

In memoratis verbis L. IV. Faſt. v. 911. utriusque *Solis* & *frigoris* aduſtionis mentio & quidem ex comparatione,

Nec ſic Marmoreo pallet (terra) ADUSTA GELU,
Quantum ſi culmos TITAN incalfacit udos.

Uti & apud Virgil. I. Georg. v. 92.

Ne tenues pluviæ rapidique potentia SOLIS
Acrior, *aut Boreæ penetrabile* FRIGUS ADURAT,

Ubi Servius; Adurat & *ad ſolem & ad frigus pertinet*: uno ſermone duo diverſa concluſit, quæ tamen unum effectum habent. Quin & Sidonius ignem tribuit frigori Carm. V. v. 528.

Quondam mihi corpus ADUSTUM
Frigoris IGNE perit - - -

Sic & orationis proſæ ſcriptores Tacit. XIII. Ann. c. 35. AMBUSTI *multorum artus vi* FRIGORIS *exanimati ſunt*. Cicer. II. Tuſc. c. 17. *Pernoctant venatores in NIVE, in montibus ſe URI patiuntur*. E. Plinius L. III. c. 20. PRÆUSTA *intra ſinus Alpium NIVE membra* commemorat. Confer Taubmanni notas ad locum Virgilii. T. d. H.

§. 4. Explicata mente vocibusque, quibus uſi vetuſtiſſimi omnium interpretes Græci: expendamus utrum his ſtare poſſimus, an vero exigendæ illæ ſint prius. Neque quidpiam in hac cauſſa nos agere poſſe tempeſtivius autumo, ac ut principio quantum his interpretibus tribuendum ſit, ipſius *Bocharti*, quem doctiſſimum tamen heic loci opponentem nacti ſunt Græci, verbis pernoſcamus. Ita loquitur ὁ πάνυ P. 2. Hieroz. L. II. Cap. 31. p. 345. *In ea ſum ſententia*, inquit, *ex multis interpretationibus præferendam eſſe* ANTIQUISSIMAM, *niſi cauſæ ſint* GRAVISSIMÆ *cur ab ea recedamus.* Quod ſemet hoc opere oſtendiſſe docet in Præf. p. 62. *Quin cæteris paribus*, ait, *VETERES ſcripturæ interpretes* (ut ſane *Græci* ſunt *vetuſtiſſimi* omnium) *ſicubi conſentiant*, *novis* PRÆFERO, & *ab iis* RARO *recedo, niſi MAGNÆ CAUSÆ ſubſint. Proinde cum veterum verſiones* DEFENDI *poſſent*, *nullum lapidem non moveo*, *ut eorum interpretamenta aſſeram.* &c. Et hæc quidem adeo recte & ſapienter monuit vir ſummus, ut perpetuæ ad inſtar Cynoſuræ SS. Litt. interpretationi ſtudentibus, nunquam ſatis ob oculos verſari poſſint. Vetuſtiſſimis enim interpretibus, & in his *Græcis* præcipue, linguam *Hebræam* ejuſque arcana propius patuiſſe, iis *vernaculam*, ac nobis, tot temporum intercapedine ab iis ſejunctis, ac extra communem ejus uſum poſitis, ambigendi locus haud ullus relictus eſt. Quod ſi igitur ab iis ſegreges eſſe cupimus, neceſſe eſt quo vel (1) aliquid in *nominibus* Hebraicis lateat, vel (2) in ipſis *rebus* nexuque orationis, quod veteribus interpretamentis adverſum eſſe, doceamus. Aliter ſi fiat, ſe ab ipſa *veritate* deflectere & ab ipſa ſacrorum virorum mente alienos fieri, certiſſime viri

SS. litt. ſtudioſi, perſuaſi ſunto. Utrumque cum Bochartus in hac cauſa oſtendere anniſus eſt, debita cura trutinandum erit num ejus objectiones tanti ſint, ut cauſam veterum interpretum deſerendam eſſe perſuadeant. Ceteroquin, ſi *cauſas* ejus, cur ab his receſſerit, haud *graviſſimas* eſſe agnoverimus, nec magnas ſubeſſe: ignoſcent facile viri ſummi manes, quod *cum veterum verſiones defendi poſſe* videam, *nullum non lapidem moveam*, *ut eorum interpretamenta aſſeram*, ipſo in hac cauſſa & judice ſedente atque arbitro, nosque, ut pari judicio decernamus, proprio inſtituente exemplo.

§. 5. Ratione vocum objicit (l) גזם eſſe ipſam *radicem* quæ *abſcindendi amputandique* veniat notione: quam videri *erucæ* convenire minus ac *locuſtæ* cujus *fortior* morſus eſt. *Exurere* enim potius *erucas* quam *amputare* morſu arbores. Vide eum L. IV. Cap. 1, num. 3. & Cap. 8. p. 485. Verum, tametſi (a) גזם apud *Talmudicos*, *Syros* & *Chaldæos* notionem habet *amputandi* & *abſcindendi*; minime tamen ſequitur, quin in cognata *Hebræa* lingua ei *mollior* eſſe ſignificatio poſſit, ceterisque *vicina* de *eroſione* atque *attritione*. Id enim variis accidit vocibus ejusdem originis, ut in hac lingua *violentior*, in alia *mitior* iis ſenſus ſit, modo *cognatio*, quæ inter utramque intercedit, ſervetur. Exempli cauſa נתר, quod *Hebraicis* eſt *diſſolvere*, *diſſipare*, *ſaltare*, quæ *violentum* indicant motum, *Chaldæis* eſſe *decidere*, *defluere*, quibus fortior *vis* ademta eſt vocibus, abunde conſtat. Neque putandum eſt (b) vetuſtiſſimos interpretes, ſi ſola notio *amputationis* in גזם adeſſet, eaque adeo *violenta* ut *erucae* morſibus dari non poſſit, hoc *neſciviſſe* quo eam vocem nihiloſecius erucæ fecerint *propriam*. Obſervandum enim

enim cum in ſacro Codice *ter* modo eadem legatur vox, ut, præter bina loca Joëlis memorata, & Amoſi IV. 9. eos tamen conſtanter admodum ſingulis in locis non alia niſi κάμπης *erucæ* nomine reddidiſſe. Oportet itaque ut & pro *molliori morſu arrodere folia*, quod *erucis* competit, ea vox apud Hebræos olim fuerit uſitata. Præterea (c) ipſe locus Amoſi oſtendit eum melius de *erucis* quam quidem *locuſtis* poſſe accipi. *Hortos veſtros*, ait Propheta, *& vineas veſtras, & ficeta veſtra & oliveta veſtra comedit* הגזם GAZAM. Nulla enim hic *ſegetum tritici hordeique* mentio ut quidem in Joël vſ. 9-11. v. 17. ſq. Nam *locuſtae* æque *arbores* atque *ſegetes* depopulantur, ut ex Exod. X. v. 12-16. *patet*. At *eruca* ſolum *arborum* foliis tenerioribus morſu atterendis intentæ ſunt. Bene hoc ipſe Bochartus animadvertit, l. c. pag. 485. *Hic porro* (in loco Amoſi) *cum neque* pascuis *neque* ſegetibus *infeſtus fuerit* GAZAM *ſed* SOLOS ARBORUM FRUCTUS *legatur conſumſiſſe, huic*, ait, *locuſtae ſpeciei potuit id eſſe* PROPRIUM, *ut* NON ALIUNDE *veſceretur, quam EX ARBORUM proventu*. Pellucet hic undique viri maximi κρεσφυγητὸν, & rima, quam quærit, elabendi, eludendique vim hujus argumenti. Quidni potius, cum ejusmodi locuſtæ ſpeciem dari haud poſſit oſtendi, quæ *ſolum* arborum fructibus veſcitur, non item ſegetibus; ſed ex mero fictæ rei propriæque, quæ aſſumta fuit, ſententiæ defenſionis hæc dependeant arbitratu. Quippeni, inquam, hic Græcorum veſtigia legiſſe juvabit, qui vocem *Gazam* de *eruca*, cui idipſum quod Bochartus urget, *arborum* fructus, haud vero *ſegetum* depopulari, *proprium* eſt, intelligunt? Neque etiam *erucae* morſus (d) adeo mollis eſt, quin ei notio גזם quæ *exſcindendi* eſt *putandi*

tandique, poſſit eſſe adpoſita. Certiſſime illam arbores adeo privas foliis facere morſu, lento quamvis, tamen venenoſo admodum, ut omnis *fructuum* ſpes pereat, quotidiana erudimur proprio cum damno experientia. Quin imo *erucam* multo hac in re pejorem eſſe *locuſta* ſcimus. Hinc Latinis ipſis *erucæ* nomen ab *erodendo*, quod *erodat* arbores & folia. Iſidorus L. XII. Orig. c. 5. ERUCA FRONDIUM *vermis - - ab* ERODENDO *dicta - - - Non advolat ut LOCUSTA, ut huc illucque diſcurrens ſemipaſta dimittat, ſed permanet* PERITURIS FRUGIBUS, & *tardo lapſu pigrisque morſibus UNIVERSA CONSUMIT.* Quæ de verbo ad verbum deſcripſit Iſidorus ex Hieronymi Comment. in Amos. IV. 9. Hinc erucæ tribuitur *eroſio frondium* apud Columellam in *Horto*,

Nec ſolum teneras audent ERODERE FRONDES
Implicitus conchae limax, hirſutaque CAMPE.

Adpoſite Plinius L. XVII. 24. ERODUNT (erucæ *dirum*, ut vocat, *animal*) *frondem* VITIS, *aliae florem*, OLIVARUM *quoque* ac DEPASTAM ARBOREM *turpi facie relinquunt*, qui locus egregie alterum Amoſi illuſtrat. Ne dicamus (e) adhuc ſub judice litem eſſe utrum גזם ipſa radix ſit, an a גז deſcendat, ut Hebræi cenſent, quod eſt, appoſito ם ſervili, *tondere*, *depaſcere* concinno ſatis *erucae* verbo, frondes *arborum* foliaque *depaſcenti*. Vide Fulleri Miſcell. Sacr. Lib. V. Cap. ult.

§. 6. De *Chaſil* nihil memorat ſpeciatim Bochartus, quod nominis *etymon* tangit. At (II) hac in re nobis cum *Druſio* controverſia intercedet, qui Animadv. L. II. Cap. 58. inter alias rationes cur perperam putet Græcos ἐρυσίβην reddi-

diſſe,

disse; memorat (a) חסיל originem ducere à חסל; quod *exscindere* ipsi est; Jonathanem quoque Chaldæum (b) hoc insectum vocare שמותא à שמת *samat* quod est *vastare*, *exscindere*, *evellere*. Denique (1) hoc verbum חסל usurpari de *locustis* Deut. XXVIII. 38. Vides itaque Drusio ex vocis חסיל notione idem argumentnm petere ac Bochartus ex גזם ut de *locustis* vocem intelligendam esse doceat. Verum (1) חסל vix hac violenta significatione pro *exscindere* usquam usurpatur, sed notat vi vocis nil aliud quam *consumere* ipsique Hebræorum voci אכל *comedere*, quæ hic τῷ *Chasil* æque ac ארבה שׂד & ילק significatione adfinis est. Tribui quidem (2) vocem חסיל *locustae* haud nego ut præter Drusium pluribus Bochartus observavit. P. 2. L. IV. Cap. 1. n. 6. attamen ut his animalibus ita & aliis rebus *consumtricibus*, quæ efficiunt quo quid pereat, dari novimus. Præcipue hæc absumtionis notio apud Chaldæos frequens est, ut de *consumta pecunia* Gen. XLVII. 15. &c. Vide Buxtorfii Lexicon Talmud. p. 800. quocirca & apud eosdem in vicinam notionem *absolvendi*, *finiendi* abiit. Hoc vero (3) tantum abest ut ab ἐρυσίβη alienum sit, *segetes arborumque* fructus & folia *consumere*; ut potius hoc notionis *rubigini*, utut rei inanimatæ, metaphorica locutione *proprium* dent veteres. Virgilius L. I. Georg. v. 150.

Mox & FRUMENTIS labor additus, ut MALA culmos
ESSET RUBIGO, segnisque horreret in arvis
Carduus: INTEREUNT (Comestæ *rubigine*) *SEGETES* &c.

Esset Rubigo, hoc est, *comesset*, *consumeret* Servio interprete. Antiquitus enim dixere, ut notum, *edo*, *es*, *est*, unde *esse* & *estur* &c. pro *comedere* usurpatur. Vide hic notas Emmenessii & Servii

ad

ad L. IV. Æn. v. 66. Hinc pariter & *esse* seu *comedere*, *absumere* de *robigine* alia, quæ *ferro* propria est, adhibetur, uti & Germani dicimus der Rost frist das Eysen. Virgilius loco memorato

Agricola incurvo terram molitus aratro
EXESA inveniet scabra ROBIGINE pila,

& Lucanus L. I. Pharsal. eidem *morsum* tribuit eleganter

Et scabros nigrae MORSU RUBIGINIS enses.

unde & ipsa *erosio* Græcis βρῶσις seu *comestio* vocatur. Sic & Psalmo LXXVIII. 46. agente Psalte de plagis Ægyptiacis *dedit fructus eorum* (ad *comedendum*, *vastandum*) τῷ חסיל *Chasil* ubi iterum Græci ἐρυσίβην reddiderunt. Nihil præterea (4) convenientius esse *robigini* quam nomen a *vastatione* desumtum, docet ingens illa *calamitas*, qua agri propter *rubiginem* vastantur & exuruntur. Vide Servium ad Virgil. I. Georg. v. 151. & præcipue hoc pluribus narrantem Ovidium L. IV. Fast. vs. 890. sqq.

§. 7. Quoniam idcirco חסל ratione originis *consumere* tantum notat, quod æque *rubigini* atque *locustis* proprium, fata *consumentibus* utrisque arborumque folia, hinc ea vox apta simul est ad *utramque* rem denotandam. Utra significatio vero locis, ubi occurrit, apta sit, ex rebus ipsis serieque orationis exhibendum erit. Quapropter & eandem vocem ἀκρίδα *locustam* reddidere Alexandrini Jesaiæ XXXIV. 4. & βρῦχον 2. 2. Chron. VI. 28. in dedicatione templi Salomonæi, ubi æque de terrarum *devastationibus* per varias calamitates agitur. At notæ characteristicae desunt unde dignoscas utrum his in locis veterum versioni standum sit nec ne. Æque enim per *uredinem* ac per *locustas* agros depopulatum iri novimus. Nam in eodem Carmine templi dedicationis, ut legi-

tur

tur 1. Reg. VIII. 37. Græci non modo pariter ut heic loci, expoſuere per ἐρυσίβην, ſed & junctam vocem ibidem cum ארבה cernimus. Fortaſſe tamen potior ſignificatio poſterior erit eodem in loco, partim quod *locuſtæ* ſub nomine ארבה facta jam mentio ſit, partim quod cetera duo depopulationum genera, quæ hic occurrunt ab *Arbe* diverſa cum ſint, ut ירקון ἴκτερος *flavedo* & שרפון πυρισμὸς *aduſtio*; ſic & חסיל, dein poſt *Arbe* ſequens, omnino diſcrepans ſit, adeoque ex veterum interpretatione commode ἐρυσίβην indicare queat. Præterea eadem vox חסיל & in Pſalmo LXXVIII. 46. occurrit, ubi Græci rurſus ἐρυσίβην tranſtulere. Sed numne heic loci melius per *locuſtam* reddatur, valde hæreo. Nam (1) agit Pſaltes de plagis, quas Deus quondam ſub Moſe *Ægyptiis* intulit, interque eas & per חסיל *proventus* eorum *comeſtos* eſſe memorat. At de ἐρυσίβῃ nihil in Exodo inter plagas Ægyptias reperimus, ut quidem de *locuſtis*, Exod. X. 12. ſqq. Præterea (2) obſerva in hoc hymno *bina* commata in quocunque *verſu* occurrere, quorum alterum alteri ſenſu par eſt, quam *exergaſiam* Græci vocant figuram in Claſſ. II. Bibl. hujus ſect. II. Faſc. VI. §. 2. 3. 27. 35. & 38. pluribus exemplis illuſtratam. Vide idem illud ſchema hic vſ. 44. 47. & 48. dilucide ſatis occurrens, ut nec minus in his quæ iis interſeruntur, adeſſe dubites.

vſ. 46. *Dedit*	*proventum eorum*	τῷ	*Chaſil*
Et-	*labores eorum*	τῷ	*Arbe*
vſ. 47. *Occidit*	*vites eorum*		*Baddarad*
Et-	*Sycomoros eorum*		*Bacchanamal*

Quemadmodum enim in ultimo illo verſu ברד *in grandine*, ſchematis illud docente indole, cum חנמל *pruina* ſenſu idem eſt, utroque aliquod

gran-

grandinis genus indicante, unde recte Græci alterum per χάλαζαν Luth. Hagel, alterum per πάχνην Schloſſen interpretati ſunt, quoad Hiſtoriam imbris *grandiferi* in Ægyptiorum agros immiſſi Exod. IX. 25. reſpicitur, Aquila ἐν κρύει *in frigore* explicante. Ita & in prioris commatis ultima linea *arbe*, ſenſu cum *Chaſil* convenire videtur, eisque intendi oculum ob ſimilem hiſtoriam: Exod. X. 12. ſq. memoratam, vocibus de *locuſtis* tantum uſu acceptis, illic occurrentibus. Poteſt tamen & verſio veterum heic loci defendi, quod varii *generis* illæ plagæ Ægyptiorum eſſe potuerint, & cum *corruptio* ſegetum a DEO iis immiſſa ſit, id non modo per *locuſtas*, ſed & ἐρυσίβην fieri optime potuerit. Aliis in locis SS. litt. vox חסיל non occurrit. Dubia itaque vocis in utramque partem commode verſatilis ſignificatio, diſcrepantem adeo verſionem produxit. Cujus rationem rei facile deprehendes, ſi memineris non omnes ſacros libros ab eisdem interpretibus neque eodem tempore ſed variorum opera laborem hunc, & quidem intercedente haud pauxillo temporis intervallo, abſolutum eſſe, quod clariſſimis argumentis V. Cl. *Humphredus Hody*, & *Lambertus Bos* docuerunt.

§. 8. Alterum *Bocharti* argumentum, quo oppugnavit Græcam, quodque nobis *tertio* examinandum eſt loco, à *conſenſu aliorum* petitum eſt *interpretum*. Ita enim L. IV. Cap. IV. p. 466. *Huic Verſioni* (Græcæ) *haud quaquam ſtamus. Nobis enim id perſuaſiſſimum eſt Hebraicis quatuor vocibus quatuor* locuſtarum *ſpecies ſignificari. Quod* UNO ORE *hic aſſerunt* OMNES *Hebræi*. Addit L. IV. Cap. I. n. 3. adſenſum præterea *Syri* & *Chaldaicorum* interpretum. Verum ſi auctoritatibus depugnandum erit, his opponimus

brevem

brevem quidem at validam manum, *Graecorum*, *Hieronymi veterisque interpretis* latini eorumque in noſtram partem adſenſum. Certe *Graecorum* vetuſtiſſimorum autoritas multo potior eſſe debet quam *recentiorum* Judæorum turba. Hi enim ea ætate floruerunt quo vivus etiamnum ſinceriorque ſermo Hebræus erat, eæque ipſæ voces in quotidiano uſu, quo earum ſignificationem eos neſciviſſe haud facile perſuaſum habebimus. *Judæos* autem (2) *recentiores*, qui longe ſunt ætate inferiores, ingenue fateor *patrii ſermonis* minime genuinam amplius habuiſſe notitiam cum ſua litteris tradiderunt. Hoc ex tot ineptis, quibus undique & undique eorum ſcatent commentaria, manifeſto patet interpretationibus, quas, ſi Hebraice docta fuiſſet, Hebræorum illa progenies, nunquam infelici adeo partu protuliſſet. Meminerimus tantum omnes illos, quos ferimus, *Judæos* ſectæ *Phariſæorum* addictos eſſe, quo unico ſatis conſtabit quid ab hoc hominum genere, *allegoriis*, & alienis præter ſcopum explicationibus maxime intento, in eruendo litterali ſenſu V. T. ſperari poſſit. Quanto melius cum ſacra eruditione comparatum eſſet, ſi eorum loco *Karræorum* commentaria, *litterali* ſenſui addictorum, evolvere poſſemus, quæ ea ſecta tantopere nobis invidet. Uſui quidem ſunt eorum ſcripta præcipue Talmudica & vetuſtiora in doctrina veteri Pop. Judæi, ſtyloque, ad eorum morem accommodato, Novi Teſt. enucleando. Verum in V. T. explicatione, quantillum eſt quod per eos datur proficere. Sed longinquior ille campus eſt ac ut nunc in eum liceat excurrere. Bochartum tamen propria confeſſione in hac cauſa jugulemus. *Aliquanto poſt* Chriſtum *exciſis* Hieroſolymis (ait Lib. IV. Cap. I. pag. 451. diſputans ex mente Judæorum

de ſenſu vocum *Arbe*, *Solam*, *Chargol* & *Chagab*) JUDÆI *hinc inde diſperſi* LINGUÆ SUÆ *ſic* OBLITI *ſunt*, *ut nonnulla ſint in ipſa lege*, *quæ illorum* DOCTISSIMIS *plane ſunt* IGNOTA. Nec erit igitur cur aliorum reprehenſionem incurram Judæis his plus ac par eſt faventium, quod *Iſaaci Voſſii* partes tuear, qui millies pluris nobis prodeſſe unicam Græcam LXX. viralem, ut vocant, verſionem, in enucleando S. Codice contendit, quam mille Judæorum commentariola. Verum, ſi quis ea recte uti velit interpretatione, oportet ut haud mediocriter, miſſisque inprimis Grammatici nugis vulgique præjudiciis & *Hebraice* & *Græce* doctus ſit. Id enim, ſedulo eam in rem curam adhibenti, perſpectum fuit, alienas S. Codicis interpretationes, quæ paſſim in ſcriptis noſtratium regnant, unice ex his *Judæorum* deductas eſſe rivulis. Majores enim noſtri eos cum ſummo haberent loco, nihil ab illis dictum repererunt, quin ambabus ulnis tuto acceperint, quæ dein explicationes per *traditionem* ita in natos natorum, ut fieri ſolet, propagatæ, communium nactæ ſunt opinionum robora. Quas radicatas, veterum interpretationum fide, rerumque & circumſtantiarum, aliter ac illi capiunt ſe habentium pondere, evellere, tanti ſtudii res & laboris eſt. Neque etiam (2) Judæorum conſenſus *unanimis* eſt cum ſæpe heic loci ignotam iis vocem per æque *ignotiorem* explicent. Tum & *Chaldæum* iis accedere parum perſpecte adſeritur à τῷ πάνυ. Explicat enim Targum Vocabulum גזם per זחלא quod vi *originis* a זחל *repere*, notat *repentem beſtiolam* quæ vox melius *erucæ* ut *reptili*, ac *locuſtæ*, quæ *volatilibus* accenſetur, adpoſita eſt. Quanquam & *locuſtæ* ſpeciem vocari זחל noverim, ſed ejusmodi quae ἄπτερος eſt, & in terra *repit*.

§. 2. Quo

§. 9. Quo vero & alio conſtet exemplo, Judæorum adſenſui quo nitamur, neceſſe haud eeſſe non tantummodo documento erit vox חנמל *chanamal* Pſalm. LXXVIII. 47. quam aeque multi Judaeorum pro *locuſtæ* ſpecie venditant, ſed fruſtra, ipſo Bocharto ab eis faciente divortium Cap. I. n. §. L. IV. oſtendenteque rectius *grandinis* intelligi ſpeciem, quod & §. 7. monuimus: Sed praecipue צלצל *zelatzal* Deut. XXVIII. 42. quam, *Hebræis* omnibus, *Onkeloſo*, & *Arabo Erpeniano* eſſe *locuſtam* idem vir ſummus n. 10. monet; Attamen illam virum gravem, his autoribus nixum, inter ea quae S. Codex *locuſtis* dedit, fruſtra retuliſſe cenſeas. Nihil quippe cauſae video, cur minus eam aeque de ἐρυσίβῃ & *rubigine*, ut *Græcus Latinusque* vetuſtiores interpretes reddiderunt, accipiamus. Coccejus quidem *alienam* eſſe hanc interpretationem vult, quo nomine illam in Lexico notat. Sed in culpa ipſe eſt cum Lexicographis ceteris, interpretibusque, ut ubicunque in ſacris voces צלצל hisque ſimiles reperiunt, omnes ad *unicam* radicem צלל referant, cum tamen variae ſignificationis voces ad varias radices pertineant, quaeque unicuique aptior ſit, prudentis viri relinquatur judicio. Refero itaque hanc vocem ad radicem צלה, quae Hebraeis Talmudicisque notat *aſſare*, *torrere* ſeu *ſolis* calfactu hoc fiat, ſeu *ignis*. Quemadmodum igitur a צלל *obumbrare* fit צל *umbra*, & hinc ex eorum judicio צלצל vox: ita quid impedit ſi à צלה deſcendat aeque צלצל cum & inde derivetur vox צלי quae rem *aſſam* ſeu *toſtam* innuit, uti Exod. XII. 8. 9. צלי אש *aſſatum igne* & Eſ. 44. 16. יצלה צלי *aſſat aſſum*, junctо cum nomine verbo. Hinc duplicata voce צליצל vel צלצל. Nullam vero aptiorem vocem *rubigini* poſſe da-

re scias, quam illam quæ a *tostione* & *assatione* per *ignis* furorem deducta est. Rubigo enim ab Hebræis להבה *flammæ* & אש *ignis* seu solis *tostioni* adscribitur, ut ex §. 19. apparebit, coll. §. 21. Ea quippe *rubigo arborum* frondes ita *adurit*, (*rore* primum eos *obnubilante*) atque terræ *segetes*, ut *nigricantem fuscumque* iis colorem induci videas. Servius ad Virgil. I. Georg. v. 150. ROBIGO *genus est vitii, quo culmi pereunt. Quod à rusticanis* calamitas *dicitur. Hoc autem genus vitii ex* NEBULA *nasci solet, cum* NIGRESCUNT *& consumunt frumenta.* Oritur quippe ex *adustione solis*, quo increbescente ut culmi segetum arborumque folia *nigra* reddantur, oportet. Hinc & ἐρυσίβη nomen est ab ἐρεύθω *rubeo* quod ille *nigricans* color & *rubori* proximus sit. Uti Græcis μέλας & ἐρυθρὸς itemque αἴθοψ. Latinis pariter *Robigini* nomen est a *rubro colore* quem veteres *robum* dixere Festo docente. Unde *robus* & *rubus* est ξανθὸς color. *Rubo* etiam arbori nomen inde ob *rubras*, quas fœneratur, baccas, & *rubetis* aliisque vocibus inde ortis. Ipsum nomem *rufus*, permutatis litteris cognatis B & F, inde descendit. Sed & *rubiginem* herbas *torrere* legimus. Columella L. X.

Hinc mala RUBIGO, *virides ne* TORREAT *herbas* &c.

Et Ovidius de rubigine - - *culmos Titan* INCALFACIT *udos*, hoc est solis *adustione torrentur*, seu ut dein loquitur v. 933. L. IV. Fast. eadem

TOSTA *sitit tellus prærupturque* SEGES.

Haud itaque quidpiam causæ est cur cum Coccejo aliisque Græcam vocis hujus interpretationem adeo *alienam* esse censeamus, cum in ipso hoc loco de *arborum segetumque* devastatione

mentio

mentio occurrat, quod cur minus per ἐρυσίβην quam *locuſtam* fieri poſſit, parum intelligimus. Nam & rubiginem cum *arbores* tum *ſegetes* depaſcere. §. 17. notabimus. Præterea quod ſi & radici צלל inhæreas, nihilo ſecius vox צלצל erit *rubigini* adpoſita, cum *obumbrare* Hebræis ſit, *nigro* fuſcoque *colore obducere*, nota ſatis tralatæ ſignificationis origine. Id ipſum enim ſegetibus arboribusque rubiginis calamitate accedere vitii, ut *nigreſcant*, ſatis comprobavimus.

§. 10. Ab argumentis à *vocibus* petitis, ad ea quæ in *rebus* & *ſerie* orationis prophetæ, Græcorum tralationi contraria eſſe augurantur viri docti, examinanda progredimur. Principe loco ponunt his vocibus, ſi non *locuſtas* quatuor, tamen *quatuor* certo indicari ANIMALIA, adeo ut in hac cauſa ἐρυσίβη locum habere nulla ratione poſſit. Eapropter hanc verſionem rejecerunt *Santes Pagninus*, *Druſius* L. II. Animad. Cap. 58. aliique. Bochartus id apertius urget L. IV. Cap. IV. p. 466. *Nam*, inquit, ἡ ἐρυσίβη ne ANIMAL *quidem eſt*, *ſed* MORBUS *ſegetum. Itaque huic verſioni* (Græcæ) *haudquaquam ſtamus.* Ita &, quem antea citavi, parens meus citata diſſ. in Joëlem §. 9. *Quatuor heic* VIVA ANIMALIA *denotari*, *adeoque* τὰς *LXX. vocem* חסיל, *quæ ultimo loco occurrit*, *MALE per* ἐρυσίβην, *neque felicius Vulgatum eorum exemplo*, *per* uriginem *vertiſſe*, *locum attente inſpicientibus patet.* Memet fateor undique & undique antecedentia ſubſequentiaque verba excuſſiſſe, nihil tamen cum reperire potuerim cur minus de ἐρυσίβη quam *vivo animali* vox חסיל heic loci explicari poſſit, fateor me divinando vim hujus argumenti vix adſequi poſſe. Si enim doceri poſſit, id quod nemo diffitebitur, & ex dictis conſtabit, *rubiginem*

æque *depopulationi* esse frugibus & eorum perniciei causam, ac *viva animalia*, nescio quid urgeat causæ cur hic ad *animalia* interpretationemque adstringam. Hariolor tamen eum argumentari velle in modum viros eximios, si *priora tria* vocabula *Gazam*, *Arbe*, & *Jelek*, designant *animalcula*, par esse quo & *quarto* nomine חסיל ejusmodi indicare æque *animal* censeamus: Quam si recte adsecutus sum mentem, memores simus, quid Logici iis argumentis quibus a particulari ad universale concluditur, jure suo tribuant. Nam ita & Psalm. LXXVII. v. 46, 47. cum *chasil*, *Arbe*, *darad* & *chanamal* memorentur causæ devastationis proventuum agri Ægyptiaci; utut Judæi *tria* horum nominum de *locustis* accipiant, tamen penultimum *darad* de grandine explicant rectissime, neque pariter eapropter *locustarum* numero accensent, quod *cetera* ejusmodi ipsis videantur *animalia*. Longe etiam (b) concinnius est, ut, si fieri possit, *aliud* quidpiam iræ divinæ instrumentum, quam mera *animalcula* cogites, uti DEus non modo *locustis*, sed & *grandine* Ægyptiorum frumento calamitatem intulit. Sed de hac re dein dilucidius. §. 13. sqq. agetur.

XI. Alios vero videas ex notione verbi אכל καταφαγεῖν *comedere* argumentum ducere, quod minus commodum esse τῇ ἐρυτίδῃ, ut rei *inanimatæ*, judicant. Ita quippe legimus in S. textu Joël. I. 4. *residuum Gazam* אכל COMEDET *Arbe* &c. & *residuum Jelek* אכל COMEDET CHASIL. Hinc *chasil* volunt animal esse, cujus proprium sit *edere*: Sed quid, quæso, frequentius est *Græcis*, *Latinis*, *Hebræis*, omnibusque omnino populis, ut אכל, ἐσθίειν, φάγειν *comedere* rebus *inanimatis* & præcipue ut *robigine* heic loci dari cupimus *exurentibus* omnia *flam-*

mis

mis tribuatur. Opus haud eſt ut exempla è longinquo petamus. Confer Joël I. v. 19. & 20. ubi IGNEM COMEDISSE אכלה אש *paſcua deſe ti*, bis reperimus. *Ignis* autem Hebræorum loquendi modo, & *flamma* eſt ipſa *ſiccitas* ſolis, quæ *culmos udos* rore factos ita *adurit* ut *robiginis* inde *calamitas* ſuccedat. Sic & II. 3. *Ante eum* COMEDIT IGNIS *& poſt eum exurit* FLAMMA; atque ita paſſim: Vide Nahum. III. 13. 15. Amos V. 6. Zach. XI. 1, 16. Thren. II. 3. IV. 11. Ezech. XV. 7. Eſ. XXIX. 6. XXX. 30. &c. Uti & de *ferro* Eſ I. 20. aliisque rebus *conſumentibus devaſtantibusque* occurrit. Sic πῦρ dicitur ἐσθίειν Homero Il. ψ. & paſſim. Notaque ſatis eſt Chaldæorum ad ignem formula: Δέσποτα πῦρ ἔσθιε. Latinis aeque tritum. Virgilius L. IV. Aen. v. 66.

- - EST *mollis* FLAMMA *medullas*,

& L. V. v. 683. EST *vapor*: ubi *vaporem* poni pro *igne* & *calore* rectiſſime doctiſſimi obſervant. Adde quae antea de *rubiginis* obſervavimus *eſu* §. 6. At, quid rei adeo in vulgus notæ diutius immoramur.

§. 12. Privum hoc Bocharto eſt, & quo peculiari argumento velle uti in hac cauſſa videtur, L. IV. Cap. 1. p 446. quemadmodum Levit. XI. 22. *quatuor* Hebraica nomina totidem *locuſtarum* ſpecies denotant, ita & commodum eſſe quo itidem heic loci obtineat *quatuor* animalium explicatio. Damus viro ſummo in loco Levitici *Solam* & *Chargol* eſſe *locuſtas*, utut res etiamnum & lis, num ita ſe habeat, ſit ſub judice. Verum quod *Solam* & *Chargol* illic *locuſtis* ſint accenſendæ voces, non eo nititur præſidio, quod cum *arbe* & *chagab* illic jungantur, quæ locuſtarum in cenſum omnes habemus. Alias enim & חגבה

locuſtam denotare neceſſe foret quia cum *arbe* jungitur. Pſalm. LXXVIII. 46, 47. quod ipſe vir magnus abnuit. Sed quod iis peculiaris adſit *eadem* nota *characteriſtica*, nimirum quod *ſolam* & *Chargol* æque ac *arbe*, & *chagab* adſint גרעם *pedes poſteriores* in eum *uſum* ut iis *ſaliant in terra*, ut diſerte eam v. 21. reperimus. Hoc autem locuſtarum *proprium* eſſe ſciamus, alibique pluribus tradituri ſumus. In loco vero Joëlis minime de harum *quatuor* rerum *propria* nota characteriſtica ſermonem cædere prophetam novimus, qua a ceteris *alitibus minuſculis* diſtinguantur; ſed de *agri*, *arborum*, *ſegetumque* depopulatione, quam, ſicuti *locuſtarum* inimico frugibus *morſu* contingere perſuaſi ſumus; ita nec minus experientia docet eas calamitates non ſemper iis *ſolis* tribuendas eſſe, cum idem infelicitatis in proventus per *erucas* & *uredinem* aliaque contingat æquo ſæpe numero. Atque eum in modum ſi explicetur locus de *diverſis* plagis per *diverſa* vindictæ divinae inſtrumenta, neque ſolum per (1) *locuſtas* ſed & (2) *erucas* & (3) *rubiginem*, terræ Judaicæ illata, multo concinnius orationem fluere, id ipſum eſt quod pro elegantia Verſionis Græcæ vindicanda, nunc in apricam lucem proferemus.

XIII. Elegantiſſime parens meus in *Analyſi Cap. I. Joëlis* obſervavit §. 8. *Malum* (de quo loquitur Joël illudque imminere Palaeſtinae vaticinatur) *ita explicari, ut liceat colligere* (I) *peſtem fuiſſe* QUADRUPLICEM *pro varietate* quatuor *inſectorum* (potius *nominum* peſtis cauſarum) (II) *Malum* UNUM ALTERI *velut* ORDINE *quodam* SUCCESSISSE (III) POSTERIUS *quodque* PRIORI *fuiſſe* DETERIUS. *Quod reliquit* (a) הגזם *comedit* (b) האכה & *quod reliquit* Arbeh *comedit* (c) הילק : & *quod reliquit*

reliquit Jeleck, *comedit* (d) החסיל v. 4. Ita & Munſterus. *Ponit* quatuor *genera vermium depaſcentium frumenta & fructus, quorum* POSTERIUS *quodque* GRAVIUS *fuit priori.* Eadem verba ut & quae ſubſequuntur ἀυτολεξεὶ habentur in notis *Clarii*, qui verbum verbo maximus plagiarius Munſterum deſcripſit. Haec omnino ut par eſt, amplectimur ambabus non ſolum manibus, verum & addimus (IV) ſimul indicari has *quatuor* ſpecies devaſtationum EODEM anno *ſimul* Judaeam vexaturas. Quippe *Judaeos* iterum nugari, qui *quatuor* diverſos *annos* comminiſcuntur, ὁ πάνυ ſatis oſtendit Hieroz. L. IV. cap. IV. p. 465. Ita ut ſi plures deſideres annos, pro vindictae divinae atrocitate DEus *ſubſequentibus* annis haec *quatuor* iterum *ſimul* eodem loco immittere cenſeatur. Interea tamen Judaeorum ſententiae miror addictum eſſe *Druſium*, ne *Vatablum* memorem, ſeptem annos, quibus haec vaſtatio duravit, tradentem, tres praeterea *exuſtioni* tribuentem ex v. 17. 20. Habenda nec minus (V) & *temporis*, quo unaquaeque ſe *praeſentem* ſiſtit, ratio, ut *naturali* etiam *ordine* altera alteram *ſubſequatur*, atque ſimul illas natura jubente, eodem ordine *diſcedente*, alteram ejus indolis eſſe ut in prioris locum *ſuccedat* praecedentisque reliquias adeo devaſtet, ut quarto, ultimo loco decedente, nihil reliqui fuerit quo vel *homines* vel *ferae* eodem anno veſcerentur. Quippe altera, quod ſummopere notandum, dicitur alterius comediſſe RELIQUIAS. Pari ratione id in Plagis Ægyptiis contigit, quarum, quoad *fruges*, prior erat GRANDO, quae *omnem herbam laeſit & omnem arborem confregit.* Exod. IX. 25. At, cum grando *tantum* laeſiſſet *linum* & *hordeum* quia eo tempore *hordeo*

jam erat calamus, & *lino culmus*, tum diſerte additur *triticum* & *Zeam* non læſum fuiſſe, eo quod erant SEROTINA, v. 31. 32. Igitur grando, quamvis *linum* & *hordeum* conculcaſſet, tamen *triticum* & *Zeam* integram reliquit. Cum itaque Moſes dicit Exod. X. 5, 12, 15. LOCUSTAS *conſumſiſſe quicquid* GRANDO RELIQUUM *fecerat*; ita ſponte intelligimus *locuſtas* fuiſſe grandine *poſteriores*, quæ grandinis *reliquias*, nempe *triticum* & *Zeam* & quicquid in arboribus reliqui erat frugum, grandine innoxio, conſumſiſſe. Uti igitur *grando* naturali temporis ordine *prior* eſt in ipſo *vere*, locuſtis demum *æſtate* advenientibus: (Nam has *duas* plagas æque *eodem* anno accidiſſe optime Bochartus docuit P. 2. L. IV. Cap III. p. 462.) Ita & heic loci oportet (1) quo quicquid nomine *Gazam* intelligi cupimus, doceamus *eodem* anno *prius* adeſſe, quam *Arbe*. Tum (2) *arbe* priorem *Jelek* & (3) *Jelek* priorem τῷ *Chaſil*. Præter neceſſitatem enim miracula fingi non oportet, cum naturalis cauſa poſſit luculenter indicari.

§. 14. Repetentibus memoria igitur quid crescente vere, recens ſe explicantibus arborum nodis floribusque calamitati ſtatim atque exitio ſit: ERUCA principio in conſpectum prodit arborum ſperatarumque frugum ſumma pernicies. Attamen non diu eſt quod earum dominetur impetus. Creſcente enim æſtate erucæ ex quo primum *involucro* quodam conglomeratæ fuerunt, in *papiliones* mutantur. Unde fit, ut ademta iis *erodendi* vi, nonnihil adhuc *reliquum* ſuperſit, quo latæ arbores efflореſcant: aut, ſi earum infeſtis morſibus exuſta fuerint omnia; nihilo tamen ſecius, ob vegetum ver ſolisque temperatum calorem, recentibus denuo foliis arborum comae facile

cile nutriantur. Inde, ſi major calamitas regionibus imminet, neceſſe eſt quo aliud mali genus aeque frugibus trux & minax eorum locum, quem erucæ jubente natura derelinquunt, occupet. Reſiduum igitur *Gazam* (quod nobis *eruca* eſt) comedet (II.) ארבה, *Arbe* ait Propheta. Ea voce cum *Locuſtas* indicari ex tot SS. Litt. locis, & veterum conſtet interpretationibus, & heic loci illi controverſiam haud movemus. Uti autem *primo vere* major eſt proventus *erucarum*, ſic & *locuſtarum* pariter, ut utriusque copia eo *major* ſit & *frugibus ſegetibusque* perniciosior. Docet id Ariſtoteles L. V. Cap. 29. Hiſt. Anim. Quis autem ignorat *locuſtas* tum primum prodire ex *ovibus* ſeu *vermibus* cum *ver* propemodum *exitum* minetur, illudque tempus adeſt quo *erucæ* mutantur in *convolvulos*? Id enim contingere EXITU VERIS probe animadvertit Plinius L. XI. Hiſt. Nat. Cap. 29. Rectiſſime proinde *erucae* ſucceſſor datur *Locuſta* in depopulandis *fruticibus*. At calamitatis nondum finis, ut, quamvis locuſta perniciosius *arboribus* animal ſegetibusque, non detur, quod & contactu omnia & ſputo *adurit*, arborum ramos *decorticat*, proventumque paucis *abſumit* horis (quo in Joëlis vaticinio v. 7. ſqq. ſpectant, prolixe à Bocharto Cap. III. & IV. illuſtrati, ut exinde eas & *eruca* multo *nequiores* eſſe appareat) tamen, quod *Arbe* reliqui fecerit, devoraturum (III) *Jelek* propheta præterea comminatur. Cum & hæc vox perpetuo de ἀκρίδι & βρούχῳ uſurpetur & cum ארבה alias ſenſu conveniat. Vide Pſalm. CIV. 33. coll. LXXVIII. 46. & Jerem. LI. 14, 27. Nahum. III. 15. non eſt cur eandem & heic loci aliam eſſe credamus ac *locuſtae* ſpeciem, utut qualis ſit & qua ratione ab ארבה differat, explicare nullatenus poſſimus. Oportet

portet tamen ut *pernicioſius* ארבה sit locuſtarum genus Jeleck. Quod non modo ſeries ſuadet orationis, ſed & ex Jerem. LI. 27. diſcimus, ubi *Jeleck* dicitur סמר *ſamor*, hoc eſt, *terribilis*, *horridaque* beſtia, ſeu *horrorem* omnibus *incutiens*, uti & coram hoc exercitu locuſtarum & maxime *Jeleck*, *OMNES in cœlo & terra* dicuntur CONTREMISCERE Joël. II. 1. Ita סמר de inſigni *horrore* uſurpatur Pſalm. CXIX. 120. Confer Bochartum L. IV. Cap 2. P. II. Hieroz. Hoc itaque tertio loco ſummum, perituris ex *Arbe* reliquiis; frugibus etiam minitatur dirius peſtilentiusque ceteris, quae retulerat, animal.

§. 15. Verum cum & aliquid *reſidui* eſſe poſſit quod exitioſiſſimum locuſtarum varii ordinis non vaſtaſſet virus; Deus ſupremum populo ſuo vitæ exitium, deficiente proventu, quem comedent homines indicaturus, & (4) loco *Chaſil* ſeu *rubiginem* denuo acceſſuram ſeverum in modum pollicetur. Hanc autem contingere *rubiginis* calamitatem *frugibus ſegetibusque*, ex quo jam adolevere atque *aeſtatis* acceſſere tempora, compertum habemus. Ita ut commode *erucarum*, *locuſtarum*, *bruchorumque* vaſtatio, hanc quae per *uredinem* fit, *antecedere* poſſit, & maxime in Judææ regionibus ſoleat. Hinc de *eodem* locuſtarum exercitu, quem Deus ſe miſſurum in *fruticeta*, *arbores*, *ſegetesque* minitatur, ait propheta Cap. II. 3. *Ante eum* (exercitum) *comedit ignis*, & *POST EUM exurit* FLAMMA. *Ignis* (a) qui *anteceſſurus* eſt locuſtarum agmina, ſunt *Fulgetra*, mixta *grandinibus* & *tonitruis*, ut ipſe Joël explicat vſ. 11. quae *tenerrimam* ſegetem ne ſuccreſcere poſſit, fatali *igne* ambiunt mordicus. Tum (b) ſuccedunt infenſiſſimae fructibus *erucae*, & (c)

& (c) *locuſtae*, abhinc, pariter terribilis ille Dei exercitus. Cumque nec illorum ſatisfactum ſit exuſtionibus voluntati Dei, adeſt (d) denique *Flamma*, hoc eſt Hebræorum ſtylo, ſumma *ſiccitas aëris & calfactio* ex qua ſegetibus *uredinem* naſci antea evicimus §. 3. Et hæc quidem plaga omnium præteritorum facile eludit potentiam. Nam eroſis ab *erucis & locuſtis* arboribus, nonnihil *reſidui* ſupereſſe poſſet, daretur que quod ſecundo ſole dein adoleſceret. Verum ſimulatque gravior *rubigo* ſegetum culmos arborumque frondes occupat, ea teneriora carpit quæque, ipſam medullam arborum adurit, tantoque iis exitio eſt ut futuri proventus nulla amplius ſpes agricolae ſupereſſe poſſit. Tum quippe non fructus modo ejus perit anni, ſed aduſto penitus interiore arborum ſucco, intereunt illæ ſimul, nec niſi excifioni locum relinquunt colono. Bene proprio experti ſunt damno veteres Romani, unde ſacris *robigalibus* exoraturi Deam *Robiginem*, quo mitior ſit ſegetibus, in hæc verba præire precibus juſſerunt, quæ Ovidius his verſibus incluſit, quibus ejus mali calamitatem etiam *ceteris* omnibus longe *anteponit* L. IV. Faſt. vſ. 906. ſqq. quæ ut ejus atrociſſimum virus exinde pernoſcas, adſcribimus.

ASPERA *Rubigo*, *parcas Cerealibus herbis*,
Et tremat in ſumma lene cacumen humo.
Tu ſata ſideribus cœli nutrita ſecundis
Creſcere, dum fiant falcibus apta, ſinas.
VIS *tua* NON LEVIS *eſt qua tu* FRUMENTA NOTASTI
MOESTUS *in* AMISSIS *illa colonus habet.*
Nec VENTI TANTUM *Cereri* NOCUERE, *nec imbres*,

Nec

Nec ſic marmoreo pallet aduſta gelu.
QUANTUM *ſi culmos Titan incalſacit udos*, &c.

Atque hæc *uredinis* calamitas eo perniciosior eſt, quo quæque regio, cui incumbit, propinquior eſt currui ſolis. Unde in *Judæa* gravius eadem omnia adfligi, quam vel in Italia, ſitus regionis oſtendet.

§. 16. Salva igitur hæc erunt, ſi objectiunculæ, cui hic locum fore animadverto, occurramus. Ea enim, quæ de *ordine ſucceſſioneque* juſta harum rerum diſputavimus, elidi facile dicent, ſi Joëlis II. 25. contuleris, ubi *Gazam*, quæ Cap. I. 4. fuerat, *prima*, hic *ultimo* loco & *Chaſil*, quæ ultimo illic ordine, hic *ante azam* exhibetur: *Et reddam vobis annos quos comederit* ARBE, JELECK, CHASIL & GAZAM. Quippe hoc inverſo ordine illic leguntur. Verum & heic loci facillima reſponſione defungimur, cum *poſteriori* loco non *ordo* nexusque depopulationis, ut quidem priori, exhibeatur, ſed tantummodo Deus, ſe redditurum ipſis, ſi reſipiscant, eum polliceatur proventum, quem antea hæ *quatuor* calamitates, ejus irae inſtrumenta, conſumſiſſent. Unde neceſſe haud eſt, ut eodem *ordine* utrobique locorum vocabula occurrant. Aliter enim cum priori loco ſe habet, ubi RESIDUUM *Gazam comedet Arbe*, & RESIDUUM *Arbe comedet Jeleck* &c. adeo ut altera alteram naturali etiam *ordine* excipiat, neceſſe ſit. Notemus autem quae altero in loco occurrit, dictionis elegantiam: Et reddam vobis שנים ANNOS: hoc eſt, *proventum annuum* tam *ſegetum* quam *fructuum*, ficus, vitis, mali punici, palmæ &c. quem hunc exercitum Dei conſumſiſſe legimus Cap. I. v. 10-12. coll. Cap. II. v. 21-24.

Sic

Sic שנה *annus* & alibi *proventum* atque *annonam* indicat, & *bona* atque *reditus* annuos. Proverb. V. 9. in admonitione *ſapientiæ* ne Juvenis *bona* ſua cum *meretricibus* conſumat. *Ne peregrinis des* הודך *vitam tuam*, & שנתך ANNOS *tuos immiſericordibus*, Græci ἵνα μὴ πρόῃ ἄλλοις ΖΩΗΝ σου, καὶ σὸν ΒΙΟΝ ἀνελεήμοσιν. Nam ζωὴ & βίος in SS. litt. ſaepiſſime *facultates*, *bona*, *victum*, *proventum* indicare, abunde ſatis alibi docuimus. Ita פר שני *vitulus* ANNORUM eſt μόσχος σιτευτὸς Graecis, hoc eſt ex *proventu ſaginatus*. Sic Graecis ἄφενον *proventum eſſe* ἀπὸ ἑνὸς ἐνιαυτοῦ *ab uno* ANNO, Latinisque *annum* frequenter pro *annona*, *proventu*, uſurpari in diſſ. de *Navibus Alexand.* Cap. II. §. 4. oſtendi. Noſtrae igitur cauſae is adeſt favor, uti nullam melius rerum naturali ordini verbisque prophetae ſententiam adpoſitam quam veterum interpretum cernamus: Contra patefieri tantam non apparere in dictionibus vim atque elegantiam ſi perpetuo *locuſtas* intelligas. Idque eo magis, quoniam doceri vix poſſe credimus, iſtiusmodi *locuſtarum* ſpecies *quatuor* ipſo ordine naturae ſibimet *ſuccedere*, alteramque altera eſſe depaſtione *deteriorem*.

§. 17. Praeterea in ipſo ſacro textu omnia *rubiginis* malo praeter cetera adpoſita ſunt, tantum abeſt ut aliquid adverſi contineant. Ille quippe morbus non (a) modo *ſegetibus* noxius eſt, ſed & *arboribus*, & praecipue *vitibus* & *oleis*, uti & locuſtae tam *arbores* quam *frumentorum* exūrunt *ſpicas*. Hinc Plinius docet *rubiginem* eſſe *malum cœleſte* FRUGUM & VINEARUM L. XVIII. Cap. 17. Quapropter, uti mentio fit, tam perditarum *arborum* quam *ſegetum*, & de *illis* quidem vſ. 5. 7. 10. 12. de *his* vſ. 9. 10. 11. 16. 17. 19. Æque *utrorumque* proventuum per *rubiginem* exuſtio

exuſtionis meminit Moſes Deut. XXVIII. 42. omnes עץ ARBORES *tuas* & פרי אדמתך *FRUCTUS tuos TERRÆ* (hoc eſt *ſegetes*, *gramen*, *herbas* &c.) *conſumet* הצלצל RUBIGO, de quo malo hanc vocem optime poſſe intelligi §. 9. evicimus. Græcorum, his adpoſita eſt verſio interpretum optime ea reddentium. Πάντα τὰ ΞΥΛΙΝΑ σε, καὶ τὰ ΓΕΝΝΗΜΑΤΑ τῆς ΓΗΣ σε, ἐξαναλώσει ἡ ΕΡΥΣΙΒΗ. Aliæ Editt. pro ξύλινα habent ξύλα *arbores*. Nam ξύλον *lignum* ut Hebræis עץ de *arboribus* etiam *frugiferis* ſumi non modo apud Græcos interpretes Eccleſ. II. 5. Prov. III. 18. XI. 30. XIII. 12. XV. 4. Pſalm. I. 3. Gen. II. 9. III. 22. 24. Ezech. XLVII. 12. Joël I. 19. II. 22. &c. Sed & alios τὰς ἔξω ejus linguæ autores docuit Cl. *Outhovius* obſ. in Pſalm. I. 3. p. 449. ſq. Biblioth. hujus Claſſ. I. Faſc. IV. quibus junge animadverſiones *Horatii Vitringa*, doctiſſimi juvenis, in Specim. Anim. in Voſſium Cap. I. pag. 214. Addatur eorum obſervationibus idem dignoſci ex phraſi Græca ξύλα κόπτειν, quam & latini exprimunt per *ligna cædere*, cum arbores *vivas* ex ſylvis ſuccidimus, plane uti & Germani loqui ſolemus Holtz fällen. Uſus eadem eſt Dio Caſſius L. LI. de P. Turullio quod in Inſula *Co* ex Aesculapii ſylva *arbores* rei nauticæ cauſa ſuccideret. Idem Callim. H. in Cerer. vſ. 42. vocat δένδρεα κόπτειν ARBORES *cædere*, ſed quam hic & antea δένδρεον vocavit *arborem* v. 38. dein ΞΥΛΟΝ appellat v. 41. Latinis *lignum* idem indicare praeter loca ab Outhovio, Vitringaque citata, docebit Virgilius L. XII. Aen. v. 766. *oleaſtrum* vocans *lignum*.

Forte ſacer Fauno foliis OLEASTER *amaris*
Hic ſteterat, nautis olim venerabile LIGNUM

& Juvenalis Sat. XI. v. 127.

- - noſtraque ex ARBORE menſas
Tempora viderunt: hoc LIGNUM ſtabat ad uſus.

Pariter minime male hic γέννημα accipis pro *ſegetibus* terræ aliisque καρποῖς, uti ſæpiſſime apud hos interpretes Deut. XXII. 9. de *primitiis* ſegetum, & γεννήματα τῶν ἀγρῶν. Deut. XXXII. 13. Ezech. XXXVI. 20. & τῆς γῆς γέννημα Deut. XXX. 9. Jerem. VII. 19. atque ita millies fere. Notavit quidem eam locutionem Thomas Magiſter in vocibus Atticis. ΓΕΝΝΗΜΑΤΑ inquiens, ἐπὶ ΚΑΡΠΩΝ τινες τιθέασιν. Ἀδοκίμως. Σὺ δὲ λέγει καρπὰς hoc eſt. Γεννήματα *quidem ponunt loco* καρπὸς. *MALE. Tu utere voce* καρπὸς. Sed proba vox eſt hoc ſenſu. In gloſſis veteribus *ſegetibus* vertitur Καρποῖς ΓΕΝΝΗΜΑΣΙ. Imo vocem γέννημα ad *omnem* copiam & *proventum* transferri Victorius L. XXXIV. Var. Lect. Cap. 21. docuit. Alias proprie γέννημα, quod eſt a γεννάω, de *partu* vel *hominis* vel *animalis* accipi, uti Syr. X. 19. & in N. T. γεννήματα ἐχιδνῶν ſunt *ſerpentes* Luc. III. 7. Matth. XXIII. 33. haud immemores ſumus. Verum æque & de *fructibus* arborum & *ſegetibus* occurrit, quemadmodum *vinum* vocari notum eſt γέννημα ἀμπέλου XXVI. 29. Luc. XXII. 18. coll. Eſ. XXXII. 12. ſic & Luc. XII. 18. de divite *colono*: καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ ΓΕΝΝΗΜΑΤΑ μου: hoc eſt *agri arborumque proventus* quos ipſe antea καρπὰς vocaverat, ubi conſulantur notæ Pricæi. Sic pariter γεννήματα τῆς γῆς habes 1. Maccab. XI. 34. Sapient. XVI. 16. Syr. VI. 21. & paſſim. Cum quibus conferatur metaphorica Apoſtoli locutio, à *frumento* & *ſatione* deſumta, cum *bona opera* paſſim vocat γεννήματα δικαιοσύνης. Hæc obiter dicta nos reducant in viam.

§. 18. Cetera enim quæ apud Joëlem de calamitate

mitate *insigni* memorantur & perniciosissimæ pariter *rubigini* congrua esse, notemus. Ait (b) v. 5. propheta. *Expergiscimini ebrii*, FLETE & EJULATE &c. Et vs. 11. 12. *Erubescite* AGRICOLÆ, EJULATE *vinitores propter triticum & hordeum, quia* PERIIT MESSIS *agri* &c. *quia periit* GAUDIUM *à filiis hominum* &c. Eadem ratione cum oborta est segetibus *rubigo*, perituræ messis index, *tristissimum* esse *colonum* Flamen Deæ *robigini* memorat in precibus pro averruncando ipsi *robiginis* malo fusis apud Ovidium loco memorato. Ait enim.

- - Si culmos Titan incalfacit udos
MOESTUS in AMISSIS illa COLONUS habet.

Amissarum enim rerum postulat dolor ut amissa *segete*, rustici, ob proventus eorum frustratæque spei ægritudinem, *lugeant*, quemadmodum contra *summa iis* adest *lætitia*, cum secundæ *messi* falces immittere datur. V. Psalm. IV. 8. Es. XVI. 9. Deut. XVI. 11. & quibus ea de re Græcorum Latinorumque scripta abundant testimonia. Quapropter & (c) *exustam* messem ut insigne IRÆ divinæ ejusque JUDICII testimonium habet propheta vers. 15. *Heu! diem illum*, ait, *quia propinquus est* Dies DOMINI (hoc est *iræ* divinæ & *judicii* dies vindictæque) *& ut vastitas ab* OMNIPOTENTE *veniet.* Confer Cap. II. v. 11. ubi יום גדול *dies MAGNUS domini* vocatur, & vers. 31. Eodem modo flamen ad Deum *robiginem*,

Si culmos Titan incalfacit udos
TUNC locus est IRÆ, Diva TREMENDA tuæ.

Hinc & *Robigo* Deo Deæque *robigini* sacra facta esse, ne eorum *iræ*, haud votis placata & pietate vitæ,

vitæ, in *segetes* exardesceret, ibidem late Ovidius L. IV. Fast. & Varro, Festus aliique pluribus commemorarunt, optimum (a) itaque *remedium* pro avertenda *rubigine* dat Horatius L. . od. XXIII. ad *rusticam* Phidilen, in principio

Cœlo supinas si tuleris manus &c.
Nec pestilentem sentiet Africum
Fœcunda vitis, nec sterilem SEGES
RUBIGINEM, aut dulces alumni
Pomifero grave tempus anno.

Cum quibus confer quæ Cap. II. Joël 12. sqq. & v. 24. sqq. de redituris feliciter *satis frugibusque*, si Deo addictiores futuri sint Judæi, pollicetur. Addit (e) Propheta v. 9. *Excisum est fertum & libamen e domo Domini, lugent sacerdotes ministri domini*, &c. Et vers. 13. *Venite & pernoctate in saccis* (Sacerdotes) *quoniam prohibitum est e domo Dei vestri fertum & libamen.* Quippe cum colono desunt *fruges* non aderit quod offerat *Sacerdotibus*, Dei ministris, unde & ad eosdem *luctus* causa descendit insimul æque ac ad colonos. Hinc idem Flamen apud Ovidium *Robiginem* precatur,

At tu ne viola CERĔREM *semperque* CŌLONUS
Absenti possit solvere VOTA *tibi.*

Primitiæ enim segetum, quas offerebant Diis læti coloni, erant reditus *sacerdotum.*

XIX. Denique hoc observandum censemus, non facile pati sequentia Prophetæ verba quo *rubiginem* ex harum *quatuor* vocum significatione excludamus. Nam (a) non modo *exercitui illi Dei* seu *locustis* eam depopulationem tribuit v. 5. sqq Cap. II. v. 2. sqq. Sed & *calori* intensissimo & incredibili *siccitati*, cujus culpa *fruges exaruê-*

rint ſegetesque inanes redditæ ſint. Quod ipſum illud eſt, explicatum ſatis, malum *rubiginis*. Nec enim tantum *vites arboresque* refert *exaruiſſe*, ſeu uredinis aduſtione *erubuiſſe*. v. 12, 19. Sed & manifeſto *flammæ* & *ignis*, hoc eſt *aduſtionis ſiccitatisque*, mentionem facit quam diſertiſſime vi. 19. *vociferabor ego ad DEum*, *quoniam* אש IGNIS *conſumſit paſcua deſerti*, & להבה FLAMMA *aduſſit omnes arbores agri*: & v. 20. *Exaruerunt alvei aquæ*, & אש IGNIS *abſumſit paſcua deſerti*. Nam מדברים *deſerta* abundabant in Judaea *ſegetibus campeſtribusque* arvis. Quippe voce eadem non intelligendum eſſe, locum *horridum* & *ſterilem*, ſed *compaſcuum*, *ſegetibusque* & campis *viridantibus* plenum & convallibus, multis optime THEODORUS frater meus docuit in diſſ. de *XCIX. Juſtis*, quam in Bibl. hujus Claſſ. I. Faſc. II. §. 21-27. legis: *Flamma* vero & *ignis*, quorum *æſtus* ſævitate hæc pernicies Judæis comminabatur, cum neque ad *Gazam*, neque *Arbe* neque *Jelek* referri poſſit, neceſſe certe eſt ad חסיל pertineat. Eam idcirco elegantiſſime per ἐρυσίβη explicuiſſe Graecos vocem intelligis. Accedit (b) quod Joël dicat Cap. II. 3. אחריו *POST eum* (magnum exercitum & gentem multam v. 2.) *adurentem* להבה FLAMMAM *ſuccedere*. Hunc exercitum eſſe ipſas *locuſtas* ex tota patet orationis ſerie, luculenterque id ſatis a Bocharto l. c. C. IV. & V. explicatum eſt. Confer Cap. II. v. 11. & 25. Illae vero cum ſint *Arbe* & *Jelek* v. 4. quae *POST* eas (id eſt poſt earum *diſceſſum*, nota SS. litt. ſtylo, uti *ante eum* pro *ante* ejus *adventum* ponitur antea) adeſt FLAMMA, certe חסיל eſſe debet ſeu ἐρυσίβη. Quia haec *ultima* vox eſt nec alia ſubſequitur in hac cauſa & vaticinio. Prouti & naturalis Philoſophiae magiſtri obſer-

servarunt multitudinem *erucarum*, *locustarumque* insignem solis promovere *calfactionem*. Ponitur autem *flamma* & *ignis* pro *rubigine* ut *causæ* pro *causato*, aut efficientis pro effecto metonymia.

XX. Illis ita sese habentibus, oportet ut ad hunc lapidem lydium & recentiores SS. litt. versiones, maxime vernaculas, examinemus. Priorem vocem גזם nullus est interpretum nostræ gentis, quin nostris partibus accedens, explicuerit per *erucam* raupe, *rupse*, ut *Lutherus*, *Piscator*, *Belgæ*, *Ulenbergius*, & *Judæi* nostrates. At quæ in hac voce explicanda inter illos concordia, talis in ultima חסיל dissentio. Belgæ & Judæi transtulerunt per Kraut-Wurm, vel kruytworm, hoc est, *vermis olerum*, σκώληξ λαχάνων contra omnium interpretum veterum mentem. At cum nullibi in S. Cod. eam חסיל notionem obtinere, nec habere ostendi possit, merito repudianda erit. Lutherus & Piscator explicuerunt nimis laxe per vocem Geschmeiss qua omnis fœdans maculansque colluvies indigitari potest. Is enim vernaculæ voci sensus est. *Schottelius* in egregio opere de Lingua Germanica L. V. tract. VI. p. 1404. primitiva linguæ Germanicæ explicans: Schmeiss, Schmeissen *maculare stercore*, Geschmeiss, *colluvies maculationum* Schmeiss-Fliege, *musca major*. Inde, quod addo, & verbum beschmitzen, beschmitten, Belgis *besmetten*, *fuco* vel *cœno fœdare*; & affine Schmuts, beschmutzen. Notatur autem voce Geschmeiss alias *insignis colluvies* ad quam notionem hi interpretes forte attenderunt, ita ut cum dubii hærerent, quid voce privi indicaretur, se *generaliori* posse defungi, existimaverunt. *Caspar Ulenbergius* qui Vulgatum in vernaculam transtulit, optime reddidit

didit uti & חלמיש Deut. XXVIII. 42. per Milthau quod alia dialecto nobisque est Melthau, utpote qua voce insignimus *rorem* illum, qui æstivo tempore frutices instar *farinæ ambit*. Inde enim ipsi nomen vernaculum, quasi *rorem* diceres *farinaceum*, ex Mehl quod nobis *farinam* indicat, composita. Atque hoc est ipsum illud κονιορτώδες *pulveri simile*, & παχνώδες *pruinæ simile*, quibus circumscripsisse ἐρυσίβην vocibus Græcos §. 3. excussimus. Est enim proprie *ros* matutino sole aut nocte intempesta arbores segetesque undique ambiens, qui ob *colorem* partim, partim *figuram* similem vel *pruinæ*, vel *pulveri*, vel *farinae*, eorundem nomina adoptat. Sed quod ita *Ulenbergius* acu rem tetigerit, haudquaquam proprio debet ingenio, ac quidem, *Vulgati*, quem transtulit, beneficio. Quantumvis autem *ros* ille *farinaceus* (der Mehlthau) non ipsam vi originis indicet *rubiginem*: Antecedit enim maximam solis *adustionem* rubiginis causam, cum arbores segetesque siccitate aridas, combustasque *rufas* reddit: usu tamen pro ipsa rubigine, antecedente pro consequente, causaque pro effecto positis, sumitur. Alias Germania concinniorem, quæ ipsam *rubedinem* exprimat, non habet vocem, nisi hanc, aptiorem tamen rei periphrasin der Brand im Korn oder Getreyde, unde & exustos segetum culmos, vocant das Brand-Korn, latinis *ustilago*, ut Apulejo de Herb. c. 63. Quod inde est quia in his frigidioribus oris, ac sub qua ferventior Judæa cœlo exposita est, potius ros ille humectans, quam sol, nobis non adeo gravis, segetes depascere & frutices videtur. Anglica versio etiam quatuor hic locum facit animalibus & cur *arbe* reddiderit per *locusta*: tamen tribus ceteris nomina dat quæ in eadem lingua

erucarum genera denotant. Nam *Gazam* explicat *per palmer-worme*, *Jeleck* per *Kanker-worme*, & *Chasil* ipsi est *caterpillar*. Adeoque de totidem fere *erucarum* hic cogitavit generibus, ac alii *locustarum*. Verum de ceteris versionibus ex harum characteristicarum notarum usu, facile poterit capi conjectura.

XXI. Nunc receptui canendum esset, nisi coronidis loco de parallelo apud Hoseam commate VII. Cap. V. heic loci commode sententia exponi posset. Agitur ibi de *pœna* pariter quam DEus immissurus esset Israëli ob neglectam cultus divini reverentiam. *Idcirco* ait, *eos & hereditatem ipsorum* יאכלם חרש quod reddunt, COMEDET *mensis* vel *novilunium* Luth. wird sie der Neumond fressen. Uti & Aquila per νεομηνίαν *novilunium* transtulit. Symmacho & Theodotione per μῆνα *mensem* reddentibus. Quî vero *novilunio* potest tribui vis *comedendi & consumendi* bona populi Judaici? Dicit Hieronymus sensum esse *per singulos menses hostis adveniet & cuncta vastabit*, præposiera explicatione cum nihil in textu vel de *hostibus* vel de *singulis mensibus* extet. Alii alia meditentur æque feliciter. Elegantior multo videtur Græcorum sententia interpretum: Νῦν καταφάγεται αὐτὰς ἡ ΕΡΥCΙΒΗ καὶ τὰς πλήρεις αὐτῶν. Qualis enim quantaque *rubigo* divinæ *iræ* vindictæque testis sit, luculenter satis explicuimus, qua certe nulla tetrior pestis prædici potest. Vide §. 15. Quî autem ex vulgata S. Codicis lectione elegantem adeo sensum excusseris? Grotius in notis ait: *Græci non* חרש *legerunt sed* חסיל *ut hic notat Hieronymus.* Verum (a) discrepantes litterarum ductus, quo ita Græcos legisse credamus, adversi sunt. Neque (2) id Hieronymus

mus dixit, cujus hæc verba sunt : *Pro eo nos diximus* mensis LXX. *rubiginem transtulerunt, cum utique* RUBIGO i. e. ἐρυσίβη חסיל *appelletur : ut ipsi quoque dixerunt in Propheta Joël : RELIQUIAS BRUCHI COMEDET* RUBIGO. Non itaque dicit eos ita legisse, sed ἐρυσίβην alias iis esse חסיל. Proinde (3) notandus est auctor qui in Bibl. Critic. editione verba Hebraica Græcaque latinis vocibus transtulit, qui in Grotii verbis חסיל per *Bruchum* explicat plane contra mentem viri summi. Puto tamen me in natales hujus discrepantiæ penetrasse. Codex enim *vetustissimus* quo Græci usi sunt, pro ר habuit ר legitque חרש. Nihil frequentius esse in S. Codice quam has ductu affines confundi litteras eximii Capelli aliorumque Criticæ animadversiones abunde docuerunt. Frequentissime nec minus ea confusio in his ipsis vocibus חרש & הרש oborta est. 1. Sam. X. 7. pro כמח״ש lectum fuit in codice Græcorum interpretum כמחרש utpote qui a חרש *mensis* reddunt; ὡς κατὰ μῆνα. Aeque 1. Sam. XXIII. 16. 19 pro הרשה illis scriptum extitit חרשה. Reddunt enim καινὴν *novam* quod notat quidem חרשה non autem חרשה. Similem in modum alteræ illæ permutatæ sunt cum verbum חרש reddunt καινίζω & ἐγκαινίζω *renovo*, (quod est a חרש *novus*) Zeph. III. 18. Es. XVI. 11. XLI. 1. XLV. 16. Sic & pro אחר *post* habuere in suo codice אוחר *unus*, reddentes vocem per εἷς. Amos. VII. 1. Uti autem חרש in omnibus significationibus vim *violentiorem* admixtam indicat, uti cum de *destructione*, *aratura*, *opere fabrili* &c. usurpatur: Ita & indicat *æstus maximam vim* omnia *adurentem*, quo ipso appositum hoc vocabulum esse *robigini*, quæ solis *calore* oritur exquisitissimo, pervidemus. Sic Jonæ IV. 9. רוח חרישות

est

est *ventus* quo juvante omnia *solis* æstusque gravedine *exuruntur*, unde Græcis explicatur πνεῦμα ΚΑΙΣΩΝ ΣΥΓΚΑΙΩΝ *ardentissimus* summeque *adurens*, respondens שדפין Amos. IV. 9. qui ventus maxime impedit quo *fruges* ad *maturitatem* perveniant, unde frugibus *rubigo* oboritur. Vide Hebræos & Grotium. Habet enim חרש vim *intendendi acutissimam*, unde & חרש *cheres* ὀξὺς *acutus* redditur Jobi XLI. 22. Quod ipsum ex חרץ apparet, voce quæ ab hac ipsa חרש non significatione sed orthographia diversa est permutatis sibilantibus. Eadem enim & de rebus *acutis* usurpatur, uti pro συντέμνω *concido* in partes Es. X. 23. Dan. IX. 2. & חרין pro *ascia* 1. Paral. XX. 3. & pro *Serra* Amos. I. 3. ut ex Græcis apparet illam πρίσαρνον, hanc πρίων reddentibus. Idem ex ejusdem originis patet vocabulo חרס *cheres*, qua γραφὶς acutior *stylus* indicatur Exod. XXXII. 4. Esaiæ VIII. 1. Eandem enim vocem esse חרס & חרש ex Jerem. XIX. 2. manifestum, ubi vox חרסית ad praecedentem חרש ὄστρακον v. 1. alludit. Observa igitur hanc ipsam vocem חרס nonnunquam ipsum *solem* hujus ardoris *rubiginisque* causam indicare, ut Judic. XIV. 18. VIII. 13. Jobi IX. 7. nec minus ut in *segetibus arboribusque* morbum *adurentem*; ita & in *hominibus* huic parem qui Graecis κνήφη, latinis *Prurigo* dicitur, quali Jobus vexatus fuit Cap. II. 8. eumque DEus Judaeis immissum iri minatur Deuter. XXVIII. 27. Eleganter igitur חרש indicabit ἐρυσίβην *rubiginem* uti & verbum חרץ per αἰσχύνομαι redditur *erubesco* Prov. XX. 4. Nam ἐρυσίβη & *rubigini* a *rubro* colore nomen esse. §. 9. monuimus. Inde etiam *aurum* ob colorem *rufum* vocari חרוץ *charuz* Jobi XLI. 22. Psalm. LXVII. 14. & passim in proverbiis, auguror. Eadem quippe de causa *aurum*

אדם vocari apud Jobum XXII. 24. 25. ob *rubrum*, quem nactum est, colorem, alibi observavimus.

II.

Jo. Georgii MICHAELIS in parabolam de *Pharisæo & publicano* ad Luc. XVIII. 9-14. commentationis Pars *altera*.

ARGUMENTUM.

Expenditur fundamentum expositionis mysticæ, quam D'Outreinius in hac parabola sibi invenisse videtur §. 1. Certiores hypotheses illius proponuntur §. 2. Christianos primi temporis non unius generis fuisse, alios ex gentibus, ex Judæis alios conversos, quorum hi justitiam operum urgebant §. 3. (I) Pharisæus hic sustinet emblema Christianorum Judaizantium, publicanus Christianorum ex gentibus conversorum §. 4. per adscensum in templum intelligendum esse concilium Hierosolymitanum §. 5. licet autem Christiani ex Judæis omnem operam navarent, ut gentes conversæ a communione ecclesiæ excluderentur, nisi jugum legis susciperent, tamen in libertate sua sunt confirmatæ §. 6. (II) Pharisæum repræsentare Donatistas, publicanum vero orthodoxos in Africa §. 7. licet autem communionem redintegrare adniterentur orthodoxi, omni tamen effectu caruit §. 8. 9. Donatistæ summam animi elationem præ se ferebant, Pharisæi e contrario humilitatem testabantur §. 10. quare factum ut orthodoxi justificati fuerint, Donatistæ autem caussa sua

ceci-

ceciderint §. 11. proponuntur generales hypotheſes III. ſenſus myſtici §. 12. per Phariſæum effigiari pontificios §. 13. publicanum repræſentare eccleſiam proteſtantium §. 14. per adſcenſum in templum intelligi concilium Tridentinum §. 15. Pontificios in illo vitia ſua vel occultaviſſe vel imminuiſſe, Proteſtantes vero multis criminibus oneraviſſe. §. 16. totam fere Pontificiorum religionem in obſervatione externi cultus conſiſtere §. 17. Proteſtantes e contrario juſtitiam divinam adgnoſcebant, ſeque peccatores ſola fide juſtificandos profitebantur §. 18. hinc factum eſt, ut hi juſtificati in domum ſuam deſcenderint, i. e. in religionis ſuæ profeſſione fuerint confirmati. §. 19.

§. 1.

IN priori hujus diſſertationis parte, quæ in hac Bibliothecæ hujus Claſſe, ejusque faſciculo III. p. 422. ſqq. locum invenit, de ſenſu literali hujus parabolæ actum eſt. Quoniam autem Chriſtus iſtiusmodi docendi genere eſt uſus, quo res abſtruſiores atque altiores ſimilitudinibus a rebus familiaribus deſumtis illuſtraret, operæ pretium erit, explicationem myſticam ſubjungere. Cl. D. *Outreinius* hic delineationem ſtatus Judæorum atque Chriſtianorum ſibi inveniſſe viſus eſt, quorum illi juſtitiam propriam urgebant, hi vero ad miſericordiam ac gratiam in Chriſto ſoſpitatore manifeſtatam unice refugiebant. Quæ hypotheſis generatim accepta, licet a ſcopo, quem Chriſtus hoc ſuo ſermone intendit, non omnino ſit aliena, graves tamen obſtant rationes, quo minus eidem ſubſcribere poſſim. Quî quæſo dici poteſt, Judæos una cum Chriſtianis templum precandi ergo petiiſſe, ſacrorum communionem cum iisdem in precibus profeſſuros? cum conſtet, illos hos odio plus-

quam

quam Vatiniano profecutos fuiſſe, graviſſimasque adverſus illos perſecutiones excitaſſe. Nec juvat dicere, Chriſtianos ex Judæis converſos templum adiiſſe & ad usque everſionem urbis atque templi ritus Judaicos una cum profeſſione fidei Chriſtianae ſectatos fuiſſe, eſt enim res omnino in propatulo, illos ſacris Judaicis excluſos fuiſſe, quamprimum fama dimanavit, ipſos Chriſto nomen dediſſe ſuum, vel ficto Judæorum nomine communia ſacra coluiſſe. Quod ut ex indubia Chriſti prædictione Jo. XVI. 2. Coll. XII. 42. liquet, ita eventus omnino comprobavit, quod ex apoſtolorum actibus elucet. Accedit hos emblemate publicanorum effigiari non poſſe, namque hi non meram gratiam divinam ſunt ſectati, ſed gratiæ merita operum, ſive juſtitiam legalem adjungere ſunt anniſi.

§. 2. Aliam igitur explicationis viam inituri, exiſtimamus, heic inſignes & illuſtres maxime caſus, quorum alius quaſi praeludium a Chriſto digito quaſi indicari, quibus ſuperbia & propriae juſtitiae fiducia in publicis fratrum, confeſſionem fidei ſimul edentium, conventibus fuerit demonſtrata. Offerunt igitur ſponte ſua ſeſe nobis *concilium primum Hieroſolymitanum*, *motus Donatiſtici* & *conventus publici* ea de re inſtituti, denique vero *Pontificiorum adverſus Proteſtantes molimina* ac *concilium Tridentinum*, eo conſilio convocatum, ut Proteſtantium doctrina condemnaretur ac propria juſtitia ſolio imponeretur. In quibus certe conventibus alii ὑπεροχὴν, alii contra ταπεινοφροσύνην ſuam luculentis indiciis prodiderunt. Sed vero ne hypotheſin hanc vel temere effinxiſſe, vel præter rationem arripuiſſe videar, ſingula rerum momenta explicatius tradam & cum ſermone Chriſti componam, quo ipſo opere adpareat,

pareat, me eandem ex hac ipsa parabola elicuisse, neutiquam vero intulisse.

§. 3. Prius autem quam ad primum membrum expositionis mysticae accedamus, præmonendum est, primi temporis Christianos non unius fuisse generis, alii quippe ex *Judæis*, alii ex gentibus secundum Prophetarum vaticinia se Christo adjunxerant. Quamdiu enim Apostoli Hierosolymis hæserunt, (quam 12. annorum moram fuisse ex antiqua traditione plurimi existimant) credentes ex Judæis collegerunt; quorum plurimi cum Pharisaicis opinionibus imbuti essent. Act. XV. 5. non solum ipsi cultum Mosaicum cum adjunctis cærimoniis observaverunt, verum etiam gentes ad Christum adducendas, servituti legum cærimonialium subjiciendas esse, existimaverunt. Qui intempestivus Judaizantium zelus, infirmitati fidei subnixus, cum non levem religioni Christianæ remoram injiceret, apostoli nihil antiquius duxerunt, quam ut hæc ipsa causa in publico conventu disceptaretur. Quem in finem concilium Hierosolymitanum fuit celebratum, in quo quæstio illa plenius fuit discussa, atque definita: *conversos ex gentibus a jugo legis Mosaicæ liberos ac immunes esse declarandos.* Act. XV. 19. 23. 29. Quæ sententia licet communibus Apostolorum suffragiis fuerit confirmata, non tamen defuerunt futuris temporibus, qui ecclesiis Christi molestias facesserent, id unice agentes, ut & gentibus ad Christum conversis legis Mosaicæ jugum imponeretur. Quorum molimina ac clandestinos conatus Paullus in sua ad Galatas epistola detexit, ab eorundemque fraudibus libertatem Christianorum firmissimis argumentis defendit. Homines illi sequenti tempore nomine *Ebionitarum*, a pauperate sic dictorum, innotuerunt, qui, testante

Theodoreto περι της αιρετ. κακομυθ. p. m. 97. edit. Rom. *vitam ſuam ſecundum legem Moſaicam compoſuerunt*, *evangelium ſecundum Ebræos* (ex traditionibus apoſtolorum forſitan compoſitum ac mire interpolatum. vid. *Grabius* Spicil. patr. T. I. p. 15. ſeqq.) *recipientes Apoſtolum Paullum autem defectorem* adpellitantes. Quorum hominum ſuperbiam a Chriſto in hac parabola notatam eſſe, mihi eſt perſuaſiſſimum, quod ex inſtituta comparatione ulterius liquebit.

§. 4. Phariſæus igitur hac in parabola ſymbolum Chriſtianorum, ex Judæis ad Chriſtum converſorum juſtitiam operum una cum profeſſione fidei urgentium, commode ſuſtinere poteſt. Qui enim hoc animo adfecti fuerunt, ex *ſecta Phariſæorum* erant Act. XV. 5. quorum ſententiam ſua agendi ratione expreſſerunt, quare apoſtolus ipſos υποκρίτεως Gal. II. 13. inſimulat. *Publicanus* repræſentat Chriſtianos, qui ex innumera gentium multitudine primis Chriſtianismi temporibus nomina Chriſto dederunt, propriam juſtitiam abnegantes, ac merito ſoſpitatoris ſui ſanguine parto unice nitentes. Ut enim Chriſtus, quamdiu in his terris eſt verſatus, a Phariſæis horumque discipulis τελωνων φιλος και αμαρτωλων Matth. XI. 19. Luc. VII. 34. eſt dictitatus; quid mirum, gentes abnegata propria juſtitia, ſancta fide Chriſto adhærentes, a zelotis eodem numero habitos fuiſſe. Erant enim ἐξ ἐθνων ἁμαρτωλοι (graviſſimis peccatis idololatriæ ac concupiſcentiarum olim immerſæ) Gal. II. 15. τελωναι autem & ἁμαρτωλοι pari paſſu apud Judæos ambulabant Matth. IX. 11. XI. 19. Marc. II. 15. 16. Luc. V. 30. VII. 34. ut taceam publicanos æque ac gentiles abjectos & contemptos fuiſſe Matth. XVIII. 17.

§. 5. *Adſtenderunt* autem hi *duo Phariſæus &*

pu-

publicanus in templum precandi ergo. Paullus apoſtolus gentium, comitantibus *Barnaba & Tito* Hieroſolymam *adſcendit* Gal. II. 1. Act. XV. 2. cauſſam converſarum gentium acturus, ne onere legum cærimonialium gravarentur. Licet enim probari omnino non poſſit, hunc conventum in templo Hieroſolymitano celebratum fuiſſe, tamen per *templum* hic ipſe conventus non immerito intelligi poteſt. Fuit templum locus ſacer, in quo quotquot Deum præſentem venerabantur, convenerunt. Eccleſia Chriſti, ſive conventus ſacrorum cauſſa inſtitutus, hoc nomen longe ampliore jure meretur, cui Deus ipſe præſens eſt Matth. XVIII. 20. adfuerunt præſides & rectores eccleſiarum οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι Act. XV. 6. quin quod ex v. 12. licet colligere, ipſa plebs ſacra. Quæ cauſſa etiam fuit, quare apoſtoli & presbyteri & fratres eccleſiae Hieroſolymitanae v. 23. decretum hoc in concilio promulgatum, Spiritus ſancti auctoritate communiverunt vers. 28. Cum autem conventus hic in nomine Spiritus ſancti fuerit congregatus, nullum eſt dubium, quin hic ipſe præviis precibus fuerit inchoatus; ut taceamus, gloriam divinam gentibus in earundem converſione exhibitam luculentis laudum encomiis exornaſſe certum eſt omnino, egregiam fidei confeſſionem edidiſſe: διὰ τῆς χάριτος κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι V. 11.

§. 6. Sed vero Phariſæus hic ſuperbia ac animi elatione ductus *ſeorſim* precabatur. Zelotae omnem lapidem moverunt, ut converſi ex gentibus ſacris excluderentur, ac res ſibi ſuas haberent, niſi circumciſionis ſigno ad obſervationem legis carnalis ſeſe obſtringerent Act. XV. 1. 5. Exponebat autem Phariſæus in precibus ſuis merita ſua legi cærimoniali maxime ſubnixa, è contrario vero publi-

publicanum multis convitiis proſcindebat, indignum, quicum aliquis communionem colat atque exerceat. Sic Chriſtiani ex Judæis ſuis privilegiis ac puritate legali freti, Chriſtianos ex gentibus tamquam impuros peccatores abominabantur, & licet divortium illud concilio Hieroſolymitano ſublatum eſſe videretur; nihilo tamen minus malum poſtea gravius recruduit, ut vel ipſe Petrus Zelotarum offenſionem veritus, noluerit amplius cum converſis gentibus cibum capere Gal. II. 12. quo ipſo communioni, amicitiae omni ac intimae familiaritati nuntius mittebatur 1. Cor. V. 11. Verum enimvero licet falſi fratres non deſiſterent, eccleſias gentium proſcindere ac turbare, nihilo tamen minus providentia divina ita moderante fuit effectum, ut *juſtificati in domum ſuam deſcenderint, non illi.* Paullus etenim Hieroſolymis redux eccleſias gentium ex concilio decreto in libertate à lege Moſaica, quam ipſis dudum adnuntiaverat, confirmavit Act. XV. 28. 31. & licet poſt concilium non deeſſent, qui turbas dare pergerent, tamen apoſtolus & ore & ſcriptis illorum inſultationes repreſſit. Pleniſſimam autem libertatem obtinuerunt, ac ipſo opere ab impactis calumniis ſunt vindicatae eccleſiae gentium, ipſa urbe atque templo everſis. Quod certe *Chriſtianæ fidei* plurimum *proficiebat, quia tum pene omnes* (Chriſtiani ex Judaeis converſi) *Chriſtum Deum ſub legis obſervatione credebant. Nimirum id Domino ordinante diſpoſitum, ut legis ſervitus à libertate fidei atque eccleſia tolleretur*, verba ſunt Sulpicii Hiſt. Sacr. L. II. C. XLV. pag. m. 364. 365. Quo ipſo Deus eccleſiae ſuae rector evidentiſſime demonſtravit, *ſuperbos ſe deprimere, humiles* autem atque *depreſſos exaltare.*

§. 7. Hic igitur eſt caſus primus, quem ſermone

ſuo

ſuo Chriſtum intendiſſe, in ſuperioribus monuimus & argumentis, ni fallor, certis ac evidentibus demonſtravimus. Proximum eſt, ut *ad motus Donatiſticos* ac *conventus ea de re inſtitutos* accedamus. In hac igitur comparatione *Phariſaeus* nobis repraeſentabit *Donatiſtas*, quos conſtat intolerabili ſuperbia inflatos, varia crimina adverſus orthodoxos confinxiſſe eosdemque multis convitiis proſcidiſſe, qua de cauſa orthodoxi heic nobis nomine *publicani* veniunt. Ortum autem traxit hoc ſchisma à Donato quodam, hujus factionis primipilo, quamquam ille ſemina divortii non ſparſerit, ſed tamen quia inter ſuos doctrina ac ſanctimoniæ opinione erat conſpicuus, ab eodem adpellari maluerunt. Occaſionem illi dedit *Cæcilianus* eccleſiae Carthaginenſis quondam diaconus, poſtea in locum *Menſurii* epiſcopus creatus, qui cum pro officii ſui ratione vaſa ſacra tempore perſecutionis Diocletianeæ Senioris cujusdam fidei à *Menſurio* credita repoſceret, illius iram atque indignationem adverſus ſe concitavit. Junxit ſe huic *Lucilla* fœmina potens ac factioſa, quam Cæcilianus diaconus acriter quondam reprehenderat. Hi igitur communis adverſus Caecilianum odii ſocii epiſcopos quosdam Africae & Numidiæ, nec non plebem ſacram in partes ſuas pellexerunt, multis criminibus Caecilianum onerantes, ac ſi tempore perſecutionis Gentilibus libros ſacros comburendos tradidiſſet, nec minus à *Felice Aptungitano* traditore, inconſultis Numidiae epiſcopis ordinatus fuiſſet. Negarunt inde, ſe cum illo ac ſuae communionis hominibus ullam ſacrorum communionem habere poſſe, quare coactis quibusdam Africae ac Numidiae epiſcopis Cæciliani electionem irritam pronunciarunt, inque illius locum *Majorinum*, nuper Lectorem, Lucillae Do-

mesticum, episcopum constituerunt. Schisma hoc favore principum, ac orthodoxorum mansuetudine tantas vires adquisivit, ut Donatistæ magnam Africæ partem occuparint, ac omnia turbis atque factionibus impleverint. *Donatistis* contradistincti *orthodoxi* adpellati sunt.

§. 8. *Adscenderunt hi duo precandi ergo in templum*, saepius convenerunt, tentaturi num caritatis vinculum resarciri posset. Equidem eadem utrisque sacra, eadem doctrina, iidemque ritus fuere. Mira etiam benignitate in Donatistas orthodoxi sunt usi, qui licet ab illis calumniis ac atrocibus criminibus impeterentur, quin imo nonnulli orthodoxi ab illis crudeliter interficerentur, nihil tamen reliquum fecerunt, quod ad conjunctionem restituendam facere posset. Quæ conjunctio diversimode, sed tamen frustra, ab episcopo Romano *Melchiade*, imo ipso Constantino M. in concilio Arelatensi & postrema collatione Carthaginiensi fuit quaesita, Donatistis summa pervicacia huic salutari operi renitentibus.

§. 9. Utut autem in diversis conventibus fuerint congressi, res tamen suas orthodoxis Donatistæ habere siverunt, ὁ φαρισαιος ςαθεις προς ἑαυτον ταυτα προσηυχετο, nolebant iis tamquam impuris immiscери. Quare *Primianus* Carthaginiensis, factionis Donatisticae episcopus, cum ad collationem Carthaginiensem invitaretur, truci vultu respondit: *Indignum esse, ut in unum conveniant filii martyrum & progenies traditorum.* Cumque collatione inita fratrum nomine comiter ac amice ad considendum ab orthodoxis compellarentur, illi indignabundi responderunt: *Odi ecclesiam malignantium & cum impiis non sedebo. Seorsim* igitur rem suam acturi *steterunt*, qua tamen

men ſua moroſitate, quod jamdum viris doctis eſt obſervatum, multum cauſae ſuae derogaverunt. Exiſtimabant enim omnes illos, qui ſuae communionis non erant, impuros ac profanos homines eſſe, quare has quaſi fuderunt preces: ὁ Θεος ευχαριστω σοι, ὁτι ὐκ ειμι ὡσπερ οἱ λοιποι των ανθρωπων, ἁρπαγες, ἀδικοι, μοιχοι, ἡ και ὡς ὁτος ὁ τελωνης. Odium in Caecilianum ſchisma peperit, ſuperbia fovit, ex ſchismate haereſis eſt enata: *eccleſiam conſtare ex ſolis perfectis, quales ſuos cenſebant; nullibi in orbe terrarum eſſe praeterquam in Africa apud Donatiſtas, rebaptizandos eſſe, qui ad ſe tranſirent a Catholicis.* Quae ſane ſuperbiam eorum ſatis produnt. Dicendo enim ſuum coetum ſolis ſanctis conſtare, nec eſſe praeter ſe ullibi terrarum eccleſiam veram, certe ſignificabant id, quod Phariſaeus eructabat, *ſe non eſſe ut reliquos homines, graviſſimos peccatores.* Rebaptizantes autem illos, qui a Catholicis jamdum ſacro baptismatis fonte erant adſperſi, innuebant profecto illorum baptiſmum illegitimum fuiſſe, vel ſe ſolos internam gratiam, externo ſymbolo ſignificatam, conferre poſſe.

§. 10. Sed aliter longe adfecti erant orthodoxi, illi enim in doctrina Chriſti ac apoſtolorum perſeverantes, in *humilitate* Deum ſuum colebant. Donatiſtarum molimina ipſos magis atque magis incitabant ad ſui ipſius abnegationem ac gratiae divinae implorationem. Ad haec, utut Donatiſtae ipſis inſultarent, tamen ea omnia aequo animo ſunt perpeſſi, modo illos hac benignitate lucrarentur, adque ſui communionem reducerent. Cumque in collatione Carthaginenſi Donatiſtae Caeciliano objecta crimina ſaepius iterarent, orthodoxi per συγκαταβασιν quandam non recuſabant, hoc ultro largiri, quod tamen falſo praetexebant

texebant Donatiſtae, Caecilianum fuiſſe traditorem. Ne tamen ſic quidem ab eccleſia, quae eum excommunicaſſet, deſciſcendum fuiſſe aiebant.

§. 11. Qua ſua agendi ratione id effecerunt orthodoxi, ut *juſtificati deſcenderint in domum ſuam præ illis*. Caecilianus enim, in quem omnium Donatiſtarum odia ac molimina erant converſa, diſquiſitione ab epiſcopo Romano *Melchiade* inſtituta, innocens eſt repertus, usque adeo, ut teſtes a Donato inducti, confeſſi ſint, *ſe nihil habere, quod in Cæcilianum dicerent*. Quare hic omnium ſuffragiis innocens declaratus atque in epiſcopatu ſuo eſt confirmatus. Eundem exitum habuit altera criminatio adverſus *Felicem Aptungitanum* epiſcopum ordinatorem inſtituta, ipſum traditorem eſſe. Re enim diligenter explorata ac juſſu Imp. Conſtantini ab *Ælio* proconſule Africae examini ſubjecta compertum eſt, *Felicem inſontem, illiusque vitam nulla macula ſordidatam eſſe*. Quare ille judicio confecto ac ſententia pronuntiata ad Imperatorem reſcripſit: *Felicem religioſum epiſcopum liberum eſſe ab exuſtione inſtrumentorum deificorum manifeſtum eſt: quum nemo in eum aliquid probare potuerit, quod religioſiſſimas ſcripturas tradiderit*. At vero cum adverſarii in ſententia illa minus adquieſcerent, rem ad Imperatorem deferendam curarunt. Ille vero, ut erat pacis amantiſſimus, epiſcopos quosdam *Arelati* convocavit, quibus ipſe adfuit. Re diligenter penſitata, Aeliani ſententia eſt confirmata, Caeciliani innocentia omnium antiſtitum calculo comprobata, inque ſede ſua eſt confirmatus. Ut taceam, decreta *Honorii*, quibus furor ac truculentia Donatiſtarum eſt repreſſa. Sed memoranda maxime collatio orthodoxorum cum Donatiſtis

ſtis juſſu Honorii a. CCCCIX. Carthagine inſtituta, in qua Donatiſtæ convicti cauſſa ſua ceciderunt, adeo ut a *Marcellino* hæc ſententia fuerit perſcripta: *documentorum manifeſtatione à Catholicis Donatiſtas fuiſſe ſuperatos.* Quapropter juſſi ſunt BASILICAS ſibi à Marcellino ad diem usque ſententiæ indultas Catholicis *ſine ulla dilatione* TRADERE.

§. 12. Progredimur ad *tertium* momentum ſenſus myſtici, qui in hac parabola latet. In quo evolvendo has nobis hypotheſes formavimus. (α) Per duos iſtos homines in templum precatum adſcendentes intelligimus certas quasdam hominum ſocietates ad celebrem quandam congregationem, fidei ac vitæ ſuæ confeſſionem edendi contendentes. Proinde (β) *Phariſæus* erit eccleſia Pontificia antiquitate, gloria, ſanctitatis opinione ac aliis privilegiis innixa. (γ) *Publicanus* Eccleſia Proteſtantium, quæ juſtitiam fidei profeſſa, multis iisque graviſſimis criminibus a Pontificiis onerata ac fere oppreſſa. (δ) *Templum* concilium Tridenti congregatum, ad quod precandi i. e. religionis communionem profitendi ergo & Pontificii & Proteſtantes convenerunt; illi quidem doctrinam ſuam confirmaturi ac juſtitiam operum ſtabilituri, hi vero variis licet artibus ac Pontificiorum machinationibus excluſi, tamen non recuſarunt, quo minus quidam eorum principes legatos eo dirigerent, ſuæque fidei confeſſionem exhiberent. Sed vero (ε) quamquam Pontificii omni opera atque ſtudio contenderunt ut Proteſtantes ab ipſis & ante & in ipſo concilio Tridentino, horrendis anathematum fulminibus percuſſi, non ſolum ſacris excluderentur, verum etiam, ſi fieri poſſet, omnino exterminarentur; tamen impedire non potuerunt, quo minus *juſtificati in do-*

mum ſuam deſcenderint. i. e. moderante ita divina providentia vel ab ipſo Pontifice Romano & qui ab ejus partibus erant, pleniſſima religionem ſuam profitendi libertas ipſis fuerit conceſſa. Quæ ab exiguis primo initiis ortum trahens, in transactione *Paſſavienſi* ac demum in pace *Naſterienſi* pleniſſime fuit confirmata. Quæ generatim propoſita in ſeqq. ſigillatim & per partes exſequemur.

§. 13. Pontificios in plurimis Phariſæos imitari, eosdemque illorum emblema ſuſtinere poſſe *Molinæus* inde novit: Papismi L. I. Cap. XV. num. 5. prolixius adſeruit. Nos ea tantum in medium proferemus, quæ ad inſtitutum noſtrum faciunt, ne hypotheſin temere amplexos fuiſſe videamur. Primo quidem Phariſæi nomen ſuum inde acceperunt, quod a reliqua turba, quam imperitam ac minus ſanctam exiſtimabant, ſeparaverunt, clavem cognitionis occultantes Luc. XI. 52. Idem ſpiritus ſuperbiæ in Eccleſia Pontificia ſe manifeſto prodit. Nam à quo tempore ſedes Romana ſuper omnes alias orbis Chriſtiani eccleſias caput ſuum extulit; ſummam ac nullis fere limitibus definitam docendi, regendi moderandive eccleſiam Chriſtianam ſibi vindicavit, Pontifice in rebus fidei infallibili declarato. Pontifex & qui res ſacras inter ipſos adminiſtrant, veſtibus, cælibatu ac reliquo vitæ genere à laicis fere ſunt diſtincti. Plebs ſacra negligitur ac opprimitur, indigna quæ ſacras literas legat, multo minus ad earundem intelligentiam tractet, omnem fidei explicationem à Pontifice ac Clericis expectans, indigna quæ calicem in ſacra cœna accipiat, ne, quam rationem inter alias patres Tridentini allegant, *pari cum ſacerdotibus dignitate conſtituantur* Sarpius Hiſt. Conc. Trid. pag. m. 609. Quin imo

imo illi omnes, qui Pontifici ſerviunt, certo quodam ſigno a reliquis ſunt ſeparati; geſtantes ſignum beſtiæ in dextra ac frontibus ſuis Apoc. XIII. 16. 17. XIV. 11. contradiſtincti illis, qui nomen patris ſui ſcriptum habent in fronte ſua Apoc. XIV. 1. *Secundo* Phariſæi traditionum patriarum, quas legem non ſcriptam adpellabant, ſcripturæ contradiſtinctam, erant obſervantiſſimi. Sic pariter Pontificii traditiones, quas à Chriſto, apoſtolis eorundemque diſcipulis ſe accepiſſe dicunt, jactitant, ac pari animi adfectu cum ipſis ſcripturis amplectandas eſſe dicunt. *Tertio* Phariſæi gloriabantur cathedra Moſis, cui tamquam doctores publici ac populi judices inſidebant Matth. XXIII. Sic pariter Pontificii crepant cathedram Petri, de qua ſi pontifex tamquam doctor univerſalis quidpiam pronuntiet, illud pro certa ac infallibili fidei atque morum regula accipiendum eſſe contendunt. *Quarto* Phariſæi in externis ritibus ac cærimoniis omnem fere religionem conſtituebant, virtutum ac pietatis exercitium negligentes: *decimabant mentham & anethum & cuminum & omittebant, quæ graviora ſunt legis, judicium & miſericordiam & fidem* Matth. XXIII. 23. Idem Pontificii faciunt, obſervant accurate diſtinctionem ciborum atque temporum, populum in externis cærimoniis occupatum tenent, diebus feſtis, quas humana conſtitutio invexit, peregrinationibus religionis ergo ſuſcipiendis, non vero eundem erudiunt de via ſalutis, juſtificatione hominis peccatoris ſola fide, gratia divina in remittendis peccatis, occultantes ipſi doctrinam. *Quinto* Phariſæi minus recte ſentiebant de gratia divina auxiliante, vires liberi arbitrii nimium extollentes. Pontificii ſi non hanc ipſam ſententiam ab illis mutuarunt, ſaltim eo-

rundem vestigia premunt, docentes: hominem non solum suis meritis aliquid sibi mereri posse, verum etiam residuum eorum nutu Pontificis ac episcoporum in aliorum gratiam dispensari posse. Quantum autem viribus liberi arbitrii tribuant canon ille patrum Tridentinorum docet: *justificationis exordium in adultis a gratia Dei præveniente proficisci, quæ excitat, ut se disponant ad suam ipsorum justificationem, eidem gratiæ libere adsentiendo & cooperando; quod libera sua voluntate faciunt, quippe qui & illam possunt repudiare* Sess. VI. Can. V. *Sexto* notatur in Pharisaeis vehemens adfectus extraneos ad ecclesiam Judaicam convertendi; non vero ad veram infucatamque pietatem reducendi: *circumibant mare & terram, ut facerent unum proselytum; & cum fuerit factus, faciunt eum filium gehennæ duplo magis quam ipsi sunt* Matth. XXIII. 15. Pontificii nulli operæ parcunt, quo pomœria ecclesiae suae extendant ac Pontificis amplitudinem novis accessionibus augeant, homines non Christo, sed sibi ac Pontifici Romano subjicientes. Quod ita esse, vel solus *Bonifacius*, strenuus ille pontificiae majestatis adsertor, suis moliminibus satis probare potest, qui ut totus fuit in gentibus Pontifici subigendis, sic etiam jurisjurandi religione se totum Pontifici addixit: Per sacratissimum Petri corpus jurans, se Catholicæ fidei (qualem tum Roma profitebatur) in qua omnis esset Christianorum salus, fore adsertorem; utilitatibus Pontificis, Petri vicarii, fidem omnem suam, omnemque obedientiam exhibiturum, antistites omnes adacturum, in easdem leges & quae sequuntur. Alias comparationes, quæ inter Pharisæos & Pontificios institui possunt, studio prætermittimus.

§. 14. *Publicanus* delincare potest ecclesiam pro-

ſuo proteſtantium, qualis fuit in primis ſuis init Nec dedecori eſſe poteſt illis emblemate publicanorum proponi, cum vel ipſe Chriſtus peccato & Apoſtoli expurgamenta mundi fuerint habit Suſtinere autem poſſunt ſymbolum publicanorum vel ratione doctrinae, qua omnem juſtitiam propriam excludunt, Deique gratiam prædicant, vel reſpectu iniqui judicii ac opinionis adverſariorum, qua ipſos vel graviſſimos peccatores declaraverunt. Ita hic publicanus, quem Chriſtus in parabola noſtra praeſentem ſiſtit, habetur a Phariſaeo peccatorum omnium graviſſimus; quin imo ipſe nulla ſuorum meritorum dignitate nixus, ad ſolam gratiam divinam refugit. Quare qui ſacra repurgata ſectantur, publicani emblemata effigiari poſſunt, (1) ratione confeſſionis fidei ſuæ, qua ſe ipſos totos peccatores, nec quidquam ex ſe ipſis absque gratia divina efficere poſſe, coram Deo profitentur, ſalutem ſuam, juſtitiam & vitam ex miſericordia divina unice expectantes. Tales autem, ſi non ipſo opere, ſaltim ſenſu & adfectu eſſe peccatores, imo peccatorum graviſſimos, nemo facile negabit, eſt tamen iſtiusmodi confeſſio, cum humilitate conjuncta, proxima ad converſionem via Jo. IX. 41. (2) Quia ab adverſariis ſuis Pontificiis peccatorum graviſſimi habebantur, indigni, quos vel cœlum reciperet, vel terra ferret, ſed igne atque ferro exſcindendi, inque orcum detrudendi. Sic *Hadrianus* VI. qui tamen inter bonos Pontifices optimus habetur, Lutheri doctrinam adpellare ſolitus eſt *ſtolidam, inſipidam, rationis expertem, judicavitque neminem niſi ſimplicem & ſenſus inopem ad eam acceſſurum.* In litteris ad Electorem Saxoniæ ſcribit, *Lutherum eſſe hominem fanaticum, impiis inſanisque comméntis omnia conturbantem, doctrinam*

ſanguine martyrum, ſanctorum vigiliis ac tot fortiſſimorum principum armis firmatam a radicibus convellere conantem. Principes Germaniæ ab eodem per legatum ſuum Cheregatum ad eandem doctrinam extinguendam etiam hac de cauſa incitabantur; *quod iisdem artibus utatur, quibus olim uſus Mahometes exſatiandis carnis cupiditabus frena laxans, licet ad efficacius fallendum majore in ſpeciem moderatione*; Criminabantur Proteſtantium principes, *illos non pietatem ſpectare, Deique cultum, ſed eccleſiaſticorum bonis inhiare & dominium abſolutum quaerere ut excuſſo Pontificis imperio, imperatoris etiam jugo, quo poterunt, colla ſubducant.* Sic pontifices continuis ſuis precibus tandem effecerunt, ut Imp. *Carolus* V. cum proteſtantibus bello implicaretur, quo ſic illi, quod fraudibus atque artibus ſuis non poterant, exſtirparentur.

§. 15. *Adſcenderunt* autem *Hieroſolyma Phariſæus* pariter atque *publicanus precatum.* Per *ingreſſum in templum* intelleximus ſupra *ſacrorum ac fidei ſocietatem*, quam templum una ingredientes profitentur. *Preces* autem, quas fundunt, ſignificare poſſunt, *fidei confeſſionem*, quam religioſi edunt, in qua æque ac in precibus gloriam gratiæ divinæ agnoſcunt. His ita poſitis, per *aditum templi Hieroſolymitani* ſenſu ſublimiore intelligimus *conventum* quendam *illuſtrem* ac maxime conſpicuum, ad quem & *Pontificii* & *Proteſtantes* fidei confeſſionem edituri, contenderunt. Ille autem ſine dubio non alius eſt, quam *concilium Tridentinum*, eum in finem inſtitutum, ut diſſidium inter Pontificios & Proteſtantes exortum dirimeretur. Verum equidem eſt', Proteſtantium doctores concilio non interfuiſſe, ſed hoc non ſua, verum Pontificiorum culpa accidit, nec tamen,

men, quod in seqq. demonstrabimus, suo officio omnino defuerunt, quandoquidem plures Protestantium principes & legatos & doctores eo obligarunt, sed non æquo animo a patribus Tridentinis fuerunt excepti. Protestantes concilium numquam refugerunt, sed poscebant *Christianum, liberum, institutum in aliqua imperii Germanici civitate, a Cæsare indictum, in quo nec Pontifex nec illius legatus praesideret, sed cuique liberum esset, fidei suae confessionem edere & liberum suffragiorum jus relinqueretur.* Verum quoniam istiusmodi concilium rationibus Pontificis Romani maxime erat adversum, in alia omnia est itum, quin imo variis artibus effecerunt, ne Protestantes eò venirent. Prius enim quam convocaretur, imperator Carolus V. instinctu pontificis bello cum Protestantium principibus implicabatur, quo sic ipsi, rebus omnibus turbatis, rem suam soli agere possent. Ast vero rebus inter Imperatorem ac Protestantes compositis, hi quo animum a pacis ac veritatis studio minime alienum demonstrarent, partibus suis haudquaquam defuerunt. Saxoniæ Septemvir a. 1551. a theologis suis confessionem concilio Tridentino exhibendam conscribi ac *Lipsiæ* examinari jussit, elegit etiam Melanchthonem, qui eò mitteretur. Idem fieri præcepit Dux Virtembergicus, sed vero cum legati confessionem exhibere vellent, minus æquam responsionem a Cardinale Tridentino tulerunt: *Neutiquam tolerandum, respondente, ut vel ipsi, vel alii protestantes scripto doctrinam suam offerre, multoque minus eam propugnare cogitent, quod ita nullus esset futurus contentionum finis ac modus. Patrum quidem esse, quam huc usque rationem tenuerint, prosequi, in doctrina e libris petita examinanda pergere, damnatis, qui occurrunt, erroribus.*

Si quid difficultatis occurreret proteſtantibus, modo id modeſte proponant, neque ſe difficiles ad ſalutarem doctrinam addiſcendam praebeant, ſynodum ipſis inſtituendis non defuturam. Se certe numquam conceſſurum, ut patres ad eorum doctrinam recipiendam convocentur, neque de hac ſententia, etiamſi vita hoc nomine ponenda ſit, deceſſurum. Sarpius Hiſt. concil. Trid. L. IV. pag. m. 419. Nec minus advenerunt legati *Argentinenſium* & aliarum civitatum, communem cauſam cum Virtembergicis acturi. Sub initium a. 1552. pariter advenerunt oratores Saxonici, qui, de modo in concilio ſervando & ſecuritate ſuis doctoribus præſtanda, cum legatis Pontificiis egerunt, nuntiantes, Theologos in via exſpectare, adfuturos, quamprimum nuntium acceperint de ſecuritate ipſis præſtita. Utriusque legati concilio admiſſi leges exponunt, quibus cum ipſis conferre volebant. Sed vero tantum abfuit, ut Tridentini patres, quod proteſtantium legati cupiebant, ante acta retractarent, ut potius omnia majori ſolicitudine accelerarent, quo proteſtantes vel ab itinere Tridentum directo deterrerentur, vel eo profecti operam luderent, controverſiis omnibus jam deciſis. Advenerunt etiam non ita diu poſt quatuor Virtenbergenſium & duo Argentinenſium Theologi, ſed vero quoniam Pontificii actionum initium dato ſtudio differebant & interea temporis Mauritius bellum adverſus imperatorem redintegrabat, plerique patres diſceſſerunt, quo facto etiam ipſi Theologi abierunt. Certum igitur eſt proteſtantes concilium Tridentinum numquam refugiſſe; tantum liberum ac Chriſtianum eſſe voluerunt, in quo ipſi bona cum conſcientia fidei ſuæ confeſſionem edere poſſent.

§. 16. Verum ὁ φαρισαιος σαθεις προς ἑαυτον ταυ-

τα

τα προσηυχετο. Animadvertente pontifice ac purpuratorum ſenatu de proteſtantibus ad obſequium Romanæ ſedis redigendis, ſpem omnem decollatam eſſe, magis e re ſua fore arbitrabantur pontificii, ſi *ſeorſim* excluſis proteſtantibus *precarentur* i. e. concilium celebrarent. Quod ſi enim hi admitterentur facile prævidebant, nullum eccleſiae Romanæ caput ita fore tutum, quod diſputando non excuterent, auctoritatem ſedis Romanæ ſartam tutam manere non poſſe, ſi illis ſuffragiorum jus concederetur, qui antea jamdum hæreſeos infamia eſſent notati ac ſacris excluſi. Quare patribus Tridentinis deliberantibus, num proteſtantes admittendi eſſent, in eam pedibus iverunt ſententiam: *Habendos eſſe ut haereticos, extra eccleſiae communionem ejectos, damnatosque, quibus cum nullum licet habere commercium, niſi vel ad inſtituendum ſi ſummiſſe requirant, vel ad condonandum & gratiam faciendam.* Inde factum, ut licet imperator & reliqui reges ac proceres orbis Chriſtiani indeſinenter inſtarent ut proteſtantes, quorum gratia concilium inſtitutum, admitterentur, abuſus eccleſiae Romanae, qui cauſſa divortii extiterant, emendarentur, nihil tamen impetrare potuerunt. Nævos ſuos extenuarunt vel omnino defenderunt. Proteſtantes vero eorundemque dogmata diris devoverunt, profitentes quaſi ὁ Θεος ευχαριςω σοι, ὁτι ὐκ ειμι ὡσπερ οἱ λοιποι των ἀνθρωπων. Communis omnium fere tum temporis erat querela, eccleſiam Romanam adeo eſſe corruptam, ut in capite pariter ac membris eſſet reformanda. Eam corruptionem eſſe cauſſam divortii inter proteſtantes & pontificios exorti, viri pii ac prudentes haud temere conjiciebant. Quod ipſum etiam Hadrianus VI. ingenue eſt confeſſus, ſed haud multum gratiae a proceribus aulae Romanae

manae retulit. Succeſſores ipſius aliam longe rationem inierunt, qui, licet gravibus criminibus eccleſia Romana eſſet onerata, tamen illa omni ratione occultaverunt, & licet mandato Caeſaris regis Galliae ac aliorum principum Europae episcopi Galli, Hiſpani ac Germani de aula Romana ac eccleſia emendanda, cogitarent, tamen vel iram pontificis veriti, a propoſito deſtiterunt, vel clamoribus Italorum ac pontificis paraſitorum ſunt obruti. Quando igitur pontificii culpam ſuam, quam maxime poterant, vel negaverunt, vel occultaverunt, non injuria dici poteſt, ipſos ſeſe inſontes in conſpectu Dei, ejusdemque ſpiritus, cujus auxilium identidem invocabant ac concilio adeſſe præ ſe ferebant, ab objectis criminibus pronuntiaviſſe. Ad hæc verba iſta ὁ Θεος ἐυχαριςω σοι, ὁτι ὐκ εἰμι ὡσπερ οἱ λοιποι των ἀνθρωπων ita accipi poſſunt, ut digitus intendatur in pontificiorum doctrinam de viribus liberi arbitrii absque gratia divina & operum bonorum exercitio ad ſalutis æternae poſſeſſionem. Qua in parte omnino conveniunt cum Phariſæis, quorum ſententiam ſuperius excuſſimus. Sic pariter pontificii illos anathematis fulmine percuſſerunt, qui dicerent: hominem ſola fide juſtificari. Quam faciles igitur fuerunt in relevandis propriis vitiis, tam acres fuerunt in aliorum vitiis ſive veris ſive confictis notandis. Homines reliqui, a quibus ſe in hac parabola diſtinguunt, ſunt proteſtantes, quos infra dignitatem ſuam longe ſubſidere arbitrabantur. Videri equidem poſſet, per homines iſtos non ſpeciatim certum quoddam hominum genus, v. gr. publicanos, ſed generatim homines, quales ſunt in peccatis ſuis & quibus præ aliis ſunt conſpicui, eſſe intelligendos; eos maxime quod his demum ſubjiciatur, ἡ καὶ ὡς ὁυτος ὁ τελωνης. Sed

tamen

tamen ea vitia notantur, quae in publicanis maxime animadvertebantur. Quare licet generatim ad peccatores graviores referri possint, tamen speciatim publicanis adcommodantur, ut ultima verba ἡ καὶ ὡς ὁυτος ὁ τελωνης ; ἐξηγησεως ergo subjungantur. Hinc in sensu mystico explicant pontificiorum sententiam, quam de protestantibus fovebant. Erant hi illis ἁρπαγες, ob bonorum ecclesiasticorum reformationem, quæ ad pios usus, quibus intio destinata erant, reducebant. Existimabant autem non tam pietatis ac vero religionis adfectu principes sacra pontificia abdicare, quam quidem ut bona ecclesiastica sibi vindicare possent. In ea vel invito, vel inconsulto pontifice manus immittere, à rapina ac sacrilegio, ipsorum judicio, alienum non erat. Ἀδικοι ; quia obsequium pontifici Rom. ac ecclesiae debitum detrectabant. Μοιχοι denique ob conjugia, quae clericis concedebant. Illum autem ex ecclesiasticis in manifesta impuritate vivere, qui matrimonium contraheret, existimabant. Hinc canon ille concilii Tridentini : *si quis dixerit, clericos in sacris ordinibus constitutos, vel regulares castitatem soleniter professos, posse matrimonium contrahere, contractumque validum esse non obstante lege ecclesiastica, vel voto, & oppositum nihil aliud esse, quam damnare matrimonium, qui non sentiunt se castitatis (etiamsi eam noverint) habere donum, anathema sit.*

§. 17. Quæ sequuntur v. 12. quaeque superius ad cultum externum & cærimonialem Judæorum retulimus, eodem etiam sensu spirituali referri possunt. Constat enim Pontificios haud parum fiduciæ in externa religionis opera, dies festos, peregrinationes & hujus generis alios ritus ponere, quos in concilio Tridentino adversus protestantium

ſtantium objectiones defenderunt, confirmarun

§. 18. Sed vero ὁ τελωνης μακροθεν ἑστως οὐκ ἠθελεν οὐδε τους ὀφθαλμους εἰς τον οὐρανον ἐπαραι, ἀλλ' ἐτυπτεν εἰς το στηθος αὐτου λεγων. ὁ Θεος ἱλασθητι μοι τῳ ἁμαρτωλῳ. Proteſtantes paſſim contempti ac deſerti, etiam multis cladibus adfecti in Italia, Gallia, Anglia & Belgio de hoſtium quidem injuria ac violentia querulas ad Deum emiſerunt voces, ſimul vero Dei juſtitiam in puniendis peccatis ſuis, animo humili adgnoverunt. Quare divinis judiciis humiliati ſpem ſolam ac fiduciam in Deo potentiſſimo eccleſiae ſuae vindice repoſuerunt, calidis ipſum precibus fatigantes, ut ſui miſereri & juſtam cauſſam ſuam tueri vellet. Vel etiam verba illa ſenſu myſtico intelligi poſſunt de doctrina, quam proteſtantes paſſim in caetibus, ac conventibus ſuis profitebantur, confirmabantque, oppoſita turgidae illi pontificiorum doctrinae de bonorum operum meritis ac virium arbitrii humani efficacia. Se ſc. non eſſe, niſi miſeros peccatores, queis ſpes haereditatis caeleſtis non eſſet, nec Deum patrem adpellare poſſent, niſi gratia ac miſericordia divina infirmitati ſuæ ſuccurrat.

§. 19. Poſteaquam igitur uterque Phariſaeus & Publicanus preces abſolverunt, Chriſtus exponit, utrius oratio Deo fuerit accepta, λεγω ὑμιν, inquit, κατεβη οὗτος δεδικαιωμενος εἰς τον οἰκον αὐτου, ἢ ἐκεινος. Pontificii, qui omnibus viribus contendebant, ut proteſtantes ad obſequium Romanae eccleſiæ redirent, cauſſa ſua ceciderunt; è contrario vero moderante ita providentia divina factum, ut horum res mirum in modum aucta, ipſisque tandem publica religionem ſuam profitendi libertas fuerit conceſſa. Habebant equidem

domos

domos ſuas, i. e. Eccleſias ac caetus in variis Europae partibus, ſed verendum erat, ne obtrectationibus ac vi adverſariorum expellerentur; neceſſum igitur erat, ut publico judicio juſtificarentur, i. e. a criminibus ac calumniis liberi & inſontes pronuntiarentur, inque veræ religionis poſſeſſione confirmarentur. Notatu digniſſimum eſt reſponſum, quod quondam Lutherus archiepiſcopo Trevirenſi in comitiis Vormatienſibus dedit, quærenti qua ratione malum ex religionis divortio exortum tolli poſſet? ſe non melius conſilium ſuppeditare poſſe, quam quod olim *Gamaliel* collegis dedit: ἐαν ἡ ἐξ ἀνθρωπων ἡ βυλη αὐτη ἡ το ἐργον τυτο καταλυθησεται. Ει δε ἐκ Θευ ἐστιν, ϰ' δυνασθε καταλυσαι αὐτο. *Sleidanus* L. III. Certe Deus ipſo opere demonſtravit, proteſtantium cauſſam juſtam, pontificiorum molitiones vero eos opprimere ſtudentium injuſtas ac iniquas eſſe. Non proponemus heic rationes divinae providentiæ in illuſtri opere reformationis conſpicuas, quas docti viri paſſim adnotaverunt. Tantum obſervabimus, quibus gradibus proteſtantium libertas proceſſerit, priusquam domum juſtificati deſcenderunt. *Primum* fundamentum libertatis proteſtantium poſitum eſt in comitiis *Spirenſibus* a. 1526. agitatis, in quibus procerum omnium ſuffragiis publice fuit decretum, ut, usque dum haberetur concilium liberum & univerſale in quadam imperii civitate, *omnes principes & ordines in ſua quique provincia & jurisdictione, ita ſe gerant, ut Deo & cæſari actionum ſuarum poſſint reddere rationem.* Sed vero initia hæc fuerunt admodum tenuia, nam quoniam confirmatio illius a concilii definitione pendebat, omnino dubium erat ipſis, quid a concilio ſperandum, metuendumve; hinc etiam factum, ut libertas

ea in comitiis *Vormatienſibus* a. 1529. admodum fuerit reſtricta ac limitata. *Secundus* gradus vindicatæ religionis notari poteſt in illo temporis articulo, quo proteſtantium confeſſio in publicis comitiis *Auguſtae Vindelicorum* a. 1530. celebratis, præſente imperatore ac imperii proceribus, prælecta ac alia civitatum fuit exhibita. Quo tempore proteſtantium doctrina a falſis adverſariorum criminationibus publice fuit vindicata, ut plures veritatem religionis adgnoverint. *Matthaeus Langius* archiepiſcopus Salisburgenſis dixiſſe fertur: *miſſæ reformationem videri ſibi honeſtam, libertatem quibusvis cibis veſcendi, eſſe naturae convenientem, imo poſtulationem eam, ut homines Chriſtiani humanorum mandatorum onere liberentur, juſtam & æquam eſſe: ſed ut miſellus monachus omnes reformet, id non eſſe tolerabile.* Quamobrem *Clemens VII.* illius temporis pontifex actionem illam, tamquam commodis ſuis minus proficuam, lævis admodum oculis adſpexit. Sed vero quidquid etiam hic adverſus proteſtantes eſt molitus, tamen invitus & ignarus conſilio divino patrocinari debuit. Hic quippe a. 1533. legatum ad Saxoniæ Septemvirum miſit, qui cum de ratione litium componendarum ageret, inter alia haec eſt pollicitus: *quod ſi intra biennium concilium non habeatur, jamjam* NB. *ſe illis ſecundum Auguſtanam confeſſionem vivendi poteſtatem facere.* Plures autem longe duobus annis inde ab hoc tempore ad usque concilium Tridentinum ſunt elapſi. Hinc prudenter admodum ad hæc verba notat *Gentiletus* conc. Trid. L. I. p. m. 21. *peculiari quadam numinis divini gratia factum, ut proteſtantes non modo ex imperatoris, ſed etiam ex ipſius pontificis conſenſu religionis ſuae exercitium obtinuerint.*

obtinuerint. Robur denique ac complementum hæc libertas est consequuta in transactione *Passavienſi* anno 1552. confirmata in comitiis Augustanis anno 1556. & 1558. ne cui religionis causſa vis ulla aut iujuria inferretur.

III.

JOH. STENGELII,

Ulma-Suevi

De

JUNIPERO BIBLICO

ad illustranda tria scripturae S. dicta 1. Reg. XIX. 4. 5. Jobi XXX. 4. & Psalm. CXX. 4.

Observatio-Philologica.

Breviarium.

Voces in Sacr. Litteris Technicæ, item animalium, plantarum &c. obviæ, in explicatione sunt difficillimæ: hujus generis est vox רתם. §. 1. Radix ejus רתם Mich. I. 13. extans: §. 2. Notare plantam certum est, an vero geniſtam, an Juniperum dissentiunt Interpretes & Judæorum & Christianorum. §. 3. Plerique tamen de junipero intelligunt, quorum sententiæ & nos subscribimus. §. 4. Etymologiæ causas varii varias notant: adducuntur Scharffii: Nostra, & Ursini. §. 5. Explicatio Loci (1) 1 Reg. XIX. 4. 5. Duæ sunt juniperi species humilis sive terra repens alia, alia arborescens. §. 6. Hujus species deprehenditur ut alibi, ita & in Asia, ergo & in Judæa, nec dubitandum

eandem fuiſſe ſub qua recubavit Elias Propheta. §. 7. Explicatio Loci (II.) Job. XXX. 4. quidam לחמם exponunt *panem eorum*: alii *ad caleſaciendum*: §. 8. Prior haud plane rejicienda eſt ſententia. §. 9. Sed nobis placet poſterior præ priori. Adduntur rationes. §. 10. Forte utraque ſignificatio ſimul ſtare poſſet, ſi ſimile haberemus Exemplum. §. 11. Explicatio loci (III.) Pſalm. CXX. 4. Lingua maledicorum aſſimilatur carbonibus juniperi, qui diu imo ad annum usque gliſcentes aſſervari poſſunt. §. 12. Applicatio & ſenſus l. c. §. 13. Concluſio totius obſervationis, affirmans omnium optime vocem רתם per juniperum ll. cc. interpretari poſſe imo debere. §. 14.

§. 1.

SI quæ in Sacrarum Litterarum interpretatione difficilia occurrunt vocabula, ſunt ſane ea quæ Technica alias dici, quibus plantæ, quibus & arbores, & ſimilia deſignari ſolent. Cum enim deſtituti ſæpius ſumus ſi non omni ſaltim uberiori ſupellectili, ex qua varias easque certas vocum Orientalium ſignificationes eruere poſſumus, accidit ut ad conjecturas, probabilitates &c. vel ex ſubſtrata materia, vel etiam, quod ultimum, idque dubium admodum remedium eſſe omnes Philologi fatentur, ex Etymologia petitas confugiendum eſt. Hæc inter jure ſuo vocem רתם 1. Reg. XIX. 4. 5. in ſingulari; Jobi vero XXX. 4. & Pſalm. CXX. 4. in plurali numero occurrentem numero. Quorum locorum difficultates paulo accuratius inquirere, omnino utile judicamus.

§. 2. Ad ſignificationem quidem hujus vocis quod attinet, ſi Etymologiam ſpectes, vocis hujus radicem verbum רתם quod Mich. I. 13. ſolummodo occurrit, *currumque ligare vel jungere*: Germ.

Germ. den Wagen anſpannen, ſignificat, eſſe, Lexicographi affirmant. Eandemque radicem Arabis quoque haud ignotam eſſe, atque *circumligare*, *obligare*, &c. notare, Coccejus me in Lexico Biblico docuit. Nec ſupereſt dubium, vocem hanc ab eadem radice originem ſuam ducere: adeo ut nullos, qui id negarunt, hactenus offenderimus. Aſt de eo invicem variant interpretes, cum quæſitum fuerit, quid vocabulum רתם ſignificet? Quod ut clarius exponatur, & quid nos & ceteri ſentiant, dicemus, laboremque haud pœnitendum in id impendemus.

§. 3. Plantam notare, ut antea jam monuimus, extra dubitationis aleam poſitum eſt, ſiquidem in hoc omnes interpretes conſentiunt: In eo tamen diverſos deprehendimus, num *Juniperum* an vero *Geniſtam* denotet? plures enim niſce duabus ſententiis non invenimus. Audiamus igitur quid dicant. Judæorum ſi evolvimus Commentarios, exhibet ſe nobis primum R. Dav. Kimchi, qui in annotationibus ad 1. Reg. XIX. 4. ad vocem רתם ſequentia habet: הוא עץ שפל שנחלתו חמה מאד יש מפרש" שהוא שלועין אותו ננישטא ויש אומרים שהוא שלוען ין יינ יברי: h. e. *Eſt arbor humilis, cujus prunæ calidæ admodum ſunt: Sunt qui illam interpretantur per id quod in alia lingua Geniſta audit; alii dicunt eandem eſſe ac aliis Juniperus.* Poſteriorem quoque amat ſententiam R. Salom. Jarchi, qui compendioſe רש ſcribi ſolet: in commentario ad h. l. ſcribens: רתם eſt "ינברא בלעז h. e. רתם eſt *Juniperus in lingua aliena.* Priori vero ſignificatui R. Levi Ben-Gerſon, "רלבג per abbreviaturam dictus: his verbis ſubſcribit: "הוא עץ שפל ניגישטא בלעז h. e. *arbor eſt humilis geniſta in aliena lingua dicta.*

§. 4. Chriſtianos ſi conſulere volumus Doctores,

res, alii itidem Geniſtam, plerique vero Juniperum רתם eſſe dixerunt. Hos inter ſunt Vulgata, Piſcatoris, Seb. Schmidii, Lutheri &c. Verſiones: ſolus Arias Montanus in aliam ſententiam ivit, qui uno loco Juniperum: alteris Geniſtam eſſe dixit. Facit cum hoc Jo. Henr. Urſinus in Arboreto Biblico C. XXVII. Nec non ante illum Jo. Avenarius in Lexico ſuo Hebraico v. רתם qui in tribus hiſce locis vocem hanc per Geniſtam interpretatus eſt. Nobis omnium optima eorum videtur verſio, qui per Juniperum interpretantur, idque partim ex Etymologia, partim ex ipſis circumſtantiis atque facultatibus, plantæ huic, in noſtris locis adſcriptis, probabimus.

§. 5. Ad prius quod attinet, varias varii Etymologiæ rationes reddunt: Benjamin Scharffius qui Αρχευθολογιαν ſ. juniperi deſcriptionem Jenae 1679. 8. edidit: p. 9. ſequentem affert: *Hebræi*, ſcribit: *Juniperum* רתם (velim corrigas B. L. in Scharffio תם quod altera vice per ו pro ר ſcriptum in una pagina occurrit) *dicunt a radice* רתם *quod ſignificat ligavit, vel junxit, uti legitur Mich. I.* 13. *ideo fortaſſe, quod firmam jungat ſanitatem cum corpore, vulneraque conglutinet & conjungat ſingularique vi polleat emplaſtica, & præterea abortum prohibeat & fœtum utero materno quaſi firmiter alliget, ſicuti ex uſibus illius innoteſcit.* Nos equidem huic meditationi adeo non contradicimus; id tamen monemus, videri nobis, magis ad formam externam quam qualitates internas juniperi reſpici; ſcilicet notum eſt, juniperum circumflexis invicem ramis atque foliis aculeatis, ita ſæpius conjungi atque circumflecti ut non niſi vim adhibeas, invicem ſeparare atque extricare ramos ejus non poſſis. Minime vero nobis arridet Jo. Henr. Urſini vocis רתם etymologia,

logia, quam in Arbor. Bibl. Cap. XXVII. §. 6. sequentem tradit : *Vocabulum* רתם *unica ex causa inditum fuit huic plantæ, propter carbones, quos Chymici, toto anno sub cineribus suis vivere testantur.* Nisi forte dicere velis quod cineres ex junipero quasi firmiter, ardentes carbones, ne ignis eorum extingui possit, conjungant : quod tamen incongrue dictum ideo esse putamus, quia non quidem de conjunctione seu potius acervatione, sed magis de colligatione & constrictione radix hæc intelligenda esse videtur. Firma ergo nobis stat ratio רת vocis רתם Etymologiam solummodo, ex ramorum circumflexione deducendam esse, quae sane ad Juniperum quam optime quadrat.

§. 6. Sed missa Etymologia, dispiciamus jam quid de singulis locis, supra nominatis, dicendum erit. Primus, qui occurrit est, 1. Reg. XIX. 4. ubi de magno illo Dei Propheta Elia dicitur, quod occisis Baalis Prophetis, ipse, a vindice eorum Isabele, Achabis Regis Israëlitarum conjuge, Eliæ quærente mortem, aufugerit, atque in desertum pervenerit, ibique spatium diei emensus, resederit תחת רתם אחד, *sub junipero quadam*: & sub eadem arbore cubuerit atque dormiverit, quemadmodum vs. 5. affirmatur. Jam vero si juniperum nostrarum regionum adspicimus, quæ humilis admodum atque in terra fere repens tantum deprehenditur, difficile erit alicui persuadere, Eliam Prophetam sub hujus generis arbore quiescere potuisse. Sed bene observandum duas hujus arboris species, quantitate quidem magis quam qualitate differentes reperiri. Audiamus quid Scharffius l. c. p. 18. hac de differentia habeat : *Alia juniperus*, scribit : *dicitur Major, alia Minor. Major juniperus dicitur, quae majora, duriora*

riora, latiora & accuminatiora folia habet, minri, ſeu vulgari, quæque in tantam nonnunquam aſſurgit molem ut & celſam & vaſtam arborem imitetur. Hujus ſpecies alia *fruteſcens, arboreſcens* alia eſſe dicitur, *quarum hæc arborum magnitudinem æmulatur.* Proinde affirmante Plinio Libr. Nat. Hiſtor. XVI. *trabes ex hac ſpecie atque ædium contignationes fabricantur.* Cecinit etiam Virgilius P. in Ecl. X. vſ. 75. 76.

Solet eſſe gravis cantantibus umbra
Juniperi, gravis umbra!

Quibus verbis Frid. Taubmannus (qui cum Joſ. Scaligero mavult vocabulum juniperi cum præcedentibus, quam ſequentibus verbis conjungere, cui & nos ſubſcribimus) in Comment. ſuo addit: *Apud nos quidem frutex fere humilior eſt juniperus, ſed in Gallia magnæ ſylvæ ſunt.* Neque tamen prætereundum eſt ſilentio, quod arboreſcens juniperus, quæ & major dicitur, præcipue in Aſia, Gallia, atque Italia naſcatur; notante Scharffio l. c. p. 27. Et quod teſte Ruellio in Lib. I. de Nat. ſtirp. C. 90. *Montes amet, in planiſſimis naſci recuſet.*

§. 7. Jam non difficile erit probatu, quod & in Judæa ejusque deſertis eædem arbores obviæ fuerint. Cum enim ut antea probavimus, juniperus major ſ. arboreſcens in Aſia frequens ſit, Judæam vero Aſiæ partem eſſe nemo dubitet, inque Judæa Elias Thisbita fuerit, (egreſſus enim Berſabe, urbe Judææ, per integri diei ſpatium in deſertum profectus ibidem ſub junipero conſedit) non video quî denegari hæ arbores Judææ poſſint, & cur nobismet ipſis ſcrupulum moveamus, num ſub junipero Elias Propheta, ex itinere defatigatus requieverit. Nolo equidem hic in deſcribendis deſertis amplus eſſe, ut tamen intactum relin-

linquere haud poſſum , quod & Cl. Relandus in Palæſtin. p. m. 378. obſervavit : *loca inculta Palæſtinæ, plurimum ſaltuoſa & ſylvoſa fuiſſe* , cum maxime id ad noſtrum quod probare debemus faciat: ſcilicet ex Ruellio ſupra allegato , edocti didicimus: *juniperum montes amare , campeſtria loca recuſare :* ſuffultique Matthioli verbis , quæ Scharffius l. c. p. 28. citat, adfirmantibus: *imprimis feliciter creſcere juniperum in collibus ac montibus arido praeſertim tractu* : non aliter concludere poſſumus , quam juniperi arbores in deſerto Judæorum in montibus imprimis & collibus obvias fuiſſe. Nec eſt cur dubitemus, Eliam, umbroſum quo recubaret locum quærens, montem , in eoque arborem elegiſſe : idque eo facilius nobis perſuadere poſſumus , quo & in aliis occaſionibus, in montibus ſedere , idem Elias conſueverit, prouti id ex v. 8. cap. noſtri ut & 2. Reg. I. 9. cognoſci poterit. Manet ergo immobilis hactenus noſtra hypotheſis , arborem , ſub qua Elias recubaverit, juniperum eſſe potuiſſe, & haud dubie etiam fuiſſe, id quod ex infr. §. 14. dicendis clarius apparebit.

§. 8. Sed ad alterum difficiliorem multo priore locum , Jobi puta , XXX. 4. progrediamur. Jobus in hoc capite præſentis miſerrimi ſui ſtatus infelicitatem deplorans, inter alia etiam , de indigna, eorum etiam, ſui tractatione, qui viliſſimi generis homines, egeni tamque pauperes, ut שרש רתמים לחמם *radix juniperorum panis eorum ſit.* Sed primum omnium in verum horum verborum ſenſum inquirendum erit , ſunt namque quidam interpretum, quibus notante B. Seb. Schmidio in Commentar. ad h. l. durum admodum videtur לחמם interpretari *panem eorum* atque לחם *panis* cum aff. ם conſtituere , qui igitur malunt ver-

tere *ad calendum*, derivante vocem â r. חמם *calefecit* & præfixo ל. Hos inter posteriores excellit Mercerus, qui respici putat ad id *quod ex ligno juniperi prunae fiant maxime ardentes & calidæ*; atque provocat ad loc. parallelum Esa. XLVIII. 14. ubi אין נחלת לחמם reddendum est: *Non est pruna ad calefaciendum.* Quæ sane sententia, plana & nobis videtur, imprimis cum l. parall. suffulta sit: Etsi cum Piscatore objici posse, hactenus haud diffiteamur, non *opus fuisse hominibus istis ad calefaciendum effodere radices, cum faciliore labore ad hoc uti potuissent ipsa stirpe vel ramis, vel juniperorum vel virgultorum aliorum.* Accedit & tertia interpretatio Cl. Jo. Cocceji, qui *per radices juniperi quasvis radices amaras notari voluit*, quibus fame urgente, nullo habito respectu amaritudinis homines isti non abstinuerint. Sed nullam videmus prægnantem causam, cur Synecdochen speciei pro genere h. l. sine necessitate fingamus. Missam ergo plane hanc Cocceji sententiam faciemus.

§. 9. Quapropter ad priores duas hypotheses s. interpretationes omnis res redit: Ubi sane, ut dicam quod res est, aqua mihi prius hærebat: Attamen & hanc difficultatem insuperatam non relinquamus. Esto igitur, vertamus לחמם *panem eorum*, res sane est quæ & olim & nostris temporibus sæpius contigit, ut urgente fame, pauperes radices quascunque reperiri potuerunt, ad famem delendam, quæsiverint. Ut plura taceam, unicum saltem exemplum adducam: *Regnante in Africa Honorico Vandalo, suborta est incredibilis fames, ideo non solum homines sed & jumenta partim interibant. Superstites sepulturam quærebant, alii per campos aberrantes, alii sylvarum abditissima petentes, RADICES ARBORUM,*

vel

vel quisquilias avidiſſime arrodebant. notante Balth. Exnero in Valer. Maximo Chriſtiano. p.m. 134. ſ. Sed exemplum hoc eſt famis integram regionem prementis, cujusmodi ſane Jobus non meminit, quippe qui in genere de pauperrimis hominibus, qui quod comedant in domo ſua non habent, loquitur. Interim diffiteri haud poſſumus mentionem, ipſum Jobum, eſuriei v. 3. facere, & cauſam eamque primam hujus eradicationis eſuriem dicere, videri. Sed quia eſuries, pauperum quotidianorum, & defectus pecuniæ ut plurimum conjuncta ſunt, inconſuetum non eſt pauperibus, ut eo etiam tempore quo caritas rerum non tanta eſt, radices quærant *herbarum*, & cibi loco iisdem utantur. Sed anne tanta etiam paupertas atque eſuriès, eo tempore, homines inter egenos offendatur, ut etiam *arborum* radices ab iisdem in cibum petendæ ſint, hoc eſt de quo maxime dubito, ſaltem nullum talem caſum unquam legi vel audivi.

§. 10. Hanc igitur ob cauſam putabam, melius atque naturæ convenientius reddi לחמם *ad calefaciendum.* Id vero ut eo clarius pateat ſequentibus probabo: Scilicet non raro, imo quotidie fieri videmus, expetere pauperes vel à ſummo regionis principe, tanquam Domino ſylvæ, vel ab iis quibus inſpectio ſylvarum à principe commiſſa eſt, ipſis ut radicum effoſſionem (Germani mei, die wälder ausſtocken dicunt) permittant, quo habeant, ut ignem vel ad calefaciendum vel ad cibos coquendos nutrire poſſint. Objicit quidem ut ſupra §. 8. dixi, Piſcator, non opus fuiſſe iſtis ut radices effoderent, cum arboribus ipſis, cum ramis, cum virgultis, facilioré labore uti potuiſſent. Aſt reſpondeo, non cujusvis permittere facultatem, præſertim ubi res anguſta

guſta domi, ut arbores integras, quippe quæ majoris pretii ſunt, emere poſſint. Satis igitur iſtis erit hæc cauſa, ſi permiſſio ipſis datur radices tantummodo arborum effodere, easque vel gratis vel pro viliſſima pecuniæ ſummula, accipere. Accedit deinde quod & pauperes iſtiusmodi homines videas aliquando, eas arborum radices, quæ ad ignem accendendum, ob bitumen ipſis adhærens atque inhærens, perquam commodæ ſunt, effodere; quasque poſtea diſſectas atque rite præparatas venum aliis exponere, & pro ſoluta pecunia panem emere, vel in proprium uſum adhibere ſolent: tum vero ſi juniperum examines, ejusdem ſpeciei arborem eſſe deprehendes, ex cujus ſtemmate humor gumminoſus atque pinguis profluere aſſolet, inde etiam ex juniperino ligno atque cortice extractum & quidem gummoſum educi teſtis eſt ſæpius jam citatus Scharffius p. 52. Quod ſub *Sandaracæ Arabicæ*, (ab alia *Graecorum* dicta *Sandaraca*, quæ & auripigmentum dicitur atque exitioſum venenum metallicum eſt, diſtinctæ) nomine venit: de qua iterum apud Scharffium l. c. p. 26. videre eſt. Harum vero arborum radices præ ceteris ad ignem accendendum percommodas eſſe & lippis & tonſoribus, imo & ancillis noſtris notum eſt. Vides ergo B. L. æque facile imo facilius & naturæ & experientiæ convenientius, לחמם per *calere* quam *panem* exponi poſſe.

§. 11. Sed & alia meditatio noſtra ſupereſt, ſcil. putabamus numne liceret vocem לחמם & de *pane* & de *calefacere* ſimul exponere: Ita quidem ut reſpiciendo ad hemiſtichii prioris verba: *qui carpebant malvam* (placet enim מלוח cum plurimis ita vertere, etſi fatear cum Coccejo difficile admodum eſſe in veram vocis מלוח notionem inquirere)

quirere) *cum virgultis* : לחמם, ut nomen cum ſuffixo ם ſit reddendum *panis eorum*: & in poſteriore hemiſtichio, *radix juniperorum*, vox לחמם, ut verbum cum præfixo ל, exponatur, *ad calefaciendum*. Et ita ſenſus h. l. eſſet : *Carpebant malvam cum virgultis ut eſſent panis ſ. cibus quo ſaturentur & radix juniperorum in ſylvis eradicata, ad calefaciendum ipſis inſerviret.* Doleo equidem nullum ſimile exemplum in ſacris literis mihi jam ſuccurrere, quo meditationem hanc meam corroborare queam, quod ſi ſimile forte cuiquam occurreret, idque mecum communicare voluerit, maxime me ſibi obſtrictum habebit.

§. 12. Sed ad tertium quoque locum, in quo vocem רתם obviam deprehendimus, nos jam convertamus. Eſt ille Pſalm. CXX. 4. Laudat Pſaltes in oratione ſua DEum pro libertate, uti ab Anguſtiis & imprimis à Lingua malitioſa atque maledica ipſi facta : & ut laudis eo major evadat ratio v. 4. addit : Eſſe *linguam* talem *ſicut tela potentis acuta* עם נחלי רתמים *æque ac prunæ juniperorum* : *Nova hæc eſt*, ut optime notat Cl. Gejerus ad h. l. *Linguae maledicae comparatio, q. d. non tantum ſimilis eſt ſagittis - - ſed inſuper ſe habet tanquam prunae vel arbores juniperi, qui non absque ſtridore flammam concipiunt, conceptam altius in materiam iſtam denſam, ſolidam atque oleaginoſam ipſi imbibunt, imbibitam mox diffundunt, diffuſam diutius aſſervant, usque adeo ut licet nil niſi cinis candidior conſpiciatur forinſecus, noxia tamen adhuc ſub eodem deliteſcat flamma.* Accedit quod unanimi conſenſu omnes quicunque de junipero commentati ſunt, ignem carbonum ex junipero, diu imo per integrum annum aſſervari poſſe tradant. Audiamus crebrius jam citatum

citatum Scharffium l. c. p. 8. narrantem: *Juniperus*, inquit, *accensa, ignem non illico solum concipere sed & conceptum quoque diutissime fovere, ignisque vice esse solet: notum enim est, quod si cineribus ex ligno juniperi confectis carbones vivos eosque vel juniperinos, vel etiam quercinos addas, illisque hos obruas per totum annum gliscere, ita ut illi eodem post annum statu permaneant, sicuti inclusi sunt.* Affirmat idem D. Beckerus in peculiari libro, germanico idiomate edito. s. t. Nuzliche kleine Haus-apotheck des Hollunders und Wachholders. 8. Köningsberg 1650. impresso. in quo p. 279. ea tradit, quæ suo sermone adscribam: Die asche vom Wachholder erhält das feuer wohl auf ein gantzes jahr unverlezt, denn so man nehmet eine glüende kohle vom Wachholder-holtz gebrandt, so hält sich das feur frisch und ohnverlezt darinnen auch ein gantzes jahr. Mirum igitur non est quod Scaliger, (notante Scharffio l. c.) in Commentar. in Libr. III. Theophrasti de causis plantarum pag. 160. *carbones juniperi omnium optimos & IMMORTALES* dixerit.

§. 13. Hoc asserto, jam non difficile erit, in verum Psaltis sensum inquirere & applicationem facere. Nam quem fugit, nisi inexpertem plane, Sycophantarum linguas tanto cum effectu adurere posse atque solere innocentissimorum etiam famam, ut non immerito, istis juniperorum, sub cinere diu satis gliscentibus carbonibus, æquiparentur. Nam uti B. Gejerus ad h. l. ex Smuccio annotat: *Calumnia non tantum in primo ardore summe est nociva, sed & diu post, ubi jam refutata aut suppressa satis videtur, quippe suspicio relicta, levi flatu novum concitat incendium.* Proinde & St. Jacobus Apostolus in Epistolæ C. III. v. 6.

v. 6. την γλωσσαν πυρ, *Linguam ignem* vocat: φλογιζομενην ὑπο της γεεννης, *ab ipsa gehenna inflammatam:* Et Sapientissimus Regum Salomo in Proverb. C. XVI. 27. de Viro Belial dicit: quod על שפתו כאש צרבת *super labiis ejus sit quasi ignis adustionis.* Possemus ex profanis etiam scriptoribus id probare si opus esset, sed cur ad eos confugiamus, cum multo meliora in sacris litteris ipsis habeamus. Interim ut diuturnitatem calumniarum ab illis annotatam credamus, unicum addimus illudque notissimum: *Calumniare audacter, semper aliquid hæret.*

§. 14. Intelliges ex hisce allatis B. L. quam commode hæc tria Script. S. loca de Junipero interpretari possint, imo debeant. Nam Etsi non diffiteamur, Genistæ æque ac juniperi duas esse species, humilem unam, alteram arboreſcentem, sub qua igitur posteriore Elias Propheta quemadmodum sub junipero quiescere potuisset: Etsi porro, ex eadem ratione convicti concedere possemus, radices arborum Genistæ, eodem, quo de juniperi radicibus factum esse à pauperibus, modo diximus, eradicatas fuisse; Dubitamus tamen valde, num de Genistæ carbonibus idem, quod de Juniperi audivimus, affirmari possit. Jam vero cum postremus locus omnium optime de junipero exponatur, imo nonnisi de ea interpretari commode possit, & duo priora loca de eadem exponenda esse, concludimus, idque ex ea ratione, *quod idem vocabulum* (imprimis quale hoc est, plantæ genus significans, quidni & ea omnia quæ in fronte dissertatiunculæ nostræ tetigimus, esse dicamus) *in aliis locis repetitum, idem significet, quod in illo, ex quo probabilior significatus cognosci potest, significat.* Confirmamur eo magis in nostra sententia, quo certiores sumus,

ſumus, in tribus hiſce locis, ea quæ dicuntur, de Junipero intelligi poſſe: cum duo priora tantum, minime vero & tertius, de Geniſta, explicari poſſint.

IV.

A. ALBERTHOMA, V. D. M.

In agro Groningano

Cogitationes.

ad Num. X. 13--28.

ARGUMENTUM.

§. 1. Summa textus. §. 2. Anſa cogitandi. §. 3. Fundamenta explicationis myſticæ: ſc. hic repræſentari faciem totius eccleſiae N. T. per omnia tempora. §. 4. Myſterium primi exercitus. §. 5. In ſpecie Judæ. §. 6. Iſſaſcharis. §. 7. Zebulonis. §. 8. Secundi exercitus. §. 9. quid Ruben §. 10. quid Simeon; §. 11. quid Gad repræſentaverint. §. 12. inquiritur myſterium tertii exercitus. §. 13. in ſpecie Ephraimi. §. 14. Manaſſis. §. 15. cur Ephraim Manaſſi in benedictione præpoſitus fuerit? §. 16. Benjaminis. §. 17. Myſterium quarti exercitus. §. 18. quid Dan. §. 19. quid Aſer. §. 20. quid Naphthali voluerunt? §. 21. Levitarum diviſiones intra Iſraëlitarum exercitus. §. 22. Illuſtratio quorundam locorum S. S. huc reſpicientium.

§. 1.

MEmoratur hic, quomodo filii Iſraëlis juſſu Dei per manum Moſis profecti ſint in deſerto; & quo ordine duodecim

cim tribus in quatuor exercitus diviſæ ſe invicem exceperint :

Diviſio vero talis erat

A ad primum exercitum pertinet *Juda*, ſub cujus vexillo erant *Iſſaſchar*, *Zebulon*.
B ad ſecundum, *Ruben*, *Simeon*, *Gad*,
C ad tertium, *Ephraim*, *Manaſſe*, *Benjamin*,
D ad quartum, *Dan*, *Aſer*, *Naphthali*.

Hi exercitus, quum Iſraël caſtra mutabat, hoc ordine unus poſt alium proficiſcebantur, atque iterum caſtra metabantur circum Tabernaculum.

§. 2. Quum Deus omnia ſumma ſapientia in eccleſia ſua dirigat, quæri poteſt:

1. Cur duodecim tribus ſub quatuor vexillis diviſerit? quæ ſucceſſive profectæ ſunt.
2. Cur Juda, Ruben, Ephraim & Dan fuerint duces exercituum?
3. Cur unicuique horum capitum tales nomine tribus adjunctæ fuerint & non aliæ? Earum enim conjunctio non eſt aut juxta ordinem generationis coll. Gen. XLIII. 33. aut juxta originem ex diverſis matribus coll. Gen. XXXIII. 1. 2. Verum diviſio & conjunctio eſt plane arbitraria.

3. Ut hiſce quæſtionibus ſatisfiat, mihi quidem videtur ſolutionem poſſe repeti ex ſenſu myſtico & allegorico; adeoque ſummo Numini placuiſſe hoc apparatu æternum conſilium manifeſtare, quæ ipſius viæ eſſent cum eccleſia ſub œconomia N. T. Ut vero mentem meam explicem, hæc ſuppono.

1. Iſraëlem præfiguraſſe ſpiritualem Iſraëlem, ſeu eccleſiam J. Chriſti ſub N. T.
2. Diviſionem Iſraëlis in quatuor exercitus, qui ſe invicem, in proficiſcendo excipiebant,

 re-

repræsentare ecclesiam J. Christi in quatuor diversis temporibus sub vexillo J. C. successive in mundo prodituram.

3. Nomina tribuum ostendere faciem ecclesiæ huic vei illi tempori respondentem.

4. Vim nominum propriorum tribuum repetendam esse ex ὀνομαδεσιᾳ, quæ Gen. XXIX. XXX. XXXV. XLI. occurrit;

§. 4. Ergo primus exercitus proficiscebatur sub vexillo Judæ, cui *Issaschar* & *Zebulon* adjuncti fuerunt: Repræsentat exercitum Christianorum in principio N. T. post Jesu exaltationem & Spiritus S. effusionem ad clangorem tubæ Evangelii in deserto mundi prodeuntium, qui exercitus satis numerosus foret juxta prophetias Jes. II. 2. 3. Zeph. III. 9. Hag. II. 8. & fuit, prout in actis Apostolorum memoriæ traditum est.

§ 5. Dux hujus excercitus erat *Juda*: originem significationis hujus nominis legimus Gen. XXIX. 35. *Celebrabo hac vice Jehovam*; Juda merito omnium primus est, tum quia ex eo Messias princeps oriundus erat Gen. XLIX. 10. tum quia omnium exercituum Dei primarium opus est celebrare Deum ob negotium salutis 1. Petr. II. 9. quæ Dei laus quam maxime vigeret in principio N. T. ob insignem zelum, simplicitatem cordis & ardorem fidei, magis quam aliis temporibus, ut eventus docuit Act. II. 46. 47. XI. 18.

§. 6. Sub vexillo Judæ memoratur Issaschar; iterum Leæ filius: originem denominationis invenimus Gen. XXX. 18. *Deus reddidit mercedem meam, postquam dedi ancillam meam viro meo*: Sensus mysticus hic obscurior est; quantum mihi adhucdum patet, Issaschar repræsentat fideles ex Judæis in principio N. T. ad communionem Christi adducendos & satis numerosum exercitum constitu-

ſtituros ſub vexillo Judæ ſeu celebrantium Deum. Iſſaſchar enim paritur poſtquam Lea per aliquot tempus deſtiterat parere, ita multitudo electorum Iſraëlitarum ſpiritualiter per Evangelium pareretur, poſtquam uterus eccleſiæ V. T. per longum tempus circa tempora Chriſti in pariendo fidelis quaſi clauſus fuiſſet Mal. IV. 6. Iſſaſchar paritur, poſtquam Lea ancillam ſuam dederat viro ſuo, electi Iſraëlitæ parerentur, poſtquam Eccleſia Judaica antea ſervilis Gal. IV. 25. exutis proceribus Col. II. 15. & jugo anterioris mariti matrimonio ſpirituali conjuncta foret Chriſto vero eccleſiae marito Jeſ. LIV. 5. 2. Cor. XI. 2. Tum Deus Leæ reddidit mercedem ſuam, ita adductio multorum fidelium Iſraëlitarum foret compenſatio anterioris defectus ac temporis plane ſterilis.

§. 7. Huic vexillo ultimo accenſetur Zebulon iterum Leæ filius; cui nomen mater indidit hiſce verbis Gen. XXX. 20. *donavit me Deus, me, inquit, donatione bona, nunc tandem cohabitabit mecum vir meus, quia peperi ei ſex filios.* Zebulon mihi repræſentat electos ex gentibus. Sequitur Iſſaſcharem, exercitum vocatorum ex Iſraële ſubſequerentur fideles ex gentibus, Jeſ. XLIX. 6. ita tamen ut ad idem vexillum pertinerent; foret unus grex, & unus paſtor; Joh. X. 16. Fideles gentilium multitudine fideles ex Judæis ſuperarent, ut rectiſſime ad eorum adſpectum de iis dici poſſet cum lætitia & admiratione, donavit me Deus donatione bona Jeſ. LIV. 3. atque tum Jeſus eccleſiæ maritus etiam ſingulari modo ſponſæ ſuæ cohabitaret, ſpeciminaque tenerrimi amoris daret; coll. Jeſ. LIV. 1. &c.

§. 8. Sequitur ſecundus exercitus, ſub vexillo *Ruben*: cui adjuncti fuerunt Simeon & Gad; Repræſentat novum Chriſtianorum exercitum poſt

multam luctamin mundo proditurum lætis illis temporibus Conſtantini M. & ſucceſſorum ejus, qui Chriſtianam religionem primi inter Cæſares profiterentur atque confeſſores ejus protegerent; qua de cauſa exercitus numeroſiſſimus ab Ethnicismo ad caſtra Chriſti tranſiit.

§. 9. Dum hujus exercitus fuit *Rubén*, primus Leæ filius; cui nomen indidit hiſce verbis. Gen. XXIX. 32. *quia reſpexit Jehova ad afflictionem meam, ideo me amabit vir meus:* patet hinc ad talem eccleſiæ ſtatum reſpici 1. quum fuerat in anteriori afflictione. 2. Illis temporibus Chriſtus eccleſiæ maritus videretur, externe Judicando, ſponſam ſuam non amare; 3. verum Jehova oculo miſericordiæ & gratiæ ad eccleſiam reſpiceret eam liberando, & educendo in omnimodam ſalutem. 4. Atque tum Chriſtus eam ſingulari amore quoque iterum amplecteretur: quæ apprime quadrant ad ſtatum eccleſiæ per Conſtantinum M. liberatæ, atque cura divina multis beneficiis cumulatæ. Apoc. II. 10.

§. 10. Huic adjunctus fuit *Simeon*, alter Leæ filius: de cujus denominatione ita Moſes Gen. XXIX. 33. *Quia audivit Jehova; me eſſe exoſam, ideo dedit mihi etiam hunc*: ſcilicet hoc agmen repræſentare poteſt faciem eccleſiæ temporibus ſequentibus: Deus enim benigniſſimus ad afflictionem eccleſiæ quidem reſpiceret, atque Chriſtus eam eximie videatur amare; verum in odium Cæſarum, epiſcoporum aliorumque plurimorum incurreret ratione Arrianismi, quod virus longe lateque ſerperet, ad quod exſtinguendum orthodoxi nihil intentatum relinquerent; verum quo magis hi ſe opponerent, eo magis odium terribile a parte Arrianorum in veritatis amicos exarderet Apoc. VIII. 10

11. omnem lapidem moventium, ut eos honoribus exuerent, atque a muneribus politicis & ecclesiasticis excluderent, mendacia nefanda excogitantes & objicientes in præjudicium orthodoxorum, quæ omnia Deus tandem audivit, atque ecclesiæ concilia, Cæsares, lumina donavit, quibus veritas triumphabat, & ecclesia crescebat.

§. 11. Exercitum hunc clausit *Gad*; Zilpæ, ancillæ Leæ, filius: cui nomen Lea indidit hisce verbis Gen. XXX. 11. *Venit turma.* Non obscure hic monemus exercitum secundum ulterioribus temporibus insigne incrementum acceptorum: multi magnique populi nomini Christiano accederent; veniret turma, & revera ecclesia nihil aliud foret quam turma, magnus hominum cumulus sine spiritu, esset turma ancillæ, non liberæ.

§. 12. Tertius exercitus proficiscebatur sub vexillo *Ephraim*, cui Manasse & Benjamin fuerunt adjuncti. Repræsentat exercitum Christianorum veritati & pietati addictorum, qui exirent & se separarent ex Antichristianismo. Hi tres etiam conjunguntur Ps. LXXX. 3. unde concludo hunc Psalmum in se continere suspiria ad Deum pro salute ecclesiæ Reformatæ: & sane numerosum exercitum se a Babele separaturum, cui Deus viam planaret, ut vinceret in mundo ex Apoc. VII. 4. 9. Jes. LVII. 13. 14. constat.

§. 13. Dum hujus exercitus fuit *Ephraim*, Josephi filius: ratio denominationis occurrit Gen. XLI. 52. *quia me fructuosum reddit Deus in terra afflictionis meæ.* Hæc terra afflictionis est Ægyptus, quæ in S. scriptura symbolum est Antichristianismi Apoc. XI. 8. Roma vero, atque plurimæ regiones Romano imperio subditæ forent terræ afflictionis ecclesiæ J. Christi, cujus multifariæ

perſecutiones ante tempora Lutheri & Z winglii ex hiſtoriis Berengarii, Waldenſium, Albigenſium, Wiclefitarum videri poſſunt, apud Lydium, Uſſerium de ſucc. eccleſ. in Occid. Regenvolſcium in hiſt. Sclav. Manſit quoque terra afflictionis poſt horum luminum tempora usque ad transactionem Paſſavienſem, de quibus conſuli poteſt Heidanus, atque utinam tum temporis finis afflictionum fuiſſet! Verum quo magis Waldenſes, Wiclefitæ &c. & poſtea Reformatores affligebantur, eo magis in terra afflictionis creſcebant, ſanguis martyrum fuit ſemen eccleſiæ, ut ex iisdem hiſtoriis patet.

§. 14. Hunc ſequebatur *Manaſſe*, ejusdem Joſephi filius, cui nomen indidit hiſce verbis Gen. XLI. 51. *Nam fecit me Deus obliviſci omnem meum laborem, & totam domum patris mei.* Repraeſentat ulteriorem ſtatum eccleſiae Reformatae, quae poſt multum laborem, poſt multa bella geſta, qualia ſenſerunt Germania, Anglia, Belgium, aliaeque regiones, item poſt multa ſcripta eriſtica ad veritatem defendendam & obloquentibus os obturandum, tandem optata pace in diverſis regionibus frueretur, quando ob accumulationem inſignium Dei beneficiorum facile omnem iſtum laborem obliviſceretur atque praeſentibus Dei beneficiis gauderet. Tum quoque totam domum patris obliviſceretur, id eſt, illam eccleſiam in qua confeſſores veritatis primo orti & educati erant, cujusque mores addidicerant; nam reformati lumine verbi divini melius edocti plane obliviſcerentur mores, ritus, dogmata eccleſiæ falſae & perſequentis è qua exierant, imo anathematibus expulſi fuerant, janua ipſis clauſa per concilium Tridentinum; ita quoque ſponſa J. C. monetur derelinquere

linquere populum ſuum, & domum patris Pſ. XLV. 11.

§. 15. Ex hac hypotheſi forſan colligi poteſt, cur Ephraim natu minimus in benedictione Jacobi fratri Manaſſe natu majori praepoſitus fuerit? Gen. XLVIII. 13-20. Jacob declarat v. 19. Deum ipſi indicaſſe Manaſſe fore in populum, imo magnum futurum; verum Ephraim major eſſet, atque ipſius ſemen in multitudinem populorum eſſet; quo indicatur eccleſiam J. C. ſub afflictionibus Antichriſti numeroſiorem fore quam eccleſiam in pace reſpectu verorum membrorum, unde benedictio ſeminis prioris longe major futura quam poſterioris.

§. 16. Agmen clauſit *Benjamin* qui naſcitur exeunte anima è Rachele Gen. XXXV. 18. adeoque mater ipſum nominavit *Benoni*, ſed pater ejus vocavit eum *Benjamin*; mater fit typus eccleſiæ dilectæ, pater Jacobus Chriſti; diverſa denominatio infert diverſum judicium circa filios ceu membra eccleſiae; reſpectu ſtatus eorum ceu externi ceu interni; eccleſiae Reformatae quaſi morti vicinae ejus filii ipſi obvenirent ut *Benoni*, ceu filii doloris; ceu ob inſignem laborem in gignendo ſemine ſpirituali ratione duritiei cordium collocatum, ceu ob reporem, atque deplorandam omnino eccleſiae faciem. Apoc. III. 17. ceu ob dolorem, quem filii merito ſentirent per juſta Dei judicia. Patri vero luminum J. Chriſto ſcrutatori cordium obveniret ut *Benjamin* ceu filius dextrae. Dei dextra enim haec vinea plantata foret Pſalm. LXXX. 16. Dei dextra incolumis inter omnes dolores & afflictiones ſervaretur, ac licet facies externa dolorem movere poſſet, eſſent tamen ut tempore Eliae in Iſraële multa millia, qui revera ob ſinceritatem cordis

& fidem infucatam filii dextrae *Dei* forent.

§. 17. Sequitur quartus ceu ultimus exercitus, ad quem ſpectant Dan, ſub cujus vexillo profecti ſunt, Aſer, dein Naphthali. Repraeſentat ultimum Chriſtianorum exercitum ſub regno Chriſti glorioſo, poſt multam luctam & gravia bella cum hoſtibus regni Chriſti in mundo proditurum, qui exercitus numeroſiſſimus foret, quoniam tota terra ceu vere ceu hypocritice tum duci Meſſiae ſubjicietur.

§. 18. Agmen ducit *Dan*, Bilhae filius; ad cujus partum Rachel dixit Gen. XXX. 6. *cauſam meam egit Deus, etiamque exaudivit vocem meam, dans mihi filium: idcirco vocavit nomen ejus Dan.* Notamus denominationes trium ultimorum ducum relationem habere ad anteriores afflictiones, litigationes, indeque orta ſuſpiria ad Deum foederatum: eventum vi nominum Ruben & Ephraim reſpondere vidimus: eadem eſt ratio nominis Dan. Hoſtes enim Chriſti nunquam non eccleſiae litigationes conciliarunt, & conciliabunt externe per bella, interne per oppugnationem veritatum, atque juxta prophetias duriora adhucdum tempora inſtant; Verum tandem Jeſus cauſam eccleſiæ quam maxime aget, tum quoad veram doctrinam & pietatem, quae poſt tot oppugnationes triumphabunt, quam quoad eccleſiæ externam quietem; quae tam diu ab hoſtibus vexata, à Rege Chriſto, ceu vere ceu falſo regibus ſe ipſi ſubjicientibus; fidelibus ſubditis procurabitur. Jeſ. XI. 9. Apocal. XXI. 24-27. Summa ex omnibus eventibus patebit, Chriſtum magis quam unquam cauſam eccleſiae agere, illam amplificare, atque fidelium vocem, ſuſpiria, lamentationes audire.

§. 19. Excipit eum *Aſer*, Zilpae filius; de cujus

cujus nominis origine ita Moſes Gen. XXX. 13, *Dixit Lea, beatè eſt mihi, nam beatam prædicabunt me mulieres.* Quis hic non videt repraeſentari feliciſſimum eccleſiae ſtatum ultimis temporibus? Lea quaſi admirabunda infit, beate eſt mihi, laeta illa tempora non niſi ſumma admiratione etiam perpendentur, à vera eccleſia J. C. Jeſ. LXVI. 7. 8. Mulieres applauderent, id eſt: ceu particulares eccleſiae, ceu aliae ſocietates, quæ antea & ſuo modo confeſſores quaſi veritatis edidiſſent, atque non minori numero quam ſponſa J. C. verum jam ſteriles forent, hæ felicitatem eccleſiae Chriſti verae praedicarent ob multiplicationem ſeminis ſpiritualis non tantum, verum etiam quoniam Deus benigniſſimus iſtud ſemen omnibus beneficiis oneraret. Gen. XLIX. 20.

§. 20. Agmen clauditur à *Naphthali*, altero Bilhæ filio; cui hiſce verbis nomen inditum eſt Gen. XXX. 8. *dixit Rachel, luctationibus divinis luctata ſum cum ſorore mea, etiamque valui.* Innuitur clara plenaria eccleſiae poſt omnes luctationes ad finem mundi victoria, ac ſuaviſſima eccleſiae gentilium cum eccl. Judaica aſſopiatio, & coalitio in unum corpus, cui electi ex Antichriſtiana eccleſia etiam accederent: atque dein tranſitus totius eccleſiae militantis erit in ſtatum triumphantis: qua ſcena omnes actus exercituum ſpiritualium in hac terra claudentur.

§. 21. Hi exercitus intra ſe claudebant totum Dei ſanctuarium, atque Levitas illud portantes. Diviſio vero talis fuit; poſt primum & ante ſecundum exercitum intermedii erant filii Gerſom & Merari portantes Tabernaculum Num. X. 17. juxta præſcriptum Num. IV. 22. 29. &c. Intra ſecundum & tertium intermedii erant Kohathitæ portantes ſanctuarium, Num. X. 21. juxta praeſcri-

ſcriptum Num. IV. 4. &c. hoc vero ordine procedebant filii Gerſom & Merari cum duobus primis exercitibus, antecedentes erigebant iterum Tabernaculum, ubi arca ſubſiſtebat, ut Kohathitæ accedentes tum omnia vaſa ſanctuarii ſuo loco collocare poſſent. Num. X. 21. Ergo ſanctuarium erat in medio quatuor exercituum, apparatus vero reliquus tabernaculi erat intra primum & ſecundum exercitum, intra tertium vero & quartum exercitum nil ad Tabernaculum ſpectans portabatur, arca Fœderis autem præibat; Num. X. 33. Forte ſapientiſſimus Deus hoc apparatu indicavit, (α) ſpirituali arca ſeu Chriſto exercitus Dei præeunte; ac locum quietis demonſtante Sanctuarium ſemper in medio eccleſiae fore. (β) In quibus oris Chriſtus ſedem figeret, ibi Deus per certos miniſtros omnia ſibi decenter præparaturum. (γ) Primis temporibus N. T. Tabernaculum Chriſti de loco ad locum movendum eſſe, verum ulterioribus temporibus cum tertius & quartus exercitus proficiſcentur, Tabernaculi ſedem magis ſtabilitam fore, & nihil reliqui manſurum, quam omnes exercitus colligere ad communionem illius eccleſiae, in cujus medio Jeſus Tabernaculum ſuum fixiſſet. Num. X. 25.

§. 22. Notandum eſt hoſce exercitus unum poſt alterum iter ſuſcepiſſe ad clangorem tubarum Num. X. 5. 6. ut ordine cum laetitia & voluntarie proficiſcerentur: quum Moſes interim ſolenni alloquio ſalutem Iſraëlis Deo ſupra arcam fœderis habitanti ad motum arcæ fœderis committebat Num. X. 35. quo reſpicitur Pſ. LXVIII. 2. & Pſam. LXXXIX. 16. ubi beatitudo illius populi praedicatur, qui clangorem novit cum reſpectu ad clangorem tubarum, ii in luce faciei tuae ambulabunt, cum relatione ad lucem nubis,

exer-

exercitum obumbrantis de die Num. X. 34. & prælucentis nocte Ex. XIII. 21. forte huc etiam alluditur Pſal. XLVII. 6. 7. ubi aſcenſus Chriſti cum jubilo & clangoris tubae mentio fit, & pro numero exercituum quater pſallite inculcatur, atque ad quartam pſalmodiam Chriſtus ſe ut regem totius terrae demonſtraret, unde ſequeretur univerſale mutuum incitamentum ad finem ſeculorum, pſallite משכיל, quoniam omnibus impletis tum demum id cani poſſet, atque ad erudiendum in viis Dei ſanctiſſimis, ſapientiſſimis ac ſumme ipſum decentibus incitari.

V.

Jo. Chriſtophori HARENBERGII

Commentatio de *XIV. annis Paulinis* ad illuſtranda loca 2. Cor. XII. 2. Gal. II. 1. pro definiendo conſcriptae alterius ad *Corinthios* epiſtolae anno.

Synopſis §. 1. Rationes proponuntur, cur a Caſſiodoro, Pearſonio, Millio, Clerico aliisque recedatur. §. 2. Calculus verus ejusque fundamenta. §. 3. Confirmatio contra quasdam objectiones ex Gorionide, Chronologis & S. Scriptura.

§. 1.

SCripſi in Schediaſmate, huic Bibliothecæ T. VI. Faſc. IV. n. 2. inſerto, & quidem §. 10. epiſtolam ad Corinthios poſteriorem ad annum vulgarem N. C. 58. contextam, viſio-

visionemque Pauli ecstaticam ad excessum Agrippae majoris factam esse. Ut ita crederem, me induxerant Pearsonius, Millius, J. Clericus, Cassiodorus in Chronico, aliique summi viri, a quibus latum unguem discedere mihi erat religioni. Sed volutis revolutisque Taciti, Suetonii, Dionis Cassii, Josephi & sacrarum litterarum annalibus ipsis, calculum revocare & vela vertere jussus sum. Agrippa enim VII regnavit annis IV. sub Cajo Caligula, & III. reliquos, Claudio fasces imperii tenente, ut testatur Josephus Ant. L. XIX. 7. & ejus compilator Eusebius Hist. Eccl. L. II. c. 10. Claudius vero imperator orbi Romano præfuit in XIV. usque annum, defunctus III. Id. Oct. hoc est, XIII. die Oct. ut habet Sueton. in ejus Vita c. 45. Cassiodorus in Chronico ei XIII. annos, VIII. menses, & dies IX. tribuit; Eutropius autem numero rotundo XIV. annos. Tacitus L. XII. Annal. pag. 269. perinde ac Suetonius, Claudium obiisse, tradit, Coss. M. Asinio Marcello & M. Acilio Aviola, subdens pag. 271. *Tunc medio diei, tertio ante idus Octobr. foribus palatii repente diductis, comitante Burrho Nero egreditur ad cohortem - - illatusque castris Nero - - Imperator consalutatur.* Josephus habet annos XIII. menses VIII. dies XXX. Ant. XX. 15. & de Bell. Jud. II. 3. Cajus vero Caligula imperavit annis III. mensibus IX. diebus XXVIII. ut testis est Dio Cassius L. LIX. fin. Ipse ad diem IX. Cal. Febr. id est, XXIV. Jan. interemptus est, auctore Suetonio in Cajo c. 58. Suetonio quidem cum Dione non convenire videtur, quia Cajo tribuit triennium, decem menses diesque octo c. 59. sed differentia ista est exigua, quia nondum geminatam hebdomadem excedit, ceu ex eo constat, cum idem

Suetonius

Suetonius memoriæ prodidit, Tiberium XVII. Cal. Apr. hoc eſt, die XVI. Mart. vita functum eſſe. Quod ſi porro ex hiſtoria repetas, Felicem Judææ procuratorem primo Neronis anno revocatum eſſe ex Palæſtina, precibusque fratris Pallantis, adhuc pro eo efficaciter deprecari valentis, accuſationibus Judæorum ſubtractum eſſe, quod diſcimus ex Joſephi Ant. XX. 19. & Taciti Annal. L. XIII. p. 278. 279. alia animo ſeſe ingeret chronotaxis. Nam Pallas conſulibus Claudio Nerone & L. Antiſtio dignitate ſua exuebatur, qui excipiebant Conſules M. Aſinium Marcellum & M. Acilium Aviolam, mortemque Claudii videbant. Ex Chronico quidem Caſſiodori aliisque conſtat, conſulatum Cl. Neronis & L. Antiſtii Veteris in annum Chriſti vulgarem 60. adeo ut calculus, quem ſuperiori Schediaſmate exhibueram, ſuis non careat auctoribus; Verum ex calculo Euſebii Aprippa major ad a. XLVI. Chriſti mortuus eſt & Felix revocatus A. LVII. unde tantum conficiuntur pro intervalli tempore anni XI. qui ad ſummum etiam emergunt ex ſupputatione Taciti & Suetonii, quos repudiare nefas eſt, auctores utique hic non refellendos.

§. 2. Ut igitur aliam ſecter viam ad ſpatium illud XIV. annorum recte diſtribuendum, illa me impulit potiſſimum ratio, quod extra dubium ſit, primum Chriſti mandatum, in ecſtaſi Hieroſolymitana Paulo apparentis, incidere in annum Pauli Chriſtiani tertium eumque expletum, ut videre eſt ex collatione Act. XII. 17. 21. Gal. I. 18. Act. IX. 26. Viderat quidem Paulus Jeſum in via Damaſcena Act. IX. 27. at de paganis Evangelii luce colluſtrandis ante tertium illum annum ex jubentis Chriſti ore nil inaudierat niſi quantum

ex

ex sermone Ananiae intellexerat Act. IX. 15. Jam vero Paulus ad Christi doctrinam deductus fuit proximo ab illius in cœlos adscensione anno, ut ex calculo infra dando constabit, & in quo Eusebium laudo testem, qui ad annum vulgarem Christi XXXIV. Pauli conversionem ad Christum collocat, qui erat verus Christi annus XXXVII. Addere si libeat III. annos ad illos XXXIV. præsto tum est annus vulgaris XXXVII. Si porro hisce 37. annis annos XIV. adjeceris, prodeunt anni LI. Hic est annus ille XIVmus, quo synodus Hierosolymitana fuit celebrata Gal. II. 1. Non tum simul posterior a Paulo ad Corinthios conscripta est epistola, quia plura hinc contigerunt, quorum in illa meminit epistola; & quia dicit προ ετων δεκατεσσαρων, adeo ut excurrerit aliquantum temporis præterea. Nam abiit Hierosolymis Paulus Antiochiam, per Syriam Ciliciamque Derbas, Lystram & citra moras Phrygia, Galatia, Syria, Asiaque perlustratis, in Macedoniam, ubi paululum Philippis, Thessalonicae, Veriae, Athenisque substitit, indeque sesqui per annum Corinthi docuit. Inde Hierosolymam properabat, confirmatis è regione Antiochensibus, Galatis, Phrygibusque, & Ephesinis. Deinde III. menses in Macedonia terebat, Philippisque posteriorem ad Corinthios dabat epistolam. Tum per Asiam, elapso Paschæ festo, festinabat ad Pentecosten Hierosolymæ concelebrandam, ibi a Judæis circumveniendus. Quo facto in manus Felicis venit, qui ipse exacto biennio revocabatur Romam. Præcipue istud biennium Felicis investigationem sibi vindicat Actor. XXIV. 27. Eusebius sane in Chronico quatuor Felici annos attribuit. Josephus nil definit, praeterquam quod Felicem Judææ ultima fere

Claudii

Claudii ætate præfectum esse indicat. Libro enim II. Bell. Jud. c. 8. in versione antiqua Latina ita: *Posthæc* (Claudius) *Felicem Pallantis fratrem destinavit ad Judæos, qui & eorum provinciam cum Samaria, Galilæam & Peræam curaret. Agrippam vero de Chalcide in regnum magnum transtulit, tradens ei illam quoque provinciam, quæ Felicis fuisset. Erat autem ista Trachonitis & Bathanæa & Gaulonitis. Addidit autem regnum etiam Lysaniae & Tetrarchiam, quam Varus rexerat.* Donatio hæc in Agrippam juniorem redundans, contigit anno Claudii X. expleto, Jos. Ant. XX. 14. Scribendum est *XIImo*, quia ei Chalcidem tum ademit, cui Agrippa præfuerat IV. annis l. c. Nam XII. annus Neronis erat XVIImus Agrippæ, ubi utique incipiendum est ab exordio regni Chaldaici, ut calculus sibi constet; & præterea octavo imperii Claudiani defunctus est Herodes Chalcidicus, cujus tum regnum Claudius Cæsar Agrippae juveni dabat, Jos. l. c. c. 9. Nec ante Felix plene ad procurationem Judææ admissus est, quam Cumanus suo cum insigni detrimento discedere inde coactus esset. Cumanus vero damnatus est flagitiorum, teste Tacito Ann. L. XII. p. m. 163. 164. 165. Coss. Fausto Sylva & Salvio Othone, hoc est, vix integro biennio ante Neronis principatum. Primo igitur imperii anno Felix procuratione provinciae suae decessit, quia preces pro eo fratris Pallantis tum plurimum, qui tamen inclinante ad finem primo imperii Neroniani anno auctoritate sua omnique gratia orbatus est, teste Tac. L. XIII. Annal. sub init. Quare *biennium* illud a Luca memoratum complectitur tempus totius procurationis Felicianae integrae & indivisae. Ut haec uno obtutu contempleris, percurre hanc Chronotaxin:

Annus

Annus Christi	*Anni*	*menses*	*dies*
34 conu. Pauli a. N. C.	15		*Augusti* * anni residui
37. visionis.	22	2	16 *Tiberii* Suet. c. 73.
51. Synod	3	10	8 *Caii* ex Dione Cass. L. LIX
55. Felicis revocati.	13	8	19 *Claudii* Sueton. 45.
Summa	54	9	12

* Integri XV. anni dati sunt Augusto licet obierit LVII. anno nondum pleno XIV. Kal. Sept. i. e. XIX. Aug. nam quos menses Augusto addidi, eos Tiberio detraxi.

Quare Felix Judaeae procurationem integram suscepit ad A. C. 53. (54) & eo circiter tempore Pauli posterior ad Corinthios data est, adeo tamen ut ad annum 55. ad minimum locanda sit, quatuorque anni illud quatuordecim annorum spatium excedant, qui per πρὸ indicantur. Non tamen putandum est, Felicem in Palaestina non moratum esse ultra biennium, quia aliquot per annos tractibus quibusdam Cananææ præfuerat, non quidem toti, sed ejus parti. Supremo sane Cumani tempore sociatam cum eo Felix tenuit procurationem, Cumano Galilæam, Felice Samariam tuente, quippe qui *jampridem* tum, ut Tacitus refert Ann. L. XII. p. 264. *Judææ erat impositus.* Lipsius quidem in Notis pag. 319. ad illum locum Taciti animadversionem hujusmodi expromit: *Non hercle ita pridem, si Josepho in gentili historia credendum. Præpositus demum est post Cumanum damnatum* L. II. B. J. c. 22. Verum

rum fruſtra Tacito denegatur fides, cum Paulo conſentiat, nec Joſephus loco excitato c. 8. qui duodecimo Claudii anno Agrippae juniori Trachonitin, & Batanæam & Gaulonitin regiones contributas eſſe memorat, *quæ* antea *Felicis fuerant*. Quare Paulus, plurimos annos Judææ Felicem praefuiſſe, recte tradidit. Biennium vero illud ab integra Felicis procuratione ſubmotoque Cumano computandum eſt. Antequam vero ab eo in vinculis fuiſſet detentus, Hieroſolymis XII. dies verſatus erat Act. XXIV. 11. conf. Act. XXII. 30. XXIII. 11. 12. 20. 32. adeo ut per ſex dies votum ſolviſſet Act. XXI. 27. & V. illi dies Act. XXIV. 1. ab initio tumultus Judaici ſupputandi ſint. His XII. diebus, qui paulo poſt Pentecoſten inciderunt Act. XX. 16. praemittendi ſunt dies, quos Philippis inſtitutum iter verſus Hieroſolymam popoſcit, nam Philippis ſcripta eſt epiſt. altera ad Corinthios, ut plurimae rationes & ſubſcriptio ipſa indicant.

Dies.

N. 1. Philippus iter Troada ſuſcepit per	V.	Act. XX. 6.
2. Troademque pervenit, ubi conſumpſit	VII.	I. c.
3. Venit Chion die ſequenti	I.	I. c. v. 15.
4. Inde Trogilion	I.	I. c.
5. Inde Miletum	I.	I. c.
6. Ubi moratus circiter	II.	I. c. vs. 16. 17.
7. Venit inde Coa	I.	Act. XXI. 1.
8. Inde Rhodum & Patara	I.	I. c.
9. Inde Tyrum circiter	V.	I. c. 1. 2. 3. v.
10. Ubi moratus	VII.	v. 4.
11. Inde Ptolemaida	I.	v. 7.
12. Inde Caeſaream	I.	v. 8.

1. Ubi moratus plures dies e. g.	VI.	v. 10.
14. Antequam templum ingreſſus	I.	v. 18.

38.

Qui autem N. 6. 9. non ſunt certi dies 41. (vel 46.) ex liberalitate complebimus, ut Pentecoſtali tempore circiter venerit Hieroſolyma, exacto Paſchate iter illud ingreſſus. Quod ſi igitur unum demamus annum a primo Neronis, qui eſt LV. vel LVI. ex aera vulgari, annus LIV. vel LV. remaneret pro tempore ſcriptæ alterius ad Corinthios epiſtolæ. A Synodo Hieroſolymitana vero intercedunt anni 4. qui luculenter colliguntur ex Act. XVIII. 11. XIX. 10. XX. 2. ut taceam ea temporum momenta, quæ non clare ſunt memorata Act. XV. 30. 36 41. XVI. 1. 4. 11. 12. XVII. 1. 2. 10. 14. 15. 17. XVIII. 1. adeo ut non ſolum III. illi menſes, qui VI. ante dictis annis deerant, expleantur, ſed facile aliquid redundet. Unde ſimul patet, Paulum ſequenti ſtatim anno a Chriſto in cœlos evecto fuiſſe emendatum & ad indolem Chriſti deductum, nam alias calculus non conſtaret ulla ratione.

§. 3. Gorionides quidem L. VI. c. 1. videtur Felici plures dare annos. Verum cum Floro eum confudit, ut J. Fr. *Breithaupt* docte annotavit p 540. *nota* 2. Namque iſte liber Gorionidis mire interpolatus, laceratus, & forte Joſepho ſuppoſitus eſt, nec certa procuratorum Judææ Chronologia inde componi poteſt. Sunt tamen præterea Chronologorum quidem primipili, qui Felici plures largiuntur annos. Quemadmodum vero tam illuſtria veneror veſtigia, tamen, quod pace tantorum virorum dixerim, nulla apparet ratio,

nio, quæ mihi id ita esse persuadeat. Nam ad primum Neronis annum Tacitus Ann. L. XIII. tædium refert, quod Pallas frater Felicis in se moverat, adeo ut mox vilis, paulo post contemptus & de ponte dejectus esset, Agrippina ipsa honoribus spoliata, cujus muliebri superbiæ Pallas innitebatur. Objici etiam mihi posse sentio, visionem Paulo de gentibus convertendis ad Christum accidisse in via Damascena ob Act. XXVI. 16. 17. 18. Sed ita 21. anni ad Felicis discessum præsto sunt, de quibus incommode dictum foret: *Ante annos quatuordecim.* Nec Jesu oraculum id fuerat, sed Dei per Ananiam loquentis, ut ex Act. IX. patescit. Est igitur firmiter satis, ut puto, demonstratum, Felicis discessum ex Judæa cadere in annum Christi vulgarem 55, eodemque scriptam esse alteram ad Corinthios epistolam, &, quod forte compluribus displicet, biennium Felicis ad integram ejusdem procurationem, post submotum Cumanum, referendum esse.

VI.

Brevis vitæ delineatio
HENRICI HVLSII,
Theologi *Duisburgensis.*

Henricus HULSIUS natale solum accepit *Cronenburgum*, quod ducatus Montani oppidum est, ob abundantiam opificiorum fabrilium haud incelebre. In eo enim cultri, enses, & in primis falces messorum copia ingenti fabricantur, & expoliuntur, atque inde per omnem Europam, qua patet, per Austriam, Galliam, Hispaniam, Lusitaniam, & præcipue per loca septentrionalia, Daniam, Sueciam, & Russorum imperium distribuun-

buuntur. Ibi loci eum ex matre Margareta *Steinbergia*, Petri *Steinbergii*, Paſtoris Medmanniani filia ad d. X. Oct. a. MDCLIV. ſuſcepit Antonius HULSIUS, Hilda-Montanus, eccleſiæ Cronenburganæ per annos XI. Elverfeldanæ autemper annos XXIX. fideliſſimus Miniſter. Avi ejus Henrici *Hulſii*, qui ab actis judicii fuit Hildæ (a) & Hænæ, Fratres fuere Wilhelmus (b) & Antonius Hulſius, quorum ille eccleſiam pavit Wrevenſem, hic autem Theologiam docuit cum in Gymnaſio Bredano, tum in perinclyta Lugdunenſium Academia, ex ſcriptis non paucis nomen haut ignobile nactus. (c) Prima ſtudiorum fundamenta poſuit in ludo literario Elverfeldano, idque tam feliciter, ut puer annorum circiter tredecim ad lectiones publicas promotus, a. MDCLXVII. Duisburgum fuerit miſſus, ejusque nomen rectore Wirico *Scriba*, Medicinæ D. ejusdem diſciplinæ & lingg. Orientalium Profeſſore, ſtudioſorum albo fuerit inſcriptum. Heic in contubernium & diſciplinam traditus eſt *Jo. Hermanni HUGENPOTHII*, Theologiæ Doctoris & Profeſſoris, patris ſui antea collegæ, a quo ſe

(a) Hic tractus Montani vicus patria fuit Gulielmi *Fabricii*, Hildani, Medici & Chirurgi praeſtantiſſimi, cujus extant *obſervationum* centuriae VI. cum libris plurimis aliis.

(b) Hujus filia nupſit praeſtantiſſimo Theologo noſtrati Theodoro UNDER-EICKIO, cujus memoria ut apud bonos omnes in benedictione, ita mihi ſacra eſt, quod die luſtrico, quo ſacro baptismate tinctus fui, ſponſor, teſtisque adfuit, ſuumque mihi impoſuit nomen. T. d. H.

(c) Exſtat in ejus laudem oratio Frid. SPANHEMII, F. quae duodecima eſt orationum, in Tomo Operum ejus III. exſtantium. Non hic itaque Antonius cum hoc Henrico confundetur impoſterum, quod adhuc perſaepe factum fuit.

se principi aPhilosophiæ & Theologiæ ad ductum Cartesii & Cocceji imbibisse grata mente sæpe professus est. Anno MDCLXXIII. concessit Marpurgum, ibique in primis operam dedit Reinoldo PAULI, Viro quantivis pretii, causam Christi contra Socini discipulos feliciter tum agenti; Hinc abiit Lugdunum Batavorum & tandem Harderovicum Geldrorum, studiis Academicis impositurus coronidem, ibique laurea doctorali decorandus, id quod factum est ad d. 6. Jul. 1679. dissertatione inaugurali promotore *Samuele* à DIEST. S. Th. D. & ejus, ut & Lingg. S. Professore primario habita. Interea temporis & ore & scriptis præstantes animi sui dotes ita patefecit, ut anno 1681. vel sequenti (neque enim certi aliquid heic habeo dicere) dignus fuerit habitus, cui cathedra Theologica in Academia Teutoburgensi ad Rhenum committeretur. Eoque munere summa cum dexteritate, neque sine auditorum affluentia ad vitæ finem functus est. Cœlebs vixit ad d. X. Aug. a. 1705. quo uxorem sibi sociavit Annam Mariam *Wehrdiam*, cujus Pater Caspar Wehrdt Amstelodami exercuit cauponariam. Hanc autem expertus est, ingenii asperioris & (d) plus Aloes habentem, quam mellis, talemque qualem divam suam Xantippen eum expertum esse ajunt, (e) qui ex sententia oraculi mortalium sapientissimus judicatus esse dicitur. Quamquam, & ne

(d) Potuisset illa augere dissertationem historico-moralem, quam de *malis eruditorum uxoribus* conscripsit Lipsiaeque a. eodem 1705. edidit Godfr. *Boetnerus*. Quod si haec recudenda esset, proh hominum fidem! quantis locupletari posset accessionibus! Nam

Hanc si materiem plene tractare labores,
Quam tibi scribendum grande volumen erit.

(e) *Ajunt*, inquam. Neque enim nescius sum illius cau-

cum illa quidem comparanda videbatur. Socrati enim ferocem uxoris ſuæ animum viſum eſſe mitiorem, tolerabilioremque, eo nomine, quod liberos illi pareret, auctor eſt Diogenes Laertius. At neque id ſolatii contigit Hulſio, cujus Juno nulla cum unquam prole parentem fecit. Illa autem cum liberaretur ad d. XII. Sept. a. 1720. aliam vitæ torique ſociam ſibi d. XXIV. Auguſti ſequentis anni adſcivit, *Gertrudem* van *EICKEN*, annorum circiter ſedecim adoleſcentulam, parentibus honeſtis quidem, at iniquitate temporum, ad tenuiorem conditionem redactis, genitam. Quam ob cauſam cum neceſſe haberet, ſe aliorum honeſtis addicere ſervitiis, Hulſiano famulitio aggregata eſt, unde cum Hulſio commoda occaſio ſubnata fuiſſet, liberalem ejus indolem, fidem, animique lenitatem, qua ſæpe exaſperatum heræ animum ſedare, atque emollire illa conſueverat, explorandi propius, uxorem illam ſolemni cærimonia domum duxit. Neque hæc res ei ceſſit infeliciter. Quantum enim provectæ ac debilitatæ ætatis ſuæ auxilium ac dulce levamen curarum, in ea inveniret, id poſtremæ ſuæ voluntatis tabulis teſtatum eſſe voluit, quibus eam bonorum ſuorum omnium ex aſſe heredem conſtituit. Diem ſuum obiit die ſecundo paſchatos, qui erat IV. Kal. Apr. A. C. clɔIɔccXXIII. æt. LXIX. Scripta, quæ edid , ſequentia ad meam notitiam pervenere.

Augenſalbe vor einen übelſehenden Handleiter; 1680. Scriptum hoc oppoſitum fuit Johanni *Holterhofio*, Ludimagiſtro Solingenſi, Lutherano, qui in doctrinam Reformatorum acerbo ſcripto invectus fuerat.

SU-

cauſam ſibi defendendam ſuſcepiſſe Cl. *Heumannum* in Actis Philoſ. T. I. p. I. diſſ. 4.

SULAMITH; oder Uberzeugung und Vereinigung der Evangelischen, entgegen gesetzt deme neulich im Hertzogthum Bergh ausgelassenem übelgenantem göttlichem Feuer; Duisb. 1683. 2. Alph. in 4. Hic liber quoque oppositus est eidem Holterhofio. Constat duabus partibus, quarum prima causam Reformatorum contra ita dictos Lutheranos tuetur. altera ostendit, qua ratione sententiæ Evangelicorum conciliari possint commode.

Summa Theologiæ s. liber de molitione & opere & sabbatho Dei; Lugd. B. 1689. 8. & deinde aliquoties, & quidem sub nomine *Systematis Theologiæ pleni* recusa Lugd. 1694. 8. Alph. II. pl. 2.

De Principio credendi, libri duo. Lugd. B. 1688. in 12. quibus cum librum de *modo percipiendi S. Scripturae divinitatem* eodem anno opposuisset, & Franequeræ imprimi fecisset Jo. REGIUS, Philosophus Franequeranus, illi statim *Vindicias* suas objecit Hulsius.

Somnium. Teutopoli 1694. 12.

De Vallibus Prophetarum sacris liber unus. Lugd. B. 1693. 4. 2. Alph. 10½. pl. Ejusdem prodiit *Editio secunda marginalibus, corollario ac indicibus auctior & emendatior; accedunt ejusdem* Figuræ temporum continentes in se schema trinum integræ prophetiæ historicæ. Amst. 1701. 3. Alph. 8. pl. 4.

Jura *Gulielmi* III. Britanniae Regis, 4.

Verba *Ithiel*, *Uchal* & *Lemuel* sive in ultima Paroemiastæ Salomonis capita commentarius propheticus. Lugd. B. 1693. 4. Alp. 1. pl. 11.

Dissertationes de *desiderio mulierum* & Deo Mausim; Duisburgi 1694. 4. De *Deo Ventre*, de *separatione ovium ab hoedis*! plures que aliæ.

Commentarius in *Iſraelis priſci prærogativas* ac bona ſub V. T. diſſertat. XV. incluſus, quem ad illuſtrandum ſequuntur materiæ affines XVII. ſectionibus res V. T. nobiliores complexæ Lugd. B. 1713. 4. 5. Alph. 7. pl. En tibi ſyllabum diſſert. quæ illi commentario adjunctæ ſunt; *De vera natura præcepti de Sabbatho; Hirco Azazel, voto Jephthæ, cœna Simſonis, Aſylis V. T. Cherubinis gloriæ, ſymbolis paradiſi, immolatione Iſaaci, femore Jacobi percuſſo & claudicante, Samuele nato, & cantico matris Annæ, de* LXX. *Septimanis Danielis. Corpore, velo, & ſepulchro Moſis, Benedictione Aaronis, Regeneratione V. & N. T. Juſtificatione peccatoris ex opere cum ſub N. tum præſertim ſub V. T. Purgatione lepræ, menſtrui & impuri ex mortuo; de præjudiciis & erroribus ex neglectu & ignorantia Prophetiarum profectis.*

Cauſa Dei, oder des zerrütteten und verlaſſenen Zions Klage Ihr. Königl. Majeſtät in Preuſſen pflichtmäſſig vorgetragen; Duisburg. 1717. 1 Alph. 4. pl. f.

MELCHISEDECUS, una cum parente ex tenebris cum ſcripturæ ſacræ, tum fabuloſæ gentilis emergens ac caput protollens; Accedit adfinis proxime digreſſio ad ſpecimina potiora alia gentilium fabuloſa, & Dionis Chryſoſtomi *oratio de Ilio non capto* Lugd. B. 1706. 1. Alph. 2. plag. 8. In illo defendere conatur Melchiſedecum fuiſſe non alium ab Henocho, & utrumque in Mythologia gentili ubique fere ſe inveniſſe arbitratus eſt. Edidere autem cum Jo. Hermannus von ELSWICH *Melchiſedecum ab Henr. Hulſio minus feliciter in Henocho detectum.* Wittenb. 1710. 4. tum Cl. Theologus Jo. D'OUTREIN tractatum de *Melchiſedeco non Henocho contra hypotheſin Viri C. Henr. HULSII.* Amſt. 1713. 8.

Cum

Cum a. 1702. *David HUGUENINUS* collega ejus; (f) Romanæ eccleſiæ nomen dediſſet, ſuæque mutationis rationes publico ſcripto, quod appellabat, *Catholicæ religionis veritatem*, Coloniæ Ubiorum a. 1703. impreſſo, expoſuiſſet, hujus ſcripti refutationem quoque in ſe ſuſcepit Hulſius. Vulgavit enim *pſeudocatholicæ religionis inanitatem oppoſitam prætenſæ ejus veritati in elencho Davidis HUGUENINI, Apoſtatae famelici*, Duisburgi. 1704. 8. 2. Alph. 6. pl. Quo etiam aliisque argumentis factum eſt, ut de reditu in eccleſiam noſtram ſerio cogitaverit Hugueninus, illiusque impenſum deſiderium aperuerit Theologis Heidelbergenſibus, qui, dum id agunt, ut illi de ſtatione quadam proſpiciant, ille interea rebus mortalium eripitur. Id quod mihi certis documentis exploratum eſt.

Multa habuit præter hæc alia, quorum ἐκδοσις jam ante viginti, &, quod excurrit, annos, promiſit in præfamine, quod alteri *Vallium* propheticarum editioni præmiſſum eſt. En tibi eorum indicem. Comment. *in Joannis Apocal.* concinente *Daniele.* In *Eſaiam.* In *Ezechielem* concinente *Cantico Salomonis.* In *Dodecapropheton.* In *ultima Jobi S. Leviathan & Behemoth.* In præludia & *parabolas* N. T. In *annum Judaeorum* viſum in emblemate. In *plagas Aegypti.* In *Conjugium Abrahae* myſticum. In *epiſtolas Catholicas.* In Epiſt. utramque ad *Corinthios.* His ſubjectum iri pollicitus eſt *Theologiam emblematicam. Doctorem per-*

(f) Miram hujus viri ſententiam, qua ex loco Deut. XVIII. 15, Papæ auctoritatem exſculpere, atque hunc magnum ibi promiſſum prophetam eſſe docere auſus fuerat, ſingulari diſſertatione adoleſcens tum temporis examinavi, quæ edita eſt Marpurgi. 1704. 4.

plexorum, tomis variis constantem. *Nodos solutos Gordios in elucidatione difficiliorum Theologiae capitum. Epicrisin in locos Theol. communes.* Pentalogum de *desiderio mulierum*, *Deo Mausim*, *Deo ignoto*, *Deo ventre*, *Deo mundi.* Diss. de *modo cogitandi Trinitatem.* Diss. de *modo concipiendi creationem. De mysterio Numerorum sacrorum.* De *Melchisedeco.* De *Hirco Azazel.* De *veritate sacra ad conscientiam se commendante.* De *Duratione ac tempore regni Antichristi*, *Regni Mahometani ac Turcici*, *& Imperii Romano-Germanici.* Opus Irenopolemicum de *tolerantia & fundamento trium in Imp. Romano admissarum religionum.* Denique specimina ex fabulosa gentilium Theol. de *Raptu Helenae*, de *XII. Laboribus Herculis*, de *lyra Orphei*; Valde tamen exigua ac pæne nulla spes supereſt, horum quidquam promulgatum iri, præcipue cum schedæ reſiduæ tam intricato charactere exaratæ sint, ut legi vix possint.

VII.

THEODORI HASAEI

De

JODUTHA

HAPAΛEIΠOMENA.

ARGUMENTUM.

Prooemium §. 1. Jodutha non est nomen idoli a Germanis veteribus culti. *Thoth*, *Teuth*, *Tauth*, *Teut.* An a Syrorum Adath. חדר? §. 2. Crantzii sententia laudatur. *Joduha* non dicta est, quasi Gedeute. §. 3. Quis primus hujus rei meminerit. Hermannus *Cornerus*. *Eggehardus*. An hic auctor sit Chronici Magdeburgici. §. 4. *Joduthe* vel *Tjodute*, ori-

originem debet clamori militari in praelio Saxonico: *Deo ajuti*; vel *Deus adjuta*. Nummus Heraclii. §. 5. Talis Clamor in praelio jam in usu fuit vetustissimis temporibus; 2. Mac. XII: 36. Apud ipsos Romanos §. 6. Inter Christianos medii aevi. Ut & Turcas. Erat tessera militaris in bello sacro. §. 7. Formula vulgata veterum. DEUS in ADJUTORIUM *meum intende* &c. §. 8. Quomodo Germani uti potuerunt voce Italica? *Mordio*. §. 9. Clamare *Joduth*, nihil aliud notat, quam implorare aliorum auxilium. Quod variis exemplis ostenditur. §. 10. & ex statutis Bremensibus §. 11. & formula judicii bannitorii. Phrasis בשר ורם. §. 12. *Jodutta* an fuerit idolum veterum Germanorum *Zedutte*; Z pro di. Mons S. Jodutae. §. 13. Illud originem dedebet statuae à Saxonibus erectae in memoriam victoriae §. 14. In quo secuti sunt morem vetustum, quem jam observavit Samuel. Lapis *adjutorii* 1. Sam. VII: 12. §. 15. Idem factum à Carolo M. Mons S. *adjutorii*. Capella S. auxilii *Zanthulpe* in comitatu Diepholtano. Detmoldia Lippiacorum, *Dietmelle* §. 16. Totius rei summa repetitur, & S. Jodutae origines panduntur. S. Adjutor. *Deus Adjuta* §. 17. Coronidis loco ostenditur origo vocis *Posune*, qua carcer monasterii indicatur. *Prison*, *Priso*, *Prisona*, *Prisaun*, *Garzaun*. Vetustum poema Germanicum illustratur. §. 18. Ut & vocis *Treeze*, quae notat locum, in quo *tractatus* publicae pacis asservantur. *Treuge*, *Treva*, *Treves*, *Treveskamer*. §. 19.

§. 1.

NUper locum quintum fasciculi supra tricesimum noni adsignavi Viri dignitate, & virtute illustris *Gerardi* à *MASTRICHT* nunc coelo recepti, disquisitioni de JODUTHA. Quamquam ille pro valla, qua instructus erat, lectione videri posset hoc argumentum exhausisse prorsus, illam tamen cum tererem, deprehendi non mihi ni-

nihil relictum esse racemationis, meque adferre posse aliquid, quantulumcunque etiam illud est, quo illa vox, quae tam terribilis atque exsecranda vulgo visa est adhuc, illustretur amplius, illique horribile illud, sub quo vulgo apparuit μορμολυκειον, detrahatur.

§. 2. Neque enim illis adsentiri possum, qui existimarunt illam vocem esse nomen alicujus idoli a veteribus Germanis culti adoratique. Scio quidem illis Deum vocatum esse, *Duth*, *Theuth*, *Tiut*, *Tuist*, *Theith*, *Diad*, *Diud*, *Thieth*, *Deat*, *Duth*, *Dueth*, *Duit*, *Teot*, aliisque appellationibus his affinibus, sicut Aegyptii coluere suum *Toth* vel *Theuth*, Galli & Britanni *Teutatem*, Phoenices *Taaut*, a quo non abludit ipse Mexicanorum *Teutl*; quod observavit Huetius in Dem. Ecc. prop. IV. c. 7. §. 6. hinc quoque hujus vocis vestigia in multis Germanorum nominibus, vocibusque relicta supersse, creditum à doctis antiquitatumque Germanorum nominibus, vocibusque relicta supersse, creditum à doctis antiquitatumque Germanicarum gnarissimis Viris. Neque dubitem huc pertinere ipsas voces Deus & Θεος, litera S. mutata in T. quod fit alias, uti *Thor* dicebant pro *Thor*, *Athyria* pro *Assyria*, & *Cuthaei* dicti sunt à *Chus*, uti & Ζευς & Θεος sive *Deus* non differunt. Jodutham tamen fuisse idolum, ejusque nomen ex voce *Jo* & *duth* conflatum, persuadere mihi nequeo, cum ob alias rationes, tum praecipue, quod nomen illud *Duth* à saeculis immemorabilibus desierit esse in usu, saltim nulla vel vola vel vestigium, neque in veteri, neque recentiori historia, aliisve monimentis exstet alicujus deastri à majoribus nostris ista sub appellatione Joduthi divinis honoribus mactati. Si sola propinquitas literarum & soni conficere rem quiret, ecquis non cogitaret potius

de

de *Adath*, *Hadath*, *Chadath* (אהדר *vel* אחר) Syrorum *maximo ſummoque Deo*, ut illum appellat Macrobius Saturn. L. I. c. 18.

§. 3. Adſurgo itaque ſententiae, cujus ſuo jam tempore doctioribus viris in mentem veniſſe in Sax. L. V. c. 36. ſcribit Albertus Krantzius, cujus verba ſupra p. 516. legi poſſunt, quaeque luculenter & copioſe illuſtravit Maſtrichtius. Videlicet, originem vocis derivandam eſſe e praelio illo illuſtri, quod anno ſaeculi duodecimi quinto ſupra decimum in agro Mansfeldico inter Caeſaris Henrici V. & Saxonum, quibus Lotharius, Saxoniae Dux praeerat, copias cum illius clade initum fuit. Ejus monimentum perpetuum erexere ſtatuam, quae deinde nomen nacta fuit *Joduthae*, quamque rudis, idolorumque adſueta venerationi multitudo divinis poſtea proſecuta eſt cultibus. Quod ipſum rei caput attinet, res ſic ſatis bene ſe habet. Ipſa autem denominationis ratio indaganda uberius, atque explicanda eſt. Neque enim pollicem premere poſſum Maſtrichtio, & reliquis, quos ille ſecutus eſt, qui vocem *Joduthe* putant eſſe Germanicum Gedeute, quod idem eſſet, ac Latinorum *monimentum*, & hinc ſtatuam illam commemoratam nomen ſuum eſſe adeptam, quod vel ita vocaretur vulgo, vel ipſa haec vox illi fuerit inſculpta. Vide diſſ. Maſtr. §. 8. Verbum enim illud Germanis non eſt in uſu; neque unquam, quod ſciam, fuit. Deuten iis ſignificat *ſignificare*. Rem autem, quae aliquid ſignificat, vocari Gedeute nusquam me legiſſe memini. Dicimus Bedeutung, vel potius ein Zeichen, Gedenckzeichen, quam Gedeute. Ab omni autem veri abhorret ſimilitudine illi columnae inſculptum fuiſſe nomen Gedeute, nulla alius rei, quae ſignificari debuit, addita commemoratione. Ne dicam vocem illam nimis eſſe generalem, quam

ut

ut huic tropaeo sigillatim datam esse dicas, cum ita omni signo & monimento conveniat.

§. 4. Antequam autem ipsam rem expediam, observare liceat, non Chronographum illum Saxonem, sive Conradum Bothonem primum fuisse, qui hujus rei meminerit, quod Cl. Mastrichtio nostro §. 6. visum fuit. Habeo enim scriptorem integro paene seculo vetustiorem Bothone, *Hermannum CORNERUM*, Lubecensem, qui ineunte saeculo decimo quinto vixit, cujusque Chronicon ad a. 1435. continuatum legitur. Quis ille fuerit, docuere nos, cum Vir C. *Jo. Henricus von SEELEN*, qui non minus praeclare, de re literaria, quam de schola Lubecensium, cui praeest, meretur, in *selectorum literariorum* spec. III. tum Vir Il. Jo. Georg. ECCARDUS in prolegomenis quae T. II. *Corporis historici medii aevi*, quod nuper admodum prodire fecit, & cui hoc Corneri opus maximam partem inseruit. En tibi ipsa Auctoris verba. *Undecimo anno Henrici* (intelligit quintum) *qui est Domini MCXVII.* (in eo errat, cum id factum sit a. imperatoris nono, & Christi 1115.) *Saxoniam sibi rebellantem devastare coepit & contra Saxones plura castra erexit. Cui Reinardus episcopus Halberstadiensis, Leiderus* (al. Lotharius, Comes Supplinburgensis, qui deinceps opera Moguntini & Pontificiis adjutus successit Henrico) *Dux Saxoniae, & Hermannus Comes de Horneburg cum multis aliis occurrerunt in Welpesholte, ubi partibus congressis bellum commissum est, & interfectis multis de Imperatoris exercitu Rex victus est occiso Hogero Comite de Mansvelt. In hujus Victoriae memoriam Saxones in loco belli capellam construxerunt, in qua statuam in modum viri armati armis patriae locaverunt cum galea ferrea. Hunc virum rustici illi-*

us

ni terrae & rudes SANCTUM TYODUTE vulgariter nominant, quasi Saxones victoriam ipsius auxilio habuerint. Videmus hic eum testem narrationis suae allegare Eggehardum, ex quo si tota ejus haec narratio desumta fuit, haberemus rei antiquissimum & coaevum testem. (a) Floruit enim hic teste Trithemio ipsis his temporibus, librosque suos ipsi Imperatori Henrico V. inscripsit.

§. 5. Sed, ut nunc rem ipsam, idque ab ovo adgrediar, valde sit verosimile Saxones exercitum Henrici V. praelio aggressuros, (posteaquam Reinhardus Halberstadensium Praesul, illiusque belli fax & tuba, *singulari & prolixa oratione suos ad AUXILIUM à Deo devotis precibus impetrandum serio cohortatus fuisset*, ut narrat Spangenbergius, sive *invocato Dei & S. Stephani protomartyris AUXILIO*, ut habet Chronicon Halberstadense apud Leibnitium script. Brunsvicensium T. II. pag. 132.) tesseram hanc militarem constituisse DIO ADJUTI! id est, *ô Deus sis nobis auxilio*! Gott helffe vel hilff Gott! atque haec verba in ipso conflictu a militibus ardore praelii incensis magna cum vociferatione ex vetustissimo Germanorum more fuisse exclamata. Nisi mavelis usos illos formula alia, v. gr. Deus ADJUTA, quae occurrit in nummo Eraclii apud *Spanhemium* de *Praest.* & *Usu Num.* p. m. 837. in quo ab una parte cernitur Eraclius cum Eraclio Constantino, filio, in altera crux supra globum & basin erecta, cum memo-

(a) Celeberrimus Eccardus putat Eggehardum non diversum fuisse ab auctore *Chronici*, quod a quibusdam *Magdeburgicum* est vocatum, quemque Leibnitius *Annalistam Saxonem* appellare solebat, cujusque opus ille nuper in primo laudati operis tomo exstare

morabili inscriptione, DEUS ADJUTA *Romanis.*

§. 6. Nihil autem heic factum est, quod ab antiquissimorum temporum vulgari consuetudine abhorreret. De Juda Maccabaeo 2. Mac. XII. 36. legimus illum invocasse, *illis, qui cum Esdrin erant, diutius pugnantibus ac fatigatis,* DOMINUM ADJUTOREM (ut vertit vulgata versio) *incipientem voce patria & cum hymnis clamorem extollentem fugam Gorgiæ militibus incussisse.* Ipsi Romani hac formula: DIS JUVANTIBUS utebantur in aciem processuri. Ita Aemilius apud Sall. hist. L. I. p. m. 394. ita P. R. alloquebatur; *Adeste, Quirites, & BENE JUVANTIBUS DIS, M. Aemilium Cos. ducem & auctorem sequimini ad recipiundam libertatem.* Parili in casu Marius apud eundem in B. Jugurth. c. 85. *Profecto DIS JUVANTIBUS, omnia matura sunt victoria, praeda, laus;* Ita Scipio apud Liv. L. XXVIII. c. 32. orationem suam claudit. *Proinde DEIS BENE JUVANTIBUS sequerentur.* Apud eundem L. VII. c. 10. Dictator T. Manlium dimicationem singularem ingressurum ita affatur. *Perge, & nomen Romanum invictum JUVANTIBUS DIS praesta.* Ibidem c. 32. Valerius consul signum pugnae propositurus ita suum sermonem finit. *Nunc, quod instat, DIIS BENE JUVANTIBUS, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.* Quae etiam formula apud eundem passim exstat.

§. 7.

voluit. De illo autem ut dubitem vel ipsa fecit collatio narrationis, quam uterque de hoc praelio dedit. Ne enim nunc dicam diversum annum indicari, cum Cornerus perperam XVII. Annalista rectius XV. illius saeculi memorent, complura sunt, circa quae parum inter eos convenire videtur.

§. 7. Posterioribus autem temporibus simile symbolum in usu fuisse Christianis in bellis versantibus, docemur his verbis Leonis Imper. in tacticis c. VII. n. 74. Οταν δε πυκνωθεισα και ἡ ταραταξις κατα λογον ἀπο ἑνος σαγιτοβολε γενηται των πολεμιων, και μελλει παντως ἡ συμβολη συναπτεσθαι, παραγγελλη, ἑτοιμοι: και ἀλλε διαδεχομενε και κραζοντος, ΒΟΗΘΕΙ: και παντων ἀποκρινομενων ἰσως και συμφωνως; Ο ΘΕΟΣ; quæ ita vertit Checus: *Quando autem densata acies ad unius sagittae ictum ab hostibus abfuerit, & conflictatio futura est, dicito PARATI; alias statim excipiat & clamet, JUVA, & confestim una claraque voce omnes personent,* DEUS, Vides Christianos milites in praeliis inclamasse JUVA DEUS; quid hoc aliud est, quam DIO AJUTI? (b) Haud absimilis locutio est, qua in bello sacro utebantur cruce signati milites; ADJUVET NOS CHRISTUS & *sanctum sepulchrum ejus*: Audiamus Rogerum de *Hoveden*, Ann. parte II. p. 773. editionis Henr. Savilii, qui eum scriptorem συλλογη script. Anglicanarum rerum Francofurti 1601. editae, inseruit, *Christiani adscendentes in altum clamaverunt alta voce* signum Christianorum; ADIUVET NOS CHRISTUS DEI FILIUS ET SANCTUM SEPULCRUM EJUS! *Ad hanc vocem pagani exterriti fugerunt*; & quae sequuntur. Ubi vides talem exclamationem vocari *Christianorum signum*, i. e. militarem tesseram. Qui quidem locus cum forte fortuna mihi objectus sit, non dubito, quin & alia eandem

(b) Ipsi quoque Turcae etiam nunc in bellis eam formulam adhibent. Patet illud ex verbis quae in grandi illo vexillo, quod in obsidione Vindobonensi a. 1683. in tentorio magni Vezirii inventum fuit, lecta sunt. Verba enim illa Arabica interpres

rem probantia in ſcriptoribus, qui hiſtoriam *belli ſacri* magno numero perſecuti ſunt, paſſim reperturus ſit, cui illos eam in rem, quod mihi nunc non vacat, evolvere collubitum fuerit.

§. 8. Notari hac occaſione velim Chriſtianis ſimilem formulam, in qua Dei adjutorium implorabant, ex Pſalmis depromtam unam maxime fuiſſe in uſu. DEUS *in* ADJUTORIUM *meum intende*; *Domine ad* ADJUVANDUM *me feſtina*. Hæc imprimis commendatur apud Caſſianum in coll. X. & quidem Abbatis Iſaaci de Oratione coll. II. cap. 10. Hanc *vult ad perpetuam Dei memoriam poſſidendam inſeparabiliter propoſitam pietatis formulam*. Hanc, ait, *recipere omnes affectus, quicunque inferri humanae poſſunt naturae, & ad OMNEM* ſtatum atque *UNIVERSOS incurſus proprie ſatis & competenter aptari*. Porro plus XV. enarrat caſus, in quibus illam ingeminandam eſſe ſerio & verbis graviſſimis exhortatur, multaque ad eam commendandam affert. *Hanc*, pergit, *in adverſis ut eruamur, in proſperis, ut ſervemur, inceſſabilii jugitate fundendam eſſe; Hanc in opere quolibet ſeu miniſterio* vel *in itinere decantandam*, & quae plura hujus generis ſunt. Id tantum ex his nunc obſervemus, mirum nobis non debere videri, ſi ſimilis formula tum ſub auſpiciis prælii fuit uſurpata.

§. 9. Neque id nos moretur, Germanos in pugna illa voce uſos fuiſſe *Italica*. Illius enim rei ratio dari poteſt haud difficulter. Fuit enim non exiguus Italorum numerus in illo exercitu. Conſilio enim & impulſu Pontificis Romani bellum illud

pres quidem anonymus, qui deſcriptionem ejus Romae edidit eopſe anno, ita tranſtulit; *E ti* AJUTI DIO *con* AJUTO *potenti*. Nota heic noſtrum DIO AJUTI.

lud conflatum fuerat. Aderat Diethricus Pontificis nuntius. Frequentes erant ea tempestate Germanorum in Italia excursiones. Paucis antea annis Henricus Caesar in Italia victricia arma circumtulerat, ipsa gentium Domina Roma capta. Tum fieri non potuit, quin copiis ejus multi adscriberentur ex ea gente, quae deinde in Germaniam translatae fuerunt. Et quot etiamnum voces in usu sunt, quae, cum aperte Italicae sunt originis, nunc civitate donatae Germanica, vix ex Italia esse profectæ agnoscuntur? Vel unicam vocem revocemus nobis in memoriam, impiam illam quidem, huc tamen apprime facientem, quod ejusdem sit significationis & usus, cujus est *Iodute*; pariterque cum hac ὀδυρμον indicet; MORDIO, quam ex Italia repetendam ecquis ambigit? Habemus itaque originem *to Iodute*, quae vox ad dialectum Germanicam flexa est, & ex inclamata maxima cum vehementia AJUTE vel DIO AJUTI effluxit: Ad illius autem sonum magis accedit, si scribitur ut ab Hermanno scripta est Cornero TYODUTE, vel *ut* in statutis nostris legi statim videbitur, *Tyodute*, quae a DIO ADJUTI perparum differt Nisi malles *Jodute* explicandum, per auxilium, *hulpe*, *tho* autem praefixum esse Saxonum usitatum *tho*, ut *Tho Jodute* clamare, idem sit, quasi *tho hulpe ropen.*

§. 10. Certe id verbi nihil aliud notare, quam implorationem *auxilii*, quae in summo periculo cum magno impetu fit, ex omnibus patet rerum temporumque circumstantiis, in quibus illud adhibetur. Ita Henr. *Vagedes* in περὶ. quæst. hist. quae in operibus ejus junctim Rintelii a. 1703. in 4. editis p. 288. legitur, communem Westphalorum interminantium vocem esse scribit. *ick wil dick slaan, du schalst JODUT ropen*; i. e. Ita a me

me verberibus excipiere, ut aliorum auxilia imploranda tibi sint. P. Albinus in Chron. Misn. frequenter a mulierculis Misniae solere exclamari; *Jedaute*, *Zedaute* notat. Ita lego in Hermanni de Lerbeke Chron. Episc. Mindensium, a Leibnitio T. II. script. Brunsvic. inserto p. 204. *tum illi tres honestas dominas miserabiliter clamantes vulgariter TO JODUTE manibus violenter injectis ex urbe ejicientes* &c. Joh. *Buschius* in libro de reform. Monast. apud eundem Leibnitium p. 498. haec habet. *Unus fratrum cultellum suum apprehendens comminatus est mihi id in corpus meum intrudere*; *& adstitit alter frater Johannes* Engelken, *qui post voce magna exclamat. JODUTH JODUTH*, *& omnes fratres in ambitum, ubi stabamus, convenerunt. -- Tunc unus seniorum foras cellam clamat* Wilhelme, INDIGETIS ADJUTORIO? *bene vocabimus trecentos viros de civitate.* &c. Idem Buschius apud eundem pag. 896. *Una ibi fuit monialis, dicens, cum Prior de Hamersleve ad nos venerit, tunc in fenestra solarii stabo & cum ego eum in Monasterium nostrum ingredi adspexero, altissima voce tunc exclamabo*; *JODUYT*, *JODUYT*, *id est*, ropen, *quod verbum est* diffidationis; *ut* SIC TOTA FAMILIA MONASTERII PRO EARUM DEFENSIONE CONCURRERET. Ex quibus omnibus patet illa voce aliorum imploratum esse auxilium.

§. 11. Liquidius id eluceſcit ex *statutorum* patriae meae, quae ante annos circiter CCC. fixa sunt, lege CV. quæ talis est. *Wurde een minsche slagen binnen eenes mannes were, idt were man ofte wyf, dat scholden tho hand kundigen, de in den were is, mit eenem JODUTE* (vel, ut in præstantissimis exemplis legitur, TIODUTE) *syner negesten nabuuren, dede he des nig, he scholde*

idt der ſtadt beteren met tien marck. Senſus legis hic eſt. Si quis vapulet, ſive mas, ſive femina intra alicujus domum, ſive ſeptum id ab illo, qui in eadem domo eſt, confeſtim promulgandum eſſe JODUTA vicinorum proximorum; Id ſi neglexerit, multam ei in urbis uſum ſolvendam decem marcarum. Quid hic, ſodes, ſignificat vim hoſpiti illatam *promulgare* JODUTHA *vicinorum*, quid, inquam, aliud, quam vicinos ad auxilium ferendum conclamare? Vides itaque Jodutham notare (c) clamorem, quo aliorum ſuppetiae invocabantur, uti Galli exclamant *A l'aide*, quae illorum vox, uti & Anglorum *aïd* ejusdem eſt originis & ſignificationis, cujus Italorum *ajuti*, cui *Joduthe* natales ſuos debet.

§. 12. Neque aliter vox illa ſumenda eſt in ipſa illa exclamationis formula, quam olim in (d) patriae meae foro, ubi publicum judicium, quod bannitorium vocant, ſolemni caerimonia inſtituebatur, adhibuere, quaeque pag. hujus tomi 543. ſeq. integra exhibita fuit. Quando enim ibi teracri, terroremque incutiente voce inclamatum fuit TO JODUTHE, id, quod probe notari velim, illud non factum eſt, à judice vel ab advocato, ſed ſicut pag. 544. videri poteſt, ab illo, qui pro-

(c) Gaudeo hanc ſententiam jam placuiſſe Ill. Leibnitio. In notis enim ad Gloſſarium Caucicum, quae in ejus collectaneis Etymologicis a digniſſimo ejus ſucceſſore J. G. *Eccardo* editis leguntur, haec habet p. 44. JODUTE *eſt ad opem & auxilium proclamare; ajuta, aita*, à *L'aide*.

(d) In ducatu Verdenſi ſimilem in modum illam adhiberi teſtatur idem Leibnitius, cum in cit. collect. tum in Monum. ineditis à Joach. Fellero vulgatis p. 601. JODUTE. *Sprichwort im Bremiſchen.* He ſchrey-

xima cognatione attingebat occisum, a vindice sanguinis, quem Judaeorum Goelem dixisses, qui judicium illud haberi expetiverat, eoque absente ejus nomine a Senatus ministro ter gladio cistam sepulchralem concutiente, & alta voce vindictam de obtruncato agnato deposcente; THO JODUTHE *aver den, welcken myn fleſch und bloodt van levende tho tode gebracht heeft* i. e. ad literam; *AD AUXILIUM! AD AUXILIUM!* (tho hulpe, tho hulpe) *contra illum, qui carnem meam & sanguinem* (notemus hanc phrasin, quam Cauci mei cum Ebraeis communem habent, qui hominem dicturi vocant בשר ודם, *carnem & sanguinem.* Quae phrasis passim in sacris occurrit. Confer. Matth. XVI: 17. coll. Eph. VI: 12. Gal. I. 16. & Ebr. II: 14.) *interfecit.* Ex quibus quam clarissime constat nihil aliud ea formula fuisse indicatum, quam implorationem auxilii a judice ut vindictam de occisore sumeret. Atque ita nunc in propatulo est, qua ratione illud symbolum, DIO AJUTE, quod in praelio Henriciano, a Saxonibus exclamatum fuit, ut *Dei* sibi impetrarent auxilium, deinde paulatim translatum fuit ad alias occasiones, passimque in magno constituti periculo, aliorumque egentes auxiliis, ea hac exclamatione sibi popoſcerint. Huic itaque voci accidit, quod tot aliis vocibus loquendique formulis, quae ab Italis Gallisque mutuatae miris doctorum virorum ariolationibus, miris interpretamentis occasionem praebuerunt, quod peregrini illorum natales nostris hominibus minus essent perspecti.

§. 13.

schreyet Iodute. *Das Wort wird bey Beſchreyung der gewaltſamer und morderiſcher weiſe entleibten todten Cörper im Hertzogthum Bremen und Verden gebrauchet.*

§. 13. Ne autem aliquid nunc reſtet ſalebrarum, id pariter diſpiciendum eſt, quomodo illa vox mutari potuerit in nomen alicujus idoli, credique Jodutham fuiſſe Deaſtrum, quem ſummis honoribus venerati fuerint majores noſtri. Ejus ſententiae ſaltem fuit Klocknerus ſive Albertus Thonerius. Obſcuriora enim paulo ſunt verba Illuſtriſſimi *Monumentorum Paderbornenſium* Auctoris, quando in iis p. 130 ita ſcribit; *Klocknerus citat Albertum Thonerium, vicarium Paderbornenſem anno* 1190. *aſſerentem eo in loco, quem modo Paderborna occupat, ſitum fuiſſe quondam pagum* Tutorium *ſive* Dutorium, *ita nuncupatum à* Dute, *quod veteri Saxonum lingua* DEUM *ſignificat*, & eſt, *ut ait* (quis Klocknerus an Thonerius?) *hic frequens in ore hominum* JODUTHE *idolum à majoribus noſtris*, ut fertur, *divinis honoribus cultum.* Recte additur, ut fertur, nam olim non fuiſſe tale idolum, jam oſtenſum eſt antea, & mox oſtendetur pluribus. Reinerus *Reineccius* de *Myſorum* Origg. fol. 51. putat ZEDUTTE eundem eſſe cum idolo S. JODUTTE? additque alium Deaſtrum ejusdem nominis, quem coluerint in regiuncula Dellbrucke, inibi in ejus honorem carmen eſſe factum, cujus principium tale erat;

S. Jodutte war ein hilliger mann,

Wie der Feind kam, ging 'er vorn an, cetera,

Unde putat hoc fuiſſe idoli nomen vocemque

(f) Ex Jodutte vel Tjodute hac fortaſſis ratione fieri potuit *Zedute*; quia Di aliquando mutatur in Z. Uti pro *Diaeta* ſcribitur *Zaeta*, ut *Zabolus* pro *Diabolus*, ζιαχορος pro διαχορος. Apud Ammianum Diavas pro Zabas. Vide Velſeri epiſtolam de zeta & zetatiis ad calcem Pignorii de ſervis, & J. A. *Fabricii* Cod. pſeud. N. T. T. I. p. 570.

DUTTi. e. Deus, voci JO fuisse additum. Valde vellem, ut illum hymnum exhibuisset integrum, ex quo haud dubie plura ad rem facientia potuissemus colligere. Confer etiam P. *Albinum* in Chronico Misniae c. XI. p. 152. & *Schedium* de DIS Germ. p. 485. Nunc hoc unum addo, me a testibus fide non indignis accepisse propter vicum Leae, qui situs est ad ripam Visurgis, qua ille mari committitur, fuisse olim colliculum cui statua idoli cujusdam imposita fuerit, qui dictus fuerit Mons Jodutae, Joduten-Berg.

§. 14. Sed ad originem hujus fabulae aperiendam nos accingamus. Nimirum, cum Saxones in illo toties memorato conflictu contra Caesaris exercitum potiti essent victoria, atque hunc ingenti clade debilitassent, ejus rei monimentum publicum in loco praelii statuerunt, videlicet, armati Viri statuam, id quod in dissertatione priori §. 10. sqq. visum est luculenter. Cumque AUXILIO DEI, cujus causam se agere putabant, quodque cum ante praelium, tum in ipso certamine ingenti clamore sibi flagitaverant, se victoriam nactos esse judicarent, (quo alludit Engelhusius in Chronico, qui scribit *Saxones ADJUTORIO DEI se defendentes terram suam defensasse*) columnam erexere perpetuae rei memoriae dicatam, instar tropaei, eamque nuncuparunt vel *signum adjutorii*, secundum Georgium Fabricium, vel *signum adjutoris*, ut habet Heineccius, vel *sanctum adjutorium* ex sententia Vagedesii, vel *sanctam adjutricem*, quod mavult Brotuffus.

§ 15. In eo autem & laude dignum, & diu inveteratum morem secuti sunt, cujus in ipsis S. literis fit mentio. Legimus enim 1. Sam. VII: 12. cum Israëlitae victores decessissent Philistaeorum, eosque clade insigni affecissent, erectum fuisse a Samuele Lapidem, eique nomen impositum אבן העזר

עזר *Eben haezer*, dixisse autem illum, *hucusque Dominus nobis fuit ADJUTOR.* Vulgatus vertit vocem, *Lapis ADJUTORII.* Illa autem versio, cum in usu tum esset vulgari, fieri potuit, ut huc intenderent oculos, qui lapideæ illi statuæ ab ADJUTORIO inderent nomen, præcipue illi ex ordine Clericorum, qui ex Italia accersiti magno numero in illo exercitu versabantur.

§. 16. Simile itaque hoc factum est illius, quod annis circiter CCCXXXII. antea perpetratum esse à Carolo M. cum a. 783. Saxones prope Dietmoldiam in agro Lippiaco fudisset, fugassetque, narratur in Chronico Tremoniensi, cujus verba adducit *Stangefolius* in ann. circ. Westphali. L. II. p. 84. Adscribam illa, quod liber ille sit rarior. *Carolus Rex in monte ab antiquo Asneggi dicto, miliari a Lemgaw civitate distante, Saxones usque quo rebelles iterato aggressus illos ad internecionem occidit, qua in pugna manifestum adfuit divinum AUXILIUM, eapropter religione tactus montem hunc divino cultui consecravit, MONTEM S. ADJUTORII eum baptizando, atque ecclesiam ibi fundando, ubi postea multis sæculis peregrinantes DIVINUM AUXILIUM non raro senserunt.* Hinc sua fortassis hausit Crantzius in Sax. L. II. c. 4. *Rex* (Carolus M.) *conflixit cum hoste juxta montem, qui Asneggi* (i. e. Oessenegg. s. boum locus) *dicitur in loco* Thietmelle *nominato. In illo a memoria Caroli erecta est capella DIVINI AUXILII nominata, hoc referens posteris, quod propter coeleste præsidium in eo loco missum, memoria ibi magni miraculi consecrata est, laici vocant montem S. ADJUTORII.* Sunt, qui hunc locum *Dietmelle*, qui non alius est a Detmoldia, hodierna illustrissimorum Comitum Lippiensium sede, putant situm in comitatu vicino Diepholtano, in quo pariter lo-

eus, uno ab urbe Diepholdia lapide distans nomen *Zunthulpe*, i. e. S. *Adjutorii* in hodiernum usque diem retinuit. Illum tamen ab hoc distinguendum esse jam observarunt perillustris Monum. Paderbornensium Auctor p. 40. 41. & Cl. Schminkius ad Eginh. p. 49. Quidquid tamen illius est, ex parili occasione, duplici prælio nempe, quod eodem anno ac mense paucis interjectis diebus a. 783. auspiciis Caroli M. commissum est, uterque locus nomina sua a *divino AUXILIO* adeptus est. Audiamus de posteriori Hamelmannum in Opp. p. 80. *Comitatus Diepholtanus habet municipium* Zunthulpe, *ubi vicit Carolus postremo Saxones, & ideo erecto sacello indidit nomen loco* Zunthulpe (i. e.) sanctum adjutorium *ab Auxilio divino.*

§. 17. Jam faciamus subductis rationibus dictorum summam. Saxones cum Cæsareanis decreturi prælium adoriuntur ingenti clamore sublato; DIO ADJUTE vel AJUTI. Quam vocem Italicam cum non intelligeret vulgus, putavit hoc nomen esse sancti alicujus vel herois, cujus suppetiæ sollicitarentur, & ex illa formavit *Tiodute, Tjodute, Joduthe, tho Joduthe*; Cumque eâ audirent *Auxilium* implorari, passim homines in angustiis positi, aliorumque opis egentes, illa uti occœperunt. Interea monimentum erigitur *auxilii* à Deo in illa pugna præstiti; Statua viri armati. Saxones, ut id ætatis valde erant rudes, sensim in eam ingrediuntur opinionem, illam esse effigiem alicujus Divi aut sancti, cujus opem elata voce in prælio poposcerant, cujusque auxilio victoriam reportaverant; Id diserte innuit initium illius hymni, quod supra §. 13. allegavimus, cujus sensus est; *Sanctus Ioduthus Vir erat sanctus, appropinquante hoste ducebat ille ordines*; & quæ sequuntur. Porro, cum illi populi vix derelicto paganismo

nismo modo accesserant Christianorum sacris, multis, quæ illa erat infelicitas temporum, superstitionibus tum infectis, atque iccirco Idolorum, statuarumque cultui etiam tum assuefacti essent, factum paulatim est, ut hoc quoque monimentum divinis afficerent honoribus, & cum illud *signum* dici *adjutoris*, vel *adjutorii* audirent, hinc *sint* vel *sunt* (ita enim vocem latinam *sanctus* Saxones nostri efferunt) *Jodute* vel *Tjodute* effinxerunt. *Ita latina mater* (verba sunt viri Docti) *Germanicam prolem* sunt Jodut *monstroso partu effudit obstetricante ignorantia, dum plebs lubrica & in superstitionem proclivis verso rerum ordine nonnunquam Deos sibi fingit, non alibi, nisi in lingua voceque duraturos.* Fortassis S. Jodutæ cultus non parum cepit incrementi, quod illa tempestate increbesceret nomen *Sancti Adjutoris*, Monachi Turonensis, cujus vitam ab Hugone, Archiepiscopo Rhotomagensi descriptam in *collectione nova monumentorum veterum* edita Rhotomagi a. 1700. exhibet Edmundus MARTENE, doctus familiæ Benedictinæ sodalis. Si liquido ostendi posset usurpatam fuisse tum formulam, DEUS ADJUTA, de qua dictum est §. 5. jam propius haberemus *Dei* vel *Deæ Joduthæ* ἑτυμον. Quoquo modo se res habet, spero nunc non solum terribili illi voci, quæ vel ipso sono audientibus terrorem incutiebat, larvam detractam, sed & in posterum SUNT JODUTE in concilio Divorum, sanctorumve eundem locum occupaturum, qualem S. Veronica, S. Ursula cum XI. mille virginibus, S. Viarus, S. Synoris, S. Amphibalus, nomina, quae vocum non intellectarum corruptio, rudisque popelli ignorantia Deos fecerat, cœloque locarat, nunc apud homines cordatos occupant.

§. 18. Interea loci, dum in illa a gentilibus meis valde

valde usitata, at paucissimis intellecta voce, quæ Italiae origines suas debet, enucleanda versor, liceat coronidis loco ex millenis, quae ad manus sunt, binorum tantum vocabulorum, quorum usus apud nos increbuit, natales paene ignoratos Galliae vindicare. In aedificio urbis patriae, quod ex monasterio D. Joannis dicto, olim a sodalibus S. Franciſci inculto *in* Gyrgathon & miserorum κοι-νοβιον transmutatum est, locus est subterraneus, & tenebricosus, cui ferociores & immorigeri includi solent. Vulgo ille vocatur *de Posune*, sive *Posaune*, quæ vox Germanica alias *tubam* denotat. Sæpe mecum cogitavi, quid id sibi nominis vellet, & qua ratione obscuræ illi cameræ tubæ nomen impositum fuerit. Sed cum deinde incideret, Gallis carcerem dici *Prison*, non amplius dubitavi, quin hæc vox à priori non differat. Præcipue cum medio ævo illa vox latina donata fuit civitate. Ita in Glossario Du Cangii non solum *prisio* & *Priso* pro carcere sumi docetur, sed & *Prisona*. Sic apud Matthæum Parisiensem legitur, *Jacent in PRISONA nostra*, & apud Bromtonum; *Ibi se reddidit* prisonae *in misericordia Regis*. Immo hinc Germani nostri mutuati sunt vocem *prisauna*; Ita aperte occurrit in vetusto poëmate Germanico quod nuper ill. *Eccardus* edidit, Tomoque secundo corporis Historic. inseruit. p. 1455. *Oder habt ihr jemand vergessen in euer PRISAUN oder nehmt GARTZAUN.* Uti hæc postrema vox est Gallorum *Garnison*, ita altera est *Prison*, quod extulere *Prisaun*, unde carcerem illum cœnobii nostri dictum *Posaun* nemo facile dubitaverit.

§. 19. Porro locus publicus, in quo chartæ veteres, ac instrumenta publica, quibus pacis cum finitimis potentatibus sancitae conditiones continentur, magna cum solertia custodiuntut vulgo

ap-

appellatur de *Trêeze*. Vix ambigo, quin hæc vox derivanda sit à Gallorum *Tresves* vel *Trieves*, vel *Trêves*, qua induciarum ac pacis conditiones insigniunt, & cui bene convenit cum voce TREUGA. Non tamen hæc tam ab Anglo-Saxonum *Treow* & Germanorum Treue, i. e. fides arcessenda videtur, ut vulgo fieri solet, sed potius contracta esse ex voce *Traités*, à *tractatibus* Latinorum, cum quibus convenit Italorum *Triegua* & Hispanorum *Tregua*. Porro ab ætatis mediæ scriptoribus ad Latinorum morem flexa fecerunt vocabula *Treva*, *Triuva*, *Treuvia*, *Trevia*, Τρευα & Τριβα; de quibus Martinius noster & Du Cangius in Lexicis suis videri possunt. Hinc Hagæ Comitum, locus, in quo negotia pacis tractantur, dicitur *de Trêveskamer*. Hoc nominis quoque datum puto tabulario nostro publico. Quod autem in millenis fit vocibus aliis, absorpta est paulatim vox altera, & retenta solum prior du *Treves* vel contracta *Treeze*, i. e. locus publicis pacis tractatibus asservandis destinatus. Sed hæc hactenus.

VIII.

Irenaei BIBLIOPHILI,

Observatiuncularum Triga.

A.

JAm scripta erant haec omnia (a) cum forte in Cl. Krausii editione Epistolarum Pauli Manutii, p. 1012. legerem, Flaminium A. 1550. ex

(a) Hæc erant appéndicis loco adjuncta Epistolæ illi, quæ in hujus Classis fasc. III. legitur, cum autem tunc hæc addi spatium prohiberet chartæ, in hunc locum rejicienda fuerunt.

ex hac vita migrasse. Sed non fraudi id est iis, quæ paulo ante scripsi. Certe Gyraldum aliquot annis ante mortem Flaminii, istos dialogos consignasse, præter pag. 380. p. 420. (Edit. 1580. fol. T. II.) conjicio, ubi *Olympia*, inquit, *Morata puella supra sexum ingeniosa, non contenta vernaculo sermone, latinas & græcas literas apprime erudita, miraculum fere omnibus, qui eam audiunt, esse videtur, hæc his diebus nupsit Gruntlero* (b) *huic nostro qui & eam in Germaniam ad urbem patriam Herbipolin transferre meditatur.* Hæc ille. Grundlerum vero cum Olympia, jam ante mortem Flaminii in Germania fuisse, ex Epistolis Moratæ patet. Idem Gyraldus p. 396. de Flaminio, ut vivo, differit, eumque laudibus ornat, sine dubio aliquid de morte ejus dicturus, quemadmodum paulo post Longolii obitus mentionem injecit, nisi Flaminius tum adhuc vixisset. Non possum quin locum, in quo de Palingenio sermo est, integrum transscribam p. 415. ait: *Legitur quoque* Marcelli Palingenii *Stellati liber hexametro versu conscriptus, cui titulus est* Zodiacus vitæ, *duodecim voluminibus digestus, quorum singulis titulus est a nomine cœlestis signi, ita, ut aries primo præponatur, opus varium multisque rebus ad constituendam vitam mirifice idoneum, quod nisi Principi nostro Herculi Estensi (si minus vobis placet Astestio) nuncupatum foret, ejus minime meminissem, nam & post ejus mortem in ejus cineres sævitum est, ob impietatis crimen.*

Hæc quomodo constare possint cum superioribus, nondum video, tamen, quod suspicari licet, illi dialogi jam ante Flaminii obitum lucem vi-

(b) *Grundlerus* alias dictus; hujus dialogi inter alios interlocutor, de eo vide Melch. *Adami* vitam *Moratae.*

viderunt, eandemque de Palingenio narrationem referunt, hoc quidem argumentum conjecturæ, (c) HEUMANNI celeberrimi, minus patrocinari potest, quod tamen nec ille ipse valde urget.

B.

IN eodem Cl. Krausii loco hæc ejus verba lego: *Allegari*, inquit, *video Ioach. Camerarii de Flaminio narrationes, quas additas esse conjicio* (d) *Flaminii Epistolis aliquot de veritate doctrinæ & sanctitate religionis*, ex Italico in latin. conversis ab eodem Camerario Norimb. 1571. Non possum, quin Cel. Krausio conjecturam hic proponam: annon hæ Epistolæ, de quibus & supra ipse egi, illæ sint, quæ in Pauli Manutii collectione Epistolarum Hetruscarum T. II. (Edit. 1545. Venet. 8. cujus in Synopsi Chronologica vitæ P. Manutii a Viro Clar. Epistolis Manutii præmissa nulla fit mentio ad dictum annum) leguntur? Variæ nimirum plenæ pietatis, prolixae item, M. Ant. *Flaminii*, ibi reperiuntur Epistolae, quibus uti & aliorum

(c) Vide supra p. 573.

(d) At vero hanc conjecturam ipsa veritate niti hic docebit integer libri titulus, quem ex GEORGII SUMMERI *catalogo librorum tam editorum, quam edendorum Joachimi CAMERARII*, qui impressus est Dantisci, 1646. in forma 8 exscripsi. *Aliquot epistolae M. Antonii FLAMINII de veritate & sanctitate religionis ex Italico in sermonem latinum conversæ, nec non narrationes de Flaminio & aliis quibusdam cognitione optimarum disciplinarum ac artium & pietatis studiosorum non indignæ.* Norimbergæ in off. Diet. Gerlaci. 1571. 8. Spes facta est, mihi illius libri factum iri copiam; Quod si fiet, & quæ de Flaminii morte disceptata sunt, in uberiori luce collocare, & alia non pauca, quæ mihi de illo observata sunt, iis adjungere licebit. T. d. H.

orum nonnullis aliis, miror Manutium in ista collectione locum dedisse? Speciminis loco liceat locum quendam excerpere, cum rarae illae sint Epistolae hetruscae. (e) T. II. fol. 63. sqq. legitur Epistola quaedam ad Carolum Gualteruzzium, d. XXVIII. Febr. 1542. scripta, nomen autoris, consulto forte omissum est; sed cum ea proxime insequatur Flaminii Epistolas, non dubito, quin & huic adscribenda sit. Agitur in hac de (f) libello de *imitatione Christi* (g) cujus auctor ibi non memoratur, quemque Thomae Kempensi tribui, constat. Verba autem haec sunt:

„ Quanto al consiglio, che mi dimandate de
„ genere librorum io dirò una cosa, che forse vi
„ parerà strana & sciocca: ma volendo dire il
„ vero secondo la mia conscientia, è forza ch'io la
„ dica: io non saprei proporvi libro alcuno (non
„ paulo della frittura santa) che fusse piu utile di
„ quel libretto *de imitatione Christi*, volendo voi
„ leggere non per curiosità, ne per saper ragio-
„ nare, & disputare delle cose Christiane, ma per
„ edificare l'anima vostra, & attendere alla prat-
„ tica del viver Christiano, nella quale consiste
„ tutta la somma, come l'huomo ha accettato la
„ gratia del l'Evangelio, civè la giustificatione per
„ la fede &c. Et post pauca intricata: Se voi leg-
„ ge-

(e) vide præter notam Cl. Krausii, in qua de Rhamberto agitur, in Edit. Epp. Manut. Morhof. polyh. lit. p. Editio hæc 1545. in titulo dicitur denuo recusa at in multis locis correcta.

(f) At hic non totius libri titulus est, sed tantum capitis primi libri primi, cui cum ille adscriptus esset, à librariis imperitis toti libro deinceps impertitus est. T. d. H.

(g) Hujus libelli loca aliquot critica medela sanavit nuper Cel. HEUMANNUS in *Poecile* Lib. I. In Epist. Cel. Hasæo inscripta.

gerete il prefato libretto assiduamente & con attentione, & con desiderio di mettere in prattica
„ cio, che egli insegna: io tengo per fermo, che
„ vel troverete utilissimo, come il trovano tutti
„ coloro, che il leggono conqueste circonstantie,
„ massimamente essendo voi avertito del nevo,
„ che io vi ho detto: & quanto il libro è piu lon-
„ tano dalla pompa della eloquentia, & dottrina
„ seculare, tanto è piu degno di esser letto, come
„ quello che ha piu del Christiano, & dello spiri-
„ tuale & è piu simile alla scrittura santa, & per
„ consequente piu perfetto.

C.

IN hac ipsa Bibliotheca Cl. VI. (ff) libellus producitur nuper cum erudita praefat. Cel Jo. Christ. *Olearii*, recusus a Gottfrido *Tentzelio*, Ecclesiaste Arnstadiensi, in quo de *Johanna Papissa* testimonium extat. (gg) Publice & hos duumviros doctissimos excito ad expendendam levem conjecturam, in quam haud ita pridem incidi. Scilicet pervenit nuper in manus meas libellus brevis, paginis admodum 49. constans, cujus titulus cum primo folio periit, sed ex inscriptione tamen columnis paginarum imposita disco, titulum forte esse, (h) *Papam Johannem VIII. fuisse mulierem.*

(ff) Conf. Cl. V. hujus Bibliothecæ & *Juriæi* Historiam Calvinismi & Papismi T. II. Lib. I.

(gg) Vid. quæ in Novis liter. lingua Germanica Lipsiæ editis. A. 1722. n. XXIV. p. 247. sqq. leguntur de fato hujus libelli.

(h) Integer titulus hic est; *Jesuitas singulares SS. Pontificiæ Majestatis hoc tempore vindices, falso & frustra negare, Papam Joannem VIII. fuisse mulierem.* Licet autem mihi præstantissimo Bibliophilo & nomen auctoris & locum impressionis nunc indicare. Possideo enim bina libelli exempla, quorum unum

Equidem in Cl. *Heumanni* Sched. de Anon: & Pſeud. p. 142. *Schmidii* cujusdam libellus, Witebergæ 1609. 8. editus de *Papa* Joh. VIII. femina allegatur; ſed cum locus exinde citatus meæ editionis paginis non reſpondeat, credere interim malim, hunc libellum eundem (i) eſſe cum illo, quem Draudius in Bibl. Claſſ. ſub tit. Papa femina, p. 872. edit. 1611. adducit, cui tit. *Jeſuitas ſingulares Pontificiæ Majeſtatis vindices falſo & fruſtra negare, Papam Joannem* VIII. *fuiſſe feminam.* Neoſtadii 1598. 8. Confirmor in hac conjectura, quia libellus ille meus totus contra Jeſuitas eſt conſcriptus. Complurium Scriptorum, inde a Sæculo X. fere ad auctoris usque tempora, teſtimonia de illa Papiſſa hic excerpta ſiſtuntur.

illius uſibus, ubi ſuum indicarit nomen, præſto erit. In utroque vetuſta manus adſcripſit, *Auctore Hermanno WITEKINDO, Weſtphalo, Mathematices Profeſſore in Academia Heidelbergenſi Ord.* In uno illorum quoque additur *Neoſtadii*; intellige *Nemetum*, (ad Hardtam fluvium.) Tale ſcriptum inter ejus ſcripta quoque recenſet Wittenius in diario. Obiit ille a. 1603. ſenex annorum 81. T. d. H.

(i) Et ſane idem eſt. Noto nunc tantum editionem, quam poſſideo *vocari alteram non ſine auctario*, & prodiiſſe M. D. XCVII. in 4. Prodiit etiam hic liber Ambergæ, 1609. in 8. Eſt enim ille, qui tanquam anonymus producitur in ſupplemento Schmidiano ad Sagitt. Introd. ad hiſt. Eccl. T. II. p. 627. Num autem ille non alius ſit à libro, qui Oppenheimii a. 1619. in 8. hoc titulo foras exiit, *Johanna Papiſſa toti orbi manifeſtata*, aut illo, qui excuſus eſt Helmeſtadii; 1662. in 4. non habeo dicere? Forte ille auctorem habuit Levinum Hulſium, cujus Oppenheimii in 8. de Johanna Papiſſa impreſſus tract. in Facet. facet. p. 162. ed. 1657. laudatur. Nunc ſo-

tur. Inter alia pag. 13. & 14. hæc habentur; quæ integra juvat transscribere:

Sigeberto proximum inveni MARTINUM, (k) *cog-*

solum id addere liceat, *primo*, in codice pervetusto Ottonis Frisingensis, qui ante a. 1280. exaratus videtur & in Bibliotheca publica Tigurina asservatur, hujus Papissæ nullam fieri mentionem. Deinde non Blondellum, ut vulgo putatur ex iis, qui extra communionem ecclesiæ Romanæ vixerunt, primum esse, qui illam de Papissa narrationem profligare scripto annisus est. Possideo enim libellum hujus inscriptionis. *Simplex narratio indicans & exponens, meretriculam quandam Anglam nunquam Papam fuisse, neque unquam in rerum natura extitisse, & unde figmentum illud originem duxisse creditur.* 1588. 4. 2. plag. in 4. Locus impressionis non additur. Neque auctoris nomen. Non tamen membrum fuisse cœtus Latini, inde colligo, quod & maximam libelli partem impendat descriptioni vitiorum Pontificum quorundam Romanorum, & quod scribere non dubitet; *Etiamsi illa meretrix (Johanna) nunquam fuerit Papa, tamen non eximitur, quin sit ipsissima illa purpurata meretrix Babylonica.* Hunc scriptorem, quem unum ex Calvini aut Lutheri lustris appellat, allegat, argumentaque, quibus utitur, adducit Gretserus, tantae maledicentiae, quantae erat eruditionis Jesuita, in *Examine Mysterii Plessæani* c. XXXVIII. p. 301. T. d. H.

(k) De illo Martini loco, ejusque valore, cum in nonnullis exemplaribus desit, inter eruditos disceptatur. Vide Jo. DIECMANNI de *primis Johanae Papissae praeconibus* σχεδιον p. 20. 21. *Allatium* in cf. fab. de J. Papissa §. 6. sqq. *Spanhem.* in diss. de J. P. c. 3. opp. T. II. p. 594. sq. *Maresium* de Jo. Pap. p. 20. 21. 22. *Cavium* de script. Eccl. T. I. p. m. 212. *Lambecium* Com. de Bibl. Vind. T. II. c. 8. p. 868. qui liber cum nunc omnium rarissimus sit, si tibi non ad ma-

cognomento Polonum, *Monachum ordinis Prædicatorum* (l) Pœnitentiarium Papæ Nicolai III. postea Archi-Episcopum Consentinum, ad Annum Domini (m) 1326. Cujus narratio de Joanne Papa hæc est: „ Joannes Anglicus, natione Moguntinus, sed & annis duobus, mensibus quin-„ que. Mortuus est Romæ, & cessavit Pontifi-„ catus mense uno. Hic, ut asseritur, femina „ fuit. Et cum puellari ætate, è quodam ama-„ sio suo, in habitu virili Athenas ducta fuisset: in „ diversis scientiis ita profecit, ut nullus ei par „ inve-

nus est, verba ejus descripta lege in *Oudini* Comm. de script. eccl. T. III. p. 534-546. Praecipue autem *Baelium* in Lex. edit. postremae in *Polonus* T. III. p. 2345. sqq. qui & de tota hac fabula prolixe admodum agit ibidem in *Papesse* p. 2162-2174. Ill. Uffenbachius possidet Codicem MSS. hujus Martini optimae notae, in quo suo loco integra legitur illa historia. Vide ejus Bibl. Mscr. p. 134. Ex quo saltim discas, quid fidei tribuendum sit Florimondo Raemondo, qui hanc narrationem ab Heroldo insertam Martino non erubuit scribere dans l'*Antipapesse* p. 367. aut Casimiro *Oudino*, quando ante suum ad nostram ecclesiam accessum in suppl. de Scr. eccl. p. 550. ausus est asserere *Chronicon illud scatere communiter fabulis, quas constat esse immissas AB HAERETICIS nefario atque ordinario ausu.* Auctor ille anonymus, quem sub Lit. i. indicavi hunc Martinum *primum hujus rei inventorem* judicat. T. d. H.

(l) Alii autem eum Cistercienſium Ordini adscribunt, ut Possevinus, Jongelinus, Visschius. T. d. H.

(m) At vero constat Martinum hunc jam a. 1278. (non a. 1270. ut Blondellus habet) quo a Nicolao Archiepiscopus creatus est Gnesnensis, non Consentinus, ut scribit Carolus Visschius, diem suum quoque Bononiae obiisse. T. d. H.

„ inveniretur: adeo, ut post, Romæ *trivium* (o)
„ legens, magnos magistros discipulos haberet.
„ Et cum in urbe vita & scientia magnæ opinionis
„ esset, in Papam concorditer eligitur. Sed in
„ Papatu per familiarem suum imprægnatur. Ve-
„ rum tempus partus ignorans, cum de S. Petro
„ in Lateranum tenderet, angustiata inter Co-
„ losseum, & S. Clementis Ecclesiam, peperit,
„ & postea mortua ibidem, ut dicitur, sepulta
„ fuit. Et propterea, quod Dominus Papa sem-
„ per eandem viam obliquet, creditur omnino a
„ quibusdam, quod ob detestationem facti hoc
„ faciat. Nec ideo in Catalogo sanctorum pon-
„ tificum ponitur: tam propter muliebrem sexum,
„ quam propter deformitatem facti. (p)

Huic loco auctor libelli continuo hæc verba subjicit:

Eadem TOTIDEM FERME VERBIS le-
„ guntur in *Richardi* (q) monachi Cluniacensis

(o) ita legitur in hoc meo libello, quod mihi *triennium* legendum videtur.

(p) Hunc Martini locum cum MSC. quod in coenobii Heilbronnensis Bibliotheca asservatur, diligenter collatum, variis lectionibus studiose simul exhibitis, adducit J. C. WAGENSEILIUS in Diss. de *Romanis Pontificibus ex Germanorum gente creatis.* Alium codicem Martini Pol. MSC. in Bibliotheca Acad. Jenens. fuisse, testatur Sagittarius in Programmate, quo præcipuos Scriptores Hist. Germ. recenset. conf. & Chifletii scriptum Fasc. IV. collect. rariorum librorum recusum. vid. & Centuriatores Magd. Cent. IX. & contra illos *Bellarminus* de Scriptor. Eccles. p. m. 249.

(q) Prolixe de hoc Richardo, patria Pictavienſi, qui inclinante ad finem saeculo duodecimo vixit, adeoque Martinum nostrum non 150. annis, sed ne seculo qui-

„ libro, cui titulus est: Romanorum Pontificum „ series, *qui in Vaticana Bibliotheca servatur*. Quæ „ verba vir quidam honestus a se ante annos jam „ sedecim ibi descripta, nobis ostendit. Ante- „ cessit autem Richardus iste Martinum centum „ quinquaginta annis, si Trithemio creditur. „ Hæc ille.

Jam perpendite, quæso, Duum viri Clarissimi, annon auctor vestri libelli illum suum locum ex isto Codice Vaticanæ Bibl. desumserit?

quidem, (vixit enim adhuc a. 1190.) antevertit, agit Cas. *Oudinus* in Comm. de script. eccl. T. II. p. 1597. sqq. Ibi quoque discimus illud ejus Opusculum de *Romanis Pontificibus* suo ejusdem argumenti Chronico insetuisse Gulielmum *Rede*, qui a. 1368. vixit & Chronicon Richardi continuavit ad a. 1367. Illud autem Redii opus cum in Bibliotheca Cottoniana asservetur, (vide ejus Catal. in INDICE MSS. Angliae T. I. p. 3.) facile ibi, quid de hoc argumento habeat, videri posset. Si autem locus Martini genuinus est, potuit illam narrationem ex hoc Richardo hausisse, ex quo suam congessisse historiam ipse in praefatione Chronici sui fatetur. T. d. H.

IX.

PETRI von SARN,

Eccleſiaſtae *Meurſenſis*

de

Nomine novo

ad

Jeſ. LXII. 2. LXV. 15. & Apoc. II. 17.

Cogitationes.

DIfferentia inter *Prænomen*, *Cognomen* & *Agnomen* inpræſentiarum non curanda, NOMEN NOVUM *fidelibus* inditum variis explicari & applicari poterit modis.

I. *Heroibus* illuſtribus, ut & auguſtioris notæ *Fœminis*, in DEORUM, apud Ethnicos, relatis numerum NOVA dabantur NOMINA, *Romulus* namque poſt ἀποθεωσιν dictus QUIRINUS; *Herſilia*, DEA ORA: unde OVIDIUS Met. Lib. XIV. Fab. 19.

Hanc manibus notis Romanæ conditor urbis
Excipit & priſcum pariter cum corpore NOMEN
MUTAT, ORAMQUE vocat, quæ nunc Dea juncta QUIRINO eſt.

Conf. DEMSTERI *Paralip.* ad ROSINI Lib. III. Cap. 18. Et LACT. *Inſtit. Div.* Lib. I. *de Falſa Religione* Cap. XXI. Quomodo & MOSES juxta *illuſt.* HUETIUM *Demonſt. Evang.* Prop. IV. Cap. III. §. 5. vel, ut *Cl.* HULSIO, *Melchiſedeci* p. 9. placuit, HENOCHUS, in cœlum ſublatus, NOVO NOMINE dictus eſt MELCHI.

Fideles, utpote membra *Ecclesiæ*, Quæ *Regnum* COELORUM & COELESTIS audit *Hierosolyma*, cum CHRISTO *in* COELESTIA *translati* Eph. II. 6. & *cum* COELESTIBUS *in unam redacti Summam* Eph. I. 10. Heb. VII. 22. 23. fiunt, ut *verum DEI genus* Act. XVII. 28. DIVINAE *participes naturæ* 2. Pet. I. 4. tandemque *Deo similes*. 1. Joh. III. 1. Huc emphatica BOETHII Lib. III. de *Consolatione Philosophiæ* Prosa X. p. 80. aurigantur verba: *Nam quoniam Beatitudinis adeptione fiunt homines beati, Beatitudo vero est ipsa Divinitas, divinitatis adeptione fieri beatos, manifestum est. Sed uti Justitiæ, adeptione Justi, Sapientiæ sapientes fiunt, ita divinitatem adeptos, DEOS fieri, simili ratione necesse est. Omnis igitur beatus Deus, sed natura quidem unus, participatione vero nihil prohibet esse quamplurimos.*

II. Ad Summum *Honoris* & *Dignitatis* evecti fastigium NOVO insigniebantur NOMINE, quod olim de *Persarum* & hodie *Abyssinorum REGIBUS* tradit J. H. URSINUS *Anal. Sacr.* Part. II. Lib. III. Loco III. Conf. SUETONIUM in Vita *Domitiani* Cap. 15. referentem: *Hunc Cæsarem Flavii Clementis Patruelis sui filios, etiam tum parvulos, successores palam destinatos, abolito PRIORE NOMINE, alterum VESPASIANUM appellari jussisse, alterum DOMITIANUM.* Eodem more Pharao Necho Ægyptius *Eliakimum*, quem Judæis constituit *Regem*, vocavit JOJAKIMUM. 2. Reg. XXIII. 35. & Nebucadnezar Babylonius *Matthaniam*, creatum itidem *Regem*, appellavit ZIDEKIAM. 2. Reg. XXIV. 17.

Fideles revera REGUM superbiunt titulo Apoc. I. 6. V. 10. ut REGALE *Sacerdotium*. 1. Pet.

Pet. II. 9. & in gloriæ ſtatu aureis fulgent *coronis* Apoc. IV. 4. &c. quæ SENECAE *Thyeſt.* Pſal. 532. REGIAE ſunt *notæ capitis.*

III. SERVIS NOVA à *novis Heris* imponebantur NOMINA; Vel à regione, vel à colore, vel alia qualitate. Conſule *Servorum* nomina apud PLAUTUM, TERENTIUM, &c. Et inſpice ROUS *Archæolog. Atticam* Lib. V. Cap. V. p. 428. Forte & hinc Daniel cum ſociis captivis NOVA accepiſſe NOMINA Dan. I. 7. cenſeri poſſit.

Fideles SERVI ſunt *Altiſſimi.* Dan. III. 26. & *Chriſti* Gal. VI. 6. non *peccatis* Rom. VI. 6. & *Concupiſcentiis* Tit. III. 3. Sed *Deo vivo* Heb. IX. 14. in *Spiritu* SERVIENTES Phil. III. 3. unde & à *Jehova* NOVUM accipiunt NOMEN. Jeſ. LXV. 15.

IV. LIBERTI & *manumiſſi* (utar verbis *Doct.* NIEUPORTII *Antiq. Rom. Compend.* Sect IV. Cap. V. pag. m. 310.) *priſtinorum Dominorum* PRÆNOMINA & NOMINA *aſſumebant, quibus* COGNOMINIS *loco antiquum ſuum* NOMEN *adjiciebant: Sic Tiro, à M. Tullio Cicerone libertate donatus, dictus eſt Marcus Tullius Tiro. Eutychides, T. Cæcilii Attici Servus, T. Cæcilius Eutychides.* Lubet de poſteriori verba ipſius CICERONIS (à NIEUPORTIO in *notis* allegati) appingere ex Epiſt. 14. Lib. IV. ad Pomponium Atticum: *De Eutychide gratum, qui* VETERE PRÆNOMINE, NOVO NOMINE, *T. erit Cæcilius, ut eſt ex me & ex te junctus Dionyſius M. Pomponius.*

Regeniti ſumma in emphaſi ſunt LIBERI, nam *quos Filius* LIBEROS *facit, illi ſunt* LIBERI. Joh. VIII. 36. LIBERI *à Lege peccati & mortis* Rom. VIII. 2 ut & *Ceremoniali* Gal. V. 1.

13. *Fidelis* enim, ut huc illud MARTIALIS Lib. II. Epigr. 53. traham:

LIBERIOR Partho vivere Rege potest.

Non vero, *veluti velamen malitiæ, habens LIBERTATEM*, sed ut *Servus Dei.* 1 Pet. II. 16. conf. omnino 1. Cor. VII. 22. Unde SENECA *de Vita beata* C. XV. in fine: DEO PARERE LIBERTAS: Et Sacerdos Isidis ad APULEJUM. Metam. Lib. XI. p. m. 249. *Cum cœperis* DEÆ SERVIRE, *tunc magis senties fructum tuæ* LIBERTATIS.

V. Qui CIVITATEM *Romanam consequebantur*, (exscribo iterum verba *laudati* NIEUPOORTII.) *eorum, quorum beneficio vel auxilio in civitatem venerant*, PRÆNOMEN *assumebant*, NOMINIBUS *suis* PRISTINIS *vero pro* COGNOMINIBUS *utebantur*, *Ut C. Valerius Caburra à C. Valerio Flacco* CIVITATE *donatus: A. Lutatius Diodorus beneficio A. Lutatii Catuli* CIVITATEM *assecutus.*

Fideles, CONCIVES *sanctorum* Ephes. II. 19. ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ *habent in cœlis.* Phil. III. 20. quod non, cum Tribuno illo militum Romano, magno acquisiverunt sumptu Act. XXII. 28. sed à *Deo* donatum & CIVITATEM *sibi paratam* norunt Heb. XI. 16.

VI. Quandoque ab AMICIS *familiares* NOVUM acceperunt NOMEN, quare *Junius* ab *amicitia C. Gracchi* appellatus est GRACCHANUS teste PLINIO *Hist. Nat.* Lib. XXXIII. Cap. 2.

Pii sunt, cum *Abrahamo*, ΦΙΛΟΙ Θεϑ. Jes. XLI. 8. Jac. II. 23. conf. Luc. XII. 4. Joh. XV. 14. ὁ μεν ἐυσεβης ΦΙΛΟΣ Θεω, ex sententia MAXIMI TYRII *Dissert.* IV. p. 25. Et ex mente *Diogenis Cynici* apud LAERTIUM Lib. VI. in ejus vita:

vita: ΦΙΛΟΙ οἱ σοφοι τοις θεοις.

VII. ADOPTATI ab adoptante NOVA mutuabant NOMINA: Ita *Octavianus Augustus* à *Julio Cæsare adoptatus* dictus est CÆSAR, narrante *Dione*. Et *Sergius Galba* Imperator, à Noverca sua *Livia Ocellina adoptatus* LIVII NOMEN & OCELLI assumsit COGNOMEN, memorante SUETONIO *in ejus vita* Cap. 4. Simili pacto & Pharaonis filia MOSI indidit *nomen*. Exod. II. 10.

Fideles antea FILII IRÆ Eph. II. 3. & *Diaboli* 1. Joh. III. 10. per ΥΙΟΘΕΣΙΑΝ Gal. IV. 5. &c. sunt *positi inter* FILIOS *Dei* Jer. III. 39. qua ratione & *Magnus* ille *Apollos* COCCEJUS ad Apoc. II. 17. NOVUM NOMEN *est nomen filii adoptivi.*

VIII. A *Qualitatibus* extraordinariis quidam NOVUM sortiti sunt NOMEN; E. G. à SAPIENTIA, *Josephus*, ZOPHNATH PAANEACH, *Revelator arcanorum* nuncupatus est Gen. XLI. 45. à ZELO insigni *Iacobus* & *Iohannes*, Zebedæi filii, nominati BOANERGES υἱοι βροντης. Marc. III. 17. Alii alias ob causas alia adepti sunt nomina.

Credentes non *carnis* 2. Cor. I. 22. vel *mundi*, sed *Dei*. 1. Cor. I. 19. &c. SAPIENTIA, quæ *desuper* est Jac. III. 15. 17. sunt inclyti; ZELOTÆ *in bonis operibus* Tit. II. 14. & exercent, ut PLUTARCHI usurpem verba, ΖΗΛΟΝ καλων ἐργων *pro domo & honore Dei* ad exemplum *Pinehazi*, *Eliæ*, *Christi* &c.

IX. Quam maxime vero VICTORIBUS NOVA tribuantur NOMINA, ut & *Iacob*, post *Victoriam* à *Fœderis Angelo* reportatam, dictus est ISRAEL. Gen. XXXII. 28. Desumebantur autem hæc nomina

1. à *Populis* & *regionibus* devictis, unde in *Inscriptionibus*, *Nummis* & alibi, ASIATICI, ARMENII, AFRICANI, ADIABENICI, GERMANICI, GOTHICI, PARTHICI, SARMATICI &c. occurrunt.

2. ab *Urbibus* occupatis: Sic *Valerius Maximus*, MESSANA Urbe Siciliæ nobilissima capta, MESSALA *cognominatus* est, notante MACROBIO *Saturnal.* Lib. I. Cap. VI. pag. 200.

3. ab *Hoste* quodam interfecto: ita *Mercurius* ab *Argo* ΑΡΓΕΙΦΟΝΤΗΣ, *Minerva* à *Pallante* Gigante occiso PALLAS appellata fingitur.

4. à certo & memorabili *facto* vel *portento*: Unde *cognomina* TORQUATI, CORVINI, SCÆVOLÆ &c. in Historiis notissima sunt.

5. à genere *Certaminum*, in quibus laurea præripiebatur, orta sunt nomina OLYMPIONICI, PYTHIONICI &c.

6. à *proverbio*: quale *Tremellius Scrofa* apud M. TER. VARRONEM de *Re Rustica* Lib. II. Cap. 4. refert: *Avus meus primum appellatus est SCROFA, qui Quæstor cum esset Licinio Nervæ Prætori in Macedonia Provincia relictus, qui præesset exercitui, dum Prætor rediret, hostes arbitrati, occasionem se habere victoriæ, impressionem facere cœperunt in castra. Avus cum cohortaretur milites, ut caperent arma atque exirent contra, dixit: Celeriter se illos (ut Scrofa porcos) disjecturum; Id quod fecit, nam eo prælio hostes ita fudit, ac fugavit, ut eo Nerva Prætor Imperator sit appellatus, avus COGNOMEN invenerit, ut diceretur SCROFA.*

Fideles, *Mali* Rom. XII. 21. *Mundi*. 1. Joh. V. 4. *Bestiae*. Apoc. XV. 2. & *Satanae* Apoc. II. 22. sunt VICTORES, & hinc NOVUM illis conceditur NOMEN Apoc. II. 17. quod uberius demonstrare jam non vacat.

X.

X.

GUILIELMI Landgravii HASSIÆ ad CAROLUM GUSTAVUM, Sueciae Regem Epiſtola.

Serenisſime atque Potentisſime Rex,

Domine Conſanguinee admodum colende

PAſtores, jurati & incolæ ſex locorum & eccleſiarum Reformatarum Ducatus Bremenſis in vicis *Lehe* (a) *Depſtatt*, *Holſelen*, *Bederkeſe*, *Ringſtett* & *Flögel* haut ita pridem ad nos literas dederunt dolenter ſignificantes, non ab aliquo ſolum tempore minaces auditas voces Reformatam religionem ſibi ereptum, & contra aliam dictis in locis introductum iri, ſed & minas iſtas duabus in Eccleſiis executioni jam datas, periculumque ſubeſſe, ne idem effectus reliquis in locis ſubſequatur: ſe quidem ſupplicibus libellis quam plurimis R. Maj. veſtræ Regimen, quod Stadæ eſt, ſæpius interpellaſſe, & per vulnera Chriſti oraviſſe, quo exercitium prædictæ Reformatæ

(a) Hi vici fuerant ditionis reipublicæ Bremenſis. Sed per tractatus pacis Regi Sueciæ relicti. Ex hac epiſtola cognoſcitur, quantam illa ceſſione religio Reformata in illis locis mutationem paſſa ſit. In gratiam *Conditorum Alphabeti Calviniſtici* illa heic locum invenit. Dolendum vero eſt, eò inter Chriſtianos rem redactam eſſe, ut, *ſi jus violandum ſit*, *religionis cauſa violandum* eſſe judicetur. T. d. H.

matæ Religionis ultra tempus immemoriale ibidem receptum, ſibi ſartum tectum relinquatur, permittaturque, juxta inſtrumenti pacis Weſtphalicæ artic. 7. tenorem in locum paſtorum demortuorum alios eidem Reformatæ Religioni addictos vocare, ſed fruſtra hactenus. Quin contra M. HAVEMANUM, Superintendentem Generalem Stadenſem reapſe duos Paſtores ſuæ Religionis Vicis Deptſtätt & Flögell renitentibus obtruſiſſe, eosque non obſtante expreſſa Eccleſiarum proteſtatione, ſe aliam quam Reformatam Religionem amplecti nolle, ſolenniter introduxiſſe, inter quos & filius præmemorati Superintendentis, quem Eccleſiæ Flögel reluctanti præfecerit, remoto prius ejusdem Miniſtro Reformato, qui jam per quadriennium eidem cum applauſu, nec ſine ædificatione inſervierat. Inde ſe in vicum Lehe contuliſſe, atque illic quoque rem novam aggreſſum Paſtori Reformato adhuc viventi, & vegeto, ac in munere ſuo diligenti alium inſuper & quidem ſuæ confeſſionis adjungere voluiſſe? Nos humillime rogantes, ut apud R. Veſtram Maj. enixe intercedere in animum induceremus, quo præfatum Reformatæ Religionis exercitium in ante memoratis ſex eccleſiis ſibi absque impedimento integrum relinquatur, quæ contra facta ſunt, rurſus abrogentur, facultas denique & licentia nunc & in poſterum Paſtores ſuæ Religionis vocandi ſibi intacta ſervetur.

Hanc petitionem, Rex ſereniſſime & potentiſſime, ita comparatam eſſe arbitramur, ut plane non dubitemus Regiam Maj. Veſtram quam æquitatis & Juſtitiae novimus vindicem, ei etiam nobis filentibus delaturam fuiſſe, maxime cum pleniſſime nobis perſuaſum habeamus omnia iſta, de quibus ſex Reformati Cœtus queruntur, præ-

ter

ter Majeſtatis Veſtræ voluntatem facta fuiſſe. Quoniam tamen ſupplices hæ Eccleſiæ literas noſtras interceſſorias haut parum ſibi utiles fore, quin aliquid, idque non leve apud Majeſtatem Veſtram momentum habituras crediderunt, eadem & nos fiducia ipſis, imprimis in cauſa tam favorabili deeſſe non ſuſtinemus. Adeoque Regiam Veſtram Majeſtatem obſervanter & enixe perrogamus, & obſecramus, ut dicto Superintendenti Stadenſi novitates iſtas inhibere, ſed iſtis eccleſiis in ſummo nunc luctu conſtitutis benigna vultus ſui ſerenitate affulgere, atque perquam humillimæ earum petitioni, quam & inſtrumenti pacis conſentaneam putamus, clementiſſime annuere dignetur. Quo ipſo Regia Veſtra Majeſtas rem faciet per ſe æquam & laudabilem & ſe dignam, & nos quoque hanc, quam ſæpe memoratis Eccleſiis faciet gratiam, omni porro cultu & obſervantia viciſſim ſtudebimus demereri, quam cum toto Regno divinæ protectioni jugiter commendamus. Dabamus Caſſellis 3. Maj. 1660.

GUILIELMUS Haſſiæ
Landgravius.

Ad fugam vacui.

XI.

Epigrammatum biga.

A.

DUm quondam (a) cupidis mihi luſtrabatur ocellis
Egregiis ſplendens Bibliotheca libris,
Quos,

(a) A. 1704.

Quos, ſibi ſumentes à JESU nomina Patres
Legere ad (b) Rheni littora læta ſuis,
Quæro forte; adſuntne libri, quos edidit olim
Docta, ſed a Latiis turba aliena ſacris?
En tibi theca libris, quos quæris, plena. GE-
HENNÆ
Aſt cui nomen, ait, triſte dedere Patres.
Ergone, reſpondi, *in ſacris penetralibus iſtis*,
Docte Pater, *Stygii cernitur aula Ducis?*
Limen ubi tetrum rigidi calcatur Averni,
Non procul atrati Daemonis eſſe ſolent.

B.

In ſedem vacantem Romæ a. 1721.

Dum divi, ut perhibent, Petri vacat inclyta ſe-
des
Exſpectant Papam (c) è *Relligione bona.*
Papa *bona*, mirum! *de Relligione*, quid hoc eſt?
Si Papa eſt, non de *Relligione bona* eſt!

T. d. H.

(b) Coloniæ Ubiorum.
(c) Secundum vaticinium, quod putatur, Malachiæ Hiberni.

Quæſtio.

Euſebius in H. Eccl. L. II. c. 23. ex Egeſippo narrat Jacobum Apoſtolum, fratrem Domini, interrogatum τις η θυρα τȣ Ιησȣ regesſiſſe, τȣτον ειναι τον σωτηρα. Quid ſibi vult ea Judæorum ſciſcitatio, & quomodo ad illam talis dari potuit reſponſio?

BIBLIOTHECA

Historico-Philologico-

THEOLOGICA.

Classis *Septimae*

FASCICULUS SEXTUS.

AMSTELODAMI,

Apud SAMUELEM SCHOONWALD.
MDCCXXIV.

VIRO

ſumme venerando, atque excellentiſſimo.

CONRADO MEL,

S. T. Doctori, eccleſiarum ac ſcholarum principatus HERSFELDENSIS Inſpectori digniſſimo,

Collegii Scientiarum, quod BEROLINUM ornat, juxta & illius, quod LONDINI in Anglia propagationis fidei curam ſibi cordi eſſe vult, ſodali merentiſſimo,

Multis ſcriptis ſuavem doctrinae, præſertim virtutis Chriſtianae odorem ſpirantibus incluto,

ORPHANORUM PATRI

Hunc

HUNC

BIBLIOTHECÆ

HUJUS

FASCICULUM,

Obſervantiam ſuam, atque amorem publice explicaturus,

& pro perenni ejus proſperitate ſincera vota facturus,
exhibet

EDITOR.

In

Laterculus eorum, quae in hoc fasce conspiciuntur.

I. *Johannis* SIBRANDA ad locum 1. Petr. V: 5. Διαφορις p. 953.

II. *Justi Martini* GLÆSENERI de DRACONE insigni regum Aegyptiorum ad illustrandum EZECH. XXIX. XXX. XXXI. XXXII. Capp. diatribe p. 971.

III. *Jo. Christ.* HARENBERGII *Peccati Originalis* demonstratio Mathematica; p. 996.

IV. Jo. Jacobi RAMBACHII de ignorantia exegeseos multarum *reliquiarum* matre Observ. p. 1001.

V. Jo. G. SCHELHORNII de vita & scriptis *Pauli* SCALICHII Commentatio p. 1010.

VI. ANALECTA anecdota ad Hist. ecclesiasticam seculi XV. facientia cum notis *Eilardi Folcarthi* HARKENROTHII p. 1031.

VII. De administratione Calicis Eucharistici Episcopalis admonitio a. 1564. in regno BOHEMIAE promulgata p. 1048.

VIII. Catalogus librorum à Reformatis potissimum editorum LATINE continuatus p. 1054.

IX. *Theodori* HASAEI de *meritis* BREMENSIUM in rem *Christianam* ante reformationis tempora Oratio p. 1064.

I. *Jo-*

בהנוא:

I.

JOANNIS SIBRANDA, (a)

ad locum 1. Petr. V: 5.

Την ταπεινοφροσυνην ἐγκομβωσασθε,

ΔΙΑΚΡΙΣΙΣ.

ARGUMENTUM.

Quid sit ταπεινοφροσυνη §. 1. 6. ταπεινος §. 3. φροσυνη, σωφροσυνη §. 4. ΕΓΚΟΜΒΩΣΑΣΘΑΙ §. 7-31. Κομβος §. 8-11. Hesychius emendatur & Lexicon vetus apud Stephanum §. 9. Hesych. explicatur. Gatakerus notatur; Κομβολυτης. §. 10. Κομβοομαι. Hesychius iterum emendatur. §. 12. 13. Κομβωμα. Hesychius, Phavorinus & Suidas emendantur. §. 14. Εγκομβωμα §. 16-26. Fuit vestimenti genus *puellarum* §. 19. 20. 21. *Pastorum* §. 22. *Servorum*. §. 23. Sensus verborum Apostoli §. 27. 28. Notantur Gatakerus & Georgius metropolita §. 30. Aliorum versiones examinantur & refelluntur. §. 32.

§. 1.

UT recte & juxta regulas criticas mentem Apostoli Petri in hoc loco clare percipiamus id

(a) Sistimus heic tibi dissertatiunculam, quam in privato collegio ventilandam ejus auctor a. d. 6. Jan. 1696

id negotii nobis datum esse certo certius constat: verba proponere, illorum significationes apud Græcos

1696. proposuerat, publicaveratque. Cum autem id genus pagellae facile diripiantur, atque evanescant, Graecae linguae Studiosis rem me non facturum ingratam putavi, si heic loci locum illi adsignarem. Auctor ex gente & in terris Frisiorum natus, *literatorum infelicium* numerum augere potest. Cum a Graecae linguae cognitione & ingenii copia commendandus esset. juveni admodum *Praelectoris* hujus *linguae* publici munus in Academia Frisiorum Franequerana demandatum est, anno superioris saeculi nonagesimo & quinto, postea quam celeberrimus Jacobus *Perizonius* ex illa Lugdunum Batavorum concessisset, Nicolao autem *Blancardo*, cui illas literas docendi provincia incumbebat, ob ingravescentem aetatem vacare suo muneri minus esset integrum. Dolendum autem est istas ingenii quibus florebat dotes, naevis aliquot haud parum fuisse obscuratas. Scientiae enim suae typho inflatus, & oblitus τὴν ταπεινοφροσυνὴν ἐγκομβώσασθαι, efferre se altius, atque alios omnes prae se tanquam fungos ac vervecum in patria natos despicere coepit. Quale ingenium vel ipsa haec dissertatio prodit. Sed tristi suo exemplo mox expertus est verum esse, quod Apostolus ipsis his verbis, quae heic tractantur, proxime subjunxit, τοῦ Θεοῦ ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεσθαι. Cum enim se liberius proluere consuevisset Liberi patris flore, vino autem ignis vi elicito plus aequo delectaretur, paulatim & valetudinem, & existimationem, & animi, quae in eo non vulgares erant, facultates debilitavit, ac paene exstinxit. Deprehensus non solum plus vice simplici in platea hesterno venas inflatus Iaccho, jacere semianimis, sed & accidit aliquando, ut nauta ripas praeterlegens in agri, qui ab urbe uno circiter lapide distabat, angulo vino somnoque sepultum, mortuoque quam vivo simi-

lio-

os frequentatas eruere, examinare, & obſervare, illasque præſenti ſubjecto bene & legitime applicare. Hoc ſubſtrato fundamento primo explicabimus vocem ταπεινοφροσύνης tanquam ſubjectum, de quo præcipitur, quod illa deberent ἐγκομβώσασθαι fideles ex monito Apoſtoli Petri.

§. 2. Vox ταπεινοφροσύνη nobis repraeſentat cogitationem, humilem, ſubjectam & ſubmiſſam, de nobis aliisque. Id docent ſimplicia ταπεινὸς vel ταπεινὸν & φροσύνη (liceat mihi hoc vocabulo uti, quandoquidem in compoſitis ὐφροσύνη & σωφροσύνη occurrit.)

§. 3. Quod ad ταπεινὸν attinet, notat illud omne id, quod eſt humile & ſubmiſſum. Gloſſæ: ταπεινὸν, *humile*. Similiter in ταπεινὸς dicunt: ταπεινὸς, *humilis, ſubmiſſus*. Heſychius exponit per χθαμαλὸν. Sic legimus hoc vocabul. Matth. Cap. XI. v. 29. ubi Chriſtus ſe mitem & humilem eſſe corde dicit ταπεινὸν τῇ καρδίᾳ.

4. Vocabulum φροσύνη, licet a me nusquam lectum aut deprehenſum fuerit, nihilominus tamen crederem, illud habere in Compoſitis ſignificationem cogitationis, qua hæc vel illa res hoc vel

 iſto

liorem, ſine motu, ſine ſenſibus inveniens naviculae ſuae impoſitum in urbem apportaret. Quod turpe ſpectaculum cum curioſorum hominum undique concurrentium ingentem multitudinem excitaſſet, omnium perinde riſum & contemtum in ſe convertit, & ita quidquid adhuc ſuper erat bonae famae, prorſus deperditum eſt, ipſeque munere ſuo ac ſtipendiis publica auctoritate exutus. Neque ita emendatus eſt, quin dum ſedare ſitim tentat, ſitis altera creſcit, ita ut paulatim exhauſtis viribus, vitalique ſucco in aera abeunte, non diu poſtea a. 1697. animam efflaverit. Exſtat ejus diſſertatio de *ſtatu Judaeae provinciae ſub procuratoribus ad locum* Jo. XVIII;

isto modo considerator & in animo nostro volvitur, &, cum rite perpensa fuerit, executioni datur, quemadmodum nos docent vocabula εὐφροσύνη, quæ nil nisi bonam & lætam animi sententiam exprimit, i. e. *laetitiam*, ut exponitur in Glossis, & σωφροσύνη, qua denotatur cogitatio animi de semetipso conservando, ne legitimos morum terminos transiliat.

§. 5. Exempli Gratia, quando in illo dominatur *modestia*, *pudicitia*, *castitas*, & *temperantia*, quæ virtutes ad σωφροσύνην explicandam in Glossis leguntur, quasi essent σωτεῖραι τῶν φρενῶν.

§. 6. Vox itaque ταπεινοφροσύνη, ex his composita, significat talem mentis cogitationem, quæ, quicquid est humile & submissum, sapit, spirat, & anhelat, æque ac εὐφροσύνη *laetitiam*, & σωφροσύνη *modestiam*. Id probatur ex Glossis a Labbæo collectis, quæ ταπεινοφροσύνη explicant per *humilitas*, *humiliatio*, actio sc. talis hominis, qui se humilem gerit & ostendit, sive palam, sive clam. Eleganter hujus vocabuli vim exhausit & expressit Chrysostomus, patrum Doctissimus & Solidissimus, Homil. XXXVIII. in Genesin h. v. Ταπεινοφροσύνη ἐστὶ τὸ ταπεινὰ φρονεῖν. Ταπεινὰ δὲ φρονεῖ οὐχ ὁ ἀπὸ ἀνάγκης ὢν ταπεινὸς, ἀλλ' ὁ ἑαυτὸν ταπεινῶν.

XVIII: 31. primum agitata publice praeside C. Vitringa a. 1689. deinde post mortem, cum quibusdam observ. philologicis ex auctoris manuscriptis collectis a. 1698. in 8. recusa. Ut & altera de *Macello* ad locum 1. Cor. X: 25. thesesque in N. T. quaedam loca, breves illae quidem, at lectu atque examine dignae. Fortassis & hae, ubi Deus voluerit, in hac συλλογῃ locum suo tempore invenient. Ita ejus exemplo pariter & scriptis erudiere, & quemadmodum ex illo, quod tibi ex usu siet quodque caveas, ita ex his, quod discas, capies. T. d. H.

νῶν. i. e. *Humilitas est, humilia sapere. Humilia autem sapit, non qui coactus est humilis, sed qui se ipsum humiliat.* Sic & Idem Homil. CXXIII. T. V. p. 812. Ταπεινοφροσύνη ἐστὶ, τὸ ἑτέρᾳ ὀνειδίζοντος φέρειν γενναίως, τὸ ἐπιγινώσκειν τὸ ἁμάρτημα, τὸ φέρειν τὰς κατηγορίας, i. e. *Humilitas est, generose ferre alterius increpationes, suum agnoscere peccatum, accusationes ferre.*

7. Hac virtute jubet Apostolus Petrus, ut se velint ἐγκομβώσασθαι fideles, nam expresse dicit τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε. Quid hoc sibi velit, explicato, τῷ ἐγκομβώσασθαι, manifestum ac dilucidum erit.

8. Ἐγκομβώσασθαι oritur ab ἐγκομβόομαι, ex ἐν & κομβόομαι, a κόμβος. Κόμβος, ut inde incipiamus, significat proprie *nodum*, quo duæ res diversæ solent constringi ac connodari. Id patet ex Glossis Latino-Græcis, quæ in explicando τὸ *nodus* adhibent vocem Κόμβος. Cum his convenit Eustath. ad Iliad. Homer. K. v. 133. ἀμφὶ δ' ἄρα χλαῖναν περονήσατο, ὅ ἐστι, περόναις ἤγαγε κομβίοις συνέδησε. Hic pari passu ambulant Περόναι & Κομβία, quatenus per foramina duarum partium distinctarum transeunt ad chlænam vel lænam connectendam. Sic & Lexic. Græc. MS. Cod. Reg. 1708. & 2062. apud Du Cange in Glossar. Med. Græcit. Sic Κόμβος, quemadmodum heic κομβίον, in aliis locis occurrit de nodo, quo res arctatur. Hoc sensu de nodo, quo manicæ solent constringi, audimus Suidam loquentem. h. v. Κόμβος ὁ κόμβος τῶν δύο χειριδίων. ὅταν τίς δήσῃ ἐπὶ τὸν ἰδίον τράχηλον i. e. Κόμβος, *Nodus duarum manicarum, quando quis ligat ad propriam cervicem.* Eadem verba etiam leguntur apud Phavorinum. Sic etiam Gerasimus Vlachus Cretensis, ipsemet Græcus, in Lexico suo Græco: Κόμπος pro Κόμβος, Nodus, Groppo. Δέσμος, σύνδεσμος, ἀνάδεσμα, &c. Quæ singula

verba habent sensum *vinciendi*, *adaptandi*, *constringendi* & *colligandi*. Præterea, ut id, quod dictum est, magis confirmetur, inspiciendus est Apollodorus Manuscriptus in Poliorceticis apud Du Cange: Δι' ὧν αἱ κορυφαὶ συνάπτονται δεδεμέναι ἑκάστῃ ζευτῇ δι' ἑνὸς σχοινίου κόμβους ἑκατέρωθεν ἔχοντες, i. e. *per quae vertices utriusque jugalis connectuntur crinibus ligando extractis per unum funiculum, ab utraque parte habentes nodos &c.*

§. 9. Quod ad explicationem τῶ κομβὸς attinet per ὀδόντας γομφίους apud Hesych. illa falsa est & merito corrigitur substituendo κόμμος pro κόμβος ex autoritate Æschyli. Similiter etiam relegatur hujus vocis interpretatio per ὑψηλὸς τοπὸς in Lexico Veteri apud Henricum Stephanum, cum ibi sit legendum κόμπος, nam hujus derivata nil nisi altum quid & sublime & grande sonant, uti patet ex κομπεῖ, κόμποις, κομπῶδες apud Hesych. nam κομπὸς, non vero κόμβος, uti male vulgo legitur, id quod innuitur apud Phavorinum, designat. Hinc originem suam trahit κομπάζειν. Ast manifesto integer ille locus est confusus, maximam enim corruptionem nobis instillat vox ὄχθοιβος, quasi esset idem ac ἐγκόμβωμα; cum ὄχθοιβος non fuerit vestimentum nodo colligatum & constrictum, sed limbus vel fimbria, qua mulierum vestimenta prætexebantur, vel λᾶμα, testante Hesych. Nodi significationem, quam habuit κόμβος, etiam confirmat vox κοσύμβη quæ ab Hesych. exponitur per δεσμὸς, ἀνάδεσμα, ἢ ἐγκόμβωμα i. e. χιτὼν κροσσωτὸς vestimentum nodo constrictum, si vulgo fides habeatur, nam sanequam opinor, pessime τὸ ἐγκόμβωμα adhiberi ad vim vocis κόμβος exhauriendam, cum κόμβος de nodo, ἐγκόμβωμα vero de vestimento per nodum constricto usurpetur.

§. 10.

§. 10. Præterea notandum eſt, miſere hallucinatum eſſe Gatakerum Cinni ſui p. 107. quando putat κόμβον uſitato ſermone uſurpatum fuiſſe pro *crumena*, ex male interpretato Heſychii loco, ubi dicitur, Κομβολύτης, βαλαντιοτόμος. Verum eſt, βαλαντιοτόμους poſſe fieri atque Κομβολύτας, aſt illos accepiſſe appellationem τῶν κομβολύτων, hoc eſt quod negamus. Βαλάντια non ſunt Κόμβοι. Quando Βαλάντια ſcinduntur, Κόμβοι non indigitantur, ſed quidem rumpuntur vel ſecantur, nam partes modo ſunt Βαλαντίων i. e. Grumenarum Κόμβοι, i. e. Nodi, adeoque diſtinctio aliqua eſt obſervanda.

§. 11. Ab hoc vocabulo oritur verbum Κομβόομαι, quod proprie notat *nodo conſtringo* vel *conſtringor*. Inde transfertur, ut ſignificet *veſtire* vel veſtiri, ſi Heſychius & Phavorinus non ſunt corrupti, quatenus veſtimenta apud antiquos ſolebant nodo conſtringi & conjungi, uti antea vidimus in Euſtathii loco citato de Chlæna, vel Læna. Hinc Heſychius, ſi non in mendo cubat, κομβώσασθαι explicat per σολίσασθαι, id eſt, *veſtiri*, & *veſtimentis amiciri*. Sic & Phavorinus.

§. 12. Quod ita dubius ſum circa iſtam hujus vocis ſignificationem, anſam dedit frequentiſſima literarum β & π permutatio & confuſio. Exempli gratia in voce κόμβας, quando Heſychius explicationis ergo adhibet ὀδόντας γομφίους cum manifeſtum ſit illos non κόμβας, ſed κόμμυς vel κόμπους vocatos fuiſſe, uti liquet ex Æſchylo aliisque. Legerem itaque κόμμωμα pro κόμβωμα, quoniam κομμᾶν, κομμῶται, κόμμωσις & alia vocabula illius coguata & derivata id clariſſime indicant apud Heſych. aliosque.

§. 13. De hoc vocabulo Κομβῶται mira excogitat Gatakerus, cum in loco, in quo hodie oc-

currit Κομβῆσαι, pro eo legere ex *literarum serie* conatur Κομίσαι. Sed quis sensus? *Forsan legi posset*, mox addit, Κομβῶσαι, ἀναβαλεῖν. i. e. *circumjicere*, *amicire*, ut ipse vult. Sed unde hoc? Necessario utique legendum est Κομπῆσαι, & servandum τὸ ἀναλαβεῖν, i. e. *sursum suscipere*, & *extollere*. Nisi pro Κομβῆσαι velis legere Κομίσαι, uti mox videmus, in explicatione τῷ Κομίσαι adhiberi Ἀναλαβεῖν. Sed non opus hoc, nisi maxime confusus sit Hesychii locus.

§. 14. Hinc apud illos, uti hodie legitur, oritur Κόμβωμα, quod notat στόλισμα *vestitum* vel *vestimentum*, Σκείρωμα apud Hesychium & Phavorinum, relatione habita ad *nodos*, quibus coarctabantur. Hac voce insuper exprimitur illud quod est *turbinatum* & quod nodum repræsentat in sceptris & hastis infra laminas. Sic Hesych. κομβώματα, τὰ ἐν ταῖς ῥάβδοις μίκρον τόρνον ἔχοντα ὑπὸ πετάλων. Ita legendum est cum Salmasio, non πεταλέων, uti vulgo legitur apud Hesych. & Phavorin. ubi idem locus occurrit iisdem verbis. In his verbis nequaquam *encombomata virgata* nobis repræsentantur, uti recte monuit Vir Ampl. Cuperus ad Apoth. Hom. I. 152. Quod insuper Suidas κομβώματα explicat per καλλωπίσματα, id falsum est, si vulgata lectio servatur; nam ne γρὺ quidem de eo constat, quapropter legimus κομμώματα, quæ proprie fuerunt Virginei Comptus, ut & crinalis sive muliebris, ἀπὸ τῦ κομμᾶν quod ab Hesych. exponitur per ὡραΐζειν τὸ σῶμα; veluti κομμᾶσθαι apud Suidam per καλλωπίζεσθαι περιέργως καὶ γυναικοδῶς. Grammaticus apud Ampl. Cuper. p. 152. cit. optime scribit bullas & nodos in sceptris vel baculis torno factos a Græcis κομβώματα appellari. Tale Sceptrum (quod debemus Ampl. Cupero) Jupiter gerit in nummo

Græco

Græco apud Choulium, uti refert, & in Alio gentis Juliæ apud Urſinum, quorum uſus multus fuit in aula Conſtantinopolitana.

§. 15. Ab hiſce vocibus jam expoſitis originem ſuam trahit verbum Ἐγκομβώσασθαι, quod jam poſtremo propter locum Petri eſt conſiderandum, & facile ex præcedentibus cuivis bene attendenti conſtare poteſt, quemnam ſenſum hæc vox exprimat, nullum alium ſcilicet, quam *nodo illigare* (ut hoc verbo κατ' ἐξοχὴν & cum ἱμφάσει utar) *res duas a ſe invicem diſtinctas, jam vero arctius per nodum copulandas.* Egregiè vis iſta hujus vocis ab Heſychio inſinuatur exponendo, ἐγκεκόμβωται per ἐνείληται, id eſt, *implicatum eſt, involutum eſt*, id eſt, res altera alteri eſt inſerta & innexa. Hinc manifeſto ſequitur per hanc vocem *generalem quamcunque ligationem* non poſſe aut debere intelligi, propterea quòd illa non ſatis vim ſignificationis in hac voce latentem exhaurit. In ſenſu, quem ſtatui, legitur hæc vox apud Apollodorum Karyſtium in Ἀπελιπάσι vel Ἀπολιπάσῃ h. e. —— τὴν ἐπωμίδα Πτύξας ὄπωθεν ἐνεκομβωσάμην, uti habent Suidas & Photius. Minus itaque curate loquuntur Heſych. & Phavorinus, quando ἐγκομβωθεὶς ita ſimpliciter non expreſſa ἐχέσει ad vim vocis propriam, quando modo in genere explicant per δεθεὶς, id eſt, *vinctus, ligatus.*

§. 16. Huic voci ortum ſuum debet Ἐγκόμβωμα, quo denotatur *vinculum manicarum*, quod ab Athenienſibus vocatur Ὄχθοιβος, ab aliis vero Κοσύμβη, propter nodum, quo conſtringebatur, ſi fidem habere licet Phavorino, uti vulgo legitur, cujus verba hæc ſunt: Ἐγκόμβωμα ὁ δεσμὸς τῶν χειρίδων, ὃ λέγεται παρ' Ἀθηναίοις ὄχθοιβος, ὑπὸ δὲ τῶν ἄλλων κοσύμβη εἴρηται παρὰ τὸν κόμβον. Verum in hoc loco notandum eſt inſigne

mendum, quo quasi genuinum quid proponitur ἐγκόμβωμα ad *vinculum manicarum* significandum, cum tamen nihil falsius, nam κόμβος dicebatur ὁ δεσμὸς τῶν χειρίδων, nunquam vero ἐγκόμβωμα. Locus Phavorini sic est corrigendus & legendus: κόμβος, ὁ δέσμος τῶν χειρίδων. Ἐγκόμβωμα, ὁ λέγεται παρ' Ἀθηναίοις Ὄχθοιβος ὑπὸ δὲ τῶν ἄλλων κοσύμβη εἴρηται παρὰ τὴν κόμβον. Atqui sic Phavorino convenit cum aliis Lexicographis & Glossographis.

§. 17. Adeo ut Ἐγκόμβωμα significet & significare debeat, non manicarum vinculum, sed potius vestimenti genus, quod arctissimo vinculo & nodo colligari solebat, uti ex Etymologia jam exhibita quam dilucide claret, quin & ex Voce κοσύμβη, non vero ὄχθοιβος, quæ plane est ἀπροσδιόνυσος.

§. 18. Sed quale vestimenti genus fuerit Ἐγκόμβωμα, aut a quibus gestatum, paucis quæso dispiciamus.

§. 19. Primo, In usu fuit Ἐγκόμβωμα apud *puellas*. Id nos docet Nonius Marcellus, Capite de genere vestimentorum: *Encombomata, & parnacides, genera vestium puellarium. Var. Cato, vel de Liberis educandis: ut Puellæ habeant potius in vestitu Chlamydas, encombomata, ac parnacidas quam togas.*

§. 20. Hæc puellarum Encombomata cultiora & elegantia aliqua insignia (non *insignes*) fuisse nequaquam docere videntur κομβώματα, quæ sunt Suidæ καλλωπίσματα, *ornamenta* & κομᾶσθαι, quod Epicharmo pro *ornari* usurpatur, cum in utroque legendum sit, κομμώματα & κομμᾶσθαι, licet κομβώματα & κομβᾶσθαι velit Cuperus Vir Ampl. in Apotheos. Homer. p. 152.

§. 21. Puellarum Ἐγκομβώματα fuisse jure merito

rio *fortaſſe* judicavit Gatakerus Cinn. p. 109. Nequaquam iſta talia fuerunt, *qualia* erant *Gallorum ſagula virgata* Maron. Æneid. l. 8. & *auro virgatæ veſtes.* Quid quæſo illud Heſychii in verbis: Κομβώματα, τὰ ἐν ταῖς ῥάβδοις μικρὸν τόρνον ἔχοντα ὑπὸ πετάλων? Verum quæſo Te, quisquis ſis Lector, (b) quam ineptus & fatuus eſt Noſter Gatakerus. Argumentum videtur Gatakerus expromere, quod mox vero rejicit, *cum vitii ſuſpecta ſint, & ex quibus vix certi quicquam inde eruere quis poſſet.*

§. 22. Secundo ἐγκομβώματα geſtarunt *Paſtores.* Sic legimus apud Longum Paſtoralium Lib. 1. Pag. 60. de Tityro Paſtore, & dicitur ὁ μὲν ῥίψας τὸ ἐγκόμβωμα γύμνος ὥρμησε τρόχειν ὥσπερ νεβρὸς.

§. 23. Tertio hoc veſtimenti genus, Ἐγκόμβωμα ſcilicet, geſtatum fuit *a ſervis* apud veteres. Id innuit Pollux Onomaſtic. lib. 4. Cap. 8. Pag. 226. Τῇ δὲ τῶν δούλων ἐξωμίδι καὶ ἱματίδιον τὶ πρόσκειται λευκὸν, ὁ ἐγκόβωμα (Lege ἐγκόμβωμα) λέγεται ἢ ἐπίβλημα. In his verbis manifeſtum eſt, ἐγκόμβωμα ſervis fuiſſe proprium, illudque appoſitum fuiſſe illorum ἐξωμίδι. Præterea in hoc loco notandum eſt, quod ſervorum ἐγκόμβωμα fuerit λεύκον i. e. album.

§. 24. Ex hiſce jam facile quis colligere poteſt Ἐγκόμβωμα fuiſſe *vile* & *non magni momenti veſtimentum*, veſtimentum, nempe hominum in dignitate, honore, & gloria non poſitorum, ſed minoris momenti minorisque exiſtimationis, uti ſunt *Puellae*, quibus togæ abjudicantur admiſſis parnacidibus, chlamydibus & Encombomatis, *Paſtores*, quibus viliſſima & maxime deſpecta tribuitur

(b) *Parcius iſta VIRO tamen objicienda memento!* T. d. H.

buitur ætatem agendi ratio, nec non *Servi*, qui præ omnibus aliis contempti sunt & neglecti.

§. 25. Hæc itaque personarum genera, apud quas antiqua monumenta, quæ novimus, testantur ἐγκομβώματα fuisse usurpata, sequela necessaria evincunt tale vestimentum, quale erat ἐγκόμβωμα, nil nisi *humilitatem*, *submissionem* & *sub aliis subjectionem* indicasse & repræsentasse in iis, a quibus portari solebat; adeo ut quis jure merito posset opinari, nullum ornatum, nullum decorem, nullam vestitus elegantiam in ἐγκομβώματι fuisse ostentatam, qua quis se supra alios efferret, sed summam humilitatem, summamque submissionem, qua quis se longe infra alios submittebat.

§. 26. Hinc jam optime concludimus vocabulum ἐγκόμβωμα accipiendum esse proprie quidem de *Puellarum*, *Pastorum* & *Servorum* vestimento, quod nodo constringi solebat, sed in specie & quidem metaphorice adhibendum esse de quocunque negotio sub Metaphora vestimenti humilitatem repræsentante, quo quis innectitur & connodatur, imprimis *si virtus* fuerit.

§. 27. Hæc eo diriguntur L. H. ut τὸ ἐγκομβώσασθαι explicemus, per *innectere* & *innodare* atque *illigare* talem rem, quæ cum hoc vocabulo ubicunque locorum copulatur & conjungitur, ut cuivis constet, illam cum altera re arctissime esse conjunctam.

§. 28. Exempli gratia, ut tandem aliquando præsentem Petri locum definiamus, noster scopus est, exp icare Phrasin ἐγκομβώσασθε τὴν ταπεινοφροσύνην per Latina Verba *innectite* & *innodate humilitatem* i. e. in mentibus vestris facite quasi foramina, & per illa agite ligamenta, ut illa quasi per nodos τὴν ταπεινοφροσύνην connodent in vobis & connectant mentium vestrarum partes separatas

&

& diviſas, ut per hanc ταπεινοφροσύνης innodationem ſemper & perpetuo ſine ulla ſciſſura aut ruptura conjunctæ & copulatæ maneant, & quidem quam maxime inſtituite talem connodationem, ut *Servi*, *Paſtores*, *Puellae viles humilesque* facere ſolent, ut ſic ſemper veſtra humilitas ubivis gentium, quotquot vivunt & victuræ ſunt, innoteſcat. Hoc meum monitum ſi rite ſequimini, corruet omnis ſuperbia & arrogantia, qua alius ſe ſupra alium efferre ſtudet, atque ita diſcetis quanti ſit momenti ſuperbiam aſpernari, & humilitatem ambabus ulnis amplecti.

§. 29. Alluſiſſe Apoſtolum hoc in loco ad *amiculi decentioris alicujus, vel & cultioris genus, quod externum geri, nodoque NB. forſitan vel fibula adſtringi conſueverat*, purum putum erratum eſt Gatakerianum. Nam nihil abſurdius. Unde illud *amiculi decentioris vel & cultioris genus*? annon ex male perceptis Heſychii, aliorumque locis, quæ manifeſto ſunt corrupta, & in quibus alia ſubſtituenda ſunt vocabula?

§. 30. Caſtigandi quoque ſunt Georgius Metropolita Nicomediæ, Aliique Ipſum ſecuti, quando ex Græca Republica Literaria relegatum volunt verbum Ἐγκομβώσασθαι, ut minus genuinum & Græcum, ac quaſi Barbarum. Sed convincuntur illi erroris per Apollodorum Caryſtium in Ἀπολειπάσῃ, & Epicharmum, Græcos, Græcæque Linguæ peritiſſimos Egregie hoc elucidatur a Photio in epiſtola 156. ad Georgium Nicomediae Metropolitam data h. v. Θαυμάζω μάλιστα, εἰ καὶ σοὶ γραμματικευομένῳ καὶ ταῖς τῶν ποιητῶν λεσχηνεύοντι μελέταις· τὸ Ἐγκομβώσασθαι βαρβάρου φωνῆς, ἀλλ' οὐχ Ἑλληνικῆς λέξις ἔδοξεν. ὁ μὲν γὰρ μακάριος καὶ κορυφαῖος Πετρος, οὐδὲν περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἑλληνικῶν ὀνομάτων σπουδάζων, ταύτην τοῖς ἑαυτῷ παρείληφε γραμ-

γράμμασιν, ὃ γὰρ ἠχὼ τινα καὶ τέχνη ῥημάτων, ἀδὲ λεξιδίων ψόφον, καὶ κτύπον ῥημάτων, δι' ὧν τίνες τὰ τῶν μειρακίων ὑπογαργαλίζουσιν ὦτα, καὶ κρότον ἑαυτοῖς ἐγείρουσιν ἐκεῖθεν, ἀλλὰ ψυχῶν σωτηρίαν τοῖς ἀκροατηρίοις ἐνθεῖναι φροντίδα (sic legendum, non φορτίδα) ἐτίθετο. Σὲ δ' ἂν Ἐπιχάρμου μάλιστα καὶ Ἀπολλοδώρου τοῦ Καρυστίου, τῶν σῶν μεμνημένον, ἐχρῆν περιπλύνεσθαι μᾶλλον, ἢ δυσχεραίνειν τῇ λέξει. Ὁ μὲν γὰρ πολλαχοῦ, καὶ κατὰ διαφόρους ἐγκλίσεις σχηματίζων τὴν λέξιν ἐχρήσατο τούτῃ. Ἐγκεκόμβωται, καὶ ἀπαρεμφάτως Ἐγκομβώσασθαι. Ὁ δὲ Καρύστιος ἐν Ἀπολειπούσῃ. (εἰρήσθω γὰρ εἰς τὴν σὴν χάριν καὶ ἡ χρῆσις.) τὴν ἐπωμίαν, (Pollux Aliique habent ἐπωμίδα. & quidem rectius) φησὶ, πλύξασα διπλῆν, ἄνωθεν ἐνεκομβωσάμην. ὃς ἐχρῆν ἀναλαμβάνοντα, μὴ βαρβαροφωνίας τὸν τῆς ἀληθείας κήρυκα αἰτιᾶσθαι. Ὑπερθαυμάζειν δὲ μᾶλλον, ὅτι καὶ τῆς τοιαύτης σπουδῆς, ὡς παιδιᾶς ἑτέρων. ὁμῶς κατὰ τὰς τῶν Ἑλληνικῶν κριτὰς ὀνομάτων ἐστιν ὅ, τὰς ἑαυτοῦ ἐπιστολὰς ἐξεδίδου διδοὺς ἐκ τῶν τοιούτων ἐννοεῖν, ὡς εἴπερ ἔμελλεν αὐτῷ λεξιδίων ἦχος καὶ τέρψις, ῥᾴδιον ἦν αὐλῷ κἂν τούτοις ὑπερθαυμάζεσθαι. καὶ εἴγε ψυχῶν τινῶν σωτηρίαν ἐκ τῆς τοιαύτης σπουδῆς προϊέσθαι σπεύδα, ἴδοις ἂν αὐτοῦ τοὺς λόγους, τῷ ἐμχύτῳ κάλλει, ὃ καὶ νῦν μέτοχοι τοσοῦτον τῶν Πλατωνικῶν γοητευμάτων, καὶ τῆς Δημοσθενικῆς κομψείας, καὶ τῆς Θουκυδίδου μεγαλαρρημοσύνης, ἔχοντας τὸ ὑπερέχον, ὅσον τῶν Ἀσιακῶν (ὃ δὲ γὰρ ἂν ἡδέως εἴποιμι τῶν κακοζήλων διάφορε) τούτους φασὶν ὑπερκεῖσθαι. καὶ ἐντεῦθεν. Ὁ γὰρ τὰ πολλῷ μείζονα καὶ ὑπερφυῆ λαβὼν, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων, εἰ κέρδος τι τοιοῦτον ἐφύετο ἐκεῖθεν, οὐκ ἂν οὐδὲ τῆς μειρακιώδους ταύτης ἔχων τὸ ἧττον ἐφάνη φιλοτιμίας. ἀλλὰ κἂν τούτοις, τὸ κατὰ πάντων κράτος, καὶ χώρις ἀγῶνος, ἐδείχθη ἂν ἀναδεδειγμένος; h. e. ex Verſione Richardi Mantacutii, Norvicenſis Epiſcopi: *Miror ſane, cum Grammaticaſter ſis, & Poëtarum ſtudio vaces, Tibi* Ἐγκομβώσασθαι *videri vocem Barbaram & non Græcam. Beatus ille, &*

Co-

Coryphæus Petrus, qui nullum in Graecarum vocum electione posuit studium, hanc suae inseruit Epistolae. Non ille Echo, aut artificium verborum, nec Syllabarum sonum, aut sonitum, unde quidam juventutis lenocinantur auribus, & applausum sibi concitant; sed salutem animarum, Auditoribus inserere curam habuit, Te autem decuit tui meminisse Epicharmi & Apollodori Carystii, eoque amplecti potius dictionem, quam illa offendi. Ille multoties & secundum varias formationes declinata voce utitur: ait enim ἐγκεκόμβωται, *& infinitivo* ἐγκομβώσασθαι. *Carystius autem in Apolipusa, seu desertrice, [comœdia sic dicta] (in tuam enim gratiam dicatur lectionis usus)* τὴν ἐπωμίαν *dicit* πλύξασα διπλὴν ἄνωθεν ἐνεκομβωσάμην. *Hos in memoriam reducens, non oportuit Te veritatis præconem de voce Barbara insimulare, potius mirari, quod cum tale studium puerile contempserit Apostolus, nihilominus juxta criticos dictionum suarum suas, nescio quo pacto, Epistolas exaravit. Hinc autem intelligere dedit; quod si vocis sonitus & oblectatio arrideret, facile ipse feret vel in istis acquirere admirationem: & si ex isto studio curave salutem animarum resultare vidisset, vidisses ipsius sermones insita quadam pulchritudine, cujus & nunc participant, in tantum transcendisse Platonis incantamenta, Demosthenis cincinnos, magniloquentiam Thucydideam, in quantum illi Asiaticos istos oratores superant: non enim in tuam gratiam licebit vocare eos affectatos. Patet autem, quod affirmo; nam qui longe majora & sublimiora ad hominum salutem procurandam suscipit, siquidem exinde commodum accresceret, haud certe recusasset aliquid de puerili hac ambitione possidere, verum & in illiusmodi ultra annos obtinuisse, & quidem sine certamine videretur.* Heic videsis L. H. Patriarcham Constantinopolitanum jure legitimo regerentem Gregorio Nicomediæ Me-

Metropolitæ jus & fas, quo in Republica literaria Græca fuit donatum & beatum verbum, ἐγκομβώσασθαι. Nec immerito in ſcenam producitur Epicharmus & Apollodorus Caryſtius non ſolum Græci, ſed uſus Græcarum vocum peritiſſimi. Hi ſunt audiendi, non Gregorius, hujusque ſocii & ſodales bardi & blenni, qui ex Rep. Literaria τὸ ἐγκομβώσασθαι relegant, cum Petrus verborum vocumque ſingularium fuerit judex curatiſſimus & exactiſſimus, uti judicavit Photius Epiſtola jam citata; & illa vox non contineat lenocinia, offendicula, aliaque male interpretata, ſed ſalutem animarum externam conſervantia. Aſt vero relegenda ſunt incantamenta Platonis, cincinni Demoſthenis, magniloquentia Thucydidea, quæ prorſus & omnino rigidum Photii animum in judicio exercendo quam maxime repræſentarunt. Verba itaque Photii in initio Epiſtolæ ὁ μὲν γὰρ μακάριος καὶ κορυφαῖος Πέτρος οὐδὲν περὶ ἐκλογὴν τῶν Ἑλληνικῶν ὀνομάτων σπουδάζων, ταύτην τοῖς ἑαυτοῦ παρέληφε γράμμασιν. οὐ γὰρ ἴχώ τινα καὶ τέχνην ῥημάτων, οὐδὲ λεξιδίων ψόφον, καὶ κτύπον ῥημάτων, οἷ ὧν τίνες τὰ τῶν μειρακίων ὑπογαργαλίζουσιν ὦτα, καὶ κρότον ἑαυτοῖς ἐγείρουσιν ἐκεῖθεν, ἀλλὰ ψυχῶν σωτηρίαν τοῖς ἀκροαταῖς ἐνθεῖναι φροντίδα ἐτίθετο, laudanda & maxime omni calculo ſunt approbanda, verum ſcilicet rectumque exhibentia. Hæc ſi conſidero, prorſus ignoro, quare Gatakerus *hoc vocabulum*, Ἐγκομβώσασθαι, *inſolens* eſſe *ſatis* dixerit, Cinni ſui pag. 107. & 110. Sed id minus curate, dum apud Epicharmum & Apollodorum Caryſtium legitur.

§. 31. Atqui ſic temeraria Criſis in repudiandis Novi Teſtam. Græcis vocibus redarguitur. Pro minus bene Græcis agnoſcat Ille, & carpat, qui Græca monumenta bene volvit & evolvit, non aliorum opinionibus, neſcio quo jure prolatis,

tis, ſed proprio ſtudio & curato examine per aliorum diligentiam ſtatuminato ſuffultus & fundatus.

§. 32. Tandem aliquando examinandæ ſunt verſiones Virorum Eruditorum, quæ de hoc loco literis, quas novimus, ſunt exaratæ. Primo nobis notandi ſunt Interpretes, qui nimis generaliter hæc verba expreſſerunt, veluti Æthiops, qui *generaliſſime* modo vertit, & *omnes vos diſcite ſubjicere vosmet ipſos*, nam in illis non exhauritur vis phraſeos ἐγκομβώσασθε ταπεινοφροσύνην, nam longe aliud quid eſt Ἐγκομβώσασθαι, quam *diſcere ſemetipſum ſubjicere*. Sic etiam minus curate vertit Vulgatus: *omnes autem invicem humilitatem inſinuate* minus congruit cum ἐγκομβώσασθε. Quin & Zegerus non recte percepit vim locutionis, vertendo illam: *humilitatem vobis circumdate, amplectimini*, nam in iſtis verbis non occurrit iſta ſcheſis, quæ latet in τῷ ἐγομβώσασθε. In quo luto etiam hæret Arabs, dum apud Ipſum legitur: *Amplectimini Humilitatem*. Propius ad verum accedit in Verſione Erasmi, quam addit, *vobis fixam habete*, licet non protſus ad fundum penetret. Non ita vero generaliter, ſed ſpecialius interpretari conantur Caſtalio, Beza, Belgæ noſtri, &c. quando relationem habent ad ornatum, qui quaſi fuiſſet in τῷ ἐγκομβώματι, cum tamen ille nullibi animadvertitur, uti antea vidimus. Verba Caſtalionis hæc ſunt: *Et omnes invicem obſequendo modeſtia ornamini*. Ornatus heic quidem obſervatur, ſed *nodus* non, in quo præcipua hujus vocis vis continetur. Huc etiam, licet non recte, alluſit Beza: *ſubmiſſione animi eſtote intus ornati*. Nullus ornatus in τῷ Ἐγκομβώσασθαι. Circa hoc etiam Belgæ noſtri: Zyt met ootmoedigheid bebekleed, in margine ponentes, of, vercierd, hæ-

sitant & dubii sunt: Τὸ bekleeden, *vestire*, *amicire* aliquo modo admittitur, quatenus ἐγκόμβωμα fuit vestimentum, quo indui solebant. Sed τὸ Vercieren, *ornare* nequaquam. Nodus enim, non ornatus est considerandus. Ad eundem lapidem offendit Remonstrantium, uti audiunt, apud Roterodamenses quondam Pastor Christianus Hartsoeker in sua N. T. Versione Belgica h. m. En weest innerlyk met ootmoedigheit vercierd. Huc etiam collineat Vulgatus Græcus Interpres, qui Belgas nostros sequitur, vertendo: στολισθῆτε τὴν ταπεινοφροσύνην i. e. *ornatè induamini*, q. stolati *humilitate*. In quibus similiter *ornatus* deprehenditur, non *nodus*. Hunc errorem etiam propinant Gatakerus, Nuperique Belgico sermone Commentatores ad h. l. qui illum aliosque sine ulteriori examine simpliciter modò descripserunt. Omnium autem proxime ad vim vocis Ἐγκομβώσασθαι accedunt Syrus, Henr. Stephanus, & Vatablus; Syrus habet: *Et stricte amiciamini unus erga alium*, nam in τῷ, *stricte amicire* requiritur *connodatio*, sed *humilitas* hic etiam omittitur. Henr. Stephanus ad nodum, vel saltem ad colligationem respicit h. v. *Modestia vos incingite*, quia in cingendo nodus est necessarius. Omnium tandem Clarissimus est Vatablus h. m. *Humilitatem animi vobis infixam habete*, id est, *arcte, seu nodis illigatam tenete*. Hic Nodus, & Coarctatio, quæ exigitur, dilucide repræsentantur. Brevissima & Efficacissima nobis videtur Interpretatio, quam in principio posuimus, *Innodate Humilitatem*. In ea vis, quam ostendimus, & origo τῦ Ἐγκομβώσασθαι comprehenditur.

Ju-

II.

Juſti Martini GLASENERI

Diatriba

de

DRACONE Inſigni Regum *Ægyptiorum.*

Ad illuſtrandum EZECH. XXIX. XXX. XXXI. XXXII.

§. 1.

MAgnam Ægyptios cum antiquitatis, tum ſapientiæ apud quascunque gentes famam eſſe conſecutos, Scriptores uno ore confitentur. Antiquitatis veſtigia ſacra ſcriptura, quæ *Pharaonis* Regis Ægypti tempore Abrahami viventis Gen. XII. meminit, prodit, quem omnium poſt Nimrodum primum memorat. Quid ſi originem hujus regni ab ipſo Chamo Noachi filio, quod proinde dicitur terra *Ham* Pſ. CV. 23. ſ. Mizraimo Chami filio, unde מצרים vocatur, petamus; Licet Phil. *Couplet* in Proëmiali Declarat. ad Confucium ſ. Scientiam Sinenſem §. V. p. 74. Ægyptios à Semo Noachi filio ortum & originem ſuam traxiſſe, contendat. Hæc vetuſtatis fama illorum inflabat animos; Ita ut Herodotus L. II. c. 2. eos affirmaſſe, teſtetur: *Se primos omnium hominum extitiſſe.* Conf. Jac. *Perizonii* Orig. Ægypt. C. 1. *Mela* de Situ Orbis L. I. c. IX. Nec minor eſt fama ſapientiæ quæ totum orbem perſonans omnes in admirationem rapuit gentes. In rebus autem proponendis modo quodam peculiari utebantur, ſenſus mentis, ſcientiam divinitatis & naturæ, quam habebant, ſub variis figuris figmentis-

tisque allegoricis animalium ceterarumque rerum naturalium repræsentabant; Deo enim & naturæ inimicam esse quodammodo nimis apertam & nudam rerum illarum præstantissimarum expositionem opinabantur, referente Athan. Kirchero Oedip. Ægypt. T. II. Class. I. c. IV. p. 28. *Plutarchus* Sympos. L. IX. p. 738. *Tacitus* Annal. L. XI. c. XIV. Brianus *Waltonus* Proleg. II. p. 7. 9. G. J. *Vossius* Etymol. ad voc. *Hieroglyphica*. Hæc sapientia dicebatur *hieroglyphica*, non tam literas & voces, quam integros denotans sensus, sive ut Ammian. Marcellinus L. XVII. c. VII. *Singulae*, inquit, *literae singulis nominibus serviebant, & verbis nonnunquam significabant integros sensus*, Vid. Theoph. *Spizelius* de Re Liter. Sinens. Sect. V. p. 62. illosque, qui huic scientiæ indagandæ incumbebant, vocabant ἱερογλύφους, ut Cyrillus Alexand. L. IX, adv. Julianum ait, *Fuisse apud Ægyptios quosdam aenigmatum magna industria & gravitate praeditos, quos illi nominare solent* ἱερογλύφους, *qui templis & obeliscis notas insculpebant, non vulgaribus utentes literis sed aliis figuris rerum naturas effingentes.* Qui has figuras explicabat, vocabatur ἱερογραμματεὺς, illumque oportebat scire ea, quæ hieroglyphica vocabantur teste *Clemente* Alex. L. VI. Stromat. *Vossio* Etymol. V. *Hieroglyphica.* Huic studio maxime operam dedisse dicitur Hermes Trismegistus (quem probe ab Hermete Ægyptio distinguit Joh. *Seldenus* de Diis Syris Synt. I. c. I. p. 86.) Sacerdos Philosophus & Rex maximus Ægypti, quem autorem hujus scripturæ, neminemque inter ceteros mortalium in hoc literarum genere sagaciorem fuisse, scriptores testantur. Hermetem hujus literaturæ autorem extitisse docet Plato in Phædro T. III. Opp. p. 274. quem & Thautum, s. Theuth

vo-

vocat; Et Philo byblius, qui, Sanchuniatonis vetuſtiſſimi rerum Phœnicicarum Scriptoris hiſtoriam græce verſam Adriano Aug. obtulit, Thautum ſ. Hermetem Trismegiſtum ſymbolicæ literaturæ primum Doctorem aperte docet apud Euſebium Præpar. Evang. L. I. c. VII. quem proinde autorem multorum librorum, ex quibus XXXVI. omnem Ægyptiorum philoſophiam i. e. Medicinam, Aſtrologiam, Theologiam & ritus ſacros continere, ut *Clemens* Alexand. L. VI. Strom. *Lactantius* L. I. Divin. Inſtit. c. VI. cujus autem genuinos libros jamdudum periiſſe & ſuppoſititios irrepſiſſe, tradit Galenus L. VI. de Simplic. Med. Facult. apud Marshamum Can. Chron. p. 243. ſq.

§. 2. Hæc Ægyptiorum ſapientia in toto orbe deprædicata magni nominis viros ad ſe traxit. Jamblichus C. I. de Myſteriis confirmat: Pythagoram & Platonem ceterosque Græciæ Philoſophos ſuam philoſophandi rationem ex columnis Hermetis ſ. Mercurii didiciſſe. Idem Lactantius L. IV. Divin. Inſtit. c. II. Pythagoram & Platonem amore indagandæ veritatis accenſos, ad Ægyptios penetraſſe teſtatur. Auguſtinus L. VII. c. IV. de Civ. Dei. *Plato*, inquit, *peregrinatus eſt quaqua verſum, eum alicujus nobilitate ſcientiæ percipiendæ fama rapiebat. Itaque & in Ægypto didicit quæcunque illic magna habebantur ac docebantur.* Idem vult Ambroſius Serm. XVIII. in Pſ. CXVIII. Conf. Marsham. Can. Chron. p. 154. In hac Ægyptiorum Sapientia & Moſen *Thermutis cura* fuiſſe inſtitutum & eruditum teſtatur Stephanus Act. VII. 22. quam Philo in Lib. De Vita Moſis p. 6. aliam non fuiſſe dicit quam occultam philoſophiam deſcriptam literis hieroglyphicis h. e. notis animalium, Conf. *Quæſtiones ad Orthodoxos* (a)

quæ Justino Martyri vulgo inscribuntur, Q. XXV. Hinc sapientiam suam immodicè extollunt, inventionem omnium artium ac disciplinarum sibi tribuunt, unde Macrobio L. I. c. XV. Saturn. *Ægyptus mater artium* dicitur, & L. I. de Somnio Scip. p. m. 64. Ægyptii *omnium Philosophiæ disciplinarum parentes* salutantur, quos secutus dicitur Plato, vid. Plutarch. de Iside & Osir. p. 352. Plinius L. VII. c. LVI. ac mysticis hieroglyphicorum interpretationibus admodum gloriantur, ut Origenes contra Celsum T. II. Opp. L. IV. p. m. 642. Ne miremur igitur symbola ac ænigmata Pythagoræ, qui Ægyptias disciplinas non aliter capessere se posse censuit, quam si regionis hujus loquelam pernosceret, quam consuetudinem & morem Ægyptiorum deinceps secutus, ut Abrincensium Episcopus Pet. Dan. *Huetius* Demonst. Evang. Prop. IV. c. XII. §. I. p. 132. Ed. Paris. docet. Sic Cabbala Hebræorum mysticas & occultas Scripturæ S. continet explicationes & arcana divinitatis mysteria sub obscuris symbolorum & similitudinum umbris repræsentantur, ut Kircherus. l. c. T. II. Class. I. c. IV. p. 28. & Spizelius l. c. Sect. VI. p. 94. sq. & Reuchlinus de Cabbala L. III. ait: *Cabbala nihil aliud est, nisi, ut Pythagorice loquar, symbolica Theologia, in qua non modo literæ ac nomina sunt rerum signa, verum res etiam rerum.*

§. 3. Quæ symbolologia utut in se esset innoxia, cum a plerisque ignoraretur, magnam tamen protrudit Deorum multitudinem atque profanum quoque sub monstrosis Deorum simulacris numen co-

(a) De auctore hujus libri confer eruditam dissert Cel. la Crozii quae in hac Bibliotheca legitur T. V. p. 656.

colendi ritum peperit, judicante Henning. Bernh. *Wittero* Comment. in Geneſ. Proleg. §. 9. p. 6. & in ſuperſtitionem maximam prolapſi, proinde illorum *cultus ſuperſtitioſiſſimus* audit apud Origenem l. c. Contra Celſum L. III. p. m. 602. apud Macrob. L. I. c. VII. Saturn. *Gens religioſiſſima*, apud Kircherum Prodromo Copt. ſ. Ægypt. p. 86. *Mater ſuperſtitionis* dicitur. Item Herodotus L. II. c. IV. *aras & ſimulacra & templa primos conſtituiſſe Ægyptios.* Vid. Conr. Sam. *Schurzfleiſch.* Diſſ. De Templorum Antiquitatibus §. II. *Lucianus* de Dea Syria p. m. 657. Ed. Amſtel. *Primos*, inquit, *omnium hominum Ægyptios Deorum habuiſſe notitiam templaque iis ac lucos poſuiſſe*, quod Huetius l. c. Prop. IV. c. VI. §. 3. p. 80. ſic interpretatur; Profani idolorum cultus & πολυθειοτητος autores Ægyptios extitiſſe. Hinc Juvenalis Satyra I. v. 1.

Quis neſcit qualia demens
Ægyptus portenta colit? Crocodilum adorat
Pars haec; illa pavet ſaturam ſerpentibus Ibin.
Effigies ſacri nitet aurea Cercopitheci.
Illic Caeruleos, hic piſcem fluminis illic
Oppida tota canem venerantur.

In ſuperſtitionibus & vetuſtiſſimi habentur & eruditiſſimi, a quibus prope omnes reliqui ritum ſacrorum & ceremonias mutuati ſunt ut Huetius l. c. Origenes in Ep. ad Roman. C. II. L. II. p. m. 359. *Witſius* in Ægypt. L. I. c. X. §. 1. p. 50. docent. Supremum enim Numen cum eo animali, in quo quædam vis eximia eluceſceret, comparabant, ex qua tot multiformes Deorum imagines & ſimulacra, multiplicem Dei virtutem diverſis

ſis animalium proprietatibus denotantia, ortæ ſunt, ut Kircherus Oedip. Ægypt. T. I. Synt. II. c. VII. p. 153. ſq. ſ. ut loqui amat T. III. c. II. p. 16. *Quot conceptus rerum tot diverſa reſpondebant ſigna.* Conf. Voſſius de O. & P. Idolol. L. III. c. LXXIV. Mercurio Trismegiſto (Arab. ادريس *Adris*) quem autorem hujus ſacræ ſculpturæ faciunt; nunquam ejusmodi πολυθεια in mentem venit, quippe qui unum Deum eumque *incomprehenſibilem atque inaeſtimabilem* confeſſus, ut Cyprianus de Idol. vanit. p. m. 146. habet, ſed in cerebro vulgi nata eſt.

§. 4. Hermes igitur Trismegiſtus ſapientiæ ſuæ præſtantiſſimæ hieroglyphicis figuris involutæ medullam iis tantum aperiebat, quos ipſe dignos aptosque judicabat, reliquis extra ordinis ſacerdotalis cancellos poſitis corticem relinquebat, ne a plebejis ingeniis contaminaretur; Inde hieroglyphicæ literæ ſacerdotales apud Originem. l. c. In Ep. ad Roman. C. II. vocantur; Et ſacerdotes etiam Prophetæ dicti, ut Macrob. L. VII. Saturn. c. XIII. Conf. Bælii Diction. Hiſtor. Crit. Art. *Antinous.* Hinc factum ut Reges Ægyptiorum, quos ex ſacerdotibus quondam creatos legimus, hujus ſymbolicæ ſcientiæ haud ignari eſſent. *Reges enim*, inquit Plutarchus de Iſid. & Oſir. p. 354. *aut e ſacerdotibus aut e bellicoſis legebantur. Cum haec gens ob virtutem, illa ob ſapientiam in honore & autoritate eſſet. Qui autem e bellicoſis creabatur Rex ſtatim ſe ſacerdotibus dabat, ac philoſophiae fiebat particeps, pleraque fabulis occultantzis ac ſermonibus obſcura veritatis indicia & argumenta habentibus.* Huic adſtipulatur Athan. Kircherus l. c. T. II. Claſſ. I. c. IV. p. 27. *Ex bellatoribus*, inquit, *confeſtim in ſacerdotem alle-*

ga-

gabantur & in consortium philosophiae simul veniebant, ut hoc modo cum ex virtute tum ex sapientia dignationem & autoritatem suam haberent, quae sunt decora quaedam & ornamenta dignitatis regalis &c.

§. 5. Ab his symbolis hieroglyphicis Regibus Ægypti haud incognitis, quæ ab antiquissimis temporibus apud Ægyptios, antequam literarum usus fuerit adinventus, viguere, originem insignium petendam esse ducimus, forsan occasione belli inventorum, partim melioris ordinis causa in bello, partim mysterii ac arcani cujusdam sub isto symbolo s. insigni latentis. Novimus sanè Virum Celeberrimum Conr. Sam. *Schurzfleischium* Diss. De *Nobilium Insignibus* §. II. ab illorum partibus recedere, qui prima gentilitii moris vestigia apud Ægyptios extitisse, asserunt. Sed quod pace Tanti Viri dixerim, insignia inter hieroglyphica esse referenda liquido constat; Hieroglyphica vero apud Ægyptios primo in usu fuisse ex §. I. didicimus; Quid igitur obstat, quo minus & originem insignium ad Ægyptios referamus. Aliam adhuc affert rationem Diodorus Sicul. Biblioth. L. I. cap. LXXXVI. qui diserte dicit: *Ægyptios, cum ob confusionem saepe à vicinis fuissent victi, dein excogitasse, ut signa cohortibus praeferrentur, atque animalium, quae nunc colunt imagines Sauniis, quod hastae genus est, affixas ducibus gestandas commisisse. Unde victoria ordinis beneficio obtenta, animalibus illis veneratio, inque numerum Deorum relata.* Hac ratione Henr. *Spelmannus* Aspilog. p. 4. inductus ut nostrae sententiae assentiatur. Signa fuerunt in bello vel voce & verbis vel vexillis aut alia quaecunque re militibus data, ne dissipentur & ab hostibus ob ἀταξίαν ac confusionem in fugam vertantur, unde Hesio-

dus ἀσπιδ. v. 385. σημα τιθεις πολεμοιο *signum belli edens.* Eodem modo vocem נס Gen. XI. 4. per *signum* explicare licet; Quod ut Aquila legionem Romanam in acie: Sic turris esset signum quod homines per pascua vagantes colligeret in unum & proprium sibi locum & pluribus prosequitur *Perizonius*, Orig. Babyl. c. XI. p. 194. sqq. Signa ista ab animalibus desumta præ reliquis erant nobilia, habebantque sub se latentem sensum; Sic Equus Oro s. Horo Isidis & Osiridis filio erat symbolum velocitatis, fortitudinis & audaciæ apud Bochartum Hieroz. P. I. L. II. c. IX. p. 170. Erat etiam symbolum fortis ad bella viri & animi imperterriti; ob id Roma equum inter militaria retulit, & gentili superstitione Marti & Neptuno consecravit, ut Phil. Jac. *Spener* Ope Herald. P. I. Sect. III. Memb. II. p. 246. Non autem immorabimur aliorum sententiis de *origine Insignium* recensendis; An a filiis Sethi & Caini s. Noachi; An ex heroicis temporibus, vel ab Assyriis, Pictis, Caribus, Trojanis, Romanis, antiquis temporibus, bellis Christianorum adversus Mauros, Italis, Longobardis, Carolo M. Heinrico Aucupe, Friderico I. vel transmarinis expeditionibus ortum trahant, quo labore defuncti sunt Lud. *Morerius* Diction. ad voc. *Armoires* s. *Armes.* Joh. *Limnæus* Jur. Publ. L. VI. c. VI. §. 8. sqq. p. 187. sq. *Spenerus* l. c. P. I. cap. II. p. 40. sqq.

§. 6. Effigies animalium olim non nisi à Principibus civitatum & Ducibus exercituum, fuisse gestatas adnotavit *Cluverius* L. I. Ant. Germ. c. XLIV. & *Harsdörffer* Colloq. P. VII. coll. 250. p. 87. imagines animalium inprimis olim militibus, aliis vero alias figuras esse traditas affirmat apud Spenerum l. c. P. I. Sect. III. p. 208. Harum

rum originem nonnulli ad Osiridem referunt, qui magnum exercitum suum in certas cohortes atque centurias divisisse, ac singulis vexillum animali aliquo insignitum tradidisse dicitur teste Plutarcho de Isid. & Osir. p. 379. idem testatur Diodor. Sic. L. I. c. XVIII. Cui rei perficiendæ postea manus adjutrices dedit Sesostris, qui militari ordini leges instituit omniaque ad militiam pertinentia pulcherrime disposuit. Inter hæc animalia præcipue eminebat Draco, qui erat Insigne Principatus apud Ægyptios, uti Diodor. Sic. L. I. cap. LXII. diserte tradit: *Ægyptios Leonis, Tauri Draconis* προτομας *tanquam Principatus & Regiæ Potestatis Insignia adhibuisse:* Et Prudentius περι στεφανων Hym. I. v. 34.

Cæsaris vexilla linquunt, eligunt signum crucis:
Proque ventosis Draconum, quos gerebant, palliis,
Præferunt insigne lignum, quod Draconem subdidit.

Ubi Iso Magister: *Draconum: quia vexilla Regum erant in modum Draconum vento in se recepto*; Idem Prudentius contra Symmachum L. II. v. 712. *Prima hasta Draconis.* Draco autem erat symbolum fortitudinis, terroris hostibus injiciendi causa, quo viso hostibus terrorem incuterent ut Plutarchus de Is. & Osir. p. 380. testatur, hinc ait Hesiodus ασπιδ. vers. 144.

Εν μεσσω δε δρακοντος εην φοβος ουτι φαΐδιος
In medio autem Draconis erat terror haudquaquam effabilis.

Affirmat idem Diodor. Sic. 1. c. *Reges Ægypti insigne Draconis gestare solitos ut stuporem aliis injicerent.* Spelmannus apud Spenerum l. c. P. I. Sect.

I. Sect. III. Memb. IV. p. 256. allegat locum ex MSCto de bello, ubi dicitur: *Rex Henricus III. Leivenſe prælium ingreditur præcedente Dracone rubeo, qui mortem generalem adverſariorum portendebat*; Et Matth. Paris. anno 1257. ubi de ipſius Henrici contra Wallenſes bello: *Animans ſuos milites quotidie armatus inceſſit, & vexillum ſuum regale explicans, quaſi Draco qui nemini novit parcere, exterminium generale Walliæ minabatur.* Conf. Carol. du Freſne Gloſſ. Med. & Inf. Latin. v. *Draco*. Ex his dictis ſatis ac abunde conſtat, inſignia natales Ægyptiis debere, Draconem fuiſſe præcipuum inter inſignia Regum Ægyptiorum ſenſumque ſub hoc ſymbolo latentem ſatis fuiſſe nervoſum.

§. 7. Inſignia iſta publica & privata in prima antiquitate varia & diverſa fuere, nec eadem ſemper conſervata pro cujusvis arbitrio. Sic Ægyptus Crocodilo, etiam & Serpente fuit inſignita præter iſtud Draconis. Idem ſæpe homo in antiquis temporibus mutabat ſcuto inſcriptam figuram, & cum nunc ita placuiſſet, nihil prohibebat, quo minus ex alia cauſa aliam adſumeret. Oſiris modo ſole, modo Aquila utebatur. De Cete græcis *Proteo*, qui tempore belli Iliaci in Ægypto floruit, fabulæ narrant apud Homerum Odyſſ. δ. v. 455. ſqq. & Ovidium L. VIII. Metamorph. v. 6. ſqq. Illum potuiſſe in varias quam plurimas mutare ſe formas, quia pro Inſignibus Regni adhibuerit variorum animantium æque ac aliarum rerum formas capiti circumdatas vel impoſitas, de quo verſus:

Principio viſus ſpeciem ſubiiſſe Leonis
Mox aper inde Draco fieri, fera pardalis inde,
In latices etiam ſe vertit, & arbore formam
Mutavit priſcam, ramis ac frondibus alta.

Cauſa

Cauſa non improbabilis allegatur, eum inſignia frequenter mutaſſe. E contrario habemus exempla ſignorum ad poſteros transmiſſorum: Ut Spartiarum gens Thebis Dracone utebatur, qui erat gentile inſigne. V. Spenerus l. c. P. I. c. II. pag. 46. ſq. Draconem olim inſigne Principatus ac Majeſtatis Regiæ apud Ægyptios fuiſſe, præter rationes §. præced. adductas confirmant etiam Sinenſes, qui usque in hunc diem Draconem, (b) ut Inſignia Regiæ Poteſtatis adhibent. Conſtat enim ex Plutarcho de Iſ. & Oſir. p. 356. Diodor. Sic. L. I. c. XIX. Kircheri China Illuſtr. P. III. c. III. p. 147. & Oed. Ægypt. T. III. c. II. p. 16. Prodr. Copt. ſ. Ægypt. l. c. Huetii. l. c. Prop. IV. c. VI. §. 3. p. 80. Sinenſes ab Ægyptiis deſcendiſſe, a quibus feſta, ſolennitates, ſacra, figuras & characteres ex variis rebus naturalibus conſtantes mutuati ſint. Phil. Couplet in Proœm. Declarat. ad Confucium ſ. ſcientiam Sinens. §. IV. pag. 71. in contrariam abit ſententiam

(b) At vero non Draconem, ſed Crocodilum eſſe, quem in ſuis inſignibus habent Sinenſium Reges, paene certum eſt. Idque ſe ex Franciſci Dialexico Sinenſi Manuſcripto didiciſſe olim ad me ſcripſit eruditiſſimus La Crozius. Atque ex hac obſervatione non parum confirmor in ea ſententia, quam ingreſſus ſum dudum, Sinenſes ex Aegyptiis originem ſuam trahere. Id enim multa alia docent, quae inter ſe communia habet utraque natio. Sic Medici Sinenſes ciconiam acu pictam in veſtibus geſtant, quae exhibere nobis videtur Aegyptiorum Ibim, quam illi medicinae dicebant repertricem. Hiſtoria Mycerini quae apud Herodotum legitur, in Sinenſium quoque annalibus de Rege quodam eorum narratur. Sinarum provinciae, ut olim vetus Aegyptus, foſſis ſuis & canalibus intercisae ſunt. Illud, quod Mar-

tiam, antiquitatem Sinenſium ex ſcribendo ratione hieroglyphica Ægyptiæ perſimili nimium extendit; *Cur non*, inquit, *potius Ægyptios a Sinenſibus, qui aliquot ſeculis præceſſerunt, quam ab Ægyptiis Sinenſes originem trahere debere contenditur?* Dubium hoc §. 1. jam removimus, ubi vetuſtatem regni Ægypti præ Sinenſi adſtruximus. Autorem ac Conditorem Sinicæ gentis faciunt *Fohi*, qui cœpit imperare ante Chriſtum anno 2952. Conf. *Neuhoff* in Deſcript. Regni Sinæ p. 364. & Draconem gentis Inſigne eſſe voluit, quod deinde *Vuvam* tertiæ familæ fundator auxit ut eſſet quinque unguium pro ſolis Imperatoribus, ut Phil. *Couplet* in Præf. ad Tab. Chron. Monarch. Sin. p. 20. ſcribit. Conſcripſit quoque Fohius librum de rebus mathematicis & aſtrologicis, qui *Draconum* liber appellatur, ut Spizelius l. c. Sect. IV. p. 52. ſq. ob characteres ex ſerpentibus & Draconibus confectos. Inde adhuc non ſolum in veſte regia ſed & in palatio univerſo vaſisque argenteis aureisque & reliqua ſuppellectili Dracones vel cælati vel depicti viſuntur, quin ipſa etiam tecta ac tegulæ flavum colorem (qui color Regis dicitur ſolisque Imperatoribus permiſſus ab *Hoam ti*, qui flavus Imperator interpretatur, ſub quo Majeſtas Imperii cœpit ante natum Chriſtum 2697. derivandus, ut Phil. Couplet Tab. Chron. Mon. Sin. pag. 1.) & Dracones ſpectandos exhibent, ne quid in regio palatio, quod colorem regium non præferat, ap-

Marcellinus narrat de Aegyptiis *ſingulas literas ſingulis nominibus ſervire, & verbis ſignificare integros ſenſus*, apud Sinenſes locum habet, neque apud populum alium. Eaedem ſcientiæ quas excoluere Aegyptii, in delciis ſunt populo Sinenſium. Et quæ plura hujus generis alia ſunt, alias fortaſſis pluribus excutienda. T. d. H.

apparet. Si quis eum colorem aut Dracones in proprios usus adhibeat, is utique ceu perduellis pœnis subjacet, nisi forte regio sanguine sit prognatus, inquit Kircherus China Illustr. P. I. c. IX. p. 114. Hinc Reges Sinensium cum legatos audiunt, in vasti Draconis simulacrum se includunt éque fenestella vitrea non visi ipsi auscultant ad metum & Majestatem conciliandam, ut Spizelius l. c. Sect. V. p. 77. Les Lettres Choisies de l'academie francoise p. 329. in descript. Chinæ de Juvene quodam Indo, forsan ex regia stirpe orto, Regi Galliæ Versaliis quondam exhibito, eadem, referunt: *L'on en amena un jeune Indien, qui eut l'honneur de faire la reverence au Roi à Versailles. Il etoit vetu d'une riche veste de brocard d'or, a floud bleu, avec des figures de Dragons, & une tete affreuse sur le haut de chaque manche.*

§. 8. Hunc morem insignium etiam vexillis intextorum forsan Israelitae, Græci & Romani insecuti, ut J. A. *Rudolphi* in Herald. Curiosa p. 2. contendit. Credit Spelmannus Aspilog. p. 4. Israëlitas ab Ægyptiis, ut vituli cultum, ita insignium morem petiisse; ita ut in vexillo Ruben fuerit depicta figura hominis; vexillum Judæ habuerit figuram Leonis &c. ut Witsius in Ægypt. L. II. c. XIII. §. 17. pag. 160. schemata vero exhibet laudatus Spenerus in Opere Heraldico. Signum Draconis plurimis nationibus in deliciis fuit. Sic Dracones apud Indos Equitum turmis erant loco vexilli, ut Suidas. v. Ἰνδοί. Inter Persarum signa Dracones fuere; nec absimile fuit vexillum Scytharum, quod eleganter ac fuse describit Suidas. v. σημεα Conf. Franc. *Junium* de *Pictura* Veterum Lex. Univ. v. *Draco*. Item Dracones Romanis inter signa militaria fuere; quos Germanis, Illyriis, Gallis reliquisque militibus peregrinis,

nis, & barbaris quos Draconibus comparabant, præferri jubebant, unde vox Draconarii qui signa portant, Diction. Etymol. par Mſr. Chaſtelain *Dragons*. Voſſii Etymol. v. *Dr o. Vegetius* de *Re Militari*. Henr. *Cocceji* Prud. Jur. publ. cap. XIII. §. 4. ſq. p. 243. Draconem etiam habuerunt Lacedæmonii, Gothi, Vandali, Slavi &c. Spenerus ll. cc. Item Byzantini occidui Auguſti, Saxones. In Anglia Draconis effigie inſignitum vexillum ab ineunte fere regni origine ad hæc usque tempora præcipuum inter regalia ſigna habetur. Imo omnibus pene nationibus familiare videtur fuiſſe ejusmodi Draconis vexillum, quæ omnia copioſius deduxit Carol. du *Freſne*. l. c. Obiter hic mentionem facimus ordinis *Draconis* in honorem ſancti Georgii ab Imperatore Sigismundo 1418. finito Concilio Conſtantienſi inſtituti, pietatis & affectus conteſtandi cauſa contra errores Joh. Huſſi & Hieron. Pragenſis, quo tanquam alter Georgius, Dracones Eccleſiam oppugnantes ſe ſuffocaſſe, denotare voluit, & Joh. Limnæus Jur. Publ. L. VI. c. II. §. 49. & in add. ad l. c. Diction. Univ. Ant. *Entretiere*. v. *Dragon*. it. Lud. *Morerius*. v. *Dragon*. Le Grand Diction. des Arts ibid.

§. 9. Videbimus an hactenus dicta ad locum Ezechielis illuſtrandum quædam conferant, & ad Regem Aegypti tempore Prophetæ viventem quadrent. Aegyptus erat regio fertiliſſima & in amœniſſima atque præpingui tellure ſita, proferens, quæ ad uſum & delectationem corporis & animi conducebant, omnibusque pretioſis rebus abundans, unde Chaldæo ad Jer. XLVI. 20. מלכית יאיא *regnum ſpecioſum*, *inclytum* dicitur. Strabo L. XVII. ait: *Etiam aeris temperies memoratu digna eſt*. Herodotus L. II. c. XXXV. paucis omnem glo-

gloriam ac ſplendorem regni complectitur, dicens: *Plura quam omnis alia regio mirabilia habet, & præter omnem regionem exhibet opera relatu majora.* Divitiæ Aegypti fuerunt immenſæ, & Salomonis divitiæ, ſi cum divitiis Aegyptiorum comparentur, valde exiguæ, ut ex ſumtuoſis illis monumentis innumerabili auri argentique copia exſtructis, ex ſumtibus in ſtructura Pyramidum & Obeliſcorum ſtatuarumque erectione expenſis conſtat. Hinc facile colligendum Aegypt. magnam habuiſſe multitudinem incolarum & urbium. Multitudinem populi perſpicere licet ex innumerabili exercitu Regis Aegypti Siſaci, exteris ſcriptoribus Aſychis ſ. Seſonchis ſ. quod Jac. *Perizonio* Orig. Aegypt. cap. XIV. p. 224. ſqq. probabiliſſimum Smedes vel Semendis, qui teſte autore 2. Chron. XII. 2. ſq. aſcendit cum curribus 1200. & equitibus 60000. contra Hieroſolymam & populo innumero. Conf. 2. Reg. XVIII. 24. Eſ. XXXI. 1. 3. Proinde Cant. I. 9. cum Pharaonis equis currilibus confertur decor Eccleſiæ. In hoc florentiſſimo regno multæ quoque numeratæ urbes, ut ſub Amaſi Rege 20000. urbes habitabiles in eo fuiſſe dicantur. Herodotus L. II. c. CLXXVII. Pomponius Mela l. c. L. I. c. IX.

§. 10. Hæc tellus, hæ opes, hæc multitudo populorum ac urbium potentiſſimos quoque reddidit Reges, autoritatem, dignitatem, ſplendorem ac Majeſtatem illis conciliavit magnam, ut facile illis fuerit reliquas debellare gentes ac Imperium totius Orbis affectare. De Victoriis Oſiridis Regis Aegypti teſtatur columna ipſi erecta, cui hæc inſcripta leguntur: SUM VERO OSIRIS, REX ILLE, QUI EXERCITUM DUXIT IN OMNEM REGIONEM USQUE AD INHABITABILES INDORUM

TERRAS, ET AD ARCTUM VERGENTES PLAGAS, USQUE AD ISTRI AMNIS FONTES, ET PORRO AD CETERAS TERRÆ PARTES, OCEANUM USQUE. apud Diodor. Sicul. L. I. c. XXVII. Non unum autem potentem vidit Aegyptus Regem, plures adhuc dantur. Quis ignorat felices progressus Regis Sesostris? qui totam Asiam subegit, Gangem fluvium transiit, Indiam ad Oceanum usque permeavit totam & Diodor. Sic. L. I. c. LV. Herodotus L. II. c. CIII. *Sesostris*, inquit, *magnum habens exercitum peragrabat continentem, gentes omnes obvias subigens, donec ex Asia in Europam transgressus, Scythas subegit & Thracas ubique stolas erexit cum inscriptione nominis sui & patriæ, & ut viribus suis illas subegerit.* Herodotus L. II. c. CVI. testatur se quasdam in Syria Palæstina vidisse. Inscriptionem sacris Aegyptiorum literis exaratam habemus apud Diodor. Sic. L. I. c. LV. HANC REGIONEM SUIS ARMIS DEVICIT REX REGUM ET DOMINUS DOMINORUM SESOSTRIS. Eheu quanta verba! Nota sunt monumenta ab hoc Rege exstructa, quæ juxta Marshamum Can. Chron. p. 417. non tam Regis ipsius quam Majestatis Aegyptiacæ testimonia. De hoc Rege ditissimo audiatur Herodotus L. II. c. CXXI. *Cui tanta fuit vis pecuniarum quantam nemo insequentium Regum porro æquare nedum superare potuerit.* Viri Magni ut Marshamus l. c. p. 22. Bochartus Phaleg. L. IV. c. XXXI. & Hieroz. P. I. L. II. c. IX. p. 168. Stillingfletus, Scaliger &c. hunc Sesostridem Herodoti esse ipsum Sisacum Sacræ Scripturæ, 2. Chron. XII. contenderunt ac pro confirmanda sententia Josephum Ant. Jud. L. VIII. c. IV. huic sententiæ addictum allegarunt,

runt, quem tamen ab hoc errore absolvit & istos Magnos Viros sphalmatis accusavit *Perizon.* Orig. Aegypt. c. VIII. p. 107. sq. illiusque ætatem ad tempora Judicum & forsan ad tempus servitutis Cananææ esse referendam docet. l. c. c. XVI. p. 275. Et quoniam Reges Aegyptiorum plerumque binomines vel trinomines reperti sunt juxta Syncellum p. 63. Sesostridem nomine Rameſſis s. Rampsinitus vel Rhamsis, de quo Tacitus Annal. L. II. c. LX. venire, probat laudatus Perizonius. l. 1. CXVI. p. 299. sqq.

§. 11. Ad recentiora progrediamur tempora, ibi Psammetichus se offert, qui patriam a tyrannide liberavit & Monarchiam restituit. Hunc excipiat Apries ab Herodoto & Diodoro ita dictus, ab Africano autem, Eusebio, Syncello, Vaphres, Jer. XLIV. 30. Pharao Hophra, Ezech. XXIX. 3. simpliciter Pharao, cui Herodotus XXV. Diodorus XXII. Africanus XIX. Eusebius XXX. & Syncellus XXXIV. tribuit annos. Fuit Rex valde potens & felix adeo ut Herodotus L. II. c. CLXI. tradat: *Fuisse felicissimum omnium ad eam ætatem Regum*; Et c. CLXIX. *Illum credidisse adeo se valide formatum habere regnum ut neque Deus quisquam illud sibi eripere posset.* Hic instructissimis terra marique copiis Sidonem vi cepit, aliasque Phœniciæ urbes terrore subegit, & ingenti pugna navali Phœnicibus & Cypriis devictis cum magna spoliorum vi in Ægyptum reversus est, uti tradunt Diodor. Sic. L. I. c. LXIII. Herodotus L. II. c. CLXI. Ille potentiæ suæ confisus Majestatem avitam præ se ferebat, omnia sibi vendicans, reliquas gentes susque deque habens, omnibus terribilis & terrorem incutere studens, omnibusque insidias struens juxta illud Homeri Iliad κβ v. 93. sqq.

Ως δε δρακων επι χειη ορεσερος ανδρα μενηαι
Βεβρωκως κακα φαρμακ' εδυ δε τεμιν χολος αινος,
Σμερδαλεον δε δεδορκεν ελισσομενος περι χειη:
Ως Εκτωρ ασβεσον εχων μενος ουκ υπεχωρει,
Πυργω επι προυχοντι φαεινην ασπιδ' ερεισας:
Οχθησας δ' ωρα ειπε προς ον μεγαλητορα θυμον.

Ut autem Draco in luſtro montanus virum expectat,
Paſtus mala venena, ſubiitque ipſum ira gravis:
Torvumque tuetur convolvens ſe circa latibulum:
Sic Hector inextinguibile habens robur, non ceſſit,
Turrim ad prominentem lucido ſcuto acclinato,
Indignabundus vero dixit ad ſuum elatum animum.

Huic Deus peculiari quodam dicendi genere mortem, regno autem ac terræ ipſius deſolationem ac vaſtationem minatur.

§. 12. Caput XXIX-XXXII. Ezechielis denunciant & Regis & regni Aegypti interitum, ut non uno eodemque tempore, ſic nec iisdem, ſed diverſis loquendi formulis; omnes autem eò collineant ut terminum ſibi præfixum attingant. Conſcriptores Prophetiarum non ſemper ordinem ac ſeriem temporum obſervarunt ſed ratione materiæ ſæpius res diſpoſuerunt. Sex diverſis temporibus Prophetiæ de Excidio Aegypti, quarum quaedam ante, quaedam poſt deſtructam Hieroſolymam, quaedam brevi ante ipſam deſtructionem Aegypti, editae. Juxta ſeriem temporum ita eſſent collocandae numerando a deportatione Jechoniae 1) C. XXIX. 1-16. 2) XXX. 20-26. 3) XXXI. tot. 4) XXXII. 1-16. 5) XXXII. 17-32. 6) XXIX. 17-XXX. 19. Quaelibet periodus magnificentiam aliis verbis depictam exhibet, illam vero ſublatum iri praedixit. Prima periodus ante

de

deſtructam Hieroſolymam Regem Aegypti ſub forma Draconis ſiſtit C. XXIX. 3-16. Hæc dicit Dominus Deus: *Ecce ego ad te Pharao Rex Ægypti Draco magne, qui cubas in medio fluminum tuorum, & dicis: Meus eſt fluvius & ego feci memetipſum &c.* Scopus noſter non eſt, aliorum doctas commentationes examinare, ſufficit, fundamenta nos §. VI. poſuiſſe, quibus reliqua ſuperſtruere facile erit. Vocabulum תנין (c) denotat *draconem* & *cetum*, ſumitur etiam pro quovis ſerpente Exod. VII. 9. Hanc autem vocis תנין ſignificationem non quadrare in præſens Ezechielis vaticinium, vidit Magnus Bochartus Hieroz. P. II. L. V. c. XVIII. p. 795. Neque explicatio vocis *balænæ* locum habet, *quia*, inquit Bochartus l. c. *Balæna nec pedes habet nec ſquamas, nec verſatur in Aegypti rivis & fluminibus, nec inde adſcendit in terram, nec retium indagine cingitur.* Aliam igitur ingreſſus viam & per *Crocodilum* explicuit, quos teſte Diodor. Sic. L. I. c. XXXV. alit Nilus Conf. C. Jul. Solini Polyhiſt. c. XXXV. & Pompon. Mela l. c. L. I. c. IX. Crocodilum in Scriptura S. diverſa ſortiri nomina, & a Jobo c. XL. 20. vocari Leviathan. l. c. P. I. L. I. c. VII. p. 52. Porro Pharaonis nomen in Arabicis *Crocodilum* denotare, quod Joſephus Ant. Jud. L. VIII. c. VI. Regem exponit. Sed fatente ipſo Summo Viro non omnia, ſed pleraque ſolummodo in Crocodilum quadrare videmus ex loco paulo antea cit. Liceat & nobis noſtram de hoc loco proponere ſententiam. Propheta Majeſtatem Aegypti deſcribens utitur vocabulo התנין הגדול *Draconis magni*

(c) De hac voce copioſe in tractatu de Leviathane Iobi c. III. neque me nondum pœnitet ejus ſententiae, quam ibi plus ſemel propoſui, in hoc Ezechielis loco per תנין intelligendum eſſe crocodilum. T. d. H.

reſpiciendo ad ſignum Principatus Aegyptii, quem olim effigie Draconis ad incutiendum aliis terrorem deſignarunt. Conf. Raſchius ad h. l. תנין, non ſimpliciter denotat *Draconem*, ſed quoque *vexillum cum effigie Draconis*, ut Thomas de Sacra Quercu in Lex. Philol. v. *Draco*; Et Claudianus Carm. X. v. 191.

procul igneus horror
Thoracum, gladiosque tegat vagina minaces,
Stent bellatrices aquilæ, ſævique Draçones,
Fas ſit caſtra meis hodie ſuccumbere ſignis.

Ubi Gulielmus Pyrrho: *Dracones*, inquit, *ſignis inſculpti* Conf. eundem ad Carm. V. v. 365. it. Carm. VII. v. 544. &c. Sic naves nomine Draconis inſigniuntur, quæ Draconem pro Inſigni habent: Ut apud Plutarchum Lib. de Virtutibus Mulierum p. 247. pirata Chimarrus a Bellerophonte occiſus επλει πλοιω λεοντα μεν εχοντι πρωραθεν επισημον, εκ δε πρυμνης δρακοντα *navi vehebatur quæ in prora leonem & in puppe Draconem habuit pro inſigni*; Et apud Euripidem in Iphigenia in Aulide p. m. 466. Bœoticis navibus pro ſigno fuit Cadmus χρυσεον δρακοντ' εχων *aureum habens Draçonem in navium roſtris*, Vid. Bochartus Hieroz. P. II. L. III. c. XIV. p. 434. Sic Propheta ſub nomine Draconis intelligit Regem Aegypti, qui Draconem tanquam ſignum Principatus & Majeſtatis pro Inſigni habuit. Minatur autem Deus non Regi ſolum ſed & ipſius regno ac populo devaſtationem & ruinam, exprimendo gloriam Aegypti per Nilum, qui pinguedine ſua irrigabat terram & fertilem reddebat, cui Rex maximè confiſus. Subditos per piſces exponit & ſic totalem Aegypti interitum innuit. Fertilitas enim terræ & multitudo incolarum conciliabat Regi tantam

autoritatem ac Majeſtatem, ut univerſis populis eſſet terrori. Quem Principatum certiſſime deſtructum iri Propheta claris proponit verbis v. 14. ſq. *Erunt in regnum humile. Et inter cetera regna erit humillimum, & non elevabitur ultra ſuper nationes, & imminuam eos ne imperent gentibus.*

§. 13. Secunda periodus Cap. XXX. 20-26. continet vaticinium de exſtirpanda Ægypto adhuc ante Hieroſolymam deſtructam, & magnam potentiam Regis Ægypti aliis prorſus delineat verbis. Hanc potentiam ſcitè etiam depingit Regius Pſaltes Pſ. LXVIII. 31. Regem Aegypti cum fera calami, duces Aegyptiorum cum tauris & populum cum vitulis comparans. Raſchius Eſavum per *feram calami* vult innui עשו שנמשל חיית קנה הוא כחזיר יער הרר בין הקנים *Fera calami*, inquit, *eſt Eſau qui comparatur cum porco ſylvæ qui inter calamos habitat*; Sed juxta Chaldæum convenientius ad Regem Aegypti applicatur, ſtatim ſubjungens duces Aegypti, qui conferuntur cum tauris, quo nomine in Scriptura S. denotantur homines feroces & potentes Job. CXIV. 22. אבירים qui multum inter homines poſſunt. Sic Virgilius Aeneid. L. III. v. 528.

Dii maris & terræ tempeſtatumque potentes.

i. e. Præſides & Domini. Hoc ipſe Propheta Ezech. clarius explicat v. 21. ſq. Tertia periodus Cap. XXXI. tot. præcedit adhuc deſtructionem Hieroſolymæ, & magnificentiam Aegypti ſub pompa Aſſyrii adumbrat, qui quaſi Cedrus in Libano, cujus altitudo elevata ſuper omnia ligna regionis, ita ut cedri in paradiſo Dei non altiores exſtiterint. Sed quia cor ipſius erat elevatum, tradidit illum Deus in altitudine ſua in manus fortiſſimi gentium. Idem fatum Regem Aegypti

gypti multitudinemque populorum ipsius manere prædicit Propheta. Quarta periodus C. XXXII. 1--16. post destructam Hierosolymam repetit ea quæ prima periodo prædixerat quibusdam immutatis, alludendo iterum ad Insigne Principatus & Regni, nempe Draconis quo terribiles ab omnibus videri volebant. Ad majorem emphasin connectit Draconem cum Leone ob robur, magnificentiam & Imperium super reliquas gentes affectatum & terrorem aliis injiciendum juxta illud Hesiodi ασπιδ. v. 175.

Κειατο τεθνηωτες υπο βλοσυροισι λεοντι
Jacebant mortui sub terribilibus leonibus.

Conf. Jes. XXX. 6. Leonem enim communiter ferarum Regem constituunt. De Belgicis Proceribus referunt, plerosque cum expeditionem orientalem ingrederentur, hoc sibi δειγμα sumsisse, sed aliter aliisque coloribus pictum. Sic Hœping de Jure Insignium apud Spenerum l. c. P. I. Sect. III. Memb. II. p. 228. Agamemnoni leonem tribuit cum hoc lemmate: Οὐτος μεν φοβος εϛι βροτων. Sic Leonem & Draconem cum aquila supra volante conjunxere Saxones, ut Hœping. l. c. Aliam adhuc denominationem habemus Ezech. XVII. 3. ubi cum Aquila comparatur, Rege avium, qui Imperium in aves obtinet, & toto habitu corporis regiam quandam Majestatem præ se fert. Clarius hæc omnia profert Propheta Cap. XXXII. 12. Quinta periodus Cap. XXXII. 19-32. alludit ad amœnitatem Aegypti, illamque mox perituram v. 32. Jer. XLVI. 20. Aegyptum vocat *vitulam formosissimam* עגלה יפה־פיה geminatis radicalibus ad summam pulchritudinem indicandam, respiciens ad fertilitatem terræ ac Majestatem, unde Moses Josepho benedicens Deut.

XXXIII.

XXXIII. 17. *Decor* (Majeſtas) *pulchritudo ejus quaſi primogeniti tauri*, Homerus Iliad. β. v. 480.

Ηυτε βυς αγεληφι μεγ' ἐξοχος επλετο παντων
Velut bos in armento valde eximius eſt inter omnes.

Sexta periodus Cap. XXIX. 17-XXX. 19. deſtructionem poſt Tyri obſeſſionem & oppugnationem ſtatim futuram denunciat, ut ſuperbia Imperii deſtruatur & potentia ejus deficiat ut Cap. XXX. 6. 18. Et ſic finis magnificentiæ Ægypti.

Paucis adhuc cladem Ægypto illatam & quando iſta facta ſit, videbimus. Iſtam in Scriptura S. tantum pleno ore denunciari, apud exteros vero Scriptores de ea eſſe altum ſilentium, vult Marshamus. 1. c. p. 580. Summus Vir Scaliger in Can. Iſag. p. 312. de hac clade dicit : *Quæ ab Ezechiele dicuntur de Aegypti deſolatione, ita ut in deſertum redigenda ſit, hoc Dei miſericordia remiſſum fuiſſe neque contigiſſe certiſſimum eſt. Quemadmodum neque Niniven delevit, ut per Jonam & Nahum interminatus erat. Et multa ſunt ejusmodi apud Ezechielem, Jeſaiam & Jeremiam.* Sed hanc cladem revera factam eſſe teſtantur Phœnicum Hiſtoriæ veteres apud Syncellum T. 221. Και των Φοινικων παλαιαι τινες ἱστοριαι φερονται περι τε Ναβυχοδονοσορ, οτι Συριαν καὶ Αιγυπτον καὶ πασαν την Φοινικην κατεστρεψατο πολεμοις. Quorum priora verba imperite ſcripta ob cohærentiam ſermonis & ſenſus ita corrigit & vertit Jac. Perizon. Orig. Aegypt. c. XXIV. p. 474. Και των Φοινικων παλαιαι τινες ἱστοριαι &c. *Et Phœnicum veteres quædam hiſtoriæ circumferuntur de Nabuchodonoſoro*, ſc. *tradentes, quod Syriam & Aegyptum, & omnem Phœniciam bellis everterit.* Huic ſuccentu-

riatur Josephus Ant. Jud. L. X. c. XI. *Nabuchodonosor*, inquit, *subacta Cœlesyria contra Ammonitas & Moabitas bellum gessit, quibus perdomitis Aegyptum hostiliter ingressus est; & occidit Regem qui tunc erat, aliumque, constituit.* Ne mirum igitur nobis videatur exteros Scriptores illa tacuisse, illi omnia, quæ Græcis, Asiaticis vel Europæis in Aegypto acciderunt, ab Aegyptiis sacerdotibus accepere. Quæ vero ad suæ gentis minuendam vel certe infra Babylonios deprimendam pertinebant, omnia æque ac Manetho dissimularunt. Clades autem hæc facta est anno XXXVII. vel XXXVIII. Nebucadnezaris, qui est Decimus octavus vel nonus destructae Hierosolymae. Nam quartus, Jehojakimi annus est primus Nebucadnezaris Jer. XXV. 1. Deportatio Jechoniae facta anno octavo Nebucadnezaris 2. Reg. XXIV. 12. Excidium Hierosol. est annus undecimus deportati Jechoniae & annus XVIII. vel XIX. (s. in fine XVIII. & initio XIX.) Nebucadnezaris 2. Reg. XXV. 8. Jer. LII. 12. 29. Anno quarto vel quinto post iterum Judaei in captivitatem abducti cum post interfectum Gedaliam novi motus metuerentur, uti liquet ex Jer. XLI. 18. qui est annus XXIII. vel XXIV. Nebucadnezaris er. LII. 30. Iste annus primus fuit obsidionis Tyriae sub Rege Ithobalo quae XIII. fere annis duravit juxta Philostratum apud Josephum L. I. Contra Appion. pag. 1046. Capta ergo Tyrus anno XXXVI. vel XXXVII. Nebucadnezaris & decimo septimo vel octavo a destructa Hierosolyma. Rex itaque Aegypti Hophra s. Apries successit, cui ex autoritate Herodoti, quae praecipua est XXV. annos tribuimus. Cœpit is regnare anno quarto Zedekiae, etiam ex Eusebii Chronico, qui est annus undecimus vel duodecimus Nebucadnezaris.

Su-

Superſunt hinc usque ad deſtructam Hieroſol. ſeptem anni, qui reſpondent anno XVIII. vel XIX. Nebucadnezaris. Qui ſi addantur ſeptendecim annis usque ad captam Tyrum, habemus annos Apriis XXIV. vel XXV. circa initium qui eſt annus XXXVI. vel XXXVII. Nebucadnezaris. Sequenti anno qui eſt XXV. Apriis ſ. XXVII. vel XXXVIII. Nebucadnezaris & XXVIII. vel XIX. a deſtructa Hieroſolyma, cœpit bellum in cujus primo anno ipſe periit. Videtur enim Pharao Hophra obviam progreſſus Nebucadnezari in deſertum, quod eſt in finibus Aegypti & Arabiæ, ſed ibi cæſus & relictus inſepultus; atque ita expoſitus beſtiis terræ & volatilibus cœli, ut impleatur vaticinium Jer. XLIV. 30. & Ezech. XXIX. 4. ſq. Hoc itaque cæſo, *conſtituit alium*, dicit Joſephus l. c. Nebucadnezar, ſeu Regem ſibi ſubjectum ſ. Satrapen hunc ipſum Amaſin, quem Manetho, Herodotus, Cteſias, Diodorus, Africanus, Syncellus &c. Aprii ſ. Hophræ ſucceſſiſſe tradunt, hominem plebejum Herod. L. II. c. CLXXII. ſub cujus præfectura XL. anni deſolationis ſtilo prophetico juxta Ezech. XXIX. 12. Solitum enim erat Victoribus in Oriente devictae gentis hominem terræ a ſe captae & vaſtatae praeficere; Ut in Judaea legimus Nebucadnezarem terrae exhauſtae praefeciſſe Zedekiam, dein hoc deficiente, & debellato Gedaliam Judaeum. Sed & in Tyro à ſe vaſtata conſtituiſſe Reges ac dein judices homines Tyros, plenius probat Jac. Perizon. Orig. Aegypt. c. XXIV. tot. & Orig. Babyl. c. VI. p. 79. ſqq. in addend. p. 360. ſqq. Fuit itaque Amaſis tunc non Rex Aegypti ſed ſatrapes Babylonius aeque ac Gedalia in Judaea poſt deſtructam Hieroſolymam; Licet poſt mortem Nebucadnezaris ob inteſtina mala regni Babylonici nomen & titulum veri

Regis

Regis ſibi vendicaverit, qua ſola appellatione Graecis cognitus fuerit.

III.

Demonſtratio Mathematica, quod *labes inſita*, quam *peccatum originis* vocant, animum, corpusque omnium præter Chriſtum hominum depravarit, contra recentiores Pelagianos, autore

J. C. HARENBERGIO.

SUnt complures mortalium in ea haereſi, quod liberum hominis arbitrium non debita fulgeat perfectione, niſi labem inſitam, ab Adamo in omnes ſuos poſteros transmiſſam, minuant vel penitus tollant. Judaeorum plerique צר הרע fermentum inſitum malum cum Stoicis ſoli inhaerere corpori putant. Pelagius & hodiernae aetatis Sociniani traduntur id toto pectore mortalibus detraxiſſe. Ut vero de Socinianis nullum eſt dubium, Pelagium tamen non uno nomine vindicavit ab hac calumnia doctiſſimus Vir, Johannes *Clericus*, Arminianorum primipilus. Samuel *Clarkius* aliique Angli peccatum illud mirifice elevant & imminuunt. Recentiſſime Daniel *Withy*, Theologiae Doctor & Cantor Eccleſiæ Salisburienſis in Libro de *Imputatione divina peccati Adami, poſteris ejus univerſis in reatum*, a 1711. emiſſo probare conatus eſt, quod ante Auguſtinum, nec ſacræ literæ nec Divi Patres illud peccatum noverint vel comprobaverint. Reſpondit quidem D. Jonathan EDWARD, Rector Collegii Jeſu Oxonienſis eodem anno in *Defenſione peccati originis*, & Withyum maſcule repreſſit. Liceat tamen

men & in Germaniæ oris pro veritate clypeum arripere & mathematica via eandem ſtabilire. Sunt mihi Poſtulata novem præmittenda, quorum veritatem nemo veræ Metaphyſicæ peritus in dubium vocabit, & quæ leviſſima ad amuſſim rationis ſanæ, ſi opus fuerit, revocari queunt. Adhibuit ſimul obſervationem unam præſtantiſſimorum Phyſicorum de animalculis ſpermaticis, quam nemo, qui rem ipſam inſpexit, dura fronte negabit, & quæ a Leuwenhœkio, Wolfio, Thümmigio, aliisque ſatis in lucem producta fuit.

Poſt. 1. Anima humana eſt ſimplex, partesque reſpuit.

Poſt. 2. Homo conſiſtit ex corpore & anima.

Poſt. 3. Quicquid malefacti certo eventurum prævidetur, illud ei, cujus culpa eventurum eſt, in pœnam tribui poteſt, ut, verbi gratia, ei, cujus animus certo cædem admiſſurus eſt, ſi compertum fuerit, pœna infligi poteſt.

Poſt. 4. Deus nunquam ſine ratione optimi agit.

Poſt. 5. Quidquid humanæ perfectioni noxium eſt, in eo faciendo peccatum committitur.

Poſt. 6. Quidquid cum toto corpore humano conſtituit unum, illud eodem circulo ſanguinis nerveique liquoris afficitur.

Poſt. 7. Eſt harmonia corpus inter & animam.

Poſt. 8. Deus prævidit omnia, antequam eſſent.

Poſt. 9. Aequales cauſæ & circumſtantiæ æqualem producunt effectum, ſimiles ſimilem, diſſimiles diſſimilem.

Theor. 1. Nullum creatum, quod ex pluribus eſt compoſitum partibus, in animam humanam phyſicam operationem immittere ſine ullo interventu

ventu poteſt. Nam ſic partes animæ humanæ intromitterentur, & ei partes eſſent, ad quas fieret contactus. Sic anima foret aliquid compoſitum, quod eſſet contra Poſt. 1.

Theor. 2. Nil creatorum ratione Numinis & per ſeſe eſt indifferens, hoc eſt, nec bonum nec malum. Nam ita Deus citra rationem optimi aliquid creaſſet, quod eſt contra Poſt. 4.

Theor. 3. Adamus ea conditione conditus eſt, qua Deus tantam bonitatem in eum exercuit, quanta per utriusque naturam effectui poterat dari. Nam, ſi meliorem eum creaſſet, quam id fieri poterat, feciſſet id quod fieri non poterat, nec factum eſt. Quod ipſum laborat contradictione. Si condidiſſet eum, deteriori conditione affectum, quam qua creari poterat, ergo fabricatus eum eſſet contra rationem optimi. Qui enim melius agere poteſt, quam facit, ille non agit id, quod eſt optimum. Quod foret contra Poſt. 4.

Coroll. 1. Ergo Adamus non potuit meliori conditione creari, quam qua creatus eſt.

Theor. 4. Deus uſui humano nil interdicere poteſt, quod corpori vel animo humano eſt ulla ratione conducibile, ſive, quod eſt utilius, quam nocentius. Nam hoc pacto nulla adeſſet ratio optima, quæ id fieri negaret, cum tamen eadem ex actione divina elucet, per Poſt. 4.

Coroll. 2. Quicquid igitur Deus uſui humano interdicit, illud homini noxium ſit oportet. Indifferens enim idem eſſe nequit per Theor. 2. Si vero Deus nulla ratione, ſolo arbitrio, ad aliquid vetandum inductus eſſet, egiſſet contra rationem optimi ſuamque naturam per Poſt. 4.

Theor. 5. Arbor cognitionis mali bonique fuit homini noxia. Nam Deus ejus uſu homini interdixit, qui vetat noxia, non vero bona per Cor. 2. indiffe-

indifferens vero esse nequit, ob Theor. 2.

Theor. 6. Arboris illius fructus animo humano immediate non fuit noxius, sed potius corpori, quia erat ille ex iis, quæ ex pluribus composita partibus sunt, quæ immediate non tangunt depravantve animum per Theor. 1.

Theor. 7. Cum igitur Eva & Adamus fructum arboris vetitum degustarunt, consensu suo, in perniciem prono, peccarunt in animum, per Post. 5. & ipso delibato fructu noxam intulere corpori, per Theor. 6.

Obs. 1. Præformata delineatio animalium in animalculis seminalibus, quorum seminis virilis vividissima per uterum ad ovarium deferuntur ope, idque per cicatriculam ingrediuntur, gravidant, deciduumque reddunt, ut ad uterum referatur ad delineationem magis exprimendam.

Cor. 3. Cum ergo præformata delineatio Titii fuit in Sempronio, hujusque in Caio & sic porro regrediendo ad Adamum, quare omnia animalcula seminalia divinitus præformata sunt in Adamo.

Theor. 8. Anima humana (a) simul est in *illo* animalculo seminali. Nam nisi initio simul creata esset, ut simplex in Adamo, tum vel denuo crearetur a Deo vel propagaretur emanando aut ex anima aut ex corpore parentum. Tertium non datur. Si ponimus prius, crearetur anima vel sancta, vel indifferens, vel vitiosa. Non creatur sancta, quia experientia teste datur malum συγγενες, quod Aristoteles & Seneca etiam confirmant. Nec creatur indifferens, ob Theor. 2. Nec creatur vitiosa, quia

(a) At vero valde dubito hoc assertum omnibus approbatum iri. Sicut & in his thesibus occurrunt alia, quae, si quid judico, majori adhuc examine indigere videntur. T. d. H.

quia id esset inimicum essentiæ divinæ ob Post. 4. Si ponimus posterius, ita ut propagaretur ex corpore, tum non foret simplex, contra Post. 1. si decerperetur ex altera vel utraque anima parentum, tum rursus animæ parentum, quia dividerentur ac distraherentur, non forent simplices sive Monades. Restat igitur, ut initio instar monadis quævis creata sit anima in Adamo, & succedente tempore simul cum suis animalculis ad uterum cum animalculis seminalibus deferatur.

Cor. 4. Quare animalcula illa, ab Adamo usque transducta, ratione corporis simillima sunt morbidis corporibus majorum suorum, quia eorundem circulo sanguinis, liquorisque nervei fuerunt imbuti, ob Post. 6.

Schol. 1. Animarum præexistentiam igitur merito complures Philosophi, Rabbinique vetustissimi comprobaverunt.

Schol. 2. Et hic est primus modus, quo peccatum originis ob morbida majorum corpora & corpus & indirecte animum infecerit.

Theor. 9. Deus prævidit certo, quod, si singuli nostrûm loco Adami & Evæ creati fuissemus, & nosmet similiter peccavissemus. Nam Deus prævidit omnia futura, per Post. 8. nec meliores creati fuissemus Adamo, ob Theor. 3. nec deteriores, per Post. 8. cum vero æquales causæ æqualem sortiantur effectum, Post. 9. eadem tum ratione peccavissemus. Quare Deus ideo nobis culpam & pœnam tribuere potest, Post. 3.

Schol. 3. Et hic est alter modus, quo peccatum originis animum & per harmoniam (Post. 7.) indirecte corpus nostrum inficere potuit. Gratia Dei est, quod inde eluctari, spiritu ducente, valeamus.

Schol. 4. Quod si verum esset, quod Regnerus de

de Graaf *præfat. de mulierum organis, generationi inſervientibus* tradidit, videlicet *omnia omnino animalia adeoque hominem ipſum non ex ovo in utero a ſemine, ut Ariſtoteles, aut ejus-virtute, uti Harvejus inſinuare videtur, efformato, ſed ex ovo, ante coitum in mulierum teſtibus exſiſtente, originem ſumere*, quod ipſum tamen falſum eſſe recentior ætas oſtendit: nihilo ſecius demonſtratio allata optime ſuccederet.

Schol. 5. Hartſoecker nuperrime quædam monuit contra præſtabilitam delineationem in primis animalibus & plantis, & ipſe ad naturas plaſticas decantatiſſimas confugit. Sed, qui rationes Viri hujus profundiſſime docti inſpexerunt, fatebuntur, ex calculo ejus infinitam Dei ſapientiam elucere ordinemque naturæ, artificium quodvis, immo noſtram imaginationem, ſuperantem. Ex eo tamen, quod imaginationem noſtram vincit, non licet rationem ullius impoſſibilitatis illico ſtabilitum ire.

IV.

De ignorantia exegetica multarum RELIQUIARUM ſacrarum matre & obſtetrice obſervatio

Jo. Jacobi (a) *RAMBACHII*,

Fac. Theologicæ in academia Fridericiana adjuncti.

§. 1.

RElIquias ſacras inter fulcra ſuperſtitionis pontificiæ numerandas eſſe, nemo prudentiorum

(a) Nuper prodiere hujus Cl. Viri *Inſtitutiones Hermeneuticae ſacrae*, variis obſervationibus, copioſiſſimisque

diffitebitur. Humanæ mentes ita comparatæ sunt, ut nescio qua veneratione rerum antiquarum facile tangantur; maxime si accedat hominum, qui illas vel possederunt, vel usurpaverunt, celebritas, & quædam opinio sanctitatis. Hinc & *Judæi* olim & *Gentiles* suas jactaverunt personarum illustrium reliquias, quas in magno honore habuerunt. De PRIMORUM PARENTUM TUNICIS, quas ex ovium mactatarum & immolatarum pellibus DEUS ipsis confecerat, in *pirke Eliezer* cap. XXIV. refertur: „ Tunica, quam confecerat „ DEUS Adamo & Evæ, fuit cum Noacho in „ arca, & ubi egressi sunt arca, accepit eam Cham, „ filius Noachi, & secum extulit, atque in hæ„ reditatem reliquit Nimrodo. " Similiter OSSA ADAMI dicuntur a Noacho in arcam recepta, & post diluvium a patre inter filios distributa, datumque *Semo*, primogenito, *Adami CRANIUM*, a cujus posteris illud sepultum eodem loco, cui postea crux Christi inserta, qui hinc nomen *calvariæ* acceperit: de qua sententia recte HIERONYMUS in Matth. XXVII. 33. *Favorabilis interpretatio, & mulcens aurem populi; nec tamen vera.* ARCÆ Noachi reliquias perhibent ostendi in montibus Armeniæ, teste SAM. BOCHARTO *Geogr. sacr. part. I. lib. I. c. III.* Immo R. MANASSE, *de Resurrect. lib. II. c. XI.* refert, R. Judam quendam adseruisse, se ex iis esse oriundum, quos in vitam revocaverit Ezechiel

misque exemplis Biblicis illustratae, sacrarum literarum studiis apprime commendandae cum praefatione *Jo. Franc. BUDDEI*; Jenae 1723. 4. II. Alph. 2. plag. Ut & ejusdem; *Exegeticae & morales considerationes de VIII. beatitudinibus, quibus Christus concionem suam in monte inchoavit*, ut & tales de *internis & externis passionibus J. C. in horto Gethsemanis*, Jenae 1723. 8. Sed hae scriptae sunt Germanice.

chiel c. XXXVII. (quod tamen tantum in visione prophetica contigisse certum est) & quædam TEPHILLIM habuisse, quæ ab illis accepta, pater suus reliquerit.

§. 2. Non minus vero *orbis paganus* nonnullis veterum heroum reliquiis, magna religione cultis, olim superbiebat. Athenienses, Apollinis oraculo moniti, OSSA THESEI Athenas deportabant, eumque, tamquam præsidium urbis, sacrificiis & invocationibus colebant; ut PLUTARCHUS *in vita Thesei* refert. Augustus imperator, Alexandriam ingressus, ALEXANDRI M. CORPUS præ reliquis omnibus conspicere gestiit, quod floribus totum conspersum, coronæ prosequutus est honore. Ejusdem *chlamys*, *thorax* & *urna* inter pretiosas magni herois reliquias numerabatur: uti Græci *sepulcrum ARISTOTELIS*, *LYCURGI*, *ARCHIMEDIS*, aliorumque; Romani *casulam ROMULI*, in qua cum fratre Remo vitam pastoritiam degerat, magna olim cura observabant; ut alia multa taceamus.

§. 3. Ab his igitur veneratio & pompa reliquiarum accepta, & in *ecclesiam Christianam*, post tertium a Christo nato seculum, translata, novisque aucta additamentis fuit, ut pluribus ostendit MARTINUS CHEMNITIUS, nostræ ecclesiæ decus, in *examine Conc. Trid. p. 669. seqq.* ed. Genev. & Doct. JO. VALCKENIER, in *Roma paganizante*. Tanta vero incrementa illa res sequentibus seculis cepit, ut vastissimi existent reliquiarum indices; quales sunt *JOSEPHI GELDOLPHI a RYCKELS*, *phylacterium reliquiarum sacrarum*: *ARN. RAYSSII hierogazophylacium Belgicum*, cet. in quibus multorum sanctorum sanctarumque ossa, carnes, sanguinem, dentes, ungues, capillos, lacrimas, cineres, vesti-

menta, interulas, togas, tunicas, pallia, caligas, crepidas, calceos, cingula, pectines, flagella, & quid non? ordine videas recenſita, additis paſſim inauditis miraculis, ſine omni fronte narratis. Innumeras fraudes in confingendis illis reliquiis eſſe commiſſas, dubio prorſus caret. GEORGIUS ſane CASSANDER, quem *Jac. Gretſerus* dicebat „ ſe tanti æſtimare, quanti Caſſandram, Priami filiam, in conſultatione de articulis religionis inter Catholicos & Proteſtantes controverſis art. XXXI. „ non veretur ſcribere: „ Permulti „ reperti ſunt, qui ſanctorum reliquias ſive falſas ſive veras quæſtui habuerunt; ita ut paſſim a circumforaneis & viliſſimis hominibus, inſtar ſacrorum Iſidis circumferrentur, & multis mendaciis imperito vulgo commendarentur. Hodie vero quum paſſim omnia reliquiis ſanctorum plena eſſe „ videantur, verendum eſt, ne ſi epiſcopi & prin„ cipes in veris reliquiis inquirendis & dijudican„ dis eam, quam debent, operam adhiberent, in„ gentes & deteſtandæ impoſturæ patefierent, „ quemadmodum in nonnullis locis factum eſt.

§. 4. Et certe omnem prorſus communem ſenſum ejuraverit, qui in hiſtoria reliquiaria fraudes & impoſturas non deprehendat. Quanta enim quæſo, exempli gratia, *lactis & lacrimarum Mariæ* ubique terrarum eſt copia? Si in unum conferatur acervum, quidquid ubivis gentium de *ligno crucis* oſtenditur, ſatis eſt materiæ, ad vaſtam domum conſtruendam, vel ad Batavicam onerariam navem implendam. *Clavi* plures ſuperſunt, quam unquam in crucem acti fuerunt. Ex ea, quam Chriſtus geſtavit, corona, tot *ſpinarum* in mundo eſt, ut jam non corona, ſed ſilva ex illis particulis haberi poſſit. Talia ſi conjicerentur in unum acervum, idem certe accideret, quod olim regi

An-

Anglorum, Eduardo, ex dentibus laboranti, accidiſſe refert MART. CHEMNITIUS in *exam. conc. Trid. p.* 672. Quum enim ille mandaſſet, *APOLLONIAE dentes*, qui ubique in regni ſui eccleſiis inter reliquias ſervabantur, ad ſe mitti: tot ex unius regni reliquiis Apolloniæ dentes coacervati fuerunt, quos aliquot magna dolia capere non potuerunt. Quin imo non ſatis fuit verorum ſanctorum confingere reliquias; eorum etiam, qui numquam in rerum natura fuerunt, κειμήλια in theſauros ſuos retulerunt, ut *dentem magni CHRISTOPHORI*, qui pugno major, Dononii prope Valencennam & Pariſiis & Genuæ adſervatur: S. Georgii equitis *mandibula* cum dente, Quercu-cincti prope Duacum: alibi etiam *gladium*, quo draconem ſcilicet occidit. Sed harum ſimiliumque reliquiarum vanitatem pluribus detexit JO. HOORNBEECKIUS, in *ſcholiis ad bullam Urbanii VIII. de Jeſuitiſſis, imaginibus & feſtis, Ultrajecti* MDCLIII. editis, & JO. DALLÆUS, *adverſus Latinorum de cultus religioſi objecto traditionem*, (*Genevae*, *MDCLXIV.*) *lib. IV.*

§. 5. Nunc tantum conſtitutum eſt brevibus & allatis in medium aliquot exemplis commonſtrare, *ignorantiam exegeticam multarum reliquiarum matrem eſſe almamque obſtetricem.* Ac primo quidem fulcra, quibus cultus reliquiarius innititur, arenoſa admodum ſunt & ludicra, ab ignorantia hermeneuticæ ſacræ fabricata. Exempli gratia, *reliquias recte altaribus inſeri*, ROB. BELLARMINUS, egregius Romanæ ſuperſtitionis promachus, *lib. II. de ſanct. reliqu. c. III.* & *BARONIUS ad Ann. Domini LV. n.* 16. ex Apoc. VI. 9. demonſtrant, ubi Joannes *ſub ara* vidiſſe dicitur *animas necatorum propter verbum*

Dei. Sed nihil prorſus inde reliquiarum paroni, lucrantur. Joannes enim non corpora, corporumve reliquias, ſed *animas* dicit ſub altari a ſe in ſpiritu viſas. Deinde *altare* non in terra, nec in ſplendida aliqua baſilica, ſed in coelo videbatur, coll. c. VIII. 1. 2. 3. Tota vero viſio emblematica eſt, deſumta ex ritu œconomiæ Moſaicæ, ubi ſanguis animantium, in ara holocauſtica immolatorum, ad baſin altaris effundebatur, in quo ſanguine cenſebatur eſſe animantium anima, ut prudenter HUGO GROTIUS obſervavit. Martyres igitur hic conſiderantur ut ſacrificia holocauſtica, Deo ſolenniter oblata, & ob profeſſionem veritatis mactata. Eorum animæ ſub altari comparent, hoc eſt, in communione Chriſti, qui Hebr. XIII. 10. *altare* dicitur. Ita ſi veræ interpretationis faces huic loco admoveantur, omne præſidium, quod mos, reliquias ſub altaribus condendi, inde exſpectare poterat, *illico* diſparet.

§. VI. Talia porro reliquiis accenſentur, quæ, ſi modo rationem audire voluiſſent, in earum numerum nunquam fuiſſent cooptaturi. Equidem ratio non eſt principium, ſacra interpretandi; at ſanæ tamen rationis uſus organicus & inſtrumentalis ab exegeſeos negotio removeri non poteſt. Quod ſi igitur in catalogo reliquiarum ea conſpexeris, quæ eo referri, ab omni alienum eſt ratione: merito ſtuporem hermeneuticum dixeris. Ex. gr. VASQUEZ *in III. Tom. quæſt. XXV. diſp.* 112. *c.* 1. *PETRI UMBRAM* Act. V. 15. inter reliquias ponit, & doctrinæ reliquiariæ aliquam inde auctoritatem ſacram conciliare ſtudet. Quid vero magis ab amica ac ſana ratione remotum, quam hominis *viventis* reliquias illas dicere, quarum nomine ea ſignificari omnes ſciunt, quæ homo

mo in terris, ipſe ex eis diſcedens, relinquit. Unde liquet, ne in *mortui* quidem reliquiis umbram cenſeri poſſe, rem ſcilicet fluxam & inanem, quæ quum non maneat, ſed, corporis præſentia ſublata, ſtatim tranſeat, atque evaneſcat; *relinqui*, adeoque in *reliquiarum* numero haberi, neutiquam poteſt. Quid porro magis ἄτοπον, quam *MICHAELIS archangeli ſicam & ſcutum* in fano, quod eſt in littoribus Neuſtriæ extremis, adſervari? MARCUS certe LESCARBOTUS, vir ritus latini religioſiſſimus, in *hiſt. nouvelle de France, lib. IV. c. XIX. p.* 609. ſuum ad illum Michaelis montem, in quo fanum eſt, iter deſcribens, narrat, angeli clypeum inter ceteras, quæ ibi habentur, ſacras reliquias, antehac oſtendi ſolitum; ſed annis, antequam eo ipſe accederet, non pluribus quam quinque Abrincenſium epiſcopum vetuiſſe, ne deinceps oſtenderetur: unde factum, ut ipſe, qui loca illa ſacra anno MDCVII. luſtravit, hoc armorum cæleſtium ſpectaculo fraudaretur, quibus olim cœleſtis ille genius, cum dracone pugnans Apoc. XII. uſus fuerit. Ecquis vero ſanæ mentis compos umquam ſibi perſuaſerit ſpiritum cum ſpiritu decertantem, armis ligneis ferreisve uſurum?

§. 7. Plurimæ vero, quæ inter abſurdas numerandæ ſunt, reliquiæ inde prognatae ſunt, quod vel male intelligerentur ſcripturae divinae verba, vel quae tropice intelligenda erant, proprie acciperentur. Ex male intellectis ſcripturae verbis *cornua MOSIS* excreverunt, quibus *Genua* ſuperbire dicitur. Fontes ebraei memorant, קרן עור פניו Exod. XXXIV, 29. 30. quod LXX. interpretes, quos & Paulus II. Cor. III. 7. ſequitur, recte tranſtulerunt: δεδόξασαι ἡ ὄψις τῦ χρώματος τῦ προσώπυ αὐτῦ; male vero *vulgatus* interpres, ambigua vo-

cis קרן significatione deceptus, reddit, *quod cornuta esset facies sua*; quam interpretationem HIERONYMUS etiam amplexus est, qui in *comm. ad Amos VI.* putat, vere tunc dicere potuisse Mosen, ex psalmo CXLVIII. 14. *In te inimicos meos cornu ventilabo.* Hinc error non modo dimanavit in multos *nummos*, in quibus facies Mosis cornuta exhibetur, de quibus videatur celeb. JO. BENED. CARPZOVII schediasma *de nummis, Mosen cornutum exhibentibus*; sed in alias etiam versiones sese diffudit. Excusa est Augustae MDXVIII. germanica bibliorum translatio, quae *loc. cit.* ita habet: und 'er wist nicht, dass sein Antlitz gehörnet was, von wegen der Geselschaft des Wortes Gottes. At enimvero ebraeus textus habet קרן, quod etiam significat *splendere, radios spargere.* Sane Hab. III. 4. קרנים *radios* significat, & apud Arabes *radii solares* קראן dicuntur. Quapropter Mosis vultus ex familiari commercio cum Deo, & divinae lucis adflatu, lucidus quoque DEO ita volente, factus est, ad convincendos Israelitas, de colloquio Mosis cum Deo, qui simpliciſſima lux est, & in luce dicitur habitare I. Tim. VI. 16. Quidquid MART. DEL RIO, in *adagialibus* sacris, HUGO GROTIUS, & alii vulgatae versionis inconsulti defensores, contra dicant. Confer venerandi SAL. DEYLINGII *observ. sacr. part. III. obs. VIII. p.* 61. *seqq.* Desinant igitur homines superstitiosi cornua Mosis adscribere numero reliquiarum; quas passim vocare solent, *fidei suae symbola, suas tesseras, sua adversus hostem arma*, quibus diabolum impugnant, ut docet JO. DALLAEUS *libro cit. lib. I. c.* XXIII. *p.* 171. Enimvero stupidum prorsus oportet esse diabolum, quem sacrae litterae ut callidissi-

lidiſſimum deſcribunt, qui ejusmodi armorum larvas extimeſcat.

§. 8. Aliæ reliquiæ inde ortae ſunt, *quod proprie* in ſacris literis *acciperentur*, *quæ proverbialiter vel metaphorice* intelligenda erant. Equidem a propria verborum acceptione non eſt facile recedendum; ſed nec eidem inhæreſcendum, ubi manifeſta abſurditas eam relinquere jubet & cogit. Nihil notius eſt, quam cæleſtibus nuntiis alas tribui, ad exprimendam illorum celeritatem, & in exequendis numinis mandatis promtitudinem. Hæc quum proprie acciperentur, neſcio quæ reliquiarum monſtra inde excluſa ſunt. Ita olim oſtenſæ fuerunt *plumæ*, quæ ex ala *Gabrielis* forte fortuna excidiſſe dicebantur, cum beatam Mariam Virginem ſalutaret; ut refert clar. JO. GERH. MEUSCHEN, in *relat. de domo Lauretana* §. *III.* Quin immo, quum ipſe etiam Spiritus ſanctus Matth. III. ſub forma *columbæ* adparuiſſe narratur, inventus olim fuit impoſtor, qui *Spiritus ſancti plumas* ſe circumferre in reliquiis jactabat. Quum vero faceti quidam homines, clam aperta capſula, *carbones* loco plumarum ſubſtituiſſent, ille poſtridie, multa de plumis ſuis ad populum præfatus, aperiens capſulam, pro plumis carbones invenit. Is vero artis ſuæ non immemor, inverſa oratione, cœpit declamare, eſſe carbones *craticulæ Laurentii* ſubreptos; ut refert MART. CHEMNITIUS, in *exam conc. Trid.* p. 672.

§. 9. Proverbialis eſt locutio, quum Paulus II. Cor. XII. 7. mentionem facit *pali*, qui *carni* ipſius infixus ſit. Σκόλοψ veteribus idem, quod σταυρὸς, *crux*. Ita HESYCHIUS, σκόλοπες, σταυροὶ. Et ἀνασκολοπίζειν idem quod ἀνασταυροῦν, uti LUCIANUS in *vita Peregrini*, benedictum noſtrum

ſtrum Servatorem, cruci adfixum, vocat σοφιστὴν ἀνασκολοπισμένον. Uti igitur latine dicimus, *crucem figere* de eo, qui gravem alteri moleſtiam creat, ita Paulus *adverſarium aliquem ex pſeudapoſtolis*, a quo ſupra modum vexabatur, σκόλοπα vocat, hoc eſt, crucem & quaſi tortorem ſuum; *ſatanæ* inſuper *angelum*, ſive miniſtrum ac ſatellitem II. Cor. XI. 13. 14. qui colaphis ipſum excipiebat, hoc eſt, publicis & atrocibus calumniis proſcindebat, *quod c. XI*, 20. *eſt* εἰς πρόσωπον δέρειν. (b) Haec quum non obſervarent reliquiarum cultores, *Pauli* etiam *palum* in apothecas ſuas receperunt. MAXIMILIANUS enim MISSON *in tineribus per Italiam p.* 644. teſtatur in baſilica Lateranenſi, Romae, praeter *caudam aſini*, quo *Bileam* vectus eſt, etiam oſtendi *palum, qui in carne ſancti Pauli hæſerit.* Quo num quid magis ridiculum dici poſſit, valde dubito. Non dubito tamen, multo plura talia inventurum, qui indices & gazophylacia reliquiarum ſacrarum excuſſerit. Haec ſpeciminis loco ſufficiant; ut diſcamus, quomodo ſacra exegeſis ſui contemtum vindicet.

(b) Pluribus hic locus excuſſus eſt hujus Bibl. T. VI. p. 635. ſq. 647. ſqq. & T. VII. p. 551. ubi etiam p. 648. auctores longo agmine adducuntur, qui eum uberius tractarunt.

V.

Jo. Georgii SCHELHORNII, De Vita & Scriptis *Pauli SCALICHII* commentatio

PAulus *SCALICHIUS* de Lika, Comes Hunnorum, & Baro Zkradinus, S. Theol. Doctor,

ctor, uti seipsum appellat in fronte suorum quorundam Operum, Basileae a Jo. Oporino A. 1559. in 4. junctim editorum, portentosi Vir ingenii, & alter sui temporis Ecebolius, originem suam venditabat ex illustri Scalichiorum gente, quos Bela, Hungariae Rex, ob eximia in se & Pannoniae regnum merita, resque fortiter contra Tartaros gestas, insignibus privilegiis & honoribus donavit, eosque in consortium ac numerum commilitonum suorum (sunt ipsa Belae verba) locavit, castro insuper Ekrad in Croatiae regno ipsis in peculium & officiorum remunerationem dato atque concesso: quod ex ipso Belae diplomate, A. 1263. exarato, & Scalichii operibus annexo, elucet. Nec reticendum, Ferdinand. I. glorioſissimae memoriae Imperatorem, in gratiam nostri Pauli privilegia a Bela Scalichiis impertita peculiari diplomate itidem opusculis supra dictis addito A. 1555. confirmasse, ex quo sequentia excerpere juvat. *Nos Ferdinandus ---- fidelis nostri D.* Pauli Scalichii de Lika &c. *allecti virtutibus, eum nostra speciali gratia nostroque peculari studio, favore, gratia atque munificentia dignum judicavimus. Non enim contentus majorum & progenitorum suorum eminenti ac splendidissima gloria ----- gloriam virtute militari partam, philosophiae & optimarum artium exacta insignique cognitione clariorem facere, suamque gentem & familiam rerum alioquin militarium fortissimis gestis jam inde ab antiquis temporibus claram, conjuncta militiae summa excellentium quarumcunque disciplinarum eruditione, nobiliorem reddere, aliisque multijugae virtutis ad astra tollere curavit. Ab ipsa enim infantia humaniorum liberaliumque artium deditus studio, paucorum annorum curriculo perfecit, ut peragratis vario-*

riorum regnorum celebrioribus & insignioribus Academiis, felicissimi ingenii solertia ac animi irrequieti industria, continuaque diligentia difficiliorum & inter alias præcipuas quasque disciplinas excellentiorum artium cognitione ad unguem, & ultra præteriti seculi hominum industriam & acumen consecutus, a doctissimis & insignibus viris, magnis in re literaria titulis & honoribus condecorari meruerit. Quarum quidem virtutum suarum fama ad aures nostras regias perlata, pro primo declarandæ erga eum gratiae studio (non potest enim nobis nisi gratissimus & acceptissimus esse) donec uberiores eum prosequamur clementia, Serenissimi quondam Belae --- literas --- approbamus, roboramus --- confirmamus &c. En egregia elogia, quibus dignum censuit nostrum Magnus Imperator! Cumque gens Scalana, eadem cum Scalichia, Marchionatum olim Veronensem possederit, Paulus sibi etiam aliquanto post Marchionis Veronæ titulum sumsit, atque adeo originem suam ex iisdem radicibus derivare voluit, ex quibus suam quoque, haud paucis tamen renitentibus, eruditissimi Viri Julius Cæsar & Josephus Justus Scaligeri, pater & filius, deducere magno molimine conati sunt. Sed oppositi se ipsi, natalesque ejus tam illustres in dubium vocavit Albertus Truchsess Wezhusanus, obscuro loco natum, rusticique filium esse asserens, quem vero singulari scripto A. 1565 refutare Noster annisus fuit. vid. Summi Theologi atque Polyhistoris J. F. Buddei Continuat. Lexici Universalis Histor. fol. 396. Ego in medio rem relinquo, additis duntaxat adhuc Josephi Scaligeri verbis, quibus in Confutatione stultissimæ Burdonum fabulæ, sub nomine J. R. hoc est, Jani Rutgersii contra Scioppii Scaligerum

rum Hypobolimæum editæ, p. m. 233. utitur: *Paulus Scalikius, qui se pro Michaelis filio gerebat, homo Slavus erat, in Carnis natus, in Croatis educatus, in Germania institutus. An de genere suo mentitus sit, id neque scimus, neque confutamus, neque nostra refert. Hoc unum certo scimus, quae is de Bonifacio, Michaelis patre, dixit, non solum vera esse, sed eorum multa vestigia in scriptis editis Julii Caesaris, longe plura in non editis extare.* Missis vero his, ad vitam ejus describendam jam accingimur.

Paulus SCALICHIUS natus est A. 1531. uti auguror. Quanquam enim nativitatis annum nullibi praecise notatum invenire licuit, exin tamen, isto, quem designavi, lucem hanc primum vidisse Scalichium, conjicio, quod conclusiones, Bononiae ad disputandum propositas, de quibus mox quaedam dicenda erunt, publice tuitum se fuisse, nondum natum vigesimum primum annum, ipsemet scribat in praefatione Glossae in triginta duos articulos Canonis Missae. p. 646. Opp. Has autem Conclusiones, ni fallor, A. 1552. publice proposuit: nam ejus anni die 15. Dec. datae sunt literae, quibus Academia Bononiensis egregium edecumatae eruditionis testimonium tribuit.

Juvenis variis in locis literis operam navavit, praesertim autem Viennae, ubi admodum adolescens Philosophiam publice ipse jam docuit. Deinde Bononiae, assiduis exercitatus vigiliis, Theologiae solicitam & curiosam (verba sunt diplomatis Bononiensis) operam jugiter impendit, atque scholasticos actus tam publice quam privatim gessit, conferendo, arguendo, & disputando. Ibi proposuit Calendis April. anno, ut videtur, 1552. *Theses mille quingentas quinquaginta tres, divinas, angelicas, coelestes, elementales, humanas*

nas, christianas, philosophicas, metaphysicas, physicas, morales, rationales, doctrinales, secretas & infernales, uti ab ipso Scalichio in titulo nominantur. Has publice defendit, ibidemque dein Doctoris Theologiæ gradum capessivit, a Collegio ejus Universitatis theologico insigni testimonio, operibus illius annexo ornatus, in quo præter cætera singulare in natura miraculum vocatur. Speciminis loco harum thesium quasdam ex ultima classe, quæ centum constat conclusionibus de mundo infernali, prout titulus habet, heic afferam:

5. „ Dæmon, quoniam nullo suggerente peccavit, ideo nullo reparante redibit.

28. „ Deus facta mundi purgatione, dividet a „ calore splendorem, & totum calorem mittet ad „ regionem damnatorum.

42. „ Quicunque proprietatem servant humanam, homines iterum nascentur: qui vero solo utuntur sensu, bruta animalia redibunt.

43. „ Qui sensu una cum ira utuntur, animalia fera exorientur: qui vero sensu per concupiscentiam voluptatemque utuntur, ingluviosa „ animalia revertentur.

44 „ Qui non tam sensu una cum his, quam „ sensus degeneratione vixerunt, una cum ipsis „ plantæ repullulant.

45. „ Qui musicis modulis nimium deliniti „ vixerunt, in cæteris non depravati, animalia „ musica renascuntur.

46. „ Qui sine ratione regnarunt, aquilæ fiunt, „ nisi pravitate aliqua sint infecti.

47. „ Qui civilem virtutem consecutus est, homo revertitur.

63. „ Dæmones, qui proprio arbitrio cum principe suo diabolo a Dei ministerio recesserunt,

si

„ ſi paululum reſipiſcere cœperint, humana carne
„ circumdantur.

87. „ Nihil pulſandis malis dæmonibus muſica-
„ li harmonia efficacius.

Inde Romam contendit, easdem theſes, additis adhuc 10447. aliis, ibi publice tuiturus; niſi obſtitiſſent ei Jeſuitæ, heterodoxiæ ipſum inſimulantes. *Ob tuam* (en Scalichii verba ad Joannem de Polanco, Cancellarium S. J. in præfat. Gloſſæ in 32. Art. Can. Miſſ. p. 646. Opp.) *tuorumque ſimultatem nunquam efficere potui, ut certum aliquod tempus diſputationi præfigeretur: nec aliud in me reprehendere potuiſtis, quam juventutem, quod nondum natus vigeſimum primum annum de profundis Philoſophiæ & Theologiæ myſteriis atque incognitis diſciplinis in celebratiſſima urbe, & ampliſſimo doctiſſimorum virorum conſeſſu, diſputationem inſtituerim. Atque eum numerum concluſionum ſuperfluum, ambitioſum, & ſupra vires, ad pompam potius ingenii & doctrinæ oſtentationem, quam ad comparandam eruditionem propoſitum cenſuiſtis. Quapropter me audacem, temerarium, plus ſapere velle quam oporteat, & novi dogmatis autorem oblatrati eſtis.*

Poſthac Viennam rediens, eruditione ſua haud vulgari in gratiam Imperatoris, ejusque filiorum Maximiliani & Caroli, ſe inſinuavit, quam in diverſis opuſculorum ſuorum præfaminibus prædicat, teſtantibus eam quoque Cæſarei Diplomatis verbis ſupra recitatis. Quum vero interjecto tempore veritatis divinæ radiis colluſtratus, puriorem Evangelii doctrinam, non ità multo ante, Dei beneficio orbi Chriſtiano reſtitutam, aſſenſione comprobaret, ejus partes ingenue, ut quidem videtur, & fortiter data occaſione, publice etiam agens, acerbiſſima pontificii cleri odia in

ſe

ſe convertit, illiusque machinationibus tandem cedere & Vienna egredi coactus eſt. Præſertim inimiciſſimum habuit Hiſpanum quendam, M. habuit Hiſpanum *Gallum*, Profeſſorem Salamanticenſem, tum Viennæ degentem, quocum de Miſſæ ſacrificio coram Maximiliano, eo tempore Bohemiæ Rege, qui haud alieno à veritate Evangelica animo fuit, magna animi fiducia diſputaverat, quod ex dedicatione Dialogi de Miſſa ad fortem orthodoxiæ Evangelicæ aſſertorem Jo. Sebaſtianum *Pfauſerum*, (a) Divo Maximiliano à ſacris concionibus & conſiliis, perſpicere eſt. Potiſſimas rationes, quibus Vienna excedere adactus fuit, ipſe recitat Scalichius in peculiari libro, Maximiliano dicato, quem Exilium, ſeu de vera Chriſti doctrina & ſola fide juſtificante Epheſiam Diſputationem, Viennæ Auſtriæ 27. Auguſti A. 1557. habitam inſcribit.

Scilicet per id tempus thermis utebatur Profeſſor quidam Viennenſis, D. Vilinus: ab eo igitur Paulus noſter blande compellatus, immo magno ſtudio, omnibusque precibus rogatus fuit, interjecto ſpatio ipſius vice in publicis lectionibus academicis fungeretur. Hujus itaque voluntati obſequendum ratus Scalichius auream divi Pauli epiſtolam ad Epheſios ſcriptam tempore conſtituto ſibi enucleandam ſumſit, atque adeo ab initio ſtatim larga ipſi de Chriſto, juſtificatione per fidem, aliisque ſalutaris doctrinæ partibus diſſerendi materia ſuppeditata fuit, ſimulque occaſio Romanæ Eccleſiæ errores reprehendendi. Facile ex his

(a) Vide de eo Melch. *Adami*, in vitis Theolog. additis elogiis Nic. Reuſneri & Pantaleonis Candidi, p. 415. ſqq. & Jo. Andr. *Schmidium* in edit. literarum Secretiorum Ferdinandi de obtinenda Euchariſtia ſub utraque p. 16. ſqq. T. d. H.

his colligi poteſt, quantas turbas hæ diſſertationes inter monachos excitaverint? Ii magno numero, unita vi, collectis copiis Ferdinandum Auguſtum adeuntes, ſuſpiriis, querelis, precibus aures ejus obtundere, Scalichium abominandarum hæreſium reum poſtulare, Cæſaris fidem & pietatem canora & flebili voce, effuſis forte etiam lacrymis, implorare: exhibitis ſimul ſequentibus articulis, quos deinceps Imperator, vehementioribus verbis Noſtrum excipiens, ipſi, ut quamprimum ſuper iis animi ſui ſenſa exponeret, tradidit:

D. Paulus Scalichius in lectione theologica almæ Univerſ. Vienn. 29. Julii epiſtolam Epheſiorum exponens, & ſuper Apoſtolos ſcommatizans, mire graſſatus eſt in ſummos Pontifices, & in ſpecie ad modernum descendens, dixit, quod perpetuo divexet illum Satanas, & quod fuerit ſemper hypocrita: & particulatim acta ſua expoſuit, & addidit, quod Cardinales & Prælati omnes mali & hypocritæ ſint.

Secunda lectione aſſeruit, Papam & Monachos omnes piſcatores eſſe diaboli: hos præcipue, qui contra hæreticos inquirunt, & eos perſequuntur. Dixit item, neminem jam habere Spiritum ſanctum, ſive Papa, ſive Imperator, ſive Rex ſit, vel alterius conditionis.

Tertia lectione dixit, Concilia eſſe traditiones & inventiones hominum: & quod jam nullus eſt verus doctor in Eccleſia, quodque omnibus bonis deſtituta ſit. Faſſus eſt etiam, quod verum Evangelium eſt extra Eccleſiam, & quod poſſet hoc tutari contra Auguſtinum, ſi vellet.

Quarta lectione mira arrogantia protulit, eccleſiam veram non eſſe apud nos, cum ipſa ſponſa ſit absque ruga & immaculata, nos vero impii & manifeſti peccatores: quod ſeceſſerit in deſer-

tum, ut mulier Apoc. 12. terque aperte vocavit Ecclesiam Romanam Babylonicum scortum, & jugiter in Pontificatum ac ecclesiasticos debacchatur. vid. pag. 308. sq. Opp. Scalichii.

Ad primum igitur veritatis amore ductus respondit: Romanum Pontificem esse talem, ut nullum excogitari possit malum, quod in eo non regnet: sed quod omnes Cardinales & prælatos sub eadem specie mali collocaverit, injuriam ipsi fieri, cum Deus certum sibi adhuc ex omni genere numerum reservarit, qui non curvaverint genua ante Baal.

Ad secundum reposuit: Pontifices, Cardinales, Episcopos, & reliquos ecclesiastici ordinis status, Monachos & Anachoretas (ut non omnes, cum & inter monachos pii viri inveniantur) esse piscatores non hominum, sed cumulandarum opum, existimationis, autoritatis, & retinendæ dignitatis: non cœlestium & spiritualium, sed carnalium & terrestrium. Plurimos piscari, qua ratione pios viros falso deferant. Neminem habere Spiritum S. nisi credentes in Christum. Neque Papam, neque Imperatorem, neque Reges &c. signari Spiritu S. nisi crediderint in Christum.

Ad tertium regessit: In conciliorum celebratione etiam irrepsisse humanas subinde traditiones, at non esse fugiendas, nisi propheticis & apostolicis scriptis contradixerint.

Ad quartum denique dixit: Ecclesiam, quam Paulus describit Eph. V. quæ est ab omni labe libera, abvolasse in desertum, ut Apoc. 12. Non negare tamen se Ecclesiam, quæ definitur Exod. 12. Levit. 8. Num. 20. Matth. 13. & in parabola de decem virginibus.

Simul cum hac responsione Cæsari obtulit lectio-

ctiones istas, quæ illos motus excitaverant. Quibus ille perlectis, placide Scalichium ita allocutus est: *Ego te non pro lectore inter Aulicos meos connumeravi: majora te spectant, si tu te rectius composueris. Spero, quod in posterum hanc sparsam de te famam ostendes esse nullam: neque volo, ut diu legas, sed aliquandiu tuas lectiones patiar, donec te declaraveris innocentem esse; statim enim Villinus veniet, & tum confestim cessabis, nec te sine mea licentia amplius talibus rebus immiscebis.* vid. p. 319. l. c.

Hinc Scalichius, gaudio triumphans, publice de memoratis modo articulis differere animum induxit; sed ne id fieret, Cleri molimina effecerunt. Singulis lectionibus adversarios forti animo provocabat, ut, si quos foveret, errores refellerent ipsi, atque in apricum deducerent Sed ea ipsi felicitas haud obtigit. Interim ejus inimici omnem moverunt lapidem, ut Villinus e balneis revocaretur, atque ita Noster a theologica Cathedra arceretur. En ipsas Scalichii querelas, hanc in rem l. c. effusas: *Non cessabant subinde Canisiani & Dominicani illi centauri, Cusmanni & Jonæ, basiliſci illi, quos etiam serpentes fugiunt olfactu necantes, non cessabant, inquam, singulis quasi momentis, istorum aures pulsare, ut mihi prohiberetur lectio. Et velocissimo cursu, quasi semivivus, ex thermis revocatur bonus Villinus: quo viso, mihi cessandum illico fuit, idque magna cum tristitia omnium auditorum.*

Interea nec Scalichius rei bene gerendæ opportunitatem neglexit: verum commodam adversarios ad disputandum provocandi occasionem avide præstolans, voti tandem sui damnatus fuit. Maximiliano enim Rege tum forte Gratii commorante, Imperator cum altero Filio, Archidu-

ce Carolo, venatum in Novam Civitatem, octo miliaribus Vienna distantem, se contulit. Occasionem ergo, fronte tantum capillatam, Noster cupide arripiens, consentiente Facultate theologica Viennensis Academiæ publico disputantium examini hanc Quæstionem proposuit:

Utrum bona opera conscientias reddant pacatas, in nosque effundant benedictiones spirituales, cœlestes & divinas, quibus ad reconciliationem & vitam æternam nobis opus sit? Heic ex novem positionibus eam formavit Conclusionem:

Concludimus ergo, quod bona opera primario & per se necessario quidem requirantur ad testificandam veram fidem; sed non satisfaciant legi Dei, nec reddant pacatam conscientiam, sed quod propter Christum per misericordiam reputemur justi, & consequamur vitam æternam. Dissertatiunculam hanc illius Opera p. 312. sqq. exhibent. Ipsis Scalichii verbis exponere lubet, quid contigerit, cum hæc disputatio publice ventilaretur. Ita autem ille p. 311. *Id ubi Monachi & Jesuitæ vidissent, per homuncionem quendam nomine, inveteratam Simiolam Hispanicam, Jacobum de Narragonia, impedire conabantur. Et licet nil expedire possent, ut disputationem tamen, quae illis visa est hæretica, impedirent, ad Regem miserunt: & antequam rediret nuncius, disputatio feliciter finita est. Nam & Monachi & Jesuitæ mihi consenserunt: Hispanulus vero præ furore nesciens, quæ garriret, strepitu & sibilis explosus est a toto collegio, praesentibus aliquot auditorum millibus. Imo tandem ad eum portum applicavimus, ut justificationem in sola fide consistere probaverimus, quemadmodum & conclusio mea habet.*

His ita gestis, Imperator ipsum confestim Vienna egredi, aliamque Academiam, Pontifici addictam,

dictam, adire jussit: qui vero Tubingam concessit, ibique una cum Petro Paulo Vergerio anno adhuc 1561. commoratus fuit, teste Martino Crusio in Annal. Suev. P. III. L. XII. f. 710. Heic loci A. 1558. Dialogum de *Missa* scripsit, quod ex ipsius dedicatione apparet: nec non Glossam in 32. Articulos Canonis Missæ, licet in calce dedicationis se eam Romæ ex castro Angeli dedisse lepide finxerit: item Epistolam ad Romanum Antichristum, & forsan etiam alia. Quid cæterum hic egerit, ex parte sequentia Melchioris Adami in Vita Samuelis Heilandi verba nos edocent: Cum Scalichius quidam, magno & antiquo genere Comitum, ut præ se ferebat, ortus, Tubingam appulisset, & omnium scientiarum mysteria exiguo tempore se docturum alios polliceretur: Heilandus inauditam illam methodum etiam condiscere voluit. Verum Comitis istius jactantia, ut & alius cujusdam Comitis, qui se Oratoriam uno mense exacte docturum pleno ore dictitabat, fumo levior & brevior fuit. Vide ejus vitas Philosophorum Germanorum p. m. 376.

Tempore procedente in Alberti Brandenburgici, primi Borussiæ Ducis, aulam delatus, blanditiis & assentationibus vana item doctrinæ & pietatis opinione, Thuano judice, adeo in favorem & consuetudinem illius se immersit, ut princeps multis maxime opimis prædiis amplissimisque possessionibus ipsum donaret, Scalichiusque omnia pro nutu & lubitu solus fere regeret. Tum temporis titulis supra dictis & hunc adjecit homo honorum ultra modum cupidus, ut se Cruciburgi in Borussia Dynastam, ac perpetuum Borussiæ Ducis Consiliarum nominaret. Principis autem gratia & ingenio abutens, quo potentiam suam magis firmaret, ipsi persuasit, ne Prutenis suis nimium fide-

ret, Germanos acerbiſſimo proſequentibus odio: auctorque illi fuit, ut Boruſſis primariis dignitatibus amotis, ſummam rerum Germanis crederet. Atque ita effecit, ut præcipuis aulæ miniſtris, qui antea ejus auſibus renitebantur, in ſuſpicionem adductis & remotis, alii, ad ejus voluntatem nutumque compoſiti, ſurrogarentur, videlicet Matthias Horſtius, Jo. Funccius, hactenus concionator aulicus, cæterum chronologico opere clarus, Steinbacchius, & Jo. Snellius. Sed remotorum procerum querelis, novorum conſiliariorum flagitiis & iniquitate, aliisque rebus permotus eſt Sigismundus Poloniæ Rex, ut commiſſarios, quos vocant, vel delegatos in Boruſſiam mitteret A. 1566, cum regio decreto, quo Paulus Scalichius ex toto regno & ducatu proſcribebatur, prædiorum donationibus illi ab Alberto factis abolitis; ac veteres conſiliarii reſtituebantur, novis a dignitate remotis, & ex vinculis cauſam dicere juſſis, qui tandem, tanquam publicæ tranquillitatis turbatores, ad mortem damnati ſunt, ſoli Steinbacchio vitæ gratia facta. Scalichius, quem Chytræus in Chronico Saxoniæ f. 630. *ingenioſum & vafrum, at vaniſſimum hominem* nuncupat, tempeſtatem imminentem prævidens, ſpecie legationis in Galliam ad petendam juniori Duci ſponſam regiam, cum triginta equitum comitatu, abiit, exceſſit, evaſit, erupit. Pluribus de his qui inſtrui cupit, adeat Chytræum l. c. & Thuanum Hiſtor. L. XXXVIII. f. 773. ſq. edit. Francof. 1625. quorum relationes nos heic in compendium redegimus.

Exinde rebus conclamatis & ad ultima detruſis, homo Vertumno mutabilior ad vomitum rediit, & Pontificis partibus iterum ſe adjunxit, quas ante tanto ardore & zelo, ut videbatur, refellere

atque

atque retudere consueverat, ut etiam in hac fide pro Christi nomine p. 269. Opp. mortem subire optaret.

Nimirum hac ratione aditum sibi rursus ad pristinos honores parare moliebatur, sed irrito conatu. Etsi enim Canonicus tandem Ecclesiæ pontif. Monasterienſis iniquis, teste Nic. Reusnero in iconibus, electus sit suffragiis; tamen pingues illas possessiones, quas olim in Borussia tenuit, nunquam recuperare potuit, operam licet suam pro ipso interponentibus consiliariis regiis, quorum animos, religionis forte mutatione aliisque artibus, sibi iterum conciliaverat. Obiit igitur inglorius & infelix A. 1575. mense Majo vel Junio, ætatis circiter 44. Dantisci, quò ad res suas eo melius curandas concesserat, ibidemque absque omni funebri pompa sepultus fuit, memorante *Christophoro* Hartknoch in Historia Borussiæ Ecclesiastica, vernaculo sermone edita, Lib. II. C. IV. p. 440. ubi & ejus epitaphium extat:

Scaliger illustri quamvis de stemmate natus,
Exiles habuit funeris exequias.

Ego hæc Juvenalis illius sepulcro jure meritoque inscribenda esse existimo, binis tantum adjectis voculis:

Scaliger inconstans nimios optabat honores,
Et nimias poscebat opes, numerosa parabat
Excelsae turris tabulata, unde altior esset
Casus, & impulsæ præceps immane ruinae.

Hartknochius præter alia de ipso refert, Petrum Sikium, in Academia Regiomontana Theol. Prof. Ord. in Oratione *de Statu Ecclesiarum Prutenicarum* A. 1572. habita, ei objecisse, quod, cum ante, in Ducatu Borussico degens, sæpissime se Chri-

Christi Exulem vocitaverit, malignus jam Evangelicæ veritatis, cujus gratia factus fuerit extorris, reclamante conscientia desertor evaserit: tum Scalichium peculiari scripto, huic orationi oppositio, respondisse; quod Christi exulem autem se nominaverit, ex hac ratione factum esse, quod in Borussiæ Ducatu extra Romanæ Ecclesiæ pomœria inter hæreticos vivens, revera a Christo & vera Ecclesia exulaverit.

Laudatus autor eundem l. c. p. 455. sqq. in crimen magiæ vocat, qua suffultus tantos sibi honores & extraordinarium Principis sui favorem conciliaverit, affertque ibi magicum aliquem ejus nummum. Sed hanc teneo sententiam, Gabr. Naudæo non defutura fuisse ab hoc crimine eum liberandi argumenta, si ejus causam agere ipsi libuisset in *Apologia Virorum illustrium, Magiæ falso suspectorum*, Gallicano sermone edita. Nec dubito, haud pauca ex iis, quæ ille de H. C. Agrippa p. 285. sqq. & de Jo. Pico Mirandulano p. 358. sqq. disseruit, ejus quoque defensioni inservitura esse. Sæpius contigit, ut hujus criminis insimularentur ei, qui Cabalistica Judæorum arcana in deliciis & oblectamentis habuere, crebram illorum mentionem passim in scriptis suis facientes, quod de Scalichio constat.

Nicolaus Reusnerus Nostri effigiem exhibet in Iconibus seu Imaginibus Virorum literis illustrium, Argentorati A. 1590. in 8. excusis, p. 366. eique hoc distichon subjecit:

Regulus Hunnorum, Scalæ hæres glorior esse
Gentis: Sacrificus Cæsaris, inde Papæ.

Idem p. 367. sequenti ipsum elogio mactat: *Paulus Scalichius, Comes Hunnorum, Marchio Veronæ, e prisca illa Scalanæ gentis familia principe ori-*

originem venditans ſuam: Myſticæ Philoſophiae & totius Encyclopaediae ſcientiſſimus: Quod vel ex uno Catholico Epiſtemone, quo univerſus orbis tam ſacrarum quam profanarum diſciplinarum, omnisque omnium ſectarum & philoſophiae doctrina catholica declaratur, ſatis apparet: ſed idem in Theologia alter ſui temporis Ecebolus: olim Ferdinando Aug. Caeſ. a ſacrificio Miſſae: fidei poſt aliquandiu profeſſionem in Boruſſia ſimulans Evangelicae: tandem Canonicus Eccleſ. Pontif Monaſterienſis iniquis electus ſuffragiis: partes Antichriſti Romani, quas antea oppugnaverat, ſcriptis propugnans ſuis: multis variantis fortunae exercitus caſibus, vitam in terris clauſit ſuam, fine incerto. Unde Reusnerus cognoverit, illum Ferdinando Cæſari fuiſſe a ſacrificio Miſſæ, ego quidem neſcio: hoc ejus libri teſtantur, in aula Viennenſi aliquandiu eſſe verſatum, ſingularique Imperatoris favore uſum, ejus autem officii ne unicum quidem veſtigium ullibi deprehendo.

Jacobus Thomaſius haud abs re in oratione de Syncretiſmo Peripatetico, cæteris illius orationibus inſerta, p. 340. ita de eo ſcribit: *Scalichius ſe comitem Hunnorum vocans, & Veronenſium Scaligerorum genus jactans, inque aulas principum Germaniae neſcio cujus occultae ſapientiae ſimulatione penetrans, quoties eum cogito, Doctoris Burri recordationem ingerit mihi.* Naudæus l. c. p. 360. haud injuria eum ob Concluſiones Bononiæ defenſas præcocibus ingeniis accenſet.

In plerisque ſcriptis obſcuritatis laudem, ſi qua eſt, captare voluiſſe videtur. Et fateor, eorum lectores haud difficulter induci poſſe, ut illa præ indignatione projecta æternis tenebris digna eſſe cenſeant, Auguſtini exemplum ſecuti, qui Perſium ob dictionem ſupra modum horridam & in-

volutam in ignem abjeciſſe perhibetur, his additis verbis: Quia non vis intelligi, nec debes legi. Qua de re cordatus Theologus Jo. Valentinus Andreæ in Mythologia Chriſtiana pag. 137. Scalichium inter eos refert, de quibus acute ita judicat: *Iis datum, res noſtras omnes medicare, auritos nos, oculatos, vocales, volatilesque facere. Eſt tamen aliquid, quod felicitatem noſtram impediat, quoniam non illi nos, non nos illos intelligimus. Nam quæ illorum eſt Perſica, Chaldaica, Brachmannica, Druidica, Feſſana, Damarica lingua, quæ picturæ ſunt, divinationes, triplicitates, & paradoxa, ea haud prius nobis vitam reformabunt, quam artis terminos capiamus.* Hæc Vir eximius. Ita obſcure & ænigmatice v. g. ſcripta eſt Revolutio ejus Alphabetaria ſeu perfectiſſima ad omnes ſcientias methodus, qua egregiam (ſcilicet!) viam patefeciſſe ſe arbitratur, brevi in ſummum eruditionis faſtigium aſcendendi: ſiquidem in Dedicatione ad Carolum, Auſtriæ Archiducem, varia exempla recenſet eruditiſſimorum virorum, quos hac ratione in ſupremum doctrinæ culmen penetraſſe exiſtimat.

Tam denſis etiam tenebris involutæ ſunt ejus Theſes Philoſophiæ Myſticæ, ſeu occulta occultorum occulta. In præfatione his inter alia ad Ferdinandum Aug. p. 105. utitur verbis: „ Ea, „ quæ alii involucris ænigmatum & fabularum, „ aut perplexa verborum ſerie, aut rudi contextu „ ſermonis tradiderunt, ego clara & manifeſta red- „ didi (mentiris: imo magis contorta & tenebri- „ coſa:) unicaque maxima velut clave plurima „ ſecreta obſeravi, ne arcana & abſcondita ſa- „ pientum doctrina ad inſipientum manus per- „ veniret: ac ſingulis vel minimæ literaturæ ho- „ minibus etiam mulierculis, laniis & cerdonibus ru-

„ rudibusque agricolis, id quod hodie proh do-
„ lor contingit, de maximis fidei myſteriis alter-
„ cari, & cuncta profanare liceret &c. “ Caput primum; ut ejus rei ſpecimen aliquod habeas, his conceptum eſt verbis. „ De Secreto, cujus non „ eſt ſimile. Qui ſcit, quomodo non occultum, „ quod eſt non occultum non occulti, & occul-„ tum, quod eſt occultum occulti, ſibi invicem „ non contradicunt: ſciet, quomodo Academi-„ ci, Stoici, Peripatetici & Epicurei, potiſſimum „ autem ex his Plato & Ariſtoteles, concordent: „ item Albertus Magnus, Henricus Gandavenſis, „ Egidius Romanus, Franciſcus de Majoronis: „ præſertim autem D. Thomas de Aquino, & „ Joannes Scotus: item Arabes, Græci, Chal-„ dæi, Hebræi, inter hos Pythagoræi & Cabalæi, „ Orphici & Symb. Gymnoſophiſtæ & Therapeu-„ tæ, Magia & divinarum rerum naturaliumque „ ſapientia, ſcriptura & ſcriptura, Chriſtiani & „ Judæi; inter Arabes Averroes, Avicenna, Al-„ pharabius, Avempalen, Iſaac, Abumaron, Moy-„ ſes, & Mahometh: inter Græcos Theophra-„ ſtus, Ammonius, Simplicius, Alexander & „ Themiſtius, ex Peripateticis: Plotinus Ægyp-„ tius, Porphyrius Tyrius, Jamblichus Chalcidi-„ us, Proclus Lycius & Adelandus Arabs, ex „ Platonicis: inter Hebræos Rambam, Joha-„ nan, Rabbi Eleazar, Salomon commentator, „ R. Moyſes, R. Azariel, R. Hamai, David „ Kimchi, R. Jacob Cohen, R. Joſeph ben „ Carnitoli, & cæteri particulares in diverſis pro-„ feſſionibus autores, Theologi, Jurisperiti, Medici & Philoſophi. Quod eſt Secretum, cujus non eſt ſimile. Cap. II. agit de modo procedendi in occultis occultorum occultis. Cap. III. de myſteriis Hebræorum. C IV. de Myſt. Chaldæorum & Æ-

& Ægyptiorum. C. V. de Myſt. Perſarum. C. VI. de Myſt. Orphicis. C. VII. de Myſt. Pythagoricis. C. VIII. de M. Arabum. C. IX. de M. Græcorum. C. X. de M. Latinorum. Denique Cap. XI. hunc profert Canonem omnium Canonum: *Qui ſcit Breſil juxta Pici profundiſſimam inquiſitionem exponere, ſciet, quomodo pater in filio & per filium, principium & finem ſive quietem creavit caput, ignem & fundamentum magni hominis, fœdere bono: intelliget illud, Ego ſum α & ω, Ego ſum via, veritas & vita: ſciet totam virtutem & naturam omnium, quæ in mundo angelico, coeleſti & ſublunari ſunt: & quomodo non ſit aliquis unus ex eis, in quo non omnia ſint, quæ ſunt in ſingulis: & quomodo hic omnis cognitio, omnis motus & omnis generatio conſiſtat. Hic totus apex, tota omnium ſenſuum ſacræ Scripturæ latet ſcientia: quam adhuc reſeratam nemo reliquit, quia eſt prima & principalis ex ſecretis ſecretorum.* Librum hunc ſequenti carmine obſignat:

Qui hæc non aſſequeris, ne fœdis excipe ſannis:
Eſt ſtolidi ignotos carpere velle lares.
Qui vero dubitas, quaſi non ſim certa locutus:
Adſis, ſolventur ſcrupea cuncta tibi.

Maxima veneratione Joh. Pici Mirandulani manes proſecutus eſt, quem ſibi potiſſimum imitandum propoſuit. vid. ejus Encomium Scientiarum. p. 750. Thuanus autem l. c. judicat, Scalichium eruditionis variæ ſpecimen editis aliquot libris æmulatione magni illius Pici, ut doctrina longe inferiorem, ſic moribus longe diſparem dediſſe. Pythagoræ, Platonis & Cabaliſtarum præcipue dogmata ſecutus fuit, Philoſophisque invicem conciliandis operam dedit. Itaque Picum æmulatus Libri de concordia Ariſtotelis cum Platone magnificis

nificis verbis ſpem fecit, ſed vanam. vid. Jac. Thomaſium l. c. pag. 340. & Obſervat. Halenſ. Tom. III. p. 265. Morhofius in Polyhiſtore paſſim etiam de Scalichii ſcriptis judicium fert.

Cæterum adhuc obſervo, ipſum ſummo jure in Plagiariorum cenſum referendum eſſe: tractatum enim, qui hoc titulo ab eo inſignitur: *De Juſtitia æterna, ſeu de vera promiſſione Gradatio*, fere totum ex rariſſimis Auguſtini Steuchi Eugubini de *perenni Philoſophia* libris, Baſileæ A. 1542. in 4. impreſſis, exſcripſit. Primas ſtatim paginas pene integras verbotenus impudentiſſimus Plagiarius ex Steucho hauſit, periodorum duntaxat ordine paululum immutato, ita tamen, ut ne verbulo quidem fontis, unde ſua derivavit, meminerit: ſi excipias binos locos, libri fere medium occupantes, ubi Steuchum, cujus plumis ſuperbire geſtiebat, p. 239. & 240. ſub nomine Antiſtitis Kiſami allegat, eumque Virum omni ſcientiarum genere refertiſſimum appellat, nulla tamen ejus mentione facta, quod plurima hujus libri ipſi accepta ferenda ſint.

Opera ejus, quorum jam maxima ex parte contr. Bibl. Lugd. p. 497. titulos ſuperius occaſione oblata attigimus, cura Jo. Oporini Baſileæ 1559. in 4. junctim edita, nunc aliquanto rariora, ſunt ſequentia. Encyclopædiæ ſeu Orbis diſciplinarum tam ſacrarum, quam profanarum, Epiſtemon. p. 1. Theſes Myſticæ Philoſophiæ. p. 104. Eulogus, ſeu de anima ſeparata ejusque paſſione Dialogus. p. 146. De Juſtitia æterna, ſeu de vera promiſſione Gradatio. p. 220. Exilium ſeu de vera Chriſti doctrina & de ſola fide juſtificante Epheſia diſputatio. p. 267. De Chorea Monachorum ſeu cœtu Antichriſti. p. 317. De Labyrintho Romani Antichriſti p. 361. De

Il-

Illuſtrium Virorum Origine. p. 382. Revolutio Alphabetaria, ſeu perfectiſſima ad omnes ſcientias Methodus. p. 418. Dialectica comtemplativa ad conſequendos ſcientiarum habitus perquam utilis ac neceſſaria. p. 533. Concluſiones 1553. in omni genere ſcientiarum, quas olim Bononiæ diſputandas propoſuit. p. 548. Dialogus de Miſſa. p. 630. Gloſſa in 32. Articulos Canonis Miſſæ ex Apoſtolo. p. 646. Epiſtola ad Romanum Antichriſtum. p. 660. Encomium Scientiarum. p. 688. Hartknochius l. c. provocat ad librum, Coloniae A. 1573. ab eo contra Pruſſos & praeſertim contra orationem Sikii luci publicae datum, nec non ad Scholia contra D. Stoji Vaporem. Thuanus quoque illius libellorum famoſorum, Poloniae Regis decreto damnatorum f. 774. meminit. In Catalogo Bibliothecae Martini Fogelii Hamburgi 1679. impreſſo, habentur Scalichii Satyrae, Philoſoph. in forma, uti vocant, octava excuſae, M. 4. B. Gotofr. Olearius ad Stanleji Hiſtoriam Philoſophicam, eum quoque de Pythagoraeorum placitis ſcripſiſſe, obſervat. Forte hoc nomine tantum indigitatur Caput VII. Theſium philoſophiae Myſticae, quod de Myſteriis Pythagoricis agere ſupra diximus.

VI.

VI.

Analecta quaedam *Anecdota*

ad

Hiſtoriam Eccleſiaſticam ſeculi XV. facientia

cum Notis

Eilhardi Folcarthi HARKENROTHII,

A.

Literae, quibus Antiphona in honorem S. Mariae inſtituitur.

FRater Martinus de BLYA, Doctor & Apoſtolicae ſedis gratia Epiſcopus Magionenſis, Reverendi in chriſto Patris & Domini, Domini(a) *Walravii* de *Moerſa*, eadem Gratia electi & confirmati maximi noſtri Pontificis Vicarius generalis, Univerſis & ſingulis tam praeſentibus quam futuris, ad quos praeſentes noſtrae literae pervenerint, ſalutem in Domino aeternam. Dum præcelſa meritorum inſignia, quibus cœlorum Regina, Dei Genitrix glorioſa, (a) ſedibus plantata ſideribus, quaſi ſtella matutina, (b) præ utilitate conſiderationis indagine præſervanda ſunt. Dum etiam (c) Eccleſia inter pectora volvimus, qua ipſa, utpote mater omnis gratiæ & pietatis avitæ, humani generis conſolatrix, pro ſalute fidelium, qui delictorum onere pergra-

(a) Anne legendum; *coeleſtibus*. T. d. H.

(b) Quid ſi legeremus *eminet pia*. (c) Et hanc vocem aliter in autographo legi ſuſpicor, forte *Orationem*.

gravantur ſedula exoratrix & pervigil ad Re- "
gem, quem genuit, intercedit, dignum, quin "
potius debitum arbitravi, ut Chriſti fideles ad "
ejusdem laudem frequentandam gratioſis remiſ- "
ſionem proſequamur impendiis & indulgentiarum "
decoremus muneribus. Cum igitur (β) Clerus "
& Principales in Eccleſia Sanctorum Coſmæ & "
Damiani noſtro in oppido Emedenſi (γ) antipho- "
nam de ipſa eadem cœlorum regina ipſis com- "
petentem quotidie decreverint poſt ſummam "
miſſam decantandam. Nos vero devotioni eo- "
rum congratulantes omnibus vere competenti- "
bus, confeſſis & contritis, qui dictam antipho- "
nam, dum ſic ut pro millibus cantatam cum "
verſiculo & collectam ad finem cantaverint, "
vel audierint, vel qui poſt miſſam auditam, be- "
nedictionem Sacerdotalem ſuſceperint, toties "
quoties promiſſa, vel aliquid promiſſorum de- "
vote adimpleverint, Dei omnipotentis divina "
gratia ac beatorum Petri & Pauli Apoſtolorum "
ejus autoritate confiſi, quadraginta dies indul- "
gentiarum ex poteſtate Domini noſtri in Domi- "
no mactamus. Has noſtras literas deſuper con- "
fectas noſtrique ſigilli appenſione munitas in te- "
ſtimonium concedentes. Datæ Anno Domini "
milleſimo quadrageteſimo quinquageſimo ter- "
tio menſis Januarii die ſecunda. "

a. Walravius de Meurſa, Pontificis Vicarius Generalis hic nominatus idem eſſe videtur, de quo Heda in Suedero & Rudolpho, & Jacobus Revius in Daventr. illuſtrata p. 95. & ſqq. & Albertus Crantzius Saxon. lib. II. cap. 26. & 27. & Anton. Matthæus anal. 6. & 9. agunt, cujus fata breviter hæc ſunt. Quum Fridericus Blankhemius Ultrajectinus Epiſcopus 1423. Vollenhoæ è vivis exceſſerat, de novo præſule eligendo magnis con-

contentionibus agebatur, ſtudiis procerum in diverſa accenſis. Certatim eam dignitatem expetebant, hic memoratus *Walravius Meurſenſis*, *Aſſuerus Culenburgius* & *Rudolphus Diepholdius*. In Diepholdium ſuffragia 1424. contulere maxima cleri pars, verum adverſæ partis artibus Romæ effectum, ut Martinus V. pontifex Diepholdium mitra exornare noluerit, adeoque titulo tantum *poſtulati Epiſcopi* rerum Ultrajectinarum moderamen ſuſcepit. Interim Aſſuerus Culenburgius à Pontifice Trajectenſium præſul appellatur, qui à ſuis deſtitutus Baſileam profectus eſt, ubi ſtudio Sigismundi Imperatoris concilium congregatum erat 1431. ad Eccleſiæ abuſus emendandos, Schismaque, quod ultra triginta annos jam duraverat, tollendum, aſt ibi è vivis exceſſit. Jamque finis turbarum fore videbatur, ſed cleri pars Culenburgium ſequuta, quæ hactenus Dordraci morata fuerat, in Culenburgii locum, *Walravium* hunc Meurſenſem ſufficit, interim Diepholdius à Pontifice Eugenio IV. Vollenhoæ per Monaſterienſium & Mindenſium Antiſtites mitra exornatur, exigua ſpe relicta *Walravio* de Meurſa: Licet cleri pars ipſi addicta, ut Eugenii acta reſcinderet, Meurſenſem, Antiſtitem Trajectinum appellaverit, quæ ſede Dordraci electa Diepholdio tamdiu adverſata eſt, donec per Cardinalem Cuſanum diſſidium illud penitus exſtinctum eſt, Diepholdio rerum arbitrio permiſſo, inque eadem dignitate mortuo 1455. totum hoc litigium, non in elegante ſtilo, ut tum tempora ferebantur, *Henricus Brumanus*, in rebus ſuis transiſulanis conſcripſit. Vide Gerhardi *Dumbari* Anal. tom. 2. Eodem tempore videtur *Walravius* vicarii generalis titulo exornatus fuiſſe.

§. *Clerus & Principales* tum temporis in Ec-

clesia *Emedensi* hodie *Emdensi*, antiquioribus *Emethensi* fuerunt; *Johannes VREDEWOLDIUS*, decretorum Doctor Canonicus, Bremensis, praepositus Emedensis & Curatus Ecclesiae S. Martini Groningae. *Johannes LUDOLPHI*, sive *Ludeman* Ecclesiae Emedensis Curatus sive pastor, de quo plura in sequentibus dabimus. *Reinerus Nicolai*, Baccalaureus Juris Canon. Vicarius Sanctae crucis & magnae phalernae curatus. Templum magnum Emedense Sanctis Cosmae & Damiano consecratum fuisse, plurima documenta apud me reservata probantur, vide quae jam ad chron. Eggerici *Beninga* p. 498. & 604. annotavimus.

γ. *Antiphona* apud veteres Christianos nota, qua invicem in cantionibus duo chori sibi respondebant, quae à Graecis, ut nomen indicat, orta, apud latinos, praesertim apud Ambrosium in usu fuit. Et Gregorius Magnus, Romanus, ex Monacho & Diacono Pontifex factus 590. scholas etiam Cantorum instituit, & Ambrosii more Ecclesiasticas cantiones, quas Graece dicimus Antiphonas composuit. Certe Joh. Baleo in actis pontif. lib. 2. p. m. 45. *Antiphonae* autem differunt à *Responsoriis*, ab Italis inventis, ita, ut Antiphonae à multis, Responsoriae ab uno tantum canerentur, ut docet Isidorus Hispal. Orig. lib. VI. Cap. 19. An vero Emdani statim promissis steterint, & talem Antiphonam adornarint, an vero sua promissa distulerint, non affirmo, observavi tamen quod Clerus & Principales Ecclesiae Emedensis 1516. 1517. persolverint Sylo Monachis nummos pro emta Antiphona. Johannes *Henlin* librum scripsit impressum olim Basileae apud Michaelem Furter 1504. hac inscriptione, teste Conradi Gesneri Biblioth. *Expositio Antiphonae*

seu

seu Cantici, Salve Regina, authoribus propheticis, Biblia, Sanctorum patrum, doctorumque dictis ac historicis decorata. Et in Testamento Arnoldi ter Niesen Canonici ecclesiæ & Mariæ Trajectensis 1351. ordinatum, quod quum Antiphona de domina nostra, videlicet *Salve Regina* post completorium diebus Sabbatinis in adventu Domini, & â Septuagesima usque ad vigiliam Basiliæ inclusive cantatur, Canonici & Vicarii in decantatione Antiphonæ prædictæ corporaliter præsentes & in choro psallentes, quinque habeant solidos bonorum inter se dividendos. Ant. Matth. anal. veteris ævi tom. 2. p. 519. &c. vide & Tom. 3. p. 399. Quænam vero causa fuerit, quod Emdani talem Antiphonam promiserint, haud facile est dictu; Meam conjecturam lectori hic aperiam. Constat mihi ex historiis, quod Pontifex Nicolaus quintus Emdanorum templum turrisque fores a. 1450. claudi voluit, quod etiam post elapsum seculum tempore Interimistico 1550. denuo factum, adeo ut sacra in illo peragere non licuerit, quæ vero istius fulminis vibrati origo fuerit, plane ignotum; ego putem, quod Civitates Hanseaticæ nostrates Frisios, praesertim Emdanos apud Pontificem accusarint, quod illorum naves pyratis impletae, mercatorum navibus oneri & damno essent: in quibus confirmor, quoniam Frisii hoc tempore 1450. consilium ceperant, dejectam Sibeti aut Siboldi arcem restaurandi, ut pyratarum iterum asylum esset, hinc praedictae urbes Bremae decreverunt, se velle illud quantum pote, impedire. Ut vinculis vibrati fulminis liberarentur Emdani se ipsos voto obligasse videntur, in honorem divae Mariae talem Antiphonam in illo templo in posterum habituros post summam missam, & ad augendam erga Mariam devotionem;

illis qui illam cantaverint, vel audierint, &c. promittuntur papali authoritate indulgentiæ per quadraginta dies, ut ſupra memoratum χειρόγραφον plenius docet.

B.

Immunitas conceſſa Vicariæ recens inſtitutæ.

(α) OFficialis terræ Friſiæ Monaſterienſis diœceſeos Univerſis & ſingulis ad quos „ præſentes noſtræ literæ pervenerunt, ſalutem „ in Domino ſempiternam. Noveritis, quod „ cum nuper Okelo Fockena de (β) Betteweer „ Oppidanus, dederit oppido Groningen de anno „ Domini milleſimo quadrageteſimo ſeptuageſimo die lunæ poſt Andreæ, in uſum cujusdam „ (γ) vicariæ de novo erigendæ nonnulla prædia, „ in medio prædiorum ſuorum pie erogavit, & „ deputavit prout hæc in literis deſuper confectis „ plenius continentur, prout tum de novo declaramus, hujusmodi bona (δ) a tempore donationis peractæ libertate potiri debuiſſe & debere „ Eccleſiaſtica, neque ſine ſacrilegii reatu ſe præter & contra tenorem ejusdem donationis ſe intromittere aliquis potuit aut valebit, & nihilominus debita deſuper cum inſtantia requiſiti eandem „ donationem, ſicut proinde ſtatuta eſt, approbamus & confirmamus, bonaque in literis expreſſa quatenus opus fuerit, Eccleſiaſticæ libertati adſcribimus, uſumque pro tanto comi„ nus incorporamus, & certificamus decretum „ noſtrum, & ordinariam interponentes autoritatem. Datum Anno Domini milleſimo quadrageteſimo ſeptuageſimo nono, feria ſexta poſt „ Dominicam jubilate.

(L. S.)

α. Offi-

α. *Officialis* dicitur is, qui Episcopi nomine peragit illa quæ ipsemet alias facere tenetur, habetque potestatem in nonnullis alium substituendi, qui tum vocatur *Commissarius*, ast quum officiales nonnunquam plus æquo rigidiores viderentur, hinc nati in illorum opprobrium sequentes rythmi.

Officit est verbum, crudele nimis & acerbum,
Dictio plena malis, hinc dicitur officialis.

β. de *Betteweer*, antiquioribus temporibus Bettewera in fertili solo sita, habuit incolas divites, ast nunc uterque antiquus & hodiernus pagus Betteweer aquis marinis submersus. Vide quae de illo pago annotavimus ad Egger. Ben. Chron. p. 172. 590. Et videtur familia Fokkena in re lauta fuisse ibid. p. 376.

γ. *Vicariæ de novo erigendæ*, ast in quo loco non memoratur, forte in Hospitalitio Sanctae *Gertuidis* Groningae, cui ad subsistendum nonnulla defuere, ut constat ex collecta quam instituerunt Curatores istius Hospitii, emolumentum, ut constat ex literis Rudolphi Agricolae ad fratrem suum Joh. Agricolam datis 1483. Sabbatho post corporis Christi, quas in lucem protulit Alardus Amsterodamus 1539. ubi p. 220. dicitur: Curatores Hospitalis Sanctae Gertuidis nostri, diligenter me orarunt, ut accurate causam eorum commendarem tibi. Cupiunt, ut mos eorum est, publice apud vos à populo rogare stipem, vel eleemosinam in sumtus pauperum, quumque non liceat vestris in locis injussu Dominae, cuiquam publicam stipem petere, poposcerunt à me, ut meis literis illorum ad te preces perferrem, quo adjutor & intercessor illis sis ad Dominam sc. Comitissam Frisiae Orientali & Thedam cui à se-

cretis fuit Johannes vel ſuadendo, vel movendo vel orando.

δ. *A tempore donationis.* Multos, dum adhuc in vivis erant, bona conſecraſſe piis uſibus, ut eo modo liberarentur â multis oneribus; etiam noſtrates hoc artificium non ignoraſſe, alibi legi. Dicitur mortificatio, vulgo *amortiſatio* vocatur libertas Eccleſiæ, qua imperio militari & tributis eximitur. Sic legitur in charta 1473. magnis & largis ſuis ſumtibus amortiſari fecit apud Matth. Tom. Annal. 3. p. 406.

C.

Pietatis ſive ſuperſtitionis papiſticae exemplar.

P. Matthias Dreſſerus in Iſagoge hiſtorica quarta, & millenarii ſexti parte 1. p. m. 44. enumerat quinque apud Pontificios ſatisfactionum gradus, quibus â Chriſto ad hominum merita traducti ſunt, &, quod gratis â Chriſto accipere potuerunt, id emere pretio coacti fuere, ibique ſecundum ſatisfactionis gradum nuncupat „ *Fraternitas ſive* Monachorum collegia, in quæ „ cooptari cupiebant plurimi, ut ſibi & aliis ſalutem & vitam mererentur. Has enim non alias „ officinas atque fontes bonorum operum eſſe „ plerique credebant, & qui Monachi ipſi eſſe „ minus poterant, Monachorum merita emebant; „ ut affluentibus eorum operibus tanquam rivulis „ irrigarentur. Nonnulli etiam cucullis induti, „ monachorum more ſepeliebantur.

Hujus ſatisfactionis gradus quum ſpecimen ſingulare & rarum offenderim in Cive Emdenſi, *Henrico Matthiæ*, Laico, ejusque uxore *Gheſeke*, qui multorum ordinum & Monacharum operibus adjuti

juti ſalutem exſpectarunt, quumque in re lauta fuerunt, dubio procul non vili pretio ſibi ordinum merita procurarunt. *Henrici Matthiæ* uxor *Gheſeke* ſoror fuit *Johannis van Wynſſen*, (α) Emdenſis per novennium Conſulis annis 1454. 1462. & 1467. mortui 1483. quo anno etiam teſtamentum condi curavit, in quo ſorori dimidiam partem dedit ædificii, quod hi conjuges inhabitabant, at ubinam Emdæ illud ædificium ſteterit, docet ſequens venditionis contractus, ſiquidem 1474. die Jovis poſt exaltationem crucis hi conjuges emunt Emdæ domum, *ſtaande tuſſchen der Swakenborg und des vornoemden Hendrik Matthias huis*. Aſt illud *Swakenborg* hodie incognitum, licet & alio ſcripto has ædes anno 1475. ſic ulterius deſcriptas legerim. *An en beneden der Swakenborg daal in de ſtraten, die zich ſtrekken van Galteken hues int Ooſten bet an de dwarſtraten agter de Oevelgunne.*

Hi conjuges 1464. fecerunt teſtamentum reciprocum, ut ſuperſtes defuncti bona hæreditario jure poſſideat, reſervavit tamen uterque hoc ſibi jus, ut uxor ducentos, Maritus quadringentos florenos die mortis legare poſſint, quibus velint, fuitque certificatum & corroboratum ſigillis *Johannis Vredewoldii* Præpoſiti, & Johannis Ludeman curati Emdenſis, quarto die poſt paſchatos feſtum. Huicce & aliud ſuperadditum eſt teſtamentum ab Henrico Matthiæ, ut videtur, morti proximo 1489. quod licet pergameno etiam inſcriptum fuerit, tamen multa in illo legere non potui, ab æneis & blattis jam eroſa, aſt quæ legi poſſunt tibi hic ſiſto Benevole lector.

„ In Nomine ſanctæ & individuæ Trinitatis Amen. Anno à nativitate 1489. indictione ſep-
„ tima, die Mercurii duodecima menſis Auguſti

„ & Pontificatus ſanctiſſimi in Chriſto, & noſtri
„ Domini Innocentii divina providentia Papæ
„ octavi, anno ejus quinto, in mei Notarii pu-
„ blici teſtiumque infra ſcriptorum ad hoc ſpecia-
„ liter vocatorum & rogatorum præſentia perſo-
„ naliter conſtitutus discretus vir Henricus Matthi-
„ as, ſenior Laicus, Monaſterienſis diœceſeos
„ incola & Civis Oppidi Emedenſis æger corpore,
„ compos mentis &c. --- elegit ſibi ſepulchrum
„ in Eccleſia Monaſterii Phalren, Ordinis Mino-
„ ritarum in Emeda. Conſtituit uxorem ſuam
„ *Gheſeken* legitimam hæredem bonorum ſuorum
„ quod ſigillis Magiſtri Johannis Fredewold Do-
„ ctoris, præpoſiti Emedenſis, nec non Domini
„ Johannis Ludeman Paſtoris Oppidi Emeden-
„ ſis---. In ſui & uxoris ſalutem animarum præ-
„ fatus Teſtator legavit Centum florenos Rhe-
„ nenſes ad pios uſus religioſaque loca ſic diſtri-
„ buendos, ad Miſſale quoddam ad *ſummum al-*
„ *tare*, Monaſterio Phalerno Ordinis Minorita-
„ rum in Emeda, ubi ſepulturam elegit, quin-
„ quaginta legavit florenos Rhenenſes, & qua-
„ draginta ad fabricam ejusdem Monaſterienſis
„ Phaler, præcipue ad tectum ejus Eccleſiæ. Item
„ Patronis ſuis ſanctiſſimis *Cosmæ* & *Damiano*
„ Eccleſiæ Emedenſis, quadraginta florenos Rhe-
„ nenſes. Item legavit Monaſteriis (α) Scholæ
„ Dei, (β) Thedungen, Prædicatorum in Nor-
„ da antiquo Monaſterio, itidem (γ) Appergadam,
(δ)

(α) *Schola Dei*, ſic vocabatur Cœnobium ordinis Ciſtercienſis in Friſia orientali in præfectura Auricana. vide quæ notavimus ad Egger. Benenga Chronicon p. 121.

(β) *Thedungen*, in hac regione in Moermeria cœnobium virginum ordinis Benedictini.

(γ) *Appergadam* in agro Groningano, alias *Dammona* dicta, habuit parochiam, & cœnobium cum templo Or-

„ (δ) Reide (ε) Wolde, (ζ) Apel, nec non (η)
„ Dickhuiſen, unicuique unum florenum &c. In-
„ ſtrumenta acta fuerunt in Domo habitationis
„ ejusdem Teſtatoris ſecundum annum dictum,
„ diem, menſem & Pontificatum, quibus ſupra
„ præſentibus ibidem egregiis & Honorabilibus
„ Viris Hickone de Dornum & Witmunda Ca-
„ pitaneo, præpoſito Emedenſi & Pontificio ju-
„ ris Doctore, item Gerardo de Gelren, Oppidi
„ Emedenſis Burgimaiſtro, Conrado Cronis &c.
„ nec non Cantado Bake, (θ) Bernhardo Scrip-
„ tore, Johanne Coquo, nec non Hermanno
„ piſtore incolis & Civibus Civitatis Emeden-
„ ſis.

infra legebatur.

„ Hic ego Otto Nacke, electus Osnaburgenſis

Ordinis Franciſcanorum. Vide notas noſtras ad Egger. Ben. Chron. p. 557. etiam cœnobium Monachorum ordinis fratrum eremitarum teſte Ubb. Em. de agro Groningano p. 260. & clauſtrum *Oldekloofter* prope Dammonam, & *Feldwert* olim dictum, Monial. Ordinis Benedictini teſte eodem Emmio. Vide quæ ad Egg. Ben. Chron. p. 294. obſervavimus.

(δ) *Reida* Monialium ordinis Prædicatorum.

(ε) *Wolde* etiam Schilwolda dictum Monial. ordin. Præmonſtratenſium.

(ζ) *Apel* etiam *Thor Apel* in Weſterwoldiis Monachor. ordinis Cruciferorum. Em. in agro Gron. p. 270.

(η) *Dickhuſen* Monial. ordinis Prædicat. in hac regione in præfectura Greetzylana, prope Visquardiam ſitum. vide quæ annotavimus ad Egger. Ben. Chron. p. 681.

[θ] *Bernhardo Scriptore*, hic meo judicio idem eſt, alias *Bernhardus ter Kamp* dictus, qui 1524. ringentibus licet pontificiis *Georgium Aportanum* purioris religionis apud Emdanos in Miniſterio primum paſto-

„ diœcæſeos publicus ſacra papali autoritate No-
„ tarius. Qui prædictorum teſtamenti ordinandi
„ prout ſupra acta refero.

Quod in hocce ſuo teſtamento moribundus Henricus Matthiæ teſtator ſpecialem curam expreſſit, pro Monaſterio in majori Phaleren, inque iſta Eccleſia ſepulturam elegerit, non mirum, ſi quidem hi conjuges electi fuerant in Patronum & Patronam iſtius clauſtri 1467. & in illa dignitate confirmati 1472. ut ſequentes literæ docent.

Ipſi Deo devoto Henrico Matthiæ, Geſiæ *ejus Conſorti frater Henricus, fratrum minorum per cuſtodiam Friſiæ cuſtos & ſervus ſalutem & pacem in Domino Seraphico. Quamvis caritatis debito omnibus tenear, illis tamen longe amplius obligamur, quorum dilectionis & beneficiorum indicia frequentius experiamur. Veſtræ itaque devotionis ſinceritatem attendens, quod ad noſtram & Seraphici patris noſtri ſancti Franciſci ordinem Geite, ut indicata fratrum relatione agnovi, affectum ſinceritatis acceptans ac dilectioni veſtrae viciſſitudinem rependere cupiens ſalutarem, autoritate Reverendi Patris noſtri Miniſter, qua fungor in hac parte, ad confraternitatem noſtram & univerſa & ſingula noſtræ provinciae ſuffragia vos recipio tam in morte quam in vita, plenam vobis miſſarum, orationum, officiorum, praedicationum, tenuiorum eleemoſinarum, peregrinationum, diſciplinarum, vigiliarum, abſtinentiarum, devotionum & omnium bonorum participationum tenore, conventui accedendo, quod per fratres noſtros & ſorores ordinis Sanctae Clarae per noſtram provinciam degentes operari & acceptare dignabitur Clementia Salvatoris. Inſuper ob*

ſin-

ſtorem in ſuggeſtum templi magni duxit. Em. hiſt. Friſic. lib. 53. p. 824. & ex illo Schotanus poſt in Weſtfrieſe hiſtorien lib. 19. p. 626

ſingularem devotionis fervorem, quem ad noſtrum praedictum ordinem & ejus inſtitutorem Chriſti ſigniferum ſanctum Patrem Franciſcum Geit, vos in Procuratorem & Procuratricem Conventus Phalerenſis recipio, volens vos gaudere privilegiis & libertatibus, quibus tales procuratores â ſede Apoſtolica largiflue ſunt ſuffulti, ſecundum quod tempore interdicti intereſſe poſſit divinus divino ſi excommunicatus non fuit, nec cauſam dedit interdicto. Datum anno 1467. *ipſo die Severini epiſcopi.*

(L. S.) Sigillum appoſitum in Sebaceo rubro, erat navicula plenis ventis navigans, & monachalibus literis circumſcriptum.

En & alterum exemplar ex quo liquet nos conjuges in procuratores conventus Phalernenſis prope Emeden receptos eſſe fierique participes bonorum operum Ordinis Franciſci.

„ Chriſto Deo devoto *Henrico Matthiae* & *Ge-*
„*ſeke* ejus uxori Emedæ commorantibus frater
„*Hermannus* in Sacra Theologia Magiſter, ac
„ fratrum minimorum Provinciæ Colonienſis
„ Miniſter & Servus, Salutem & pacem in Do-
„ mino ſempiternam, devotionem quam vos ad
„ ordinem noſtrum pia fratrum relatione habere
„ cognovi, affectum ſinceræ caritatis acceptans
„ dilectioni veſtræ viciſſitudinem rependere cu-
„ piens ſalutarem, vos ad Confraternitatem no-
„ ſtram ac univerſa & ſingula noſtræ provinciæ
„ ſuffragia tam in vita quam in morte recipio,
„ plena vobis miſſarum, orationum, officiorum,
„ prædicationum, jejuniorum, eleemoſinarum,
„ peregrinationum, diſciplinarum, vigiliarum,
„ abſtinentiarum, devotionum, votorum, obſer-
„ vationum, caſtigationum, contemplationum,
„ meditationum, ſtudiorum, exercitationum

&

„ & omnium bonorum operum participationem „ tenore præsentium concedendo. Quæ per fratres mihi commissos operari & acceptare digna„ bitur Clementia Salvatoris. Insuper ob singu„ larem devotionis fervorem, quem ad ordinem „ nostrum prædictum & ejus institutorem Christi „ signiferum scilicet Patrem Franciscum Geitis „ vos in procuratorem nostri Conventus Phaler„ nensis prope Emeden recipio, volens vos gau„ dere privilegiis & libertatibus, quibus tales Pro„ curatores de sede Apostolica largiflue sunt suf„ fulti, scilicet quod tempore interdicti interesse „ poteritis divinis, dummodo excommunicati non „ fuistis, nec causam dederitis interdicto. Addo „ præterea pro vestræ sinceriſſimæ devotionis desi„ derio de gratia mea speciali, ut quandocunque ve„ ster obitus annuente Domino multo tempore „ differendus, nostro fratrum capitulo provinciali „ indicatus fuit, pro vobis idem officium vel suf„ fragium, ut pro fratribus nostris annuatim fieri „ consuevit. Datum anno *Domini* millesimo „ quadringentesimo septuagesimo secundo in vigi„ lia paschæ.

Hisce addam tertium exemplar de anno

1474.

„ Christo Deo devotus, *Henrico filio Matthiae* „ & *Geseke* ejus consorti, frater *Henrikus de Un„ kel* fratrum minorum provinciæ Colonienſis Vi„ carius & Servus salutem & pacem in Domino „ sempiternam. Devotionem quam vos ad ordi„ nem nostrum pia fratrum relatione habere cog„ novi, affectu sinceræ caritatis acceptans dilectio„ ni vestræ in vicissitudinem rependere cupiens, „ salutarem vos ad Confraternitatem nostram ac „ universa & singula nostrae provinciae suffragia „ tam in vita quam in morte recipio, plena vobis

mis-

„ missarum, orationum, officiorum, praedica-
„ tionum, jejuniorum, eleemosinarum, peregri-
„ nationum, disciplinarum, vigiliarum, abstinen-
„ tiarum, devotionum, votorum, observationum,
„ castigationum, contemplationum, meditatio-
„ num, studiorum, exercitationum & omnium
„ bonorum operum participationem tenore prae-
„ sentium concedendo, quod per fratres mihi
„ commissos operari dignabitur Clementia Salva-
„ toris. Anno Domini millesimo quarto tempo-
„ re nostrae convocationis capitularis inibi ce-
„ lebratae.

(L. S.)

Quartum exemplar docet quod fraternitati St. Thomæ de Aquino in novo Conventu Swollensi, sint adscripti 1479. cujus tenor hic est.

„ Devotis & in Christo Jesu sibi dilectis *Hen-*
„ *rico Matthiae & Gheseken* uxori ejus, frater *Ni-*
„ *colaus de Leydis* ordinis fratrum praedicatorum
„ Prior immeritus Conventus Swollensis, Salu-
„ tem & in Domino continuum salutaris augmen-
„ tum, exigente piæ vestrae devotionis affectu
„ quo fraternitati Sancti (*a*) Thomae de Aquino
„ in novo nostro praedicto conventu ascribi vo-
„ luistis, vos omnium missarum, orationum,
„ praedicationum, vigiliarum, abstinentiarum,
„ jejuniorum, laborum, ceterorumque bonorum
„ operum, quos per fratres nostri ordinis & so-
„ rores Dominus noster Jesus Christus per mun-
„ dum fieri dederit universum, participes esse de-
„ claro, tenore praesentium in vita pariter & in
„ morte, quemadmodum autoritas reverendissimi
„ Magistri totius nostri sacri ordinis nostro con-
ven-

„ ventui delegata ex Curia Romana atque capitu-
„ lo generali clavis manifestat. Volo insuper ut ani-
„ mæ vestræ post decessus vestros fratrum nostro-
„ rum recommandentur orationibus in nostro Ca-
„ pitulo quotidiano, si obitus vestri nobis fuerunt
„ nunciati, in cujus concessionis testimonium si-
„ gillum mei Prioratus officii duxi præsentibus
„ appendendum. Datum Swollæ anno Domini M.
„ CCCC. LXXIX. mensis Novembris die vero
„ vicesima.

(L. S.)

(a) *Thomas Aquinas* in oppido Latii Aquino natus, 1223. prædicatorum ordinem ingressus magnam operam Theologiæ navavit & Doctrinæ Scholasticæ princeps exstitit. Abusus in Ecclesiam invectos non solum probavit, sed etiam cumulavit, & ex ipso & Alberto magno Theologi Lovanienses solum sapiebant, ut conqueri solebat Wesselus Ganssefortius. Scripta plurima reliquit Conrado Gesnero enumerata, eminet tanquam gemma, in scriptis ejus hoc de *fide* dictum in hymno de festo Corporis Christi: *etsi sensus deficit ad firmandum cor sincerum*; *SOLA FIDES SUFFICIT*. *Mortuus est* 1274. *Canoni Sanctorum insertus ab Johanne Pontifice istius nominis vigesimo secundo, anno salutis* 1323. *elapso ab illius nativitate seculo. In hujus honorem hic etiam Conventus Swollensis institutus est. Hic Conventus distinguendus est ab alio Conventu St. Agnetis etiam prope Swollam in quo Thomas à Kempis istius cœnobii Prior decubuit* 1471. *ætatis* 92. *Hujus Thomæ á Kempis frater, ut hoc obiter addam*, Johannes à Kempis *etiam fuit primus Prior Cœnobii sacrarum virginum ibi viventium secundum regulas Augustini*, Bethania *dicta prope Aarnhem teste Pontano*,

tano, aut Schligtenhorſtio in hiſt. Geldrica lib. 1. p. 65. in quo etiam vixit celeberrimus Weſſelus Ganſefortius, ut liquet ex præfatione ipſius vitæ præfixa p. m. 1.

Quintum & ultimum exemplar quod hic proferam, illis datum fuit a Carmelitarum ordine 1480.

„ Frater Johannis de Miſſia, Prior Provincia-
„ lis ac humilis ſervus fratrum ordinis glorioſiſſi-
„ mæ Dei Genetricis ſemper Virginis Mariæ de
„ Monte Carmelo per inferioris Alemanniæ pro-
„ vinciam in Chriſto Jeſu nobis ſincerius dilectis
„ Henrico Matthiæ & Gheſeke ejus uxori ſalutem
„ in Domino & per orationum ſuffragia, regna
„ cœleſtia felicius promereri cœleſtis altitudo
„ conſilii ſic ſuorum corda fidelium divinitus in-
„ flammando, novit affectus dirigere, ut ea quæ
„ ſuo conſpectui fuerint magis grata, ferventius
„ faciat poſtulare, ſane cum non ſine radio ſuper-
„ ni luminis mentis veſtræ aciem illuſtrantis, in-
„ telligimus vos ad ſacrum noſtrum ordinem ſpe-
„ cialem habere devotionem prætextu beatiſſimæ
„ Virginis Deiferæ, cujus titulo idem noſter ſacer
„ ordo peculiarius inſignitur atque decoratur, ve-
„ ſtræ devotionis affectu diligentius attendens & in
„ Domino commendans quantum cum Deo pos-
„ ſumus vices vobis cupimus immarceſſibiles re-
„ fundere, in his praecipue quae ſalutem continent
„ animarum. Quapropter in omnibus miſſis, o-
„ rationibus, jejuniis, vigiliis, abſtinentiis, dis-
„ ciplinis, laboribus, praedicationibus ceteris-
„ que bonis meritoriis, quae per nos ac fratres
„ univerſos noſtrae amiſſionis operari dignabitur
„ clemenita Salvatoris, participes vos facimus &

con-

„ consortes in vita pariter & in morte. Et ad
„ uberiorem spiritualis gratiae cumulum nihilo
„ minus concedimus, ut cum obitus vestri me-
„ moria in nostro provinciali capitulo recitata,
„ idem fiat pro vobis quoad universa & singula,
„ quod pro fratribus nostris defunctis ibidem spe-
„ cialiter fieri est consuetum. In cujus rei testi-
„ monium, sigillum nostri provincialatus officii
„ est impressum. Datum in nostro conventu co-
„ lonienſi Anno Domini M. CCCC. LXXX.
„ nono, die vero quinta mensis Julii.

(L. S.) Wyrich

VII.

De administranda in regno BOHEMIÆ communione sub utraque specie, Episcopalis admonitio, ac brevis sacerdotum instructio, ut sciant, quomodo sese in administranda indifferenti communione, nuper à summo pontifice concessa, gerere, & qua populo sæpius tam in Concionibus quam in Confessionibus proponere & inculcare debeant. (a)

COnfirmentur sedulo ii, qui sub una specie hactenus communicarunt, moneanturque, ut ea in posterum & contenti sint, cum ad salutem non minus quam utraque sufficiat: idque praesertim propter eos, qui hac occasione offendi videntur.

Doceatur populus, neminem cogi, ut sub utraque

(a) Edidit ante hoc quadriennium Venerabilis I. A. SCHMIDIUS *literas secretiores FERDINANDI I. Rom. Imp. pro obtinenda Eucharistia sub utraque in gra-*

que ſpecie communicet, ſed poſitum hoc eſſe in cujusque arbitrio.

Inculcetur hoc crebro in concionibus & confeſſionibus, tantum ſumi, ſub una quantum ſub utraque.

Nulla *gratiam Maximiliani II. Bohemiæ Regis a.* 1560. *miſſas ad Pium IV. Pont. M.* Adjunxerat illis epiſtolam Pii IV. ad Julium *Phlugium*, Epiſcopum Naumburgenſem d. XV. Apr. a. 1564. ſcriptam, qua ille, antea prorſus inexorabilis, finito Concilio Tridentino, per quod ipſi plenum arbitrium illatum erat in hac cauſa, conceſſit epiſcopis Germaniae facultatem diſtribuendi calicem euchariſticum petentibus, ſed ſub certis conditionibus: Addidit quoque decretum Ferdinandi I. Imp. die XIV. Jun. ejusdem anni factum, publicatumque de *legitima executione conceſſionis communionis ſub utraque*, una cum diplomate Germanico quo per Epiſcopum Gurcenſem e ſuggeſto templi S. Stephani, quod Viennae eſt, illa conceſſio promulgata fuit publice. Cum autem totum hoc negotium conſtantiſſimis precibus in primis Maximiliani II. Bohemiae regis deberetur, qui per integrum fere luſtrum uſu ſacræ cœnæ carere maluit, quam ea mutilâ frui, eadem libertas quoque Bohemis indulta eſt. Conditiones illius indulgentiae ex ſequenti ſcripto, quod ab amico benevole communicatum nunc primum, tamquam libelli Schmidiani ſupplementum publico committitur, cognoſcentur. Contendi autem cum his debet epiſtola Pii IV. ſuper eodem negotio ad Henricum Juniorem Brunsvicenſium Ducem ſcripta Kal. Sept. a. 1564. quam Jo. Fr. *Mayerus*, Theologus notiſſimus, primus vulgavit, ſuæque diſſertationi de *Regis Galliae communione ſub utraque* Wittebergae a. 1686. editae inſeruit. Ex ea genuina Romanae ſedis de hoc negotio ſententia apprime colligi poteſt. Ita enim epiſtolam illam claudit. „ Hanc conceſ-

ſio-

Nulla gratia ad ſalutem neceſſaria eos defraudari, qui ſub una communicent ſpecie.

Doceatur populus, quod antea indifferens uſus communionis fuerit in Eccleſia, & liberum fuiſſe, vel ſub una, vel ſub utraque communicare Laicis.

Magnis deinde, ac juſtis cauſis, Eccleſiam adductam fuiſſe, quod ſub una tantum Laicos communicare voluerit..

Docetur etiam populus, liberum fuiſſe ſemper, atque nunc eſſe, & ſemper futurum in Eccleſia, ea

„ ſionem a nobis cordis eorum durities, qui com-
„ munionem ſub utraque ſpecie jam pridem tam
„ pertinaciter popoſcerunt, multorum tamen gra-
„ vium & piorum virorum accedente conſilio, vere,
„ ut dicamus, expreſſit, ne ſi eam denegaviſſemus,
„ illi obdurato animo ab Eccleſia decederent, atque
„ animas ſuas perditum irent. Cupimus tamen &
„ vehementer optamus ab omnibus antiquum poti-
„ us eccleſiae ritum obſervari: & Nobilitatem tuam
„ hortamur, ut & ipſa eum ſervet, ſicut facturam eam
„ eſſe confidimus, & ditionis ſuae populos in eodem
„ eccleſiae ritu & inſtituto ſtudeat continere: cum
„ hæc humilitas, & erga matrem eccleſiam pietas
„ ac reverentia inprimis Deo grata futura ſit.“ Ce-
„ terum, ſi quis plura noſcere cupiat, de iis, quae illa tempeſtate pro impetranda poſtliminio libera Calicis Euchariſtici uſura acta ſunt præter citatas *Mayeri* & *Schmidii* Diſſ. adeat Sarpium hiſt. Conc. Trid. L. VI. p. 471. ſqq. 478. ſqq. 507. ſqq. edit. Gorinchemenſis *Pallavicini* hiſt. conc. Trident. L. XIV. c. 6. p. 111. ſqq. (edit. Romanae, quam poſſideo) L. XV. c. 5. L. XVII. c. 4. 7. 12. 14. L. XVIII. c. 3. 4. 7. 8. 9. 10. & alibi paſſim. *Baſnaja* dans L' hiſt. de l'Egliſe L. XXVII. c. XI. §. 4. 5. 6. & J. A. *Schmidii* diſſ. de *ſatis calicis euchariſtici*. T. d. H.

ea circa sacramenta statuere, quæ ex utilitate ipsius Ecclesiæ, & in sumentium commoda videntur; salva semper sacramentorum substantia.

Sedem Apostolicam non ultro obtrudere quibusdam Regnis & provinciis usum calicis, sed ad crebras ac instantes Majestatis Cæsareæ preces, indifferentem communionem permittere.

Quicunque igitur devotionis cujusdam fervore, maluerint sub utraque communicare, quam sub una, à nemine sacerdote Catholico illis denegetur.

In omnibus Collegiis parochialibus, & Monasteriorum Ecclesiis, volumus porrigi sub utraque legitime petentibus.

Nemini sub utraque specie porrigatur à Sacerdotibus nostræ Jurisdictioni subjectis, qui non sit in communione Sanctæ Catholicæ Ecclesiæ.

Qui absque contritione, confessione, & absolutione, ad hoc venerabile Eucharistiæ sacramentum, seu sub una, seu sub utraque specie accedere vellent, rejiciendi sunt omnino.

Confessiones secundum vetus Ecclesiæ Catholicæ institutum, sigillatim & secreto, non turmatim, & publice fiant.

Hortandus est diligenter Populus, ut â legitime ordinatis Sacerdotibus hoc venerabile Eucharistiae Sacramentum accipiat, apud eos tantum confiteatur, & ab eis absolutionem petat.

Doceatur etiam, eos tantum Sacerdotes posse conficere corpus & sanguinem Domini nostri JESU CHRISTI qui a legitimis Episcopis legitime ordinati sunt.

Eos tantum Sacerdotes esse, & dici debere, qui à legitimis Episcopis ordinantur.

Nemo catholicus à sacerdote haeretico vel

Schismatico permittatur accipere communionem ſub utraque.

Qui diceret & crederet, Eccleſiam Catholicam erraſſe, quæ Laicis ſub una ſpecie communicarit, non eſt admittendus ad communionem ſub utraque.

Qui diceret aut crederet, ex DEI præcepto, & ex ſalutis neceſſitate, ſub utraque ſpecie communicandum eſſe, non admittatur ad communionem

Qui diceret aut crederet, non eſſe verum aut integrum Corpus Chriſti ſub una tantum ſpecie, non admittatur.

Verba hæc ab Eccleſia longo uſu approbata, corpus & ſanguis Domini noſtri JESU CHRISTI, dicantur ſigillatim, tam in porrectione venerabilis hoſtiæ quam in porrectione ſanguinis Domini.

His tantum noſtræ Jurisdictioni ſubjecti Clerici, ſub utraque porrigant, qui in omnibus cum Catholica Eccleſia conſentiunt.

Neminem noſtri ſacerdotes ad communionem admittant, qui non habent annos discretionis.

Volentem ex ſuo more veteri ſub una communicare, nemo prohibeat, neque illi diſſuadeat.

Abstemii, ſub utraque ſpecie communicare volentes, prohibeantur omnino, ne propter nauſeam id, quod biberint, cum maximo ſcandalo ejiciant.

Fiant crebræ ad populum adhortationes, ne propter hanc indifferentem communionem, una pars contemnat alteram, ſed ut in caritate mutua vivant.

Nulla ſit differentia in adminiſtrando hoc venerabili Euchariſtiæ ſacramento, ſub una, & ſub utraque ſpecie, neque templorum, neque Altari-

rium, neque miniſtrorum, neque templorum.

Ante communionem inſtruatur populus de Veritate corporis & ſanguinis Domini noſtri JESU CHRISTI, & de aliis quæ ad gratiam iſtius Venerabilis Sacramenti pertinent, quod in Lingua vulgari fiat.

Sanguis Domini noſtri JESU CHRISTI, nonniſi à legitimo Sacerdote Laicis porrigatur, ſimplicem vero abſolutionem etiam Laicus porrigere poteſt.

Calix, ex quo Laici ſub utraque communicabunt, ſit conſecratus.

Non plures conſecrentur hoſtiæ, neque plus vini, quam numerus communicantium requirit.

Quod ſi aliquid ex ſanguine Domini noſtri JESU CHRISTI poſt Laicorum communionem ſupererit, ſacerdos, vel eodem die, vel ſequenti cum magna reverentia id conſumat, inter ſacrificandum, antequam ſumat ablutionem.

Moneatur ſedulo populus, ut quando aliquem in adverſam valetudinem contigerit incidere, tempeſtive confiteatur & communicet, non tunc, cum vires proſtratæ ſunt, & ratio vacillat.

Monendi ſunt ægroti, ut propter periculum effuſionis, quæ in deferendo facile accidere poteſt, ſub una tantum communicent.

Quod ſi quis ægrotus ardore devotionis, ſub utraque ſpecie omnino communicare valet, ſatisfiat ipſius voluntati, ſed caute deferatur.

Fiant Vaſcula cum Orificio clauſo, ad deferendum Domini noſtri JESU CHRISTI ſanguinem ad ægrotos.

In domibus honeſtioribus poteſt in portatili celebrari Miſſa, coram ægroto, circa quam ægrotus communicet.

Abſumantur à Sacerdotibus conſecratæ hoſtiæ,

quæ in Cibariis propter ægrotos asservantur, & singulis mensibus mutentur.

Calicem ex quo Laici communicabunt, bene abluat, & bene tergat sacerdos postquam omnes communicarint.

Propter majorem Reverentiam ex argenteo calice communicent Laici.

Rudioribus & Ineptioribus, caute imponenda est in os hostia sacrosancta, & semper linteolum aliquod nitidum sub mento communicantium teneatur.

Sub utraque specie communicantibus caute porrigatur ex calice, ne aliqua guttula in terram decidat, vel in barba communicantis hæreat.

Qui valde sunt rudes & stupidi, neque intelligunt, quid sumpturi essent, non debent admitti ad communionem.

Liceat cuivis indifferenter communicare, modo id devotionis affectu, non aliqua levitate faciat.

Onéramus graviter omnium nostrorum Sacerdotum conscientias, cum sub utraque specie porrecturi sunt, ut cauti ac diligentes sint, ne contra nostrum hoc præscriptum quenquam ad communionem admitttant.

Qui autem has nostras, circa communionem sub utraque regulas neglexerint, vel contempserint, eos præter excommunicationis pœnam ab officio & beneficio suspendemus. &c.

VIII.

Catalogus librorum, praecipue a REFORMATIS editorum continuatus.

LATINE.

JOhannis MARCKII, Professoris Theologiae Lugdunensis, Compndium Theologiae Christianae

Di act

Didactico-Elenchticum immixtis problematibus plurimis & quaestionibus etiam recentioribus adauctum. Editio tertia varie emendata & aucta, nec non brevibus argumentis, atque indicibus necessariis, imo & notatione operum auctoris, quibus res eaedem latius tractatae sunt, ad capita & paragraphos singulos nunc instructa. Accedunt positionum Theologicarum Centuriae decem. Amst. 1721. 4. IV. Alph. 11. plag.

Epistolae duae ad celeb. doctissimumque Virum F. V. Professorem Amstelodamensem scriptae. Quarum in altera agitur de editione N. T. a Cl. *Bentlejo* suscepta, omnesque ejus adhuc in lucem emissae conjecturae de sacro textu examinantur. In altera vero multae de corruptis epistolarum N. T. locis conjecturae jam primum editae proponuntur. Londini 1721. 4. pagg. 31. Auctor se vocat Philelcutherium Londinensem, & à plerisque creditur esse *Zacharias PIERCE*, qui a sacris est Cancellarii Angliæ, & cui pulcra debetur editio *Ciceronis de Nat. Deorum*.

Joh. Christ. BECMANNI Analecta historica; quibus res sacrae & profanae apud præcipuos populos inde ab orbe condito, usque ad tempora Constantini Magni juxta periodos IV. Monarchiarum exponuntur, atque singularia multa traduntur. Cum Indice locupletissimo Francof. ad Viad. 1722. 1. Alph. 3. pl. Videtur hic nihil continere aliud, quam quae ex ore summi Viri ejus disciplinae alumni in collegiis historicis hauserunt.

Annales Veteris & Novi Testamenti a prima mundi origine deducti, una cum rerum Asiaticarum & Ægyptiacarum Chronico, a temporis historici principio, usque ad extremum templi & reipublicæ Judaicae excidium producto; *Jacobo USSERIO* Archiep. Armachano & Hiberniae Primate, digestore. Accedunt tria ejusdem opuscula. I. de Chronologia Veteris Testamenti. II. de Macedo-

 num

num & Asianorum anno solari. III. de Symbolis. Quibus omnibus praefixa est Jacobi *Usserii* Vita, à Th. *Smithio*, S. T. D. conscripta. Editio nova, in qua annales nunc primum manu Auctoris emendatiores prodeunt, una cum Indicibus Auctorum & locorum: quibus addita est annorum mundi cum annis Olympiadum & urbis conditae Collatio Genevae 1722. fol. 10. Alph 6. phil.

Observationes Criticae 532. in S. S. Passionem D. N. J. C. quoad maximam partem novae exquisitae non verbales sed reales, ex S. Scripturae conferentia, sub beneficio Philologiae, & variorum cujuscunque confessionis Authorum, tum Pontificiorum, tum Evangelicorum, tum Reformatorum erutae, & in Centurias digestae, in quibus praeter tentationum Diabolicarum varietatem, Passionum gravitatem, & ignominiarum Syrmata profunda, Dei & Satanae, passim deteguntur, subjuncto observationum indice. Ad infidelitatem vel convincendam vel confundendam, & fidem tam jucundandam, quam in receptione Christi crucifixi roborandam, atque simul in ejus amore & aestimio sublimandam. Opera & studio *Johannis Caspari MERCKEN*, Scholae Gemarcensis Rectoris. Duisburgi ad Rhenum 1722. 4. 5. Alph. 15. plag.

Πεντας *dissertationum Biblico-Chronologicarum* (sunt autem hae sequentes, „ I. Το πληρωμα των καιρων „ sive temporis, quo nasciturus erat Messias ex Mo„ se & prophetis simplex scrutinium & brevis ac „ clara demonstratio. Sectio prior. II. Sectio po„ sterior LXX. *septimanas Danieliticas* considerans. „ III. Πληρωμα των καιρων illustratum ex S. JO„ *HANNIS Baptistae* historia Chronologica. IV. ex „ *historia D. N. J. C.* demonstratum: V. χρονοτα„ ξις historiae & epistolarum S. PAULI.) quatum ex indicibus temporis, adventui Messiae adsignati, praecipue in LXX. hebdomadibus Danielis: Tum ex SS. Evangelistarum de Johanne, Christo & Paulo

Paulo, hiſtoria, Jeſum & in plenitudine temporis natum, & Chriſtum eſſe, adverſus Judaeos demonſtratur: & ſacri etiam Codicis ſinceritas paſſim defenditur. Accedit appendix triplex: 1. de Samaritanis primis, eorumque in Aſſyriam deportatione. 2. de novis ex Aſſyria &c. miſſis Samariae incolis. 3. de XII. Tribuum diſperſione. Authore *Joh. Jacobo HOTTINGERO*, S. Theol. in Tigurinorum Athenaeo Profeſſ. Praefationem de Chronologia ſacra ejusque Scriptoribus præmiſit *Frid. Adolphus LAMPE*, SS. Th. D. & in Acad. Trajectin. Profeſſ. Trajecti ad Rhenum 1723. 8. 1. Alph. 14½. plag. cum præfat.

Johannis Henrici SCHRAMMII, P. S. de *unione eccleſiarum Proteſtantium* diſſertatio Academica; Marpurgi, 1722. 4. 12. plag.

Bernhardi Sebaſtiani CREMERI B. F. P. Th. D. & ej. Facult. in Academia *Harderovicena* Prof. Ord. *ſumma Theologiae ſupranaturalis* in ſtudioſae juventutis uſum in ordinem digeſta, privatimque explicanda; Harder. 1722. 1. Alph. 15. pl. 4.

Ej. Or. de DEO in *unitate trino & unico in trinitate* habita Harderovici ad d. XII. Jun. cIↃ IↃcc XXI. cum magiſtratu ſe Academico abdicaret; Hard. 1721. 4. 11. plag.

EL. فضة يوسف النجار ſive hiſtoria Joſephi fabri lignarii. Liber apocryphus, ex Codice MS. Bibliothecae Reg. Pariſ. nunc primum Arabice editus, nec non verſione Latina & notis illuſtratus a *Georgio WALLIN*, Sueco; Lipſ. 1722. 4. Alph. 1. pl. 6. V. Act. Er. Lipſ. M. Decembri p. 567.

Hadriani RELANDI Analecta Rabbinica, comprehendentia libellos quosdam ſingulares, & alia, quae ad lectionem & interpretationem Commentariorum Rabbinicorum faciunt; In uſum collegii Rabbinici; Ultraj. 1723. 8. 1. Alph. 18. plag. Eſt editio altera libri ante viginti annos primum editi.

Johannis Papirii MASSONIS, Foreſii, in ſena-

tu Parisiensi & regia Advocati vita *Johannis* CALVINI, quam animadversionibus historicis illustravit *Conr. Henr.* BARCKHUSEN, Detmoldiâ Lippiacus. Berolini. 1722. 4. 3½. plag.

EL. *Christophori Matthiæ* PFAFFII, S. Th. P. Primarii & Academiae Tubingensis Cancellarii, Schediasma orthodoxum dogmatico polemico-Asceticum de *Morte* naturali; Tubingae. 1722. 4. 12. plag.

Alberti Wilhelmi MELCHIORIS, Joh. Fil. dissertatio de *Cherubinis gloriæ*, eorumque mysterio, quam in acroaterio ill. Athenaei Hanoviensis a. d. XXVI. Martii A. C. V. clɔ Iɔccxxii. publice dixit, cum magistratu Academico abiret. Hanov. 1722. 4. 9. plag.

Ioh. Christ. LOERS S. Theol. D. & Prof. Ord. in Academia Duisburgensi ad Rhenum Dissert. Theologica de *Angelorum corporibus*. Ultraj. 1723. 4. pag. 42.

Haec illa est, quam à Clarissimo Viro excussam esse erudite supra Fasc. VI. sq. vidimus.

Hieronymi van ALPHEN, H. F. de *terra Chadrach & Damasco, ejus quiete* ad locum Zach. IX: 1. dissertatio. Ultraj. 1723. 8. 8. plag. Excussis aliorum de hoc loco sententiis, suam proponit florentissimus Auctor, qua terram *Chadrach*, esse terram *Derce* seu *Atergatis*, noti illius Syrorum idoli, statuit, illius autem *requiem* dici Damascum, quod in hac urbe numen illud sepultum esse crederetur. Ita autem tota haec res tractatur, iisque interiorum literarum elegantiis illustratur, ut ex his Viri primitiis non nisi laetam atque uberem messem tibi possis promittere.

Hieron. van ALPHEN, S. Th. Doct. & in Academia Trajectina Professoris Ordinarii *Ichnographia Theologiae naturalis* tabulis XV. Analyticis in usum scholae domesticae adumbrata. Ultraj. 1723. 4. 8. plag.

CEN-

CENSURA *censurae*, sive veritas defensa fallaciisque, erroribus ac mendaciis J. Conr. *Clasingii*, Superint. Illata ab *Iohanne* MEYERO; Harderowici, 1722. 4. 10. phil. *Speramus fore, ut hoc scripto velitationi, cujus aliquoties facta est mentio, non nimis laetae finis sit impositus. Ego laudem, quae ex illa reportabitur, neutri invidebo.*

Rodolphi SALCHLINI, L. Gr. Prof. in ill. schola Bernensi, dissertatio in qua Cl. PFAFFII exercitatio de *formula consensus* examinatur & refellitur: Bernae, 1723. 4.

Iacobi LAUFFERI diss. de recta liberorum educatione, in qua D. de Crousaz libellus de eodem argumento censetur. Bernæ 1723.

Jo. Georgii ALTMANNI Or. de recta legum ferendarum ratione habita Bernae pro vacua sede Juridica, Bernæ: 1723. 4.

EL. *Christ. Sigismundi* LIEBII, Seren. Duci Saxo-Gothano ab Epistolis, Diatribe de Pseudonymia Joh. Calvini, in qua iis, quæ Petrus Baelius, Bailletus aliique de hoc argumento tradiderunt, sub examen vocatis, idem illud uberius illustratur, & epistolae anecdotae XXVII. Jo. Calvini, aliorumque ad eum ψευδονυμως datae, nunc primum in lucem eduntur; Amst. 1723. 8. 6. pl cum dimidia.

Iulii STERRINGAE observationes Philologico-sacrae in Pentateuchum. Lugd. B. 1721. 4. Alph. 2. Monemus tantum huic libro jam anno 1695. excuso novum solum titulum praefixum esse.

Campegii VITRINGA Observationum sacrarum L. VI. Editio novissima; quae prima est in Germania; Accessit ejusdem Geographia S. nunc demum edita, & præmissa est ejusdem auctoris vita. Jenae: 1723. 4. 9. Alph. 9. pl.

Gotthardi HEIDEGGERI Recreationes sacrae, Tiguri, ut puto 1723. 8. Est vetus editio, quae jam a. 1698. prodiit, novo titulo insignita. Pars prima unius alphabeti continet *ideam Christianae honestatis*

ex

ex Ep. ad Eph. Cap. IV. & V. Pars altera habet Orat. de *Naziraeis* N. T. prælectiones de *raptu* & *ſtimulo* Pauli in 2. Cor. XII: 1. ſqq. de Creatura gemente ad Rom. VIII: 19-23. Paralogiſten exploſum &c.

EL. *Io. Georgii* GERET. Anſpacenſis, Oid. Phil. Vitemb. Aſſeſſoris Specimen examinis Theologiae *Lactantianae* in articulo de Deo abſolute conſiderato, Filio, & Spiritu ſancto. Vitemb. 1723. 4. 7. plag.

EL. *Jo. Andr.* BOSII introductio in notitiam ſcriptorum eccleſiaſticorum, *Joh. Franc.* BUDDEI, J. G. MEUSCHENI, & *Thomae* CRENII obſervationibus aucta & illuſtrata ejusque opuſcula hiſtoriae & antiquitatum ſacrarum collecta & edita cura & ſtudio Joh. Georgii WALCHII, P. P. O. Jenac. 1723. 8. Alph. 2. pl. 8.

Bernardi Sebaſtiani CREMERI, B. F. S. T. D. & ej. facult. in Acad. Harderovicena Prof. *Prophetico-Typicarum exercitationum ex V. T. Tetras*; Amſt. 1723. 2. Alph. in 4. Continuatio hæc eſt, *Prodromi typici*, quem ante hos tres annos editum Cl. IV. faſc. I. commendabamus. Praemittitur antilogium in quo ea, quae de methodo tractandi typos & de præſtere vero quem Cl. Auctor in aeneum ſerpentem mutatum a Moſe impoſitum fuiſſe perticae, peculiari ſibi ſententia opinatur, in priori parte ſcripſerat, illuſtrantur uberius, atque ab aliter ſentientium objectionibus vindicantur. Sequitur tractatio ipſa TRIUM nobilium materiarum, in qua ea, quae de SERVIS Ex. XXI: 1-11. Coll. Deut. XV: 12.-18. & Lev. XIX: 20. de *die magno* EXPIATIONIS Lev. XVI. & Num. XXIX: 7-11. de *aridorum oſſium* RESUSCITATIONE Ezech. XXXVII: 1-14. leguntur, primo ſecundum literam, deinde ſenſu myſtico & prophetico diligenter & ubertim enucleantur.

EL. *Olai* RUDBECKII, Fil. *Ichthyologiae Biblicae*

pars

pars secunda de BORITH fullonum, quod non herbam aliquam, multo minus smegma vel saponem fuisse, sed *Purpuram* ex Jer. II: 22. & Mal. III: 2. perplurimis, iisque non levibus evincitur argumentis & rationibus. Upsaliae. 1722. 4. pagg. 164. Summam libri hujus, pleni rarioris eruditionis exhibent Acta literar. Sueciae a. 1722. Trim. III. & IV.

Jo. Ortwini WESTENBERGII JCti Antecessoris *Paulus Tarsensis juris consultus*, seu dissertatio de *jurisprudentia Pauli Apostoli*, habita publice in templo academico ipsis Kal. Jun. MDCCXXII. quum munus Rectoris illustris Frisiorum Academiae deponeret. Franeq. 1722. 4. 11. plag.

Jo. Arnoldi NOLTENII, S. Theol. D. & regiæ Maj. Borussi. Conc. Aulici Commentariolus in ZEPHANIAE vaticinia, quo scopus atque nexus eorum facili methodo ostenditur, veritas implemento demonstratur, eaque ad praxin brevi manuductione applicantur. Francofurti ad Viadrum, 1724. 4. 7. plag. Continet hic Commentarius tantum adnotationes in sex priora commata primi capitis, in hunc divinum vatem a S. R. Autore, cum publice doceret in alma Viadrina, conscriptas. Optandum esset, ut simili modo, methodoque reliqua quantocyus adjungantur.

Compendium Theologiae naturalis in usum scholae privatae concinnatum a Friderico Adolpho LAMPE, S. T. in Acad. & eccles. Trajectina Doctore. Ultraj. 1723. 8. 13. plag.

Commentarius Analytico-Exegeticus tam literalis, quam realis Evangelii secundum Joannem, quo non tantum singulis vocibus & phrasibus lux affunditur, veritatesque in iis latentes eruuntur atque vindicantur, sed etiam ordo ac scopus omnium & singularum partium ejus accurate ostenditur, authore *Frid. Adolpho LAMPE*, S. S. Theol. in Acad. Ultrajectina D. & Prof Ord. *Tomus primus* præter amplissima Prolegomena quatuor priorum capitum expli-

ca

cationem continens. Amst. 1724. IV. Alphab. cum dimidio in forma majori quam *quartam* vocant. *De hoc libro id unice testari liceat, illius editione spes, quas de eo jam per aliquot annos ampliss. nas concepera-mus, non impletas solum, sed & haud parum superatas sitimque secuturorum voluminum ingentem accensam esse.*

Theodori HASAEI de *Livjathan* Jobi & *ceto Ionae* disquisitio. Bremae. 1723. 8. 17. plag.

EL. *Io. Franc.* BUDDEI, S. Theol. D. & P. P. O. Institutiones Theologiae DOGMATICAE variis observationibus illustratae; Lips. 1723. 4. 10. Alph. *In hoc opere stili nitor, dictionis perspicuitas, ordinis elegantia, studium επιεικειας, lectio plurima, judicii acrimonia inter se quasi de primatu contendunt, mereturque omnino illas laudes, quibus in eruditorum diariis insignitur passim; In eo tamen ea, quae dudum evidentissimis argumentis plus millies confutata sunt, defendi, is demum mirabitur, qui nunquam perspexit, quantum opiniones, quas cum materno lacte imbibimus, in animis nostris valeant, & quam facile ad ea credenda, quae muneris ratio credenda esse praescribit, & quae rejicienda non sunt, nisi molestias nobis conciliari velimus, impellamur.*

EL. *Georgii* WALLINI, F. S. S. Th. Doctoris ejusdemque Lectoris Primarii Regii in Gymnasio Suecorum Hernosandensi & Consistorii ibidem adsessoris de S. GENOVEFA Parisiorum & totius regni Galliae Patrona disquisitio Historico-Critico-Theologica, in III. partes divisa, & figg. aeneis illustrata. Witteb. 1723. 4. sine praef. 1. Alph. 12. plag.

Accedit Or. solemnis, de quaestione; *An liceat Theologo Evangelico peregrinanti Pontificiorum sacris interesse*, habita in Acad. Wittenb. ipsis Kal. Mart. a. 1723. 3. plag.

Vir doctissimus, neque uno eruditionis elegantissimae specimine insignis argumentum hoc docte, magnaque cum industria tractavit; Pars *prima* est gene-

generalis: *Altera* agit de vita S. Genovefae, ejus nomine, nativitatis tempore & loco, Parentibus, voto virginitatis, consecratione, revelationibus, vitæ sanctitate, miraculis, operibus heroicis, auctoritate & honore, injuriis, periculis & morte. *Tertia* de ejus templo, sepulcro, capsa, reliquiis, miraculis post mortem, canonisatione, de ea, tanquam patrona urbis & regni, monasteriis, festis, invocatione, votis, Donariis, processionibus, panibus benedictis &c.

Historia Christianorum, qui in Belgio fœderato inter Protestantes (a) *Mennonitae* appellantur, in qua praeter eorum originem, progressum, statum hodiernum & fidei confessionem simul ostenditur ingens inter hos, & Anabaptistas Germanos ac Monasterienses discrimen; adjecta accurata disquisitione de antiquitate baptismi proselytorum, inter Judæos per *Hermannum* SCHYN, Med. Doct. & inter Mennonitas V. D. M. Amst. 1723. 8. 1. Alph. 3. plag.

EL. Codicis Pseudepigraphi V. T. Volumen secundum II. collectum a *Io. Alberto* FABRICIO; S. T. D. & P. P. Hamburgi. 1723. 8. 2. Alph.

EL. THEOPHILI Antiocheni Ep. L. III. ad Autolycum graece ad fidem codicis Mſ. Bodlejani & ex parte regii Parisiensis denuo recogniti & pluribus in locis castigati, versione latina frequenter emendata notisque tum aliorum, tum suis instructi à *Io. Christ.* WOLFFIO, pastore ad D. Cath. Hamburgensi & Scholarcha: Hamb. 1724. 8. 1. Alph. 7. pl.

EL. *Christiani Augusti* SALIG de *Eutychianismo ante Eutychen*, sive de *Eutychianismi vere ac falso suspectis* tract. historicus & theologicus, in quo vestigia Eutychianismi apud Antiquos hæreticos & in Patrum scriptis perquiruntur, ac simul historia *Nestorianismi* breviter, atque ita recensetur ut potissimum Cyrilli Alexandrini anathematismorum, Eu-

(a) Id iis haud facile Protestantes concesserint.

Eutychianismum fovere visorum sit habita ratio. Wolffenbuttelae: 1723. 4. 1. Alph.

Valentini Ernesti LOESCHERI S. Theol. D. Senatoris eccles. & Superintend. Dresdensis STROMATEUS, sive dissertationes sacri & literarii argumenti ineditae partim hactenus, partim editae olim, sed revisae nunc & locupletatae, accedit de *servando in controversiis Theologicis* modo Comment. ad D. Henr. Muhlium, nec non Pachomii sermo contra impietatem sui seculi & provinciale Romanam ex MSStis Codicibus. Wittenb. 1724. 4. 4. Alph. 3. plag.

XI.

THEODORI HASAEI,

de

Meritis BREMENSIUM in rem Christianam

ante reformationis tempora

ORATIO,

dicta publice

a. d. VIII. Kal. Jul. a. cIↃ IↃccXXIII.

in illustri Lyceo Bremensi,

Cum Ordinariam Theologiae professionem solenni ritu capesseret.

PLATONEM, Philosophorum priscae aetatis facile Principem, TRIA praecipue in magna felicitatis suae parte posuisse, atque eapropter DIS immortalibus conceptis verbis grates egisse, memoriae proditum accepimus. *Quod HOMO esset genitus, non bestia, quod vivente Socrate, quod Athenis.* Ego, quoad longissime potest mens

mea

mea respicere spatium praeteriti temporis, & infantiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, plurimis juxta & maximis me ab inexhausto omnis boni fonte & Parente, DEO cumulatum beneficiis non sine animi quadam commotione recordor. Inter ea autem haud infimo loco collocare consuevi, quod me sanctius rationisque capacius altae animal, HOMINEM, quod inter homines *Christianum*, aeternae beatitatis candidatum, quod denique in hac, quae Cauci nominis gloria est, urbe BREMA in lucem suscipi voluit. Tametsi postremum hoc nonnullis peregrinum, audituque insolitum videri potest; faciam tamen ut intelligatis, illius asserti rationes mihi constare non contemnendas. Quum enim TRIA potissimum sunt, quae civitati splendorem ac decus conciliant, si primum commodo, rerumque, quae ad aetatem ex animi sententia agendam faciunt, abundanti loco posita sit, si deinde publica res sapienter & ad naturam hominum adcommodate geratur, si denique iis, quibus mens, divinae particula aurae, perpoliri, atque aditus ad coelestes laetitias communiri potest, adfluat, una omnes omnium prope urbium fortunas complexa est BREMA, atque triplici hoc

Nomine, tantum alias inter caput extulit urbes,
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.

Paribus fere utrinque intervallis & ab Arcto & a Zona torrida disjuncta est, ne nimiis vel frigoribus torpeamus, vel caloribus marcescamus. Nimis neque vicina est mari, neque propinqua, ut, cum non vexemur illis incommodis, quae crassus Oceani aer circumfert, exquisitis contra & invidendis commodis, quae commerciorum per aequor ope colliguntur, gaudeamus. Nec nimiis angu-

ſtiis coercetur, nec inſana mole, ac magnitudine laborat. Qualia quidem ego loca reliquis multum praeſtare puto. In magnis enim urbibus magna ut plurimum vitia impune regnant. At parvae nimis cum multa rerum utilium penuria conflictari habent. Haec autem ita a noſtris mœnibus abeſt, ut non modo rerum omnium, quae neceſſariis uſibus ſufficiunt, ſed &, quae ad vitam cum voluptate tranſigendam faciunt, copiis circumfluamus, deliciasque, quae aliis in locis ſunt ſingulae, eas univerſas, & vaſtum mare, & piſcoſi amnes, & venatibus apti ſaltus, & feraces agri, & pingues paſcuorum glebae, & ridentes horti, cumulate nobis abundanterque, certamine quodam quaſi inito, ſuppeditent. Si quae autem ſunt, ut nulla fert omnia tellus, quorum in his oris parcior eſt proventus, ea fluminis, quod urbem dividit, ope tanta ex diſſitiſſimis regionibus ad nos ubertate advehuntur, ut nobis non tantum ſatis ſuperque ſit, verum & toti, qua patet, Germaniae inde rerum omnium apparatus copioſe ſuggeratur.

Enimvero, quid juvat loco tam amœno, tam uberi, tam bonis omnibus adfluenti vitam degere, ſi illis, quibus te tuisque ad arbitrium uti licet, parendum, & ſub moleſtiſſimo indomitae dominationis jugo ſemper ingemiſcendum foret? Sed ecce ſingularem, ac prorſus eximiam patriae noſtrae prærogativam. Superbiunt & aliae civitates ſplendido libertatis nomine, ſed praeter hoc nomen, levemque illius umbram, in uno procacis linguae immoderato uſu ſitam, nihil fere inaeſtimabilis hujus boni poſſident. Sunt, in quibus omnes civium honeſtiſſimorum fortunae Demagogorum, pullatique gregis furoribus expoſitae proſtant. Aliis in locis res omnis publica a paucis quibusdam familiis,

militis, quarum absolutum in cives imperium est, tenetur, ita ut in eo solum à regnis differat hoc regimen, quod cum in illis homines subjecti sint Principibus magnis atque insignis potentiae, heic contra DIS minorum gentium, neque valde alios dignitate anteeuntibus obsecundandum sit.

O fortunatos contra, bona si sua norint,
BREMENSES!

Habet hoc civitas nostra prae aliis, ut nullae inter se partes dissideant, nullis distrahatur cupiditatibus. Raro quodam, atque admirabili temperamento & justa constat magistratibus auctoritas, & inconcussa pariter civibus libertas. Gaudet illo, quem civitatis feliciter gubernatae charecterem esse, scisscitanti Augusto respondebat Virgilius, *Ut prudentiores temonem teneant, & boni malis praeponantur, ut optimi suos habeant honores, nulli tamen aliorum quidquam fiat injusti.* Nihil civis Bremensis, qui integre vivit, vereri habet praeter Deum laesamque criminibus conscientiam. Quae vigent leges, iis obtemperant ipsi Optimates, quas sciscunt, ipsi exsequuntur, neque eas tam pœnis in transgressores, quam proprio exemplo stabiliunt. Cum salus publica novorum onerum impositionem postulat, in consilium arcessitur delibatus populi flos, tum autem, si quae communi consensu placuere, nemo quisquam tam eminenti loco constitutus est, iis ut humeros subtrahere vel velit, vel possit.

Utut praeclara haec sunt, & in communi hominum vita tam aestimanda, quam quae maxime; vix tamen comparanda censeo cum illis praerogativis, quibus ratione SACRORUM gaudet. Superent eam aliae urbes commerciorum opulentia, antistent mœnium ambitu, antecellant superbo-

perborum aedificiorum pompâ, majori floreant incolarum numero, perinſigne tamen, atque incomparabile patriae noſtrae decus in illo ſitum eſt, quod ea eſt unica & ſola inter liberas Germanici imperii urbes, in qua omnium ſanctiſſima & caſtiſſima, &, ſive caerimonias ſpectes, ad Chriſti, ejusque Legatorum exemplum conformata, ſive credenda dogmata, ad amuſſim ſacrorum oraculorum unice exacta, atque a naevis & ſordibus, quantum res hominum ferunt, emendatiſſima triumphat RELIGIO. Quae, cum cogito, parum abeſt, quin in ipſo hoc Sermonis mei praefamine poſthabitis artis dicendi Magiſtrorum inſtitutis alta voce iterum exclamem:

O fortunatos nimium, bona ſi ſua norint,
BREMENSES!

Nulla porro, audacter & vere dico, eſt in Saxonia, in Saxonia autem? Nulla eſt in univerſa Germania, atque adeo in omni fere Europa civitas, quae Chriſtiani nominis incrementum tantopere ſibi curae cordique eſſe voluit, quae tot eccleſiae amplificandae, propagandae, tuendae cauſa exantlavit labores, tulit moleſtias, ſubivit pericula, quam quidem ab hujus urbis factum eſt incolis, usque adeo, ut non ſint, quorum in rempublicam Chriſtianam, vel ut illa ante RESTITUTA ſacra, vel ut poſt illorum inſtaurationem, fuit, tot tamque luculenta exſtiterint merita, quot quantaque in eam a noſtris profecta ſunt Bremenſibus.

Atque hoc argumentum eſt, quod pro fortunatis diſciplinam Theologicam publice docendi provinciae auſpiciis inter tot alia, quae animo obverſabantur, quorumque copia me fere fecit inopem, potiſſimum ſeligendum putavi, de quo ad

clepſy-

clepsydrae mensuram in splendidissimo hoc consessu dicerem, non plena illud atque uberi Oratione exhausturus, ecquis enim illud vel Tullius, vel Roscius posset? summa tamen rerum capita, ac veluti fastigia tacturus. Ad id, dum me accingo, arrectas patulasque aures, mentesque ad benevolentiam compositas non posco solum, sed & polliceor mihi, idque eo confidentius, quo persuasus sum magis, me, etsi sermone rudem, nullaque dicendi facultate instructum, de BREMENSIUM tamen *in rem Christianam meritis* inter BREMENSES peroraturum, vobis BREMENSIBUS neque insuavem prorsus, neque inauspicatum Oratorem visum iri.

Insigniter haud dubie de re Christianorum publica merentur, omniumque digni sunt praeconiis, qui cœlestibus flammis excitati, id, quantum in ipsis situm est, agunt modis omnibus, quo quam plurimis ad salutarem cognitionem perductis, ex veteri Græcorum, quam & Francorum Regis suis inscribunt numis, triumphali formula, ubique locorum CHRISTUS *vincat*, CHRISTUS *regnet*, CHRISTUS *imperet*. Quae cum ita sint, quanta excellere meritorum gloria patriam nostram existimatis, cum qua nulla non dicam urbs, sed ne regio quidem in hac causa contendi, nedum ei anteferri potest? Quod enim maxima Germaniae pars, quod vastissimae & potentissimae regiones, quod adeo

Omnis hyperboreo septem subjecta Trioni
Gens effraena Virum - -

Christi paret imperio, quod dissipata, qua sepultae erant, inscientiae atque errorum nocte in luce divina etiamnum versantur, quod repudiato idolorum fœdissimorum cultu praepotentem cœli

terraeque Creatorem, &, quem ille misit J. C. agnoscunt, verentur, adorant, id omne Bremensium curis, vigilantiae & sudoribus potissimum acceptum referendum est. Labebatur octavum idque senescens saeculum, atque à prima hominum in has oras transmigratione spississima involuti superstitionis caligine in his terris vixerant populi. Donec auspiciis Divinis, Caroli Magni inusitata in Deum pietate, virtute, laboribus, victoriisque effectum est, ut barbarae, ac ferocitate immanes gentes, mitiores induerent mores, & victae non tam Francorum, quam Christi legibus effera colla submitterent. Is vero immortalis memoriae, nostrisque laudibus major Princeps ab eo tempore nihil sanctius, nihil antiquius habuit, quam ut illam felicitatem, quam huic tractui intulerat, illi stabilem redderet & perpetuam. Ea mente omnem Saxoniam in Episcoporum diœceses dispertitus est, singulisque eorum Viros præfecit sanctitate morum, eruditionis, etiam saecularis praestantia, & augendae praesertim religionis fervore maxime conspicuos. Fortunata autem hæc sors tum quoque contigit huic loco, qui id ætatis haud ignobilis Wigmodiae vicus erat, cujus divini cultus curam, sive illa ei a Carolo injuncta esset, sive sponte sua, & Christi amore unice impulsus, de eo enim disceptatur, in se suscepit WILLEHADUS, rectissimi exempli Vir, & eximia vitae innocentia illustris. Id extra omnem controversiam positum est, HUNC eique succenturiatos nihil intentati reliquisse, quo Christiana religio in Germania, qua ad Septentrionem vergit, inter Saxones, Fresones, Dacos, Slavos, Venedos, sive Henetos, Herulos, Cimbros, Nordalbingos, Holsatos, Pomeranos, Wagrios, & in aliis late exporrectis plagis, quae Oceani ma-

marisque Balthici fluctibus pulsantur, nascere-tur, crescceret, confirmaretur. Multum ad hanc rem opis atque adjumenti attulere doctrinae virtutisque parandae officinae, SCHOLAE, quae sapientissima Caroli Imp. sollicitudine sedibus cathedralibus annexae fuere, quarumque moderamen iis commissum fuit monachorum sodalitatibus, quibus a canone vivendi singulari ex D. Augustini praescripto, *Canonicorum* nomen impositum fuit, qui tamen cum labentibus saeculis a majorum desciscerent virtute, majoremque gulae & voluptatum, quam mentium excolendarum curam gererent, *irregularium* titulos & nacti sunt & meriti. Tales virtutum Christianarum & scientiarum palaestras in hac quoque urbe, cui affixa erat Aquilonaris Episcopatus commoratio, illis temporibus viguisse, ex priscis aetatis monimentis non unis colligere est. Certe insignem Bremensis scholae famam oportet ea aetate fuisse, cum e remotissimis regionibus ad eam florentissimi Juvenes ad uberiorem capiendum bonae mentis cultum, mitterentur. Id de Ottocaro, atavis edito Danorum regibus, de Osmundo & Vicelino, illo deinde Saxonum, hoc Aldenburgensium Praesulibus commemoravit Adamus Bremensis. Utique tali omnino opus erat seminario, ex quo depromerentur Viri eximii, qui facem veritatis aethereae tam vastis inferrent regnis, ex qua tanquam exuberanti quadam scaturigine, irrigandi erant totius orbis Borei incolae, & in qua tamquam plantario, educandae erant arbores, quarum pulcerrimis fructibus tot dissitae nationes exhilararentur & alerentur.

Pergamus itaque ad alias extra Germaniam positas provincias. Occurrunt illico DANI, contermina nobis gens. Illorum Rex Haraldus una cum

cum Conjuge & fratre Erico, multisque aulae Proceribus Moguntiae praesente Imperatore Ludovico sacris undis lustratus cum incredibili populi Christiani laetitia illius sacris accesserat. Petiit ille sibi in patriam redeunti Comites dari Evangelii Doctores, qui fluctuantes in fide confirmarent, totam ue gentem Christianis ritibus expolirent. Obtulit se ultro praeclaro operi ANSGARIUS, Gallus, tum Corbejae ad Visurgim monachos literas docens, postea Bremensium & Hamburgensium, immo omnium Aquilonarium populorum venerandae & sacrae memoriae Antistes. Is adscito sibi laborum socio Autberto una cum Rege secundo Rheno descendit Coloniam, inde per Frisiam, vicinumque nobis tractum incolumis in Daniam appellit, & cum ibi per biennium commoratus, qua oris facundia, qua egregio integrae, scelerisque purae vitae exemplo, qua miraculis etiam, si priscis annalibus fides, multos Christianorum mysteriis initiasset, incolumis ad suos rediit. Quemadmodum autem tum primo omnium Christi crucis nomen inter Danos auditum est, ita cum deinceps ad eos inviseret Ansgarius *innumerabilem*, verba Historici sunt, *eorum multitudinem ad fidem traxit*. Immo cum annis insequentibus magnam contra Christianos exerceret rabiem Ericus, ita ut ecclesias circumquaque, expulsis Euangelii praeconibus, vel destrui vel claudi juberet, Ansgarius divini fretus auxilii spe eum Regem adiit, coram adfatus est, ejusque exasperatum animum tam mollem, tam placatum reddidit, quam ovem; Felici adeo successu, ut ipse non solum se veri Dei cultorem constantissime professus sit, sed & publico edicto per ditiones suas promulgato, idem subjectis suis singulis severe ac serio commendatum esse voluerit,

rit, magnifico etiam fano honori Salvatoris apud Ripenſes conſecrato.

Quem Anſgarius vivus ſuae alumnum diſciplinae, perpetuumque laborum ſodalem, quem mortuus rerum à ſe geſtarum praeconem, munerumque ſucceſſorem, eum quoque virtutum ſuarum heredem, operisque tam proſperis inchoati auſpiciis indefeſſum promotorem habuit, D. nempe REIMBERTUM. Non ego, quantum ille conſiliis ſuis, precibusque Normannis ubique victricium ſuorum armorum terrorem circumferentibus adtulerit cladis commemoro. Non catenas compedesque, quibus Chriſtianorum greges conſtrictos ſibi habebat obvios, precibus ejus & aere disruptas enarro. Non ſplendida templa in Danorum Cimbrorumque confiniis ejus curis erecta recenſeo. Id ſolum digito tango. Cum in illis oris omnia retro ſublapſa referri inciperent, Daniaeque reges ad priſtinas ſordes delapſi inſolentius in Chriſti famulos agerent, accurrit Reimbertus, comitante eum BREMENSIS eccleſiae toto grege *ad carceres & mortem cum eo ire parato*, filium Regis Haroldum praedicatione ſua lucratur Chriſto, *illiusque fultus adjutorio*, (Adami noſtri ſtilum agnoſcitis,) *omnes Danorum inſulas penetravit, evangelizans verbum Evangelii gentibus, & ordinatis per ſingulas eccleſias ſacerdotibus fideles*, quos ille invenit, *captivatos in Chriſto confortavit*

Socios Danis adjungo SUECOS, non ſemper quidem amico foedere ſociatas, pari tamen debitionis genere obnoxias Bremenſibus nationes. Venerant quoque Sueonum legati ad Ludovicum Imperatorem, qui a pietate ſortitus eſt nomen, expetitum Viros, qui Religioni Chriſtianae, cujus deſiderio flagrare multi incolarum dicebantur, ſuppetias ferrent. Unum omnium illi expeditioni

parem esse, qui & ad illam se sua sponte laetus accinxit, Ansgarium nostrum credebatur, qui comitatus a Widmaro, & Gislemaro, insigni pietate & zelo sacerdotibus, Daniam transiens in Sueciam transfretavit. In mari navigio à piratis intercepto jacturam fecit rerum omnium, praeter intrepidii fortisque animi, quo incitatus modo pedestri itinere, modo navis opportunitate Bircam pervenit, tum regni caput, regem salutat, legationis causam exponit, & libertatem annunciandi Evangelium exposcit. Tum vero ille voti sui damnatus occasionem urgere, imbuere rudes populorum animos coelesti doctrina, neque paucos aggregare sanctorum coetui, inter quos ordines ducebat Herigarius, summae apud regem dignationis, &, si vera est fabula, miraculis quoque illustris Vir. Postero tempore rebus Christianorum in illa regione non parum imminutis, illas restituere conatus est praeclarorum Virorum in eam ablegatorum opera. Tandem alterum ipse iter ad Suecos suscepit, non Germaniae solum, sed & Daniae regis literis commendatitiis instructus, & impetrata ab Olao rege, totiusque regni Ordinibus venia tanto cum successu Christi leges promulgat, ut ab eo tempore Religio sanctissima firmas radices agens, novisque indies amplificata incrementis, etiam nunc ibi locorum insigniter floreat. Tanti autem beneficii memorem esse testatura illustris natio, diem quartum Februarii memoriae dedicatum festum egit, atque illo sacras aedes laudibus ejus atque carminibus, res ab eo gestas enarrantibus per omnem regionem personare voluit.

Neque tam nobilis rem Christianam in frigidis his terrarum tractibus augendi ardor, cum Ansgariis Reimbertisve exstinctus est. Quin tantorum heroum digni successores Adalgarius, Hogerus,

Un-

Unno, Adalgagus, Libentius, Unwannus, Alebrandus, Adalbertus, Adalbero, (a) veneranda piis omnibus, at nobis praecipue nomina! id sibi potissimum negotii datum esse existimarunt, ut glorioſa anteceſſorum ſuorum prementes vestigia, partum decus tuerentur, & fundamentis ab illis jactis ſolidi aliquid, & aeternum manſuri ſuperſtruerent. Hinc vel ipſi

Ire per extremum Tanain, gelidosque Triones,
Per mare, per glaciem, per ſaxa, per alta, per ignes.

& loca impervia aliis, & extra anni ſolisque vias poſita peragrare, caput mille mortibus ac calamitatibus objicere, vel alios divinis ignibus imflammatos eandem rem curatum identidem ſubmittere. Hinc certas Epiſcoporum commorationes fundare, templa ſacro cultui dedicare, ſcholas pietatis & bonae mentis officinas excitare, labaſcentes Regum Procerumque animos in fide agnita perfulcire, Synodos reformandae diſciplinae cauſa inſtituere, ſanctimoniae intaminatae face praelucere aliis, nihil denique contentionis ſibi facere reliquum, quo debellatis erroribus, deletaque ſuperſtitione caput altius efferret, ovaretque Chriſtianorum religio. Si quis autem eſt qui putet, curas laboresque illorum exiguae forſan alicujus Provinciae limitibus tantum fuiſſe circumſcriptos, is meminerit, non aliis finibus, quam, quibus omnis orbis habitabilis, qua Aquilonem ſpectat, continetur, fuiſſe coarctatos. Id vel abunde docent illae publici inſtrumenti tabulae, quibus & Lu-

(a) Confer inprimis diſſertationem eruditam, de *felicibus Eccl. Bremenſis initiis, & ejus primorum Epiſcoporum meritis*, quae in ipſa hac Bibliotheca legitur. T. VI. faſc. II. diſſ. 3.

Ludovicum Imp. & Gregorium ſummum Romanorum ſacerdotem, archiepiſcopalem ſedem in Saxonia noſtra ſtabiliviſſe accepimus. In illis enim non Saxonum ſolum, & Nordalbingorum, ſed & *Danorum*, & *Sueonum*, & *Norvegorum*, & *Farriae*, & *Groenlandorum*, & *Helſinglandorum*, & *Islandorum*, & *Schrichfindorum*, & *Sclavorum*, *immo OMNIUM*, attendite A. *Septentrionalium & Orientalium nationum, quocunque modo nominantur* curationem paſtoralem Ansgario noſtro commendari legimus. Sane, quam longe lateque Bremenſium Praeſulum & fama, & induſtria ſe explicuerit, vel unico nunc ADALBERTI, Viri ad unguem facti, ni nimio honorum ſtudio virtutum ſuarum egregiarum, totque praeclare geſtarum rerum decus contaminaſſet, exemplo commonſtremus; Tantam illius fuiſſe nominis famam, tantamque auctoritatem ut ad eum remotiſſimae gentes QUASI MULTORUM PATREM POPULORUM, IPSO POSTHABITO PAPA accurrerent, ejusque benedictionem inſignis cujusdam muneris loco haberent, commemorat illi aequaevus Adamus noſter. Idem ad eum huc BREMAM, quae etſi parvula, ex illius magnitudine inſtar alterius cujusdam ROMAE, gentium dominae, celebrabatur, ab omnium terrarum partibus, maxime ſeptentrionalibus populis, ab ipſis adeo *Islandiae*, *Groenlandiaeque*, & *Gothorum* & *Orchadum*, quae terrarum atque inſularum ultimae ſunt, finibus confluxiſſe, operariosque, qui divinam penes ſe vineam cum plantarent, tum colerent, efflagitaſſe teſtatur.

Et is ALBERTUS fuit profecto, qui favente tum rebus Chriſtianorum Suenone, & Danorum & Norvegorum, & Suecorum potentiſſimo Rege,

vel ſolus ultra viginti Epiſcopatus ſuis exornavit Antiſtitibus. In Dania ſola conſtituit novem, & Slesvicenſem ſedem *Ratolfo*, Rigenſem *Oddone*, Arhuſinum *Chriſtiano*, Viburgenſem *Heriberto*, Wendilenſem *Magno* & *Albrico*, Farrianum & Finnenſem *Eilberto*, Selandorum *Wilhelmo*, Scanorum *Eigmone* epiſcopis inſtruxit. Diverſis Sueoniae cathedris ſex, *Adelwardum*, Bremenſium Decanum & *Acilinum*, & *Athelwardum*, & *Tadicum*, & *Simonem*, Scritifingorum, uti *Adelwardum*, Upſalienſium conſecravit Praeſules. Praeter hos Razeburgenſes illi ſuum *Ariſtonem*, Hieroſolymitanum, Megapolitani *Joannem Scotum*, Martyrem, Aldenburgenſes *Eizonem*, Norwegi *Tolphum*, & *Sicewardum*, Hitlandi Orcadesque *Turolphum* & *Albertum*, Islandi *Islephum*, & *Johannem*, Doctores & Pontifices ſuos debent.

Neque prætereundum nobis eſt beneficium, quod nunc ante hos ſex annorum centenarios in Cimbros, Obotritos, Polavos, Wagrios, Venedos, Slavos, Holſatos ex his oris derivatum eſt. Relapſi illi erant ad priſtinam barbariem, lucemque doctrinae ſupernae in his regionibus a Willehado, Willerico, Ansgario olim accenſam, exſtinxerant, immanitate efferati, & magna ex parte latrociniis maritimis infames populi. Eo jam res redierat, ut in latiſſime exporrecto hoc terrarum ambitu nulla vel aedicula immortali DEO conſecrata ſupereſſet amplius, præter eam, quae in veteri Lubeca exſtructa erat. Tanto malo ut mederetur, huc conceſſit divino plenus Numine, Adalberonis, Bremenſium Præſulis cohortationibus praecipue inſtinctus, VICELINUS, incomparabilis facundiae, ſuaviſſimorum morum, rectiſſimi exempli, & eruditionis, prout iſta ferebant tempora, rariſſimae Vir,

Tam

Tam meritis gravis, & virtutum pondere magnus,
Quam levis, & tenero corpore parvus erat.

NOSTER is fuit. Hujus enim urbis ſcholas ſuis laboribus inſtauratas magna cum dexteritate rexerat, idque in primis reportaverat laudis, juventutem hujus loci ſolutiori adſuetam vitae, curis ſuis ſeveriori Chriſtianorum diſciplina fuiſſe expolitam. Hic Falderae, qui nunc locus *novi Monaſterii* nomen habet, ſacellum ligneum exſtruxit una cum cœnobio, in quo cum ſociis vitam innocentem per annos complures transegit. Ex hoc ille orbis angulo vicina circumquaque loca viſitare, per vicos & oppida rudium animos doctrina excolere ſaniori, & quamplurimos eccleſiae Chriſto conſecratae aggregare, infatigabili ſtudio, haud penſi habitis, quae ab omni latere capiti imminebant, periculis. Quibus id effecit, ut non ſolum in favorem principum *Virorum*, LOTHARII Imperatoris, CANUTI Danorum Regis, HENRICI & ZUENTEPOLDI, Vandaliae Ducum, FRIDERICI, ADALBERONIS, HARTVICI, Archipraeſulum Bremenſium, ADOLPHI, Holſatiae Comitis, ſe immergeret, ſed & vivus eccleſiae Segebergenſis, & epiſcopatus Aldenburgenſis curam, mortuus autem invidendum Sanctitatis nomen conſequeretur. Auxiliatrices in tanto negotio manus praebuit ille ante omnes, Vir & caſtitate morum, & ſcientiae copia ſplendidus, DITMARUS, ſive THIATMARUS.

-- *noſtrae etiam non ultima gloria* BREMAE, quae vagientem excepit cunis, adoleſcentem literarum irrigavit doctrinis, Virum Baſilicae ſuae decus, & Decanum ſuſpexit, Hunc Vicelinus

primo

primo in hac urbe auditorem ſuum & diſcipulum, iterum itineris in Galliam, ſuaeque in incluta Pariſiorum Academia triennalis commorationis comitem, poſtea autem perpetuum atque indefeſſum vigiliarum ſuarum ac contentionum ſocium habuit, & adjutorem. Quod itaque circa Boream ſparſi populi, quorum nomen & Gallia, & Hiſpania, & Latium, & ille populorum Domitor, populus Romanus tantum tremuit, cum tremore & timore ſaluti ſuae operari didicere; quod tot tam incultae atque aſperae gentes, ad mitiorem cultum, conſuetudinemque fuere traductae; quod ab his bellicoſis nationibus, quae perſaepe Chriſtiano orbi tantum horroris cladisque & detrimenti adtulerant, in eum deinceps tantum ornamenti, & praeſidii profectum eſt, quod frigore rigentia pectora flammis cœleſtibus incaluere; quod toto diviſae orbe inſulae tam arctis, dulciſſimisque vinculis nobiscum conjunctae ſunt; quod horridae atque inacceſſae Norvegorum rupes acceſſere aeternae ſaeculorum rupi; quod ultima terrarum Thule non ultima earum fuit, quae Chriſto nomen dederunt; quod illa, miro fato! tot nunc jam ſaeculis, quaſi evanuiſſet, ignota GROENLANDIA, regio

Triſtis, & ignavi pleniſſima frigoris, & quae
Igne vacat ſemper, caligine ſemper abundat,

quod illa, inquam, ſolis juſtitiae radiis colluſtrata nituit; verbo; quod tot moribus diverſi, tanta locorum intercapedine divulſi, extra hominum commercium paene projecti, & praeter hominum ſpeciem nihil propemodum humani prae ſe ferentes populi, Cimmerias tenebras cum admirabili luce, diram malorum geniorum ſervitutem cum aurea Filiorum Dei libertate, errores turpiſſimos

cum

cum veritatis via commutarunt, id omne, quantuncunque etiam est, est autem maximum, post immortalem Deum nostris debetur Bremensibus. O egregium atque incomparabile patriae nostrae decus! ô insignitam modis omnibus, & ad aeternam serae posteritatis memoriam omnium ore, scriptis, atque aere perennioribus monimentis transmittendam BREMANI nominis gloriam!

At susurrari, & tacite regeri mihi audire videor, non hanc privam popularium norum esse laudem, qua tantum me effero, cum haec magnam partem pertineant ad extra patriam nostram natos, quique Hamburgensium non minus, ac Bremensium ecclesias moderati sunt, Praesules. Agite igitur, ad alia transeamus, quorum laudem ita sibi vindicare potest Brema, ut non necesse sit illi eam cum aliis partiri. Ut ex immensa rerum copia, quae mihi heic se offert, pauciſſima tantum delibem, statim heic meis se oculis ingerit LIVONIA. Adultum ruebat duodecimum ab instaurata salute saeculum; quo Livoni, Curones, Semgallenses, Oesellani, Russi, Esthones, Lithuani a sano Dei cultu alieni, moribus inconditi, barbaram ferarum potius, quam hominum ritu vitam ducerent. Sueciae Daniaeque Reges Holbrodus, Heroldus, Canutus id egerant omni opum vi, ut disciplinae aethereae seminibus inter eos sparsis ad meliorem mentem, voluntatemque converterentur. Sed nequidquam omnia. Contigit autem, ut quidam municipium nostrorum, in re lauta atque aucta positi negotiationum causa mare Balthicum transeuntes, & tempestate agitati, ad ostium fluminis Dunae, *Dunamundam* etiamnum vocant, navem adpellerent. Novos hos hospites oris suis adlabentes conspicati regionis incolae, hostes suos esse primum rati, adoriuntur

tur armis, at errore agnito, cum nonnullis velitationibus bellicam illorum virtutem experti essent, adeunt propius, & primum induciarum, & tum pacis cum iis fœdus ineunt. Confirmata autem quotidiana consuetudine amicitia, merces, quas adtulerant, cum reculis suis commutandi, sacroque cultui dicatas exstruendi aediculas nostris hominibus facultatem largiuntur, hujus benevoli animi insigne ferentes pretium, doctrinae nimirum cælestis aquitionem. Primitiae tum Christo oblatae sunt, familia opibus, potentia, dignitate florentissima, cujus caput, & princeps COBBIUS cum ingenti necessariorum, clientum, sibique subditorum hominum multitudine a *Meinhardo*, nostrate sacris adspersus undis non parum rei Christianae adjecit & incrementi, & praesidii. Atque ita paulatim admirabili Dei providentia factum est, ut in his quoque terrarum immensis tractibus religio nostra à tenuibus his initiis paulatim adsurgens & quotidianis accessionibus aucta in immensum excresceret. Praesertim cum Brema succenturiarentur, qui tenelli gregis curam susciperent, tres Viri, haud tralatitia in Deum pietate, rerumque gerendarum peritia praestantes, qui suo junctim ordine primorum Episcoporum Livoniae fulserunt honoribus, MEINHARDUS Canonicus Segebergensis, BARTHOLDUS gentilis noster & monasterii Cistercienſium S. Pauli, quod mœnibus nostris olim imminuit, Abbas, quem Esthones postea crudelem in modum trucidarunt, & ALBERTUS, ex familia nobili Buxhovedensium nostrae civitatis incola. Adjiciendus his quartus excellens virtute Vir HERMANNUS, qui ex Abbate urbis nostrae primus Lealensium & Uggenusensium in Livonia praesul sacrorum constitutus est. Atque hi quidem

insigni cupiditate pomœria regni Christi extendendi exarsi, nullis laboribus, non sanguini, non ipsi vitae parcunt. Truculentissimae quidem gentes cursum Evangelii, quantum in ipsis erat, vi atque armis sufflaminare allaborabant. At hi Dei auxilio, & delectae florentissimorum ac fortissimorum, qui ex his locis in terras illas commigraverant, Virorum manus praesidio, nec non mercatorum nostrorum opibus adjuti contra audentius ire, neque prius quiescere, quam tam arduum atque laudandum opus feliciter ab iis esset profligatum. Eum in finem exornata circumquaque sacris aedibus est regio, erectae munitiones, quarum primae Uxkuliae nomen datum, oppidorum Dorpati, Lealii, Kokenhusii, & quae primo loco nominanda erat, RIGAE fundamenta jacta, quae ad hoc tempus commerciorum flore perincluta urbs, suaeque parentis, BREMAE nostrae, ad cujus archetypum exstructa est, cujusque insignibus uti posse sibi gloriae duxit, aemula, illustribus documentis, & multis hominibus nostris privilegiis conceſſis, quantum matri huic suae debeat, testatum fecit. O secundas Bremensis populi fortunas! O fortunis illis, omniumque praeconiis dignam virtutem! Quorum mercimoniis onusti in patriam redeunt, iis inaestimabiles aeternarum veritatum thesauros relinquunt, id in summo lucro ponentes, si gentes, quas lucri faciendi causa adierant, Christo & cœlo felicissima permutatione lucrifieri possent. Atque ita, quod potentissimi Reges toties in cassum tentaverant, Bremensium infatigabili zelo, industria, liberalitate tandem plene fortunateque perfectum fuit.

Habetis, A. specimina meritorum, quibus nostri homines sibi orbem, qua Arcton spectat, obligaverunt. Nunc in oriente, *quaeve nascentem*

videt

videt ora ſolem, properemus, in his quoque locis illorum honoribus ſtatuta tropaea contemplaturi. Inceſſerat moriente ſaeculo undecimo maleſana cupido Chriſtianum orbem, tubam inflante, atque concitante populos Romanorum Pontifice, ſanctam illam Servatoris, ejusque Legatorum veſtigiis, ſermonibus, & miraculis illuſtratam terram eripiundi è Barbarorum poteſtate. Quum itaque innumerabilis omnis ordinis, loci, aetatis atque ſexus multitudo catervatim ita confluereet, ut unam omnium eſſe hanc vocem, ſententiamque dixiſſes,

Occupet extremum ſcabies, mihi turpe relinqui!

BREMENSES non poſtremum inter crucis teſſerâ ſignatos locum occuparunt. Leguntur etiam nunc in annalibus noſtris, & in ipſa curia ſedecim ſplendore generis, atque opibus eminentium civium BREMENSIUM, inter quos tres ſenatorii erant ordinis, nomina, qui tum inſigni commeatu, quem ſuis ſibi impenſis paraverant, inſtructi, in Palaeſtinam profecti ſunt. Quanta illi virtute, quantaque dexteritate rem geſſerint, vel illa diplomatis Caeſarei, quo eos reduces Henricus V. ornavit, verba loquuntur. Ibi *Proconſulibus, Conſulibus, & civibus civitatis BREMENSIS propter obſequiorum promtitudinem*, &, arrigite aures, ô cives mei! *multas Deificas virtutes, & viriles actus, ac non modicos labores, & expenſas in Hieroſolymitana recuperatione factas plena ac libera poteſtas* conceditur *pacificandi, protegendi, & defendendi Viſurgim.* Iisdem chartis iis privilegium fori, & jus veſtes ſuas auro & opere verſicolori (id quod tum equeſtris dignitatis teſſera erat) diſtinguendi, clypeumque Rolandinae ſtatuae (qui civitatis tantum inſignibus adhuc nitue-

rat) imperii, quae & communis libertatis essent, insignibus exornandi concessum fuit.

Eadem religione, iisdemque praemiis excitati Bremenses imperante Conrado Imperatore, classicum canente D. BERNARDO, Claraevallensium Praesule, cum altera insignis notae expeditio in Palaestinam moveretur, quid & discuperent, quid & valerent Christiani causa nominis, luculentis iterum palam documentis fecerunt. Magna civium pars sub auspiciis Antistitis sui ADALBERI Slavos, Venedosque, quod immani cum ferocia & crudelitate jam pridem in sanctissimae fidei confessores grassarentur, aggressi erant bello, eorum ut audaciam contunderent, &, si pote, Christianis legibus assuefacerent. Sed vel hoc augustum nimis videbatur, in quo virtutes suas exsererent, theatrum. Dum populares in Europa pro aris & focis decertant fortiter, quasi illis non unus sufficeret orbis, neque PLURIBUS, quae vana nostrae etiam aetatis Regum fuit jactatio, essent IMPARES, Asiam meditantur, & classe valida, copioseque instructa, quam lectissimus nobilitatis Saxonicae & Westphalicae flos implebat, profectionem alteram in Phoenicen suscipiunt. Accidit iis in hoc difficillimo itinere,

Res priscis memoranda annalibus, atque recenti Historia!

Omnem Hispaniam ea tempestate occupaverant Saraceni. Sola Gallaecia illorum jugo nondum colla subdiderat. In hujus provinciae portus cum dilatae Bremensium naves vela dimisissent, orantur ab ALPHONSO rege majorem in modum, ut sibi contra juratos Christianorum hostes adjutrices & copias & manus praeberent, collapsasque ubi-

ubique res reſtituerent. Annuunt poſtulatis Cauci, militesque ſuos regiis copiis admiſcent, in hoſtiles exercitus, quos quadringenties mille fuiſſe militum, quinque parentium Regum imperio, ferunt, irruunt, multisque certaminibus debilitatos inſigni clade in campis Oricienſibus afficiunt, neque diſcedunt prius, quam Olyſipponem, nunc LISBONAM, Luſitaniae, quae conterminae Gallaeciae provincia eſt, caput acri obſidione expugnatam, atque è faucibus truculentiſſimorum perduellium ereptam, Chriſtianorum vindicaſſent imperio, Scilicet, hoc unicum deeſſe videbatur Bremenſium virtutum fulgori, ut cum illo & Boream & Orientem late impleviſſent, Occidentem pariter ille feriret, &, qui tot loca, totque populos immortalibus ſibi beneficiis jam obſtrinxerant, ipſos ſibi Reges redderent obnoxios. Ab illo equidem tempore regni Luſitanici, usque adhuc florentiſſimi, prima fundamenta jacta ſunt, neque enim ante Alphonſum illum ſibi quemquam Portugalliae Regis honores arrogaſſe accepimus. Quae ego cum apud animum meum reputo, me non gaudio ſolum aliquo delibutum, ſed & admiratione perculſum ſentio, idque eo magis, quo minus noſtra urbs ad plenam id tempeſtatis maturitatem pervenerat, quoque longius ab illa aberat mediocritate, ad quam ſecuturis temporibus adſcendit. Certe, quod Florus de Roma dixit, id de BREMA, Romae olim, teſte Adamo noſtro, aemula affirmare liceat; *Tantum haec operum pace belloque geſſit, ut ſi quis eorum magnitudinem cum urbis ambitu conferat, vires ultra putet. Ita late per orbem terrarum & pedem & arma circumtulit, ut qui res ejus legant, non unius civitatis, ſed populorum facta diſcant.*

In his omnibus invictum BREMENSIUM

animorum robur, & inexſtinguibilem rem Chriſtianam cum fortunarum jacturâ, cum vitae discrimine, cum ſanguinis profuſione promovendi ardorem ubique emicantem conſpexiſtis, ſed non leviora equidem ſunt, quae dedêre illius omnium Chriſtianarum virtutum Reginae, ſine qua reliquae nullae ſunt omnino, a Domino noſtro & Magiſtro impenſiſſime commendatae, CARITATIS per fidem operoſae ſpecimina. Circumactum fere erat ſecundum ſupra decimum ſaeculum, cum Fridericus Ahenobarbus, ſupra laudes noſtras poſitus Imperator, inclinatas & ruinam ducentes ut Chriſtianorum in Oriente res fulciret, inſtauraretque, magno cum apparatu profectionem in Palaeſtinam molitus eſt. Sequuntur Imperatorem, ut ſolebant, Bremenſes itinere navali, comite uſi Archiepiſcopo Hartvico. Contigit autem, cum urbem Syriae, & ſitu & opere munitiſſimam Acronem, ſive Ptolemaida jam annua obſidione preſſiſſet Chriſtianorum exercitus, ut longe maxima ejus pars vel enecta fame, vel ſiti languida, vel torrido ſole peruſta, vel continuis laboribus adtrita, vel cruentis vulneribus confecta, miſerum in modum langueſceret. Nae miſerandum, & illaetabile ſpectaculum! milites, tanta terrae marisque ſpatia emenſos, non aëri adſuetos, non victui, ab omni latere, trucis ac feri hoſtis mucronibus obvios, rerum omnium egenos, nullius fere hominum auxilio ſublevatos, ardoribus ſolis expoſitos in ſolo arenoſo, eoque peregrino, jacentes diſperſosque veluti pecora, contueri. Tantorum malorum triſti adſpectu commoti & ad clementiam, miſericordiamque traducti fuere uni omnium fere popularium noſtrorum animi. Octo enim probitatis ſpectatae Viri, qui Lubecam Bremamque agnoſcebant patriam,

triam, & patulum cor, & adjutrices miseris manus praebere, languidos & vix spiritum trahentes sub expansis navium, quales *Cocas* vocabant, velis congregare, cibo potuque refocillare, alligare vulnera, remedia morbis porrigere, domos hortosque, in quibus aegrorum curaretur valetudo, aere suo coëmere, neque ullum benignitatis & comitatis genus omittere. Rapuit haec nostrorum civium, quorum bellicam virtutem adstupuerant toties, pietas, Ducum, atque ipsius Hierosolymorum Regis animos in admirationem, qui, ne tam egregii facinoris fructus deperiret illico, ansam inde ceperunt, famigeratissimum illum EQUITUM S. MARIAE, S. Teutonicorum ordinem erigendi. Illius alterum Magistrum, fuisse *Ottonem* von *CARPEN* inter Bremens. patricio genere ortum, venerandum octoginta annorum senem, non minori genti nostrae laudi est, quam, quod & in precibus suis solennibus disertis verbis Bremensium in primis commeminisse, iisque juxta cum Lubecensibus collegii sui dignitatem ex ordine civico unis omnium patere voluerunt.

Haec vero illa incluta, illa illustris est societas, quae à tenuibus initiis ad summum dignitatis & potentiae culmen se extulit, quae adtritas, ac labascentes Christianorum in Oriente res aliquamdiu sustinuit, quæ deinde in Borussiam à Conrado Masoviae & Cujaviae Duce evocata, praeferoces nominis Christiani perduelles, Borussos, Lithuanos, Livonos fregit, domuit, contrivit; & ut Christi imperata facerent, allicuit, persuasit, impulit; Non minoris olim famae ejusdemque instituti collegium tunc temporis floruit, quod ob duos decussatim pectori impositos rubei coloris gladios, *Ensiferorum* nomen tulit.. Illud pariter

riter natales ſuos & originem Bremenſium Canonico, quem meminimus, qui deinde Livonorum Cathedrae praefectus rerum geſtarum gloria eminuit, ALBERTO debet: Cui una cum ſociis Innocentius III. Papa conceſſit, ut quodcunque terrarum infidelibus extorſiſſent armorum vi, id iis jure permaneret victoriae, & ad religionem Chriſtianam tutandam impenderetur. Quidquid adeo ab utroque hoc fulgidiſſimo, ſplendidiſſimoque ſodalitio, quod deinde propter communem rei Chriſtianae utilitatem auſpiciis Gregorii IX. conflatum coaluit, in cœtus Chriſtianorum derivatum eſt commodi, ut ſane derivatum eſt longe plurimum, id omne rurſus fere unice BREMENSIUM rationibus adſcribendum eſt.

Iisdem circiter temporibus non minus notabilem in modum gentilium meorum in aſſerenda veritate, in tuenda eccleſiae, quam veram putabant, gloria, in coercendis haereticorum furoribus, eluxit promtitudo. In proxima urbis vicinia, STEDINGENSIUM agros noſtis, illorum coloni adoleſcente tertio ſupra ſaeculo teterrimorum flagitiorum, errorumque ſpurciſſimorum erant accuſati. Dicebantur, (verba vobis recito ex hac cathedra, quae ex cathedra olim Petri promulgavit Gregorius Papa hujus nominis nonus) *nec Deum, nec homines reverentes doctrinam S. matris Eccleſiae vilipendere, ejusque impugnare libertatem, eos deditos crudelitatis officio, quaſi de ferinis uberibus fuerint enutriti, nulli parcere ſexui, aut aetati, effundere ſanguinem, ſicut aquam. Clericos & religioſos ferali more lacerare, & quosdam inſtar crucis affigere parieti in opprobrium crucifixi*, Illos, ut *ſe indicent divinae eſſe potentiae contemtores, ſalutis noſtrae viaticum, quo vita tribuitur, & mors tollitur peccatorum, horribilius,*

ribilius, quam decet exprimi, pertractare, responsa quaerere Daemonum, simulacra cerea facere, & in suis spurcitiis erroneas consulere pythonissas. Nec his terminis circumscripta fuit atrocitas criminum, quorum insimulabantur. Illi veterum de duobus rerum principiis sibi contrariis errorem recoxisse, illi bufones, illi Asmodeum, illi idolum Ammon divinis prosecutos fuisse honoribus, illi *nigrum cattum* foedissimum in modum in suorum initiationibus solitos fuisse osculari, illi incestibus turpissimis, infandisque libidinibus se polluisse, illi de multis aliis, quae animus meminisse horret, quae pudor efferre vetat, sceleribus arguebantur. Tam exitialis generi humano, coetuique Christiano pestis, ut tolleretur, promulgatur ut olim contra Sarracenos, & nuper adeo contra Nordalbingos, & Prutenos, in miseros expeditio cruciata. Concurrunt & finitimi, & longius dissiti populi, advolant sociatis copiis & Bremensium & Brabantiae & Hollandiae & Geldriae & Cliviae & Oldenburgensium Archipraesules, Duces, Comites, & in pago qui à vetusta fraxino *Oldenesschae* nomen tulit, uno ab urbe hac lapide congregatos adoriuntur, fugant, fundunt, & horribilem sex mille hominum nulla aetatis vel sexus habita ratione partim ense trucidatorum, partim equorum ungulis conculcatorum, partim in fossas & fluvium actorum stragem edunt. In toto hoc negotio haud exiguae civium nostrorum fuere partes. Ex hac enim urbe quaquaversum emissi sunt, qui contra tam tetrae notae homines suppetias sollicitarent. Intra haec moenia omnem illum quadraginta mille virorum cruce signatorum, qui terra marique convolaverant, exercitum ptulis ulnis exceptum consiliis, & re, & opibus, & manu praeclare adjuverunt. Cujus

facti praemium non egregias ſolum laudes, ſed & ſpolia ampla retulerint S. P. Q. B. tertia bonorum STEDINGIAE, & aeris, quo muctati fuere, parte aucti, id quod iis ſolennibus principum Virorum tabellis confirmatum fuit.

Enim vero perſentiſco mihi quosdam oggerere, tun' eo nomine Bremenſes tuos tam magnificis laudibus in caelos effers, quod & famoſas illas & contra infideles in terra ſancta, & contra Stedingios in vicinia expeditiones promoverunt, cum tamen plus inde illatum ſit rei Chriſtianae damni, quam emolumenti, hi autem illorum ſcelerum accuſati quidem, at convicti nunquam ſint. Fateor haec non ſine colore aliquo afferri. Neque enim inficias ire auſim, bellum illud, quod *ſacrum* vocant, Romani Praeſulis mirificis artibus ac præſtigiis, quas ſuam ut indomitam impleret dominandi libidinem, adhibuit, deberi, neque vix illud cum ſanis aequitatis & juſtitiae regulis conciliari poſſe. Neque id diſſimulare volo, Stedingos illos partem aliquam fuiſſe illuſtrium illorum veritatis confeſſorum, qui illa aetate fortia Jovi Capitolino pectora oppoſuere; Jam pridem enim ita animum induxi, ut credam, palmarium & unicum fere crimen, quod tanta in eos odia, tantas aerumnas, tamque horrendas clades excitavit, hoc fuiſſe, quod libertati aſſueta natio, intolerabile clericorum jugum, dirasque illas vexationes, quibus illi ſubjectos ſibi populos premebant, indocilis eſſet pati. (a) Reliqua autem, quæ illis impingebantur, delicta ejus ſunt gene-

(a) Tractavit hoc argumentum non ita pridem erudite, ut ſolet, Jo. Hermannus SCHMINCKIUS, qui Sereniſſimi Landgravii Haſſiae a conſiliis eſt & Bibliotheca, fautor meus a longis retro annis honora-

generis, ut vix in homines, ne dum in Christianos cadere posse videantur. Cum tamen illis impacta sunt, meminerimus; prorsus similia objecta & olim fuisse primorum saeculorum Christianis, & eadem illa tempestate Waldensibus, Albigen-

ratissimus. Parat is nunc novam & magnis accessionibus locupletatam Eginhardi editionem, quod ea mente moneo, ut si qui sint, qui ad eam ornandam aliquid opis conferre possint, id quamprimum faciant, & liberaliter, quidquid illius beneficii est, in hominem gratissimum collocaturi. Ceterum non leve innocentiae Stedingorum (qui perperam in praefatione vocantur *Stigandi*) testimonium est, quod iis impertitur in illius aetatis Chronico Erfordiensi, nuper admodum a Viro M. R. Jo. Friderico SCHANNATO in coll. 1. *vindemiarum liter* promulgato, in quo non solum nihil illis errorum aut scelerum imputatur, sed haec tantum causa illorum motuum indicatur, quod, *cum parochiae diffusae & distentae essent, & matronae cum filiabus suis ad ecclesiam in festis diebus curribus advectae venirent famuli de castro comitis Ottonis de Aldenberg* (i. e. Oldenburgensis) *petita a Domino suo licentia & obtenta, violenter sibi uxores rapuerunt.* Observatum praeterea a me est, illis, qui tam dira in istam gentem perpetrarunt, rem haud cessisse feliciter. In ipsa enim acie sociati exercitus perdidere homines plus quater mille. In praelio occubuere Henricus & Wilhelmus, Oldenburgensium & Egmondae Comites, Gerhardus Dynasta Diestanus, cum magna nobilitatis praecipuae manu. Domum rediturus comes Clivorum Neomagi occiditur. In sequenti anno non solum Henricus, Brabantiae dux, qui exercitui summo cum imperio praefuerat, animam efflat, sed & Florentius Hollandiae Comes. Comitis Claromontani consilio perit. Hanc urbem nostram anno

proximo

genſibusque hominibus vel ex hoſtium capitalium confeſſione ſanctiſſimis, atque ab omni facinore quietiſſimis.

Quamquam itaque haec ita ſunt, parum tamen exinde vel nihil BREMENSIUM meorum decedit laudibus. Quemadmodum enim miles, qui rerum ſuarum ſatagit, fortiterque ac ſtrenue agit, ſacramenti, quo tenetur, memor, ſuo non privandus eſt encomio, ſuis praemiis, etſi Principis, ſub quo ſtipendia meretur, cauſa non aequiſſima eſt. Et veluti recte agere dicendus eſt, qui Chriſtiana charitate impulſus ſtipem larga manu erogat, quamvis, qui eam accipit, ea abutatur turpiſſime, & vel in ipſius, qui eam dedit, perniciem convertat, ita ſane majores noſtri debitis praeconiis non orbandi ſunt, dum Chriſti amore flagrantes, regni ejus cultusque proferendi deſiderio permoti, & opes ſuas, & fortunas, & ſanguinem, vitam adeo ipſam profuderunt liberaliter, quamquam illi, quos rectores, doctoresque cœco impetu ſequebantur, effraeni ſuae magis ambitioni, & inexplebili habendi cupiditati, quam cauſae Chriſti, & religionis, quam praetexebant, militarent. Crimina, quibus poſtulabantur Stedingi, tam atrocia erant, ut ſi rebus fuiſſent revicta; quovis ſupplicio digni fuiſſent deputandi, nihilque tam acerbum, quod non infra merita eſſet, in eos potuiſſet ſtatui. Non deerant tamen colores, quos ſuis accuſationibus inducerent. Honeſta erat oratio, Immorigeri ſunt magiſtratibus. Sunt homines deſperatae ac deploratae factionis. Sunt hoſtes eccleſiae. Infeſti ſunt ſacerdotibus. Turpiſſimos errores tuen-

proximo Otto Brunsvicenſium dux arcta obſidione premit, & circumjacentes agros igni ac ferro depopulatur. Ita ut oppreſſorum ſanguini hoſtium ſuppliciis parentatum dicas.

tuentur. Multa in Deum, hominesque nefariè commiserunt. Omnia repagula pudoris & officii perfregerunt. Id ipse judicavit, qui errare non potest, Christi in terris vicarius. Puniendi itaque sunt pharmaci, tollendi è medio, exscindendi. Pestifera haec lues, ne latius serpat, in ipsis primordiis exstinguenda est. Ad GLADIOS! Ad CRUCES! Ad ROGUM!

Accedebat, quod anilis superstitio illis temporibus per gentes fusa omnium animos nimium quantum oppresserat. Dicta sacri ordinis Virorum, quam futilia erant, quam insulsa, tanquam oracula è cœlo delapsa venerabantur. Horrenda barbaries, atque incredibilis rerum inscientia imos, medioxumus, summos, divina omnia atque humana occupaverat. Nemini fere integrum erat in tanta perditissimorum saeculorum labe rerum causas & momenta suis ponderibus examinare. Ecquis itaque miretur, cives nostros duces suos, qua ibant, non qua eundum erat, secutos, quod exemplo fiebat, jure fieri putantes, immanibus Clericorum vociferationibus agitatos, se communi quadam eluvione abripi fuisse passos, ut ad eos, quorum causam fulcire fortassis debuissent, perdendos sibi quoque concurrendum judicaverint? Si enim, Tullio auctore, *res quaedam ex tempore & ex consilio, non ex sua natura considerandae sunt*, quis, si quid heic peccatum fuit, id non temporum infelicitati unice adscribat, aut ea, quae bona inducti voluntate, generosoque animati impetu nostri homines perpetrarunt, quod ea nunc minus sapienter acta esse judicemus, propterea suâ defraudanda esse gloria existimet?

Vix ego adhuc ea adtigi, quæ quinque saeculorum decursu prae aliis memoratu digna a nostris ho-

hominibus gesta sunt, & jam tempus illud, quod huic orationi destinatum erat, non sentienti elapsum animadverto. Injurius autem in vos essem, A. illaque benevolentia, quam in me audiendo praebuistis, indignus, si reliquorum, quae dicenda restant, recitatione, vestra morari tempora amplius sustinerem. His itaque, quæ FELICEM praecipue illam TEMPORUM & ecclesiæ REPARATIONEM vel spectant, vel insecuta sunt in tempus magis opportunum rejectis, finem dicendi faciam, ubi tribus, quod ajunt verbis, gratum animum, necessitudinem, amorem, singulis, quibus haec debeo, declaravero.

Vos itaque primum compello, INCLUTI PROCERES, Conscripti Patriae Patres, Domini mei & Maecenates summopere colendi! Quod tanta meritis suis parta, & ab ultimis usque reipublicae initiis per integram fere annorum chiliada ad nos derivata, BREMENSIS populi gloria, & par gloriae fortuna nondum imminuta est, sed inviolata usque adhuc perstat, novisque indies latissimis accessionibus adaugetur, id post aeternum Numen providentissimae curae vestrae, vestrae sollicitae pro salute publica excubationi, sapientiae vestrae ac solertiae adscribendum est. Quo nomine, ut omnium, qui castum Dei cultum amant, studia, observantiam, immo admirationem domi, forisque magno merito vestro vobis conciliastis, ita & HAEC ego, quem vobis ea etiam causa totum vestrum reddidistis, quanta fieri potest cum laetitia, vobis gratulor. Accessit autem nuper ingens ad vestra in me beneficia cumulus, quando mihi homini non alia re, quam aliquo fortassis desiderio, ecclesiæ bonisque literis inserviendi, si & illo, commendabili, conflata omnium voluntatum studiorumque consensione,

ne, ſapientiam cœleſtem in magnifico hoc eruditionis theatro profitendi munus committere voluiſtis. Nolui illud ad hunc diem ambitioſâ meâ, meorumve prenſatione petiturire, &, quod jam abunde alias eſſet, quod agerem, & quod, quantum mihi deeſſet illarum facultatum, quae ad illud rite exornandum requiruntur, probe intelligerem. Nunc autem, cum id ſponte veſtra feceritis, in veſtro judicio divini digiti nutum adoro pronus, & demandatas has mihi partes promte ſuſcipio, ne & ſubterfugere velle labores videar, & DEO diffidere, quaſi ille in hoc homuncione ſuam exſerere potentiam, & vel ex infantis ore laudem ſibi parare nequiret. Immo accidit id eo jucundius, quod ſimul Conradum IKENIUM, ob niveum animi candorem, rarasque ingenii & doctrinae opes, multo amiciſſimum caput, eorundem laborum Comitem mihi conſociaſtis. Pro his itaque ceterisque omnibus prolixae in me voluntatis veſtrae ſignificationibus tantum vobis debeo, quantum vix cogitatione aſſequor, certe perſolvere perquam difficile eſt. Non tamen verbis ſeſamo ac papavere ſparſis aut ad aſſentationem compoſitis vobis agam, referamque gratias, ſed tales, quibus, niſi vehementer animi fallor, ullas mihi magis decoras, honeſtioresve, aut vobis jucundiores haud facile exſpectaveritis. Id enim agam navibus & quadrigis, velis remisque, eo intendam omnes ingenii, ſi quod mihi eſt, nervos ſumma contentione, ne vel veſtram omnino fallam exſpectationem, ne vel patriae meae, vel huic loco ſim dedecori, vos autem tam impenſum favorem apud me haud male collocatum eſſe, experiundo cognoſcatis. Multa quidem & magna ſunt decora, quibus effulgetis, dubito tamen an inter illa illuſtrius & auguſtum magis ſit

eo,

eo, quod inter omnes liberarum in Germania civitatum Magiſtratus vos ſoli ſanctiſſimae omnium atque emendatiſſimae religioni nomen dediſtis,

Sit vobis decus hoc aere perennius,
Regalique ſitu Pyramidum altius,
Quod non diruat, aut innumerabilis
Annorum ſeries, aut fuga temporum!

Agite igitur, quod agitis, atque incomparabilem hanc & inuſitatam laudem cuſtodite vobis perpetuo, aſſerite fortiter, tuemini conſtanter. Pergite, DOMINI! de eccleſia, cujus nutritii, de bonis literis, quarum patroni, de hoc virtutis, bonaeque mentis ſacrario, quod tam liberaliter ſuſtinetis, de tota hac urbe, quam tam ſapienter juxta & feliciſſime moderamini, bene & praeclare mereri indeſinenter! Ita veſtra in urbem BREMENSIUM & BREMENSIUM in rem Chriſtianam merita ſera, at grata poſteritas agnoſcet, celebrabit, obſtupeſcet. Sed & pergite, ô Proceres, de me, meisque, ex quibus jam me tertium tam inſigni mactum eſſe dignitate voluiſtis, ut facitis, bene mereri. Sic & ego, & nati mei, ſi qui ſupererunt, &

Nati natorum, & qui poſt naſcentur ab illis,

non inutiles patriae cives ſe præſtabunt, venturaeque aetati *veſtra in gentem noſtram merita* loquentur, praedicabunt, ſummisque in cœlum evehent laudibus.

Neque minus benevolum adfectum a vobis exſpecto, ſplendida Lycei hujus lumina, divinae humanaeque ſapientiae ſcientiſſimi PROFESSORES. Neminem quidem unum inter vos ſupereſſe eorum video, quibus olim adoleſcens in his ſubſelliis operam dedit, complures contemplor, quibus

quibus ſuaviſſimis ejusdem muneris ac neceſſitudinis per longam annorum ſeriem ſanctiſſime ſine ulla reconciliatione cultae vinculis alligatus ſum. Ea me nunc ſpes alit, omnes me nunc laetos lubentesque in hoc collegium veſtrum ſuſcepturos, cujus & Pater meus, & frater, nunc uterque cœlo recepti, non pœnitendum olim incrementum fuere. Horum ego legam veſtigia, & qualem me adhuc experti eſtis, Germanae fidei, & priſcae ſimplicitatis, aperti oris & cordis, fuci neſcium, concordiae autem tam ſtudioſum, quam à litibus & partium ſtudiis, quae exitiales ſcholarum peſtes judico, alienum hominem, talem me, adſpirante Deo, rebus ipſis porro experiemini. Severam hanc mihi legem impoſitam eſſe arbitrabor, Nocendum eſſe nemini, at omnium, quantum pote, inſerviendum commodis. Atque hunc inveteratum mihi morem conſtanter, & inviolate conſervabo, neque à regia hac, quam ingreſſus ſum, via me vel transverſum unguem dimoveri, quoad vixero, patiar. Agite igitur, Viri pereximii! & me nunc veſtro conſortio adſcribendum benevole complectimini, adjuvate conſiliis, regite praeſidio, laboribusque feſſum ſuaviſſimae conſuetudinis fructu fovete, reficite, exhilarate. Vos ego ſequar, licet non paſſibus aequis, ſequar tamen; dum vos id agitis feliciter, ne de *Bremenſium noſtrae aetatis in rem Chriſtianam meritis*, olim dicturo, ampla & copioſa deeſſe poſſit oratio, ego in id incumbam omni ſtudio, ne quisquam mea culpa illorum laudi quidquam detractum turpemve inuſtam maculam, jure poſſit conqueri.

Sed & vos denique mihi adloquendi eſtis, ad omne decus efflorescens Juventus, praeclara eccleſiae, parentum, patriae & venturae aetatis,

noſtraque exſpectatio! Veſtri cauſa ego hodie humeris meis imbecillibus, neque multum ſuſtinere valentibus novum onus imponi, totque laboribus, qui circum caput & latus ſaliunt, alios adjungi patior. Veſtris deſideriis ut ſatis fiat, de VOBIS non male merendi ut impoſterum uberior ſuppetat occaſio, hanc cathedram hodie adſcendi laetus, neque minori cum alacritate, quam ante hos ſedecim annos eodemque paene die, HANOVIAE, quae pulcherrima Germaniae urbs laborum meorum tulit primitias, id factum eſt. Scitis ampliſſimum coetum, cui ſacramento quodam addictus ſum, meam ſibi operam vindicare. Quidquid tamen ab orationibus in illo habendis, quidquid à puerorum, innuptarumque puellarum inſtitutionibus, quidquid ab aegrorum, & tam mente, quam corpore infirmiorum viſitationibus, aut ſi quae ſunt aliae Sacerdotis Chriſtiani partes, quidquid, inquam, ab illis vacivi reſtabit temporis, id omne vobis dicatum, conſecratumque eſto. Officiam mihi, dum officio, quod vobis debeo, ſatisfaciam, inſerviendo vobis, conſumar. Terar inſtar cotis, vobis dum proſim. Nihil meum erit, quod non & veſtrum. Ipſa libraria ſupellex, deliciae meae, quam mihi & AMICIS non levibus impenſis comparavi, veſtris, qui inter amicos non ultimum locum occupatis, uſibus patens & parata erit. Arripite itaque, ſuaviſſima capita, arripite tam commodam, quae liberaliter vobis offertur, opportunitatem. Utimini hoc homine, qui totus veſter & nexu & mancupio eſt. Ejus mirificum veſtra amplificandi commoda ardorem, veſtro diſcendi ardore excitate, incendite, inflammate: Non conſiſtendum eſt vobis tantae ſpei juvenibus inter mediocria. Ad ſumma quaeque enitemini. Pudebit,

clara

clara voce & sine circuitione loquor, pudebit me auditorii mei, si quemquam in eo esse scivero, qui non ad primi ordinis in ecclesia & Academiis Doctorum dignitatem adspiret. Fingite itaque vos & genere vestro, & patria, & parentibus, sed & fingite vos Deo & Christo dignos. Nullius rei vobis acerbior sit jactura, quam temporis & pacatae conscientiae. Timorem Domini unicum actionum vestrarum & principium, & finem, & proram, & puppim, & cynosuram, & metam constituite. Cum illa felicissima conspiratione, stabilique connubio jungite indefessum literarum, solidaeque eruditionis studium, ut PIETATIS ERUDITAE, quae praecipuum hominis Theologi ornamentum est, fructus & nunc & olim suo quisque loco reportet divites, laetissimosque.

MAxime REX Regum, vasti Sol aurea mundi,
Auree sol vitae, vitaque luxque meae.
Ad te confugio supplex; ô fronte serena,
Respice me servum mancipiumque tuum.
Quod sum, quod vivo, quod sum rationis alumnus,
Magne DEUS, solum muneris omne tui est.
Quod traho de Christi mea nomine nomina, puris
Imbutus sacris, muneris omne tui est.
Auspice TE, manibus tractavi oracula castis,
In templis voces haec sonuere meae.
Nunc eadem Clariae celso de ponte cathedrae
TE Duce Pierios usque docebo greges.
Haec quoties placida stupefactus mente revolvo,
Quod fieri media nocte, dieque solet.
Sum minor, exclamo, tantique indignus honoris,
Heu mihi, quam nihil est, quod forte rependere possim!
Quae dabo pro tantis munera muneribus?
En me ipsum! nimis ô exile, quod offero, donum,

Non majora tamen munera possideo.
TU mihi diceris semper, laudabere semper
TU mihi, si vivam, grande volumen eris.
Impiger huc geminas curas, geminosque labores
Cum gemino, tribuam, munere mactus ero.
Annue nunc nostris conatibus, annue coeptis,
Impleat & totos aura superna sinus.
Nil sine te potero, sed & omnia quivero tecum,
Ore potens tecum, te sine mutus ero.
Sis mihi tu Rector, sis Dux, via, petra salusque,
Anchora, spes, rebus semita, faxque meis.
PATRIA praecipue sit commendata diebus
Perpetuis curae, praesidioque tuo.
Splendida conserves augusti membra SENATUS,
Haec cara, haec oculis sint pretiosa tuis.
Quod sunt, esse velint fulcimina juris & aequi,
Custodes legum, portus & ara piis,
Perfugium miseris, terrorque tremorque malorum,
Sint Maecenates, sint Patriaeque Patres.
Protege doctrinae hoc templum, penetrale Minervae,
Hanc urbis stellam, Palladiumque, SCHOLAM,
Pectora coelesti sint Numine plena docentum,
Oraque siderei nectare plena favi.
Sint Nasiraeorum rutilis mage rubra pyropis
Pectora, sint lacte & candidiora nive.
Et Charites Musis, & Musis nectere Christum
Artibus adsuescat sacra juventa bonis.
Moenibus in nostris pietas agat alta triumphos,
RELLIGIO laetum tollat ad astra caput!
RELLIGIO heu! nimium passim turbata capillos,
Adfigatque suis multa tropaea tholis.
Frendeat impietas, mordeatque irata catenas,
Barbaries nostro sit procul exul humo.
Oscula pax, justique tenor sibi mutua figant,

Alma

Alma fides vero sit sociata comes.
Excrescant celsae meritorum pondera BREMAE
In coetum, nomen qui tibi, CHRISTE, dedit.
Ut, quod materiem nunc uni praebuit horae,
Mox sit materies apta voluminibus.
BREMAque Caucorum Caput, hospitiumque tuorum,
BREMA repurgatae relligionis honos,
Fortunata bonis, tua cura & prima voluptas,
Gemma sit imperii, meta sit invidiae,
Nullis pressa malis, nullis concussa procellis,
Stet, vigeat saeclis innumerabilibus

ACTUM EST!

THEODORO HASAEO,

Fratri optimo,

cum Theologiae in illustri Chaucorum schola Professionem publice auspicaretur S.

TIncte Palaestino pectus, THEODORE, liquore,
HASAEE, Aonii gloria magna jugi.
HASAEE, ô rerum columenque decusque mearum,
Sanguinis atque animae pars, THEODORE, meae.
Ergo tuis veniunt meritis sua praemia, cumque
Annis, & famâ crescit honoris apex?
Pavisti teneras divino nectare mentes;
Accedit curis major alumna tuis,
Flos juvenum, gens sacra DEO, Nasiraea propago,
Hauriet excultum fantis ab ore melos.
Scilicet haec deerat vestrae manus ultima laudi,
Lumine nunc fulgent plena theatra Tuo.
Pulcra quidem res est, populo referare salutis

Fontem, qui ſcaturit ſanguine, Chriſte, tuo.
Eſtque aliquid Trini myſteria pandere Jovæ,
Et ſanctum vivo paſcere pane gregem.
At fuſam vena meliore docere juventam,
Ut florum cœli rore rigetur Honos;
Divitias Verbi, totumque aperire profundum,
Impletum Eois Heſperiisque bonis,
Exque ovibus brutis ovium formare magiſtros;
Hoc ſuperis ortæ nobilitatis opus.
Cum tamen has capias, nec partes deſeris illas,
Quam furit in tenero pectore dius amor!
O ſi pegaſei conſperſus fonte caballi,
Nunc poſſem laudes dicere rite tuas!
Sed me ſacra tenent ſancti majora Sionis,
Qua timet aeternas tingere Rhenus aquas.
Dumque animum mulcet nunc ſanctior aura Tonantis;
Non venit in noſtras mitis Apollo preces.
At quia, veſtra magis quem tangunt gaudia, nemo eſt;
In parvo magni pignus amoris habe.
Parva decent humiles, & mentis conſcia vota,
Te roſeis vexit fama ſuperba rotis.
Senſit prima tuum, meminitque HANOVIA Nomen,
Miſcuit & Mœnî flumen, HASAEE, tuo.
Hic avida bibit aure cohors, quod Græcia pulcri,
Quod Latium, totus quod capiebat Eos.
Invidet, atque ſuo *potitura* eccleſia alumno
Patria, vult magni Te comitem ire patris.
Vidimus hic denſa properantem nube popellum,
Aethereo multam lacte levare ſitim.
(Tum patrias gnatus curabat ſedulus artes,
Fulcibatque humeris languida membra ſuis)
Nec ſtitit hic generoſa fames, ille altius ibat,
Fulſurus docto, qua patet ille, choro.
Hinc tantus Tibi crevit honos; urbs regia gaudet.
HASAEUM *Sociis* adnumerare ſuis.
Vos Friſii teſtor campi, vicineque Teuto,

Qui-

Quique manu blanda ſollicitaſtis eum,
Non erit hic veſter, nam fortibus implicat ulnis
Et jungit cordi patria cara ſuo;
Patria, quæ pacis librat cum fructibus artes,
Nec ſtat Mercurio dimidiatus honos,
Salve ſancta virum mater, Parnaſſia tellus,
O emendatae religionis amor!
Et tu Viſurgi, non infima gloria aquarum,
Nil niſi divinos murmure redde ſonos!
Audiit, & fluctus tollit; Tu ſcande cathedram,
Muneris auſpicium, magne Propheta, tui,
Dumque pios cives ad ſidera laudibus effers,
Inſere ſideribus nomen, HASAEE, tuum!

Trajecti ad Rhenum Nonis Majis
clɔ Iɔ ccXXIII.

PAULUS HASAEUS.

X.

Ad *fugam Vacui.* (a)

DEwyle de loflike Stadt Bremen waarhafftig eene Moder ys veler Lyflandiſchen Städte, und Schlàter, und de ock faſt gantz Lyfland uth der Döpe gehaven, unde dat ſülvige Landt dorch ere Kinder uth der Heydenſchop tho dem Chriſtendome, negeſt Godt verholpen, und uth der gruwlicken Düſterniſſe der affgödery, tho dem heilſamen Lichte Godtliker Erkentniſſe erſtlich gebracht hefft. Wente de olden Lyflandiſchen Chronicken nevenſt velen anderen unwedderſprecklick vermelden dat de Bremer Koeplüde, de Provintz Lyflandt, mit groter Gefahr erſtlick upgeſegelt, und darna dat Chriſtendohm, dorch einen gelerden Preſter, mit Namen

(a) Ad confirmationem eorum, quae de meritis Bremenſium in Livonos dicta ſunt, placuit haec annectere, ex dedicatione, quam *Chronico* ſuo *Livonico* praemiſit *Balthaſar* RUSSOVIUS, Revalienſis, V. D. M. impreſſo 1578. 4.

Namen MEYNERDT (negeſt Godt) erſtlick darin gebracht hebben, Welker Meynerdt thom erſten Biſchoppe in Lyflandt darna ys vorordenet worden. Na dem Meynardo ys BARTOLD ein Bremer, de ander Biſchop in Lyfland geweſen, welcker de Stadt Riga erſtlick begreppen unde gefunderet heft. Na dem Bartoldo ys ALBRECHT, avermals ein Bremer, de drüdde Biſchop in Lyflandt geworden, welcher eene Krone aller nachfolgenden Lyflendiſchen Biſchoppen geweſen ys, unde, welchers flyth, moye unde arbeydt men nicht genochſam beſchryven kan He heft ock alle de andern Biſchopsdöme in Lyflandt gewunnen, geſtifftet unde ſynen Landslüden, den Bremer Kindern, uthgedeelt, welcker nevenſt dem Biſchop Albrechte, de Regenten unde Heren in Lyflandt tho der tydt geweſen ſint. Und de Stadt Riga, Dörpte, Kokenhuſen, Leall, unde vele andere mehr Städte unde Borgten, Kercken unde Kluſen, in eren Stifften mit allen flyte gefunderet unde gebuwet, unde de Lande mit darſtreckinge eres Blodes bekreftiget, unde tho dem Chriſtlicken geloven bekeret hebben. Dewyle averſt de Heydenſchen Lande in Lyflandt faſt groth unde mechtig, unde gedachte Biſchop Albrecht, mit ſynen Anhange tho ſchwack geweſen ys, hefft de Paweſt em einen Ridderorden tho geordenet, de den Biſchöppen de Landen förder gewinnen unde beſchermen helpen ſcholden &c.

Dewyle denne de Bremer Kinder de erſten Biſchöppe in Lyflandt geweſen ſint, und de högeſte Autorität im Lande gehat hebben, ſo ys ydt ock ungetwyvelt gewiſſe, dat ſe ock domals vele junge Manſchop-Börger unde Börger Kinder van Bremen uth derſulvigen jegene, alſe eres Landeslüde unde Vorwanten, in Lyflandt gefördert hebben, van welckeren etlicke in den Dudeſchen Orden getreden, unde etlicke ſick vor Krygeslude jegen de Unchriſten gebruken laten hebben. Wente anfenclikken nicht allein de van Adel des Düdeſchen Ordens in Lyflandt werdich geweſen ſint, ſunderen ock Börger Kinder, inſunderheit van Bremen unde Lubeck, welckere Lyflandes nicht weiniger alſe de van Adel, ja ock vele mehr dat beſte gedahn hebben, unde nadem de reiſigen van Bremen ſik wolgeholden hebben, ſint ſie van Biſchöppen eren Landeslüden, vor allen andern gefordert unde mit ſtaedtlicken vorleningen begabet worden, dar vele des Lyflendiſchen Adels uth entſpraten ys. Unde noch hüdiges Dages een ehrlick oldt Geſchlechte van Adel, hyr im Lande vorhanden ys, dat de *van Bremen* genömt werth, tho eener ewigen Tücheniſſe und Gedechteniſſe, dat ſe van oldinges her uth Bremen entſpraten &c.

QUAESTIO.

Quis fuerit ΓΑΙΘΑΣΟ Ζαριτης, cujus meminere LXX. in 1. Reg. IV: 31?

Continuatio aliquot Librorum, qui venales prostant, apud S. Schoonwald.

HOchstetteri Collegium puffendorfianum super Lib. de officio hominis 4. Tubing. 1710.
Hodierna Controv. forensis et quæstiones practicæ. fol
Hogæi Paraphrasis poetica in Joannis miltionis paradisum amissum poema 8. Lond. 1690.
Homborgii prælectiones acad. ad Institutiones Just: 4. Helmst. 1703.
——— Consilia S. Responsa Helmstadiensia fol.
Homeri Opera om. spondani Gr. lat. fol. Basil. 1606.
——— ——— Lederlini Gr. lat. 12. 2. voll. Amst:
——— Lexicon Auth. L. Coulon 8. paris 1643.
Horatius c. n. var. 8. Lugdb. 1658. 1670.
——— Minellii. 12.
——— Heinsii 24. Amst:
——— Poemata Cuningami 8. Hagæ 1721.
Hornii historia philosophica 4. Lugdb. 1655.
——— Introductio in historiam universalem 1699.
——— Poemata ad wilh. III. 8. Rott: 1699.
Hortensis de bello Germanico Lib. III. 4. basil. 1590.
Huberi dissertationes Jurid. et philologicæ 4. Franeq. 1706. 2. voll.
——— Specimen philosophiæ civilis studendi bonis libris, 8. franeq. 1686. Gr. lat.
Hulsii Rhematologica Lat: belg. 8. Lugdb. 1667.
Hugenii kosmotheoros, sive de terris coelestibus. eorumque ornatu 4. Hagæ 1699.
Jamblichius, Chaliiden, de vita Pythagoricæ Lib. Gr. lat. 4. amst: 1707.
Idea Grammatica Ling. belg. 8. amst: 1708.
S. Congregationis Helveto-Benedictiæ, anno illius Jubilæo seculari, Expressa et orbi exposita in qua om. ejusdem congregationis monasteriorum ortus & progressus Elogia. Ectypa brevi Comp. Exhibentur fol. S. Galli 1702. C. fig.
Jensii Puræ et Impuræ Latinitatis collectanea 8. Rot:
Imhoff Notitia S. Rom. Imp. procerum hist: herald. et Genealog. 4. Tub. 1687.

Stema

——— Stema lusitan. fol. Amst 1718. c. fig.
——— Genealogiæ Illustrium Viginti in Italia familiarumfol. ib: 1710.
——— ——— ——— in Hispania familiarum fol.
Institutiones Justinianeæ 12. Amst: 1642.
——— ——— 24. Amst: 1687.
——— ——— 32 Lugdb. 1678.
Jonstonii historia Civilis & Eccles: 24. Amst: 1644.
Jovii Historia sui Temporis 12. Lugd 1561. 2 voll.
Iter per mundum Carteſii 12. Amst: 1694. fig.
De Itinere suo Anglicano & Batavo Annis 1706. & 1707. facto 8. Amst: 1714.
Jvari Medulla oratoria 12. Amst: 1656.
Junii Ephemerides ad annum 1701. 2. 3. 4. Lips.
——— Nomenclator cum sylloge Vocabular. & phrasium lat. Belg. 8. Amst: 1700.
——— ——— VII linguarum 8. ffti 1620.
Justinus Grævii & var. 8. Amst.
——— in Usum Delphini 8. Lond. 1701.
——— Boxhorni 12. Venet: 1676.
Juvenalis c. n- Var. 8.
Juventii Magistris scholarum inferiorum Soc: Jesu de ratione discendi & docendi 8. ffti 1706.
Kaschubii Elementa physicæ Mechanico perceptivæ 8. Jenæ 1718.
Kepleri tabulæ manualis logarithmicæ Ed: J. C. Eisenschmid & Bartschii 8. argenter 1700.
Keuchenius in vitam Antonini Pii Excursus politici 12. Amst: 1687.
Kippingii antiquitates rom: c. fig. 8. Lugdb. 1713.
Knautheri Chrestomathiæ Terentiana 8. Lips. 1695.
Koning Lexicon latino Germanicum 4. norimb. 1668
Krebsius de Jure alienandi Imperia 4. Lips. 1709.
Kornmanni opera Curiosa I. Miracula Virorum II. miracula Mortuor. &c: 8. ffti: 1696.
Krez aphorismi parelleti pro Cura sine curæ Sanitatis & Longævitalis corporis salutis item ac æternitatis animæ 12. Const: 1710.
Krieg oratio in funere G. schubarti 4. Jenæ 1717.

Labbe

Labbe Elogia ſacra theolog; philoſoph: Regia Eminentia, Illuſt, hiſtor, poetica, Miſcellanea, 8.
Labittii Index legum omnium quæ in pandectis Continentur. 8. Lugdb. 1679.
Lactantius Cellarii 8. Lips: 1698.
Lætii Compend: hiſt. univerſalis 8. 1669.
Langii grammatica Lat: germ: 8. Berlin 1705.
——— Nucleus Grammaticæ Hebreæ, 8. ib: 1699.
——— Flori legium, 8. argent. 1662.
——— Polyantheæ, 8. ffti: 1621.
Leonardi, Camilli, ſpeculam Lapidum & Petri Arcenſis de ſcudalupis &c: 8. Hamb. 1717.
Levere Prodromus univerſæ Aſtronomiæ fol. Roma
De Leyden Tract. Jurid. politici, acced: auth. vita &c:
Lilienthal de Hiſt: Litteraria 8. Roſtoch. 1710.
Lindenbrogii ſcripteres ſeptentrionales fol. Hamb.
Lindneri Lexicon Lat: Germ. Gr. 8. Lips.
Lipſii Opera omnia C. N. varior. 8. 4. voll. Veſaliæ
——— Manuductionis ad ſtoicam philoſophiam lib: 3. l'annæo Senece aliisque ſcriptoribus Illuſtr, 8.
——— de Conſtantia 4. Antv. 1615.
——— Monitat Exemplae Politica 24. 1674.
——— Politica 24. 1671. 1630.
Livius Gruteri 8. ffti; 1659.
Loccenii hiſtoriæſuecanæ 4. Ffti: 1676.
Lubinii Clavis Græcæ linguæ. amſt:
Lucanus Ed: H. Grotii, C. var. lectionum 8. 1614.
——— 24.
Lucianus Samaſat: opera omnia Græce 8. 2. voll.
Luciani Dialogi & Cebetis Tabula &c: Gr. lat. 12.
Lucretius C. N. Creech. 8. Lond. 1717.
Ludolfii Comment: ad Hiſtoriam ſuam Æthiopic fol.
——— Tetragnometria Tabularia 4. amſt: 1690.
Luiſinus de compeſcendis animi Affectibus per Moralem philoſophiam & medendi artem 8. argentor.
Lullii Ruymundi, opera omnia 8. argenr:
Lundii Compend: bibliothecæ Græcæ 8. Hafn: 1704.
Macedo Elogia poetica Rempub. Venetam cum Om. Effig. Duces fol. Patavii, 1680.

Ma-

Machhaus Neo-princeps ordinatæ politicæ 4. Ratisb:
Mackenzie defensio Antiquitatis Regalis scotorum prosapiæ 8. Traj: 1689.
Macrobii opera Pontani & notis Meursii 8. Lugdb.
Maderi Antiquitates. Brunsvicenses 4. Helmst 1678.
Magiri Polymnenon, seu florilegium Locor. Communium fol. Ffti: 1661.
Majoli dierum Canicularium Tomi VII. fol. Offenb.
Majoris Roma in nummis augustalibus Germanizans 4. *Kilon.* 1684.
——— De nummis Græce Inscriptis 4. ib: 1685.
Malagonellii orationes & Epistolæ 12. 1699.
Mallebranche de Inquirenda veritate 4. Genev. 1690.
Mantuani opera poëtica 8. Col. 1688.
Manutii Adagia optimor. scriptorum Gr. lat. 8. Ursellis 1603.
——— Epistolæ & præfationes om· Kirchmanni 8. Lips: 1707.
Marcellii Conspectus Chronologiæ 16.
Marselaer legatus 12. Vinariæ 1663.
Martiales Epigram: C. an. micglli 8. 1514.
Mascampii Tabulæ Chronologicæ VIII. fol. Doesb:
Masenii Palæstra Eloquentiæ 12. Col. 1682.
——— Utilis Curiositas de Humanæ Vitæ felicitate 8.
Masson Jo. Vita ovidii 8. Amst. 1708.
——— ——— Plinii 8. ib: 1708.
Matthæus de Nobilitate 4. Amst: 1686.
——— Chronicon Ducum Brabantiæ 4. Lugdb.
——— ——— Egmondanum 4. ib: 1692.
——— Rerum Amorfortiarum scriptores 4. ib:
Mattheus de Criminibus 4. Col. munat. 1715.
——— de Successionibus, de matrimoniis, de tutelis, 12. ultr. 1652.
——— Augmentum Juridicum 12. ib: 1655.
——— De Jure Gladii Tract: & de Toparchis Ultrajectina 4. Lugdb: 1689.

Hujusmodi Librorum proximæ occasione plures.

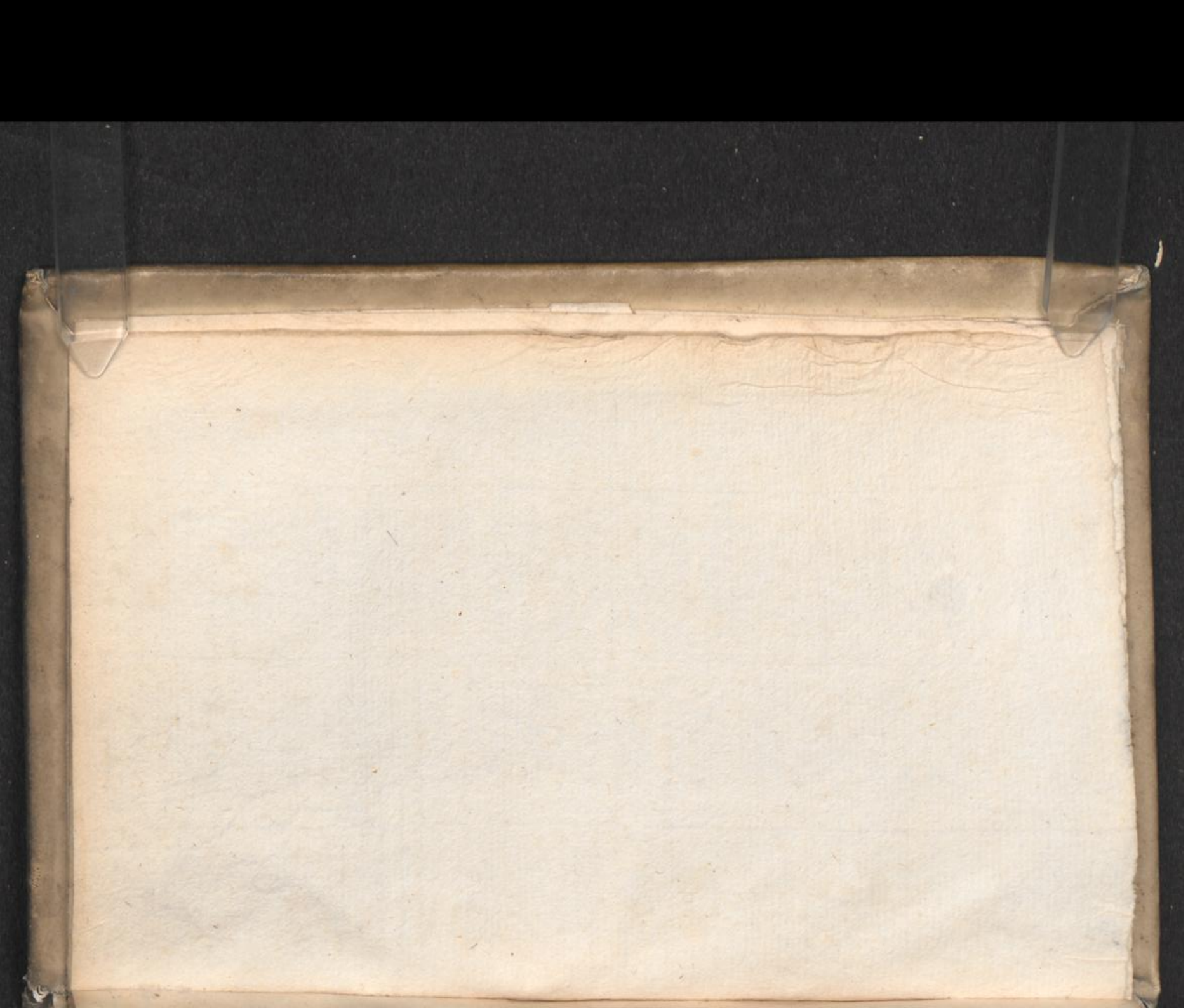

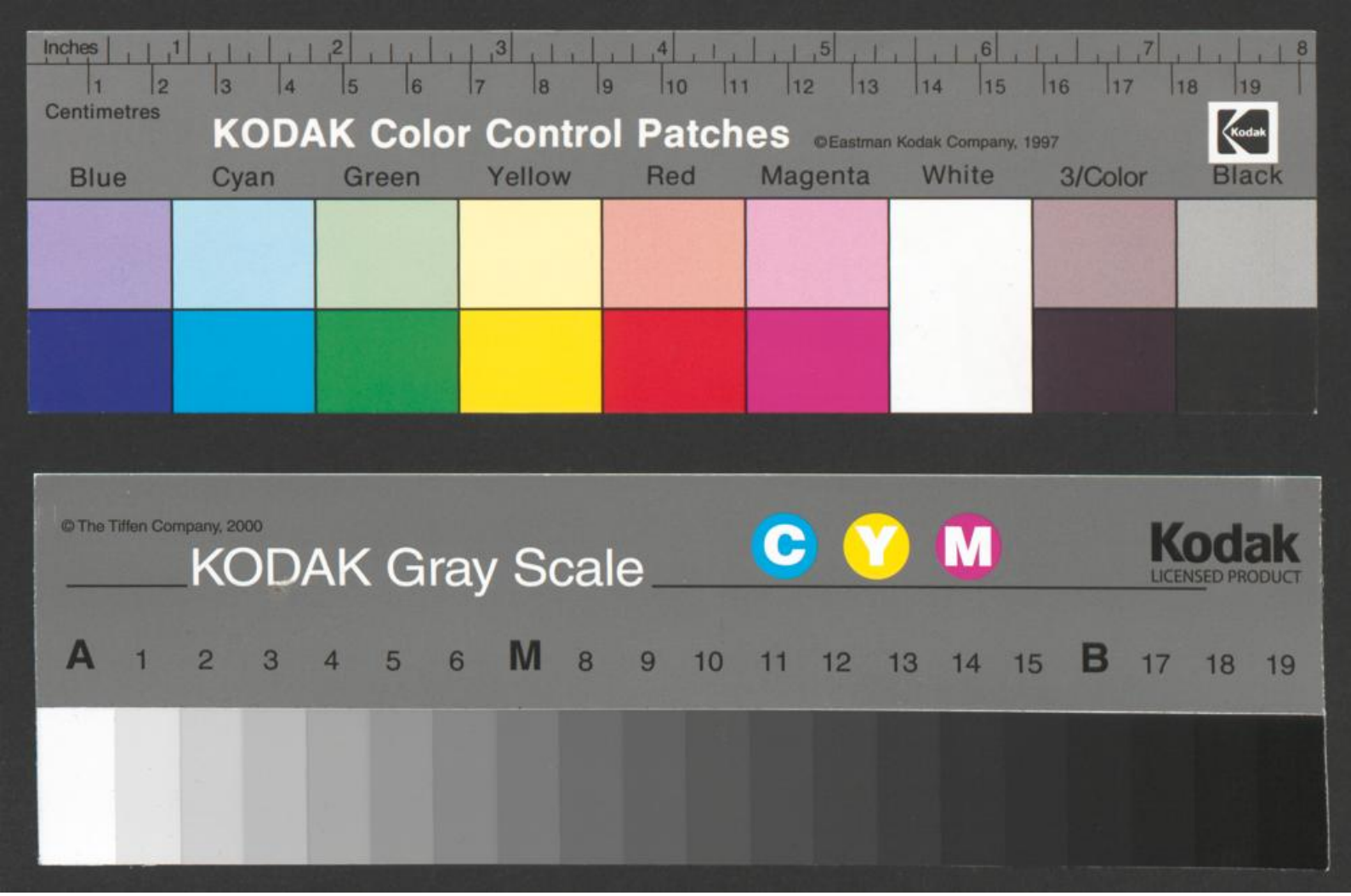
Inches
1 2 3 4 5 6 7 8
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19
Centimetres
KODAK Color Control Patches
©Eastman Kodak Company, 1997
Kodak
Blue
Cyan
Green
Yellow
Red
Magenta
White
3/Color
Black
© The Tiffen Company, 2000
KODAK Gray Scale
C
Y
M
Kodak
LICENSED PRODUCT
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19